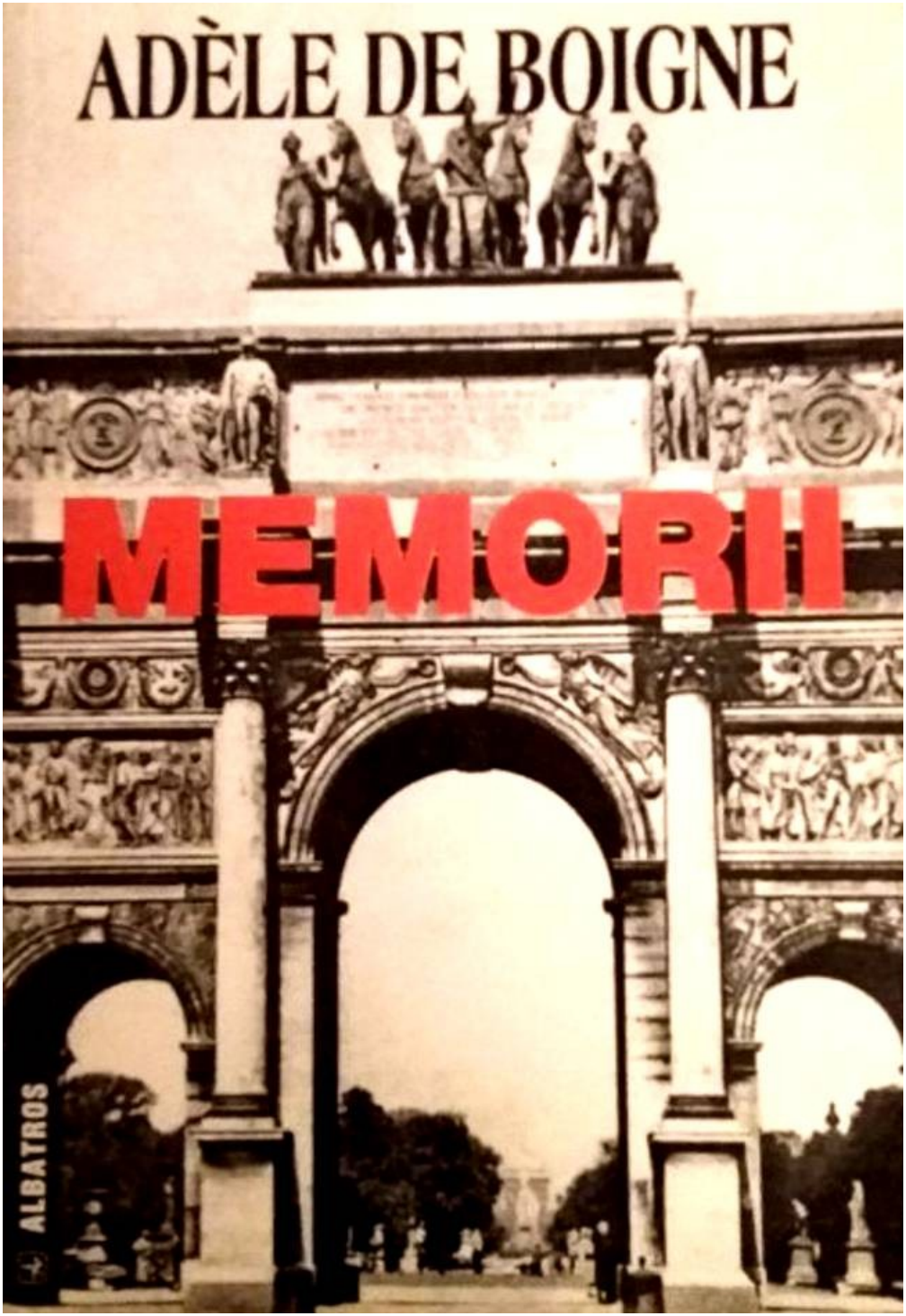

he_fox

Adèle de Boigne
Memorii: Povestirile unei Mătuşi
Récits d'une Tante: Mémoires de la Comtesse de Boigne, née d'Osmond, 1911
V 1.0 he_fox

Prefaţă

Retipărite nu demult la Paris, presa franceză anunţa apariţia *Memoriilor* doamnei de Boigne într-o formulă pe cât de publicitară, pe atât de ademenitoare: „Patru regimuri, trei revoluţii, ultimii regi ai Franţei, Chateaubriand, Ţarul…"

Şi, într-adevăr, sute de pagini, printre care rar se poate întâmpla ca gândul să-ţi fugă sau plictisul să te cuprindă. Fineţea observaţiei este permanent dublată de reflexie, iar ineditul prezent la orice pas. Scriiturii moderne, vii, i se impune însă lectura adecvată. Parcurs alert, punctat de întrebări şi de asociaţii spontane, pe care cugetul descoperă aceleaşi permanenţe omeneşti. Perspicacităţii asociindu-i-se apoi inteligenţa, face ca remarca să dezgolească personajele dintr-o singură trăsătură de condei. Şi ce ar putea să-i scape unui spirit când necruţarea-i stă în orice gând?

Nevoind deloc numai să consemne, credem noi, pe datul oferit istoric, memorialista îşi încearcă ascuţişul cugetului ori de câte ori i se oferă perspectiva generalizării. Iar dacă întâmplător cineva asociază fulguraţiile straniei contese de Boigne cu premoniţiile marchizului de Coustine, profeţiile privindu-ne vremea, capătă limpezimi carteziene.

Funestele destine regale, autarhia ţaristă şi intempestivitatea cazacă privite străveziu, se transfigurează în formule istorice de după care răzbat declinuri şi cicluri spengleriene.

Omenescul, indiferent de haina istorică pe care ar îmbrăca-o fenomenul ales spre manifestare, se revelează în mereu aceleaşi zvâcniri, tendinţe şi aspiraţii.

Şi cui, citind finele observaţii ale distinsei doamne de Boigne i-ar putea scăpa gândul că-n istorie numai recuzita se schimbă?

Chateaubriand i-a intuit primul calităţile, la care se şi

referă alegoric, în timp ce Proust îi împrumută manierele. N-o copiază însă căci reflexia îi scapă din pricina retrospectivei. Distorsiunea doamnei de Boigne e perspectivă, iar gândul permanent ancorat într-un viitor pe care prezentul şi trecutul îl legitimează perfect. Deci nu „memorii”, ci pretexte istorice pentru cel mai subtil joc al perspicacităţii. Aşa ni se par observaţiile ciudatei contese de Boigne şi aşa le şi propunem interesatului cititor de polisemii.

E drept însă că nu oricine citind orizontal textul, se poate delecta cu perspicacitatea-i sclipitoare. Satisfacţia ar presupune şi perpendicularitatea unui gând căutător de semne sub învelişuri limpezi şi curajul unor asociaţii în care frica de concluzii n-ar avea ce căuta.

Aşa că nu Balzac, ci Stendhal (portretelor fizice substituindu-li-se cele psihice), după cum şi-n istorie Ranke mai înaintea oricui s-ar ocupa doar de fapte, se impun ca modele asociative celui ce vrea neapărat exemple.

Născută dintr-o familie nobilă, cu „situaţie”, consolidată încă din anul una mie, distanţarea-i faţă de contemporaneitatea pe care n-o „iartă” şi patosul aristocratic cu care alteori ia parte la evenimente, fac din ea una dintre cele mai interesante figuri ale epocii.

Proust o ia drept model pentru bizara doamnă de Villeparisis, Chateaubriand pretext al unor şfichiuiri; doamna de Staël îi caută prietenia; nu o neglijează în relaţiile ei nici doamna Récamier, iar Tocqueville se pare că era mai interesat de observaţiile ei decât de ale oricărui contemporan.

Jansenistă mai degrabă decât iezuită, nu s-a sfiit ori de câte ori a fost cazul să sacrifice aparenţa spectaculară a fenomenului principiului său antrenant, adevărul vrut, celui simţit, şi proza, intenţiei premergătoare.

Mondenităţii nu i-a făcut concesii decât în limitele bunei creşteri şi-n ciuda mariajului nereuşit (cu un general mai în vârstă cu treizeci de ani decât ea), compromisului social nu i-a acordat nici măcar circumstanţele „sacrei convenţii nupţiale”. Deziluzionare?! Prea puţin sau poate doar consecinţele unei lucidităţi dureroase la care nu s-ar mai putea adăuga, nici măcar intenţional, deliciile unei refulări subliniate.

Prostia e sancţionată de ea prompt, oricui ar aparţine, uscăciunea şi sterilitatea fiind şi ele crud dezvăluite, iar vanitatea subliniată de două ori, în orice împrejurare. Nimeni şi nimic nu e cruţat, Analiza-i fină clivează orice escamotare şi deseori răsturnări de perspectivă scot la iveală cele mai ascunse ticluiri. Abordarea „cazurilor” se face numai „de jos în sus”, iar pozei deseori atât de piezişă nu-i scapă niciun detaliu.

Absolutismul, ce-i drept, o stinghereşte, dar monarhia n-o supără decât atunci când nu este constituţională. Puterii îi preferă însă diplomaţia; devoţiunea superficială îi repugnă şi artificiozitatea nu o suportă. Este, de fapt, de înţeles; crescută aristocratic şi supradotată intelectual, cum ar fi putut tolera artificiul fără acoperire şi ignominia?

Lui Ludovic al XVI-lea nu-i iartă nici „jocurile” maritale, după cum nu trece cu vederea nici superficialitatea unor curteni; şi totuşi, majestuozitatea, ca principiu, îi impune, raportând însă la ea întregul deboş pentru a întări fresca. Pe Ludovic al XVIII-lea îl vede în tot dezechilibrul inteligenţei încurcate în inutil, în jocul unei politici neesenţiale, iar pe Carol al X-lea, inteligent, bigot, desfrânat şi stupid, neputând renunţa la senzualitate, într-o lume care-i repugnă totuşi. Şi precum monarhul, aşa şi Curtea aristocrată şi impotentă. Ducii, conţii şi pairii îşi concurează suveranul în cele mai vane aspiraţii, în timp ce primejdiile le ameninţă surparea privilegiilor. Burbonii sunt cei mai ilustrativi în acest sens şi cu ei doamna de Boigne este şi cea mai neînduplecată în sancţionarea laşităţii. La cei din ramura Savoiardă o supără degenerescenţa unei vieţi tensionate haotic de abjecţie şi desfrâu. Şi după cum nici reginei Angliei nu-i iartă senzualismul excesiv, deşi rafinat, nici ţarului nu-i trece cu vederea duritatea esenţei de cazac. Până şi suveranului pontif îi reproşează ramolismentul şi turpitudinea, nepermise totuşi la vârsta lui. Respect îi impune doar politica externă a lui Vergennes şi tratatul de la Versailles care-i restaurează Franţei întreg prestigiul compromis. Pe Calonne, Loménie şi Brienne îi tratează drept incapabili, în timp ce toată admiraţia i-o acordă lui Necker, prolificul ministru de finanţe, convulsiv antrenat să realizeze imposibilul pe care doar Talleyrand îl izbuteşte. Şi ca şi La Rochefoucauld, nu-şi

stăpâneşte incisivitatea decât în faţa lui Richelieu şi Decazes, care imprimă istoriei Franţei un mers mai liberal, împreună cu baronul Louis.

Carbonarii o entuziasmează, dar numai ca factor reactiv în faţa unui rău nevindecabil totuşi. Iar lui Carol al X-lea, cu toate succesele expediţiei lui în Alger (în care vede însă şi raptul unei monarhii hrăpăreţe), nu-i iartă mai ales ordonanţele din 25 iulie 1830 în urma cărora se dizolvă Camera, se modifică radical Carta şi se suprimă întreaga libertate a presei. Măsură îndrituită din punct de vedere totalitar, provocând însă revoluţia din 1830, şi ulterior sfârşitul monarhiei.

Furioasă de eşecurile unor capete încoronate incapabile să înţeleagă istoria, le atacă întreaga recuzită cu o deosebit de fină ironie. Şi toţi, începând cu majestăţile lor şi sfârşind cu ultimele elemente ale unei ierarhii de păpuşi îşi primesc judecăţile aspre şi consideraţiile meritate, în care exactitatea observaţiei se asociază cu rigoarea spiritualului detaşat de compromisul cotidian.

Uşurinţa cu care aceştia conduc popoarele o revoltă însă cel mai mult iar duritatea reprimantă de-a dreptul îi repugnă.

De o inteligenţă tot atât de efervescentă ca a doamnei de Staël, îşi face din politică tărâm de studiu, iar din observaţie prim instrument de lucru. N-o împiedică în exersarea suplului intelect decât limitele bunei cuviinţe şi ale creşterii sale alese.

Motiv de altfel nou, pentru care şi portretistica ei vizează mai puţin aspectele fizice ale personajelor cât personalitatea lor, fineţea observaţiei şi puterea-i de pătrundere aducând, mai degrabă, prin perspicacitate şi dezinvoltură, cu cele ale unui La Rochefoucauld sau Retz decât ale unui Saint-Simon sau Rollin. Nici nu l-ar fi putut astfel surprinde pe Chateaubriand în posturi mai puţin grandioase decât cele vrute de el sau pe doamna Récamier în intimitatea relaţiilor sale cu ducele de Orléans, marea ei slăbiciune monarhică, pe care atâtea ambiţii şi interese o împinseseră spre tronul Franţei. Să trăieşti în culisele atâtor monarhii, să-ţi dai seama de „subsolurile” atâtor aranjamente, să treci prin trei revoluţii cu restauraţiile lor şi să apuci un *„fin du siecle*” cu toate evenimentele sale semnificative, ni se pare însă nu

numai destin ci şi şansă istorică. Cum altfel ar fi putut observa ea ce a observat la personajele sale, dacă acestea, aidoma celor din teatrul shakespearian, desprinse de grija cotidianului şi totuşi atât de preocupate de el, n-ar fi avut toată libertatea şi posibilităţile de a-şi proiecta istoric aspiraţiile, intenţiile, ambiţiile şi vrerile sau exersa intelectul întru diatribă şi reflexie?

Şi totuşi, cu inteligenţa-i vie, n-a vrut decât să pătrundă, să-şi explice ca să expună şi, poate (de ce nu, când viaţa alături de un soţ mult mai în vârstă decât ea o privase de atâtea alte delicii?), compensativ, să-şi ofere satisfacţia unor gânduri sau intuiţii fără oprelişti. În afară de aceasta, pascaliana-i remarcă (întâlnită de altfel şi la La Rochefoucauld) privind imixtiunile inimii în treburile minţii, motivaţiile şi explicaţia compromisului, îndrituirea pesimismului raţional, recomandarea raţionalismului liberal şi a unei supleţe amestec *„d'ésprit de finesse et de géométrie*" operând şi-n discurs şi-n politică fac din ea nu numai îndrăzneţul martor al vremii sale, ci şi judecătorul ei.

Mai puţin extremistă decât ar fi intenţionat să fie, sau cum am mai spus, exprimându-ne în limbajul secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea, jansenistă mai degrabă decât iezuită este, în orice i az, o conştiinţă vie şi nepătată a acelor vremi (atât de complexe, de altfel), animată mai ales de dorinţa relevării adevărului, indiferent care ar fi fost acesta, a recunoaşterii celor mai ascunse vreri şi imbolduri spre acţiune, păstrând totuşi măsura în proiecte şi acel *„juste milieu*" francez în judecăţile-i de valoare.

Aşa se explică faptul că-n salonul ei din Faubourg Saint Gérmain (ce modă şi ce „spaţiu" al dezbaterilor spirituale!) aristocraţia feminină n-o uluieşte, ca pe Balzac de pildă, cea masculină n-o entuziasmează, iar manierele şi trucurile unor abilităţi versatile nu-i stârnesc prea mult admiraţia, ştiind să zgârie întotdeauna pojghiţa prea marii politeţi, ca să descopere sub ea adevăratele intenţii ale orgolioaselor eu-ri. *„Il est trop poli pour être honnête*" era doar o formulă franceză stabilită în acele secole. Şi cum s-ar fi putut ca tocmai spiritul ei să nu dea dovadă de o astfel de prevedere?

*

Cititorului nostru i se pun însă în faţă spre lectură numai o parte din imensitatea observaţiilor şi amintirilor neastâmpăratei contese. E o selecţie totuşi judicios făcută, întrucât, prin alegere, nu s-a urmărit atât relevarea picanteriei, a aventurii, a laturii umoristice sau a acelui *„coté d'ésprit*" francez, cât prezentarea înaltei aristocraţii din acea vreme, pe care, de fapt, o animau aceleaşi şi aceleaşi mari probleme omeneşti. Iar „mătuşa" care-şi aminteşte (formula autoarei memoriilor pentru motivaţia titlului) e doar un „*trouvaii*" justificativ pentru opera recomandată ca mijloc terapeutic împotriva degringoladei morţii şi a pierderii tradiţiilor.

Demersul creativ este şi el interesant. La început o nevoie de a trăi într-un trecut în care o proiecta prezentul lipsit de nădejde, apoi dorinţa de a-şi potoli regretele unor amintiri care nu se lăsau nici ele uitate, mai ales într-o vreme atât de torsionată de suferinţă; motivaţie generală sau explicaţie a imboldului determinativ în elaborare. Ca desen, însă, lucrurile sunt mult mai simple.

Mai întâi, o desfăşurare a amintirii amintirilor moştenite dintr-o mare familie aristocratică despre viaţa de la Curtea din Versailles şi care, deşi descrise cu dezinvoltura femeii care ar lucra la gherghef, (formula contesei), prezintă totuşi un deosebit interes pentru iniţierea în tainele culiselor monarhale şi în descrierea etichetei de la Curte, de pildă, nu interesează atât faptul în sine, cât gustul artistic care-l determină cu toate normele estetice după care se şi desfăşoară.

Obiceiurile de la Curtea regală nu sunt însă interesante pentru complicaţia sau strălucirea lor, cât pentru simbolica pa care o reprezintă în demersul instituirii unor permanenţe cărora atât regele cât şi marea aristocraţie trebuie să le facă faţă. Dar oare rigorile ţinutei nu le trădează pe cele ale spiritului?

Monarhul, de pildă, trebuia să strălucească nu numai în ţinută, ci şi în replici: „Se vede, îi spunea el unui jucător de table cu care juca zilnic şi care juca cu multă patimă, se vede că joci pe banii dumitale, în timp ce eu joc pe ai altora". Iar regina să-l secondeze, vădind, dacă nu aceleaşi calităţi

spirituale, cel puţin aceeaşi modă în augustele-i desfăşurări. Adică, reţinerea-n manifestările de orice gen, măsura-n lucruri, cochetăria şi deseori numai aceasta, mai ales în relaţiile afectiv-amoroase. Pentru ea era astfel firească şi chiar binevenită curtea pe care i-o făcea contele suedez Fersen, după cum, însă, tot dictat de modă, îi era şi refuzul patimei acestuia în momentul când tensiunea sa afectivă depăşise o anumită măsură (aşa se explică şi îndepărtarea lui de la Curte şi plecarea în America). De unde şi reţeta: devotament fără margini în afecţiune, sinceritate) respect, dar şi o deosebită discreţie în manifestare.

Faţă de aceste precepte de conduită, de o rigoare uneori de-a dreptul stingheritoare, toată admiraţia, mai puţin însă interesul, decât doar estetice, deoarece era firesc ca manifestările aristocratice să fie îndeaproape observate tocmai în cadrul impus de ele. Aşa se explică lumina deloc favorabilă în care este prezentată doamna de Polignac, doamnă de onoare, dar a cărei prestanţă e ştirbită de un comportament în care se vădeşte lipsa de caracter – concept atât de riguros forjat şi el în anteriorul secol al clasicismului – şi de spirit.

Nici contelui de Artois, apoi, cu tot rangul său, nu i se poate trece cu vederea lipsa de stil în comportamentul pe care-l etala cu prea multă dezinvoltură, precum şi ticăloşia, privită însă tot ca semn al unei şi mai grave lipse de gust. În aceeaşi măsură, însă, nici soţiei sale, contesa de Artois, nu i se iartă prostia, morocăneala şi dizgraţiozitatea.

Xenofilia lui Ludovic al XVI-lea, o altă trăsătură a caracterului respectivului monarh, privită însă ca semn de mare largheţe a spiritului, e tot atât de amendată când farsa i se substituie obiectului fără putinţă de depistare. Cazul prinţilor Chio, doi ţărani, de fapt, din Berry, care-l păcăliseră pe rege dându-se drept moştenitori ai imperiului din Orient, fără însă ca ţinuta, manierele şi comportamentul lor, rămase de altfel proverbiale în istorie, să le trădeze vreodată adevărata origine.

Orice morav, gest sau fapt mai răsunător este analizat în lumina canoanelor bunei cuviinţe şi taxat ca valoare după gradul semnificaţiei sale. Ce importanţă capătă astfel ţinerea sfeşnicului în momentul ceremonialului culcării regelui, când

lumina acestuia trebuia să-i faciliteze rostirea rugăciunii, cerere de coborâre a graţiei divine pentru întregul regat! Şi aceasta într-un ansamblu aproape ritualic de gesturi în care până şi ridicolul ulterior, prevăzut însă, era circumscris de indignare.

Revoluţia din 1789, ca şi celelalte la care a asistat, e considerată ca un revers al neglijenţelor monarhice, al unui orbitor orgoliu aristocratic faţă de abuzurile comise-n cotidian, ceea ce trădează o mai mare apropiere a gândirii contesei de Boigne de Bossuet, decât de iluminiştii secolului al XVIII-lea, iar Emigraţia un fapt istoric salvator doar din punct de vedere fizic pentru aristocraţia franceză, câtuşi de puţin şi pentru prestigiul ei, pe care nici Restauraţia nu reuşeşte să-l mai restabilească în vechile tipare.

Cu ocazia emigrării e prezentată însă şi nobilimea italiană şi engleză, monarhia napolitană, londoneză, precum şi toate moravurile legate de viaţa curteană străină. Moment critic, de altfel, pe fundalul căruia se profilează caractere, se năruie prestigii, se verifică autenticităţi şi se restabilesc principii uitate. Prilej însă atât de, manifestare a ridicolului cât şi a grandorii, modestiei sau sincerităţii. Dar nu mai puţin şi ocazie de verificare a dictonului că după cum talentul nu poate acoperi turpitudinea, nici eticheta o falsă nobleţe. De remarcat însă pentru aristocraţia engleză din acea perioadă un fapt deosebit de interesant: amestecul său de suprarafinament francez, de imaginaţie, fineţe şi gust, cu o deosebită nepăsare faţă de grosolănia vulgară (cavalerul Legard).

Raportate apoi la aceleaşi criterii de judecată, interesante sunt şi observaţiile referitoare la mutaţiile pe care oamenii le pot suferi pe parcursul duratei, atunci când la orizontul dezastrului nu se-ntrevede nicio speranţă. Cazul acelui servitor al familiei de Osmond, Bermont, oscilând între grandoare şi josnicie tocmai în funcţie de momentele în care îi apare şi dispare bunul simţ.

În aceleaşi circumstanţe, autoarea memoriilor se judecă însă şi pe sine, acuzându-se dar şi motivându-şi în acelaşi timp gestul mariajului făcut la înghesuială. Necugetarea e pusă pe seama tinereţii, iar consecinţele suportate cu deplina conştiinţă a intenţiei sacrificiului făcut. Francheţe

deci, apoi stoicism şi resemnare, în lumina celei mai necruţătoare lucidităţi. Niciodată însă ea n-a ascuns nici parvenitismul soţului său, voinţa-i de putere şi postura ei de păpuşă-automat (cu toată subţirimea educaţiei şi a intelectului său) în mâinile lui. Dar nici n-a cârtit împotriva ei, socotind-o ca pe un preţ al salvării propriilor părinţi. De fapt, datorită acestui mariaj şi datorită situaţiei de emigrantă, vede şi întreg spaţiul vest-european, Italia, Elveţia, Ţările-de-Jos şi Anglia, spectru etnic a cărui unitate de structură e asigurată de unitatea, de participarea la o cultură cu dominante creştine. Zgârcenia saxonă o motivează însă ca revers al risipei atât de condamnată dealtminteri din punct de vedere moral; prevederea germană o socoteşte ca semn al grijei (caracteristică fundamentală a autenticităţii), iar disponibilitatea italiană ca pe o mare virtute a spiritului latin, generos şi puternic.

Restauraţia şi sfârşitul Imperiului reprezintă perioada în care dispersării îi urmează reafirmarea spiritului pe baza evidenţelor obţinute şi a învăţămintelor trase. Din păcate însă o experienţă vastă, dar se pare că nu şi suficientă pentru ca erorile să nu se mai repete. Nevoia de compensare prevalând evidenţa măsurii, va duce din nou la excese pe care insul, privat odinioară de necesar, nemaiputându-se stăpâni, le va converti iar în imperative, astfel ajungându-se din nou la reacţii şi conflicte istorice. Numai că răgazul postrevoluţionar e şi prilej de noi aprofundări şi mijloc de contractare al unor noi relaţii culturale. Din contactul cu Chateaubrind reţine patosul grandorii romantice, iar din prietenia cu doamna de Staël, fiica lui Necker, subtilitatea reflexiei distilate prin două etnii, mijloc deosebit de eficace în crearea unei înţelegeri ameliorate a spiritului francez faţă de cel german. Doamna Récamier o fascinează cu abilitatea-i procedurală – manifestată la toate nivelurile şi-n toate împrejurările – cu gustu-i deosebit de rafinat, cu diplomaţia ei şi, în orice moment, cu ţinuta. De la actorul Talma reţine naturaleţea expresiei verbale, lipsa de emfază, iar de la Benjamin Constant arta de a-şi transpune în scris observaţiile. Îi repudiază însă atât gelozia lui cât şi a doamnei de Staël, explicându-şi-o, totuşi, la amândoi, prin izbucnirile pasionale anulatoare a principiilor clasice de

păstrare a echilibrului. Pe seama fricii de singurătate îşi pune – atât ei cât şi lui Chateaubriand şi lui Byron, pe care-i cunoscuse foarte bine – întreaga creaţie. Motiv declanşator al procesului poate, cauză unică însă, în niciun caz. Dar se pare că uneori şi cele mai subtile spirite simplifică.

Nici lui Napoleon nu i-a iertat parvenitismul, ca şi soţului ei dealtminteri, cu toate că le-a recunoscut tot timpul virtuţiile volitive, ierarhic acestea ocupând însă locurile de jos pe scara valorilor. *„Noblesse oblige*" se pare că nu era numai o formulă, ci şi o condiţie *sine qua non* a unei anumite stări.

Talleyrand, cu toată iscusinţa-i diplomatică în materie de relaţii, n-a putut-o nici el amăgi şi, deşi îl plasează alături de Richelieu îl preferă pe acesta din urmă. Doar clerul Franţei îi inspiră admiraţie prin comportamentul din timpul Emigraţiei, în Imperiu însă concesivitatea înalţilor prelaţi în faţa voliţiei napoleoniene o dezamăgeşte. Probabil că nu-i plăcuseră nici anumite capitole din Machiavelli, deşi la cei din familia ei aprecia mult abilitatea politică, indiferent de haina pe care aceştia o purtau. Dovadă de altfel şi repudierea portretului pe care bizarul florentin o făcea tipului de emigrant. Şi niciun tip de erou ulterior acestei perioade n-a reuşit să-i schimbe părerile, nici chiar persuasiunea lecturilor lui Chateaubriand, căruia de altfel nu se sfieşte să-i sublinieze, ori de câte ori are ocazia, bizareria inconsecvenţelor.

Restauraţia o bucură în limitele unor apartenenţe de care nu poate scăpa, păstrând însă suficient faţă de ea răceala distanţei reflexive. Prilejul e nimerit însă pentru observarea spiritului slav, „descins" pentru prima oară în masă, cu acest prilej, la Paris. Şi tipul de cazac, acesta părându-i-se, pentru respectiva categorie etnică a fi cel mai reprezentativ, e descoperit chiar şi sub mantaua Ţarului. Nutreşte apoi o compasiune aristocratică faţă de primitivism, dar şi o admiraţie tandră faţă de spontaneitatea-i afectivă. Cu toate acestea orgoliul naţional o face să reacţioneze în faţa imixtiunii armatei străine. Numai că deşi grandoarea napoleoniană nu o lasă rece, nu poate fi indiferentă nici faţă de soarta familiei sale sub Imperiu. Aşa că din motive limpede de înţeles preferă totuşi Restauraţia, pe care n-o acceptă însă, decât cu extrem de multe rezerve; triumful orgoliului continuând s-o dezguste cel mai mult la oricine şi-n

orice împrejurare. Iar dacă prostiei, care o revoltă cu atât mai mult cu cât e mai „pretenţioasă”, îi mai face câte o concesie tranzitorie, îngâmfării nu-i iartă nicio manifestare.

Gustul, rafinamentul, educaţia jansenistă şi bunul simţ clasic nu ar fi permis de altfel niciodată inteligenţei sale (în care era tot atât *„ésprit de finesse"* cât şi *„de géométrie”)* niciun joc cri valorile în care să escamoteze buna credinţă şi adevărul. Exemplu didactic?! În niciun caz. Contesa de Boigne rămâne doar o mărturie clasică de conştiinţă lucidă pe care n-au putut-o adumbri nici ispitele, nici interesele, şi pe care n-a tentat-o decât adevărul.

*

Nu se poate însă încheia prefaţa unei cărţi atât de interesante pentru orice om preocupat de fresca artistică a unei epoci, de cancanurile sale istorice şi de secretele complicatelor sale „mecanisme”, fără a sublinia şi aportul celor ce s-au străduit ca această operă să apară şi în limba română: în primul rând e vorba de aportul Editurii *Minerva,* apoi de cel al traducătoarei – Teodora Popa-Mazilu – specializată, aş zice, în alegerea *Memoriilor* unor distinse şi fine observatoare ale epocilor lor, şi dintre care să sperăm că cele ale uluitoarei *„Madame la comtesse de Boigne*”, nu vor fi ultimele. În acest sens, s-ar părea că nu în zadar o femeie se „apleacă” asupra jurnalelor şi notaţiilor altor femei, chiar dacă acestea nu-i sunt contemporane (mă refer la *Povestea vieţii mele* de George Sand, la *Memorii* de Francoise de Motteville şi, evident, la cartea de faţă).

Probabil că afinităţile şi aspiraţiile celor preocupate în special de observaţia cotidiană să nu difere de la epocă la epocă. Aşa se explică de altfel şi plăcuta lectură a textului nu numai în versiunea franceză ci şi în transpunerea sa românească, aceasta neîmpiedicând câtuşi de puţin reflecţiile pe marginile sale şi nici ştirbind eleganţa pretenţioaselor expresii franţuzeşti.

Numai aşa se explică faptul că, pe cât de mult impune nobleţea unui gând, tot pe atât de mult pretinde şi exprimarea lui.

Marcel Petrişor

Tabel cronologic

1750 – Bunicul scriitoarei, care era marinar, face o călătorie la San-Domingo unde, îndrăgostindu-se pătimaş de domnişoara de La Garenne, se însoară cu ea. Averea soţiei sale fiind într-o stare jalnică, pentru a o despovăra de toate popririle şi ipotecile, s-a văzut nevoit să rămână în acel loc. Cu anii, şi-a trimis – unul câte unul – pe toţi cei şase băieţi ai săi (în afară de ultimul care s-a înecat), la Paris, la fratele său.

Primul băiat trimis în Europa a fost viitorul marchiz de Osmond, tatăl scriitoarei, care s-a însurat cu o domnişoară Dillon, fata unui gentilom irlandez din familia Dillon de Roscomon. La câteva săptămâni după nuntă, tânăra căsătorită a fost numită doamnă de onoare a prinţesei Adélaïde, prima dintre cele cinci fete ale lui Ludovic al XV-lea.

1781 – Nu după mult timp, tânărul menaj se instalează la Versailles unde, li se naşte primul copil: Éléonore Adèle de Osmond, viitoarea doamnă de Boigne şi autoarea *Memoriilor* de faţă, carte ce s-a bucurat de un imens succes de îndată ce manuscrisul a fost descoperit, la începutul acestui secol, la Biblioteca Naţională din Paris.

1789 – Izbucneşte revoluţia franceză în care pier, pe eşafod, Ludovic al XVI-lea, soţia sa Maria-Antoaneta, precum şi o seamă de curteni şi nobili, monarhişti înflăcăraţi pe care poporul îi condamnă fără drept de apel, pentru toate abuzurile şi samavolniciile săvârşite.

În timpul revoluţiei, Adèle – în vârstă doar de opt ani – pleacă împreună cu părinţii ei, la Londra.

1798 – Foarte tânăra Adèle de Osmond, văzând situaţia mai mult decât precară a părinţilor ei, acceptă cererea în căsătorie a generalului de Boigne, mai vârstnic decât ea cu treizeci de ani, proaspăt reîntors din Indii şi putred de bogat. Tânăra Adèle, care la douăzeci şi cinci de ani, în portretul pictat de Isabey, era de o frumuseţe izbitoare, la şaptesprezece era însăşi întruchiparea purităţii, gingăşiei şi perfecţiunii: ovalul desăvârşit al chipului, trăsăturile de o

mare fineţe, părul lung şi buclat, ochii mari, întunecaţi şi languroşi contrastând cu luminozitatea pletelor aurii, gura perfect desenată, precum şi trupul armonios, toate aceste calităţi aveau să facă din viitoarea scriitoare, o femeie extrem de atrăgătoare. Dacă mai adăugăm la toate aceste daruri, o minte deosebit de ascuţită, un spirit de pătrundere şi o putere de observaţie rar întâlnite la o fată atât de tânără, precum şi o voce remarcabilă, de adevărată cântăreaţă, ne dăm lesne seama cam ce impresie a putut ea face generalului de Boigne care, aşa cum ni-l zugrăveşte doamna Lenormant, era: „îmbătrânit înainte de vreme, distrus de climatul din Indii, cu o sănătate şubredă, bucurându-se de o reputaţie controversată, cu obiceiuri cazone, dar putred de bogat şi care arunca cu banii în stânga şi dreapta”.

Căsătoria făcută din interes n-avea să fie fericită. După numai zece luni, generalul o duce pe tânăra lui soţie, îndărăt, soacrei sale. Dar rudele, care voiau să se înfrupte din averea milionarului, i-o aduc îndărăt. Generalul o ia cu sine în Scoţia; mai târziu, se retrage în Savoia, ţara sa de baştină, după ce-şi instalează din nou soţia la Londra, alături de părinţii ei. După o vreme, o aduce în Franţa unde se instalează amândoi regeşte, în splendidul castel Beauregard, de lângă Paris.

Dar cum Adèlei de Boigne îi era peste putinţă să se apropie cât de cât de un bărbat autoritar, ursuz şi cu maniere mai mult decât grosolane, generalul vinde frumoasa reşedinţă de la Beauregard, cumpără castelul Châtenay, pe care-l dăruieşte soţiei sale, iar el se stabileşte în Savoia.

1804 – Instalată la Paris, Adèle de Boigne participă la serbările prilejuite de încoronarea lui Napoleon, căci nu are curajul să înfrunte regimul, dar refuză să facă parte dintre doamnele de onoare ale Josèphinei Beauharnais.

Măreţia lui Napoleon nu numai că n-o copleşeşte, ci dimpotrivă, văzându-l de aproape, în Galeria Dianei din palatul Tuileries, îl găseşte cât se poate de dizgraţios: „împăratul mi s-a părut cumplit, spune ea, căci seamănă leit cu un rege de caro.”

1814 – Refuzând să părăsească Parisul, doamna de Boigne asistă, cu inima strânsă, la intrarea aliaţilor în capitala Franţei. Abia acum îşi dă seama cât de mult îşi iubeşte patria, fiindcă se simte cuprinsă brusc de o emoţie pe cât de

neaşteptată, pe atât de puternică. Paşii patrulelor străine care se auzeau în noapte „a fost primul zgomot ciudat care m-a făcut să-mi dau seama că am o inimă franceză!” spune ea. Interesată de comportarea persoanelor din jur, îşi observă şi-şi analizează semenii, cu un spirit de pătrundere care vestea încă de pe atunci scriitoarea incisivă de mai târziu.

1815-1819 – După Imperiu, marchizul de Osmond, fiind numit ambasador la Torino, apoi la Londra, contesa de Boigne face toate onorurile casei, în locul mamei sale care e bolnavă.

Aceasta este perioada în care Adèle de Boigne are prilejul să cunoască foarte multă lume, să observe moravuri şi obiceiuri, să analizeze caractere, să vadă de aproape adevăratele chipuri ale unor oameni despre care până atunci avusese o cu totul altă părere. Villèle, Decazes, ducele de Blacas, regalişti înfocaţi, îi devin din ce în ce mai antipatici. În schimb, îşi îndreaptă toată simpatia către ducele de Richelieu care luptă din răsputeri, nu să-şi apere scaunul de prim-ministru, ci să scape ţara de jugul umilitor al invadatorilor.

1817 – Moare doamna de Staël, fiica marelui Necker, prietenă intimă cu doamna de Boigne. Suspectă Directoratului, din pricina legăturilor sale cu scriitorul Benjamin Constant, doamna de Staël fusese exilată la Coppet, în Elveţia, unde s-a şi prăpădit.

1820 – Doamna de Boigne inaugurează, împreună cu soţul ei, un spital pe care acesta îl clădise aproape de Paris. Soţii mai corespondează din când în când, se mai văd, dar din ce în ce mai rar. În acelaşi an, obosit şi bătrân, marchizul de Osmond cere să fie pensionat. Adèle de Boigne se instalează la Paris, în strada Bourbon, unde va locui până la căderea Restauraţiei.

Tot în *1820* este asasinat de către Louvel, ducele Charles de Berry, cel de al doilea fiu al lui Carol al X-lea (născut la Versailles în 1778) şi însurat cu Marie-Caroline de Bourbon, fiica lui Francisc I, regele celor două Sicilii.

1824 – Moare Ludovic al XVIII-lea, nepotul lui Ludovic al XV-lea soţul Louisei de Savoia.

1829 – Apare cartea *Cronica domniei lui Carol al IX-lea* de

Prosper Mérimée, prieten intim cu Adèle de Boigne cu care a întreţinut o foarte strânsă corespondenţă timp de paisprezece ani (din 1852 şi până în martie 1866). Mérimée îi scrie prietenei sale de pretutindeni: din Franţa, din Spania, din Anglia; lucru curios, Adèle de Boigne nu face nicio referire la această vastă corespondenţă în *Memoriile* sale, corespondenţă tipărită sub titlul: *Lettres de Mérimée à la comtesse de Boigne* (apărută în 1933, la Librairie Pion, din Paris).

1830 – Izbucneşte revoluţia din iulie care se termină cu abdicarea lui Carol al X-lea, frate cu Ludovic al XVI-lea şi cu Ludovic al XVIII-lea. Ajuns rege al Franţei în 1814, Carol al X-lea – în ciuda succeselor expediţiei din Alger – se compromite total în ochii poporului, emiţând faimoasele Ordonanţe din 25 iulie 1830, prin care dizolva Camera, schimba Carta şi suspenda libertatea presei.

În acelaşi an moare şi generalul Benoit de Boigne, (născut în 8 martie 1751), la Chambéry, lăsându-şi soţia destul de bogată. Înainte însă de a se prăpădi, clădeşte – între 1822 şi 1830 – un ospiciu de nebuni şi un azil de bătrâni numit Saint-Benoit, donaţii care se pare că l-au costat peste trei milioane de franci.

Moare Benjamin Constant, scriitor şi om politic, iubitul doamnei de Staël, pe care Adèle de Boigne nu s-a sfiit să-l înfăţişeze în adevărata sa lumină.

După 1830 Adèle de Boigne devine prietena intimă a cancelarului Étienne Pasquier, prietenie care avea să dureze până în 1862 când bătrânul cancelar se stinge în vârstă de nouăzeci şi cinci de ani. „Cancelarul, scrie Henry Bordeaux în cartea sa *Portrete de femei şi copii* (apărută la Paris, la Librairie Pion, în 1913), aparţinea acelei rase de oameni a cărei fire este rezonabilă şi eminamente aptă pentru viaţa socială... Punea preţ înainte de orice, pe calm, logică şi clarviziune. Capabil să înţeleagă multe lucruri (...), afară de unele cutezanţe, care, atât în artă cât şi în istorie, te deconcertează, era îngăduitor, urând însă dezordinea şi anarhia.”

Prietenia dintre aceşti doi bătrâni, cu timpul devine aproape mişcătoare: îşi scriu zilnic, se întâlnesc în fiece seară, se îngrijesc unul de sănătatea celuilalt, discută, îşi

poftesc prietenii să-i vadă şi-şi aşteaptă, demni, sfârşitul.

1831 – Chateaubriand, pe care Adèle de Boigne îl şfichiuie adesea cu biciul usturător al ironiei sale, demascându-i dorinţa aprigă de parvenire, cabotinismul, slăbiciunea pentru sexul slab şi mai ales egoismul feroce, se stabileşte la Geneva, de unde face adesea vizite – însoţit de doamna Récamier – la Coppet, fosta reşedinţă a doamnei de Staël.

1832 – Ducesa de Berry, nora fostului rege Carol al X-lea, încercă să răscoale Vandeea, pentru a-l izgoni de pe tron pe Ludovie-Filip, ca să-l aşeze în locul acestuia pe fiul ei încă nevârstnic, sub numele de Henric al V-lea. Tentativa nu reuşeşte; ducesa este exilată.

1835 – Are loc atentatul lui Fieschi asupra lui Ludovic-Filip, atentat care însă dă greş.

1837 – Vă veţi întreba cum a început Adèle de Boigne să scrie? În urma unei nenorociri care i s-a întâmplat în familie (şi-a pierdut nepotul, pe băiatul fratelui ei, pe care-l iubea ca pe propriul său copil), ca să-şi uite într-un fel durerea, s-a apucat să aştearnă pe hârtie câteva din întâmplările la care asistase sau pe care le trăise. Cum după moartea lui Ludovic al XVIII-lea evenimentele încep să se precipite, urmează revoluţiile din 1830 şi din 1848 care „vor fi privite, scrie Henry Bordeaux în cartea amintită mai înainte, (pag. 137), ca paginile cele mai noi şi cele mai captivante din lungile *Memorii* ale contesei. Ea acumulează aici detalii, fapte mărunte, lucruri văzute, redându-ne reflexul acelor evenimente atât pe străzi cât şi în saloane. Ochii săi nu se mulţumesc doar să placă: ea vede clar, dar mai mult de aproape decât de departe. De aproape, nu omite niciun amănunt al nici unui caracter”.

Înzestrată cu asemenea haruri, Adèle de Boigne va excela în portrete şi mai ales în caricaturi, motiv pentru care a şi fost supranumită „Goya secolului al XIX-lea”, un Goya cu jupoane, e adevărat, şi mai mult acuarelistă decât pictoriţă în uleiuri groase, dar totuşi un Goya. Această aristocrată prin naştere, care detestă puterea absolută, care e socotită de către cei din clasa sa socială „o stângistă periculoasă”, nu pregetă să-i zugrăvească aşa cum erau nici pe slabul şi şovăielnicul Ludovic al XVI-lea, nici pe greoiul şi prostănacul de frate-său, burduhănosul Ludovic al XVIII-lea, nici pe

bigotul Carol al X-lea, care ţinea într-o mână crucea iar în cealaltă sânul vreunei curtezane, nici pe Ludovic-Filip cu toate păcatele sale. Căci în decursul lungi sale existenţe, Adèle de Boigne a trecut prin trei mari revoluţii – 1789, 1830 şi 1848 – şi a trăit sub domnia a cinci regi, dacă e să-l punem la socoteală şi pe Ludovic-Bonaparte (Napoleon al III-lea).

1838 – Moare Charles-Maurice, prinţ de Talleyrand, unul dintre cei mai perfizi şi mai duplicitari politicieni ai veacului trecut, care, după ce l-a trădat pe Napoleon (al cărui ministru de externe fusese), devine ministrul de externe al lui Ludovic al XVIII-lea, pentru ca în timpul Monarhiei din iulie, să-l vedem ambasador la Londra (1830-1835).

1843 – Prosper Mérimée, unul dintre cei mai buni prieteni ai doamnei de Boigne, este ales membru al Academiei Inscripţiilor, iar în 14 martie 1844, membru al Academiei Franceze.

1848 – Izbucneşte revoluţia care se termină prin abdicarea lui Ludovic-Filip (24 februarie 1848) şi prin proclamarea celei de a doua Republici.

În acelaşi an moare Chateaubriand, care ocupă un loc de seamă În *Memoriile* Adèlei de Boigne.

1849 – Moare doamna Récamier (Jeanne-Françoise-Julie-Adélaïde), iubita lui Chateaubriand.

1852 – Ales în 1848, preşedinte al Republicii, prinţul CharlesLouis-Napoléon Bonaparte (fiul Hortensei de Beauharnais şi al lui Louis Bonaparte), se proclamă – în urma loviturii de Stat din 2 decembrie – împărat al Franţei, sub numele de Napoleon al III-lea, punând astfel bazele celui de al doilea Imperiu.

1852 – După moartea cancelarului Pasquier, Adèle de Boigne nu-şi mai părăseşte domeniul pe care-l are la Buisson-Rond, la un sfert de ceas de Chambéry, domeniu ce putea fi recunoscut de departe după splendida alee de platani la capătul căreia se afla castelul. Clădirea pătrată, cu un singur cat, cu o arhitectură destul de greoaie, era impozantă, dar distantă şi glacială.

În ceea ce-o priveşte pe stăpâna acestui castel, o poză strecurată în paginile manuscrisului *Memoriilor* ne-o arată – în 1864 – îmbrăcată într-o crinolină de culoare închisă; o femeie, care, deşi bătrână (are acum optzeci şi trei de ani),

mai păstrează unele urme din marea frumuseţe de odinioară: ovalul perfect al feţei, trăsăturile delicate, iar ochii, deşi adânciţi în orbite, sunt limpezi şi luminoşi.

1866 – Îi apare romanul *O pasiune în lumea mare,* ale cărui pagini mai apucă să le corecteze înainte de a se prăpădi. Romanul, deşi abundă în sentimentalisme dulcege şi plicticoase, e totuşi interesant prin tabloul convingător al societăţii (acţiunea se petrece la Paris între 1813 şi 1829) pe care-l zugrăveşte cu multă vervă şi veridicitate, cât şi prin analiza aprofundată a celor câtorva personaje.

În acelaşi an Adèle de Boigne moare, în vârstă de 85 de ani.

1867 – Prin bunăvoinţa doamnei Lenormant, prietenă bună şi mare admiratoare a contesei de Boigne, apare postum şi cel de al doilea roman al memorialistei, intitulat *Mareşala de Aubemer,* a cărui acţiune destul de dezlânată, se petrece în secolul al XVII-lea.

În *Revue des Deux Mondes,* din 1 octombrie, apare articolul *Contesa de Boigne,* semnat de Guizot.

1870 – Apare lucrarea *Cancelarul Pasquier, amintiri ale ultimului său secretar* de L. Favre (Éd. Didier).

1873 – Apare lucrarea *Generalul de Boigne* de Victor de Saint-Genis (Éd. Poitiers).

1911 – Este, în sfârşit, descoperit manuscrisul *Memoriilor* contesei de Boigne. Tipărit, el se bucură de un succes rar întâlnit, fiindcă lucrarea dezvăluie o memorialistă de prima mână ce avea să entuziasmeze nu numai întregul Paris, ci şi întreaga Franţă, în frunte cu Marcel Proust care o ia pe scriitoare drept model pentru faimoasa doamnă de Villeparisis, din romanul său *În căutarea timpului pierdut.*

Străină de orice mistică şi devoţiune, urând aristocraţia din care făcea parte, urând partidul preoţilor care, sub Restauraţie, ajunsese să se întindă ca o „eczemă”, Adèle de Boigne se apropie, prin această grandioasă lucrare a sa, prin coloritul şi incisivitatea ei, de scrierile lui Saint-Simon, dar mai ales, prin perspicacitatea, verva uneori amuzantă şi alura dezinvoltă, de faimoasele *Memorii* ale Cardinalului de Retz.

Andrei Mazilu

Versailles – Emigraţia – Imperiul – Restauraţia din 1814

Nu m-am gândit ce titlu să dau acestor pagini disparate, când legătorul – cărora le-am încredinţat – m-a întrebat ce anume urma să scrie pe copertă. N-am ştiut ce să-i spun. Memorii *mi s-a părut prea solemn;* Amintiri... *Doamna de Cayla a compromis oarecum acest titlu şi câteva recente publicaţii l-au mânjit şi mai rău.*

Preocupată de această idee, noaptea l-am visat pe nepotul meu pe care cineva îl întreba ce era cu cele două volume prinse în agrafe. „Sunt povestirile mătuşii mele". „Bun, deci să fie «Povestirile mătuşii mele»", am strigat eu, trezindu-mă. Iată cum a ajuns această carte să fie numită: Povestirile unei mătuşi.

Cititorului, dacă va exista vreunul

La începutul anului 1835, m-a lovit o nenorocire groaznică: un copil de paisprezece ani, pe care-l creşteam de mai bine de doisprezece ani, pe care-l iubeam ca o mamă, a pierit, victimă a unui tragic accident. Dacă am fi luat o cât de 7nică precauţie, l-am fi putut salva; dar deşi îl iubeam toţi, cu o dragoste pătimaşă, nimeni nu s-a gândit la aşa ceva. Eu, cel puţin, ştiu că nu-mi voi mai reveni niciodată după o asemenea lovitură. După această catastrofă, cele mai triste ceasuri din tristele mele zile erau cele în care fusesem obişnuită să mă ocup de inteligenţa precoce a acestui copil care – nădăjduiam – avea s-a ajute pe a mea când va începe să mă lase.

La câteva luni după moartea băiatului, stând de vorbă cu un prieten – care, plin de suflet şi de bunătate, încerca să-mi tămăduiască rănile inimii – şi povestindu-i un amănunt despre eticheta de odinioară de la Curtea din Versailles, mi-a spus:

— Ar trebui să scrii aceste lucruri; tradiţiile se pierd şi te asigur că vor fi citite cu mare interes şi curiozitate.

Nevoia de a trăi în trecut, când prezentul nu-ţi mai oferă nicio speranţă, m-a făcut să-i urmez sfatul. Am încercat – pentru a-mi mai potoli regretele – să fac acest lucru în

ceasurile pe care odinioară le petreceam într-un mod atât de plăcut. Uneori a trebuit să lupt împotriva durerii, fără însă s-o pot înfrânge; alteori, descopeream în scris, chiar o oarecare distracţie. Caietele de faţă sunt rezultatul acestor eforturi, ele n-au avut alt scop decât să-mi schimbe gândurile pe care nu le mai puteam îndura.

Singurul meu plan – dacă am avut într-adevăr vreunul – a fost să aştern pe hârtie ceea ce i-am auzit pe părinţii mei povestind despre tinereţea lor şi despre Curtea de la Versailles. Trândăvia, inutilitatea vieţii mele după acea nenorocire, m-au determinat să-mi continui depănarea amintirilor; am început să vorbesc despre mine, poate chiar prea mult, în tot cazul mai mult decât aş fi dorit; dar am vrut ca viaţa mea să fie un fel de fir călăuzitor pentru cititor, acesta dându-şi astfel seama de unde ştiam toate lucrurile pe care le istoriseam.

Am mâzgălit o mulţime de hârtie, într-un mod aproape ilizibil, până când într-o zi, o persoană de gust, în care am mare încredere, mi-a smuls cu forţa, din mână, câteva foi şi le-a citit. Ea m-a obligat să comand să se facă o copie după tot ce scrisesem şi s-o revăd cu atenţie. De făcut o copie, nu era greu; cât despre „revăzut", era inutil. Eu nu mă pricep să scriu şi la vârsta mea n-aveam să mai învăţ o astfel de meserie; dacă ţineam să-mi redactez frazele, pierdeam singurul merit pe care-l mai puteau avea aceste pagini: cel de a fi fost scrise fără nicio pretenţie, aşa cum îmi veniseră în minte. Dacă ar fi trebuit să am în vedere şi alte lucruri decât amintirile mele, aş fi renunţat imediat; n-am urmărit decât să-mi umplu timpul, nu să fac literatură.

Dacă totuşi nepoţii mei îşi vor arunca vreodată privirile peste aceste scrieri, nu trebuie să se aştepte să găsească „o carte", ci doar o flecăreală de femeie bătrână; scriu, aşa cum aş coase de pildă, la gherghef, o tapiserie. M-am slujit când de pană, ca să las acul să se mai odihnească, şi când de ac, ca să-mi las pana să se odihnească, aşa că manuscrisul meu va ajunge la moştenitorii mei, cum va ajunge de pildă, cine ştie ce fotoliu vechi.

Neconsultând niciun document, probabil că multe date vor fi greşite; nu pot spune nimic altceva decât ce-am scris. Nu cred că ar putea exista o imparţialitate absolută, dar socot că

putem avea pretenţia că există totuşi o sinceritate deplină: şi asta se întâmplă numai atunci când spui cinstit ceea ce crezi.

Răscolind trecutul, mi-am dat seama că poţi spune lucruri bune despre cei mai răi oameni şi lucruri rele, despre cei mai buni; am încercat să nu fiu părtinitoare, deşi trebuie să recunosc că treaba a fost destul de dificilă. Dacă n-am reuşit pe deplin, pot să vă asigur că cel puţin am avut intenţia de a face acest lucru.

Timpurile devenind mai calme, poate că unii oameni vor fi totuşi destul de perspicaci să observe că, în vremurile în care am trăit eu, a trebuit, prin forţa împrejurărilor, să ţin cu unul din partide, când, din instinct, din fire şi din raţionament, mi-a fost întotdeauna silă şi groază de astfel de lucru, fiindcă am văzut la ce greşeli şi la ce situaţii ridicole ne-a expus.

Nădăjduiesc că nepoţii mei vor fi scutiţi de o asemenea situaţie; le-o doresc din toată inima atât lor, cât şi ţării mele care are nevoie de puţină linişte.

În ce mă priveşte, probabil că va trece multă vreme până ce careva – plictisit de vreo dimineaţă ploioasă sau de vreo lungă şi mohorâtă seară de toamnă – va deschide această carte, destinată bibliotecii din Pontchartrain[1]*.*

Châlenay, iunie 1837

Adèle de Boigne

Nepotului meu Rainulphe de Osmond

1 *Nota din 1860:* „Moartea, cruda moarte care se apropie, mi-a schimbat toate previziunile. Acest manuscris va fi depus în biblioteca din castelul Osmond, departamentul l’Orne, locul unde părinţii mei au văzut lumina zilei şi unde doresc să fiu îngropată.”

„I pray you when you shall these deeds relate
Speak of me as I am: nothing extenuate
Nor set down aught in malice.”[2]
Othello, Shakespeare

Evenimente atât de mari au umplut viaţa generaţiilor care te-au precedat şi au absorbit-o într-o asemenea măsură, încât tradiţiile de familie s-ar fi pierdut în acel vast ocean, dacă o femeie bătrână ca mine nu şi-ar fi scormonit amintirile din tinereţe şi nu le-ar fi aşternut pe hârtie.

Acum, de dragul tău, iubitul meu nepot, încerc să le leg între ele.

Prima Parte
Versailles

Capitolul I

Originea familiei mele. Bunicul: aventura lui din tinereţe. Însurătoarea bunicului. Trimiterea fiilor săi în Europa. Fraţii bunicului. Eticheta de la Curte. Tinereţea tatei. Familia mamei. Însurătoarea tatei. Mama capătă un loc la Curte. Părinţii mei se stabilesc la Versailles. Naşterea mea. Vechile obiceiuri de la Curte. Regele Ludovic al XVI-lea. Regina.

2 „Te rog, când vei da seamă / De-aceste întâmplări nenorocite, / Arată-mă cum sunt: nici pătimire, / Nici ură-n scrisul tău”, (trad. Ion Vinea).

Doamna de Polignac. Monsieur, conte de Provence. Monseniorul, conte de Artois. Madame, contesă de Provence. Madame, contesă de Artois. Doamna Elisabeth. Prinţii de Chio.

Gianoni, în cartea sa *Istoria Neapolelui*, te va îndemna să ai foarte mari pretenţii în legătură cu familia ta; Moreri te va lămuri în legătură cu drepturile tale de a te socoti urmaşul acelor fericiţi aventurieri normanzi, cuceritorii cetăţii la Pouille, drepturi tot atât de întemeiate cum sunt majoritatea celor mai vechi familii. Catedrala din Salisbury, adăposteşte rămăşiţele unuia dintre arhiepiscopii săi, un Osmond de care ne leagă, de asemenea, unele amintiri, iar contele de Sommerset are ca blazon o pasăre în zbor, care e şi blazonul tău şi pe care l-a moştenit de la seniorul de Osmond, compatriot cu Wilhelm Cuceritorul. Acest blazon a fost dăruit de ducele Normandiei, guvernatorului său, tot un Osmond, care-l scăpase din mâinile răzbunătoare ale lui Louis d'Outremer.

Ramura engleză s-a stins de multă vreme, dar numele de Osmond e cunoscut în această ţară şi-l întâlnim tot timpul atât la poeţi cât şi în romane. Ramura normandă a sărăcit prin partajele egale; fiii cei mari ai ultimelor trei generaţii, care au precedat generaţia tatălui meu, n-au avut decât fete şi încă într-un număr atât de mare, încât s-au văzut nevoite să se mărite cu oameni destul de scăpătaţi. Astfel, una dintre surorile bunicii, stareţă la Remiremont, se zice că i-ar fi răspuns domnului de Sainte-Croix, soţul surorii sale, când acesta a întrebat-o dacă nu regretase niciodată că nu se măritase:

— Nu, cumnate, căci domnişoarele de Osmond au obiceiul de a contracta căsătorii mult prea proaste!

Iată cam tot ce-ţi pot spune despre familia noastră. Dacă, în epoca în care ai fi păşit în lume, te-ar fi interesat, într-o oarecare măsură, aceste ramuri nobilare, ai fi regăsit mult mai uşor urmele acelor timpuri îndepărtate precum şi unele amănunte intime a ceea ce s-a petrecut în decurs de o sută de ani. De altfel, eu nu mă prea pricep să istorisesc astfel de lucruri. N-am dat niciodată o prea mare importanţă neamului din care te tragi; ca fată, sigur că nu mi-a fost contestată

originea; dar ca femeie, n-am mai avut niciun drept la ea şi poate că această situaţie foarte clară m-a împiedicat să mă ocup tot atât de mult de ea, cât m-am ocupat de altele. Nu vreau să-ţi istorisesc decât amănuntele care-mi vin în minte, legate de ceea ce am aflat sau am văzut personal, fără pretenţia unei continuităţi, ci doar ca pe nişte povestiri care te vor interesa datorită legăturilor pe care le-am avut cu persoanele pe care le voi aduce în discuţie: va fi ca un fel de sporovăială, căreia însă sinceritatea îi va conferi un preţ deosebit.

Bunicul a fost marinar. Deşi foarte tânăr, comanda – în timpul războiului din 1746 – o corvetă, aşa că i s-a încredinţat sarcina de a escorta un convoi de vase de la Rochefort la Brest. O furtună înfricoşătoare a împrăştiat vasele şi l-a mânat pe al său tocmai în Martinica, unde a poposit foarte descumpănit. Bunicul a găsit întreaga colonie într-o serbare care nu se mai isprăvea, unde ospăţurile şi jocul de artificii se ţineau lanţ. De îndată ce debarcă, bunicul fu întrebat dacă adusese nişte scrisori pentru alteţa sa.

— Ce alteţă?

— Ducele de Modena.

— N-am auzit vorbindu-se de niciun duce de Modena.

Dar chiar atunci veni cineva să-l caute, din partea ducelui; fu condus în apartamentul pe care guvernatorul îl cedase unui bărbat deosebit de frumos, împodobit cu ordine şi cordoane şi având o înfăţişare impunătoare.

— Cum se face, cavalere de Osmond, că n-ai nicio scrisoare pentru mine? Deci nu vasul dumitale e cel care trebuia să-mi fie trimis!

Bunicul îi explică pe îndelete, cum plecase din Rochefort îndreptându-se spre Brest, şi cum întâmplarea îl aduse în Martinica.

Prinţul îl copleşi cu atenţii apoi îi porunci să plece de îndată cu scrisorile sale. Dar corveta nu mai era în stare să străbată din nou mările. Din fericire, în port se afla o mică goeletă. Prinţul îi încredinţă bunicului comanda acelui vas, îi îngădui să-şi abandoneze corveta şi, arătându-i o scrisoare prin care îl ruga pe domnul de Maurepas să-l numească pe bunicul, căpitanul vasului, îi explică pe îndelete că era, prin alianţă, văr primar cu regele. Îi cedase acestuia Modena,

ceea ce constituia de fapt un secret, iar regele îi oferise în schimb suveranitatea insulei Martinica; bineînţeles că nu voise să consimtă la acest schimb decât după ce-şi văzuse noua reşedinţă: era foarte mulţumit de ea şi-l expedia pe bunicul cu ratificarea tratatului aşteptat la Versailles cu o atât de mare nerăbdare, încât aducătorul unei veşti atât de bune putea nădăjdui orice fel de favoruri. Adăugă, în *postscriptum-ul* scrisorii sale că cerea, în plus, pe lângă numirea de comandant de vas a cavalerului de Osmond, şi crucea Saint-Louis. Bunicul îi vorbi de un vas al cărui comandant urma să fie schimbat.

— Acest vas ţi-ar plăcea?

— Desigur!

— Ei bine, te fac comandantul lui. Am să-i scriu lui Maurepas acest lucru!

Ducele de Modena era înconjurat de o adevărată Curte şi de o casă princiară pe care le adusese cu sine: un mare şambelan, un mare scutier, valeţi de cameră etc. Toată colonia, începând cu guvernatorul şi până la cel din urmă negru, erau la ordinele sale; bunicul, care atunci când sosise, fusese foarte neîncrezător, până la urmă se lăsă convins că un om care împărţea astfel grade şi decoraţii nu putea fi decât un adevărat suveran. Plecă deci, întinzând la maximum pânzele vasului; cu riscul de a se îneca, străbătu cât putu de repede, oceanul, se aruncă într-o barcă de îndată ce zări ţărmul Franţei, apoi încălecă pe un căluţ de poştă şi – fără să fi apucat să-şi tragă sufletul măcar o clipă – sosi la Versailles, la domnul de Maurepas. Cum ministrul tocmai ieşise, el nu voi să părăsească palatul, fără să fi stat de vorbă cu dânsul; atunci, un valet îl pofti într-un cabinet, ca să-l aştepte pe stăpânul său. Un alt valet – bătrân – văzându-l atât de agitat şi de arătos, îi dădu ceva de mâncare; bunicul înfulecă totul, apoi, doborât de oboseală, se aşeză într-un fotoliu şi adormi buştean.

Ministrul se întoarse, dar slugile uitaseră de cavalerul de Osmond. Seara, dezbrăcându-şi stăpânul, valetul îi vorbi acestuia despre un tânăr ofiţer de marină care era foarte grăbit să-l vadă. Domnul de Maurepas nu aştepta nicio veste de la nimeni. Valetul întrebă de el, începu a-l căuta şi până la urmă îl găsi dormind în fotoliu. Tânărul se trezi tresărind, se

apropie de ministru şi-i întinse un pachet mare.

— Monseñioare, iată tratatul semnat!

— Ce tratat?

— Cel din Martinica.

— Din Martinica?

— Da, prinţul de Modena m-a trimis cu el, încoace!

— Prinţul de Modena? Ah, încep să înţeleg; du-te şi te culcă, odihneşte-te ca lumea, noaptea asta, şi vom sta de vorbă mâine dimineaţă.

Ministrul râse cu hohote, crezând că tânărul ofiţer nu se trezise de-a binelea şi că-şi continua cu glas tare, visul; dar, pe măsură ce citea acele scrisori stranii, avu el, la rându-i impresia că visează; toate autorităţile de pe insulă credeau acelaşi lucru iar „prinţul” însuşi îi scrisese cum nu se poate mai serios, sub numele lui de împrumut. Scrisoarea pe care i-o arătase bunicului, se afla şi ea în pachet.

A doua zi dimineaţă, domnul de Maurepas îl primi din nou, cu multă bunăvoinţă, pe bunicul, care află că ducele lui de Modena era un aventurier ce vroise probabil să scape cât mai repede de el. În rest, nu părea chiar atât de nemaipomenit ca un băiat atât de tânăr să-şi fi însuşit o părere ce se înstăpânise atât de solid în întreaga colonie; aşa că-l iertă pentru vina de a-şi fi părăsit corveta. Vasul pe care i-l făgăduise „alteţa sa”, fusese între timp încredinţat altcuiva, dar, ţinând seama de recomandarea „vărului său primar”, cu atât mai mult cu cât bunicul era un foarte destoinic ofiţer de marină, regele îi încredinţă comanda unei fregate, pe care conducând-o, domnul de Maurepas nădăjduia că va merita în curând şi crucea Saint-Louis. Bunicul, ruşinat şi dezmeticit din visele sale de mărire, se reîntoarse la Brest, foarte mulţumit totuşi că scăpase atât de uşor după ce-şi abandonase corveta. Cât despre ducele de Modena, se legase atât de tare de onorurile pe care le uzurpase, încât nu se îndură să părăsească insula; fu arestat în Martinica, recunoscut ca escroc şi trimis la galere.

Câţiva ani mai târziu, bunicul – aflându-se la San-Domingo – se însură cu o domnişoară de La Garenne, rudă de departe cu el (mamele lor fuseseră domnişoare de Pardieu) şi care era socotită enorm de bogată. Avea într-adevăr nişte acareturi nemaipomenite, dar atât de grevate de datorii şi

într-o stare atât de jalnică, încât bunicul se văzu obligat să-şi părăsească slujba şi să se stabilească în colonie, încercând să facă puţină ordine în toată harababura aceea. Diverse împrejurări nefericite îl obligară să rămână acolo, aşa că nu mai putu părăsi acel loc. De-a lungul anilor, îşi trimise rând pe rând, cei şase băieţi, în Europa. Ultimul pe care-l trimise, avu ghinion; copilul, aşezat pe un cablu răsucit pe punte, fu aruncat în mare o dată cu acel cablu şi se înecă. Ceilalţi cinci ajunseseră cu bine, la destinaţie. Primul a fost tatăl meu, marchizul de Osmond apoi a urmat episcopul de Nancy, apoi vicontele de Osmond, apoi abatele de Osmond, masacrat la San-Domingo în timpul revoluţiei, apoi, în sfârşit, cavalerul de Osmond care a pierit ca locotenent de vas în războiul din America.

Toţi aceşti copii au fost primiţi în mod patern de către un frate al bunicului, pe atunci conte de Lyon şi, la puţină vreme după asta, episcop de Comminges. Băiatul cel mai mare din generaţia bunicului contele de Osmond, nu avu – conform obiceiului familiei – decât fete de la soţia sa, o domnişoară de Terre şi tot conform obiceiului, aceste fete se măritară foarte prost. Ele isprăviră de împărţit tot vechiul patrimoniu al familiei Osmond, între altele Ménil-Froger şi Médavy, care-i aparţineau de prin anul o mie şi ceva.

Contele de Osmond era şambelan al ducelui de Orléans, bunicul regelui Ludovic-Filip, şi un foarte intim al palatului regal, mai ales al reginei-mame care-l trata cu o afecţiune de-a dreptul filială. Memorialiştii vremii îl citează pentru firea lui cam uşuratică, ceea ce nu l-a împiedicat totuşi să fie foarte plăcut, foarte serviabil şi să se afle tot timpul într-o foarte bună companie. Voi avea ocazia să mai vorbesc despre acest strămoş. V-am spus că era şambelan al bunicului regelui. N-ar fi putut să fie al fiului regelui şi iată de ce: e vorba de nişte amănunte care par ridicole generaţiei noastre, dar a căror tradiţie se pierde undeva, în vechime, şi care, chiar prin acest lucru, se bucură de interes şi curiozitate. Regele Ludovic al XV-lea, îi păstrase monseniorului duce de Orléans, desemnat sub numele de „dolofanul duce de Orléans”, nepotul regelui, rangul de primul prinţ de sânge la care nu mai avea dreptul; cum în ramura vârstnică nu mai existau decât fiii Delfinului care

erau socotiţi „fii ai Franţei”, i se acordă această cinste ducelui de Orléans. Or, Casa onorifică a primului prinţ de sânge era numită şi plătită de rege, iar curtenii erau bucuroşi să facă parte din ea. La ceilalţi prinţi de sânge, primul gentilom şi primul scutier erau singurii numiţi şi plătiţi de rege: un om de la Curte nu putea accepta decât astfel de locuri pe lângă ei. La moartea grasului duce de Orléans, fiul său ceru vehement să fie socotit, în continuare, primul prinţ de sânge. Naşterea copiilor contelui de Artois fu un motiv de refuz şi Curtea fiind prea puţin dispusă să facă ceea ce dorea domnul duce de Orléans, el nu izbuti să-şi însuşească acest titlu. Aşa că se văzu silit să-şi caute alţi convivi dintr-o altă clasă socială decât cea a tatălui său şi această circumstanţă îl hotărî, sub pretextul unei reforme, să nu-şi mai numească slujbaşii Casei sale şi s-o rupă cu orice fel de reprezentare; sigur că acest lucru a contribuit şi el la proasta dispoziţie care l-a aruncat mai apoi în nişte nenorociri în care şi-a găsit moartea, pe care de altfel a meritat-o din plin.

Dar să revin la familia noastră. Bunicul mai avea şi o soră care şedea la celălalt frate al ei, episcopul de Comminges, la Altan, în Pirinei. Ea s-a măritat cu un oarecare domn de Cardaillac, om foarte stimat în ţinutul lui, proprietarul unui foarte frumos castel ce purta un nume tot atât de vechi ca şi munţii din jur. S-a stins destul de repede şi nu din vina mătuşii mele, care a născut, sărmana şapte copii, în trei ani: prima oară, doi, o doua oară, alţi doi, iar a treia oară, trei. Episcopul de Comminges se afla la Paris în timpul acestei ultime naşteri şi, în clipa în care a aflat vestea, o femeie ce se afla lângă el, a zis:

— Monseñiore, scriţi repede să vi-l păstreze pe cel mai frumos!

Aceeaşi doamnă de Cardaillac căzu într-o prăpastie, târâtă de o şaretă încărcată cu bolovani de râu; ajunse în fundul ei, în această ciudată companie şi toată lumea credea că fusese făcută bucăţi; dar ea nu-şi rupsese decât un picior, după care mai avu încă o droaie de copii. Tata şi unchii mei fură crescuţi cu cea mai mare grijă, sub ochii episcopului de Comminges; apoi fură daţi la cel mai bun colegiu din Paris, unde se aflau sub supravegherea personală a unui preceptor, om cu mult spirit, dar care – drept orice învăţătură – nu le

administra decât lovituri de picioare în pântece. Aşa că, la paisprezece ani, când tata îşi îmbrăcă uniforma, avu, în sfârşit, curajul, să-l anunţe pe episcop că de şase ani, era profund nefericit şi că nu învăţase absolut nimic. De această revelaţie profitară fraţii săi; cât despre el, îl urcară pe un căluţ de poştă şi-l trimiseră la regimentul din Metz. Din fericire, n-a căpătat gustul cafenelelor şi în timpul primilor, ani petrecuţi în garnizoană şi-a făcut singur acea educaţie pe care episcopul o credea cu pioşenie tot pe atât de excelentă pe cât era de costisitoare.

Când împlini nouăsprezece ani, tatăl său îi trimise din San-Domingo, un cadou de două mii de scuzi, în afară de venitul lui lunar, ca să se distreze în timpul primului semestru pe care urma să-l petreacă aşa cum voia el, bineînţeles, la Paris. Cu aceşti bani, tânărul plecă la Nantes unde îşi cumpără un bilet la primul vapor ce străbătea oceanul, şi se îndreptă spre San-Domingo ca să-şi petreacă acel concediu alături de tatăl său pe care dorea să-l şi cunoască, fiindcă părăsise casa părintească de la vârsta de trei ani. Această grabă de a-şi revedea familia, îl făcu să câştige pe deplin inima părintelui său, căci tatăl şi fiul s-au adorat unul pe altul, toată viaţa lor. Cât despre bunica, ea era o creolă neaoşă pentru care copiii n-au însemnat niciodată altceva decât o datorie. Anii se scurseră, tata îşi continuă cariera militară, petrecându-şi iernile la Paris, la unchiul său şi în societatea foarte intimă a palatului regal unde era tratat – datorită contelui de Osmond – ca unul de-ai casei. Fu numit locotenent-colonel în regimentul de Orléans, de îndată ce vârsta îi îngădui să profite de bunăvoinţa prinţului, şi doamna de Montesson, măritată cu ducele de Orléans, îl copleşi cu bunătatea ei. Consacra întotdeauna o mare parte din timpul său liber episcopului de Comminges; în 1776 îl însoţi la băile de la Barèges. Acolo o întâlniră pe domnişoara Dillon, de care episcopul se îndrăgosti aproape tot atât de tare ca şi nepotul său. Le pofti pe fată şi pe mama ei să vină la Altan, castelul situat în Pirinei, reşedinţa episcopilor de Comminges, unde ţinea morţiş să oficieze cât mai repede căsătoria nepotului său, dorind ca frumoasa domnişoară Dillon să-i facă onorurile casei, stabilindu-se, chiar în aceeaşi iarnă, la Paris. Dar tata nu voi să se însoare fără consimţământul a lor săi şi

ceremonia fu amânată pentru la primăvară.

Acum a venit rândul să vorbesc despre familia mamei.

Domnul Robert Dillon, din familia Dillon de Roscomon, era un gentilom irlandez, posesorul unei averi frumoase; pentru a o spori, cum catolicii nu aveau voie să se ocupe de afaceri, un frate de-al său, fu însărcinat să vâre banii în negoţ. Domnul Robert Dillon se însură cu o moştenitoare bogată, de la care nu avu decât o singură, fiică, pe lady Swimburne. Rămas văduv, se însură a doua oară cu miss Dicconson, cea mai mică dintre cele trei surori, toate frumoase ca nişte îngeri, pe care tatăl lor, preceptorul prinţului de Galles – fiul lui Iacob al II-lea – le crescuse la Saint-Germain. Imediat după căsătorie, părinţii lor se reîntoarseră în Anglia şi se stabiliseră în Lancashire, într-o foarte frumoasă regiune.

Domnul Dillon şi încântătoarea sa soţie se instalară în Worcestershire, loc unde s-a născut mama şi primii şase copii. Dar iată că fratele, pe care Robert Dillon îl rugase să aibă grijă de afacerile din Irlanda, muri pe neaşteptate şi abia atunci văzu cât de prost îi girase afacerile. Domnul Dillon se văzu astfel obligat să se ocupe el însuşi de ele. Şi cum cele mai importante afaceri le avea cu Bordeaux-ul, se hotărî să se mute în acel oraş împreună cu întreaga sa familie; propunerea o incintă pe soţia sa care, crescută în Franţa, o prefera Angliei. Domnul Dillon închirie deci o casă frumoasă la Bordeaux, cumpără un teren prin împrejurimi şi începu să ducă o viaţă de om înstărit, până în ziua în care – ridicându-se de la masă – îşi duse mâna la cap, strigând: „Ah, biata mea nevastă şi bieţii mei copii!” după care îşi dădu sufletul. Ultimele lui cuvinte erau pe deplin justificate, căci o lăsa pe doamna Dillon, în vârstă de treizeci şi doi de ani, însărcinată pentru a treisprezecea oară, singură într-o ţară străină, fără o rudă, fără niciun om apropiat, fiindcă gelozia fără margini a soţului ei n-ar fi tolerat aşa ceva. Această izolare trezi – cum era şi firesc – interesul protectorilor. Afacerile sale – despre care doamna n-avea nici cea mai vagă idee – fură limpezite şi până la urmă se constată că domnul Dillon trăia doar din capitaluri care se apropiau de sfârşit şi că soţia lui rămăsese cu treisprezece copii şi doar cu o bucată de pământ, la trei leghe de Paris, care nu-i putea aduce mai mult de patru mii de livre rentă.

Doamna Dillon era încă frumoasă ca un înger, binecrescută şi deosebit de isteaţă; copiii ei erau de o frumuseţe la fel de tulburătoare ca şi a ei. Sigur că acest cuib al dragostei interesă diverse persoane, care începură a se ocupa de familia îndoliată. Toată lumea vru să le vină în ajutor şi le veni atât de bine, încât bunica mea, fără să-şi fi părăsit vreodată turlele din Terrefort, îşi ţinu rangul şi descoperi secretul de a creşte treisprezece copii şi de a le găsi slujbe ce făgăduiau să devină extrem de rentabile, când iată că Revoluţia puse brusc capăt acestor cariere. În epoca despre care vă vorbesc, bunicii nu-i rămăsese de măritat decât o fată. E adevărat că era deosebit de frumoasă şi de binecrescută, dar n-avea un sfanţ.

Nunta tatălui meu fiind fixată în primăvară, episcopul plecă la Paris. O dată ajuns în acest oraş, nemaiaflându-se sub farmecul acelei fete, nu-i fu deloc greu să-şi convingă nepotul că acea căsătorie nu era avantajoasă, că tata trebuia să profite de numele şi de poziţia lui ca să se însoare cu o fată cu zestre. Tânărul n-avea niciun fel de avere în Europa; cea din colonii era destul de precară, căci partajele, acolo, fiind egale, n-ar fi avut niciodată un venit suficient ca să se însoare cu o femeie care n-avea un ban; episcopul – chiar dacă i-ar fi primit la el – nu le putea acorda decât un ajutor temporar; domnişoara Dillon putea fi o fată foarte de treabă, dar din păcate, n-avea niciun fel de rude sus-puse, în Franţa. Contele de Osmond mai ales – care era foarte mândru de nepotul său, trăgând nădejde să facă o carieră frumoasă – protestă vehement împotriva a ceea ce numea el „a i se pune laţul de gât”.

Tocmai atunci veni şi răspunsul din San-Domingo. Tata – care habar n-avea ce se petrecuse în lipsa lui – sosi în garnizoană ca să primească ultimele porunci ale unchiului său, înainte de a se înapoia la Bordeaux. Abia atunci află că episcopul îşi schimbase părerea şi că nu mai voia să audă vorbindu-se despre căsătoria, proiectată; de altfel şi încetase să mai scrie la Terrefort. Urmă o scenă destul de violentă între tata şi episcop care-i spuse de la obraz, că tânărul menaj să nu se aştepte să găsească azil în casa lui. Tata îi informă imediat pe ai săi despre această schimbare survenită la unchiul său şi-i scrise şi domnişoarei Dillon

despre situaţia în care se afla. Ea se angajă să rupă orice relaţie cu el, îşi retrase făgăduiala de a se mărita cu tânărul ofiţer şi-l obligă şi pe el să-şi retragă cuvântul c-o va lua de nevastă; după ce făcu toate aceste lucruri nu mai dori altceva decât să moară de jale, ca o adevărată eroină de roman. Tata se simţi jignit de o astfel de hotărâre împotriva căreia el n-ar fi cutezat niciodată să se ridice, deşi avantajele pe care i le-ar fi putut oferi fetei fuseseră mult diminuate de dispoziţia proastă în care se afla unchiul său. Dar, aflând din întâmplare, de situaţia disperată în care se afla domnişoara Dillon despre care se spunea că ar fi pe moarte – îşi dădu seama de nobleţea sentimentelor care o determinaseră să se poarte astfel. Între timp, primi şi răspunsul tatălui său care îi dădea binecuvântarea şi-l sfătuia să se însoare cu fata pe care o iubea, făgăduind să-l ajute cu tot ce avea nevoie, deşi acest lucru îl obliga, firește, la mari sacrificii. Totodată, îl anunţa că-i trimisese câteva butoaie cu zahăr care valorau douăzeci de mii de franci, bani cu care să facă faţă primelor cheltuieli ale instalării.

Înarmat cu această scrisoare, tata plecă imediat călare, trecu peste orice consemn, ajunse la domnişoara Dillon şi, după opt zile, tânăra îi era soţie. De îndată ce se însănătoşi pe deplin, o luă cu el la Paris, dar episcopul refuză să-i vadă. Contele de Osmod, care avusese mari obiecţii în legătura cu această căsătorie pripită, se strădui pe cât putu să diminueze inconvenientele. O prezentă pe mama, la palatul regal, aşa cum ar fi procedat cu propria sa noră, iar aceasta se impuse repede la Curte. Doamna de Montesson o plăcu în mod deosebit şi ar fi vrut s-o facă doamna de onoare a ducesei de Chartres, dar contele de Osmond refuză în mod categoric, această cinste. Nu-i convenea ca soţia nepotului său să fie doamna de onoare a unei prinţese care nu făcea parte din familia regală; de altfel, observase că doamna de Montesson voia s-o acapareze, lucru cu care el nu fu de acord.

Arhiepiscopul de Narbonne (Dillon), fusese puţin cam şocat de obiecţiile familiei de Osmond privind căsătoria unei fete care-i purta numele şi pe care o socotea rudă foarte apropiată. Aşa că se comportă ca un protector foarte activ al tinerei perechi, îi pofti la el, la ţară, la reşedinţa sa din Picardia, numită Hautefontaine, unde ducea o viaţă mai mult

laică, decât episcopală. Mama avu, în acel loc, succese dintre cele mai mari. Era nemaipomenit de frumoasă, avea un aer de măreţie, poate puţin cam dispreţuitor, şi ştia la perfecţie să se lase adorată; dar toate acele adoraţii erau raportate cu stricteţe tatei, pe care l-a iubit cu o dragoste pătimaşă, până la moarte. Sosirea acestei femei atât de frumoase precum şi tot romanul legat de măritişul ei, constitui un mic eveniment la Curte într-o vreme în care nu existau alte evenimente mai importante; fu prezentată tuturor de către doamna de Fleury care, ca domnişoară de Montmorency, era rudă cu tata. Aşa că fu extrem de admirată.

La câteva luni după asta, arhiepiscopul de Narbonne şi contele de Osmond, uzând de influenţa lor, mama fu numită doamna de onoare a doamnei Adélaïde, fiica lui Ludovic al XV-lea. Doamna ducesă de Chartres nu-şi manifestă în niciun fel – faţă de ducele de Osmond – invidia faţă de acest aranjament. Dar doamna de Montesson s-a simţit cumplit de ofensată de acest lucru, şi a rămas aproape certată cu părinţii mei, dar mai ales cu contele de Osmond, a cărui prietenie cu ducesa de Chartres a devenit şi mai strânsă. Era un sentiment mai mult patern despre care nimeni n-a cutezat să bârfească, deşi ducele de Chartres îl numea, în glumă, pe conte, „soţul soţiei sale”. Ducele a murit la începutul Revoluţiei, cruţând-o astfel pe soţia sa de a afla multe din isprăvile şi din greşelile sale. Îmi aduc aminte de el, ca de un bărbat înalt şi slab, cu un aer foarte nobil şi purtând nişte veste foarte scumpe, dar veşnic pline de tutun. Îl iubeam mult, deşi el îl prefera pe fratele meu; îmi mai aduc aminte că-mi umplea întotdeauna ochii cu tutun, ori de câte ori se apleca asupra mea să mă sărute; aşa că luasem obiceiul să-i închid, când alergam înaintea lui, fapt care-l amuza foarte mult.

Tatei îi era grozav de silă să stea la Curte. Ca toţi oamenii care nu erau obişnuiţi cu acest lucru, se simţea străin acolo şi totodată dezavantajat. Era pe atunci, un bărbat cu un fizic extrem de plăcut, deosebit de manierat, un foarte bun militar, iubindu-şi mult profesia şi fiind la rându-i iubit de toţi cei din regimentul său. Mamei îi plăceau prinţii şi avea în ea instinctul Curţii; slujba ei o silea să petreacă o săptămână din trei, la Versailles. Această despărţire era foarte grea pentru

amândoi, şi modestia situaţiei lor materiale făcea ca acest dublu menaj să fie foarte costisitor pentru punga lor. Aşa că mama îl convinse pe tata să se stabilească la Versailles; hotărârea era bună, având în vedere situaţia lor, dar puţin obişnuită când nu aveai o slujbă însemnată. Tata mi-a spus adesea că nimic nu-l costase mai mult în viaţă şi că acesta fusese cel mai mare sacrificiu pe care-l făcuse de dragul mamei. E sigur că gusturile, obiceiurile, mintea lui ascuţită, firea sa independentă nu se prea împăcau cu slujba de curtean. Dar, sub Ludovic al XV-lea – în afară de unele forme de etichetă – era uşor să trăieşti la Curte, mai ales că regele, care era el însuşi un om de treabă, ştia să aprecieze nişte calităţi asemănătoare cu ale sale.

Foarte curând, după instalarea părinţilor mei la Versailles, am venit şi eu pe lume. Mama mai născuse un copil, dar mort, aşa că eu am fost primită cu o bucurie de nedescris, iertându-mi-se până şi faptul că eram fată şi nu băiat. N-am fost înfăşată după cum era moda pe atunci în Franţa, ci îmbrăcată după moda englezească şi alăptată de mama, sub ochii întregii Curţi de la Versailles. Aşa că am devenit în scurtă vreme păpuşa prinţilor şi a Curţii, cu atât mai mult cu cât eram foarte cuminte şi cu cât un copil – pe vremea aceea – era tot atât de rar într-un salon pe cât sunt de răsfăţaţi şi de despotici, astăzi.

Tata începu a se obişnui la Versailles şi până la urmă, i i plăcu viaţa pe care o ducea acolo.

Sâmbătă seara şi duminică în ţinută de gală, trebuia să fie nelipsit de la Curte, unde lumea se călca pe picioare. Toţi miniştrii, toţi cei cu funcţii însemnate, adică primul căpitan al gărzii de serviciu, marele scutier, guvernanta copiilor Franţei şi supraintendenta casei reginei, dădeau sâmbăta un prânz, iar duminica, o masă de seamă, la care erau rugaţi să ia parte şi cei sosiţi de la Paris. Persoanele care aveau case în jurul Versailles-ului, aproape că-şi smulgeau musafirii, unii altora. La Curte se întindea de obicei, o masă de onoare, servită pe cheltuiala regelui, la care însă niciun om cu pretenţii nu voia să ia parte; dacă, prin cine ştie ce întâmplare, nu erai poftit în vreuna din casele despre care am vorbit, preferai să mănânci un pui la frigare, la vreun han oarecare, decât să te aşezi la acea masă privită ca

„secundară”, deşi la origine, ea fusese instituită de seniorii de la Curte şi până. Spre mijlocul domniei lui Ludovic al XV-lea, toată lumea lua parte la ea, fără nicio dificultate. Dar pe atunci slujbele nu ţineau casa, aşa că puteai mânca la masa comună. Acum, ea era ocupată de titularii slujbelor, fapt care constituia un fel de „subalternitate” ce te situa într-o poziţie de care era cu neputinţă să mai scapi atâta vreme cât te aflai la Curte; „subalternii” erau toţi cei care primeau ordine de la persoane care nu aveau titlul de „mare”. Astfel, un gentilom obişnuit care primea ordine de la primul gentilom al camerei regelui, era un subaltern, în vreme ce primul scutier, care primea ordine de la marele scutier, era un curtean; dar scutierii care primeau ordine de la el, făceau parte dintr-o clasă inferioară, despărţită de ceilalţi printr-o linie de demarcaţie cu neputinţă de trecut. De pildă, domnul de Grailly, fiind doar scutier, găsea întotdeauna închise uşile celor de la Curte.

Aceşti locuitori de mâna a doua ai castelului de la Versailles, aveau o societate a lor, a cărei patroană era doamna de Angivillers, soţia intendentului clădirilor. Societatea lor era foarte plăcută, foarte spirituală. Se distrau teribil, dar niciun curtean nu s-ar fi putut duce acolo, cu regularitate. Tata regreta adesea acest lucru, fiindcă în acel loc întâlneai artişti, savanţi, oameni de litere, în sfârşit, diverse persoane care nu erau curteni şi pe care afacerile sau simpla lor plăcere îi atrăgea la Versailles.

Prinţul de Poix, îndrăgostit de una dintre cameristele reginei (aceste cameriste erau de fapt nişte doamne deosebit de frumoase, din cea mai înaltă burghezie), începu a frecventa din ce în ce mai des această societate, sub pretextul că funcţia lui de administrator al Versailles-ului îl silea să aibă dese legături cu intendentul de Angivillers. Lucrul fu socotit de prost-gust, dar totuşi câţiva tineri se strecurară şi ei o dată cu el în această societate; ei dădură amănunte deosebit de satisfăcătoare despre graţia femeilor şi despre amabilitatea bărbaţilor. Poate că până la urmă, cele două cercuri s-ar fi apropiat, dar femeile de la Curte manifestară o opoziţie îndârjită.

Când părinţii mei se stabiliseră la Versailles, ofiţerii din gardă, făceau parte din cea de a doua categorie. Erau numiţi

„domnii albaştri”. Purtau, de puţină vreme, uniforma şi chiar cred că nici măcar căpitanii gărzilor n-o avuseseră înainte de Revoluţie. Umblau îmbrăcaţi în haine obişnuite şi nu se deosebeau de ceilalţi decât printr-un mare baston negru, cu mâner de fildeş. Regina Maria-Antoneta îi pofti pe ofiţerii din gardă la balurile ei şi prin asta le schimbă situaţia; totuşi, ei nu luau niciodată masa împreună cu familia regală. Îmi amintesc perfect de bine că la palatul Bellevue, ofiţerul de gardă care era de serviciu, nu lua niciodată masa împreună cu prinţesele. Treaba asta era atât de riguroasă, încât domnul de Béon, soţul uneia dintre doamnele de onoare ale prinţesei Adélaïde, mânca la o altă masă când era de serviciu, iar a doua zi, venea să se aşeze alături de soţia sa, la masa prinţeselor. Era totuşi o inovaţie şi această lipsă de etichetă însemna, de fapt, o mare concesie pe care o făcuseră prinţesele. Dar ceea ce este şi mai neobişnuit, e faptul că episcopii se aflau în aceeaşi situaţie şi nu luau masa nici cu regele şi nici cu prinţii din familia regală. Nu mi s-au explicat niciodată motivele acestei excluderi.

Printre aceste etichete, exista una cu care tata nu s-a putut niciodată împăca şi despre care l-am auzit adesea vorbind: felul cum era invitat la ceea ce se numea „supeul în cabinete”. La aceste supeuri luau parte familia regală şi vreo treizeci de persoane invitate în mod special. Mesele aveau loc în apartamentul regal, în nişte odăi atât de mici încât trebuiau să se folosească până şi de masa de biliard, silindu-l astfel pe rege să termine cât mai repede partida, pentru ca servitorii să poată pune masa.

Femeile erau anunţate cu o zi înainte; purtau cu toatele rochii vechi, demodate, cu pliuri şi cu taliile căzute: se aşezau în mica sală de comedie pe rândul de bănci care le era rezervat. După spectacol, îi urmau pe rege şi pe regină, în cabinete. Soarta bărbaţilor era mai puţin plăcută. Vizavi de banca destinată femeilor, existau alte două bănci. Curtenii – care aşteptau până ce erau poftiţi să ia loc – se aşezau pe ele. În timpul spectacolului, regele – care se afla singur în loja sa – îşi îndrepta din când în când lornionul, către cele două rânduri de bănci şi toţi îl vedeau, scriind cu un creion unele nume. Seniorii care ocupau acele bănci (asta se numea „prezentarea pentru cabinete”) se adunau apoi într-o sală

vecină cu cabinetele. Imediat după asta, un uşier, cu o lumânare în mână şi cu hârtiuţa scrisă de rege în cealaltă, întredeschidea uşa şi rostea un nume; fericitul ales, făcea o reverenţă celorlalţi şi intra în „sfânta-sfintelor”. Apoi uşa se deschidea din nou, uşierul rostea un alt nume şi tot aşa mereu până ce se isprăvea lista. După ce termina, uşierul trântea uşa cu putere, căci aşa prevedea eticheta. La acest zgomot, cei rămaşi îşi dădeau seama că-şi făcuseră nădejdii deşarte, aşa că plecau oarecum ruşinaţi, deşi ştiau dinainte că erau poftiţi întotdeauna mai mulţi musafiri decât numărul de locuri. Mama mi-a spus că i-au trebuit ani de zile ca să-l determine pe tata să vină şi să se aşeze pe acele bănci şi că deşi până la urmă a acceptat să se ducă din când în când, fiind destul de des strigat, totuşi acest lucru i-a fost întotdeauna extrem de neplăcut. Căci l-a văzut pe cutare, venind zece ani în şir, de la Paris, doar ca să audă uşa trântindu-se cu zgomot peste cea mai aprigă dorinţă a sa, fără ca ea să se fi deschis vreodată şi pentru el. Poate că atâta perseverenţă îl deranja pe rege sau poate că se obişnuise să vadă mereu acele chipuri, aşa cum se obişnuiesc prinţii să adreseze veşnic aceeaşi întrebare, aceloraşi persoane.

Balurile reginei erau şi ele un lucru bine stabilit; persoanele ce-i fuseseră prezentate erau întotdeauna anunţate din vreme când aveau loc aceste baluri; venea cine voia, dar voiau foarte mulţi pentru că erau foarte plăcute. De obicei, aveau loc în căsuţele de lemn ridicate pe terasa de la Versailles şi care rămâneau acolo cât ţinea carnavalul. Dar şi balurile, cu toată graţia reginei, erau tot un prilej de nepopularitate pentru Curte.

Creşterea averilor în clasa intermediară, anulaseră toate formele şi toate obiceiurile înaltei aristocraţii şi, în pofida absurdei ordonanţe care te obliga să dovedeşti că eşti nobil ca să poţi fi ofiţer, toţi care aveau parale şi educaţia corespunzătoare intrau în armată. Aristocraţia şi finanţele erau deci foarte strâns legate, atât în garnizoane, cât şi în toate cercurile subţiri din Paris. Balurile de la Versailles constituiau totuşi o linie de demarcaţie şi încă una foarte precisă şi categorică. Domnul de Lusson, un bărbat tânăr şi încântător, imens de bogat, ofiţer destoinic, trăind în mod

obişnuit în cea mai aleasă societate, făcu imprudenţa de a se duce la unul din aceste baluri; fu alungat cu atâta duritate, încât tânărul – deznădăjduit de ridicolul cu care se acoperise, într-o vreme în care ridicolul era răul cel mai rău dintre toate relele – când ajunse la Paris, se omorî. Faptul păru normal celor de la Curte, dar odios înaltei burghezii.

Finanţele n-au furnizat numai victime balurilor date de regină. Domnul de Chabannés, care se trăgea dintr-o familie ilustră, frumos, tânăr, bogat, făcându-şi debutul la Curte, avu ghinionul de a aluneca, dansând şi neghiobia de a striga, căzând: *„Jésus-Maria!"* Nu s-a mai putut ridica niciodată după acea cădere. Porecla de „Jésus-Maria" i-a rămas, spre disperarea lui, pentru vecie. A luat parte la războiul din America, a săvârşit fapte de vitejie, s-a acoperit de glorie, dar s-a întors în Franţa tot „Jésus-Maria", cum plecase. Aşa că ducele de Guines a avut dreptate să le spună fetelor sale, în ziua în care le-a prezentat la Curte:

— Amintiţi-vă că în ţara asta viciile n-au nicio urmare, dar că ridicolul ucide!

Domnul de Lafayette nu pieri totuşi sub povara poreclei de „Gilles cel Mare"[3] pe care domnul de Choiseul i-o dăduse după ce se întorsese din America. Ea inspiră, dimpotrivă, atâta entuziasm încât cei din jur îşi asumară sarcina să-i asigure succesul în faţa doamnei de Simiane, căreia el îi adusese unele omagii înainte de a pleca. Respectiva doamnă era socotită drept cea mai frumoasă femeie din Franţa şi nu avusese niciodată nicio aventură. Toată lumea se străduia s-o arunce în braţele domnului de Lafayette, aşa încât, la câteva zile după reîntoarcerea acestuia, aflându-se împreună într-o lojă, la Versailles, începu a se cânta o arie din nu ştiu ce operă, arie intitulată *„Nu poţi fi crudă cu dragostea învăluită-n lauri",* consacrată lor, care le arăta limpede simpatia şi aprobarea publicului.

Am auzit-o pe mama povestind, că surorii sale, preşedinta de Lavie făcând o călătorie la Paris, i se procurase o banchetă ca să asiste, ca o simplă spectatoare, la balul reginei; regina se apropiase şi-o întrebase pe mama cine era

3 Erou de comedie din secolul al XVIII-lea care făcea de obicei pe prostul.

acea frumoasă persoană.

— E sora mea, doamnă.

— A vizitat sala de bal? o întrebase regina.

— Nu, doamnă, e doar o simplă spectatoare, a răspuns mama, pentru că încă nu v-a fost prezentată!

— Trebuie să i-o arăţi, aşa că eu şi cu regele ne vom retrage în altă odaie.

Într-adevăr, regina îl luă pe rege de braţ şi-l duse în altă cameră, în vreme ce mătuşa mea vizită sala.

Regina nu voise să fie decât extrem de îndatoritoare, dar preşedintele de Lavie luă lucrurile cu totul altfel. Era un om de modă veche, foarte mândru de nobleţea sa, un personaj burduhănos din Bordeaux unde, ca preşedinte al Parlamentului se bucura de o stimă deosebită; fu indignat când auzi că regele şi regina trebuiseră să iasă din salon, pentru ca soţia sa să poată intra. Se înapoie deci la Bordeaux, clocotind de mânie şi, deşi fu numit deputat, continuă să se arate foarte rebel, cu toate că umilirea nobilimii de către Curte îi surâdea grozav. Vanităţile rănite fac întotdeauna mult mai mulţi duşmani decât ai crede.

Eticheta adoptată la serbările extraordinare şi în călătorii, ni se pare incredibilă astăzi. Trebuia să te înscrii din vreme, adică şi bărbaţii şi femeile se duceau la primul gentilom al camerei regelui şi-şi scriau numele, cu propria lor mână, pe o listă, din care erau aleşi invitaţii, eliminându-i pe cei care nu urmau să fie poftiţi, acest refuz fiind, evident, extrem de neplăcut. Doamna Delfină[4] a vrut să reintroducă această etichetă în timpul Restauraţiei, pentru spectacolele şi aşa destul de rare, de la Curte. Dar s-a izbit de refuzul categoric al tuturor şi nimeni n-a mai vrut să fie constrâns să se ducă să se înscrie pe listă ca să obţină un refuz. Tuturora li s-a părut că e mult mai puţin dezagreabil să nu se mai înscrie decât să fie respinşi.

În ceea ce priveşte călătoriile, eticheta varia după reşedinţele respective. La Rambouillet, unde regele nu se ducea decât numai pentru câteva zile şi însoţit doar de bărbaţi, erai primit ca un simplu particular bogat, perfect

4 E vorba de Maria-Tereza, ducesă de Angoulème, fiica lui Ludovic al XV-lea şi cate n-a devenit Delfină decât dupa moartea lui Ludovic al XVII-lea.

servit şi scutit de orice cheltuială. La Trianon, unde regina nu făcea decât vizite scurte, însoţită de puţine persoane, lucrurile se petreceau la fel. La Marly, erai bine găzduit, aveai şi mobila şi hrana necesară. Invitaţii erau repartizaţi la diverse mese, date de prinţi şi de prinţese, în pavilioanele lor, pe cheltuiala regelui. Pe urmă, se înapoiau în salonul cel mare unde se aduna toată Curtea.

La Fontainebleau, invitaţii nu căpătau decât o odaie goală, unde nu se afla nimic în afară de cei patru pereţi. Trebuia să-şi procure ei singuri mobilă, lenjerie şi de-ale gurii. Adevărul e că – aşa cum toţi miniştrii şi toţi cei cu funcţii mari îşi aveau casele lor şi cum toţi prinţii aveau masa întinsă pentru cei care-i însoţeau – găseai întotdeauna pe cineva care să te poftească atât la masa de prânz, cât şi la cea de seară. Dar nimeni nu se arăta preocupat de locul unde urma să stai. Când castelul era plin – şi o foarte mare parte din el se afla într-o stare atât de jalnică încât era de nelocuit – invitaţii sau mai curând „admişii", căci şi aici trebuia să te înscrii, erau distribuiţi prin oraş; în acest caz, numele lor era scris, cu creta, pe poartă, ca să se ştie unde stăteau. Nu ştiu dacă aceste locuinţe erau plătite, dar avantajele pe care aceste călătorii le aduceau celor de la Fontainebleau erau destul de mari, din moment ce locuitorii nu se plângeau de această servitute. Toată lumea ştia că nicăieri Curtea Franţei nu se arăta mai darnică decât la Fontainebleau. Pe scena micului teatru al castelului se reprezentau cele mai îngrijite premiere şi se ştia aproape sigur că cele mai încâlcite intrigi ministeriale se descâlceau la Fontainebleau, continuându-se astfel, cel puţin aparent, tradiţia istorică a acestei frumoase reşedinţe. Ultima călătorie a avut loc în 1787. În ciuda inospitalităţii aparente, aceste călătorii costau foarte scump Coroana; regele, întotdeauna gata să-şi sacrifice propriile sale gusturi, deşi această reşedinţă îi plăcea mult, renunţă să mai vină, pentru că îl costa prea mult.

Acestui rege de treabă îi era foarte greu să-şi învingă. Timiditatea, care se manifesta uneori sub forma unor libertăţi cam nelalocul lor, rezultatul obişnuinţelor din copilăria sa, fapt care-l dezavantaja grozav faţă de cei care nu vedeau în el decât această scoarţă grosolană. Având cea mai bună intenţie de a fi îndatoritor faţă de câte cineva, înainta către

el până când omul, tot dându-se îndărăt, ajungea să se izbească de perete; dacă nu-i venea. În minte să spună nimic – şi faptul se întâmpla destul de des – regele izbucnea în hohote puternice de râs, se întorcea pe călcâie şi pleca. Cel care îndura această scenă în public, suferea cumplit şi, dacă nu era un obişnuit al Curţii, pleca furios, convins că regele voise să-i joace un renghi şi să-l înjosească. În intimitate, regele se plângea amar de felul în care fusese crescut. Spunea că singurul om pe care-l ura, era ducele de La Vauguyon[5] şi cita – în sprijinul acestui sentiment, linguşelile josnice adresate lui şi fraţilor lui, de către acest curtean netrebnic. Monsieur nutrea totuşi mai puţină silă faţă de memoria ducelui de la Vauguyon. Domnul conte de Artois era de aceeaşi părere cu regele. Era, prin firea lui veselă, prin graţiile, poate chiar şi prin superficialitatea sa, răsfăţatul familiei, şi făcea boacănă după boacănă. Regele îl muştruluia, îl ierta şi-i plătea întotdeauna datoriile. Singurul lucru pe care nu-l putea înlătura era lipsa de respect care începea a se face simţită atât asupra lui cât şi a reginei.

Regele nu juca niciodată decât table şi numai pe câţiva scuzi; într-o zi, îi spuse unui jucător înrăit:

— Cred că joci cu atâta patimă, fiindcă probabil jocul te amuză; de altfel, joci pe banii dumitale, pe când eu joc pe banii altora!

În vreme ce el vorbea astfel, domnul conte de Artois şi regina jucau pe nişte sume atât de mari, încât erau obligaţi să admită în societatea lor pe oamenii cei mai viciaţi din Europa care să joace cu ei. Din pricina acestui obicei nenorocit – o adevărată patimă şi pentru unul şi pentru celălalt – li s-au tras toate necazurile care i-au scurtat reginei viaţa.

Cine ar fi cutezat s-o acuze pe regina Franţei că s-ar fi vândut pentru un colier, dacă ar fi apucat s-o vadă în jurul unei mese încărcată cu monezi de aur şi de argint străduindu-se cu orice preţ să le câştige de la supuşii săi? Sunt convinsă că în adâncul inimii, sale nu punea niciun preţ pe mormanul acela de bani. Dar când joci, ţii cu tot

5 La Vauguyon (1706-1772) a fost locotenent-general şi preceptorul celor trei fii ai Delfinului.

dinadinsul să câştigi. Acum vă veţi întreba: dacă reginei nu-i plăcea jocul, atunci de ce juca? Ah, fiindcă avea o altă pasiune: cea a modei. Se înzorzona ca să fie la modă, făcea datorii ca să fie la modă, juca cu patimă ca să fie la modă, era spirituală ca să fie la modă, era cochetă ca să fie la modă. A fi cea mai frumoasă femeie la modă, i se părea titlul cel mai demn de râvnit. Acest lucru, nedemn de o regină, a fost pricina tuturor păcatelor sale, care au fost totuşi exagerate.

Reginei îi plăcea să fie înconjurată de cei mai tineri şi mai arătoşi bărbaţi de la Curte. Le accepta omagiile aduse femeii, cu mult mai multă plăcere decât cele aduse reginei. De unde puteai trage concluzia că un tânăr uşuratic era tratat cu mult mai multă bunăvoinţă şi simpatie decât un bărbat serios şi folositor ţării. Invidia şi gelozia stăteau tot timpul la pândă ca să calomnieze aceste fapte. Cea mai de condamnat era desigur, îngăduinţa pe care regina o manifesta faţă de această hoardă de tineri imprudenţi de a-i vorbi regelui, fără respectul cuvenit şi de a-i lua în râs glumele grosolane. Prea marea ei dorinţă de a plăcea, o făcea să săvârşească şi greşeli de altă natură care îi aduceau o sumedenie de duşmani. Se bucura demult credit, era încântată să ştie că-l are, şi-i plăcea să uzeze de el; nu se amesteca însă niciodată serios în afaceri, şi acest credit nu era folosit decât ca un mijloc de succes în societate. Îi plăcea să dispună de slujbe şi avea prostul obicei de a promite aceeaşi slujbă mai multor persoane. Nu exista regiment al cărui colonel să nu fi fost numit, la cererea reginei, dar cum făgăduia un post vacant la zece persoane, vă daţi seama că-şi făcea nouă duşmani şi de obicei, cel numit se dovedea a fi un ingrat. Cât despre poveştile scornite de pamfletari în legătură cu amorurile sale, eu socot că au fost simple calomnii. Părinţii mei – care vedeau şi ştiau tot ce se petrecea în Palat – mi-au spus că toate acele bârfeli n-au avut nicio bază. Regina n-a iubit decât un singur bărbat şi anume pe contele de Fersen, un suedez frumos ca un înger şi foarte distins, care venise la Curtea Franţei. Regina a fost cochetă cu el, aşa cum era cu toţi străinii, fiindcă „aşa cerea moda”. El însă s-a îndrăgostit sincer şi pătimaş de ea; regina s-a ţinut o vreme, tare, apoi l-a obligat să se îndepărteze de ea. Tânărul a plecat în

America, a rămas acolo doi ani, în timpul cărora a fost atât de bolnav încât s-a înapoiat la Versailles îmbătrânit cu zece ani, şi cu marea lui frumuseţe aproape pierdută. Se pare că această schimbare a impresionat-o mult pe regină; oricare vor fi fost motivele, prietenii ei intimi nu s-au mai îndoit că l-ar mai fi respins pe conte. Tânărul nutrea faţă de ea, un devotament fără margini, o afecţiune pe cât de sinceră pe atât de respectuoasă şi de discretă; nu trăia decât pentru ea şi se comporta în aşa fel încât s-o compromită cât mai puţin posibil. Aşa că această legătură, deşi cunoscută, n-a iscat niciun scandal. Dacă prietenii reginei ar fi fost şi ei tot atât de discreţi şi tot atât de dezinteresaţi ca domnul de Fersen, viaţa acestei nefericite regine ar fi fost poate mai puţin calomniată. Se pare că doamna de Polignac a fost geniul ei rău. Nu că ar fi fost o femeie rea, dimpotrivă, era indolentă şi prea puţin spirituală. Dar se afla sub influenţa cumnatei sale, contesa Diana, ambiţioasă, lacomă, cu moravuri îndoielnice, care voia să acapareze toate favorurile pentru ea şi pentru familia ei; tiranizată de iubitul ei, contele de Vaudreuil, om pe cât de uşuratic pe atât de imoral, voia ca prin intermediul reginei, să vâre mâinile până la coate în banii Statului. Contesa îi făcea deci scene cumnatei sale când cererile sale sufereau unele întârzieri. Atunci regina îşi găsea favorita plângând şi încerca imediat să-i sece izvorul acelor lacrimi. În ceea ce privea propria sa avere, doamna de Polignac se mulţumea – fără să ceară nimic – să primească, cu nonşalanţă, favorurile pregătite de intrigile contesei Diana, încât regina îi mai şi lăuda dezinteresul. Ea credea tot ce-i spunea şi o iubea în mod sincer. Încrederea în ea a fost fără margini timp de câţiva ani.

Numirea domnului de Calonne i-a impus reginei unele restricţii; era unul dintre intimii doamnei de Polignac şi regina nu voi ca un membru din Consiliul regelui să fie cooptat în Consiliul ei. N-a spus cu glas tare ce gândea, dar coteria, preferind să aibă un controlor general la dispoziţia sa, interveni pe lângă contele de Artois. Datorită lui, domnul de Calonne fu numit, în ciuda silei pe care o simţea regina faţă de el. Şi cum îşi manifesta făţiş nemulţumirea, relaţiile dintre ea şi doamna de Polignac se răciră, cu toate încercările pe care le făcu domnul de Calonne de a le

reîncălzi. Într-o zi, în timp ce ea îi adresa o rugăminte, de Calonne îi răspunse:

— Dacă ceea ce doreşte regina e posibil, lucrul e ca şi făcut; dacă nu e posibil, înseamnă că se va face!

În ciuda unor cuvinte atât de „guvernamentale”, regina nu l-a iertat niciodată.

Dacă îşi avea inconvenientele ei, această dorinţă de a plăcea, avea şi avantaje: căci o făcea uneori pe regină să fie deosebit de agreabilă; de îndată ce-şi uita rolul ei de „femeie la modă”, de care era preocupată tot timpul, era plină de naturaleţe şi de demnitate. Cred că n-ar fi fost prea greu s-o determini să fie cât mai naturală, dacă bineînţeles cineva ar fi avut curajul să-i vorbească despre acest lucru. Dar cei din jurul ei nu făceau decât să confirme versurile unui poet englez:

„All who approach them, their own ends pursue.”[6]

În sinul familiei sale, regina era foarte iubită, căci era foarte îndatoritoare, preocupată tot timpul să aplaneze micile scandaluri care izbucneau întruna. Din păcate, era o confidentă mult prea indulgentă a contelui de Artois, care-i mărturisea toate prostiile săvârşite, înduplecându-l pe rege să-l ierte, rege pe care poate l-ar fi iubit dacă „moda” i-ar fi îngăduit acest lucru.

Monsieur[7], curtean ambiţios şi viclean, n-o iubea pe regină. Prevedea că, în ziua în care ea va deveni mai puţin superficială, se va lăsa stăpânită de acea autoritate la care aspira el, aşa că se temea să nu se compromită dacă-şi va manifesta prea vădit această dorinţă. Nu se vira în afacerile politice, tocmai ca să se bucure de reputaţia unui om fără pată, şi pentru a se putea amesteca atunci când socotea el că era util.

Contele de Artois[8] dimpotrivă, trudea cu râvnă la totala sa compromitere, care avea să-l ducă de râpă nu numai pe el, ci şi familia, ba chiar şi ţara. N-avea decât înclinările şi

6 Toţi care vorbesc cu ei, urmăresc ţelurile lor proprii.

7 E vorba de Louis-Stanislas-Xavier conte de Provence, născut la Versailles în 1755.

8 Născut la Versailles în 1757.

cusururile tinerilor din vremea sa, dar el le etala pe cea mai înaltă treaptă, ca să le vadă oricine. Iar rangul – această banală calitate a oamenilor de lume – nu i le putea acoperi îndestul.

La atacul Gibraltarului[9], unde a avut fantezia să asiste, a dat dovadă de o atitudine atât de deplorabilă, încât generalul care comanda oastea, s-a văzut nevoit să trimită vorbă bateriilor engleze să nu mai tragă fiindcă prinţul începuse a vizita lucrările de apărare. S-a spus că acest lucru s-a făcut fără ştirea sa, dar astfel de treburi se află întotdeauna când vrei să se afle. Ştiu că s-au făcut reproşuri domnului de Maillébois, care ar fi răspuns:

— Socot că acest lucru e mai important decât strâmbătura prinţului!

Ridicolul simulacru al duelului său cu ducele de Bourbon a constituit o nouă dovadă a unei comportări pe care conduita sa n-a făcut decât s-o confirme din plin.

Madame, soţia lui Monsieur[10], avea mult spirit şi o anumită graţie, în ciuda urâţeniei sale care era de pomină. În primii ani, se împăcase foarte bine cu Monsieur. Dar, după ce el s-a îndrăgostit de doamna de Balbi, aproape că nici nu mai dădea pe la Madame care se consolase să rămână doar în compania cameristelor sale şi – îndrăznesc s-o spun – a băuturii, dar într-o asemenea măsură, încât toată lumea observase acest lucru.

Sora ei, contesa de Artois, era şi mai urâtă decât ea, de o prostie proverbială, morocănoasă şi dizgraţioasă, care se răzbuna pe uşuraticul şi necredinciosul ei bărbat, înşelându-l fără jenă, cu ofiţerii din garda palatului. O sarcină care păru tuturor cam suspectă şi care se soldă cu o fată ce muri de mică, îl determină pe contele de Artois să nu se mai apropie de nevastă-sa, fiindcă nu mai voia să-şi sporească familia care era acum alcătuită din doi băieţi. În ciuda acestei precauţii, o nouă sarcină a contesei de Artois o, sili pe aceasta să-i mărturisească reginei, păcatul, pentru ca ea să

9 Care a avut loc în 1782, în timpul războiului din America.

10 Marie-Joséphine-Louise de Savoia, fiica regelui Victor-Amedeu al III-lea şi sora a trei dintre ultimii regi din ramura vârstnică: Carol-Emanuel al IV-lea, Victor-Emanuel I şi Carol-Felix. O altă soră, Maria-Tereza, era contesă de Artois, (n. ed. fr.).

solicite indulgenţa regelui şi a cumnatului ei. Regina, foarte tulburată de această mărturisire, îl chemă pe contele de Artois, se închise cu el în odaie şi o luă pe departe înainte de a ajunge la subiect. Cumnatu-său stătea în picioare, în faţa ei, cu pălăria în mână. Când auzi despre ce e vorba, izbi cu pălăria în podea, îşi puse mâinile în şolduri şi râzând cu hohote, strigă:

— Ah! Bietul om, bietul om, îi plâng de milă, căci e destul de pedepsit!

— Ei, spuse regina, dacă iei lucrurile aşa, îmi pare rău din pricina bătăilor de inimă pe care le-am avut până ce ai venit încoace! Du-te la rege şi spune-i că o ierţi pe contesa de Artois!

— Ha! Ha! Să ai bătăi de inimă pentru aşa ceva! Ah, bietul om, bietul om!

Regele fu mai sever, şi presupusul vinovat fu imediat expediat în colonii. Dar, aşa cum îi spunea doamna Adélaïde, mamei, istorisindu-i această întâmplare, regele ar fi trebuit să trimită toată compania în colonii; contesa de Artois plecă de îndată la băi, după câte îmi amintesc, iar după asta nu s-a mai vorbit despre niciun copil.

Doamna Elisabeth[11] n-a jucat niciun rol la curte înainte de revoluţie. După Revoluţie aproape că a meritat titlul de martiră. Casa ei era alcătuită cum nu se poate mai neconvenabil. Contesa Diana de Polignac, care era scandalul personificat, îi era doamnă de onoare şi i-o mai vârâse pe gât şi pe doamna de Canillac, cea care prilejuise duelul dintre contele de Artois şi ducele de Bourbon. Prietenia ei cu contele de Artois era cunoscută, dar toată lumea ştia că era complet dezinteresată, îl iubea doar pentru el, deşi n-avea nicio avere şi trăia într-o strâmtoare vecină cu sărăcia; cu toate acestea au accepta nici cel mai mic cadou de la el. Exista o anumită distincţie în toată această comportare, dar asta nu însemna că puteai s-o pui lângă o tânără prinţesă, deşi nu era deloc o persoană imorală.

Înclinarea pe care o avea Curtea Franţei către străini, a fost exploatată într-un mod destul de ciudat de doi greci

11 Născută în 1764; sora lui Ludovic al XVI-lea; a murit pe eşafod în 1794.

iluştri, izgoniţi din patria lor de vexaţiunile musulmane. Prinţul de Chio şi fiul său, prinţul Justiniani, descendenţi în linie directă, din împăraţii Orientului, veniră să ceară ospitalitate lui Ludovic al XV-lea, la începutul domniei sale. El le-o acordă, cu măreţie şi nobleţe, aşa cum se cuvenea unui rege al Franţei. Aşteptând răspuns la reclamaţiile pe care le făcuse la serai, ca să i se restituie bunurile, prinţul de Chio fu rugat să accepte o pensie consistentă, iar prinţul Justiniani intră în slujba Franţei, fiind numit comandantul unui regiment de elită.

Cei doi prinţi greci trăiau astfel de câţiva ani, din mărinimia regală; erau bine primiţi în cele mai selecte cercuri din Paris şi Versailles. Accentul lor precum şi o notă de ceva străin în manierele lor, le asigurară cel mai deplin succes. Într-o zi, când luau masa poate pentru a suta oară, la contele de Maurepas, acesta îl văzu pe contele de Chio, aşezat lângă el, pălind şi tremurând.

— Nu vă stimaţi bine, prinţe?

— N-am nimic, o să-mi treacă…

Dar indispoziţia lui spori în aşa măsură, încât trebui să se ridice de la masă şi să-l cheme pe fiul său ca să-l însoţească. Domnul de Maurepas petrecuse zece ani de exil pe domeniul său din Châteauneuf, în Berry. Când plecase de acolo, lăsase casa în paza unui paznic şi a unuia dintre valeţii săi; acesta din urmă venit din întâmplare la Versailles, servise la masă şi se afla a doua zi în odaia stăpânului său când acesta îi porunci să se ducă şi să afle cum se mai simţea prinţul de Chio. Domnul de Maurepas îl văzu pe valetul său înăbuşindu-şi râsul, şi uitându-se la ceilalţi valeţi.

— Ce te face să râzi, Dubois?

— Domnul conte ştie bine cine e… prinţul de Chio.

— Şi ce te face să te amuzi astfel?

— Ah, domnul conte îşi bate joc de mine… doar îl cunoaşte bine!

— Cred şi eu, din moment ce-l văd în fiece zi.

— Ei cum, şi domnul conte nu l-a recunoscut? E cu neputinţă!

— Ei, haide, mă nelinişteşti cu enigmele tale! Spune ce ai de spus!

— Păi, domnule conte, prinţul de Chio e Gros-Guillot al

nostru!

— Cine e Gros-Guillot ăsta?

— Nu pot crede că domnul conte nu-şi mai aduce aminte de Gros-Guillot... venea destul de des să lucreze la castel... Gros-Guillot care locuia în căsuţa aia albă de lângă pod... Iar fiu-său... Nu cred că domnul conte l-a uitat pe micul Pierre, care era atât de drăguţ şi de isteţ, cel pe care doamna contesă îl punea să-i ţină frâul măgarului... Ah, văd, în sfârşit, că domnul conte îşi aduce aminte! Eu i-am recunoscut imediat, iar Gros-Guillot m-a recunoscut şi el.

Domnul de Maurepas îl rugă pe valet să-şi ţină gura; dar, o dată cercetările pornite se descoperi imediat că moştenitorii imperiului din Orient erau, de fapt, doi ţărani din Berry care-i păcăliseră pe regele Franţei, guvernul şi Curtea, vreme de câţiva ani. Cum le-o fi trecut această idee prin minte, de unde veneau şi încotro s-or fi îndreptat? Asta n-am mai aflat şi nu cunosc decât acest episod din viaţa celor doi aventurieri atât de isteţi.

Capitolul II

Viaţa la Versailles. Şederea la ţară. Hautefontaine. Frascati. Eselimont. Prinţesa de Rohan-Guéméné. Curtea fiicelor lui Ludovic al XV-lea. Doamna Adélaïde. Doamna Louise. Doamna Victoire. Bellevue. Viaţa prinţeselor la Versailles. Supeu la Madame. Culcatul regelui. Ducesa de Narbonne. O istorioară despre Masca-de-Fier. O istorioară despre domnul de Maurepas. Vicontele de Ségur. Marchizul de Créqui. Contele de Maugiron. Ducesa de Civrac.

De sâmbătă şi până duminică, persoanele care-şi părăseau cercul lor obişnuit, ca să vină să-şi îndeplinească îndatoririle, la Versailles, unde mai stăteau şi ca vai de lume, duceau o viaţă cumplit de politicoasă. Ea nu era însă deloc lipsită de interes pentru cei care locuiau tot timpul acolo; cu alte cuvinte, exista o viaţă de castel unde lucrul cel mai important era bârfa. Cei mai mulţi dintre curteni, în loc să fie preocupaţi de soarta ţării, se dădeau de ceasul morţii ca să afle de ce-a fost îndepărtat domnul de Malesherbes sau de ce a fost adus domnul de Calonne. Dar minţile luminate, cum

era şi mintea tatălui meu, se interesau de cu totul alte lucruri decât despre un scandal privind muzica sau despre ruptura dintre Jean-Jacques Rousseau şi mareşala de Luxemburg, fapte care constituiau pe atunci marile evenimente ale societăţii. Nimeni nu se gândea la politica generală. Iar dacă, din întâmplare, o făcea, atunci însemna că era preocupat de un interes personal sau al grupului din care făcea parte. Guvernele străine ne erau tot atât de necunoscute, cum ar fi de pildă, astăzi, cel al Chinei. Toţi îl găseau pe tata cam pedant pentru faptul că era preocupat de unele probleme politice ale Europei şi citea singura gazetă care mai consemna astfel de evenimente. Doamna Adélaïde chiar îl întrebă într-o zi:

— Domnule de Osmond, e adevărat că primeşti *La Gazette de Leyde?*

— Da, doamnă.

— Şi o citeşti?

— Da, doamnă.

— E de necrezut!

În ciuda acestui „de necrezut”, doamna Adélaïde sfârşi prin a ţine foarte mult la tata. În ultimii ani care au precedat Revoluţia, el era tot timpul la ea, fără să fie în slujba acesteia. Contele Louis, de Narbonne, cavalerul ei de onoare, prieten intim cu tata, era încântat că voia să-i ţină locul, fără titlu oficial şi fără remuneraţie, loc pentru care el era prea comod ca să se deranjeze. Mama era şi ea un fel de favorită. V-am mai spus că mă alăptase; în loc să-i dea un concediu în timpul alăptării, doamna Adélaïde îi îngădui să mă aducă la Bellevue. Trebui să i se dea un apartament separat pentru tot acel tapaj pe care-l face de obicei un copil foarte mic. Tata se dusese la regimentul lui. Doamna Adélaïde dorea ca, pe timpul verii, mama să stea la Bellevue; Dar fie că se plictisea, fie că instinctul ei, de femeie obişnuită cu Curtea o făcea să fie circumspectă, nu primi, aşa că stabilirea ei acolo nu avu loc decât mai târziu.

În timpul primilor ani de şedere a părinţilor mei la Versailles, ei îşi fragmentau vara între reşedinţele ducelui de Orléans – Sainte-Assise şi Raincy – între Hautefontaine, care aparţinea arhiepiscopului de Narbonne, Frascati, aparţinând episcopului de Metz şi Esclimont, reşedinţa mareşalului de

Laval.

De. Fapt, n-am dreptate când spun că Hautefontaine aparţinea arhiepiscopului de Narbonne, fiindcă palatul era al nepoatei sale, doamna de Rothe, fata surorii sale, lady Forester, văduvă după generalul de Rothe; fusese o femeie foarte frumoasă, avea o fire despotică şi făcea, cu cinste, onorurile casei tuturor invitaţilor unchiului său, alături de care trăia de multă vreme într-o intimitate pe care nici măcar nu se mai deranja s-o ascundă. Arhiepiscopul avea opt sute de mii de livre; la doi ani o dată, se ducea la Narbonne unde petrecea cincisprezece zile şi unde prezida Statele, la Montpellier, vreme de şase săptămâni. În tot acest timp, ducea o viaţă pe picior mare, evident bisericească, dând dovadă de 6 mare capacitate administrativă în prezidarea Statelor. Dar, în ziua în care isprăvea, îşi vira hârtiile în portofel şi nu se mai gândea la ele decât la viitoarea adunare a Statelor, după cum nu se mai gândea nici la problemele diocezei sale.

Hautefontaine era reşedinţa lui obişnuită. Doamna de Rothe era stăpâna, dar arhiepiscopul ţinea casa. Îşi însurase nepotul, pe Arthur Dillon, fiul lordului Dillon, cu domnişoara de Rothe, singura fiică a nepoatei sale. Era o tânără foarte frumoasă, foarte la modă, doamnă de onoare a reginei şi avea o legătură pe care i-o ştia toată lumea, cu prinţul de Guéméné, care-şi petrecea viaţa la Hautefontaine. Instalase, într-un sat din împrejurimi, un echipaj de vânătoare pe care-l avea împreună cu domnul de Lauzun şi cu arhiepiscopul care se folosea, în acest scop, de numele nepotului său Arthur.

La Hautefontaine era aproape întotdeauna lume; se mergea la vânătoare de trei ori pe săptămână. Doamna Dillon era o bună muziciană; prinţul de Guéméné îi aducea acolo pe cei mai renumiţi virtuozi ai secolului. Aveau loc concerte excelente, se juca o comedie bună, aveau loc curse de cai, în sfârşit, cei de acolo se distrau de minune.

Tonul era atât de liber, încât mama mi-a povestit că se simţea uneori atât de încurcată, încât pur şi simplu îi dădeau lacrimile. În primii ani ai căsătoriei sale, fusese adesea ţinta sarcasmelor şi glumelor încât de multe ori se simţise destul de nefericită; dar patronajul arhiepiscopului se dovedi a fi deosebit de preţios pentru tânăra pereche, pe care nimeni

nu mai cuteză s-o ia peste picior. Un foarte bătrân vicar, care se afla şi el în acel mediu atât de vesel, văzând-o într-o zi foarte tristă, îi spuse:

— Doamnă marchiză, nu fi necăjită, eşti deosebit de frumoasă şi stârneşti invidii. Până la urmă te vor ierta totuşi. Dar, dacă vrei să trăieşti liniştită, ascunde-ţi dragostea pentru soţul dumitale. Dragostea conjugală este singurul lucru pe care nu-l tolerează nimeni aici!

Fiecare era liber să se manifeste cum voia; dar cu o anumită bună-cuviinţă de care nimeni nu se lăsa înşelat. Existau astfel nişte protocoale bine stabilite şi trebuia să fii o doamnă de un rang mult prea mare sau să ai o situaţie cu totul specială ca să cutezi să nu le iei în consideraţie. Doamna Dillon nu făcea parte din niciuna dintre aceste categorii, iar pe deasupra, continua să-şi mai păstreze şi bunele maniere. Îmi aduc aminte că-mi spunea adesea:

— Când am ajuns la Hautefontaine, eram sigură că stăpâna casei era iubita ducelui de Guéméné, dar după şase luni am început să mă îndoiesc.

În general, în această societate, gesturile erau cu atât mai caste, cu cât vorbele erau mai îndrăzneţe. Un bărbat care ar fi pus mâna pe spatele unui fotoliu ocupat de o femeie, ar fi părut de o grosolănie fără pereche. Trebuia să fii foarte intim cu cineva ca să-i poţi oferi braţul, la plimbare, şi asta nu se întâmpla nici măcar la ţară. Niciodată nu-i ofereai unei femei nici mâna, nici braţul ca s-o conduci la masă. Niciodată un bărbat n-ar fi cutezat să se aşeze pe aceeaşi sofa pe care stătea o femeie, în schimb putea debita în faţa ei orice trăsnăi, unele de-a dreptul ruşinoase.

La Hautefontaine – din respect pentru firea stăpânei castelului – trebuia să te duci la slujbă în fiece duminică dimineaţa. Nimeni nu-şi lua însă cu sine cartea de rugăciuni, ci cărţi de citit, unele adesea scandaloase; am dat toate aceste amănunte în legătură cu Hautefontaine, pentru că le cunosc la perfecţie. Nu pretind că toţi arhiepiscopii din Franţa duceau o viaţă asemănătoare, ci doar că se putea trăi şi aşa, fără să te cobori câtuşi de puţin în ochii oamenilor. Toţi clericii care aveau în ei ceva măreţ, plin de strălucire, care erau la modă, la Curte, care erau mai elevaţi şi mai distinşi, se duceau cu regularitate la Hautefontaine unde erau primiţi

cu onoruri. Episcopul de Montpellier (nu-i ştiu decât numele de familie) era singurul care – prin înalta lui virtute – îi mai impunea puţin arhiepiscopului; iar când acest episcop urmărea vânătoarea din caleaşcă, arhiepiscopul avea grijă să le spună celorlalţi vânători:

— Domnilor, vă rog să vă abţineţi şi să nu înjuraţi azi.

Dar de îndată ce-l cuprindea ardoarea vânătorii, el era primul care uita recomandarea şi înjura cum îi venea la gură.

În general, prelaţii noştri nu erau singurii din Europa care ştiau să fie şi bădărani, dar şi extrem de politicoşi. Iată ce mi-a povestit acum câteva zile, în legătură cu acest lucru, contele Théodore de Lameth:

Ca să se bucure de beneficii ecleziastice consistente, cavalerii de Malta trebuiau să suporte tonsura. Episcopii Franţei acceptau cu greu această ceremonie, pentru că aceşti cavaleri răpeau clerului o parte considerabilă din bunurile sale. Théodore de Lameth, fiind cavaler de Malta şi căpitan de cavalerie, în vârstă de douăzeci de ani, avea şansa şi dorinţa de a obţine astfel de beneficii. Ceru deci să fie tuns, dar întâmpină mari dificultăţi. Aflându-se în garnizoană la Strasbourg, discută treaba asta în Germania şi obţinu – contra unei sume modeste – ca episcopul de Paderborn să-i accepte cererea pe care compatrioţii săi i-o refuzaseră. În ajunul zilei fixate pentru tonsură, el debarcă la Paderborn. Vinul de Champagne, vorbele mai decoltate, însufleţiră nespus demult masa. A doua zi, căpitanul de cavalerie se prezentă la biserică, în uniforma sa, învăluit într-o mantie aşezată în aşa fel încât să lase să i se vadă epoletul, contra-epoletul şi mânerul spadei; poalele acelei mantii ample le ţinea pe braţ. Pletele pe care le purtase până atunci împletite într-o coadă, acum îi atârnau pe umeri. Îl găsi pe episcop în faţa altarului, înconjurat de o mulţime de clerici. Ceremonia avu loc cu multă pompă şi grandoare. Episcopul ţinea într-o mână un foarfece mare, iar în cealaltă pletele neofitului. Tânărul tremură, căci se vedea tuns de aşa manieră, încât nu mai cuteza să se reîntoarcă la garnizoană. Dar pe măsură ce slujba se prelungea, episcopul lăsa să-i alunece printre degete pletele tânărului, în aşa fel încât până la urmă nu reteză decât vârfurile a două sau trei şuviţe. În momentul în care ceremonia se isprăvi, proaspătul cavaler

se aşează în genunchi pentru a primi binecuvântarea episcopală şi fu foarte mirat ca în loc de această binecuvântare să audă spunându-i-se încet, pe un ton cât mai solemn:

— Du-te de-ţi scoate uniforma, apoi vino repede la mine; vom bea împreună o ceaşcă cu ciocolată, apoi vom merge să vânăm o capră sălbatică.

Frumoasă concluzie şi demnă de intrare în materie; Istorisirea acestei ceremonii ciudate, redată cu mult umor de un om de optzeci şi doi de ani, mi s-a părut că evocă într-un mod deosebit de amuzant moravurile din tinereţea sa.

Prinţesa de Guéméné, guvernanta copiilor Franţei, nu putea să nu doarmă la Versailles fără o hârtie scrisă în întregime de mâna regelui. Ea nu cerea niciodată această favoare decât numai atunci când se ducea la Hautefontaine.

Această viaţă atât de strălucitoare şi de puţin episcopală, fu întreruptă de moartea doamnei Dillon şi de afacerile, tot mai încurcate, ale arhiepiscopului. Acesta se trezi înglodat în datorii, în ciuda veniturilor sale uriaşe, aşa că Hautefontaine fu abandonat cu puţină vreme înainte de Revoluţie. Mama, oricum, nu se mai ducea atât de des acolo, după ce mă avu pe mine, pentru că acolo nu erau acceptaţi copiii; aşa cerea spiritul burghez al familiei.

Frascati, reşedinţa episcopului de Metz, era situată chiar la porţile acestui mare oraş. Episcopul, care era frate cu mareşalul de Laval, se îndrăgostise de nepoata sa, marchiza de Laval, pe care o plictisea de moarte copleşind-o cu atenţiile şi cadourile sale; aşa că marchiza nu consimţea să-i facă hatârul de a se duce să stea în acea splendidă reşedinţă, decât dacă mama voia s-o însoţească; iar ea era foarte dispusă să facă acest lucru, mai ales în perioada în care garnizoana tatei se afla în Lorena.

Episcopul era extrem de bogat şi avea întotdeauna masa pusă pentru toată garnizoana din Metz şi pentru toţi ofiţerii superiori care treceau pe acolo, în drum spre regimentele lor. Această casă ecleziastico-militară era mult mai severă şi mai. Ordonată decât cea din Hautefontaine. Totuşi, pentru a păstra amprenta timpului, toată lumea ştia că stareţa mănăstirii din Metz şi episcopul nutriseră sentimente foarte vii, unul faţă de celălalt, de-a lungul anilor, şi că această

legătură, foarte veche, acum nu mai era bazată decât pe respect.

Prietenia dintre mamă şi marchiza de Laval, o obliga adesea să se ducă şi la Esclimont, la socrul ei, mareşalul. Acolo totul era foarte calm, căci toţi duceau o adevărată viaţă de familie. Bătrânul mareşal îşi petrecea timpul făcând muzică – evident detestabilă – pentru care avea o adevărată patimă. Soţia sa, bună şi indulgentă, deşi exagerat de cucernică, se ocupa cu tapiseria. Marchiza de Laval[12], abia ieşită din mănăstirea de fete Sfânta Maria, nimerise în această casă liniştită. Aşa că se apropie foarte mult de mama simţind faţă de ea un devotament fără margini, ca de altfel şi faţă de tata cu care era rudă, fericită să regăsească la ei principii pe care ea le aprecia, adică mai puţină plictiseală şi rigoare a moravurilor decât la Esclimont.

La Versailles, casa cea mai frecventată de părinţii mei, era casa prinţesei de Guéméné, care-i copleşea cu bunăvoinţa ei de altfel, tata era un fel de rudă cu ea. Prinţesa era o persoană ciudată; avea mult spirit, dar îl folosea ca să se cufunde în sminteala ei de „iluminată”.

Era tot timpul înconjurată de o haită de câini, faţă de care avea un adevărat cult, pretinzând că, prin intermediul lor, era în legătură cu spiritele superioare. În toiul unei discuţii, unde dădea dovadă demult spirit şi judecată, se oprea brusc şi cădea într-un fel de extaz. Uneori, le istorisea prietenilor săi apropiaţi ceea ce, chipurile, aflase, simţindu-se foarte ofensată dacă vreunul cuteza să râdă. Într-o zi, mama nimeri peste ea în baie, unde plângea cu hohote.

— Nu vă simţiţi bine, doamnă prinţesă?

— Nu, fata mea, sunt groaznic de mâhnită şi de obosită căci m-am bătut toată noaptea… uite, pentru copilul ăsta nefericit (şi-l arătă pe Delfin), dar n-am putut învinge şi mi l-au luat; sunt sigură că nu se mai poate face nimic pentru el… şi că va împărtăşi soarta celorlalţi.

Mama, obişnuită cu aberaţiile prinţesei, nu dădu atenţie vorbelor sale. Dar mai târziu, amintindu-şi de ele, mi le-a spus şi mie.

---

12 *Marie-Louise-Mauricette de Montmorency-Luxembourg, marchiză de Laval,* fusese naşa Adèlei de Osmond, devenită mai târziu contesă de Boigne.

Regina venea destul de des la doamna de Guéméné, dar totuşi mai puţin decât la doamna de Polignac. Doamna de Guéméné era o doamnă de un rang mult prea mare pentru a se mulţumi cu rolul unei favorite. Datoria ei era să doarmă în odaia Delfinului. În acest scop, îşi aranjase un apartament în care patul fusese aşezat în faţa unei oglinzi unde se vedea odaia micului prinţ. Când ceea ce se numea „schimbatul”, adică înfăşatul în prezenţa medicilor, avusese loc dimineaţa, se trăgeau nişte perdele groase peste oglindă şi doamna de Guéméné putea dormi liniştită. Cum treaba asta o făcea foarte târziu, doamna de Guéméné avea timp suficient să citească ori să scrie. Avea o cantitate uriaşă de pietre scumpe pe care nu le purta niciodată, dar pe care îi plăcea să le împrumute cu ostentaţie. Nu exista ceremonie la Curte la care să nu apară giuvaierurile doamnei de Guéméné.

Vara, mânca adesea în căsuţa ei de pe *avenue* de Paris, unde erau aduşi şi copiii regelui. Într-o zi, în timp ce pleca astfel, escortată de gărzi, un oarecare se miră în gura mare că se făcea atâta deranj pentru un ţânc în scutece. Dar doamna de Guéméné îi răspunse:

— Nimic nu e prea mult când o persoană ca mine e guvernanta lui.

Madame, fiica regelui, desemnată sub titlul de „La petite Madame”, avea o figură atât de tristă, încât intimii regelui îi spuneau „Serioasa Mousseline”.

Contesa de Guéméné a suportat, cu un curaj demn de admirat, răsturnările sorţii şi anume falimentul cu totul neaşteptat al soţului ei, prinţul de Guéméné. Părinţii mei s-au dus s-o vadă într-un vechi castel pe care tatăl ei, prinţul de Soubise, i-l închiriase. Trăia într-o mediocritate vecină cu sărăcia, dar li se păru – dacă e cu putinţă aşa ceva – mult mai demnă şi mai impunătoare decât în pompa de la Versailles. A fost foarte mişcată de această vizită, mai ales că nu se mai înghesuia nimeni s-o viziteze.

Regina, grăbită să-i dea slujba ei doamnei de Polignac, se arătă mult mai severă decât în alte împrejurări. Aşa că demisia doamnei de Guéméné a fost acceptată cu bucurie, fiind chiar zorită de regină, cu destulă brutalitate, să se retragă cât mai repede. Mama – care-i purta o dragoste filială – a fost cumplit de supărată şi n-a pus niciodată piciorul în

casa doamnei de Polignac.

Curtea mică a doamnelor cărora li se zicea *„Mesdames”*[13] era o Curte aparte, numită „Vechea Curte”, unde rânduielile se păstrau cu stricteţe. Prinţesele petreceau toată vara la Bellevue unde nepoţii şi nepoatele lor se succedau fără întrerupere ca să ia masa cu ele, de cele mai multe ori pe neanunţate, căci curierul venea doar cu câteva minute înaintea lor. Când era vorba de curierul lui Monsieur sau de cel al lui Ludovic al XVIII-lea mesele erau mai îngrijite şi mai copioase. Pentru ceilalţi, nu se comanda nimic special, nici chiar pentru rege, care avea o poftă zdravănă de mâncare, dar care nu era totuşi chiar atât de gurmand ca fratele său. La Belleyue, familia regală mânca laolaltă cu toţi cei ce se aflau acolo, adică cu persoanele din slujba prinţeselor, cu familiile lor şi cu alţi comeseni; în general, între douăzeci: şi treizeci de persoane. Madame Adélaïde, cea mai destoinică şi mai spirituală dintre fiicele lui Ludovic al XV-lea, era comodă şi destul de superficială, aşa că nu era; greu să trăieşti alături de ea, deşi era de o trufie fără margini. Dacă sosea vreun străin şi-i spunea „alteţă regală”, se încrunta, îl chema pe cel care-l introdusese pe ambasador, ba uneori chiar şi pe ministrul afacerilor externe şi-i bombănea îndelung despre neglijenţa de necrezut de care dăduseră dovadă. Ea voia să fie *Madame* şi: nu admitea ca o fiică de rege să fie luată drept o alteţă regală oarecare.

Îi era groază de vin, de care nu se atingea niciodată, iar persoanele care stăteau lângă ea, la masă, trebuiau să se întoarcă cu spatele ca să soarbă o înghiţitură din pahar. Nepoţii săi aveau întotdeauna grijă de acest lucru. Dacă uitau, nu zicea nimic, dar nu mai puteai şedea alături de ea, la masă, căci una din doamnele sale de onoare venea să te poftească să te aşezi mai încolo. Menajându-i unele susceptibilităţi, şi mai ales pe cea de a nu scuipa pe jos – fapt care o făcea să devină aproape brutală – te simţeai foarte bine în compania ei.

Doamna Adélaïde era cea mai mare[14] dintre cele cinci prinţese, fiicele lui Ludovic al XV-lea. Nu Voise să se mărite,

13 Fiicele lui Ludovic al XV-lea.

14 Autoarea se înşală. Adélaïde de France (1732-1800), născută la Versailles era de fapt a treia fiică a lui Ludovic al XV-lea.

preferind să rămână „fiica Franţei”, conducând Curtea, până la moartea tatălui ei. Fusese prietena şi sfătuitoarea Delfinului, fratele ei, şi memoria sa proverbială îi fusese acestuia totdeauna de mare ajutor. Una dintre surorile sale, doamna Infantă, domnea în mod destul de trist, în Parma; o alta, doamna Louise, era carmelită. Dintre toate cele cinci prinţese, ea era cea mai mondenă. Îi plăceau grozav distracţiile, era foarte gurmandă, foarte preocupată de toaletele sale, simţea nevoia să inventeze mereu câte ceva în materie de modă, avea o imaginaţie deosebit de fecundă şi o foarte mare predispoziţie către cochetărie. Astfel, când regele intrase în odaia doamnei Adélaïde ca s-o anunţe că doamna Louise fugise în toiul nopţii, primele ei vorbe au foşt: „Cu cine?”

Cele trei surori rămase la Paris nu-i iertară niciodată Louisei faptul că se ascunsese de ele şi chiar dacă se mai, duceau uneori s-o vadă, o făceau fără plăcere şi fără nicio prietenie. Moartea acesteia nu le mâhni deloc. Nu acelaşi lucru s-a întâmplat cu doamna Sophie. Doamnele Adélaïde şi Victoire, o regretară profund şi prietenia dintre cele două surori ar fi devenit şi mai tandră dacă cele două doamne de onoare, de Narbonne şi de Civrac nu s-ar fi străduit din răsputeri să le despartă, fără însă să izbutească.

Doamna Victoire avea prea puţin spirit, în schimb era de: o mare bunătate. Ea e – cea care a rostit – cu lacrimi în ochi – în timpul unei discuţii în care se vorbea despre suferinţele nefericitului norod care n-avea pâine: „Dar, pentru Dumnezeu, nu s-ar putea resemna să mănânce cozonac?”

La Bellevue, unde trăiau toţi laolaltă, se adunau pentru masă, la ora două, iar la cinci fiecare se retrăgea în odaia lui unde rămânea până la opt când se reîntorceau cu toţii în salon; după cină, seara se prelungea după cum se amuzau mai mult ori mai puţin; uneori, dupămasă se juca loto. V-ar veni greu să credeţi că la acest joc, foarte rar socotelile erau exacte şi că într-o astfel de reuniune simandicoasă, multe persoane se pretau la tot felul de escrocherii. Existau între alţii, un episcop, cel mai strângător dintre toţi, o mareşală bătrână, în sfârşit, destulă lume pentru ca mama să se hotărască să joace mereu pe aceleaşi numere, în aşa fel încât toată lumea să ştie dinainte pe ce anume juca. După

loto, prinţesele şi doamnele lor de onoare treceau în salon, unde fiecare era liber să facă ce voia.

La Versailles, era cu totul altă viaţă. Mesdames ascultau slujba, fiecare la ea acasă: doamna Adélaïde în capelă, iar doamna Victoire, în oratoriul ei. Apoi îşi petreceau dimineaţa împreună, fie la una, fie la cealaltă, luând masa de prânz numai ele două. La ora şase, jocurile de noroc aveau loc la doamna Adélaïde; atunci toată lumea le făcea curte. Adesea asistau, la aceste jocuri, mai toţi prinţii şi prinţesele. La ora nouă, toată familia regală se aduna pentru cină la Madame, soţia lui Monsieur. Nu luau parte la această masă decât numai cei din familie şi nimeni nu lipsea, decât foarte rar; pentru asta, îţi trebuia nişte motive foarte serioase, altfel regele se supăra. Nici măcar domnul conte de Artois, pe care masa asta îl plictisea cumplit, nu cuteza să lipsească. În timpul mesei, se comentau bârfele de la Curte, se discutau diverse interese familiale, te simţeai foarte destins şi adesea foarte vesel, căci o dată scăpaţi de atmosfera care-i apăsa, prinţii erau oameni ca toţi oamenii. După masă, fiecare se ducea într-ale sale. Regele se ducea la culcare. Ceea ce se numea „culcare”, avea loc în fiece seară, la ora nouă şi jumătate. Bărbaţii de la Curte se adunau în fosta odaie a lui Ludovic al XIV-lea (care nu era cea în care dormea Ludovic al XVI-lea). Cred că oricine se prezenta, putea intra în acea odaie. Regele venea dintr-o altă odaie, urmat de slujitorii săi. Avea părul strâns şi nu mai purta nici ordine, nici medalii. Fără să dea atenţie cuiva, intra sub arcada patului; preotul de serviciu primea din mâinile unui valet de cameră, cartea de rugăciuni şi un sfeşnic mare, cu două lumânări. Acesta îl urma pe rege dincolo de arcadă, îi întindea cartea şi-i ţinea sfeşnicul în timpul rugăciunii care era foarte scurtă. Apoi regele se întorcea în partea cealaltă a odăii, plină de curteni; preotul întindea sfeşnicul primului valet de cameră. Acesta îl înmâna persoanei desemnate de rege şi care-l ţinea tot timpul cât dura culcatul. Ţinutul sfeşnicului era o mare cinste; în toate saloanele Curţii, prima întrebare pusă persoanelor care veneau de la culcatul regelui, era: „Cine a ţinut sfeşnicul?” şi alegerea – aşa cum se întâmplă pretutindeni şi în toate timpurile – era foarte rar aprobată.

Regelui i se scoteau, rând pe rând, haina, vesta, apoi

cămaşa; rămânând gol până la mijloc, începea să se scarpine şi să se frece, ca şi cum ar fi fost singur şi nu în prezenţa întregii Curţi, ba adesea chiar în prezenţa unor străini de marcă. Primul valet de cameră întindea cămaşa de noapte persoanei celei mai îndreptăţite s-o primească, adică vreunuia dintre prinţii de sânge dacă se aflau de faţă; acesta era un drept şi nu o favoare. Când era o persoană foarte intimă, regele făcea adesea diverse mici şotii: se făcea că n-o primeşte, se pitea în vreun colţ, se lăsa fugărit prin odaie, însoţind aceste glume de nişte hohote zdravene de râs care indispuneau persoanele ce ţineau într-adevăr la el. Cămaşa o dată îmbrăcată, îşi punea halatul de casă; în aceeaşi clipă, trei valeţi îi scoteau centura şi pantalonii îi cădeau peste pantofi; cum într-o atât de ridicolă postură, nu putea păşi ca lumea, îl apuca iar cheful de şotii şi începea a-şi târî picioarele, împiedicându-se în pantaloni şi făcând din nou înconjurul odăii. Culcatul regelui nu se înscria într-un anume timp: uneori putea dura câteva minute, alteori, aproape un ceas. Asta depindea de persoanele care se aflau în faţă. Când nu existau *„releveuri”,* adică persoane menite să însufleţească discuţia şi care se pricepeau cum să-i vorbească regelui, culcatul nu dura mai mult de zece minute. Dintre aceşti *„releveuri”,* cel mai abil era contele de Coigny; el avea întotdeauna grijă să descopere ce carte anume citea regele şi se pricepea să conducă în aşa fel discuţia încât să scoată în evidenţă exact ceea ce trebuia. Aşa că sfeşnicul i se înmâna foarte des, iar prezenţa lui îi ofusca pe toţi cei care doreau ca „culcatul” să fie foarte scurt.

Când regele era prea sătul, se târa către fotoliul pe care i-l aşezau în mijlocul odăii, şi se trântea greoi, în el, ridicându-şi picioarele; imediat doi paji se aşezau în genunchi şi-l descălţau lăsând să-i cadă pe podea pantofii, cu un zgomot care ţinea de etichetă. În momentul în care uşierul auzea acest zgomot, deschidea uşa, rostind: „Domnilor puteţi pleca!” Fiecare îşi lua tălpăşiţa şi ceremonia se isprăvea. Doar persoana care urma să ţină sfeşnicul putea să mai rămână, dacă avea de adresat vreo rugăminte regelui. Aşa se explică şi atenţia deosebită cu care era privită această bizară favoare. După ce toată tevatura asta se termina, fiecare îşi vedea de ale sale: unii plecau la Paris, alţii se

îndreptau către saloanele unde rămăseseră femeile, episcopii, oamenii care încă nu fuseseră prezentaţi regelui şi unde partidele de joc fuseseră întrerupte.

Regina, ieşind de la Madame, se ducea la doamna de Polignac, iar sâmbăta, la doamna de Lamballe; Monsieur, se ducea la doamna de Balbi; Madame, în odaia ei, cu cameristele sale; contele de Artois, în mulţimea de la Versailles sau la târfele din Paris; contesa de Artois în odaia ei, cu vreunul din ofiţerii de gardă; şi, în sfârşit, cele două Mesdames, fiecare la doamnele lor de onoare.

Doamna de Civrac avea grijă de salonul doamnei Victoire ca să fie plini cu curteni de mâna întâi. Doamna de Narbonne nu făcea nimic altceva decât să se întreţină cu invitaţii, căci firea ei arogantă nu-i îngăduia niciun fel de prietenii. Unii pamfletari de pe vremea aceea au scris că domnul conte de Narbonne ar fi fost fiul doamnei Adélaïde; lucrul era fals şi absurd, dar adevărul e că prinţesa făcuse pentru el nişte sacrificii enorme. Această doamnă de Narbonne, atât de dominatoare, îndura toate capriciile contelui Louis. Când acesta făcea câte o boacănă sau pierdea bani serioşi la jocurile de noroc, doamna de Narbonne tuna şi fulgera, în special împotriva doamnei Adélaïde, nimeni nemaiizbutind să-i intre în voie. După câteva zile, biata prinţesă se vedea obligată să-şi răscumpere cu bani grei, liniştea. Iată deci cum îşi procura domnul de Narbonne sumele uriaşe, fără cea mai mică bătaie de cap, sume pe care le cheltuia cu atâta uşurinţă[15]. Doamna Adélaïde simţea greutatea jugului şi, din când în când, ofta amar. Într-o seară, mama o conduse în

15 E vorba de contele *Louis de Narbonne-Lara,* născut la Colorno, în ducatul de Parma, în 1755 ; fiul ducelui de Narbonne-Lara, gentilomul camerei ducelui de Parma, Filip de Bourbon (fiul lui Filip al V-lea de Anjou) şi al ducesei de Narbonne-Lara doamnă de onoare a ducesei de Parma – doamna Elisabeta de Franţa, fiica lui Ludovic al XV-lea. La moartea acestei prinţese, doamna de Narbonne s-a înapoiat în Franţa şi a devenit doamna de onoare a prinţesei Adélaïde, altă fiică a lui Ludovic al XV-lea. Regalist constituţional, contele Louis de Narbonne a fost ministru de război, în 1791, a emigrat în 10 august a aceluiaşi an, iar în 18 brumar s-a înapoiat în Franţa şi, raliindu-se lui Bonaparte, a ocupat diverse posturi înalte pînă în 1813, când a murit, (n. ed. fr.).

apartamentul ei, dar acolo nimeriră peste doamna de Narbonne mai îmbufnată ca niciodată; doamna Adélaïde jură că a doua zi nu se va mai întoarce în apartamentul ei; tot legănându-se cu această idee, alcătui un adevărat roman imaginându-şi ce avea să spună doamna de Narbonne despre felul cum procedase, despre firea ei etc.

— Nu spui nimic, doamnă de Osmond? Într-adevăr, ai dreptate! Sunt slabă, ce vrei, sunt o burbonă, simt nevoia să fiu călăuzită, dar nu sunt trădătoare!

— N-o bănuiesc pe doamna nici măcar de indiscreţie, dar ştiu că mâine veţi fi mult mai indulgentă ca de obicei cu doamna de Narbonne ca să vă răzbunaţi pentru această vagă infidelitate de azi.

— Vai! Din păcate, văd că ai dreptate!

Într-adevăr, a doua zi, o explicaţie provocată de prinţesă se solda cu o nouă cerere de bani; cum vedea banii, doamna de Narbonne era fermecătoare toată seara. Prinţesa, încercând să-şi ascundă slăbiciunea, îi spuse mamei – în timp ce se retrăgea – că doamna de Narbonne îşi ceruse scuze pentru că tunase şi fulgerase, în ajun; nu mai adaugă cum anume o calmase, dar toată lumea cunoştea secretul acestei comedii. Contele Louis era primul care râdea de toată tărăşenia şi asta simplifica lucrurile: fiindcă, în acea epocă, orice viclenie, orice viciu, orice laşitate dacă erau acceptate făţiş şi mărturisite într-o formă spirituală, se bucurau de indulgenţa tuturora.

Prinţesa trebuia condusă de la doamna de Narbonne la ea acasă, la castel, de către doamna sa de onoare care era de serviciu în ziua aceea. De multe ori se dispensa de ea, mai ales când se făcea frig pentru că doamna de onoare mergea pe jos, în timp ce prinţesele circulau, în mod obişnuit, pe coridoare şi în anticamere, în lectică. Acele scaune capitonate, purtate de valeţi, erau foarte elegante, aurite şi cu emblemele respective pe ambele părţi. Cele ale duceselor erau acoperite de catifea. Roşie, iar valeţii purtau livrelele casei din care făceau parte; celelalte doamne aveau valeţi de meserie, dar care purtau livreaua regelui, numiţi în termenii Curţii, „purtătorii albaştri”.

Timp de aproape un an, doamna Adélaïde luase obiceiul ca de îndată ce venea de la doamna de Narbonne să-i

primească la ea pe mama şi pe tata. Simţea nevoia de discuţii mai serioase. Dar doamna de onoare fu avertizată, prinţesa fu muştruluită şi-i mărturisi cinstit mamei că nu mai cuteza s-o cheme la ea.

Într-una din acele discuţii, apucase să-i mărturisească tatei eşecul suferit după ce-şi manifestase curiozitatea în legătură cu Masca-de-Fier. Îl rugase pe fratele ei, Delfinul, să-i ceară regelui toate amănuntele în legătură cu această taină, şi să i le spună şi ei. Delfinul îl întrebase pe Ludovic al XV-lea, dar acesta îi răspunsese:

— Fiule, am să-ţi spun dacă ţii cu tot dinadinsul, dar jură-te aşa cum m-am jurat şi eu, că nu vei divulga nimănui această taină!

Delfinul îi mărturisi că nu dorea să afle acest secret decât ca să i-l poată împărtăşi surorii sale Adélaïde, aşa că-i spuse că renunţa. Regele îi răspunse că proceda cu atât mai bine cu cât acel secret – pe care nu-l putea dezvălui fiindcă fusese pus să jure – nu prezentase niciodată vreo importanţă deosebită şi că după atâta vreme nu mai suscita niciun interes. Adăugă apoi că de altfel nu existau decât doi oameni în viaţă care-l cunoşteau: el şi domnul Machault. Apoi prinţesa îi istorisi tatei cum ajunsese domnul de Maurepas, ministru.

La moartea lui Ludovic al XV-lea, fetele sale, care-l îngrijiseră tot timpul cât fusese bolnav de vărsat, trebuiau conform inexorabilei etichete, să fie despărţite de noul rege. Acesta, căruia tatăl său îi recomandase întotdeauna să ţină seamă de sfatul mătuşii sale Adélaïde, îi scrise ca s-o întrebe cui să încredinţeze grija acelui regat care-i căzuse în braţe. Doamna Adélaïde îi răspunse că tatăl său n-ar fi ezitat să-l cheme pe domnul de Machault.

Un nou bilet al regelui: Ce trebuia să hotărască în legătură cu funeraliile? Care este eticheta? Cui să se adreseze? Răspunsul doamnei Adélaïde: Nimeni nu era mai potrivit în ceea ce privea eticheta şi tradiţiile ca domnul de Maurepas care trebuia să se ocupe de toate acele amănunte. Curierul pentru domnul de Machault încă nu plecase. Domeniul domnului de Machault se afla la trei leghe dincolo de Pontchartrain, iar drumul până acolo era groaznic de prost. Curierul fu rugat ca, în trecere, să lase şi o scrisoare

domnului de Maurepas.

Bătrânul curtean plictisit de surghiunul lui, sosi imediat. Regele îl aştepta cu nerăbdare; îl pofti în cabinet şi în timp ce discutau, fură înştiinţaţi că se adunase Consiliul. Obiceiul cerea ca fiecare ministru să fie anunţat de uşier. Dacă această formalitate, nu era îndeplinită) nu puteai lua parte la Consiliu.' Uşierul, văzându-l pe domnul de Maurepas atât de intim cu noul rege şi ştiind că fusese chemat, îl privi ezitând; regele, deşi tulburat, nu spuse nimic; domnul de Maurepas salută ca şi cum ar fi fost şi el invitat la Consiliu. Regele intră în sală fără a cuteza să-şi ia rămas bun de la el. Domnul de Maurepas îl urmă, luă parte la Consiliu, şi cârmui Franţa timp de zece ani. Când după câteva ceasuri, sosi domnul de Mauchault, locul fusese ocupat. Regele îi spuse câteva banalităţi, îi adresă câteva complimente şi-l lăsă să plece. Doamna Adélaïde se necăji, plânse, dar şi ea şi nepotul ei erau Bourboni – cum zicea ea – şi n-aveau destulă energie, nici pentru a rezista în faţa voinţei altora, nici pentru a se asocia pe deplin cu aceştia.

Dacă Thoiry ar fi plecat la vreme din Pontchartrain, poate că n-ar mai fi existat Revoluţie în Franţa. Domnul de Machault, care era un om înţelept, s-ar fi priceput să scoată la iveală părţile bune ale lui Ludovic al XVI-lea, nu ca Maurepas, curtean spiritual, dar uşuratic, şi imoral, în mâinile căruia îşi încredinţase soarta. Asta nu înseamnă că Maurepas n-ar fi fost omul care să nu convină cel mai bine gusturilor şi nevoilor de moment.

Am spus că în acea epocă, dacă aveai spirit, treceai peste orice. Spiritul juca pe atunci rolul pe care-l joacă astăzi talentul. Am să vă istorisesc câteva din anecdotele pe care le-am auzit povestite de mama, care deşi împinse până la ipocrizie, astfel de fapte nu păreau altceva – chiar după o bucată bună de vreme – decât o spirituală maliţie!

Vicontele de Ségur, omul cel mai la modă în acea vreme, făcea unele versuri frumoase, când se afla în societate, aşa că era privit ca un bărbat cu mari calităţi. Domnul de Thiard, impacientat, şi poate gelos pe succesele sale, făcu la rândul său o piesă în versuri în care îl sfătuia pe contele de Ségur să-şi trimită lucrările la cofetar, dovedind – spunea el – că avea exact atâta spirit cât încăpea într-o bomboană. Domnul

de Ségur se prefăcu a râde de această recomandare, dar hotărî să se răzbune. Cunoştea, în Normandia, pe o oarecare doamnă Z... o femeie deosebit de frumoasă, care locuia în castelul ei, trăia cât se poate de decent alături de soţul ei, bucurându-se de o destul de mare consideraţie, în ciuda amiciţiei sale cu domnul de Thiard, despre care se spunea că ar fi fost mult prea intimă şi care dura de vreo câţiva anişori, căci se părea că domnul de Thiard o iubea cu patimă. Vicontele de Ségur, al cărui tată era ministru de război, ceru ca regimentul din care făcea parte, să fie mutat în orăşelul vecin cu castelul doamnei Z...; îşi juca la perfecţie rolul, se prefăcu îndrăgostit nebuneşte de ea şi, după ce-i făcu o curte asiduă, care dură mai multe luni, izbuti s-o determine să-i cedeze. Biata doamnă de Z... se trezi însărcinată; bărbatul ei lipsea din ţinut, domnul de Thiard, aşijderea. Atunci îl anunţă pe viconte de necazul păţit. În ajun, încă îi mai făcea declaraţii înfocate; acum el o privi de sus, îi spuse că-şi atinsese scopul şi că puţin îi păsa de ea. Că nu voise decât să se răzbune pe domnul de Thiard şi să-i arate că era în stare să facă şi alte lucruri decât stihuri dulcege. Îi sărută mâna, se întoarse pe călcâie şi doamna de Z... nu mai auzi niciodată de el. Într-adevăr, vicontele plecă imediat la Paris, istorisindu-şi isprava oricui voia să-l asculte.

Doamna de Z... făcută de ruşine în ochii soţului, dezonorată în ochii celor din provincie, certată cu domnul de Thiard, muri la naştere. Domnul de Z... fu nevoit să recunoască acea copilă nefericită, pe care-o vom întâlni mai târziu în societate (sub numele de doamna Leon de Z...) şi a cărei înclinare către intrigă o făcea demnă de tatăl ei. Niciodată vicontele de Ségur, n-a băgat de seamă, că o asemenea aventură – cu care se lăuda în gura mare – ar fi şocat pe cineva.

Şi acum iată alta, de alt gen:

„Domnul de Créqui dorea cu ardoare o slujbă la Curte aşa că în acest scop făcea la rându-i curte doamnei şi domnului de Maurepas. Una dintre slugărniciile sale era să facă în fiece seară o partidă de cărţi, cu bătrâna şi extrem de plicticoasa doamnă de Maurepas, care-l susţinea cu însufleţire; bineînţeles că domnul de Maurepas fu sensibil la rugăminţile

soţiei sale. Chiar în ziua în care obţinu slujba, domnul de Créqui veni la doamna de Maurepas. Doamna de Flamarens, nepoata doamnei de Maurepans, care făcea onorurile casei, îi oferi domnului de Créqui, ca de obicei, cărţile de joc. Acesta se înclină în faţa ei şi-i spuse pe un ton de gheaţă:

— Vă rog să mă scuzaţi, dar eu nu joc niciodată!

Şi într-adevăr, nu mai jucă cu doamna de Maurepas.

Această josnicie, manifestată astfel, nu jigni pe nimeni şi nimeni nu râse cu mai multă poftă decât bătrânul ministru.

Domnul de Maugiron era colonelul unui superb regiment, dar îi era groază sau mai curând silă de tot ce era cazon, iar pe de altă parte, nici nu era prea curajos. Într-o zi, când grenadierii Franţei – unde slujise la început – atacară în nişte împrejurări deosebit de periculoase, domnul de Maugiron se vârî între ei şi luptă cu atâta dârzenie incit fu remarcat de toată lumea. A doua zi, la masă, ofiţerii din regimentul său îl felicitară.

— Domnilor, aţi văzut că atunci când vreau, le spuse el, pot să mă comport ca oricare dintre dumneavoastră. Dar lucrul acesta mi se pare atât de neplăcut şi mai ales atât de prostesc, încât vă făgăduiesc că nu se va mai întâmpla niciodată. M-aţi văzut în toiul focului; să vă aduceţi bine aminte de acest lucru, fiindcă e pentru ultima oară!

Şi într-adevăr, se ţinu de cuvânt. Când regimentul lui trecea la atac, el se dădea deoparte, le ura succes ofiţerilor săi şi le striga cât putea de tare:

— Uitaţi-vă la imbecilii ăia care ţin să fie ucişi!

Cu toate astea, domnul de Maugiron nu era un ofiţer slab; regimentul său era ţinut în perfectă ordine, se descurca de minune, în toate împrejurările şi acest colonel bizar era – culmea – foarte iubit şi foarte preţuit. El e cel căruia nevastă-sa – o femeie foarte spirituală i-a scris acea faimoasă scrisoare: «îţi scriu fiindcă nu ştiu ce să fac şi închei fiindcă nu ştiu ce să-ţi spun.»

Sassenage de Maugiron, foarte supărată că sunt supărată".

La o astfel de scrisoare, nu se putea să nu răspunzi la fel de spiritual.

Mareşalul de Noailles, se comportase foarte urât în război

şi reputaţia lui, în ceea ce privea curajul, devenise cam suspectă. Într-o zi ploioasă, regele îl întrebă pe ducele de Ayen dacă mareşalul va veni la vânătoare.

— Oh, nu cred, sire, tata se teme de apă ca de foc!

Aceste vorbe avură mare succes.

Am ţinut să relatez câteva fapte ca să vă daţi seama că în acele vremuri – despre care ni se spune că erau mult mai morale ca ale noastre, în acele vremuri în care se zice că societatea era un tribunal în care toată lumea îşi punea în lumină meritele – tupeul şi mai ales neruşinarea erau suficiente pentru a evita sentinţele pe care probabil că societatea le-ar fi dat împotriva unor nedreptăţi afişate însă cu mult mai mult cinism.

Am mai spus că doamna de Civrac era doamna de onoare a doamnei Victoria. Viaţa ei e un adevărat roman pe care nu mă pot abţine să nu vi-l povestesc.

Domnişoara Monbadon, fata unui notar din Bordeaux, împlinise vârsta de douăzeci şi cinci de ani. Era înaltă, frumoasă, spirituală şi mai ales ambiţioasă. Fu cerută în căsătorie de un nobil de ţară, din vecinătate, care se numea domnul de Blagnac. Omul era sărac, necioplit, incapabil să-i aprecieze calităţile, dar râvnindu-i cu ardoare averea modestă pe care urma s-o moştenească de la tatăl ei. Persoana care se ocupa de această căsătorie, scoase în evidenţă spiţa aleasă a domnului de Blagnac, care se trăgea din familia de Durfort. Domnişoara de Monbadon porunci să se aducă actele viitorului soţ şi, după ce le cercetă cu atenţie, se mărită cu domnul de Blagnac. Vârând încă câteva hârtii în portofelul în care vârâse pergamentele genealogice ale soţului ei, se urcă în diligentă, împreună cu acesta, şi sosi la Paris. Prima vizită, i-o făcu lui Chérin; îi întinse hârtiile şi-l rugă să le examineze cu mare atenţie. După câteva zile se înapoi e să le ia şi fu asigurată că soţul ei se trăgea din ramura Durfort-Lorge. Ea ceru să i se elibereze un certificat şi începu a-şi spune Blagnac de Civrac. Scrise bătrânului mareşal de Lorge, cerându-i o întrevedere, şi spunându-i – cu modestie – că era doar în trecere prin Paris. Credea că soţul ei avea onoarea de a fi neam cu el. Oricât de puţin s-ar fi înrudit, ar fi fost totuşi o atât de mare cinste, o atât de mare fericire, încât nu voia să se reîntoarcă în obscura ei provincie,

înainte de a şti acest lucru. Dacă îndrăznea să pretindă a cere să fie primită de doamna mareşal, recunoştinţa ei sigur că ar fi fost fără margini. Mareşala se lăsă înduioşată de aceste vorbe mieroase, fără ca totuşi să recunoască înrudirea asupra căreia nu mai insistă. Doamna de Civrac fu deci poftită să-i facă o vizită unde se purtă cu multă politeţe. Obţinu îngăduinţa de a reveni ca să-şi ia rămas bun, şi reveni. Plecarea fu întârziată, aşa că doamna mai veni o dată.

— Până la urmă nu mai plecă deloc. Foarte curând, mareşala o îndrăgi; aşezată pe un mic taburet, la picioarele sale, ea lucra la aceeaşi tapiserie şi încet, încet, deveni o obişnuită a casei. Soţul ei încă nu-şi făcuse apariţia. Într-o zi, ea auzi vorbindu-se, cu destul dispreţ, în casa mareşalului, despre situaţia celor din corpul de gardă; îşi ridică brusc capul, cu o înfăţişare mirată. Când rămase singură cu familia Lorge, spuse:

— Domnule mareşal, mi-e teamă ca din pricina ignoranţei noastre provinciale să nu părem vinovaţi în ochii domniei voastre, fiindcă una din rudele domniei voastre face parte din corpul de gardă... Deci slujba asta e nepotrivită, nu-i aşa?

Domnul de Lorge îi răspunse prietenos, dar îşi declină politicos orice urmă de înrudire.

— Dumnezeule, spuse ea, nu pricep nimic din toate astea, dar am să vă aduc actele soţului meu.

Într-adevăr, aduse acele acte care erau în perfectă regulă, precum şi certificatul eliberat de Chérin. Generalul nu mai avu ce spune şi de altfel nici nu ţinea neapărat să spună ceva.

Soţul fu scos din corpul de gardă, plasat într-un. Regiment şi trimis în garnizoană. Soţia căpătă un mic. Apartament la mezaninul palatului de Lorge. Mareşalul n-avea băieţi. Mareşalul de Duras avea unul singur, care promitea încă de pe atunci să fie o pramatie. Doamna de Blagnac însărcinată, începu a fi corcolită: taburetul se preschimbă în fotoliu. În curând nu i se mai spuse decât doamna de Civrac, cel de al doilea titlu al ramurii de Lorge. În sfârşit, după numai câteva luni, se înscăunase atât de bine în casa mareşalului, încât putea dispune de orice, păstrând întotdeauna măsura şi un profund respect atât faţă de domnul cât şi faţă de doamna

de Lorge. Familia Duras împărtăşea şi ea simpatia pe care o inspira.

Când se alcătui Curtea doamnei Victoire, i se dădu o slujbă oarecare; dar în curând, deveni favorita ei şi fu numită doamnă de onoare; cu acest prilej, fu făcută ducesă de Civrac. Păstrase întotdeauna cele mai bune relaţii cu soţul ei pe care-l copleşea cu tot felul de dovezi de consideraţie, dar care era prea bădăran pentru a putea trage foloase de pe urma lor. Până la urmă, reuşi să-l numească ambasador la Viena, unde avu bunul simţ să moară la scurtă vreme după numire. Asta a fost singura dovadă de inteligenţă pe care a dat-o în toată viaţa sa. A lăsat-o pe nevastă-sa cu trei copii: un băiat – care a devenit mai târziu duce de Lorge şi a moştenit averea familiei Durfort, şi două fete: viitoarele doamne de Donissan şi de Chastellux.

Doamna de Civrac era pe cât de spirituală pe atât de abilă; căci de îndată ce se văzu bogată, vru, la rându-i să devină şi ea protectoarea cuiva. Şi astfel deveni protectoarea oraşului Bordeaux, Toţi cei sosiţi din Bordeaux, găseau sprijin la ea, iar ea izbuti astfel să schimbe situaţia propriei sale familii. Mombadonii deveniră astfel, încet, încet, „domnii” de Mombadon. Nepotul ei căpătă o slujbă, ajunse colonel şi sfârşi prin a deveni aproape curtean. După aceste succese, în apogeul măreţiei sale, doamna de Civrac se duse la băi, în Pirinei.

Totul îi reuşise acestei doamne, numai că ea era extrem de lacomă. Deşi foarte bolnavă, izbuti să aranjeze căsătoria fiului ei, ducele de Lorge, cu domnişoara de Polignac a cărei mamă era pe atunci atotputernică, punând doar o singură condiţie: slujba de căpitan al gărzilor pentru băiatul ei care era încă foarte tânăr. Când lucrurile erau ca şi aranjate, doamna de Gramont, la fel de intrigantă ca şi ea, dădu totul peste cap. Aceasta se bucura în ochii reginei de meritul de a fi fost exilată de Ludovic al XV-lea, din pricina unui răspuns insolent dat doamnei Du Barry[16]. Pretenţiile sale erau susţinute şi de familia Choiseul; regina îl preferă pe fiul doamnei de Gramont, aşa că balanţa înclină în favoarea

16 *Jeanne Becu, contesă Du Barry* (1743-1793), iubita lui Ludovic al XV-lea, ghilotinată sub Teroare.

acestuia. Doamna de Civrac află pe neaşteptate, că tânărul de Gramont[17], sublocotenent în nu ştiu ce regiment, sosise la Versailles, că fusese făcut duce de Guiche, căpitan al gărzilor şi că fusese anunţată căsătoria acestuia cu domnişoara de Polignac. Doamna de Civrac, se înfurie atât de tare încât sângele i se urcă la cap şi, în patruzeci şi opt de ore muri de o boală care în niciun caz nu trebuia să aibă un deznodământ atât de rapid. Doamna Victoire, foarte necăjită de această pierdere, făgădui mamei – pe patul de moarte – s-o numească pe fiica sa, doamna de Chastellux, doamnă de onoare în locul ei. Cealaltă fiică, doamna de Donissan, fusese numită mai demult, prima cameristă a doamnei Victoire.

Această doamnă de Donissan, care mai trăieşte şi azi şi care are optzeci şi doi de ani, este mama doamnei Lescure. Amândouă s-au bucurat de o tristă celebritate în timpul răscoalelor din Vandeea. La care au luat parte activă, deşi erau femei. Doamna de Lescure, devenită mai apoi doamna de la Rochejaquelein, istoriseşte de altfel, în *Memoriile* sale, acele triste evenimente, vorbind pe larg despre acea nefericită campanie.

Capitolul III

Copilăria mea. Păpuşa. Bunătatea regelui. Începutul Revoluţiei. Convocarea Statelor Generale. Plecarea contelui de Artois. 6 octombrie 1789. Călătoria în Anglia. Doamna Fitzherbert. Cataramele prinţului de Galles. Şederea la ţară. Prinţesele Angliei.

Pot spune că am fost, literalmente, crescută pe genunchii familiei regale. Şi regele şi regina mă răsfăţau grozav. Într-o vreme în care, aşa cum am mai spus, copiii erau daţi la doică, apoi la înţărcat, apoi la mănăstire unde – îmbrăcaţi ca nişte mici doamne sau ca nişte mici domni – nu apăreau decât ca să fie dojeniţi, certaţi sau pedepsiţi; eu – cu rochiţa mea subţire de batist şi cu o clădăraie de bucle aurii ce-mi împodobeau obrăjorul frumos, eram răsfăţata tuturor. Tata

17 *Louis-Antoine, duce de Gramont* (1755-1836), general şi pair al Franţei, în timpul Restauraţiei. Nepotul ducesei de Gramont, sora ducelui de Choiseul, ghilotinată în 1794.

se amuzase să-mi dezvolte inteligenţa şi constatase că aş fi un fel de copil-minune. Căci la trei ani ştiam să citesc la perfecţie şi debitam, atât spre plăcerea mea, cât şi a altora, părţi întregi din tragediile lui Racine. Tatei îi plăcea să mă ia cu el la spectacolele de la Versailles. Dar după prima piesă mă ducea la culcare, ca să nu mă obosească, şi-mi aduc aminte că regele mă chema uneori în loja lui ca să-i povestesc piesa pe care urma s-o vadă. La asta, adăugam şi propriile mele reflecţii care aveau, de obicei, mare succes. În toiul remarcelor mele literare, îmi amintesc că într-o zi, i-am spus că doream să-i cer o favoare şi, încurajată de blândeţea lui, i-am mărturisit că râvneam la doi din cei mai mici ţurţuri de cristal ai candelabrului ca să-mi fac din ei cercei, având în vedere că a doua zi urma să mi se facă găuri în urechi.

Îmi amintesc de bucuria pe care am resimţit-o într-o situaţie de aceeaşi natură. Doamna Adélaïde – care mă răsfăţa grozav – mă puse într-o zi să-i spun o poveste scornită de mine. I-am istorisit cum o zână i-a dăruit unei prinţese un palat de diamant, înşirându-i toate minunăţiile ce se aflau în el şi, în sfârşit, culmea fericirii, eroina găsise într-un secreter dintr-un rubin de un roşu închis, o comoară de şase sute de franci. Doamnei Adélaïde îi veni o idee ascultându-mi povestea şi, după ce se strădui s-o convingă pe mama, puse în micul meu secreter, care sigur că nu era din rubin, o sută de monezi de câte şase franci şi o hârtie pe care scria: *„Şase sute de franci pentru Adèle”,* atât cât primise şi prinţesa din poveste. Nu-mi mai aduc aminte dacă ştiam să număr până la o sută, dar îmi aduc perfect de bine aminte de tulburarea pe care am simţit-o când am văzut acea comoară.

Până la urmă, părinţii mei petrecură întreaga vară la Bellevue; odaia mea se afla la parter şi dădea spre curte. Doamna Adélaïde făcea zilnic plimbări lungi pentru a-şi inspecta lucrătorii. Când trecea prin faţa ferestrei mele, mă striga; îmi puneam repede pălăria, încălecam fereastra şi plecam cu ea, fără dădacă. Prinţesa era întotdeauna urmată de un mare număr de valeţi şi de o trăsurică la care era înhămat un cal, pe care-l ducea de frâu, un rândaş, trăsurică în care ea nu se urca aproape niciodată, dar în care eu mă urcam aproape întotdeauna, deşi îmi plăcea mult să mă ţin

de fusta ei şi să-i fac, ceea ce numeam eu, „conversaţie”. Aveam ca rival şi totodată ca prieten, un câine alb, sârmos, extrem de inteligent, care era şi el luat întotdeauna la plimbare. Când nimeream peste vreo porţiune noroioasă, doi servitori, care aveaţi grijă de el, îl virau într-un sac şi-l cărau astfel până dădeam iar de drum curat. În ce mă priveşte, eram foarte mândră că ştiam pe unde trebuia să merg ca să nu mă murdăresc de noroi ca el.

Reîntorşi la castel, îi disputam lui Vizir cuşca de catifea roşie pe care mi-o lăsa cu mult mai multă plăcere decât fagurii de miere pe care-i zdrobea pe parchet. Adesea, prinţesa Adélaïde se aşeza în patru labe şi alerga împreună cu noi, prin odaie, pentru a ne împăca şi pe mine şi pe Vizir ori pentru a obţine premiul dat celui care alergă mai repede. Parcă o văd şi acum, înaltă şi uscată, cu rochia ei violetă (asta era uniforma de la Bellevue), plisată, cu boneta cu funde şi cu cei doi dinţi mari din faţă, singurii care-i mai rămăseseră. Pe vremuri, fusese o frumuseţe, acum însă era urâtă. Tot doamna Adélaïde a poruncit să mi se facă, pe cheltuiala ei, o păpuşă nemaipomenită, cu tot trusoul pus într-un coşuleţ, cu bijuterii, între care şi un ceas de Lépine[18] pe care-l mai am şi acum, şi un pat de ducesă în care am dormit până ia vârsta de şapte ani. Asta, ca să vă daţi seama cât de măre era păpuşa. Inaugurarea acelei jucării magnifice a fost o adevărată sărbătoare pentru familia regală, care venise să mănânce la Bellevue. Ridicându-se de la masă, mă trimiseră să aduc păpuşa. Cele două canaturi ale uşii fură date în lături şi păpuşa îşi făcu apariţia, culcată pe patul ei şi însoţită de toate accesoriile. Regele mă ţinea de mână.

— Pentru cine sunt toate astea, Adèle?

— Sire, cred că pentru mine.

Toată lumea începu să se joace cu noua mea proprietate. Scoaseră păpuşa din pat şi mă vârâră pe mine; regina şi doamna Elisabeth se amuzau teribil, făcând patul şi întorcând, cu dibăcie, saltelele. Bietele prinţese habar n-aveau că foarte curând (asta se petrecea în 1788), vor fi obligate să-şi facă singure patul! Cine le-ar fi spus acest lucru

18 Ceasornicarul regelui. Acest splendid ceas de aur a aparţinut mai târziu, marchizului de Osmond care l-a moştenit de la mătuşa sa, ducesa Adèle de Boigne.

ar fi fost socotit nebun!

Succesele mele nu erau mai mici nici faţă de generaţia tânără. Domnul Delfin, mort la Meudon, mă iubea grozav, mă chema întruna să mă joc cu el, iar domnul duce de Berry era adesea pedepsit pentru că la bal nu voia să danseze decât cu mine. Doamna şi domnul duce de Angoulême nu prea mă băgau în seamă. Dar iată că Revoluţia puse capăt succeselor mele la Curte. Nu ştiu dacă ele au acţionat asupra mea în sensul unui leac homeopatic, dar e sigur că, fără acest debut al vieţii mele, n-aş fi căpătat niciodată nici ascuţimea de minte, nici spiritul de pătrundere care m-au făcut să observ şi să analizez atâtea lucruri. Evenimentele începură a deveni din ce în ce mai serioase pentru ca cei de la Curte să mai aibă vreme să se mai amuze de drăgălăşeniile unui copil. Sosise anul 1789.

Tata nu luă deloc uşor gravitatea faptelor. Ceremonia adunării Statelor Generale fu solemnă şi însoţită de o asemenea măreţie, încât atrase la Versailles străini din toate colţurile Europei. Mama, în mare ţinută de Curte, împodobită cu bijuterii, îl anunţă pe tata să se gătească. Văzând că nu apare, intră în odaia lui şi-l găsi în halat de casă.

— Grăbeşte-te, dragă! Şi aşa am întârziat!

— N-am întârziat, fiindcă eu nu merg. Nu vreau să-l văd pe nenorocitul ăla, abdicând!

În aceeaşi seară doamna Adélaïde vorbi despre cele văzute în sală. Apoi se adresă tatei în legătură cu câteva chestiuni de amănunt. El îi răspunse că habar n-avea.

— Dar unde erai aşezat?

— Nicăieri, fiindcă nu m-am dus, doamnă!

— De ce? Nu te-ai simţit bine?

— Ba da, doamnă.

— Cum, când unii au venit tocmai de la mama naibii ca să asiste la această ceremonie, dumneata nu te-ai deranjat nici măcar să treci strada?

— Nu-mi plac înmormântările, doamnă!

— Iar mie nu-mi place ca la vârsta dumitale să te crezi mai grozav ca toţi ceilalţi!

După care, prinţesa îi întoarse spatele şi ieşi.

Nu trebuie să tragem de aici concluzia că tata nu voia să facă nicio concesie. Dimpotrivă, era convins că vremurile le

cereau în mod imperios; numai că el voia să fie făcute după un plan bine gândit dinainte; le voia largi şi din toată inima, nu smulse cu forţa. Văzuse, cu spaimă, adunându-se Statele Generale pentru că, cunoscând într-o oarecare măsură dorinţele fiecăruia, ştia că nimeni nu-şi fixase un punct până unde să meargă, fie din exigenţă, fie din îngăduinţă. În plus, îl cunoştea foarte bine pe Necker[19] pe care-l ştia dispus să-l aşeze pe rege pe muchea unei prăpăstii, fără a intenţiona să-i dea brânci în ea, dar umflându-se în pene că era singurul care-l putea opri la vreme să nu cadă, dovedind în felul acesta cât era de necesar.

Mânia doamnei Adélaïde se potoli repede în faţa evenimentelor care începură să se dezlănţuie.

Într-o zi, mă jucam cu copiii de Guiche; dar iată că veniră să mă ia acasă mult mai repede ca de obicei. În locul valetului care avea grijă de mine, m-am trezit cu valetul tatei, care era şi omul său de încredere. Aveam o dădacă englezoaică ce vorbea foarte prost franţuzeşte; valetul îi întinse un bileţel scris de mama. În vreme ce ea îl citea, am reintrat în odaia micilor mei tovarăşi de joacă, unde între timp totul fusese dat peste cap: copiii plângeau, iar cei mari împachetau. Mă înveliră într-o blană, valetul tatei mă luă în braţe şi, în loc să mă ducă la părinţii mei, mă instală împreună cu dădaca, la un bătrân profesor de engleză care locuia într-o. Cămăruţă, la etajul patru, într-un cartier îndepărtat. În noaptea următoare mă luară şi mă duseră la ţară, vinde am petrecut câteva zile fără nicio veste de la ai mei. Eram destul de măricică pentru a suferi mult din pricina acestui exil. Era în perioada tulburărilor care avuseseră loc în iunie, la Paris şi a plecării contelui de Artois împreună cu copiii săi şi ai familiei Polignac. După ce m-am întors, am aflat că cel mai mare dintre copiii familiei de Guiche, plecase,

---

19 *Jacques Necker* (1732-1804), financiar şi om politic de origine germană, care a devenit directorul general al finanţelor Franţei, în 1777. Înfiinţând nişte adunări provinciale menite să stabilească impozitele, şi-a atras ura Parlamentului şi a trebuit să demisioneze. Rechemat în 1788 şi nemaiputând restabili situaţia financiară, convocă Statele Generale. Alungarea sa (în 11 iulie 1789) declanşează tulburările din 14 iulie 1789. A fost tatăl celebrei doamne de Staël.

iar sora sa fusese ascunsă la părinţii dădacei sale. Motivul tuturor acestor emoţii pentru noi, copiii, era zvonul care se răspândise că poporul – când de fapt nu era vorba decât de o mână de pungaşi – se pregătea să-i răpească pe copiii nobililor pentru a-i lua prizonieri. Eram îngrozitor de speriată de această perspectivă, când iată că avură loc evenimentele din 6 octombrie. Părinţii mei locuiau aproape de castel, dar în oraş; apartamentele care li se dăduseră la Versailles erau mult prea incomode chiar şi pentru persoanele obişnuite să locuiască acolo. Nu ştiu cine l-a înştiinţat pe tata, în timp ce se afla la masă, despre zvonurile – de astă dată mult prea întemeiate – care începuseră să circule; se ridică de la masă şi se duse imediat la castel; mama urma să vină şi ea, la ora la care începea jocul de cărţi la Mesdames. Dar nici nu apucă bine tata să plece, că străzile ce duceau spre Versailles fură inundate de o mulţime înfuriată, care striga cât o ţinea gura şi care, din când în când, mai trăgea şi cu puşca. Vorbele pe care le rosteau erau cu mult mai înfricoşătoare decât chipurile lor încruntate. Orice legătură cu castelul fu astfel întreruptă. Întunecându-se, mama se retrase într-o odaie neluminată, şi, lipită de oblonul ferestrei, încercă să afle, din frânturile de discuţii pe care le auzea, ce anume se petrecea. Stăteam pe genunchii ei şi până la urmă am adormit. M-a aşezat încetişor pe sofa, ca să nu mă trezească şi s-a hotărât să se ducă ea însăşi ca să capete informaţii, ţinându-l de braţ pe valetul despre care v-am mai vorbit. Se duse rând pe rând la diversele porţi ale castelului, dar nu putu pătrunde înăuntru. În sfârşit, nimeri peste un om din garda naţională, care o recunoscu şi care-i spuse:

— Duceţi-vă acasă, doamnă marchiză, nu e bine să fiţi văzută pe străzi la ora asta! N-am voie să vă las să intraţi înăuntru, consemnul e strict. De altfel, tot nu veţi câştiga nimic, fiindcă riscaţi să fiţi arestată la orice poartă. Personal n-aveţi de ce vă teme, dar să ştiţi că până dimineaţă, nu vă mai rămâne nici măcar un singur soldat din gardă de pază!

Aceste vorbe erau rostite la ora nouă seara, înainte de a începe masacrul, iar cel care le rostise era un om blând şi potolit şi nu unul dintre răzvrătiţi. Mama nu-l recunoscu atunci pe acel om; a aflat însă mai târziu, că era un negustor de ciorapi. Se reîntoarse consternată acasă, după cum vă

puteţi închipui, totuşi mai puţin speriată decât la plecare, când lumea de pe stradă striga în gura mare că avea să-i gâtuie pe toţi cei de la castel. Pe la miezul nopţii, sosi şi tata. M-am trezit, bucuroasă de a-l revedea, numai că această bucurie a fost de scurtă durată. Tata venise să ia nişte bani şi să-şi ia rămas bun de la noi. Porunci vizitiului să pună şaua pe cai şi să-i mâne pe drumuri ocolite, până la Saint-Cyr, unde-l aştepta fratele său, abatele de Osmond care urma să plece cu el. Amândoi îşi schimbaseră costumele de curte cu veşminte simple de călătorie. Tata îşi încărcase pistoalele. În vremea asta, mama cosea tot aurul pe care-l găsise în casă în cele două centuri ale celor doi bărbaţi. După o jumătate de ceas, totul fu gata şi cei doi plecară. Am vrut să mă agăţ de gâtul tatei. Dar mama m-a smuls cu o bruscheţe cu care nu eram obişnuită. După ce uşa s-a închis, am văzut-o pe mama căzând în genunchi, într-o izbucnire de durere care m-a uluit. Abia atunci am priceput că ea voise să-l cruţe pe tata de suferinţa inutilă de a fi martorul mâhnirii noastre. Această lecţie a avut un asemenea efect asupra mea, încât niciodată, în viaţă, nu m-am mai lăsat pradă unor demonstraţii de durere care ar fi putut spori mâhnirea sau neliniştea celorlalţi.

Mai târziu, l-am auzit pe tata povestind că, ajuns pe terasa de la Orangerie, unde urma să aibă loc întâlnirea, se plimbase vreme îndelungată de unul singur; în sfârşit, îşi făcu apariţia un om învăluit într-o mantie. La început se evitară, apoi se recunoscură; era contele de Saint-Priest, pe atunci ministru, om cu mult bun-simţ şi curajos. Continuară să se plimbe vreme îndelungată, amândoi, dar ceasurile treceau şi nu mai venea nimeni. Neliniştiţi şi miraţi, nu ştiau ce motive să-l fi împiedicat pe rege să plece în acea noapte, aşa cum plănuise, şi să se îndrepte spre Rambouillet. Nu cutezau nici să se înfăţişeze la Palat, în costumele lor de călătorie; nu numai că ar fi fost contrar etichetei, dar – într-o astfel de împrejurare – s-ar fi dat de gol. Domnul de Saint-Priest, care locuia la castel, se hotărî să se întoarcă acasă şi să-şi schimbe hainele, după care urma să se reîntâlnească cu tata, în alt loc, mult mai departe. Tata l-a aşteptat vreme îndelungată până când, în sfârşit, acesta şi-a făcut apariţia.

— Dragul meu Osmond, du-te să-ţi linişteşti nevasta.

Regele nu mai pleacă. Şi strângându-i mâna, adăugă: Dragul meu, va pleca cu Necker! Şi regele şi monarhia s-au dus pe copcă!

Plecarea regelui la Rambouillet fusese hotărâtă în taină, dar ordinele pentru pregătirea trăsurilor fuseseră transmise conform formelor cerute de etichetă, aşa că zvonul se răspândise cât ai bate din palme. Rândaşii ezitau să înhame caii, vizitiii să-i mine. Norodul se adunase în faţa grajdurilor şi nu lăsa trăsurile să iasă afară. Domnul Necker, avertizat, venise să-l convingă pe rege că dificultăţile materiale ale transportului, erau o piedică mult mai mare decât discursurile sale şi că toată lumea se hotărâse să rămână. A se duce la Rambouillet pe o mârţoagă, el care făcea câte douăzeci de leghe pe cel mai elegant cal de rasă, i s-ar fi părut un lucru la care nici n-ar fi cutezat să se gândească. Ca şi la Varennes, şansele de salvare fuseseră pierdute din cauza unor principii caraghioase care pentru familia regală a Franţei deveniseră o a doua natură. Tata, obligat să se reîntoarcă acasă pentru a-şi schimba hainele, nu se mai duse la castel în acea noapte, aşa că nu fu de faţă la grozăviile petrecute acolo.

De îndată ce regele consimţi să fie dus la Paris, porţile castelului se deschiseră şi mama veni s-o vadă pe doamna Adélaïde. O găsi împreună cu sora sa Victoire, în odaia de la parter, cu obloanele trase şi cu o singură lumânare aprinsă. După primele vorbe, mama le întrebă de ce întristau şi mai mult o zi şi aşa destul de tristă.

— Pentru că, draga mea, n-ai văzut ce s-a petrecut dimineaţă, răspunse doamna Adélaïde, cu calm şi blândeţe.

Într-adevăr, dimineaţă se trăsese în toate ferestrele; niciun geam nu mai era întreg. Mama rămase lângă ele, până în clipa plecării. Voi să le însoţească, dar refuzară amândouă cu încăpăţânare şi nu acceptară această dovadă de devotament decât din partea doamnelor lor de onoare – ducesa de Narbonne şi doamna de Chastellux. Conduseră astfel până la Sevre, trista procesiune care-l ducea pe rege la Paris; de acolo, cele două prinţese se îndreptară spre Bellevue. Părinţii mei sosiră şi ei acolo a doua zi.

Totuşi, frământările nu se potoleau. La Versailles, agitaţia fu foarte mare, iar ameninţările împotriva mamei, cumplite.

Se spunea că doamna Adélaïde îl ducea de nas pe rege, cum voia ea, şi că mama o ducea la rându-i de nas pe doamna Adélaïde; că de fapt, mama era capul tuturor răutăţilor. Invectivele deveniră atât de neruşinate, încât după trei zile, dându-ne seama de primejdia care ne păştea, am plecat în Anglia. Păstrez prea puţine amintiri despre această călătorie. Nu-mi aduc aminte decât de impresia extrem de puternică pe care mi-a făcut-o privelişte a Oceanului. Aşa copil cum eram, am simţit pentru el un adevărat cult pe care nu l-am trădat niciodată. Talazurile sale cenuşii-verzui au avut întotdeauna în ochii mei, un farmec pe care nici frumoasele ape albastre ale Mediteranei nu m-au putut determina să-l uit.

Am debarcat la Brighton. Întâmplarea a făcut să ne întâlnim cu doamna Fitzherbert, care se plimba pe faleză. Cu câţiva ani mai înainte, fugind de stăruitoarele atenţii ale prinţului de Galles, venise la Paris. Mama, care era verişoară cu ea, o vizitase foarte des. Mai târziu, un preot catolic, binecuvântând legătura ei cu prinţul, ea începuse a trăi cu el într-o intimitate căreia amândoi se străduiau să-i dea un aspect conjugal. Locuiau – ca nişte simpli particulari – într-o căsuţă din Brighton. Părinţii mei au fost deci primiţi cu multă bucurie şi găzduiţi câteva zile. Îmi aduc aminte că, într-o dimineaţă, am fost la doamna Fitzherbert, care ne arată cabinetul de toaletă al prinţului; exista acolo o masă lungă, toată acoperită cu catarame de pantofi. Când le-am văzut, am tras un chiot; râzând, doamna Fitzherbert deschise un dulap mare care era tot atât de plin de catarame, ca şi masa. Avea câte una pentru fiecare zi a anului. Aşa cerea moda din vremea aceea, iar prinţul de Galles era cel mai elegant dintre cei mai eleganţi. Acea colecţie de catarame aţâţă imaginaţia mea de copil şi multă vreme, prinţul de Galles, n-a reprezentat nimic altceva în ochii mei decât pe proprietarul tuturor acelor catarame.

Părinţii mei fură bine primiţi în Anglia. Francezii nu prea călcau pe acolo, în acea vreme. Mama era o femeie frumoasă, elegantă, aşa că familia ei o copleşi cu atenţii. Am petrecut Crăciunul la contele de Winchilses, în frumoasa lui reşedinţă din Burleigh. Mi se pare că în acel castel se trăia pe picior mare, dar eu eram mult prea obişnuită cu reşedinţele

impunătoare, ca să mă mai mire ceva. Mama lordului Winchilses, lady Charlotte Finch, era guvernanta prinţeselor Angliei. Le-am văzut adesea, pe toate trei, la ea acasă. Erau mult mai mari decât mine şi nu mi-au plăcut câtuşi de puţin. Prinţesa Amélie îmi spunea *„little thing”,* ceea ce mă deranja foarte tare. Deşi vorbeam foarte bine engleza, încă nu ştiam că *„little thing”,* era de fapt o mângâiere.

Capitolul IV

Reîntoarcerea în Franţa. Poziţia tatei, în 1790. O aventură în timpul unei călătorii în Corsica. Şederea la Tuileries. Întâlnirea cu regina. Plecarea celor două Mesdames. Fuga la Varennes. Ludovic al XVI-lea nu e de acord cu emigrarea. Acceptarea Constituţiei. Tata îşi dă demisia. Comportarea regelui faţă de el. Plecarea din Franţa şi sosirea la Roma. Abatele de Osmond măcelărit la San-Domingo. Vicontele de Osmond intră în oştirea prinţilor.

În luna ianuarie 1790, tata s-a reîntors în Franţa. După trei luni, am venit şi noi. Am uitat să vă spun că plecase din armată, în 1788, pentru a îmbrăţişa cariera diplomatică. Probabil că fusese colonel în regimentul Barrois, de infanterie, în garnizoana din Corsica[20], fiindcă se ducea acolo în fiece an.

Una din aceste călătorii prilejui o întâmplare puţin importantă atunci, dar care a devenit interesantă mai târziu. Tata se afla la Toulon, la domnul Malouet, intendent de marină şi prietenul său, aşteptând ca vântul să-şi schimbe direcţia şi să-i îngăduie să se îmbarce, când fu anunţat un gentilom corsican care dorea să-l vadă. Omul fu poftit să intre. După câteva politeţuri reciproce, gentilomul îi mărturisi

20 Numit colonel în regimentul de infanterie Barrois, la 1 ianuarie 1784, cavaler de Saint-Louis, în 23 aprilie 1786, marchizul de Osmond a fost rugat să se ocupe de afacerile refugiaţilor olandezi în Franţa (29 martie 1788). La cererea ministrului de externe, care l-a asigurat din partea regelui că, dacă va rămâne în armată, va fi avansat la gradul de aghiotant, marchizul şi-a dat demisia din armată, în aprilie 1788. Mai târziu, în iunie 1789, a fost numit ministru în Olanda, (n. a.).

că dorea să se înapoieze cât mai repede cu putinţă, la Ajaccio, având în vedere că singura felucă aflată în port fusese închiriată de tatăl meu. Îl rugă deci să îngăduie patronului să-l ia şi pe el.

— Lucrul e destul de dificil, domnule, căci feluca e a mea, dar voi fi cât se poate de bucuros să vă ofer un loc.

— Dar, domnule marchiz, eu nu sunt singur, ci cu fiul meu şi cu bucătăreasa.

— Ei bine, domnule, vom găsi un loc şi pentru ei.

Corsicanul se pierdu în mulţumiri. După câteva zile vântul îşi schimbă direcţia, dar în tot acest răstimp, corsicanul veni să-l vadă pe tata. În sfârşit, se îmbarcară. Când se servi masa, la care tata îşi pofti oaspeţii – câţiva ofiţeri din regimentul său precum şi pe corsican – rugă un ofiţer, pe domnul de Belloc, să-l poftească şi pe tânărul îmbrăcat în uniforma Şcolii Militare, care şedea deoparte şi citea. Acesta refuză. Domnul de Belloc, iritat, veni şi-i spuse tatei:

— Simt dorinţa să-l arunc peste bord pe ipocritul ăla mic, care are o mutră atât de antipatică! îmi dai voie, colonele?

— Nu, zise tata râzând, nu-ţi dau voie şi nu sunt de aceeaşi părere cu dumneata! Băiatul are caracter şi sunt convins că va face carieră!

Acel „mic ipocrit” era viitorul împărat Napoleon. Iar Belloc, cred că mi-a istorisit această întâmplare de cel puţin zece ori.

— Ah, dacă domnul colonel mi-ar fi îngăduit atunci să-i fac vânt peste bord, adăuga el oftând, n-ar fi întors azi toată lumea cu susul în jos!

A doua zi după sosirea la Ajaccio, domnul Buonaparte-tatăl, însoţit de toată familia sa, veni să-i facă tatei o vizită să-i mulţumească. Din acea zi, au început relaţiile sale amicale cu Pozzo di Borgo. Tata îi întoarse vizita doamnei Buonaparte. Locuia la Ajaccio, într-o căsuţă dintre cele mai frumoase din oraş, pe poarta căreia era scris cu cochilii de melc: *„Trăiască Marbeuf”.* Domnul de Marbeuf fusese protectorul familiei Buonaparte. Gurile rele spuneau că doamna Buonaparte îi fusese chiar mai mult decât recunoscătoare. Când a vizitat-o tatăl meu, încă mai era o femeie foarte frumoasă; a găsit-o în bucătărie, fără ciorapi, cu un simplu jupon, pus peste cămaşă, ocupată să facă

dulceţuri. În ciuda frumuseţii sale, i se păru demnă de ocupaţia ei.

După ce i s-a încredinţat o treabă în legătură cu olandezii refugiaţi în 1788, tata a fost numit ministru la Haga şi mai deţinea încă această slujbă când am fost nevoiţi să plecăm în Anglia. O ceartă între prinţul de Orania şi ambasadorul Franţei a determinat Curtea de la Versailles să nu mai trimită decât un ministru în Olanda, deşi olandezii voiau ambasador. Această tracasare îl împiedică pe tata să-şi ia postul în primire. Se înarmă deci cu atât mai multă răbdare, cu cât spera ca până la urmă să obţină totuşi rangul de ambasador.

Locuitorii din Versailles, necăjiţi într-un fel de lipsa Curţii, începuseră a-i duce dorul. Efervescenţa se mai potolise şi acum regretau tristele zile din octombrie. După ce mama s-a reîntors, a fost primită cum nu se poate mai bine tocmai de către cei care o atacaseră cel mai violent, când plecase; cu toate acestea, n-am rămas prea mult la Versailles. Am început prin a ne petrece vara la Bellevue; în iarna următoare, am locuit într-un apartament din Pavilionul Marsan, la Tuileries. Îmi aduc foarte clar aminte, de o scenă petrecută în vara aceea. N-o mai văzusem pe regină, de foarte multă vreme. Dar iată că venise şi ea la Bellevue, escortată de garda naţională. Socot că încă de pe atunci regina era prizonieră, fiindcă cei care-o păzeau, n-o scăpau o clipă din ochi. Fapt e că am găsit-o pe terasă, înconjurată de cei din garda naţională. Regina n-a mai revenit la Bellevue şi a fost ultima oară când am mai văzut-o de aproape; mai târziu, n-am zărit-o decât de departe, la Tuileries. Îmi amintesc că era îmbrăcată într-o rochie de pânză de in, albă, brodată cu crengi de liliac; pe cap avea un văl şi o pălărie mare de pai ale cărei panglici late ce fluturau erau legate într-un nod mare în partea unde se înnoda şi vălul. Biata femeie, habar n-avea ce soartă groaznică o aştepta! Fiul ei, cel de al doilea Delfin 4, care o însoţise la Bellevue, se juca în nisip, împreună cu fratele meu. Gărzile naţionale se amestecau în jocurile lor, dar cei doi copii erau mult prea mici ca să fie deranjaţi de acest amestec. Eu rămăsesem lângă regină, care mă ţinea de mână. Mi s-a spus mai târziu că regina se simţise obligată să le explice gărzilor că primul

Delfin[21] – care murise – mă iubise foarte mult, că ea nu mă mai văzuse de la moartea copilului şi că aşa se explica faptul că nutrea atâta simpatie faţă de mine.

Departe de a se potoli, Revoluţia deveni din ce în ce mai ameninţătoare. Regele, care plănuia să părăsească Parisul, dorea să le îndepărteze mai întâi pe mătuşile sale. Ele cerură Adunării Generale îngăduinţa – pe care de altfel o şi obţinură – de a pleca la Roma. Dar înainte de a pleca, mai rămaseră o vreme la Bellevue.

Tata fusese numit, între timp, ministru la Petersburg, în locul domnului de Ségur (1790). În raportul său, fostul ministru arăta că această alegere fusese făcută la cererea expresă a împărătesei Ecaterina. Tata fu de acord cu numirea, dar ţinu mai înainte de a-şi lua în primire noua slujbă, să-şi vadă soţia şi copiii plecaţi din Franţa.

În ajunul plecării prinţeselor, tata auzi întâmplător că nu vor fi lăsate să plece. Oratori demagogi predicau o adevărată cruciadă împotriva castelului Bellevue, de unde urmau să le smulgă pe cele două bătrâne şi să le aducă la Paris; alţii susţineau că nu puteau lua prea mulţi prizonieri, că n-aveau ce face cu ei etc., etc. Mulţimea, instigată, şi începuse a se îndrepta spre Bellevue. Tata se întoarse repede la Tuileries, îi porunci valetului său despre care v-am vorbit şi care se numea Bermont, să-şi pună cizmele, şi-l trimise la prinţesa de Tarent, care locuia în foburgul Saint-Germain şi cu care era foarte bun prieten, rugând-o să-i dea lui Bermont un cal şi să-l trimită – prin câmpia de la Meudan – la Bellevue, ca să le spună prinţeselor să plece imediat. Ordinul prevedea că urmau să fie ridicate la ceasurile patru dimineaţa; or, atunci abia era zece noaptea. Slugile prinţeselor începură să murmure, căci multe dintre ele ar fi dorit să nu mai plece nicăieri. Bermont se îndreptă spre grajduri: nicio trăsură nu era gata. Se întoarse la doamna Adélaïde, îi spuse că nu mai avea nicio clipă de pierdut, că el însuşi auzise cu urechile sale urletele coloanei care înainta de cealaltă parte a Senei. În sfârşit, prinţesele consimţiră să se urce în trăsura domnului de Thiange, care se afla, din întâmplare, în curte.

---

21 E vorba de Ludovic al XVII-lea, născut în 1785 şi mort la Temple, în 1795.

Atunci se deciseră şi slugile să fugă şi trăsurile plecară una după alta. Nici nu ieşise bine ultima, pe poarta de la Meudon, că poarta dinspre Sèvres fu luată cu asalt de mulţimea dezlănţuită, care se năpusti în castel şi-l prădă. Prinţesele însă apucaseră să scape. Mai târziu, unii l-au acuzat pe contele Louis de Narbonne că le ajutase să fugă; fiind cavalerul de onoare al doamnei Adélaïde, ar fi trebuit s-o însoţească, dar el preferase să rămână la Paris. Prinţesele fură arestate pe drum. Dar, eliberate în urma unui decret al Adunării Naţionale, îşi continuară călătoria. Ne-o începurăm şi noi pe a noastră, care decurse fără incidente, şi le ajunserăm din urmă pe prinţese, la Torino. Stabilită la Roma, mama petrecu câteva luni de mare nelinişte din pricina pericolului la care era expus tata. În sfârşit, în primăvara anului 1793, veni şi el la Roma, după fuga neizbutită a regelui, la Varennes. Iată ce l-am auzit istorisind în legătură cu acest lucru:

Regele îşi făcuse planul să se îndepărteze de Paris, şi să se retragă într-un oraş întărit a cărui garnizoană să-i fie fidelă. Domnul de Bouillé, comandant în Est, primi sarcina să pregătească un oraş, apoi să dea ordinul de plecare. Tata era la curent cu acest plan. Sub pretextul că se ducea să-şi ia în primire slujba din Rusia, trebuia să părăsească Parisul, să se oprească la frontieră, să-l întâlnească pe rege acolo unde s-ar fi aflat atunci, să primească ultimele porunci de la el pentru a redacta o scrisoare sau un manifest pe care urma să-l ducă imediat Curţilor din Nord, explicându-le totodată situaţia regelui care – scăpat din mâinile răzvrătiţilor – făcea apel la toţi cei care-i erau fideli, în Franţa. Regele cerea mai ales Curţilor străine să nu recunoască altă autoritate decât a sa şi să nu trateze cu prinţii emigraţi. Căci între Tuileries şi contele de Artois şi începuseră cele mai crâncene neînţelegeri.

Tata îl zori pe domnul de Montmorin să-l trimită mai repede, dar lenea proverbială a acestui ministru, cunoscută de altfel de toţi, îi întârzie plecarea. Tata nu cuteza să plece fără instrucţiunile sale, de teamă să nu işte bănuieli. Ziua fixată pentru fuga regelui, se apropia.

În sfârşit, i se făgădui că scrisorile de acreditare vor fi gata a doua zi.

Tata tocmai se plimba pe Champs-Élysées, când văzu trecând trăsura reginei, reîntorcându-se de la Saint-Cloud. Regina se aplecă peste portieră şi-i făcu un mic semn cu mâna. Atunci nu-l înţelese, dar îl pricepu a doua zi, când valetul său îl informă că familia regală plecase. Planul fusese devansat cu patruzeci şi opt de ore pentru că printre femeile de serviciu aflate în slujba Delfinului fusese introdusă una nouă care nu le inspira încredere. Tata n-o mai văzuse pe regină după ce ea luase această hotărâre, aşa că nu mai avu cum s-o avertizeze; pe de altă parte, nici nu putea pleca fără instrucţiunile ministrului. Îşi dădu imediat seama că misiunea sa eşuase, aşa că nu se mai gândi decât cum să facă să-l întâlnească pe rege despre care auzise că s-ar afla la Montmédy. Acest plan, nu-l împiedică să alerge, cu diverse alte treburi, toată dimineaţa. Ajuns la Montmédy, găsi întreg oraşul stupefiat. Demagogii erau speriaţi; regaliştii nu cutezau să-şi manifeste sentimentele. Toţi tăceau mâlc şi nimeni nu reacţiona în niciun fel. Dar iată că sosi un curier aducând vestea că regele fusese arestat; dintr-odată, oraşul fu năucit de strigătele şi de vociferările antimonarhiştilor. Iacobinii îşi recăpătară cutezanţa, iar monarhiştii se ascunseră.

De la fereastra Pavilionului Marsan, tata zări escorta care aducea înapoi la castel – trecând prin grădină – întreaga familie regală. Le-a trebuit un ceas şi jumătate ca să intre de pe podul turnant, în castel. În fiece clipă, poporul oprea trăsura pentru a-i copleşi cu ocări, pe cei dinăuntru, manifestându-şi intenţia de a izgoni gărzile şi de a-i înşfăca pe prizonieri. În sfârşit, cortegiul intră în castel, fără să fi curs nici măcar o picătură de sânge; căci dacă s-ar fi vărsat un singur strop, mai mult ca sigur că cei din trăsură ar fi fost măcelăriţi până la unul. De îndată ce putu ajunge până la rege, tata se şi înfiinţă la castel. Regina îi povesti ce se întâmplase, fără să acuze pe nimeni, nedând vina decât pe soartă. Amănuntele aflate astfel chiar din gura reginei, prin intermediul tatălui meu, cât şi de la cei care mi le-au povestit mai pe urmă, m-au determinat să le aştern pe hârtie, exact aşa cum s-au petrecut.

Trăsura reginei fusese comandată de doamna Sullivan (care urmase după doamna Crawford) trăsură pe care

domnul de Fersen o folosise pentru una dintre prietenele sale, baroana de Crafft. Tot pe numele aceleiaşi baroane, regina şi suita sa obţinuseră un paşaport în perfectă regulă şi un permis pentru caii de poştă. Trăsura fusese vârâtă cu multe zile înainte în remiza doamnei Sullivan. Ea îşi asumă sarcina de a vârî înăuntru toate cele necesare familiei regale. Ar fi fost de dorit ca cei care locuiau la Tuileries să se împrăştie, dar ei nu voiau să se despartă. Deşi pericolul era foarte mare, ei ţineau să scape, sau să moară împreună. Monsieur şi Madame, care consimţiră totuşi să plece separat, ajunseră fără piedici, la destinaţie. Adevărul e că n-au făcut altceva decât să treacă graniţa prin locul cel mai apropiat. Regele, neputând părăsi Franţa, nu avea la dispoziţie decât un singur drum. Deşi slujitorii săi luaseră toate precauţiile, ultima dădu greş. Berlina baroanei de Crafft urma să fie ocupată de rege, de regină, de doamna Elisabeth, de copii şi de baronul de Viomesnil. Pe capră, se aflau" două gărzi, îmbrăcate în livrele. Cum doamna de Tourzel nu fu informată despre plecare decât în ultima clipă, încercă să facă uz de drepturile sale de a nu-l părăsi nicio clipă pe Delfin. Argumentul era argument, aşa că doamna de Tourzel luă locul domnului de Viomesnil, în trăsură. Din acea clipă, familia regală nu mai avu cu sine nicio persoană care să fie în stare să ia pe loc o hotărâre dacă se ivea ceva neprevăzut. Nu mai rămăseseră decât cei doi soldaţi din corpul de gardă care, oricât ar fi fost ei de devotaţi, nu-şi puteau totuşi asuma o astfel de răspundere. Această situaţie fu cunoscută mult prea târziu, pentru a se mai putea remedia ceva. Ziua şi ora plecării o dată sosite, regele şi regina se retraseră ca de obicei şi se culcară. Dar se sculară imediat, se îmbrăcară cu hainele ce le fuseseră pregătite din timp şi plecară singuri din Tuileries. Regele o ţinea de braţ pe soţia sa; trecând prin faţa porţii păzite, o cataramă i se agaţă în ceva şi el fu gata să cadă. Santinela îl ajută să nu se prăvale şi se interesă dacă nu cumva se rănise. Regina se crezu pierdută. Dar izbutiră totuşi să treacă.

Traversând Piaţa Carrousel, se întâlniră cu trăsura domnului de Lafayette; făcliile purtate de oamenii acestuia, luminară din plin perechea regală. Domnul de Lafayette scoase capul pe fereastră; cei doi fură siguri că vor fi

recunoscuţi, dar trăsura îşi continuă drumul. În sfârşit, ajunseră în colţul Pieţii Carousel. Domnul de Fersen îi urma de departe; grăbi pasul şi deschise portiera unei trăsuri de piaţă unde se aflau doamna de Tourzel şi copiii. Delfinul fusese îmbrăcat într-o rochie de fată. Asta a fost singura deghizare la care au recurs. O aşteptară câteva minute pe doamna Elisabeth. Ieşirea ei din Palat întâmpinase dificultăţi. O garderobieră devotată, o ţinea de braţ. Marchizul de Briges făcea pe vizitiul trăsurii. Contele de Fersen se urcă la spate. Trecură cu bine de barieră. Dar berlina nu se vedea nicăieri, aşa cum se înţeleseseră. Aşteptară mai bine de un ceas. În sfârşit, îşi dădură seama că încurcaseră locul întâlnirii, fiindcă cel propus la început fusese schimbat şi uitaseră să-l prevină pe domnul de Briges. Cum nu puteau trece de barieră, se văzură nevoiţi să facă un lung ocol pentru a ajunge acolo unde se găsea berlina, li aştepta într-adevăr, dar pierduseră o mulţime de timp. Fugarii se vârâră repede, în ea. În acea clipă, domnul de Fersen întinse unuia din cei doi soldaţi de gardă pistoalele sale pe care îi era gravat numele şi care au fost mai apoi descoperite la Varennes.

Nicio întâmplare neprevăzută nu-i făcu să zăbovească; plătiţi bine, dar fără exagerare, vizitiii merseseră repede. Văzându-l pe Charles de Damas la postul său, călătorii se mângâiară cu ideea că plecarea lor întârziată nu va avea nicio urmare neplăcută; aproape că începuseră a se crede în siguranţă. Se făcuse foarte cald, iar Delfinul suferea din pricina zăpuşelii. Atunci ridicară jaluzelele – care fuseseră coborâte – şi, ajungând la staţia de poştă din Sainte-Menehould, uitară să tragă storurile din partea unde stăteau regele şi regina, faţă în faţă. Chipurile lor şi mai ales cel al regelui, erau foarte cunoscute. Regele zări un om sprijinit de roata trăsurii, iar acel om îl privea cu o atenţie ciudată. Se aplecă, prefăcându-se că se joacă cu unul dintre copii şi-i spuse reginei să tragă imediat storul, dar să nu pară grăbită. Ea făcu întocmai, dar când regele ridică din nou capul, îl zări din nou pe omul cu pricina, sprijinit acum de cealaltă roată a trăsurii şi privindu-l cu atenţie. Ţinea un scud în mână şi compara chipul de pe ban cu cel din trăsură; dar nu scoase totuşi niciun cuvânt.

Regele şopti:

— Ne-a recunoscut! Oare ne va trăda! Mă rog, cum o vrea Cerul!

În vremea asta, vizitiii isprăviră de înhămat caii. Omul continua să se sprijine de roata trăsurii, fără să rostească o vorbă. După ce părăsiră staţia de poştă din Sainte-Menehould, fugarii crezură că scăpaseră de primejdie; regele chiar zise că ar trebui să-l răsplătească pe omul acela care îi recunoscuse şi care totuşi îşi ţinuse gura, că nu se va lăsa până ce nu-l va găsi, fără să bănuiască măcar că-i era sortit să-l revadă.

Ce s-o fi petrecut oare în mintea lui Druet – căci aşa se numea omul care-i recunoscuse pe cei din trăsură – în acele clipe, e greu de presupus: să fi avut o clipă de milă, de şovăială, sau, mai curând, Sainte-Menehould nefiind decât un cătun, să se fi temut că nu va putea asmuţi destulă lume pentru a opri trăsura? Ceea ce ştiu e că, foarte curând după asta, se urcă pe un cal şi o apucă pe drumul spre Clermont, unde era şeful staţiei de poştă şi unde socotea să le-o ia înainte celor din trăsură. Ajunsese la doi paşi de Clermont, dar nu zări nici urmă de trăsură. La un moment dat se întâlni cu diligenţa care pleca din Clermont.

— Trăsura cu care te-ai întâlnit, e departe? strigă el.

— N-am văzut nicio trăsură.

— Cum se poate? Şi descrise în amănunt trăsura.

— N-a luat-o pe drumul ăsta, dar am văzut de sus, de pe capră, o berlină pe drumul către Varennes; poate c-o fi aia!

Druet nu se mai îndoi o clipă. Într-adevăr, la întretăierea drumului spre Clermont cu cel spre Varennes, zări berlina. Călătorii îşi manifestară o oarecare nemulţumire pentru faptul că, pe o porţiune atât de lungă de drum, nu exista un popas unde să schimbe caii de poştă. Plecaseră totuşi mai departe şi încă cu atâta repeziciune, încât Druet cu greu îi putu ajunge. Vă daţi seama cât de alarmaţi au fost călătorii recunoscându-l pe omul ce se sprijinise de roata trăsurii, acum călare pe un cal înspumat. Făcu reproşuri severe surugiilor pentru că merseseră atât de repede pe un drum atât de lung, le porunci să încetinească amenințându-i că-i va reclama şefului staţiei de poştă din Sainte-Menehould, apoi le-o luă înainte. Cei din trăsură nu cutezară să-i mai grăbească pe surugii; de altfel trăgeau nădejde să evite

primejdia. Un loc de popas, pregătit cu grijă de domnul de Bouillé, fusese plasat chiar înainte de intrarea în Varennes. Pentru asta, trebuiau să treacă peste podul situat la ieşirea din orăşel; ziua era pe sfârşite. Popasul de poştă, care trebuia să se afle la poalele dealului din Varennes, nu era însă de găsit. Nădăjduiră că-l vor afla în deal. Dar nu fu nici acolo. Surugiii bătură în geam.

— Ce facem?

— Mergeţi înainte, li se răspunse.

În sfârşit, ajunseră şi la popasul de poştă. Între timp, se făcuse întuneric beznă. În grajd – li se spuse – n-aveau nici măcar un cal de schimb. Şeful de poştă nu le îngădui să meargă mai departe, cu caii obosiţi. În timp ce parlamentau, regina văzu trecând câţiva dragoni purtând în spinare nişte şei de cal. Bănui că toţi caii de poştă şi detaşamentul de soldaţi pregătiţi de domnul de Bouillé, erau pe aproape; dar caii de poştă se aflau într-o parte a oraşului, iar caii dragonilor, în cealaltă parte, iar între ei, podul. Slujbaşii de la popasul de poştă îi sili pe călători să coboare din trăsură, pretextând că se vor odihni cât timp surugiii vor hrăni şi adăpa capii; de teamă să nu iste bănuieli, refuzând, coborâră şi intrară într-o casă, fără să ştie că fuseseră denunţaţi şi recunoscuţi. O şaretă răsturnată pe pod, împiedica orice legătură cu detaşamentul de dragoni. Când sună clopotul şi când sosi ducele de Choiseul – care se rătăcise pe nişte drumuri mărginaşe pe unde fusese obligat să ocolească din pricina măsurilor ce fuseseră luate la Varennes – îi spuse regelui că nu mai exista nicio altă posibilitate de a-l salva, decât să-l urce, împreună cu ai săi, pe nişte cai de dârvală şi s-o ia la goană, trecând prin vad. Dar că treaba asta nu se putea face fără violenţă şi fără schimburi de focuri; regele refuză, spunând că nu va consimţi niciodată să se verse, din pricina lui, nici măcar o picătură de sânge francez. Nici domnul de Choiseul, nici regina nu mai insistară, deşi se vedea foarte clar că acesta din urmă era de părerea celui dintâi. De altfel, îi spuse mai târziu tatei că din clipa în care nu găsiseră caii de schimb, înţeleseseră că erau pierduţi şi că nu mai exista nicio speranţă.

Ghinionul făcuse ca domnul de Bouillé să încredinţeze importantul post din Varennes, fiului său, contele Louis de

Bouillé, care era de o superficialitate şi de o delăsare fără pereche. Fără slăbiciunea paternă a domnului de Bouillé – care încredinţase această misiune unui tânăr de douăzeci de ani – probabil că Revoluţia ar fi luat cu totul altă întorsătură. Poate că până la urmă nu s-ar fi soldat cu atâta vărsare de sânge, ci dimpotrivă, doar cu o serie de ameliorări substanţiale ale Constituţiei franceze.

Acel Druet, pe care regele, cu puţin timp înainte se gândise să-l răsplătească, se înfipse cu insolenţă, în faţa familiei regale şi-o înjură cum îi veni la gură. Nu-mi mai aduc aminte de alte amănunte, decât de faptul că regina pomenea mereu de Barnave[22] în timp ce erau aduşi înapoi la Paris, comparându-l într-una cu domnul de Latour-Maubourg[23].

Am spus că regele nu era deloc de acord cu demersurile pe care contele de Artois le făcea în numele său. Această neînţelegere nu luă sfârşit nici după ce Monsieur se întâlni cu fratele său şi prizonierii de la Tuileries începură a se duşmăni pe faţă cu şefii de la Coblentz. Regina întreţinea, cu aprobarea regelui, o corespondenţă asiduă cu baronul de Breteuil, aflat pe atunci la Bruxelles şi care avea ca scop să interzică guvernelor străine de a se vârî în intrigile prinţilor. Se ascundea de doamna Elisabeth, care le dădea dreptate fraţilor ei, aşa încât în interiorul acelui trist castel, nu mai exista nici măcar încredere. Tata era intermediarul reginei în corespondenţa ei cu domnul de Breteuil; deseori ducea scrisori de-ale sale şi domnului de Mercy; uneori, când se temea să nu atragă atenţia prin vizitele sale prea dese, scrisorile le lua Bermont. Tatei i se oferiseră şaizeci de mii de franci ca să predea acele scrisori. Una singură din acele scrisori ale reginei l-ar fi umplut de bani.

Situaţia familiei regale devenea din ce în ce mai greu de suportat. Până la urmă regele consimţi în sfârşit să recunoască Constituţia. Tata, deşi slujitorul lui, a dezaprobat total comportarea lui Ludovic al XVI-lea care ţinea cu tot dinadinsul să pună tot felul de piedici Constituţiei pe care

22 *Antoine Barnave* (1761-1793), on politic, francez, partizan înflăcărat al unei monarhii constituţionale, decapitat de Teroare.

23 *Marie-Victor-Nicolas de Fay* (1768-1850), viconte, apoi marchiz de Latour-Maubourg, ministru de război al Franţei între 1819 şi 1821.

abia o acceptase.

— Sire, din moment ce-aţi jurat că veţi respecta întocmai această Constituţie, îi spuse el într-o zi, trebuie să faceţi întocmai cum aţi jurat, în mod loial şi cinstit, şi să realizaţi ce depinde de dumneavoastră!

— Da, dar nu e bine întocmită!

— Mă rog, poate va cădea, dar asta nu trebuie să se întâmple din pricina dumneavoastră!

În noua situaţie creată, tata blamă deschis faptul că regina păstra o atât de strânsă corespondenţă cu cei din Bruxelles. Ea păru să-l asculte şi să-i dea dreptate. Dar începu a se ascunde de el şi-şi găsi o altă persoană care să-i ducă scrisorile.

Acei nefericiţi prinţi, nu voiau să urmeze sfatul nimănui, prefăcându-se totuşi că le primesc şi le acceptă, în parte, pe unele dintre ele. Rezulta deci că purtarea lor era mai mult decât ciudată, că putea fi lesne confundată cu trădarea în ochii duşmanilor lor şi cu laşitatea, în ochii prietenilor lor; căci nu trebuie să uităm că cei din Coblentz erau aproape tot atât de ostili faţă de Ludovic al XVI-lea ca şi iacobinii. Misiunea pe care tata urma s-o îndeplinească la Petersburg, căzuse în urma arestării familiei regale, la Varennes. Îi ceru deci regelui îngăduinţa de a-şi da demisia din postul de la Petersburg. Acceptând Constituţia, regele nu voia să fie slujit decât de cei pe care el îi numea „patrioţi”, adică oameni despre care ştia că-i erau devotaţi cu trup şi suflet. Tata, deşi aristocrat, îl cam deranja cu părerile sale democratice, şi apoi era sigur că până la urmă avea să plece după mama, la Roma. Aşa că regele îi acceptă bucuros demisia, făgăduindu-i că de îndată ce lucrurile se vor linişti, va trimite să-l cheme îndărăt, la Curte. Îi mulţumi pentru faptul că n-avea de gând să se ducă la Coblentz. Regina, mai ales, insistă mult să plece în Italia.

— Dumneata eşti de-al nostru, domnule de Osmond, iar noi vrem să te păstrăm!

Regele îşi dăduse seama de primejdia unei emigrări în Germania, dar intuise că tata nu era deloc ispitit să se îndrepte într-acolo. De altfel, probabil că ar fi fost foarte prost primit, căci toţi cei aflaţi în slujba regelui erau priviţi cu ochi foarte răi de fraţii săi, mai ales de contele de Artois, care

în acea epocă, era un fel de şef al lor. Tata mai rămase o bucată de vreme la Paris. La ultima întrevedere pe care o avusese cu regele, acesta îi dăruise un brevet de pensie în valoare de douăsprezece mii de franci, plătiţi din caseta sa personală.

— Nu-s prea bogat, îi spusese el, iar dumneata nu eşti lacom. Poate că ne vom revedea în vremuri mai bune când voi putea să te răsplătesc într-un mod mult mai demn.

Starea sănătăţii mamei, care devenise alarmantă, îl hotărî în sfârşit, pe tata să se smulgă din acel Tuileries unde nu mai voia să rămână, dar pe care totuşi nu se îndura să-l părăsească. În primăvara anului 1792, sosi la Roma.

La amărăciunea pricinuită de evenimentele politice, se adaugă şi cea a morţii fratelui său, abatele de Osmond, bărbat tânăr şi de mare nădejde. Se reîntorsese la San-Domingo în 1790, cu gândul să preia proprietatea părinţilor săi şi să pregătească un loc de retragere familiei noastre în cazul în care nu s-ar mai fi putut locui în Franţa. La începutul insurecţiei din San-Domingo, jucă un rol dintre cele mai onorabile; dar într-o zi, căzu în mâinile câtorva negri care-i făcură felul.

Tata îl păstrase pe vicontele de Osmond în fruntea regimentului (de Neustrie) pe care-l comanda la Strasbourg, atâta vreme cât stătuse în Franţa. Dar, după plecarea sa, vicontele – însoţit de toţi ofiţerii din regimentul său – se aliară cu armata prinţilor.

Partea a Doua
Emigraţia

Capitolul I

Şederea la Roma. Cearta prinţeselor. Societatea mamei. Abatele Maury. Cardinalul de York. Crucea Sfântului Petru. Doamna Lebrun. Şederea la Albano. Sosirea la Neapole. Regina Neapolelui şi fiicele sale. Idei preconcepute în privinţa părăsirii Italiei. Lady Hamilton. Atitudinea sa. Bermont. Trecerea prin Saint-Gothard. Mademoiselle, la Constance. Sosirea în Anglia.

Voi trece foarte repede peste şederea în Italia. Nu mai păstrez din această şedere, decât o singură amintire: că am auzit vorbindu-se despre certurile de la Curtea prinţeselor, care chiar şi în epoca aceea mi se păreau caraghioase. Neînţelegerea dintre cele două doamne de onoare ajunsese până acolo, încât împărţise în două tabere numărul redus de francezi ce se aflau atunci la Roma. Unii ţineau cu familia Narbonne, alţii cu familia Chastellux, detestându-se în mod cordial.

Părinţii mei se văzură puşi astfel într-o situaţie foarte dificilă, fiindcă mama era doamna de onoare a doamnei Adélaïde; familia Chastellux recunoscu acest lucru şi nu se supără pe ai mei. Copiii Chastellux erau buni prieteni cu mine, la fel ca şi Louise de Narbonne, nepoată ducesei de Narbonne. Totuşi, pentru a nu isca gelozii, eram excluşi cu toţii din preajma prinţeselor. Cât am stat la Roma, n-am văzut-o pe doamna Adélaïde decât de trei ori; adevărul e că trecusem de vârsta la care te amuzi cu un copil aşa cum te-ai amuza, de pildă, cu un câine. În ciuda certurilor domestice la care erau şi martore şi victime, niciodată cei din jur nu izbutiseră să le despartă pe cele două prinţese. Au murit la câteva zile una după alta, după ce trăiseră toată viaţa alături, în cea mai tandră şi mai perfectă înţelegere. Doamna Victoire avea o mare admiraţie pentru sora, care, la rându-i nutrea faţă de ea, o profundă afecţiune.

Deşi cu o sănătate foarte şubredă, mama continua să stea – în virtutea inerţiei – lângă ele. În, fiece seară se adunau în odaia lor câteva persoane, printre care cei mai asidui erau prelaţii Caraffa, Albani, Consalvi şi, în sfârşit, abatele Maury, pe atunci corifeul partidului regalist. Toate acele persoane erau spirituale şi distinse, încet, încet, m-am obişnuit să trag cu urechea la discuţiile lor. Abatele Maury, expus tuturor urilor, tuturor intrigilor pentru a fi îndepărtat de Scaunul Papal pe care avea toate şansele să-l ocupe datorită puternicei afecţiuni ce-o nutrea faţă de el Papa Pius al VI-lea, trecuse printr-un aspru noviciat. Uneori, îi povestea mamei necazurile sale; ea îl consola şi-l încuraja, totodată certându-l. Papa îl numise arhiepiscop de Niceea şi-l trimise – în

calitate de nunţiu papal – la încoronarea împăratului Leopold[24] ceea ce avea să-i asigure pălăria de cardinal. Când se reîntoarse în Italia îmi confirmă acest lucru şi, cu acest prilej, îmi dărui un splendid topaz pe care i-l făcuse cadou împăratul, împreună cu o mulţime de alte pietre preţioase. Ştiind că era renumit pentru avariţia sa care ajunsese de-a dreptul proverbială, nu-mi pot explica nici astăzi cum de se îndurase să se despartă de acea piatră preţioasă. Poate că pe vremea aceea să nu fi fost chiar atât de îngrozitor de zgârcit. Monseniorul Consalvi se bucura de stima întregii Europe; despre el, voi vorbi mai târziu. Cardinalul de York, ultimul vlăstar al nefericiţilor Stuarţi, locuia la Roma. Mama era nepoata fostului său preceptor; auzind acest lucru, o tratã cu o bunăvoinţă fără margini. O pofti să vină la el, la Frascati, vara, iar iarna îi invita aproape tot timpul – atât pe ea cât şi pe tata – să ia masa cu el. Trăia într-un palat foarte mare, cu foarte puţină mobilă şi fără sobe; purta o glugă pe cap şi două mantii îmblănite, îmbrăcate una peste alta; îşi ţinea picioarele sprijinite pe o cutie mare de fier, plină cu cărbuni încinşi, iar mâinile şi le vâra într-un manşon de blană. Musafirii ar fi adoptat şi ei, cu plăcere, aceeaşi vestimentaţie, căci pur şi simplu, degerai în somptuosul său palat. Dintr-un exces de bunăvoinţă faţă de mama, poruncea totuşi să se ardă câteva bucăţi de lemne, în cel de al patrulea salon, pretinzând că, chiar şi de la această distanţă, căldura îl sufoca şi nu putea să respire. Nu uitaţi totuşi că stătea cu picioarele pe cutia aceea uriaşă, de fier, plină cu cărbuni încinşi şi că asta, nu-l deranja deloc. Dar trebuia să moştenească şi el ceva de la familia regală din care se trăgea, fie chiar şi o simplă manie ca aceasta! Slugile îi spuneau „majestatea Voastră”. Comesenii, mai diplomaţi, evitau orice apelativ. El nu vorbea decât italiana; engleza, foarte puţin şi atât de prost încât cu greu puteai pricepe ce anume voia să spună, ceea ce îi displăcea grozav. Toată simpatia lui şi-o revărsa asupra lui Consalvi, pe care-l trata ca pe un fiu. Nu putea sta o clipă fără „Ercole”, (aşa îi spunea el lui Consalvi), iar bietul Ercole era plictisit de moarte de

24 Cel de al doilea fiu al Mariei-Tereza, care a domnit între 1790 şi 1792, după moartea fratelui său mai mare Iosif al II-lea.

această sâcâială continuă.

Cardinalul era, în acea epocă, foc şi pară pe cumnata lui, contesa de Albany, care acceptase o pensie de la Curtea Londrei. Vorbea despre acest lucru, cu mândria unui adevărat suveran, jignit în orgoliul său. Mai târziu, a recurs el însuşi la mărinimia engleză. Vedeţi deci cât e de greu de prevăzut ce anume se poate întâmpla în vremuri de restrişte. Sigur că în acea epocă domnul cardinal era de bună-credinţă când susţinea că prefera să moară decât să se vadă pe lista pensionarilor Angliei şi totuşi iată că până la urmă a de rut să fie şi el trecut acolo.

Îmi aduc, de asemenea, aminte de o întâmplare care a făcut vâlvă la Roma. Domnul Wilbraham Bootle, un englez tânăr, ce se distingea atât prin poziţia sa socială „cât şi prin figura, spiritul şi imensa lui avere, se îndrăgostise de o oarecare domnişoară Taylor, care era într-adevăr, foarte frumoasă, dar care în afară de această frumuseţe nu mai avea nimic ce aduce soţului ei. Totuşi domnul de Wilbraham nu se lăsă până ce nu obţinu consimţământul domnişoarei. La un mare banchet, dat de lordul Camelford, se vorbi despre o ascensiune făcută dimineaţa până la crucea aşezată pe domul Sfântul Petru. Scara care urca până la cruce era exterioară. Domnul Wilbraham spuse că, din pricina vertijurilor, el nu va cuteza niciodată să ajungă până acolo şi că, nimeni şi nimic pe lume nu l-ai putea determina să încerce aşa ceva.

— Nimeni pe lume? zise domnişoara Taylor.

— Nimeni, domnişoară!

— Nici chiar dacă te-aş ruga eu?

— Dumneata nu poţi avea inima să mă rogi un lucru despre care ţi-am mărturisit că mi-e groază.

— Iartă-mă, dar iată că ţi-l cer. Te rog, iar dacă trebuie, îţi poruncesc!

Domnul Wilbraham Bootle încercă să ia lucrurile în glumă, dar miss Taylor insistă, în ciuda eforturilor pe care le făcu lordul Camelford de a o potoli. Până la urmă, toţi cei de faţă hotărâră să se întâlnească a treia zi în faţa domului Sfântului Petru şi să asiste la încercarea impusă tânărului. El o îndeplini cu cel mai deplin calm şi sânge-rece. După ce coborî, triumfătoarea frumuseţe înaintă spre el, cu mâinile

întinse; el i le luă, le sărută şi-i spuse:

— Domnişoară Taylor, am satisfăcut capriciul unei fiinţe încântătoare. Acum îngăduie-mi să-mi iau revanşa şi să-ţi dau un sfat: când ţii cu tot dinadinsul să-ţi păstrezi puterea, nu trebuie să abuzezi niciodată de ea. Îţi doresc din toată inima să fii fericită. Acum, rămâi cu bine!

În piaţa Sfântul Petru îl aştepta o trăsură de poştă. Se urcă în ea şi părăsi Roma. Domnişoara Taylor avu destulă vreme să regrete prostia pe care o făcuse, căci după zece ani era tot nemăritată; nu mai ştiu ce s-a mai întâmplat cu ea, după aceea.

O vedeam adesea pe doamna Lebrun[25] sau mai curând pe fiica sa care era una dintre camaradele mele de joc. Doamna Lebrun era o femeie de treabă, încă frumoasă, dar proastă ca noaptea; era talentată, dar era din cale-afară de sclifosită, atât din pricină că era frumoasă cât şi pentru că era artistă.

Cardinalul Corradini, unchiul lui Consalvi, avea la Albano o căsuţă pe care o pusese la dispoziţia mamei şi unde am petrecut două veri la rând. Păstrez o destul de slabă amintire despre acel ţinut minunat, dar în schimb n-am uitat măgarul grădinarului, care mă plimba adesea prin împrejurimi.

La începutul anului 1792 sosi la Roma sir John Legard împreună cu soţia sa, miss Aston, vară primară cu mama. Această legătură familială deveni foarte strânsă. Banii cu care părinţii mei veniseră din Franţa erau pe sfârşite. Pensia fixată de rege nu-i fusese plătită tatei decât o singură dată. Cavalerul Legard îi rugă să-l însoţească la Neapole şi pe urmă să se reîntoarcă împreună la conacul său din Yorkshire unde le oferi cea mai generoasă şi mai amicală ospitalitate. Părinţii mei acceptară să petreacă împreună cu el câtva timp la Neapole, fără însă să se angajeze la mai mult. Legard nu insistă. Am rămas la, Neapole zece luni. Mama a fost foarte bine primită şi foarte adulată de regină[26] care o puse să-i istorisească tot ce se petrecuse la Curtea Franţei, precum şi începutul Revoluţiei atât de plin de învăţăminte pentru ea ca

25 E vorba de renumita pictoriţă Vigée-Librun, care a trăit între 1755 şi 1842.

26 E vorba de Marie-Caroline, fiica împăratului Austriei, Francisc I şi a împărătesei Maria-Tereza; a fost soţia lui Ferdinand al IV-lea, regele Neapolelui şi a trăit între 1752 şi 1814.

regină. Am fost admisă alături de fiicele ei şi astfel a început prietenia mea cu prinţesa Amélie care a ajuns, mai apoi regina Franţei. Vorbeam franţuzeşte şi englezeşte, citeam împreună, am petrecut câteva zile cu ea, la Porţiei şi la Caserta. Prinţesa mă prefera tuturor celorlalte prietene ale sale; eram mai puţin apropiată de surorile sale, deşi ne jucam deseori împreună.

După prinţesa Amélie, cel mai mult o iubeam pe prinţesa Antoinette, mai târziu principesă a Austriei. Cât despre prinţesa Christine – care a devenit mai apoi regina Sardiniei – o excludeam din toate jocurile noastre la care, deşi mult mai mare decât noi, ar fi vrut să ia parte... Cele două prinţese mai mari, împărăteasa şi marea ducesă de Toscana, erau măritate în acea epocă.

Existau foarte mulţi străini la Neapole şi cred că se distrau de minune; în ce mă priveşte, luam prea puţin parte la aceste distracţii. Uneori mă luau la Operă. Eram o bună cântăreaţă şi începusem a avea o voce destul de frumoasă de care Cimarosa[27] era încântat. El nu dădea lecţii, dar venea destul de des să mă pună să cânt; ba chiar îmi recomandase şi un maestru căruia îi spunea ce anume trebuia să facă.

Momentul când trebuia să părăsim Neapolul, se apropia. Cavalerul Legard îi rugă din nou pe părinţii mei să-l urmeze în Anglia. Comunicaţiile cu San-Domingo – de unde încă mai nădăjduiam un ajutor – deveniseră mai lesnicioase. Tata păstrase în Olanda tot mobilierul ambasadei, din care putea trage unele foloase. Sir John Legard, îi oferi – cu toată delicateţea posibilă – o retragere onorabilă. În decursul celor zece luni pe care le petrecusem la Neapole, îi copleşise pe părinţii mei cu cele mai calde dovezi de prietenie. Rămânând în Italia, trebuia să cădem din nou pe capul celor două prinţese bătrâne: doamna Adélaïde şi doamna Victoire. Dar şi ele începuseră a fi din ce în ce mai strâmtorate, iar cei din preajma lor sigur că n-ar fi văzut cu ochi buni o nouă familie care să le împovăreze. Toate aceste reflecţii îi determinară pe părinţii mei să primească invitaţia cavalerului Legard, după ce bineînţeles, tata obţinu aprobarea doamnei

27 *Domemico Cimarosa* (1749-1801), muzicant italian născut la Aversa, compozitor de muzică instrumentală şi mai ales de operă, dintre care amintim *Căsătoria secretă.*

Adélaïde. Ea fu de acord cu plecarea noastră adăugând că dacă nu izbuteam să ne stabilim în Anglia, atâta vreme cât va mai avea o bucată de pâine, va fi extrem de bucuroasă s-o împartă cu noi. Regina Neapolelui se străduí s-o păstreze pe mama lângă ea; îi oferi chiar o mică pensie, dar pe atunci noi mai nădăjduiam încă să primim partea ce ni se cuvenea din San-Domingo.

De altfel, regina Neapolelui era cam capricioasă, iar noua sa favorită, lady Hamilton, începuse a se afirma tot mai mult. Această lady Hamilton s-a bucurat de o atât de tristă celebritate încât mă văd obligată să vorbesc puţin şi despre ea.

Domnul Greville, intrând într-o zi în bucătărie văzu, în colţul unde se afla soba, o fată foarte tânără, încălţată doar cu un pantof, fiindcă la celălalt picior îşi cosea ciorapul grosolan pe care urma să-l îmbrace. Când fata ridică ochii, domnul Greville rămase uluit, căci era de o frumuseţe dumnezeiască. Interesându-se, află că era sora rândaşului de la grajduri; Nu-i fu prea greu s-o determine să urce scara şi s-o instaleze în salon. Trăi cu ea o vreme, învăţând-o să scrie şi să citească. Acest tânăr superficial şi zăpăcit, neglijându-şi afacerile, dădu faliment şi se văzu obligat să părăsească Londra.

Unchiul său, William Hamilton, ministrul Angliei la Neapole, tocmai se afla în concediu la Londra. Tânărul îi mărturisi că cea mai mare mâhnire a sa se datora nu faptului că trebuia să părăsească Londra, ci pe o tânără persoană, extrem de frumoasă, care stătea la el şi care avea să fie, pur şi simplu, aruncată în stradă. Sir William îi făgădui că va avea el grijă de ea. Într-adevăr, se duse s-o caute chiar în clipa în care portăreii o alungau din casa nepotului său; doar ce-o văzu, şi se îndrăgosti nebuneşte de ea. O luă cu sine în Italia; nu ştiu ce rol a jucat ea în viaţa lui, dar după câţiva ani sfârşi prin a o lua de nevastă. Până atunci se părea că o tratase cu o afecţiune paternă care se potrivea cu vârsta lui şi care-i îngăduia, până la un anumit punct, s-o prezinte în lumea, puţin cam dificilă, a Italiei. Această fiinţă, frumoasă ca un înger, şi care nu izbutise niciodată să citească şi să scrie ca lumea, avea totuşi un instinct înnăscut al artelor. Aşa că profită din plin de şederea sa în Italia şi de dorinţele pe care

soţul ei i le îndeplinea cu promptitudine. Deveni o bună muziciană, unică în felul ei, care-i incinta pe spectatori şi-i înflăcăra pe artişti. Acum vreau să vă vorbesc despre ceea ce lumea numea „atitudinile” lady-ei Hamilton.

Pentru a satisface dorinţa soţului ei, tânăra lady umbla de obicei îmbrăcată într-o tunică albă, strânsă cu un cordon în talie; pletele îi fluturau libere sau erau prinse cu un piepten, fără a avea însă forma coafurii obişnuite. Când consimţea să dea câte o reprezentaţie, se înarma cu două sau trei şaluri de caşmir, cu o urnă, o casoletă, o liră şi o tobă. Cu acest bagaj uşor, îmbrăcată în costumul ei clasic, se aşeza în mijlocul salonului. Îşi punea pe cap un şal, care-i cădea până la picioare. Apoi, se învăluia în cel de al doilea, apoi în al treilea. Pe urmă şi le smulgea brusc pe toate, alteori le înlătura numai pe jumătate, încât şalurile deveneau un fel de fundal pe care apărea chipul eroinei pe care-o întruchipa. Dar întotdeauna ea era singura care izbutea să înfăţişeze cel mai bine personajul pe care şi-l alegea. Se inspira din statuile antice şi deşi nu le copia în mod servil, înflăcăra puternic imaginaţia poetică a italienilor. Au încercat şi alţii s-o imite, dar n-au reuşit. Talentul acestei fete făcea parte dintre acele lucruri unde e suficient doar un pas ca să ajungi de la sublim la ridicol. De altfel, pentru a putea avea succesul ei trebuia să fii tot atât de dumnezeiesc de frumoasă cum era ea, din cap şi până în picioare; or, astfel de fiinţe se întâlnesc foarte rar. În afară de această înclinare către arte, nimic nu era mai vulgar şi mai comun ca lady Hamilton. Când îşi scotea tunica antică şi-şi punea o rochie obişnuită, îşi pierdea orice distincţie. Discuţia cu ea era lipsită de interes şi mai ales de inteligenţă. Totuşi bănuiesc că trebuie să fi avut un soi de gingăşie de care făcea uz împreună cu incomparabila sa frumuseţe, fiindcă a exercitat o adevărată fascinaţie asupra persoanelor pe care avea interesul să le seducă: mai întâi, pe bătrânul ei soţ pe care l-a făcut de râs, apoi pe regina Neapolelui pe care a spoliat-o şi a dezonorat-o, iar pe urmă, pe amiralul Nelson, a cărui glorie a fost mânjită cu noroi de această femeie, devenită monstruos de grasă şi pierzându-şi între timp, frumuseţea. Deşi i-au trecut printre degete adevărate averi date de Nelson, de regina Neapolelui şi de sir William Hamilton, a murit în cea mai neagră mizerie, în

tristeţe şi umilinţă. Se pare că a fost o femeie rea şi capricioasă, cu un suflet josnic, dar cu o înfăţişare fără egal. Regina Neapolelui a stat mult în cumpănă până ce a consimţit s-o primească. Sir William a apelat la mama sa ca s-o convingă pe regină să-i facă această favoare. Dar, la foarte scurtă vreme după prezentare, a şi pus stăpânire pe sufletul reginei. Acum se ştie cu precizie că toate acele crude răzbunări care au avut loc la Neapole în numele reginei şi al amiralului Nelson au fost provocate, dacă nu cumva chiar poruncite de lady Hamilton. Mama a fost cu atât mai dezolată cu cât era foarte ataşată de regina Caroline cu care a rămas într-o corespondenţă foarte asiduă şi faţă de care a avut mai apoi mari obligaţii.

Am vorbit până acum, de mai multe ori, despre valetul tatei, Bermont. Când plecarea noastră în Anglia a fost în sfârşit, hotărâtă, tata a vrut să-l plaseze la Neapole, la generalul Acton. Ar fi fost minunat; dar el a refuzat în mod categoric. Se însurase de mulţi ani cu o femei care fusese mai întâi dădaca mea, apoi a fratelui meu, atunci când pe mine mă încredinţaseră unei englezoaice. Avea copii care rămăseseră în Franţa. Îi spuse clar tatălui meu că nu voia să se despartă de noi.

— Dar dragul meu Bermont, eu nu-mi pot permite luxul să ţin un valet!

— Se poate, domnule marchiz, dar vă trebuie un catârgiu. Pentru călătoria pe care urmează s-o faceţi veţi cumpăra catâri. O să aveţi nevoie de un om care să-i îngrijească şi să-i conducă, iar omul ăla o să fiu eu, stăpâne!

Mişcat până la lacrimi, tata nu avu încotro şi acceptă. Bermont cumpără catârii cu tot atâta zel pe câtă pricepere. Îi mină cu multă îndemânare, iar un negru tânăr, venit de copil de pe domeniul tatei, din San-Domingo, conducea berlina ocupată de tata, mama, cei doi copii ai lor, nevasta lui Bermont şi o tânără negresă care urma să aibă grijă de mine şi pe care eu mă străduiam s-o învăţ să vorbească englezeşte.

Resursele tatei încă nu fuseseră cu totul epuizate. Hotărâse că va călători cu cavalerul Legard, cheltuind în comun şi, începând din acel moment, mintea acestuia din urmă se frământa fără încetare cum să ne facă drumul cât

mai plăcut cu putinţă. De aici şi ideea cu cumpăratul catârilor, animale capricioase şi antipatice care ne-au căşunat mii de încurcături, au dus la cheltuieli exagerate şi ne-au făcut călătoria insuportabilă, ba uneori chiar periculoasă. De pildă, cavalerul n-a vrut pentru nimic în lume să ne îngăduie să demontăm trăsurile, nici să luăm ghizi şi cai din ţinut pentru a traversa Saint-Gothard-ul, aşa că, la un moment dat, am fost siguri că ne vom lăsa oasele pe acolo. Cocoţată pe o catârcă napolitană, care nu mai văzuse în viaţa ei zăpadă, am traversat muntele, condusă de tata care, la fiecare pas, se înfunda în omăt până la genunchi, fiind teribil de speriat. Îmi amintesc că lacrimile îmi îngheţaseră pe obraz, dar nu scoteam o vorbă ca să nu sporesc neliniştea pe care-o vedeam zugrăvită pe chipul tatei.

— Ţine hăţurile, copila mea!

— Nu mai pot, tată!

Într-adevăr, mănuşile mele de piele, la început ude, apoi îngheţate, sfârşiseră prin a-mi face sloi degetele, pe care trebuiră să mi le frece zdravăn, cu zăpadă. Apoi tata mi le înfăşură în jacheta unui om care se afla împreună cu noi şi aşa ne continuarăm drumul. Sosiţi la un schit, timpul se mai limpezi un pic. Bagajele noastre, trimise înainte, ajunseseră la Urseren, aşa că nu puturăm să ne schimbăm hainele ude. Tata îl găsi pe cavaler, discutând cu un călugăr care-l sfătuia să se oprească.

— Dumneata ce spui, marchize?

— Păi, după ce-ai tras vinul în sticlă nu-ţi mai rămâne altceva de făcut decât să-l bei!

— Aşa e, reluă cuviosul călugăr, aşa e, domnilor; şi există două sticle gata pregătite, pe masă, iar dacă nu ajung, slavă Domnului, mai avem!

Acest răspuns mă făcu să râd cu hohote şi să uit de suferinţele îndurate. În copilărie, îţi refaci imediat forţele, chiar şi cu câteva hohote de râs. În ciuda celor două sticle pregătite, ne continuarăm drumul. De partea cealaltă a muntelui, nu mai exista nicio primejdie. Tata discuta cu mine, îmi explica ce erau avalanşele pe care le vedeam căzând, aşa încât coborârea mi se păru tot atât de plăcută pe cât de cumplit mi se păruse urcuşul.

Am petrecut câteva zile la Lausanne, apoi la Constance,

unde se stabilise bătrânul episcop de Comminges.

Am zărit-o de departe pe Mademoiselle[28]. Nu se vedea cu nimeni şi era privită cu un soi de repulsie de toată acea adunătură de emigranţi instalaţi la Constance. După ce am coborât Rinul, cu vaporul, am ajuns la Rotterdam. Tata s-a dus la Hgga ca să intre în posesia banilor pe care-i avea depuşi acolo. Apoi ne-am îmbarcat, am ajuns cu bine la Harwich, iar de acolo am pornit direct spre Yorkshire.

Capitolul II

Şederea la Yorkshire. Sir John Legard. Însurătoarea sa. Lady Legard. Firea lui John Legard. Influenţa sa asupra celor tineri. Opiniile sale politice. Domnul Brandling. Şederea la Westmoreland. Educaţia mea. Plecarea părinţilor mei la Londra. Vreau să mă duc după ei. Plimbarea dinainte de plecare. Din nou Bermont. Ciudăţenia comportării sale.

A venit vremea să le descriu mai în amănunt pe gazdele noastre. Firea cavalerului Legard s-ar potrivi cum nu se poate mai bine cu cea a unui erou de roman. Căci era un amestec din tot ceea ce există mai ciudat. Născut cu gusturile cele mai delicate, cu spiritul cel măi fin, cu imaginaţia cea mai înflăcărată, cu nevoia de discuţii subţiri, îşi petrecuse toată tinereţea retras pe domeniul din Yorkshire alături de oamenii cei mai vulgari. Cu timpul, devenise un fel de tiran al familiei unde prima victimă era nevastă-sa. Doamna Aston, mama a două fete sărace şi a unui fiu putred de bogat – după obiceiul ţării – era o tânără văduvă deosebit de atrăgătoare în epoca în care sir John Legard, ofiţer de gardă, îi făcea curte fetei sale mai mari. Aproape că nici nu se mai gândea la ea, când iată că află că cea de a doua fată a doamnei Aston se măritase cu domnul Hodges, şi că cea mare continua, să se socoată angajată faţă de el. Avură o explicaţie în care el îi spuse clar că nu era bogat, că era silit să locuiască pe pământurile sale şi că nu voia să ceară un asemenea sacrificiu unei fete crescute în lumea bună din Londra. Biata

28 E vorba de prinţesa Adélaïde de Orléans, născută în 1777, fiica ducelui Phillipe-Joseph de Orléans.

mea verişoară nu vru să priceapă acest limbaj şi acceptă o mână care nu i se oferea decât cu foarte mare regret. Sir John părăsi armata şi se stabili la Yorkshire. Poate că această retragere ar fi fost mai puţin austeră dacă doamna Hodges n-ar fi început să se comporte mai mult decât uşuratic şi să dea prilej lumii s-o bârfească. Ponoasele le trase biata doamnă Legard care fu obligată să suporte – din pricina zăpăcitei de soră-sa – asprimea din ce în ce mai mare, a soţului ei. Deşi cea mai bună femeie din lume, nu era făcută să stea retrasă, fie şi alături de un om distins, nu pentru că n-ar fi avut destule cunoştinţe, dar nu mai vedea altfel viaţa decât sub aspectul ei material. Nu avea altă atribuţie în casă decât să se ocupe de masă, iar această treabă îi răpea câteva ceasuri bune în fiece dimineaţă. O dată pe săptămână, fix de la cutare la cutare oră, nici mai mult, nici mai puţin, îşi scria corespondenţa. Dacă timpul afectat acestei ocupaţii trecea, lăsa pagina neterminată, îşi lua vârtelniţa şi trimitea scrisoarea peste opt zile. La o altă oră făcea o plimbare, înconjurând întotdeauna de un număr fix de ori, aceeaşi alee. Măsura şi socotea cam câţi metri de tiv trebuia să facă într-un anumit timp şi se străduia să isprăvească lucrul în minutul pe care şi-l fixase. Soţul ei o poreclise „milady Pendulă”, şi avea dreptate.

Ei bine, această femeie construită astfel, iubea grozav lumea, distracţiile şi toaletele. De îndată ce avea cea mai mică ocazie de a-şi satisface astfel de gusturi, şi le satisfăcea. N-ar fi cutezat să ceară caii şi trăsura pentru a se duce la plimbare şi cu atât mai puţin pentru a face o vizită; dar când soţul ei îi spunea, cu o voce dintre cele mai solemne; „Milady, ar fi cazul să faci o vizită la cutare castel din împrejurimi”, inima îi tresălta de bucurie. „Sigur, sir John, cu cea mai mare plăcere”, şi-şi pregătea toaletele. Dacă, era vorba de o masă, şi-şi putea pune cele trei ace de diamant, singurele sale bijuterii, era în culmea satisfacţiei. Îşi regăsea exuberanţa de la douăzeci de ani pe care – de alţi douăzeci de ani – soţul ei se căznea, cu o asprime neobişnuită, să i-o înăbuşe întruna. Era întotdeauna nepoliticos, chiar grosolan cu ea. Soţia lui, extrem de calmă, părea că nici nu bagă în seamă felul lui de a se purta. Sunt convinsă că dacă toate acele grosolănii ar fi jignit-o, dacă n-ar fi avut o fire atât de

impasibilă, nu cred că ar fi continuat să se comporte astfel. Cavalerul Legard, neavând copii şi deci neputând să-şi exercite din plin nici sensibilitatea, nici chiar severitatea faţă de o femeie atât de placidă, se înconjura de copilele rudelor sale, printre care mă număram şi eu, deşi eram cea mai mică. Aveam, toate, o frică teribilă de el, deşi îl adoram. O privire mai puţin severă era o răsplată pe care o apreciam ca pe un triumf. Când ne spunea „bună seara", dacă cumva adăuga şi „Adèle", iar o dată sau de două ori nu mai ştiu cu ce prilej mi-a spus chiar: „bună seara, scumpă mea *(my love)",* simţeam o bucurie de nedescris. Ştiam precis că nu-i scăpa nimic, că nicio vorbă nu era întâmplătoare, că nu exista nicio tresărire a inimii noastre pe care el să n-o ghicească şi să nu ţină seama de ea.

Şi totuşi, eu nu eram una dintre favoritele sale. Spunea că sunt orgolioasă. Mai târziu, şi-a dat seama că eram mândră. Pusă în situaţia de a crede că autoritatea sa s-ar putea exercita asupră-mi în aşa fel încât să-i jignească pe părinţii mei, eram foarte rezervată şi nu mă expuneam în niciun fel reproşurilor sale; asta însă nu înseamnă că nu eram sensibilă la laudele sale. Avea obiceiul ca în fiece zi, după masă, să prizeze puţin tabac. O dată, cineva îi ceru puţin tutun.

— Mi-am uitat tabachera, zise el.

Una dintre prietenele mele se oferi să se ducă s-o aducă.

— Mulţumesc, dar s-a dus Adèle după ea.

M-am întors într-adevăr, aducând tabachera. Observasem mişcarea pe care o făcuse cu o clipă mai înainte, căutând-o.

— Ai dreptate, sir John, zise soţia lui. Ştiai că s-a dus Adèle?

— Da, ştiam.

Acel „ştiam", mi-a rămas adânc gravat în memorie ca unul dintre cuvintele cele mai măgulitoare care mi-au fost adresate vreodată. Ce sistem mai bun de educaţie ca acesta, cu condiţia să nu abuzezi de el! Sir John era chinuit de gută şi, în timpul iernii mai ales, stătea ţintuit într-un fotoliu, răbdând durerea cu un curaj demn de admirat. Când nu avea mâinile anchilozate, manevra cu iscusinţă fotoliul, prin toată casa, dar era nevoit adesea să recurgă la ajutorul cuiva pentru a-i întoarce paginile cărţii pe care o citea şi, slavă Domnului, eram destule dispuse să-i facem acest serviciu.

Uneori, pentru a ne dovedi recunoştinţa sa, citea cu glas tare. Îl prefera pe Shakespeare, pe care-l interpreta admirabil, însoţindu-şi lecturile de nişte comentarii foarte interesante. Lui îi datorez dragostea mea pentru literatura engleză, precum şi puţinele cunoştinţe pe care le-am căpătat în acest domeniu. Cum venea vara, îşi recăpăta sănătatea; dibăcia şi* agilitatea sa deveneau de necrezut. Fusese foarte frumos în tinereţe, acum însă devenise burduhănos şi părea mult mai bătrân decât era în realitate; cel puţin aşa mi se părea mie. Iubea cu patimă muzica. Eu aveam o voce foarte frumoasă, dar el nu-mi ceruse niciodată să cânt ca să nu mă facă să devin orgolioasă. Uneori, sub un pretext oarecare intra în odaia unde studiam, zicând:

— *Go on, child!* (Continuă, fetiţo!)

Aveam foarte mare grijă să aleg bucăţile care-i plăceau cel mai mult. Şi când observam că uita să mai dea pagina cărţii pe care o citea sau că rămânea cu pana în mână fără să mai scrie, simţeam o bucurie cu totul deosebită, fără nicio urmă din vanitatea pe care se temea că mi-o inspiră. Era mai curând un Pitt[29] decât un tory[30]. Reprezenta perfect *„the independent country gentleman”*[31]. Nu-i plăcea nobleţea, îi dispreţuia pe oamenii la modă, îi detesta pe parveniţi. Era pătimaş ataşat de ţara lui şi avea toate prejudecăţile şi toate pretenţiile unui englez autentic, în ceea ce priveşte supremaţia sa asupra tuturor celorlalte ţări. Îl iubea pe rege, fiindcă era „regele Angliei”, şi Biserica, fiindcă rigidele sale principii morale se asociau cu cele politice. Am petrecut doi ani bând, în fiece zi, o jumătate de pahar de porto, la desert, după toast: *„Old England for ever, the king and constitution*

---

29 *William Pitt* (1759-1806), om britanic de stat, zis şi „cel de al doilea Pitt”, fiul lui William Pitt, conte de Chatcham, tot om de stat care a trăit între 1708 şi 1778, prim-ministru al Angliei a luptat împotriva Franţei napolconiene şi a votat actul unirii cu Irlanda. Deşi a organizat trei coaliţii împotriva Franţei, n-a putut împiedica nici victoriile lui Napoleon, nici rutina comerţului britanic.

30 Membru al partidului conservator englez care avea ca scop apărarea prerogativelor regale şi ale privilegiilor bisericii anglicane.

31 Rentier de provincie.

and our glorious revolution"[32]*.* Probabil această frază data din momentul când familia Legard renunţase la principiile regelui Iacob. Strămoşii săi jucaseră un rol de seamă printre cavaleri. Eram cu atât mai convinsă de acest lucru cu cât sir John avea o mătuşă foarte bătrână, rămasă nemăritată, care nu venea niciodată să ia masa la el, din pricina acelui toast. Locuia într-o vilişoară, prin apropiere, la Beverley, îi datora mult nepotului ei ca şef al familiei, dar avea doi colţi împotriva lui, în afară de toast: unul, fiindcă renunţase să mai locuiască în conacul seniorial, devenit mult prea mare pentru averea sa, care era mult prea mică; celălalt, pentru că nu păstrase pronunţia guturală a literei *g*, din numele său, despre care ea pretindea că ar fi de origine normandă, Lagarde. În ce-o privea, ea îl rostea totdeauna gutural. Mă iubea mult, şi descoperirăm, într-o bună zi, că din pricina sângelui meu normand, Sir John îi pregătea un nou necaz; nemulţumit că mătuşa sa părăsise castelul, pentru a locui într-o vilişoară, nepotul îşi părăsi provincia. În ciuda dragostei lor pătimaşe faţă de patrie, englezii nu ţin prea mult la locul natal; se îndepărtează fără regret de locul unde părinţii lor şi ei înşişi au locuit vreme îndelungată, căutându-şi o reşedinţă care să corespundă gusturilor lor de moment, fie pentru agricultură, vânătoare pescuit, întreceri pe pământ sau pe apă, fie pentru orice altă fantezie care-i absoarbe atâta vreme cât ea durează. Am cunoscut un domn Brandling, care a părăsit un castel minunat unde văzuse lumina zilei şi unde crescuse, ca să se stabilească la cincizeci de mile de acolo, într-o casă închiriată, în mijlocul unui ţinut urât, numai pentru că rândaşii puteau să-i plimbe caii în fiece dimineaţă, pe un teren cu iarbă, lung de zece mile, fără ca el să fi pus piciorul pe un metru din acel teren. Motivul i se păruse suficient ca să-şi ia nevasta pe sus – pe care de altfel o iubea enorm – smulgând-o de lângă ai săi şi de lângă prietenii pe care-i aveau de-o viaţă. La rândul ei, englezoaica nu s-a simţit deloc stingherită de această hotărâre care nu i s-a părut bizară şi care n-a fost contestată de nimeni. Dacă nu mă înşel, toate aceste trăsături şi moravuri te fac să cunoşti o

32 Bătrâna Anglie veşnică, regele, constituţia şi revoluţia noastră glorioasă.

ţară.

În timpul şederii de câteva luni în Elveţia, cavalerul Legard, căpătase – datorită lacului Geneva şi plimbărilor pe apă – convingerea că existenţei sale îi era absolut necesară un lac. Cumpără deci câteva pogoane de pământ pe malul lacului Winandermere, în Westmoreland şi se hotărî să-şi construiască acolo o casă. Până ce avea să-i fie gata locuinţa, închirie una în împrejurimi, unde îşi transportă penaţii şi unde îl urmarăm şi noi.

Trebuie să spun că, timp de doi ani, acest om, cu o fire atât de imperioasă, cu un caracter atât de dur, nu numai că n-a lăsat să-i scape un singur cuvânt care să-l jignească pe tata, ci dimpotrivă, a trăit alături de el, afişând cea mai caldă şi mai amabilă politeţe, îl iubea într-adevăr, mult, dar culmea e că a fost la fel de politicos şi de manierat şi cu mama, după care nu se prea omora cu firea, fiindcă nici ea nu se prea sinchisea de susceptibilităţile sale. Marea lui generozitate îl făcea să-şi înfrângă pornirile şi dacă a fost mai rigid cu mine, a făcut-o numai din motive de educaţie. De fapt, reuşise până la un anumit punct, fiindcă atunci când am părăsit ospitaliera sa casă, după ce împlinisem paisprezece ani, nu credeam că am ceva mai deosebit cu care să mă pot mândri în lume.

Tata, în timpul acelei retrageri se ocupase numai de educaţia mea. Lucram regulat, opt ore pe zi, şi numai lucruri serioase. Studiam istoria, eram îndrăgostită de filosofie. Tata nu mă lăsa să citesc singură, dar îmi îngăduia să citesc sub supravegherea lui. Îi era teamă să nu-mi încolţească cine ştie ce idei false în tânărul meu creier, dacă înţeleptele sale reflecţii nu le-ar fi pus stavilă. Poate pentru compensaţie, tata adăuga studiilor mele, şi câteva lucrări de economie politică, lucrări care m-au amuzat foarte mult. Îmi amintesc de hohotele de râs ale domnului de Calonne când, în anul următor, la Londra, m-a găsit citind o lucrare de Smith – *Wealth of Nations*[33] – cu care eu, de fapt, mă recream; râsetele sale au constituit pentru mine primul avertisment că un astfel de gust nu era ceva obişnuit pentru o fată de cincisprezece ani.

---

33 Prosperitatea naţiunilor.

Mama, ameninţată de o boală la sân, trebui să se ducă la un consult la Londra, unde fu sfătuită să rămână acolo, cât mai aproape de medici. Familia ei puse mână de la mână ca să-i furnizeze mijloacele băneşti necesare. Lady Harcourt, prietena ei, şi lady Clifford, verişoara ei, îşi asumară sarcina de a rezolva această problemă. Regina Neapolelui – căreia mama îi scria cu regularitate – o rugă să nu se îndepărteze de medici şi-i trimise trei sute de ludovici, anunţând-o că în fiece an, ambasadorul din Neapole îi va înmâna această sumă. Rudele sale îi trimiseră şi ele cinci sute de lire sterline cu care se putea descurca la Londra.

Tata se reîntoarse la Westmoreland, la noi, cei doi copii ai săi care rămăseserăm singuri. Nu mă pot abţine, o dată ajunsă aici, să nu istorisesc o întâmplare care m-a impresionat foarte mult. Cavalerul Legard, dezolat de perspectiva de a rămâne singur cu soţia sa, deveni şi mai morocănos ca de obicei; eram, pur şi simplu, indignată, fiindcă femeia era deosebit de bună cu mine, atât cât putea ea să fie. Într-o seară, ne aflam amândouă pe aceeaşi bancă, într-o trăsurică pe care o conducea el. De cealaltă parte a lacului, soarele apunea într-o asemenea splendoare de lumină, încât şi eu, şi cavalerul Legard ne-am simţit atât de profund impresionaţi, că ne-a pierit până şi graiul. În sfârşit, el se adresă soţiei sale, privind-o cu ochii săi inteligenţi şi strigând entuziasmat:

— Ce minunat apus de soare!

— Nu m-aş mira ca mâine să plouă, spuse ea.

El se întoarse, fără să mai adauge un cuvânt, dar gata să explodeze, de parcă ar fi stat pe o bombă. Deşi eram încă o copilă, mi-am dat seama cât de nepotrivite erau aceste două fiinţe; în acea clipă, mila mea a fost mult mai mare pentru tiran decât pentru victimă.

Iată-mă ajunsă şi la un caz atât de ciudat pentru o inimă omenească, încât nu pot să nu-l povestesc. Acel Bermont – pe care l-am lăsat mai înainte catârgiu improvizat – primind la Roma de la nişte prelaţi, prieteni de-ai tatălui meu, o medalie pe care scria: *„Fidelului Bermont”,* o dată sosit în Anglia, fu cuprins – după cum ne mărturisi – de „dorul de ţară”. Îl anunţă deci pe tata că nu-şi mai găsea locul din pricina copiilor săi despre care nu mai ştia nimic, că trebuia

să plece neapărat în Franţa, că moartea lui Robespierre îl ajuta să-şi realizeze planul. Tata îi spuse:

— Du-te, dragul meu. Ştii ce bani mai am, aşa că iată, îţi dau un sfert din ei. Dacă n-ai să ai altceva mai bun de făcut, după ce-ţi vei vedea copiii şi te vei linişti, te poţi întoarce când vrei!

— Vă mulţumesc domnule marchiz, dar n-am nevoie de bani, am tot ce-mi trebuie!

După care, plecă. Bermont câştigase la loterie, cu câţiva ani înainte de Revoluţie, o mie de scuzi pe care-i încredinţase tatei. Mai târziu, ceruse înapoi banii la care avea grijă să adauge la fiecare trimestru leafa ce i se cuvenea. Registrul de socoteli, unde toate aceste operaţii fuseseră consemnate, rămăsese la el. Îl luase o dată cu puţinele obiecte de valoare care-i mai rămăseseră tatei. Dar treaba asta n-a observat-o nimeni, vreme îndelungată. Înapoindu-se de la Londra, tata o lăsase pe mama acolo doar cu negresa ei. Într-o seară însă, mama o strigă zadarnic. Cei din jur se agitară, o căutară; în sfârşit, descoperiră că fugise împreună cu Bermont, reîntors special din Franţa pentru a o lua cu el. Se îndrăgostise nebuneşte de ea şi plănuiseră totul, în cel mai mic amănunt; şi asta, sub ochii încrezători ai nevestei sale care nu s-a îndoit o clipă de fidelitatea lui.

La puţină vreme după această ispravă, în vreme ce ne aflam la Londra, doi oameni intrară în salonul unde lucram alături de mama; ea stătea întinsă pe canapea. Tata ne citea ceva. Cei doi oameni veniseră să-l aresteze, la cererea lui Bermont; îl urcară într-o trăsură şi-l duseră la închisoare. Vă închipuiţi dezolarea noastră. Trebuia să-şi procure nişte garanţi. Mama, care nu-şi părăsise şezlongul de trei luni de zile. Se făcu luntre şi punte să-i găsească. După câteva ceasuri, reuşi. Totuşi, tata petrecu noaptea la închisoare. Bermont reclama mii de scuzi, plus dobânzile şi leafa lui şi a soţiei sale de când plecaseră din Franţa. Totul se ridica la o adevărată avere pentru un biet emigrant. Registrul de conturi, care ar fi fost cea mai bună dovadă în ceea ce privea punctualitatea cu care fuseseră plătiţi cei doi servitori, se afla în posesia lui Bermont. Oamenii legii trecură peste sila pe care o simţea tata şi-l determinară să nege în întregime datoria. Pentru a dovedi această datorie, Bermont n-avea

altă posibilitate decât să recurgă la dobânzile care însă îi fuseseră plătite în mod regulat. Era deci obligat să arate registrul de socoteli. Trebui să-l arate, renunţând la o parte însemnată din pretenţiile sale şi dându-şi pe faţă reaua credinţă; numai că acum nu mai avea ce pierde nici faţă de el, nici faţă de ceilalţi. Se purtă cu o insolenţă şi cu o bădărănie fără pereche, acceptând să fie confruntat cu vechiul său stăpân pe care-l târâse în închisoare, fără ca măcar să fie cât de cât tulburat. Explice cine poate această bizară anomalie. Acest om, în timpul celor douăzeci şi cinci de ani de devotament şi fidelitate, în împrejurările cele mai compromiţătoare, să fi jucat un rol pentru care trăgea nădejde la o răsplată considerabilă şi pierzând această nădejde să-şi fi dat arama pe faţă? Ori firea i s-a schimbat peste noapte şi patima a pus stăpânire pe inima lui până atunci atât de cinstită? îmi este cu neputinţă să-mi dau seama. Biata lui nevastă fu disperată. Căci în afară de nedreptăţile săvârşite, mai avea a se plânge şi de infidelitatea lui.

Pentru a pune capăt acestei aventuri, voi spune doar că a luat-o cu sine pe tânăra negresă la Dole unde a făcut nişte speculaţii financiare care au dat greş. A părăsit-o, lăsând-o cu doi copii mici în poală. Femeia a încercat să muncească pentru a-şi hrăni copiii. Neizbutind, i-a luat într-o seară de mână şi i-a dus la un leagăn. Trecură câteva zile în care n-o mai văzu nimeni, în sfârşit, se întoarse acasă, unde muri, pur şi simplu, de foame. Nu s-a plâns niciodată nimănui şi n-a cerut ajutor de la nimeni. Doar atât că ducându-şi copiii la leagăn, le-a rugat pe surori să aibă milă şi grijă de ei, iar când a plecat, a strigat:

— Ei nu sunt vinovaţi cu nimic!

Această biată fată, care era atât de frumoasă cât îi îngăduia pielea ei de abanos, avea un suflet cu totul deosebit şi merita o soartă mai bună.

Capitolul III

Şederea la Londra. Portretul meu la cincisprezece ani. Felul meu de a trăi. Domnul de Calonne. Asprimea unui legiuitor. Societatea emigranţilor. Preoţii francezi. Misiunea domnului

de Frotté. Baronul de Roll. Episcopul de Arras. Contele de Vaudreuil. Marchiza de Vaudreuil. Doamna de La Tour. Căpitanul d'Auvergne. Abatele de La Tour. Doamna de Serant. Domnul duce de Bourbon. Societatea creolă.

Silită de a mă afla adesea pe scena despre care voi vorbi, cred că ar trebui să spun, mai întâi, cum arătam pe atunci.

Mai serios şi mai solid instruită decât majoritatea persoanelor de vârsta mea, cu un gust destul de rafinat şi cu multe şi variate cunoştinţe în literatura a trei limbi pe care le vorbeam cu aceeaşi uşurinţă pe toate, nu ştiam, în schimb, nimic despre ceea ce se numeşte „lume", unde niciodată nu mă simţeam la largul meu. Fără a fi frumoasă, aveam o figură plăcută. Ochii mici, dar vioi şi foarte negri, însufleţeau un ten demn de remarcat chiar şi în Anglia. Buze proaspete, dinţi foarte frumoşi şi o clădăraie de păr de un blond-cenuşiu; gâtul, umerii, pieptul, toate bine făcute; picioarele mici. Dar toate astea mă linişteau prea puţin, din moment ce braţele şi mâinile îmi rămăseseră roşii, din pricina frigului pe care-l îndurasem când trecusem prin Saint-Gothard; şi vă rog să mă credeţi că mă simţeam îngrozitor de prost din cauza acestui lucru.

Nu ştiu când am descoperit că totuşi eram frumoasă, dar, oricum, asta s-a întâmplat la o bună bucată de vreme după ce-am sosit la Londra. Exclamaţiile oamenilor simpli, de pe stradă, au fost primele semne care mi-au atras atenţia asupra acestui lucru: „Eşti mult prea frumoasă, ca să nu te măriţi!" îmi spusese o dată un căruţaş, aranjându-şi cochet părul. Sau: „Ei bine, află că dacă ai să mai plângi, n-ai să fii niciodată ca doamna asta frumoasă!" o asigura o precupeaţă, care vindea mere, pe fiică-sa. „Domnul să-ţi binecuvânteze chipul atât de frumos, căci e o plăcere să se uite omul la dumneata!" strigase o dată un hamal când trecuse pe lângă mine.

În rest, e cât se poate de adevărat că aceste omagii, aşa cum se întâmplă de obicei, nu m-au izbit decât atunci când nu le-am mai auzit. Nu ştiu dacă toate femeile simt la fel, dar pe măsura ce le auzeam începusem să ţin seama de ele. Deci primele cuvinte de laudă au fost cele ale trecătorilor, apoi cele pe care le auzi străbătând anticamerele, apoi cele

pe care le culegi din locurile publice. Cât despre omagiile din saloane, făcute cu oarecare eleganţă, trăieşti o bucată bună de vreme în virtutea lor.

Ca. Să revin la tinereţea mea, eram de o atât de mare timiditate, încât roşeam ori de câte ori mi se adresa cineva sau se uita la mine. Or, această treabă nu e prea plăcută. Ea constituie o adevărată suferinţă, iar eu o împingeam atât de departe, încât lacrimile mă sufocau adesea, fără niciun alt motiv decât un exces de încurcătură pe care nimic nu-l justifica. Cu o astfel de fire, mă resemnasem destul de uşor să nu mai părăsesc odaia mamei şi mai ales căpătâiul patului ei unde acum zăcea mai tot timpul. Nu ieşeam decât foarte rar, ca să mă plimb împreună cu tata. Singurele mele distracţii erau să joc şah cu un medic bătrân sau să ascult ce discutau cei câţiva bărbaţi care mai veneau pe la tata. Printre aceştia, se număra şi domnul de Calonne, căruia începuse să-i placă atât de mult casa noastră, încât stătea mai mult la noi decât la el. Ascultam cu lăcomie povestirile relatate cu interes şi graţie, când iată că am băgat de seamă că acelaşi eveniment era istorisit de el în mod cu totul diferit şi că nu spunea aproape niciodată adevărul. Am început deci să-l dispreţuiesc profund şi abia dacă mai catadicseam să-l ascult. Deşi cu o minte şi cu nişte calităţi cu totul deosebite, nu făcea decât boacăne şi prostii. În vreme ce era pe cale să le săvârşească, nu voia să asculte de sfatul nimănui: dădea buzna, se năpustea cu capul înainte şi până nu săvârşea prostia nu se lăsa. După asta, înainte de a simţi pe pielea lui urmările, le prevedea, se învinovăţea, se condamna şi abandona hotărârea pe care-o luase, cu o docilitate care nu se putea compara decât cu încăpăţânarea din ajun.

În epoca despre care vă vorbesc, era certat cu toată lumea (până şi cu domnul conte de Artois, pentru care se ruinase), plin de datorii, trăind sub protecţia ambasadei Spaniei unde ceruse să fie ataşat pentru a evita arestarea, dar trăind atât de vesel şi de plin de vervă ca şi cum s-ar fi aflat în cea mai grozavă situaţie din lume. Iată, în legătură cu acest lucru, o mică întâmplare care ne ajută să ne facem o idee despre aviditatea oamenilor de legi din Anglia. Se afişase la Primărie lista persoanelor care – ataşate pe lângă diverse legaţii – nu puteau fi arestate pentru datorii. Spania era pe atunci în

ceartă mare cu Anglia. Ambasadorul spaniol plecase; lista rămăsese totuşi afişată, dar putea fi smulsă în orice clipă, şi aruncată. Domnul de Calonne se ducea zilnic la Primărie ca să se asigure că lista rămăsese la locul ei. Într-o zi, se întâlni cu un legiuitor, un om de treabă pe care-l văzuse în multe alte locuri.

— Ce faci, domnule, în cartierul ăsta îndepărtat?

Domnul de Calonne îi spuse despre ce era vorba.

— Nu te mai deranja să vii până aici, eu trec zilnic prin sala asta ca să mă duc la tribunal; îţi făgăduiese să mă uit la listă şi să te anunţ de îndată ce va surveni vreo schimbare.

Domnul de Calonne se pierdu în mulţumiri şi nu se mai gândi la nimic. Lunile trecură şi, o bună bucată de vreme, nici măcar nu se mai gândi la listă. Între timp, avu de rezolvat o mică afacere pentru care apelă la binevoitorul său amic. Pe nota de plată pe care o primi, citi stupefiat: *„item* pentru a fi cercetat dacă numele domnului de Calonne a rămas pe lista legaţiei Spaniei, cincisprezece şilingi; *item* etc., etc.”. Suma se ridica la două sute de lire sterline. Domnul de Calonne se înfurie, dar fu bun de plată sau, ca să fim cinstiţi, adăugă şi această sumă la celelalte datorii.

N-am dus niciodată viaţa de emigraţie, dar am văzut-o destul de îndeaproape pentru a păstra despre ea nişte amintiri pe care e foarte greu să le pui în ordine, atât sunt de disparate. Îţi venea să lauzi până la înduioşare aceleaşi persoane a căror superficialitate, lipsă de judecată şi urâţenie sufletească, te făceau să te revolţi. Femei din cea mai înaltă societate, lucrau zece ore pe zi, ca să-şi poată hrăni copiii. Seara, se împopoţonau, se strângeau laolaltă, cântau, dansau şi se distrau până după miezul nopţii. Asta era partea frumoasă a lucrurilor. Partea urâtă consta în faptul că se ponegreau, denigrându-se în ceea ce privea munca pe care o prestau, plângându-se că una dădea un randament mai bun ca cealaltă, comportându-se mult mai urât decât muncitoarele de profesie. Amestecul dintre vechile pretenţii şi lipsurile prezente, era dezgustător.

Am văzut-o pe ducesa de Fitz-James, într-o casă din împrejurimile Londrei, păstrându-şi vechile maniere şi invitând la masă pe toţi cei pe care-i cunoştea. Asta după ce se înţelesese cu toţi invitaţii ca, după ce se ridicau de la

masă, fiecare să pună câte trei şilingi într-o ceaşcă aşezată pe şemineu. După ce toată lumea pleca, ducesa nu numai că număra banii, dar dacă vreunul avea prostul obicei să pună în ceaşcă doar o jumătate de guinee în loc de trei şilingi nu se lăsa până ce nu-l dibuia şi până nu-i zicea vreo două, pe un asemenea ton, încât îţi lua piuitul. Asta n-o împiedica, ba dimpotrivă, socot că o ajuta să trăiască într-un oarecare lux.

Am văzut-o pe doamna Leon şi toată acea societate cheltuind cu nemiluita, dar când se duceau undeva, femeile coafate şi împopoţonate, se cocoţau pe imperiala diligenţei, spre indignarea fără margini a burgheziei engleze, care nu s-ar fi urcat acolo nici s-o omori. Aceleaşi doamne frecventau parterul Operei unde nu se aflau decât femei întreţinute de care nu se deosebeau câtuşi de puţin. Moravurile erau şi mai libere decât înainte de Revoluţie, iar acele forme, care dădeau o oarecare spoială de graţie imoralităţii, acum nu mai existau. Contele Bouis de Bouillé, intrând beat, într-un salon, se aşează lângă ducesa de Montmorency, apoi o trase lângă sine şi pe ducesa de Châtillon, răspunzându-i persoanei care-l rugase să se poarte civilizat:

— Ei nu zău, ce tot spui? Nu sunt pe moşia mea? şi le luă de talie pe cele două doamne.

Un asemenea ton nu era rezervat exclusiv numai domnului de Bouillé. Aproape toată lumea trăia ca în familie, fără ca Biserica să mai fi fost chemată să binecuvânteze acele legături. Încurcăturile băneşti, nevoia de a se asocia ca să trăiască, slujeau drept motiv unora sau drept pretext altora. Şi apoi, din moment ce nimeni nu gândea nimic rău, totul era iertat. Nu exista nicio altă intoleranţă, dar aceasta era deplină. Am văzut astfel de lucruri, nu însă într-un număr prea mare. Masa emigranţilor ducea o viaţă ireproşabilă; şi era firesc să fie aşa: căci din epoca aceea, a şederii lor prelungite în Anglia, şi-a schimbat şi poporul englez părerea proastă pe care-o avea despre poporul francez. În ceea ce privea părerile politice, ele erau o culme a lipsei de judecată. Până şi părerile emigranţilor care duceau o viaţă dintre cele mai austere, erau cum nu se poate mai absurde. Toate persoanele care închiriau un apartament mai mult de o lună, erau prost-văzute; era mult mai bine să-l închiriezi cu săptămâna, acest lucru însemnând că erai sigur că te puteai

întoarce dintr-o clipă într-alta, înapoi, în ţara ta.

Tata închiriase, pe trei ani, o căsuţă în foburgul Brompton. Cei din jur şi începuseră să clevetească întrebându-se dacă mai avea ceva de pierdut...

N-ar fi drept, vorbind despre emigranţi, să trec sub tăcere purtarea clerului. Ea a fost de aşa natură încât şi-a câştigat stima şi veneraţia poporului englez, prea puţin dispus să-i favorizeze pe preoţii papistaşi. Fiecare familie burgheză sfârşise prin a-şi avea abatele ei, de predilecţie francez, care-i învăţa pe copii să vorbească franţuzeşte, asistaţi adesea şi de părinţii acestora. Reuniţi în colegii, unii dintre aceşti preoţi se ocupau de mici negustorii din care trăiau sau veneau în ajutorul celor infirmi sau bătrâni. În ciuda dorinţei de a face prozeliţi, au fost destul de înţelepţi pentru ca nimeni să nu reclame aşa ceva, şi nu-mi aduc aminte să fi auzit de niciun fel de plângere împotriva vreunui preot în toată perioada de timp cât a durat exilul. Această comportare le-a atras aproape un fel de veneraţie care s-a soldat cu unele rezultate de-a dreptul mişcătoare. De pildă, cei care aveau sarcina de a aproviziona micile lor colonii, se duceau vinerea la Billingsgute, cu şilingul în mână, unde negustorii de peşte le umpleau coşurile. Aveau delicateţea – remarcabilă pentru nişte oameni atât de simpli – de a lua şilingul şi de a le da preoţilor marfă în valoare de zece sau doisprezece şilingi. Bieţii preoţi francezi se minunau ce cumpărături pot face cu un singur şiling. Această ciudată tranzacţie comercială se reînnoia în fiece vineri şi asta timp de ani de zile. Oamenii din Billingsgute aveau impresia că aceşti preoţi le purtau noroc.

Nefericita expediţie din Quiberon avusese loc cu mult timp în urmă, în nişte împrejurări deplorabile, şi fusese nefastă pentru toţi cei care luaseră parte la ea. Şederea în insula d'Yeu a constituit cea mai mare ruşine pentru înalta aristocraţie. De altfel, domnul de Vauban ne-a lăsat o descriere foarte amănunţită a acestei întâmplări.

Domnul de Frotté, fratele generalului, a venit la Londra. Misiunea sa era să-l avertizeze pe contele de Artois că Vandeea era pierdută dacă niciunul dintre prinţi nu se ducea acolo s-o ajute. Nu ştiu cine l-a adus pe domnul de Frotté la mama; ştiu însă că începuse a veni foarte des. Negocierile

sale trenau, căci mai mult se amuza făcând glume decât treabă serioasă. În sfârşit, după ce anunţă că trebuie să plece, ceru un răspuns categoric. L-am văzut sosind la mama, cu mutra unui om disperat. Indignarea lui depăşise orice limită. Iată ce anume ne-a povestit:

Domnul conte de Artois îl primise, înconjurat de ceea ce numea el „Consiliul său", adică episcopul de Arras, contele de Vaudreuil, baronul de Roll, cavalerul de PuySégur, domnul de Theil şi alţi câţiva, căci erau opt sau zece (notaţi că însărcinarea domnului de Frotté, care pleca a doua zi, era secretă). Domnul de Frotté vorbi despre situaţia din Vandeea. Fiecare din cei de faţă ridicară tot felul de obiecţiuni; până la urmă, hotărâră că prezenţa contelui de Artois, acolo, sigur că era necesară. Dar imediat începură a înşira dificultăţile unei asemenea călătorii. Cum va trăi monseniorul de Artois fără valeţi, bucătari, medici etc., etc., (noroc că în epoca aceea nu era vorba şi de duhovnici). Totul fu dezbătut în amănunt. Contele de Artois părea destul de nepăsător şi se arătă chiar gata să plece. Domnul de Frotté încheie, zicând:

— Pot deci să-l înştiinţez pe fratele meu, generalul, că monseniorul de Artois va fi acolo în cutare zi?

— Îngăduie-mi o clipă, zise baronul de Roll, cu accentul lui nemţesc; eu sunt căpitanul gărzilor monseniorului şi, prin urmare, răspund de persoana domniei sale. Domnul de Frotté mă poate asigura că nu-l paşte nicio primejdie pe monseniorul de Artois?

— Suntem o sută de mii de oameni gata să ne dăm viaţa înainte de a cădea un singur fir de păr din capul monseniorului! Şi cu asta, cred că ţi-am spus tot!

— Acum vă întreb pe dumneavoastră, domnilor, credeţi că ar exista, în acel loc, suficientă siguranţă pentru ca monseniorul să se hazardeze şi să plece într-acolo? Oare pot eu consimţi la aşa ceva? adaugă baronul.

Toţi susţinură că nu, că mai mult ca sigur era cu neputinţă ca domnul de Artois să plece în Vandeea. După. Asta, contele ridică şedinţa spunându-i domnului de Frotté că-i dorea drum bun şi că-i părea nespus de rău că trebuia să renunţe la un lucru despre care îşi dădea şi el, probabil, seama că era cu neputinţă de realizat.

Domnul de Frotté, la început uluit, apoi mâniat, izbi cu pumnul în masă şi strigă, înjurând, că nu merita ca atâţia oameni curajoşi să-şi rişte viaţa pentru el şi familia regală. De la acea şedinţă, venise direct la noi; era încă atât de furios, încât nu se putu abţine să nu ne povestească şi nouă tot ce se petrecuse, în amănunt, cu atâta patimă, mânie şi indignare, care mă impresionară de aşa natură, încât am să-mi aduc întotdeauna aminte de această scenă. Probabil că în urma acelor lucruri pe care le comunicase fratelui său, acela avusese curajul să-i scrie lui Ludovic al XVIII-lea acea faimoasă scrisoare care începea astfel: *„Sire, laşitatea fratelui vostru a făcut să pierdem totul!”*

Ei bine, lucrurile n-au stat chiar aşa. Sigur, contele de Artois nu făcea parte dintre acei oameni curajoşi care se aruncă – cu capul înainte – unde e primejdia mai mare; dar dacă cei din jur l-ar fi îndemnat să se ducă, poate că până la urmă s-ar fi dus, deşi n-ar fi făcut cine ştie ce ispravă. Să nu fim chiar atât de aspri cu el. Să ne uităm puţin în jurul nostru şi vom vedea ce influenţă exercită puterea şi succesul asupra oamenilor. Ministrul, la câteva luni după ce se instalează, femeia frumoasă, artistul de mare talent, bărbatul la modă nu poartă cu toţii jugul linguşelii? După atâtea laude nu încep să se creadă, în mod sincer, nişte fiinţe aparte? Dacă numai câteva clipe ale unei adulări fugare au un atât de prompt rezultat, de ce să ne mai mirăm că nişte prinţi – cărora li se insuflă încă din leagăn ideea importanţei lor, precum şi faptul că sunt nişte fiinţe privilegiate – săvârşesc tot felul de laşităţi ce derivă din sminteala de a se crede nişte persoane deosebite, şi că prima datorie a fiecăruia dintre noi este să avem grijă de ele? Sunt convinsă că într-adevăr contele de Artois i-a arătat domnului de Frotté imposibilitatea de a-şi risca pielea şi că acest argument i s-a părut de necontestat. Când le spunem prinţilor că am fi fericiţi să ne dăm viaţa pentru ei, treaba asta pare un fel de formulă cum ar fi de pildă „sunt cel mai umil servitor al domniei voastre”, cu care încheiem de obicei, o scrisoare; numai că ei o iau cât se poate de în serios şi socot că e într-adevăr o cinste pentru noi să ne dăm viaţa pentru ei. Credeţi că asta e numai vina lor? Nu, în primul rând e vina celor din jurul lor, care le-au insuflat asemenea idei, întotdeauna şi

sub toate regimurile.

Nici uneia dintre persoanele care-l înconjurau pe contele de Artois nu-i păsa de o expediţie aventuroasă, al cărui insucces n-avea să le aducă decât oboseală şi lipsuri crunte. În plus, baronul de Roll a fost – în această împrejurare – unealta doamnei de Polastron. Dragostea ei sinceră, dar prost înţeleasă, faţă de contele de Artois, nu-i inspira, de fapt, temeri decât pentru siguranţa contelui, fără să aibă în vedere şi gloria lui. Episcopul de Arras, arogant şi violent, extrem de ocupat cu intrigile pe care le ţesea împotriva Curţii lui Ludovic al XVIII-lea (căci cei doi fraţi se duşmăneau pe faţă, şi agenţii lor încercau tot timpul să le dejoace planurile), episcopul de Arras, zic, se temea de vreun tertip menit să-l smulgă pe conte din mâinile sale şi să-l dea pe mâinile militarilor, cu atât mai mult cu cât în acea epocă prinţul nu manifesta nici cea mai mică predilecţie pentru preoţi. Iar episcopul n-avea într-adevăr în el, nimic de oştean.

Domnul de Vaudreuil – iubitul despotic şi atotputernic al ducesei de Polignac – devenise soţul supus al unei tinere verişoare ale sale, cu care se însurase în timpul emigraţiei şi a cărei conduită – căci fata nu prea avea măsură – ar fi putut să-l facă de râsul tuturor dacă ar fi aflat că trăieşte cu doamna de Polignac. L-am văzut destul de des pe contele de Vaudreuil, la Londra, fără să-i fi descoperit niciodată distincţia de care contemporanii săi făceau atâta caz. Fusese unul dintre corifeii acelei şcoli a exagerării, care-şi făcuse apariţia înainte de Revoluţie, pasionându-se pentru toate fleacurile şi rămânând rece în faţa lucrurilor mari. Datorită banilor pe care-i lua din visteria regală, devenise un fel de Mecena al unor Vergilii oarecare, care-l ridicau în slăvi, în cupletele lor. La doamna Lebrun, era gata să-şi dea duhul, de admiraţie, în faţa câte unui tablou, şi-i proteja pe artişti. Se bătea pe burtă cu ei, păstrându-şi aerele de măreţie pentru salonul doamnei de Polignac şi ingratitudinea pentru regină, pe care l-am auzit bârfind-o fără ruşine. Aflat în emigraţie şi îmbătrânind, nu-i mai rămăsese decât ridicolul unor pretenţii şi laşitatea de a-i vedea pe iubiţii soţiei sale întreţinându-i casa şi umplând-o pe nevastă-sa de cadouri, pe care ea pretexta tot timpul că le câştigase la loterie. Din păcate, doamna Vaudreuil nu putuse deprinde, în propria-i familie,

maniere delicate. Mama ei, o provensală bătrână, care nu era lipsită de o oarecare abilitate, nu-i dădea niciun exemplu în acest sens. Iată, de pildă, o întâmplare, dintr-o mie altele.

În timpul campaniei prinţilor, unul dintre prietenii ei plecând la oaste, i-a lăsat în păstrare o pungă cu două sute de ludovici.

— Dacă trăiesc, i-a spus, am să vin să ţi-i cer. Dacă mor, te rog să-i dai fratelui meu!

Prietenul se întoarse teafăr şi sănătos. Prima lui grijă fu să alerge la mama doamnei de Vaudreuil. Dar ea nu scoase o vorbă despre bani. Puţin cam timid, tânărul nu îndrăzni să ia el iniţiativa. În sfârşit, după mai multe vizite, se hotărî să-şi ceară banii.

— Vai, dragul meu, mă tem că n-a mai rămas mare lucru din ei, îi spuse ea cu accentul ei provensal.

Şi fără să fie câtuşi de puţin încurcată, îi întinse punga în care nu se mai aflau decât doisprezece ludovici. Vă închipuiţi că o astfel de persoană nu-şi putea creşte fetele în principii prea severe. Toate au fost nişte profitoare. Una dintre ele, doamna de La Tour, îşi urmase soţul la Jersey, unde oastea din care făcea parte se afla în garnizoană. În acea epocă, guvernatorul insulei era un oarecare d'Auvergne, căpitan în marina engleză, care avea pretenţia că se trage din familia de Bouillon. Domnul d'Auvergne deveni foarte intim cu doamna de La Tour, care începu a face onorurile casei guvernatorului. Ofiţerii, maliţioşi, îi spuneau, între ei, doamna de La Tour d'Auvergne; femeia acceptă numele şi de atunci atât ea, cât şi soţul, cumnaţii şi copiii ei, renunţară la vechiul nume Paulet şi-l luară pe cel d'Auvergne. Mai târziu, sprijinindu-şi această pretenţie pe nişte acte pe care căpitanul. D'Auvergne – ce murise fără a avea urmaşi – i le lăsase ei, doamna se stabili în Franţa şi susţinu că se trage din vechea familie de la Tour d'Auvergne; evident, nu câştigă nimic, dar alianţa cu acea veche familie nici nu-i fu contestată de nimeni. În această treabă, a fost ajutată şi susţinută de fratele ei, abatele de La Tour, un intrigant fără pereche. În vremea despre care vă vorbesc era secretarul intim şi devotatul fără margini al episcopului de Arras, şi tuna şi fulgera împotriva tuturor emigranţilor care se reîntorceau în Franţa. Într-o bună dimineaţă, dispăru fără să avertizeze

pe nimeni, iar după cincisprezece zile aflarăm că primul consul îl numise titularul episcopiei din Arras. Mânia patronului şi predecesorului său nu mai cunoscu margini împotriva acelui „popă ticălos”.

Aş putea scrie pagini întregi despre această familie de Vaudreuil, dar ar fi prea puţin amuzante, dacă nu chiar plictisitoare. Trebuie totuşi s-o absolvim de toate aceste cusururi pe doamna de Serant-Walsh, fiica mai mare, persoană plină de calităţi, care a fost una dintre primele doamne de onoare ale împărătesei Joséphine. Era deosebit de instruită, foarte spirituală şi împăratului îi plăcea să discute cu ea, în vremea în care mai avea încă obiceiul să mai stea de vorbă cu lumea. Ea şi doamna de Rémusat îi spuneau adesea unele adevăruri foarte utile atât pentru el, cât şi pentru alţii.

Creditorii contelui de Artois începură a deveni atât de îndrăzneţi, încât acesta fu obligat să se refugieze între zidurile palatului Holyrood, la Edimburg, unde nimeni nu-l mai putea deranja. Locui acolo până ce apăru o hotărâre a Parlamentului englez în care se spunea că nimeni nu putea fi urmărit pentru datoriile contractate în străinătate. Aşa că niciun prinţ nu mai rămase la Londra, în afară de ducele de Bourbon care a pierit într-un mod atât de mizerabil, la Saint-Leu, sfârşit, de altfel, demn de viaţa pe care a dus-o. Tatăl său, băgând de seamă că fiului nu-i plăcea câtuşi de puţin şuieratul gloanţelor, îl expulzase din oastea lui Condé unde – între două generaţii de eroi – tânărul făcea de râs numele de Condé. Nu era totuşi un om rău; era blând din fire, dar uşuratic. Poate că purtarea lui se datora, în principal, unei timidităţi organice, care-l făcea să nu suporte situaţia lui de prinţ; nu se simţea bine decât printre oamenii de rând, pentru care n-avea niciun fel de stimă. Înclinarea lui, mult prea mare, către sexul slab, împreună cu sila pe care o simţea pentru saloane, îl făceau să ducă o viaţă prea puţin onorabilă. Când era silit de vreo împrejurare cu neputinţă de evitat, să se afle într-o companie simandicoasă, suferea în mod vizibil. Avea totuşi un chip frumos, cu trăsături nobile, iar gesturile sale – deşi vădeau clar încurcătura în care se afla – erau totuşi pline de distincţie. O legătură intimă, cu tânăra contesă de Vaudreuil, îl obligă o vreme să frecventeze

înalta societate, fără să se simtă însă vreodată la largul său. Se ducea, totuşi, parcă cu ceva mai multă plăcere decât în altă parte, în aşa zisa societate creolă. Această societate era alcătuită din persoane ale căror locuinţe nu fuseseră chiar atât de devastate încât să nu se mai poată sta în ele. Negustorii din Londra le făcură, la început, unele înlesniri, dar când văzură că n-aveau să mai fie plătiţi, încetară. Această mică societate era de fapt cea mai năpăstuită dintre toţi emigranţii. O oarecare doamnă de Vigne era cea mai bogată dintre toţi. Îşi dădea aere de mare proprietăreasă, îi spunea ducelui de Bourbon „vecine”, pentru că locuia pe strada ei şi era îndeajuns de vulgară ca să încerce să se pună bine cu el. Ea a fost cea care i-a răspuns unui englez când acesta a întrebat-o dacă era creolă:

— Da domnule, şi încă dintre cele autentice.

Fiica acestei doamne, foarte frumoasă şi foarte amabilă, era curtată de cei mai distinşi dintre emigranţi; dar iată că morile aflate pe domeniile devastate, încetară să mai macine şi deci să mai producă, aşa că până la urmă, fata fu mai mult decât fericită să se mărite cu consulul Angliei la Hamburg. Domnişoara de La Touche, fiica doamnei Arthur Dillon şi domnişoara de Kersaint, amândouă bogate, având pământuri întinse în Martinica, erau cele mai curtate. Prima se mărită cu ducele de Fitz-James, cea de a doua, cu ducele de Duras. Mai târziu, am devenit prietenă bună cu amândouă, aşa că voi mai vorbi despre ele.

Capitolul IV

Concert de dimineaţă. Generalul de Boigne. Căsătoria mea. Firea domnului de Boigne. Prinţii de Orléans. Contele de Beaujolais. Domnul duce de Montpensier. Ducele de Orléans. Neplăceri domestice. Călătorie în Germania. Hamburg. München. Reîntoarcerea la Londra. Povestea lady-ei Mary Kingston.

Nu voi istorisi romanul vieţii mele, căci fiecare îl are pe al său, şi dacă ai talent şi respecţi adevărul, poţi realiza un

lucru interesant; din păcate, eu n-am talent. Aşa că nu voi spune despre mine decât ceea ce este absolut necesar, ca să puteţi înţelege de la câte ferestre am asistat la spectacolele pe care voi încerca să le descriu şi cum de am ajuns la acest lucru. Pentru asta, e nevoie să intru în unele amănunte privind măritişul meu.

Simţindu-se mult mai bine, mama ţinu să mă distrez, la reîntâlnise la Londra pe Sappio, fostul maestru de muzică al reginei Franţei. Veni deci la noi, mă puse să cânt, rămase încântat de talentul meu şi-l cultivă cu mare zel. Soţia sa, o persoană micuţă şi foarte gentilă, era şi ea bună muziciană. Vocile noastre se potriveau atât de bine încât, atunci când cântam împreună, geamurile şi oglinzile vibrau. N-am mai văzut aşa ceva decât atunci când cântau doamnele Sontag şi Malibran. Acest lucru se bucura de un bun renume, mai ales printre artişti, pentru că era ceva rar. Sappio îşi aducea destul de des nevasta la mama. Încetul cu încetul, se obişnuiră să vină mai ales duminica dimineaţa, alcătuind până la urmă un fel de concert, improvizat de artiştii profesionişti şi de cei amatori. Auditorii se înmulţiră, moda îşi vârî şi ea coada şi, după câteva săptămâni, mamei îi fu nespus de greu să scape de nepoftiţii care veneau cu grămada la noi. Un oarecare domn Johnson, pe care-l vizitam uneori, îi ceru mamei îngăduinţa să aducă cu sine pe un nou-sosit din India; omul cunoştea prea puţină lume şi era dornic de societate. Veni, apoi plecă fără ca noi să-i fi dat prea mare atenţie. Trecură câteva săptăMâni. Străinul ne făcu o nouă vizită, se scuză că o entorsă îl împiedicase să vină mai curând şi o rugă pe mama să poftească a doua zi să ia masa cu el; după ce încercă să se eschiveze în fel şi chip, mama nu mai avu încotro şi acceptă. De altfel, nu veneau decât familia O’Conneli şi familia noastră. Gazda îi rugă apoi pe domnul O’Connell să vină la noi a doua zi dimineaţă şi să mă ceară de nevastă, în numele lui. Mă apropiam de şaptesprezece ani. Nu mi se făcuse niciodată, până atunci, nici cel mai mic compliment. Nu cunoşteam altă dragoste, decât dragostea filială. Mama nu-şi găsea liniştea văzând că resursele noastre, şi aşa destul de precare, erau pe terminate. Regina Neapolelui, alungată din statele sale, i-a spus că nu ştia dacă va mai putea să-i dea, în continuare, pensia pe care i-o

fixase. Lamentările mamei mă impresionară totuşi mai puţin decât tăcerea tatei şi insomniile care-şi lăsaseră pecetea pe chipul lui. Eram deci sub aceste impresii, când domnul O'Connell sosi cu misiunea de a-mi propune mâna unui om care spunea că are o rentă de douăzeci de mii de ludovici pe an, care oferea trei mii de ludovici, drept venit soţiei sale şi care insinua că, neavând pe nimeni pe lume, nu va avea nimic mai scump pe pământ decât pe tânăra sa soţie şi familia ei.

I-am cerut un răgaz până a doua zi, deşi hotărârea mea fusese luată. I-am scris un bileţel doamnei O'Connell ca s-o rog să mă invite să iau masa la ea – lucru care de altfel se întâmpla destul de des – şi să-l anunţe şi pe generalul de Boigne să vină. Bineînţeles că a fost prompt la întâlnire; am făcut greşeala – deşi eu o socot un lucru cinstit – să-i spun că nu simţisem nimic pentru el şi probabil că n-aveam să simt niciodată, dar că – dacă el voia să aibă grijă de părinţii mei asigurându-le existenţa – îi voi fi atât de profund recunoscătoare, încât mă voi mărita cu dragă inimă, cu el. Dacă acel sentiment îi era de ajuns, îmi dădeam consimţământul; dacă pretindea mai mult, eram prea cinstită ca să-i pot făgădui ceva, atât în prezent, cât şi în viitor. El mă asigură că nu-şi făcea niciun fel de iluzii că ar putea inspira altfel de sentimente. Am cerut ca cinci sute de ludovici din renta mea să-mi fie asiguraţi printr-un contract, care avea să fie semnat de părinţii mei, o dată cu contractul de căsătorie. Domnul O'Connell îşi asumă sarcina să redacteze aceste acte. Domnul de Boigne îmi spuse că atunci nu-mi va mai da rentă decât două mii cinci sute de ludovici. Am fost de acord, tăind scurt orice discuţie şi m-am reîntors acasă pe deplin satisfăcută.

Mama se simţi puţin jenată că nu apelasem la ea într-un moment în care era vorba de soarta mea. I-am povestit ce anume făcusem. Şi ea şi tata, deşi foarte mişcaţi, mă conjurară să reflectez bine. I-am asigurat că eram pe deplin mulţumită, şi lucrul era adevărat în acel moment, căci eram animată de eroismul primei tinereţi. Din punct de vedere al conştiinţei, mă pusesem la adăpost, spunându-i acelui om că nu credeam că-l voi iubi vreodată. Mă simţeam în stare să-mi îndeplinesc îndatoririle pe care eram pe cale să le contractez

şi de altfel totul era înlăturat de fericirea de a-mi scoate părinţii din situaţia grea în care se găseau. Nu aveam în faţa ochilor decât acest lucru şi nu simţeam deloc că fac un sacrificiu. Mai mult ca sigur că la douăzeci de ani n-aş fi avut acest curaj, dar la şaptesprezece nu-ţi dai seama ce înseamnă să-ţi pui în joc viaţa. După douăsprezece zile eram măritată. Generalul de Boigne avea patruzeci şi şapte de ani, eu şaptesprezece. Venea din India, cu o reputaţie onorabilă şi cu o avere imensă făcută în slujba prinţilor mahraţi. Viaţa sa nu prea era cunoscută şi m-a minţit ori de câte ori l-am întrebat despre numele, familia şi viaţa lui[34]. Cred că în acea

34 *Benoit Laborgne*, s-a născut la 8 martie 1751, în Chambéry. Tatăl său era negustor de blănuri. La început, a urmat Şcoala de Drept; după studii temeinice la colegiul din oraşul natal, s-a simţit atras către cariera armelor. A intrat deci într-un regiment irlandez aflat în slujba Franţei apoi, în 1768, s-a mutat în regimentul Clark. Văzînd că avansarea e mult prea dificilă, trece – cu gradul de căpitan – într-un regiment grec aflat în slujba Caterinei, ţarina Rusiei. În 1780 e luat prizonier şi dus la Chio, apoi la Constantinopole unde rămâne prizonier şapte luni, până la încheierea păcii. Ajuns maior, îşi dă demisia din armată şi pleacă în India. După o perioadă destul de grea, în care – ca să trăiască – e nevoit să dea lecţii de scrimă, Benoit Laborgne este trimis de către lordul Hastings, guvernatorul Indiei, cu o misiune la prinţii indieni. În 1793 îl găsim la Delhi. După o serie de încercări pe lângă diverşi prinţi hinduşi şi după o serie de dificulţi cu companiile din India, intră în slujba prinţului Sindiah. Îi organizează acestuia armata după sistemul european, se bucură de mari succese şi faţă de alţi prinţi indieni, este numit general al infanteriei, apoi guvernator al provinciilor cucerite, primind o cotă parte din tot ce capturează, izbutind astfel să adune o avere uriaşă. În 1794, prinţul Sindiah moare. După doi ani, Laborgne, acum generalul de Boigne, se reîntoarce în Europa şi se însoară, în 1798, cu Adèle de Osmond, căsătorie din care nu rezultă nici un copil.

Făcut conte, locotenent-general şi înmânându-i-se Marea Cruce de Saint-Maurice şi Saint-Lazar, de către regele Sardiniei, generalul de Boigne devine binefăcătorul oraşului natal. Ludovic al XVIII-lea, îl numeşte aghiotant, îl face cavaler al ordinului Saint-Louis şi-i înmânează Legiunea de onoare. Moare la 21 iunie 1830, La Chambéry, unde i se ridică o statuie.

Instituţiile caritabile ridicate de general sunt numeroase: după ce a construit un teatru, a făcut numeroase străzi, a înălţat câteva

epocă, dorea să rămână aşa cum arăta, adică onorabil. Adusese unele omagii unei foarte frumoase fiice a unui doctor. Ea le primise cu prea puţină bunăvoinţă sau cu o cochetărie care nu-i fusese înţeleasă. Ieşind într-o zi de la ea, îşi aminti brusc de tânăra – adică de mine – pe care o cunoscuse cu câteva săptămâni mai înainte. Voi să-i dovedească acelei frumuseţi dispreţuitoare că o fată mult mai tânără, mai frumoasă, mai binecrescută, şi dintr-o familie nobilă putea să-i accepte mâna. El mi-o oferi, iar eu am acceptat-o, spre nefericirea amândurora. Dacă în acel moment, aş fi avut totuşi o fărâmă de minte, dacă seducţia averii nu mi-ar fi surâs o clipă, cred că n-aş fi avut curajul să-mi vâr capul în laţul pe care mi l-am pregătit cu mâna mea. Trebuie totuşi să recunosc că, deşi o copilă, niciun sentiment uşuratic n-a pus stăpânire pe inima mea, şi că atunci când m-am văzut înconjurată de atâta lux, n-am simţit totuşi nicio bucurie.

Domnul de Boigne nu era atât de bun, nici atât de rău cum te simţeai uneori înclinat să-l judeci după faptele sale. Provenind din burghezia cea mai de jos, fusese vreme îndelungată soldat. Nici azi nu ştiu cum a ajuns din legiunea irlandeză, aflată în slujba Franţei, la elefantul de pe spinarea căruia comanda o oaste de trei mii de cipoi, alcătuită cu grijă de el, şi menită să-l slujească pe Sindiah, şeful prinţilor mahraţi, căruia această putere, organizată după tipicul european, îi asigura dominaţia în nordul Indiei.

Domnul de Boigne trebuie să se fi folosit de multă abilitate

---

institute ştiinţifice, a ridicat un colegiu al iezuiţilor, a mărit considerabil spitalul, a creat un azil pentru bătrâni, un ospiciu pentru nebuni, un loc de refugiu pentru cei care nu puteau munci, a instituit numeroase burse pentru tinerii merituoşi dar săraci şi dornici să înveţe fie carte, fie o meserie.

„Domnul de Boigne, scrie doamna Lenormand, a dat întotdeauna dovadă de multă consideraţie şi respect faţă de soţia sa şi, atâta vreme cât a trăit, doamna de Boigne a petrecut în fiecare an câteva săptămâni împreună cu el, fie la Buissonrond, fie la Chambéry; ori de câte ori ea îi făcea cinstea de a-l vizita, el invita cât mai multă lume. Însăşi soţia lui n-a rostit numele generalului decât cu respectul datorat unui astfel de binefăcător.” (n. ed. fr.).

şi şiretenie ca să poată părăsi India ducând cu sine doar o părticică din bogăţiile uriaşe pe care le adunase acolo, părticică ce se ridica la mai bine de zece milioane de lire. Repeziciunea cu care trecuse de la gradul de soldat la cel de comandant, de la o sărăcie lucie la o avere imensă, nu-l făcuse niciodată să simtă frecuşul societăţii ale cărei rotiţe îl uimeau. Boala de care suferise, îl obligase să folosească opiumul în cantităţi mari, care-i paralizau deseori şi fizicul şi psihicul. Îndelungata sa şedere în India adăugase geloziei sale înnăscute – de altfel firească la un om de vârsta lui – acea gelozie crâncenă, specific orientală; pe lângă toate astea, mai avea şi o fire, cred că cea mai grosolană pe care bunul Dumnezeu a dat-o vreodată, vreunui muritor. Simţea nevoia să se facă nesuferit în aceeaşi măsură în care oamenii normali se străduiesc din toate puterile să placă. Voia să-şi impună puterea pe care i-o conferea imensa lui avere şi nu-i dăduse niciodată prin cap să şi-o manifeste altfel decât jignindu-i pe cei din jur. Îşi insulta valeţii; îşi jignea musafirii, dar de cele mai multe ori, victima proastei sale dispoziţii eram eu, soţia lui. Şi deşi era un om cinstit, loial în afaceri, deşi – cu toată grosolănia lui – părea un om de treabă, totuşi această bădărănie la care se adăuga îngâmfarea parvenitului, cel mai nesuferit dintre toate cursurile sale, toate astea îl făcuseră atât de antipatizat de toţi, încât nicio fiinţă, din nicio clasă socială, nu se lipise de el, deşi ajutase o mulţime de lume.

În epoca în care m-am măritat cu el, era destul de avar, dar dacă aş fi vrut, aş fi putut dispune cum mi-ar fi plăcut de averea lui. Cred că o femeie mai coaptă, mai abilă, care să ştie să pună preţ pe bucuriile pe care ţi le oferă banii, şi urmărind acel testament de care el tot vorbea întruna şi pe care l-am văzut refăcându-l de vreo cinci-şase ori, s-ar fi putut alege cu o situaţie frumoasă. Dar ce puteam face eu, o fetiţă de şaptesprezece ani, mult mai candidă şi mai mândră decât fetele de seama mea? Treceam din uimire în uimire văzând cum bărbatul meu îşi dezvăluia, sub ochii mei, cele mai josnice şi mai urâte patimi. Gelozia lui absurdă, exprimată în modul cel mai brutal, mă uluia, mă umplea de mânie şi de dispreţ. Având o situaţie strălucită, ofeream foarte des mese excepţionale, şi dădeam concerte minunate,

la care bineînţeles că trebuia să cânt şi eu. Domnul de Boigne era, din când în când, foarte încântat să arate lumii ce achiziţie făcuse el: o foarte frumoasă păpuşă, care se comporta ca un automat! Dar nu peste mult, gelozia lui orientală îl apuca din nou; furios că fusesem privită, admirată, ascultată, şi aplaudată, mi-o trântea de la obraz, în nişte termeni mai mult decât cazoni.

Pe atunci erau la modă concertele, la care asistau persoanele cele mai distinse atât din Anglia cât şi din străinătate. Adesea veneau şi prinţii de Orléans; luau masa la noi, dar ţepeni şi plini de ei, fără să-şi permită nici cea mai mică familiaritate.

Retraşi toţi trei într-o căsuţă în Twickenham, din împrejurimile Londrei, trăiau cât se poate de modest, dar convenabil. Domnul de Monjoie, prietenul lor, alcătuia toată Curtea lor şi îndeplinea funcţiile de gentilom de cameră, în rarele ocazii când era vorba de etichetă.

În ciuda silei de la început, în curând am observat că ducele de Montpensier era tot atât de amabil pe cât era de cultivat şi de distins. Iubea cu pasiune artele şi muzica. Domnul duce de Orléans îi tolera orice din dragoste pentru el. Nimic nu era mai mişcător decât legătura dintre aceşti doi prinţi şi dragostea pe care o nutreau amândoi faţă de fratele mai mic, domnul de Beaujolais. Acesta nu prea se sinchisea de afecţiunea lor. Era – uşuratic, inconsecvent, n-avea nicio ocupaţie, şi când s-ar fi putut şi el emancipa, la Londra, călca în toate străchinile în care calcă de obicei toţi tinerii pedanţi. În ciuda chipului său încântător, a înfăţişării sale distinse, căpătase nişte apucături atât de urâte, încât nu te simţeai deloc bine în compania lui. Oricine-i zărea când ieşea de la Operă, îl ocolea, temându-se să nu fie beat criţă. Excesele şi băutura îl făcură să se îmbolnăvească de piept; domnul duce de Orléans l-a îngrijit ca o mamă, însă nu l-a mai putut salva. Dar am început să anticipez asupra evenimentelor. În epoca despre care vorbesc, domnul conte de Beaujolais era încă sub influenţa fraţilor săi şi nu se ştia despre el decât că promitea să arate bine.

Domnul duce de Montpensier era urât, dar atât de amabil şi de graţios, manierele îi erau atât de distinse încât nici nu-i mai observai urâţenia. Ducele de Orléans avea un chip destul

de frumos, dar n-avea nici urmă de distincţie, nici în înfăţişare, nici în comportare. Niciodată nu părea să se simtă la largul lui. Discuţia cu el, deşi extrem de interesantă, avea o anumită notă de pedanterie care nu i se potrivea unui om atât de tânăr. În sfârşit, n-aş putea spune că mă încânta tot atât de mult cât fratele său cu care mi-ar fi plăcut să discut ceasuri în şir dacă aş fi cutezat.

După zece luni de căsnicie furtunoasă, domnul de Boigne îmi propuse într-o bună dimineaţă să mă readucă la părinţii mei. Am acceptat, cu nespusă bucurie. Dar nu asta era şi socoteala celor din familia mea, nici din societatea mea care voiau să profite din plin de pe urma milionarului, păsându-le prea puţin cine trăgea ponoasele. Aşa că iată-mă dintr-odată şi victima şi martira celor mai odioase persecuţii. Îi reproşasem mai ales, bărbatului meu, că mă avusese la şaptesprezece ani, că-mi spulberase toate iluziile cu care păşisem în lume, cu zece luni mai înainte. Numai că domnul de Boigne nu se îndură să-şi lase din gheare prada, pe care acum începu a o regreta. Părinţii mei, precum şi persoanele cele mai distinse dintre emigranţi, trecură de partea lui. Unul îşi asumă sarcina să mă spioneze, altul să-mi interogheze slugile. Cutare se lăuda că avea trecere la Roma şi putea desface căsătoria. Altul, găsi că contractul de căsătorie era lovit de diverse nulităţi etc., etc. Se adunau acasă la soţul meu şi mă tocau fără milă. Inventau tot soiul de murdării pe seama mea; i le povesteau – unii în versuri, alţii în proză – şi le vindeau pe bani grei. În sfârşit, toată lumea fu cumplit de pornită împotriva unei fete care abia împlinise şaptesprezece ani şi pe care, în ajun, o copleşise cu linguşelile sale. Văzând atâta josnicie şi răutate, până şi domnul de Boigne s-a revoltat; şi-a ferecat punga şi şi-a închis casa. Am văzut mai târziu, în mâinile sale, unele scrisori, adevărate pilde de elocinţă împotriva mea, dovezile josnicelor servicii pe care i le făcuseră acei aşa-zişi prieteni ai săi. Avusese grijă să păstreze numele persoanelor, sumele pe care le ceruseră şi pe care le plătise. Acele sume erau de natură să-l facă să se umfle în pene, să-i satisfacă pe deplin orgoliul, constituind totodată o sâcâială în plus, arătându-mi-le. Imposibilitatea de a-l determina pe domnul de Boigne de a aranja în aşa fel lucrurile încât să am şi eu parte de puţină linişte,

nerespectarea făgăduielilor pe care le făcea cum că-şi va schimba purtarea faţă de mine, mâhnirea pe care o simţeam fiindcă eram nedreptăţită de cei din jur, induşi în eroare de agenţi plătiţi de soţul meu, m-au determinat să nu mă mai întâlnesc cu el decât după trei luni.

Nu voi intra în niciunul din amănuntele căsniciei mele. E de ajuns să ştiţi că, disperat şi crezând că mă adoră atunci când eram despărţiţi, sătul de mine şi urându-mă când eram împreună, m-a părăsit „pentru totdeauna de vreo cinci sau şase ori. Toate aceste despărţiri erau însoţite de scene care mi-au otrăvit tinereţea de care nu m-am bucurat câtuşi de puţin şi care a trecut atât de repede încât aproape că nici nu mi-am dat seama.

În 1800 am făcut o călătorie în Germania. Am petrecut o lună la Hamburg unde emigranţii erau cârmuiţi de sceptrul doamnei de Vaudémont. Câteva stângăcii nevinovate pe care le-am săvârşit, scandalurile pe care le-au iscat – atât de mari încât era cu neputinţă să le treci cu vederea – pur şi simplu m-au revoltat. De la Hamburg, m-am dus la Altona, apoi la München, populat pe atunci de rămăşiţele armatei lui Condé, unde am găsit exagerarea împinsă până la extravaganţă. Începând de atunci m-am obişnuit să nu fiu de părerea nimănui şi să am întotdeauna propria mea părere. Îmi amintesc că am auzit susţinându-se la München, inepţia că emigranţii nu trebuiau să consimtă să se înapoieze în Franţa decât cu condiţia să fi se restituie nu numai castelele, ci şi mobilele în starea în care fuseseră când le-au părăsit. Cât priveşte restituirea bunurilor, dobândirea drepturilor şi satisfacerea tuturor pretenţiilor, faptul devenise ceva de la sine înţeles. Poate că acele dorinţe o dată împlinite, i-ar fi dezamăgit, căci emigranţii se obişnuiseră până într-atâta să tot repete că pierduseră rente de sute de mii de livre, încât ajunseseră să creadă până şi ei acest lucru. Nu exista conac, oricât de amărât, pe care stăpânul său să nu-l regrete ca pe cine ştie ce castel măreţ. Am trecut prin Tirol, care mi s-a părut – după expresia prinţului de Ligne – cel mai frumos coridor al Europei. Am făcut apoi un drum până la Verona pentru a le vedea pe surorile domnului de Boigne, a căror existenţă, până la urmă, mi-a mărturisit-o, apoi ne-am reîntors la Londra, unde am avut bucuria să-mi regăsesc

părinţii, de care această călătorie mă îndepărtase. Dacă nu mi-aş fi făgăduit să nu intru în amănunte, aş fi avut de istorisit foarte multe lucruri legate de amărăciunile şi de ofensele pricinuite de manierele grosolane ale bărbatului meu. Folosesc cu bunăştiinţă cuvântul „maniere”, fiindcă aveam a mă plânge mai mult de forma decât de fondul felului său de a se comporta. După ce înduri zilnic astfel de dispoziţii capricioase, care, dacă le-ai suporta doar din când în când, nu te-ar deranja, îţi dai seama cât de mult îţi poţi amărî viaţa. Sâcâielile bărbatului meu mă deranjară atât încât să nu-mi mai rămână lacrimi cu care s-o plâng pe cea mai bună prietenă a mea. Dragă Mary, povestea ta n-are nevoie de talente speciale ca să poată fi istorisită: e de-ajuns să fie veridică, aşa că mă voi strădui s-o redau întocmai.

Murindu-i fratele, lady Kingston devenise o foarte bogată moştenitoare. Acel frate lăsase un fiu; însurându-se însă prea târziu, copilul nu mai putuse fi legitimat. Mama, persoană interesantă, murise la naşterea celui de al doilea copil, care se prăpădise şi el. Tatăl lady-ei Kingston nu voise să recunoască niciodată căsătoria fiului său şi nici pe copilul pe care acesta îl lăsase în grija surorii sale, lady Kingston. Această asprime mersese atât de departe, încât atâta vreme cât trăise bătrânul, lady Kingston fusese nevoită să-şi ascundă interesul pe care i-l purta micului orfan şi pe care-l crescu cu o grijă deosebită. De îndată ce intră în posesia averii, ea se preocupă de soarta tânărului Fitz-Gerald, căruia chiar propriul său tată îi lăsase puţinul pe care-l avea; lady Kingston îl ajută să intre în armată, îl sprijini, îi facilită căsătoria cu o tânără ce urma să capete o avere frumoasă apoi – lucru destul de rar în Anglia – instală această tânără pereche, într-o casă pe care conţii de Kingston o aveau la Londra şi unde nu locuiau niciodată. Lordul Kingston, om sălbatic şi posac, nu-şi părăsea domeniul din Irlanda unde trăia ca un despot. Lady Kingston avea o mulţime de copii; grija educării lor o adusese câţiva ani la rând în capitală, unde familia Fitz-Gerald avea un cămin foarte plăcut. Soţia era blinda, atentă, soţul – prietenul, fiul, fratele ei. Micile domnişoare Kingston crescuseră pe genunchii lor. Lady Mary, fata cea mai mare, era una dintre persoanele cele mai încântătoare pe care le-am întâlnit vreodată. Mama sa dorea

s-o scoată în lume, dar ea refuza să iasă, preferind să-şi continue studiile alături de surorile ei. Singura ei plăcere era să se plimbe pe jos ori călare, iar uneori cu brişcă. Lady Kingston nu vedea niciun impediment ca domnul colonel Fitz-Gerald s-o însoţească. Acest obicei dura de câţiva ani, dar lady Kingston nu băgase de seamă că, între timp, fetiţa de odinioară devenise o fată încântătoare şi că protectorul ei n-avea nici treizeci de ani. Dacă ai fi cercetat cu atenţie toate portretele eroilor de roman pentru a extrage idealul de perfecţiune, cred că toţi acei tineri ar fi fost cu mult sub ceea ce se putea spune despre tânărul colonel Fitz-Gerald. Chipul lui frumos, ţinuta distinsă, fizionomia atât de blândă şi totodată atât de expresivă, toate acestea nu făceau altceva decât să-ţi întărească încrederea în însuşirile sale sufleteşti, cu totul deosebite. Colonelul gărzilor era adorat atât de subalterni, cât şi de camarazi.

Mary venea să petreacă dimineţi întregi şi uneori chiar şi serile cu mine. Era însoţită întotdeauna de Fitz-Gerald; mama ei făcea vizite, surorile stăteau cu guvernantele. Colonelul avea delicateţea s-o aducă, apoi venea s-o ia îndărăt, uneori cu brişcă. De îndată ce rămâneam singure, ea avea întotdeauna câte ceva de povestit despre calităţile colonelului; de altfel, nu-mi vorbea decât despre el. Eu eram mult prea tânără şi prea inocentă pentru a bănui ceva. Mi se părea cât se poate de firesc să-i laude lui Fitz-Gerald nişte calităţi care păreau, într-adevăr, admirabile. O iubeam mult pe Mary. Mă simţeam măgulită că prefera mica noastră casă din Brompton-Row, celei mai strălucite societăţi din Londra. Colonelul, fără să fie muzician, avea o voce foarte frumoasă. Îl rugam să cânte împreună cu noi şi râdeam de ne prăpădeam când scăpa câte un diez sau pocea câte un cuvânt italienesc; atunci se jura că ne va sili să cântăm în galică, pentru a-şi lua revanşa. Lady Mary se arăta gata să-i satisfacă dorinţa şi de multe ori cântau amândoi, cum nu se poate mai frumos, vechi melodii irlandeze. Vai! Ce n-aş fi dat ca acele seri atât de plăcute şi care n-aveau alţi martori decât pe mama şi pe tata, să fi fost atât de nevinovate pentru cei doi sărmani tineri, cum erau şi pentru mine! Sunt convinsă că prima care s-a îndrăgostit a fost Mary. Ea s-a simţit puternic atrasă de el, iar FitzGerald nu şi-a dat seama

de pericolul care-l pândea.

Îmbolnăvindu-se unul dintre fiii săi, lady Kingston fu chemată pe neaşteptate în Irlanda. Nevoind s-o expună pe Mary – a cărei sănătate era şi aşa destul de delicată – oboselii unei călătorii lungi şi rapide, doamna Kingston plecă singură, rugându-l pe colonel să i-o aducă el pe Mary. Abia în această călătorie fatală îşi dădură amândoi seama de patima care-i stăpânea. Zic „amândoi”, fiindcă sunt convinsă că Fitz-Gerald n-a sedus-o pe Mary, iar aceasta nu se gândea să-l târască pe colonel în acel condamnabil abuz de încredere. Fitz-Gerald rămase în Irlanda atâta timp cât stătu şi lady Kingston acolo şi nu se reîntoarse la Londra decât o dată cu ea şi cu fiica ei. În timpul acestei absenţe, avu loc măritişul meu. Eu îi scriam, dar ea nu-mi mai răspundea. După ce s-a reîntors la Londra, n-a mai vrut să vadă pe nimeni; iar eu nu mă puteam duce la ea. Mă aflam în Europa când am primit vestea că se îmbolnăvise, iar profunda ei tristeţe o hotărî pe mama sa s-o trimită – ca să mai schimbe aerul şi să se mai distreze – la o prietenă a ei, lady Harcourt. Dar iată că într-o bună dimineaţă, Mary nu mai apăru la dejun; o căutară, dar în zadar; pălăria şi şalul, găsite pe malul râului, îi făcură pe toţi să creadă că se înecase; dar un muncitor o văzuse, la ora cinci, urcându-se într-o trăsură de poştă. După douăsprezece ore, lady Harcourt – cu rigoarea zeului ei metodist – îi afişase numele şi semnalmentele, pe toate zidurile şi în toate gazetele. Mama îi reproşă această crudă publicitate.

— Dragă mea, îi răspunsese lady Harcourt, fiecăruia după faptă, şi răsplată! Şi-a făcut-o cu mâna ei, acum să suporte rigorile moralei!

Vai, biata Mary! Răutatea unora, severitatea şi cruzimea altora, totul a contribuit la pierderea ei!

La început, au crezut că Fitz-Gerald plecase din Londra, cu vreo treabă, trimis de regimentul său; dar s-a aflat în curând că, de fapt, această treabă n-a fost decât un pretext. Lady Kingston, persistând în orbirea ei, îi trimise veste că fiica ei fugise, dar nu-l găsi. Zilele trecură. Lordul Kingston şi fiii săi, toţi mai mari decât Mary, sosiră din Irlanda şi începură să-i caute pe cei doi. După multă tevatură, aflară, în sfârşit, că un domn şi fiul său se pregăteau să se îmbarce şi să plece în America. Le luară urma şi-i găsiră chiar în clipa în care Mary.

Se îmbrăca bărbăteşte, pentru a se deghiza cât mai bine.

Când lordul Kingston intră în odaia unde se aflau cei doi tineri, aceştia îşi ascunseră amândoi chipul în palme. Mary se lăsă luată de ai săi, fără ca nici ea, nici el să răspundă la înjurăturile şi la ocările cu care fuseseră copleşiţi, decât cu cuvintele: „Da, suntem vinovaţi!” Mary fu adusă mamei sale, dar nu i se îngădui s-o vadă. Tatăl şi fraţii săi se preschimbară în cei mai nemiloşi temniceri. Ea nu încercă să-şi ascundă în niciun fel sarcina, care acum devenise vizibilă. Nu se apără în niciun fel, acceptă, supusă, toate nedreptăţile, dar cu demnitate, calm şi răceală.

Izbuti s-o vadă pe doamna Fitz-Gerald, plânseră împreună, iar la urmă o rugă să vină în ajutorul soţului ei. Aceasta nici nu dorea mai mult; l-ar fi primit înapoi acasă, cu braţele deschise. Se duse deci la el, trimiţându-i vorbă că avea un mesaj din partea lui Mary. Dar el, mulţumindu-i cu efuziune, îi răspunse că viaţa sa nemaiputând aduce fericire nimănui, o va consacra nefericitei victime pe care o târâse în prăpastie. Îi datora trista consolare de a afla că lacrimile de sânge pe care le vărsa nu vor seca niciodată. La câţiva ani după această catastrofă, doamna Fitz-Gerald mi-a arătat această corespondenţă, fiindcă nu s-a mulţumit doar cu un singur demers şi biata femeie nu mai avea invective pentru crâncenii persecutori ai lui Fitz-Gerald şi ai iubitei sale. Când se pregătise să fugă, tânărul îşi luase toate precauţiile pentru a-i asigura un trai fericit soţiei sale; apoi îi trimise generalului o scrisoare prin care îşi dădea demisia şi se instală într-un sătuleţ din împrejurimile Londrei. Înainte ca Mary să plece, îi trimisese un bileţel prin doamna Fitz-Gerald în care îi spunea unde-l putea găsi şi o asigura că avea să aştepte toată viaţa, în acel sătuleţ, poruncile pe care ea i le va da, dar că nu va încerca să ia în niciun fel legătura cu dânsa, de teamă ca nu cumva să-i îngreuneze situaţia. Mary fu dusă într-o casă părăsită pe care tatăl ei o avea în Connaught, pe ţărmul Atlanticului, într-un loc aproape sălbatic, şi dată în grija a două slugi devotate lordului Kingston. Fratele ei îl provocă pe Fitz-Gerald la duel: traseră de câte trei ori unul în celălalt, dar până la urmă, fratele lui Mary observă că Fitz-Gerald se ferea cu mare grijă ca nu cumva să-şi rănească adversarul; fu silit să se bată; dar nu voia – spunea el – să mai adauge şi

alte necazuri la cele pe care i le căşunase doamnei Kingston şi trasul lui în aer puse astfel capăt duelului în care tânărul nădăjduise că-şi va afla moartea. Neavând putinţa să continue acest gen de răzbunare în faţa martorilor, familia Kingston se gândi la altceva.

Mary se apropia de momentul în care trebuia să aducă pe lume acea fiinţă nevinovată a cărei soartă o făcea să tremure de spaimă. Ameninţările o lăsau rece în ceea ce privea viaţa ei, dar nu şi viaţa copilului. Una din femeile care o păzeau, păru a se mai îmblânzi. Ba, la un moment dat, se oferi chiar să salveze acea mică fiinţă nevinovată, dacă ar găsi pe cineva care s-o poată scoate din castel. Se va pricepe ea să înşele vigilenţa stăpânului! Mary nu mai avea pe nimeni pe lume care s-o ajute, decât pe Fitz-Gerald. Femeia făgădui să-i ducă o scrisoare. Mary îi scrise deci iubitului ei să trimită un om de încredere în satul vecin, ca să ia copilul. Scrisoarea – cum era şi de aşteptat – ajunse în mâinile lordului Kingston, care o cercetă cu atenţie, îl cunoştea prea bine pe Fitz-Gerald pentru a şti că, pentru o astfel de treabă, nu se va încrede în nimeni, decât în el însuşi. Într-adevăr, a doua zi, tânărul sosi la locul indicat, singur, pe jos, şi deghizat. Peste câteva ceasuri, lordul Kingston şi cei doi fii ai săi, intrară în cămăruţă unde Fitz-Gerald se odihnea pe o saltea de paie. Se zice că cei trei i-ar fi oferi un pistol ca să se împuşte; ceea ce se ştie sigur, e că a pierit în acea odaie. Scrisoarea lui Mary, pe care o găsiră asupra lui, precum şi o miniatură a ei, fură aduse nefericitei fete, amândouă pline de sângele lui. Fraţii ei se lăudară cât fuseseră de şireţi ca să-l poată prinde şi ucide. Mary, distrusă, născu un copil mort, apoi înnebuni, o nebunie atât de furioasă, încât la un moment dat trebuiră s-o lege. Aceste accese de furie alternau cu perioade de totală apatie, dar de îndată ce vedea vreun membru al familiei sale o apucau brusc furiile. Lumea – care la început fusese scandalizată de ingratitudinea lui Fitz-Gerald – sfârşi prin a fi mai mult decât indignată de comportarea familiei Kingston, încă înainte de această ultimă catastrofă. Cât despre doamna Fitz-Gerald, ea ceru pretutindeni dreptate şi răzbunare, pregătindu-se chiar să dea în judecată familia criminală. Dar lordul Kingston era mult prea puternic în Connaught ca să cuteze careva să depună mărturie

împotriva lui, aşa că această deplorabilă afacere fu înăbuşită. Chiar dacă lordul Kingston şi cei doi fii ai săi izbutiră să scape de eşafod, n-au scăpat în schimb de hula şi de ruşinea oamenilor; nu m-aş mira deloc ca această ruşine îndurată să fi determinat pe unul dintre cei doi fii ai lordului, colonelul Kingston, să rămână vreme îndelungată în străinătate.

Vedeţi deci şi dumneavoastră că există romane mult mai puţin tragice decât acest trist episod din viaţa reală.

Capitolul V

Călătorie în Scoţia. Alnwick. Burleigh. Marchiza d'Exeter. Plecarea domnului de Boigne. Domnul duce de Berry. Contesa de Polastron. Abatele Latil. Moartea ducesei de Guiche. Moartea doamnei de Polastron. Superioritatea contelui de Artois asupra prinţului de Galles. Societatea lady-ei Harington. Lady Hester Stanhope. Doamna Grassini. Dragonetti. Tarantela. Viotti.

De îndată ce m-am reîntors la Londra, domnul de Boigne m-a dus în Scoţia. Voia cu orice preţ să mă îndepărteze de familia mea. Ne-am oprit în Westmoreland, la sir John Legard, care s-a arătat pe cât de afectuos, tot pe atât de amabil faţă de mine. M-am bucurat foarte mult că am avut prilejul să-l revăd. În Scoţia, am fost primită ca unul de-ai casei de către ducele de Hamilton. Am petrecut o bună bucată de vreme în casa lui, am asistat împreună cu fiicele sale, la cursele de cai de la Edimburg, precum şi la toate serbările pe care le-au dat. Nu ştiu care din ele a observat că semănăm cu un portret al reginei Maria-Stuart, aflat în palatul din Holyrood. Vorba a trecut din gură în gură, gazetele au difuzat-o şi ele, şi această asemănare, adevărată sau falsă, m-a făcut să devin atât de cunoscută, încât la curse sau în diverse locuri eram tot timpul urmărită de o droaie de oameni care – dacă e să spun adevărul – nu mă deranjau deloc, ba dimpotrivă, chiar îmi făceau plăcere. Din remarcile pe care le auzeam şi le răsauzeam, răzbătea o puternică afecţiune pentru *„our queen Mary".*

Am vizitat castel după castel, primiţi sărbătoreşte peste tot. Scoţienii sunt oameni ospitalieri. De altfel, fusesem „la

modă”, la Edimburg, şi cine n-a trăit în societatea serioasă a insularilor britanici nu-şi dă seama ce importanţă au aceste două cuvinte: *„la modă”.* Domnul de Boigne fu mai puţin posac ca de obicei. Aristocraţia – când avea avere şi trăia pe picior mare – îi impunea, şi văzând cât de frumos eram primită peste tot, începuse a se purta mai bine cu mine. Una peste alta, această călătorie a constituit unul dintre cele mai plăcute momente din tinereţea mea.

Reîntorcându-ne la Northumberland, ne-am oprit la Alnwick, acea reşedinţă a ducilor de Northumberland, atât de frumoasă şi cu un atât de bogat trecut istoric. Stăpânii ei au avut bunul gust de a o păstra aşa cum era, ceea ce n-o făcea să fie chiar prea comodă, în ciuda luxului fiecăreia dintre odăi. Odinioară, ducii de Northumberland sunau dintr-un clopot mare ca să-şi anunţe vecinii că se aflau la Alnwick şi că *hall-ul* lor era deschis tuturor musafirilor care doreau să le onoreze masa.

Acest gen de invitaţie a fost, cu timpul înlocuit de alte obiceiuri. Totuşi clopotul continua să sune o dată pe an, în ajunul sosirii ducilor la Alnwick, şi respectul englezilor pentru vechile obiceiuri este atât de mare încât toţi vecinii, pe o distanţă de zece mile de jur împrejur, dădeau curs acestei invitaţii. În ciuda egalităţii pe care o propagă legea, Anglia este singura ţară din lume care se mai supune şi acum cutumelor feudale care, în general, văd că plac. Azi, după treizeci de ani de când l-am auzit prima oară, n-aş şti să vă mai spun dacă acest clopot din Alnwick mai sună şi acum.

După Alnwick, am poposit la măreaţa reşedinţă a lordului Exeter, clădită de cancelarul Burleigh, sub domnia reginei Elisabeta. Lordul Exeter tocmai se recăsătorise, aşa că tot castelul era în sărbătoare. Nimeni nu se mai gândea la prima doamnă Exeter a cărei viaţă fusese un adevărat roman. Ultimul lord Exeter îl avea moştenitor pe nepotul său Cecil, care, după o viaţă mult prea mondenă, ajunsese, la treizeci de ani, un blazat. Avea un chip frumos, era deştept, talentat, dar se plictisea de moarte. Unchiul său îl îndemna întruna să se însoare. Dar el cunoscuse prea bine lumea, trăise cu o droaie de femei şi înşelase prea mulţi bărbaţi, aşa că nu mai voia să mai sporească în niciun fel numărul celor încornoraţi. Pe scurt, devenise „excentric”. Aşa li se spunea pe atunci,

bărbaţilor la modă, plictisiţi şi blazaţi cărora mai târziu li s-a spus *„dandys”.*

În această proastă dispoziţie, a plecat deci într-o bună bună dimineaţă, singur la Burleigh Hali, doar cu un câine, un creion şi un bloc de desen, dorind să colinde pitoreasca ţară a Galilor. Dar călătoria lui se împotmoli. Ajuns într-un sat, la treizeci de mile de Burleigh, fu reţinut acolo de farmecele unei ţărăncuţe, fata unui fermier din partea locului. Fata era frumoasă şi isteaţă. Soţia pastorului, care ţinea foarte mult la ea, se ocupase îndeaproape de educaţia ei. Fata era podoaba întregului sat, care se mândrea grozav cu ea. Ce mai, toată lumea o lăuda cu gura până la urechi, pe frumoasa şi isteaţa Sarah Hoggins. Domnul Cecil se îndrăgosti nebuneşte de această frumuseţe rustică; vrând neapărat să-l îndrăgească, se dădu drept pictor, dar adăugă imediat că având unele mici economii, i-ar fi plăcut să se stabilească la ţară şi să devină fermier, dacă ea ar consimţi să-l ia de bărbat. Cumpără deci o fermă prin împrejurimi şi se însură cu fata, cu numele lui adevărat de Cecil.

Trecură astfel zece ani. Doamna Cecil se ocupa de fermă. Sub pretextul că se duce să-şi vândă schiţele şi să capete comenzi, domnul Cecil pleca destul de des de acasă. Când se înapoia, aducea întotdeauna o sumă de bani menită să îmbunătăţească traiul doamnei Cecil şi s-o ajute să-şi păstreze întâietatea în sat, având însă grijă să nu sară niciodată peste cal, şi să-i dea mai mult decât îi îngăduia situaţia ei de mică fermieră. Femeia născu trei copii şi nu se îndoi o clipă de poziţia socială a bărbatului ei. În sfârşit, lordul Exeter, omul cel mai mândru, care n-ar fi iertat niciodată nepotului său o asemenea căsătorie, muri. Domnul Cecil, acum marchiz de Exeter se înapoie în sat, unde petrecu câteva zile. Cum în acel moment, soţia sa nu prea avea de lucru la fermă, îi propuse o mică plimbare, ca să se mai destindă. Ea consimţi cu bucurie. Unde nu s-ar fi dus ea cu Cecil? El închirie un bidiviu zdravăn, îi puse o şa în spinare şi o pernă legată bine pe care fermiera se aşează comod, la spatele soţului ei, mergând aşa cum mergeau pe atunci toate persoanele de categoria lor. Cecil îi arătă soţiei sale o mulţime de locuinţe frumoase, pe care femeia le admiră îndelung. În sfârşit, a treia zi, ajunseră la Burleigh unde

intrară în parc.

— Intrarea e îngăduită oricui? întrebă femeia.

— Nouă, da. M-am gândit să te fac stăpâna acestui parc. Ce-ai zice de aşa ceva?

— O, aş primi cu dragă inimă.

— Dar castelul ţi-ar plăcea?

— Mă mai întrebi?

Tot discutând astfel, străbătură tot parcul. La sfârşit, ea spuse:

— Bagă de seamă, Cecil! Gluma e glumă, dar uite că ne-am apropiat prea mult de casă şi acuşi or să iasă slugile să ne alunge cu măturoiul!

— O, n-ai nicio grijă, draga mea, n-o să ne alunge nimeni.

Se opriră la uşa castelului, unde îi aştepta o droaie de valeţi aşezaţi în rând.

— Iat-o, le spuse el, pe stăpâna voastră, lady Exeter! Să ascultaţi de ea, aşa cum ascultaţi de mine!

— Da, milord!

Intrând în vestibul, Sarah – care credea că visează – îşi veni în fire când îşi văzu copiii elegant îmbrăcaţi, aruncându-se de gâtul ei. Copleşită, căzu în braţele soţului ei.

— Draga mea Sarah, iată în sfârşit, cea mai frumoasă zi din viaţa mea!

— Oh, iubitul meu, sunt într-adevăr fericită! strigă ea.

Ar trebui să mă opresc aici, dar conştiinţa mă obligă să duc povestea până la capăt. Domnul Cecil îşi găsise nevasta adorabilă, atâta vreme cât stătuse la ţară, unde era într-adevăr cea mai frumoasă femeie din sat. Transportată pe o altă scepă, ea îşi pierdu încrederea în sine şi în graţiile ei naive; nemaisimţindu-se la largul ei, deveni stângace şi ridicolă. Încet, încet, îşi pierdu acea prospeţime a frumuseţii care motivase nebunia domnului Cecil de a o lua de nevastă. Doamnele din înalta societate, care regretau strălucita situaţie pe care le-o răpise, începură a o şfichiui. Cu ironiile lor. La început, lordul Exeter se simţi ofensat „apoi mâniat, mâhnit, iar până la urmă, încurcat. Pentru a evita unele scene penibile, nu mai voi s-o ia cu el în lume, începând s-o neglijeze, încă îi mai plăcea s-o vadă în casa lui, unde se refugiase, dar unde nu se mai potrivea cu decorul. Biata femeie nu ştia nici măcar să poruncească slugilor. Neavând

ce face toată ziua, puţina lectură care odinioară constituise pentru ea o adevărată recreiere, acum nu mai izbutea să-i umple timpul. Cel mai neînsemnat bilet pe care trebuia să-l scrie, era un adevărat supliciu, de teamă să nu facă vreo greşeală. Lordul Exeter angajă pentru fiicele sale o guvernantă frumoasă, dorind ca ele să fie educate cu totul altfel decât mama lor. Lucrul era firesc, dar din păcate şi fetiţele şi mama sufereau cumplit.

Schimbarea modului de viaţă avu urmări mai întâi asupra copiilor; fetiţele se ofiliră şi se îmbolnăviră. Pe scurt, în mai puţin de trei ani, fermiera fericită de odinioară, ajunsă o mare doamnă, muri de mâhnire, cu inima zdrobită – după cum spun englezii – fără ca lordul Exeter să se fi purtat rău cu ea, ci doar prin forţa împrejurărilor. Vedeţi deci că nu te poţi smulge din locul unde te-ai născut şi dintre oamenii între care ai crescut, fiindcă, aidoma florii transplantată în alt pământ, te ofileşti şi pieri.

La puţin timp după ce m-am întors la Londra, domnul de Boigne îmi spuse că vânduse casa în care locuiam şi mă obligă să stau într-un hotel foarte sclivisit. Apoi mă anunţă că avea de gând să părăsească Anglia şi să mă lase în grija părinţilor mei. În fond, lucrul îmi convenea, deşi eram totuşi destul de necăjită să mă văd pentru a treia oară discutată de toată lumea. A plecat într-o iarnă, în toiul unui concert la care invitase cinci sute de persoane; faptul bineînţeles că a fost comentat de toate gazetele şi în toate saloanele. Nu mai eram atât de naivă, încât să cred în bunăvoinţa semenilor mei şi-mi dădeam perfect de bine seama că situaţia mea era foarte dificilă. Deşi m-a costat enorm, m-am oferit să-mi însoţesc bărbatul. El însă m-a refuzat categoric, dar cel puţin de data asta ne-am despărţit fără scandal şi am continuat să ne scriem. M-a lăsat într-o situaţie materială destul de modestă, dar satisfăcătoare pentru a trăi în societatea pe care o frecventam. Avu totuşi bunul simţ de a-mi da un ordin scris, către bancherul său, indicându-mi suma pe care nu aveam voie s-o depăşesc şi pe care n-am depăşit-o niciodată. Această situaţie a durat doi ani, doi ani despre care îmi aduc aminte că au fost cei mai liniştiţi din viaţa mea. Duceam o existenţă foarte modestă. Tata era în deplinătatea sănătăţii sale fizice şi psihice şi se ocupa tot timpul de fratele meu şi

de mine. Am început să ne reluăm lecturile şi studiile şi să ducem o viaţă foarte raţională. Fratele meu avea şi el o voce foarte frumoasă, aşa că adesea cântam împreună. Mai veneau şi alţi amatori, printre care trebuie neapărat să-l pomenesc pe ducele de Berry[35]. Acesta se stabilise la Londra unde ducea o viaţă prea puţin demnă de rangul său şi încă şi mai puţin demnă de necazurile care-l asaltau din toate părţile. Societatea lui obişnuită era cea a femeilor creole faţă de care îşi permitea unele gesturi cam prea familiare. Lucrurile încă ar mai fi mers de bine, de rău, dacă s-ar fi petrecut în mediul francez, dar din păcate, se îndrăgosti de o englezoaică de moravuri uşoare, care-l târa la curse, în trăsura ei, şi pe care o însoţea mai tot timpul la Operă, unde se aşeza la parter, alături de ea. Uneori, când mulţimea îl înghesuia prea tare, lăsa orice ruşine la o parte şi se refugia în loja mea sau a altora. La ieşire, o auzeam însă pe demoazela sa care striga cât o ţinea gura: „Berry! Berry!”, cerând în felul acesta să le vină trăsura.

Ducele de Berry o lua adesea razna în discursurile sale, de altfel la fel ca şi în faptele sale, lăsându-se mult prea des pradă mâniei, dovadă că nu era câtuşi de puţin stăpân pe sine. Astea erau cusururile. Acum vă voi arăta şi reversul medaliei. Ducele de Berry era inteligent, amabil, bun şi vesel; era darnic, generos şi totuşi destul de chibzuit. Cu un venit mediocru, pe care îl primea din partea guvernului englez şi cu nişte gusturi cam prea costisitoare, n-avea totuşi nici măcar un sol datorie. Atâta vreme cât avea bani, punga îi era deschisă cât mai larg cu putinţă, ajutând în dreapta şi-n stingă; când nu mai avea un sfanţ, se lipsea de tot până în clipa când punga îi era din nou plină. Cu toate ciudăţeniile sale, era un om de treabă. Cred că ar fi fost un suveran foarte primejdios, deşi era singurul din familia sa în stare de acte generoase. Cu toate că mi-e greu s-o spun, mă văd totuşi obligată să mărturisesc că nu era prea curajos. Nu pot concepe acest lucru, fiindcă însuşirea asta părea anume făcută pentru el, căci îi scăpau tot timpul expresii – dovada

35 *Charles, duce de Berry* (1778-1820), cel de al doilea fiu al lui Carol al X-lea, căsătorit cu Marie-Caroline de Bourbon-Sicile, fiica lui Francisc I, regele Celor două Sicilii. Ducele de Berry a murit tânăr, asasinat de un oarecare Louvel.

unor sentimente deosebite – care i-ar fi plăcut până şi lui Henric al IV-lea. Dacă totuşi a dat dovadă de slăbiciune – lucru ce nu poate fi pus la îndoială – apoi acesta este rezultatul educaţiei deplorabile a prinţilor noştri. Fratele lui, mai puţin distins decât el, sub toate aspectele, a scăpat totuşi de această tristă fatalitate. Legea privind datoriile făcute în străinătate expirând, şi contele de Artois plictisindu-se atât la Edimburg cât şi în împrejurimile sale, se întoarse şi se stabili la Londra. Numai că în timpul şederii sale în Scoţia, în jurul lui se petrecuseră mari schimbări. Contele de Artois era, de mulţi ani, foarte ataşat de doamna de Polastron. Ea îl iubea cu patimă, dar nu pentru că era ce era. Căci datorită influenţei exercitată de ea a jucat prinţul acel rol atât de puţin onorabil în timpul Revoluţiei. Locuind, în mod public, la el, această legătură devenise un lucru atât de obişnuit, încât încetase demult să mai scandalizeze pe cineva.

De îndată ce sosise la Holyrood, contele de Artois, care nu era câtuşi de puţin credincios, se văzu inoportunat de zelul cu care catolicii din Scoţia se străduiau să-i ofere slujbe peste slujbe, pe la diverse biserici. La nu ştiu ce mare sărbătoare se văzu obligat – la insistenţelor lor – să străbată douăzeci de mile pentru a petrece cinci sau şase ore în capela nu ştiu cărui mare senior din ţinut. Plictisit de moarte de astfel de corvoadă, dori să aibă un duhovnic care să-l reprezinte. Doamna de Polastron îi scrise doamnei de Laage să-i caute un preot care să ştie să facă o slujbă, dar să fie de provenienţă foarte modestă ca să nu aibă pretenţia să fie poftit în salon, contele de Artois dorind ca duhovnicul să stea la masă cu valeţii săi. Doamna de Laage se adresă domnului de Sabran, iar acesta îi răspunse:

— Treaba e ca şi rezolvată, am găsit un preot modest, băiatul unui portar de-al meu. E tânăr şi destul de chipeş; sunt sigur că nu va face niciun fel de mofturi, fiindcă nu e tipul de om de care să te jenezi.

Apoi i se explică tânărului abate Laţii – aşa se numea – despre ce anume era vorba. Cum el acceptă cu bucurie, îl făcură pachet şi-l trimiseră la Edimburg unde începu a-şi face meseria.

Ducesa de Guiche – după câteva aventuri – sfârşi prin a se ataşa foarte serios de domnul de Rivière, simplu scutier al

regelui. Libertatea din timpul emigraţiei îl ajutase să se apropie de ea: de altfel îi era foarte devotat. Ducesa' părăsise Polonia, unde stătea cu tatăl ei, ducele de Polignac, venise la Londra, fusese trimisă în Franţa de contele de Artois pentru a lua legătura cu Primul Consul, eşuă, trecu în Germania, de acolo înapoi la Londra şi până la urmă ajunse la Holyrood, destul de bolnavă. Cum boala se înrăutăţi, domnul de Rivière dădu fuga la ea. Până la sosirea acestuia însă, tânărul abate Laţii nu-şi pierduse vremea de pomană. Câştigase încrederea ducesei şi acum o manevra cum voia el. Domnul de Rivière nu fu admis decât ca să vadă cu propriii săi ochi schimbarea survenită în sufletul bolnavei; fiindcă de Rivière o iubea, făcu tot ce-l rugă ea, renunţă la tot ceea ce i-ar fi putut displace şi fu primul care adoptă acel regim de viaţă de o devoţiune ridicolă şi meschină care a devenit mai apoi tipică la Curtea restrânsă a contelui de Artois. Doamna de Guiche a păţit la fel. Doamna de Polastron, de faţă la moartea verişoarei sale, profund impresionantă de puterea de convingere a acelui preot, şi-a încredinţat inima şi sufletul, abatelui Laţii. Contele de Artois încă nu aflase nimic şi totuşi, tot regretând-o pe ducesa de Guiche, îşi bătea joc de sclifoselile tânărului popă şi de „boscorodeala" – zicea el – a lui de Rivière, la moartea ducesei. Cam aşa gândea prinţul, când sosi la Londra. Starea doamnei de Polastron, bolnavă de piept, se înrăutăţi; şi aşa cum se întâmplă de obicei, în această boală, doamna avu unele capricii destul de costisitoare. Nemaiajungându-i banii, domnul du Theil, intendentul contelui de Artois, inventă un sistem nou de a spori veniturile stăpânului său. Cum primea destul de des emisari din Franţa, se gândi şi recurse la un plan destul de ingenios: răspândi zvonul unei răscoale ce se pregătea în Vandeea şi în Bretania, izbutind astfel să smulgă câteva mii de lire sterline de la guvernul englez. Dădu două sau trei sute de lire unui nenorocit, care fu mai apoi împuşcat, undeva, pe coasta engleză, iar capriciile doamnei de Polastron înghiţiră restul. Nu ştiu dacă prinţul s-a pretat la toată această escrocherie; sunt însă sigură că a închis ochii şi a tolerat-o, fiindcă această manevră repetându-se de trei ori într-o lună, era cu neputinţă ca el să nu ştie nimic; domnul Windham, care a descoperit înşelăciunea, a şi avut

de altfel o discuţie destul de aprinsă cu el. Bineînţeles că toate aceste amănunte le-am aflat de la domnul Windham. Aşa că secretul, n-a mai fost secret. Emigranţii francezi din Anglia începuseră a se obişnui cu ideea că trebuie să-şi însuşească banii acestei ţări, prin orice mijloace.

Doamna de Polastron se stingea încet. Contele de Artois îşi petrecea toată ziua lângă ea. Casele de închiriat din Londra sunt prea mici ca să poţi locui împreună cu cineva, dar cei doi stăteau pe aceeaşi stradă. În fiece zi, la prânz, căpitanul gărzilor sale îl însoţea pe conte până la uşa doamnei de Polastron. Venea apoi să-l ia la cinci şi jumătate, pentru masă, şi-l aducea îndărăt la şapte, unde rămânea până la unsprezece noaptea. Acele lungi ceasuri din zi şi din noapte, le petreceau în doi. Doamna de Polastron – care nu putea vorbi prea mult fiindcă obosea repede – îl ruga să-i citească ceva din cărţile sfinte. La început, această treabă o făcu prinţul, dar cu timpul, fu lăsată în seama abatelui Laţii. Acesta, după ce citea ce avea de citit, începea să comenteze textul. Contele era mult prea mâhnit ca să nu asculte, chiar cu oarecare respect, cuvintele ce păreau s-o liniştească mult pe bolnavă. Până la urmă, izbuti să-l convertească şi pe el, şi încă atât de deplin, încât doamna, înainte de a-şi da duhul, îl apucă pe prinţ de mână şi punând palma acestuia în palma abatelui, îi spuse acestuia din urmă:

— Părinte, iată-l! Ţi-l încredinţez, te rog să ai grijă şi să veghezi asupra lui! Apoi, adresându-se prinţului, îi spuse: Dragul meu, urmează întocmai învăţăturile abatelui ca să fii şi tu tot atât de liniştit ca şi mine în clipa în care vei veni să mă întâlneşti!

În odaie se aflau o mulţime de persoane care fuseseră de faţă la această scenă, între alţii, cavalerul de Puységur care mi-a şi povestit-o. Apoi doamna de Polastron îşi luă rămas-bun de la toată lumea, fără să sufle o vorbuliţă despre scandalul pe care-l iscase felul ei de viaţă. Pe urmă adormi: nu mai rămaseră lângă ea decât prinţul şi abatele. Peste puţin se trezi, îşi luă doctoria, apoi muri. Abatele nu-şi pierdu vremea cu fleacuri; îl târî după sine pe contele de Artois la biserica din King-Street, îl ţinut acolo câteva ceasuri, îl spovedi, iar a doua zi îl împărtăşi. Începând din acel moment, începu a-l domina în aşa măsură, încât numai cât se uita la el

şi-l şi făcea să schimbe imediat vorba. Laţii încetase să mai mănânce cu valeţii încă de când plecase din Edimburg; acum nu numai că mânca la masa prinţului, dar acesta îşi schimbase şi atitudinea faţă de el. Din foarte liber cum fusese, devenise de o rigoare extremă. Domnul de Rivière, care se abţinuse, din scrupul, să devină şi el astfel, i se alătură şi începu să-i ţină hangul. Contele de Artois, el însuşi stânjenit de schimbarea sa, se bucură nespus că izbutise să facă un prozelit şi să intre amândoi pe aceeaşi poartă ce urma să-i scoată pe drumul pe care-şi propuseseră să-l urmeze împreună, cu aceeaşi fervoare. Înainte ca boala doamnei de Polastron să-l absoarbă cu totul pe conte, acesta mai ieşea din când în când în lume. Cel mai des îl întâlneam la doamna Harington, unde îmi petreceam vremea. Stătea adesea de vorbă cu prinţul de Galles şi, deşi situaţiile lor erau atât de deosebite, contele de Artois îşi domina mai întotdeauna ruda engleză. Avea o atitudine atât de nobilă, era atât de politicos şi de mare senior, încât bietul prinţ de Galles părea a fi doar o caricatură a lui. Avea şi englezul maniere frumoase, dar acestea erau doar simple „maniere”, dobândite prin educaţie, pe când cele ale contelui erau înnăscute. La fel şi chipul său care – deşi poate mai puţin frumos decât cel al englezului – avea mult mai multă demnitate şi graţie. Ţinuta, veşmintele, felul de a intra sau de a ieşi din cameră, toate astea erau incomparabile. Îmi aduc aminte că o dată, când sosi contele de Artois şi făcu o reverenţă în faţa lady-ei Harington, ducele de Berry, care se afla lângă mine, spuse:

— Cât trebuie să fie de fericit că arată astfel! Cu o asemenea înfăţişare, întotdeauna jumătate din treabă e ca şi făcută!

Era o glumă, dar, în fond, avea dreptate. Adevărul e că în epoca aceea, contele de Artois arăta minunat, mult mai bine chiar decât arăta în tinereţe. Pe vremea aceea nu frecventa societatea franceză. Primea, din când în când, pe unii oameni şi oferea câte o masă. În ziua de Anul Nou, de Sfântul Ludovic, de sfântul Carol, femeile îi scriau. El trimitea tuturora câte o carte de vizită şi le vizita pe cele pe care le cunoştea. L-am văzut, astfel, de trei sau de patru ori, la mama acasă, dar de la distanţă.

Noi n-o frecventam pe doamna de Polastron, iar aşa ceva nu se putea ierta.

Am vorbit mai înainte de salonul lady-ei Harington. Era singurul unde lumea bună se aduna destul de des – sigur, nu fără a fi invitată – dar într-un mod mult mai apropiat şi mai plăcut decât la celelalte. Lady Harington făcea câte treizeci de vizite într-o singură dimineaţă şi lăsa la uşa persoanelor vizitate invitaţia de a pofti, seara, la ea. Drumurile o dată isprăvite, străbătea de mai multe ori Bond Street şi-i culegea pe cei care se plimbau pe acolo. Această treabă se repeta de trei-patru ori pe săptămână şi, cum societatea era mai întotdeauna aceeaşi, sfârşi prin a alcătui un fel de coterie. Instinctul meu de sociabilitate franceză, mă îndemna să prefer alte cercuri pe care le întâlneam în alte case. Dar Lady Harington mă copleşea cu atenţiile şi apoi mă simţeam nemaipomenit de bine la ea.

În casa ei m-am împrietenit cu lady Hester Stanhope care, mai apoi, a jucat un rol atât de bizar în Orient. Lady Hester era fata surorii domnului Pitt, pe care ciudăţeniile soţului ei, lordul Stanhope, o făcuseră să moară de mâhnire. Aceleaşi ciudăţenii o aruncaseră pe fata ei mai mare în braţele spiţerului din satul ce se învecina cu castelul Stanhope. Domnul Pitt, pentru a o scăpa pe lady Hester de o soartă asemănătoare, o luase la el. Făcea onorurile unei case sărăcăcioase pe care bruma de avere cu care plecase de acasă abia îi îngăduia s-o ţină. În momentele când nu putea primi pe nimeni, domnul Pitt făcea pe doamna de companie a nepoatei sale, rămânând, cu o nesfârşită complezenţă, până la patru sau cinci dimineaţa la nişte baluri unde se plictisea de moarte. L-am văzut, adesea, aşezat într-un colţ şi aşteptând cu o răbdare demnă de laudă ca lady Hester să se îndure şi să pună capăt supliciului bietului om.

Nu voi spune ce anume a determinat-o pe lady Hester să se expatrieze, pentru că nu ştiu. Am auzit totuşi şoptindu-se că din pricina morţii generalului Moose, ucis în bătălia de la Corogne; dar asta s-a petrecut după plecarea mea, iar eu nu vreau să istorisesc decât ceea ce am văzut cu ochii mei sau am socotit că ştiu dintr-o sursă absolut demnă de încredere. În epoca despre care vă vorbesc, lady Hester era o fată frumoasă, de vreo douăzeci de ani, înaltă, bine făcută,

iubind, balurile, succesele de orice fel, nu prea cochetă, având o înfăţişare destul de hotărâtă şi nişte idei destul de bizare, care nu treceau totuşi dincolo de ceea ce s-ar putea numi originalitate. Pentru o Stanhope (unde toţi erau nebuni), fata era însăşi întruchiparea înţelepciunii.

Pe vremea aceea, cântam destul de des împreună cu doamna Grassini. Era prima cântăreaţă care fusese primită la Londra ca o persoană din lumea bună, căci, la talentul cu totul deosebit pe care-l avea, se mai adăuga şi o frumuseţe uluitoare. Isteaţă din fire, ştia să se comporte admirabil peste tot unde era invitată. Ducele de Hamilton o introduse în societatea surorilor sale. Contele de Fonchal, ambasador în Portugalia, dădu în cinstea ei câteva serbări grandioase la care toată lumea voi să meargă. Nu numai că era invitată la concerte şi la toate celelalte reuniuni, dar era poftită chiar şi în unele cercuri închise. Actriţă excelentă, metoda ei de a cânta era admirabilă. Ea e cea care a pus în valoare vocea de contra-alto care aproape că a alungat din teatru sopranele, singurele apreciate până atunci. Primul mare talent care a posedat o asemenea voce, a adus o adevărată revoluţie în muzică.

Muzicianul cel mai deosebit pe care l-am întâlnit vreodată, a fost Dragonetti. Era, pe atunci, în apogeul prodigiosului său talent cu care dominase, îngenunchease, îmblânzise – dacă mă pot exprima astfel – acel instrument uriaş şi grosolan, numit contrabas, făcându-i să cânte dumnezeieşte. Scotea din cele trei strune groase ale acelui instrument pe care abia le atingea cu degetele, nişte sunete uluitoare, ajungând la o execuţie care aproape că ţinea de domeniul miraculosului. Îmi amintesc că, la sfârşitul unui mare concert, dat la contele de Fonchal – după ce grosul invitaţilor plecase – am rămas un grup restrâns, ca să cinăm. A început să se vorbească despre dansurile naţionale şi despre tarantele. Fiica ambasadorului nostru la Neapole, le dansa foarte bine, după cum le dansasem şi eu odinioară. Toată lumea ne îndemnă să dansăm. Viotti se oferi să ne cânte, dar nu cunoştea prea bine melodia. Dragonetti o cântă, iar noi două începurăm să jucăm. Viotti începu a cânta şi el, iar Dragonetti îl acompania. Când simţirăm că nu mai puteam răsufla, ne aşezarăm. Viotti îşi isprăvi sarcina lui de menestrel,

improvizând o variaţiune încântătoare. Dragonetti o repetă la contrabas. Violina începu o variaţiune mult mai dificilă, dar celălalt o execută fără greşeală. Atunci Viotti strigă:

— Aşa vasăzică! Ia să vedem dacă mai poţi repeta şi asta!

Şi cântă cea mai dificilă variaţiune cu putinţă, pe care Dragonetti o reproduse cu aceeaşi perfecţiune. Această întrecere amicală, continuă – spre bucuria noastră – până în clipa în care Viotti, aruncându-şi vioara pe masă, strigă:

— Ce vreţi, ori are pe dracul în el, ori în contrabas!

Era pur şi simplu, uluit. Dragonetti n-a avut niciun predecesor, nici – până în prezent – pe careva în stare să-l imite.

Capitolul VI

Certuri între episcopi. Cei treisprezece. Moartea contesei de Rothe. Regretele arhiepiscopului de Narbonne. Răspunsul contelui de Damas. Pozzo di Borgo. Rivalitatea sa cu Bonaparte. Edouard Dillon. Calomnii despre Maria-Antoaneta. Duelul. Un cuvânt al contelui de Vaudreuil. Pichegru. Familia Polignac. Moartea ducelui de Enghien. Părăsesc Anglia.

În urma rezultatelor Concordatului, lumea emigranţilor francezi începu să se agite. Episcopii, care până atunci trăiseră în bună înţelegere, începură a se certa în legătură cu demisiile cerute de Papă. Episcopul de Comminges, unchiul meu, şi episcopul Barral din Troyes, deveniră şefii celor care li se supuseră. Alţii erau conduşi de arhiepiscopul Dillon din Narbonne, şi de episcopul Béthizy, din Uzès. Animozitatea şi ura dintre ei ajunseseră în punctul culminant. Cei care nu voiau să-şi dea demisia întruneau, la Londra, majoritatea. Erau treisprezece şi-şi ziceau, cu mândrie, „Cei treisprezece”.

Doamna de Rothe, care-şi păstrase intactă violenţa, cu toată vârsta ei înaintată, nu vorbea despre ei decât numai sub acest nume. Îi făcea scene tatei pentru că acesta ţinea cu fratele său şi i-o spunea cu glas tare şi fără ocolişuri. Emigranţii care doreau să se reîntoarcă în Franţa, erau cei mai violenţi în ceea ce priveşte limbajul, urmărind astfel să-şi ascundă planurile, şi în vreme ce-şi făceau bagajele, strigau cât îi ţineau bojocii împotriva dezertorilor care o şterseseră în

ajun şi împotriva a tot ceea ce se petrecea în Franţa. În această situaţie, orice gând, orice demers, orice vorbă rezonabilă, prilejuiau adevărate furtuni. Episcopii demisionari, îşi făcuseră la început planul – după ce dăduseră ascultare Papei – să se ţină tari pe poziţie şi să nu se întoarcă în Franţa. Dar toţi cei din jur le făcură viaţa atât de grea, încât nu mai putură rezista, şi această poziţie dădu o greutate deosebită unei scrisori prin care domnul de Portalis îi ruga să vină în ajutorul Bisericii. După prima furie prilejuită de plecarea unora dintre ei, patimile se potoliră şi „Cei treisprezece”, nemaifiind o majoritate, pentru că unii plecaseră, deveniră mai puţin violenţi. Arhiepiscopul din Narbonne şi doamna de Rothe îşi reluară vechile obiceiuri şi avură din nou încredere în tata, care era foarte ataşat de ei. Nu mă pot abţine să nu vorbesc despre moartea doamnei de Rothe. Biata femeie se afla pe ultima treaptă a unei lungi şi dureroase boli, care avea ca urmare o completă disoluţie a sângelui. Îşi ascunsese tot timpul suferinţa, faţă de arhiepiscop ca să nu-l tulbure şi-i făcea în mod constant, onorurile salonului ei, pentru ca el să nu simtă niciun fel de schimbare în jurul său, niciun fel de plictiseală. În ultima zi a vieţii sale, îl rugă pe tata să vină să mănânce la ea. Comesenii ei obişnuiţi, episcopii, trebuiau să se ducă să ia masa la Wanstead, la prinţul de Condé[36] iar ea nu mai avea putere să vorbească destul de tare ca să fie auzită de arhiepiscop care, cu vremea, surzise de-a binelea. Se serviră stridii, care ei îi plăceau foarte mult. Arhiepiscopul insistă să mănânce şi ea: doamna de Rothe îi făcu pe plac şi gustă una, apoi îi spuse cu glas abia auzit, tatălui meu pe care-l tutuia:

— Dragă de Osmond, te rog să nu-l laşi să se întindă prea mult cu masa. Mă tem să nu i-o tulbur!

Pe urmă, începu să discute despre unele lucruri care-l interesau pe arhiepiscop. După desert, arhiepiscopul obişnuia să treacă în odaia sa. De îndată ce acesta intră în camera lui, ea spuse:

— Ah, dragă Osmond, de când aşteptam acest moment. Închide uşa de la odaia lui, răsuceşte cheia şi sună repede…

36 E vorba de *Louis-Joseph, prinţ de Condé* (1736-1818), unul dintre primii prinţi care au emigrat în 1789. În 1792, a organizat armata revoluţionară zisă „armata lui Condé”.

În câteva clipe, îşi făcu apariţia un servitor:

— Trimite-l pe Guillaume la domnul arhiepiscop să-l ţină de vorbă, să facă ce-o şti, dar să nu-l lase să vină aici!

Aceste cuvinte fuseseră rostite cu destulă vioiciune; apoi adresându-se tatei, îi spuse abia şoptit:

— La vârsta mea, emoţiile nu mai fac doi bani, iar eu sunt pe ducă…

— Nu credeţi că ar trebui să trimitem după medic?

— Dragul meu, medicul nu mă mai poate ajuta! mai bine trimite repede după un preot, e mult mai convenabil pentru arhiepiscop!

La zece minute după ce-i poruncise tatei să încuie uşa în urma arhiepiscopului, bătrâna doamnă de Rothe încetase să mai respire. Arhiepiscopul rămase cu convingerea că murise în somn. De altfel, l-am şi auzit zicând adesea:

— Cea mai mare consolare a mea, e să ştiu că n-a suferit şi că nu şi-a putut prevedea sfârşitul!

Iată un gen de devotament de care numai o inimă de femeie e în stare.

Arhiepiscopul o iubise pe doamna de Rothe; îi era necesară, căci o dată cu ea, pierdea o obişnuinţă de peste cincizeci de ani, aşa că o regreta sincer. În ziua în care o înmormântară, el veni la noi. În clipa sosirii era foarte tulburat; asta nu-l împiedică însă să mănânce zdravăn şi cu poftă. După masă, găsi un volum de Voltaire, care zăcea pe o măsuţă. Începu să vorbească despre relaţiile şi despre certurile dintre ei, despre împăcările, apoi despre operele lui, care iscaseră atâta zarvă când apăruseră. Ne recită un cânt întreg din *Fecioara,* poem care făcu cinste memoriei sale. Iată cum ştiu bărbaţii să regrete persoanele care le-au consacrat întreaga lor viaţă. Asta se numeşte – după împrejurări – fie tărie de caracter, fie resemnare.

Cam tot în acea epocă, mă aflam într-o zi, la doamna du Dresnay. Domnul de Damas (cunoscut sub numele de Damas cel galben), ataşat pe lângă prinţul de Condé, făcu o diatribă legată de ultima violenţă exercitată asupra emigranţilor ce se înapoiaseră în Franţa. Doamna du Dresnay – care totuşi nu s-a întors decât în 1814, dar care avea destul umor pentru a-i îngădui unele impertinenţe – îi spuse destul de sec:

— Domnule de Damas, când cineva e îmbrăcat atât de elegant cum eşti dumneata acum, când ai o cabrioletă care te aşteaptă în faţa uşii mele, când locuieşti, eşti hrănit şi îngrijit aşa cum eşti dumneata la Wanstead, n-ai dreptul să strigi *„tolle”,* împotriva unor bieţi oameni care s-au dus să caute oriunde bucata de pâine pe care n-o pot mânca aici!

— Dar, doamnă, e vina lor! Nu ştiţi ce-a făcut regele pentru ei?

— Nu ştiu, nu ştiu!

— Doamnă, le-a îngăduit să muncească fără a fi se aduce prejudicii rangului lor.

Am uitat să vă spun că, înainte de a mă mărita, îl vedeam foarte des pe Pozzo[37], acasă, la părinţii mei. După aceea, cumplita gelozie a domnului de Boigne care suspecta pe toată lumea, până şi pe tata, ba chiar şi pe clinele meu, mi-a interzis orice relaţii sociale, aşa că nu mai vedeam lumea decât ca printr-o lanternă magică. De altfel, Pozzo stătuse vreme îndelungată la Viena, unde fusese însoţit de lordul Minto, patronul şi prietenul său. Această prietenie luase naştere în epoca în care lordul Minto – pe atunci sir Gilbert Elliot – fusese vice-rege în Corsica şi unde Pozzo îi era consilier şi ministru. Avea, de asemenea, legături foarte strânse şi cu unchiul meu Edouard Dillon. Acesta din urmă comanda un regiment irlandez, în slujba Angliei, care ocupase Corsica.

Când forţele britanice evacuară insula, Pozzo fu obligat să plece, partidul francez fiind în minoritate. De altfel, cred că prea puţin îi păsa lui Pozzo, în acea epocă, de partidul francez sau englez; el nu se interesa decât de partidul din care nu făcea parte Napoleon Bonaparte. Cei doi veri se îndepărtaseră unul de celălalt. După foarte strânsa legătură dintre ei, din tinereţe, urmase o ură crâncenă iscată de ambiţie. Pe atunci, fiecare din ei nu urmărea decât să fie mare şi tare în Corsica, lucru pe care nu-l puteau izbândi decât dacă unul din ei îl dobora pe celălalt. Cred că Pozzo n-a apelat la englezi decât numai pentru că Bonaparte s-a declarat revoluţionar. Poate că după asta, Pozzo o fi devenit

37 *Charles-André Pozzo di Borgo* (1764-1842), diplomat de origine corsicană, care a intrat în slujba ţarului Alexandru I, pe care l-a determinat să participe la înfrângerea lui Napoleon Bonaparte.

într-adevăr absolutist, dar în acea epocă era foarte liberal, ba aş zice mai curând republican. Poate că pe vremea aceea, Pozzo se putea socoti rivalul lui Bonaparte; dar această idee, o dată intrată în capul lui de corsican încăpăţânat, nu l-a mai părăsit şi a continuat să se socoată rivalul vărului său chiar când acesta a ajuns prim consul şi mai apoi împărat. Era mult prea viclean pentru a-şi manifesta pe faţă această ură, dar ea clocotea în creierul lui şi nu-i dădea pace nici măcar o secundă. Gred că s-ar fi dus şi până în fundul iadului dacă ar fi ştiut că găseşte acolo duşmanii lui Bonaparte de care avea atâta nevoie. În acea epocă, stătea mai mult pe la noi, trecând în mod alternativ de la descurajare şi de la cea mai profundă tristeţe, la nişte nădejdii exagerate şi la accese de o veselie nebună, dar întotdeauna spiritual, interesant, amuzant, ba chiar şi elocvent. Limbajul său, cam ciudat şi plin de imagini, avea ceva pitoresc şi neaşteptat care-ţi înflăcăra imaginaţia, iar accentul lui străin contribuia şi el la originalitatea formei în care se exprima. Era un om extrem de plicticos. Comportarea lui nu căpătase încă acel aplomb pe care i l-au dat mai târziu, succesele obţinute. Şi apoi, erai mai puţin şocat să vezi un mic corsican care nu ştie să se folosească de uzanţele obişnuite, decât să-l vezi dezvăluindu-şi comportările grosolane în cadrul ambasadelor.

Edouard Dillon l-a pus în legătură cu domnul de Artois. Pozzo şi-a dat imediat seama cam cu ce fel de om are de-a face şi în vreme ce prinţul credea că se asigurase de un agent, Pozzo nu vedea în el decât un instrument de care urma să se servească în interesul, ambiţia sau, mai curând, ura sa. Numai că acest instrument i se păru prea puţin incisiv şi ne mărturisi – cu multă amărăciune – de cât puţin folos îi era această relaţie.

Edouard Dillon – despre care v-am mai vorbit – era fratele mamei. Fusese multă vreme cunoscut sub numele de „Dillon cel Frumos”. Cronica acelor vremuri l-a desemnat ca pe unul din amanţii pe care gurile rele i l-ar fi atribuit reginei. Iată de fapt pe ce anume s-a bazat această presupunere: Edouard Dillon era deosebit de frumos, foarte fudul şi deci foarte „la modă”. Făcea parte din cercul intim al doamnei de Polignac şi probabil că adresa din când în când, reginei, câte unul din

acele complimente pe care le primeşte îndeobşte, orice femeie frumoasă. Într-o zi, repeta alături de ea, figurile unui cadril pe care urma să-l danseze la balul următor. Dar iată că păli brusc şi leşină. Fu imediat întins pe o sofa, iar regina săvârşi imprudenţa de a-i pune mâna pe piept ca să vadă dacă-i mai bate inima. Edouard îşi reveni. Se scuză pentru starea de slăbiciune pe care-o avusese şi mărturisi că de teama de a nu întârzia la ora stabilită de regină, plecase din Paris fără să pună nimic în gură, că – din pricina îndelungatei suferinţe în urma unei răni pe care o căpătase la cucerirea Grenadei – asemenea stări de slăbiciune îl apucau adesea, mai ales atunci când nu mânca. Regina porunci să i se dea o ceaşcă cu supă, iar curtenii, geloşi pe succesul tânărului, îi scoaseră vorbe că s-ar avea bine cu regina. Acest zvon fu şi nu fu crezut la Curte, în schimb fu crezut de întreg oraşul când, în ziua de Sfântul Hubert, toată lumea îl văzu pe tânărul Dillon, străbătând Parisul, în caleaşca cu opt cai a reginei. Adevărul e că tânărul căzuse de pe cal, la vânătoare, şi-şi rupsese pentru a doua oară, braţul. Cum nu se afla la faţa locului decât trăsura reginei, ea porunci vizitiului să-l ducă acasă pe unchiul meu, apoi să se întoarcă – aşa cum făcea de obicei – cu trăsura regelui, căci a ei nu era decât de etichetă. Se prea poate ca multe din istoriile puse în seama reginei, să fi fost neadevărate, după cum se poate foarte bine şi invers. Ştiu de asemenea, că unchiul avusese un duel care iscase destulă vâlvă. Luând masa la nu ştiu ce ministru, un provincial al cărui nume l-am uitat, i-a zis peste masă:

— Domnule Dillon pentru ce sunt vasele acelea mici?

Edouard, care discuta cu vecina sa, răspunse sec:

— Pentru ovăz.

— Am să vă trimit şi nişte paie de ovăz, spuse celălalt care habar n-avea că vasele cu ovăz erau o mâncare la modă.

Edouard nu-şi întrerupse discuţia, dar după-masă, îşi dădu întâlnire cu provincialul, a doua zi destul de târziu, pentru că nu-i plăcea să se scoale cu noaptea în cap. Adversarul sosi la el la ora indicată. Dar Edouard încă nu isprăvise cu îmbrăcatul; îşi ceru scuze şi continuă să se îmbrace cu o grijă deosebită. Tot dichisindu-se, spuse:

— Domnule, dacă n-aţi ales încă locul, aş prefera să mergem în pădurea Vincennes. Iau masa la Saint-Maur şi aş

vrea să ajung la vreme...

— Cum, domnule, dumneavoastră credeţi că...

— Sigur, domnule, după ce isprăvesc cu dumneavoastră, mă duc să iau masa la Saint-Maur; i-am promis încă de ieri acest lucru doamnei X.

Bănuiesc că atâta aplomb probabil l-a intimidat pe bietul om atât de tare, încât s-a ales cu o lovitură serioasă de sabie, iar unchiul meu s-a dus să ia masa la Saint-Maur, aşa cum făgăduise; bineînţeles că a doua zi, toate amănuntele fură cunoscute de întreg Parisul.

În epoca despre care vă vorbesc – 1803 – Edouard nemaiavând de multă vreme pretenţia că ar mai fi un bărbat tânăr, devenise un om de treabă, care se comporta foarte la locul lui. Un englez, întrebându-l ce se întâmplase cu „Dillon cel Frumos”, el îi răspunsese:

— A fost ghilotinat!

Era foarte spiritual şi cunoştea la perfecţie toate dedesubturile vieţii. Fusese foarte ataşat de contele de Artois, ca gentilom al Camerei încă de pe vremea când acesta îşi alcătuise propria sa Curte şi continuase să rămână foarte apropiat de el, deşi nu fusese niciodată poftit la masa lui. Regimentul irlandez pe care-l comandase îl solicitase vreme de câţiva ani. Mai târziu, îl încredinţase fratelui său Frank Dillon, fostul său locotenent-colonel. Apoi se însură cu o creolă din Martinica, a cărei avere considerabilă îi îngădui să aibă o casă pe măsură, la Londra, unde atât contele de Artois cât şi ceilalţi prinţi luau adesea masa. Într-una din zilele anului 1804, mă aflam şi eu la una din aceste mese, împreună cu contele de Vaudreuil. Bonaparte tocmai se declarase împărat, înşelând astfel speranţele pe care emigranţii şi le făcuseră în legătură cu planurile sale burboniste. Nimeni nu discuta decât despre şansele pe care mai toţi le pierdeau datorită acestei măriri. Unii socoteau că ar fi putut ajunge mareşali ai Franţei, alţii, cavaleri ai diverselor ordine, câte unii socoteau că ar fi putut ajunge chiar conetabili! În sfârşit, domnul de Vaudreuil ridicându-se, întorcându-se cu spatele spre şemineu şi săltându-şi poalele jiletcei, ne spuse pe un ton doctoral:

— Ştiţi ce-mi dovedeşte asta? Că în ciuda reclamei pe care ne străduiam s-o facem acestui Bonaparte, nu-i altceva decât

o pramatie neîndemânatică!

Mă abţin de la comentarii. După pacea de la Amiens, domnul de Boigne se duse în Franţa şi începu a mă zori şi pe mine să vin după el. În afară de faptul că nici nu mă gândeam să plec, socoteam că aveam motive destul de temeinice să mă aflu cât mai departe de o ţară sortită unor noi catastrofe. Ştiam că se pregătea o nouă răsturnare a regimului şi că în fruntea acestei intrigi se afla Pichegru. Nu el ne mărturisi aceste indiscreţii; Pichegru era prudent şi dibaci. Trăia singur, lipsind adesea din Paris, ca să reapară pe neaşteptate pretextând că făcuse un drum complet lipsit de importanţă şi dând tot timpul impresia unuia care, neavând ce face, tăia frunze la câini. Într-o zi, plecă în periculoasa sa expediţie; din nefericire pentru el, trebuia să fie urmat de domnii de Polignac. Aceştia însă, acţionară în mod diferit. Făcură o sută de vizite ca să-şi ia rămas bun, îşi luară adio de la toată lumea, angajându-se să facă diverse comisioane cunoştinţelor, la Paris, arătând lista persoanelor care-i aştepta şi care probabil că nu se îndoiau că vor reveni. Procedară astfel în nădejdea că, după atâta publicitate, călătoria lor n-avea să pară ciudată; în plus, mărturisiră că plecau în taină. Ăsta era felul lor de a conspira.

În ajunul plecării, am luat masa împreună cu ei, la ţară, la Edouard Dillon. Ca să ne întoarcem, trebuia să străbatem o mică landă sau comună. Domnii de Polignac erau călare; se opriră în comună, amuzându-se, timp de un ceas, să oprească toate trăsurile care aveau drum pe acolo. Bineînţeles că o opriră şi pe a mea. Pretindeau banii sau viaţa, apoi se îndepărtau râzând cu hohote, susţinând că de fapt se pregăteau pentru treaba pe care urmau s-o facă. A doua zi, această trăsnaie înveseli întreaga lor societate. Asemenea nerozii n-ar merita să fie pomenite dacă ele n-ar arăta firea acelui Jules de Polignac, funestă până şi tronului. Deşi foarte tânăr pe atunci, „onoarea” unei asemenea comportări îi aparţinea în întregime. Fratele său Armând, tot pe atât de dobitoc pe cât de prost era Jules, s-a lăsat întotdeauna călăuzit de el. Aşa că nu peste mult, am aflat de arestarea celor doi conspiratori, iar foarte curând după asta, de moartea ducelui de Enghien. Tatăl său a fost – trebuie să spun – distrus; mai ales că a aflat vestea într-un mod

îngrozitor. Domnul duce de Bourbon încetase să mai locuiască la Vanstead, minunatul castel pe care prinţul de Condé îl închiriase în împrejurimile Londrei; căci, deşi se luptase cu curaj, în armata zisă „a lui Condé”, alteţa sa nu-şi neglijase deloc afacerile pecuniare, în aşa fel incit ajunsese cel mai bogat dintre toţi prinţii emigranţi. Fiul său, neputându-se mulţumi cu viaţa ordonată de la Vanstead, stătea mai tot timpul la Londra, într-un mic apartament, cu un singur valet care-i era foarte ataşat încă de pe vremea când era copil. Ora dejunului său sosi, iar mai apoi trecu. Îl sună pe Gui o dată, de două ori. Neprimind răspuns, intră în mica bucătărie şi-şi găsi valetul, cu coatele sprijinite de masă, cu capul în mâini, cu ochii în lacrimi, şi cu o gazetă în faţa lui. Când îşi zări stăpânul, valetul făcu gazeta mototol, încercând s-o ascundă. Domnul duce de Bourbon, îi luă imediat jurnalul din mână şi astfel citi trista veste a asasinării fiului său[38]. După două ceasuri, când sosi prinţul de Condé, îşi găsi fiul tot în bucătărie de unde Gui nu-l putuse smulge cu niciun preţ şi unde nu voia să lase pe nimeni să intre. Prinţul de Condé îl luă cu sine la Vanstead. Îngrijit de doamna de Reuilly, fiica sa naturală, pe care doamna de Monaco, devenită prinţesă de Condé, o creştea, izbuti să se mai liniştească. Această durere crâncenă, însoţită de accese de furie şi de strigăte de răzbunare, mi s-a părut cel mai sincer şi mai autentic moment din viaţa fadă a ducelui de Bourbon. Cât despre emigranţi în general şi despre prinţi în particular, impresia pe care le-a făcut-o această moarte, a trecut ciudat de repede. Numai, din respect pentru prinţul de Condé, contele de Artois s-a hotărât să poarte doliu, şi asta doar cinci zile, socotind că şi aşa îi făcuse un mare hatâr. Prinţul de Condé se pare că judecă şi el la fel, căci veni în persoană la Londra pentru a-i mulţumi contelui de Artois. Vestea se împrăştie luni. Ducele de Berry se abţinu să se ducă marţi, la Operă, dar sâmbătă, la reprezentaţia următoare, îşi făcu din nou apariţia.

---

38 E vorba de *Louis-Antoine de Condé, duce de Enghien* (1772-1804), care a emigrat în 1789. Bonaparte a pus mâna pe el, pe teritoriul german, l-a închis la Vincennes, apoi a poruncit să fie împușcat.

Procesul lui Moreau[39] luând sfârşit şi liniştea nemaifiind tulburată în Franţa, m-am hotărât să dau curs invitaţilor repetate ale domnului de Boigne. Situaţia mea era cam aiurea şi eu îmi dădeam foarte bine seama de acest lucru. De la distanţă, sâcâielile lui plicticoase nu mi se mai părură chiar atât de nesuportat şi nu prea aveam motive temeinice să refuz să mă supun poruncilor pe care domnul de Boigne avea tot dreptul să mi le dea. Tocmai cumpărase o splendidă locuinţă, Beauregard, la patru leghe de Paris, şi mă ruga să vin cât mai repede. Părinţii mei făgăduiră să vină şi ei, iar acest lucru izbuti să mă convingă să plec.

Partea a Treia
Imperiul

Capitolul I

Plecarea din Anglia. Sosirea la Rotterdam. Domnul de Sémonville. Şederea la Haga. Tabăra din Zeist. Vameşii francezi. Anvers. Domnul d'Argout. Domnul de Herbouville. Domnul Maluet. Sosirea la Beauregard.

M-am îmbarcat la Gravesend, în luna septembrie 1804, la bordul unui vas olandez care mergea la Rotterdam şi care era încărcat cu untură de balenă. Pe drum, ne-a apucat o furtună violentă; marea se burzuluise rău de tot, iar vasul părea o biată coajă de nucă. Valurile, care treceau peste el, intraseră până în cabina mea, după ce spălaseră bine butoaiele cu grăsime, aducând cu ele un miros infect şi îngreunând şi mai mult traversarea şi aşa destul de dificilă. Drumul fu lung, căci patronul meu, probabil un ignorant, trecuse de gura fluviului Meuse, aşa că nu ajunserăm la Brielle decât abia a patra zi. Războiul făcea comunicaţiile dificile; trebuise, cu orice preţ, să mă îmbarc pe o navă comercială. Pacheboturile care făceau curse regulate, nu

39 *Jean-Victor Moreau* (1763-1813), general francez aflat în fruntea Armatei Rinului şi Mosellei în 1796. Învingător la Hohenlinden, a devenit rivalul lui Bonaparte şi a fost exilat pentru că a dus tratative cu regaliştii. Reîntors din America în Europa, a fost ucis în lupta de la Dresda.

mergeau decât la Husum, pe coasta Suediei. Traversarea era foarte grea, iar drumul pe uscat, şi mai greu, ar fi fost aproape cu neputinţă de străbătut de o femeie tânără şi singură. Hârtiile căpitanului nostru purtau ştampila sosirii la Emden; era o mică fraudă, pe care toţi o ştiau, dar pe care toţi se prefăceau că n-o ştiu. L-am auzit pe şeful vameşilor, venind la bord ca să-i întrebe pe cei care inspectau nava, în timp ce el examina hârtiile:

— Vasul vine din Grand-Emden, nu-i aşa?

— Da, domnule, din Grand-Emden.

— Bun!

Şi-i întinse comandantului hârtiile, fără niciun alt comentariu; căci Grand-Emden, în argoul lor, însemna Londra. Am scăpat, fără prea multe sâcâieli, de vamă. Am trimis pe careva la bancherul căruia trebuia să mă adresez şi unde trebuia să găsesc – împreună cu scrisorile domnului de Boigne – paşapoartele necesare pentru a-mi putea continua drumul; dar acesta nu primise nimic. Iată-mă deci singură cuc, într-o ţară străină, fără un sprijin, fără un sfat. Am scris la Paris la doi dintre unchii mei, care trebuiau să se afle împreună cu domnul de Boigne. Mă gândeam cu groază ce voi face până ce avea să vină răspunsul. Situaţia mea la Rotterdam avea un aer de aventură, care-mi displăcea grozav. Dacă comunicaţiile ar fi fost mai lesnicioase, m-aş fi reîntors la Londra. Bancherul mă sfătui să mă duc la Haga să-l văd pe domnul de Sémonville care, atotputernic, îmi putea facilita călătoria. Îmi amintesc că acest om era întrutotul de acord cu temerile mele în legătură cu întreruperea oricăror legături cu Anglia, unde-mi lăsasem părinţii.

— Nu vă tulburaţi totuşi, doamnă; s-ar putea ca legătura dintre Anglia şi Olanda să se întrerupă; dar treaba asta nu va dura decât câteva zile, după care legăturile îşi vor relua cursul aşa cum revine apa la matcă şi vă asigur că lucrul nu va dura mai mult de o săptămână.

În ciuda perspicacităţii sale de om de afaceri, nu prevăzuse că se va găsi o mână destul de fermă care să menţină câţiva ani în stare de funcţiune această maşină hidraulică pe care el n-o vedea mergând mai mult de o săptămână. E adevărat că până la urmă, a explodat. De

îndată ce trăsura mea a fost gata, m-am reîntors la Haga. I-am scris domnului de Sémonville ca să-i cer o întrevedere. El îl trimise imediat pe domnul de Canouville să-mi spună că va veni personal la mine. Comportarea domnului de Canouville mă cam sperie. Sub pretextul că-mi era văr şi poate pentru că eram tânără, singură şi frumoasă, adoptă faţă de mine, un ton cam uşuratic care nu-mi plăcu deloc. Mi-am însemnat în carnetul meu că toţi tinerii din Franţa erau mult prea familiari, ridiculi şi impertinenţi; de altfel, mă aşteptam la asta; mă aşteptam să nimeresc peste un domn de Sémonville poruncitor, arogant, insolent şi atunci toate prevederile mele de femeie foarte tânără, ar fi fost exacte. Dar iată că domnul de Sémonville sosi; era profund îndurerat. Boala doamnei Macdonald o chemase pe doamna de Sémonville la Paris, dar în ajun, primise vestea că biata femeie murise. Domnul de Sémonville îşi manifestă regretul de a nu mă putea găzdui în casa lui îndoliată. Atotputernic în Olanda, puterea lui nu se întindea şi dincolo de graniţele acestei ţări. Nu-mi putea da paşaport decât până la Anvers unde trebuia să-l aştept pe cel de la Paris. Mă rugă ca, deocamdată, să mai rămân la Haga, unde avea posibilitatea să mă ajute. Discuţia se prelungi, începând să-mi vorbească despre Monsieur; mi-am zis în sinea mea, că probabil vorbea despre Ludovic al XVIII-lea, deci i-am răspuns că regele nu se afla în Anglia.

— Ştiu foarte bine, mi-a zis cu blândeţe domnul de Sémonville, dar eu nu vorbesc despre rege, ci despre fratele său, Monsieur.

M-am simţit foarte stânjenită, fiindcă în Anglia nimănui nu-i trecuse prin minte să-i spună contelui de Artois, Monsieur, aşa că era pentru prima oară când auzeam pe cineva spunându-i astfel. Domnul de Sémonville îmi vorbi apoi despre sfârşitul tragic al ducelui de Enghien, cu o mâhnire ce contrasta în mod ciudat cu nepăsarea de care mă lovisem dincolo de Canalul Mânecii. Am început să am ezitări în privinţa unor păreri ale mele de care, cu un ceas mai înainte, fusesem atât de sigură. Am încercat să-mi vin în fire, zicându-mi că domnul de Sémonville era probabil altfel alcătuit decât compatrioţii săi. În ce mă privea, nici eu nu mai ştiam bine ce eram, poate englezoaică, dar în niciun caz

franţuzoaică. Cunoscusem, la Londra, şi întâlnisem în timpul traversării Canalului Mânecii, un oarecare domn de Navaro, un portughez ce se îndrepta spre Rusia. Foarte amabil, îi duse soţiei ministrului Portugaliei o scrisoare de recomandare pe care o aveam către soţul ei, şi-i istorisi acesteia situaţia dificilă în care mă aflam. După un ceas, drăguţa doamnă de Bezerra, veni la hanul unde trăsesem, mă luă la ea acasă, mă opri la masă, iar seara mă pofti la teatru, în loja diplomatică. A doua zi, mă plimbă prin tot oraşul; din acea clipă, toată lumea bună din Haga, se înghesui să mă invite. Cred că vă daţi seama în ce hal trebuie să se fi plictisit corpul diplomatic din Haga, ca să se bucure astfel de sosirea, în mijlocul lor, a unei femei tinere ce aducea în viaţa lor monotonă un pic de variaţie.

Contele de Stackelberg, meloman încrâncenat, descoperi că eram o bună muziciană, aşa că mă rugă să cânt. Cum nu eram decât o pasăre în zbor, prin Haga, i-am satisfăcut, cu prisosinţă, dorinţa. Cred că n-am avut niciodată şi nicăieri atâta succes. Am avut bunul simţ să-mi dau seama că acest succes se datora mai mult cadrului în care mă aflam decât meritelor mele. Totodată, am înţeles că nu trebuia să lungesc prea mult şederea în acest oraş. Aşa că m-am smuls din mijlocul acelor adoraţii ale reprezentanţilor întregii Europe, şi am plecat să vizitez oraşul Amsterdam şi restul Olandei. Trei sau patru dintre tinerii ataşaţi diplomatici îşi manifestară dorinţa de a mă însoţi. M-am opus categoric, şi buna mea prietenă, Bezerra, le dădu de înţeles că lucrul acesta nu mă încânta câtuşi de puţin. În timpul şederii mele la Haga, am făcut cunoştinţă cu contele de Nesselrode, cunoştinţă care mai târziu s-a transformat într-o adevărată prietenie. M-am oprit la Harlem ca să cumpăr iasomie. Mi s-a propus să ascult orga din acest oraş. Neavând altceva de făcut, am acceptat. Am intrat în biserică unde eram singura vizitatoare. Organistul nu se vedea, în schimb muzica era pur şi simplu, divină; artistul era extrem de talentat, iar orga – magnifică. Muzica avea un ecou în lăcaşul destinat corului, ecou ce se propaga în cele mai îndepărtate colţuri ale bisericii. Nu eram obişnuită să ascult astfel de muzică ce m-a impresionat atât de puternic încât pur şi simplu, am plâns. Nu ştiu dacă acest lucru s-a datorat stării sufleteşti în care mă aflam, dar ştiu că

niciodată nu mă mai simţisem atât de impresionată şi – în afară de ceasurile care au rămas întipărite în inima mea, datorită unor mâhniri profunde – nu cred să mai existe vreunul care să mă fi mişcat mai puternic decât cel petrecut în catedrala din Harlem.

La Amsterdam, am stat trei zile; m-am dus şi eu ca toată lumea, la Brock, la Zaandam etc. Domnul Labouchère, a dat – în cinstea mea – o masă; am avut prilejul să cunosc o părticică din societatea olandeză. Mi s-au arătat o mulţime de curiozităţi, ceea ce nu m-a împiedicat totuşi să mă simt încântată când am părăsii acest oraş. Căci deşi e un mare centru comercial, e teribil de trist. M-am oprit apoi la Utrecht; am închiriat o trăsură ca să mă duc să văd colonia moravă şi tabăra pe care generalul Marmont o comanda în câmpia din Zeist. Mi s-a părut că acei fraţi atât de fericiţi din povestea doamnei de Genlis – despre care îmi aduceam aminte din copilărie – aveau o înfăţişare palidă, tristă şi plictisită. Am cumpărat câteva flecuşteţe şi negustorii au început să se certe între ei. Primul afirma că obiectele sale erau net superioare obiectelor celuilalt, fapt pe care cel de al doilea negustor îl contesta cu tărie. Ani plecat foarte puţin edificată asupra calităţii acelor lucruri. În schimb, am fost pe deplin edificată în ceea ce privea aspectul taberei franceze. Nu demult, vizitasem o tabără asemănătoare, în Anglia, dar aceea era departe de a prezenta un spectacol atât de strălucitor şi de însufleţit ca tabăra franceză; deşi soldaţii francezi nu aveau o înfăţişare tot atât de înfloritoare ca confraţii lor englezi şi nici nu erau tot atât de bine îmbrăcaţi. Am văzut apoi trecând caleaşca generalului Marmont, în care se afla soţia acestuia, foarte gătită, cu părul ondulat şi fără văl pe cap. Vizitiii aveau vestele acoperite cu galoane de aur; caleaşca era aurită, dar murdară şi prost întreţinută. Echipajul – cu doamna general cu tot – mi se păru din cale-afară de ridicol. M-am amuzat copios, mai ales că totul era aşa cum prevăzusem. După o absenţă de zece zile, m-am reîntors la Haga, unde am găsit câteva scrisori de la unchiul meu. Domnul de Boigne – care nu calculase bine momentul sosirii mele – plecase în Savoia. În aceeaşi zi, am fost anunţată că paşaportul meu se afla la Anvers. Am petrecut o seară întreagă la doamna de Bezerra ca să-mi iau rămas-bun

de la toţi cei pe care-i cunoscusem la Haga; domnul de Sémonville veni şi el, ca de altfel toate mărimile olandeze, iar a doua zi, am plecat.

Îmi era teamă de severitatea vameşilor şi eram cu atât mai înfricoşată să am de-a face cu funcţionarii francezi cu cât relaţiile mele cu cei de la Allien-Office – în momentul plecării din Anglia – mi se păruseră foarte dezagreabile. Or, dacă până şi englezii fuseseră necinstiţi, mă gândeam cu groază la ce mă puteam aştepta din partea funcţionarilor francezi. E adevărat că domnul de Sémonville îmi dăduse o scrisoare de recomandaţie dar, cu toate acestea, când am ajuns la primul post francez de control, inima îmi bătea să se spargă. Mă rugară, foarte politicos, să poftesc în birou. Am intrat, urmată de cameristele mele. Trăsura era înregistrată ca venind de la Berlin. Dacă ar fi fost a unei englezoaice, ar fi trebuit să fie confiscată, dar aşa, în calitate de nemţoaică, puteam trece plătind bineînţeles, o taxă extrem de pipărată. În vreme ce-o achitam, câţiva vameşi tineri începură a admira cu glas tare, trăsura care era foarte frumoasă.

— E o trăsură din Berlin, zise şeful.

— Da, domnule, uitaţi-vă, scrie peste tot, zise unul din ei.

M-am înroşit mai rău decât creasta unui cocoş, când – urmărindu-le privirile – am văzut peste tot, imprimat cu litere mari: *„Patent London”.* Vameşii surâseră, iar eu am plătit suma cerută pentru „trăsura nemţească”, în timp ce şeful înregistra şi-mi elibera certificatele, un altul se ocupa de paşaport, unde-mi scria semnalmentele, lucru ce mă făcea să nu mă prea simt la largul meu. Şeful ridicându-şi ochii de pe hârtie şi observând aceasta, îi spuse slujbaşului, privindu-l pe deasupra ochelarilor:

— Scrie simplu: „frumoasă ca un înger!” Va fi mai scurt şi mai puţin plicticos pentru doamna!

Un alt slujbaş, ridică pe jumătate unul din burdufurile trăsurii, fără însă a-l mai coborî; i-am strecurat doi ludovici, drept bacşiş. Intrând în odaie, după câteva minute, slujbaşul îmi întinse banii spunându-mi cu cea mai mare politeţe:

— Poftiţi, doamnă, cei doi ludovici pe care i-aţi scăpat adineauri, din neatenţie!

Ruşinată, mi-am luat banii înapoi. În sfârşit, totul părea să se fi isprăvit, spre marea mea satisfacţie, când nu ştiu cine

observă că biciul vizitiului meu era englezesc. Îmi arătară că pe măciulia de argint, cu care era împodobit, scria foarte clar „London”; sigur că-l cumpărasem din vreun loc unde negustorii englezi erau admişi – conchiseră vameşii – dar în Franţa astfel de lucruri erau prohibite şi datoria nu le îngăduia să lase să treacă în ţara lor niciun lucruşor de acest fel. O făcurăm toţi pe serioşii, în această ultimă scenă, deşi era de tot hazul. Îmi urară drum bun, după care am plecat foarte mirată de a fi întâlnit o atât de mare şi de spirituală politeţe, tocmai acolo unde nu mă aşteptam decât la grosolănii împinse până la brutalitate. Am intrat în aceste amănunte tocmai pentru a arăta în ce măsură îşi păstraseră emigranţii – care se credeau persoanele cele mai rezonabile – ideile absurde despre Franţa căreia, în fond, îi erau cât se poate de ostili.

Ajunsă la Anvers, am găsit la han un bilet de la domnul d’Herbouville – pe atunci prefect – prin care mă anunţa că paşaportul meu era la el. Cum eram rudă apropiată cu soţia sa, dăduse ordin să fie anunţat de îndată ce voi sosi în Anvers. Nici n-apucasem să mă instalez bine în odaia mea de la han, că am şi văzut intrând înăuntru, un găligan de cinci picioare şi zece degete, care repeta cu un glas ascuţit, ce-ţi zgâria urechile:

— Apollinaire, Apollinaire, eu sunt Apollinaire! făcând nişte reverenţe până la pământ.

Mi-au trebuit câteva minute bune până să recunosc în el pe tânărul d’Argout pe care l-am tot văzut câţiva ani în şir, la Londra, unde unchiul său (care era şi al meu, fiindcă se însurase cu o soră a tatei) se ocupa de educaţia lui, cu o grijă cu totul deosebită. Ce folos însă că această educaţie s-a lipit de el ca nuca de perete! De altfel, mi-a şi dat o dovadă concretă chiar a doua zi dimineaţă, când a ţinut neapărat să mă însoţească la catedrala din Anvers. În ciuda rugăminţilor mele, a urcat până în vârful clopotniţei, evident, cu spatele la trepte şi cu faţa spre mine, ţinându-mă de mână, ceea ce era cât se poate de incomod atât pentru el, cât şi pentru mine. Pe atunci avea o slujbă modestă la tribunal, din care trăiau şi el şi maică-sa. Mai târziu, a ajuns prefect, pair şi în sfârşit, ministru. Azi e un om aşezat, priceput în meseria lui şi foarte cinstit; dar spiritul lui e tot atât de aiurit ca şi manierele.

După el, veni domnul de Herbouville. Mi s-a părut rece şi distrat. Fusese recent compromis de câţiva emigranţi cărora le făcuse unele servicii şi care, drept recunoştinţă, sporovăiseră vrute şi nevrute, pe seama lui. De atunci, era foarte rezervat. Mă pofti totuşi, la masă.

Cea mai plăcută dintre vizitele mele a fost cea pe care i-am făcut-o domnului Malouet, un vechi prieten al tatei şi prefect maritim, la Anvers. Fusese unul dintre constituţionalii din 1789, nu trecuse prea multă vreme de când părăsise Londra şi nu ştia cu ce ochi voi privi cu un prefect al Republicii, sau mai curând al Consulatului. Dar s-a liniştit imediat când a văzut cât eram de bucuroasă că, în sfârşit, după mai bine de o lună, zăream şi eu un chip cunoscut. Mi-a făcut semn să tac, s-a dus să deschidă toate uşile şi, după ce s-a asigurat că nu trăgea nimeni cu urechea în dosul lor, le-a închis cu grijă, a aşezat un scaun în mijlocul odăii, pe care m-a poftit să iau loc, s-a aşezat şi el pe un alt scaun alături de mine, apoi m-a întrebat în şoaptă ce făcea tatăl meu, adăugând:

— Vezi, copila mea, nu trebuie să-l compromitem…

Îmi dădu sfaturi cum să mă port la Paris, ce anume trebuia şi ce nu trebuia să fac, ce să spun şi ce să nu spun, încât până la urmă aproape că reuşi să mă sperie, după ce la început abia izbutisem să-mi înăbuş râsul, până într-atât mi se păruseră de ridicole preceptele sale. Dar după ce mi-a dat câteva exemple care m-au îngrozit, mi-a perit pe loc pofta de râs.

— Dar ţara asta e de nelocuit! Bănuiesc totuşi că măcar să scriu voi avea voie!

— Ssst! Ssst! Asta ar fi cea mai cumplită imprudenţă!

Se duse să mai examineze încă o dată uşile, dar până la urmă renunţă. Îşi luă rămas bun de la mine, spunându-mi că era mai prudent să nu ne mai revedem, că d’Herbouville îl poftise şi pe el la masă, dar că nu voia să rişte să se trezească cu cine ştie ce întrebare imprudentă. Nu se temea de ce avea să spună el, ci mai curând de ce aveam să răspund eu; fapt e că vorbele lui mă tulburară nespus. Din păcate însă, nimeni nu scapă de ceea ce i-e scris. Peste câţiva ani, Malouet deveni consilier de Stat şi, cu toate precauţiile şi prudenţa lui, se văzu compromis din pricina

prieteniei sale cu baronul Louis şi fu exilat de împărat.

La domnul de Herbouville, în afară de familia sa, am mai găsit câţiva oaspeţi. Proveneau din familii atât de bune, încât m-am şi mirat, după discursul domnului Malouet, care izbutise – cu vorbele lui ciudate – să mă facă să nu mă simt în apele mele; nu mă temeam atâta pentru mine, cât mai mult pentru ceilalţi cărora prezenţa mea putea să le dăuneze. Totuşi, trebuie să spun că acelaşi domn Malouet şi mai ales familia Herbouville găsiseră modalitatea de a vorbi în nişte termeni plini de regret, de durere şi de reprobare despre moartea ducelui de Enghien, dat atât de repede uitării de către emigranţi. Peste tot, în toate clasele sociale, ba chiar şi printre membrii marcanţi ai guvernului, moartea lui era un fel de rană încă sângerândă.

De la Paris, am ajuns în sfârşit, fără niciun incident, la castelul Beauregard. Domnul de Boigne încă nu se înapoiase din Savoia. Aşa că deocamdată eram singura stăpână a acelei frumoase reşedinţe. Păşind în noua mea casă, în ziua de 2 noiembrie 1804, Ziua Morţilor, pe o ceaţă rece, care te pătrundea până la oase şi care nu-ţi îngăduia să vezi la trei paşi în faţa ta, m-am lăsat pradă tristeţii şi am plâns până n-am mai putut. Seara, m-am închis într-o odaie pe care mâinile mele, obişnuite cu zăvoarele englezeşti, nu ştiau cum s-o încuie şi care pe deasupra n-avea nici sonerie. Cum soneriile fuseseră considerate, pe vremea Revoluţiei, drept nişte lucruri ce aparţinuseră aristocraţiei, domnului de Boigne nu-i mai venise în minte să le remonteze. Aveam o senzaţie de părăsire şi de izolare care mă îngheţa până în străfundul sufletului şi nu cred că m-aş fi simţit mai prost nici pe ţărmurile pustii din Columbia.

A doua zi dimineaţă, am trimis după un lăcătuş. Omul mă asigură că va instala „provizoriu”, o sonerie, până ce va putea fi montată „în mod legal, deci definitiv”. La dracu! Ce ţară mai e şi asta unde broaştele uşilor vorbesc în vechiul limbaj al Atenei şi unde caii, în loc de hamuri, sunt legaţi cu sfoară? Bietul meu creier de douăzeci şi ceva de ani, lăsat pentru prima oară de capul lui era pur şi simplu răvăşit de diversitatea impresiilor pe care le acumulase; pe deasupra, mai păstrasem şi o mulţime de amintiri, care de care mai vii, din timpul călătoriei pe care o efectuasem.

Capitolul II

Părerile mele. Ducesa de Châtillon. Ducesa de Laval. Ducele de Laval. Familia de Rohan. Prinţesa Berthe de Rohan. Prinţesa Charles de Rochefort. Prinţesa Herminie de Rohan. O scenă penibilă. Primul meu bal la Paris. Amiralul de Bruix; moartea sa. Cuvintele împăratului. Prinţesa Galiţin. Ducesa de Sagan. Domnul de Coulaincourt. Scenă între prinţesa de la Trémouille şi domnul de Aubusson. Ducesa de Chevreuse.

N-am vrut să asist la serbările încoronării. Totuşi, în ciuda prejudecăţilor mele, nu m-am putut feri de o oarecare înflăcărare faţă de primul consul. Admiram în persoana lui pe cuceritorul Franţei, pe omul hotărât şi puternic. Nimeni nu-mi vorbise despre importantul lui rol de legislator şi de om-ce-potolise-patimile. Nu eram încă în stare să-l apreciez. Poate că m-aş fi arătat plină de entuziasm faţă de el dacă aş fi trăit în altă atmosferă.

La Londra, biata mea mamă plânsese adesea de amărăciune, auzindu-mă că pot gândi astfel. Ea pretindea că, până la urmă, aveam să-i vâr în cap fratelui meu ideea de a se angaja în armata lui Bonaparte. E sigur că, văzându-i pe prinţii noştri de aproape şi pe primul consul, de departe, gândurile mele se îndreptau către el; moartea ducelui de Enghien, nu mă impresionase mai mult decât îi impresionase pe cei din jurul meu. Domnul de Boigne – fapt pe care zău dacă-l pot înţelege – nu era câtuşi de puţin revoluţionar. La sfârşitul lui decembrie, ne-am stabilit la Paris, unde am petrecut trei luni, cele mai plicticoase din viaţa mea. Societatea pariziană e atât de exclusivistă, încât niciunul dintre cei care debutează, n-au loc în ea; înainte de a izbuti să-ţi faci un cerc al tău, eşti complet izolat. De altfel, teama de scenele pe care mi le făcea domnul de Boigne, din orice fleac, mă obliga să fiu de o reticienţă care nu-mi facilita în niciun fel relaţiile amicale cu cei din jur. Mai nimeream, din când în când, câte o cucoană bătrână, care-şi amintea că mă văzuse în perioada înţărcatului, la Versailles, sau alta, care-mi vorbea despre drăgălăşeniile mele de copil, dar toate

astea nu mă amuzau câtuşi de puţin.

Am fost primită cu multă tandreţe, de către prinţesa de Guéméné (cea despre care am mai vorbit); mi-a fost utilă şi serviabilă atât cât putea fi o persoană ţintuită la pat şi care vedea puţină lume. În schimb, ducesa de Châtillon, mi-era, pur şi simplu, insuportabilă; mă ţinea ceasuri în şir ca să mă dăscălească în legătură cu o sumedenie de lucruri sau să-mi dea o droaie de sfaturi care nu-mi erau de niciun folos. Locuia în magnificul ei palat de pe strada Bac, într-o odaie uriaşă căreia îi spunea „cabinetul” ei, mobilată extrem de luxos, cu mobilă veche, de mare preţ şi unde tronau opt sau zece pendule, care indicau timpul la ore cu totul diferite. O superbă colivie aurită, atârnată de candelabru, era plină cu păsări care cântau cât era ziua de mare. Toate acele sunete şi triluri, împreună cu vocea joasă şi monotonă a ducesei, mă călcau pe nervi şi făceau ca vizitele la ea să-mi fie, pur şi simplu, insuportabile. Nu mă lăsa să plec de la ea până nu mă punea să-mi dau cuvin tul că voi veni cât mai curând cu putinţă, dorinţă pe care mai mult ca sigur că nu i-aş fi îndeplinit-o dacă scrisorile pe care le primeam de la Londra nu erau pline de complimente pe care mă vedeam obligată să i le transmit. Această ducesă de Châtillon era fata ducesei de Lavallière, rivala mareşalei de Luxembourg, amândouă deosebit de frumoase şi de galante. Fata fusese şi ea şi frumoasă şi galantă. Rama oglinzii din acel faimos cabinet, era toată plină de portretele foştilor ei iubiţi. Neştiind ce să facă cu ele, îşi împodobise oglinda. Numărul era impresionant şi alcătuia o foarte frumoasă decoraţie de jur împrejurul oglinzii. Fusese o femeie foarte spirituală, dar cu vârsta, devenise cucernică. O dată cu ea, s-a sfârşit şi familia de Lavallière, iar o dată cu cele două fiice ale sale – ducesele de la Trémouille şi de Uzès – familia de Coligny-Châtillon; aceste două nume s-au stins definitiv. Marchiza – devenită ducesă de Laval – veche prietenă a mamei şi naşa mea – mă trata cu o bunătate maternă. Era tot pe atât de simplă, pe cât de plină de emfază era doamna de Châtillon. Aşa încât mă duceam cu plăcere în chilia mănăstirii Saint-Joseph unde trăia într-o deplină cucernicie, pe cât de minuţioasă, pe atât de indulgentă. Dăruise săracilor tot ce avusese, iar veşmintele ei erau atât de sărăcăcioase, încât într-o zi, la

biserică, un om o bătu pe umăr, rugând-o să accepte să-i plătească scaunul pe care stătea.

— Te înşeli, domnule, îi răspunse în şoaptă, ducesa; azi nu sunt eu, e cealaltă doamnă!

Ducele de Laval intrase la gânduri cu această soţie a sa. După ce încercase să-i dea bani – care nu apucau niciodată să stea în punga ei – luă hotărârea să-i închirieze un apartament decent, să-i plătească modestele cheltuieli, ba chiar şi toaletele în privinţa cărora nu izbuti în niciun fel s-o convingă să şi le mai înfrumuseţeze. Dacă i-ar fi cerut să-şi pună o rochie potrivit situaţiei sale, soţia lui ar fi fost dezolată; ei îi plăcea să meargă pretutindeni pe jos, să bată noroaiele, să viziteze bisericile şi pe cei sărmani, fără să fie recunoscută. Deşi nu fusese frumoasă, în tinereţe fusese femeia cea mai elegantă şi mai adulată de la Curtea Franţei. Unchiul ei, episcopul de Metz, îi achita toate notele de plată, iar ea cheltuia cam patruzeci de mii de franci numai pentru toalete. N-am mai văzut nicio altă femeie care să se schimbe mai mult ca doamna de Laval şi poate că ar fi fost mult mai bine pentru ea să fi evitat cele două extreme. Dar chiar şi aşa, schimbată, era foarte preţuită de bărbatul ei şi adorată de copiii săi. Acest bărbat avea şi el o fire cu totul originală, lucru rar în orice ţară, mai rar în Franţa, şi rarisim în clasa socială din care făcea parte. De când apăruse în societate, trăise pe picior foarte mare, de pe urma câştigurilor la jocurile de noroc, fără ca stima de care se bucura să aibă de suferit din pricina asta. Nu se dusese niciodată mai mult decât oricare alt bărbat de rangul său, în sălile de joc şi nici nu alergase după fetele cu zestre; conta totuşi pe o rentă de o sută de mii de scuzi pe care i-o aducea jocul de cărţi, cum ar fi contat un altul pe o rentă pe care i-ar fi adus-o moşiile sale. Era cel mai bun şi mai cinstit jucător care se văzuse vreodată; cuvântul lui, în vreo partidă îndoielnică de cărţi, era literă de lege în întreaga Europă. Fusese un bun ofiţer şi lumea pretindea că avea o privire de militar care ştia să vadă clar, chiar şi la jocul de cărţi. Se remarcase în timpul campaniei prinţilor, unde avusese nenorocirea de a-l vedea pe cel de al doilea fiu al său – Achille – ucis sub ochii săi, singurul dintre copiii lui pe care-l iubise cu patimă. După desfiinţarea armatei, dăduse dovadă, faţă de cei din

regimentul său, de o generozitate paternă, care n-a mai fost imitată de nimeni şi care deci merita să fie cu atât mai stimată. În viaţa de toate zilele, era de un egoism feroce. Întâlnind-o într-o zi, pe noră-sa, care mergea pe jos, deşi începuse să plouă zdravăn, se prefăcu a n-o vedea, iar seara îi spuse:

— Caroline, cred că te-a udat cumplit azi-dimineaţă; te-aş fi poftit cu dragă inimă în trăsura mea, dar mi-a fost teamă să nu mă ude ploaia dacă deschideam uşa!

Aş putea citi mii de asemenea fapte; copiii îl iubeau totuşi şi lumea se purta frumos cu el. Făcea o droaie de vizite. De fapt, ăsta era unul dintre principiile sale de conduită. Pretindea că ar fi cel mai bun mijloc de a evita să fii vorbit de rău, fiindcă oamenii se pot trezi cu tine la uşă chiar în clipa în care te bârfesc mai avan.

Fiul său mai mare, Adrien, devenit mai târziu duce de Laval, era un om plăcut. Mai mult numele decât calităţile sale, l-au ajutat, în timpul Restauraţiei să pună mina pe nişte slujbe unde n-a prea dat dovadă de cine ştie ce capacitate, dar n-a fost nicio nulitate crasă, aşa cum l-au ponegrit duşmanii săi. Dorinţa de a face pe tinerelul, dincolo de o anumită vârstă, l-a făcut adesea ridicol. A avut nenorocirea de a-şi pierde unicul fiu, ultimul vlăstar din ramura de Montmorency-Laval. Fratele său Eugène, a fost cel mai dezagreabil personaj pe care l-am întâlnit vreodată şi care a încercat să-şi ascundă, sub o cucernicie ridicolă şi intolerabilă, cel mai ruşinos egoism.

O auzisem de multe ori pe contesa de Vaudreuil zicând: „Noi astea, femeile frumoase”; lui Eugène de Montmorency cred că i se potrivea expresia: „Noi ăştia, sfinţii”, pe care de altfel l-am şi auzit rostind-o. Vărul său Mathieu era de o cucernicie cu totul diferită; voi avea ocazia să vorbesc mai târziu şi despre el.

Prinţesa de Guéméné avea patru copii: ducele de Montbazon, însurat cu domnişoara de Conflans, prinţul Louis de Rohan – primul dintre numeroşii soţi ai fiicei celei mari a ducelui de Courlande (până la urmă, s-a numit ducesa de Sagan şi nu şi-a mai schimbat numele tot atât de des ca soţii), prinţul Victor de Rohan şi prinţesa Charles de Rohan-Rochefort.

Eu am fost mai apropiată de prinţesa Berthe, fiica ducelui de Montbazon; se reîntorsese în Franţa pentru a veghea ultimele ceasuri ale marchizei de Conflans şi care, deşi măritată cu unchiul ei, Victor, se dădea – din motive de avere – drept fiica lui. Berthe era foarte amabilă, spirituală, bună, plăcută, deşi nu era frumoasă. Îmi plăcea grozav demult şi probabil că prietenia dintre noi ar fi devenit foarte strânsă, dacă n-ar fi plecat, împreună cu bărbatul ei, în Boemia, unde de altfel s-au şi stabilit. Mătuşa ei, prinţesa Charles de Rohan-Rochefort, jurase să înfăţişeze lumii un spectacol pe care aceasta nu-l văzuse încă până atunci: o prinţesă de Rohan, femeie cinstită. Din păcate, legământul a fost îndeplinit de nepoata ei, căci biata prinţesă Charles de Rohan a avut tot felul de încurcături, care de care mai deocheate. Dacă ar fi fost soţia unui ticălos, mai treacă-meargă, poate că lumea i-ar fi trecut cu vederea unele zburdălnicii; dar prinţul Charles era departe de a fi un om rău. Am întâlnit-o adesea la prinţesa de Guéméné, pe prinţesa Charles şi pe fetele ei. Cea mare era groaznic de urâtă şi de comună, dar avea un suflet de aur. Suferea cumplit din pricina aventurilor maică-sii pe care se străduia să le ascundă. Îmi vine în gând o împrejurare de care ori de câte ori îmi aduc aminte, mi se face pielea ca de găină.

Într-o zi, dădusem o recepţie; a doua zi dimineaţă, în timp ce mă îmbrăcam pregătindu-mă să ies în oraş, un servitor a venit să-mi spună că o femeie dorea să-mi vorbească.

— Bine, i-am răspuns, am s-o văd când plec!

După o jumătate de ceas, traversând anticamera, ca să ies afară şi să mă urc în trăsură, am văzut-o pe prinţesa Herminie de Rohan stând pe o banchetă, încălţată cu nişte pantofi grosolani şi plini de noroi şi însoţită de un fel de femeie de serviciu. Am rămas uluită: am vârât-o aproape cu de-a sila, în odaia mea şi mi-am cerut mii de scuze. Din fericire, ea era şi mai încurcată decât mine; palidă şi tremurând, mă strângea, stingherită, de mână. Cu chiu, cu vai, îmi spuse că mamă-sa jucase în ajun la mine acasă, că neavând bani, împrumutase cinci ludovici de la slujitorii mei, că dorinţa de a le înapoia imediat banii, o determinase să le mai ceară încă cinci. Pe scurt, să le plătesc eu datoria, preferind să-mi fie datoare mie decât valeţilor mei. Maică-sa

– necutezând să vină să mă roage acest lucru – o trimisese pe biata Herminie care era într-o stare demnă de milă. Vă rog să mă credeţi că nici eu nu mă simţeam mai bine. Am consolat-o cum m-am priceput şi eu, spunându-i că eram sigură că acea sumă neînsemnată îmi va fi înapoiată foarte repede; apoi, schimbând vorba, am luat-o cu mine ca să facă o vizită bunicii sale; apoi am dus-o acasă, având impresia că se mai liniştise. Dar suferinţa şi ruşinea ei mi-au rămas neşterse în suflet, două din cele mai cumplite sentimente pe care le poate îndura o inimă curată. Urâţenia şi înfăţişarea ei fadă o obligaseră la cea mai groaznică umilinţă: să aştepte ca o slugă, în anticameră, până ce stăpâna casei va binevoi s-o primească.

Cea de a doua fată a doamnei Charles era destul de drăguţă, iar cea de a treia – Gasparine, ajunsă mai târziu prinţesă de Reuss – pe atunci încă o copilă, era de-a dreptul fermecătoare. Cele trei surori aveau şi doi fraţi care au devenit oameni de treabă şi s-au stabilit în Boemia, alături de unchiul lor. După moartea doamnei de Guéméné, prinţesa Charles a decăzut într-un asemenea hal încât până la urmă a trebuit să se retragă din societate.

Prima oară când m-am dus şi eu la un bal, la Paris, a fost la cel dat în palatul Luynes; am crezut că am nimerit în grota lui Calipso. Toate femeile mi s-au părut adevărate nimfe. Eleganţa rochiilor m-a izbit atât de tare, încât a trebuit să particip la multe alte baluri până să-mi dau seama că, de fapt, la Londra, văzusem un număr mult mai mare de femei frumoase şi elegante. Mai târziu, am fost pur şi simplu uluită să le văd pe aceleaşi femei – care erau atât de bine puse la punct, în lume – umblând într-un hal fără hal, la ele acasă, nepieptănate, înfăşurate în nişte capoate murdare, mă rog, într-o ţinută care te îngreţoşa. Slavă Domnului că, de câţiva ani, acest prost obicei a dispărut; franţuzoaicele au devenit şi ele tot atât de îngrijite, sub acoperişul casei lor, ca şi englezoaicele, iar în lume, îmbrăcate cu foarte mult gust.

Eram curioasă s-o cunosc pe doamna Récamier. Mi s-a spus că se afla în salonul cel mic unde se aflau cinci sau şase femei; când am intrat, am văzut o persoană care mi s-a părut a avea o figură remarcabilă; cum după câteva clipe ieşi din salon, am ieşit şi eu după ea. Cineva mă întrebă cum mi se

păruse doamna Récamier.

— Încântătoare, am venit după ea s-o văd cum dansează.

— Cine? Persoana de colo? Păi aceea e domnişoara de La Vauguyon; doamna Récamier e cea care stă colo lângă fereastră, în rochia aceea gri…

Uitându-mă cu atenţie la ea, am văzut că deşi avea un chip deosebit de frumos, nu făcea parte dintre persoanele care se remarcă de la prima vedere. În schimb, pe măsură ce-o cunoşteai, ţi se părea tot mai frumoasă; mai mult ca sigur că voi mai vorbi despre ea, căci prietenia noastră a început chiar din seara în care ne-am cunoscut şi mai durează şi astăzi.

Unchiul meu, episcopul de Comminges, ajuns episcop de Nancy, se afla atunci la Paris. Dorea din toată inima, să mă introducă în suita împărătesei – care se alcătuia în acel moment – străduindu-se să-mi explice cât de puţin aş mai depinde de domnul de Boigne dacă aş căpăta un loc la Curte. În afară de faptul că o astfel de slujbă îmi displăcea, urâsem întotdeauna slugărnicia, indiferent de ce natură ar fi fost. Nu mi-a plăcut niciodată să fiu în slujba vreunei prinţese, în nicio epocă şi sub niciun regim. Unchiul insistă îndelung, dar fără niciun succes. După felul cum îmi vorbea – ca despre un lucru ce nu ţinea decât de mine – cred că primise o sarcină anume să mă convingă, ceea ce mă deranja şi mă îndârjea şi mai tare. Fiindcă refuzul meu a fost foarte la locul lui, decent şi cuviincios, n-a avut niciun fel de urmări supărătoare.

Cam tot în epoca aceea, l-am pierdut pe unul dintre verii noştri, amiralul de Bruix. Era un om ale cărui talente şi spirit preţuiau mai mult decât moralitatea sa, care cam lăsa de dorit. Jucase un rol de seamă sub Directorat şi fusese singurul care susţinuse moralul marinei în timpul Revoluţiei. În schimb, se spunea despre el că furase ca-n codru cât fusese ministru, deşi murise sărac lipit. Cu toate că a fost unul dintre oamenii cei mai activi în 18 Brumar, după şederea lui în Bolognia, împăratul n-a mai avut ochi să-l vadă. Împăratul ţinuse să execute, împotriva sfatului amiralului – o manevră în care pieriseră o mulţime de soldaţi; sigur că amiralul protestase destul de vehement, dar ceea ce l-a pierdut a fost o vorbă pe care a aruncat-o într-o reuniune de mari demnitari care ţineau cu tot dinadinsul să-i ridice o

statuie noului împărat. Tocmai se discuta despre cum să fie îmbrăcat; amiralul, plictisit de linguşirile pe care le tot auzea de mai bine de două ceasuri, strigă:

— Faceţi-l gol puşcă; o să vă fie mult mai uşor să-l pupaţi în fund!

Lumea era obişnuită cu butadele lui, dar asta fu raportată împăratului căruia îi displăcu profund. Abia aştepta să găsească un motiv ca să scape de el. Făcând unele cheltuieli ceva mai mari ca de obicei, fu chemat la Paris şi muştruluit zdravăn; mânia şi mâhnirea îi înrăutăţiră boala de piept de care suferea şi bietul om muri într-o sărăcie atât de cumplită – în ciuda luxului de care era înconjurat – încât nu avură nici măcar banii necesari cu care să-i cumpere un sicriu. Cum bogătaşul Ouvrard îi datora o mare parte din averea sa, aflând de situaţia în care se afla, trimise – cu o zi înainte de a se prăpădi – doamnei de Bruix, cinci sute de ludovici de aur. Suma nu reprezenta nici a suta parte din cea cu care-l ajutase amiralul, dar cum era pe moarte şi dizgraţiat, fapta i-a făcut cinste lui Ouvrard.

Amiralul de Bruix era ateu, ca un filosof din secolul al XVIII-lea; soţia sa, care se conducea după aceleaşi principii, nu îngădui nici unui preot să intre în casă. Amiralul se prăpădi la miezul nopţii. Unchiul meu, episcopul de Nancy, fu rugat de văduvă să-l înştiinţeze pe împărat. Acesta îi transmise vestea, a doua zi, la sculare. Împăratul îi ascultă cu un aer mâhnit, apoi întrebă:

— Cel puţin, domnule episcop, a murit ca un bun creştin? S-a spovedit, s-a împărtăşit?

Unchiul meu se simţi foarte încurcat. Îndrugă, cu chiu cu vai, un „nu”, apoi tăcu. Împăratul îl privi cu severitate, apoi îi întoarse brusc spatele. Vorbele abilului comedian – care era Napoleon – nu căzură pe pământ sterp; niciunul dintre marii demnitari nu mai avură curajul să facă pe ateii şi toţi episcopii se străduiră să-i spovedească şi să-i împărtăşească pe cei din înalta societate, care erau sortiţi pieirii. Cum împăratul nu voia să-l supere pe unchiul meu, prima oară când dădu ochii cu el, îl trată cum nu se poate mai bine.

Printre străinii de vază ce se aflau la Paris când am sosit eu, cele mai de seamă persoane erau ducesa de Sagan şi prinţesa Galiţin. Ultima, frumoasă, picantă, bizară, părea că

abia descinsese din stepele natale, căci semăna cu un mânz sălbatic. Găsise, în nu ştiu ce vechi palat, un portret în email care-i luase minţile; îl respinsese pe cel cu care voiseră s-o mărite, fiindcă nu semăna cu portretul. Purta acea imagine atât de dragă sub gulerul rochiei, şi străbătuse toată Europa în căutarea originalului. Mi s-a povestit că, după ce-a bătut atât amar de drum, a mărturisit că s-ar fi mulţumit să găsească un bărbat care să semene fie şi numai în parte cu cel din portret; din păcate, descoperind când ochii, când gura, când nasul silfului ei, s-a văzut constrânsă să-şi divizeze pasiunea între numeroşii tineri care avuseseră norocul să semene cât de cât cu portretul. Când am cunoscut-o eu, era încă deosebit de frumoasă şi continua să-l caute cu frenezie pe cel care să semene cu portretul.

Ducesa de Sagan purta pe atunci numele primului ei soţ, Louis de Rohan; era o femeie frumoasă, avea un aer distins, excela în talentul nordicelor de a duce o viaţă dezordonată, dar plină de nobleţe şi decenţă. Toate fiicele ducesei de Courlande erau adevărate doamne.

La sfârşitul carnavalului, am fost invitată la un mare bal, la doamna Récamier, pe atunci în apogeul frumuseţii şi bogăţiei sale. Venise tot ceea ce avea mai select Imperiul: Murat, Eugène Beauharnais, mareşali etc., un mare număr de persoane din vechea aristocraţie, emigranţi reîntorşi în ţară, somităţi financiare şi mulţi străini. Am fost martora unui fapt ciudat într-o lume atât de amestecată. Orchestra cânta un vals; numeroase perechi începuseră să danseze; printre ei se afla şi domnul Caulaincourt cu domnişoare Charlot, frumoasa zilei, în aceeaşi clipă, toţi ceilalţi dansatori se retraseră şi cei doi rămaseră singuri. Domnişoara Charlot se simţi rău sau se prefăcu, ceea ce puse capăt acelui neinspirat vals. Domnul de Caulaincourt era palid ca un mort. Vă puteţi da seama după acest fapt cât de proaspătă era încă în minţile tuturora moartea ducelui de Enghien şi cât de grave şi de multe erau calomniile ce se adunaseră împotriva lui Caulaincourt.

Mi s-a povestit (n-aş şti să mai spun de către cine), că atunci când împăratul şi-a alcătuit Curtea, domnul de Caulaincourt, ieşind din cabinet, îşi anunţă camarazii din salonul de serviciu, că fusese numit mare scutier. Toţi se înghesuiră să-l félicité; singur Lauriston tăcu.

— Tu nu-mi spui nimic, Lauriston?

— Nu.

— De ce? Nu socoti postul destul de bun?

— Nu pentru cât te-a costat.

— Ce vrei să spui cu asta?

— Ştii foarte bine…

Cei de faţă interveniră şi discuţia nu mai avu niciun fel de urmări; dar Lauriston – până atunci un fel de favorit, fu îndepărtat de către împărat şi nu reveni la Paris decât după multă vreme…

Am asistat, de asemenea, la o scenă ciudată, la doamna Dubourg, unde pe atunci se adunau adesea toţi cei din vechiul regim. Contele de Aubusson tocmai fusese numit şambelan al împăratului. Această numire ne displăcu grozav şi ne străduiam să i-o arătăm într-o formă mai mult sau mai puţin vehementă. Prinţesa de la Trémouille – deşi foarte bună prietenă cu el – îl trata cu multă asprime; el o întrebă ce anume făcuse ca să merite asemenea mustrări.

— Socot că ştii foarte bine, domnule, despre ce e vorba!

— Nu, doamnă. Am făcut apel la toate amintirile mele, şi te rog să mă crezi că am luat-o de la început de tot, de pe vremea când am fost obligat să te alung din cazarmă unde veneai să strici soldaţii din regimentul meu!

Prinţesa rămase încremenită; apoi izbucni în strigăte şi-n urlete de mânie. Oricât ar fi vrut cei de faţă să ţină cu ea, nu putură, fiindcă pe vremea când era prinţesă de Saint-Maurice, la începutul Revoluţiei, fusese într-adevăr alungată de prin cazărmi unde se ducea să-i instige pe soldaţi la răscoală.

Deşi am fost destul de insolenţi, n-am fost deloc curajoşi şi, după această scenă, care făcu vâlvă, despre care Fouché îi vorbi împăratului şi din pricina căreia doamna de La Trémouille fu chemată la poliţie, ne-am arătat, în general, foarte politicoşi cu noul şambelan Numai doamna de Chevreuse îşi mai permitea unele necuviinţe; dar ea era atât de bizară, atât de inconsecventă în tot ce făcea, încât acest lucru era socotit drept un capriciu în plus.

Deşi roşcată, era extrem de frumoasă, deosebit de elegantă, plină de spirit, răsfăţată, dincolo de orice expresie, de soacra ei, ocupând în societate un loc cu totul aparte pe

care-l exploata uneori chiar până la prostul gust. Ducele de Laval îi spunea „furnizoarea din foburgul Saint-Germain”. Şi pe bună dreptate; căci avea unele aere de parvenită şi abuza de avantajele situaţiei sale pentru a-şi aranja omagiile şi a le plăti cu impertinenţe celor care nu voiau să i le aducă. Totuşi, ştia să fie foarte graţioasă când voia, şi, cum la mine în casă se simţea bine, n-am îndurat niciodată, pe pielea mea, niciuna din ironiile sale, nici măcar la Grenoble, în anul în care a murit. Dar despre asta voi vorbi mai târziu.

Capitolul III

Mă obişnuiesc cu societatea din Paris. Sosirea părinţilor mei în Franţa. Doamna şi domnişoara Dillon. Îi dau penele mele împărătesei Joséphine. Societatea din Saint-Germain. Doamna Récamier. Primele băi în mare.

La începutul Imperiului, opoziţia din Paris alcătuia o societate deosebit de plăcută. De îndată ce mi-am făcut noviciatul şi am avut şi eu un cerc al meu m-am simţit minunat. Fiecare dintre noi începea să-şi regăsească liniştea şi o oarecare bunăstare. Societatea se împărţise în două: oamenii cârmuirii şi cei care nu luau parte la nimic. Cei din urmă, printre care mă număram şi eu, ne mulţumeam să bârfim şi să-i luăm peste picior pe cei dintâi, bineînţeles după ce ne convingeam că uşile erau bine închise. Unele asprimi, exercitate din când în când asupra celor mai nărăvaşi, ne ţineau pe toţi la respect. Oricum, în relaţiile dintre cele două categorii de oameni, exista o anumită urbanitate. Mulţi dintre noi încă nu se aranjaseră, iar cei care aveau o casă în oraş sau la ţară, îşi găseau repede o societate plăcută. M-am numărat printre aceştia din urmă chiar din cea de a doua iarnă. Iar atmosfera aceasta a durat trei sau patru ani; după această perioadă, dezertările au devenit un lucru obişnuit, căci marea majoritate a nobilimii s-a ataşat Imperiului şi căsătoria arhiducesei, i-a luat cu sine şi pe ultimii refractari care mai rămăseseră. Din clipa aceea, puteai număra pe degete femeile care nu se duceau la Curte. Numărul lor devenise atât de mic încât dacă prosperitatea împăratului ar mai fi durat, n-ar mai fi rămas niciuna care să nu se ducă.

Unchiul meu obţinuse destul de uşor ca tata să fie şters de pe lista emigranţilor, cu atât mai mult cu cât nu avea de reclamat niciun fel de bunuri în Franţa. Veni deci împreună cu mama şi cu fratele meu Rainulphe, pe la jumătatea anului 1805 şi traseră la mine, mai întâi la Paris, apoi la Beauregard. Doream din tot sufletul ca fratele meu, a cărui existenţă nu era asigurată şi depindea de mine, să capete o slujbă. Mama se opunea. Tata rămase neutru, ştiind că părerea lui îl va influenţa pe fiul său şi nu voia acest lucru. Aşa că Rainulphe fu prezentat împăratului, care-l tratã cu multă bunăvoinţă şi care fu primit deosebit de bine de către împărăteasa Joséphine; ea dori să-l facă scutier sau cel puţin să-l pună – în această calitate – în slujba ginerelui ei, prinţul Louis. Fratele meu ar fi preferat să intre în armată, dar trebuia să înceapă prin a fi soldat. Mama plânse, fratele meu şovăi, lucrurile se tergiversară, aşa că până la urmă locul fu dat altcuiva. În iarna următoare, Rainulphe se îndrăgosti de o frumoasă doamnă ale cărei aventuri au făcut, mai târziu, din ea, un personaj aproape istoric. Doamna de Hautefort şi anturajul ei erau cum nu se poate mai porniţi împotriva Imperiului; fratele meu îşi însuşi ideile lor, şi de atunci intenţia de a-şi găsi o slujbă fu abandonată.

Nu mă pot abţine să nu istorisesc o mică întâmplare din care se vede limpede că tot ceea ce s-a spus despre neseriozitatea şi despre frivolitatea împărătesei erau adevărate. Doamna Arthur Dillon – fostă domnişoară de Rothe – cea de a doua soţie a lui Dillon, cel care a murit după ce-a ajuns general de armată în perioada Convenţiei, era o creolă din Martinica, verişoara împărătesei, pe care o vedea destul de des şi care o iubea mult pe fiica ei, Fanny Dillon. Noi eram foarte apropiaţi de această familie. Doamna Fitz-James, fiica doamnei Dillon dintr-o altă căsătorie, era cea mai bună prietenă a mea. Doamna Dillon, stabilindu-se la mine, la Beauregard, se duse să facă o vizită la Saint-Cloud; împărăteasa o amăgea cu nădejdea că o va ajuta pe Fanny să facă o căsătorie strălucită. La înapoiere, doamna Dillon mă întrebă dacă n-aş vrea să fac sacrificiul de a renunţa la una dintre cele trei pene de egretă, pe care le aveam. Domnul de Boigne le adusese din India şi mi le dăruise. Marele croitor Leroi, care venise de dimineaţă la

împărătească, îi adusese una, dar mică şi urâtă. Cum doamna Dillon se apucase să spună că eu aveam câteva cu mult mai frumoase, majestatea sa dori cu orice preţ să şi le însuşească. Ne aflam încă la masă când un călăreţ purtând livreaua împăratului – sosi ca să întrebe dacă binevoiam să-i dau împărătesei pana atât de râvnită. Nu exista niciun mijloc de a o refuza; aşa că i-am dat-o, şi doamna Dillon l-a trimis pe călăreţ cu ea, la verişoara sa. A doua zi, un nou bilet şi alt mesager. Leroi găsise pana nemaipomenit de frumoasă, dar, din păcate, era montată după moda indiană. Ca să facă un panaş frumos, ar fi avut nevoie şi de a doua. I-am dat-o şi pe a doua. A treia zi, doamna Dillon se duse la Saint-Cloud. Când se întoarse, mă anunţă – puţin cam stânjenită – că împărăteasa voia şi cea de a treia pană de egretă. I-am dat-o şi pe a treia, anunţând-o că nu mai aveam ce-i oferi. Urmă un al treilea bilet, plin de osanale şi de mulţumiri. După câteva zile, doamna Dillon îmi spuse că împărăteasa poruncise să se monteze o parură din cele mai frumoase camee pe care voia să mi-o dăruiască în schimbul penelor. Am rugat-o să mă scutească de acest cadou, explicându-i că penele i le dăruiseră ei, doamnei Dillon, şi nu împărătesei. După o nouă vizită la Saint-Cloud, doamna Dillon îmi spuse că încercase să-i explice împărătesei acest lucru, dar că verişoara ei păruse atât de jignită încât nu mai cutezase să insiste. Parura avea să-mi fie trimisă peste câteva zile. În duminica următoare, fratele meu îi făcu o vizită împărătesei, care-l ruga să-mi transmită mulţumirile sale, lăudă frumuseţea şi raritatea penelor şi încheie spunându-i:

— N-am nimic tot atât de rar ce să-i ofer, dar o voi ruga să accepte câteva pietre cărora lucrătura lor veche le va conferi o valoare deosebită.

Fratele meu se înclină. Întorcându-se la Beauregard, îmi relată, pe îndelete, toată această discuţie.

Ţinurăm un adevărat consiliu de familie ca să hotărâm cum să primim această favoare. De refuzat nici nu putea fi vorba. Ba, la un moment dat, chiar am căzut cu toţii de acord că alegerea unui astfel de cadou era de un foarte bun gust. Să-i scriu? Să-i cer o audienţă ca să-i mulţumesc? Asta însemna să fiu prezentată la Curte. Toate astea îmi creară o stare de nelinişte şi de agitaţie de care aş fi putut să fiu

scutită căci, începând din acea zi, n-am mai auzit vorbindu-se nici de pene, nici de pietre, nici de nimic. Persoanele care o cunoşteau bine pe împărătească mi-au spus că atunci când i-a fost adusă cutia cu diadema, i s-a părut atât de frumoasă încât n-a mai avut inima să renunţe la ea. O lună mai târziu, ar fi dăruit-o cu plăcere dar nu mai era cazul.

Fratele bunicului meu, bătrânul episcop de Comminges, se stabilise la Saint-Germain. Casa lui era locul de întâlnire al bătrânilor emigranţi. Şi totuşi, influenţa napoleoniană începuse a se face simţită până şi în această arcă sacră. Cele două canaturi ale uşii ce dădea în salonul acestui bătrân unchi al meu, nu se deschideau decât pentru două persoane; numai ele se bucurau de cinstea de a fi anunţate cu glas tare de şi mai bătrânul său valet. Cele două persoane erau mareşala de Beauvau şi doamna Campan. Aceasta din urmă îşi dădea nişte aere că te prăpădeai de râs. Într-o seară ţinu să mă copleşească cu bunăvoinţa sa. Eu m-am arătat foarte puţin sensibilă faţă de atenţiile sale, iar după ce-a plecat, nu m-am mai putut stăpâni şi am râs cu hohote când bunicul a început să mă mustre că mă purtasem astfel cu ea. Faptul că doamna Campan izbutea să smulgă din când în când, câte o vorbă bună din partea împăratului, făcuse din această stăpână a unui pension oarecare, un personaj important, chiar şi în ochii celor mai ostili guvernului, până într-atât era de mare prestigiul puterii în acea epocă.

La Saint-Germain, am făcut cunoştinţă cu doamna de Renouard, cunoscută mai bine sub numele de Buffon. Această femeie era dovada vie a faptului că nu există situaţie în care o fire nobilă să nu se comporte în mod demn. Iubita ducelui de Orléans în timpul grozăviilor Revoluţiei, trecuse prin ele alături de el, cu un devotament rar întâlnit. Rămânând fidelă memoriei ducelui, s-a ocupat – cu riscul vieţii – de fiii acestuia, pe care i-a ajutat să fugă din temniţa de la Marsilia, încredinţându-le şi pruncul pe care-l avusese cu tatăl lor; copilul fu crescut de fraţii săi vitregi, în străinătate, sub numele de cavalerul de Orléans; din păcate, a murit foarte tânăr. Un lucru mai puţin cunoscut, îl constituie faptul că domnul de Talleyrand dorea cu ardoare să se însoare cu doamna Buffon. Mătuşa ei, vicontesa de Laval, se strădui cât putu s-o determine să facă acest pas,

dar doamnei Buffon îi fu peste putinţă să-şi învingă sila de a deveni nevasta unui episcop, preferind să îndure cea mai crâncenă sărăcie. Dar iată că un elveţian, domnul Renouard de Bussiere, om foarte plăcut, o ceru de nevastă, iar ea acceptă. Din păcate, căsnicia lor nu ţinu mult, căci domnul Renouard muri, lăsându-i un băiat. Când am cunoscut-o eu, era văduvă, şi trăia complet retrasă, ocupându-se de acest copil, pe care avu bucuria ca, înainte de a muri, să-l poată recomanda ducelui de Orléans. Acest prinţ nutrea o profundă recunoştinţă faţă de doamna de Renouard, aşa că i-a protejat cu grijă, fiul.

Doamna Récamier veni să stea câteva zile, la mine, la Beauregard, unde primeam o mulţime de lume. Nu după mult timp, i-am întors vizita, la Clichy; trăia pe picior mare şi în deplină siguranţă, când iată că, la câteva zile după ce-am plecat de acolo, soţul ei dădu faliment. Deşi nu aveam cu ea decât relaţii de societate, destul de reci, nu era cazul să-i întorc spatele, aşa că m-am dus s-o consolez. Am găsit-o atât de calmă, de demnă şi de simplă, încât pur şi simplu am rămas uimită. Din acel moment datează de fapt afecţiunea vie pe care i-o port şi pe care toate evenimentele prin care am trecut împreună n-au făcut decât s-o întărească. I s-au pictat multe portrete doamnei Récamier dar, după mine, niciunul n-a izbutit să-i redea adevăratele trăsături ale caracterului său; lucrul e cu atât mai scuzabil, cu cât e destul de dificil de realizat. După părerea mea, doamna Récamier era tipul femeii adevărate, aşa cum ieşise ea din mâna Creatorului, menită să aducă fericirea bărbatului. Avea toate farmecele, toate virtuţile, toate inconsecvenţele, toate slăbiciunile. Dacă ar fi fost şi mamă, nu numai soţie, viaţa i-ar fi fost mult mai plină, lumea ar fi bârfit-o mai puţin şi poate că ar fi fost mai fericită. Lipsindu-i însă această vocaţie, a încercat să-şi caute compensaţii în societate. Doamna Récamier era cochetăria personificată pe care a împins-o până la genialitate, devenind astfel şefa uneia dintre cele mai detestabile şcoli. Toate femeile care au vrut s-o imite au ieşit bârfite şi terfelite, în vreme ce ea ieşea întotdeauna pură din vâlvătaia în care se amuza să se năpustească. Asta nu înseamnă că n-avea inimă; nu, cochetăria ei era fiica bunăvoinţei şi nu a vanităţii. Dorea mai

mult să fie iubită decât admirată. Iar acest sentiment îi era atât de firesc, încât dăruia întotdeauna o fărâmă de afecţiune şi multă simpatie tuturor adoratorilor ei, în schimbul omagiilor pe care încerca să şi le atragă; aşa încât, cochetăria ei scăpa de egoismul care o însoţeşte de obicei şi nu era câtuşi de puţin aridă, dacă mă pot exprima astfel. De asemenea, a ştiut să-şi păstreze ataşamentul aproape al tuturor bărbaţilor care au fost îndrăgostiţi de ea. Toată lumea i-a ridicat în slăvi incomparabila frumuseţe, dărnicia, politeţea; mulţi bărbaţi i-au lăudat isteţimea. Dar puţine persoane au ştiut să descopere – dincolo de comportarea ei obişnuită – firea sa independentă, judecata imparţială, trufia inimii, justeţea spiritului. În primii ani ai tinereţii, doamna Récamier îşi însuşise de la societatea în care trăia o anumită fandoseală, care dăuna atât frumuseţii, cât mai ales spiritului ei. A renunţat însă repede la ea când şi-a dat seama că exista şi o altă lume făcută pentru a o aprecia. Se împrieteni deci foarte strâns cu doamna de Staël, şi se obişnui astfel – alături de ea – cu discuţii serioase şi spirituale, unde îşi asuma întotdeauna rolul care se potriveşte cel mai bine unei femei, adică acel gen de curiozitate inteligentă, de altfel singurul care nu poate fi înlocuit cu nimic, o dată ce i-ai prins gustul şi pe care nu-l găseşti decât în Franţa şi numai la Paris. Doamna de Staël ştia ea ce ştia, când afirma acest lucru în perioada exilului.

Atracţia doamnei Récamier pentru notabilităţi, a debutat prin legătura ei cu Chateaubriand, căruia şi-a devotat viaţa vreme de cincisprezece ani. A meritat acest lucru, datorită comportării sale pline de delicateţe. Dar oare l-a meritat şi pentru profunzimea sentimentului său? Aici nu mai cutez să mai spun nimic.

În 1806 m-am îmbolnăvit de o boală atât de bizară, încât nu pot să nu vorbesc despre ea. În fiece zi mă apuca o durere groaznică de cap ce aducea cu sine un frison urmat de un val puternic de fierbinţeală şi de o uşoară transpiraţie. Numai că în timpul febrei, pulsul – în loc să se accelereze – scădea vertiginos şi nu-şi relua ritmul normal decât după ce-mi trecea febra. Cum nu puteam să mănânc nimic, slăbeam văzând cu ochii, în Anglia, băile în mare îmi fuseseră întotdeauna de folos; mi-a venit ideea să încerc acelaşi

remediu şi în Franţa. Doctorii n-au fost prea încântaţi, dar până la urmă s-au arătat a fi de acord. Ai mei m-au urcat într-o trăsură şi, după cinci zile de drum, am ajuns mai mult moartă decât vie, la Dieppe. După opt zile, mă plimbam pe ţărmul mării, recăpătându-mi sănătatea cu aceeaşi repeziciune ca în primii ani ai tinereţii. După douăzeci şi cinci de ani, trăsura mea era prima care intra în Dieppe; vă închipuiţi cât au fost de uimiţi locuitorii acelui orăşel. Ori de câte ori ieşeam la plimbare, lumea se aduna ciotcă să ne vadă trecând, iar echipajul meu era examinat cu o curiozitate de neînchipuit. Sărăcia locuitorilor era înfricoşătoare. „Englezul” – cum ziceau ei, şi care era mai rău decât dracul – se lăţea din ce în ce în faţa portului lor gol. Abia dacă vreun vapor putea să se furişeze, din când în când, ca să se ducă la pescuit, riscând însă întotdeauna să fie capturat de străin sau confiscat la întoarcere, dacă lunetele vigililor îl zăriseră apropiindu-se. În ceea ce priveşte resursele pe care oraşul Dieppe le-a descoperit mai târziu, în vilegiaturiştii care veneau să se scalde în mare, ele nu existau în acea epocă. Fratele meu mi-a aranjat o mică şaretă acoperită. Mi-a găsit, cu mare greutate şi cu multă cheltuială – în ciuda sărăciei oraşului – un om care să conducă bidiviul până la ţărm şi două femei care să intre în mare o dată cu mine. Aceste pregătiri aţâţară într-o asemenea măsură curiozitatea, încât primele băi le-am făcut în prezenţa unei adevărate mulţimi de gură-cască, îngrămădită pe ţărm. Localnicii mi-au întrebat slugile dacă fusesem muşcată de un câine turbat. Peste tot, pe unde treceam, iscam o milă cumplită; se părea că nu mă duceam să fac baie, ci să mă înec. Un domn bătrân veni la tata să-i spună că-şi asuma o mare răspundere îngăduindu-mi un act atât de temerar. Era de neconceput ca nişte oameni ce locuiau pe ţărmul mării să fie atât de îngroziţi de apă. Pe vremea aceea, bieţii locuitori din Dieppe, nu ştiau altceva decât să-şi acopere ochii cu mâna, să se pună la adăpost de neplăcerile de care se temeau mai rău ca de dracul, fiindcă marea nu era pe atunci, pentru ei, decât un prilej de suferinţă şi necazuri. E curios să te gândeşti că, zece ani mai târziu, amatorii de băi în mare soseau cu sutele, că locuitorii din Dieppe construiseră un mare stabiliment special pentru aceşti oaspeţi care se cufundau în mare, în toate

chipurile, fără să mai iste nici cea mai mică mirare din partea nimănui.

Istorisindu-vă acest lucru, am vrut să arăt că folosirea băilor de mare – devenită cu timpul, un obicei – e de dată recentă în Franţa şi că oraşul Dieppe a fost primul loc unde s-a răspândit acest obicei.

Capitolul IV

Generalul de Boigne se stabileşte în Savoia. Cardinalul Maury. Doamna de Staël. Şedere la Aix. Benjamin Constant. Dineu la Chambéry. Coppet. Domnul Rocca.

În timpul celor zece ani ai Imperiului viaţa mea a fost atât de monotonă şi am luat atât de puţin parte la marile evenimente, încât n-am niciun fel de indicii pentru a determina unele lucruri. Aşa că mă voi mulţumi să relatez, la nimereală şi fără a ţine seama de date, diversele amintiri din acea vreme care au legătură cu personajele mai importante sau care vor zugrăvi moravurile lumii în mijlocul căreia trăiam.

Domnul de Boigne se apucase să-şi construiască o casă în Savoia[40], unde cumpărase un teren. Începuse prin a petrece în acel loc, mai întâi câteva săptămâni în fiecare vară; pe urmă, rămase câteva luni. În sfârşit, sedus de respectul de care se bucura în acel loc, datorită averii sale, îşi fixă reşedinţa acolo şi deveni binefăcătorul ţinutului. Cum Beauregard era o reşedinţă mult prea mare ca să mi-o lase mie, o vându prinţului Aldobrandini Borghese, iar eu a trebuit să-mi mut larii şi penaţii într-un mic conac situat în satul Châtenay, aproape de Sceaux. Casa era într-un fel celebră, fiindcă în ea se născuse Voltaire. Această mutare avu loc în 1812.

Am mai vorbit despre legăturile mele de prietenie cu cardinalul Maury. Îşi precedase înapoierea sa în Franţa de o scrisoare foarte slugarnică, adresată împăratului; Napoleon porunci să fie publicată. De îndată ce cardinalul sosi la Paris, tata veni să-l vadă şi-l pofti la masă, la mine, la Beauregard.

---

40 E vorba de Buissonrond, aproape de Savoia.

El acceptă cu grabă şi, în duminica următoare, văzurăm coborând dintr-o imensă berlină italiană şapte persoane: fratele cardinalului, nepoţii, nepoatele, un abate, mă rog, tot neamul. Mai avu şi tupeul să-mi spună, cu candoare, că voise să facă economie în ceea ce privea masa de la hanul unde trăsese, aşa că-i adusese pe toţi ai săi. Păstrasem o amintire plăcută despre modul în care mă răsfăţase în copilărie; nu vă pot spune cât am fost de dezamăgită, văzându-l astfel. Figura, tonul, limbajul, toate erau pe aceeaşi măsură şi ar fi şocat până şi pe un caporal de infanterie. Istorisea nişte lucruri, că te înroşeai până în vârful urechilor, îmi aduc aminte că, în timpul acelei mese, ne-a istorisit, printre altele, o întâmplare petrecută în dioceza sa din Montefiascone. Scena avea loc într-o mănăstire; călugăriţele, duhovnicul lor, un mare vicar trimis să cerceteze plângerile acestora, toţi se exprimau într-un limbaj care s-ar fi potrivit mai curând soldaţilor dintr-un corp de gardă şi nu unui mare cardinal. Am fost grozav de mirată să-l văd atât de mult schimbat; la fel de miraţi au fost şi părinţii mei. Era cu totul alt om când îl cunoscusem noi, la Roma, deşi nici pe atunci nu prea strălucea în privinţa manierelor. Fratele său ne-a mărturisit că se schimbase astfel în urma unei boli foarte grave de care suferise.

Lăcomia şi avariţia sa deveniră repede ţinta tuturor ironiilor celor din jur, aşa încât cardinalul a dus la Paris o viaţă ruşinoasă şi ridiculizată fără milă. Această avariţie sordidă era împinsă până la un asemenea punct, încât atunci când îşi părăsea odaia închiriată, pentru a se duce la arhiepiscopie, mai zgribulea încă trei ceasuri, clănţănind din dinţi, aşteptând ca cenuşa din singura sobă aflată acolo, să se răcească şi s-o ia cu sine, nevoind – zicea el – să-l lase pe proprietar să profite de ea.

Într-o zi, în timp ce ieşea din odaie împreună cu tata, la jumătatea scării se opri, spunând:

— Să ne întoarcem! M-am luat cu vorba şi am uitat să fac ceea ce fac de obicei când plec de acasă!

Intrară în odaie; tata îl văzu scoţând o oliţă cu supă din sobă şi vârând-o într-un dulap pe care-l încuie bine cu cheia.

— Vezi, dragul meu, ori de câte ori plec de acasă îmi încui în dulap oala cu supă. Ticăloşii ăştia ar fi în stare să-mi

înfulece supa şi să-mi pună în locul ei, apă chioară.

Am vorbit despre aceste două lucruri pentru că tata a fost martor la ele, dar – din nefericire – întreaga sa viaţă era plină numai de astfel de întâmplări. Toată lumea observase că atunci când nu era invitat la masă, înfuleca doar câteva prăjiturele pe care le şterpelea de pe mese, în casele în care era poftit. O dată însă aşezat la masa altuia, mânca cu atâta lăcomie, încât pur şi simplu te scârbea. E trist să te gândeşti că un om care a jucat un rol de seamă în viaţa publică şi care avea o minte deosebit de ascuţită, a putut ajunge, datorită unor vicii dezgustătoare, într-o asemenea stare.

La început, venea destul de des pe la mine. Voia să-l convingă pe tata să intre în guvernul împăratului, aşa că discutau deseori despre avantajele şi dezavantajele regimului imperial. În ziua în care apăru în *Monitor* decretul privind închisorile Statului, tata îi spuse că astfel de legi ar fi trebuit discutate în mod public.

— Ei, asta-i! strigase cardinalul. Dacă le-ar fi publicat şi comentat, n-ar mai fi apărut nici peste trei luni!

— Cam aşa gândeam şi eu, dar n-am cutezat s-o spun, zise tata.

Discuţia avu loc faţă de o mulţime de oameni. Cardinalul se simţi foarte stânjenit şi neliniştit ca nu cumva să se fi compromis. Aşa că începând din ziua aceea, veni din ce în ce mai rar pe la mine până ce încetă cu totul vizitele.

Mă duceam destul de des în Savoia. La prima mea vizită, m-am oprit la Lyon. Domnul d’Herbouville era prefectul oraşului, deci un motiv în plus să stau câteva zile acolo. Locuiam la hotelul „Europa” unde ajungeam foarte târziu. A doua zi dimineaţă, valetul de la hotel îmi spuse că doamna de Staël era în hotel şi întreba dacă puteam s-o primesc.

— Sigur că da, aş fi chiar încântată să poftească!

După cinci minute, musafira intră în odaia mea urmată de

Talma[41], Benjamin Constant[42], Mathieu de Montmorency[43] şi Schlegel[44]. Eram încă foarte tânără; toate acele celebrităţi şi acel cortegiu ciudat, la început îmi impuseră grozav. Dar doamna de Staël mă ajută imediat să mă simt în largul meu. Trebuia să fac câteva drumuri ca să văd şi eu Lyon-ul; ea mă asigură că era un oraş foarte urât, aşezat între două râuri frumoase, că, aflând acest lucru, eram destul de isteaţă să-mi închipui cum arăta şi încă atât de bine ca şi cum l-aş fi bătut în sus şi în jos, opt zile în şir. Rămase toată dimineaţa în odaia mea, unde primi diverse vizite, vrăjindu-mă cu discuţia ei strălucitoare. Am uitat şi de prefect, şi de prefectură şi am luat masa împreună cu ea. Seara, ne-am dus să-l vedem pe marele actor Talma în *Manlius,* unde juca mai mult pentru ea decât pentru public, răsplătit din belşug de admiraţia excesivă pe care nu se sfiia deloc să i-o arate. Ieşind de la teatru, doamna de Staël se urcă în trăsură, pentru a se reîntoarce la Coppet. Fugise din exil, cu riscul de a îndura tot ce putea fi mai rău, numai ca să asiste la o reprezentaţie a acelui mare actor. Aşa am făcut cunoştinţă cu acel meteor care mi-a sucit capul de prima oară când am văzut-o. La început, mi s-a părut urâtă şi ridicolă. O mutră grosolană, fără urmă de prospeţime, cu părul alandala, despre care ea spunea că ar fi „aranjat”, adică – cu alte cuvinte – nepieptănat; fără fişiu, numai cu o tunică de muselină albă, foarte decoltată, cu braţele şi cu umerii goi, fără văl, fără şal, fără eşarfă: toate astea făceau ca apariţia

---

41 *François Joseph Talma* (1763-1826), tragedian francez, actorul preferat al lui Napoleon. Preocupat să transpună realitatea pe scenă, a folosit tonul natural, renunţând la emfaza tragică de până atunci.

42 *Constant de Rebecque (Benjamin)* (1767-1830), om politic şi scriitor francez, influent în partidul liberal sub Restauraţie, iubitul doamnei de Staël. A devenit celebru prin romanul său psihologic *Adolphe* (1816).

43 Membru al uneia dintre cele mai vechi familii din Franţa (sec. XII), din care au făcut parte nenumăraţi duci, conetabili ai ţării, mareşali etc.

44 *August Wilhelm von Schlegel* (1767-1845), scriitor german de prestigiu, prieten cu doamna de Staël a cărui influenţă se simte în cartea acesteia intitulată *Despre Germania.*

ei să fie într-adevăr ciudată, într-o cameră de hotel, la ora prânzului. Ţinea în mână o crenguţă cu frunze verzi, pe care o tot răsucea între degete. Bănuiesc că avea menirea de a-i scoate în evidenţă frumuseţea mâinii şi de a-i completa, într-un fel, bizarul ei costum. După un ceas, eram ca vrăjită şi, în timpul discuţiei însufleţite pe care o purta cu Talma, cercetându-i cu atenţie chipul, m-a surprins până şi pe mine faptul că mi s-a părut aproape frumoasă. Nu ştiu dacă mi-a ghicit impresiile, dar a fost tot timpul cu mine, bună, amabilă, fermecătoare. În anul următor, am întâlnit-o la Aix, în Savoia, unde mă dusesem la băi împreună cu doamna Récamier. Pretextând că vine s-o vadă pe această doamnă, călcase pentru a doua oară consemnul, fugind din exilul de la Coppet şi sosind la Aix. Am fost martora oculară a unor scene deplorabile între două fiinţe cărora Cel-de-Sus le hărăzise mai mult spirit decât dăduse vreodată altor muritori – căci îşi făceau nişte şicane cumplite una, alteia. Mă refer la legăturile ce existau de multă vreme între doamna de Staël şi Benjamin Constant. Doamna de Staël îl iubea pentru inteligenţa şi talentul lui, dar asta n-o împiedica să mai aibă şi alte preferinţe trecătoare. În astfel de situaţii, sigur că Benjamin Constant se supăra. Atunci ea se reîntorcea la el, mai îndrăgostită ca niciodată şi, după câteva scene cumplite, cei doi se împăcau. El trăsese multă vreme nădejdea că doamna de Staël îl va lua de bărbat. Dar, având în vedere vanitatea şi interesul ei – care brâu tot atât de puternice ca şi sentimentele sale – îl refuza cu încăpăţânare. Dorea să-l aibă sclav, în urma carului ei şi nu să se înhame ea la carul lui. De altfel, ţinea mult prea mult la titluri şi la situaţia ei socială, pentru a-şi schimba numele de Staël-Holstein cu cel de Constant. Nicio altă persoană n-a fost atât de mult sclava celor mai ridicole idei aristocratice cum a fost foarte liberala doamnă de Staël.

Într-o călătorie pe care Benjamin a făcut-o în Germania, a cunoscut-o pe contesa de Magnoz, născută contesă de Hardemberg. Contesa s-a îndrăgostit de el şi a vrut să-l ia de bărbat. Cred că dorinţa de a-i demonstra doamnei de Staël că o aristocrată era bucuroasă să-l ia de bărbat, l-a făcut să accepte. Când doamna de Staël află de acest plan, îi făcu o asemenea scenă, încât bietul om nu cuteză să-i

mărturisească pasul pe care-l şi făcuse. Fiindcă se însurase totuşi, în secret, iar soţia sa venise cu el la Lyon. Acolo, proaspăta doamnă Constant sorbi o gură din nu ştiu ce drog care-i provocă nişte vărsături cumplite, declarând că se va otrăvi de-adevăratelea dacă bărbatul ei nu va renunţa la doamna de Staël, spunându-i verde, în faţă, că se însurase. Pe de altă parte, doamna de Staël îl ameninţa că dacă se va însura, se va înjunghia cu pumnalul.

Cam asta era situaţia când Benjamin Constant şi doamna de Staël se întâlniră la Aix, având-o ca mediatoare pe doamna Récamier. Dimineţile asistam la nişte scene cumplite, pline de reproşuri, de imprecaţii şi de crize de nervi. Asta era o fărâmă din secretul comediei. Mâncam împreună cum e obiceiul când te duci la băi. Încet, încet, în timpul mesei, părţile beligerante se calmau. Un cuvânt plin de strălucire, aducea după sine altul. Plăcerea pe care-o simţeau cei doi să se înfrunte din punct de vedere spiritual, era mai presus de orice, şi seara se încheia într-un mod fermecător, pentru a o lua de la capăt dimineaţa, cu nervii şi cu invectivele.

Până la urmă, tratatul fu în sfârşit semnat: doamna de Staël avea să-i scrie doamnei Constant, recunoscând astfel căsătoria, care urma să devină publică la trei luni după plecarea ei în America, unde avea într-adevăr intenţia să plece. Această concesie a inimii făcută vanităţii, nu m-a impresionat deloc. Benjamin, tot ascultându-i ţipetele şi reproşurile, se simţi jignit. Până la urmă, doamna de Staël nu mai plecă şi căsătoria fu, în sfârşit, recunoscută, dar destul de târziu. Cred că doamna de Staël dorea să-şi păstreze unica distracţie pe care i-o furnizau discuţiile cu inteligentul ei prieten, nutrind poate dorinţa de a-l lua cu ea în America. Sau poate că se gândise şi la posibilitatea de a se mărita cu el, o dată ajunşi dincolo de Ocean, cu atât mai mult cu cât însurătoarea lui cu alta, îi era, în acea epocă, de nesuportat. Adevărul e că între ei exista o legătură mult prea concretă: un copil care era leit taică-său. Îmi amintesc de una din zilele acelea. Ne-am dus cu toţii sa luăm masa la domnul de Boigne, la Buissonrond, aproape de Chambéry. Soţul meu poftise la masă tot ce era mai distins în oraş, deci şi pe prefect. Eram, cu totul, treizeci de persoane. Doamna de

Staël stătea alături, de stăpânul casei, prefectul vizavi, alături de mine. La un moment dat, ea îl întrebă, peste masă, ce devenise un oarecare bărbat care fusese subprefect. Acesta îi răspunse că ajunsese prefect şi că era un om foarte respectat.

— Îmi pare bine, fiindcă era un băiat de treabă. În general, adăugă ea neglijent, m-am descurcat întotdeauna cu această tagmă de slujbaşi!

L-am văzut pe prefect înroşindu-se, apoi pălind brusc. Am simţit cum îmi bate inima până la gât. Doamna de Staël nu păru să-şi dea seama de gafa comisă, şi în fond, cred că nici nu urmărise aşa ceva. Am consemnat această întâmplare, numai pentru a da prilejul cititorului să observe bizara anomalie a acestui spirit ieşit din comun, ce se dovedea a fi complet lipsit de tact. Îmi amintesc chiar că o dată, de faţă cu domnul de Boigne şi cu o mulţime de lume, m-a întrebat dacă socoteam că; era posibil ca o femeie să fie cinstită, când nu avea nimic comun cu bărbatul ei, când nu nutrea nici măcar o fărâmă de simpatie faţă de el, insistând asupra acestui lucru, cu atâta lipsă de tact, încât m-a pus într-una din cele mai cumplite situaţii. Altădată, am văzut-o ţinând-o de şa, pe doamna de Caumont, în faţa a douăzeci de persoane, şi continuând, de faţă cu toată lumea aceea, o discuţie începută mai înainte, prin care susţinea că o femeie – care nu era pură şi castă, – nu putea fi o mamă bună. Biata doamnă de Caumont trecea prin chinurile iadului. Sigur că doamna de Staël ar fi fost dezolată dacă ar fi băgat de seamă; dar ea se lăsase prea mult târâtă de puterea argumentelor sale ca să mai poată vedea ceva. Sigur că vă veţi întreba cum de uitase de propria-i comportare? Nu, nu uitase, dar ea se vedea pe sine ca pe o fiinţă aparte, căreia geniul îi îngăduia fapte de nescuzat muritorilor de rând. Această lipsă de înţelegere faţă de sentimentele altora, i-a creat o mulţime de duşmănii pe care nu le merita.

Dar să revin la masa de la Buissonrond; ajunsesem la cel de al doilea fel, totul decurgea aşa cum decurge la toate mesele plicticoase, spre marele necaz al mesenilor provinciali, când Elzéar de Sabran, văzând dezamăgirea acestora, o întrebă pe doamna de Staël, care se afla la celălalt capăt al mesei, dacă ea socotea că legice civile ale

lui Romulus şi-ar fi păstrat multă vreme puterea, la Roma, fără legile religioase ale lui Numa. Ea ridică încet capul, înţelese aluzia, răspunse la întrebare printr-o glumă şi, pornind de la acest lucru, deveni atât de strălucitoare şi de amabilă cum n-o mai văzusem niciodată. Eram cu toţii încântaţi, dar parcă nimeni nu părea mai încântat decât prefectul, domnul Finot, şi el om de spirit. Nu peste mult, cineva îi aduse acestuia o scrisoare foarte urgentă. El o citi şi o vârî în buzunar. După-masă, mă luă deoparte şi mi-o arătă; era ordinul de a o aduce înapoi pe doamna de Staël, cu jandarmii, din post în post, chiar în clipa în care primea scrisoarea. L-am conjurat să nu facă acest lucru în casa mea. El mă asigură că nu avea intenţia, adăugând cu oarecare amărăciune:

— Nu vreau să-şi schimbe părerea despre „slujbaşii din tagma mea”.

Mi-am asumat sarcina să-i spun doamnei de Staël că era vremea să se reîntoarcă la Coppet, iar el se mulţumi să poruncească surugiilor să nu-i dea cai de schimb decât pentru Coppet, cu atât mai mult cu cât doamna de Staël ar fi dorit să dea o fugă şi până la Milano.

Ne-am urcat – pentru a ne reîntoarce la Aix – în berlina doamnei de Staël, ea, doamna Récamier, Benjamin Constant, Adrien de Montmorency, Albertine de Staël şi eu. Pe drum, ne-a prins o furtună groaznică. Noaptea era ca de smoală şi surugiii încurcară drumul; până la Aix, în loc de un ceas şi jumătate, am făcut cinci. Când am ajuns, toţi erau neliniştiţi; o parte dintre ai noştri, care se înapoiaseră cu caleaşca mea, sosiseră de trei ceasuri. Din pricina orei târzii şi a emoţiei, era cât pe-aci să nu fim recunoscuţi. În caleaşcă, nimeni nu şi-a dat seama cum trece timpul. Discuţia începuse – îmi aduc bine aminte – încă de pe aleea din Buissonrond, despre *Scrisorile* domnişoarei de l’Espinasse, care tocmai apăruseră, şi doamna de Staël ne vrăjise pe toţi; secondată de Benjamin Constant, ne ţinuse pe toţi sub vraja cuvintelor ei, încât nimănui nu-i dăduse prin minte să se uite pe geam, afară. A treia zi, plecă cu noaptea în cap, la Coppet, într-o stare de dezolare şi de prostraţie, ca şi cum ar fi fost o biată femeie oarecare.

După asta, m-am dus destul de des la Coppet; îmi plăcea

grozav demult acolo, cu atât mai mult cu cât eram teribil de răsfăţată. Doamna de Staël ştia că-mi plăcea să înfrunt pericolele exilului ei şi se amuza determinându-mă să sporovăiesc despre societatea din Paris, unde era tot timpul prezentă cu inima.

Viaţa la Coppet era ciudată. Părea pe cât de trândavă, pe-atât de alandala. Nimeni nu ştia unde trebuia să se ducă, ce să facă, cu cine să se întâlnească. Nu se fixa nimic dinainte, în niciun ceas al zilei. Toate camerele erau vraişte. Dacă începea o discuţie într-o odaie, indiferent a cui ar fi fost ea, apoi acea discuţie putea ţine câteva ceasuri sau câteva zile fără ca cel ce locuia acolo să cuteze s-o întrerupă. A discuta, părea lucrul cel mai important pentru toată lumea. Şi cu toate astea, toate persoanele de la Coppet aveau ocupaţii serioase, iar marele număr de lucrări ieşite de sub pana lor dovedesc acest lucru. Doamna de Staël lucra mult, dar numai când nu avea nimic altceva mai bun de făcut; din păcate, se lăsa întotdeauna sedusă chiar şi de cele mai mărunte distracţii. Îi plăcea să joace diverse roluri de comedie, să meargă călare, să se plimbe pe jos, să poftească lume la ea, dar mai presus de orice, îi plăcea să stea de vorbă. N-avea un loc anume pentru scris. O mică trusă de marochin verde, pe care şi-o aşeza pe genunchi sau pe care o căra după sine din odaie în odaie, conţinea şi lucrările şi corespondenţa ei. De multe ori scria înconjurată de mai multe persoane. Într-un cuvânt, singurul lucru de care se temea, era singurătatea. E uimitor cât de sensibile sunt la un astfel de lucru, tocmai geniile cele mai puternice şi cât de mult se lasă ele dominate de singurătate. Doamna de Staël, lordul Byron, Chateaubriand sunt exemple izbitoare în acest sens şi tocmai ca să scape de plictiseală şi-au ratat viaţa, când dimpotrivă, ar fi vrut să întoarcă lumea pe dos.

Copiii doamnei de Staël creşteau şi ei în mijlocul acestei vieţi ciudate. Participau totuşi destul de puţin la ea, din moment ce aveau vreme să înveţe temeinic, fiindcă aceşti copii vorbeau, în mod curent, mai multe limbi, se pricepeau la muzică, ştiau să deseneze şi aveau cunoştinţe multiple şi profunde despre literatura întregii Europe. În rest, nu făceau decât ceea ce le plăcea. Albertine, de pildă, se ocupa îndeaproape de literatura germană şi engleză, foarte puţin

de muzică şi deloc de desen. În ceea ce priveşte cusutul, sunt gata să pus rămăşag că n-ai fi găsit un ac în tot castelul Coppet. Auguste, mai puţin rafinat decât sora sa. Avea preocupări literare şi era extrem de talentat la muzică. Albert – pe care doamna de Staël îl poreclise ea însăşi „un Lovelace de ţară” – desena minunat, dar era oaia neagră a familiei, prin prostia de care dădea adesea dovadă. De altfel a şi murit într-un duel, în 1813, în Suedia. Doamna de Staël îşi judeca pruncii de la înălţimea spiritului ei, marea ei slăbiciune fiind Albertine. Fetiţa părea deosebit de naivă şi de simplă, în ciuda expresiilor pretenţioase pe care le folosise încă de când era foarte mică. Îmi aduc aminte că, o dată, mustrată de mama ei, lucru ce nu se prea întâmpla, ea izbucni în lacrimi.

— Ce ai, Albertine? De ce plângi?

— Vai, spuse ea, mă socoteam fericită şi iată că am o prăpastie în suflet!

Avea unsprezece ani şi vorbea în ceea ce numeam eu „genul Coppet”. Asemenea exagerări erau atât de specifice limbii din ţinutul respectiv, încât cine trăia acolo, vrând, nevrând şi le însuşea. Tot la Coppet a început, la un moment dat, să se facă abuz de cuvântul „talent”. Toată lumea era ocupată, fiecare cu „talentul” lui, ba chiar şi într-o oarecare măsură, şi cu cele ale altora. Auzeai de pildă: „Acest lucru nu e pe măsura talentului dumitale”; „Acest lucru se potriveşte cu talentul meu”; „Ar trebui să te consacri talentului dumitale”; „Mi-am încercat şi eu talentul etc., etc.”, fraze care îţi răsunau în urechi cam de douăzeci de ori într-un ceas.

Ultima oară când am văzut-o pe doamna de Staël în Elveţia, situaţia ei devenise foarte încurcată. După ce a oferit oraşului Geneva spectacolul unor scene deplorabile datorate unei pasiuni pentru un foarte frumos american, domnul O’Brien, ea se retrase din nou la Coppet, cumplit de îndurerată din pricina plecării junelui seducător.

Un tânăr sublocotenent, Rocca, nepotul medicului ei, Bauttigny, se reîntoarse grav rănit, din Spania. Medicul dori să-l ducă undeva, la ţară, la aer curat. Doamna de Staël îi spuse medicului să-l aducă pe tânărul Rocca, la, ea, mai ales că fusese coleg de şcoală cu băieţii ei, Băiatul avea o figură

încântătoare; ea îl rugă să-i povestească despre Spania şi despre grozăviile din acea ţară. El îi istorisi tot ce văzuse, cu naivitatea unui suflet cinstit şi curat. Ea îl admiră şi-l lăudă; tânărul, ameţit de laude, se îndrăgosti de ea; fiindcă într-adevăr, numai el era cel îndrăgostit. Doamna de Staël nu simţi decât recunoştinţa pe care o simte orice femeie de patruzeci şi cinci de ani, care se vede adorată de un tânăr de douăzeci şi doi. Tânărul Rocca începu chiar a-i face scene publice de gelozie, ceea ce nu izbuti decât să-i sporească doamnei triumful. Când m-am dus la Geneva, domnul de Rocca era – în ochii ei – la mare cinste, iar în ochii lumii, atât de ridicol, încât până şi ea se simţea uneori stânjenită. Doamnei de Staël îi plăcea mult, printre altele, să mă audă cântând. Într-o seară, după ce am cântat, stăteam în picioare, în dosul pianului, discutând cu câteva persoane, când iată că Rocca – ce se mai slujea încă de o cârjă – străbătu salonul şi-mi spuse tare – pe deasupra pianului – pe tonul lui obişnuit, tărăgănat şi vorbind pe nas:

— Doa-doamnă, doa-doamnă, nu mă aşteptam la aşa ceva... Doa-doamnă de Boigne, glasul dum-dumneavoastră, îţi mer... îţi merge la inimă!

Înainte însă de a apuca să se întoarcă şi să plece şchiopătând, m-am şi trezit cu doamna de Staël lângă mine; apucându-mă de braţ, îmi spuse:

— Ah, din păcate nu prea ştie să vorbească!

Aceste cuvinte m-au izbit aidoma unui strigăt de durere scos de o femeie de spirit care s-a încurcat cu un prostănac. Cu atât mai mult, cu cât doamna de Staël începuse a se plânge că se simte prost, fiindcă din păcate, această legătură avusese urmări care – sunt ferm convinsă – au contribuit în mod sigur la moartea ei. A suferit îngrozitor în timpul acelei sarcini fatale, al cărui secret a fost totuşi apărat cu străşnicie. Copiii ei au crezut – în mod sincer – că suferea de hidropizie. Spionată cum era de o poliţie atât de nemaipomenit de activă, e pur şi simplu de necrezut, cum de nu i-a fost descoperită taina. A continuat să primească lume, ca de obicei, spunându-le însă tuturora că era bolnavă; de îndată ce-a născut, a părăsit locul în care suferise atâta şi care-i devenise insuportabil, ştergând orice urmă a celor întâmplate. Având în vedere ura pe care o nutrea împăratul

faţă de ea, sigur că de îndată ce-ar fi aflat ceva, fie chiar şi o simplă bănuială, s-ar fi grăbit să încredinţeze totul, jurnalelor. Din fericire, taina a fost bine păstrată şi aparenţele complet salvate, ceea ce dovedeşte încă o dată că, dacă ai minte, ştii să ieşi din orice încurcătură.

Sigur că s-ar fi putut mărita cu tânărul Rocca, dar asta ar fi fost ultima posibilitate la care ar fi recurs. Nu s-a hotărât decât pe patul de moarte şi numai la rugăminţile fiicei sale, ducesa de Broglie, să-i dezvăluie acesteia existenţa micului Rocca.

Domnul şi doamna de Broglie, împreună cu August de Staël, făcură tot ce le stătură în putinţă ca acest mic frate al lor să fie recunoscut ca moştenitor legitim al mamei lor. Înclin să cred că această ultimă aventură a mamei sale a determinat-o pe doamna de Broglie să se convertească la metodism. Cât despre domnul Rocca, după ce a însoţit-o pretutindeni pe doamna de Staël – care l-a tolerat numai datorită devotamentului său pătimaş, fiindcă se simţea destul de plictisită şi de încurcată de prezenţa lui, era oarecum mişcată de dragostea pe care o nutrea faţă de ea – s-a prăpădit şi el, de durere, la şase luni după moartea ei, dovedind astfel slăbiciunea şi patima pe care le avusese faţă de această femeie.

Lucrul e de altfel explicabil. Doamna de Staël fusese, probabil mai mult decât încântată că mai poate inspira un sentiment atât de puternic, la vârsta ei, şi mai ales cu urâţenia ei, lucru care o mâhnise cel mai tare în decursul vieţii sale. Din pricina asta, se obişnuise să nu spună niciodată despre o femei că e urâtă sau frumoasă. După ea, o femeie era sau nu „înzestrată cu avantaje exterioare”. Adoptase această frază, şi era primejdios să spui, în faţa ei, că cutare persoană era urâtă, fiindcă riscai să-i creezi o impresie dezagreabilă.

M-am lăsat furată de amintiri şi poate că am vorbit prea mult despre relaţiile de prietenie cu doamna de Staël. Nu ştiu dacă am izbutit s-o fac cunoscută mai bine, dar mi-am adus eu însămi aminte de o mulţime de lucruri care-mi sunt nespus de dragi. De altfel e cu neputinţă ca cel care a întâlnit-o pe doamna de Staël, s-o uite. După părerea mea, era mult mai abilă la vorbă decât la scris. Vorbea, de pildă,

despre toalete, cu tot atâta interes ca despre cine ştie ce lucru important; aşa cum s-a mai spus, făcuse din conversaţie o artă în care atinsese perfecţiunea. Totodată, era şi o femeie foarte pricepută în afaceri, căci niciunul dintre ai ei nu îndurase niciodată, niciun fel de lipsuri. Dând impresia că nu se îngrijea câtuşi de puţin de averea ei, pe care o bănuiai a fi într-o dezordine cumplită, dimpotrivă, se îngrijea şi încă atât de atent, încât la moartea ei, s-a constatat că-şi lăsase averea într-o ordine perfectă şi că sporise considerabil.

Exilul a fost pentru ea cea mai cumplită pedeapsă şi – sub Napoleon – exilul era întotdeauna însoţit de toate acele mici jigniri şi neplăceri care izbutesc, până la urmă, să ţi-l facă insuportabil; cu atât mai mult cu cât toţi cei din jur se străduiau să te facă să-l simţi din plin. Aceasta a fost zăbala care a exercitat cea mai puternică frână asupra acelei părţi din societatea franceză desemnată de împărat sub numele de „foburgul Saint-Germain”. Am cunoscut multe persoane exilate care aveau gusturi, obiceiuri, avere, situaţii diferite; toate însă exprimau aceeaşi cruntă desperare care slujea celorlalţi drept un avertisment salutar. Aşa că erai cum nu se poate mai prudent în acea epocă.

Capitolul V

Distracţii la Coppet. Exilul lui Mathieu de Montmorency şi al doamnei Récamier. Doamna de Chevreuse. Purtarea ei la Curtea Imperială. Exilul şi moartea ei. Bal cu prilejul căsătoriei marelui duce de Bade. Costumul împăratului. Discuţie ciudată. Eticheta de la Curtea Imperială. Bal cu ocazia naşterii regelui Romei. Împărăteasa Maria-Luiza. Împăratul vrea să fie graţios.

I-am reproşat întotdeauna doamnei de Staël de a-şi fi târât prietenii în acel nenorocit exil pe care ea îl îndura cu atâta greutate. În timpul anului 1808, Coppetul fusese mai strălucitor ca niciodată; prinţul August: al Prusiei stătuse acolo o bună bucată de vreme. Era teribil de îndrăgostit de doamna Récamier. Mulţi străini şi mai mulţi francezi se grupaseră în jurul strălucitoarei: şi spiritualei opoziţii a

doamnei de Staël. Această societate despărţindu-se, răspândise în întreaga Europă cuvintele şi ideile prin care această femeie stigmatiza cârmuirea lui Napoleon. Prinţul August le răspândise în Prusia unde toţi erau foarte avizi să şi le însuşească. Toţi cei care stătuseră în acea vară la Coppet, îşi dădură întâlnire pentru vara următoare. Împăratul, informat de ceea ce se petrecea acolo, simţise cum îl apucă din nou furia împotriva doamnei de Staël şi hotărî ca asemenea reuniuni să nu mai aibă loc, îşi anunţă intenţiile, destul de tare, pentru ca prietenii doamnei de Staël să fie puşi în gardă, între alţii, doamna Récamier şi Mathieu de Montmorency. Amândoi mi-au vorbit despre acest lucru; am convenit ca – în interesul doamnei de Staël – să lăsăm să treacă această furtună, să ne abţinem să mergem la Coppet şi să facem uitată vara precedentă, prin liniştea celei care începea.

Mathieu şi doamna Récamier scriseră împreună o scrisoare în acest sens, pe care o încredinţară domnului de Châteauvieux, căci în acea vreme nimeni n-ar fi cutezat să trimită o astfel de scrisoare prin poştă. În mânia ei, doamna de Staël uită de orice prudenţă; încredinţă primului curier, un răspuns plin de mâhnire şi de reproşuri, încheind cu această frază: *„Până acum n-am cunoscut decât rozele exilului; le era sortit tocmai persoanelor pe care le iubesc cel mai mult, să-mi arate şi spinii sau mai curând să-mi înfigă un pumnal în inimă dovedindu-mi că eu nu sini decât un prilej de spaimă şi de respingere”.*

Doamna Récamier şi domnul Montmorency nu mai ezitară şi plecară. Mathieu ajunse la Coppet cu douăsprezece, ore înainte de ordinul de exilare care-l obliga să plece în Valence[45]. Doamna Récamier încă nu ajunsese; August de

45 Exilul doamnei Récamier şi al lui Mathieu de Montmorency a început în august 1811. Eristă deci o eroare în datele indicate de doamna de Boigne. Şi acum să încercăm să restabilim adevărul: în 1807 a fost vara în care a venit la Coppet prinţul August al Prusiei. În 1808, doamna Récamier nu se duce la Coppet, având în vedere că vara din 1807 displăcuse profund lui Napoleon în 1809, doamna Récamier se întâlneşte cu doamna de Staël la Lyon, apoi o însoţeşte până la Coppet. În 1810, doamna Récamier îşi petrece vara la Aix-en-Savoie, după care se întâlneşte cu doamna de Staël

Staël, ieşi înaintea ei, o întâlni în Jura, şi-i explică îndelung, că ordinul de exilare negăsind-o la Coppet, poate că va putea fi revocat. Ea porni îndărăt spre Paris, însoţită de o foarte tânără verişoară pe care o creştea de mai mulţi ani şi al cărei tată avea o slujbă măruntă la Dijon. Sosind, îl găsi pe tatăl fetei în uşa hanului; el îi explică, în câteva cuvinte, că era plin de recunoştinţă pentru bunătatea ei, dar că nu mai putea să-şi lase fata, „fără să se compromită", alături de o persoană exilată, aşa că i-o luă. Doamna Récamier îşi continuă singură drumul spre Paris. Ajunse pe la miezul nopţii. Domnul Récamier, când o văzu, începu să tremure, – Dumnezeule, ce faci aici? Trebuia să fii la Châlons, urcă repede în trăsură şi pleacă.

— Nu mai pot, am petrecut două nopţi pe drum, sunt, frântă de oboseală!

— Atunci odihneşte-te! Am să dau porunci ca trăsura să fie gata pentru ora cinci dimineaţă!

A doua zi, doamna Récamier plecă într-adevăr; se duse la doamna de Catalan care o consolă şi-o răsfăţa, însoţind-o la Châlons cu un devotament pe care l-am putea numi eroic; căci aţi văzut ce spaimă inspira exilul, sufletelor de rând. Acum, la drept vorbind, acest exil atât de temut, se mărginea la alungarea din Paris a unor persoane cât şi din jurul Parisului pe o rază de patruzeci de leghe. La început fusese desemnat un loc special, dar în curând acest exil se îmblânzi, în sensul că te puteai stabili oriunde voiai, atât în afara Parisului, cât şi *An* împrejurimile sale. Dar prestigiul puterii imperiale era atât de mare, încât dacă aveai ghinionul să-i displaci lui Napoleon, erai expus, pretutindeni, la tot felul de jigniri şi ofense zilnice.

Soarta doamnei de Staël se agravă din nou. Nu numai că rămase exilată în continuare la Coppet, dar ca să te duci s-o vezi, aveai nevoie de un permis special al prefectului. Având de suportat aceste noi dificultăţi, pretextând sănătatea ei şubredă, obţinea uneori aprobarea de a sta o bucată de vreme la Geneva, unde am întâlnit-o şi eu – după cum v-am spus – de câteva ori.

---

la castelul Chaumont-sur-Loire, aproape de Blois; apoi tot grupul se îndreaptă către Fossé, la domnul de Salabérry, unde cele două doamne îşi petrec restul verii (n. ed. fr.).

Doamna Récamier stătu o vreme la Châlons, apoi la Lyon, după care plecă, în sfârşit, în Italia, unde se mai afla încă la căderea Imperiului.

Exilul mă obligă – cum e şi firesc – să vorbesc despre unele dintre victimele sale: tânăra, frumoasa şi extravaganta doamnă de Chevreuse. Am spus mai înainte că ocupa un loc cu totul aparte în ceea ce se numea pe atunci „vechiul regim”. Împăratul nu admitea ca vreuna din notabilităţile „vechiului regim”, să nu facă parte din Curtea lui şi, cu toate că ducele de Luynes a fost senator şi a adus mari omagii şefului Statului, atitudinea independentă a nurorii Sale, a fost imediat observată şi sigur că a displăcut. Numită doamnă de onoare a împărătesei, ea a refuzat; împăratul a insistat, chemând-o la el, şi combătându-i, jumătate în serios, jumătate în glumă, toate motivele pe care le-a invocat. Până la urmă, a ajuns s-o ameninţe că familia ei va răspunde pentru capriciile sale. N-avea decât să consulte zidurile castelului din Dampierre care aveau să-i spună că nu aparţineau familiei de Luynes, decât prin confiscare; după care adăugă că ar fi prudent să nu uite acest lucru.

Doamna de Chevreuse se văzu silită să accepte. Nu se poate nega că în urma acestei constrângeri, împăratul nu s-a purtat totuşi frumos cu ea. Punea chiar un soi de cochetărie în atitudinea sa faţă de ea, încercând s-o atragă de partea lui. Ea, în schimb, era veşnic bosumflată, atât faţă de el, cât mai ales faţă de împărăteasa Joséphine şi faţă de doamnele ei de onoare pe care le trata cu un imens dispreţ. Nu că n-ar fi fost de un neam tot atât de mare ca şi ea, ci pentru că le vedea cu câtă tragere de inimă îşi îndeplineau îndatoririle faţă de împărătească. Nu-şi făcea slujba decât în ultima clipă, după ce epuizase toate pretextele. Nu apărea niciodată la Palat, când se putea dispensa de acest lucru; într-un cuvânt, era cât se poate de cutezătoare.

Atâta timp cât a trăit ducele de Luynes, a izbutit să menţină un soi de respect în jurul lui; dar, după moartea sa, doamna de Chevreuse – care-i manevra cum voia pe soacră-sa şi pe bărbatul ei – făcu o mie de boacăne. Între altele, îmi aduc aminte că în ziua unei mari serate ce urma să aibă loc la palatul Luynes, ea îi fixă locul domnului de Talleyrand vizavi de bustul lui Ludovic al XVI-lea, plasat pe o consolă şi

înconjurat de candelabre şi de o mulţime de vaze cu crini, alcătuind un fel de mic altar. Ne duse pe toţi să ne arate acest lucru, cu bucuria unei fetiţe de pension. Cum nişa mi s-a părut de prost gust mai ales periculoasă, i-am spus-o fără jenă.

— Ce vrei! mi-a răspuns ea, mă răzbun şi eu cum pot pe „micul ticălos” (aşa îi spunea ea marelui Napoleon).

În scurtă vreme, reuşi să se facă detestată de toată Curtea. Numai împăratul mai continua s-o apere. Când bătrânii suverani ai Spaniei sosiră în Franţa, după evenimentele de la Madrid, li se asigură un serviciu de onoare. Doamna de Chevreuse primi ordin să stea pe lângă regina Charlotte; ea refuză în scris, spunând că-i era de ajuns că era sclava împărătesei şi că nu mai voia, să fie şi temniciera reginei Spaniei. Doamna de La Rocnefoucauld, căruia îi fusese adresată această scrisoare, i-o du-se împăratului, iar acesta semnă pe loc ordinul de exilare.

Toată lumea credea că, după ce doamna de Chevreuse făcuse tot ce putuse pentru a şi-l atrage, avea să suporte cu fruntea sus această măsură. Dar lucrurile se petrecură exact pe dos: după ce primul moment de exaltare trecu, ea se simţi atât de copleşită, încât n-a existat demers, protest, rugăminte pe care să nu le fi încercat pentru a reintra în graţiile împăratului. Pe măsură ce nădejdile i se spulberau, sănătatea i se şubrezea şi ea, încât până la urmă, biata doamnă de Chevreuse muri în cel de al treilea an de exil. Locuise, rând pe rând, la Luynes, Lyon şi Grenoble, ducând pretutindeni cu ea acea fire capricioasă care a fost nenorocirea vieţii sale.

Fără să fi fost prietene, eram totuşi destul de apropiate. În timpul şederii sale la Grenoble, ştiind că mă aflam în Savoia, îmi scrise cât de mult regreta că dificultăţile pe care le avea de întâmpinat o persoană exilată, o împiedecau să vină să mă vadă. I-am răspuns că voi veni eu la Grenoble. Într-adevăr, m-am îndreptat către acel oraş – fapt care mă obliga să fac patruzeci de leghe în plus – plecând din Chambéry. Am anunţat-o pe doamna de Chevreuse, menţionând ziua când voi sosi la Grenoble. Bătrâna ducesă de Luynes mă aştepta la hotelul unde urma să trag. Doamna de Chevreuse – îmi spuse ea – era atât de bolnavă, încât nu fusese în stare să

vină să mă vadă, nici măcar să mă întâmpine, dar vizita mea avea, desigur, să-i facă o mare bucurie, a doua zi dimineaţă. După un ceas, aflându-mă la fereastră, am văzut-o într-o caleaşcă pe doamna de Chevreuse, îmbrăcată în roşu şi mi se pare că şi în alb, plină de podoabe şi de bijuterii, dar atât de slabă şi de palidă incit părea fantoma celei care fusese odinioară. Întrebându-l pe unul dintre valeţi, cine era doamna, acesta îmi răspunse:

— E doamna de Chevreuse care se duce la spectacol; Se duce zilnic la teatru.

Procedeul ei faţă de mine mi s-a părut foarte ciudat. M-am gândit totuşi că era mult prea nefericită, ca să-i mai reproşez ceva. A doua zi, biata doamnă de Luynes veni să-mi spună că doamna de Chevreuse nu dormise toată noaptea, că în acel moment tocmai adormise, şi că pe seară va veni în mod sigur să mă vadă. Mi-am exprimat regretul de a nu-mi mai putea prelungi şederea în acel oraş, mi-am chemat trăsura şi am plecat. Adevărul e că doamna de Chevreuse nu voia să văd în ce hal se schimbase de când plecase de la Curte. În afară de exil, doamna de Chevreuse mai avea un necaz care-i otrăvea Viaţa. Avea un păr de un roşu nemaipomenit. Era convinsă că toată lumea credea că şi-l vopseşte şi era atât de preocupată de acest lucru incit, cu două ceasuri înainte de a muri – cum părul îi mai crescuse în timpul bolii – porunci să fie rasă în cap, iar părul său fie aruncat în foc, în faţa ei. Copiii ei – având nefericirea de a avea nişte plete de un roşu tot atât de aprins ca şi al ei, mamei lor îi era silă să-i privească. Deşi avea o mulţime de ciudăţenii – datorate, în parte, sâmburelui de nebunie moştenit din familie, în parte, răsfăţului exagerat al soacrei sale, doamna de Luynes – doamna de Chevreuse avea şi multe calităţi: era inimoasă, mândră, destul de originală, fără însă a fi pretenţioasă, spunea adesea lucrurilor pe nume, ceea ce o făcea picantă, iar atunci când voia, ştia să fie deosebit de amabilă şi de binevoitoare. A fost singura persoană „silită” să facă parte din Curtea imperială. Totuşi, i-ar fi fost foarte uşor să fie ceva mai rezervată. Exilările – cu excepţia a două sau trei – prilejuite de răzbunări personale – nu cădeau de obicei decât pe capul celor, cu gura prea mare sau de o ostilitate atât de făţişă, încât nimic nu-i mai putea ţine frâu. Atunci urmau

rugăminţile şi ploconirile. Doamna de Balbi a făcut însă excepţie de la această regulă. Exilată din Paris, dispreţuită pe faţă de împărat, ea n-a îngăduit nimănui să încerce nici cel mai mic demers, nici pentru a se explica, nici pentru a cere iertare. S-a dus foarte liniştită şi s-a instalat la Montauban, a trăit în cea mai deplină înţelegere cu autorităţile, evitând astfel şicanele pe care acestea i le-ar fi putut face şi a rămas în acel loc până la Restauraţie, cu tot atâta calm pe câtă demnitate, suferind astfel mult mai puţin din pricina exilului, decât persoanele care nu ştiau cum să se mai agite ca să-i pună capăt. În acea perioadă, m-au întrebat şi pe mine, mulţi, cum de nu fusesem exilată.

— Pentru că, le-am răspuns, nici n-am alergat cu limba scoasă după aşa ceva, dar nici nu m-am speriat de exil!

Într-adevăr, casa mea era una dintre cele în care se vorbea foarte liber. Primeam multă lume, cu tot felul de vederi politice, dar eram la fel de politicoasă cu toţi. Părerile mele erau cunoscute, dar n-am comis prostia de a le trâmbiţa în gura mare. Şi mai ales, nu puneam la cale niciun fel de intrigi cu niciun fel de conspiratori sau de agenţi plătiţi, meniţi să tulbure liniştea şi ordinea, agenţi faţă de care tata avea un dispreţ fără margini, pe care mi-l mărturisise adesea. Corpul diplomatic venea mereu în casa mea; contele Tolstoi şi contele de Nesselrode stăteau mai tot timpul la mine la fel ca şi familia Semffts şi contele de Metternich. După ce au fost înlocuiţi de prinţii de Schwarzemberg, de Kurakin etc. Acest nou corp diplomatic s-a îndepărtat vădit de opoziţie şi a rămas fidel Curţii imperiale.

Manifestările slugarnice ale străinilor faţă de noile mărimi ale ţării ne stârneau hohote de râs. Îmi aduc aminte că bătrânul conte de Romanzow, cancelar al Rusiei, se scuză într-o seară în care era invitat la mine, că întârziase fiindcă fusese reţinut de „monseniorul arhicancelar”. Pentru noi, cărora nu ne trecuse niciodată prin minte să-l numim pe acel om altfel decât Cambacérès, acel titlu ni se păru din cale-afară de straniu. Dar lucrurile începeau să devină încetul cu încetul obişnuite şi, dacă Imperiul ar mai fi durat câţiva ani, probabil că am fi adoptat şi noi acest titlu, aşa cum le adoptasem şi pe cele ale familiei imperiale.

Eu nU aveam relaţii directe cu Curtea, ci numai prin

intermediul lui Fanny Dillon. Împăratul îşi asumase sarcina s-o mărite. Ea se ţinea scai de el, ca nu cumva să-şi uite această promisiune. Felul naiv în care i-o amintea, îl amuza grozav, deşi numai la ea nu-i era mintea. Căsătoriile domnişoarelor de Beauharnais şi Tasfeher cu marele duce de Bade şi cu prinţul domnitor de Aremberg, făcuseră să-i crească şi ei pretenţiile. S-ar fi resemnat totuşi să se mărite şi cu prinţul Alphonse Pignatelli, fiul cel mai mic al familiei de Egmont. Nu ştiu dacă acest mariaj s-ar fi realizat, fapt e că pretendentul a murit. După asta, împărăteasa Joséphine a început a-i vorbi, rând pe rând, despre prinţul Aldobrandini, care urma să devină rege al Portugaliei, apoi despre ducele de Medina-Sidonia; fata trecu printr-un moment de nelinişte când se vorbi chiar şi despre prinţul de Neufchâtel. În sfârşit, în primăvara anului 1808, ea îmi mărturisi teama că va fi silită să se mărite cu prinţul Bernard de Saxa-Coburg, care i se părea prea nemţotei.

Pe la jumătatea verii, doamna de Fitz-James se stinse în braţele mele, după o lungă zăcere, ca urmare a necazurilor pricinuite de soţul ei. Când văzu că nu mai poate fi salvată, el regretă amar şi – cred – sincer, răul pe care i-l făcuse. Ultima ei rugăminte a fost să am grijă de mamă-sa, pe care am adus-o la Beauregard, împreună cu Fanny. În aceeaşi zi, împărăteasa sosea la Marsac. În ciuda doliului, a treia zi Fanny se duse la Saint-Cloud, de unde se întoarse disperată, împărăteasa îi spusese foarte clar, că împăratul i-l sor tise ca soţ pe generalul Bertrand. Căderea era mare şi ea o simţea mai bine ca oricare. Plângea cu hohote, când iată că Napoleon intră la împărătească. Ea cuteză să-i reproşeze că o înşelase în nădejdile sale şi, mâniindu-se din ce în ce, ajunse chiar să-i spună:

— Cum, sire, cu Bertrand? Cu Bertrand, maimuţa Papei?

Aceste vorbe îi pecetluiră soarta. Împăratul i-o tăie, scurt:

— Destul, Fanny! şi ieşi din apartament.

Împărăteasa îi făgădui că se va strădui să-l facă să-şi schimbe părerea. Şi ei i se părea că Bertrand era mult prea puţin important pentru a se însura cu o rudă a împărătesei, la care aceasta ţinea foarte mult. Îi făgădui un răspuns, la sfârşitul săptămânii. Biata Fanny petrecu acel interval, plângând întruna. La data fixată, se reîntoarse la Saint-Cloud,

hotărâtă să-l refuze pe Bertrand, fie cern fi. Se întoarse de acolo, acceptându-l pe Bertrand şi împăcată cu soarta care-o aştepta. Împărăteasa îi mărturisea că avea planuri mari în legătură cu el, fluturându-i prin faţa ochilor chiar şi un ducat. Seara fu extrem de ocupată, tot căutând un nume care să-i sune cât mai frumos în ureche, dar pe care, din păcate, nu l-a mai obţinut niciodată. Mi-am zis întotdeauna că probabil aceasta fusese răzbunarea împăratului, pentru acea nefericită poreclă de „maimuţa Papei”. Întrevederea avu loc la Beauregard. Cum doamna. Dillon nu vru să fie de faţă, mi-am asumat această sarcină. N-am văzut în viaţa mea o logodnică mai bosumflată şi mai împopoţonată, care să se prezinte viitorului ei soţ. Generalul nu fu respins; la o lună după moartea doamnei Fitz-James, doamna Dillon îşi conducea fiica la altar, cu o silă pe care, nu încerca nici măcar să şi-o ascundă. Căsătoria civilă avu loc la mine, la Paris, iar nunta la Saint-Leu, la regina Olandei. Am fost şi eu invitată, dar am invocat nu ştiu ce pretext şi nu m-am dus. Şi acum, să încercăm să-l judecăm just pe acest Bertrand. Era într-adevăr, un om foarte mărginit, dar foarte cinstit. A fost un bărbat şi un ginere la fel de bun; ne-am înţeles întotdeauna cum nu se poate mai bine, cu el. S-a zis că era un militar foarte priceput. Împăratul era un foarte bun judecător şi-l preţuia, dar eu cred că de fapt, cel mai mare merit al lui era devotamentul orb şi fără margini. Plimbările lui Fanny Dillon la Saint-Cloud, se făceau, bineînţeles, cu caii, cu trăsura şi cu oamenii mei. Într-o zi, când un furier al Palatului, îi indica unde să tragă, vizitiul meu îi spuse:

— După mine, n-ai decât să mă aşezi unde vrei; puţin îmi pasă fiindcă nu venim niciodată aici cu plăcere.

Asta îmi aduce aminte de vorbele unei santinele, rostite câţiva ani mai târziu, într-un moment în care Curtea era plină de suverani veniţi în vizită. Slujbaşul de serviciu, adresându-se unui vizitiu care se oprise în curtea de la Tuileries, îi strigă:

— Hei, cară-te de-acolo! Dacă stăpânul tău nu-i rege, nu poţi staţiona acolo!

Împăratului îi plăcu această întâmplare, fiindcă printre regii care erau trataţi astfel, erau şi unii adevăraţi.

L-am văzut adesea pe Napoleon, fie la spectacol, fie

trecând cu trăsura, dar în apartamentele sale nu l-am văzut decât de două ori.

Oraşul Paris dădu un bal cu prilejul căsătoriei prinţesei de Bade. Împăratul ţinu să dea şi el unul la Tuileries, unde au fost invitate şi o mulţime de persoane care încă nu avuseseră cinstea de a fi prezentate la Curte. Câteva femei tinere, printre care mă număram şi eu, am primit invitaţii deşi nu luasem parte la balul de la Primăria Parisului. Ţinurăm un mic consiliu de familie şi ajunserăm la concluzia că trebuia să mă duc. Se dansa în Galeria Dianei şi în Sala Mareşalilor. Oaspeţii erau poftiţi, fie în galerie, fie în sală, după culoarea invitaţiilor. Eu am fost îndreptată către Galeria Dianei. Curtea trecea, rând pe rând, dintr-o sală într-alta. Împărăteasa, prinţesele, doamnele de onoare, şambelanii, toţi foarte împodobiţi, se ţineau după împărat care se aşeză pe un fel de estradă pregătită dinainte. După ce asistă la un soi de balet, împăratul coborî singur de pe estradă şi începu a face înconjurul sălii, adresându-se exclusiv femeilor. Purta costumul imperial (la care a renunţat destul de repede), vestă, pantaloni de satin alb, pantofi albi cu rozete de aur, o haină de catifea roşie, gen Francisc I, brodată cu aur pe la toate cusăturile, iar pe deasupra, spada scânteind de diamante. Ordinele şi medaliile, erau şi ele doldora de diamante, iar pe cap purta o tocă cu pene, înconjurată cu o panglică lată, bătută în diamante. Costumul în sine era frumos, dar nu pentru el, care era scurt, gras şi dizgraţios prin mişcările bruşte pe care le făcea. Ca să vă spun adevărul, mi s-a părut groaznic; semăna leit cu regele de caro din cărţile de joc. Eram aşezată între două femei pe care nu le cunoşteam. Întrebând-o pe prima cum o cheamă, aceasta îi răspunse că era „fiica lui Foacier”. „Aha!” zise el şi trecu mai departe. Conform uzanţei, mă întrebă şi pe mine cum mă cheamă. I-am spus.

— Locuiţi la Beauregard?

— Da, sire.

— E un loc frumos, soţul dumneavoastră i-a ajutat pe mulţi dintre supuşii mei, dându-le de lucru şi aducând în felul acesta un serviciu important ţării. Sunt recunoscător tuturor oamenilor care dau de lucru muncitorilor. A fost în serviciul Angliei?

N-am apucat decât să spun „da”, că el a şi reluat:

— De fapt, n-a fost, fiindcă e savoiard, nu-i aşa?

— Da, sire.

— Dar dumneavoastră, dumneavoastră sunteţi franţuzoaică nu-i aşa? De altfel aveţi unele drepturi la care nu se renunţă chiar atât de uşor.

M-am înclinat.

— Ce vârstă aveţi?

I-am spus.

— Şi pe deasupra mai sunteţi şi sinceră! Deşi păreţi mult mai tânără.

M-am înclinat din nou. Făcu o jumătate de pas, apoi reîntorcându-se şi revenind lângă mine, îmi şopti pe un ton confidenţial:

— N-aveţi copii, nu-i aşa? Ştiu bine că nu e vina dumneavoastră, dar faceţi în aşa fel ca să aveţi, credeţi-mă! Vă dau un sfat bun!

Am rămas cam încurcată. M-a privit o secundă, surâzând graţios, apoi a trecut la vecina mea.

— Numele dumneavoastră?

— Fata lui Foacier.

— Încă o fată a lui Foacier? şi-şi continuă drumul.

Mi-e cu neputinţă să redau dispreţul aristocratic cu care rostise acea frază: „încă o fată a lui Foacier?”, rostită de buzele imperiale. După ce a făcut înconjurul sălii, împăratul s-a reîntors lângă împărăteasă şi toată ceata aceea plină de aurării a plecat fără să se amestece cu plebea. La nouă seara, totul se isprăvise; invitaţii puteau să rămână şi să danseze, dar Curtea se retrăsese. I-am urmat exemplul, izbită de asemenea capricii imperiale. Văzusem şi alţi monarhi, dar niciunul nu şi-a tratat cu atâta nepoliteţe invitaţii.

La mulţi ani după această întâmplare, am asistat la un alt bal dat cu prilejul botezului micului rege al Romei. Cred că aceasta a fost ultima serbare imperială. Fusese dată la Tuileries, în sala de spectacole. Nu participa decât Curtea. Persoanele care nu fuseseră încă prezentate, aveau invitaţii în loje. Eram vreo douăsprezece femei din opoziţie şi ne-am văzut silite să recunoaştem că totul era magnific. Era pentru prima oară când vedeam o serbare la care bărbaţii erau

îmbrăcaţi în haine civile şi nu în uniforme. Uniformele fuseseră proscrise. Bătrânii noştri militari aveau un aer stânjenit, dar tinerii – şi mai ales domnul de Flahaut – rivalizau cu Archambault de Périgord. Femeile erau şi ele minunat împodobite. Împăratul, urmat de alaiul său, străbătu sala îndreptându-se către estrada din fund. Mergea înainte şi atât de repede, încât toată lumea, inclusiv împărăteasa, erau obligaţi să alerge pentru a ţine pasul cu el. Asta nărui orice demnitate şi graţie, dar acel fâşâit de mătăsuri, acei paşi alergători, îi confereau ceva din măreţia unui cuceritor, care-i stătea bine. Părea într-adevăr stăpânul tuturor acelor minunăţii. Nu mai era stânjenit de costumul lui imperial; căci o simplă uniformă, fiind singurul militar în marea aceea de civili, îl făcea şi mai lesne de remarcat; veşmântul acela simplu spunea mult mai multe decât ar fi spus cele mai alese, broderii din lume. Vru să fie cât mai amabil şi mai politicos şi mi se păru într-adevăr mult mai delicat decât la celălalt bal. Împărăteasa Maria-Luiza era o femeie drăguţă, destul de tânără, dar cam prea roşie în obraz. În ciuda toaletelor şi a bijuteriilor sale, avea o figură comună, lipsită de personalitate. Urmă un cadril dansat de prinţesele şi de doamnele de la Curte, din care multe îmi erau prietene. Am zărit-o şi pe prinţesa Borghese care mi s-a părut cea mai încântătoare femeie pe care am văzut-o vreodată, în viaţa mea; căci în afară de o frumuseţe absolut desăvârşită, avea o înfăţişare atât de candidă, un aer atât de virginal pe care-l putea râvni chiar: şi cea mai tânără şi mai pură fată. Dacă ar fi să dăm crezare bârfelor, se pare că nimeni n-ar fi avut dreptul mai puţin la un asemenea aer, decât ea.

Împăratului îi plăcea ca femeile pe care dorea să le atragă la Curtea sa, să aibă ocazia să vadă toată această pompă. Din când în când, arunca priviri furişe către loje. A rămas vreme îndelungată sub loja mea, evident, în mod intenţionat. În concluzie, cu timpul intrase atât de mult „în lumea noastră”, încât ajunsese să nu-i mai pese de ceea ce se petrecea în afară.

Capitolul VI

Ducesa da Courlande. Contesa Edmond de Périgord.

Domnul de Talleyrand. Cardinalul Consalvi. Serbările date cu prilejul însurătorii împăratului. Unchiul meu, episcopul de Nancy, numit arhiepiscop al Florenţei. Trista urmare a acestei numiri. Rezistenţa lui Alexis de Noailles. Brevetele de sublocotenent. Doamna de Cayla. Jules de Polignac.

Deşi în anii care se scurseseră între aceste serbări, despre care am vorbit, cele două societăţi – ale vechiului şi ale noului regim – fuseseră, cu dibăcie, separate, ele se întâlneau totuşi acasă la ambasadori şi la oaspeţii străini. Îmi amintesc astfel, că am văzut o dată, toată Curtea imperială la un magnific bal dat de ducesa de Courlande. Aceasta se stabilise la Paris, cu prilejul. Căsătoriei fiicei sale mai mici, cu contele Edmond de Périgord. Nu ştiu dacă pasiunea ducesei de Courlande pentru prinţul de Talleyrand a fost urmarea acestei căsătorii.

Doamna Edmond, devenită un personaj aproape istoric, sub numele de ducesa de Dino, fusese încă de copilă de o frumuseţe neasemuită, deosebit de drăgălaşă şi de politicoasă; nici nu ieşise bine din copilărie că începuse a da dovadă de o inteligenţă sclipitoare. Avea toate calităţile, în afară de cea de a fi naturală. Deşi era lipsită de acest farmec – poate cel mai mare al tinereţii – îmi plăcea foarte mult. Mama sa, ocupată cu propriile ei aventuri, o lăsase în grija unui bătrân profesor iezuit, care făcuse din ea o şcolăriţă disciplinată şi foarte instruită. Cerul o făcuse frumoasă şi spirituală, dar partea morală, educaţia practică şi exemplele îi lipsiseră cu desăvârşire sau, mai curând, tot ceea ce inteligenţa ei precoce observase în juru-i, nu era de natură să-i insufle idei sănătoase în ceea ce priveşte îndatoririle pe care le are de îndeplinit o femele. Poate că ar fi scăpat de primele capcane pe care ţi le întinde viaţa, dacă soţul ei s-ar fi dovedit un bărbat capabil, pe care ea să-l poată iubi şi stima. Dar acest lucru n-a fost cu putinţă, întrucât distanţa dintre ei era mult prea mare. Insist asupra acestor reflecţii pentru că sunt convinsă că de oricâtă superioritate te-ai bucura în ochii lumii, felul cum te comporţi este aproape întotdeauna rezultatul circumstanţelor înconjurătoare. Cutare femeie, care a dat prilejul să se vorbească atâta despre ea, ar fi fost – într-un alt mediu – o soţie fidelă şi o mamă

desăvârşită. Cred cu tărie, în educaţia şi în exemplul familiei. Când îţi petreci copilăria în nişte principii de o perfectă sănătate morală, rostite simplu, şi puse fără încetare în practică, se alcătuieşte în jurul unei tinere un fel de reţea a cărei forţă ea n-o simte, dar care – cu timpul – devine un fel de a doua natură. E nevoie de un mare grad de perversitate pentru a încerca să rupi această reţea. Să fim deci un pic mai indulgente cu cele care se lasă pradă ispitelor, fiindcă n-au primit de copile o educaţie care să le ferească de ele.

Am rostit mai înainte numele domnului de Talleyrand, dar nu cutez să vorbesc despre el. Nu voi încerca să ponegresc un personaj care acum aparţine Istoriei; ea e cea mai în măsură să pună într-un taler al balanţei cusururile şi nedreptăţile omului în sine, iar în celălalt, serviciile pe care le-a adus omul de Stat, şi să le cântărească.

În toată această mâzgăleală, în care mă amuz făcând să-mi treacă prin faţa ochilor – aidoma unor umbre chinezeşti – fără nicio ordine sau continuitate, diferite amintiri care mi-au rămas întipărite în memorie, mă opresc cu mult mai multă plăcere la împrejurările care mi s-au părut demne de a fi relatate şi nu la cele care nu spun nimic. Personajele istorice nu intră în vederile mele, decât dacă au fost în relaţii de amiciţie cu mine; sau dacă am primit de la ele informaţii exacte pe care le-am putut verifica. În acea epocă, mă găseam exact în situaţia publicului, şi anume a publicului răuvoitor faţă de prinţul de Bénévent[46]; poate că mai târziu, voi avea totuşi prilejul să vorbesc despre Talleyrand. Să vedem cum vor evolua lucrurile.

Cardinalii, dispersaţi prin toată Franţa, primiră permisiunea sau mai curând ordinul de a veni la Paris în perioada căsătoriei împăratului cu arhiducesa Maria-Luiza[47]. Consalvi

---

46 E vorba de *Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord* (1754-1838), prelat şi diplomat francez. Bucurându-se de încrederea lui Napoleon, devine ministru de externe, dar, complotând la răsturnarea împăratului, e dizgraţiat (1808). În 1814, constituie un guvern provizoriu, apoi îl cheamă în Franţa, pe Ludovic al XVIII-lea. Din nou ministru de externe, semnează tratatul de la Paris şi intervine, cu abilitate, la Congresul de la Viena. în timpul Monarhiei din iulie a fost cinci ani (1830-1835) ambasador la Londra.

47 *Muria-Luiza de Habsburg-Lorena* (1791-1847), fiica lui Francisc

se afla şi el printre ei; trase la noi şi nu ne părăsi deloc în timpul scurtei sale şederi la Paris. Am rămas uluită de luciditatea şi de claritatea minţii sale, în timp ce ne explica o situaţie pe care religia şi politica o făceau să fie atât de complexă. Dorea sincer puterea în interesul Bisericii, ca să fie pe placul împăratului şi totuşi canoanele bisericeşti se opuneau atât de categoric la acest lucru la care el nu putea ajunge. Dacă am înţeles eu bine atunci, nu era vorba numai de felul cum fusese desfăcută căsătoria cu Joséphine, ci şi de situaţia personală a împăratului. El era excomunicat *vitando,* ceea ce nu-l împiedica să se cunune religios şi un preot să oficieze slujba căsătoriei. Atâta doar că ceilalţi ecleziaşti n-aveau voie să asiste. De asemenea, cardinalii erau gata să ia parte la bal sau la orice altă serbare, dar banca rezervată lor, în biserica unde urma să aibă loc ceremonia căsătoriei, rămase goală.

Cred că dacă acest lucru ar fi depins exclusiv de cardinalul Consalvi, el ar fi împăcat într-un fel lucrurile. Dar majoritatea colegilor săi erau mult mai puţin rezonabili decât el. Pe de altă parte, situaţia de excomunicat *vitando* era atât de clar reglementată de regulile bisericeşti, încât nu exista, practic, nicio posibilitate de a o eluda, de îndată ce-ar fi fost invocată. La rândul lui, împăratul se mânie cumplit văzând banca somităţilor bisericeşti neocupată... Urni fură întemniţaţi în fortăreţe, alţii – printre care şi Consalvi – fură obligaţi să se reîntoarcă în oraşele în care fuseseră exilaţi. Nu-mi mai aduc aminte dacă după acest moment sau înainte li se interzisese să poarte ciorapii şi calota roşie, din care pricină îşi atrăseseră porecla de „cardinalii negri”, care i-a deosebit de ceilalţi tot timpul cât au durat acele certuri politico-dogmatice.

Scurta şedere a cardinalului Consalvi la Parisy a reînnodat şi mai strâns legăturile de prietenie ce existau între noi şi dacă amintirile mele din copilărie fuseseră date peste cap, revăzându-l pe cardinalul Maury, am fost în schimb, pur şi simplu, încântată de colegul lui. Deşi n-am fost niciodată

---

al II-lea, împăratul Germaniei. S-a măritat în 1810 cu Napoleon şi a dat naştere unui băiat căruia i s-a spus „regele Romei”. După moartea lui Napoleon, s-a măritat cu contele Neipperg, apoi cu contele de Bombelles.

adepta regimului imperial, am fost întotdeauna de acord cu raţionamentele obiective şi imparţiale. Aşa că am fost profund impresionată să-l aud pe cardinalul Consalvi, pe el, omul persecutat, vorbind cu atâta blândeţe, lamentându-se din pricina situaţiei încurcate în care se găsea şi căutând, cu atâta bună-credinţă, mijloacele ca s-o evite. Avu o serie de discuţii cu ministrul cultelor; oferi mai multe soluţii ale căror amănunte le-am uitat, despre care ne-a vorbit ceasuri în şir, dar despre care împăratul nici n-a vrut să audă. Publicul a rămas convins că absenţa cardinalilor a ţinut numai de faptul că aceştia nu erau de acord cu divorţul împăratului, ceea ce evident, era o greşeală.

N-am asistat nici la serbarea căsătoriei, după cum nu asistasem nici la cea a încoronării. Mă mândream cu lipsa mea de curiozitate, dar de fapt am descoperit că nu mă dusesem din lene şi din comoditate. Deranjul mi se părea a fi mult mai mare decât plăcerea de a participa la asemenea sindrofii, iar relatarea lor în amănunt, de către cei care au luat parte, mi-a satisfăcut pe deplin curiozitatea; apoi am citit a doua zi, în jurnale, totul, stând liniştită în fotoliul meu şi felicitându-mă că scăpasem de o asemenea corvoadă. De la mine, de acasă, n-am văzut decât iluminaţia. A fost cea mai frumoasă pe care mi-a fost dat s-o văd vreodată. Împăratul – care avea întotdeauna idei năstruşnice – porunci să se înalţe, din pânză, marele arc din Piaţa l'Étoile – aşa cum există el astăzi – iar acest monument improvizat avu un efect nemaipomenit. Cred că a fost primul exemplu – adoptat astăzi de toţi arhitecţii – de a vedea cum arată o construcţie înainte de a-i stabili precis forma. Arcul din l'Étoile a obţinut laudele pe care le merita.

Unchiul meu, episcopul din Nancy, a participat la conciliul episcopilor francezi, care a avut loc la Paris, cu scopul de a lămuri diferendele cu Papa, dar fără niciun rezultat. Unchiul meu se comportă aşa cum trebuia să se comporte un episcop, luând totuşi – cu delicateţe – partea împăratului, lucru care-l încântă grozav pe Napoleon. Numai că la puţină vreme după asta, îi dădu o mâhnitoare dovadă despre mulţumirea sa, numindu-l pe unchiul meu, arhiepiscop al Florenţei. Omul făcuse o mulţime de lucruri bune la Nancy, unde se bucura de foarte mare consideraţie şi unde se

simţea extrem de bine. A abandona o asemenea reşedinţă – unde se stabilise de multă vreme – ca să ia în stăpânire, împotriva clerului şi a Papei, o dioceză italiană, era o adevărată calamitate, căci îşi atrăgea asupra capului diverse un clericale, care nu iartă pe nimeni şi nimic. Sosi la Paris, disperat. Tata, care îl iubea mult, se necăji tot atât de tare ca şi el. Discutară îndelung şi, după ce cântăriră inconvenientele – de a nu-i face pe plac împăratului sau de a o rupe cu Biserica – ajunseră la concluzia că nu-şi putea asuma singur o asemenea răspundere. Lui du Voisin, episcop în Nantes, şi lui Barral, arhiepiscop în Tours, li se promiseseră şi lor posturi de seamă în Italia, tot atât de nedorite de clerul italian, ca şi cel de la Florenţa. Domnul du Voisin trecea drept unul dintre cei mai abili teologi, aşa că era prelatul cel mai respectat din toată biserica galicană. Cei trei prelaţi se reuniră de câteva ori. Unchiul stătea la noi; într-o bună dimineaţă ne spuse că du Voisin, după refuzul categoric al împăratului de a reveni asupra numirii colegului său la Florenţa, plecase la Nantes; că nu-i mai rămânea altceva de făcut decât să se ducă la Saint-Cloud, împreună cu ministrul cultelor, ca să-i spună împăratului, cu gura lui, că nu acceptă acel post. Domnul de Barral nu luase încă nicio hotărâre. Episcopul dădu poruncă să i se pregătească trăsura de călătorie pentru a se reîntoarce a treia zi la Nancy. Discută îndelung, cu tata şi cu mine, recapitulând toate motivele care-l determinaseră să ia acea hotărâre irevocabilă. Se înapoie târziu. La masă, venind vorba despre pălăriile de pai, episcopul îmi spuse cu un surâs forţat:

— Nădăjduiesc, nepoată, că ai să mă rogi să-ţi cumpăr o mulţime de lucruri. Cred că cele mai frumoase sunt în Toscana.

Tata şi cu mine am schimbat, surprinşi, o privire. Episcopul plecă într-adevăr, a doua zi în zori, spre Nancy, dar ca să-şi facă bagajele şi să se ducă la Florenţa. Am evitat orice explicaţie. Când un om conştiincios şi cu mult bun-simţ acţionează astfel, împotriva propriei sale voinţe, într-adevăr, nu mai ai nimic de spus. N-am aflat niciodată mai multe amănunte despre acest lucru, împăratul l-o fi ameninţat sau i-o fi făgăduit cine ştie ce? Cred că nici una, nici alta n-ar Fi putut impresiona un om al cărui spirit era tot atât de distins

pe cât de solidă îi era judecata.

Reîntorcându-se de la Florenţa, în 1814, hotărârea luată se dovedise atât de nefastă, încât nu mai avea niciun rost să mai revină asupra trecutului. De altfel, ea i-a şi grăbit moartea unchiului meu, căci ura partidului emigranţilor şi cea a preoţilor şi-au dat mina pentru a-i amari tot restul vieţii bietului bătrân. Şi în ciuda stimei deosebite de care se bucura la Nancy, unde se reîntorsese, necazurile îndurate la Florenţa l-au umplut de atâta fiere, încât n-a mai rezistat şi a murit. Dacă ar fi rămas la Nancy, niciuna dintre jignirile care l-au amărât atâta n-ar fi avut loc, iar el ar fi găsit în Papă un protector şi nu un duşman ofensat care dorea să se răzbune. Dar a te împotrivi voinţei împăratului, oricât de plauzibil ar fi fost motivul, ar fi fost în vremea aceea nebunie curată.

Alexis de Noailles primise un brevet de sublocotenent ca să intre în armată; dar el declară, sus şi tare, că nu voia să devină ofiţer împăratul insistă, dar el rezistă. Îl arestară şi-l vârâră la închisoare, dar el o ţinu pe a lui şi nu cedă. Împăratul ţinea să-l trimită la Charenton. Ai lui obţinură, cu mare greutate, să rămână la Vincennes. În sfârşit, neputându-i înfrânge îndărătnicia şi temându-se, poate, ca această nebunie să nu devină contagioasă, împăratul îl scoase din temniţă, poruncindu-i să părăsească Imperiul, unde n-avea nevoie de acel „conspirator de sacristie”. Şi mulţumit de această poreclă ironică, îi deschise larg porţile închisorii şi i le zăvorî pe cele ale patriei. Tânărul de Noailles a fost singura persoană – după câte ştiu eu – care a rezistat în faţa împăratului, după cum doamna de Chevreuse a fost singura care a fost silită să ocupe un loc la Curtea imperială.

Alexis de Noailles n-a fost însă singurul care a primit brevetul de sublocotenent; o dată cu al lui au mai fost trimise o duzină altor tineri ale căror familii, aflate în opoziţie, erau cele mai îndârjite. Aceste brevete fuseseră expediate după un bal costumat dat de doamna de Cayla, un bal de un fast şi de o măreţie nemaipomenite, dat special ca să ajungă la urechile împăratului. Acesta voia ca persoanele care nu-l simpatizau, să vegeteze în linişte şi pace; de îndată ce cutezau să se remarce în vreun fel, trebuiau – vrând, nevrând – să facă parte din guvernul lui, fiindcă Napoleon nu admitea niciun fel de distincţie care să nu se datoreze lui.

De altfel, se văzu că apreciase foarte bine lucrurile fiindcă – cu excepţia lui Alexis – toţi acei sublocotenenţi numiţi peste noapte, deveniră, cu timpul, cei mai zeloşi susţinători ai coroanei imperiale. Nu ştiu dacă, în epoca aceea, doamna de Cayla era prietenă intimă cu ducele de Rovigo, aşa cum s-a constatat mai apoi din nemaipomenita asemănare a fiului ei, cu el. După ce s-a dat în spectacol, în mod public, cu Ludovic al XVIII-lea, s-au ţesut, pe seama ei, sute de istorii scandaloase. Eu, personal, nu le-am crezut; era totuşi o persoană agreabilă, atât cât putea fi o femeie care avea un ten groaznic, dar care era foarte spirituală şi deosebit de dornică să placă. O ducea foarte prost cu bărbatul ei – o fiinţă mai mult decât bizară – dar era plină de tandreţe şi de grijă faţă de soacra ei care o adora.

Dacă mi-ar fi cerut cineva relaţii despre ea în acea epocă, aş fi înfăţişat-o ca pe o femeie cu o comportare foarte la locul ei, poate făcând un pic pe mironisiţa şi afişând o mare cucernicie. Îmi amintesc că o dată, când dansase cadrilul de lăsata-secului, ceru să fie înlocuită în sâmbăta următoare, când se dansa din nou, deşi niciuna dintre celelalte şapte femei nu se sfii să-l danseze. Doamna de Cayla avea mare grijă de cucoanele bătrâne din societatea soacrei sale, de episcopi şi de oamenii Bisericii. Noi credeam că o face din convingere; dar, mai târziu, a dovedit că o făcea doar din nevoia de intrigă şi din dorinţa de a fi ridicată în slăvi. Postea cu ostentaţie, ceea ce era de mare mirare în timpul Imperiului. Puţini oameni afişau pe atunci astfel pe practici, când balurile aveau loc, fără nicio jenă, chiar şi în primele două săptămâni ale postului Paştelui, dar încetau imediat după asta. Îmi amintesc că domnul conte de Palfy, având neinspirata idee de a da un bal în Vinerea mare, n-au venit decât două femei şi acelea de la Curtea imperială. Asta îmi aduce aminte de convertirea lui Jules de Polignac. N-am crezut niciodată în sinceritatea cucerniciei sale şi iată de ce.

Exista la Lyon o moştenitoare bogată, a cărei mamă era sub totala influenţă a preoţilor ce se opuneau Concordatului. Aceştia au aranjat ca fata să se mărite cu Alexis de Noailles, pe atunci corifeul acestei popimi. Tânărul se duse deci la Lyon ca să discute amănuntele şi, într-o săptămână, reuşi să se facă atât de antipatizat şi de mamă şi de fată, încât nu

mai fu vorba de nicio căsătorie.

Jules de Polignac, întemniţat la Vincennes, prin deosebita bunăvoinţă a împăratului – căci deşi fusese condamnat doar la trei ani, termenul trecuse demult – tot nădăjduia să iasă din puşcărie. Adrien de Montmorency îşi îngrijea într-un mod cât se poate de amical prizonierii încredinţaţi lui, la Vincennes.

Într-o seară, se vorbi la mine, despre ruperea căsătoriei lui Alexis de Noailles...

— Drace, zise Adrien, tocmai i-am istorisit treaba asta lui Jules. I-am spus că dacă s-ar dovedi un bun catolic, am putea aranja căsătoria asta, în favoarea lui!

Nici n-au trecut bine opt zile şi am şi aflat că Jules devenise deosebit de evlavios. Renunţase la distracţiile foarte puţin ortodoxe pe care le practicase până atunci şi-şi schimbase prietenii. În sfârşit, sentimentele şi obiceiurile sale suferiră o asemenea transformare, încât duhovnicul său – pe care şi-l alesese dintre preoţii cei mai binevăzuţi – putu spune coreligionarilor săi că domnul de Polignac era omul care le mergea la inimă. Imediat începură tratativele pentru căsătorie, tratative care erau acum destul de avansate pentru a fi aproape siguri de succesul lor, de îndată ce tânărul ar fi ieşit de la Vincennes; dar împăratul puse piciorul în prag şi o mărită pe bogata moştenitoare cu domnul de Marbeuf.

Începând din acea epocă, pe Napoleon îl apucă fantezia să mărite – după bunul lui plac – toate fetele care aveau o zestre mai mare de cincizeci de mii de franci. Această inchiziţie privind diversele familii, a contribuit şi ea la nepopularitatea sa. Admitea totuşi şi o oarecare rezistenţă. Domnul de Alligre era şambelan; împăratul îi ceru fata ca să i-o dea de nevastă domnului de Caulaincourt; omul se prefăcu a accepta propunerea, eu bucurie. Dar, peste câteva zile, veni să-i spună, cu un aer foarte mâhnit, că domnişoara de Alligre simţea o silă de neînvins faţă de persoana ducelui de Vincence. Împăratul nu mai insistă. Domnul de Alligre se crezu salvat, dar aflând la puţină vreme după asta că domnul de Faudoas, fratele ducesei de Rovigo, fusese propus drept ginere, zori în opt zile, măritişul fetei sale cu domnul de Po~ mereu, sub pretextul că-l preferase dintre toţi pretendenţii.

Împăratul fu supărat o vreme pe domnul de Alligre, dar acesta, pretextând că nu avea nicio vină, o făcu pe nevinovatul.

Cât despre Jules, el păstră o aură de sfinţenie pe care n-o putu exploata decât în timpul Restauraţiei, căci a rămas prizonier până în 1814.

Capitolul VII

Spiritul emigranţilor reîntorşi. Împăratul şi regele Romei. Idealişti. Domnul de Chateaubriand. Ducesa de Lévis. Ducesa de Duras. Ducesa de Châtillon. Contele şi contesa de Ségur.

N-am să-mi pot aduce niciodată aminte, fără să-mi fie ruşine, de bucuria vinovată cu care primeam veştile despre înfrângerea armatelor noastre. Am citit mai târziu, portretul pe care Machiavelli îl face despre *Fuori inciti* şi, cu fruntea roşie de ruşine, m-am văzut obligată să mărturisesc asemănarea. Emigranţii din toate timpurile şi din toate ţările ar trebui să-şi facă din lucrarea lui Machiavelli o carte de căpătâi; această oglindă i-ar determina să dea înapoi din faţa propriei lor imagini. Sigur, sentimentele nobilimii nu erau la fel în toate ţările, dar am ferma convingere că masele populare deveniseră total indiferente la succesele militare ale lui Napoleon. Când tunul vestea câştigarea vreunei mari bătălii, nu se mai bucura decât un număr foarte mic de oameni; populaţia rămânea nepăsătoare. Era şi firesc, căci se săturase peste cap de o astfel de glorie, ştiind perfect de bine că noile succese aduceau după sine noi poveri pe umerii ei. O bătălie câştigată, însemna practic alt rând de recrutări şi cucerirea Vienei, nu era decât preludiul unui marş nimicitor, fie spre Varşovia, fie spre Petersburg. De altfel, mai nimeni nu avea încredere în exactitatea buletinelor şi apariţia lor nu stârnea niciun fel de entuziasm. Împăratul era întotdeauna primit cu mult mai multă răceală la Paris, decât în oricare alte oraşe ale ţării.

Ca să respect totuşi, cu stricteţe, adevărul, trebuie să spun că, în ziua în care cea de a douăzeci şi şasea lovitură de tun a vestit Franţei că împărăteasa născuse un băiat, a răsunat în întreg Parisul un lung strigăt de bucurie care a vuit aidoma

unui talaz dezlănţuit. Toată lumea ieşise la ferestre sau în pragul porţilor. În timpul celor douăzeci şi cinci de lovituri de tun, se înstăpânise în întreg oraşul o tăcere ciudată, după care urmă cea de a douăzeci şi şasea lovitură şi, o dată cu ea, explozia de bucurie a parizienilor. Acest prunc era un fel de încununare a victoriilor de până atunci ale împăratului, iar oamenilor le plac norocoşii. Ar fi de prisos să mai spun că cei care nu-l puteau suferi, n-au simţit, în acel moment, nici cea mai mică emoţie. Fapt e că împăratul îşi iubea cu patimă odrasla, iar de îndată ce micul rege se făcu mai mărişor şi putu distinge persoanele din jurul său, îl preferă tuturora pe tatăl său. Poate că, cu timpul, dragostea paternă l-ar fi făcut să devină mai avar cu sângele soldaţilor săi. Am auzit povestindu-se la domnul de Fontane că, într-o zi, în timp ce acest domn asista la dejunul împăratului, regele Romei alerga vesel, în jurul mesei. Tatăl său îl urmărea cu nişte ochi în care se citea o dragoste fără margini. La un moment dat, copilul se împiedică de ceva, căzu şi se lovi uşor ceea ce-i pricinui o spaimă cumplită tatălui. După ce se linişti, împăratul căzu într-un soi de sumbră reverie, apoi rosti cu glas tare, fără să se adreseze în mod special, cuiva:

— Am văzut, zise el, cum o ghiulea de tun a ucis douăzeci de oameni dintr-odată!

După care începu să discute cu domnul de Fontane treaba pe care o avea de discutat şi de la care fusese distras de întâmplarea despre care v-am vorbit. Nemulţumirile şi neplăcerile, care începuseră să-şi scoată capul, poate că contribuiseră şi ele la acele gânduri melancolice. Cred că n-aş mai isprăvi niciodată dacă m-aş ambiţiona să istorisesc tot ce se spunea pe seama împăratului dar, cum eu priveam lucrurile prin prisma opoziţiei, n-am dat niciodată crezare unor astfel de bârfe. Chiar dacă această prismă arăta lucrurile în culori false, cel puţin avea avantajul că le mărea, căci am fost pur şi simplu mirată să văd câţi oameni ce păreau în ochii noştri tot atât de mari ca şi faptele pe care Napoleon îi punea să le săvârşească, s-au dovedit a fi mărunţi şi mediocri când el a încetat să-i mai susţină. Unul dintre cele mai mari talente ale sale era să descopere – cu privirea lui de vultur – specialitatea fiecăruia, să-l folosească exact acolo unde trebuia şi prin asta, să tragă maximum de

profit. Singurele persoane faţă de care simţea o silă de neînvins, erau liberalii convinşi, cei cărora el le spunea „idealişti”. Când cineva era o dată etichetat astfel, porecla îi rămânea pe vecie. Împăratul l-ar fi trimis cu plăcere în închisoarea din Charenton, privindu-l ca pe un flagel social. Din păcate eram siliţi să recunoaştem că geniul lui Bonaparte îl ajutase să vadă lucrurile just şi că acele spirite care visau la fericirea naţiunilor – sigur, oameni destul de respectabili – nu făceau altceva decât să aţâţe patimile mulţimii şi să provoace dezordine şi vrajbă. Printre aceşti „idealişti” împăratul îl număra şi pe domnul de Chateaubriand. Eroare. Domnul de Chateaubriand n-a manifestat niciodată niciun fel de slăbiciune pentru genul uman; nu s-a preocupat niciodată decât de propria sa persoană, străduindu-se să-şi ridice un piedestal de unde să poată domina secolul. Acest loc, sigur că era greu de ocupat când exista un Napoleon, dar el s-a străduit, fără încetare, să-l ocupe. *Memoriile* sale dezvăluie lumii în ce măsura s-a străduit, cu câtă perseverenţă şi cu câtă nădejde că va reuşi. A reuşit într-o oarecare măsură, să-şi creeze o atmosferă aparte, unde el era soarele. De îndată ce ieşea din această atmosferă, devenea pur şi simplu insuportabil; atâta vreme însă cât rămânea cufundat în această atmosferă, era cel mai plăcut, cel mai amabil om, şi-şi distribuia razele cu cea mai deplină graţie. Nu-mi plăcea decât acest Chateaubriand, celălalt mi se părea odios.

Dacă s-ar fi mulţumit să fie doar scriitor – aşa cum îl îndemna firea lui de artist – în afară de câteva necazuri prilejuite de critică, n-ar fi cunoscut şi n-am fi cunoscut decât părţile sale bune şi plăcute. Dar. Ambiţia de a deveni om de Stat, l-a târât pe alte tărâmuri decât cele literare, unde pretenţiile sale – destul de prost primite – au iscat în el o mulţime de patimi şi i-au înecat stilul în valuri de fiere, făcându-i multe din scrieri aproape de necitit tocmai când timpul i-ar fi pus la îndemână nişte cititori imparţiali. Domnul de Chateaubriand s-a lăsat tot timpul în voia dispoziţiilor de moment. A sesizat punctul slab al publicului şi a reuşit să-l flateze atât de bine, cu talentul său de scriitor, încât a reuşit să devină foarte popular. Pentru asta i-a fost absolut indiferent că a trebuit să-şi schimbe radical părerile, să ridice în slăvi ceea ce ponegrise mai înainte şi să ponegrească ceea

ce lăudase. Şi-a însuşit două sau trei principii pe care le-a mânuit, cu dibăcie, după împrejurări, în aşa fel încât le-a făcut aproape de nerecunoscut, dar cu ajutorul cărora a izbutit să iasă din toate împrejurările, şi, culmea pretinzând că a fost întotdeauna profund consecvent. Lucrul i-a fost cu atât mai uşor de realizat cu cât spiritul său, care friza deseori genialitatea, nu s-a simţit câtuşi de puţin stânjenit de niciuna dintre consideraţiile morale care l-ar fi putut deranja. Nu credea în nimic pe lume, decât în talentul lui, dar acest talent se preschimbase în ochii săi într-un altar în faţa căruia stătea veşnic prosternat. Dacă voi vorbi despre Restauraţie şi despre Revoluţia din 1830, deci dacă voi continua cu *Memoriile* până atunci, voi mai avea deseori prilejul să mă împiedic de el. În timpul Imperiului mi s-a părut a fi un om de geniu, persecutat pentru că refuza să ridice în slăvi despotismul şi pentru că-şi dăduse demisia din slujba de ministru în Valais, după moartea ducelui de Enghien. *Geniul creştinismului, Itinerar la Ierusalim,* poemul *Martirii,* publicate recent, justifică admiraţia noastră. Sigur că entuziasmul câtorva doamne mi s-a părut exagerat, deşi m-am asociat şi eu lor, până la un anumit punct. Îmi aduc aminte de seara când ne-a citit câteva pagini din *Abencerage,* la doamna de Ségur. Citea cu vocea cea mai mişcătoare, cea mai emoţionantă, cu acea încredere pe care o avea în tot ceea ce ieşea de sub pana lui. Trăia atât de intens sentimentele eroilor săi, încât lacrimile începuseră a-i cădea pe hârtiile din faţa lui. Împărtăşeam, fără să vrem, această vie emoţie, căci ne ţinea pe toţi sub farmecul lecturii sale. După ce isprăvi de citit, gazda aduse ceaiul.

— Domnule de Chateaubriand, dumneavoastră nu doriţi un ceai?

— Ba da, v-aş cere unul.

Într-o secundă, ecoul se răspândi în întreg salonul.

— Draga mea, vrea ceai! – Îi voi duce eu un ceai! Daţi-i un ceai! A cerut ceai! etc. Şi zece cucoane se puseră în mişcare ca să-şi servească „idolul”. Era pentru prima oară când asistam la un asemenea spectacol, şi mi se păru atât de ridicol, încât m-am jurat să nu joc niciodată un asemenea rol. Aşa încât deşi am fost în relaţii destul de apropiate cu domnul de Chateaubriand, nu m-am înrolat niciodată în

„regimentul doamnelor sale”, cum le spunea în bătaie de joc doamna de Chateaubriand, şi n-am ajuns niciodată la niciun fel de intimităţi, fiindcă el nu admitea decât adoratoarele sincere.

Când în 1812, am părăsit reşedinţa de la Beauregard, ca să ne instalăm în conacul de la Châtenay, domnul şi doamna de Chateaubriand tocmai se stabiliseră la Vallé-aux-Loups, la distanţă. De zece minute de casa mea. Locuinţa – creată de el – era încântătoare, iar el o iubea enorm. Ne vizitam tot. Timpul. Adesea, îl găseam scriind pe colţul unei mese din salon, cu o pană pe jumătate ruptă, care abia intra pe gura unei sticluţe cu cerneală. Când ne vedea trecând prin faţa ferestrei, scotea un strigăt de bucurie, îşi vâra hârtiile scrise sub perna unei vechi berjere care-i servea şi de mapă şi de secreter şi, dintr-un salt, ne ieşea înainte, cu bucuria unui şcolar care chiuleşte din clasă. Atunci era nemaipomenit de drăguţ şi de amabil. N-aş putea spune acelaşi lucru despre doamna de Chateaubriand[48]; era o femeie deşteaptă, dar vedea numai părţile rele ale lucrurilor. A făcut mult rău soţului ei, iritându-l întruna şi făcându-l să capete o fire insuportabilă. El a avut tot timpul un dinte împotriva ei, fiindcă nu l-a lăsat niciodată să se bucure de nicio clipă de linişte. Am spus că femeia avea spirit şi aceasta era un lucru de necontestat. Totuşi orgoliul ei burghez se simţea jignit de reputaţia literară a domnului de Chateaubriand. În timpul Restauraţiei, doamna dori cu patimă, titluri şi locuri la Curte pentru a compensa succesele soţului ei. Afirma – sus şi tare – că nu citise un rând din ceea ce publicase bărbatu-său; dar cum îi împuia zilnic capul că o ţară care se bucura de cinstea de a avea un om ca el, şi pe care nu-l făcea guvernator, era o ţară blestemată, soţul ei o iertă având în vedere devotamentul pe care-l nutrea faţă de el. Faptul că această familie risipea foarte mulţi bani, fără să trăiască totuşi pe

48 Chateaubriand se însurase în 19 martie 1792, neavând la acea dată decât douăzeci şi patru de ani, cu o tânără orfană, extrem de frumoasă şi foarte bogată, domnişoara Céleste Buisson de la Vigne. „Ea a fost victima, fidelă totuşi şi deosebit de devotată a egoismului fără pereche şi a veşniciei inconstanţe a soţului ei” spune Edouard Herriot în cartea sa *Doamna Récamier şi prietenii ei*, (n. ed. fr.).

picior mare, era o nouă dovadă a felului dezordonat şi nesocotit în care îşi planifica bugetul. L-am auzit, de altfel, de multe ori, pe domnul de Chateaubriand spunând că nimic nu i se părea mai insipid decât să trăiască dintr-un venit limitat. Voia să aibă bani mulţi, să-i risipească, să simtă lipsurile, să aibă datorii, să fie numit ambasador, să facă ce poftea cu banii destinaţi cheltuielilor de reprezentare, să părăsească slujba, să fie sărac lipit pământului şi plin de datorii, să renunţe la avantajul de a avea douăzeci şi cinci de cai în grajd, şi să aibă plăcerea de a refuza o invitaţie la masă sub pretextul că nu are cu ce să-şi plătească o trăsură care să-l ducă acolo, în sfârşit, să treacă prin cele mai variate situaţii pentru a se „desplictisi" – cum spunea el – căci, de fapt, ăsta era scopul şi marele secret al vieţii sale.

În ciuda acestei vieţi haotice la care domnul de Chateaubriand le asocia – fără să simtă nici cea mai mică remuşcare – pe toate persoanele care-i erau devotate, era totuşi un om care plăcea. După ce-ţi întorcea pe dos toată viaţa, se străduia să ţi-o facă, cât de cât, acceptabilă. Din când în când chiar se căznea să arate că face mari sacrificii faţă de persoanele ce-l iubeau; dar cum le făcea împotriva firii sale, nu-l ţineau niciodată prea mult. Aşa, de pildă, după ce a acceptat să plece la Roma împreună cu doamna de Beaumont, deşi aceasta îl incomoda, atâta a sâcâit-o şi a tracasat-o, încât biata femeie a murit aproape izolată de toată lumea. Pe urmă, după ce şi-a schimbat felul de viaţă, s-a aruncat din nou, cu furie, în societate, a pus ochii pe doamna Z., iar când ea s-a îndrăgostit nebuneşte de el, a asistat la cumplita boală care a lovit-o, nebunia, fără nici cea mai mică urmă de regret. Mai târziu, a consimţit, cu mare greutate, să scrie un articol destul de rece, într-o gazetă, pentru a aduce unele elogii doamnei Duras care, timp de doisprezece ani, nu trăise decât pentru el[49]. Aş putea adăuga o sumedenie de nume la această listă, căci domnul de Chateaubriand a ştiut întotdeauna să se lase adorat fără să-

49 „Domnul de Chateaubriand are multă nobleţe sufletească, un imens amor-propriu, o foarte mare delicateţe; e gata să facă orice sacrificiu pentru persoanele pe care le iubeşte. Din păcate, n-are nici umbră de sensibilitate adevărată. Mie, personal, mi-a pricinuit multă suferinţă", spune doamna Récamier, (n. ed. fr.).

şi facă nici cele mai mici reproşuri pentru mâhnirile pe care le căşuna. Dintre toate prietenele sale cred că cea care a ocupat cel mai mare loc în inima sa, a fost doamna X. devenită ducesă de Z. Povestea acestei biete femei e legată de moravurile care existau înainte de Revoluţie. Ca fată tânără, a fost deosebit de veselă şi de încântătoare; în 1790, datorită averii uriaşe pe care urma s-o moştenească, s-a măritat cu domnul X., fiul mai mare al prinţului Y. Fără să fie tot atât de distins sufleteşte ca şi soţia sa, era totuşi deosebit de frumos şi, în plus, un bărbat – cum se spunea pe atunci – la modă. Când a fost prezentată la Tuileries, noua pereche a făcut senzaţie, în ciuda gravităţii evenimentelor din acea epocă. În curând, furtuna Revoluţiei i-a despărţit. Domnul X. a emigrat, soţia sa, însărcinată, a rămas în mijlocul familiei sale împărtăşind, în permanenţă, nenorocirile acesteia. I-a însoţit pe ai săi la închisoare, fiind îngerul păzitor al părinţilor ei şi mai ales al mareşalei de Z., bunica soţului ei. A servit-o ca o fiică sau, mai curând, ca o slugă, până în ziua în care bătrâna a fost dusă la eşafod. Şi-a văa. Ut apoi tatăl pierind sub ochii ei, şi-a consolat cum a putut, mama, stârnind admiraţia şi veneraţia tuturor persoanelor care erau întemniţate împreună cu ea. De îndată ce porţile temniţelor s-au deschis, primul ei gând a fost să se ducă să-şi întâlnească bărbatul, pe care-l iubea cu patimă. Să părăseşti Franţa, pe vremea aceea, nu era deloc un lucru uşor. Totuşi, datorită curajului şi inteligenţei, izbuti să se îmbarce pe un vapor care pleca în Anglia. Cu copilul în braţe, bătu deci la uşa soţului ei. Numai că domnul de X. era pe atunci îndrăgostit lulea, şi deci înhămat la jugul doamnei Fitz-Herbert. Doamna avea pe puţin, patruzeci şi cinci de ani, dar plăcerea de a fi rivalul prinţului de Galles – care nu-şi ascundea deloc nemulţumirea – i se părea ceva plin de farmec domnului de X. Aşa că atunci când se trezi la uşă, cu graţioasa lui tovarăşă de viaţă, simţi o vie nemulţumire. Sub pretextul că trebuie să facă economie, o conduse într-o colibă amărâtă, undeva, în nordul Angliei. Femeia nu se plânse atâta vreme cât el rămase alături de ea. Dar nu peste mult, afacerile îl chemară la Londra. Şederile sale în capitală deveniră din ce în ce mai dese, se prelungiră, până când omul rămase acolo. Domnul de X. era prieten intim cu

domnul de V., bărbat tânăr, mai puţin frumos, dar mult mai cinstit şi mai plăcut decât domnul de X. Acesta din urmă, îi mărturisi prietenului său plictiseala pe care i-o pricinuiau scrisorile tandre, dar atât de triste, ale soţiei sale. Domnul de V. Îi reproşă c-o părăsise astfel, arătând că ar merita să i se întâmple şi lui acelaşi lucru ca să vadă ce înseamnă să fii nenorocit.

— Nenorocire? Cea mai frumoasă zi din viaţa mea va fi când voi scăpa de ea!

Domnul de V. se oferi să încerce să-l scape pe domnul de X. de dragostea soţiei sale. Această propunere fu acceptată cu o bucurie fără margini de către soţul ticălos. Cei doi prieteni se duseră deci împreună la colibă; după câteva zile, domnul de X. plecă lăsându-l pe domnul de V. singur, cu o femeie de douăzeci de ani, tristă şi plictisită de lungile zile de iarnă. Tânăra era pe cât de amabilă şi de frumoasă, pe atât de plină de talente şi de spirit. Domnul de V., cum era de altfel şi de aşteptat, se îndrăgosti nebuneşte de soţia lui X., aşa că nu-i fu prea greu să joace rolul la care se angajase, îl avertiză deci, pe soţ, de progresele pe care le făcuse şi, după câteva luni, de deplinul său succes. Soţul îi scrise că dorea să le facă o vizită. Doamna de X. trezită din dulcele vis în voia căruia se lăsase, la gândul că avea să-şi revadă soţul pe care-l înşelase, fu cuprinsă de o mâhnire fără margini. Domnul de V. încercă în zadar s-o liniştească; în sfârşit, se hotărî să-i istorisească pactul imoral pe care-l încheiase cu soţul ei, aducându-i drept dovadă corespondenţa pe care o purtase cu el. Doamna de X, mai avea încă, în acea epocă, sufletul nobil şi pur. Se simţi atât de revoltată de a fi fost trădată într-un mod atât de odios, încât cumplita revelaţie, pur şi simplu o năuci. Chiar a doua zi, îşi luă copilul şi plecă la Yarmouth, anunţând că se reîntorcea să caute refugiu în braţele mamei sale. Soţul ei fu încântat să se vadă scăpat de ea. Dar domnul de V. Alergă după doamna de X., izbuti s-o prindă înainte de a se îmbarca, o linişti, o însoţi o bucată de drum şi izbuti să obţină iertarea. Dar iluzia iubirii se spulberase pentru ea. Domnul de V. fusese pedepsit, pentru tranzacţia lui ruşinoasă, să îndure calvarul iubirii pierdute, care-i amărî toată viaţa. Doamna de X. simţindu-şi onoarea terfelită şi inima distrusă de comportarea urâtă a celor doi

bărbaţi pe care-i iubise, sosi la Paris în timpul saturnalelor din epoca Directoratului, la care luă parte activă. Ea însăşi mărturiseşte acest lucru, în câteva rânduri: „Mă simt cât se poate de nefericită. De îndată ce mă îndrăgostesc de câte un bărbat, se iveşte altul care-mi place şi mai mult”. Alegerile ei au fost, în acea epocă, destul de jalnice, atât în ceea ce privea calitatea persoanelor, cât şi numărul. Ajunsese într-un asemenea hal de destrăbălare, încât dragostea ei pentru Chateaubriand a fost ca un fel de reabilitare. Această legătură ajunsese la apogeu, când iată că domnul de Chateaubriand plecă în pelerinaj către Ţara Sfântă. Cei doi iubiţi îşi dădură întâlnire, la întoarcere, la Fântâna Leilor din Alhambra. Doamna de X.

N-avea de gând să lipsească de la o revedere atât de romantică. Aşa că în ziua indicată, se afla acolo. Numai că în timpul absenţei domnului de Chateaubriand, ea încercase să-şi potolească neliniştea, acceptând curtea asiduă a colonelului de L. În vreme ce-l aştepta pe pelerin să sosească de la Ierusalim, doamna află despre moartea colonelului. Aşa incit atunci când domnul de Chateaubriand sosi, cu scuzele gata pregătite pentru că întârziase, şi cu gura plină de laude pentru punctualitatea iubitei sale, o găsi pe femeia atât de dragă îmbrăcată în doliu şi plângând cu disperare moartea unui rival, fericit în absenţa lui. Întreaga călătorie în Spania îl obligă deci pe domnul de Chateaubriand să îmbine rolul de consolator cu cel de adorator. Începând din acea epocă, relaţiile dintre ei se răciră, deşi au mai durat o bună bucată de vreme.

Publicarea *Itinerariului,* dădu un nou lustru talentului domnului de Chateaubriand şi spori dorinţa multor persoane de a-l vedea. Profită deci de acest lucru pentru a-i crea doamnei de X. o situaţie mai bună. Dădu deci de înţeles că numai prin ea se putea ajunge la el, încercând astfel să pună capăt singurătăţii acesteia. Doamna ţinu seama de acest lucru, cu atât mai mult cu cât era în interesul ei. Atunci toată lumea începu să-i dea atenţie pentru a-l atrage pe scriitor. Cum era o fiinţă încântătoare, de îndată ce intrai în relaţii cu ea, plăcea tuturor. O vreme, făcu parte din societatea doamnelor de Duras, de Béranger, de Lévis etc. Dar, după o vreme, se plictisi de ele. Se retrase deci de bunăvoie, în

intimitatea odăii sale, unde ocupaţiile serioase se amestecau cu nişte talente cu totul deosebite care-o ajutau să-şi petreacă, în mod plăcut, timpul. Trăi astfel, până la Restauraţie. După aceea, am văzut-o năpustindu-se din nou, în vârtejul distracţiilor. Îmbrăcată toată în roz, dansă ca o nimfă, la un mare bal. Soţul ei, care nu încetase s-o vadă, încercă să se împace cu ea. Atunci doamna X. îşi luă titlul de ducesă de Z. I se propuse un apartament în palatul de Z. Tot atunci, începu a se vorbi că era însărcinată; toţi cei din jur nădăjduiră că va dărui un frăţior fiicei sale care se măritase de câţiva ani. Din păcate, prietenii începură a observa manierele cam bizare ale doamnei de X. Urmară cele „O sută de zile”, ale lui Napoleon. Groaza puse stăpânire pe această doamnă, iar ciudăţeniile sale sporiră. Cei din jur au încercat o vreme să ascundă acest lucru, dar până la urmă nu s-a mai putut şi au trebuit s-o închidă. În clipa în care scriu aceste lucruri, doamna de X. e închisă de peste douăzeci de ani şi nu şi-a mai recăpătat niciodată judecata. Asta a fost soarta uneia dintre persoanele pe care natura o înzestrase, din belşug, cu unele dintre cele mai frumoase şi mai râvnite însuşiri. Nu mă pot abţine să nu adaug că ar fi meritat cu mult mai mult de la viaţă, decât atât cât i-a fost dat. Dacă n-ar fi făcut acea nefericită călătorie în Anglia, care a jignit-o atât de cumplit şi a decepţionat-o în asemenea hal încât a determinat-o să ducă viaţa pe care a dus-o în timpul Directoratului, poate că n-ar fi apucat pe un astfel de drum. Am auzit că bărbatul ei a regretat de multe ori felul cum se purtase cu ea şi mai ales faptul că o sacrificase pe altarul acelor falşi zei ai galanteriei care erau încă atotputernici în epoca în care intrase el în societate. N-a mai putut ascunde faţă de nimeni că de fapt el era singurul vinovat pentru toate nenorocirile soţiei sale.

Domnul de Chateaubriand avusese intenţia de a o ridica în propriii săi ochi şi mai ales în cei ai lumii. Dar el nu era în stare să se ocupe, cu perseverenţă, de soarta altcuiva, decât de a sa. După ce doamna de X. fusese obligată să se retragă, imediat apăruse acea „companie a cucoanelor”, din care făceau parte ducesele de Duras, de Lévis şi doamna de Béranger; astea erau cele mai importante, restul nu conta, aşa că n-are niciun rost să le mai pomenesc. Cele trei

doamne îşi aveau fiecare ora lor. De îndată ce domnul de Chateaubriand era primit de una dintre ele, aceasta zăvora bine uşa şi numai el ştia ce pătimea dacă îndrăznea să ofere uneia dintre ele câteva din minutele destinate celorlalte. Se făleau atât de tare cu succesele lor, încât portarul avea ordin să ţină poarta încuiată, fiind avertizat că era ora la care trebuia să sosească domnul de Chateaubriand şi vă pot asigura că uneori consemnul se prelungea numai pentru a da impresia că „zeul" stătuse mai mult la respectiva doamnă, decât la celelalte. Nu vă mai vorbesc de scenele care aveau loc între cele trei rivale, spre distracţia nebună a celor din jur; în fiecare seară însă, toate trei îşi recăpătau buna dispoziţie şi se duceau să-i facă o curte asiduă doamnei de Chateaubriand pe care o copleşeau cu grija şi cu atenţiile lor. Într-o zi, când aceasta era puţin răcită, îmi mărturisi că fusese nevoită să înghită cinci căni cu supă fierbinte, în aceeaşi dimineaţă, însoţite de cele mai încântătoare bileţele pe care le arăta tuturor, bătându-şi joc de acele cucoane caraghioase, dar, în fond, destul de mulţumită în sinea ei, fiindcă acele omagii ale unor doamne atât de sus-puse nu-i displăceau deloc. Se spune că doamna de Lévis obţinuse de la acel atât de râvnit „geniu", cele mai depline favoruri; doamna de Duras muri de gelozie, iar doamna de Béranger luă hotărârea să-şi îndrepte privirile în altă parte.

Doamnele din cea de a doua categorie, nu aveau pretenţii atât de mari. Persoanele admise în preajma doamnei de Lévis, o găseau amabilă şi frumoasă; în realitate, era urâtă şi posacă, chiar privită de la o distanţă pe care nu m-am simţit niciodată ispitită s-o micşorez. Doamna de Duras era fiica domnului de Kersaint, care fusese convenţional. Mama ei şi ea stătuseră, în timpul Revoluţiei, la reşedinţa lor din Martinica. Sosind la Londra cu o fată de douăzeci şi doi de ani, deloc frumoasă, doamna de Kersaint mulţumi cerului că putu s-o mărite cu ducele de Duras, sărac lipit, ceea ce-l obliga la o totală stare de dependenţă, impusă cu destulă asprime de prinţul de Poix, unchiul fetei. Averea domnişoarei de Kersaint, fără a fi exagerată, îi convenea de minune domnului de Duras. Abia debarcată, se şi mărită cu el şi chiar îl adoră o vreme destul de lungă. Domnul de Duras era primul gentilom al camerei regelui; serviciul se făcea pe câte

un an şi, în timpul emigraţiei, titularii nu lipseau niciodată de la posturile lor. Domnul de Duras obţinuse aceeaşi slujbă şi la Curtea lui Ludovic al XVIII-lea. La puţină vreme după ce se însurase, îi veni rândul să-şi ia în primire postul de la Paris. Domnul de Duras plecă deci din Londra, împreună cu soţia sa, îndreptându-se spre Mitou. Ajuns la Hamburg, primi o scrisoare oficială în care i se arăta că regele consimţea să-l reprimească pe domnul de Duras în funcţia pe care-o avusese, deşi se însurase, dar că fata unuia care făcuse parte din Convenţie nu se putea aştepta să fie primită de doamna ducesă de Angoulême. Deci, cu alte cuvinte, doamna de Duras era în mod oficial, exclusă de la Mitou. Cu riscul de a deveni ridicol, domnul de Duras – care era un om de onoare – îşi duse soţia înapoi, la Londra, şi rămase alături de ea. Doamna de Duras se simţi profund jignită. După o şedere de câţiva ani în Anglia familia de Duras se întoarse în Franţa, unde aduse şi două fetiţe, singurele pe care le-au avut.

Doamna de Duras observă, în sfârşit, ascendentul pe care-l avea asupra soţului ei şi-l făcu să-i simtă superioritatea cu o francheţe care duse la disensiuni. Pasiunea sa pentru domnul de Chateaubriand – pe cât de nevinovată, pe atât de extravagantă – s-a datorat, de fapt, plictiselilor casnice şi dorinţei sale de a se distra. Doamna de Duras nu se distrase deloc în tinereţe, deşi era o femeie spirituală, cu o inimă fierbinte şi cu o fire plină de distincţie. Cu cât scena pe care se afla se înălţase, cu atât i se dezvăluiseră şi calităţile pe care le avea. De altfel, eu i le descoperisem de multă vreme.

Doamna de Béranger se măritase – ca domnişoară de Lannois – cu ducele de Châtillon-Montmorency, om de vază care a pierit în chip jalnic. Se afla la Yarmouth, gata să se îmbarce pe un pachebot. Vântul şi-a schimbat direcţia, aşa că a trebuit să aştepte. Căpitanul fregatei „La Blanche” aflând că la han se afla un duce de Montmorency, îi oferi un loc pe fregata sa, care ducea banii de salarii la Hamburg. „La Blanche” pieri, cu tot ce se afla pe ea, la intrarea pe Elba. Ducele de Châtillon se înecă. Văduva se bucură o vreme de libertatea ei, dar până la urmă, se mărită cu cel mai puţin amabil dintre adoratorii săi, Raymond de Béranger. Era serioasă şi foarte distinsă, dar nu destul de deşteaptă pentru

a se aşeza printre muritorii de rând. Aproape că-mi era şi frică de ea.

Printre numeroasele adoratoare ale domnului de Chateaubriand se afla – fără însă vreo pretenţie la inima lui – şi doamna Octave de Ségur. Deşi ar însemna să anticipez puţin asupra evenimentelor, povestea ei este atât de romantică incit ţin neapărat s-o istorisesc.

Domnişoara d'Agnesseau se mărită din dragoste, cu vărul ei primar, Octave de Ségur. În timpul Directoratului, perechea fu pe deplin fericită. Locuind la părinţii lor, îşi procurau banii pentru cheltuielile personale, traducând romane englezeşti. Aveau acum trei băieţi a căror educaţie începea să le ocupe mai tot timpul, când iată că Octave fu numit subprefect de către primul consul. Soţia lui îl urmă la Soissons.

Contele de Ségur, tatăl lor, se ralie guvernului devenit imperial; fu numit mare maestru de ceremonii, iar doamna Octave, doamnă de onoare a împărătesei Joséphine. De atunci, fericirea celor doi tineri se spulberă; lungile absenţe ale doamnei de Ségur – din pricina slujbei pe care o avea – iscară în inima pătimaşă a lui Octave o gelozie crâncenă. Étienne de Choiseul deveni – se pare că nu chiar pe nedrept – motivul neliniştii sale. Octave era, ca şi Orosmane. „crunt jignit, dar mult prea mândru pentru a se plânge".

Doamna Octave o urmă pe împărătească la Plombieres; soţul ei obţinu un scurt concediu pentru a petrece câteva zile alături de ea. El aşteptă să se întunece; în curând se ivi şi luna care scăldă totul în lumina ei lăptoasă. Doamna Octave ieşi în grădină. Bărbatul ei o urmări şi o văzu întâlnindu-se cu Étienne de Choiseul, cu care începu să se plimbe. Octave se retrase încetişor, părăsi Plombières fără să fi vorbit cu nimeni şi nu se mai reîntoarse la Soissons. Bineînţeles că l-au căutat peste tot, dar degeaba. După un an, doamna Octave primi, prin poştă, un bilet, cu un timbru din Bolognia, în care scria: „Dragă Félicité, mă duc să înfrunt un lucru mai puţin primejdios decât această inimă care nu va bate niciodată decât pentru tine". Biletul era sigilat cu un sigiliu pe care i-l dăruise ea şi care avea scrise pe el aceste cuvinte;

„Friendship, esteem and eternal love”[50].

Philippe de Ségur plecă imediat în Bolognia, dar nu dădu de urma fratelui său. Acesta se afla totuşi pe unul din şlepurile pe unde trecuse Philippe, dar îşi jucase atât de bine rolul de soldat încât niciunul dintre camarazi nu bănui că se travestise. Plecă cu armata, în Germania. După câţiva ani, doamna de Ségur primi un al doilea bilet, în care nu se mai aflau decât cuvintele de pe sigiliu, de astă dată scrise de mâna lui Octave. Acesta a fost singurul semn de viaţă din partea lui. După ce fusese disperată, doamna de Ségur sfârşi prin a accepta să fie consolată, ba chiar prin a împărtăşi sentimentele vii pe care le inspira. Cei trei băieţi ai săi o preocupau şi ei în cel mai înalt grad, veghind asupra lor cu o dragoste pătimaşă.

Octave, luat prizonier şi dus într-un orăşel din fundul Ungariei, nu află decât foarte târziu despre moartea lui Étienne de Choiseul, ucis în bătălia de la Wagram. Abia atunci resimţi dorinţa să-şi revadă patria. Dar demersurile sale pentru a-şi recăpăta libertatea nu avură un succes chiar atât de prompt, aşa încât nu izbuti să ajungă în Franţa decât în 1814. Soţia sa fu dezolată de această reîntoarcere ce-o obliga să pună capăt unei legături de mulţi ani şi la care ţinea foarte mult. Fie că Octave fusese avertizat despre acest lucru, fie că se temea el însuşi de o astfel de legătură, dori să rămână cu soţia sa în relaţii de simplă prietenie, păstrându-şi pentru fiii săi toată căldura inimii sale. Pe soţia sa o trata cu o politeţe desăvârşită, dincolo de care nu trecu niciodată. Doamna Octave, intrigată de o asemenea purtare simţi reaprinzându-se în ea o dragoste pătimaşă pentru bărbatul ei. Doamna începu a-i face curte, folosind faţă de el toate armele cochetăriei feminine.

— Bagă de seamă, Félicité, îi spunea el uneori, nu te juca cu viaţa mea!

Până la urmă, bietul Octave fu sedus şi se lăsă în voia sentimentului pătimaş care domnise totdeauna în inima lui. Urmară câteva luni de fericire deplină care-l despăgubiră pentru îndelungaţii ani de suferinţă. Doamna Octave îşi urmă soţul şi fiul cel mare în garnizoana din care făceau parte

50 Prietenie, stimă şi iubire veşnică.

amândoi. Din nefericire, tot acolo se mai afla şi un tânăr ofiţer, prieten cu fiul său, pe care acesta îl pofti de câteva ori acasă la el.

— Octave se supără, şi pe bună dreptate, şi i-o spuse nevesti-si verde, în faţă. Ceru să fie mutat în alt regiment şi o rugă pe soţia lui să părăsească garnizoana. Aceasta, pretextând că fiul ei rămăsese în vechiul regiment, vru să petreacă iarna acolo. Octave se opuse, după care urmă o scenă destul de furtunoasă între ei. Pentru prima şi ultima oară, el îi trânti unele lucruri cam neplăcute imputându-i că făcuse tot ce putuse ca să se împace şi să se apropie din nou de el. Supărat, se reîntoarse singur la Paris, închirie un apartament aşa cum ştia el că i-ar plăcea nevestei sale, îl mobilă şi-l aranjă aşa cum dorea ea, apoi începu s-o roage să vină acasă. Dar ea îl refuză categoric. Până la urmă îi trimise o scrisoare în care îi spunea clar şi răspicat că dacă nu va fi la Paris înainte de ora şase, în cutare zi, avea să se căiască toată viaţa. Ea nu veni, iar el, la ora nouă se aruncă în Sena. L-au găsit după câteva zile, cu mâinile încleştate; ştia să înoate perfect dar, hotărât să moară, voinţa fusese mai puternică decât instinctul de a se salva.

Doamna Octave fu doborâtă de durere şi de remuşcări; se retrase într-o mănăstire. Am văzut-o în chilia ei; pur şi simplu, îţi stârnea mila. La rugăminţile fiilor ei care – cu toată dragostea lor excesivă faţă de tatăl lor – îi rămăseseră foarte devotaţi, până la urmă a părăsit mănăstirea şi a revenit în lume, unde ducea însă o viaţă foarte retrasă.

Într-un secol în care există atât de puţine iubiri dezinteresate, dragostea lui Octave merita să fie amintită. Acest bărbat avea un chip fermecător şi era deosebit de plăcut când izbutea să-şi învingă timiditatea şi încurcătura stârnite de amintirea fugii lui de acasă. Soţia lui, deşi nu era o frumuseţe, era o fiinţă deosebit de seducătoare, foarte caldă şi apropiată, căci – în pofida tristelor evenimente prin care trecuse – izbutise să-şi păstreze o mulţime de prietene devotate printre femeile cu o conduită exemplară.

Capitolul VIII

Ultimele momente ale Imperiului. Garda de onoare. Starea

de spirit. Iluziile partidului. Dezorganizarea armatei. Aliaţii se apropie. Autorităţile părăsesc Parisul. Lupta Parisului. Capitularea. Retragerea trupelor franceze.

Nu voi vorbi despre dezastruoasa retragere din Moscova, după cum n-am vorbit nici despre glorioasele campanii care au precedat-o. N-am, despre toate aceste evenimente, decât informaţii generale. Eu nu scriu Istorie, scriu doar ceea ce ştiu sigur. Când voi cunoaşte şi treburile publice tot atât de exact ca şi pe cele particulare, poate că voi scrie şi despre ele cu tot atâta exactitate.

Căderea Imperiului se apropia şi noi eram atât de proşti incit să nu ne speriem. Într-adevăr, mina fermă şi abilă a lui Napoleon aproape că izbutise să înăbuşe patimile anarhice. Dar puteam prevedea calamităţile care aveau să însoţească prăbuşirea acestui colos? Toţi oamenii cu bun-simţ ar fi trebuit să tremure; noi, cu acea nepăsare specifică aristocraţiei, ne bucuram. Poate că aveam totuşi o scuză: jugul lui Bonaparte devenise insuportabil. Alianţa sa cu casa de Austria îi sucise complet capul. Nu mai era sensibil decât la linguştri; nu suporta nicio contrazicere. Ajunsese la punctul în care nu mai suporta adevărul. Arbitrarul despotismului său se făcea simţit până şi în familia lui. V-am vorbit despre mania lui de a se ocupa de măritişul fetelor cu zestre. Pe urmă, a început să se ocupe de băieţii familiilor înstărite, pe care-i vârî în gărzile de onoare de la Palat. Alegerea cădea asupra tinerilor între douăzeci şi cinci şi treizeci de ani care – o dată scăpaţi de recrutare – se socoteau liberi. Cei mai mulţi dintre ei n-aveau nicio înclinare către cariera militară, pentru că nu făcuseră armată în tinereţe; acum, majoritatea dintre ei erau însuraţi şi aşezaţi. Era o adevărată calamitate care le dădea peste cap existenţa. Prefecţii aveau ordin să-şi îndrepte în special privirile către băieţii familiilor despre care se presupunea că ar fi ostile regimului. Se lăsa să se întrevadă, destul de clar, că împăratul voia să aibă în mână un număr de ostateci prin care să-i potolească pe cei refractari. Era – cum să vă spun – un fel de practică nouă, dar pe care o folosiseră pe vremuri şi vechii greci. Tactica aceasta a împăratului o amintea pe cea folosită de Alexandru cel Mare faţă de macedonieni, înainte de a pleca în Asia.

Această legiune a fost alcătuită în mijlocul unui potop de lacrimi, de imprecaţii şi a urii dezlănţuite a tuturor celor care nu puteau suferi guvernul imperial. A fost integrată în marea armată napoleoniană, în Saxa, în 1813, a participat la dezastruoasa bătălie de la Leipzig, a îndurat penibila retragere de la Hanau şi a fost măcinată de boală, în spitalele din Maienţa. Când n-a mai rămas aproape nimic din ea, a fost refăcută imediat, cu alţi tineri care au îndoliat alte familii. Gărzile de onoare care au participat la campania din Franţa, din 1814, au fost zdrobite la Reims. Cred că n-a existat corp, oaste, legiune militară care să fi suferit mai cumplit decât aceste gărzi. Şi cu toate astea, această oaste chinuită i-a rămas multă vreme credincioasă lui Napoleon. Nu şi-a pus decât târziu şi cu greu cocarda albă şi a sărit în sus de bucurie în timpul celor „O sută de zile”. Cei care au alcătuit acea oaste au rămas, vreme îndelungată, fideli împăratului. Aşa că, mai stabiliţi, dacă puteţi, criterii, şi trageţi concluzii! Nu e mai puţin adevărat că în ciuda ardorii războinice, atât de prompt dezvoltată în acei tineri, atât de recalcitranţi la început, instituirea gărzilor de onoare a contribuit, mai mult decât orice altă măsură, la ura care se ridica din toate părţile împotriva împăratului şi care începea să se concretizeze prin cuvinte cutezătoare şi jignitoare.

Îmi amintesc că domnul de Châteauvieux (autorul *Scrisorilor din Saint-James)* lipsind din Paris aproape doi ani, sosi la începutul lui 1814. Prima vizită pe care o făcu, după ce puse piciorul pe pământul francez, a fost la mine. Auzind vorbindu-se cu atâta ostilitate împotriva cârmuirii, n-a ştiut cum să plece mai repede; noaptea s-a visat, bietul de el, numai în donjonul de la Vincennes, deşi s-a jurat că nu va mai frecventa în viaţa lui o societate atât de imprudentă. A doua zi, făcu alte vizite şi fu din ce în ce mai mirat să afle peste tot, până şi în sânul burgheziei, ba chiar şi în crâşmele cele mai amărâte, aceeaşi stare de spirit şi acelaşi limbaj liber. Acest lucru pe noi nu ne mai frapa, pentru că această schimbare survenise treptat şi general. O găseai atât la masa ministrului poliţiei, cât şi în cele mai multe case.

Domnul de Châteauvieux era îngrozit de vorbele noastre; fusese totuşi unul dintre prietenii doamnei de Staël, la Coppet, şi deci obişnuit să audă cuvintele destul de tari ale

opoziţiei.

Dezordinea era totală printre oamenii guvernului. Mă duceam uneori pe la doamna Bertrand; bărbatul ei era acum mare mareşal al Palatului. Într-o dimineaţă am văzut sosind un ofiţer din armata împăratului, apoi un altul expediat de mareşalul Soult, după care sosi un trimis al mareşalului Suchet; toţi vorbeau de lucrurile cele mai dezastruoase. Biata Fanny trecea prin chinurile iadului. În sfârşit, parcă pentru a pune capac tuturor acestor veşti proaste, sosi şi un slujbaş din Iliria, care se apucă să ne istorisească felul cum fusese el târât prin toată Italia şi cât de greu izbutise să ajungă la graniţa Franţei. Fanny nu se mai putu abţine şi strigă:

— Domnilor, greşiţi cu toţii! Chiar astă-noapte s-au primit ştiri îmbucurătoare de peste tot. Împăratul e cât se poate de mulţumit de felul cum decurg lucrurile!

Cei de faţă se priviră cu mirare. În ce mă priveşte, era clar că aceste fraze erau destinate urechilor mele. Am surâs, apoi am plecat lăsând loc liber lamentărilor. Dacă ei îşi făceau iluzii, apoi nici ale noastre nu erau mai absurde. Ne închipuiam că puterile străine lucrau în interesul nostru; oricine ar fi încercat să ne lămurească în amănunt, cum stăteau lucrurile, ni se părea un trădător. Eram ferm convinşi că regele Suediei, Bernadotte, era cel mai activ agent al Bourbonilor. Imaginaţia noastră îl plasase la Bruxelles, înconjurat de prinţi francezi, şi cu asta, basta, nu mai voiam să ştim nimic!

Într-o seară, domnul de Saint-Chamans veni să ne spună că colonelul de Saint-Chamans, fratele său, sosind de la Bruxelles chiar atunci, ne putea asigura că nici Bernadotte, nici prinţii noştri, nici măcar un soldat străin nu intraseră în Belgia şi că suedezii se aflau undeva, la mama dracului, în spatele Rinului. Nu numai că nu-l crezurăm, nu numai că puserăm la îndoială spusele colonelului, ba ne mai şi supărarăm pe domnul de Saint-Chamans, şi încă atât de tare încât puţin a. Lipsit ca să nu-l privim ca pe un duşman. În orice caz, l-am tratat cu toată răceala cuvenită unui om suspect!

Iată candoarea şi prostia facţiunilor! Şi vă asigur că eram de bună-credinţă! Când îmi amintesc că am împărtăşit şi eu

nişte impresii atât de demne de luat în râs, devin puţin mai indulgentă cu iluziile şi cu exigenţele oamenilor din diversele partide. Ceea ce mă miră e faptul că deşi silit să le observi la tine sau la alţii, nu ţi le corijezi câtuşi de puţin, după cum nu înţeleg intoleranţa celor care, aidoma nouă, au trecut printr-o serie de revoluţii. Trebuie totuşi să recunoaştem – ca o scuză a nebuniei noastre – că suntem de obicei constrânşi să ghicim adevărul prin intermediul unor relaţii sociale care mai întotdeauna îl deghizează. Împăratul se obişnuise să creadă că ţara n-avea niciun drept să se intereseze despre treburile Imperiului, că ele. Erau exclusiv ale sale şi că nu avea de dat socoteală nimănui. Aşa, de pildă, bătălia de la Trafalgar n-a fost niciodată relatată Franţei, în mod oficial; nicio gazetă n-a vorbit despre ea şi noi n-am aflat amănuntele decât pe căi lăturalnice. Când escamotezi astfel de ştiri, dai prilej nemulţumiţilor de a inventa tot soiul de trăsnăi, ca de pildă existenţa armatei suedeze şi bourboniene pe care noi le credeam în Belgia.

Evenimentele deveniseră presante. Duşmanii încă se temeau să se îndrepte spre Paris. De fapt, ar fi trebuit să ne temem, dar noi, inconştienţi, abia îi aşteptam. Dezorganizarea guvernului îţi sărea în ochi. Recruţii amărâţi umpleau străzile; nimeni nu era pregătit să-i primească. Mureau de foame pe marginea drumurilor; noi îi vâram în case, ca să se odihnească şi să mănânce câte ceva. Înainte de a începe această debandadă, erau luaţi în primire, îmbrăcaţi, hrăniţi şi, în douăzeci şi patru de ore, trimişi la oaste. Cei de acum erau nişte bieţi copilandri, care erau trimişi la moarte fără ca măcar să ştie să se apere. Am auzit vorbindu-se, la mareşalul Marmont, că la Montmirail, în toiul luptei, acesta văzuse un recrut, de fapt un băieţandru, stând liniştit cu arma la picior.

— Ce faci, băiete? De ce nu tragi?

— Aş trage eu, răspunsese băiatul, dacă aş şti să încarc arma.

Mareşalul avea lacrimi în ochi, repetând cuvintele bietului copil care stătea în bătaia gloanţelor fără a putea măcar să se apere. Pe măsură ce războiul avansa, era din ce în ce mai dificil de ascuns adevărul asupra inutilităţii eforturilor gigantice făcute de Napoleon şi de minunata lui armată;

rezultatul era inevitabil. Cer iertare generaţiei care s-a ridicat după el şi care a crescut în adoraţia acestui împărat dar, în acel moment, amici şi inamici, toţi se sufocau sub pumnul său de fier şi simţeau nevoia să mai răsufle un pic. Cinstit vorbind, era detestat de aproape toată lumea; fiecare vedea în el piedica din pricina căreia nu se putea odihni şi odihna devenise, în acea epocă, nevoia cea mai presantă dintre toate. Aliaţii nu se înşelau; îşi dădeau perfect de bine seama că această oboseală le asigura succesul; singurul lucru de care se temeau era faptul ca nu cumva ea să nu fi ajuns la maximum şi să nu le asigure şi securitatea. Ca să mai ridice un pic moralul publicului, împăratul trimise un curier care avea sarcina să înmâneze poporului francez steagurile şi săbiile generalilor ruşi făcuţi prizonieri în bătălia de la Montmirail – în toiul unei parăzi în Piaţa Carousel, la care asista şi împărăteasa. Dar timpul acestor fantasmagorii trecuse demult şi de altfel praful de pe straiele curierului nu era chiar atât de gros pentru a-i linişti pe parizieni.

Duminică 25 martie, după paradă, văzurăm plecând un măreţ regiment de cuirasieri, sosit din armata aflată în Spania. Se duceau să întărească armata împăratului, mergând în pas cadenţat, pe la ceasurile trei, pe bulevard. Vă mărturisesc că am văzut puţine trupe al căror aspect să mă uimească atât de tare. Chiar a doua zi, l-am văzut reapărând – evident, ceea ce mai rămăsese din el – la barierele Parisului, îndreptându-se către spitale, cărându-şi soldaţii mai grav sau mai puţin grav răniţi; lungile lor mantii albe erau pătate de noroi şi de sânge. Era clar că lupta se ducea la doi paşi de noi. Ducându-mă să mă plimb în Jardin des Plantes, am întâlnit o mulţime de astfel de soldaţi. Contrastul dintre felul cum arătaseră în ajun şi cum arătau acum, făcea să ţi se strângă inima. După două ceasuri, mama şi cu mine am revenit pe bulevard. Acest răstimp atât de scurt fusese de ajuns pentru a-i schimba aspectul; era ticsit de populaţia din împrejurimile Parisului, care o pornise în bejenie. Mergeau toţi, îngânduraţi şi trişti, alături de vacile şi de oile lor, cărându-şi în spate sau în căruţe puţinul avut care le mai rămăsese. Femeile plângeau, se lamentau, istoriseau ce pierduseră, ce li se furase, îşi mărturiseau spaima şi, ca de obicei, îi blestemau pe toţi cei care li se

păreau a fi fericiţi. Nu puteai merge decât la pas; înjurăturile nu cruţau nici trăsura noastră; n-aveam nevoie de asta ca să-mi dau seama că văzut de aproape, războiul era groaznic de urât. Am ajuns cu bine acasă, dar speriate şi profund emoţionate. Nu după mult, începu să se audă zgomotul îndepărtat al tunului. Ştiam că prin ministere şi acasă la prinţii din familia imperială, începuse împachetatul. De îndată ce se lăsă întunericul, curtea Palatului Tuileries se umplu de furgoane; se vorbea de plecarea împărătesei, deşi nimeni nu voia să creadă acest lucru. Petrecurăm toată ziua de luni într-o mare nelinişte, în toiul zvonurilor celor mai contradictorii; fiecare avea câte o ştire „sigură”, care o anula pe cea tot atât de „sigură”, adusă de un altul, mai înainte. A doua zi, la ora cinci dimineaţa, toată lumea îşi dădu seama, după zgomotul împuşcăturilor şi după bubuitul tunurilor, că Parisul era atacat cu putere, din trei părţi. Totodată, aflarăm despre plecarea împărătesei, a Curţii şi a guvernului imperial. Noi locuiam într-o casă de pe strada Neuve-des-Mathurins. De la ferestrele cele mai înalte, se vedea perfect Montmartre şi, spre sfârşitul dimineţii, am văzut obuzele, trecând pe deasupra noastră. Unele căzură chiar pe bulevard, punând pe goană cucoanele înzorzonate cu pene şi cu volane plisate, care se plimbau printre răniţii aduşi de la bariere, printre soldaţii şi muniţiile din drum. Multe persoane părăsiră Parisul. Eu nu simţeam dorinţa să plec şi, cum tata socotea drumurile, în mijlocul unei asemenea debandade, mult mai periculoase decât dacă am fi rămas în oraş, ne sfătui să stăm pe loc.

Eugène de Argout, vărul meu, care fiind rănit la Leipzig, nu mai putuse lua parte la campania din Franţa, îşi asumă sarcina de a ne asigura o oarecare siguranţă. Începu cu proviziile, cumpără făină, orez, jambon, în sfârşit tot ceea ce socoti el necesar pentru a petrece câteva zile închişi în casă. În plus, aduse o şaretă plină cu furaje, pe care o vârî sub bolta porţii, făcându-şi planul de a o propti în poarta cea mare, pe unde ieşeau trăsurile în cazul în care oraşul ar fi fost prădat. Apoi le spuse tuturor a lor noştri că cei care vor rămâne să caşte gura pe stradă nu vor mai putea intra în casă, decât după ce se va restabili calmul.

Eugène luase parte la aproape toate bătăliile şi, timp de

zece ani, nu văzuse decât oraşe asediate. El spunea că chiar şi cel mai mic obstacol e suficient pentru a opri un soldat, întotdeauna grăbit, de teamă că şefii lui îi vor interzice jaful.

Venea – din moment în moment – să ne povestească ce mai aflase de prin împrejurimi. Când tunul înceta dintr-o parte, reîncepea dintr-alta. Bubuitul când se apropia, când se depărta, după poziţiile care fuseseră cucerite sau pe care abia începeau să le atace. Lucrul de care ne temeam cel mai tare, era sosirea împăratului, despre care deocamdată nimeni nu ştia unde se afla.

Alexandre de la Touche, fiul doamnei Dillon, care locuia la Tuileries, la sora lui, doamna Bertrand, veni de dimineaţă să mă roage să părăsesc Parisul, să mă refugiez cu orice preţ. Imediat după asta, am aflat că începuseră negocierile pentru capitulare. Alexandre de la Touche veni din nou şi ne rugă, în genunchi, atât pe mama cât şi pe mine, să-l lăsăm să ne înhame caii la trăsură şi să ne ajute să plecăm. Am încercat să-i explicăm cum că nu era momentul să ieşim din Paris fiindcă pericolul părea să fie cu mult mai mare pe stradă decât în casă.

— Nu este, oh, nu este! Dacă v-aş putea spune tot ce ştiu! Dar mi-am dat cuvântul că-mi voi ţine gura! Duceţi-vă, plecaţi, plecaţi, vă rog, vă conjur!

Am rămas pe loc, iar el s-a dus plângând, să se întâlnească cu mama şi cu sora lui, care-l aşteptau într-o trăsură. Această insistenţă a tânărului de la Touche mi-a revenit în minte după câteva zile când am aflat că împăratul dăduse ordin să fie aruncate în aer depozitele cu praf de puşcă. N-am să uit niciodată noaptea care a urmat după acea zi agitată. Vremea era minunată, luna splendidă, oraşul liniştit. Eu şi cu mama ne-am aşezat la fereastră. Deodată, un zgomot uşor ne atrase atenţia: un căţelandru rodea un os, la doi paşi de noi. Din când în când, tăcerea era întreruptă de paşii patrulelor aliaţilor care-şi făceau rondul, pe colinele care ne înconjurau. Acest zgomot ciudat a fost primul care m-a făcut să simt că aveam o inimă şi că acea inimă aparţinea Franţei. Mă simţeam îngrozitor de deprimată; dar cum eram încă sub impresia spaimei pricinuită de reîntoarcerea împăratului, această stare de deprimare n-a durat prea mult. Pieţele, străzile erau pline de armate

franceze. Se odihneau stând pe caldarâm, tăcute şi întristate. Nimic nu părea mai frumos decât atitudinea acestor ostaşi care nu cereau nimic, nu întrebau nimic, nu acceptau nimic. Aveai impresia că acei bieţi soldaţi se simţeau vinovaţi faţă de populaţia pe care nu putuse s-o apere.

Totuşi, opt mii de oameni, sub comanda ducelui de Raguse, luptaseră timp, de zece ore în şir, cu patruzeci şi cinci de mii de duşmani, ucigând treisprezece mii dintre ei. În zilele următoare, aliaţii nu-şi putură crede ochilor când văzură ce număr mic de trupe apăraseră Parisul. Sunt convinsă că Istoria va face dreptate, punându-i la locul lor pe proştii plini de răutate care l-au acuzat pe mareşalul de Marmont că ar fi predat oraşul în mâinile duşmanilor şi că va reabilita acea afacere din Belleville, aşezând-o la loc de cinste şi confenindu-i tot fastul militar pe care-l merita.

Acum voi vorbi despre Restauraţie. Aflându-mă – datorită situaţiei mele – în preajma multor oameni influenţi, am avut prilejul să văd, în această perioadă, toate evenimentele, cu propriii mei ochi. Nu ştiu dacă voi fi în stare să le redau cu toată imparţialitatea, fiindcă aceasta e o calitate cu care toată lumea se laudă, dar pe care, în fond, nimeni n-o posedă. Eşti întotdeauna, fără să vrei, mai mult sau mai puţin influenţat, fie de poziţia pe care o ocupi, fie de anturaj. Mă voi strădui, în tot cazul, să fiu cât mai obiectivă şi să spun numai adevărul. La mai mult nu mă pot angaja.

Partea a Patra
Restauraţia din 1814

Capitolul I

Părerile mele în 1814. Dispoziţiile partidului regalist. Sosirea primului ofiţer rus. Mesajul contelui de Nesselrode. Se arborează cocarda albă. Aspectul bulevardului. Intrarea aliaţilor. Ospăţul dat la mine acasă. Declaraţia aliaţilor. Consiliu la prinţul de Talleyrand. Reuniune la domnul de Morfontaine. Atitudinea ofiţerilor ruşi. Bivuacul cazacilor din Champs-Élysées.

Ar fi, cu siguranţă, prea puţin interesant pentru altcineva

să-mi cunoască părerile din 1814. Numai că pe mine mă amuză să-mi dau astfel seama de mine însămi, în diferite epoci din viaţa mea şi să observ modificările care au survenit între timp.

Aproape că mă lecuisem de anglomania mea. Redevenisem franţuzoaică, dacă nu din punct de vedere politic, cel puţin din punct de vedere social. Aşa după cum am mai spus, parolele santinelelor duşmane mă afectaseră mult mai mult decât bubuitul tunurilor lor. În inima mea îşi făcuse loc sentimentul patriotic. Prin poziţia mea, prin tradiţie, amintiri, anturaj, sigur că eram legitimistă şi antibonapartistă; detestam tirania împăratului pe care-l vedeam cu câtă orbire şi-o exercita.

Dar nu aveam niciun respect nici pentru prinţii noştri pe care, slavă Domnului, îi văzusem cu ochii mei cum se comportaseră. Mama zicea că Ludovic al XVIII-lea[51], ar fi fost totuşi altfel. Extrema animozitate dintre mica lui Curte şi cea a fratelui său, contele de Artois[52], mă făcea uneori să cred că s-ar putea ca mama să aibă dreptate. Părăsisem Anglia cu mult înainte ca vicisitudinile exilului să-l schimbe în bine, aşa că ascultam, cu curiozitate şi cu oarecare neîncredere elogiile pe care i le aducea mama.

Reluând firul povestirii, miercuri 31 martie, încă de la şapte dimineaţa, domnul Glandevès e era la noi. Venise să-l consulte pe tata dacă era cazul să-şi pună cocarda albă. Un foarte mare număr de oameni – spunea el – erau dispuşi s-o abordeze. Tata îl rugă să potolească zelul celor dornici de aşa ceva, măcar până la prânz, ca să nu dea greş în această tentativă. Îl lămuri că era mai prudent să aştepte momentul în care aliaţii vor intra în Paris, după toate probabilităţile, pe

---

51 *Ludovic al XVIII-lea* (1755-1824), născut la Versailles, rege al Franţei între 1814 şi 1815 şi apoi între 1815-1824, nepotul lui Ludovic al XV-lea şi soţul Luizei de Savoia. Conte de Provence, a emigrat în iunie 1791, locuind pe rând la Coblenz, Verona, Mitau, apoi în Anglia. Căderea Imperiului i-a îngăduit să se întoarcă la Paris, unde Talleyrand îi pregătise calea. Refugiat la Gand în timpul „Celor o sută de zile”. Reîntors în 1815 la Paris, a încredinţat conducerea guvernului lui Decazes. Războiul cu Spania, din 1823, a fost evenimentul important din timpul domniei sale.

52 Viitorul Carol al X-lea.

la amiază. Domnul de Glandevès e şi fratele meu se duseră să împărtăşească acest sfat şi altora. La rândul său, tata, află că mareşalul Moncey, comandantul gărzii naţionale din Paris, fugise peste noapte, după ce-l chemase la sine pe ducele de Montmorency, adjunctul său, căruia îi încredinţase serviciul lui.

Între timp, se făcuse aproape zece... Mama şi cu mine stăteam la una dintre ferestrele de la mezanin, când văzurăm venind un ofiţer rus, urmat de câţiva cazaci.

Ajuns în dreptul nostru, întrebă unde locuia doamna de Boigne; când îşi ridică ochii spre noi, l-am recunoscut pe prinţul Nikita Wolkonski[53], una dintre vechile mele cunoştinţe. Cum mă văzu, sări jos de pe cal şi intră în casă; escorta sa rămase în curte, iar doi cazaci se plasară, în văzul lumii, la poarta cea mare, pe unde ieşeau trăsurile şi care rămăsese deschisă. Cu toată curiozitatea pe care era firesc s-o inspire acei cazaci (de altfel primii văzuţi în Paris), timp de un ceas, cât a durat vizita prinţului Wolkonski, nu numai că nu s-a adunat nimeni în faţa porţii, dar cei care treceau pe acolo nici măcar nu întorseseră capul. Dacă ar fi fost mai evlavioşi, sunt sigură că şi-ar fi făcut cruce pentru ca Domnul să îndepărteze de ei primejdia, fiindcă apucaseră să întrezărească o privelişte ce li se părea mai mult decât compromiţătoare.

Prinţul Wolkonski, primit cu bucurie, îmi spuse că fusese trimis de către contele de Nesselrode[54], ca să ne asigure de toată siguranţa şi protecţia. Prinţul mi-a mai spus că pe toate străzile pe unde trecuse, nu văzuse decât. Oameni plini de tristeţe şi de nelinişte şi niciun fel de demonstraţie de bucurie şi de nădejde. Socot că a adus la cunoştinţă, în mod corect, acest lucru, ţarului Alexandru, fiindcă acesta a intrat în Paris, destul de nehotărât şi fără nicio tragere de inimă. Mama şi cu mine ne-am mutat într-un apartament din casa

53 Prinţul Wolkonski, aghiotantul ţarului Alexandru, primise sarcina să-l însoţească, la Paris, pe domnul Pasquier, prefect de poliţie care, împreună cu domnul de Chabrol, prefect de Sena, şi cu municipalitatea capitalei, se duceau la cartierul general al ţarului, la Bondy. Totodată, el avea îndatorirea de a pregăti locuinţa stăpânului său, (n. ed. fr.).

54 Acesta era, în acea epocă, ministrul de externe al Rusiei.

doamnei Récamier; ea se afla atunci la Neapole, dar domnul Récamier păstrase casa din strada Basse-du-Rempart. Am găsit un apartament la primul etaj, de unde se zărea partea cea mai îngustă a bulevardului. Instalându-se în acel loc, tata ne puse să-i făgăduim că nu ne vom manifesta în niciun fel opiniile şi că nu vom primi niciun fel de vizite care să atragă atenţia celor din jur. Socotea că era de datoria noastră să ne comportăm astfel, având în vedere sentimentele foarte moderate ale domnului Récamier, care se oferise să ne găzduiască. Nu peste mult, văzurăm trecând pe bulevard un grup de tineri purtând cocarda albă, agitându-şi batistele şi strigând: „Trăiască regele!” Dar cât erau de puţini! L-am recunoscut printre ei şi pe fratele meu. Mama şi cu mine schimbarăm o privire neliniştită. Nădăjduiam că grupuleţul acela va mai creşte, dar băgarăm repede de seamă că tinerii aceia nu cutezau să treacă dincolo de strada Napoleon (mai târziu, strada Păcii); se duceau până la Madeleine, apoi se întorceau; i-am văzut făcând acest drum, de cinci ori, fără ca numărul lor să crească nici măcar cu un singur om. Neliniştea noastră spori. Dacă această manifestare n-avea să aibă niciun efect, toţi cei care se pregătiseră pentru ea vor fi pierduţi; şi, în fond, era just să se întâmple aşa. Aceleaşi sentimente erau oglindite şi în ochii celor care-i vedeau pe acei sărmani tineri cu cocardă albă. Ei nu le mai inspirau nici mânie, nici ură, dar nici cea mai mică urmă de entuziasm. Îi priveau cu un soi de milă, ca pe nişte smintiţi, ca pe nişte victime ale regalităţii. Mulţi trecători îşi manifestau mirarea, dar nimeni nu le spunea nimic, şi-i trata cu o indiferenţă zdrobitoare.

În sfârşit, la ora două, armata aliată începu să defileze prin faţa noastră. Pe măsură ce capul coloanei se apropia, câteva cocarde albe începură a fi scoase, cu oarecare jenă, de prin buzunare şi puse la pălărie; dar şi acestea erau foarte puţine, deşi străinii purtau toţi, pe braţ, câte o batistă albă, în semn de alianţă. Un grup de tineri îi înconjura pe suveranii bourbonieni, strigând cât îi ţinea gura, încercând să-i atragă şi pe alţii, prin zelul şi înflăcărarea lor. Câteva femei aclamară de la ferestre, agitându-şi batistele albe. Până la jumătatea Pieţii Vendôme, suveranii străbătuseră un Paris mohorât, tăcut şi aproape pustiu; începând din cea de a doua

jumătate a Pieţii, capitala li se păru ceva mai însufleţită, până la Champs-Élysées.

Cu toată ura şi dispreţul faţă de vechiul regim, mi s-a părut totuşi stupidă şi mâhnitoare purtarea lui Sosthène de La Rochefoucauld care, cu consimţământul ţarului Alexandru, s-a dus să pună juvăţul de gât statuii lui Napoleon, pentru a o prăvăli de pe soclu. Am fost întrutotul de acord cu tinerii ce se plimbaseră dimineaţa pe bulevard, care au refuzat categoric să ia parte la această treabă urâtă şi prostească, aşa că Sosthène n-a fost ajutat în „măreaţa lui ispravă" decât de Moubreuil, de Sémallé şi de alţi câţiva derbedei de aceeaşi teapă.

Am uitat să spun că domnul de Nesselrode mă avertizase prin prinţul Nikita, că va veni la mine la masă. L-am poftit şi pe prinţ să vină. Am zărit pe bulevard câteva persoane care ar fi fost cât se poate de bucuroase să fie şi ele invitate. Am coborât în stradă şi le-am chemat; nu-mi mai aduc aminte decât de domnul de Chateaubriand, de Alexandre de Boisgelin şi de Charles de Noailles. După ce ne-am adunat cu taţii, a sosit şi prinţul Wolkonski cu unul dintre camarazii săi, Mihail Orloff; prinţul mi-a înmânat un bileţel din partea contelui de Nesselrode. Scuzându-se că nu putea veni, îmi trimitea o hârtie datorită căreia – spunea el – aveam să-l iert că nu putuse participa la masa de prânz, dar că va veni personal să-şi ceară scuze, la masa de seară. Hârtia era declaraţia ce urma să fie afişată şi prin care se anunţa că aliaţii nu aveau intenţia să trateze nici cu împăratul, nici cu vreunul din membrii familiei sale. Declaraţia era rezultatul discuţiilor dintre Talleyrand şi ţarul Alexandru, care, de îndată ce sosise, începuse cu cuvintele:

— Ei bine, iată-ne în acest faimos Paris! Dumneata ne-ai adus aici, domnule de Talleyrand! Acum nu mai avem decât trei hotărâri de luat: sau să tratăm cu împăratul Napoleon, sau să instaurăm Regenţa sau să-i chemăm pe Bourboni.

— Vă înşelaţi, sire, răspunsese Talleyrand; nu e vorba de trei hotărâri; nu e vorba decât de una şi anume de ultima pe care aţi indicat-o. Oricât de puternic aţi fi, nu sunteţi chiar atât incit să puteţi alege. Căci, dacă veţi mai ezita, Franţa – care înghite foarte greu, în momentul de faţă, înjosirea şi umilinţa la care e supusă – se va ridica în masă împotriva

invadatorilor şi majestatea voastră imperială ştie foarte bine că până şi cele mai vajnice armate, pot fi făcute praf şi pulbere de mânia unui popor.

— Mă rog. Răspunsese ţarul, să vedem ce e de făcut ca să realizăm ceea ce propui dumneata. Eu personal, nu vreau să vă impun nimic, nu pot decât să cedez în faţa dorinţei pe care şi-o exprimă poporul.

— Sigur, sire; nu trebuie să faceţi altceva decât să-i daţi posibilitatea să-şi spună cuvântul.

Acest dialog mi-a fost reprodus chiar a doua zi, de către unul din cei care asistau la discuţie.

Când veni la noi, contele de Nesselrode discută vreme îndelungată cu tata, despre diverse lucruri şi mai ales despre diverse persoane. Între altele, îl întrebă dacă socotea că era bine să lase poliţia tot pe mâna domnului Pasquier. Tata îi răspunse că nici nu putea încăpea pe nişte mâini mai pricepute şi mai cinstite, că dacă domnul Pasquier consimţea să rămână în această funcţie, va privi cu multă bucurie această treabă, fiind cum nu se poate mai mândru că se ţinuse seama de recomandarea lui.

Nu-mi mai aduc aminte dacă în acea seară sau a doua zi, a avut loc o reuniune regalistă la domnul de Mortefontaine; ea trimise o deputăţie la ţarul Alexandru pentru a-şi exprima dorinţele. Îmi amintesc doar că tata s-a întors zdrobit, dezgustat, dezolat; toate nebuniile emigraţiei şi cea mai prostească opoziţie şi-au dat arama pe faţă. Au vorbit despre vexaţiuni şi răzbunări împotriva compatrioţilor lor, şi asta, îngenuncheaţi la picioarele unui suveran străin, în propria lor ţară. Sosthène de La Rochefoucauld era unul dintre corifeii acestui talmeş-balmeş de absurdităţi.

Salonul meu nu se mai golea; toţi tinerii, prieteni cu fratele meu, erau mai tot timpul prezenţi în casa mea; de asemenea, nu ştiu cum să-i laud pe ofiţerii ruşi, care ne copleşeau cu atenţiile şi cu politeţurile; n-aveau decât cuvinte de laudă şi de admiraţie pentru brava noastră armată. Nu le-a scăpat niciodată vreo vorbă care ar fi putut jigni sau ofensa un francez, indiferent din ce partid ar fi făcut parte. Aceasta era dorinţa ţarului lor pe care ei o respectau cu scrupulozitate şi, aş îndrăzni să spun, chiar cu plăcere. Vorbeau întotdeauna cu multă deferenţă despre Franţa.

Poate că era cel mai bun sistem de a-şi spori succesele. Ideea, în tot cazul, fusese strălucită şi nu putea izvorî decât dintr-un suflet generos, aşa cum era, în acea epocă, sufletul ţarului Alexandru. Încă nu devenise acel temut stăpân absolut şi încă nu fusese atins de acea boală ereditară care i-a compromis definitiv pe împăraţii Rusiei transformându-i într-un adevărat flagel mondial.

Primăvara lui 1814, a debutat cu nişte zile minunate. Întregul Paris ieşise la plimbare. Nu existau în oraş, nici lupte, nici ocupaţie, nici răzmeriţă, nici tulburări de niciun fel care să poată exercita vreo influenţă asupra toaletelor femeilor. Marţea, se plimbau, împodobite cu panaşe, printre răniţi, sfidând obuzele. Miercurea, veneau să vadă cum defilează armata aliată. Joia, îşi purtau rochiile elegante prin bivuacurile cazacilor din Champs-Élysées. Sigur că era o privelişte cu totul deosebită să-i vezi pe acei locuitori de pe Don, exercitându-şi liniştiţi obiceiurile de acasă, în mijlocul Parisului. N-aveau corturi, şi niciun fel de alt adăpost. De fiecare copac, erau legaţi câte trei sau patru cai, iar călăreţii, aflaţi la doi paşi de ei, şedeau jos, pe pământ, discutând între ei, cu o voce foarte plăcută şi cu un accent melodios. Cei mai mulţi lucrau: îşi reparau lanţurile, tăind şi făcând altele noi, îşi dregeau încălţămintea, hamurile cailor sau adaptau, după nevoile lor, unele lucruri pe care le jefuiseră. Erau totuşi cazaci din armata regulată şi, cum nu făceau decât serviciul de cercetaşi, erau mai puţin fericiţi decât confraţii lor, cazacii din armata neregulată. Uniformele lor erau frumoase: pantaloni largi, albaştri, o tunică de dalmatică groasă, tot albastră, căptuşită cu vatelină la piept şi strânsă tare, în jurul taliei, cu o centură de piele neagră şi lucioasă, cu catarame şi ornamente de aramă sclipitoare, de care atârnau armele. Acest costum semi-oriental şi bizara lor atitudine, pe cal, ’ unde stăteau mai mult în picioare – căci şaua ridicată îi scutea să-şi mai îndoaie genunchii – îi făcuseră să devină obiectul curiozităţii tuturor gură-cască din Paris. Îi lăsau să se apropie de ei, dar mai mult pe femei şi pe copii, aceştia din urmă urcându-li-se pur şi simplu, în cap. Am văzut femei luându-le veşmintele în mână ca să le cerceteze cum erau cusute. Din când în când, cazacii scoteau câte un mormăit; atunci, curioşii se dădeau speriaţi înapoi. Ei izbucneau în râs

şi-i făceau să râdă şi pe cei care se speriaseră. Pe bărbaţi nu-i prea lăsau să se apropie de ei; îi îndepărtau printr-un gest calm, cu mâna, şi rosteau un cuvânt care probabil că însemna „dă-te mai încolo”, sau aşa ceva. Consemnul se pare că nu era chiar atât de riguros, căci dacă un bărbat era însoţit de o femeie sau de copii, îl lăsau totuşi să se apropie.

Sigur că aveau motivele lor să stea mai mult pe lângă bidivii, căci niciodată, sub niciun pretext, nu se mişcau de lângă ei. Dacă nu stăteau pe pământ, stăteau pe cai. Pentru a circula în interiorul bivuacului, de la un capăt la altul, mergeau călare. Îi vedeai adesea ţinându-şi lancea într-o mână şi un ulcior sau o gamelă sau chiar o ulcică în cealaltă, ducându-se să-şi facă treburile micului lor menaj. Am spus ulcică, pentru că am văzut un cazac ridicându-se liniştit, urcându-se pe cal, luându-şi lancea, aplecându-se până la pământ pentru a apuca o ulcică, ducându-se la treizeci de paşi de acolo ca s-o umple cu apă dintr-un hârdău care era păzit de o gardă, bându-şi apa şi reîntorcându-se la locul său cu ulcica goală, coborând de pe cal, reaşezându-şi lancea alături de celelalte şi reluându-şi munca.

Aceste obiceiuri nomade ni se păreau atât de ciudate, încât ele ne aţâţau curiozitatea pe care ne-o satisfăceam cu atât mai multă plăcere cu cât eram convinşi că afacerile noastre mergeau destul de bine. Succesul partidului regalist ne făceau să nu mai simţim ruşinea unui bivuac străin în Champs-Élysées. Datorez această mărturisire tatălui meu, care nu împărtăşea deloc acea impresie a noastră şi pe care nu l-am putut determina pentru nimic în lume să vină să vadă acel spectacol pe care el se încăpăţâna să-l socoată mai mult trist decât curios.

Capitolul II

Biletul prinţului de Talleyrand. Temerile aliaţilor. Spectacol la Operă. Greşelile partidului regalist. Vizita generalului Pozzo di Borgo. Ţarul Alexandru. Purtarea sa. Broşura domnului de Chateaubriand. Efectul ei. Povestirea domnului de Lescour.

În seara zilei de joi, domnul de Nesselrode mi-a spus:

— Vreţi să vedeţi documentele în urma cărora ne-am hazardat să ne îndreptăm către Paris?

— Sigur că da.

— Poftiţi, priviţi-le!

După care, a scos din buzunar o bucăţică de hârtie ruptă şi şifonată, pe care era scris cu cerneală simpatică: „Pipăiţi drumul ca nişte copii care merg pe picioroange. Puteţi tot ceea ce vreţi; şi vreţi tot ceea ce puteţi. Cunoaşteţi acest scris! Aveţi deplină încredere în cel ce vă aduce biletul!”

Nu mă înşelasem nicio secundă în presupunerile mele: biletul, scris de Talleyrand, după retragerea aliaţilor din Montereau, îi ajunse din urmă aproape de Troyes, şi instrucţiunile date purtătorului acestei ciudate scrisori de acreditare avură o influenţă hotărâtoare în ceea ce priveşte intrarea aliaţilor în Paris. Totuşi, ceea ce-i decise definitiv, a fost faptul că retragerea era foarte uşoară, că puteau părăsi oricând Franţa prin Flandra şi nu prin Champagne care era epuizată, dezolată şi gata să se ridice împotriva lor. Căci străinii erau mai neliniştiţi şi mai miraţi de şederea lor în Paris, decât eram noi. Nu erau chiar atât de orbiţi de partidul regalist, nici atât de dezamăgiţi de prestigiul pe care-l inspira încă numele lui Napoleon. Minunile campaniilor din Franţa nu le îngăduiau să creadă în distrugerea atât de completă şi de reală a armatei, încât se aşteptau, din clipă în clipă, s-o vadă ivindu-se pe caldarâmul Parisului. Totuşi, aveam dreptate când spuneam că ţara era atât de dezgustată, de obosită, de dornică de tihnă, atât de sătulă de glorie încât i se acrise de împărat şi de campaniile lui şi nu mai dorea nimic altceva decât siguranţa zilei de mâine. Niciodată nu s-a întâmplat ca sentimentul patriotic să slăbească în asemenea hal în Franţa. Poate că împăratul, prin uriaşele sale cuceriri, îl slăbise, tinzând chiar să-l şi stingă cu totul. Noi nu vedeam un compatriot într-un francez din Roma sau din Hamburg. Poate – şi cred asta – că sistemul de a decepţiona lumea, pe care-l adoptase, izbutise şi el să dezguste poporul. Buletinele nu vorbeau niciodată decât despre triumfurile noastre, armata franceză era invariabil victorioasă, armata duşmană totdeauna făcută praf şi totuşi, din eşec în eşec, ea sosise de pe malurile râului Moscova pe malurile Senei. Nimeni nu credea în relatările oficiale. Îţi sfărâmai creierul ca să dezlegi

această enigmă, aşa că masele începeau să mai privească cu interes evenimentele pe care erau obligate să le ghicească. Împăratul se străduise atâta să ne convingă că toate astea erau treburile sale şi nu ale noastre, încât izbutise într-adevăr ca ele să nu mai intereseze pe nimeni. Orice-ai fi gândit sau ai fi spus – de-a lungul anilor – în 1814, toată lumea, fără a excepta armata şi funcţionarii publici, erau atât de obosiţi, încât nu doreau decât să se vadă scăpaţi de o activitate care încetase de a mai fi dirijată de o voinţă înţeleaptă şi raţională. Ducele de Raguse mi-a povestit o dată cam care erau relaţiile sale cu împăratul, într-o frază care – într-un anumit fel – putea fi aplicată întregii naţiuni:

— Când împăratul spunea: „Totul pentru Franţa!” îl slujeam cu entuziasm: când spunea „Pentru Franţa şi pentru mine!”, îl slujeam cu zel; când spunea: „Pentru mine şi Franţa”, îl slujeam cu supunere; dar când spunea: „Doar pentru mine!”, simţeam nevoia să-i întorc spatele.

Ei bine, la fel raţiona şi Franţa care îşi dăduse seama demult că împăratul se ocupa de interesele ei. Şi cum popoarele – mai mult decât indivizii – sunt în general ingrate, Franţa a uitat şi ea imensele binefaceri pe care i le-a făcut Napoleon, şi până la urmă l-a copleşit cu reproşuri. La rândul său, posteritatea va uita aberaţiile şi micimile acestui geniu sublim. Ea va poetiza şederea lui la Fontainebleau; va ezita să amintească – după rămasul bun atât de eroic pe care şi i-a luat de la vulturii vechilor sale batalioane – discuţiile şi insistenţele depuse pentru a obţine câteva mobile după ce a fost trimis în exil, şi va avea dreptate. Când o figură ca cea a lui Bonaparte apare peste secole, nu mai trebuie amintit nimic din ceea ce i-ar putea umbri cât de cât strălucirea. Trebuie totuşi să explicăm contemporanilor că – năucit de atâta lumină – nu mai găsise şi nu mai simţise altceva decât suferinţă.

Vineri, devreme, domnul de Nesselrode ne spuse că suveranii vor merge la Operă. Iată-i deci pe oamenii noştri alergând după loji şi făcându-ne rost cu forţa, de una Florăresele au fost pur şi simplu rechiziţionate, ca să ne procure, de unde-or şti – crini; ne-am dus la spectacol coafate, împopoţonate şi cu nişte enorme buchete de flori. Bărbaţii purtau cocarda albă la pălărie. Până atunci, totul

mersese bine. Dar simt cum mă năpădeşte roşeaţa, fiindcă mă văd obligată să istorisesc felul cum s-au comportat francezii noştri la acel spectacol.

Cu o clipă înainte de sosirea suveranilor în loja imperială, câţiva tineri au acoperit, cu o batistă, vulturul de pe draperia ce împodobea loja. După spectacol, aceiaşi tineri, doborâră şi sparseră cu ciocanul acel vultur, în aplauzele întregii săli. M-am simţit îngrozitor de prost, cu conştiinţa încărcată, fără să pot spune exact ce anume mă apăsa astfel. Acea demonstraţie avea un subînţeles, semnifica, desigur, căderea lui Bonaparte şi reîntoarcerea Bourbonilor; dar lucrurile nu-mi erau destul de clare. După două zile, un om, urcând pe scenă, a prins cu ace pe cortină o hârtie mare, albă, pe care erau desenate trei flori de crin, înlocuind astfel vulturul. Lumea s-a arătat plină de entuziasm, iar ţarul Alexandru ridicându-se în picioare, în lojă, a aplaudat gestul.

Partidele noi erau convinse că ele reprezintă întreaga naţiune. Ne-am convins cu câteva zile mai înainte că nu eram decât o fracţiune infimă şi totuşi ne îngăduiam să înfruntăm, veseli, sentimentele onorabile ale unei ţări întregi şi să le jignim crunt pe cele ale armatei. Acel vultur – pe care ea îl purtase, victorioasă, prin toate capitalele Europei – noi îl aduceam acum drept jertfă locuitorilor aceloraşi capitale care, poate că văzând de ce sentimente antinaţionale suntem în stare, pierduseră şi bruma de respect ce o mai aveau faţă de noi. Partidul doborât era sincer convins de sentimentele noastre şi se pare că nu-l mira faptul că comportarea sa generase atâta ură. Regret că trebuie s-o mărturisesc, dar partidul regalist a dovedit foarte puţină dragoste de patrie, şi foarte multă faţă de sine; cearta care a izbucnit între diversele clase, a făcut nobilimea ostilă faţă de pământul ale cărui privilegii îi erau încă necunoscute şi chiar mă tem că se simţea mai apropiată faţă de un nobil străin decât de un burghez francez. Interesele comune, o dată şifonate, au Stabilit afinităţi între clase şi au zdrobit naţionalităţile.

Într-o vineri, zi de Operă, eram la masă, când uşa sufrageriei se deschise cu zgomot şi un general rus se năpusti, valsând în jurul mesei şi cântând: „Ah, prieteni, bunii mei prieteni, dragii mei prieteni.” Primul nostru gând a fost

că aveam de-a face cu un nebun; dar iată că fratele meu strigă: Dar e Pozzo!

Într-adevăr, el era. Comunicaţiile fuseseră atât de dificile în timpul regimului imperial încât, cu toată strânsa prietenie care exista între noi, habar n-aveam că se afla în armata rusă. Nici el nu ştiuse unde să ne caute decât cu câteva minute mai înainte de a da astfel buzna în casa noastră. Ne însoţi la Operă şi de atunci n-a trecut zi în care să nu-i vedem, cel puţin o dată. Datorită lui am fost iniţiată într-o mulţime de lucruri, numai fiindcă găsise în mine trei calităţi destul de rare la o femeie: discreţie, interes şi siguranţă, şi fiindcă îi plăcea să *„sfoggursi”*[55], cum spunea el, alături de mine. Mă pretam la toate aceste lucruri, cu atât mai multă plăcere cu cât m-a pasionat întotdeauna politica. Socot că atunci când nu eşti îndeajuns de pregătit sufleteşte să te preocupi de viaţa viitoare, despre care se spune că ar fi veşnică, lucrul cel mai demn de interes pentru un spirit serios, este situaţia naţiunilor de pe acest pământ. Prietenii mei mă informară că, ieşind pe la ceasurile patru de la teatru, unde aplaudaseră inaugurarea florilor de crin, ţarul Alexandru trebuia să se urce în trăsură ca să se ducă la cartierul general al armatei. Generalul Pozzo rămăsese acreditat pe lângă guvernul provizoriu, căruia trebuia să-i transmită ordinele ţarului. Precauţiile luate în această împrejurare, de către aliaţi, pentru a fi se asigura retragerea fără a mai trece prin Paris, dovedesc câtă spaimă le inspira încă acea toată armată napoleoniană cu care s-ar fi putut trezi în faţa lor, precum şi numele marelui Napoleon. Numai că, în Franţa, el nu mai avea nicio putere.

În sfârşit, broşura domnului de Chateaubriand, *Bonaparte şi Bourbonii,* tipărită cu o rapiditate care nu era chiar pe măsura nerăbdării noastre, apăru. Îmi amintesc că am citit-o, plină de o admiraţie de care, evident, că mi-a fost grozav de ruşine mai târziu, când mi-a căzut din nou în mână. Autorul îi făcuse un asemenea proces de intenţie lui Napoleon, prin tămâia pe care a ars-o pe altarul din insula Sfânta-Elena, încât se pare că nimeni nu l-a mai judecat atât de aspru şi de sever, ca el. Deşi la început îi dădusem dreptate, cu timpul –

55 Să-şi descarce sufletul, (it.).

judecând la rece şi cu mai multă înţelepciune – mi-am dat seama că de fapt, ceea ce făcuse el, fusese o adevărată crimă. Străinii, mai puţin orbi decât noi, şi-au dat seama de toată nedreptatea acelei lucrări, iar ţarul Alexandru s-a simţit pur şi simplu ofensat. El n-a uitat cât de mult îl respectase pe omul atât de violent atacat chiar de unul dintre compatrioţii săi. Domnul de Chateaubriand se şi vedea într-o funcţie mănoasă de Stat. Dar nimeni, în afară de el, nu se gândea la aşa ceva. Atunci jucă şi ultima carte şi ceru o audienţă particulară ţarului Alexandru. Am primit însărcinarea să vorbesc cu contele de Nesselrode, şi Chateaubriand a fost primit în audienţă. Ţarul nu-l cunoştea decât în calitate de scriitor; Chateaubriand îl aşteptă într-un salon, împreună cu domnul Étienne, autorul unei piese pe care Alexandru o văzuse în ajun. Străbătând apartamentul, ca să iasă afară, ţarul dădu cu ochii de cei doi. Vorbi mai întâi cu Étienne, despre piesa sa, apoi îi spuse un cuvânt lui Chateaubriand despre broşura lui pe care pretinse că încă nu avusese vreme s-o citească, recomandă înţelegere deplină între cei doi scriitori, le spuse că oamenii de litere aveau menirea, unii să-l lumineze, alţii să-l. Distreze, şi nu să se ocupe de politică, după care plecă fără să-i dea răgazul domnului de Chateaubriand să scoată o vorbă. Acesta îl privi prea puţin conciliator pe Étienne, după care ieşi furios din salon. Contele de Nesselrode, care era totuşi supărat, nu se putu abţine să nu râdă când îmi istorisi amănuntele acelei întrevederi. Nici acum nu ştiu dacă acea asimilare cu Étienne fusese o mică răutate sau pur şi simplu o greşeală a ţarului. De atunci, domnul de Chateaubriand avu precauţia de a-l evita. Chiar a doua zi după intrarea aliaţilor, el se împopoţonă cu o uniformă pur şi simplu fantezistă, peste care îşi pusese un cordon lat, de mătase roşie, de care atârna o imensă sabie turcească ce se târa pe parchet, producând un zgomot formidabil. Aducea mai curând a căpitan de piraţi decât a scriitor paşnic şi la locul lui. Acel costum îl făcu, într-un fel, ridicol, până şi în ochii celor mai înflăcărate admiratoare ale sale.

Nu mai ştiu în care din zilele acelei săptămâni atât de pline de peripeţii, unul dintre părinţii mei mă asigură că-l cunoştea pe ofiţerul care susţinea că ar fi primit ordinul, în ziua bătăliei

din Paris – ordin adus de domnul de Girardin – să arunce în aer depozitul de muniţii de la Invalizi. Aceste vorbe se repetară în salonul meu şi ajunseră la urechile domnului de Nesselrode; el mă întrebă dacă puteam afla numele acelui ofiţer şi dacă puteam obţine unele amănunte despre toată acea tărăşenie. Am chemat persoana care îmi istorisise povestea. Ea repetă că domnul de Lescour, ofiţer de artilerie, comandantul depozitului de la Domul Invalizilor, fusese chemat marţi seara, la grilajul Palatului, unde îl găsise pe domnul conte Alexandre de Girardin, călare, alb de praf din cap şi până în picioare, care-i poruncise – din partea lui Napoleon – să arunce în aer depozitul cu praf de puşcă; cum domnul de Lescour nu-şi putuse reprima un gest de groază, domnul de Girardin întrebase:

— Şovăi, domnule?

Lescour, temându-se atunci ca nu cumva un altul să fie însărcinat cu această înspăimântătoare treabă, îşi venise repede în fire şi răspunsese:

— Nu, domnule general, n-am şovăit niciodată să îndeplinesc ordinele şefilor mei!

Că, după acest răspuns, domnul de Girardin plecase în galop. Persoana care îmi povestise toate aceste lucruri se oferi să mi-l aducă, a doua zi dimineaţă, pe Lescour, la mine acasă. Domnul de Nesselrode mă rugă să consimt. Ducele de Maillé, de faţă la această povestire, îşi aminti că-l văzuse pe domnul de Girardin pe podul Ludovic al XVI-lea, în ziua şi la ora indicată, gonind călare şi că se mirase foarte tare să-l vadă că o ia spre dreapta, adică spre Domul Invalizilor.

Domnul de Lescour veni la mine, a doua zi; primisem mai înainte un bilet de la contele de Nesselrode care mă ruga să i-l trimit lui. Omul se duse, fu prezentat ţarului Alexandru, apoi primi o droaie de felicitări şi de complimente, precum şi ordinul Sfânta Ana pentru că nu aruncase depozitul în aer. Se înapoie la mine în culmea bucuriei şi a recunoştinţei. Mi se păru a fi un om foarte simplu şi foarte cinstit.

După câteva zile, prinţesa de Vaudémont, protectoarea sa, îl mustră zdravăn pentru că făcuse publică această afacere. Îl duse la masă la doamna de Vintimille. Doamnele de Girardin şi de Greffulhe, nepoatele sale, care se aflau şi ele acolo, plânseră cu hohote auzind povestea. Generalul Clarke, de

care Lescour avea obiceiul să asculte, fiindcă fusese ministru de război, îi reproşă că se vânduse duşmanului. Îl înconjurară şi-l înghesuiră cu întrebări, căci voiau să obţină cu orice preţ, de la el, o dezminţire. El nu consimţi, dar piuă la urmă, îl obligară să dea o declaraţie semnată unde, confirmând că ar fi primit un ordin verbal de la un ofiţer superior, adăugase că între timp se întunecase, că nu era sigur că ar fi recunoscut persoana şi că numind-o, putea foarte bine să se înşele. Plecând de acolo, veni glonţ la mine să-mi povestească ce păţise.

— Domnule de Lescour, i-am spus, eşti pierdut. Când spui lucruri de o asemenea gravitate, trebuie să fii sigur că în nicio împrejurare nu vei schimba nici cel mai mic amănunt, iar faptul că acum ai retractat cele spuse mai înainte poate avea urmări foarte grave. Îmi dau seama că ceea ce ai făcut va isca bănuieli în ce priveşte sinceritatea dumitale, iar persoanele care ţi-au smuls această mărturisire, profitând de slăbiciunea dumitale, vor fi primele care vor profita de ea pentru a te scoate vinovat.

Bietul om îşi dădu seama că aveam dreptate şi fu disperat; ceea ce i-am prezis, n-a întârziat să se întâmple. S-a stabilit imediat că domnul de Lescour era un aventurier ticălos, care inventase toată acea poveste, ca să parvină; i se dădu pe loc o slujbă oarecare în la Cette, şi-l expediară acolo. Domnul de Girardin continuă să se bucure de favoarea prinţilor noştri, iar bietul Lescour continuă să fie persecutat cumplit de el. Nu l-am mai revăzut, aşa că nu mai ştiu ce s-a mai întâmplat cu el.

În general, majoritatea celor vinovaţi, au respins acuzaţia că ar fi vrut să arunce pulberăria în aer, ca falsă şi nefondată. Totuşi, dacă mă gândesc la plecarea precipitată a doamnei Bertrand, care a avut loc la porunca soţului ei, la solicitările atât de insistente ale domnului de La Touche ca să ne determine să plecăm în aceeaşi zi cu ei, la vizita rapidă a domnului de Girardin la Statul Major ca să afle de capitulare înainte de a se reîntoarce la Juvisy, unde îl aştepta Napoleon, şi, în sfârşit, de întâlnirea de pe pod a domnului de Maillé, care-l văzuse clar apucând-o spre Domul Invalizilor şi încă foarte grăbit, dorind probabil a se reîntoarce cât mai repede la Fontainebleau, mărturisesc că sunt gata să dau crezare

spuselor domnului de Lescour şi să-l privesc ca pe o victimă a propriei sale slăbiciuni.

Capitolul III

Mareşalul Marmont. Bătălia din Paris. Şederea la Essonnes. Mareşalul Marmont începe discuţiile cu aliaţii. Sosirea mareşalilor la Essonnes. Conferinţă la ţarul Alexandru. Mareşalul Marmont află că corpul său de armată părăseşte localitatea Essonnes, în pofida ordinului său. Mâhnirea sa. Comportarea lui curajoasă la Versailles. Scrisoarea generalului Bourdesoulle. Răspunsul dat mareşalilor. Comportarea mareşalului Ney. Primejdiile care ne pândesc fără să ştim. Oamenii trimişi să mă salveze. Bonomia cazacilor. Formarea unei gărzi de onoare.

Acum trebuie să relatez, cu silă, ceea ce Istoria nu se va putea abţine să nu numească „greşeala mareşalului Marmont”[56]. Sigur că o va spăla de toate calomniile de care a fost mânjită, dar sincerul ataşament pe care-l am pentru el, mă obligă să mă necăjesc că o faptă ce putea fi atât de lesne apărată a fost pusă pe seama unui om pentru care numai gândul la o asemenea faptă ar fi constituit o fără-de-lege. Adevărul e că mareşalul n-are altă vină decât aceea de a fi intrat în tratative cu prinţul de Schwarzemberg[57], fără ştirea împăratului. Dar el era mult prea ataşat de Napoleon; acesta îl copleşise cu prea multă bunăvoinţă, fusese răsplătit cu prea multe favoruri de către stăpânul lui, ca să nu-şi joace rolul până la capăt sau, mai bine-zis, ca să nu-şi facă datoria de a rămâne legat de soarta lui Napoleon. El însuşi şi-a dat seama de acest lucru, şi faptul a exercitat o influenţă nefastă asupra tuturor acţiunilor sale, făcându-l groaznic de nefericit,

---

56 *August Viesse de Marmont* (1774-1852), duce de Raguse, mareşal al Franţei. A luptat în Portugalia şi la Leipzig şi s-a distins la Marna în timpul campaniei din 1814. După cucerirea Parisului de către aliaţi, a tratat în secret cu ei, ceea ce a dus la inevitabila abdicare a lui Napoleon.

57 *Karl Filip von Schwarzenberg* (1771-1820), prinţ austriac, general şi diplomat; a comandat armatele aliate care s-au luptat la Dresda şi Leipzig şi au invadat Franţa (1813).

până în cea din urmă zi a vieţii. Am avut posibilitatea să mă ocup îndeaproape de toată această afacere; mi s-a încredinţat sarcina de a face o relatare exactă a ei, aşa că am cercetat adevărul cu atât mai multă atenţie cu cât nu voiam ca el să se bată cap în cap cu niciuna dintre faptele ce urmau a fi relatate. Toate acele documente au fost strânse şi înmânate, în 1831, domnului Arago[58], care zicea că dorea să le publice. Dar, aşa cum se întâmplă cel mai adesea, lui Arago i-a lipsit curajul de a se ocupa de un amic proscris. Iată totuşi ce am demonstrat eu, cu cea mai mare exactitate, în legătură cu acest eveniment.

Napoleon a venit să inspecteze oastea lui Marmont, care se afla în tabără la Essonnes; l-a lăudat, cu multă căldură, pentru felul cum se purtase în afacerea cu Parisul, unde ţinuse duşmanul în şah încă patru ceasuri după ce primise ordinul de a capitula. Făgăduise întregului corp de armată o răsplată, precum şi toate gradele cerute de mareşal. Pe urmă, începuse a discuta cu el amănuntele planurilor pe care urma să le pună în practică, ulterior. După ce-a isprăvit, i-a dat ordin să pornească, în toiul nopţii, cu zece mii de ostaşi ca să cucerească postul de pe colina Belleville.

— Sire, dar n-am decât patru mii de oameni cu care pot pleca.

Împăratul trecu la altceva, apoi, după câteva minute, aduse iar vorba de cei zece mii de ostaşi. Mareşalul repetă că n-avea decât patru mii de oameni sub ordinele sale, ceea ce-l determină pe Napoleon să-i spună că, pe cutare drum, dispunea de cinci mii de oameni, pe altul, de trei mii, iar pe al treilea, mai avea încă două mii de artilerişti, vorbind cu atâta seninătate de parcă ar fi scos din mânecă zece mii de cărţi de joc şi nu zece mii de soldaţi. Şi totuşi faptul nu era o aberaţie: Napoleon adoptase această tactică în toate campaniile sale şi ea îi reuşise. După ce i-a dezvăluit planul său lui Marmont, acesta l-a întrebat pe unde şi cum va trece râul Marna. Împăratul s-a bătut cu palma peste frunte, apoi a zis:

---

58 *François Arago* (1786-1853), astronom şi fizician francez de mare faimă. Spirit liberal, foarte popular, a fost numit membru al guvernului provizoriu în 1848 şi a condus o vreme ministerele de război şi de externe.

— Ai dreptate, e cu neputinţă! Trebuie să ne gândim la alt plan de a încercui Parisul! Pune-ţi şi dumneata mintea la contribuţie! De îndată ce-ţi va veni vreo idee, înştiinţează-mă. Până atunci, aşteaptă noi ordine.

Împăratul se reîntoarse la Fontainebleau. Mareşalul Marmont rămase cufundat în gândurile lui, de a „încercui Parisul", Parisul păzit de două sute de mii de ostaşi străini, care aşteptau din zi în zi, alte două sute de mii; care să încercuiască acest oraş doar cu cel mult treizeci de mii de oameni de care putea dispune împăratul? Prevedea pieirea acestei sărmane armate şi poate şi distrugerea capitalei dacă – aşa cum nădăjduia Napoleon – ar fi reuşit să facă să izbucnească unele demonstraţii ostile armatelor aliate. Nu era pentru prima oară când planurile împăratului i se păruseră iraţionale, unele chiar frizând nebunia, având în vedere mijloacele care-i mai rămăseseră.

În seara bătăliei de la Champaubert, şefii oştilor, care luaseră parte la acea bătălie, luau masa la împărat. Fiecare înfuleca ce putea, pe măsură ce bucatele mai ajungeau până la el. În afară de masa principală, mai existau alte cinci sau şase mese unde se aflau, printre alţii, Marmont şi generalul Drouot.

Împăratul se fâţâia de colo, colo, zugrăvind situaţia şi încercând să le arate ofiţerilor săi că ei se aflau mai aproape de malurile Elbei, decât aliaţii – de cele ale Senei. Băgă imediat de seamă puţinul entuziasm de care se bucurară cuvintele sale, printre mareşali; fiecare privea în farfuria lui, fără să-şi ridice ochii. Atunci, apropiindu-se de generalul Drouot şi bătându-l pe umeri, împăratul îi spuse:

— Ah, Drouot, mi-ar trebui zece oameni ca dumneata!

— Nu, sire, v-ar trebui o sută de mii!

— Acest nobil răspuns puse capăt oricărui plan de luptă.

Ducele de Raguse[59] se afla sub povara amintirilor sale şi a unor impresii destul de penibile, când iată că se apropie de el domnul de Montessuis. Fusese aghiotantul său şi rămăseseră în relaţii foarte strânse, deşi acesta din urmă devenise un regalist înfocat. Îi aducea ducelui documentele şi proclamaţiile publicate la Paris: destituirea împăratului de

59 Adică mareşalul Marmont.

către Senat, ordinele guvernului provizoriu şi în sfârşit, un teanc de scrisori de la multe din persoanele ce se raliaseră acestui guvern şi care-l rugau pe general să le urmeze exemplul; generalul Dessolles, prietenul său intim, domnul Pasquier, a cărui onoare şi cinste i le cunoştea, se numărau şi ei printre cei ce trecuseră de partea guvernului. I se arăta importanţa de a pune la dispoziţia guvernului provizoriu o oaste care să poată ocupa un loc cât mai onorabil în Consiliul puterilor străine; i se mai strecură la ureche că aceeaşi forţă armată ar putea fi de folos chiar propriei sale familii, pe care soarta se părea că avea de gând s-o apropie de tronul strămoşilor săi. Montessuis făcu să sune frumos numele de Monk, arătându-i mareşalului cât de măreţ era rolul de salvator al patriei. Îi flutură prin faţa ochilor o Franţă ce-l binecuvânta, înălţându-i, în semn de recunoştinţă, monumente şi instituţii pe care i le datora atât lui cât şi armatei sale. Pe de altă parte, generalul îşi aminti la rându-i de vorbele lipsite de temei ale împăratului, şi avu slăbiciunea să se lase atras de partea guvernului provizoriu. Îi adună deci pe şefii corpurilor de armată, mult mai numeroşi decât armata care mai rămăsese. Le vorbi despre propunerile ce i se făcuseră şi despre situaţia în care se aflau. Toţi, cu excepţia generalului Lussot, fură de părere să se supună guvernului provizoriu. Domnul de Montessuis primi sarcina de a lua legătura cu cartierul general al prinţului de Schwarzemberg. Urmară unele propuneri din ambele părţi, evident, nimic scris.

Asta era starea lucrurilor când mareşalii trimişi la Fontainebleau pentru a cere Regenţa, sosiră la Essonnes, Deţin restul amănuntelor de la mareşalul Macdonald care, după ce mi le-a istorisit, şi-a dat osteneala să le dicteze, fiindcă eu tocmai căutam informaţii exacte pentru nota pe care voia s-o scrie domnul Arago. Adevărul e că mareşalii nu primiseră niciun ordin să se alăture mareşalului Marmont. Se îndreptaseră către el, dar o dată ajunşi la doi paşi de oastea sa, începură a aştepta hârtia de liberă trecere pe care o ceruseră la cartierul general al aliaţilor, pe atunci stabiliţi în castelul Chilly. Ei îi arătară motivul călătoriei lor la Paris. Marmont le mărturisi care era situaţia lui faţă de prinţul de Schwarzemberg: putea primi, în fiece clipă, răspuns favorabil

la cererile pe care le făcuse. Dar le mai spuse colegilor săi că se dezicea de orice demers personal până ce nu va fi hotărâtă soarta ţării. Convenirăca el să se ducă să-şi controleze toate posturile şi să facă în aşa fel încât să fie de negăsit până ce se vor întoarce ei, că abia atunci. Vor hotărî ce aveau de făcut şi că vor acţiona împreună.

Mareşalul Ney, observând că acest început de negociere cu unul dintre mareşali, dând speranţa că-i va putea dezbina pe şefii diferitelor corpuri de armată, va îndepărta Regenţa pe care aceştia erau pe cale s-o ceară, ar fi vrut ca şi mareşalul Marmont să fie alături, pentru a dovedi astfel că era de acord cu ei. Ceilalţi fură de aceeaşi părere, iar ducele de Raguse fu de acord să fi se alăture. Înainte de a pleca, dădu nu o dată, ci de trei ori ordin armatei sale să nu cumva să se mişte din Essonnes înainte de înapoierea sa, făgăduind că a doua zi dimineaţă va fi îndărăt. Numai că hârtia de liberă trecere nu sosea din Chilly; mareşalii, impacientaţi de această întârziere, se prezentară la avanposturi şi cerură să fie conduşi la cartierul general al avangărzii, la Petit-Bourg, unde nădăjduiau să fi se dea o escortă. Intrară în sfârşit, în castel; ducele de Raguse, rămase afară, în trăsură. Dar prinţul de Schwarzemberg, care se afla la avanposturi, aflând de la subalternii săi că ducele rămăsese în trăsură, trimise să-l roage să coboare şi să poftească înăuntru. Prinţul discută câteva minute cu el. Îi spuse că propunerile sale fuseseră trimise la Paris şi acceptate. Mareşalul îi răspunse că poziţia lui se schimbase, că toţi ceilalţi camarazi ai săi aveau de făcut o comunicare la care se asocia şi el şi că tot ceea ce se petrecuse până atunci între ei trebuia să fie privit ca nul şi neavenit. Prinţul de Schwarzemberg îl asigură că înţelegea perfect scrupulele sale, după care intrară împreună în salon, spre mirarea celorlalţi mareşali. Ducele de Raguse le povesti ce se petrecuse între el şi prinţul de Schwarzemberg şi cât se simţea de uşurat după această explicaţie. Îi însoţi pe mareşali şi la ţarul Alexandru şi fu cel care vorbi cu cea mai mare însufleţire în favoarea regelui Romei şi a Regenţei. Nu avea cine ştie ce mare merit, pentru că de fapt ei pleda în acel moment cauza lui şi a mareşalilor.

După această conferinţă, ţarul Alexandru ţinu o alta, cu membrii guvernului provizoriu şi cu oamenii care se

compromiseseră cel mai mult în mişcarea regalistă. La început, discutară împotriva familiei Bonaparte, iar apoi împotriva Bourbonilor, convingându-se că discuţia era cât se poate de obiectivă. După Consiliu, care se prelungi până în zori, îi pofti pe trimişii de la Fontainebleau, le spuse că trebuia să-şi consulte aliaţii şi-i chemă la ora nouă, după răspuns. S-a pretins că el ştiuse despre mişcarea de la Essonnes, dar lucrul pare imposibil. Ceea ce e sigur, e că n-a suflat nimănui o vorbă şi că toate discursurile care i-au fost atribuite atât lui cât şi mareşalilor, au fost false. Mareşalii se duseră la Ney[60] ca să aştepte ora fixată de ţar. Tocmai se aşezaseră la masă, când cineva veni să-l înştiinţeze pe mareşalul Marmont că era chemat; ieşi imediat şi se reîntoarse palid ca un mort; mareşalul Macdonald[61] îl întrebă ce i se întâmplase:

— Aghiotantul m-a înştiinţat că generalii mei vor să-mi pună oastea în mişcare, deşi mi-au făgăduit că mă vor aştepta. Aşa că alerg într-acolo ca s-o opresc!

Rostind aceste vorbe îşi încinse sabia şi-şi puse pălăria. Aghiotantul să u era Fabvrier; el îmi istorisi că de-abia plecaseră mareşalii din Essonnes, că Napoleon îl şi chemase la el pe Marmont; un mesaj, un al doilea, apoi un al treilea îl chemau de urgenţă la Fontainebleau; în ultimul, se specifica foarte clar că dacă mareşalul lipsea, să se prezinte la împărat generalul comandant. Neliniştiţi de situaţia lor, generalii se convinseră că împăratul era la curent cu negocierile pe care ei le purtaseră cu duşmanii. Speriaţi de moarte, îşi căutară salvarea punând în mişcare oastea pe care Marmont le interzisese s-o mişte din loc, îndreptându-se către Paris. Mareşalul se năpusti într-o caleaşcă ce aştepta gata de plecare, în curtea mareşalului Ney, dar la barieră nu fu lăsat

---

60 *Michel Ney*, mareşal al Franţei (1769-1815), care s-a acoperit de glorie în războaiele Revoluţiei şi Imperiului. Făcut pair al Franţei de către Ludovic al XVIII-lea, a trecut de partea lui Napoleon în timpul celor „O sută de zile”. În timpul celei de a doua Restauraţii, a fost învinuit de trădare, condamnat la moarte de Curtea Pairilor şi împuşcat.

61 *Alexandre Macdonald* (1765-1840), mareşal al Franţei; după bătălia de la Wagram a fost numit duce de Tarente. A negociat, cu aliaţii, abdicarea lui Napoleon.

să treacă. Trebui să se reîntoarcă la Statul Major, iar de acolo fu îndrumat către guvernatorul oraşului. Pe scurt, pierdu o mulţime de vreme până ce izbuti să-şi procure un paşaport pe care i-l aduse un al doilea aghiotant, colonelul Denis. Acesta îl anunţă că, în ciuda cuvântului dat de generalii săi, că-l vor aştepta, aceştia puseseră oastea în mişcare de îndată ce mareşalul plecase, că el, Denis, o însoţise până la Belle-Epiné, că de acolo o apucase pe drumul spre Versailles unde era gata să ajungă; deci răul fusese făcut şi era ireparabil.

Mareşalul Marmont rămase la Paris; află cât. De furioşi fură soldaţii săi când li se spuse din ce cauză se găseau la Versailles. Marmont se îndreptă imediat într-acolo, dar oastea, profund revoltată, o porni spre Fontainebleau. Alergă după ea, o opri, vorbi, o convinse şi o readuse la Versailles, dând dovadă de una dintre cele mai energice, mai dificile şi mai cutezătoare acţiuni pe care s-a încumetat vreodată cineva s-o încerce.

Iată adevărul adevărat, în legătură cu „greşeala lui Marmont”. Vedeţi că ea nu constă în nimic altceva decât că a încercat să negocieze, fără ştirea lui Napoleon.

Pentru a fi şi mai imparţială, voi mărturisi că mareşalul avea alte păcate; era într-adevăr tipul soldatului francez, bun, generos, brav, candid, vanitos, susceptibil de a se entuziasma de orice fleac, şi totodată omul cel mai inconsecvent din lume. Acţiona întotdeauna după impuls, fără să reflecteze asupra trecutului, fără să se gândească la viitor. Se afla aşezat pe un teren unde toţi cei care-l înconjurau aplaudau orice acţiune despre care presupuneau că i-ar aparţine, şi îi lăudau, fără limite, importanţa. Peste tot era salutat cu numele de Monk; se afirma, printre altele, că hotărârea de a nu cădea la învoială în niciun fel cu Imperiul, fusese luată încă din prima zi, că proclamaţia din 30, constituia dovada că demersul mareşalilor nu putea să aibă succes. Pe de altă parte, se spunea că generalii lui Napoleon nu făcuseră decât să execute ceea ce le propusese el.

Convenţia cu prinţul de Schwarzemberg a fost redactată a doua zi, semnată, antedatată şi trimisă la *Monitor.* Nemulţumit de acest lucru, mareşalul primi o deputăţie a oraşului Paris, care-i mulţumea pentru serviciul pe care i-l

adusese. El o primi şi-i vorbi atât de frumos încât cuvântarea i se tipări în *Monitor.* În sfârşit, dădu – cu mare grijă – impresia că nu săvârşise niciun fel de trădare; n-ar mai fi rămas de dat niciun fel de dovadă în privinţa veridicităţii povestirii pe care am relatat-o, dacă hazardul n-ar fi făcut ca – răscolind printre hârtiile sale, după revoluţia din 1830 – aghiotantul său, domnul de Guise, acelaşi care redactase în 1814 convenţia antedatată, împreună cu prinţul de Schwarzemberg, să găsească în dosul unui sertar al secreterului, o veche scrisoare mototolită. Era cea prin care generalul Bourdesoulle, îi anunţa plecarea trupelor din Essonnes, cerându-i scuze că acţionase contrar ordinelor pe care i le dăduse şi explicându-i că cele trei apeluri ale împăratului îl hotărâseră să pornească la drum, cu oastea după el.

Deşi mareşalul Marmont suferise cumplit din pricina calomniilor răspândite pe seama sa, o dată ce valul trecuse, el nu se mai gândise la scrisoarea aceea de a cărei existenţă uitase complet. Acest lucru ar fi fost de ajuns ca să-l absolve de orice vină. Probabil că acest document va fi cândva publicat; eu personal, l-am citit de mai multe ori.

Mareşalii – însărcinaţi cu propunerile de la Fontainebleau – se prezentară la ora nouă, la ţarul Alexandru, care refuză să trateze cu ei, cerând pur şi simplu abdicarea lui Napoleon. Mareşalii – care rămăseseră la prima veste adusă de Fabvrier – protestară, invocând fidelitatea armatei. Ţarul surâse şi le spuse că oastea lui Marmont se îndrepta către Versailles. Mareşalii plecară fără să mai apuce să-l vadă pe Marmont şi nu mai găsiră nicio urmă a armatei sale pe drumul spre Fontainebleau.

M-am întins cu această povestire, mai întâi pentru că faptele au fost denaturate de partidul regalist, pe urmă, pentru că am socotit că nimeni nu le ştia mai bine decât mine.

Mareşalii, reîntorşi la Fontainebleau, smulseră, cu forţa, abdicarea lui Napoleon. Mareşalul Ney se grăbi să-i înştiinţeze pe aliaţi şi, după ce trimişii la Fontainebleau se reîntoarseră la Paris, mareşalul Macdonald mi-a povestit că toţi câţi erau de faţă, au fost foarte miraţi să-l audă pe contele de Nesselrode mulţumindu-i lui Ney, pentru

„importanta veste” pe care i-o dăduse.

E vremea să revenim la ceea ce se petrecea în tabăra noastră, ca să zic aşa. Luni n-am văzut pe nimeni care să ştie ce se întâmplase, dar marţi dimineaţă, toată lumea începu a se bucura de victoria repurtată. Pozzo îmi istorisi că ziua din ajun fusese foarte zbuciumată. Ţarul Alexandru era înconjurat de oameni care începuseră a se speria de existenţa unei armate într-un oraş ca Parisul. Rapoartele din provinciile ocupate nu erau nici ele menite să liniştească spiritele. Populaţia, sătulă până peste cap de nenorocirile inerente războiului, stătea gata să se răscoale. Tot ce era austriac n-avea urechi decât ca să audă ce se spunea şi limbă, ca să repete ce auzise. Prinţul de Schwarzemberg începea a-şi reproşa proclamaţia pe care Pozzo n-o semnase; era clar că el nu voia să-şi asume răspunderea unei şederi prea lungi la Paris. Se vorbea că – în absenţa împăratului Austriei – urma să dispună de soarta fiicei acestuia şi de sceptrul nepotului său. Regele Prusiei era – după cum ştia toată lumea – plin de supunere faţă de ţarul Alexandru; aşa că toate aceste mari hotărâri nu depindeau decât de el. În această situaţie, n-aveam de ce ne mira că ţarul era atât de agitat, şi nici nu-l puteam ţine de rău că şovăie. Ezitările sale fură, la un moment dat, atât de mari, încât Pozzo crezu partida pierdută nu numai în ziua respectivă, ba chiar şi o bună parte din noapte.

Ducele de Vicence – care până atunci solicitase în zadar, o audienţă – obţinu una şi încă foarte lungă. Audienţele mareşalilor n-au fost nici ele mai scurte. Totuşi, impresia pe care şi-o făcu ţarul Alexandru, fu combătută cu tărie de către persoanele ce alcătuiau guvernul provizoriu şi consiliul său. I se arătă ţarului că nu s-ar fi compromis decât dacă ar fi fost vorba de un angajament scris şi semnat de el. Dacă însă revenea asupra cuvântului pe care şi-l dăduse de a nu trata nici cu Napoleon, nici cu familia sa, soarta tuturor oamenilor care se încrezuseră în el se transforma în exil sau în eşafod. Această problemă de generozitate personală, se pare că avu un mare ascendent asupra lui. Când a trimis după mareşali, la ora nouă, se hotărâse ce avea de făcut şi ce răspuns urma să le dea. Pozzo, contele de Nesselrode şi, poate, şi Talleyrand bănuiau. Dar el nu vru să spună nimănui nimic,

mai înainte de a da impresia că se consultase cu regele Prusiei şi cu prinţul de Schwarzemberg. Marţi dimineaţă, orice ezitare dispăruse, şi noi aflarăm de hotărârea ţarului o dată cu primejdiile care ne pândiseră. Acele primejdii fuseseră reale căci, datorită felului cum ne compromisesem, nu mai aveam altă hotărâre de luat decât s-o pornim cu tot ce aveam, pe urmele armatei lui Alexandru, dacă aliaţii aveau de gând să încredinţeze guvernul, bonapartiştilor. Regenţa n-ar mai fi fost, în fond, decât o tranziţie pentru a se reveni cât mai repede la regimul imperial. Oamenii mei de la Châtenay veniră plângând la mine să-mi spună că nu ştiau ce se va întâmpla cu ei; primarul fugise, ajutorul lui se ascunsese pe domeniul meu. În primele zile, casa mea fusese ocupată de nu ştiu ce stat major care, găsind că pivniţa era bine asortată, luaseră cu ei tot vinul pe care nu avuseseră vreme să-l bea şi o lăsaseră complet goală, fapt care nu-i bucură câtuşi de puţin pe cei care sosiră după ei. Căci se succedară prin acel loc detaşamente din toate armele şi de toate naţiile semănând spaima printre bieţii locuitori ai satului; aceştia aflaseră acum, pe propria lor piele, că cei mai de temut erau bavarezii şi wurtemburghezii. În disperare de cauză, am apelat la prietenii mei ruşi. Prinţul Wolkonski îmi dădu doi cazaci să mă păzească şi un subofiţer, pe care i-am instalat la Châtenay. M-am dus eu însămi cu ei acolo, cu caleaşca escortată de acei locuitori ai stepelor. Sunt nevoită să vă mărturisesc că lucrul mă amuza grozav, fiindcă, peste tot, pe unde treceam, lumea căsca gura la mine, ca la urs. Cazacii, călare pe caii lor mici şi iuţi, îşi sprijineau lancea de pământ, şi-o puneau pe umăr sau o ţineau dreaptă, ca pe o vâslă de corabie. Mi-am găsit oamenii consternaţi; îşi puseseră, bieţii de ei, cocarda albă, ca să poată lucra liniştiţi în grădina ce se întindea de-a lungul străzii Choisy, către Versailles. Dar chiar în dimineaţa aceea, nenorocita de cocardă albă era cât pe-aci să le vină de hac, fiindcă tocmai atunci începuseră a se scurge pe-acolo trupele lui Marmont care se îndreptau către Versailles. Deşi nu mă pricep câtuşi de puţin la strategie, totuşi nu mi-am putut explica cum de-au trecut aceste oşti printre liniile trupelor aliate. Faptul mi s-a părut mai mult decât straniu, şi nu mi-a fost explicat decât după ce m-am întors la Paris.

Cei doi cazaci ai mei erau înarmaţi cu o pancartă plină de peceţi şi semnături cu ajutorul căreia alungau toţi demonii care – purtând zeci de uniforme diferite – se înghesuiau la poarta mea. Unul dintre ei o rupea puţin pe nemţeşte, ceilalţi îl completau în limba rusă cu o asemenea locvacitate încât prusacii păreau tot atât de uimiţi ca şi mine. Pancarta însă, era lucrul cel mai convingător. Ori de câte ori veneam la Châtenay, am văzut-o funcţionând cu cel mai deplin succes. Am mai aflat că, în afară de vin, foştii mei musafiri îmi luaseră toate cuverturile, un număr destul de mare de saltele pe care să-şi culce răniţii şi toate saltelele de puf pe care le goliseră, făcându-şi din drilul trainic un fel de saci cu care-mi pescuiseră toţi peştii din iaz. Acest mod de a pescui mi s-a părut din cale-afară de ciudat. Trebuie, de asemenea, să mai spun că au jefuit toate casele abandonate de paznici şi că le-au incendiat pe cele care au cutezat să le opună o cât de mică rezistenţă. I-am cazat pe cazaci, la grădinar. Nevasta lui se temea de ei ca de dracu, mai ales că unii se apucaseră să le scoată tot felul de zvonuri. În prima seară, în timp ce ea le pregătea supa, pruncul femeii, care dormea liniştit în leagăn, se trezi şi începu să urle. Cazacii vorbiră ceva între ei, apoi unul se îndreptă către copil, îl luă în braţe şi se aşeză cu el pe genunchi, în faţa focului, încălzindu-i picioruşele în mâinile lui mari, în vreme ce ceilalţi doi se maimuţăreau şi-i tot vorbeau pe limba lor. Copilul începu a râde, mamei îi veni sufletul la loc şi, din clipa aceea, se stabiliră între ei cele mai bune relaţii. Când am venit din nou, peste o săptămână, la Châtenay, cazacii îmi spuseră:

— Madam Marie, femeie bună, femeie de treabă!

Iar ea, când era năpădită de treburi, pur şi simplu le arunca ţâncul în braţe. Îi atrăgea grozav sera de flori. Se plimbau ceasuri întregi prin faţa ei, uitându-se pe geam şi, când grădinarul le dărui un buchet de flori, ei îi mulţumiră cu cea mai vie satisfacţie, dar nu se atinseră de el. Datoria lor era să vegheze asupra întregului sat şi de îndată ce se apropia vreun detaşament, cuvântul: „cazaci”, trecea din gură în gură. Stăteau zi şi noapte de veghe, aşa încât – după instalarea lor la Châtenay – nimeni n-a mai cutezat să fure nici măcar un vârf de ac.

Tata, trebuie s-o mărturisesc, nu era chiar atât de abătut

să vadă cocarda tricoloră dată jos. Dar ideea de a-l vedea pe contele de Artois făcându-şi intrarea în Paris, înconjurat numai de străini, îl revolta. Se gândi să alcătuiască un fel de gardă naţională formată din tinerii noştri. Fratele meu a fost primul care s-a înscris în această gardă, condusă de Charles de Noailles, pe care tata îl socotise cel mai nimerit să fie căpitanul acelei gărzi. Charles de Noailles fu încântat şi-şi manifestă recunoştinţa faţă de tata, căruia îi mulţumi cu efuziune. Din păcate, chiar de a doua zi, începură nemulţumirile şi gâlcevile. Se pare că nu eram încă destul de emancipaţi, că ambiţiile în privinţa ocupării unor locuri începuseră a-şi arăta colţii şi că intrigile curtenilor puneau şi ele paie peste foc.

Semnalul a fost dat de Charles de Damas şi de prietenii săi. Deşi strâns legat de familia de Noailles, s-a ridicat, protestând în gura mare, împotriva alegerii lui Charles, vânând, cu un zel nemaipomenit, toate greşelile săvârşite de tatăl acestuia, prinţul de Poix, la începutul Revoluţiei şi instigându-i pe tineri să nu se lase conduşi de Charles de Noailles. Toate astea făcură să scadă, într-o oarecare măsură, dorinţa tinerilor de a alcătui o gardă naţională; totuşi, până la urmă, de Noailles izbuti să adune o sută cincizeci de tineri pe care-i echipă, îi înarmă şi în patru zile fură gata să-l întâmpine pe Monsieur.

Începând din acel moment, seniorii de la vechea Curte n-au mai fost ocupaţi decât de interesele averii şi ale avansării, lor, străduindu-se ca pretenţiile să le fie luate în consideraţie, înaintea altora; aşa se face că ei au constituit una dintre cele mai mari piedici ale dinastiei căreia i se consacraseră. Să nu ne mângâiem însă cu gândul că astfel de sentimente au aparţinut numai aristocraţiei; nu, ele au aparţinut tuturor celor care au avut în mână puterea. Am văzut o a doua revoluţie făcută de burghezie, aşa că numai în cinci zile, toate sentimentele generoase şi patriotice, de care fusese vorba mai înainte, au fost ucise de ambiţiile şi de interesele personale. Dacă am fi ştiut exact cât l-a costat pe împărat voinţa atotputernică de a înăbuşi pretenţiile militarilor, după 18 Brumar, probabil că n-am fi manifestat şi noi acelaşi spirit de intrigă şi de egoism.

Capitolul IV

Te-Deum-ul. Misiune la Hartwell. Înapoierea lui Montsieur. Toţi îşi pun cocarda albă. Locotenentul general al regatului. Reprezentaţia de la Operă. Atitudinea partidului emigrant.

În cea de a zecea zi a intrării lor în Paris, străinii se adunară în Piaţa Ludovic al XV-lea, pentru a înălţa un *Te-Deum.* Am asistat la acest spectacol, din loja ministrului marinei, unde fusesem poftită de prinţul Wolkonski. Nu m-a deranjat prea tare nici mişcarea trupelor, nici zumzăiala lumii adunată în Piaţă; în schimb (se pare că sunetele exercită mult mai multă influenţă asupra mea, decât priveliştea), în schimb, zic, când s-a înstăpânit cea mai deplină linişte şi când cântecele preoţilor au început să răsune, binecuvântându-i pe toţi acei străini, sosiţi din toate colţurile lumii pentru a ne îngenunchea, coarda patriotică, atinsă cu câteva zile mai înainte, când auzisem sentinelele străine strigându-şi parolele, a vibrat din nou, dar de data asta mult mai puternic şi mai îndelung. Mi-a fost ruşine că mă aflam acolo, luând parte la acea umilinţă naţională şi, începând din clipa aceea, am încetat de a mai face corp comun cu străinii. Aş fi putut să fiu totuşi liniştită, având în vedere societatea care se afla în Galeria Palatului Marinei şi care era plină de nevestele generalilor şi ale şambelanilor Imperiului, cu pălăriile împodobite cu de zece ori mai multe flori de crin decât erau ale noastre.

În ziua aceea, Talleyrand îl zori pe tata să se ducă la Hartwell[62] şi să fie purtătorul de cuvânt al guvernului provizoriu. Tata refuză categoric, şi lucrul mi se păru cât se poate de firesc, pentru că eram mult prea pătrunsă de ideea că el nu va voi să accepte să facă nimic. Îl auzisem de atâtea ori repetând că din moment ce timp de douăzeci şi cinci de ani fusese îndepărtat din treburile publice, acum nu mai avea niciun rost să se ocupe de ele, încât nu mă îndoiam nici măcar o clipă că nu se va vârî în nimic. La fel s-a întâmplat şi în primele săptămâni când i-au propus să devină ministru; am surâs, fiindcă ştiam sigur că va respinge orice fel de

62 Reşedinţa lui Ludovic al XVIII-lea, în Anglia.

ofertă. Tata refuzând deci să plece la Hartwell, l-au trimis pe Charles de Noailles. Nu ştiu de ce s-o fi crezut vinovat şi s-o fi acuzat pe nedrept că n-a procedat cinstit; ceea ce ştiu, e că de atunci nu s-a mai simţit atât de apropiat de familia noastră. După ce s-a înapoiat din Anglia, şi-a luat titlul de ducele de Mouchy. Mai târziu, când tata a acceptat totuşi să intre în afacerile publice, am regretat că nu primise acea propunere a lui Talleyrand. Un om înţelept, moderat, rezonabil şi bun cetăţean, ar fi fost mult mai potrivit decât un curtean ca Charles de Noailles. În concluzie, tata nu era făcut din stofa din care sunt croiţi favoriţii; creditul de care se bucurase – dacă se bucurase, într-adevăr – fusese de scurtă durată şi, în acel moment n-ar fi putut face nimic mai bun decât să inspire declaraţia de la Saint-Quen. Era mai mult decât necesară, când a apărut, pentru a repara răul făcut de Monsieur. Acest biet prinţ a fost întotdeauna nenorocirea familiei şi a ţării sale.

N-am să încerc să ascund puţina stimă de care se bucura Monsieur, mai ales că – după tot ceea ce am văzut şi auzit despre el – mi-am putut face o părere cât se poate de justă despre firea lui. Totuşi, entuziasmul e atât de contagios, încât în ziua când a intrat în Paris, m-am bucurat, ca o proastă, împreună cu ceilalţi. Monsieur poseda atât înfăţişarea cât şi vocabularul menite să inspire înflăcărare. Graţios, elegant, darnic, politicos, dornic să placă, ştia să alăture bonomiei, demnitatea. N-am văzut încă pe nimeni care să întrunească toate calităţile demne de dorit pentru un prinţ, aşa cum le întrunea Monsieur: atitudine, limbaj, comportare etc. Adăugaţi la toate acestea o mare urbanitate a moravurilor, care-l făcea, pur şi simplu, fermecător şi iubit de cei din jur. Era susceptibil de familiaritate mai mult decât de afecţiune şi avea o mulţime de prieteni buni de care nu-i păsa nici cât negru sub unghie. Singurul care poate că făcea excepţie, era domnul de Rivière. Şi chiar şi acesta, atunci când îşi afişă făţiş devotamentul şi se împăună cu el, prietenia dintre ei încetă de a mai fi atât de tandră, până în clipa în care numirea domnului de Rivière ca preceptor al ducelui de Bordeaux, o reînsufleţi.

Monsieur dormise – în ajunul sosirii sale la Livry – într-o căsuţă aparţinând contelui de Damas. Aici, în acest loc, se

duse să-l aştepte, călare, garda naţională, proaspăt înfiinţată. El îşi desfăşură toate graţiile, hotărât s-o incinte, ba chiar – la un moment dat – le dărui cele câteva bucăţi de panglici albe pe care le purta la butonieră. Aceasta este originea acelui Ordin al Crinului, pe care risipa cu care a fost împărţit, l-a făcut, pur şi simplu, ridicol. Dar, în primele momente, şi asezonat cu toate dulcegăriile lui Monsieur, i-a încântat pe tinerii noştri. La rândul lui Monsieur avea atâta bunătate întipărită, pe faţă, părea atât de mişcat de acel moment şi atât de departe de orice amintire ostilă sau penibilă, încât înfăţişarea sa era menită să nu inspire altceva decât încredere în frumoasele cuvinte pe care domnul Beugnot le-a tipărit în *Monitor*: „Nimic nu s-a schimbat, nu există decât un francez în plus”.

După câteva zile, avură loc discuţii foarte însufleţite pentru a se şti dacă armata urma să păstreze cocarda tricoloră sau s-o adopte, în mod oficial, pe cea albă. Ducele de Raguse, care ceru cu insistenţă cuvântul, propuse să se păstreze drapelul consacrat prin douăzeci de ani de victorii. Ţarul Alexandru, protectorul tuturor ideilor generoase, fu de acord cu această propunere. Dar ea fu combătută de toţi care, fie din interes, fie din patimă, voiau o contra-revoluţie; alegerea cocardei era semnalul recâştigării vechilor privilegii sau al păstrării celor cucerite de Revoluţie. Domnul de Talleyrand, prea mare politician pentru a nu aprecia importanţa acestei probleme, ar fi hotărât, dacă ar fi fost liber să aleagă – cu totul alte culori. Dar el îi cunoştea perfect pe prinţii noştri şi anturajul lor; ştia cât de mult ţineau ei la forme şi era un mult prea abil curtean pentru a-i înfrunta; se strădui deci să le câştige bunăvoinţa şi, făcând apel la vechile sale amintiri, redeveni omul cu „ochi de bou”. Îl amuză pe ducele de Raguse cu câteva vorbe de duh şi cu câteva speranţe deşarte. În vremea asta, îl determină pe bătrânul mareşal Jourdan să adopte cocarda albă, la Rouen, invocând faptul că toţi soldaţii lui Marmont o purtau. O dată adoptată de un corp de armată, chestiunea era ca şi tranşată.

Ducele de Raguse a fost printre puţinii ofiţeri care au ieşit înaintea lui Monsieur, cu cocardă tricoloră, fapt care nu i s-a iertat niciodată. Această demonstraţie, care i-a îndepărtat de el şi pe bonapartişti, l-a înstrăinat şi de noua Curte. Câţiva

ofiţeri nu purtau niciun fel de cocardă, dar majoritatea adoptaseră cocarda albă. Dimineaţa devreme, aproape toată garda naţională, care se aliniase de-a lungul tufişurilor, avea cocarde tricolore. Dar încet, încet, ele dispărură şi, în momentul în care Monsieur trecu, chiar dacă nu văzu prea multe cocarde albe, în schimb nu mai văzu niciuna tricoloră. Înainte de a isprăvi cu povestea asta a cocardelor, nu mă pot abţine să nu spun că, de pe terasa doamnei Ferrey, de unde văzusem trecând cortegiul, l-am zărit şi pe Alexandre de Girardin, îndreptându-se către barieră, cu o cocardă albă, mare cât o farfurioară de cafea. Domnul Ferrey tresări şi ne spuse că – chiar în aceeaşi dimineaţă – îl întâlnise pe drumul spre Essonnes. Amândoi erau călare. Domnul de Girardin venea de la Fontainebleau. Începu, netam-nesam, o diatribă extrem de violentă împotriva parizienilor şi a trădării ofiţerilor; furia sa împotriva aliaţilor, ura împotriva Bourbonilor erau strigate atât de tare şi în termeni atât de jignitori încât, când ajunse aproape de posturile străine, domnul de Ferrey îşi opri calul, dându-i clar de înţeles că dorea să-şi continue drumul, singur, fapt pe care-l încercase până atunci de mai multe ori, dar fără niciun rezultat. Aşa că domnul de Ferrey nu-şi crezu ochilor văzându-l la ora trei după-amiază, împopoţonat cu ditamai cocarda albă.

Istoria nu ne va povesti decât mult prea târziu greşelile săvârşite de Monsieur în acele zile când – locotenent general al regatului – învenină toate urile, aţâţă toate nemulţumirile şi mai ales, manifestă o lipsă de patriotism care-i scandaliză până şi pe străini.

Contele de Nesselrode mi-a vorbit despre acest lucru în ziua în care Monsieur s-a arătat atât de darnic, încât a vrut să cedeze străinilor toate oraşele noastre întărite; atunci, ţarul Alexandru s-a văzut nevoit să-i stăvilească generozitatea antifranceză. Pozzo ofta din greu şi spunea din când în când:

— Dacă o s-o ţinem tot aşa, o să facem o treabă de mântuială, care nu va dura!

Nu peste mult, avu loc o reprezentaţie solemnă la Operă, la care asistară toţi suveranii aliaţi. Veniră toţi trei (căci împăratul Francisc venise înaintea lui Monsieur), şi luară loc într-o lojă mare din fundul sălii. Monsieur ocupa loja regelui,

unde armele Franţei înlocuiseră vulturul doborât într-un mod atât de puţin elegant. După asta, Monsieur se duse, în timpul primei pauze, să facă o vizită celor trei suverani, în loja lor. În cea de a doua pauză, cei trei îi întoarseră vizita. În acea seară nu fu nimic demn de remarcat, decât admirabila comportare a publicului, tactul cu care sesiză toate aluziile de pe scenă asociindu-le cu toate acţiunile din sală.

Cu cât afacerile politice luau amploare, cu atât regele era aşteptat cu mai multă nerăbdare. În fiece zi, anturajul locotenentului general îl îndemna să ia tot mai pregnant atitudinea unui şef de partid; şi dacă ţarul Alexandru n-ar fi fost acolo ca să-i mai reteze din elan, am fi văzut cu toţii ameninţarea de la Coblenz pusă în practică.

Vechii ofiţeri din armata lui Condé, cei scăpaţi din Vandeea, ieşiseră la suprafaţă, convinşi că ei erau cuceritorii şi chiar dându-şi aere de cuceritori. Obişnuiţi să-şi privească de douăzeci şi cinci de ani cauza lor asociată cu cauza Bourbonilor, văzându-i pe aceştia, pe tron, erau convinşi că triumfaseră. Pe de altă parte, slujitorii Imperiului, obişnuiţi să domine, nu se puteau împăca deloc cu aceste pretenţii nelalocul lor.

Un bărbat care-şi câştigase epoleţii asistând la o sută de bătălii victorioase, era revoltat să vadă ieşind, dintr-un debit de tutun sau dintr-o loterie, un alt bărbat cu epoleţi asemănători, intrând la Tuileries, odinioară exclusiv al lui şi al alor săi, şi apostrofat cu: „Hei, amice!” de cei care locuiau acum acolo. Trebuia să fii foarte dibaci şi foarte imparţial ca să menajezi acele ciocniri, dar Monsieur nu era nici dibaci, nici imparţial. În plus, era aproape imposibil să satisfaci nişte exigenţe atât de fireşti, dar atât de controversate.

Capitolul V

Regele pleacă din Anglia. Vizita ţarului Alexandru, la Compiègne. Nemulţumirea sa. Domnul de Talleyrand este prost primit. Costumul ciudat al doamnei ducese de Angoulême. Declaraţia de la Saint-Ouen. Succesul ei. Înapoierea regelui în Franţa. Atitudinea vechii gărzi. Menţinerea prinţilor. Din nou, Opera.

În sfârşit, guta îi îngădui regelui să plece din Hartwell. Călătoria lui prin Anglia a fost o continuă sărbătoare; prinţul regent l-a primit la Londra cu o măreţie fără pereche. Pozzo a fost trimis de către ţarul Alexandru, să-l salute. L-a găsit la bordul unui yacht englez, unde regele l-a primit ca pe un om faţă de care avea mari obligaţii. Pozzo l-a însoţit până la Compiègne, apoi, continuându-şi drumul, a venit să-i spună ţarului că-şi îndeplinise misiunea. Acesta plecă imediat ca să-i facă o vizită lui Ludovic al XVIII-lea, cu intenţia de a petrece douăzeci şi patru de ore la Compiègne. A fost primit cu cea mai rece etichetă. Regele scormonise în vasta lui memorie şi-şi amintise cam cum erau primiţi, pe vremuri, suveranii străini, de către capetele încoronate ale Franţei. Ţarul nefiind nici lăsat în voia sorţii, dar nici primit cu cordialitate, în loc. Să rămână să discute, ca în familie, cum nădăjduise, ceru să se retragă în apartamentul ce-i fusese rezervat. După ce străbătu trei sau patru saloane, minunat mobilate, despre care i se spuse că fuseseră rezervate lui Monsieur, ducelui de Angoulême şi ducelui de Berry, toţi absenţi, îl târâră prin mai tot. Castelul şi, după ce străbătu o serie de coridoare şi urcă nu ştiu câte scări dosnice, se opri, în sfârşit, în faţa unei uşiţe care dădea într-o odaie mai mult decât modestă: era camera guvernatorului castelului, la nu ştiu câtă distanţă de marile apartamente. Ei bine, tocmai camera aceea i-o destinase Ludovic al XVIII-lea, ţarului Rusiei. Pozzo, care-şi urma stăpânul, trecea prin chinurile iadului, căci vedea cum, cu fiecare cotitură, nemulţumirea stăpânului său creştea. Totuşi, ţarul nu făcu nicio reflecţie. Spuse doar foarte scurt:

— Mă voi reîntoarce chiar în seara asta la Paris; dă poruncă vizitiilor, ca, de îndată ce mă voi scula de la masă, trăsura să fie gata!

Pozzo adusese vorba despre acea odaie sărăcăcioasă, atribuind greşeala neputinţei regelui de a vedea cu ochii lui unde va fi găzduit înaltul oaspete. Ţarul îi răspunse că ducesa de Angoulême – care o făcea pe *House-Keeper*[63] – putea foarte bine să se ocupe de treaba asta. Această mică răutate, de care Pozzo făcu mare haz, descreţi fruntea ţarului, care se reîntoarse în salon, mai puţin nemulţumit;

63 Menajera, (engl.).

masa nu izbuti să dreagă gafa cu apartamentul. Când regele fu anunţat că e servit, îi spuse ţarului să ofere braţul nepoatei sale, iar el o luă înaintea tuturor, legănându-se ca o raţă şi mergând încet, din pricina gutei. În sufragerie nu se afla decât un singur fotoliu, aşezat în capul mesei, în care regele se trânti satisfăcut, şi se servi primul. Toate, onorurile nu-i fură aduse decât lui, cu afectare şi slugărnicie, fără ca cineva să acorde vreo atenţie deosebită oaspetelui, tratat de rege cu un fel de blândeţe paternă. Ţarul califică el însuşi această atitudine, spunând că semăna întru totul cu cea pe care o abordase Ludovic al XIV-lea, când îl primise, la Versailles, pe Philippe al V-lea, alungat din Spania. Nici nu se isprăvi bine masa, că ţarul se şi urcă în trăsură. Era numai el cu Pozzo. Tăcu o bună bucată de vreme, apoi vorbi despre altceva, pe urmă încercă, în sfârşit, cu multă amărăciune, să-şi explice acea primire stranie. Nu fusese vorba de niciun fel de afaceri de Stat, iar de pe buzele regelui sau ale doamnei de Angoulême nu ieşi niciun cuvânt de mulţumire sau de încredere. Nu rostiseră nici măcar o frază cât de cât politicoasă. Începând din clipa aceea, ţarul nu mai avu ochi să-i vadă. Mai apoi, făcu şi primi unele vizite de etichetă ale miniştrilor, dar toate dovezile de prietenie, de prietenie caldă şi intimă, fură rezervate familiei Bonaparte. Această purtare a ţarului Alexandru a contribuit şi ea, într-o oarecare măsură, să-l readucă pe Napoleon în Franţa, în anul următor. Mulţi au crezut că Alexandru regreta că-i aşezase pe tron pe Bourboni. De altfel, îi plăcea să tot repete că toate familiile regale din Europa îşi vărsaseră sângele pentru a-i ajuta pe Bourboni să se urce pe trei tronuri fără ca vreunul dintre ei să fi suferit nici cea mai mică zgârietură.

Această vizită la Compiègne – despre ale cărei amănunte nu mă îndoiesc nicio clipă – dovedeşte până la ce punct adevărul poate deveni câteodată de necrezut. Sigur că Ludovic al XVIII-lea avea mult spirit, mult bun-simţ, niciun pic de patimă, niciun pic de timiditate, o mare plăcere de a se auzi vorbind şi darul cuvintelor frumoase. Atunci, cum de nu şi-o fi dat seama ce foloase putea trage dacă se purta frumos cu Alexandru? Mi-e imposibil să-mi explic acest lucru. Cât despre Madame, ea nu era chiar atât de isteaţă încât să-şi dea seama că, în acea împrejurare, recepţia pe care o dădea

trebuia să fie pe cât de demnă, pe atât de afectuoasă. Anturajul regelui se ocupa şi el de etichetă pentru prima oară. Aşa că dădeau dovadă de un zel de neofiţi şi, în ciuda numelor lor feudale, arborau toată morga şi insolenţa unor parveniţi. Alexandru n-a fost singura persoană care s-a întors profund nemulţumit de la Compiègne. Domnul de Talleyrand, căruia regele îi datora tronul, a fost foarte rece primit de el şi şi mai rece primit de Madame; regele a refuzat, cu o asemenea afectare, să discute cu prinţul despre afacerile de Stat, încât după câteva ceasuri, Talleyrand s-a ridicat şi a plecat, foarte încurcat că, în calitatea sa de ministru şi de şef de partid – nu avea ce le spune colegilor săi. Mareşalii Imperiului fură mai bine primiţi. Regele catadicsi să le spună câteva cuvinte prin care le dovedea că ştia în ce lupte se remarcaseră, apoi adăugă că el nu va separa interesele sale de cele ale Franţei: monarhul se dovedea dibaci. Toate cuvintele bune le păstră pentru câteva cucoane bătrâne de la vechea Curte, care veniră şi ele la Compieigne. În ciuda vârstei lor, fură îngrozite de rochia pe care o purta Madame, o rochie după moda englezească. Lunga despărţire dintre insulele britanice şi continent făcuse ca moda din cele două ţări să fie foarte deosebită. Cu multă greutate, izbutiră s-o convingă pe Madame să renunţe la acel costum străin, măcar în ziua intrării sale în Paris. Ea se încăpăţână să-l păstreze şi l-a îmbrăcat de multe ori după aceea, ori de câte ori nu avea de dat recepţii. Era încă una dintre încăpăţânările sale nemotivate. Adevărul e că biata prinţesă dăduse dovadă de atâta demnitate în nenorocire, încât merita să i se treacă cu vederea unele greşeli, acum, când începuse a-i merge bine. Mama şi cu mine am fost chemate la „sfatul feminin” privind toaletele ce urmau să-i fie expediate la Saint-Ouen.

Regele rămase acolo două zile. Toţi oamenii de seamă se duseră după el. Tata s-a dus şi el şi a fost foarte bine primit de suveran. Madame, deşi văzuse cu câtă bunăvoinţă îl tratase odinioară mama ei, regina, se prefăcu a nu-l recunoaşte. Tata se întoarse mulţumit de vizită, dar supărat de norul de intriganţi ce se agitau în jurul acestei Curţi noi. Unii îşi formulau pretenţiile invocând faptul că făcuseră tot ce putuseră, alţii, dimpotrivă, că nu făcuseră nimic timp de douăzeci şi cinci de ani. Habar n-am despre felul cum a fost

elaborată ceea ce s-a numit „Declaraţia de la Saint-Ouen”, atât de diferită de cea de ia Hartwell, a cărei autenticitate noi am negat-o întotdeauna, dar care, din păcate, era cât se poate de reală. Tot ceea ce ştiu, e că a fost redactată de domnul de Vitrolles[64] şi că am fost mulţumit de felul cum suna. Vedeam în sfârşit, realizându-mi-se dorinţa: ţara mea avea să se bucure de un guvern liberal, iar legitimitatea îşi punea asupră-i pecetea duratei şi siguranţei. Am mai spus-o, mi se pare, că eram mai mult liberală decât burboniană. Numai că m-am bucurat degeaba. O mulţime de oameni începură a se agita imediat, ca să modifice această Declaraţie. N-aş cuteza să spun nici azi că toţi aveau idei retrograde. Poate că totuşi acele formulări li se păreau prea îndrăzneţe în acea epocă. Poate pentru că încă nu primiseră o educaţie constituţională; poate că erau obişnuiţi să simtă frâul cârmuirii administrative; slăbind acest frâu, poate că oamenii politici se temeau că acest bidiviu, încă nu prea bine dresat, să n-o ia razna. Experienţa m-a învăţat să apreciez situaţiile de această natură. Dar, în epoca Declaraţiei de la Saint-Ouen eram încă prea tânără pentru a înţelege aceste lucruri, aşa că mă simţeam mulţumită şi plină de încredere.

Ne-am dus la o familie, pe strada Saint-Denis, de unde puteam asista la intrarea regelui în Paris. Se strânsese o mulţime de lume. Majoritatea ferestrelor erau împodobite cu ghirlande, flori de crin, cuvinte de bun-şosit şi drapele albe.

În ziua sosirii lui Monsieur, străinii avură bunul simţ să-şi consemneze trupele în cazărmi. Oraşul era doar în paza gărzii naţionale, care-şi începea din acea clipă, onorabila carieră de prestare a serviciilor patriotice şi pe care şi-a îndeplinit-o mai apoi, cu atâta cinste. Această tânără gardă începuse încă pe atunci să se bucure de stima aliaţilor şi de încrederea concetăţenilor ei.

Cortegiul regal avea, ca escortă, vechea gardă imperială. Mulţi povestiră stângăciile săvârşite de această gardă, atât înainte cât şi în timpul trecerii cortegiului; ceea ce vă pot spune eu, e că garda asta avea o înfăţişare impozantă, dar atât de rece incit te îngheţa. Înainta cu paşi mari, tăcută şi

64 *Eugène-François d’Arnauld, baron de Vitrolles* (1774-1854), ministru sub Ludovic al XVIII-lea.

morocănoasă, plină de amintirile trecutului. Felul cum arăta îţi tăia orice elan şi-ţi oprea pe buze strigătul de „Trăiască regele!”; din când în când, se mai auzea câte un: „Trăiască vechea gardă!”, dar ea rămânea la fel de rece, ba chiar părea să-şi bată joc de astfel de strigăte. Pe măsură ce trecea, tăcerea sporea; în curând, nu se mai auzi decât zgomotul monoton al paşilor, care parcă te călcau pe inimă. Consternarea e contagioasă, şi tristeţea acestor vechi ostaşi dădea acestei ceremonii impresia că ar fi fost vorba de funeraliile împăratului Bonaparte şi nu de sosirea noului rege. Era deci vremea ca această defilare să ia sfârşit. Nu peste mult, apăru grupul prinţilor. Trecerea lor nu fusese pregătită cu pompa cuvenită; totuşi, au fost primiţi cu oarecare căldură, dar fără entuziasmul care însoţise sosirea lui Monsieur. Oare impresiile să se fi tocit? Lumea să fi fost sătulă de scurta administrare a locotenentului general sau mai curând aspectul gărzii să fi dus la acea răceală? Nu ştiu, dar, din păcate, ea era vădită. Monsieur mergea călare, înconjurat de mareşali, de ofiţerii generali ai Imperiului, de cei ai casei regale şi de cei activi. Regele se afla într-o caleaşcă deschisă, cu Madame alături; în faţa lui, se afla prinţul de Condé împreună cu fiul său, ducele de Bourbon. Madame avea pe cap o tocă cu pene şi era îmbrăcată într-o rochie din lame de argint care-i fusese expediată de la Saint-Ouen, dar găsise totuşi modalitatea de a da rochiei sale pariziene un aspect străin. Regele, îmbrăcat într-o haină albastră, cu nişte epoleţi foarte mari, purta Cordonul albastru şi placa Sfântului Spirit. Avea o figură plăcută, când voia să fie binevoitor. O arătă poporului pe Madame, cu un gest afectat şi teatral. Ea nu lua în niciun chip parte la această demonstraţie, stătea impasibilă şi, într-un anumit fel, parcă făcea corp comun cu vechea gardă imperială. Avea ochii roşii, aşa că lumea avu impresia că plângea. I se respectă acea tăcere plină de mâhnire, şi, dacă răceala şi indiferenţa ei n-ar fi durat decât în ziua aceea, nimeni nu s-ar fi gândit să-i reproşeze nimic. Prinţul de Condé şi fiul său nu luau nici ei parte la ceea ce se petrecea, şi nu figurau decât ca două păpuşi la acea ceremonie. Singur Monsieur se simţea în largul lui. Avea o figură veselă, mulţumită; identificându-se cu norodul, saluta amical şi familiar ca un om care se află la

el acasă, în mijlocul alor săi. Cortegiul se încheia cu un alt batalion al gărzii imperiale, care reînnoi impresia produsă de camarazii lor, la început.

Trebuie să mărturisesc că, pentru mine, dimineaţa a fost penibilă din toate punctele de vedere şi că cei care se lăfăiau în caleaşcă n-au răspuns speranţelor puse în ei. Mi s-a pus că Madame ajungând la Notre-Dame, îngenunchease pe scaunul ei de rugăciune într-un fel atât de nobil, de graţios şi de mişcător, manifestând atâta resemnare şi recunoştinţă, încât câteva persoane fură deosebit de înduioşate. Mi s-a spus de asemenea că, ajungând la Tuileries, ea fusese la fel de rece, de stângace şi de posacă pe cât fusese de nobilă şi de distinsă la biserică. În acea epocă, Madame – ducesă de Angoulême – era singura persoană din familia regală a cărei amintire mai persista în Franţa. Tânăra generaţie nu ştia mai nimic în legătură cu prinţii noştri. Îmi amintesc că unul dintre verişorii mei m-a întrebat, în acele zile, dacă ducele de Angoulême era fiul lui Ludovic al XVIII-lea şi câţi copii avea. Dar toată lumea ştia că Ludovic al XVI-lea, regina, tânăra Elisabeta, pieriseră pe eşafod. Pentru toată lumea, Madame[65] era „orfana” şi asupra capului ei plutea mâhnirea pentru toate acele catastrofe. Sângele răspândit de ghilotina din 1789 o botezase pe fiica Franţei. Erau atâtea lucruri de reparat faţă de ea! Numai că ea ar fi trebuit să primească aceste regrete cu mai multă bunăvoinţă. Dar, din păcate, Madame nu descoperise încă acest lucru! Ea le impunea cu trufie şi nu accepta dovezile de simpatie decât cu o răceală de gheaţă. Madame, plină de virtuţi, prinţesă franceză până în străfundul inimii, a izbutit ca în foarte scurt timp, să fie considerată de cei din jur, rea, crudă şi ostilă propriei sale ţări. Francezii s-au crezut detestaţi de ea, aşa că au sfârşit prin a o detesta şi ei, la rândul lor. Nu merita totuşi acest lucru, dar el a fost efectul unei nefaste neînţelegeri şi a unei mândrii nelalocul ei.

La câteva zile după înapoierea sa în Franţa, regele se duse la Operă. Se juca *Edip.* El reîncepu pantomimele sale faţă de doamna de Angoulême, nu numai la sosire, ci făcând aluzii şi

65 Marie Thérèse de Bourbon, ducesă de Andoulême (1778-1851), fiica lui Ludovic al XVI-lea; a avut o mare influenţă asupra lui Ludovic al XVIII-lea şi Carol al X-lea.

la rolul Antigonei. Toate astea aveau ceva de comedie şi, deşi publicul privea cu mai mare interes spectacolul din lojă decât cel de pe scenă, demonstraţiile regelui nu avură totuşi succes, fiindcă păreau mult prea afectate. Prinţesa se preta la acest lucru cât mai puţin cu putinţă. În ziua aceea, ea era ceva mai bine. Îmbrăcată şi purta nişte diamante superbe. Îşi făcu reverenţele cu eleganţă şi cu foarte multă graţie; părea să se simtă în largul ei la acea reprezentaţie, ca şi cum ar fi trăit tot timpul în Franţa. În sfârşit, fără a fi nici frumoasă, nici măcar drăguţă, avea totuşi un aer de măreţie, părând o prinţesă în adevăratul înţeles al cuvântului, pe care Franţa nu s-ar fi simţit prost s-o prezinte la Curţile Europei. Monsieur se simţea tot atât de la largul lui ca şi ea, dând impresia că e cât se poate de mulţumit şi de fericit. În toate aceste prime momente de după reîntoarcerea în Franţa, el a fost – în ochii publicului – cel mai popular dintre prinţi. Dar persoanele iniţiate în treburile publice, îl vedeau sub un alt aspect.

Capitolul VI

Prima recepţie dată de rege şi de Madame. Costumul şi eticheta de la Curte în timpul Restauraţiei. Sosirea ducelui de Angoulême şi a ducelui de Berry. Bal la sir Charles Stewart. Ducele de Wellington. Marele Duce Constantin. Dispoziţia ducelui de Berry. Prevenţiile împotriva lui Talleyrand. Gelozia contelui de Blacas. Tata refuză funcţia de ambasador la Viena. Înţelepciunea cardinalului Consalvi.

Regele primi femeile, mai întâi pe cele prezentate mai demult, apoi, a doua zi, pe noi, celelalte. Mă tratã cu multă bunăvoinţă, spunându-mi Adele, vorbindu-mi despre Bellevue şi complimentându-mă. Sosind la Madame De Serent, doamna ei de onoare, mă întrebă cum mă cheamă. Fiind surdă bine, voi să mă pună să repet numele, dar Madame îi spuse pe un ton sec:

— E Adèle, doamnă!

M-am simţit foarte măgulită că m-a recunoscut; dar lucrurile s-au oprit aici. Mi-a adresat câteva întrebări banale,

care n-o angajau la nimic, după obiceiul prinţilor şi, cu asta, gata. Relaţiile dintre noi n-au devenit niciodată mai apropiate. Mi se pare că tot în aceeaşi zi, mareşala Ney, venind s-o vadă pe Madame, aceasta i-a spus Aglaé. Mareşala s-a supărat cumplit că Madame cutezase să-i spună pe nume. Ea văzu în asta o reminiscenţă de pe vremea când, mama sa fiind camerista reginei, ea fusese admisă pe lângă Madame. Eu sunt convinsă, dimpotrivă, că Madame – spunându-i pe nume – voise să-i arate că n-o uitase şi că-i era foarte apropiată. Dar tonul, fără niciun pic de căldură, vorba tăioasă, gesturile bruşte, privirea rece şi indiferentă, totul făcea ca bucuria pe care ar fi trebuit s-o işte acest apelativ, să aibă un efect cu totul contrar. Câteva persoane mi-au spus că, în intimitate, Madame era o persoană foarte agreabilă. Eu n-am avut niciodată cinstea să fiu admisă în cercul ei intim.

Aceste prime recepţii o dată isprăvite, Curtea începu a se ocupa de costume şi de etichetă. Madame făcu din treaba asta un lucru foarte serios. Această preocupare „serioasă”, într-un asemenea moment – lungimea bărbilor, a mantilelor etc. – mi se păru de un ridicol nemaipomenit.

Trebuia ales un veştmânt de Curte. Madame dorea să se revină la rochiile puse pe cercuri, ca odinioară, la Versailles. Dar reacţia a fost atât de violentă, încât a trebuit să renunţe. Nu s-a lăsat însă până ce n-a adăugat costumului imperial toate zorzoanele de odinioară, ceea ce conferea veştmintelor un aspect din cele mai ciudate. Astfel, la tunsoarea lor greacă, a poruncit bărbaţilor să-şi lase bărbi ridicole şi a înlocuit acea elegantă *chérusque* ce completa un veştmânt copiat după Van Dyck, printr-o mantie greoaie şi un fel de plastron plisat. La început, Madame ţinea ca toate aceste lucruri să fie respectate cu stricteţe. Modelul depus de ea la croitorii ei, trebuia executat cu cea mai mare fidelitate, fiindcă, dacă nu respectau cine ştie ce flecuşteţ, îşi manifesta pe loc nemulţumirea.

— Mai târziu, doamna ducesă de Berry, n-a mai vrut să se supună acestei servituţi, şi exemplul ei a fost imediat urmat şi de alte persoane. Bărbile – care între timp deveniseră cât nişte măturoaie – acum se scurtară şi se subţiară, asemuindu-se mai curând cu un văl subţire care nu era deloc

lipsit de eleganţă; mantia ajunsese şi ea la un grad de scurtime care nu mai împovăra ci tuşi de puţin toaleta. Deci veştmântul o dată stabilit, mai rămânea de pus la punct eticheta, dar asta era de acum treaba regelui. Fu dusă la bun sfârşit, şi această preocupare, mai ales cu ajutorul ducelui de Duras, care stabili în amănunt comportarea curtenilor şi a străinilor, în sala tronului. Domnul de Duras, ţinând la titlul de duce mai mult chiar decât răposatul domn de Saint-Simon, dorea în mod special ca distincţiile ce ţineau de acest titlu să fie stabilite în aşa fel încât să fie cât mai vizibile, şi inventă şi mijlocul de a-şi pune în practică planul. Monsieur şi Madame îl dezaprobară vehement, şi la Curtea lor nu s-a făcut niciodată niciun fel de deosebire între doamne.

Noua etichetă le incinta pe ducese şi le deranja pe celelalte, mai ales pe cucoanele bătrâne de la vechea Curte. Într-adevăr, fuseseră luate toate precauţiile posibile pentru a se face o distincţie cât mai pregnantă cu putinţă între doamnele care se bucurau de unele privilegii. Intrai prin Sala Mareşalilor – care pe atunci slujea de sală a gărzilor, dând spre scara cea mare – şi străbăteai Salonul Albastru, foarte slab luminat. Noi, celelalte, rămâneam în Salonul Păcii, care nu era luminat deloc. Ducesele îşi continuau drumul, intrau în Sala Tronului, singura luminată ca ziua; unul dintre canaturile uşii care dădea în acea sală, rămânea deschis; un uşier interzicea intrarea celor care nu aveau drept. Merita să vezi mutrele doamnelor de la Vechea Curte ori de câte ori câte una din acele fericite străbătea Salonul Păcii şi „trecea peste trupurile lor”, cum ziceau ele. Erau în permanenţă furioase şi debitau unele fraze care adesea te şi amuzau. Bineînţeles că toate sarcasmele se spărgeau în capul bietelor ducese. Vă las să vă închipuiţi singuri cam cum erau „dezmierdate”, ducesele Imperiului. În momentul în care uşa se închidea, era anunţată intrarea regelui în Sala Tronului. Acesta făcea înconjurul sălii, adresându-se duceselor, „persoanelor titrate”, cum li se spunea, adică persoanelor cu titluri înalte. Pe urmă, regele trecea în faţa şemineului, înconjurat de slujitorii săi, fie stând jos, fie în picioare, după cum crizele sale de gută îl făceau să fie mai mult sau mai puţin neputincios. După asta, uşa se deschidea din nou şi intram noi, ca la procesiune, întorcându-ne scurt, spre

dreapta, ocolind tronul şi ajungând în faţa regelui unde ne opream ca să facem o reverenţă până la pământ. Când nu ne adresa niciun cuvânt – cea ce se întâmpla cu nouă din zece persoane – ne continuam defilarea şi ieşeam pe uşa ce dădea în salonul ce preceda Galeria Dianei şi care slujea drept cameră de Consiliu. Când regele catadicsea să ne vorbească, totul se reducea la două sau trei fraze, adresate câtorva fericite. Apoi îşi isprăvea audienţa printr-o scurtă înclinare din cap, la care noi răspundeam printr-o a doua reverenţă până la pământ, continuându-ne drumul, care era trasat cu precizie.

Traversând Galeria Dianei şi coborând scara, ajungeam la Madame. Cum ea vorbea mult mai mult decât regele, şi cu toată lumea, la uşa ei era veşnic îmbulzeală. Cu puţină isteţime şi mai ales dând zdravăn din coate, izbuteai până la urmă să intri în salon. Madame stătea în picioare, aproape de uşă, cu o doamnă de onoare lângă ea; restul doamnelor de onoare se aflau în fundul camerei. Ea singură, deşi foarte împodobită, era fără mantie de Curte. După câteva minute, recunoştea pe toată lumea, fără ajutorul doamnei de onoare. Te opreai în faţa ei, ea spunea fiecăreia ce-i trecea prin minte, dar pe un ton şters. Cu puţină amabilitate, toată lumea de la Curtea ei ar fi fost pe deplin mulţumită. Când micul semn din cap arăta că discuţia – oricum, mult mai lungă decât la rege – luase sfârşit, îţi făceai reverenţa şi treceai la demnul de Angoulême[66]. Picai la el pe neaşteptate, încurcat, dizgraţios şi antipatic, începea să se fâţâie de colo-colo şi nu stătea o clipă locului. Stângăcia cuvintelor sale se potrivea de minune cu persoana sa, căci îi ofensa fără să-şi dea seama pe toţi cei de ale căror familii se interesa, şi totuşi, dacă acest prinţ ar fi succedat direct unchiului său, mai mult ca sigur că Restauraţia ar fi continuat să dureze, liniştită. Voi mai avea ocazia să vorbesc despre el.

Ieşind de la domnul duce de Angoulême, ne trezeam în vestibulul Pavilionului Florei, adică în stradă, căci pe atunci, acest Pavilion n-avea nici uşi, nici ferestre şi era expus intemperiilor tuturor anotimpurilor. Nu ni se îngăduia să

66 *Louis de Bourbon, duce de Angoulême* (1775-1844), fiul cel mare al lui Carol al X-lea, ajuns Delfin în 1824.

trecem prin apartamente. Nu ne rămânea de ales decât ori să trecem pe la subsol, unde se aflau bucătăriile şi galeriile deschise, ori să ne urcăm în trăsuri, ca să ajungem la Pavilionul Mansan. În primul caz, trebuia să facem drumul pe jos, fără şal sau blană; eticheta nu admitea aşa ceva în castel. În al doilea caz, trebuia să ne căutăm slugile până în piaţă, fiindcă nu fi se îngăduia să tragă trăsurile prea aproape. Curtenii care primiseră sarcina să reglementeze toată această etichetă, nu se gândiseră nicio clipă la confortul persoanelor chemate la Palat.

Ajunse în Pavilionul Marsan, urcam la Monsieur care era întotdeauna graţios, politicos, cunoscând la perfecţie arta de a-şi ţine o Curte, în primul rând pentru plăcerea şi amuzamentul său. Apoi, coborai la parter, unde domnul duce de Berry[67] fără graţie, fără demnitate, dar cu multă bonomie, primea pe toată lumea. Şi el şi tatăl său aduseseră din Anglia obiceiul de a da mâna cu lumea. Domnul duce de Berry practica acest obicei mai ales faţă de vechile cunoştinţe, şi cred că Monsieur n-a renunţat definitiv la el decât după ce s-a urcat pe tron. Dar o dată primele zile trecute, ducele de Berry nu m-a mai onorat nici măcar pe mine cu acest gest ce devenise extrem de rar.

Toată această recepţie era foarte prost organizată, căci plecai întotdeauna de acolo plictisit, obosit şi nemulţumit. Cu toate că mă număram printre persoanele care erau întotdeauna bine primite, mă eschivam şi nu mă duceam decât atunci când nu mai aveam încotro. Fiindcă acest dus era e adevărată corvoadă. Trebuia să-ţi schimbi ora de masă, să-ţi pui tot harnaşamentul unei toalete incomode, să fii la Tuileries la ora şapte dimineaţă, să aştepţi o oră încheiată ca să le vezi trecând pe ducese, apoi să te îmbulzeşti la uşa Madamei, să străbaţi pe coridoarele îngheţate, în ciuda precauţiei pe care ne-o luam de a ne învălui capul şi umerii în poalele rochiei, ceea ce ne făcea să avem nişte mutre de necrezut, şi în sfârşit, o dată afară, să umbli ca o nebună să-ţi cauţi trăsura şi slugile, prin toată piaţa. Şi cum bărbaţii erau complet excluşi de la astfel de recepţii, le vedeai pe

67 *Charles de Berry* (1778-1820), cel de al doilea fiu al lui Carol al X-lea, asasinat de Louvel.

bietele femei împodobite şi înzorzonate, alergând după trăsurile lor până în mijlocul pieţei. Mai trebuie să adaug la toate aceste dezavantaje şi pe cel de a sta cel puţin trei ceasuri în picioare. Cu acest preţ ne cumpăram onoarea de a apărea zece secunde în faţa regelui, un minut în faţa Madamei şi cam tot atât în faţa prinţilor. Persoanele care aveau grija acestor ceremonii de la Curte ar fi trebuit să se gândească puţin şi la picioarele şi mai ales, la sănătatea noastră; dar Restauraţia şi slujitorii ei nu s-au preocupat niciodată de astfel de treburi. Au vrut să reînnoiască vechile tradiţii, fără să aibă în vedere nici schimbarea Palatului şi nici a uzanţelor.

Pe vremuri, când o femeie venea la Versailles, era întotdeauna urmată de doi lachei, adesea chiar de trei, şi de un fotoliu în care se aşeza şi pe care aceştia îl duceau până în cea de a doua antecameră. Mamele noastre ne povesteau că la Versailles n-au existat niciodată persoane privilegiate din pricina titlurilor. Ducesele nu aveau alte prerogative decât dreptul de a se aşeza la masa regelui, ceea ce li se întâmpla foarte rar, pentru că erau obligate să stea până la sfârşit, când le venea mult mai uşor să facă doar o simplă vizită. Pe vremea aceea, trăsurile duceselor intrau în curtea ce le era rezervată, fotoliile – purtate de doi sau trei lachei şi acoperite cu catifea roşie – erau duse până în cea de a doua antecameră, apoi îl aşteptau pe rege în sala de recepţie, dar obişnuinţa făcea ca această aşteptare să fi se pară mult mai puţin neplăcută decât nouă. Singurul lucru pe care l-am invidiat vreodată la doamnele aflate în Sala Tronului, era faptul că ele aveau posibilitatea să scape mult mai repede de plicticoasa corvoadă a recepţiilor. Aceste recepţii aveau loc în fiece săptămână, la rege şi o dată pe lună, la prinţi.

Dar să revin la anul 1814. Sir Charles Stewart, fratele lordului Castlereagh şi comisar englez pe lângă armata aliată, dădu un bal magnific la care asistară şi suveranii. Ţarul Alexandru şi regele Prusiei dansară mai mult *Poloneza,* dacă asta se poate numi a dansa. Ţii o femeie de mână şi te plimbi cu ea, în pas cadenţat, câteva minute. Apoi o schimbi cu alta. De obicei, femeile sunt cele care-şi părăsesc partenerii; dar aici prinţii aveau iniţiativa ca să poată mulţumi cât mai multă lume. În timpul plimbării de colo, colo,

prinţii vorbeau tot timpul cu partenerele lor. Şi cum ţarul Alexandra era foarte înalt şi cam fudul de urechi, când dansa cu câte o femeie micuţă, se cocoşa, ceea ce dovedea cât era de curtenitor şi de politicos.

În toiul acestui bal a apărut pentru prima oară la Paris, ducele de Wellington[68] Parcă-l văd şi acum intrând la braţ cu două din nepoatele sale, lady Burgersh şi miss Pole. Toţi ochii se întoarseră către el şi, la acel bal strălucit, toate mărimile se eclipsară pentru a proslăvi gloria militară a ducelui de Wellington care era fără egal şi sporită de interesul pe care-l purta de multă vreme naţiunii spaniole.

Tot la acel mare bal, după ce ţarul Alexandru a plecat, Marele Duce Constantin[69] a cerut orchestrei să cânte un vals. Tocmai începuse să danseze, când sir Charles Stewart porunci orchestrei să tacă şi să-i cânte un cântec englezesc pe care dorea să-l audă lady Burgersh, de care sir Charles era îndrăgostit nebuneşte. Şeful orchestrei ezită, îl privi pe Marele Duce şi continuă valsul.

— Cine a îndrăznit să ceară să se cânte acest vals? întrebă furios sir Charles.

— Eu! răspunse Marele Duce.

— Să ştiţi, monseñiore, că la mine în casă, eu comand. Cântă, domnule, cântecul englezesc! îi porunci el şefului orchestrei.

Foarte supărat, Marele Duce se retrase imediat, urmat de toată nobilimea şi ofiţerimea rusă. Întâmplarea a provocat un tămbălău atât de mare, încât până la urmă au trebuit să se amestece autorităţile ca să pună capăt acestei prostii. Cred, de altfel, că ăsta a fost începutul şirului de impertinenţe pe care le-a săvârşit sir Charles, sub numele de lordul Steward, şi pe care le-a continuat sub cel de marchizul de Londonderry.

Cei doi prinţi, nepoţii regelui, sosiră rând pe rând la Paris, fără ca acest lucru să iste vâlvă. Ducele de Berry dorea pe atunci să ducă o viaţă cât mai sociabilă. Aşa că făcu câteva

---

68 *Arthur Wellesley, duce de Wellington* (1769-1852), general britanic; comandant al armatei aliate în Ţările-de-Jos, a câştigat bătălia de la Waterloo; a fost prim-ministru între 1828 şi 1830.

69 Fratele ţarului Alexandru I; a renunţat la drepturile sale la tron în favoarea fratelui său mai mic, Nicolae. A murit în 1831.

vizite şi veni şi la mine. Ca să-l distrez, am dat câteva serate muzicale; el şi-a manifestat, pe faţă, bucuria; totuşi, din când în când, îşi dădea în petec şi-şi arăta din plin bădărănia care-i era caracteristică. Îmi aduc aminte că am încercat o dată să pun o vorbă bună pentru Arthur de la Bourdonnais, un ofiţer tânăr şi destoinic, ce slujise sub Imperiu şi care ar fi dorit mult să intre în slujba lui. Ducele mă ascultă cu interes şi bunăvoinţă, apoi – ridicând glasul – întrebă:

— E cumva gentilom?

— Sigur, monseñiore.

— În acest caz, nu-l vreau! Detest gentilomii!

Vă închipuiţi ce impresie a făcut o asemenea afirmaţie într-un salon plin de gentilomi ai Franţei, afirmaţie care, pe deasupra, nici măcar nu era adevărată. O trântise fără să se gândească, aşa cum făcea de obicei. Îl cunoşteam mult prea bine, aşa că am tăcut din gură ca să nu-i mai dau prilejul să se lanseze în cine ştie ce alte prostii.

Prinţul de Condé îşi deschise şi el casa, unde, bineînţeles, toată lumea bună a şi dat năvală. Acest soldat bătrân aproape că-ţi stârnea mila. Îşi pierduse memoria şi făcea numai gafe, unele dintre ele chiar destul de nefaste care dădeau serios de bârfit răuvoitorilor. Unii au spus că făcea aceste gafe cu intenţie, dar eu nu cred. Domnul duce de Bourbon ar fi trebuit. Să facă el onorurile casei, dar din păcate, adusese cu sine – venind din Anglia – toată timiditatea şi stângăcia, în loc să le lase acolo. O prezentă tuturor pe doamna de Reuilly, ca pe fiica sa, rugind pe toate femeile pe care le cunoştea, „să fie bune cu ea”. Cred că l-am auzit repetând fraza asta banală, de vreo douăzeci de ori, în acea seară. Cucoanele erau toate dispuse să „fie bune cu ea”, fiindcă doamna de Reuilly era deosebit de amabilă şi ştia să se poarte, ca o femeie din lumea mare.

Foarte curând, am băgat cu toţii de seamă că marile servicii aduse de domnul de Talleyrand îl ofuscau pe domnul de Blacas. Cum el singur îl manevra pe rege, nu voia să împartă această putere cu nimeni. Temerile familiei regale, într-o oarecare măsură justificate de purtarea prinţului de Talleyrand, dar poate care – având în vedere evenimentele recente – ar fi putut trece cu buretele, nu făceau decât să dea apă la moară favoritului. Aşa că toată lumea văzu în

curând ceea ce domnul de Talleyrand observase încă de la vizita pe care o făcuse la Compiègne. Atunci, încercă să devină indispensabil în problemele de politică externăm în dorinţa lui de a se emancipa de sub tutela lui Talleyrand, domnul de Blacas voi să-şi atragă de partea lui oamenii mai puţin distinşi ai ţării. Mai moderat, mai puţin exclusivist decât alţi emigranţi reîntorşi o dată cu regele, departe de a-i face tatălui meu vreun reproş că nu lua parte la treburile publice, îl socotea dimpotrivă, devotat, înţelept, cunoscând şi judecând sănătos situaţia din Franţa, de zece ani de când se reîntorsese în ţară. Ar fi vrut grozav demult să şi-l apropie, dar tata, nevrând să se amestece în nimic, îi era sincer devotat domnului de Talleyrand, aşa că primi cu răceală avansurile domnului de Blacas. Nu trecea zi în care acest domn să nu-şi manifeste făţiş simpatia faţă de mine, anunţându-mă că tata va fi numit la cutare sau cutare minister. Eu nu-mi făceam niciun fel de probleme, fiind convinsă că nicio funcţie nu-l va determina pe tata să-şi vândă libertatea. Nici nu vă puteţi închipui cât am fost de mirată când, într-o zi, tata veni să ne spună că i se propusese să fie numit ambasador la Viena. Văzându-ne însă – pe mama şi pe mine – din cale-afară de supărate, la auzul acestei veşti, ne linişti, spunându-ne că nu va accepta decât ambasada de la Londra. Din moment ce mi-am dat seama că exista totuşi o slujbă pe care tata n-o va refuza, am înţeles că va accepta orice, dacă nu cumva până la urmă nu va ajunge să solicite chiar el vreuna. I-am spus mamei că nu mai era cazul să ne amestecăm, ca să nu-l jignim; ea fu întrutotul de acord cu mine, cu atât mai mult cu cât dorea din tot sufletul, pentru el, o „ambasadă mire”.

Cardinalul Consalvi încercă să-l determine pe tata să nu renunţe la această idee. Avea un mare respect pentru talentele, probitatea, sagacitatea sa, şi dorea din toată inima să-l vadă într-o funcţie mare. Cum erau cam de aceeaşi vârstă, cardinalul nu admitea ca tata să se oprească la funcţia de ambasador.

Capitolul VII

Şedinţa regală. Numirea pairilor. Tata acceptă ambasada

din Torino. Motivele care-l determină s-o accepte. Doamna şi domnişoara de Staël. Domnul de La Bédoyère. Boala lui Monsieur. Cavalerul de Puységur. Menţinerea doamnelor engleze. Contesa de Nesselrode. Prinţesa Wolkonski. Fratele meu obţine un grad. Contesa de Châtenay.

După ce s-a publicat Declaraţia de la Saint-Ouen, s-a pus problema formulării unei Carte. Dar fie că între timp s-a răzgândit, fie că a adoptat unele idei venite dinafară, regelui i s-a părut că toate concesiile pe care avea de gând să le facă, erau prea mari.

Domnul de Talleyraod, în discursul său către rege, spusese – în mod elegant – că „barierele erau ajutoare de nădejde”; Curtea, dimpotrivă, se temea ca ele să nu devină obstacole. Presupunând că ar fi fost înţelept să nu dai prea multă libertate unei ţări care fusese ţinută vreme îndelungată în cele mai strânse hăţuri, era, în orice caz, o mare greşeală să numeşti – pentru a redacta Carta – trei oameni care-şi manifestau făţiş sila faţă de un guvern reprezentativ: cancelarul Dambray[70], domnul Ferrand[71] şi abatele de Montesquiou[72]. S-au lăudat atunci şi au mărturisit mai târziu că, în ochii lor, Carta nu era decât un mijloc de tranziţie de a ajunge la vechiul regim sau mai curând la monarhia absolută. Căci instituţiile create cu vremea, uzanţele şi obiceiurile care alcătuiseră nişte obstacole de netrecut, fuseseră năruite de iureşul revoluţionar. Oricare le-ar fi fost intenţiile, Franţa a luat opera lor în serios şi a dovedit din plin acest lucru.

---

70 *Vicontele Dambray* (1760-1829), vechi avocat general în Parlamentul din Paris. Preşedintele Camerei Pairilor, după Restauraţie.

71 *Contele Ferrand* (1751-1825), era un vechi consilier în Parlamentul din Paris. Reîntors în Franţa, în 1800, regele Ludovic al XVIII-lea l-a numit director general al Poştelor. A ajuns pair al Franţei şi membru al Academiei Franceze.

72 *Abatele de Montesquiou-Fezensac* (1756-1832), a fost deputatul clerului în Statele Generale din 1789. În timpul Restauraţiei, a ajuns ministru de interne, pair al Franţei şi membru al Academiei. Ludovic al XVIII-lea l-a făcut duce. A părăsit Camera Pairilor înainte de 1830.

Deşi n-aveam nici. O înclinare către ceremonii, am vrut să asist totuşi la şedinţa regală în care să fie promulgată Carta. Liberalismul meu a fost şocat la culme când am văzut în ce hal fuseseră atenuate angajamentele luate la Saint-Ouen. Carta mi se păru o mistificare. Această impresie fu însă departe de a fi generală. Căci fiecare era ocupat să caute în Cartă articolul din care putea trage cât mai mult profit. Cu acest prilej, m-am edificat pe deplin în privinţa unora dintre compatrioţii mei. Ceremonia a fost frumoasă, dar lipsită de acel ceva serios, de acea reculegere, cu care un popor atât de mare ar fi trebuit să primească acea faimoasă Cartă. Toată lumea era mai ales ocupată de noile costume, de noile figuri şi de vechile uzanţe revenite la modă după o lungă desuetudine. Când regele îşi isprăvi discursul – bine alcătuit şi citit cu o voce plină de emfază – prin cuvintele: „cancelarul meu vă va spune restul”, pe buzele tuturor se ivi un surâs larg. După citirea Cartei, domnul Dambray citi lista pairilor. Începu cu vechii duci şi pairi, apoi cu cei din noul regim. Ajungând la pairii senatori, citi între altele, numele domnului conte Cornet, dar pocindu-l şi zicându-i Cornudet, pe un ton atât de jignitor şi de impertinent, încât scandalizată, nu m-am putut abţine să nu le spun vecinilor mei:

— Iată un fel ciudat de a-ţi face prieteni! Aceşti oameni, cărora li se acordă o favoare considerabilă, sunt, din pricina tonului cu care li se rosteşte numele, scutiţi de orice recunoştinţă!

N-au fost făcuţi decât şase noi pairi, printre care se afla şi domnul conte Charles de Damas, numit între timp, comandantul unei companii a caisei regale.

Carta o dată promulgată, suveranii străini plecară, înainte de sosirea regelui, Monsieur – în calitate de locotenent general al regatului – trimisese în provincii o serie die comisari cu puteri nelimitate. Ei trebuiau să controleze autorităţile, să cerceteze situaţia ţinuturilor, să potolească spiritele şi să găsească metodele cele mai propice de a le calma. Aceste comisii ar fi putut să fie foarte utile. Tata fu desemnat să facă şi el parte dintr-una. Din pricina unei greşeli de tipografie, pe lista afişată în *Monitor,* în loc să apară numele său, apăru numele fratelui său – vicontele de Osmond – şi tata se strădui atâta ca să nu fie şters, încât

colegii săi se duseră la Monsieur şi depuseră toate diligenţele pentru ca greşeala să fie îndreptată. Modest cum era din fire, tata s-a simţit foarte prost văzându-se totuşi trecut pe acea listă. Domnul de Talleyrand încercă să-i explice că era bine ca numele lui să figureze pe acea listă unde nu se aflau decât oameni cărora avea, probabil, să fi se încredinţeze slujbe cu puteri nelimitate. Domnul de Talleyrand a ţinut întotdeauna mult la tata. Cunoştinţa lor data, de altfel, din tinereţe şi deşi apucaseră pe drumuri cu totul diferite şi legăturile dintre ei fuseseră întrerupte timp de douăzeci şi cinci de ani, totuşi Talleyrand făcuse întotdeauna caz de capacitatea şi de loialitatea tatălui meu.

Presimţirile mele în ceea ce privea schimbările survenite în dispoziţia sa sufletească, se adeveriră în curând; căci, după ce refuzase să plece la Viena, tata acceptă ambasada din Torino. În ciuda spiritului său superior şi a judecăţii sale sănătoase, nu putuse rezista ambiţiei de a ajunge ministru. Talleyrand îi spuse că de la Torino va pleca la Londra, arătându-i că domnul de la Châtre nu putea face faţă slujbei din Anglia; dar ceea ce a cântărit de fapt cel mai greu, a fost faptul că Talleyrand a adăugat că Torino – fiind privită ca o ambasadă a familiei regale – asigură ambasadorului de acolo dreptul la Cordonul Albastru[73]. Or, tata a dorit întotdeauna această decoraţie, mai presus de orice. Ca să vedeţi că dorinţele din tinereţe lasă urme puternice chiar şi în spiritele cele mai distinse! A fi cavaler al acestui ordin, i se părea lucrul cel mai frumos din lume. Sigur că dacă domnul de Talleyrand ar fi fost ministru, i-ar fi înmânat această decoraţie încă de la prima promoţie.

Trebuie să mai povestesc încă o întâmplare care confirmă că impresiile din tinereţe rămân întotdeauna adânc întipărite în suflet. Tata fusese numit comisar francez pentru a reglementa limitele tratatului de pace. Această treabă nu era prea plăcută; colegii săi, prinţii Rozamowski şi contele Wittgenstein, foloseau nişte formulări încântătoare; baronul von Humboldt şi sir Charles Stewart îşi deghizau exigenţele

73 Cu alte cuvinte, cavaler al ordinului Saint-Esprit, ordin cavaleresc creat de Henric al III-lea, suprimat în 1791 şi restabilit de Ludovic al XVIII-lea. Era prima şi cea mai înaltă dintre decoraţiile din vechea monarhie. După 1830 a fost suprimat.

în fraze cât mai dulcege. Tata ieşi şi el cu bine din această situaţie dificilă, încât regele îl chemă de câteva ori şi-i arătă cât era de satisfăcut.

Când se puse problema ambasadei din Torino, lucrurile nu mai merseră tot atât de uşor. Mama era furioasă, eu dezamăgită, fratele meu contrariat. În sfârşit, tata se hotărî să ne facă pe voie şi să refuze. Se duse la rege şi-i spuse că, din moment ce refuzase ambasada din Viena, ar da dovadă de inconsecvenţă dacă ar accepta-o pe cea din Torino. Regele îi răspunse că era vorba de un lucru cu totul diferit, că înţelegea să nu accepte să se ducă la Viena, dar că regele Sardiniei era cumnatul său; acest argument i se păru concludent tatei. Regele – care ţinea să-l trimită cu orice preţ la Torino – îi mai spuse că era dispus să-i acorde orice şi-ar fi dorit, ca dovadă a mulţumirii şi satisfacţiei sale; atunci tata îi ceru să facă parte din Cabinet, adică – cu alte cuvinte – îi ceru îngăduinţa de a fi primit în zilele de recepţie într-o anumită sală şi nu în alta. Asigurat de aceste două lucruri, după o discuţie destul de lungă, tata se întoarse, foarte încântat, să ne spună că nu putuse rezista totuşi poruncii regelui. Mult mai târziu, după ce a acceptat ambasada din Torino, domnul de Talleyrand şi-a ţinut cuvântul şi i-a încredinţat ambasada din Londra şi Cordonul Albastru. Cât despre mine, treceam din mirare în mirare, fără să izbutesc a face progrese în arta de a fi curtean.

Această numire a tatei ne aduse de la ţară, unde ne odihneam după o iarnă şi după o primăvară atât de agitate. Pe mama o întorsese boala şi, cum nu putea să se mişte, toate pregătirile plecării căzură în sarcina mea. Toate acele griji, la care se adăuga mâhnirea de a-mi părăsi prietenii şi obiceiurile, mă absorbiră atât de mult, încât n-am mai avut când să mă ocup de treburile publice, aşa că nu-mi mai aduc chiar atât de bine aminte de ele. Totuşi, de câteva fapte mai deosebite, tot îmi aduc aminte.

Doamna de Staël sosi şi ea la puţină vreme după rege. Fericirea de a se revedea la Paris îi era dublată de bucuria de a se lăuda cu frumuseţea tinerei şi fermecătoarei sale fiice. În ciuda părului de o culoare un pic cam îndrăzneaţă şi a câtorva pete roşii în obraz, Albertine de Staël era una dintre cele mai încântătoare tinere pe care le-am întâlnit vreodată;

figura ei avea ceva atât de angelic şi de pur cum n-am mai văzut la nimeni. Mama sa era fericită şi mândră de ea. Se gândea s-o mărite, mai ales că pretendenţii şi începură a roi în jurul ei.

Doamna de Staël avea obiceiul să spună, încă de când fata era o copilă, că va şti s-o convingă să se mărite din dragoste. Sunt sigură că a îndreptat-o totuşi către un duce sau un pair bogat şi de familie foarte mare. Având în vedere că ducele de Broglie întrunea toate cerinţele, se pare că el a fost preferatul. Dar nu vreau să anticipez asupra evenimentelor, fiindcă această căsătorie a avut loc abia în anul următor.

Ura pe ere i-o purta lui Bonaparte, făcuse din doamna de Staël o regalistă înfocată. Cu câteva zile înainte de a pleca la Torino, ne-am dus să ne luăm rămas-bun de la ea. Un tânăr, sprijinit de un fotoliu, tuna şi fulgera într-un mod atât de ostil împotriva regalităţii, se arăta a fi un bonapartist atât de înfocat, încât doamna de Staël, după ce a încercat în zadar să ia în glumă elocinţa lui plină de ură, s-a văzut obligată, în ciuda toleranţei sale obişnuite, să-l roage să înceteze. Nefericitul, era La Bédoyère. După câteva săptămâni, convins de familia soţiei sale, a consimţit să fie numit colonel în slujba lui Ludovic al XVIII-lea; dar cu puţin înainte de sfârşitul anului, a plătit cu viaţa trădarea faţă de Napoleon.

Între timp, Monsieur s-a îmbolnăvit grav şi starea sănătăţii sale i-a neliniştit pe toţi regaliştii. În sfârşit, s-a făcut bine, dar vai! Nici spre fericirea lui şi nici a noastră! Convalescenţa şi-a petrecut-o la Saint-Cloud. Noi ne-am dus să-l vedem la Châtenay; a fost graţios, ca de obicei, şi cu chef de vorbă. Ne-a arătat cu o mare satisfacţie, minunăţiile de la Saint-Cloud. Spunea, râzând, că. Nu-l mai acuza pe Bonaparte că, lăsase mobilierul să se deterioreze. Îndelunga privaţiune de acele minunăţii fără pereche, îl făcea probabil, acum, să le aprecieze şi mai mult.

Tot la Saint-Cloud l-am întâlnit şi pe cavalerul de Puységur. Îl lăsasem la Londra, eu câţiva ani mai înainte, ca pe cel mai amabil, mai agreabil şi Mai sociabil dintre oameni. Eram foarte buni prieteni. M-am bucurat grozav să-l revăd. Dar, din păcate, am regăsit un personaj rece, arţăgos, nepoliticos, tăcut, în sfârşit, un alt om, încât n-am mai înţeles nimic. M-am retras, stingherită de graba cu care-l întâmpinasem. Am

aflat, după câteva zile că, în afară de anglomania lui, care-l făcea să-i fie silă de tot ce era francez, era dominat de sentimentul că îmbătrânise, îşi pierduse toţi dinţii şi, până atunci, se străduise zadarnic să şi-i înlocuiască. Un medic mai dibaci izbuti să-i pună dinţii şi să-l facă un pic mai sociabil. Dar nu-şi mai recapătă niciodată spiritul de odinioară; era veşnic posomorât şi bombănea întruna. N-a venit pe la noi, dar l-am văzut de câteva ori la unchiul meu Edouard Dillon.

Într-o zi, după ce lordul Westmeath – care se ocupa de agricultură – făcuse o vizită la Saint-Germain, ne întrebă cu ce se hrăneau animalele din jurul Parisului. Fiindcă păşunea i se păruse foarte săracă. Ne-am străduit să-i explicăm cum că în alte locuri păşunea era mult mai bogată, dar cavalerul de Puységur ne-o tăie scurt:

— Aveţi dreptate, milord, la noi nu există păşuni, oribilele noastre vaci nu mănâncă decât scaieţi de prin şanţuri; şi de altfel nici n-ai putea să descoperi păşunile în Franţa, pentru că iarba nu e verde.

— Cum adică nu e verde? Dar ce culoare are?

— E cafenie.

— Când e arsă de soare.

— Nu, întotdeauna.

Nu m-am putut abţine să nu râd şi am spus:

— Iată o informaţie ciudată dată de un francez unui străin.

Cavalerul replică cu acreală:

— Doamnă, eu nu sunt francez!

Cavalerul de Puységur a fost omul pe care l-am văzut cel mai afectat şi mai abătut pentru că-şi pierduse frumuseţea de odinioară. Au fost acuzate femeile de această nefericire. Dar, după câte ştiu eu, niciuna nu l-a adus în starea asta. Devenise absolut insuportabil, şi tinerii – care auziseră lăudându-i-se calităţile, spiritul şi graţia – căutau în zadar unele urme din aceste presupuse însuşiri. Grosolănia sa devenise extremă; ar fi vrut să acapareze toate favorurile, să fie pe placul lui Monsieur care să-i suporte toanele în amintirea trecutului.

(Notă. Mulţi ani mai târziu, dincolo de epoca în care cred că voi încheia aceste *Memorii,* în aprilie 1832, în timpul celei mai crâncene epidemii de holeră, m-am dus într-o dimineaţă

la ducesa de Laval; ducele de Luxembourg, fratele ei, şi ducele de Duras se aflau şi ei acolo. De fapt, venisem să aflu din gura baronului Pasquier – care fusese de faţă – cum murise domnul Cuvier[74], victima flagelului ce decima capitala. Dăduse dovadă, în acea clipă supremă, de toată măreţia distincţiei sale intelectuale şi de o forţă sufletească rar întâlnită, până în ultima sa clipă. Cel care-mi istorisea aceste lucruri era profund emoţionat şi izbutise să mă impresioneze şi pe mine. M-am dus apoi la ducesă, profund emoţionată şi am început să-i povestesc şi ei ce auzisem. Cei doi duci ascultau nepăsători. În sfârşit, domnul de Luxembourg, aplecându-se către domnul de Duras îl întrebă în şoaptă:

— Dar cine a fost Cuvier ăsta, frate?

— Cred că era unul dintre grădinarii regelui! răspunse celălalt.

Ilustrul Cuvier, unul dintre grădinarii regelui! „Vai, vai! mi-am zis în sinea mea, probabil că asemenea gânduri trec şi prin mintea căpitanilor de gardă, a gentilomilor, a intimilor regelui Franţei! Europa ne invidia că-l aveam pe marele Cuvier, şi Curtea din Tuileries nici măcar nu ştia că există!”).

La puţină vreme după asta am văzut sosind la Paris un mare număr de englezoaice. Am mai spus cât de ciudate păreau rochiile lor; dar am fost şi mai mirată să văd că şi le păstrează. Cei zece ani care trecuseră, fără nici u; n fel de legături cu cei de pe continent, le determinaseră să se inspire din moda care se purta în colonii. Ele aduseră, în climatul nostru, manierele abandonate şi obiceiurile de la tropice, între altele, acele mari divane pătrate, pe care mai curând te culcai decât stăteai şi unde femeile şi bărbaţii se întindeau pe ele, de-a valma. Doamnele de neam mare păstraseră o anumită urbanitate a moravurilor franceze. Or, cum ele nu mai avuseseră de multă vreme originalul sub ochi, creaseră un tip ciudat de femeie, care ne mira peste măsură. Nimic nu e mai departe de adevăr decât ideea

74 *Georges Cuvier* (1769-1832), zoolog şi paleontolog francez, creatorul anatomiei comparate şi al paleontologiei. Aplicând principiile sale ştiinţifice s-au putut determina, după oase, speciile animalelor dispărute. A fost unul dintre marii savanţi ai Franţei secolului trecut.

adoptată de majoritatea scriitorilor englezi despre femeile franceze. Ele discută, în general, cu uşurinţă, dar în nicio ţară ţinuta nu e mai demnă şi mai severă; chiar şi înainte de Revoluţie, când moravurile erau mai puţin rigide, formele exterioare erau parcă şi mai riguroase. E un lucru obişnuit să vezi la noi femei care trec drept uşoare, păstrând în lume un ton de o decenţă uimitoare. Englezoaicele dimpotrivă, îşi dau în permanenţă poalele peste cap. Îmi amintesc că am văzut în salonul domnului de Talleyrand – unde toate femeile, după uzanţa saloanelor ministeriale de atunci, şedeau în fotoliile înşirate de-a lungul pereţilor – o micuţă doamnă Arbuthnot, tânără şi frumoasă foc, care-şi afişa, fără jenă, pretenţiile la inima ducelui de Wellington, părăsind cercul doamnelor şi vârându-se într-un grup de bărbaţi, sprijinindu-se de o consolă mică, apoi aşezându-se foarte comod pe ea şi lăsându-şi picioarele să-i atârne, picioare pe care fustele foarte scurte nu i le acopereau nici măcar până la genunchi.

În curând, o întreagă colonie de doamne engleze se ambiţionă să ne arate că comportarea tinerei doamne Arbuthnot nu-i era exclusiv rezervată.

O vedeam adesea, fără prea mare plăcere, pe doamna de Nesselrode. Era destul de isteaţă, dar îi plăcea grozav să-şi ţină bărbatul sub papuc. Era geloasă pe oricine ar fi putut avea o cât de mică influenţă asupra lui, aşa că vă închipuiţi că mă onora cu o doză destul de mare de ură.

Prinţesa Zenaida Wolkonski vădea un alt gen de gelozie, specific orientală: nu îngăduia soţului ei să se uite la nicio femeie. De îndată ce-a ajuns la Paris, l-a pus sub cheie. Cu câteva luni mai înainte, într-un acces de gelozie frenetică, şi-a muşcat atât de tare buza, încât aproape că şi-a rupt-o. Cicatricea era încă proaspătă şi dăuna destul demult frumuseţii sale, care era într-adevăr demnă de invidiat. Nu ştiu prin ce minune, eram singura femeie în care avea încredere, îngăduindu-i bietului Nikita să vină la noi. Mai târziu, întreaga Europă a vuit de certurile şi de nebuniile acestei perechi extravagante.

Fratele meu începea a se simţi destul de prost că n-avea nicio slujbă şi regreta enorm că cedase la instigările celor din jur. Mama era cu atât mai mâhnită cu cât se simţea vinovată că nu-l lăsase să-şi ia o slujbă. Aşa că se hotărî să-i ceară o

audienţă ducesei de Angoulême. Prinţesa fu bună şi drăguţă cu ea, şi-i vorbi despre tatăl său, lucru destul de rar, apoi despre soţul său, ceea ce era un lucru şi mai rar. Regreta că extrema lui timiditate îl făcea să fie stângaci şi-l împiedica să i se aprecieze meritele care erau reale şi care, cu timpul, socotea ea că vor ieşi totuşi la iveală.

În încheiere, îi făgădui să se ocupe de soarta fratelui meu Şi. Într-adevăr, după câteva zile, acesta primi un brevet de şef de escadron. Era un abuz, şi încă unul din acelea care au îndepărtat armata şi au iritat ţara. Dar acest abuz devenise atât de general printre oamenii alături de care trăiam, încât ar fi fost de-a dreptul caraghios să se arate fără epoleţii pe care n-avea niciun drept să-i poarte.

Tata se simţi atât de jignit de o asemenea idee, încât nici nu voi să audă de ea, darămite să se ducă să pună o vorbă bună pentru fiul său! Mama, în schimb, nu-şi făcu probleme. Aşa că fratele meu fu încântat de gradul pe care-l obţinuse, iar eu şi mai încântată să-l văd pe el încântat.

Sila Madamei de a. Vorbi despre părinţii săi, îmi aduce aminte de o întâmplare destulă de ciudată. Contesa de Châtenay, fusese – pe vremuri – adusă deseori de mama ei, contesa de Guiche, la Madame, când amândouă erau încă fetiţe. Madame îşi aminti de acest lucru şi o trată pe contesă cu multă bunăvoinţă, până într-o zi, când o întrebă:

— Spune-mi tatăl dumitale a murit de tânăr?

— Da, doamnă.

— Şi cum a murit?

Doamna de Châtenay şovăi o clipă, apoi răspunse:

— Vai, doamnă, a pierit pe eşafod în timpul Teroarei.

Madame se dădu un pas îndărăt, ca şi cum ar fi călcat pe ceva alunecos. După o clipă, o concedie pe doamna de Châtenay. Începând din acea zi, nu numai că nu-i mai arătă niciun fel de bunăvoinţă, dar o trată cum nu se poate mai prost, evitând să-i mai vorbească ori de câte ori era obligată s-o întâlnească. Nu încerc să-mi explic sentimentul care o făcea să se comporte astfel, fiindcă mi-e cu neputinţă. Mă mărginesc doar să fiu o cât mai fidelă naratoare.

Capitolul VIII

Ducesa-văduvă de Orléans. Domnul de Fallemont. Ducele de Orléans. Mademoiselle. Ducesa de Orléans. Domnul de Talleyrand pleacă la Congresul de la Viena. Doamna de Talleyrand. Prinţesa de Carignan. Cei doi prinţi de Carignan.

Imediat după Restauraţie, ducesa-văduvă de Orléans[75] părăsi Barcelona şi se stabili la Paris. Îi primi pe părinţii mei cu aceeaşi bunăvoinţă şi familiaritate de odinioară. Ne duceam destul de des la ea; vârsta ei o punea la adăpost de orice scandal pe care cei din jurul ei ar fi putut să-l işte. Fiindcă era total subjugată de un anume Rozet, vechi convenţional, căruia ea credea că-i datora viaţa şi care o însoţise în Spania. El îi exploata recunoştinţa, în toate felurile şi, sub numele de Follemont – pe care şi-l luase între timp – devenise stăpânul, ca să nu zic bărbatul ei. Mai târziu, am văzut însă apărând şi o doamnă de Follemont – o bătrânică simpatică. Şi scundă care-i era nevastă de treizeci de ani.

Orice-ar fi fost, prinţesa era complet sub tutela lui. N-avea alte dorinţe decât ale sale şi-l copleşea cu atenţii exagerate până la ridicol. El era excesiv de mâncăcios şi, la masă, ea făcea tot posibilul să-i parvină vreun cap de crap sau vreo coadă de ştiucă. Îi turna cu mâna ei cafeaua, şi-o turna şi pe a ei, apoi se preocupa să-l aşeze în colţişorul cel mai ferit de curent, care era „locul preferat al domnului de Follemont”, cum spunea ea, obligând pe oricine s-ar fi aşezat acolo să se scoale şi să-i cedeze locul. În sfârşit, nu se sfia să uzeze de drepturile ei de prinţesă pentru a-şi împinge atenţiile până la rizibil. Istorisind, cui stătea s-o asculte, de zece ori pe zi, cum îi salvase domnul de Follemont viaţa, pe vremuri, se constată de către persoanele ce se aflaseră pe atunci în Franţa, că lucrurile erau departe de adevăr, dar biata prinţesă era convinsă de veridicitatea lor.

Toţi cei care alcătuiau casa prinţesei, erau obligaţi să se plece în faţa supremaţiei domnului de Follemont bârfindu-l însă fără milă, cu atât mai mult cu cât cheltuind bani cu ghiotura, ţinea casa pe picior mare, dar nu era în stare să dea o masă ca lumea. Nu cred c-o fura pe doamna de

75 *Louise-Marie Adélaïde de Bourbon* (1753-1821), fiica ducelui de Penthièvre. Se măritase în 1769 cu Louis-Philippe-Joseph de Orléans, pe atunci duce de Chartres.

Orléans. Îi administra prost averea pentru că habar n-avea de un asemenea lucru. A murit sărac lipit. Văduva lui a fost nevoită să ceară o biată pensie domnului duce de Orléans, care i-a acordat-o, după moartea mamei sale.

Se înţelege de la sine că felul de viaţă al doamnei prinţese de Orléans nu era menit să-i atragă oaspeţi. El era penibil chiar şi pentru persoanele care o iubeau din toată inima atât pe prinţesă, cât şi casa ei. Părinţii mei se numărau printre aceştia din urmă. Tata continuă să se ducă o bună bucată de vreme, dar încet, încet, nu mai fură primiţi decât amicii domnului de Follemont. Oricât demult am fi iubit-o noi pe prinţesă, nu puteam totuşi accepta să fim primiţi împreună cu amicii unui întreţinut oarecare.

Între timp, i-am fost prezentată doamnei ducese de Bourbon[76]. N-aş şti să spun de ce, după această vizită, nu m-am mai dus niciodată la ea. Lucrul e cu atât mai puţin explicabil cu cât ducesa primea zilnic şi avea o casă foarte plăcută.

Cam tot pe atunci, ducele de Orléans se repezi până la Paris ca să se împace cu mama sa. Prezenţa domnului de Follemont dusese la ruptura totală dintre mamă şi copiii ei. Îl vizită şi pe rege, dădu porunci să se aranjeze Palatul Regal, de nelocuit în acea epocă, reintră în posesia bunurilor sale, după care se reîntoarse în Sicilia, unde-şi lăsase familia alcătuită din doamna ducesă de Orléans, soţia sa, din Mademoiselle[77] şi din alţi trei copii: ducele de Chartres şi prinţesele Louise şi Marie. Doamna ducesă de Orléans era pe atunci însărcinată cu viitorul duce de Nemours.

Cu zece ani mai înainte, lăsasem în Anglia trei prinţi de Orléans: acum nu mai rămăsese decât unul. Născut înainte ca viaţa – mai mult decât liberă – dusă de tatăl lor să-i fi stricat sângele, băiatul cel Marie era cel mai robust. Domnul conte de Beaujolais, adăugând exceselor paterne, excesele

---

76 *Louise-Marie-Thérèse-Bathilde de Orléans* (1750-1822), soral lui Philippe-Joseph. Soţia ultimului prinţ de Condé, mort la Saint-Leu, în 1830, şi mama ducelui de Enghien împuşcat la Vincennes în 1804.

77 *Adélaïde-Eugénie-Louise de Orléans* (1777-1848), cunoscută sub numele de „doamna Adélaïde” pe care şi l-a luat după revoluţia din 1830.

propriei sale tinereţii, muri primul. Cei doi fraţi ai săi îl îngrijiră cu multă dragoste şi-l duseră în Malta, doar, doar l-o putea salva. Domnul duce de Orléans era sortit unei dureri şi mai cumplite, căci fratele său cel mai drag, la care ţinea mai mult decât la propria lui persoană, ducele de Montpensier, tot atât de bun, de amabil, de graţios pe cât era de distins, muri de o boală ciudată, care se pare că se datora unui cusur pe care-l avea sângele său. Domnul de Montjoie, cel mai fidel prieten al celor trei prinţi, amicul nedespărţit în toate vicisitudinile vieţii lor aventuroase, fu ucis în lupta de la Friediand. S-a constatat că ghiuleaua care l-a făcut praf, fusese trimisă de bateria comandată de fratele său, ofiţer de artilerie în corpul de armată bavarez. Asemenea întâmplări erau la ordinea zilei, atât în familiile germane şi elveţiene, cât şi în cele franceze. Lumea se obişnuise să vadă fraţi slujind în diverse oştiri şi la un moment dat trezindu-se faţă în faţă şi trebuind să lupte unul cu celălalt.

Mademoiselle[78] părăsise Franţa împreună cu doamna de Genlis şi se refugiaseră într-o mănăstire.

După catastrofa morţii tatălui ei, mama sa aflându-se în închisoare, familia o ceru pe tânăra prinţesă. Ea fu luată cu de-a sila doamnei de Genlis şi încredinţată surorii bunicii sale, prinţesa de Conţi. Aceasta, o femeie plină de spirit, o aprecia, o iubea, dar nu avu curajul s-o protejeze suficient pentru a evita persecuţiile pe carte le avu de îndurat în timpul Emigraţiei. Căci voiau să-i smulgă cu forţa, sub forma unei scrisori adresate regelui, renegarea tatălui ei şi dezavuarea fraţilor săi. Vă puteţi da seama după această luptă, care a durat trei ani de zile – căci a început încă din primii ani de tinereţe ai Mademoisellei – ce fel de fire avea această fată, ce calităţi cu totul deosebite şi câtă amărăciune trebuie să fi strâns în sufletul ei, în toată acea perioadă! Şi-a urmat mătuşa bătrână în Ungaria, şi o vreme a şi locuit

78 Născută la Crest de Saint-Aubin în 1746, Mademoiselle, era nepoata doamnei de Montesson, soţia morganatică a ducelui de Orléans, tatăl lui Philippe-Joseph. Căsătoria secretă avusese loc în 1773. Prinţul era văduv după Louise-Henriette de Bourbon-Conti, moartă în 1759. Ducele de Chartres, fiul său, a încredinţat doamnei de Genlis educaţia copiilor săi, prinţi şi prinţese deopotrivă, (n. ed. fr.).

acolo. Scăpată din închisorile Parisului, doamna ducesă de Orléans s-a stabilit la Barcelona. Dar n-a făcut niciun demers ca să-şi ia fata la ea. După moartea prinţesei de Conţi, a fost totuşi obligată s-o primească în casa ei. Aici Mademoiselle suferi atâta din pricina domnului de Follemont, încât nu mai avu încotro şi se plânse fraţilor ei. Aceştia se duseră imediat după ea, la Barcelona şi i-o dădură ca doamnă de companie pe contesa Mélanie de Montjoie care nu avea voie s-o lase singură nici măcar o clipă.

Tot în acea epocă, începură tratativele pentru căsătoria ducelui de Orléans cu prinţesa Amélie a Neapolelui. La început, această prinţesă fusese sortită ducelui de Berry. Căsătoria era cât pe ce să se încheie la Viena, în timpul şederii acolo a reginei Neapolelului şi a fiicei sale. Dar ducele de Berry – pe atunci îndrăgostit de una dintre domnişoarele de Montboissier – îşi îngădui câteva glume nelalocul lor pe seama fizicului tinerei prinţese. Aceste glume ajunseră la urechile reginei, care-i scrise o scrisoare plină de demnitate şi totodată plină de nobleţe sufletească prin care-l anunţa că-şi retrăgea cuvântul şi că-l dezlega de angajamentul pe care şi-l luase de a se însura cu fata ei. Rlegina i-a trimis şi mamei o copie după scrisoare, pe care am citit-o de câteva ori.

Nu am niciun amănunt în legătură cu ceea ce s-a petrecut în Sicilia după însurătoarea ducelui de Orléans. Ştiu doar că mama a asistat la această căsătorie şi că domnul de Follemont a făcut tot ce-a putut ca s-o determine pe amanta lui să se certe cu toată familia, că a reuşit şi că după asta ea s-a întors cu iubitul ei la Barcelona.

Apoi au urmat o serie de certuri între englezii de la Curte. Sicilienii le ţinură parte. Regina fu nemulţumită de ginerele ei. El trebui să părăsească Palatul şi să se retragă la ţară împreună cu familia sa. Dar imediat după asta, englezii bănuiră că regina ducea tratative cu Napoleon pentru a-i extermina de pe insulă şi a reînnoi acele sângeroase vecernii siciliene. Nu ştiu câtă încredere trebuie acordată unei asemenea acuzaţii, dar ea a servit ca pretext pentru a o expulza pe regină din Sicilia. Regina şi-a făcut planul să se ducă la Viena, prin Constantinpole, dar a murit pe drum, înainte de a ajunge acolo. Vestea a sosit chiar în clipa în care ducele de Orléans îşi instala familia în Palatul Regal.

Doamna ducesă de Orléans vrând să păstreze amintirea relaţiilor noastre din copilărie, mă primi cu atâta bunăvoinţă încât reînnoi afecţiunea pe care i-o purtam şi care, după aceea a crescut zi de zi, când am văzut că-şi păstrase neîntinate toate virtuţile şi toate graţiile.

Doamna ducesă de Orléans nu era frumoasă; ba aş putea spune că era mai curând urâtă, căci era înaltă, slabă, cu faţa roşie, cu ochii mici şi cu dinţii încălecaţi. Avea însă un gât lung, un cap bine proporţionat şi un aer foarte distins. Îi stătea foarte bine cu diademă, era plină de graţie şi de demnitate; şi apoi, din ochii ei mici, emana o privire atât de blândă şi de nobilă, atât de deosebită, de nuanţată, de bună, de încurajatoare şi de plină de recunoştinţă, încât orice sacrificiu aş fi făcut pentru ea, mi se părea plătit cu vârf şi îndesat. Sunt convinsă şi acum că o mare parte din fascinaţia pe care o exercita până şi asupra persoanelor celor mai ostile, se datora acestei priviri.

A fost bine primită de Curtea de la Tuileries, dar nu şi ducele de Orléans. Mademoiselle, sora ducelui, a fost primită cu o răceală de gheaţă. Totuşi, nimeni n-avea ce-i reproşa; doamna ducesă de Angoulême nu-şi putea ascunde sila pe care o simţea atât pentru frate, cât şi pentru soră.

Am auzit povestindu-i-se unchiului meu, Edouard Dillon, care se afla la Hartwell, cum decursese prima vizită pe care ducele de Orléans i-o făcuse Madamei. După discuţii îndelungate, Madame a acceptat, în sfârşit, să-l primească. Ducele a venit într-o duminică dimineaţă, după ce-a ieşit de la slujbă. Madame a dat nas în nas cu el, în timp ce trecea prin vestibul. Când l-a văzut, s-a făcut albă ca ceara, picioarele i s-au muiat, cuvintele i-au murit pe buze. El s-a repezit spre ea s-o susţină, dai* ea l-a respins cu brutalitate. Se simţea atât de rău, încât a trebuit să se aşeze pe un scaun. Cei din jur, se înghesuiră în jurul ei, apoi o conduseră în apartamentul său.

Ducele de Orléans, profund jignit, supărat, încurcat, rămase singur cu unchiul meu. Cum nu avea nimic de ascuns, îi vorbi plin de amărăciune de scena cu pricina şi-şi mărturisi dorinţa de a pleca cât mai repede. Edouard îi arătă inconvenientul unui asemenea scandal şi se oferi să se ducă la rege şi să-i spună ce era de spus. Regele, care se afla

împreună cu nepoata sa, îi spuse prinţului că probabil Madame se simţise într-adevăr rău, că acum era ceva mai bine, dar că nu va putea veni la masă. După câteva minute, îl primi pe ducele de Orléans în cabinetul său. Nu ştiu ce s-a petrecut între ei. Madame veni totuşi la masă, fu destul de bine dispusă şi chiar vorbi cu ducele de Orléans despre „palpitaţiile", pe care, chipurile, le avea uneori. Prinţul fu pe deplin satisfăcut, dar imediat după-masă se urcă în trăsură şi plecă. Astfel de scene lasă urme care nu se uită nici dintr-o parte, nici dintr-alta. Sila făţişă a Madamei pentru ducele de Orléans scăzu cu timpul, dar ea nu şi-o mai putu învinge, nici ascunde pe cea pe care-o simţea faţă de Mademoiselle. În schimb, se stabili o prietenie sinceră şi reciprocă între ea şi ducesa de Orléans, căreia Madame îi spunea în mod obişnuit, „adevărata mea verişoară"[79].

Cel mai amuzant era însă salonul domnului de Talleyrand. Deşi nu se deschidea decât după miezul nopţii, era întotdeauna ticsit de străini, ca şi cum întreaga Europă şi-ar fi dat întâlnire acolo. În ciuda etichetei, puteai întotdeauna petrece câteva momente amuzante sau măcar interesante de privit.

Doamna de Talleyrand, aşezată în fundul celor două rânduri de fotolii, făcea, calmă, onorurile casei. Rămăşiţele unei frumuseţi odinioară uluitoare confereau suficienţei sale o oarecare demnitate.

Nu mă pot abţine să nu istorisesc o întâmplare destul de decoltată, dar care o zugrăveşte exact pe curtezana devenită, cu timpul, o atât de mare doamnă.

Unchiul meu, Edouard Dillon, avusese pe vremuri, mari succese la femei. Doamna de Talleyrand, pe atunci doamna Grant, pusese ochii pe el. Dar unchiul, ocupat cu alte persoane, nu-i dădea nici cea mai mică atenţie. Ruptura unei legături la care ţinea, îl determină să plece din Paris şi să întreprindă o călătorie în Levant. Pe atunci, o asemenea călătorie era un adevărat eveniment, şi chiar numai intenţia de a pleca într-acolo stârnea curiozitate. Doamna Grant îşi spori avansurile. În sfârşit, în ajunul plecării sale, Edouard

79 Erau într-adevăr verişoare primare prin mamele lor care erau fetele împărătesei Maria-Tereza a Austriei.

consimţi să vină să mănânce la ea, după ce va ieşi de la Operă.

Intră, într-un apartament încântător, unde găsi o masă pusă pentru două persoane, cu toate dichisurile. Doamna Grant avea cel mai frumos păr din lume. Edouard i-l admiră. Ea îl asigură că nu văzuse încă nimic. Trecu alături, în cabinetul de toaletă, şi se întoarse cu pletele desfăcute, care o învăluiau din cap până în picioare întocmai ca o mantie de mătase. Numai că sub acea mantie, nu se mai afla nimic altceva decât Eva, Eva de pe vremea când nu se inventase nici măcar frunza de viţă. Supeul se isprăvi în acest costum primitiv. Edouard plecă a doua zi în Egipt. Asta se petrecea în 1787. În 1814, acelaşi Edouard, revenind din emigraţie, se afla în trăsură cu mine; ne duceam la prinţesa de Talleyrand unde urma să-l prezint.

— Există un contrast atât de plăcut, îmi spuse el, între această vizită şi cea pe care am făcut-o odinioară doamnei de Talleyrand încât nu pot rezista să nu-ţi povestesc singura şi ultima mea întâlnire cu ea!

Şi-mi istorisi ceea ce v-am spus mai înainte. Eram amândoi amuzaţi şi curioşi să vedem cum va reacţiona doamna în faţa lui. Îl primi cât se poate de simplu. Dar, după câteva minute. Începu a-mi examina coafura, a-mi lăuda părul, a-i socoti lungimea, apoi întorcându-se brusc către unchiul meu, spuse:

— Domnule Dillon, nu-i aşa că şi dumitale îţi plac pletele frumoase?

Noroc că privirile nu ni s-au întâlnit, căci ne-ar fi fost cu neputinţă să nu izbucnim în râs.

Din păcate, doamna de Talleyrand nu-şi păstra naivităţile numai pentru ea, ci i le împărtăşea şi bărbatului ei. Nu uita niciodată să-i aducă aminte că cutare persoană (de pildă, un alt unchi al meu, Arthur Dillon) fusese unul dintre camarazii săi de seminar. Domnul de Talleyrand răspundea cu un calm imperturbabil la toate prostiile ei, deşi sunt convinsă că se mira adesea cum de se putuse însura cu o astfel de femeie.

Mă aflam la domnul de Talleyrand în ziua când acesta urma să plece la Viena, împreună cu nepoata sa, contesa Edmond de Périgord. Ca să nu afle soţia lui, îşi dăduse întâlnire cu nepoată-sa într-o casă din împrejurimile Parisului.

Un indiscret îi spuse doamnei de Talleyrand cu cine plecase bărbatul ei la Viena. Presimţirile n-o înşelară: din ziua aceea nu-l mai văzu pe domnul de Talleyrand, iar în curând fu izgonită şi din casă.

Domnul de Blacas îşi redublă atenţiile faţă de tatăl meu, după plecarea lui Talleyrand, deşi acestuia nu-i convenea câtuşi de puţin să se vâre în cabala care începuse a se ţese sub ochii lui.

O vedeam adesea, de un număr considerabil de ani, pe prinţesa de Carignan[80], nepoata regelui de Saxa. Se măritase la începutul Revoluţiei, cu prinţul de Carignan[81], pe atunci îndepărtat de la Coroană, dar prinţ de sânge recunoscut. Ea adoptase ideile revoluţionare şi-l târâse şi pe bărbatul ei după ea, mai ales că acesta era cam sărac cu duhul. Rămăsese văduvă şi ruinată, cu doi copii, şi făcuse rând pe rând reclamaţii în anticamerele Directoratului, ale Consulatului şi ale Imperiului.

Împăratului îi conveni s-o primească; ea îşi reluă titlul de prinţesă şi împărţi bunurile nevândute ale familiei de Carignan între fiul ei şi fiul contelui de Villefranche[82] unchiul răposatului prinţ de Carignan, fiu pe care acesta îl avusese dintr-o căsătorie contractată în Franţa, cu o domnişoară Magon, fiica unui armator din Saint-Malo.

Văduva de Carignan, saxonă, se recăsătorise la rându-i, în taină, cu domnul de Montléard, cu care avea mai mulţi copii pe care-i ascundea, cu aceeaşi grijă ca şi sarcinile sale. O ţinea sus şi tare că n-avea decât doi copii cu fostul prinţ de Carignan. Cel mare, era, în 1812, o fată[83] frumoasă de

---

80 *Charlotte-Albertinede Saxe-Courlande*, fiica lui Charles-Christian-Joseph, prinţ de Saxe şi de Courlande (1779-1861).

81 *Charles-Emmanuel-Ferdinand* (1770-1800).

82 *Eugène-Marie-Louis de Carignan (Villefranche)* (1753-1785); fiul său, despre care e vorba aici, era Joseph, cavaler de Savoia (1783-1825) însurat cu domnişoara de La Vauguyon. Din această căstorie s-a născut un fiu, recunoscut ca prinţ de Savoia-Carignan, în 1834, şi o fiică măritată cu contele de Syracuse.

83 Doamna de Boigne se înşeală: copilul cel mare nu este o fată, ci un băiat: *Charles-Albert* (1798-1849). Cu el începe de fapt, dinastia de Savoia-Carignan. Moare la Oporto, în Spania, în iulie 1849, după ce a abdicat în favoarea fiului său Victor-Emmanuel al

cincisprezece ani[84], foarte simplă, foarte naturală, foarte bună şi cuminte. Băiatul, a cărei copilărie fusese neglijată până la părăsire, după ce bătuse mahalalele Parisului împreună cu toate puşlamalele, fusese internat, de câteva luni, într-un pension din Geneva, de unde regele Sardiniei îl ceruse ca să-l instaleze la Torino. Cu timpul deveni un personaj important. Regele neavând decât fete şi fratele său neavând copii, prinţul de Carignan se trezi moştenitorul prezumtiv al Coroanei.

Ducelui de Modena, fratele reginei Sardiniei[85], însurat cu fata ei mai mare, i se păru cam ciudat să vadă schimbându-se aşa, deodată, ordinea succesiunii. Austria îi sprijini pretenţiile; opiniile revoluţionare ale părinţilor şi conduita doamnei de Carignan se dovediră a-i fi potrivnice tânărului Carignan; numai că tânărul se trăgea din casa de Savoia, şi ăsta era cel mai puternic argument în ochii regelui. A-l recunoaşte şi a-l proclama moştenitorul tronului, era una dintre afacerile cele mai importante dintre toate misiunile încredinţate tatei: Franţa avea cel mai mare interes ca Austria să nu ajute Piemontul şi nici statele pe care le guverna ea în Italia.

Prinţesa de Carignan dorea să obţină permisiunea de a se duce la Torino, împreună cu fiica ei. Consimţiră s-o primească şi chiar s-o adăpostească pe tânăra prinţesă; dar toate porţile fură închise mamei. De îndată ce prinţesa află de numirea tatei ca ambasador la Torino, ea nu mai plecă de la noi, având în fiece oră câte un nou motiv de adus la cunoştinţă pentru a-l determina pe noul ambasador să medieze în favoarea ei. Ambasadorul era cât se poate de dispus să se ocupe foarte serios de situaţia fiului, dar nicidecum şi de a mamei, a cărei prezenţă la Torino ar fi constituit o continuă încurcătură pentru fiul ei şi mai ales pentru Franţa, care se declarase de partea lui.

Celălalt Carignan (Villefranche) se însurase cu domnişoara de La Vauguyon, şi această familie începu a se agita şi ea

---

II-lea, la 23 martie 1848.

84 *Elisabeth-Françoise,* măritată cu arhiducele Rémier de Austria, în 1820.

85 *Marie-Térèse-Joséphine de Austria,* soţia lui Victor-Emmanuel I, rege între 1802 şi 1821.

pentru a fi recunoscută de Curtea din Torino. Făceau caz de un act al răposatului rege care, pe patul de moarte, recunoscuse căsătoria nepotrivită a contelui de Villefranche.

Tata era mult prea ocupat ca să aibă vreme să asculte aceste minuţioase explicaţii. Aşa că trebuia să mă sacrific în locul lui, presimţind astfel plictiseala şi neplăcerile ce mă aşteptau la Torino.

Am plecat la începutul lunii octombrie.

Partea a Cincea
1815

Capitolul I

Şederea în Piemont. Trecerea prin Lyon. Marion. Sosirea la Torino. Dispoziţiile regelui. Cârmuirea sa. Cabinetul de ornitologie. Contele de Roburent. Biglietto regio. *Societatea. Lojile. Opera. Moravurile. Marchizul del Borgo.*

Am socotit întotdeauna că, pentru a-ţi păstra demnitatea, ar trebui să te îndrepţi către o afecţiune principală şi perseverentă, fiindcă devotamentul este singurul lucru de seamă din viaţa unei femei. Nefiind, de fapt, nici soţie, nici mamă, m-am dăruit în întregime dragostei filiale. Cu toată sila faţă de slujba tatălui meu, pe care acesta şi-o reluase, nu-mi amintesc să fi ezitat nici măcar o secundă să nu plec cu el, acolo unde fusese trimis, în pofida situaţiei mele independente. Această amintire – chiar după ce-au trecut douăzeci de ani – mi-e foarte dragă.

Plecând, ne-am oprit trei zile la Lyon. Îmi aduc aminte de un lucru care m-a impresionat, în timpul acelei scurte şederi acolo. Camerista mea, care era lyoneză, m-a rugat să-i dau câteva ceasuri libere ca să facă o vizită unui prieten bătrân al tatălui ei. A doua zi, în timp ce mă îmbrăcam, cineva o strigă. Chemase câţiva negustori de stofe, pentru mine, aşa că întrebă dacă era vorba de ei. I se răspunse că nu, că era vorba de o ţărancă fără un braţ.

— O, strigă ea, nu cumva o fi Marion? E o poveste frumoasă în legătură cu braţul ei, doamnă. Mama ne-a obligat să i-l sărutăm cu respect!

Cum aceste fraze mi-au aţâţat curiozitatea, am rugat-o să-mi spună despre ce era vorba.

— Doamna ştie, începu ea, că tata a fost librar şi că vindea mai ales cărţi bisericeşti, fapt care-l obliga să fie în relaţii cu ecleziaştii. Dintre ei, cel care venea cel mai des pe la noi era domnul Roussel, preot în Vériat. Tata îl vizita şi el, aşa că erau foarte buni prieteni. În timpul Teroarei, amândoi au fost arestaţi şi aruncaţi în închisoare. Marion, sluga domnului Roussel, care-şi iubea mult stăpânul, îşi părăsi soţul şi veni să se stabilească la Lyon ca să fie cât mai aproape de el. Mama o primi la noi, căci eram la fel de neliniştiţi şi de nefericiţi ca şi biata Marion, fiindcă pe lângă nenorocirea care ne copleşise, n-aveam nici ce mânca, pâinea lipsind cu desăvârşire. Totuşi, Marion izbutea să facă rost mai în fiece zi de câte un coşuleţ cu provizii pe care i-l trimitea stăpânului ei. Într-o dimineaţă, după ce fu alungată cu brutalitate de către paznicii închisorii, tot insistând să intre, unul dintre ei, enervat de perseverenţa femeii, spuse că probabil ascundea ceva împotriva Republicii, în coşul acela, aşa că se repezi să i-l smulgă din mână. Dar Marion, speriată la gândul că stăpânul ei va rămâne flămând, nu vru să-i dea coşul. Atunci unul din acei ostaşi, probabil cel mai crud dintre toţi, strigă:

— Ei bine, lasă că vedem noi imediat ce ai în coş!

Şi cu o lovitură de sabie îi tăie braţul cu care ţinea coşul. Văzând isprava camaradului lor, toţi ceilalţi izbucniră în hohote de râs. Sărmana Marion, lăsându-şi bucata de braţ, pe caldarâm, îşi legă ciotul sângerând, cu şorţul şi se întoarse acasă. Mama îi dădu primele ajutoare, apoi chemă imediat un medic s-o îngrijească. Femeia dădu dovadă de un curaj uluitor. Căci de îndată ce se simţi mai bine făcu rost de un alt coşuleţ şi-l umplu cu noi provizii.

— Ce, faci, Marion?

— Păi ce să fac, pregătesc masa stăpânului.

— Cred că n-ai de gând să te duci din nou, acolo?

— Ei, că doar nu-i chiar atât de departe…

Dar nici nu ieşi bine pe uşă şi se întoarse îndărăt.

— Hei, Marion, degeaba, încă nu poţi să te ţii pe picioare, îi spuse mama, întinzându-i un scaun.

— Ba da, doamnă, pot merge, slavă Domnului! Dar aş vrea să-mi mai lungiţi bandajul ăsta ca să nu observe stăpânul că-

mi lipseşte mina!

Mişcată până la lacrimi, mama o bandajă pe Marion, cum putu mai bine, şi-i prinse braţul într-o eşarfă. Când îşi văzu stăpânul, îi spuse că avea un panariţiu la mână. Bietul abate nu află decât târziu, după ce ieşi din închisoare, că Marion îşi pierduse braţul, din pricina lui.

Cred că vă daţi seama că am simţit imediat dorinţa s-o văd şi eu pe acea vitează Marion. Am intrat în odaia unde se afla, încărcată cu ouă proaspete, cu brânză şi cu smântână pe care le adusese „dragei sale fetiţe”, cum îi spunea ea cameristei mele.

Era o ţărancă bătrână, înaltă, slabă, zbârcită, arsă de soare, dar încă dreaptă şi puternică. Am întrebat-o despre cele aflate de la camerista mea, exprimându-mi admiraţia. Contrariată de această admiraţie, încercă întruna să se scuze că fusese nevoită să-l înşele pe domnul preot.

— Ei, adăugă ea, dacă aţi şti cât e de milos bietul de el! Tot timpul îşi face inimă rea pentru alţii! Până la urmă ştiţi ce mi-a spus? Că mi-ar fi interzis să mai vin dacă ar fi aflat adevărul! Aşa că am făcut foarte bine că l-am înşelat! încheie ea, izbucnind în râs.

Louise, camerista mea, spuse:

— Ei. Doamnă, dacă aţi vedea cum îi ţine Marion casa preotului şi ce mâncare îi face... Ca de pildă, supa aia pe care am mâncat-o ieri...

Marion surâse flatată, dar ridicându-şi bărbia spuse:

— Ei, drace, nu e chiar aşa! Nu mai sunt atât de dibace ca pe vremuri, dar bietul meu stăpân e bun ca plinea lui Dumnezeu, căci nu zice niciodată nimic.

Am regretat că n-am apucat să-l văd şi pe domnul Roussel. Acel om milos, care inspira un asemenea devotament, trebuia să fie interesant de cunoscut.

Am ajuns la Torino, în momentul în care societatea era complet dezorganizată. Regele[86] nu venise de la Cagliari decât obsedat de un singur gând la care ţinea cu încăpăţânarea unui copil bătrân: voia să restabilească totul ca în *Novant-ott.* Acesta era felul său de a exprima, în

86 E vorba de *Victor Emanuel I* (1759-1824), care a domnit între 1802 şi 1821 când a abdicat în favoarea fratelui său Carol-Felix.

„patois”-ul său piemontez, anul 1798, an în care fusese expulzat din Statele sale, de către armatele franceze. De aici, rezultară nişte consecinţe de-a dreptul rizibile: de pildă, vechii săi paji îşi reluară serviciul alături de cei abia numiţi, aşa că unii aveau cincisprezece ani, alţii, patruzeci. Totul era conform cu vechea epocă. Ofiţerii, care între timp căpătaseră grade superioare, nu mai puteau rămâne în armată, decât dacă acceptau să redevină cădeţi. La fel se petreceau lucrurile în magistratură, în administraţie etc. Era o încurcătură de nu mai ştiai pe ce lume te afli. Singura excepţie de la legea *Novant-ott-ului* – şi aici regele se arătase foarte receptiv – era perceperea impozitelor care se triplaseră după ocupaţia francezilor, dar majestatea sa sardă se împăca foarte bine cu această schimbare. Regele îşi adusese toţi curtenii care-l urmaseră la Cagliari, în timpul emigraţiei. Niciunul nu era în stare să-şi îndeplinească slujba nici măcar o singură zi. Pe de altă parte Napoleon, culesese – după obiceiul său – toată crema Piemontului, toţi oamenii cei mai capabili şi mai distinşi, pe care-i folosise la Curtea lui, aşa că cei rămaşi erau incapabili să-şi slujească regele. Încurcătura era mare. Până la urmă s-au dus să-l caute pe contele de Valese – care nu voise să se vâre în niciun fel de afaceri şi care, având din ce trăi, se închisese în castelul său din Vale d’Aosta. Deşi avea o mulţime de idei preconcepute, în comparaţie cu cei sosiţi din Sardinia, era cel mai luminat şi mai descuiat om. Ba, pe deasupra, trebuia să-i mai şi menajeze, şi cred că nu de puţine ori a fost obligat să roşească din pricina ignoranţei lor. În dorinţa sa de a reveni la acel *Novant-ott,* regele voia să distrugă tot ceea ce creaseră francezii, între altele câteva colecţii ştiinţifice deosebit de preţioase. Într-o zi, câţiva curteni îl rugară să cruţe colecţia de ornitologie, pe care o vizitase în ajun şi de care păruse încântat; regele se mânie cumplit şi spuse că toate acele inovaţii erau opera lui Satan. Niciunul din acele cabinete nu existau în *Novant-ott,* şi lucrurile mergeau mult mai bine. De altfel, nici nu simţea nevoia, să fie mai deştept decât înaintaşii lui. Verva sa o dată epuizată, adăugă că nu va admite decât o singură excepţie: să cruţe păsările, li plăceau, şi porunci ca supuşii săi să aibă mare grijă de ele. Partea sardă din Consiliu fu de acord cu regele. Domnul de

Valese şi domnul de Balbe[87] tăcură lăsând ochii în jos. Distrugerea cabinetului de ornitologie şi păstrarea celui de păsări fu votată în majoritate. Aceste tâmpenii, din care n-o amintesc decât pe asta, dar care se repetau zilnic, făcură guvernul de râs, iar când am sosit noi la Torino, era complet desconsiderat. Mai târziu, bonomia regelui i-a conferit un soi de popularitate, şi nevoia l-a silit, la rândul ei, să mai tempereze dispoziţiile absurde cu care fusese obişnuit la Cagliari. Trebui să apeleze la persoane al căror merit era cunoscut şi apreciat de toată ţara, chiar dacă nu petrecuseră un sfert de veac de inactivitate. Domnului de Valese îi fu destul de greu să se acomodeze cu nişte oameni cu care nu se împăcase niciodată. Poate că se şi temea că dacă ar fi trecut peste sila pe care i-o inspirau colegii săi, nu va mai descoperi – printre cei care-l slujiseră pe Napoleon – capacităţi care să-i fie superioare. Dar cum era un om de onoare şi voia binele ţării, îl imploră pe rege să încredinţeze slujbele importante persoanelor în stare să le facă faţă şi, în fiece zi, aducea câte o ameliorare extravaganţelor regale. Absenţa reginei[88], rămasă în Sardinia îl făcea pe rege mult mai accesibil sfaturilor înţelepte. Totuşi, regina îşi trimisese un emisar la Curte, pe un oarecare conte de Roburent, mare scutier şi favorit, care se bucura de destulă greutate, căci el era reprezentantul emigraţiei şi al vechiului regim, cu exagerarea de rigoare a unui om mărginit şi profund ignorant. Îmi aduc aminte că, într-o zi, aflându-mă la tatăl meu, veni vorba despre botezul mateloţilor care trec pentru prima oară Ecuatorul. Tata mărturisi că-l primise şi el. Domnul de Roburent, spuse surâzând cu graţie:

— Excelenţa voastră a trecut Ecuatorul? Asta înseamnă că aţi fost ambasador la Constantinopole!

Pe atunci, în Piemont, Justiţia, se folosea în egală măsură, de trei coduri: vechiul cod civil, codul militar şi codul lui Napoleon. Celui care-i era favorabil părţii protejate de

87 Născut în 1762, mort în 1837; ministru de interne şi preşedintele Academiei de Ştiinţe din Torino.

88 E vorba de *Maria-Tereza-Josefina de Austria,* născută in 1773. fiica lui Ferdinand de Austria, fratele împăratului Iosif al II-lea, şi a Beatricei d'Este, bogata moştenitoare a Modenei. Maria-Tereza a fost bunica dinspre mamă, a contesei de Chambord.

cârmuire, i se mai adăuga şi un *Biglietto regio;* dacă această precauţie era insuficientă, un al doilea *Biglietto regio* casă judecata şi, fără a-l mai trimite pe inculpat în faţa altei Curţi, decidea exact contrariul hotărârii care se dăduse. Dar trebuie să adaug că acest lucru nu îi se întâmpla decât oamenilor care erau la mare cinste. De altfel, a existat o întâmplare care a făcut mare zarvă în timpul şederii noastre la Torino. Doi nobili piemontezi, din provincie, avură un proces ce se judecase la Casai. Cel care pierduse, sosi la Torino, se prezentă domnului de Roburent şi-i arătă că judecata fusese nedreaptă, având în vedere că era văr cu el. Domnul de Roburent îşi dădu seama de toată puterea acestui argument şi obţinu imediat un *Biglietto regio,* în favoarea vărului său. Peste trei zile, sosi şi cealaltă parte, aducând cu sine un act ce dovedea că şi el era văr cu domnul de Roburent şi încă mult mai apropiat. Acesta, după ce examină actul cu toată atenţia, fu de acord că săvârşise o nedreptate, coborî la rege şi-i ceru un al doilea *Biglietto regio* care întărea prima hotărâre a Tribunalului. Toate astea se petrecură pe faţă, fără niciun mister; când te aflai într-o situaţie oficială, ca a noastră, n-aveai altceva de făcut decât să râzi.

Intoleranţa mergea atât de departe, încât ambasada Franţei deveni un loc de reprobare. Nu-i puteau ierta regelui nostim că dăduse acea Cartă, iar tatălui meu că-l aproba şi că proclama sus şi tare, că această măsură, plină de înţelepciune, devenise indispensabilă poporului francez. Aceste doctrine erau cu totul contrare spiritului guvernului sard care – neputându-l împiedica pe ambasador să le răspândească – le dădea de înţeles piemontezilor că era mai bine să se facă cum că nu le aud. „Purii”, erau prea puţin dispuşi să calce pe la ambasadă. Cei care, slujind în Franţa, aveau unele idei mai liberale, se temeau să nu se compromită, aşa că nu prea primeam decât vizite de ceremonie. De altfel, n-aveam mare lucru de regretat.

Societatea din Torino, ca de altfel cea din toate oraşele Italiei, oferea prea puţine mediocrităţi cinstite din care este alcătuită majoritatea societăţii, în alte locuri. Câţiva savanţi şi oameni de o înaltă distincţie, mai numeroşi poate decât în alte părţi, duceau o viaţă retrasă, dedicată studiului şi lucrurilor serioase. Dacă puteai pătrunde în acel mediu sau

dacă puteai convinge vreun astfel de om să vină la tine, era un adevărat succes, având în vedere dificultatea unei asemenea întreprinderi. În schimb, cei care ne călcau pragul ca să înfulece şi să danseze, erau de o prostie şi de o ignoranţă nemaiîntâlnite. Se spunea că în sudul Italiei oamenii ar fi isteţi. În privinţa inteligenţei, Piemontul ţinea de partea din nord, iar în privinţa educaţiei, de partea din sud. Într-un cuvânt, ţara era prost împărţită. Climatul, mult mai rece decât iarna, în Franţă, era mult mai furtunos şi mai înăbuşitor decât în restul Italiei, vara. Artele frumoase încă nu trecuseră Apeninii, ca să ajungă până la Torino. De altfel, cred că s-ar fi speriat de groaznicul jargon ce se vorbea acolo. Şi şi-ar fi dat imediat seama că nu-s în patria lor. În tot timpul şederii mele la Torino, am auzit cu regularitate, în fiecare zi, discutându-se – în cabinetul unde tatăl meu primea oaspeţii – despre o problemă pe care vreau să v-o prezint sub toate aspectele. Prinţul Borghese[89] guvernatorul Piemont-ului sub Napoleon, montase un candelabru în sala cea mare a teatrului. Era – trebuie s-o spun – o inovaţie. Prinţul se oferi să-l dăruiască, să-l dea jos pe cheltuiala lui, să-l vândă şi să ofere banii oraşului; se oferi să accepte orice i-ar fi cerut regele etc. Când am părăsit oraşul, după zece luni, încă nu se hotărâseră ce puteau face cu candelabrul; aşteptau sosirea reginei ca să hotărască ea.

Distribuirea lojilor la teatru aduse, pentru o vreme, o oarecare preocupare la Curte. Eram atât de puţin pregătită pentru astfel de uzanţe, încât nu vă spun cu câtă mirare am aflat că, în ajunul Carnavalului, regele se dusese la teatru, împreună cu duhovnicul său, ca să hotărască cui să acorde lojile. Oamenii „cu greutate” erau, fireşte, cei mai bine trataţi. Totuşi, la părerea bună pe care-o aveau toţi despre ei, trebuia adăugată şi calitatea de mare senior pentru a avea zilnic o lojă şi încă dintre primele. Nobilimea de mijloc era admisă în lojile din rândul al doilea, iar mica nobilime, îşi disputa restul lojilor cu cei din Finanţe. Totuşi, pentru a avea o treime sau un sfert dintr-o lojă, în rândul al treilea, îţi trebuiau unele alianţe aristocratice. În vreme ce regele

89 Camilo Borghese (1775-1832), soţul Paulinei Bonaparte, sora lui Napoleon. Guvernator al Piemont-ului între 1807 şi 1814.

alcătuia lista, numai bunul Dumnezeu ştie câte intrigi se ţeseau şi în câte scandaluri era vârât bietul duhovnic! Şi asta, în fiece seară, timp de şase săptămâni! Aşa se explica furia şi ciuda unor persoane care trăiau, de douăzeci de ani, pe picior de egalitate cu marea nobilime şi care se vedeau dintr-odată aruncate într-o clasă exclusă de la distracţiile Curţii. Mi s-a părut de asemenea ciudat faptul că o fată de neam nobil, măritată cu un om de rând (cei din Torino mai foloseau încă astfel de cuvinte care la ei nu căzuseră în desuetudine), fusese mult mai bine tratată decât nevasta nu ştiu cărui nobil care era o femeie de rând. Presupun că legea era făcută în interesul fetelor de neam care, în Piemont, n-aveau niciun fel de avere. Cred acest lucru, cu atât mai mult, cu cât am auzit spunându-se, de pildă, despre o fată de măritat, că aducea ca zestre, printre altele, şi o jumătate de lojă la teatru!

Când lista – revăzută, comentată, corectată – fu în sfârşit încheiată, se expedie fiecărei persoane câte o frumoasă scrisoare oficială, semnată de rege şi sigilată cu pecetea lui, în care i se aducea la cunoştinţă că cutare lojă, – în întregime sau numai în parte, îi fusese rezervată şi că putea trimite după cheie. Numai că pentru a obţine acea cheie, trebuia să plătească o sumă atât de pipărată cum nu plăteai la niciun teatru din Europa. În plus, erai obligat să-ţi mobilezi loja, s-o îmbraci în pluşuri şi-n catifele, să-i pui draperii şi scaune, căci după ce ţi se înmâna cheia, te trezeai într-o chichineaţă goală, cu pereţii afumaţi. Era şi asta o afacere straşnică pentru tapiţerul regelui! Aceste cheltuieli o dată făcute, trebuia să mai plăteşti, la uşă, o sumă mai modestă, e adevărat, ca să poţi fi lăsat să pătrunzi în teatru. În ciuda, sau poate tocmai din cauza acestor formalităţi, deschiderea Operei a constituit unul dintre cele mai importante evenimente. Mulţimea începuse să se agite încă de dimineaţă, iar seara se strânsese atât de multă lume la uşă incit, cu toate prerogativele noastre de ambasadori, şi eu şi mama n-am crezut că vom mai apuca să ne vedem, întrege, înăuntru.

Sala era foarte frumoasă, candelabrul, care rămăsese „provizoriu” acolo, lumina destul de bine sala, dar adepţii vechiului regim, bombăniră că lumina lui, întuneca

strălucirea Coroanei, adică loja regelui, care era un fel de mic salon, aflat în fundul sălii, mai sus decât restul lojilor şi lat de vreo cinci picioare, doldora de mătăsuri şi de catifele, sclipind de aurării şi luminat de zeci de lumânări. Înainte de acel faimos candelabru, sala nu era luminată decât de loja regală. Loja ambasadorului Franţei se afla vizavi de loja prinţului de Carignan şi era cea mai bună dintre toate. Au încercat ei să ne-o ia, dar cu tata nu le-a mers, fiindcă era omul care ştia să se impună. Spectacolul era ca pretutindeni în Italia: doi cântăreţi, buni, înconjuraţi de câţiva acoliţi detestabili, cum nu mai văzusem încă în niciun ansamblu. Dar asta le era suficient acelor oameni care nu se duceau la Operă decât ca să stea de vorbă. Ascultau două sau trei arii, iar restul timpului stăteau la taclale, tot atât de puţin stingheriţi ca şi cum ar fi vorbit pe stradă. Cei de la parter, care stăteau în picioare, se fâţâiau de colo, colo, dacă nu erau prea înghesuiţi. Baletul – detestabil – smulgea strigăte de admiraţie; decorurile erau parcă mai puţin proaste decât dansul. Femeile tinere aşteptau cu mare nerăbdare să se termine uvertura, pentru că locuiau întotdeauna la soacrele lor şi, cât timp trăiau acestea, nu puteau primi pe nimeni în vizită. La Operă, se schimba povestea; loja era domiciliul lor, acolo puteau primi pe cine voiau ele. Până şi bărbaţii din mica nobilime puteau să viziteze doamnele din marea nobilime care nu le îngăduiau niciodată să pună piciorul în palatele lor. Şi nu de puţine ori auzeai spunându-se: „Cutare domn e unul dintre prietenii mei de lojă”. Şi acel cutare domn se mulţumea cu această amiciţie care uneori devenea destul de intimă, fără a-i pretinde vreodată respectivei doamne să-i treacă pragul casei. Moda tinerilor, care le însoţeau pe doamne, căzuse în desuetudine. Dacă mai rămăseseră vreunii, nu mai admiteau să facă acest lucru în mod dezinteresat şi, pe lângă faptul că astfel de legături erau afişate fără jenă, nu mai erau atât de nevinovate ca odinioară.

În Piemont era obiceiul să-ţi căsătoreşti copiii fără să le dai un sfanţ. Fetelor li se dădea o dotă atât de mică incit abia dacă le ajungea pentru micile lor cheltuieli personale, dar chiar şi aceea era încredinţată socrului; el plătea micile cheltuieli ale tânărului menaj, însă fără să le asigure vreun

venit. L-am văzut pe tânărul conte Tancred de Barolle, unicul fiu al unui tată care avea o rentă de cinci sute de mii de livre, obligat să-l roage să-i dreagă o trăsură ca s-o poată duce pe soţia lui la băi. Marchizul de Barolle calculă cu largheţe cam cât le trebuia tinerilor pentru acea călătorie şi le dădu banii. Nora sa îşi manifestă dorinţa de a-şi vedea apartamentul aranjat: imediat fură chemaţi arhitecţii, tâmplarii, tapiţerii necesari, mobila fu lustruită oglindă şi odăile aranjate magnific. Dar dacă tânăra ar fi vrut să-şi ia o masă de zece ludovici, care i-ar fi plăcut ei, n-ar fi putut, fiindcă n-ar fi avut cu ce. În privinţa toaletelor putea să-şi comande orice dorea de la Paris; notele de plată erau achitate fără niciun comentariu. Într-un cuvânt, domnul de Barolle nu refuza nimic copiilor săi, decât independenţa. Cunosc aceste amănunte pentru că doamna de Barolle era franţuzoaică (fostă domnişoară de Colbert) şi fusese puţin cam contrariată de acest procedeu, dar nu avusese ce face pentru că aşa era tipicul. Atâta timp cât părinţii trăiau, copiii continuau să rămână copii, în accepţia cea mai largă a cuvântului, bucurându-se – în funcţie de averea pe care-o aveau cei mari – de toate înlesnirile posibile. Marchizul de Barolle, despre care v-am vorbit, fusese senator şi un curtean foarte asiduu al lui Napoleon. În timpul şederii acestuia la Torino, marchizul protestase vehement că trebuia să plătească o sută douăzeci de mii de franci impozite.

— Chiar aşa? îl întrebase împăratul. Plăteşti o sută douăzeci de mii de franci?

— Da, sire, niciun sol mai puţin şi sunt gata s-o dovedesc majestăţi voastre, cu hârtiile pe masă!

— Nu-i nevoie, te cred, şi te felicit!

Marchizul de Barole cât se poate de încântat de felicitarea lui Napoleon, plăti în continuare acelaşi impozit.

Farmecul pe care-l exercita opera asupra doamnelor piemonteze, era foarte mare, dar asta nu însemna că nu constituia şi o obligaţie pentru ele. Când o femeie lipsea două zile de la Operă, regele trimitea imediat pe cineva să se intereseze de ce lipsise; apoi doamna căpăta o săpunealã zdravănă şi cu asta lucrurile intrau în normal.

Dacă stăteai să te gândeşti, nimic nu era mai despotic decât această cârmuire paternă, mai ales pentru nobilime.

Într-adevăr, regele ierta de multe ori datoriile pe care nobilii le aveau la hangii (ceea ce, în paranteză fie spus, a dus de râpă multe familii); în schimb, el hotăra cum trebuia să-şi toace fiecare veniturile. Unora le poruncea să-ţi clădească un castel, altora să ridice o capelă, unuia să dea concerte, altuia să dea baluri etc. Tot el fixa fiecăruia reşedinţa în satul sau în oraşul în care voia el. Ca să te duci în străinătate, trebuia să ceri o aprobare specială regelui, care ţi-o dădea foarte greu şi numai pe o perioadă de timp, limitată. Dacă protestai, erai imediat închis pe o perioadă mai lungă sau mai scurtă, în fortăreaţa de la Fenestrelle. Dacă stăteai mai mult decât îţi era îngăduit, în străinătate, ţi se sechestra imediat tot ce aveai, fără nicio formalitate. Marchizul del Borgo unul dintre cei mai bogaţi seniori piemontezi, suferind cumplit din pricina reumatismului, se stabilise la Pisa nemaiputând suporta clima din Torino. Când regele Carlo-Amedeo construi Piaţa San-Carlo, un *Biglietto regio* îl pofti pe marchiz să cumpere una dintre laturile Pieţii şi să ridice acolo o clădire. Imediat după asta, printr-un alt *Biglietto regio,* majestatea sa îi porunci să înalţe în acel loc un palat măreţ al cărui plan îl desenase el; apoi primi ordinul să-l decoreze, apoi să-l mobileze cu o măreţie regească, odaie cu odaie. În sfârşit, printr-un ultim *Biglietto regio,* suveranul îi spunea că proprietarul unei atât de frumoase locuinţe era obligat să stea în ea şi că i se retrăgea dreptul de a mai rămâne în străinătate. Turbat de necaz, marchizul se întoarse la Torino, se stabili în odaia unui valet, undeva la capătul superbului său palat pe care se încăpăţâna să nu-l vadă niciodată, dar care era străbătut, în fiece dimineaţă şi seară, de capra care-i dădea lapte. Ea a fost singura fiinţă de sex feminin care a urcat vreodată scara de onoare atât cât a trăit bătrânul marchiz. Copiii săi rămăseseră în palatul din Pisa. Mai târziu, nora sa s-a stabilit în palatul din Piaţa San-Carlo, care era într-adevăr uluitor de frumos. Ea mi-a relatat toată povestea cu acele *Biglietto regio* primite de marchiz şi cu plimbările caprei sale prin acel măreţ palat. Tânăra era cu atât mai pornită împotriva suveranilor sarzi, cu cât ea însăşi, participând – când era foarte tânără – la un bal la Curte,

regina Clotilda[90] îi trimisese – prin doamna ei de onoare – un ac de siguranţă ca să-şi prindă vălul care-i lăsa umerii puţin mai dezgoliţi.

Marchiza del Borgo, sora contelui de Saint-Marsan[91], era spirituală, picantă, ironică, amuzantă şi destul de plăcută. Iar, din păcate, nu ne putea vizita, fiindcă se temea să nu fie învinuită că ar fi în relaţii cu trimişii Franţei, în Italia. Purtarea doamnelor piemonteze era, în general, destul de la locul ei. Poate că străinii le cam nedreptăţesc, fiindcă ele îşi afişează legăturile cu acea bravadă specific italiană care pe noi ne şochează atât de tare. Cât despre bărbaţii lor, ei nu se amestecă în treburile nevestelor şi nu-şi fac niciun fel de probleme. Această filosofie conjugală este comună tuturor claselor sociale de dincolo de Alpi. Îmi amintesc. În legătură cu acest lucru, că l-am auzit pe pictorul Ménageot[92] istorisind o dată, că pe vremea când era directorul costumelor, la Opera din Paris, intrase într-o zi la bătrânul Vestris pe care-l găsise străduindu-se să potolească gelozia unui tânăr dansator, compatriot de-al său, a cărui nevastă – o figurantă vioaie şi drăguţă – îi dădea multă bătaie de cap. După ce epuiză toate frazele banale menite să-l calmeze pe furiosul Othelo, Vestris adăugase în franceza lui pe jumătate italienească:

— Şi apoi, vezi tu, amico, în *nostro situaţione*, coarnele sunt ca şi dinţii: când îţi ies, te dor mai rău ca diavolo… Apoi, încet, încet, te înveţi, e apoi finito prin a mânca cu ei…

Ménageot pretindea că sfatul îi fusese urmat cu promptitudine.

Capitolul II

90 E vorba de *Clotilda de Franţa,* sora lui Ludovic al XVI-lea.

91 Saint-Marsan fusese, sub Imperiu, consilier de Stat şi ministru al Franţei la Berlin. Fiul său mai mare, Charles de Carail a făcut parte din suita lui Napoleon ca paj, apoi ca ofiţer. După Restauraţie, au plecat în Piemont. Tatăl a devenit ministru, iar fiul, colonel şi aghiotant al regelui.

92 *François-Guillaume Ménageot* (1744-1816), pictor foarte apreciat în epoca respectivă. După ce a luat Marele Premiu, a fost numit directorul Academiei franceze, la Roma.

Vizitele la Torino. Contele şi contesa de Balbe. Domnul Dauzère. Prinţul de Carignan. Corpul diplomatic. Generalul. Plictiseală la Torino. Aspectul oraşului. Apartamentele ce se găseau în el. Masa oferită de contele de Varese. Jules de Polignac.

Atâta cât a durat sezonul Operei, nu s-au făcut şi nu s-au primit vizite. Noroc că uzanţele nu admiteau vizitele, decât seara. La Torino, palatele n-aveau porţi, iar scările n-aveau lumină. Servitorul care te însoţea era înarmat cu un felinar, şi te ducea astfel până la primul, al doilea sau al treilea etaj al unei case imense al cărei proprietar locuia într-o cămăruţă, restul fiind închiriat, de obicei, marilor financiari. Trebuia să te prezinţi în persoană, la uşa casei, să stai în trăsură şi să aştepţi până ce venea servitorul să-ţi spună dacă stăpânul era sau nu dispus să te primească. Doamnele primeau, în general, foarte rar; rochia în care le găseai, deranjul din cameră, ca de altfel şi persoana lor neîngrijită dovedeau foarte clar că nu erau pregătite să primească lume. Cu excepţia doar a câtorva case, care erau veşnic deschise, ca de pildă, palatele familiilor del Borgo, Barolle, Bins, Mazin etc. Cum nu ne duceam chiar tot timpul la Operă, rămâneam deseori, ceara, la noi acasă, într-un cerc restrâns. Domnul şi doamna de Balbe erau cei mai statornici oaspeţi ai noştri; domnul de Balbe era unul dintre acei bărbaţi distinşi despre care am pomenit mai înainte. Cunoştinţele profunde pe care le avea în toate domeniile, nu-l împiedicau să fie un om amabil, vesel, spiritual şi de treabă, în viaţa de toate zilele. De altfel Napoleon îl aşezase în fruntea Universităţii. Încrederea pe care-o aveau toţi în el, făcuse să fie numit şeful guvernului provizoriu, alcătuit după plecarea francezilor şi până la venirea regelui. După instalarea suveranului, nimeni nu avusese curajul să-l alunge, aşa că rămăsese directorul Instrucţiunii Publice, cu acces la Consiliu unde totuşi nu era chemat decât pentru unele probleme speciale, cum fusese, de pildă, cea cu cabinetul de ornitologie. Nu împărtăşea spaima puerilă a celorlalţi de a-şi manifesta simpatia faţă de noi, aşa că ne vedeam aproape zilnic. Soţia sa, franţuzoaică, era o femeie foarte vioaie, foarte bună şi foarte amuzantă. Era verişoara domnului de Maurepas, îi

cunoscuse pe părinţii mei, la Versailles, aşa că se împrietenise foarte repede cu noi. Printre amicii noştri, se număra şi familia Cavour; erau şi aşa mult prea compromişi în ochii regimului, pentru a încerca să-şi mai salveze, cât de cât, reputaţia. Mama fusese doamna de onoare a prinţesei Borghese, iar fiul, mareşalul Palatului şi prietenul prinţului. Sora soţiei sale se măritase cu un francez. Domnul Dauzère, directorul poliţiei generale în timpul administraţiei franceze, mulţumindu-şi pe deplin şefii, izbutise să se facă atât de iubit în acea ţară, încât toată lumea protestă când regele vru să-l expulzeze ca pe toţi francezii ce slujiseră în Piemont. Aşa că a rămas la Torino, cu toţi ai săi; până la urmă, a căpătat o mare influenţă în guvern, iar după ce ani plecat de acolo, am auzit spunându-se că devenise unul dintre personajele importante ale ţării. Ne vedeam de asemenea – deşi nu eram chiar atât de intimi – cu contesa Mazin, o persoană spirituală şi distinsă; fusese crescută de unchiul ei, abatele Caluzzo[93] al cărui nume era cunoscut tuturor savanţilor din Europa. Împreună cu corpul diplomatic, cam asta era toată societatea noastră.

Prinţul de Carignan era foarte bucuros ori de ei te ori preceptorul său îl aducea la noi. Abia scăpat dintr-un pension din Geneva, unde se bucura – aidoma tuturor elevilor de acolo – de deplină libertate, întors acasă fusese supus regimului unui prinţ piemontez, deşi regele încă ezita dacă să-l proclame sau nu, moştenitorul Coroanei.

Tata, care primise sarcină să obţină această numire, se străduia, plin de zel, să fie confirmat prinţ-moştenitor, aşa că tânărul Carignan – care venea să-şi verse amarul în faţa tatălui meu – îl privea pe acesta ca pe protectorul şi pe ocrotitorul său. Unul dintre lucrurile care-l necăjeau cel mai tare, erau precauţiile exagerate, luate în legătură cu sănătatea sa. Aşa, de pildă, nu se putea urca pe un cal decât numai în grădina Palatului, însoţit de doi scutieri, de medicul şi de duhovnicul său. Acest duhovnic devenise umbra lui: asista la scularea şi la culcarea sa, la toate mesele, îl obliga să-şi spună rugăciunile şi-l binecuvânta de dimineaţă până

93 Valpergo di Caluso (1737-1815), astronom şi orientalist celebru în epoca respectivă. A fost directorul Observatorului din Torino şi preşedintele Academiei de Ştiinţe.

seara; în sfârşit, se străduiră tot timpul să alunge Diavolul din el, care mai mult ca sigur că se strecurase în sufletul său în timpul şederii în cele două oraşe blestemate, Paris şi Geneva. În loc să-i câştige încrederea, duhovnicul izbuti să facă exact invers, adică să-l convingă pe tânărul prinţ că era spionul lui, care-i raporta regelui tot ce făcea şi ce spunea. Tata îl îndemna să aibă răbdare şi să fie prudent, compătimindu-l totodată pentru necazurile sale. Îşi dădea perfect de bine seama cât trebuia să sufere un băiat de cincisprezece ani, crescut până atunci într-o libertate poate puţin cam exagerată (deoarece mama sa nu se ocupase aproape deloc de el), din pricina unei asemenea schimbări de situaţie. Din fericire, prinţul era foarte iubit de preceptorul său, domnul de Saluces; băiatul avea în credere în el şi în domnul de Balbe, care era unul dintre tutorii săi. Când venea pe la noi şi nu ne aflam de faţă decât tata, eu, domnul de Balbe şi preceptorul său, era în culmea fericirii. Era destul de înalt pentru vârsta lui şi avea un chip foarte plăcut. Locuia singur cuc, în uriaşul palat Carignan care-i fusese pus la dispoziţie. Încă nu intrase în stăpânirea bunurilor sale, aşa că ducea o viaţă strâmtorată şi plină de privaţiuni. Uneori întâmpina greutăţi ca să i se plătească până şi cele mai neînsemnate cheltuieli pe care era obligat să le facă.

Nici regele nu trăia în lux. Palatul unde locuia fusese mobilat, dar mobila, aparţinându-i prinţului Borghese, fusese luată de stăpânul ei. Aşa că regele, când sosise, nu mai găsise nimic. Multă vreme fusese obligat să se folosească de veselă, de lenjerie, de porţelanuri, de cai şi de trăsuri împrumutate de la seniorii piemontezi.

Negocierile pentru recunoaşterea ca moştenitor al tronului a prinţului de Carignan, luară sfârşit; dar influenţa Austriei şi intrigile ducelui de Modena, ginerele regelui, izbutiră să nu le facă publice. Printr-o întâmplare, bineînţeles premeditată, într-o zi, la Curte, trăsura tatei se nimeri alături de cea a prinţului de Carignan. Tata îi dădu întâietate prinţului, deşi ambasadorul Franţei avea dreptul de a trece înaintea lui. Această concesie prin care de fapt tata îl declara făţiş pe tânărul Carignan, moştenitorul Coroanei, grăbi declaraţia regelui, aşa că prinţul îi fu extrem de îndatorat tatălui meu. Acest punct o dată câştigat. Franţa având interesul să

păstreze şi tronul familiei de Savoia, tata primi sarcina de a face tot ce putea pentru a i se recunoaşte legitimitatea şi celuilalt Carignan, fiul contelui de Villefranche. Căută deci, cu multă grijă actul pe care duhovnicul răposatului rege i-l smulsese acestuia, în ultimul moment. Din nenorocire, îl găsi deşi mai bine nu-l mai găsea. Pentru că, în acel act, regele recunoştea căsătoria contractată de vărul său, contele de Villefranche, dar nu recunoştea şi dreptul soţiei acestuia de a căpăta titlul şi rangul de prinţesă, iar copiilor rezultaţi din această căsătorie li se interzicea să aibă vreodată pretenţia la tron, naşterea lor fiind şi rămânând nelegitimă. După găsirea acelui document cerut cu atâta tărăboi de către cei din familia La Vauguyon, toţi tăcură mile, o bună bucată de vreme. În timpul „Celor o sută de zile”, tata redeschise această discuţie, şi dacă domnul de Carignan s-ar fi înapoiat la Torino în loc să se ducă după Napoleon, în acea epocă mai mult ca sigur că ar fi avut câştig de cauză. Regele Sardinei se temea tot atât cât şi noi să nu se stingă cumva familia de Savoia.

În ceea ce priveşte corpul diplomatic, era alcătuit din domnul Hill, reprezentantul Angliei, om foarte de treabă, dar morocănos şi bolnăvicios, care nu prea avea obiceiul să facă vizite; din prinţul Koslovski, ambasadorul Rusiei, bărbat doldora de cunoştinţe şi deosebit de spiritual; dar atât de neserios şi de uşuratic, încât nu-l cultiva nimeni. Alte legaţii încă nu aveau reprezentanţi; Austria era reprezentată de contele de Bubna, generalul armatei de ocupaţie lăsată în Piemont. Poziţia sa era totodată şi diplomatică şi militară. Se însurase de curând cu o tânără, de origine evreiască ce nu fusese primită la Viena. Această situaţie îl determinase să rămână în străinătate. Doamna Bubna, deosebit de frumoasă şi de isteaţă, era cea mai dulce fiinţă, care-şi petrecea viaţa mai mult la noi. Nu se distra deloc la Torino, deşi era îndrăgostită lulea de bărbatul ei care o răsfăţa întocmai ca pe o copilă, ducând-o o dată pe săptămână să danseze, pe cheltuiala oraşului Torino. Căci, în calitatea lui de militar şi de diplomat, era scutit de orice fel de taxe. Fusese trimis de mai multe oii la Napoleon în împrejurările cele mai critice ale monarhiei austriece şi ne istorisea amănuntele acelor negocieri într-un mod foarte picant. Îmi pare rău că nu mi le

mai amintesc, ca să le fi putut reda în paginile acestei cărţi. Vorbea despre împărat cu o foarte mare admiraţie, mărturisindu-ne că relaţiile cu el erau cu atât mai facile, de la om la om, pe cât erau de dificile de la imperiu la imperiu. Adevărul e că Napoleon îl aprecia pe Bubna, îl lăuda şi-i dăduse numeroase dovezi de stimă, îmi plăcea atât de mult să-l aud vorbind despre Bonaparte, încât mă prindea adesea ceasul unu noaptea, ascultându-l.

Prietenul meu Bubna avea faima de a-i cam plăcea să jefuiască. Felul în care exploata oraşul Torino, în plină pace, nu era deloc prea departe de acest cuvânt; dorea, de asemenea, să menţină cât mai mult cu putinţă, ocupaţia militară. Tata, dimpotrivă, ajuta cât putea autorităţile sarde să se descotorosească de ea. În ciuda acestor puncte deosebite de vedere, relaţiile dintre noi rămăseseră la fel de intime şi de amicale. Până la urmă, trupele austriece fură, în sfârşit, retrase, iar contele Bubna rămase doar ca simplu ministru, aşteptând sosirea prinţului de Stahrenberg care urma să-l înlocuiască.

Poate că sunt nedreaptă faţă de piemontezi declarând că oraşul Torino era locul cel mai trist şi mai plicticos din câte există pe lume. Am arătat diversele circumstanţe care-l făceau să fie dezagreabil în ochii tuturor, dar mai ales în ochii noştri, în epoca respectivă. Dacă adăugăm la toate acestea faptul că ne aflam aici după cei doi ani atât de plini, din 1813 şi 1814, pe care-i petrecusem chiar pe scena teatrului unde evenimentele se dezlănţuiseră în toată amploarea lor, şi că după asta nimerisem într-un oraş atât de trist şi de monoton unde n-auzeam discutându-se decât despre acel faimos candelabru, îmi veţi da dreptate să nutresc o oarecare silă faţă de Torino, care, de altfel, era o aşezare foarte civilizată. Străzile sale erau drepte, dar arcadele care le împodobeau dădeau impresia că ar fi pustii, căci echipajele – prea puţin numeroase – nu puteau suplini lipsa pietonilor. Clădirile erau frumoase pe dinafară. Un veneţian spunea că, la el acasă, în Veneţia, persoanele purtau măşti. Afirmaţia se potrivea întocmai clădirilor din Torino, fiindcă acele faţade elegante ascundeau, în general, nişte cocioabe unde se aflau adevărate labirinturi de camere, distribuite tot atât de prost pe cât erau de sărăcăcios

mobilate. Rămâneai pur şi simplu uluit, să vezi mizeria adăpostită sub acea mantie a unor linii arhitecturale atât de frumoase. Sub pretextul că vor fi într-o zi reparate şi că turnarea unor noi temelii le-ar vătăma soliditatea, erau păstrate toate cocioabele, astfel încât toţi pereţii, până şi cei ai Palatului Regal, erau crăpaţi şi găuriţi. Fiecare din acele găuri era doldora de ciori care alcătuiau câte un nor negru pe fiecare stradă, făcând un zgomot asurzitor în întreg oraşul.

Pentru cel care nu e obişnuit cu un asemenea spectacol, nimic nu e mai trist decât fâlfâitul aripilor şi cârâitul unor astfel de păsări.

O dată ajuns la tine acasă, apartamentul pe care izbuteai să ţi-l procuri nu putea să compenseze plictiseala de afară. Oricât de puţini străini s-ar opri la Torino, tot e greu să-i găzduieşti ca lumea. Palatele frumoase sunt ocupate de proprietarii lor, sau închiriate pe termen lung, şi corpul diplomatic are destulă bătaie de cap să-şi procure locuinţe convenabile. Cât priveşte confortul, nici nu mai e cazul să aducem vorba despre aşa ceva. Tata alesese casa marchizului Alfieri, pe atunci ambasador la Paris, fiindcă fusese asigurat că era împărţită şi aranjată aidoma caselor din Franţa. E adevărat că nu avea acea enormă *salla,* întâlnită în mai toate palatele piemonteze şi că avea ferestre cu vitralii la mai toate camerele. Dar, de pildă, odaia unde locuiam eu, precedată de o lungă galerie ornamentată cu stuc, lipsită de posibilitatea de a face focul în ea, tapetată toată cu damasc de un roşu aprins, era pardosită nu cu dale – ca, hai să zicem, într-o bucătărie de mâna a doua – ci cu pietre, ca cele de pe stradă. La căpătâiul patului meu, o uşă comunica – printr-un balcon deschis – cu odaia cameristei mele. Mama nu stătea nici ea mai bine, iar tata stătea şi mai prost, căci camera lui era cea mai mare şi cea mai tristă.

Ministrul Angliei locuia într-un palat superb, cu o arhitectură remarcabilă şi foarte admirată: palatul Morozzi; acesta avea acea faimoasă *salla* de care piemontezii făceau atâta caz. Ea ocupa tot mijlocul casei, de sus şi până jos, în aşa fel incit la primul etaj nu puteai trece decât prin nişte galerii exterioare pe care arhitectul le lăsase descoperite ca să fie mai uşoare şi să nu îngreuneze construcţia. Bietul domn Hill se oferise să le închidă cu vitralii, pe banii lui, dar

întreg oraşul se revoltase împotriva acestei barbarii britanice. Pentru a evita să înfrunte acele treceri *„extra-muros*”, ambasadorul sfârşise prin a se statornici în trei odăi mici de la mezanin, singurele în care se putea face focul. Lucrul era, de altfel, cu atât mai necesar cu cât iarna e lungă şi friguroasă la Torino. Am văzut, zile întregi, termometrul între zece şi cincisprezece grade sub zero şi locuitorii nu păreau nici surprinşi, nici deranjaţi de această temperatură, în ciudă puţinelor lor măsuri de precauţie pe care şi le luau.

Congresul de la Viena îi făcu cadou regelui Sardiniei statul Genova. În ciuda aportului pe care l-am avut în privinţa acestei creşteri importante a teritoriului său, regele continua să fie foarte supărat pe Franţa că nu-i dădea şi Savoia. Faptul cel mai ciudat era că Ludovic al XVIII-lea era şi mai supărat decât el pentru că dorea din fot sufletul să i-o dea, fiindcă avea tot timpul senzaţia că tăinuia un lucru furat. Tata nu împărtăşea însă delicateţea regelui nostru, şi ţinea foarte mult ca Franţa să păstreze acea parte din Savoia pe care i-o încredinţaseră tratatele din 1814. Când deputaţii din Genova veniră să-şi aducă omagiul, regelui Sardinei, el le dădu un ospăţ la contele de Valese, ministrul de externe. Bineînţeles că a fost invitat şi corpul diplomatic. Acel banchet a fost, timp de cincisprezece zile, obiectul solicitudinii întregului oraş. Se ştia de unde urmau să vină peştele, vânatul, bucătării. Alimentele au fost adunate cu multă caznă, recurgându-se la amabilitatea seniorilor de la Curte şi mai ales a ambasadorilor. În sfârşit, sosi şi ziua festinului; eram vreo douăzeci. Masa a fost straşnică, minunată şi foarte bine servită. În ciuda etalării mâncărurilor, care mă făceau să mă tem de o anumită notă de ridicol, nu s-a întâmplat nimic supărător. Domnul de Valese a făcut onorurile casei, ca un mare senior. Plictiseala şi monotonia care-i copleşeau pe toţi locuitorii oraşului Torino, îi făcu să profite din plin de acest eveniment atât de deosebit. De altfel, a fost singura ocazie în care i-am văzut pe membrii corpului diplomatic poftiţi să ia masa într-o locuinţă piemonteză.

Străinii – după cum am mai spus – nu prea se opresc la Torino pentru că n-au ce vedea şi pentru că hanurile sunt proaste.

L-am văzut, în trecere, pe Jules de Polignac[94], îndreptându-se spre Roma, unde fusese trimis de Monsieur. Cred că trebuia să statueze drepturile iezuiţilor şi mai ales să discute despre Congregaţia acestora care îşi întinsese reţeaua nevăzută asupra întregii Franţe, sub numele de „mica biserică”. Congregaţia era prost văzută de Papa Pius al VII-lea, care nu voise să recunoască nici Concordatul, nici pe episcopii numiţi în urma acelui tratat. Iezuiţii trăgeau nădejde că Papa îi va recunoaşte până la urmă măcar pe episcopii titulari, deosebindu-i de cei dinainte de Concordat; Jules de Polignac se ducea deci la Roma să negocieze acest lucru. Papa s-a arătat însă destul de neînţelegător pentru că, reîntorcându-se de la Roma, l-am văzut pe Polignac, foarte nemulţumit, deşi obţinuse să fie numit prinţ roman, lucru ce nu prezenta de altfel nicio dificultate. Jules de Polignac îşi prelungi destul demult şederea la Torino. Între timp, iezuiţii începură a deveni puternici. Drept răsplată că le luase apărarea, îl numiră pe Polignac cavaler de Saint-Maurice. N-am putut niciodată pricepe cum un om cu numele şi cu poziţia sa, a putut avea fantezia de a râvni la acel căpeţel de panglică.

Ordinul *Annonciada* este unul dintre cele mai ilustre şi mai căutate din Europa, care n-are altă decoraţie decât Marele Colier, ce-ţi conferă titlul de „excelenţă”. Regele Sardiniei face „excelenţe”, aşa cum alţi regi fac duci sau prinţi; atâta doar că acest titlu nu se moşteneşte, deşi te face să te bucuri de toate distincţiile şi privilegiile din acea ţară. Şi dacă aşa stau lucrurile, mă întreb cum de domnul de Polignac, care era nespus de ambiţios, s-a mulţumit doar cu acea măruntă distincţie de cavaler al ordinului Saint-Maurice, care – ca să zic aşa – umbla singură pe toate drumurile? Qricât de obişnuiţi am fi fost cu ciudăţeniile sale, încă mai avea resurse să ne uimească. Într-o zi, ne mărturisi că dorea grozav

94 *Jules de Polignac* (1780-1847), conte, apoi prinţ, cel de al doilea fiu al ducelui Jules de Polignac şi al ducesei Yolande de Polastron, guvernanta fiilor Franţei şi favorita reginei Maria-Antoaneta. Se cunoaşte rolul jucat de prinţul de Polignac în timpul domniei lui Carol al X-lea şi în 1830. Condamnat la închisoare pe viaţă şi la pierderea drepturilor civile, a fost întemniţat în fortul Ham până la amnistia din 1836.

demult ca regele să-l numească ministru, nu pentru că – adăugase el – se socotea mai dibaci ca alţii, ci pentru că nimic nu i se părea mai uşor decât să guvernezi Franţa. Nu-i va pune regelui – zicea el – decât o condiţie: îi va cere să-i încredinţeze, pe timp de zece ani, ministerul afacerilor externe, ministerul de război, de interne, de finanţe şi mai ales poliţia. Aceste cinci ministere, o dată în mâna sa, el ar fi răspuns de tot şi asta, fără să-şi dea nici cea mai mică osteneală. Altădată, spunea că din moment ce Franţa avea chef de Constituţie, i-ar face el una foarte îngăduitoare, menită să satisfacă până şi opiniile cele mai liberale, că ar citi-o în plină Cameră şi că apoi, urcând la tribună ar adăuga:

— M-aţi auzit citind această Constituţie; cred că vă convine; acum ar fi cazul să vă arătaţi demni de ea. Va trebui să fiţi înţelepţi timp de zece ani ca s-o putem promulga, căci fiece mişcare revoluţionară, oricât de neînsemnată ar fi ea, va întârzia cu un an acest moment pe care şi noi îl dorim din toată inima!

În aşteptarea acelui *„Io el rey”,* striga cât îl ţinea gura, lovind cu palma într-o sabie mare pe care o târa după sine, căci, în calitate de aghiotant al lui Monsieur – deşi nu văzuse un obuz şi nu comandase niciodată nici măcar unui singur soldat – purta mai tot timpul uniforma militară.

Aceste neghiobii nu merită deranjul de a mai fi povestite, în afară de deplorabila celebritate pe care şi-a cucerit-o bietul Polignac. Aş putea înşira un adevărat pomelnic, dar socot că cele istorisite sunt de ajuns pentru a demonstra prostia şi mărginirea acestui nobil ţanţoş.

Capitolul III

Revelaţia proiectelor bonapartiste. Călătorie la Genova. Prinţesa de Grassalcowics. Napoleon părăseşte insula Elba. Debarcă în Franţa. Ofiţerul trimis de generalul Marchand. Declaraţia din 13 martie. Fratele meu, la uşa ducelui de Angoulême. Papa. Ducesa de Lacques.

Tata primise sarcina de a veghea asupra acţiunilor bonapartiste ce aveau loc în Italia, precum şi asupra relaţiilor bonapartiştilor cu insula Elba. Se folosea în acest scop de un

medic englez, pe nume Marshall, pe care prinţul regent al Angliei îl trimitea mereu în Italia pentru a culege informaţii despre conduita – mai mult decât uşuratică – a soţiei sale.

Acel Marshall, introdusese, în 1799, vaccinul în Italia; în timpul cruntelor răzbunări exercitate de Curtea din Palermo asupra vaselor amiralului Nelson, el se afla la Neapole. În acea epocă era tânăr şi, indignat de spectacolul cumplit al atâtor grozăvii, profitase de caracterul lui englezesc şi de accesul pe care-l avea în calitate de medic, pentru a aduce nenumărate servicii victimelor acelei acţiuni regaliste. De atunci, rămăsese în relaţii foarte strânse cu partidul revoluţionar, ajungând să-i cunoască până şi planurile, fără însă a lua parte la ele.

Într-o noapte din luna ianuarie 1815, sosi la tatăl meu, pe furiş, şi-i înmână nişte documente care dovedeau cât se poate de clar că, în Franţa, se pregătea o revoluţie şi că Napoleon trăgea nădejde să părăsească, foarte curând, insula Elba, şi să sprijine acea revoluţie, cu prezenţa şi cu oastea sa. Tata, convins de gravitatea acelor fapte, îl zori pe Marshall să comunice tot ce aflase, guvernului francez. Dar el refuză să ia legătura cu vreun ministru, căci cabinetele tuturor erau invadate de bonapartişti şi se temea pentru siguranţa sa.

Domnul de Jaucourt[95] ţinea locul domnului de Talleyrand, dar nu răspundea la nicio depeşă; corespondenţa se făcea prin intermediul birourilor şi era pur oficială. Tata nu ştia nici el cărui ministru să se adreseze Marshall, care nu voia să dea nimănui hârtiile pe care şi le procurase, decât numai regelui. De altfel, se lăuda că era în relaţii foarte strânse cu prinţul regent. Importanţa revelaţiilor sale îi justifica pe deplin cererea. Tata îi dădu o scrisoare către ducele de Duras, care-l introduse, în 22 ianuarie, în cabinetul lui Ludovic al XVIII-lea. Regele îi mulţumi tatei pentru zelul cu care-i procurase acele informaţii atât de preţioase; dar, din păcate, nu-şi luă nicio măsură de precauţie, nici măcar pe aceea de a trimite o corvetă în jurul insulei Elba. Delăsarea, în acea epocă,

95 *Marchizul de Jaucourt* s-a născut în 1757 şi a murit în 1852. Colonel, membru al Adunării Legislative şi al Tribunatului; ministru şi pair al Franţei, s-a raliat Monarhiei din Iulie, apoi celui de al doilea Imperiu.

întrecea tot ceea ce şi-ar putea imagina posteritatea. Tata n-a primit nicio scrisoare, în legătură cu acele informaţii, de la ministrul afacerilor externe; ba nu, a primit una în care-i cerea nişte trufe din Piemont, pentru rege; scrisoarea avea patru pagini şi intra în cele mai minuţioase amănunte în legătură cu felul cum urmau să fie expediate acele faimoase trufe, pentru a ajunge în perfectă stare la Curtea şi pe masa regelui. Adevărul e că Talleyrand îl ţinea suficient la curent, cu tot ceea ce se petrecea la Congres; dar faptul că stătea la Viena îl împiedica să-i dea veşti despre Franţa sau să afle ce se petrecea în această ţară.

Spre sfârşitul lui februarie, Curtea italiană se duse la Genova pentru a o primi pe regină, care venea din Sardinia. Corpul diplomatic se îndreptă şi el către acest oraş. Am lăsat în urmă valea din Torino şi pe cea din Alexandria, aflate sub zăpada ce le acoperise încă din luna noiembrie şi am ajuns pe culmea Bocchettei. Numai că de acolo drumul nu era ca vai de lume. Muntele Bocchetta nu are niciun platou, iar trăsura nu-şi isprăvise încă ascensiunea, când bidiviii care o trăgeau şi începuseră să coboare. În acel an, priveliştea era cu atât mai izbitoare, cu cât am trecut brusc din plină iarnă, într-o primăvară destul de înaintată. De o parte, muntele era acoperit de zăpadă, iar râurile erau îngheţate; cascadele păreau stalactite de gheaţă; de cealaltă parte, pomii erau înfloriţi, iar unii aveau chiar şi frunze; iarba era verde, râurile susurau, păsările ciripeau, natura întreagă părea dispusă să te facă să uiţi tristeţea care-ţi strânsese inima, cu un sfert de ceas mai înainte. Cred că n-am încercat niciodată un sentiment mai plăcut.

După câteva ceasuri de drum rapid, printr-un ţinut încântător, am ajuns, în *26* februarie, la Genova. Străzile erau acoperite cd flori; nicăieri n-am mai văzut atâta risipă de flori, vremea era minunată; am uitat într-o clipă de oboseală acelei călătorii care, la început, fusese atât de penibilă.

Coborând din trăsură, am vrut să mă plimb pe străzile înmiresmate, atât de curate şi de frumos pietruite şi unde plimbarea era de o sută de ori mai plăcută decât cea din odaia mea din Torino. Străzile erau pline de o mulţime veselă, însufleţită, aferată, care făcea un contrast izbitor cu

lumea murdară şi plictisită pe care tocmai o părăsisem. Femeile, încălţate cu pantofi de mătase, pe cap cu acel elegant „mezzaro”, mă încântară, iar copiii mi se părură, pur şi simplu, fermecători. Toată lumea din Genova ieşise pe stradă. După cinci minute, ne-am trezit înconjuraţi de cel puţin patruzeci de cunoştinţe. Am simţit brusc cum mi se ridica de pe umeri acea greutate ca de plumb care mă apăsase în timpul şederii mele la Torino. Bucuria mi s-a mai potolit, după ce a trebuit să urc cele o sută cincizeci de trepte ca să pot ajunge la unul din frumoasele apartamente, reţinut într-un mare palat, special pentru ambasadorul Franţei.

În timpul şederii mele la Genova, singurele lucruri care nu mi-au plăcut, au fost înălţimea fără precedent a apartamentelor şi cerşetorii. Nu voi mai repeta ceea ce toată lumea ştie despre măreţia şi eleganţa palatelor. Nu voi vorbi nici despre moravurile acestei cetăţi pe care n-am avut prilejul să le observ căci, la puţine zile după sosirea noastră, evenimentele politice ne-au obligat să ne retragem, aşa că doar ce-am apucat să zăresc societatea genoveză.

Locuitorii acestui oraş nu-şi dădeau nici cea mai mică silinţă să-şi ascundă mâhnirea că fuseseră alipiţi Piemontului şi nici sila pe care le-o inspira regele. Puţini dintre ei s-au dus la Curte, iar cei care au făcut acest lucru, au fost foarte prost priviţi de compatrioţii lor.

Lordul William Bentinck[96], sedus de ochii frumoşi ai Luizei Durazzo (cum i se spunea la Genova), autorizase prin tăcerea sa, dacă nu prin vorbele sale, restabilirea vechiului guvern, în timpul ocupării oraşului. Hotărârile prin care Congresul din Viena dispusese de soarta genovezilor, li se părură acestora mult prea greu de îndurat. Dacă trebuiau cu orice preţ, să înceteze de a mai fi genovezi, atunci preferau să fie francezi decât piemontezi. Sentinţa de la Viena, îi transformase în bonapartişti înflăcăraţi, aşa că pretutindeni

96 *Lordul William Charles Cavendish Bentinck* (1774-1839), plenipotenţiar englez şi comandant şef al trupelor britanice în Italia. Din 1827 până în 1833, a fost guvernatorul general al Indiei. Era cel de al doilea fiu al lui William Henry Bentinck, al treilea duce de Portland, unul dintre şefii partidului whig şi prim-ministru între 1801 şi 1807.

nu vedeai decât şiruri nesfârşite de genovezi care se îndreptau spre insula Elba. Armata engleză, înainte de a pune oraşul sub puterea sardă, despuiase toate instituţiile publice de tot ce aveau ele mai de preţ şi luase din port până şi lanţurile cu care erau legate galerele. Această ocară aţâţase la maximum sentimentul naţional al genovezilor.

A doua zi după sosirea noastră în acest oraş, am fost convinşi să asistăm la o reprezentaţie pe care un căpitan englez de vas o dădea în cinstea regelui. Era vorba să-i arate efectul ghiulelelor cu pulbere, trase de pe tunurile fixate pe navă, lucru cu totul nou în acea epocă. Ne-am dus pe jos, pe o vreme admirabilă până la un mic platou situat pe o stâncă, la câţiva stânjeni de oraş, de unde te puteai bucura de o privelişte măreaţă. O barcă veche, ancorată atât de departe încât abia o puteai zări cu ochiul liber, servea drept ţintă. Briza, care adia din larg, reîmprospăta şi răcorea aerul. Spectacolul era însufleţit pe coastă şi foarte animat în portul ce se zărea în dreapta, plin de vase pavoazate. La un moment dat, tirul fu întrerupt din pricina a două mici bricuri care, împinse de vânt, puteau fi lovite. Evident, ele nu vrură să abordeze; manevrară în aşa fel, încât să se îndrepte spre larg şi după mai multe încercări, reuşiră, aşa că tirul reîncepu. După cum am aflat mai pe urmă cele două bricuri îl transportau pe Bonaparte şi averea sa pe ţărmul oraşului Cannes. Dacă din întâmplare, una din acele ghiulele nimerea bricurile, soarta omenirii s-ar fi schimbat. Căpitanul englez, oferi apoi, sub un cort, un dejun foarte îmbelşugat şi astfel dimineaţa luă sfârşit într-un chip foarte plăcut.

Îmi amintesc că prinţesa Krassalkowitz a venit, dupăamiază, la noi. O cunoşteam de foarte multă vreme; a doua zi, urma să plece la Livorno. Seara, am discutat despre cât de fade erau toate evenimentele şi cât de plicticoase gazetele: merita să aştepţi cincisprezece zile mizerabilul protocol al Congresului de la Viena? Pe jumătate glumind, am început a regreta anii dinainte, atât de agitaţi şi de plini de evenimente. Acum, existenţa sigur că ne părea monotonă, lipsită de toate acele spectacole grandioase. Mama spuse:

— Vorbe de femei tinere şi fără minte! Ei, doamnelor, nu ispitiţi Providenţa! Când veţi avea vârsta mea, veţi afla că

clipele liniştite de care v-aţi bucurat în copilărie, nu ţin niciodată prea mult!

Aşa că atunci când, după trei zile, prinţesa Krassalkowitz se întoarse la Genova fiindcă nu putuse debarca la Livorno, de unde plecă imediat la Viena, îi spuse – ruşinată – mamei:

— Ah, dragă doamnă ambasadoare, câtă dreptate ai avut! îţi cer iertare pentru prostiile debitate şi crede-mă că mi-e ruşine de tot ce-am spus!

Ar fi trebuit să-i împărtăşesc remuşcările fiindcă şi eu făptuisem aceeaşi greşeală.

Tocmai când asistam la un concert, cineva a venit după tata, spunându-i că-l aştepta un curier ce fusese trimis de consulul din Livorno şi care-l anunţa că Bonaparte plecase din Porto-Ferrajo. Tata înştiinţă, imediat, Curtea. Expedie o ştafetă la Viena, domnului de Talleyrand, o alta la Paris şi trimise un secretar de legaţie ca să-i ducă această veste lui Massena, prevenind astfel toate autorităţile de pe coastă. Dar toată această precauţie fu dejucată de rapiditatea cu care acţionă Napoleon. La câteva ceasuri după plecarea sa din Genova, domnul de Château străbătea bivuacul din Cannes, abandonat demult deşi cenuşa focurilor mai era caldă încă. Ne-am petrecut noaptea copiind scrisorile şi depeşele ce urmau a fi încredinţate diferiţilor curieri. Emoţia fu şi mai mare a doua zi dimineaţă. Căci toată lumea era convinsă că Napoleon debarcase, probabil, undeva, pe coasta Italiei şi se unise cu trupele lui Murat. Austriecii nu erau în măsură să i se opună, iar generalul Bubna, foarte neliniştit, le reproşa piemontezilor graba cu care-şi părăsiseră teritoriul, înainte de a-şi fi creat o armată naţională. La rândul ei, contesa de Valese pretindea că cheltuielile ocupaţiei germane absorbind toate veniturile Statului, nu puteau face nimic atâta vreme cât trebuiau să-i ducă în spate pe străini. Lordul William Bentinck puse şi el gaz peste foc. Fiecare se agita, se neliniştea, se frământa; se acuzau unii pe alţii, dar faptul că nu ştiau unde debarcase Napoleon, nu le îngăduia să ia nicio hotărâre, să dea niciun ordin. Generalul Bubna a fost primul care a aflat amănunte despre el; imediat, austriecii, englezii şi piemontezii s-au liniştit, socotind că aveau destul timp la dispoziţie pentru a-i da peste cap planurile. Bubna ceru să intre, cu trupele sale,

în Piemont. Dar domnul, de Valese, refuzând cu încăpăţânare acest lucru, Bubna se văzu obligat să-şi cantoneze oştile la graniţa cu Lombardia; apoi, declară că dacă armata napoleoniană înainta, el va rămâne dincoace de Pad, lăsând Piemontul descoperit. Cabinetul sard găsi că planul lui era bun; ba chiar nu întârzie să admită strania idee de a rămâne neutri faţă de Napoleon şi de Murat. Ambasadorul sard a fost singurul care n-a vrut să-l urmeze pe Ludovic al XVIII-lea la Gand.

Domnul de Château reveni plin de făgăduieli din partea lui Massena. Văzuse când o arestaseră pe doamna Bertrand, sosită din insula Elba, şi întâlnise pretutindeni tot atâta entuziasm faţă de ducele de Angoulême pe câtă indignare împotriva lui Napoleon. Faptul era adevărat în acel moment, dar numai în Provenţa. Din păcate pe aripile vântului, mai soseau şi altfel de veşti. Astfel, aflarăm, cu o repeziciune neaşteptată şi pe nişte căi cu totul necunoscute, despre succesele şi despre marşul rapid al lui Bonaparte. Într-o dimineaţă, un ofiţer francez, purtând cocarda albă, se prezentă la tatăl meu şi-i remise o scrisoare din partea generalului Marchand[97] atât de insignifiantă incit nu motiva în niciun fel trimiterea ofiţerului. Acesta era foarte agitat şi ceru un răspuns imediat, căci generalul său îi fixase şi ora întoarcerii. Tata îl rugă să se odihnească două, trei ceasuri. În vreme ce el încerca să dezlege această enigmă, cu atât mai uşor de ghicit cu cât se răspândise zvonul că generalul Marchand îl întâlnise pe Napoleon, generalul Bubna intră la el şi-i spuse:

— Dragul meu ambasador, vin să-ţi mulţumesc de grija pe care o ai faţă de scrisorile mele. Ştiu că ţi s-au cerut cincizeci de ludovici pentru asta pe care-o văd aici. E de la generalul Bertrand care-mi scrie, din ordinul lui Napoleon, ca să-i trimit imediat printr-un curier, toate celelalte depeşe venite de la Viena pe numele său şi al soţiei sale, Maria-Luiza. Eu, care nu m-am grăbit niciodată, aşteptam liniştit, o ocazie: ce faci cu ofiţerul care a venit?

97 *Generalul conte de Marchand* (1765-1851), comandantul departamentului d'Isère; acuzat de a fi cedat oraşul Grenoble lui Napoleon, a fost judecat în 1816 şi achitat. Reintrat în armată după 1830, a ajuns – în timpul Monarhiei din Iulie, pair al Franţei.

Tata reflectă un moment, apoi se gândi că dacă l-ar aresta, ar fi un lucru mult prea grav. Trimise deci după el, la hanul unde trăsese, şi-i porunci să plece imediat, prevenindu-l că dacă îi lăsa guvernului sard timpul de a afla cum trecuse frontiera, ar fi fost arestat ca spion şi că el nu avea nicio putere să-l salveze. Ofiţerul comise imprudenţa să spună că trebuia să se oprească la Torino unde mai avea de dus nişte scrisori. Tata îl sfătui să le ardă şi-i dădu un paşaport, indicându-i să se îndepărteze cât putea de Torino. N-am mai auzit vorbindu-se despre acel domn care – după această explicaţie – a mai avut cutezanţa să-i ceară tatei şi cei cincizeci de ludovici despre care generalul Marchand amintea în scrisoare, drept cheltuieli de deplasare. Bubna păstră secretul acelui curier, mai ales că nu era, în niciun caz, momentul să se apuce să vorbească despre aşa ceva, tocmai atunci; căci în acea epocă, guvernul sard nu avea niciun fel de veleităţi pacifiste, şi atrocităţile piemontezilor privind dispoziţiile napoleoniene depăşeau orice limită. Declaraţia din 13 martie i-a fost expediată tatei de către domnul de Talleyrand, de îndată ce-a fost semnată de toţi suveranii reuniţi la Viena. A tipărit-o în grabă şi, la trei ore după ce sosise, fratele meu a pornit în grabă să i-o ducă domnului de Angoulême, pe care l-a găsit la Nâmes. Rapiditatea cu care o primi aproape că-i anulă efectul şi-l făcu pe prinţ să se îndoiască de autenticitatea ei. Ducele de Angoulême îl opri pe fratele meu lângă el, îl numi aghiotant şi, foarte curând după asta, îl trimise în Spania ca să ceară un ajutor pe care nu-l obţinu. În plus, sosise şi prea târziu. În planul pe care mi l-am făcut de a nota cele mai mărunte lucruri care – după mine – zugrăvesc caracterele, nu mă pot abţine să nu vorbesc despre unul care poate părea pueril. Fratele meu îi adusese deci domnului duce de Angoulême un document de o importanţă extremă. Pe drum, împărţise pretutindeni copii după declaraţie fără să se mai informeze de culoarea politică a persoanelor cărora le înmâna acele hârtii, lucru ce nu era chiar lipsit de pericol. Ducele de Angoulême, care îl cunoştea, păru atât de mulţumit de zelul lui, încât îl opri la masă. Aranjându-se puţin, ca orice om care parcursese o sută de leghe călare, la masă, primele cuvinte ale ducelui au fost:

— Ce fel de uniformă porii?

— De ofiţer de stat-major, monseñiore.

— Al cui aghiotant eşti?

— Al tatălui meu, monseñiore.

— Tatăl dumitale nu e decât locotenent general. De ce porţi eghileţi? Numai cei care fac parte din Casa regală sau din Casa prinţilor, au dreptul să-i poarte. Li se mai îngăduie de asemenea să poarte eghileţi şi mareşalilor. Dumneata n-ai dreptul să-i porţi.

— N-am ştiut, monseñiore...

— Acum ştii, aşa că trebuie să ţi-i scoţi imediat. De fapt, ai fi meritat să fii arestat pentru acest lucru, datină rog, te iert. Şi să nu te mai văd cu ei!

Vă închipuiţi cât de bine s-a simţit un tânăr ca Rainulphe, într-o asemenea situaţie, primind o astfel de mustrare de faţă cu toată lumea! în momentele în care se aprindea pentru cele mai mici fleacuri militare, ducele de Angoulême se credea mare general.

Regele Sardiniei ne anunţă că va face un drum la Torino. Era însoţit de miniştrii săi şi de generalul Bubna. Ministrul Angliei rămăsese la Genova, la fel ca şi tata, care comunica mult mai uşor cu ducele de Angoulême şi cu sudul Franţei. În curând, văzurăm sosind toate notabilităţile pe care mişcările armatei napolitane le alungau din sudul Italiei. Papa[98] sosi primul; fu adăpostit în palatul regelui. Nu-l mai văzusem de pe vremea când îl unsese pe Napoleon, împărat; ne-am dus, de mai multe ori, să-l vedem. Discuta cu plăcere şi foarte familiar cu toată lumea. Am fost mai ales uimită de felul demn şi calm cu care vorbea despre anii în care fusese proscris, fără a da impresia că-şi face din asta un merit sau o glorie, ci discutând ca despre o împrejurare care, din nenorocire, fusese inevitabilă, necăjindu-se doar că fusese

98 E vorba de *Papa Gregorio Chiaramonti* (Papa Pius al VII-lea, 1742-1823). Episcop de Tivoli în 1782, episcop de Imola şi cardinal în 1785, a fost ales papă în 14 martie 1800. Este autorul Concordatului din 1801. Napoleon i-a confiscat statele în 1809 şi la ţinut prizonier la Genova, Savona şi Fontainebleau. Scăpat din captivitate, a intervenit în favoarea lui Napoleon, prizonier în insula Sfânta Elena şi i-a adăpostit familia, la Roma. Consalvi a fost primul lui ministru.

nevoit să-l persecute pe Napoleon. Vorbea cu mult bun-simţ şi – ca să mă exprim corect – cu multă seninătate. Mărturisesc că mi-a inspirat o sinceră admiraţie. Foarte curând, a fost urmat de Infanta Maria-Luiza, ducesă de Lacques, mai cunoscută sub numele de regina Etruriei[99]. Genova era ticsită de lume şi, neputând găsi o locuinţă convenabilă, se instala în sala cea mare a unui han unde, cu ajutorul câtorva paravane, făcu dormitoare pentru întreaga familie. Părea făcută să locuiască în acea cocioabă. Căci zău dacă am văzut ceva mai vulgar decât înfăţişarea acelei prinţese care se trăgea totuşi din familia de Bourbon. A trebuit să-i aducem omagiile noastre, dar am făcut-o cu silă şi dezgust. Târa după sine o fată tot atât de dizgraţioasă ca şi ea şi un fiu atât de molâu, încât plângea ori de câte ori trebuia să se urce pe cal, îi venea rău când vedea o puşcă, iar într-o zi, trebuind să se urce pe un vas ca să treacă un râu, făcu o criză de nervi. Ducesa de Lacques ne asigură că toţi prinţii spanioli fuseseră crescuţi exact ca fiul ei. Tata încercă s-o determine să-şi schimbe părerea în privinţa acestui fel de educaţie, dar nu izbuti decât s-o facă să-l ocolească.

Capitolul IV

Principesa de Galles. Serbare în cinstea lui Murat. Situaţia noastră e penibilă. Mesajul ducelui de Angoulême. Sunt neliniştită în privinţa fratelui meu. Marşul lui Murat. E învins la Occhiobello. Abatele de Janson. Henri de Chastellux.

Domnul Hill ne vizită într-o dimineaţă, cu o mutră şi mai tristă ca de obicei: principesa de Galles[100] se afla în rada portului! Sub pretextul că-i cedează apartamentul, i-o lăsă în

99 *Marie-Louise-Joséphine de Bourbon* (1782-1824), fiica lui Carol al IV-lea al Spaniei. S-a măritat cu Louis de Bourbon, fiul cel mare al ducelui de Parma. Regină a Etruriei apoi ducesă de Lucques.

100 *Caroline-Amélie* (1768-1821), soţia prinţului de Galles, regent, apoi rege al Angliei sub numele de George al IV-lea. Era fiica faimosului dece de Brunswick. În ciuda conduitei sale cam dubioase, englezii au ţinut cu ea în neînţelegerile pe care le-a avut cu soţul său, regele.

grija doamnei William Bentinck[101], se năpusti în trăsura care-l aştepta şi porni în goană spre Torino. Lady William se strădui s-o primească pe principesă – care se instală în locuinţa domnului Hill – cât putu mai bine. A doua zi, am văzut cu toţii pe străzile Genovei un spectacol pe care eu, cel puţin, nu-l voi uita niciodată. Într-un fel de faeton – în formă de scoică, aurită şi sidefată, dublată cu catifea albastră şi împodobită cu ciucuri de argint, trasă de doi ponei minaţi de un băieţaş îmbrăcat în Amor, ca la Operă, într-un costum de culoarea pielii, plin tot de paiete – se lăfăia o grăsană de vreo cincizeci de ani, scurtă, burduhoasă şi fardată din gros. Avea o pălărie roz, cu şapte pene tot roz, ce-i fluturau în vânt, o bluză roz, foarte decoltată, o fustă scurtă, albă, până la genunchi, de sub care i se vedeau două picioare groase încălţate cu ghete roz. O eşarfă tot roz, pe care şi-o aranja întruna, îi completa costumul. Trăsura era precedată de un bărbat frumos, călare pe un ponei; bărbatul era îmbrăcat aidoma lui Murat, cu care se străduia să semene la gesturi şi atitudine, şi era urmat de doi rândaşi în livrele englezeşti, călare tot pe nişte ponei. Acest atelaj napolitan era un dar făcut de Murat principesei de Galles, care se plimba, fără jenă, pe străzile Genovei, în acel costum ridicol şi în acel echipaj bizar. Bineînţeles că plimbarea avu loc câteva zile la rând. Principesa făcuse o mare pasiune pentru Murat, pe care ar fi vrut să-l însoţească şi în tabără. Bietul Murat se văzu obligat să facă uz de toată autoritatea sa ca să scape de ea. Nu consimţise să renunţe decât după ce i se făgăduise că lordul Bentinck avea să-şi unească trupele cu cele napolitane. Şi cum făgăduiala fusese făcută doar de formă, acum venise la Genova cu rugăminţi, cu implorări şi chiar cu ameninţări. Vă puteţi da seama în ce situaţie se afla bietul lord Bentinck care, de altfel, a treia zi şi plecă din oraş, ca să scape de ea. Principesa, deşi era o bonapartistă înflăcărată, avea unele temeri ca nu cumva Napoleon să-l compromită, în vreun fel, pe „rege”, cum îi spunea ea lui Murat. Îşi atrase deci de partea sa, toată opoziţia din Genova şi făcu atâta tărăboi, încât după câteva zile, guvernul sard o rugă să-şi caute azil în altă parte.

---

101 *Lady Mary Acheson,* fata contelui de Gosford, măritată în 1803 cu lordul William Cavendish Bentinck.

În timpul ultimului carnaval pe care-l petrecu la Neapole, dădu un bal, precedat de o listă de subscripţie la care îi rugă să contribuie pe toţi englezii aflaţi în sală. Banii, evident, erau destinaţi lui Murat. Scena se petrecea într-o sală publică. În momentul în care sosi Murat, un grup alcătuit din cele mai frumoase englezoaice, îmbrăcate aidoma zeiţelor din Olimp, îi ieşiră în întâmpinare. Minerva şi Themis îl luară fiecare de câte un braţ şi-l duseră pe un fel de estradă, ale cărei draperii se dădură în lături, înfăţişând spectatorilor un grup de genii printre care figura şi Faima, întruchipată de frumoasa lady Harley, care ţinea în mână un mare tablou. Gloria reprezentată de principesa de Galles, îmbrăcată şi mai caraghios decât celelalte zeităţi – înaintă încet, rupse o pană din aripa Faimei şi scrise cu litere mari pe tabloul pe care-l ţinea aceasta, numele diverselor bătălii la care luase parte Murat. Publicul aplauda, abţinându-se cu greu să nu râdă. Murat avea destul bun-simţ pentru a se simţi foarte jenat, dar principesa luase toată acea mascaradă în serios, considerând-o drept o ovaţie adusă atât celui pe care-l iubea, cât şi ei care fusese în stare să-l onoreze astfel. Am auzit vorbindu-se despre acea serată, la lady Charlotte Campbell, ultima dintre doamnele care au abandonat-o pe principesă. Lady Charlotte plângea de ciudă, vorbind despre toate acele lucruri ridicole, dar povestirea ei nu izbutea să redea nici pe jumătate caraghioslâcul acelei scene. Trebuia s-o ai pe eroină sub ochi ca să poţi aprecia întreg ridicolul situaţiei. Pentru a-şi mai molcomi durerea despărţirii de Murat, principesa poruncise unuia dintre slujitorii săi, care semăna puţin cu eroul visurilor sale, să se îmbrace la fel ca el. Acel portret însufleţit, pe nume Bergami[102], a devenit mai târziu celebru şi (ştiu asta de la căpitanul corăbiei care l-a adus la Livorno) i-a uzurpat, pe lângă regala sa iubită, toate drepturile acestuia, aşa cum şi-a însuşit şi costumul. Şi, cu toate astea, trebuia să ne ducem şi s-o salutăm pe acea principesă ridicolă, care pe deasupra, ne mai şi detesta fiindcă-i eram ostili „regelui” ei. Bineînţeles că s-a străduit să fie cât se poate de impertinentă cu noi. Ne-am dus s-o

102 *Bartolomeo Bergami,* subofiţer într-un regiment italian. Copleşit de favoruri de către regina Angliei, regele George al IV-lEa a intentat soţiei sale – din pricina lui – proces de adulter.

vizităm, împreună cu lady Bentinck, în ziua şi la ora fixată de ea. După ce ne-a lăsat să aşteptăm vreme îndelungată, ne-a primit într-un chioşc acoperit cu verdeaţă unde-şi lua masa, îmbrăcată într-un capot deschis în faţă, şi slujită de Bergami. După câteva cuvinte adresate mamei, se prefăcu a nu şti decât engleza aşa că nu mai vorbi decât cu lady William. Rămase cam derutată când văzu că luăm şi noi parte la acea discuţie de la care voise să ne excludă; apoi începu a vorbi numai de virtuţile, de talentele regale şi militare ale lui Murat. Imediat după asta, îi acordă o audienţă tatei, în care nu vorbi decât despre succesele infailibile ale aceluiaşi Murat, despre apropiata sa joncţiune cu armata lui Napoleon şi despre victoriile care-l aşteptau. Tata începu să râdă.

— Vă bateţi joc de mine, domnule ambasador?

— Câtuşi de puţin, doamnă; văd că dumneavoastră vreţi să iau de bune glumele pe care le faceţi.

Astfel de discursuri ţinute de principesa de Galles, unui ambasador al Franţei, erau mult prea nostime ca să poată fi ascultate cu seriozitatea cuvenită. Principesa făcu pe ofensata şi scurtă întrevederea. Cred că vă daţi seama că n-am fost tentaţi s-o mai vizităm. Ea pretindea că tata contribuise şi el la ordinul de plecare ce i se dăduse, ceea ce nu era câtuşi de puţin adevărat. Dacă guvernul fusese îmboldit de cineva, apoi acela nu putea fi nimeni altul decât lordul William Bentinck, care era într-adevăr foarte stânjenit de prezenţa acelei cucoane năbădăioase, acolo.

În vremea asta, noi ne aflam într-o situaţie de-a dreptul imposibilă. Căci nimic nu e mai cumplit decât să te afli în străinătate, într-o situaţie oficială, în toiul unei asemenea catastrofe, şi să dai tot timpul dovadă de un calm şi de o seninătate pe care eşti departe de a le simţi. Şi nimeni nu putea să ne ajute cu nimic. Unii erau siguri de victoria lui Bonaparte, alţii, de căderea lui rapidă în faţa aliaţilor şi de umilirea armatei franceze. Se întâmpla destul de rar ca cei din jur să-şi exprime aceste păreri alegându-şi oarecum cuvintele, ca să nu ne jignească. Aşa că de îndată ce ne-am dat seama că nu mai suntem în siguranţă, ne-am închis şi noi în casă şi n-am mai ieşit, deloc.

Marchizul de Lur-Saluces, aghiotantul ducelui de Angoulême, sosi aducând câteva scrisori. Prinţul îi poruncea

tatei, să-i ceară regelui Sardiniei o oaste care să vină prin Antibes pentru a se întâlni cu oastea lui, în Provenţa. Tocmai obţinuse o victorie destul de însemnată la podul de peste Drôme, unde îşi etalase în faţa celor două oşti – a lui şi cea inamică – nişte merite personale în materie de tactică şi strategie militară, care-i făcuseră să crească în ochii tuturor. Aşa că simţea nevoia şi dorinţa de a acţiona cât mai viguros. Scos din nefasta lui docilitate şi pasivitate, se dovedea a fi plin de energie. Deşi molâu din fire, uneori putea fi capabil şi de lucruri mari. Tata porunci să se pregătească o trăsură şi plecă împreună cu domnul de Saluces, la Torino. Am aflat de la acesta din urmă, că fratele meu fusese trimis în Spania. La câteva zile după asta, am citit în *Monitor* scrisorile domnului de Angoulême către doamna de Angoulême, care fuseseră interceptate, spunându-se clar că ele fuseseră aduse de către tânărul de Osmond. Am fost aproape siguri că va fi arestat, iar această incertitudine a durat timp de şaptesprezece zile. Comunicaţiile cu sudul fuseseră întrerupte; nu ştiam ce se mai întâmpla decât din gazetele din Paris care de bine, de rău, mai ajungeau până la noi. În felul acesta am aflat şi despre înfrângerea ducelui de Angoulême, despre convenţia încheiată cu el şi, în sfârşit, despre plecarea sa. Numele fratelui meu nu apărea pe nicăieri. Până la urmă, am primit nişte scrisori de la el, trimise din Madrid. Trebuia să părăsească acest oraş ca să ajungă lângă ducele de Angoulême pe care-i credea în Franţa, dar pe care, după o căutare îndelungă, îl descoperi la Barcelona.

Ducele de Angoulême voise să-l trimită pe fratele meu la Madame, aşa cum arătase şi în scrisori, dar pe urmă îşi schimbase planul şi-l trimisese la ducele de Laval, ambasadorul nostru la Madrid. Atunci trecuseră cele şaptesprezece zile în care noi fusesem atât de neliniştiţi, pentru că în timpul unui război civil nu poţi şti niciodată ce i se poate întâmpla unui prizonier şi nici în ce fel au de gând să se răzbune pe el, fie autorităţile, fie răsculaţii. Noroc că mânia celor două tabere trecuse şi că nu mai rămăsese, din zilele furtunoase ale revoluţiei, decât nişte meschine interese personale pe care unii se străduiau să şi le rezolve.

Murat înainta atât de repede în Italia, încât cei din Torino şi

începuseră împachetatul. Şi eu şi mama, am fi vrut să ne ducem după tata, dar el nu ne îngăduia să venim. Problema economiilor devenise tot atât de importantă ca şi cea a siguranţei, aşa încât nu ne mai puteam permite o dublă călătorie într-un asemenea moment de incertitudine. Cererile domnului de Saluees au fost primite cu multă răceală de către guvernul sard. Ele n-au putut avea succes din pricină că chiar atunci sosiseră cele două veşti catastrofale: înfrângerea ducelui de Angoulême şi îmbarcarea lui. Începând din acea clipă, tata remarcă primirea destul de rece, a ministrului, şi întrezări dorinţa de a-l îndepărta pe ambasadorul Franţei. Cum regele sard respinsese orice ajutor austriac sau englez, era limpede că dorea să trateze separat, păstrându-şi neutralitatea faţă de Napoleon. Bubna râdea de se prăpădea de această politică, numindu-l pe regele Victor „augustul aliat al împăratului”. Tatei nu-i ardea deloc de râs, dar era şi el convins de zădărnicia acelor tratative ale guvernului sard. Murat, fiind învins la Occhiobello de către ostile austriece, încetă să mai înainteze. Apoi se anunţă, în mod oficial, că sosirea reginei Sardiniei fusese amânată. Aşa că ne-am reîntors la Torino.

Înainte de a părăsi Genova, aş vrea să vă vorbesc despre doi inşi pe care i-am văzut în trecere. Primul era abatele de Janson. Aflând de plecarea împăratului din insula Elba, în timp ce el se afla în Siria, unde se dusese ca pelerin la Ierusalim, profitase atât de bine de vântul ce bă tea pe mare încât ajunse la Genova într-un timp incredibil de scurt. Nu rămase în acest oraş decât două ceasuri pentru a se informa asupra evenimentelor; apei îşi suflecă poalele sutanei, încălecă un căluţ de poştă şi alergă să se alăture ducelui de Angoulême. Acest abate, în costum ecleziastic, li se păru din cale-afară de ridicol, soldaţilor. Dar când în lupta de la podul Drôme, îl văzură ducându-se, sub ploaia de gloanţe, pentru a-i ridica pe răniţi, pe umeri, încercând să-i consoleze şi să-i ajute după puterile sale, cu tot atâta sânge-rece ca un grenadier din vechea gardă, „popa” – cum îi spuneau soldaţii – îi entuziasm în cel mai înalt grad. Abatele de Janson a depus mai apoi acelaşi zel şi în ceea ce priveşte intriga, ceea ce bineînţeles, e de regretat. Ajuns episcop de Nancy şi unul dintre membrii cei mai activi ai Congregaţiei, atât de nefastă

Restauraţiei, a fost atât de detestat de toată lumea incit în timpul Revoluţiei din 1830 a trebuit să fie alungat din viaţa episcopală.

Cealaltă persoană despre care vreau să amintesc e Henri de Chastellux[103]. În vârstă de 24 sau de 25 de ani, stăpân al unei averi uriaşe, era ataşat la Roma. Aici a aflat de trădarea cumnatului său, colonelul de la Bédoyère. A fost cu atât mai consternat cu cât îşi iubea grozav demult sora, dându-şi seama câtă nevoie avea să fie susţinută şi consolată într-o asemenea situaţie, într-o familie ca a sa. Obţinu imediat un concediu de la ambasador şi, după ce-şi puse hârtiile în ordine, îşi făcu cuferele, îşi împachetă cărţile şi se urcă în brişcă unui cărăuş cu care se tocmi ca să-l ducă în cel mult douăzeci şi şapte de zile la Lyon. Ajungând la Torino, domnul de Chastellux fu informat că nu mai putea să-şi continue drumul. Veni la Genova să-l întrebe pe tata, ce-i mai rămânea de făcut. Se hotărî să plece şi el după ducele de Angoulême; tata îl rugă să-i ducă şi lui nişte depeşe. Într-adevăr, după două ceasuri, un secretar i le şi duse. Secretarul îl găsi culcat în pat, citindu-l pe Horaţiu.

— Când plecaţi? l-a întrebat.

— Încă nu ştiu. Nu m-am înţeles, cu căruţaşul care m-a adus şi aştept să găsesc un altul.

— Nu treceţi prin Corniche?

— Nu, vreau să închiriez o felucă.

Secretarul îi aduse tatei îndărăt scrisorile pe care acesta le expedie cu un curier. Henri de Chastellux se îmbarcă a doua zi dimineaţă; dar aranjând în aşa fel lucrurile încât să doarmă în fiece noapte, undeva, pe ţărm, ajunse la Nisa abia peste cincizeci de zile. Aici, îi ajunseră la ureche o mulţime de zvonuri neliniştitoare în legătură cu poziţia ducelui de Angoulême; aşteptă, cu răbdare, confirmarea lor şi, după zece sau douăsprezece zile, l-am văzut reapărând la Genova,

---

103 *Henri-Louis de Chastellux*, născut în 28 februarie 1786, mort la 3 martie 1863; făcut duce de Rauzun în 13 august 1819, s-a însurat la 31 august 1819 cu Claire de Durfortde Daras. Era fiul lui Henri Georges-César de Chastellux şi al lui Angélique-Victoire de Durfort (fiica lui Joseph de Durfort, duce de Civrae, señior de Blagnac, Ambasador la Viena, şi al Annei Monbadon de la Faurie, doamnă de onoare a prinţesei Victoria).

fără să fi trecut dincolo de Nisa.

Această apatie ciudată la un tânăr plin de spirit, şi pe care situaţia lui socială şi relaţiile de familie ar fi trebuit să-l stimuleze în cel mai înalt grad, comparată cu activitatea atât de fecundă a. Unui om în sutană, la care, evident, ar fi trebuit să renunţe, mi s-a părut a constitui un contrast atât de bizar cu modul de a se comporta al abatelui de Janson, încât nu le-am putut trece cu vederea nici pe una, nici pe cealaltă.

Tata începu o corespondenţă foarte activă cu ducele de Narbonne, ambasadorul nostru la Neapole, cu ducele de Laval, ambasadorul nostru la Madrid şi cu marchizul de Rivière[104] aflat la Marsilia. Le trimitea veştile care soseau din Germania şi din nordul Franţei. Legaţia din Torino ducea mare lipsă de secretari şi de ataşaţi. Aşa că plecând din Genova, tata mă rugă pe mine să port toată această corespondenţă. De fapt, n-aveam altceva de făcut decât să expediez ştirile care ne parveneau, alegându-le pe cele oficiale şi lăsând deoparte zvonurile de care eram pur şi simplu asaltaţi. Multe din acele scrisori au fost interceptate, unele mi se pare că au fost chiar şi tipărite în *Monitor.*

Răuvoitorii s-au agăţat de acest lucru, ca să decreteze că o făceam pe ambasadoarea. Această răutate m-a făcut să stau multă vreme departe de afacerile diplomatice ale tatălui meu, lucru pe care nu l-aş fi făcut dacă n-aş fi fost învinuită de acea prostească născocire. Căci, aşa după cum v-am mai spus, politica mă pasiona. Îl ajutam cu plăcere pe tata şi ca să-mi ocup timpul, căci altfel aş fi murit de plictiseală. Şi fiindcă nu aveam niciodată obiceiul să vorbesc ce nu trebuia, tata mi-ar fi încredinţat, fără nicio reţinere, oricare dintre problemele care-l frământau.

---

104 *Charles Riffardeau,* marchiz, apoi duce de Rivière (1763-1828). Aghiotant al contelui de Artois, în timpul Emigraţiei. Condamnat la moarte, dar graţiat, ca complice al lui Cadoudal (1803), a ajuns în 1814, ambasador la Constantinopole, iar în 1815, pair al Franţei. În 1827 devine căpitanul gărzilor lui Carol al X-lea, apoi guvernator al oraşului Bordeaux.

Capitolul V

Reîntoarcerea la Torino. Domnul de La Bédoyère. Marşul spre Cannes. Împăratul Napoleon. Giulgiul Sfânt. Jules de Polignac e luat prizonier la Montmélian. Luarea unui regiment, la Aiguebelle. Purtarea generalului Bubna. Ura piemontezilor împotriva austriecilor. Speranţele regelui Sardiniei.

Am continuat să ducem şi în Piemont aceeaşi viaţă retrasă pe care o dusesem la Genova. Tata nu voia să schimbe nimic din modul nostru de viaţă, deşi împrejurările ne îngăduiau, dar prudenţa ne impunea să reducem toate cheltuielile de prisos. Singura noastră distracţie era să facem zilnic câte o plimbare pe splendida colină de pe malul Pad-ului, dincolo de Torino, şi care se întindea până la Moncalieri. Plăcerea ne-ar fi fost dublă dacă drumurile n-ar fi fost atât de proaste; chiar şi pe jos era foarte greu şi obositor de ajuns până acolo. Potecile – care slujesc de albii torentelor în anotimpul ploios, – sunt în pantă şi pline de pietre ce se rostogolesc întruna. Aşa că la un astfel de drum, care la un moment dat, e atât de greu încât devine aproape un chin, nu se expunea niciuna dintre doamnele italiene. Dar când ajungi sus, eşti despăgubit de toate necazurile pe care le-ai tras, datorită priveliştilor de o varietate uluitoare precum şi a unei câmpii de o frumuseţe fără pereche.

La puţină vreme după asta, am aflat – rând pe rând – amănunte, în legătură cu cele petrecute la Chamberlay şi la Grenoble. Toate aceste veşti, puse cap la cap, duceau la concluzia că cel mai vinovat de tot ceea ce se întâmplase, era domnul de La Bédoyère[105]. Eram înclinată cu atât mai mult să dau crezare acestui lucru, cu cât îl auzisem cu urechile mele, înainte de a pleca din Paris, ridicându-i în slăvi pe bonapartişti. Familia soţiei sale (fosta domnişoară de

105 *Charles Huchet, conte de la Bédoyère* (1786-1815), colonel în regimentul din Grenoble. La reîntoarcerea din insula Elba, i-a ieşit înainte lui Napoleon, cu regimentul său şi i-a predat oraşul. Împăratul la numit general de divizie şi l-a făcut aghiotantul său. Tradus în faţa Consiliului de Război, în timpul celei de a doua Restauraţii, a fost condamnat la moarte şi împuşcat.

Chastellux) săvârşise greşeala de a-l vârî cu de-a sila în slujba regelui, iar el avusese slăbiciunea să accepte. N-aş putea preciza în ce epocă l-a trădat pe rege; ceea ce ştiu sigur, e că – în fruntea regimentului său unde ajunsese de câteva zile – se îndreptase zorit dinspre Chamberlay spre Grenoble; că, pe drum, oprindu-se să ia masa la doamna de Bellegarde, se bucurase făţiş de victoriile împăratului. În momentul în care se urcase pe cal, îi strigase acesteia:

— Cu bine, doamnă, peste opt zile sau voi fi împuşcat, sau voi fi mareşal al Imperiului!

Se pare că izbutise să convingă trupele să treacă de partea lui Napoleon şi că abuzase de slăbiciunea generalului Marchand, dominat în întregime de el. Recunoştinţa împăratului pentru serviciul pe care i-l adusese, n-a fost chiar atât de nemaipomenită, cum nădăjduise el, în schimb previziunile sale se adeveriră în ceea ce privea cealaltă alternativă.

Era cu neputinţă să nu fii uluit de măreţia, de hotărârea, de îndrăzneala şi de abilitatea desfăşurate de Napoleon în drumul lui de la Cannes şi până la Paris. Nu-i de mirare că partizanii lui au devenit atât de înflăcăraţi şi de zeloşi, fiindcă socot că asta a fost fapta cea mai cutezătoare pe care a întreprins-o unul dintre cei mai mari oameni ai vremurilor noastre. Mai ales că sunt sigură că n-a fost vorba de un plan alcătuit dinainte. Împăratul s-a lăsat călăuzit de hazard sau mai curând de geniul său. Dovada constă în faptul că comandantul din Antibes, somat primul, a refuzat să admită vulturii imperiali. Zborul lor era totuşi în funcţie de comportarea oamenilor pe care-i întâlneau în cale şi frumoasa expresie de a zbura „din clopotniţă în clopotniţă”, deşi justificată prin deplinul ei succes, era totuşi destul de hazardată. Împăratul se încrezuse încă o dată în steaua lui care-i rămăsese credincioasă.

Sosind la Paris, află despre declaraţia de la Viena din 13 martie; îndură totodată răceala şi reticenţele majorităţii persoanelor care îi fuseseră odinioară mai mult decât devotate. Cu instinctul său de a guverna înţelese imediat că toţi acei oameni reprezentau mai mult ţara decât pe militari. Poate că s-ar fi simţit tentat să-i guverneze cu sabia dacă acea sabie n-ar fi avut de înfruntat rezistenţa străinilor. Nu

putea deci nimici ideile constituţionale, atât de repede înrădăcinate în Franţa, decât slăbind frâul ambiţiilor populare care – sub numele de libertate sau naţionalitate – ajung, cu timpul, la cea mai cumplită tiranie.

Să-i dăm totuşi dreptate lui Napoleon: căci i-a fost întotdeauna groază de asemenea mijloace. El voia un guvern absolut, dar capabil să asigure ordinea publică, liniştea şi onoarea ţării. De îndată ce şi-a dezvăluit planul, s-a simţit deznădăjduit de succesul lui şi dezgustul pe care l-a încercat poate că a avut o oarecare influenţă în ceea ce priveşte descurajarea manifestată după catastrofa de la Waterloo.

Am motive să cred că la câteva zile după sosirea sa la Tuileries, încetă de a mai da dovadă de tot atâta energie de câtă dăduse, de când plecase din insula Elba. Poate că dacă ar fi văzut la vechii săi slujitori civili acelaşi entuziasm ca şi la militari, şi-ar fi dus cu cinste, la capăt, uriaşa sarcină pe care şi-o asumase; sau poate că-i era cu neputinţă s-o mai ducă.

M-am reîntors la Torino. Papa ne-o luase înainte. Prezenţa lui prilejui o ceremonie destul de curioasă la care am asistat şi noi.

Piemontul poseda giulgiul sfânt. Creştinătatea acorda o asemenea importanţă acestei relicve, încât însuşi Papa avea grijă de el. Giulgiul era încuiat într-o cutie de aur, închisă la rândul ei într-una de aramă, închisă la rândul ei... şi tot aşa mai departe, până la a şaptea cutie; cele şapte chei ale celor şapte cutii erau încredinţate, fiecare, altei persoane Papa, o păstra pe cea de aur. Cufăraşul era aşezat într-o biserică frumoasă ca o bijuterie, numită Biserica Sfântului Giulgiu. Relicva nu era expusă privirilor credincioşilor decât în împrejurări cu totul deosebite şi în cadrul unei ceremonii impunătoare. Atunci Papa trimitea un legat special care să deschidă racla şi să-i aducă cheia. Prezenţa Sfântului Părinte la Torino şi importanţa evenimentelor care aveau loc, a iscat dorinţa de a da satisfacţie soldaţilor, populaţiei şi regelui de a privi acea preţioasă relicvă. În ciuda nădejdilor pe care guvernul sard le avea, *în petto,* de a obţine, din toate părţile recunoaşterea neutralităţii sale, a pus totuşi foarte repede, pe picioare, o oaste considerabilă şi foarte aspectuoasă. Această oaste a fost adunată în Piaţa Castelului şi, după ce Papa a binecuvântat steagurile, s-a trecut la scoaterea la

iveală a relicvei. Regele şi mica lui Curte, catolicii din corpul diplomatic, cavalerii din ordinul Annonciada, excelenţele, episcopii şi cardinalii au fost singurii admişi în odaia unde se pregătea ceremonia. Nu eram, cu toţii, nici treizeci, eu, mama şi doamna Bubna fiind singurele femei admise şi, pe deasupra, şi atât de bine aşezate, încât nu ne putea scăpa nimic. Cufărul fu adus de către preotul care-l avea în grijă. După ce fură deschise una după alta, cele şapte cutii, după ce fiecare din cele şapte personaje întindea cheia pe care-o deţinea, după ce era descuiată o cutie, se redacta imediat un proces verbal prin care se constata şi în care se consemna starea broaştelor. Se proceda ca la o ridicare de sigiliu şi nu ca la o ceremonie religioasă; atâta doar că acel cardinal care deschidea sipetele, rostea câte o rugăciune ori de câte ori descuia câte o raclă. Când ajunseră la ultima casetă, care era destul de mare şi care strălucea de-ţi lua ochii fiindcă era de aur, începură oraţiile şi îngenuncherile. Papa se apropie de masa unde doi cardinali depuseseră racla. Toată lumea îngenunche, apoi urmară o serie de formalităţi de deschidere. Ar fi fost mai bine ca acea operaţie să fi avut loc într-un salon, şi nu într-o biserică, fiindcă privită de aproape toată acea pantomimă era lipsită de demnitate. În sfârşit, după ce Papa îşi tot apropie şi-şi tot retrase mâinile ca şi cum s-ar fi temut să nu se ardă, scoase din cutie o bucată mare de pânză, grosolană şi murdară. O luă şi – însoţit de rege şi de cardinali – se îndreptă către balcon, unde o desfăşură cât era de mare. Oştile îngenunchează, la fel şi mulţimea care umplea străzile din jur. Toate ferestrele erau doldora de lume. Mi s-a spus că pe pânza aceea soioasă, s-ar fi văzut foarte clar urmele însângerate ale chipului, ale picioarelor şi mâinilor, ba chiar şi ale rănii din coastă ale lui Hristos. Eu, care mă aflam la fereastra din balconul în care ieşise Papa, vă mărturisesc cinstit că n-am văzut nimic. Papa o expuse, din toate părţile, în faţa mulţimii adunate, într-o tăcere profundă. După ce se retrase, mulţimea îngenuncheată se ridică în picioare, aclamând îndelung. Tunul, tobele, strigătele de „Trăiască!”, anunţară că ceremonia se sfârşise. Cum numai Papa şi legatul numit de el aveau voie să atingă „sfântul giulgiu”, se chinuiră o vreme până ce izbutiră să împăturească la loc bucata aceea murdară de pânză, pentru

că nimeni nu putea să-i ajute. Prima cutie o dată încuiată, Papa luă cheia, apoi cardinalii aşezară prima cutie în cea de a doua, şi tot aşa mai departe, până la ultima. Între timp, Papa, regele şi persoanele invitate, trecură într-o odaie unde fusese pregătită o masă sau mai curând nişte gustări, fiindcă nu era vorba de o masă în adevăratul înţeles al cuvântului. Aşteptară până ce fu încuiată şi ultima broască a cutiei care fu pusă la locul ei, apoi toată lumea se retrase.

Nu-mi aduc aminte dacă Jules de Polignac asistase la acea ceremonie, dar cam în vremea aceea primise depline puteri de la Monsieur care fusese numit de Ludovic al XVIII-lea locotenent general al regatului. Polignac pretindea că ar fi în măsură să ridice o oaste impunătoare, cu cocardă albă, pe teritoriul sard, dar guvernul italian nici n-a vrut să audă de aşa ceva. Obţinu – cu mare greutate – îngăduinţa de a se stabili la frontieră pentru a fi cât mai aproape de relaţiile pe care le avea în sud. Se instală la un preot din Bauges. Coresponda aproape zilnic cu tata, povestindu-i toate idioţeniile cu putinţă.

Informaţiile pe care le primi tata, din diverse locuri, îl făcu să tragă concluzia că războiul bătea la uşă. Îl înştiinţa deci pe Jules de Polignac să fie pregătit şi să-şi ia toate măsurile necesare. Acesta îi răspunse, în 15 iunie, că era convins că fusese avertizat cu cel puţin zece zile mai înainte de începerea ostilităţilor şi că acea campanie nu putea porni înainte de patru sau cinci săptămâni. Îl ruga deci pe tata să fie liniştit, îi mulţumea pentru solicitudinea sa, îl felicită că fusese atât de bine informat, reproşându-i doar că ştirile îi parveniseră mult prea devreme. Acelaşi curier mai aducea şi o scrisoare din partea preotului la care stătea Jules (căci în Italia oriunde te întorceai dădeai numai de popi), în care acesta îi spunea tatei că Jules se reîntorsese în goană la presbiteriu ca să-şi ia calul, că în clipa în care punea piciorul în scară, casa fusese invadată de o companie de soldaţi francezi, intraţi în oraş pe nepusă-masă şi că Jules de Polignac fusese făcut prizonier. Abatele era cu atât mai neliniştit cu cât de şaua calului atârna o traistă plină cu scrisori care-l compromiteau atât pe Jules cât şi pe toţi cei care lucrau cu el. Iată încă o dovadă mai mult decât grăitoare a superficialităţii lui Polignac, superficialitate

însoţită în acelaşi timp de o încredere în sine, care întrecea orice limită. Cum la această înfumurare se adăuga şi un curaj de om smintit, se năpustise ca orbul, în prăpastie. Trebuie să mărturisesc însă, că o dată ajuns aici, a privit lucrurile în faţă, fără nicio slăbiciune şi a îndurat consecinţele greşelilor sale cu o putere sufletească rar întâlnită. Când am aflat că a fost luat prizonier, am rămas consternaţi. Felul lui blând de a se comporta, urbanitatea limbajului, îl făceau să fie foarte iubit şi preţuit în viaţa particulară. Am uitat că-l acuzasem întotdeauna de o ambiţie fără margini şi nu mi-am mai adus aminte decât de omul pe care-l cunoşteam din copilărie aşa încât am plâns cu lacrimi amare când am aflat ce i se întâmplase. Era cu neputinţă de prevăzut cum avea să-i trateze Napoleon pe prizonierii din categoria lui Jules şi mai ales pe el, pe care Restauraţia îl smulsese din captivitatea regimului Imperial. Tata începu să se agite pentru a căpăta veşti despre el; multă vreme nu izbuti să afle nimic. Până la urmă, obţinu o declaraţie de la toţi miniştrii aflaţi la Torino, în care ameninţau cu represalii din partea suveranilor lor dacă domnul de Polignac ar fi fost tratat altfel decât ca prizonier de război. Cabinetul sard a fost cel mai recalcitrant, dar până la urmă a acceptat să semneze şi el declaraţia. Din păcate, toate aceste demersuri se dovediră a fi inutile. Mareşalului Suchet îi păsa prea puţin de acel ilustru captiv, aşa că-l duse pe Polignac în fortul Barraux; sfătuindu-l să stea liniştit, se prefăcu a-l fi uitat şi-l tratã destul de bine. Captivul ceru să fie dus la Paris; mareşalul se făcu că nu-l aude. Nu ştiu dacă ar mai fi putut prelungi această binevoitoare indiferenţă; ceea ce ştiu e că evenimentele se precipitară.

Guvernul piemontez împărtăşi, într-o oarecare măsură, soarta lui Polignac, pentru că în clipa în care o companie franceză punea mâna pe Montmélian şi-l lua prizonier pe Jules, o alta, străbătând muntele, captură, la Aiguebelle, un frumos regiment piemontez care-şi făcea liniştit exerciţiile, trăgând cu puştile în nişte bile de lemn. Ceea ce e şi mai nostim în toată această afacere, e că acelaşi lucru se întâmplase, în acelaşi fel şi în acelaşi loc, la începutul războiului precedent. Uimirea a întrecut orice măsură, la Torino. Imediat a fost numit ministru de război domnul de Saint-Marsan deşi slujise şi sub regimul francez. Apoi cerură

cu insistenţă ajutorul austriecilor, deşi până atunci îl refuzaseră. Dar generalul Bubna îi declară domnului de Valese că acum trebuia să-şi poarte povara încăpăţânării sale; îl avertizase de multă vreme că ostilităţile erau gata să izbucnească şi că negocierile oculte şi personale cu guvernul francez, pentru a stabili neutralitatea ţării sale, nu vor fi încununate de succes. Acum, îl prevenea, în mod oficial, că dacă francezii puneau mâna pe Mont-Cenis înainte de a pune el, ceea ce părea foarte probabil, îşi va retrage trupele în Lombardia şi va abandona Piemontul. După ce-l ameninţă astfel pe Vlase, Bubna depuse toate strădaniile să ocupe Mont-Cenisul. Ciudat om şi Bubna ăsta! Înalt, gras, burdihos, şchiop în urma unei răni, leneş fiindcă n-avea nimic de făcut, îşi petrecea trei sferturi din zi culcat pe un pat sau pe un maldăr de paie din grajdul lui, fumând tabac de cea mai proastă calitate. Când binevoia să intre într-un salon era – în afară de mirosul de pipă pe care-l emana – omul cel mai plăcut, un povestitor spiritual, fin, caustic, înţelegând şi folosind toate subtilităţile limbajului. Când îl solicitau afacerile – fie civile, fie militare – nu-şi acorda o clipă de odihnă; şi acelaşi Bubna, care-şi petrecuse aproape şase luni – cu unele mici excepţii – în poziţie orizontală, era în stare să stea şaptezeci şi două de ore în şa, fără să pară câtuşi de puţin obosit. Îmi mărturisi că exagerase puţin situaţia şi că-şi ascunsese planurile, ca să se răzbune pe domnul de Valese, pentru ezitările sale. Cum eram şi eu pornită împotriva acelui domn care aproape că întorsese spatele ambasadorului Franţei, m-am amuzat copios de renghiul pe care i-l jucase Bubna, lui Valese. Tata, cu înţelepciunea care-l caracteriza, nu împărtăşi veselia mea. Dimpotrivă, îl aproba pe Valese că izbutise să-şi cruţe ţara de câteva săptămâni de ocupaţie austriacă. Aproba din toată inima dorinţa unui stat mic de a încerca să rămână neutru, deşi ştia că acest lucru va fi o imposibilitate. Cert e că rezistenţa cabinetului regal faţă de intrarea trupelor austriece pe teritoriul piemontez, spălă – în faţa locuitorilor – multe din nedreptăţile ce i se reproşau guvernului. Populaţia ura cârmuirea şi-i arăta făţiş că ajunsese să regrete ocupaţia franceză.

— Francezii, spuneau ei, ne apăsau din greu, dar mâncau ceea ce mâncăm şi noi, adică ceea ce se găsea, în vreme ce

nemţii ne apasă şi mai rău, şi cară la ei acasă tot ce-i mai bun aici!

Oamenii aveau perfectă dreptate, atât în ceea ce privea administraţia, cât şi comandanţii şi soldaţii. Până şi potcoavele cailor le aduceau din Austria, numai ca să nu cumpere nimic din ţările ocupate; în schimb, cărau la ei acasă tot ce puteau, până şi balamalele şi clanţele de la uşi, din cazărmile pe care trupele le abandonau. Furgoanele care urmau oştile austriece erau demne de văzut, atât prin numărul lor impresionant, cât mai ales prin ceea ce cărau, fiindcă erau pline cu tot ce vrei şi ce nu vrei, într-un talmeş-balmeş nemaiîntâlnit. Toate acele convoaie aţâţau la culme mânia poporului italian, victima acelui sistem de spoliere generală.

Vestea luptei de la graniţa cu Belgia şi a bătăliei de la Ligny, dată în 16[106], ne-a parvenit cu o mare rapiditate, datorită telegrafului care o adusese la Chambéry. Dar trebuia să aşteptăm sosirea periodică a curierului pentru a afla ce se întâmplase la Waterloo. După asta, veştile bune începură a veni una după alta, tot atât de repede precum veneau cu trei luni în urmă, cele rele. Ar fi trebuit să ne bucurăm, dar nouă ne sângera inima. Regele Sardiniei, văzând armata piemonteză intrând în Franţa, împreună cu armata austriacă, se şi credea un mare cuceritor. Mărinimia lui ţinea de la Rhon şi până la frontieră. Oftă de câteva ori pentru Lyon, dar se consolă cu gândul că era un „oraş necredincios”. Am mai spus că era un om foarte accesibil. Primea pe toată lumea, era vorbăreţ, mai ales în acel moment de exaltare. Nu exista popă sau ţăran pe care să nu-l oprească şi să nu-i vorbească despre planurile sale militare. Fiind duce de Aosta, luase parte, pe vremuri, la campania din valea Barcelonnette[107] şi păstrase în sinea lui o mare admiraţie faţă de agilitatea şi de curajul supuşilor săi; acum, voia să cucerească oraşul Briançon, prin escaladare, în fruntea „*barbeţilor*”[108] săi, cum

106 16 iunie 1815, (n. ed. fr.).

107 *Victor-Emanuel I* fusese – sub domnia tatălui său Victor-Amedeu al III-lea – comandantul trupelor piemonteze în campaniile împotriva Franţei, din perioada 1792-1796.

108 Nume dat celor din Vaud, în Piemont.

le spunea el. Îi dezvălui acest plan generalului Frimont[109], care devenise, între timp, comandantul-şef al armatei austriece. Bubna, prezent la această discuţie, istorisea scena cu atâta umor încât te tăvăleai de râs, mai ales când vorbea despre uimirea calmă a alsacianului Frimont, care-l privea zadarnic în ochi, încercând să-şi dea seama cam ce anume gândea Bubna despre enormităţile debitate de regele sard, căruia trebuia să-i mai şi răspundă. Noroc că, între timp, regele se urcă pe scaunul de care se sprijinea, ca să ia cu asalt o cutie cu tutun, aşezată pe un dulap. Se lovi, îşi scrânti mâna şi astfel Briançonul fu salvat.

Fizicul acestui rege făcea ca fanfaroanele sale să pară şi mai ridicole. În privinţa urâţeniei semăna foarte bine cu ducele de Angoulême. Doar că era şi mai mic, şi mai pipernicit; braţele îi erau mai lungi, picioarele mai subţiri, labele picioarelor mai plate, chipul mai schimonosit; în concluzie, semăna leit-poleit cu cel mai urât tip de maimuţă, la care de altfel amândoi aspirau. Suferea cumplit din pricina mâinii care-i fusese pusă prost la loc de un fel de student în medicină, adus din Sardinia. Rossi, unul dintre cei mai destoinici chirurgi din Europa, fusese alungat din pragul castelului, pentru că trecuse sub cârmuirea franceză. Totuşi, cum durerea persista, după zece sau douăsprezece zile, Rossi fu chemat, mâna pusă la loc cum trebuie, şi regele se simţi, în sfârşit uşurat.

Capitolul VI

Răspunsul tatei dat primului şambelan, duce de Modena. Purtarea mareşalului Suchet, la Lyon. Purtarea mareşalului Brune, la Toulon. Catastrofa din Avignon. Expulzarea francezilor, rezidenţi în Piemont. Părăsesc Torino. Situaţia din Savoia. Trecerea lui Monsier spre Chambéry. Ziua Sfântului Ludovic, la Lyon. Mărturisire penibilă. Jandarmii, răsplătiţi de către Napoleon. Soldaţii din armata Loarei. Atitudinea lor demnă de cinste.

---

109 *Jean-Marie Frimont* (1759-1831), general austriac. În 1815 a ocupat oraşele Besançon, Lyon şi Dijon unde şi-a stabilit cartierul general până în 1818. A fost agentul Sfintei Alianţe, în Italia.

Lăudăroşeniile regelui şi alor săi, oricât de absurde ar fi fost, ne făceau nişte mari deservicii. Câteva săptămâni mai târziu, tata izbuti să scape cu obraz curat dintr-una din imbecilităţile debitate de suveranul sard. Ducele de Modena[110] venise să-l vadă pe socrul său, prilej pentru a se da o recepţie la Curte. Tata se afla lângă un grup unde primul şambelan – de Modena – striga în gura mare că pentru a asigura liniştea şi pacea în Europa, era absolut necesar, şi de altfel destul de uşor, ca Franţa să fie împărţită. Întorcându-se spre el, tata îi spuse pe un ton deosebit de politicos:

— Aş putea îndrăzni să vă rog, domnule duce, să-mi indicaţi documentele istorice care vă împuternicesc să dispuneţi de Franţa ca şi cum ar fi vorba de ducatul de Modena?

Primul şambelan a rămas foarte descumpănit. Această butadă, care contrasta atât de puternic cu politeţea obişnuită a tatei, avu mare succes la Torino unde pretenţiile ducelui de Modena erau detestate. Evenimentele din Belgia opriră marşul armatelor franceze, în Savoia, şi lăsară timp austriecilor de a-şi reuni, la Chambéry, aproape toate forţele pentru a le putea rezista. Ocuparea oraşului Grenoble, unde nu fură lăsate decât trupe piemonteze, îi făcu să se mândrească grozav pe acei cuceritori improvizaţi, şi nu ştiu dacă ciuda şi mânia mea nu se datora şi gândului că tunurile noastre căzuseră în mâinile acelor nenorociţi de „*barbeţi*” ai regelui sard. Deşi fortul Barraux continua să reziste, ai noştri avură grijă să-l lase pe Jules de Polignac să evadeze; acesta ajunse la cartierul general al lui Bubna şi asistă la atacul de la Grenoble. Asemenea amintiri sunt penibile şi nu le istorisesc cu plăcere; ţin totuşi să relatez două întâmplări care – după mine – îi onorează mult mai mult pe vechii noştri căpitani, decât unul din acele succese militare care le sunt atât de familiare, şi care dovedesc patriotismul lor. Aliaţii au fost de acord ca peste tot unde vor găsi guvernarea lui Ludovic al XVIII-lea recunoscută înainte de sosirea lor, ei să nu exercite nicio spoliere. În schimb, toate locurile unde

110 *Francisc al IV-lea d’Este* (1779-1846), era fiul lui Ferdinand de Austria (frate cu împăraţii Iosif al II-lea şi Leopold), şi al Mariei-Béatrice, singura fiică a lui Hercule al III-lea.

intrau prin capitulare, urmau să fie tratate ca ţinuturi cucerite şi, ca atare, prădate; şi, slavă Domnului, în aşa ceva, deveniseră experţi. Avangarda, sub ordinele generalului Bubna, se apropia de Lyon. Domnul de Corcelles, comandantul gărzii naţionale, se duse la general, şi-l rugă să îngăduie oraşului să-şi pună cocarda austriacă sau cocarda sardă, mă rog, orice, numai cocarda albă, nu. Amicul meu Bubna – care, deşi foarte amabil, era şiret ca o vulpe – nu-l repezi pe Corcelles, ci îi spuse că hotărârile decisive nu se luau pe loc; că nu primise niciun fel de instrucţiuni în acest sens, dar că le va cere. Sigur că nu era cu neputinţă ca familia de Savoia să-şi mute capitala regatului la Lyon, în vreme ce Piemontul se putea uni cu Lombardia. Aşa că lucrurile trebuiau gândite temeinic. Până atunci, nu trebuia bruscat nimic; îl sfătui deci pe Corcelles să păstreze cocarda tricoloră. Armata austriacă avea să intre în oraş a doua zi dimineaţă; până atunci aveau destulă vreme să se gândească la problema care-i preocupa. Domnul de Corcelles se reîntoarse la Lyon şi dădu fuga să-i spună generalului Suchet[111] ce discutase cu Bubna. Acesta, furios la culme, îl tratã ca pe ultimul dintre oameni, îi spuse că era un ticălos, un om de nimic, că – în ce-l privea – prefera să vadă întreaga Franţă în mâna nu ştiu cui decât să piardă fie şi un singur sat. Li spuse că nu mai voia să-l vadă în ochi, îi luă comanda gărzii naţionale, trimise după Jules de Polignac, după Chabrol[112] şi după Sainneville (unul prefect, celălalt directorul poliţiei, înainte de cele „O sută de zile”) îi instală el însuşi în funcţiile lor şi nu plecă din oraş decât după ce arboră steagul alb. Bubna îl găsi a doua zi fluturând, spre marea lui dezamăgire, fiindcă nu mai putea nici ocupa, nici prăda oraşul, dar nu cutează să mai zică nimic. În vremea asta, cam tot la fel se proceda şi la Toulon, dar în împrejurări mai

111 *Louis-Gabriel Suchet, duce de Albuféra* (1772-1829). General de brigadă, de divizie, iar după victoria din Spania, din 1811, mareșal al Franței și duce. În timpul Restaurației este făcut pair. Alungat după cele „O sută de zile”, este reabilitat în 1819.

112 *André-Jean, conte de Chabrol de Croussol* (1771-1836), ministru de interne, pair al Franţei, ministru al marinei, apoi al finanţelor. S-a retras înainte de 1830 şi a reintrat în viaţa privată.

deosebite. Oraşul era comandat de generalul Brune[113]. Garnizoana ţinea cu Napoleon, iar oraşul îi împărtăşea sentimentele. Într-o dimineaţă, după ce se deschiseră porţile, marchizul de Rivière, amiralul Ganteaume[114] şi un emigrant bătrân – contele de Lardenoy, care era reprezentantul regelui la Toulon – însoţiţi de un singur jandarm şi purtând toţi patru cocarda albă, forţară consemnul, intrară în galop în oraş şi descălecară în faţa uşii mareşalului Brune, înainte ca acesta – mirat de apariţia lor neaşteptată – să aibă timp să-şi vină în fire. Dând deci buzna peste el, în cabinet, unde omul tocmai scria ceva, îi spuseră despre ce era vorba. Mareşalul, care-l cunoştea pe de Rivière, îi întinse mâna şi-i zise:

— Îţi mulţumesc, domnule marchiz, de această dovadă de încredere pe care nu ţi-o voi înşela!

Noii sosiţi îi arătară declaraţia aliaţilor, el află că o oaste austro-sardă înainta dinspre Nisa şi că o flotă engleză se îndrepta spre Toulon. În imposibilitatea de a apăra oraşul într-un mod eficace, pentru că toată Franţa era invadată, şi regele se şi afla acum la Paris, dacă mareşalul se încăpăţâna să-şi păstreze culorile, putea pierde oraşul cu tot ce se afla în el şi cu tot ce se afla pe mare, adică flota franceză. Aliaţii n-aveau să cruţe nimic, şi se vor grăbi să ajungă în oraş, înainte ca acesta să fie recunoscut ca aparţinând regelui.

Acei domni, făcând apel la patriotismul lui, veniseră să-i arate care era situaţia, jurându-se pe cuvântul lor de onoare că faptele relatate erau absolut exacte.

Mareşalul citi cu atenţie hârtiile care-i confirmau cele spuse de cei trei vizitatori, apoi adăugă:

— Într-adevăr, domnilor, nu mai e niciun moment de pierdut. Răspund de garnizoană. Nu ştiu cum o voi scoate la

---

113 *Guillaume-Marie-Anne Brune* (1763-1815); lucrător tipograf, jurnalist, prietenul şi protejatul lui Danton. General în armata Italiei. Mareşal, în 1804, este asasinat la Avignon după cele „O sută de zile”.

114 *Honoré-Joseph-Antoine Ganteaume* (1755-1818). Locotenent pe o fregată, căpitan de vas, contra-amiral în Egipt, consilier de stat, vice-amiral, comandantul escadrilei din Mediteraneană în 1809. Raliindu-sse Bourbonilor în 1814, le-a rămas fidel în timpul celor „O sută de zile”, fapt pentru care a fost făcut pair al Franţei de către Ludovic al XVIII-lea.

capăt cu oraşul. Prefer să pierim împreună decât să fiu complice la o încăpăţânare inutilă ce-ar face ca portul să fie prădat de englezi!

Îi adună imediat pe toţi ofiţerii, autorităţile oraşului şi pe susţinătorii cei mai influenţi ai partidului bonapartist. Le vorbi cu atâta convingere, încât după câteva ceasuri steagul alb flutura pretutindeni, iar bătrânul Lardenoy fu numit comandantul oraşului. Marchizul de Rivière a apreciat enorm loialitatea mareşalului şi a fost foarte impresionat de acest lucru. L-a rugat să rămână alături de ei în primele momente de efervescenţă ale înflăcăratului popor din sudul Franţei. Mareşalul Brune ţinea însă neapărat să se retragă. Poate că se temea să nu fie acuzat de trădare de către partidul său. Oricare ar fi fost motivul, plecă însoţit de un aghiotant al lui de Rivière; de îndată ce se crezu în afară de orice pericol îşi luă adio de la aghiotant şi dispăru.

Se cunoaşte cumplita catastrofă de la Avignon şi se ştie cum un popor furios la culme a pedepsit o faptă pe care Istoria ar trebui s-o consemneze în paginile sale. Unii au vrut să dea vina pe drojdia societăţii, susţinând că ea ar fi fost singura vinovată; dar, din păcate, printre actorii acelei tragedii se aflau şi oameni pe care partidul regalist i-a protejat şi de care justiţia nu s-a putut atinge. Aceasta a fost una dintre cele mai urâte pete ale Restauraţiei.

Purtarea mareşalilor Suchet şi Brune mi-a inspirat întotdeauna atâta respect incit nu mi-am putut ascunde gândul că ea n-a fost imitată niciodată de şefii regalişti.

În primele zile ale lui martie, regele Sardiniei a dat ordin să fie alungaţi toţi francezii din statele sale. Rapidele succese ale împăratului i-au impus prea mult pentru a cuteza să pună în practică o asemenea lege; dar de îndată ce spaima lui s-a mai potolit, după înfrângerea de la Waterloo, a dat acest ordin şi a fost fără milă. Francezi, care locuiau de peste treizeci de ani în Italia, proprietari, femei măritate cu piemontezi, au fost alungaţi din casele lor de carabinierii regali, conduşi la graniţă ca nişte răufăcători, fără ca măcar să fie în stare să-i învinuiască de ceva. Femeile şi copiii veniră plângând în hohote, la ambasadă; la un moment dat, ne-am trezit pur şi simplu asaltaţi. Dar, din păcate, un puteam decât să plângem împreună cu ei şi să ne

manifestăm indignarea. Tata, făcu în mod oficial, toate reclamaţiile cu putinţă. Colegii săi, din corpul diplomatic, se arătară gata să-l sprijine, arătându-şi mâhnirea şi dezaprobarea faţă de acele măsuri crude, dar totul a fost zadarnic. În sfârşit, tata a primit o scrisoare de la Talleyrand prin care era anunţat că guvernul regelui Ludovic al XVIII-lea se constituise. Aflând acest lucru, tata se duse imediat la contele de Valese şi-i declară că dacă acele persecuţii nedrepte mai continuau împotriva supuşilor majestăţii sale, va cere imediat să plece, că va preveni Curtea franceză de acest lucru şi că era sigur că fapta lui va fi aprobată. Acest demers mai apucă să salveze câţiva nefericiţi care izbutiseră să obţină o scurtă amânare, dar majoritatea plecaseră sau fuseseră ruinaţi de acea manifestare intempestivă a unei răzbunări copilăreşti împotriva unor fiinţe nevinovate.

Această faptă puse vârf tuturor celor îndurate în acea ţară, din pricina unei cârmuiri absolute şi arbitrare. Maladia acelei ţări mă copleşi în aşa măsură, încât aveam impresia că nu mai puteam respira în acel trist Torino. Simţeam o nevoie acută să plec de acolo, cel puţin pentru o vreme. M-am decis să petrec câteva săptămâni la Paris unde de altfel aveam şi nişte treburi personale. Tata a consimţit cu atât mai uşor la plecarea mea cu cât dorea să aibă unele informaţii cât mai exacte şi nu ca cele pe care le citea în gazete. Scrisorile erau rare şi întotdeauna încâlcite. Corespondenţa mea ar fi fost zilnică şi amănunţită; de altfel, nici nu putea avea un observator mai fidel şi care să-i fie mai de folos ca mine.

Am mai spus că fratele meu se întâlnise cu ducele de Angoulême, la Barcelona. Locuind acolo, îl însoţi la Bourg-Madame. Ducele de Angoulême îl trimise să-i ducă regelui nişte scrisori, de îndată ce acesta se statornici la Paris. Regele îl trimise, la rându-i, la nepotul său, aşa că trebui să străbată de două ori armata Loarei, ceea ce n-o făcu chiar fără niciun pericol. Totuşi, îşi îndeplini dubla sa misiune şi obţinu, drept recompensă, permisiunea de a veni să-şi vadă părinţii. L-am aşteptat să vină şi, ’ după ce am petrecut câteva zile împreună, eu am plecat la Paris unde urma să sosească şi el foarte curând. Am părăsit oraşul Torino în 18 august, în ziua de Sfânta Elena, după ce i-am urat cele cuvenite mamei, care era pur şi simplu dezolată că o

părăseam. A doua zi, trebuia să-l însoţească pe tata la Genova, unde de data asta regina Sardiniei binevoi, în sfârşit, să sosească. Debarca din Sardinia cu o rochie şi cu nişte maniere care erau foarte departe de eleganta ducesă de Aosta despre care Piemontul păstrase o cu totul altă amintire. Lumea începu a o detesta şi nu ştiu dacă avea dreptate. N-am mai avut legături directe cu acea ţară, şi nu-ţi poţi face o idee justă decât atunci când stai acolo.

M-am oprit câteva zile la Chambéry, unde am aflat împrejurările exacte ale trădării trupelor şi mai ales ale trădării lui La Bédoyère. Spiritele erau foarte încinse în Savoia. Vechea nobilime dorea cu ardoare să reintre sub sceptrul familiei de Savoia. Burghezia înstărită sau comercianţii, ca şi industriaşii, voiau să rămână francezi. Ţăranii erau gata să strige: „Trăiască regele sard!” de îndată ce preotul le-ar fi poruncit să facă acest lucru. Până atunci, protestele, temerile şi sila fuseseră exprimate în şoaptă, toţi mulţumindu-se să se deteste, în mod cordial, unii pe alţii. Cu puţin înainte de cele „O sută de zile”, Monsieur făcu o călătorie în sud; graţia şi politeţea sa îi atrase multe succese. La Chambéry, locui la domnul de Boigne pe care-l trată cu multă bunăvoinţă. A doua zi, înainte de a pleca, ducele de Maillé îi dădu domnului de Boigne, din partea prinţului, şase Cruci de onoare, să le distribuie celor din oraş. Domnul de Boigne îi alese evident, pe cei mai merituoşi, şi diplomele fură completate cu numele acelora, fără alte comentarii.

Se părea că în acea călătorie, Monsieur îşi plătea în acest fel, cheltuielile faţă de gazdele sale. S-a crezut că dărnicia cu care a împărţit acele Cruci de onoare, în 1814, avea un scop politic. Eu nu cred; adevărul e că acele decoraţii nu mai aveau niciun preţ în ochii prinţilor noştri, aşa că le dădeau în dreapta şi-n stingă. Vă puteţi da seama cât de mult trebuie să-i fi iritat acest lucru pe cei care-şi vărsaseră sângele pentru a obţine o astfel de decoraţie. Din pricină că nu cunoşteau nici ţara, nici pe locuitorii ei, prinţii din familia de Bourbon jigneau adesea populaţia, fără să le pese de prejudecăţile naţionale, ivite în timpul îndelungatei lor absenţe. Nu-şi dădeau interesul nici să se informeze, nici să le respecte, convinşi că le făcea un hatâr urcându-se pe tronul pe care-l socoteau proprietatea lor. Niciodată n-au

putut pricepe că funcţia pe care-o îndeplineau le impunea şi nişte sarcini, nişte îndatoriri.

În 25 august, am ajuns la Lyon. Cu ajutorul garnizoanei austriece, s-a celebrat – destul de zgomotos – sărbătoarea Sfântului Ludovic. Oraşul era iluminat ca ziua, din pricina focurilor de artificii. Toată lumea ieşise pe stradă, ca să caşte gura. Te întrebai ce se întâmplase cu cealaltă mulţime, care odinioară, îl primise cu atâta entuziasm pe Bonaparte. Probabil că era vorba de aceeaşi masă de oameni pe care o mână de exaltaţi o mânuieşte după cum vrea ea, deşi probabil că lumea e întotdeauna de bună-credinţă. Iată-mă ajunsă la o mărturisire de-a dreptul penibilă. Aş putea să trec peste ea pentru că e vorba de mine şi de un sentiment intim; dar am jurat să spun adevărul despre toată lumea, inclusiv despre mine. Ajungând la hotelul „Europa”, am cerut gazetele; în clipa în care am citit în ele articolul privitor la condamnarea lui La Bédoyère am simţit o bucurie fără margini, „în sfârşit, mi-am zis, iată pe unul dintre acei trădători ticăloşi, pedepsit!” Dar bucuria mi-a trecut imediat; mi-a fost şi silă şi ruşine de mine. Din clipa aceea, datorită remuşcărilor şi silei faţă de mine, m-am jurat ca patimile iscate de spiritul de clasă şi mai ales de spiritul de răzbunare să nu mai pună niciodată stăpânire pe mine. Aş putea, la rigoare, să încerc să caut o scuză în tot ceea ce aflasem la Chambéry despre purtarea lui La Bédoyère, despre tristele rezultate la care dusese trădarea lui, într-o ţară sfâşiată şi cotropită de un milion de străini; dar nimic nu scuză, în inima unei femei, gândul răzbunării. Am petrecut două zile la Lyon unde se aflau mai multe persoane pe care le cunoşteam bine şi care-mi dădură amănunte în legătură cu evenimentele din Paris. În privinţa rolului pe care-l jucase Fouché, părerile erau împărţite, dar toată lumea era de acord că intrase în Consiliul lui Ludovic al XVIII-lea, la cererea lui Monsieur, aţâţat de cei mai exaltaţi din partidul emigranţilor. Tot la Lyon am aflat unele fapte privind comportarea mareşalului Suchet, dintre care una care m-a frapat.

Când Monsieur a întreprins acea tristă expediţie, în momentul reîntoarcerii împăratului din insula Elba, a fost obligat să părăsească oraşul, pe drumul cel mare al Parisului, în vreme ce toată garnizoana şi populaţia se năpustiseră pe

drumul spre Grenoble, ca să-i iasă înainte lui Napoleon. Doi jandarmi, singurii din escortă, se prezentară să-l însoţească, mergând călare pe lângă trăsură. A doua zi, au fost denunţaţi împăratului. El îi chemă la sine şi-i avansă. Nu se poate nega că Napoleon nu ştia să guverneze.

Şederea mea la Lyon fusese forţată; trebuia să aştept ca drumul să fie liber, sau mai bine-zis, complet ocupat de garnizoanele străine. Mai păstrez şi acum paşaportul cu ajutorul căruia am străbătut trista patrie, în acele zile de mare mâhnire. Paşaportul pare curios din pricina nenumăratelor vize şi ştampile străine de care este acoperit.

Dacă acele formalităţi erau penibile, drumurile ofereau un spectacol consolator pentru o inimă franceză, în ciuda amărăciunii mele. Iar acest spectacol era oferit de atitudinea soldaţilor noştri care se întorceau la vatră. Grupaţi în pilcuri de câte zece, cincisprezece oameni, îmbrăcaţi în uniforme curate şi îngrijite, cu bastonul alb în mână, se întorceau acasă, trişti, dar nu distruşi, păstrându-şi demnitatea conferită de vechile lor victorii.

Lăsasem în urmă o Italie infestată de briganzi apăruţi în urma campaniei lui Murat. Primul grup de soldaţi din armata Loarei, pe care l-am întâlnit, aducându-mi aminte de acei briganzi, mi-a inspirat o oarecare teamă; dar, de îndată ce le-am zărit chipurile, n-am mai simţit decât emoţie şi simpatie. Îmi inspirară acel gen de milă pe care un poet l-a numit „milă plină de farmec” şi pe care orice om ce nu şi-a pierdut cu totul generozitatea, trebuie s-o simtă.

Socot că n-a existat un lucru mai frumos şi mai demn de admiraţie în istoria ţării noastre decât felul cum s-au comportat acei soldaţi, în acea epocă. Franţa poate să se mândrească cu ei, căci e într-adevăr un lucru demn de mândrie ca, într-un moment în care mai bine de o sută cincizeci de mii de oameni sunt trimişi la vatră, sunt scoşi din armată şi lăsaţi pe drumuri, muritori de foame în propria lor ţară, să nu se comită niciun exces, să nu se săvârşească nicio crimă. Drumurile erau la fel de sigure ca şi mai înainte; castelele la fel de liniştite; oraşele, târgurile şi satele îi primiră cu braţele deschise pe toţi acei foşti oşteni, acum muncitori utili, lucrători inteligenţi, cronicari interesanţi. Cred că această nobilă conduită a foştilor ostaşi din armata Loarei,

a fost şi va fi unică de-a lungul secolelor. Eram inamica soldaţilor lui Napoleon. I-am socotit trădători timp de trei luni de zile, dar mi-a fost de ajuns o singură zi ca să mă mândresc cu glorioşii mei compatrioţi.

Capitolul VII

Doamna de La Bédoyère. Curajul ei. Disperarea ei. Resemnarea ei. Contesa de Krüdener. Îmi face o primire ciudată. Povestea sosirii ei la Heidelberg. Influenţa ei asupra ţarului Alexandru. Pactul Sfintei Alianţe. Supunerea lui Benjamin Constant faţă de doamna Krüdener. Dragostea lui pentru doamna Récamier. Purtarea sa, în 20 martie. Scrisoarea pe care i-o trimite lui Ludovic al XVIII-lea.

Parcă pentru a mă face să simt şi mai cumplit groaza sentimentului de neiertat pe care-l avusesem faţă de La Bédoyère, am găsit tot Parisul impresionat de ultimele lui clipe.

Când, în 1791, contele şi contesa de Chastellux o urmaseră pe doamna Victoria, la Roma, doi din cei cinci copii ai lor (Henri şi Georgine), crescuţi de bunica lor, în pustietatea unui mic castel pe care-l avea în Normandia[115],

115 Doamna de Boigne aminteşte de castelul du Thil-en-Fôret din l'Eure. Contesa-văduvă de Chastellux, născută în 1725 era fiica lui George Jubert, marchiz de Thil. Henri (născut în 1786) şi Victoire-Georgine (născută în 1790) rămaseră până în martie 1793 la castelul Roussillon, din Bourgogne. Acest domeniu, fiind confiscat o dată cu cel din Chastellux, ei au fost primiţi de sora bunicii lor, marchiza de Tournelle-Chastellux. Într-o scrisoare din 21 martie 1795, contesa de Chastellux îi scrie din Roma, marchizei de Osmond: „N-am alte noutăţi de la copii decât că în septembrie se aflau la Autun şi că mătuşa mea fusese închisă în temniţa din Mâcon..." Contesa-văduvă de Chastellux a fost şi ea arestată, la Rouen, adusă la Paris, la Luxemburg, apoi eliberată (în septembrie sau octombrie 1794), după care s-a reîntors la Thil unde a murit în 31 mai 1798. Marchiza de la Tournelle murise şi ea în 18 aprilie 1797.
Henri de Chastellux şi sora sa Georgine s-au întâlnit cu părinţii lor, în Italia, la sfârşitul anului 1803. Contele şi contesa de Chastellux

rămăseseră în Franţa. După ce bătrâna muri, Georgine plecă în Italia, după părinţii ei cu care se întoarse foarte curând, la Paris. Fata nu şi-a mai putut învinge niciodată extrema timiditate datorată singurătăţii în care crescuse până la optsprezece ani. În Normandia, îl cunoscuse pe Charles de La Bédoyère, căci pământurile lor, aflate în acelaşi canton, se învecinau. Mica lui vecină i-a inspirat tânărului, încă din copilărie, un sentiment pe care fata îl împărtăşea şi ea. Crescând, Georgine deveni deosebit de frumoasă, aşa că tânărul de la Bédoyère se înamoră pătimaş, de ea. Henri de Chastellux, cu care fusese coleg la colegiu, încurajă acest sentiment. Familia La Bédoyère, în nădejdea de a-şi lega fiul de locul natal, văzu cu ochi buni această căsătorie; familia Chastellux fu şi ea de acord, aşa că – cu puţin timp înainte de Restauraţie – cei doi tineri se căsătoriră.

Charles de La Bédoyère era dator vândut, îi plăceau jocul de cărţi, femeile şi mai ales războiul. Altfel, era băiat de treabă, vesel, spiritual, loial, cinstit, generos; însurându-se, făgădui să renunţe la toate slăbiciunile sale, fiind convins că va izbuti. Cu toate metehnele lui, Georgine îl adora. De câte ori bărbatul ei călca pe alături, nu numai că nu avea curajul să deschidă gura şi să-i spună ce merita, dar îi era teamă să nu cumva să se dea de gol şi să arate că aflase, încât puteai trăi luni întregi alături de ea, fără să ştii nici ce simte, nici ce gândeşte. Cred, fără exagerare, că era persoana cea mai modestă şi mai retrasă în ea însăşi pe care am cunoscut-o vreodată.

După reîntoarcerea lui Bonaparte, Georgine a rămas foarte dezamăgită, văzând ce rol jucase bărbatul ei. Deşi abia se ridicase din pat după naştere, s-a dus la părinţii ei şi, când La Bédoyère a sosit, făcând parte din suita împăratului, ea n-a vrut pentru nimic în lume, să-l vadă. Evenimentele precipitându-se, Georgine s-a împăcat cu bărbatul ei de îndată ce l-a văzut deznădăjduit şi prigonit; a încercat să-şi

---

s-au reîntors în Franţa şi s-au stabilit la castelul du Thil, la începutul anului 1811. Căsătoria domnişoarei Georgine de Chastellux cu contele de La Bédoyère a avut loc în noiembrie 1813.

Contele de Chastellux a murit în 7 aprilie 1814, iar soţia sa, în 14 noiembrie 1816, (n. ed.fr.).

vândă tot ce avea pentru a face rost de bani şi a-l ajuta să fugă. După ce-ar fi izbutit să se salveze, urma să se ducă şi ea după el. Bănuiesc că pentru a aduce la îndeplinire acest plan a venit el la Paris, unde a fost prins şi arestat.

Auzind ce i se întâmplase bărbatului ei, într-o clipă această femeie, de o timiditate rar întâlnită, s-a preschimbat într-o tigroaică. Lăsând la o parte orice jenă, a început să facă vizite, să bată pe la diverse uşi, să roage, să implore, chiar să deranjeze; a făcut apel la familia ei să intervină şi s-o ajute; dar nimeni n-a vrut să-şi pună obrazul pentru un om ca La Bédoyère. Deşi lipsită de orice ajutor, n-a abandonat cauza celui pe care-l iubea; a bătut din nou pe la toate uşile, le-a forţat pe cele care nu voiau să se deschidă, a ajuns până la ducesa de Angoulême pe care însă n-a putut-o înduioşa, s-a dus pretutindeni şi s-a zbătut cu curajul unei leoaice.

După ce-a văzut că nu mai are cui se adresa, a recurs la doamna de Krüdener. Această ultimă vizită, oferindu-i o rază de nădejde, biata femeie, purtându-şi pruncul nou-născut, în braţe, a dat fuga la locul unde era închis bărbatul ei, pentru a-i da şi lui vestea cea bună. A găsit piaţa din faţa temniţei, plină de lume; o trăsură, înconjurată de ostaşi, s-a oprit în faţa clădirii, iar în ea s-a urcat un om. Deodată s-a auzit un ţipăt înfricoşător: Georgine îşi recunoscuse bărbatul. Scena e foarte greu de descris. Femeia a scăpat copilul din braţe şi năpustindu-se către trăsură, şi-a pierdut cunoştinţa. Charles abia a avut timp s-o prindă în braţe, s-o sărute cu dragoste şi s-o încredinţeze unui slujitor fidel care, între timp, luase şi copilul de jos; profitând de leşinul soţiei sale, închise repede portiera trăsurii şi făcu semn soldaţilor să pornească. În ultimele clipe, a dat dovadă de acelaşi curaj de care dăduse adesea şi pe câmpul de luptă. Doamna de La Bédoyère fu readusă acasă. Începând din acea clipă, a redevenit timida de mai înainte. A refuzat, vreme îndelungată, să-şi revadă familia, al cărui crud stoicism nu i l-a iertat niciodată.

Au trecut douăzeci de ani de când s-au petrecut aceste lucruri pe care le scriu acum, dar tristeţea n-a părăsit-o pe Georgine nici măcar o singură clipă.

Am mai spus cu ce calmă încetineală avea obiceiul să călătorească fratele ei, Henri. Nu ştiu unde se afla când s-a întâmplat acea cumplită catastrofă. Dar absenţa lui,

îngăduindu-i Georginei să creadă că el ar fi ajutat-o în acele clipe înfricoşătoare, dacă s-ar fi aflat la Paris, ea şi-a revărsat asupră-i toată dragostea care nu-i fusese absorbită de fiul şi de durerea ei. Abia la căsătoria fratelui ei cu domnişoara de Duras (prilej cu care Henri şi-a luat numele de ducele de Rauzan) a consimţit Georgine să-şi revadă familia. A dus tot timpul o viaţă dintre cele mai retrase şi mai austere.

Dar iată că mi-am amintit că am pomenit mai înainte numele doamnei de Krüdener[116]; deşi n-am cunoscut-o decât mult mai târziu, profit de ocazie ca să vorbesc despre ea acum. Am cunoscut-o prin intermediul doamnei Récamier. Era o femeie de vreo cincizeci de ani care, în tinereţe trebuie să fi fost extrem de frumoasă. Acum era slabă şi palidă; chipul său purta urma unor pasiuni puternice. Ochii, deşi adânciţi în orbite, erau foarte frumoşi, iar privirea, deosebit de expresivă. Avea acea voce sonoră, dulce, flexibilă, timbrată, care constituie unul dintre cele mai mari farmece ale femeilor din nord. Părul cărunt, lins, pieptănat simplu, cu cărare la mijloc, strălucea de curăţenie. Rochia neagră, fără nicio podoabă, nu excludea ideea unei oarecare cochetării. Locuia într-un foarte mare şi frumos apartament, într-un palat din strada Saint-Honore. Oglinzile, decoraţiunile interioare, ornamentele de toate felurile, mobilele, totul era acoperit cu pânză cenuşie; până şi pendulele erau îmbrăcate în huse cenuşii nelăsând să se vadă decât cadranul. Grădina se întindea până în Champs-Élysées; prin această-grădină, ţarul Alexandru, care locuia la Élysées-Bourbon, venea la doamna de Krüdener, la orice oră din zi şi din noapte.

Sosirea noastră întrerupsese un fel de lecţie pe care o făcea cu patru sau cinci persoane deodată. După politeţurile de rigoare, pe care ni le-a adresat cu multă uşurinţă şi

116 *Juliana de Wietenghoff,* născută la Riga în 1764, s-a măritat în 1783 cu baronul de Krüdener, diplomat, pe care l-a urmat acolo unde fusese numit ambasador. După o viaţă destul de frământată şi de aventuroasă (pe care a avut grijă să şi-o istorisească într-un roman autobiografic), devenind văduvă, şi-a însuşit ideile lui Swedenborg. Câţiva ani a exercitat o puternică influenţă asupra ţarului Alexandru I şi ar fi contribuit – zice-se – la pactul Sfintei Alianţe. Apoi a căzut în dizgraţie şi a plecat în Crimeea unde a şi murit, în 1824, (n. ed. fr.).

conform uzanţelor din lumea mare, ea şi-a continuat lecţia. Vorbea despre credinţă. Expresia ochilor şi sunetul vocii sale se schimbaseră. M-a uluit bogăţia imaginilor, uşurinţa cu care vorbea, eleganţa improvizaţiei sale. După un ceas şi jumătate, încetă să mai vorbească, ochii i se închiseră şi păru cuprinsă de un soi de sfârşeală. Adepţii ei mă avertizară că ăsta era semnalul retragerii. Lecţia fusese destul de interesantă. Totuşi, eram sigură că n-aş mai fi avut răbdarea necesară să mai asist şi la a doua. Cum mai avea şi alte zile de primire, mi-am ales o alta, ca să-mi las cartea de vizită la uşa acelei cucoane. Dar spre marea mea surpriză, am fost poftită înăuntru. Era singură.

— Vă aşteptam, mi-a spus ea; „vocea", îmi anunţase vizita dumneavoastră...

Se lăsă o tăcere pe care n-am îndrăznit s-o tulbur, neştiind ce ton să adopt. Apoi, ea îmi spuse că „vocea" o prevenise că va avea în „liga prefeţelor", o urmaşă pe care o va instrui şi care era sortită să fie mult mai apropiată de divinitate, decât ea. Că „vocea" o anunţase că cea predestinată, avea să fie o femeie din lumea mare, dar pură şi cinstită. Că ea, doamna de Krüdener, o va întâlni în momentul în care se aştepta mai puţin. Visele sale – pe care cică nu cuteza să le numească viziuni, căci vai! Ea n-avea puterea de „a vedea" – i-o înfăţişaseră pe acea femeie semănând leit-poleit, cu mine. M-am apărat cu străşnicie de „gloria" pe care voia să mi-o pună pe umeri. Încercă să mă convingă, crezând că găsise în mine măcar un discipol, dacă nu un urmaş, şi mă imploră să vin s-o văd. În cursul acelei dimineţi în care mă obligă să-i ţin companie câteva ceasuri, mi-a povestit cum a ajuns la Paris.

În mai 1815, se îndrepta spre sudul Italiei unde o aştepta fiul ei. Între Bologna şi Sienna, simţi brusc o senzaţie de rău care o avertiză că se îndepărtase de drumul pe care-l avea de făcut. După ce se frământase o noapte întreagă, neştiind ce să facă, a doua zi se întoarse îndărăt. Senzaţia aceea ciudată de rău, o părăsi brusc şi se simţi din nou foarte bine. Îşi continuă drumul până la Modena dar, după câteva leghe făcute pe drumul spre Torino, se simţi din nou rău. Îndreptându-se către Milan, răul încetă brusc.

Sosind în acest oraş, ea află că un văr, prietenul ei din

copilărie, aghiotantul ţarului Alexandru, se îmbolnăvise grav, în Germania, iată deci motivul pentru care se simţea rău. Trecu în Tirol, iar de acolo se îndreptă spre Heidelberg, unde se găseau suveranii armatelor aliate. Vărul ei, bolnav, se afla în alt oraş. Se informă de numele oraşului şi, a doua zi dimineaţă, plecă fără să se vadă cu nimeni. Dar abia părăsi oraşul Heidelberg. Că iar simţi acea senzaţie de rău, de astă dată mai puternică şi mai sfâşietoare ca niciodată. Se opri, se întoarse din drum şi porni îndărăt spre Heidelberg. Imediat se linişti; apoi îşi dădu seama că vărul ei mai mult ca sigur că se afla în acel oraş. Îmi povesti apoi cum ajunsese să-l cunoască şi să se împrietenească cu ţarul Alexandru.

Sunt sigură că citind aceste rânduri, veţi spune că e vorba de o nebună sau de o intrigantă. În ce mă priveşte, fiind o fire echilibrată şi prea puţin dispusă să iau de bune „extazurile” unor astfel de fiinţe bizare, n-am dat doi bani pe gogoşile pe care mi le turnase; m-am dus din ce în ce mai rar la ea şi analizând-o, cu atenţie, mi-am dat seama că era cu mult mai puţin seducătoare decât părea la prima vedere.

M-am gândit de multe ori că Talleyrand, fiind certat cu ţarul Alexandru şi nemaitrăgând nădejde să-şi recapete influenţa asupra lui, apelase probabil la doamna de Krüdener, exercitându-şi această influenţă prin intermediul ei. Ceea ce e sigur, e că contesa de Krüdener a adus servicii însemnate Franţei, în timpul acelei triste epoci din 1815; căci, atunci când îşi petrecea orele rugându-se împreună cu ţarul pentru ca norul ce urma să întunece steaua Franţei să se îndepărteze, când îi cerea să folosească în acest scop, puterea lui de concentrare, când îl asigura că „vocea”, îi va îndeplini dorinţa, puteai fi sigur că la conferinţa de a doua zi – dacă cine ştie ce mare putere propunea vreun articol dezastruos pentru Franţa – ţarul, îmboldit de doamna de Krüdener, venea în ajutorul nostru, ne sprijinea ca să se convingă că „Gerul” îi îndeplinise dorinţa, fără să-i treacă o clipă prin minte că era reprezentantul uneia dintre cele mai mari puteri terestre şi că Cerul n-avea niciun amestec în treaba asta.

Încercând să intervină pentru La Bédoyère, dar nemaiputând face nimic, doamna de Krüdener, îi scrise soţiei dezolate a acestuia că – după ce va petrece câteva ceasuri în

purgatoriu, în urma rugăciunilor ţarului, soţul ei va trece direct în rai; că avea satisfacţia de a o putea asigura de acest lucru, convinsă că o asemenea veste îi va uşura mult durerea. Am aflat mai apoi de mânia împinsă până la furie, a Georginei, după ce citise acea scrisoare.

Îmi amintesc, de asemenea, de o scenă destul de nostimă care a avut loc, într-una din zile, la această doamnă, scenă la care am fost şi eu martoră. Ne adunasem într-o dimineaţă, la ea, şapte sau opt persoane. Doamna de Krüdener ne vorbea, pe un ton plin de admiraţie, despre virtuţile excepţionale ale ţarului, lăudându-i mai ales curajul cu care renunţase la legăturile sale intime cu doamna Narîşkina, sacrificându-şi, pe altarul datoriei, cele mai scumpe sentimente ale sale şi o legătură ce dura de şaisprezece ani.

— Vai! strigă Elzear de Sabran (cu o mutră de neimitat), vai, uneori renunţi mult mai uşor în astfel de ocazii la o legătură de şaisprezece ani, decât la una de şaisprezece zile!

Am izbucnit cu toţii în râs, în cap cu doamna de Krüdener; dar imediat, făcând-o pe serioasa, se retrase în celălalt capăt al odăii, ca pentru a se reculege.

Indiferent care va fi fost motivul care a determinat-o pe doamna de Krüdener să procedeze astfel, ştiu că a jucat un rol important în politica ţării noastre; căci după ce a protejat Franţa, în cursul negocierilor pentru pace, s-a dovedit a fi fost adevărata promotoare a Sfintei Alianţe. L-a însoţit pe ţar în faimoasa tabără de la Vertus şi declaraţia pe care suveranii au semnat-o în acel loc – numită de atunci pactul Sfintei Alianţe – a fost redactată de Bergasse – un alt „iluminat” – sub ochii şi în faţa ei. Ruşii şi toţi cei din jurul ţarului au fost foarte contrariaţi de situaţia ridicolă la care se expunea împăratul lor, ataşându-se de doamna de Krüdener. Contele de Nesselrode chiar mi-a reproşat, destul de vehement, că mă dusesem în vizită la acea intrigantă, cum îi spunea el.

Printre cei mai înflăcăraţi adepţi ai săi, părea să se numere şi Benjamin Constant. Spun „părea” pentru că mi-a fost întotdeauna cu neputinţă să descopăr adevăratele motive care l-au determinat pe Constant să se apropie de ea. Doamna de Krüdener îl obliga să postească, să se roage, şi-l copleşea cu restricţiile în aşa hal, încât sănătatea începu a i

se şubrezi, arătând groaznic. La remarca pe care cuteză s-o facă, doamna de Krüdener îi răspunse că nu-i strica să sufere fiindcă avea destule de ispăşit, dar că vremea izbăvirii sale se apropia. Nu ştiu dacă Benjamin Constant ţinea neapărat să se împace cu „vocea” aceea misterioasă, sau dacă nu cumva voia să se împace cu împăratul, fiindcă în acea epocă situaţia lui în Franţa era atât de precară, încât îl bătea gândul să se expatrieze.

Se pare că doamna Reeamier, în exilul ei, dăduse peste Fântâna Tinereţii. Căci se reîntorsese din Italia, în 1814, aproape la fel de frumoasă şi mult mai plăcută decât în prima sa tinereţe. Benjamin Constant era prieten cu ea de mulţi ani, dar acum se îndrăgosti dintr-odată, nebuneşte, de dânsa. Am mai spus că nutrise întotdeauna o fărâmă de simpatie şi multă recunoştinţă faţă de toţi bărbaţii care se îndrăgosteau de ea. Îl ascultă deci şi pe Benjamin, îl plânse şi fu la fel de mâhnită ca şi el, că nu-i putea împărtăşi sentimentele atât de elocvent exprimate.

În momentul reîntoarcerii lui Napoleon, Benjamin Constant se afla în apogeul acestei frenezii. Doamna Récamier se simţi stânjenită de această dragoste, cu atât mai mult cu cât se temea de noi persecuţii. Benjamin, mult prea entuziasmat pentru a mai ţine seama de sentimentele femeii pe care o iubea, se apucă şi scrise un pamflet plin de vervă şi de talent împotriva împăratului, în care îl anunţa că-l va urî veşnic. Pamfletul a fost tipărit în *Monitorul* din 19 martie. În cursul aceleiaşi nopţi, Ludovic al XVIII-lea părăsi, pe furiş, Parisul.

Când bietul Benjamin află această veste, groaza puse într-o clipă stăpânire pe inima lui, care se pare că nu era plasată tot atât de sus ca şi spiritul. Speriat, dădu fuga la poştă: dar acolo nici cai, nici trăsuri, nici diligenţe; deci niciun mijloc cu care să poată pleca din Paris. Disperat, se duse să se ascundă într-un loc unde nădăjduia că nu va fi găsit. Vă puteţi da seama de spaima lui când, a doua zi dimineaţă, veniră să-l caute din partea lui Fouché. Se lăsă condus, mai mult mort decât viu. Fouché îl primi foarte politicos şi-i spuse că împăratul voia, să-l vadă imediat.

Faptul i se păru ciudat. Totuşi se simţi ceva mai liniştit. Sosi la Tuileries, unde toate uşile i se deschiseră.

Împăratul îl întâmpină cu o înfăţişare dintre cele mai

blajine, îl pofti să se aşeze, apoi începu să discute cu el, asigurându-l că pusese întotdeauna foarte mult preţ pe critică. În timpul lungilor nopţi de veghe din insula Elba se gândise îndelung la situaţia sa şi la nevoile epocii. Sigur că oamenii cer instituţii liberale. Greşeala comisă în timpul guvernării sale constase în faptul că neglijase publiciştii, ca domnul Constant. Imperiul avea nevoie de o Constituţie, iar el făcea apel la inteligenţa domnului Constant, rugându-l s-o redacteze. Benjamin, trecând într-o jumătate de ceas, de la spaima temniţei, la bucuria de a fi chemat s-o facă pe înţeleptul Solon şi de a-şi vedea astfel împlinit visul său de o viaţă, aproape că se simţi rău din pricina emoţiei. Spaima şi vanitatea încă se mai băteau cap în cap, în inima lui; noroc că până la urmă, învinse vanitatea. Fu copleşit de admiraţie faţă de marele împărat care-i făcuse, în sfârşit, dreptate; astfel, autorul articolului din *Monitorul* din 19, era în 22 martie, consilier de Stat şi predicatorul oficial al lui Bonaparte.

Se prezentă, puţin ruşinat, la doamna Récamier; ea nu era femeia care să-i facă reproşuri. Ba poate că s-a simţit uşurată de a o fi scutit de răspunderea care ar fi apăsat asupra ei dacă Benjamin ar fi fost persecutat pentru nişte opinii mai mult de moment, decât din convingere. Partidele însă fură mai puţin caritabile. Liberalii nu-i iertară lui Benjamin elogiile faţă de Bourboni şi Legitimitate, imperialii nu-l cruţară pentru sarcasmele sale la adresa lui Bonaparte, regaliştii îl luară în tărbacă pentru pamfletele din 19 şi 21 martie şi pentru rolul pe care l-a jucat la sfârşitul celor „O sută de zile”, când s-a dus să solicite suveranilor străini orice alt stăpân în afară de Ludovic al XVIII-lea.

Toate aceste fapte, l-au făcut să fie dispreţuit de toată lumea; atunci s-a simţit dezolat. În această dispoziţie sufletească, a căzut în mâinile doamnei de Krüdener. S-a mai dus să caute consolare şi lângă doamna Récamier, care l-a tratat cu blândeţe şi bunătate. Dar cum femeia bănuia neplăcerea cu care Benjamin îşi aducea aminte de articolul pe care-l scrisese, inspirat de pasiunea pe care o simţise pentru ea, acest lucru puse capăt marei sale pasiuni pentru doamna Récamier.

N-am mai cunoscut niciodată pe nimeni care să se

priceapă – aşa cum se pricepea această doamnă – să participe la toate necazurile prietenilor ei şi să le scuze slăbiciunile omeneşti, fără să se necăjească, ori să se supere. Nu ţinea niciodată de rău un bărbat vanitos pentru că fusese inconsecvent, nici pe unul fricos, pentru că săvârşise un act de laşitate, după cum nu putea ţine de rău un gutos, fiindcă avusese o criză de gută, sau un şchiop, fiindcă nu putea păşi drept. Infirmităţile morale îi inspirau tot atâta milă, dacă nu chiar mai multă, decât cele fizice. Ea le îngrijea, cu o mână atât de uşoară şi de dibace, încât şi-a atras întotdeauna calda recunoştinţă a tuturor acelor nefericiţi.

Câteva săptămâni mai târziu, lui Benjamin Constant îi veni ideea să-i trimită lui Ludovic al XVIII-lea o scrisoare explicativă, privind comportarea sa; dar treaba era foarte dificilă. Minat de această idee, îi făcu o vizită doamnei Récamier şi stătu îndelung de vorbă cu ea, despre acest lucru. A doua zi, cum femeia avea casa plină de musafiri, îl întrebă în şoaptă:

— Ei, ce-ai făcut? Ai trimis scrisoarea?

— Da.

— Şi eşti mulţumit?

— Atât de mulţumit, încât aproape că m-am convins pe mine însumi de cele spuse în scrisoare!

Numai că regele n-a fost tot atât de uşor de convins ca şi Benjamin Constant. Cred – deşi nu sunt sigură – că acea scrisoare a apărut şi în jurnale. Numai partidul regalist putea fi atât de mărginit încât să ţină la distanţă un om atât de talentat. După câteva luni, Benjamin Constant devenise unul din şefii opoziţiei.

Capitolul VIII

Exigenţele străinilor, în 1815. Dispoziţiile ţarului Alexandru la începutul campaniei. Răspunsul frumos pe care-l dă generalul Pozzo, lui Bernadotte. Purtarea ducelui de Wellington şi a generalului Pozzo. Mirarea ţarului Alexandru. Şederea regelui şi a prinţilor, în Belgia. Abnegaţia unui soldat. Politeţea prinţului de Talleyrand. Ducele de Wellington devalizează muzeul. Salonul ducesei de Duras. Moartea lui Hombert de la Tour du Pin. Camera zisă „de

negăsit”. Demisia domnului de Talleyrand. Tatăl meu este numit ambasador la Londra. Ducele de Richelieu. Revelaţia doctorului Marshall. Vizita la ducele de Richelieu. Primirea nepoliticoasă pe care ne-o face. Scuzele sale.

Dar să revin la sosirea mea la Paris. Oricât de dispusă aş fi fost să mă bucur, laolaltă cu ceilalţi, de reîntoarcerea regelui, această bucurie îmi era otrăvită de prezenţa trupelor străine în ţară; căci atitudinea lor era mult mai ostilă decât fusese cu un an în urmă. Învingătorii lui Napoleon voiseră să se arate generoşi; aliaţi cu Ludovic al XVIII-lea în 1815, îşi sporiseră exigenţele aproape până la insultă.

Puterea şi prosperitatea Franţei îi surprinseseră şi le ştârnise invidia. Ei o crezuseră epuizată de lungile războaie pe care le avusese. Şi când colo, o văzură, cu mirare, ivindu-se – după atâtea necazuri şi nenorociri – atât de frumoasă şi încă atât de puternică incit, la Congresul de la Viena, domnul de Talleyrand îşi îngăduise să joace un rol principal. Şi cabinetele şi popoarele voiseră să profite, în egală măsură, atunci când li se ivise perspectiva unei noi cruciade împotriva noastră. Dar ura lor fusese oarbă căci, dacă, pe de o parte, ţineau morţiş, să îngenunche Franţa, pe de alta, voiau să întărească Restauraţia. Or, umilinţele din acea epocă imprimară noului guvern un fel de deprimare din care nu şi-a mai revenit şi care a şi constituit unul dintre motivele căderii sale. Naţiunea n-a putut ierta niciodată familiei regale suferinţele impuse de cei pe care ea i-a numit „aliaţi”. Dacă i-ar fi numit „duşmani”, ranchiuna poate că n-ar fi fost atât de puternică. Acel sentiment, perfect scuzabil, poate că era, într-o oarecare măsură, puţin nedrept. Sigur că nici lui Ludovic al XVIII-lea nu-i făcea plăcere să vadă tunurile prusacilor îndreptate către palatul Tuileries. Apariţia mantalelor albe ale ofiţerilor austrieci, închizând intrarea în Piaţa Carrousel, în timp ce soldaţii lor despuiau de ornamente Arcul de Triumf, sigur că nu-i surâdea nici lui. După cum nu cred că-i făcea plăcere să-i vadă pe străini intrând până şi în apartamentele sale şi luându-i tablourile care-i împodobeau Palatul. Era însă silit să suporte aceste tâlhării, să strângă din dinţi şi să tacă. Pe de altă parte, numai datorită fermităţii sale s-a putut păstra intact podul

lena pe care Blücher[117] voia să-l arunce în aer, ca şi coloana din Piaţa Vendôme pe care aliaţii voiau s-o doboare şi să şi-o împartă între ei. Această din urmă cerere a sa s-a bucurat şi de sprijinul ţarului Alexandru. Acest suveran generos, în ciuda antipatiei sale faţă de familia regală şi a făgăduielii, făcută la începutul campaniei, cum că n-o va ajuta în niciun fel să se urce pe tron, s-a folosit totuşi de influenţa pe care o avea acea coaliţie, pentru a mai modera sacrificiile pe care toţi acei străini voiau să ni le impună.

N-am izbutit niciodată să aflu care fusese planul său după bătălia de la Waterloo. Poate că nu avusese niciunul şi plutea în acel vag ale cărui inconveniente le arătase Pozzo, într-un mod atât de hazliu, prinţului regal al Suediei[118], în 1813. Deşi mă văd obligată să mă întorc înapoi, trebuie totuşi să amintesc despre acea împrejurare.

În timpul campaniei din Saxa, Pozzo şi sir Charles Stewart fuseseră trimişi – în calitate de comisari, unul rus, celălalt englez – la oastea suedeză. Aliaţii se temeau întruna de trecerea lui Bernadotte de partea lui Napoleon. Până la urmă, acesta se hotărî să-şi vadă de treabă, aşa că luă parte la bătălia de la Leipzig. Deruta armatei franceze fu completă. Imediat după asta, spiritul gascon a lui Bernadotte, luând-o razna, se gândi că n-ar strica să încerce a pune mâna pe tronul Franţei. Aşa că deschise discuţia cu Pozzo, în legătură cu acest lucru. Necutezând să i-o spună de-a dreptul, începu printr-o lungă teorie care duse la concluzia că tronul trebuia

117 *Gebhard Leberecht de Blücher* (1742-1819), feldmareşal al armatelor prusiene. Învins de Davost la Auerstadt, apoi la Champaubert şi Montmirail de către Napoleon în campania din 1813, a hotărât totuşi, prin sosirea sa pe câmpul de luptă, soarta bătăliei de la Waterloo. Intrând în Paris, a săvârşit acte revoltătoare de vandalism, a jefuit Palatul Saint-Cloud, şi-a stabilit reşedinţa la Rambouillet şi a prădat în mod josnic şi ruşinos populaţia din departamentele învecinate.

118 *Jean-Bapliste-Jules Bernadotte* (1764-1844). Sergent în marină, în 1789, colonel în 1792, general de divizie în 1793, ambasador la Viena, apoi ministru de război în 1799, mareşal al Franţei în 1804. Dizgraţiat de Napoleon, este desemnat drept prinţ moştenitor al Suediei, în 1810, pentru ca în 1814 să devină regele Suediei. Prin căsătoria sa cu Désirée-Clary, era cumnat cu Joseph Bonaparte, fratele lui Napoleon.

să aparţină celui mai demn, şi că Franţa să fie lăsată să-şi aleagă singură regele.

— Vă mulţumesc, monseñiore! strigase Pozzo.

— De ce, generale?

— Pentru că sunt sigur că mă vor alege pe mine!

— Pe dumneata?

— Sigur; fiindcă mă socot cel mai demn. Cum poate cineva dovedi contrariul? Ucigându-mă? Se vor prezenta alţii…

— Eu zic să fim serioşi, cu acel „cel mai demn”, al dumneavoastră! Cel mai demn să ocupe un tron este – pentru pacea lumii – cel care are cele mai multe drepturi…

Bernadotte n-a cutezat să împingă discuţia prea departe, dar nu l-a iertat niciodată pe Pozzo.

Sub o altă formă, acesta i-a dat aceeaşi lecţie şi ţarului, în 1815. Aflând despre victoria de la Waterloo, ţarul Alexandru îi porunci generalului Pozzo, care se afla alături de ducele de Wellington, să se opună marşului armatei şi să încerce să câştige timp, neîngăduindu-le englezilor să intre în Franţa înainte ca ostile austriece, ruse şi prusiene să fi pus piciorul pe pământul acestei ţări. Ţarul voia ca Ludovic al XVIII-lea să aştepte în Belgia hotărârea ce avea să-i pecetluiască soarta. Primind acea depeşă, Pozzo se simţi cumplit de încurcat. Cunoştea aversiunea ţarului faţă de Bourboni. Această aversiune sporise de când Alexandru descoperise un proiect de alianţă între Franţa, Anglia şi Austria, pus la cale în timpul Congresului de la Viena, de către Talleyrand, total ostil Rusiei. Copia după acest proiect, uitată în cabinetul regelui, fusese trimisă de către domnul de Caulaincourt, ţarului, în timpul celor o „O sută de zile”. La început, Alexandru nu-i dăduse prea mare importanţă, crezând că era o invenţie a lui Napoleon pentru a-l rupe de aliaţi; dar o a doua copie după acest proiect fiind găsită în hârtiile luate domnului de Reinhard, ţarul nu mai avu niciun dubiu, şi această descoperire, adăugându-se tuturor celorlalte nemulţumiri din anii precedenţi, îl făcură să nu mai încline către Ludovic al XVIII-lea. Manifestându-şi pe faţă sila faţă de negociatorii trimişi de rege, de la Paris, era dificil de prevăzut ce avea să iasă din toată povestea asta.

Pozzo nu era rus sadea şi dorea să rămână în Franţa, pe care o găsea pe gustul lui, condusă de un suveran care-i era

deosebit de obligat. Şovăi o vreme, apoi se duse la ducele de Wellington:

— Vin să-ţi încredinţez un lucru care-mi dă o oarecare bătaie de cap, îi spuse el; iată depeşa pe care am primit-o, iată şi răspunsul pe care trebuie să-l dai!

Îi citi – ceea ce-i poruncise ţarul să facă – ducelui de Wellington care persistă în a avansa imediat spre Paris şi a-l lua şi pe Ludovic al XVIII-lea cu el.

— Vrei, spuse el, să te menţii pe poziţie, în ciuda obiecţiunilor pe care sunt obligat să le ridic?

Ducele îi întinse mâna.

Contează pe mine! Conferinţa s-a desfăşurat într-adevăr exact aşa cum mi-ai raportat!

— Atunci, reluă Pozzo, nu mai e niciun moment de pierdut! Trebuie acţionat în consecinţă.

E lesne de înţeles că nimeni nu află nimic. În jurul regelui se ţesuseră o sumedenie de mici intrigi. Domnul de Talleyrand se bosumflă; el avea un alt plan, dar al cărui scop principal era să se ţină cât mai departe de ţar. Încă nu ştia că Alexandru pusese mâna pe hârtiile lui Reinhard, dar se temea tot timpul ca nu cumva să scape cuiva, ceva; Pozzo nu avea destulă încredere în el pentru a-i istorisi exact cum stăteau lucrurile. Ducele îl hotărî să i se alăture regelui care, la rândul său, consimţi să renunţe la domnul de Blacas[119]. Sosiră la Paris cât putură de repede şi regele fu bombardat în palatul Tuileries, conform expresiilor pitoreşti ale lui Pozzo, când ne istorisi această ispravă.

O dată treaba făcută, Pozzo se aruncă într-o caleaşcă şi merse nebuneşte ca să-i iasă înainte ţarului. Acesta urma să facă un popas la Bondy; Pozzo goni mai-mai să-şi frângă gâtul şi-l ajunse pe ţar la câteva leghe de Bondy; îi spuse gâfâind, că Parisul fusese ocupat şi că palatul Élysée era gata să-l primească. Ţarul îl luă în trăsura sa. Pozzo îi

119 *Ducele de Blacas d'Aulps* (1771-1839), căpitan pe vremea Revoluţiei. Mai târziu a plecat în Provence unde a slujit în armată până la Restauraţie. În 1814 devine ministru al Casei Regale şi secretar de Stat. În 1815 este numit ambasador la Neapole unde negociază căsătoria ducelui de Berry. L-a urmat pe Carol al X-lea în exil şi a murit la Goritz. Cei doi fii ai săi au dat dovadă de acelaşi devotament faţă de ramura vârstnică a familiei de Orléans.

descrise – cu multă însufleţire – bătălia de la Waterloo, dădu o importanţă deosebită manevrelor lui Blücher, zugrăvi intrarea în Franţa, cordialitatea primirii, imposibilitatea de a se mai opri când nu mai întâlnise în cale nicio piedică şi, în sfârşit, hotărârea pe care o luase ducele, de a ocupa Parisul. Ţarul îl asculta cu interes.

— Acum, spuse el, trebuie să luăm o hotărâre în legătură cu situaţia politică. Unde l-ai lăsat pe rege?

— La Tuileries, măria-ta, unde a fost primit cu braţele deschise!

— Cum, Ludovic al XVIII-lea e la Paris? Se pare că Domnul a voit astfel! Mă rog, ce s-a întâmplat, s-a întâmplat, n-are rost să mai vorbim despre asta! La urma urmei, poate e chiar mai bine!

Vă daţi seama cât de uşurat s-a simţit ambasadorul în faţa acelei resemnări. Cu toate că avea o încredere deplină în loialitatea ducelui de Wellington, Pozzo era foarte tulburat de felul cum privea ţarul evenimentele; căci, tot atât de autocrat pe cât era de liberal, nu ezita să-şi trimită slujitorii în fundul Siberiei, ori de câte ori aceştia nu-şi făceau datoria.

Ţarul îşi continuă drumul şi veni să tragă, pentru noapte, la Élysée. Nu le păstră ranchiună decât lui Talleyrand şi lui Metternich; austriacul izbutise să triumfe; francezul, în schimb, îşi dădu duhul la puţină vreme după asta.

În timpul celor „O sută de zile”, unchiul meu, Edouard Dillon[120], îl însoţi pe rege în Belgia. El îmi istorisi toate necazurile prin care trecuseră la plecare, în timpul călătoriei, precum şi al şederii lor în străinătate. Monsieur şi fiul său – ducele de Berry – nu se prea bucuraseră, prin noroaiele din Artois, de cine ştie ce consideraţie, cu toate că în discreţia lor, emigranţii nu mai conteneau să-i laude. Familia regală fusese tratată, la Bethune, cu o indiferenţă şi cu o asprime, neaşteptate; cu toate astea, mulţi dintre membrii ei izbutiseră să treacă graniţa. Veniseră pe cheltuiala lor, la

120 *Edouard Dillon* (1751?-1839), conte şi general francez. Pajul lui Ludovic al XVI-lea, a ajuns mai târziu colonel în regimentul Dillon cu care a luptat în America. A emigrat în armata prinţilor, apoi a intrat în serviciul Angliei. Locotenent general în 1814, ambasador la Dresda şi la Florenţa, ajunge primul şambelan al lui Carol al X-lea.

Gând, ca să-i alcătuiască o gardă regelui, care le acceptă serviciile cu aceeaşi nepăsare ca şi la Tuileries.

Domnul de Bartillat, ofiţer de gardă, mi-a spus că fusese la Gând şi că, la un moment dat, compania pe care o comanda devenise foarte mare; că deşi fusese alcătuită pe cheltuiala oamenilor minaţi de zelul lor faţă de rege, nici el, nici ei nu auziseră niciodată niciun cuvânt de mulţumire din partea acestuia, ba mai mult decât atât, se îndoia chiar dacă-i şi observase. Probabil că regii se tem să nu se compromită în ochii celor care ţin cu ei, dacă le făgăduiesc să-i răsplătească şi dacă emigraţia se prelungeşte.

Oare să mai vorbesc despre acea oaste a lui Alost, comandată de ducele de Berry, condusă într-un mod atât de deplorabil în clipa în care a început bătălia de la Waterloo? Ducele de Wellington a explicat, fără menajamente şi în mod public, greşeala prinţului de Berry căruia i-a reproşat, fără jenă, distrugerea unui pod.

Ducele de Berry a încercat să se scuze, invocând rapoartele greşite care au făcut să se creadă că bătălia fusese pierdută.

— Un motiv în plus, monseñiore, i-a răspuns ducele; când tu încerci să-ţi salvezi pielea, nu trebuie să-i împiedici pe bravii ostaşi, care au luptat alături de tine, să se retragă în mod onorabil!

Acum aş vrea să vorbesc puţin despre abnegaţia fără margini a unui soldat. Edouard Dillon primise ca sarcină, din partea regelui, după bătălia de la Waterloo, să dea ajutor răniţilor francezi aflaţi în spitalele din Bruxelles. La un moment dat, ajunse în dreptul unui pat unde, unui subofiţer din garda imperială, tocmai i se tăiase un braţ. Drept răspuns la ofertele pe care i le făcu unchiul meu, acesta îi aruncă în faţă braţul însângerat pe care tocmai i-i amputaseră.

— Du-te şi spune celui care te-a trimis, că mai am încă un braţ pe care-l voi pune tot în slujba împăratului!

Prima mea grijă, sosind la Paris, a fost să-i fac o vizită domnului de Talleyrand. Fusesem rugată de tatăl meu să-i explic, în amănunt, situaţia penibilă în care se aflau francezii din Piemont. M-am achitat destul de prost de această treabă; nu m-am simţit niciodată bine în prezenţa domnului de Talleyrand. M-a primit totuşi extrem de politicos şi, când i-am

spus că, la sfârşitul lunii, aveam să vin după răspunsul său, fiindcă urma să plec la Torino, el m-a sfătuit să nu mă grăbesc să-mi fac bagajele; de unde am tras concluzia că era vorba ca tata să fie trimis în altă parte, dar n-am mai cutezat să-l întreb unde.

Am fost întotdeauna extrem de timidă faţă de oamenii cu funcţii înalte şi nu i-am putut suporta decât atunci când aveam certitudinea că nu trebuia să le cer nimic. Atâta vreme cât tata avea o slujbă, mă aflam într-o stare de dependenţă pe care o suportam extrem de greu faţă de aceşti oameni, cu toată bunăvoinţa pe care mi-o arătau.

Eroul nostru, ducele de Wellington, deveni executorul spolierilor impuse de aliaţi. Sub pretextul că englezii nu cereau nimic, i se păru că săvârşeşte un act demn de laudă, să smulgă tablourile de pe pereţii muzeelor noastre. Nu e vorba de o figură de stil: faptul s-a petrecut aievea. A fost văzut, cocoţat pe o scară şi dând jos, cu mâinile lui, tablourile. În ziua în care aliaţii au luat caii de bronz de deasupra Arcului Carousel, el şi-a petrecut dimineaţa, cocoţat pe monumentul aflat peste drum de ferestrele regelui, supraveghind atent acea treabă. Seara, a luat parte la o mică serbare dată de doamna de Duras, în cinstea regelui Prusiei. Nu ne-am mai putut ascunde indignarea; el ne luă peste picior şi făcu o mulţime de glume nesărate, deşi n-avea niciun drept să se poarte astfel. Indignarea noastră era legitimă şi – în orice caz – mai îndreptăţită decât conduita sa. Străinii ne fuseseră prezentaţi ca aliaţi; noi îi primisem ca aliaţi; dar ei se purtau ca nişte barbari. Conduita ducelui îi îndemnă pe toţi cei în subordine, să devină obraznici. Simt cum îmi clocoteşte şi acum sângele în vine, numai când aud vorbindu-se de un oarecare animal, pe nume MacKenzie, intendent sau, cum i se spunea în engleză, plătitor al trupelor. Se vorbea cu multă seriozitate şi tristeţe, de dificultatea prin care trecea Franţa, de a achita imensele datorii impuse de străini.

— Fleacuri! spuse MacKenzie, râzând cu hohote, faci puţin scandal şi să vezi ce repede se aranjează lucrurile. Vin de la Strasbourg; m-am nimerit acolo chiar în ziua în care generalul prusac adunase o sumă despre care toţi ziceau că ar fi enormă. Ei bine, toată lumea mânca liniştită, fără să se

sinchisească de nimic!

Dacă aş fi putut, l-aş fi ucis cu privirea.

Ducele de Duras, primul gentilom al Camerei, era angajat cu anul (dintre toate posturile de la Curte, acesta era singurul care nu ţinea doar un trimestru); doamna de Duras locuia la Tuileries. Fiind foarte bună prietenă cu ea, de mulţi ani, şi neavând unde sta în acel moment, locuiam la ea. Situaţia ei o obliga ca – din când în când – să primească o mulţime de lume; zilnic însă, în salonul ei, nu întâlneai decât câţiva obişnuiţi ai casei. Se discuta foarte liber şi în mod cât se poate de rezonabil. Probabil că discuţiile noastre de atunci, astăzi ne-ar mira. Dacă le-am auzi, ni s-ar părea extravagante, deşi erau destul de cuminţi şi de la locul lor, pentru acea vreme.

Doamna de Duras era foarte liberă în expresii. Ea admitea toate opiniile şi nu le socotea deloc dăunătoare partidului regalist. Era mai ales adepta acelor idei generoase care nu-i compromiteau poziţia de mare doamnă de care se bucura, cu atât mai mult cu cât o aşteptase de atâta vreme.

Nu se putea totuşi consola cu excluderea domnului de Chateaubriand, după reîntoarcerea din Gând. După ce fusese ministru de interne al regelui fugar, nu putea pricepe de ce acum – când regele îşi recăpătase tronul – Ludovic al XVIII-lea nu-i mai confirmase numirea. Expresiile sale, prin care-şi exprima dezaprobarea, deşi aveau un anumit lustru, erau totuşi foarte grăitoare. Fiica sa, prinţesa de Talmont, nu împărtăşea modestia mamei sale. Înflăcărarea îi era mare, dar fiind atât de tânără şi de frumoasă, exaltarea ei era plină de graţie. Se măritase la cincisprezece ani, în 1813, cu singurul moştenitor al familiei de La Trémouille. Adrien de Montmoreney spunea că asta era una dintre acele „nunţi istorice” şi că atunci când va fi însărcinată, faptul va constitui un eveniment naţional. N-a mai constituit, pentru că domnul de Talmont a murit în 1815 fără să lase urmaşi; în ziua înmormântării, ducele de Duras a strigat:

— E groaznic să fii văduvă la şaptesprezece ani, când eşti condamnată să nu te mai poţi mărita decât cu un prinţ suveran!

Prinţesa de Talmont n-a prea ţinut seamă de această obligaţie, spre necazul tatălui, ba chiar şi al mamei sale.

Dacă moartea ducelui de Talmont n-a îndurerat pe nimeni, în schimb, grupul nostru a fost profund afectat de nenorocirea întâmplată familiei de La Tour du Pin. Hombert de La Tour du Pin-Gouvernet tocmai împlinise douăzeci şi doi de ani. Era un băiat bun, destul de distins, deşi chipul său frumos şi răsfăţul părinţilor îl făcuseră să fie cam îngâmfat. În acele vremuri tulburi, când – care mai de care – se înrola în armată, Hombert fusese numit imediat ofiţer, şi mareşalul-duce de Bellune îl luase aghiotant. Nu se poate nega că acest favor nu fusese luat peste picior de către camarazii mai vechi care îşi cuceriseră fiecare grad, cu sabia în mână. Hombert avu o discuţie, cam neplăcută, cu unul dintre aceştia; tânărul discută pe un ton cam de sus, celălalt fu cam bădăran. Totuşi, după ce mai reflectă, Hombert începu a-i da dreptate. A doua zi dimineaţă, intră în odaia tatălui său şi-i povesti exact ce se întâmplase; atâta doar că în loc să spună că el era eroul principal, zise că era vorba de Donatien de Sesmaisons, unul dintre camarazii săi. Adăugă apoi că colegul său. Îl rugase să-l întrebe pe tatăl lui cum trebuia să procedeze într-o astfel de împrejurare. Domnul de La Tour du Pin, după ce-l ascultă cu atenţie, îi răspunse:

— Pe legea mea, astea sunt lucruri în care n-ai nevoie de sfatul nimănui!

— Deci, dumneata tată, crezi că ar trebui să-l provoace la duel?

— Nu e musai, dar dacă Donatien ţine neapărat n-ar fi rău, mai ales că totul s-ar putea termina cu o strângere de mână. Dar, din păcate, tânărul e nou în armată, pe când căpitanul a făcut războiul; ştii şi tu ce invidie există între ofiţerii vechi şi cei noi. Totuşi, dacă aş fi în locul lui Donatien, eu m-aş bate!

Hombert părăsi odaia tatălui său ca să-i scrie căpitanului un bilet, prin care-l provoca la duel. Răspunsul nu se lăsă deloc aşteptat. Cei doi ofiţeri îşi dădură întâlnire la prânz, în pădurea Boulogne.

Înainte ca ai săi să se aşeze la masă, Hombert îi anunţă pe tatăl său că Donatien îl rugase să-i fie martor. Vizibil tulburat, Hombert o copleşi pe mama sa cu îmbrăţişările, rugând-o să-i umple, cu mâna ei, ceaşca de ceai. Ea i-o umplu, râzând de pretenţiile sale. Sora sa, Cécile, avea obiceiul de a glumi pe seama lui, despre importanţa pe care o dădea unei bucle de

păr ce-i cădea pe frunte.

— Ei bine, Cécile, ca să-ţi dovedesc că nu ăsta-i lucrul la care ţin cel mai mult pe lume, aşa cum pretinzi tu, uite, renunţ la ea şi ţi-o dăruiesc!

Cécile se apropie de el cu o foarfecă în mână, prefăcându-se că vrea să-i taie bucla. Apoi îl sărută pe frunte.

— Du-te, scumpul meu Hombert, mi-ar veni tot atât de greu cât şi ţie, să-ţi tai acea frumoasă buclă!

Hombert se ridică, o strânse la piept, apoi se îndepărtă pentru a-şi ascunde tulburarea. Doamna de La Tour du Pin, crezând că fiul ei era tulburat din pricină că urma să fie martor la un duel, îl ajută să-şi ascundă agitaţia. Hombert plecă; Cécile, găsind în coşuleţul ei de lucru bucla fratelui său, strigă:

— Ah, mamă, află că Hombert renunţă la infatuare, dar uite cu ce sacrificiu! Adevărul e că sunt foarte supărată!

Mama şi fiica schimbară câteva regrete între ele, dar fără să fie alarmate. Domnul de La Tour du Pin, neliniştit în privinţa lui Donatien, se duse să se plimbe pe Champs-Élysées. Dar nu după mult, îl întâlni chiar pe Donatien a cărui privire îngrozită se părea că-i prevestea o nenorocire. Vai! El fusese martorul şi nu fiul său! Hombert primise un glonte drept în mijlocul frunţii, chiar în locul acoperit mai înainte de acea frumoasă buclă, ce devenise acum o relicvă atât de preţioasă. Băiatul murise imediat. Domnul de La Tour du Pin îşi condamnase singur fiul, în dimineaţa acelei zile. Primul aghiotant al mareşalului, om cu greutate, vrusese să aplaneze acea afacere, pe teren. Dar Hombert nu acceptase. Şi când te gândeşti că motivele discuţiei erau atât de neînsemnate, încât împăcarea era lucrul cel mai uşor de făcut, chiar împotriva voinţei lui; dar, din nenorocire, tocmai atunci tânărul trânti o vorbă nelalocul ei, spunând că adversarul său i se păruse cam smintit, dovadă că ţinea cu orice preţ să renunţe la duel. Auzind că-l face smintit, adversarul strigă:

— Cum? M-ai făcut smintit?

Hombert ridică din umeri. După două minute, era mort. Domnul de La Tour du Pin nu şi-a mai revenit niciodată după acea groaznică lovitură. Ba, după câte se şoptea, se pare chiar că se cam scrântise la cap. Nu vreau să mai descriu

disperarea acelei familii deznădăjduite. I-am împărtăşit durerea şi, salonul doamnei de Duras, cu care această familie se afla în relaţii foarte strânse, a fost vreme îndelungată, cernit.

Alegerile din 1815 au fost de esenţă pur regalistă; nobilimea a votat, aproape în întregime, pentru monarhie. Era unica şansă e care-o avea, după patruzeci de ani, să-şi recapete oarecum superioritatea, în Franţa. Dacă s-ar fi arătat calmă, rezonabilă, generoasă, luminată, ocupată de afacerile ţării şi apărând libertatea, într-un cuvânt, dacă ar fi jucat rolul pe care se cuvenea să-l joace aristocraţia unui guvern reprezentativ, în acel moment în care devenise atotputernică, sigur că tronul ar fi găsit un sprijin real în influenţa pe care ea ar fi putut s-o exercite. Dar această Cameră, pe care la început regele a calificat-o „de negăsit”, s-a arătat nebună, exagerată, ignorantă, pătimaşă, reacţionară, dominată de interese de castă. Am văzut-o cerând, sau mai bine-zis urlând răzbunare, şi aplaudând scenele sângeroase din sud. Gentilomii au izbutit să fie detestaţi cu acest prilej, iar după zece ani, şi-au desăvârşit opera de desconsiderare, după ruşinoasa discuţie privind despăgubirea emigranţilor.

Deputaţii, sosind la putere, încă nu ajunseseră la acea exagerare la care au ajuns mai târziu. Totuşi Fouché, s-a prăbuşit în faţa inamiciţiei lor, încă înainte de deschiderea sesiunii. Deputaţii şi-au manifestat profunda lor silă şi faţă de Talleyrand. Poate că Talleyrand ar fi încercat să-i înfrunte dacă ar fi fost susţinut de Curte. Dar Monsieur îi îngăduia ducelui de Fitzjames să spună în gura mare:

— Ei bine, monseñiore, urâtul ăla şchiop, va dansa de-acum încolo, cum o să-i cântăm noi!

Monsieur aproba printr-un surâs acel limbaj împotrivă unui om care, în decurs de douăsprezece luni, îi aşezase pe Bourboni de două ori pe tron.

Pe de altă parte, lui Ludovic al XVIII-lea treburile Statului i se păreau cumplit de apăsătoare şi resimţea din ce în ce mai mult sacrificiul pe care-l făcuse, îndepărtându-l pe Blacas. Colac peste pupăză, ţarul Alexandru, din protector zelos al lui Talleyrand – cum fusese în 1814 – devenise duşmanul lui de moarte. Aşa că până la urmă, domnul de Talleyrand, cedând

în faţa tuturor acestor piedici, şi-a dat demisia ce i-a fost acceptată cu o grabă la care nu s-ar fi aşteptat pentru nimic în lume.

În aceeaşi seară, m-am dus la el; s-a apropiat de mine şi mi-a spus, că ultimul act pe care mai apucase să-l semneze, fusese numirea tatălui meu ca ambasador la Londra.

Într-adevăr numirea – deşi contrasemnată de Richelieu – fusese făcută de Talleyrand. O ceruse regelui încă din 1814, dar Monsieur îi făgăduise contelui de la Châtre, primul său gentilom, să-i păstreze acest post şi, cum regele se plictisea de moarte când îl vedea, prefera să aibă un ambasador prost la Londra, decât un slujitor incomod la Tuileries, aşa că până la urmă fu de acord să plece şi să scape de el. În ciuda imenselor avantaje de care se bucura domnul de La Châtre, numit pair, duce, prim-gentilom al camerei regale, cu o pensie mai mult decât consistentă, în Camera pairilor, şi cu o alta pe lista civilă, se supără cumplit că fusese rechemat de la Londra.

O dată cu numirea, tata primi, din partea ducelui de Richelieu şi o scrisoare prin care era chemat la Paris. El nu voia totuşi să părăsească oraşul Torino înainte ca soarta compatrioţilor noştri să fi fost definitiv rezolvată.

Aşa că această treabă l-a mai reţinut câteva săptămâni, perioadă în care eu a trebuit să duc unele tratative extrem de neplăcute cu domnul de Richelieu. Încă din prima seară pe care am petrecut-o la doamna de Duras, am văzut intrând în salon un om înalt, cu o figură frumoasă; pletele sale cărunte contrastau cu un chip încă tânăr. Avea vederea slabă şi clipea din ochi, cu o grimasă ce nu-l făcea chiar din cale-afară de agreabil. Purta cizme, era îmbrăcat destul de prost însă cu oarecare afectare; dar chiar şi în acel costum de duzină, îşi păstrase aerul de mare senior. Se aruncă pe o sofa, vorbi tare, cu un glas nemulţumit şi strident. Un uşor accent, câteva locuţiuni şi unele formulări străine, mă convinseră că nu era francez. Şi totuşi atât limbajul, cât mai ales sentimentele pe care şi le exprima, mă făcură să resping această idee. Am observat că era prieten cu toţi prietenii mei. Mă pierdeam în tot felul de presupuneri în legătură cu acel necunoscut: era ducele de Richelieu care se înapoiase în Franţa, după ce plecasem eu.

Impresia pe care mi-a făcut-o această primă întâlnire nu s-a schimbat niciodată. Comportarea sa mi s-a părut întotdeauna dezagreabilă şi nepoliticoasă. Caracterul lui frumos şi nobil, înclinarea sa înnăscută către afacerile de Stat, patriotismul lui înflăcărat, toate astea ţineau mai mult de stimă decât de simpatie.

Doctorul Marshall – despre care mi se pare că am mai vorbit – sosi într-o dimineaţă, la mine acasă, ca să-mi aducă o scrisoare. Era destinată lui Fouché, pe atunci în Belgia, şi conţinea, zicea el, nu numai amănunte despre o intrigă ce se urzea împotriva guvernului regelui, ci şi cifrul ce slujea acelei corespondenţe. Nu voia să încredinţeze un lucru atât de important decât tatălui meu, iar în absenţa lui, mie. Era urmărit, şi dacă s-ar fi apropiat de Tuileries sau de vreun ministru, avea motive să se teamă. Cu toată lipsa de succes a descoperirii sale (pentru care sunt convinsă că era foarte bine plătit), voia totuşi să-i facă acest serviciu regelui, cu atât mai mult cu cât cunoştea ataşamentul pe care îl avea prinţul regent, faţă de el. L-am îmboldit zadarnic să se adreseze ducelui de Duras; ca şi prima oară, m-a refuzat categoric.

— Scrisoarea, mi-a spus el, e sigilată în aşa fel, încât cere o dibăcie cu totul deosebită pentru a putea fi deschisă. Te rog, fă cu ea ce crezi de cuviinţă, voi veni s-o iau înapoi, mâine dimineaţă!

Şi ieşi, lăsându-mi-o pe masă. M-am simţit foarte încurcată cu acea bombă pe care mi-o pusese în mână. Parcă o văd şi acum în faţa ochilor. Era destul de groasă şi fără plic, aşa că se vedea limpede că cuprindea mai multe pagini. Avea o pecete făcută din miez de pâine albă pe care erau trasate cu peniţa trei litere j, în felul următor:

ſ ſ ſ

Cunoşteam importanţa pe care tata o dăduse odinioară documentelor procurate de Marshall. N-aveam cui solicita un sfat într-o asemenea situaţie care, înainte de orice, cerea să respect secretul. După o matură chibzuinţă, m-am hotărât: m-am dus la Tuileries şi l-am rugat pe ducele de Duras să vină să vorbească cu mine; el coborî din Palat şi se urcă în

trăsura mea. I-am povestit ce se întâmplase şi i-am dat scrisoarea să i-o înmâneze regelui.

Dar Ludovic al XVIII-lea era la plimbare şi nu se întorcea înainte de câteva ceasuri. Lui Duras îi veni ideea să i-o ducă ducelui de Richelieu. Am fost de acord. Ducele de Richelieu ne primi mai mult decât rece şi ne spuse că n-avea pe nimeni în biroul său care să aibă obiceiul şi nici talentul de a deschide scrisori. M-am înfuriat. I-am răspuns că un astfel de talent se găsea cu atât mai puţin în odaia mea, că eu îmi făcusem datoria, şi că socoteam că încredinţasem documentul în mâinile unor oameni competenţi. O dată sarcina îndeplinită, i-am spus celui care a venit a doua zi după scrisoare, că aceasta rămăsese la ministrul regelui. Domnul de Richelieu vru să mi-o dea înapoi, dar eu am refuzat s-o iau şi ne-am despărţit destul de nemulţumiţi, unul de celălalt. După două ceasuri, domnul de Herbouville (directorul poştei în acea vreme), îmi aduse acea scrisoare, cu mii de mulţumiri; fusese deschisă şi toată lumea îşi dăduse seama de importanţa ei. Domnul Decazes, ministrul poliţiei, veni de două ori, în seara aceea, să mă vadă. A doua zi dimineaţă, camerista mea, intrând în odaie, îmi spuse că domnul de Herbouville aştepta să mă trezesc; voia să-mi spună că informaţiile primite în ajun îi stârnise dorinţa de a intra în legătură directă cu omul care le procurase. Domnul Decazes mă rugă să depun toate diligentele, în acest sens. Marshall sosi la ora anunţată; i-am adus imediat la cunoştinţă mesajul lui Decazes. După ce făcu o serie de mofturi, sfârşi prin a accepta şi indică un loc unde ar putea fi întâlnit „din întâmplare”. Cred că, luându-şi toate aceste precauţii, voia să ceară un preţ cât mai pipărat pentru informaţiile sale. Nu l-am mai revăzut niciodată, dar ştiu că a fost multă vreme în slujba poliţiei noastre. Avea un chip superb, vorbea deosebit de frumos şi avea un aer de *gentleman.* Îmi amintesc de o trăsătură de caracter care mă izbise: mă anunţase că pecetea va fi examinată cu multă atenţie de persoana care urma să primească scrisoarea. După ce i-am înapoiat-o, mi-a atras atenţia că codiţa unuia din cele trei *ȷ*-euri, trasate pe pecetea din miez de pâine, fusese atinsă când deschiseseră scrisoarea.

— Va trebui, mi-a spus el, să recurg la mijloace maxime.

L-am întrebat care erau acele mijloace.

— Voi duce scrisoarea ziua în amiaza mare, o voi înmâna lângă o fereastră şi nu voi slăbi persoana din ochi, vorbindu-i întruna, până ce va rupe sigiliul. Ea nu va cuteza să-l examineze prea atent în timp ce eu o voi ţine astfel sub observaţie. Treaba asta mi-a reuşit întotdeauna!

Mărturisirea unei astfel de experienţe, mi-a făcut pielea ca de găină, iar posomorala din ajun, a ducelui de Richelieu, mi s-a părut un fleac pe lângă cinismul acelui om. E adevărat totuşi că intrigile ce se ţeseau în juru-i, într-un fel îl scuzau; dar, pe de altă parte, se făcuse spion atât dintr-un exces de zel, cât şi din interese personale.

Domnul de Richelieu nutrea pentru astfel de acţiuni ura şi repulsia caracteristice oricărui om cinstit. Rupt de societate, el nu putea aprecia firea oamenilor. De altfel, mi-a făcut nedreptatea de a mă aşeza în categoria femeilor care umblă cu vicleşuguri. M-am simţit cumplit de jignită şi m-am ţinut cât mai departe de el. La rândul lui, a fost informat cine eram şi s-a supărat de nedreptatea pe care mi-o făcuse dar era prea timid şi nu avea curajul să se explice cu francheţe faţă de mine. Aşa că relaţiile dintre noi au suferit întotdeauna din pricina acestui început prost. Deşi ne întâlneam zilnic, nu ne adresam niciun cuvânt.

Comportarea urâcioasă a ducelui de Richelieu i-a adus adesea o droaie de duşmani politici recrutaţi dintre persoanele care n-au obiceiul să treacă cu vederea un astfel de cusur şi care se pare că erau mult mai puţin rezonabile ca mine.

Capitolul IX

Ţarul Alexandru îşi ia rămas bun de la ducele de Richelieu. Sentimentele patriotice ale ducelui. Caraghioslâcurile domnului de Vaublanc. Sosirea tatălui meu, la Paris. Procesul mareşalului Ney. Execuţia sa. Exaltarea partidului regalist. Procesul domnului de La Valette. Se apelează la doamna ducesă de Angoulême. Demersurile ducelui de Raguse. Acesta o vârâ pe doamna de La Valette în Palatul Regal. Dizgraţierea sa. Furia partidului regalist după evadarea domnului de La Valette.

Domnul de Talleyrand era lăudat că se retrăsese ca să nu semneze crudul tratat impus Franţei. Fapt e că s-a prăpădit din pricina necazurilor despre care am mai vorbit, care s-au tot strâns până l-au dat gata. Domnul de Richelieu i-a luat locul, la masa tratativelor, şi oricât de dure au fost condiţiile pe care am fost obligaţi să le acceptăm, poate că ar fi fost şi mai dure dacă ar fi fost vorba de un alt ministru. Imediat după numirea domnului de Richelieu, ţarul s-a declarat sus şi tare, „campion ai Franţei”. La plecare, a împărţit o serie de cadouri unora dintre diplomaţi, iar ducelui de Richelieu i-a trimis o veche hartă a Franţei, de care se slujiseră la conferinţă şi pe care erau trasate numeroasele pretenţii teritoriale ridicate de aliaţi. De hartă, era prins un bilet scris de mâna lui în care ţarul spunea că încrederea pe care i-o inspirase domnul de Richelieu fusese singurul lucru care evitase acele enorme sacrificii ce urmau a fi impuse patriei sale. Acel cadou, adăugase ţarul, i se părea singurul demn de nobilul caracter al celui care – fără îndoială – îl va aprecia la justa lui valoare. Un asemenea dar a cinstit, în egală măsură, şi pe suveranul care a avut o asemenea idee, şi pe ministrul care i-a inspirat-o.

În ciuda acestui succes – despre care ducele de Richelieu n-a bătut toba, fiindcă nu era un astfel de om, şi despre care nu s-a aflat decât mult mai târziu – inima ducelui sângera cumplit din pricina acelui tratat. Sunetul glasului său, când l-a citit în plină Cameră, gestul cu care a aruncat hârtia pe masa de la tribună, după ce şi-a îndeplinit acea penibilă datorie, au rămas în istorie şi au început a reconcilia toate spiritele care până atunci fuseseră dezbinate şi care-l socotiseră pe duce un mare viclean, deşi nimic nu era mai nedrept ca această învinuire: ducele de Richelieu era francez, francez până în măduva oaselor, şi nu un emigrant. Era – ca să mă exprim mai clar – un liberal şi un patriot. În timpul primului său ministeriat, a întâmpinat inconvenientul de a nu prea cunoaşte persoanele şi, pentru un ministru cu greutate, acest lucru e tot atât de important ca şi afacerile politice. Această necunoaştere l-a făcut să accepte fără nicio dificultate, un coleg propus de Monsieur. E vorba de domnul

Vaublanc[121], care n-a întârziat să dea dovadă de o prostie atât de plină de ridicol, încât i-ar fi făcut pe toţi să se tăvălească de râs dacă n-ar mai fi fost cât de cât strunit şi ajutat de prinţii ce făceau parte din Cameră. Adevărul e că toate absurdităţile erau molipsitoare, în acele împrejurări. Domnul de Vaublanc încercă – chiar de la început – să urzească intrigi împotriva ducelui de Richelieu; dar ele fură dejucate de încrederea pe care străinii o aveau în acest om integru.

Cam în acea epocă, Monsieur i-a dăruit lui Vaublanc un bidiviu mare, alb ca neaua. Aşa cum stătea în şa, în grădina ministerului de interne, parcă ar fi fost însăşi statuia lui Henric al IV-lea; după el, nimeni nu era în stare să meargă călare mai bine decât domnia sa. Dacă pretenţiile lui s-ar fi oprit aici, ar fi fost bine; dar pretindea acelaşi lucru în tot ce făcea, exagerând în aşa hal lucrurile şi manifestând – în prostia lui – o necuviinţă de necrezut.

Deşi nu-mi prea face cinste – chiar în talmeş-balmeşul pe care-l scriu – nu-mi pot refuza plăcerea de a nu aminti de o glumă care a avut întotdeauna darul să mă facă să râd, ori de câte ori mi-am adus aminte de ea. În anul acela, boii – în loc să fie graşi, erau mici şi slabi; cineva a remarcat acest lucru, în faţa doamnei de Puisieux:

— Cred şi eu, a zis ea, bietele animale au avut prea mult de suferit din pricina tâmpeniilor debitate de nepotul lor[122], Vaublanc!

Aceeaşi doamnă de Puisieux, văzându-l pe domnul de Bonnay de o paloare excesivă, gata să dea pe gât un pahar cu sirop roşu de migdale, îl opri, strigându-i:

— Ah, nefericitul! Se pregăteşte să-şi bea sângele!

Dacă am fi trăit într-o epocă mai puţin fecundă în mari

---

121 *Vincent-Marie Viénot, conte de Vaublanc* (1756-1845), deputat în Adunarea legislativă (unul dintre organismele din 13 vendemiar), membru în Consiliul celor Cinci-Sute, proscris în 18 fructidor. Reîntors în ţară după 18 brumar, a fost prefect, baron şi conte al Imperiului. În 1814, ajunge prefect al Marsiliei, iar în 1815, ministru de interne. Deputat al ultra-regaliştilor, după 1830 s-a retras din viaţa publică.

122 Joc de cuvinte: *veau* – care se pronunţă *vo,* înseamnă viţel; deci, tradus ad literam, *vaublanc* ar însemna viţel alb.

evenimente, cuvintele doamnei de Puisieux ar fi făcut tot atâta vâlvă cât şi cele ale doamnei de Cornuel[123].

În sfârşit, tatăl meu isprăvi, de bine de rău, afacerea privitoare la francezii care locuiau în Piemont, aşa că remise – completând tratatul de la Paris – restul Savoiei, regelui Sardiniei. Regele Ludovic al XVIII-lea putea fi tot atât de încântat, la Tuileries, cum ar fi fost dacă s-ar fi aflat la Torino. Ambasadorul său nu-i împărtăşea câtuşi de puţin încântarea şi acest ultim act pe care-l mai semnă, în calitate de trimis al Franţei, în Italia, îi căşună, atâta neplăcere încât refuză, chiar cu oarecare silă, Marele Cordon care-i fusese oferit cu prilejul acelei restituiri. Adevărul e că tata trăsese nădejde – pentru tot ceea ce făcuse – la ordinul Saint-Esprit, şi dacă prejudecăţile pe care le avusese în tinereţe, îl mai făceau să dorească şi acum acel atât de râvnit ordin francez, pe de altă parte, nutrea un dispreţ făţiş pentru orice fel de decoraţie străină.

Sosind la Paris, ducele de Richelieu îl copleşi cu dovezile sale de încredere. Pregătirile pe care trebuia să le facă pentru a se duce la Londra, îl reţinură vreme mai îndelungată în capitală, având mâhnirea de a fi chemat să ia parte la procesul mareşalului Ney. Nu vreau să intru în amănuntele acelei deplorabile afaceri, care ne-a ţinut într-o cumplită stare de încordare. În timpul ultimelor zile ale procesului, pairii şi toţi cei de care depindea sentinţa, primiră o mulţime de scrisori de ameninţare. Toţi erau aproape siguri că pairii aveau să-l condamne pe mareşal. I s-a reproşat şi regelui, destul de vehement, că nu-l iertase pe mareşal. Mă îndoiesc că ar fi putut; mă îndoiesc de asemenea că ar fi vrut. Când judeci, după ani, astfel de evenimente, nu mai ţii seama de impresiile de moment. Tuturora le era frică şi nimic nu e mai cumplit ca frica. Pe urmă, începuse a bântui un fel de molimă a răzbunării. Nu dau alt exemplu privitor la această molimă decât faptul că ducele de Richelieu a încredinţat acest proces Curţii pairilor. Fiindcă acel nobil şi frumos mareşal nu putuse să se apere, nu cred că mai era cu putinţă să-i smulgă acelei Camere prada pe care o înşfăcase, fără să iasă tărăboi. Am

123 *Doamna Cornuel, născută Anne-Marie Bigot* (1605-1644), fiica unui intendent al ducelui de Guise; a avut ambiţia să aibă un salon cu care să-l concureze pe cel al doamnei de Rambouillet.

văzut, mai târziu, un alt rege, interpunându-se personal între furia poporului şi capetele pe care le cerea norodul dezlănţuit. Dar, mai întâi de toate, acel rege era – după mine – un om superior şi apoi, oamenii cinstiţi din partidul său apreciau şi încurajau moderaţia. Regele risca o răzmeriţă; viaţa lui putea fi curmată, dar nu şi puterea sa. Existau şi în 1815 – trebuie să recunoaştem acest lucru oameni cinstiţi; dar străinii cereau neapărat să se dea o pildă care să pună stavilă trădării. Europa spunea: – N-aveţi dreptul să fiţi generoşi, să faceţi pe indulgenţii cu preţul sângelui nostru!

Ducele de Wellington a dovedit acest lucru, refuzând capitularea Parisului. Iertarea mareşalului Ney stătea deci mai mult în mâinile sale decât în cele ale lui Ludovic al XVIII-lea. Să mai adăugăm cum că pedeapsa cu moartea, din motive politice, se înfăţişa pe atunci – în ochii tuturor – ca un drept firesc şi să nu uităm că datorită blândeţii guvernului de Restauraţie, am văzut crescând şi răspândindu-se în general, ideile unui liberalism înaintat. Nu pretind să scuz în niciun fel frenezia ce domnea în acea epocă. Am fost şi atunci tot atât de indignată cât aş fi astăzi, dacă aş vedea nişte oameni din înalta societate că fac uz de slujbele lor ca să păzească un întemniţat, ferecat în celula lui, culcându-se alături, de teamă ca cel închis să nu evadeze, iar alţii, oferindu-se în mod voluntar, să-l ducă la locul supliciului. Gărzile solicitau ca pe cine ştie ce favoare îngăduinţa de a îmbrăca uniforma de jandarmi pentru a-l păzi cât mai bine şi a nu-i lăsa nicio şansă unui vechi soldat, hârşit în atâtea lupte, fără ca cineva să manifeste faţă de el o cât de mică undă de simpatie. Toate aceste lucruri sunt pur şi simplu odioase, dar – din nenorocire – sunt adevărate. Vreau doar să constat că, pentru a-l ierta pe mareşalul Ney, trebuia mai mult decât bunătate, trebuia un mare curaj. Or, regele Ludovic al XVIII-lea nu era un om crud din fire; era însă într-un mod mult prea exclusiv, prinţ, pentru a pune în balanţa intereselor sale, viaţa unui om drept contra-greutate.

Dar toate nedreptăţile civilului se şterseseră cu timpul, rămânând în memoria tuturora doar militarul întreprinzător la care se făcea adesea apel, şi care trudise – cu o putere supraomenească – pentru binele patriei. Un proverb popular spune: „Numai morţii nu se mai întorc niciodată”. Am

observat totuşi că în timpul revoluţiilor, se întâmplă adesea, ca morţii să revină. Îmi aduc aminte că într-o zi, în timpul procesului mareşalului Ney, luam masa la domnul Vaublanc. Între timp, sosi şi tatăl meu, care părăsise palatul Luxembourg, anunţându-ne că, la cererea avocaţilor mareşalului, se făcuse o pauză. Domnul de Vaublanc se ridică brusc în picioare, şi azvârlindu-şi şervetul cât colo, strigă:

— Dacă domnii pairi îşi închipuie că voi consimţi să fiu ministrul unui corp legiuitor care dă dovadă de atâta slăbiciune, ei bine, se înşală! Încă o laşitate ca asta şi toţi oamenii cinstiţi îşi vor ascunde, cu jenă, obrazul!

Se aflau, la acea masă, peste treizeci de persoane dintre care mulţi deputaţi care luară partea gazdei. Nu era totuşi vorba decât de o scurtă pauză, absolut legală şi obişnuită, care nu se refuză niciodată, în niciun proces. Vă puteţi da lesne seama până unde ajunsese exaltarea regaliştilor. După ce ne-am urcat în trăsură, şi eu şi tata ne-am arătat indignarea. Dacă am fi cutezat să ne-o exprimăm, în casă, de faţă cu cei aflaţi acolo, cred că am fi fost, pur şi simplu, linşaţi. Şi aşa eram socotiţi printre cei care „nu gândeau just”. După ordonanţa din 5 septembrie, s-a constatat că eu gândeam „ca o scroafă”. Nu râdeţi, dragii mei nepoţi, fiindcă asta a fost expresia textuală a tuturor marilor doamne, cu care m-au categorisit din toată inima.

Mă întâlneam mai peste tot cu ducesele de Raguse şi mai ales la doamna de Duras, unde aproape că devenise unul de-ai casei. Aflasem despre el că – fără să-l fi iubit pe Napoleon – se simţea cumplit de vinovat că-l trădase. Străinii, care erau mult mai bine informaţi despre toate aceste lucruri, au fost primii care mi-au explicat cât de mult fusese calmoniată loialitatea mareşalului. Pe de altă parte, am remarcat – în ciuda insultelor cu care-l copleşea partidul bonapartist – cât de fidel rămăsese acest om, faţă de foştii săi camarazi. De câte ori erau înjuraţi, le lua întotdeauna apărarea, cu putere şi cu însufleţire, îi lăuda fără nicio reticenţă şi devenise protectorul activ şi zelos al tuturor celor Moléstaţi. Aceste fapte începură a mă determina să-l privesc cu alţi ochi, să-i apreciez spiritul distins şi conversaţia animată şi variată, calităţi pe care nimeni nu i le putea contesta.

Dar iată că veni şi ziua în care admiraţia mea pentru el avea să înflorească brusc, aidoma unui boboc sub lumina puternică a soarelui.

Domnul de La Valette[124], convins de nevinovăţia sa şi convins că n-avea ce pierde, se constitui prizonier. Ar fi fost achitat dacă n-ar fi apărut pe neaşteptate un document şi iată cum: bătrânul domn Ferrand, directorul poştei, fusese cuprins de o asemenea groază în ziua reîntoarcerii lui Napoleon, încât nu cuteză să mai plece, dar nici să rămână. Îl rugă deci pe domnul de La Valette, predecesorul său, sub împărat, să-i semneze un permis pentru nişte cai de poştă. Acesta refuză vreme îndelungată; până la urmă, învins de lacrimile doamnei Ferrand şi pentru a potoli spaima bătrânului, îşi puse numele în josul unui permis dat, în cabinetul său, înconjurat de domnul Ferrand şi de întreaga sa familie, plină de recunoştinţă. Aceasta a fost singura dovadă ce-a putut fi adusă cum că domnul de La Valette şi-ar fi reluat funcţia înainte de termenul pe care-l fixase legea. Presupun că înaintarea acelei dovezi căşunase destule remuşcări familiei Ferrand; mărturisesc că acel devotament regalist mi s-a părut întotdeauna hidos. Domnul de Richelieu a fost, pur şi simplu, indignat. Îi era o silă fără margini de persecuţii şi, cu cât se familiariza cu afacerile Statului, cu atât se îndepărta de opiniile partidului regalist. Neputând evita judecarea domnului de La Valette, se ocupă să-i obţină graţierea, în caz că ar fi fost condamnat.

La rândul său, domnul Pasquier[125] – deşi odinioară cancelar

---

124 *Antoine-Marie Chamans, conte de la Valette* (1769-1830), aghiotant al lui Bonaparte, ministru în Saxa, directorul poştelor, consilier de Stat. Trecând de partea lui Napoleon în timpul celor „O sută de zile”, a fost condamnat la moarte de rege, salvat de prietenii săi şi mai ales de soţia sa, Émile-Louise de Beauharnais, fiica marchizului de Beauharnais şi nepoata împărătesei Joséphine, a cărei doamnă de onoare era.

125 *Etienne-Denis, baron de Pasquier* (1767-1862), magistrat în Parlament în 1797, s-a însurat în 1793 ou Sophie de Sérre de Saint-Roman. Închişi sub Teroare, au fost eliberaţi după moartea lui Robespierre. Magistrat, consilier de Stat, prefect de poliţie, general de poduri şi şosele, ministru de justiţie şi apoi de interne, este numit, în 1816, deputat al departamentelor Seine şi Sarthe.

– se duse să depună, conştiincios, în favoarea sa. Domnul de Richelieu îi ceru regelui, graţierea. Acesta îi răspunse că nu cuteza să se expună furiei familiei sale, dar că – dacă doamna de Angoulême consimţea să spună o vorbă în acest sens – el se angaja să i-o dea imediat. Ducele de Richelieu se duse la Madame şi – cu oarecare greutate – obţinu consimţământul. Convenirăă deci ca ea să-l roage pe rege, a doua zi, după dejun, să accepte acest lucru.

Când ducele de Richelieu sosi a doua zi, la rege, acesta cum îl văzu, îi şi spuse:

— Ei bine, află că nepoata mea nu mi-a spus nimic; ai înţeles pe dos vorbele ei!

— Nu sire, Madame mi-a făgăduit că va vorbi cu dumneavoastră.

— Mai du-te o dată şi încearcă să-i obţii aprobarea; dacă vrea să vină, eu o aştept!

Or, în Palatul Tuileries se petrecuse un eveniment fără precedent; căci, în seara din ajun, nu se mai ţinuse seama de obiceiuri. În fiece zi, după ce mânca la rege, Monsieur cobora la ora opt, la nora sa; la ora nouă se reîntorcea la el. Ducele de Angoulême se ducea la culcare, iar Madame se ducea la camerista ei, doamna de Choisy. Aici se reuneau, în fiece seară, cei mai exaltaţi şi mai violenţi regalişti.

În seara cu pricina, Madame se găsea deci, cu toţi adepţii ei, la doamna de Choisy. La un moment dat, veni vorba despre graţierea lui La Valette. Ea le mărturisi că se amestecase în treaba asta şi că şi soţul şi socrul ei erau de acord să-l ierte. Urmă o avalanşă de strigăte şi de proteste. I se arătară primejdiile care pândeau Coroana şi care erau atât de iminente după un asemenea act incit – lucru fără precedent – Madame se urcă imediat în trăsura uneia dintre persoanele ce făceau parte din acel consiliu secret şi se îndreptă spre Pavilionul Marsan unde-l găsi pe Monsieur, la fel de îndoctrinat de cei aflaţi în jurul lui şi cât se poate e dispus să revină asupra consimţământului ce-i fusese smuls.

Se hotărî ca Madame să nu facă niciun demers, iar dacă

Un an mai târziu, e numit din nou ministru de justiţie, apoi de externe. Este ales pair al Franţei, iar în 1830, ajunge preşedintele Camerei Pairilor. Cancelar al Franţei în 1837, devine membru al Academiei Franceze în 1842 şi duce, în 1844.

ministrul şi regele voiau să se dezonoreze, cel puţin restul familiei regale nu va ceda. Iată de ce tăcea Madame. Domnul de Richelieu obţinu o audienţă, dar o găsi de neînduplecat. Începând din clipa aceea, nu se mai putură suferi unul pe celălalt. Domnul de Richelieu veni apoi la rege ca să-i spună ce făcuse.

— Am prevăzut acest lucru, spuse Ludovic; ei sunt implacabili, adăugă regele, oftând. Dacă i-aş sfida, n-aş mai avea un moment de linişte.

În vreme ce la rege se petreceau aceste lucruri, câţiva veniră să-l întrebe pe ducele de Raguse dacă avea de gând să facă ceva pentru domnul de La Valette.

— Tot ce veţi vrea! le răspunsese acesta.

Se duse la rege, care făcu ceea ce ducele numea „chipul lui de lemn”, adică îl lăsă să vorbească până nu mai putu, fără să dea nici cel mai mic semn de interes, apoi îl conced ie fără să scoată o vorbă. Ducele înţelese că domnul de La Valette era pierdut. Neştiind despre demersurile încercate pe lângă Madame, nu mai avea nădejde decât în ea. Alergă deci s-o avertizeze pe doamna de La Valette, care trebuia, cu orice preţ, să recurgă la acest ultim mijloc, adică să ajungă la Madame. Ducele – care era de serviciu ca maior general al gărzii – o ascunse pe doamna de La Valette în apartamentul stupinei sale şi în timp ce regele şi toată familia regală se aflau la slujbă, el forţă toate consemnele şi-o ajută să intre în Sala Mareşalilor, pe unde Ludovic al XVIII-lea trebuia oricum să treacă. Când îl văzu, doamna de La Valette, se aruncă la picioarele sale, dar nu izbuti să smulgă de la el decât aceste cuvinte:

— Doamnă, vă plâng!

Deznădăjduită, doamna de La Valette se adresă doamnei ducese de Angoulême, apucând-o de rochie. Dar Madame îşi smulse rochia cu o bruscheţe care i-a fost adesea reproşată după aceea şi atribuită unei mânii pline de ură. După modesta mea părere, a fost profund nedreaptă. Apucase însă să-şi dea cuvântul faţă de ai săi şi acum nu mai putea da îndărăt. Probabil că gestul fusese făcut cu bruscheţea care o caracteriza. Încerc să mă prefac a crede că acest gest fusese inspirat nu de mânie, ci de mila şi de mâhnirea că nu putea face nimic. Nenorocirea acestei prinţese consta în faptul că

nu era destul de înţeleaptă pentru a pune stavilă firii ei nestăpânite şi că neavând simţul măsurii, sărea întotdeauna peste cal.

Purtarea ducelui a fost tot pe atât blamată de curteni, pe cât a fost de lăudată de popor. De altfel, a şi primit ordin să nu mai apară la Curte şi s-a retras pe domeniul său. Ofiţerul de gardă care-i îngăduise doamnei de La Valette să treacă, forţând consemnul, a fost întemniţat.

Aceste fapte, în prealabil cunoscute, au uluit lumea mai puţin decât cumplitul strigăt de furie, scos de partidul regalist când s-a aflat că domnul de La Valette a evadat. Regele şi miniştrii au fost bănuiţi că nu erau chiar străini de treaba asta. Camera deputaţilor a roşit, femeile au urlat. Păreau nişte hiene cărora li se luase prada. Au mers până acolo încât, vrând să se răzbune pe doamna de La Valette, guvernul s-a văzut obligat s-o închidă o vreme în temniţă, până ce-a trecut furtuna.

Domnul Decazes, foarte iubit până atunci de regalişti, începu a le inspira acestora o neîncredere care până la urmă s-a preschimbat în ură.

Deşi guvernul n-a facilitat în niciun fel, fuga lui La Valette, bănuiesc că, în fond, a fost chiar încântat de acest fapt. Regele a simţit şi el aceeaşi satisfacţie. Dovadă că l-a rechemat destul de repede pe ducele de Raguse şi l-a tratat cât se poate de bine. Partidul însă a fost mai puţin indulgent şi a arătat faţă de el o răceală vădită, bineînţeles în afară de doamna de Duras, care făcea o notă cu totul aparte în acea lume extravagantă. Dacă se pasiona pentru ceva, n-o făcea niciodată decât pentru unele idei generoase, iar vina ducelui de Raguse, în ochii ei devenise un merit. În ciuda acestei dispoziţii a stupinei casei, izolarea în care ducele se afla adesea, în salonul acestei doamne, îl făcuse să se apropie de mine, aşa că discutam deseori împreună. Dar abia după greşeala de la Lyon şi după cearta cu partidul ultra-regalist ducele s-a refugiat în micul grup care se alcătuise în jurul meu, devenind unul dintre stâlpii săi, până ce o nouă furtună i-a bântuit aventuroasa existenţă. Voi avea probabil destul de des ocazia să vă vorbesc despre acest lucru, de-acum încolo.

Capitolul X

Serbarea dată de ducele de Wellington. Ducele de Angoulême. Refuzul unei mari ducese dat ducelui de Berry. Curtea se hotărăşte pentru o prinţesă din Neapole. Felul cum e primită o ambasadoare a Angliei. Favoarea domnului Decazes. Domnul de Polignac refuză să depună jurământul ca pair. Cuvântul domnului de Fontanes. Şederea familiei de Orléans în Anglia. Rugămintea pe care i-o adresează ducesa de Orléans-văduva, marchizului de Rivière.

La începutul anului 1810, tatăl meu plecă la Londra; mama şi cu mine ne-am dus după el abia în primăvară. Străinii se retrăseseră în diversele garnizoane oare le fuseseră indicate prin tratatul de la Paris. Doar ducele de Wellington, în calitatea lui de generalisim al tuturor armatelor de ocupaţie, locuia la Paris şi ne făcea cinstea să ne decavăm pentru el. Dădea mereu serbări la care ţinea neapărat să asiste. Ţinea să vină lume multă şi cum soarta noastră depindea în mare parte de buna sa dispoziţie, trebuia să-i suportăm adesea cele mai bizare capricii.

Îmi amintesc că o dată a ţinut morţiş s-o aleagă pe Grassini – pe atunci în graţiile sale – regina balului. A aşezat-o pe o canapea, în sala de bal, n-a părăsit-o o secundă, a poruncit să fie servită prima, a aranjat toată lumea în aşa fel încât să-i vadă dansând, i-a oferit braţul, a poftit-o prima, la cină, a aşezat-o alături de el, în sfârşit, i-a adus toate omagiile care de obicei nu se aduc decât unor prinţese. Din fericire, în salon nu se aflau decât câteva doamne engleze care au înghiţit toate acele impertinenţe, dar ele nu erau câtuşi de puţin obligate să le suporte, cum eram noi obligate, aşa că resentimentele lor nu se puteau compara nici pe departe cu ale noastre.

În general, carnavalul a fost foarte trist. Familia regală n-a plecat nicăieri. Ducele de Berry fusese eclipsat peste tot de către fratele său. Purtarea lor diferită în timpul celor „O sută de zile”, justifica această situaţie, în vremea asta, ducele de Angoulême începuse a înclina către moderaţie, lucru ce nu plăcu câtuşi de puţin partidului ultraregalist care nu l-a iertat niciodată pentru că se îndepărtase de o politică radicală.

Caracterul ducelui de Angoulême e de altfel destul de greu de zugrăvit. Era alcătuit dintr-un amestec atât de ciudat de egal şi de inegal, de defecte şi de calităţi, încât – în diverse epoci din viaţa sa – era înfăţişat ca un prinţ înţelept, pios, curajos, conciliant, luminat, iar în altele, ca un bigot imbecil şi aproape stupid, spunând – fără jenă – tot ce gândea. Pe măsură ce voi avea prilejul, îl voi arăta aşa cum l-am văzut cu toţii. Dar, ca să fim cinstiţi, trebuie să începem prin a-l cunoaşte, prin a admite că a fost în permanenţă dominat de ideea supunerii nelimitate pe care i-o datora regelui. Cu cât se afla mai aproape de Coroană, cu atât se credea mai obligat să dea, primul, exemplu de această supunere. Atâta timp cât a trăit Ludovic al XVIII-lea, această supunere oarbă a fost concurată cel puţin de formă, de supunerea pe care i-o acorda lui Monsieur. Dar când autoritatea tatălui şi a regelui a început a se concentra asupra lui Carol al X-lea, supunerea lui n-a mai cunoscut margini, iar noi am fost martorii tristelor rezultate pe care le-a pricinuit această supunere exagerată.

În epoca despre care vă vorbesc, toată lumea era ocupată să-l însoare pe ducele de Berry; problema începuse a se pune încă din 1814. Ţarul Alexandru ar fi vrut să-l vadă însurându-se cu sora sa[126]; dar felul în care îl respinsese marea ducesă a Rusiei, indispusese Curtea Franţei. Ducele de Berry ar fi vrut s-o ia de nevastă, dar regele şi Monsieur socotiră că familia ţarului era de dată prea recentă pentru a avea cinstea să dea o mamă, fiilor Franţei[127]. Doamna ducesă de Angoulême împărtăşi întrutotul această părere. În plus, ea se temea de o cumnată care – datorită relaţiilor sale politice – ar fi avut dreptul la o existenţă independentă şi de părerile căreia ea ar fi trebuit să ţină seama. Se temea de asemenea că o prinţesă atât de puternică, ar fi adunat în jurul ei toate persoanele distinse şi spirituale de la Curte, faţă de care Madame simţea o antipatie vădită, chiar dacă erau

126 E vorba de marea ducesă *Ana Pavlovna* (1795-1865), măritată în 1816 cu Wilhelm al II-lea, pe atunci prinţ de Orania, iar în 1840, rege al Olandei. A fost bunica reginei Wilhelmina a Olandei.

127 Problema acestei căsătorii se pusese încă din 1813, Domnul de La Ferronnays fusese trimis de rege, care pe atunci locuia încă la Hartwell, reşedinţa sa din Londra, cu această misiune la Petersburg, (n. ed. fr.).

ultraregaliste. Aşa că cea care s-a bucurat de toate sufragiile familiei regale, a fost prinţesa de Neapole, născută Bourbon, aparţinând unei Curţi mici şi care nu primise niciun fel de educaţie. Această prinţesă i-a fost impusă de ai săi, ducelui de Berry, căruia prea puţin îi păsa cu cine urma să se însoare. Domnul de Blacas a primit sarcina să discute această problemă care l-a obligat să uzeze prea puţin de talentele sale diplomatice.

Tot în aceeaşi epocă, familiei regale i-a venit ideea să-l însoare şi pe Monsieur. Lucrul era cât se poate de firesc, dar Madame l-a amânat cât a putut. Căci ar fi suferit cumplit să vadă o altă prinţesă luându-i locul la Curte şi dând-o pe ea la o parte. Monsieur, care-şi iubea foarte mult mama, n-ar fi vrut, pentru nimic în lume să-i căşune această amărăciune.

Asta îmi aduce aminte de o vorbă de duh a lui Ludovic al XVIII-lea. Regele era bolnav de gută, infirm, într-un cuvânt, felul cum arăta îţi inspira milă. Într-o zi, în timp ce-i vorbea foarte serios lui Monsieur despre îndatorirea de a se însura, acesta îi răspunsese râzând:

— Frate, dumneata care pledezi atât de bine pentru altul, de ce nu te însori?

— Pentru că aş avea urmaşi care te-ar lăsa pe tine fără tron! îi răspunsese sec, regele.

Monsieur nu mai avu ce zice. Atmosfera la Tuileries nu era nici plină de încredere, nici plăcută; şi când te gândeşti că, pe vremea aceea, regele mai avea obiceiul să discute cu ai săi, despre treburile publice; ruptura nu se produsese încă definitiv.

Ambasadorul Angliei – sir Charles Stuart – se căsătorise cu lady York, fiica lordului Hardwick. Prezentarea noii ambasadoare prilejui – pentru prima oară după Restauraţie – ceea ce Curtea numea, în termenii ei, „un tratament”. Douăsprezece dintre doamne, majoritatea purtând titluri pompoase, au fost rugate să fie la ora două, la doamna ducesă de Angoulême. Având în vedere că tata fusese numit ambasador în Anglia, m-am bucurat şi eu de această favoare. După ce ne-am adunat cu toate în salonul ducesei de Angoulême, un uşier veni s-o anunţe pe doamna de Damas, care o înlocuise pe mama sa – doamna de Serent – că sosise ambasadoarea. În aceeaşi clipă, Madame – care, probabil,

după cum avea obiceiul, pândise la fereastră – intră pe cealaltă uşă: era îmbrăcată ca şi noi, în rochie de recepţie, dar minunat împodobită. De-abia avu vreme să ne salute şi se să se aşeze pe canapea, că doamna de Damas şi intră pe uşa principală, conducând-o pe ambasadoare însoţită de doamna ei de onoare, de maeştrii de ceremonii şi de cel care-i introducea pe ambasadori şi care rămăsese la uşă. Madame se ridică, făcu un pas sau doi înaintea ambasadoarei, apoi se reaşeză în fotoliu, poftindu-şi musafira să ia loc pe un scaun cu spătar, aflat în stânga ei. Doamnele care aveau titluri se aşezară în spatele ei, pe nişte scaune pliante, iar noi, celelalte, am rămas în picioare. Ceremonia primirii a durat destul demult; mai ales că Madame vorbea ea singură pentru toată lumea. Lady Elisabeth, tânără şi timidă, era mult prea stingherită pentru a mai putea adăuga ceva la monosilabele ce ţineau loc de răspuns, aşa că am admirat felul în care Madame s-a plimbat prin Anglia şi prin Franţa, prin Irlanda şi mai ales prin Italia de unde tocmai sosise lady Elisabeth, pentru a umple timpul ce se lungise peste măsură din pricina mersului încet şi greoi al regelui. În sfârşit, îşi făcu apariţia şi ’ Ludovic al XVIII-lea. Toată lumea se ridică în picioare. O clipă, se aşternu o linişte deplină. Când ajunse în mijlocul salonului, regele o întrerupse, pentru a spune, fără să clipească, pe tonul cel mai grav şi cu o voce sonoră, aceeaşi neghiobie ce se debita în astfel de împrejurări încă de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea.

— Madame, nu ştiam că sunteţi într-o atât de bună companie!

La care Madame îi răspunse printr-o altă frază, care ţinea probabil tot de etichetă şi de care nu-mi mai aduc aminte. Pe urmă, regele adresă câteva cuvinte lady-ei Elisabeth. Nu fu mai vorbăreaţă decât fusese şi cu Madame. Regele rămase în picioare, ca de altfel toţi cei de faţă. După câteva minute, se retrase. Abia am apucat să ne aşezăm că a trebuit să ne ridicăm din nou: intrase Monsieur.

— N-ar trebui să spun că nu vă ştiam într-o atât de bună companie? zise el surâzând.

Apoi, apropiindu-se de lady Elisabeth, îi luă mâna şi-i făcu un compliment politicos. Refuză să accepte scaunul pe care i-l oferi Madame, dar le rugă pe doamne să se aşeze şi

rămase cu noi mult mai mult decât regele. La plecarea sa, doamnele se ridicară, apoi se aşezară ca să se ridice din nou la intrarea ducelui de Angoulême; e data asta, primele complimente o dată făcute, ducele îşi luă un scaun cu spătar şi începu să discute. Se părea că timiditatea ambasadoarei îi dădea curaj. Nu-mi aduc aminte să-l fi văzut şi pe ducele de Berry la această ceremonie. Nu ştiu dacă s-a dispensat de ea, cum făcea de obicei, sau dacă a lipsit accidental. Nu ştiu nici cum s-au petrecut lucrurile cu ducesa de Berry. Tot ce ştiu e că n-am mai avut prilejul să asist la astfel de recepţii. Plecarea ducelui de Angoulême fu însoţită de ridicarea şi de aşezarea tuturor celor de faţă. Nu m-am putut abţine să nu mă gândesc la îngenuncherile din Vinerea Mare. După câteva minute, doamna de onoare o avertiză pe ambasadoare că era la dispoziţia sa. Madame spuse că se temea să n-o obosească reţinând-o prea mult, după care ambasadoarea plecă escortată de suita ei. Se urcă într-una din trăsurile regelui, însoţită de doamna de onoare care venise s-o poftească la palat. Trăsura ei, cu şase cai, foarte elegantă, venea după ea, goală. Madame discută câteva minute cu noi despre tânăra ce-i fusese prezentată şi se retrase în apartamentul ei, spre marea mea satisfacţie, căci stăteam de două ceasuri în picioare şi eram sătulă până în gât de atâtea onoruri. Şi totuşi a trebuit să iau parte şi la masă. Ambasadoarea s-a înapoiat la ora cinci. De data asta, era însoţită de soţul ei şi de câteva doamne engleze de o mare distincţie. Toate doamnele franceze care asistaseră la recepţie, au fost invitate şi la masă; au fost de asemenea invitaţi şi bărbaţi din ambele ţări. Primul *maître-d'hôtel,* pe atunci ducele de Cars, şi doamna de onoare a Madamei, făcură onorurile mesei care a fost foarte gustoasă şi măreaţă, dar lipsită de eleganţă, ca de altfel tot ceea ce se petrecea la Curtea din Tuileries. Imediat după asta, fiecare s-a simţit încântat să plece şi să se ducă să se odihnească după atâta etichetă. Bărbaţii era în uniformă, femeile, deşi foarte împodobite, nu purtau rochii de recepţie. Regele, prinţesele, prinţii, n-au luat parte la masă. I-am zărit, în dosul unui paravan, doar pe Madame şi pe soţul ei care, înainte de a urca să ia masa la rege, au vrut să arunce o privire asupra mesei şi a musafirilor. Niciodată n-am putut concepe cum –

când suveranii străini primesc în mod constant şi familiar, la masa lor, pe ambasadorii Franţei – consimţeau să îndure – prin persoana reprezentanţilor lor – aroganţa familiei de Bourbon. A nu-i invita pe ambasadori la tine acasă e un lucru destul de nepoliticos, dar a-i invita, cu tot dichisul şi acel *în fiochi,* să mănânce cum s-ar zice, „la masa slugilor”, mi s-a părut un lucru de o impertinenţă fără margini. Sigur că la acea masă luau parte oameni subţiri; dar era – cum să vă spun – o masă de categoria a doua, căci masa principală era masa regală. Banchetul nu era dat nici măcar în apartamentul primului *maître d'hôtel,* unde ar fi putut avea oricum, aparenţa unei reuniuni de societate. Odăile erau prea mici şi omul locuia prea sus. Aşa că musafirii erau poftiţi în sala de aşteptare din apartamentul Madamei, iar masa o luau în antecamera domnului de Angoulême. Aş putea concepe, la urma urmei, ca vechea etichetă de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea să fie folosită fără întrerupere, dar nu mi-am putut niciodată închipui că vor cuteza s-o modifice în halul ăsta. Ludovic al XVIII-lea ţinea enorm la etichetă şi dacă starea sănătăţii şi umilinţa pe care i-o pricinuiau infirmităţile sale, i-ar fi îngăduit, am fi asistat la sculări şi la culcări ale regelui, mai ceva ca pe vremuri, urmate de toată ceremonia lor ridicolă. Monsieur, deşi ţinea mai puţin la etichetă – având în vedere că avea să fie moştenitorul tronului – continuase uzanţele stabilite de fratele său, limitând culcatul regelui la o scurtă primire a curtenilor conduşi de şefii de serviciu care aşteptau întotdeauna cuvântul de ordine. Nu se spunea niciodată: „Mă duc să mă culc”, ci „Mă duc să mă supun ordinului”. Li se părea că aceste cuvinte sunau mai demn şi mai decent decât cele obişnuite la vechea Curte unde bietul Ludovic al XIV-lea trebuia să dea în fiece seară câte un spectacol. Tot „la ordin”, persoanele de la Curte aveau prilejul de a-i vorbi regelui fără a fi obligate să-i solicite audienţă. De asemenea, îngăduinţa de a pleca undeva „la ordin”, era foarte gustată de curtenii de pe vremea Restauraţiei.

Favoritismul domnului Decazes devenea din ce în ce mai pregnant; domnul de Richelieu îl vâra cât putea, în sufletul regelui. Dacă era vorba să facă bine oamenilor, îi era indiferent prin ce mijloc îl făcea şi el nu era omul care să se

formalizeze dacă putea face un bine cuiva prin intermediul altei persoane. Era sincer încântat că domnul Decazes se străduia să fie pe placul regelui şi plin de satisfacţie văzându-l cum i se vâra pe sub piele. Adevărul e că domnul Decazes avea bunul simţ de a nu se umfla în pene faţă de colegii săi din Consiliu; dar faţă de ceilalţi începuse a-şi da nişte aere de parvenit, devenind de multe ori de-a dreptul ridicol.

Regele – care avea întotdeauna nevoie de un idol – îşi împărţea admiraţia între Decazes şi sora acestuia, doamna Princeteau, o femeiuşcă simpatică, burgheză de treabă, pe care Decazes o adusese de la Libourne ca să-i ţină casa şi care fusese foarte la locul ei atâta vreme cât fumul tămâierilor nu i se urcase la cap. Se povesteau multe pe seama ei. Ceea ce ştiu sigur, e că-i era foarte devotată fratelui ei. În iarna în care fratele ei a intrat în graţiile regelui, casa lor a fost foarte frecventată. Fuga lui La Valette i-a făcut pe unii să-l trateze cu oarecare răceală. Totuşi cei mai înflăcăraţi partizani ai vechiului regim, au continuat să-l frecventeze cu asiduitate. Nădăjduiau să se servească de Decazes pentru a-l menţine pe rege „pe drumul cel bum”. Vanitatea ministrului l-ar fi împins către falanga aristocratică, falangă care în acea epocă îşi luase numele de ultra, dacă exigenţele sale n-ar fi devenit din zi în zi, mai mari. Cât despre rege, el inspira întotdeauna multă neîncredere.

Domnul Lainé[128] îl înlocuise pe domnul de Vaublanc ale cărui sminteli întrecuseră orice măsură. De data asta, domnul de Richelieu, lăsă la o parte orice jenă, puse piciorul în prag şi-l izgoni pe Vaublanc fără prea multe menajamente, fapt ce îngădui partidului din care făcea parte ministrul, să se plângă de manierele sale cam brutale. Cât despre furia lui Vaublanc, ea fu atât de absurdă, încât stârni ilaritate. În ziua în care numele celui ce-i luase locul, apăru în *Monitor,* am socotit de datoria mea să mă duc să-i fac o vizită lui Vaublanc. Nu mă aşteptam să mă primească; şi totuşi m-a primit, cu toate că nu eram în relaţii de mare amiciţie nici cu

128 *Joseph-Louis-Joachim, viconte Lainé* (1767-1835), deputat în Corpul Legislativ sub Imperiu; îl primeşte – înainte de Restauraţie – pe ducele de Angoulême, la Bordeaux. Emigrează în timpul celor „O sută de zile”; mai târziu, este numit ministru de Interne, preşedinte al Camerei Pairilor şi membru al Academiei.

el, nici cu familia sa. Uşa era deschisă oricui dorea să vină. Vaublanc trona în mijlocul bagajelor sale, bătând câmpii şi amestecând afacerile Statului, cu cele ale gospodăriei sale, într-un mod care te făcea să râzi cu hohote. Un oarecare spuse că se părea că ministerul avea să fie împărţit în trei.

— În trei, răspunse el serios, în trei nu-i de-ajuns; pe mine nu mă pot înlocui nici dacă l-ar împărţi în cinci!

Apoi enumeră pe degete cele cinci părţi ale ministerului de interne care ar fi obligat un alt om să se consacre lor toată viaţa, dar care pentru el erau floare la ureche. Pe urmă, începu să ne spună cum proceda el, ca să ne dovedească „deosebita sa capacitate de lucru”. Cred că n-am asistat niciodată la o scenă de bufonerie mai crasă, cu atât mai mult, cu cât majoritatea celor de faţă erau oameni tot atât de străini ca şi mine.

Nu voi încerca să povestesc extravaganţele partidului regalist, la Cameră; ele sunt mult prea importante pentru ca Istoria să-şi fi îngăduit să le neglijeze. Socot că nu pot sublinia îndestul cât de mult rău au putut face regalităţii, cuvintele: „încă n-a venit vremea”, aflate fără încetare, pe buzele celor mai abili din partidul regalist, în 1814 şi 1815, precum şi influenţa pe care aceste cuvinte au avut-o asupra „Celor o sută de zile”. Poate că le foloseau ca să-i potolească pe cei mai violenţi dintre ai lor, dar antagoniştii vedeau în asta una dintre acele ameninţări vagi, cu atât mai alarmante cu cât sunt nelimitate, aşa că şefii diverselor partide de opoziţie nu scăpau prilejul de a le exploata cu zel. Alte diverse lucrări mărunte, care se iveau întruna, începură a sădi neîncredere în ceea ce privea buna-credinţă a Curţii. Juleis de Polignac fu făcut pair, dar refuză titlul fiindcă nu putea – susţinea el – fiind catolic, să depună jurământul pe o Cartă ce recunoştea libertatea cultelor. Regele numi o comisie de pairi pentru a-l convinge. Printre cei din comisie se afla şi domnul de Fontanes şi-mi amintesc că, într-o zi când l-am întrebat dacă acea comisie a lor dăduse rezultate, el îmi răspunsese:

— Încă nu ştiu ce va ieşi din toată povestea asta; dar ştiu că trebuie să ţii cu dinţii de conştiinţă ca să nu cedezi în faţa unor sentimente atât de nobile, atât de luminate şi de convingătoare pe care mă văd obligat să le constat!

Eu, care cunoşteam bine logica lui Jules, mi-am dat seama că domnul de Fontanes socotea acest limbaj de salon, foarte regalist. Până la urmă, Jules sfârşi prin a ceda şi depuse jurământul; dar, în timpul acelor negocieri care au durat destul demult, Madame şi Monsieur l-au răsfăţat cât au putut, deşi Jules refuzase să depună jurământul. În vremea asta, Congregaţia: – care-l incitase să refuze – se temu că prea sărise peste cal. Ea voia să se facă cunoscută, dar fără să se compromită prea tare. Aşa că Jules primi ordin să bată în retragere. Monsieur îl numi, în mod public, adjutant general al gărzii naţionale şi-i încredinţa – în taină – postul de ministru al poliţiei în acel guvern ocult a cărui existenţă datează din acea epocă, deşi n-a fost dezvăluită decât mult mai târziu şi n-a fost complet organizată decât după desfiinţarea Camerei de negăsit.

Şederea prelungită a familiei de Orléans în Anglia nu era chiar de bunăvoie. Existau împotriva ei unele prevenţiuni foarte puternice ale celor de la Tuileries, iar Cabinetul începuse a le împărtăşi şi el. Aproape toţi nemulţumiţii invocau numele ducelui de Orléans şi conduita – întotdeauna puţin cam meticuloasă a acestui prinţ – părea să justifice într-o oarecare măsură neîncrederea manifestată faţă de el, dar pe care n-o merita câtuşi de puţin. Domnul de La Châtre, curtean înnăscut, favoriza bănuielile, fiindcă ştia că-i plăceau regelui.

Cam asta era situaţia când am părăsit Parisul pentru a mă îndrepta spre Londra. În calitatea mea de modest cronicar al faptelor diverse, îmi amintesc de ceea ce s-a petrecut sub ochii mei, în ziua în care m-am dus să-mi iau rămas bun de la doamna ducesă de Orléans-văduva.

Am găsit-o foarte preocupată şi foarte agitată, aşteptam du-l pe marchizul de Rivière. Acesta pleca a doua zi, ca ambasador la Constantinopole. Ca să fie sigură de vizita lui, prinţesa îi scrisese de două ori în aceeaşi dimineaţă. Domnul de Rivière, chemat de rege, nu putea dispune, cum voia, de timpul lui. Soţia sa se afla şi ea la prinţesă, făgăduindu-i acesteia că bărbatul ei va veni de îndată ce va ieşi de la Tuileries, dar degeaba, că tot nu-i putea potoli neliniştea. În sfârşit, la Rivière apăru. Bucuria pe care o iscă prezenţa sa fu egală cu nerăbdarea cu care fusese aşteptat. Prinţesa îi

explică cum că voia să-l roage să-i facă un mare serviciu: domnul de Follemont avea obiceiul să bea mai multe cafele pe zi; era un om foarte dificil şi nu găsea, decât foarte rar, cafea pe gustul lui. Pentru doamna ducesă de Orléans cea mai importantă misiune a ambasadorului nostru în Turcia, era să-i caute cea mai bună cafea moca din Orient. Marchizul de Rivière intră – cu răbdarea unui curtean cu experienţă – în toate amănuntele, apoi adăugă:

— Doamna binevoieşte să-mi spună câtă cafea vrea?

— Păi… eu ştiu… multă. Cafeaua ţine?

— Da, doamnă, şi cu cât stă, cu atât devine mai bună.

— Ei bine, atunci vreau multă… o provizie zdravănă.

— Aş vrea totuşi ca doamna să-mi spună, măcar cu aproximaţie, cam câtă cafea vrea.

— Păi… aş vrea vreo… douăsprezece livre…

Am izbucnit cu toţii în hohote de râs. Ea se corectă pe loc şi zise o mie două sute de livre.

În ciuda emigraţiei n-avea nicio idee despre valoarea lucrurilor şi a banilor. Femeile de vârsta ei, înainte de Revoluţie, erau de o ignoranţă, în privinţa vieţii de toate zilele, care astăzi mi se pare fabuloasă. Pentru asta nu era nevoie să fii neapărat prinţesă. Doamna de Preninville, nevasta unui fermier general, imens de bogat, informându-se ce se întâmplase cu un băieţaş drăguţ, fiul uneia dintre slugile lor, pe care-l vedea uneori jucându-se prin apartamentul ei, află că fusese dat la şcoală.

— A, l-aţi dat la şcoală? Şi cât vă costă?

— Un scud pe lună, doamnă.

— Un scud! Mi se pare foarte scump! Trag nădejde că cel puţin e hrănit cum trebuie!

Cu câteva zile mai înainte, auzisem pe careva susţinând că doamna Victoire avusese ideea, în timpul unei gustări pe care o oferise, de a hrăni poporul cu coajă de pateu. În cea ce mă priveşte cred, mai întâi pentru că mama mi-a spus că doamna Adélaïde glumea adesea pe seama surorii sale căreia îi era atât de silă de coaja de pateu, încât nici nu suporta să-l vadă cât era servit, şi apoi pentru că am văzut şi auzit atâtea în legătură cu ingenuitatea ei, încât lucrul mă miră mult mai puţin decât pe noua generaţie.

Partea a Şasea
Anglia şi Franţa
1816-1820

Capitolul I

Reîntoarcerea în Anglia. Londra. Concert la Curte. Prezentarea mea. Regina Charlotte. Purtarea prinţului regent faţă de ea. Ducesa de York. Prinţesa Charlotte de Galles. Miss Mercer. Intriga dejucată de prinţul Leopold de Saxa-Coburg. Marchiza de Hertford. Obiceiurile prinţului regent. Dineuri la Carlton House.

După o absenţă de doisprezece ani, am revăzut – cu un viu interes – Anglia. Am regăsit în ea întreg farmecul amintirilor. M-am înapoiat în patria primei mele tinereţi. Fiecare amănunt îmi era familiar şi totuşi destul de îndepărtat de preocupările mele zilnice aşa că avea oarecum aspectul noutăţii. Mi se părea că regăsesc un vechi prieten revenit de departe, care-mi amintea de timpurile de odinioară, acele timpuri în care viaţa, deşi mai puţin bogată în evenimente, părea mai uşoară şi mai plăcută. Am fost uluită de prosperitatea ţării, care nu cred că crescuse totuşi prea mult; dar odinioară, obişnuinţa mă blazase; acum însă, absenţa mă făcuse foarte receptivă la tot ce vedeam.

Drumurile bine îngrijite, pe care caii de poştă, ţinuţi ca cei de la cele mai elegante atelaje ale noastre, te ajutau să mergi într-un mod atât de lesnicios, mulţimea de trăsuri publice şi particulare, toate încântătoare, nenumăratele clădiri îngrijite ce împodobeau satele şi care te făceau să-ţi dai seama despre bunăstarea tuturor claselor sociale, începând cu coliba ţăranului şi sfârşind cu castelul seniorului, ferestrele celor din urmă prăvălioare care sclipeau de curăţenie ori de câte ori se reflecta în ele câte o rază de soare, populaţia ce se ducea şi venea dintr-un sat într-altul, pe poteca din grădina noastră, copiii atât de drăgălaşi şi de curaţi, care se zbenguiau plini de o veselie ce contrasta cu ţinuta rezervată a restului familiei, toate acestea îmi erau familiare şi totuşi mă uimeau mai puternic decât dacă le-aş fi văzut pentru prima oară.

Drumul, pe care l-am făcut într-una din duminicile frumoasei luni mai, de la Dover la Londra a fost o încântare în care se amesteca din când în când, un tainic sentiment de invidie când mă gândeam la ţara mea faţă de care Cerul se arătase mai puţin milostiv. De ce nu atinsese şi ea acelaşi grad de prosperitate ca vecinii noştri insulari?

Când caii de poştă îşi încetiniră ritmul rapid, însuşindu-şi acel mers fastidios caracteristic Londrei, când atmosfera îmbâcsită şi plină de fum a acelui mare oraş a început. Să mă apese, când i-am văzut pe londonezii tăcuţi, mergând pe largile lor trotuare, unul după altul, ca într-un cortegiu funebru, când uşile, ferestrele, prăvăliile închise păreau să anunţe tot atâta tristeţe în interiorul caselor câtă era şi pe străzi, am simţit cum încet, încet, bucuria mi se stinge, iar când am ajuns la ambasadă, entuziasmul meu în ceea ce privea Anglia, se redusese la zero.

Oricât de prodigioase ar fi prosperitatea comercială a Londrei şi luxul pe care-l etalează aici toate clasele sociale, cred că aspectul ei l-ar impresiona mai puţin pe un străin, decât restul Angliei. Acea mare cetate, alcătuită din căsuţe ce seamănă leit una cu alta şi din străzi largi şi drepte, asemuindu-se perfect, te izbeşte prin monotonia şi plictiseala ei. Niciun monument nu-ţi distrage atenţia. Când te-ai plimbat cinci minute, ţi se pare că te-ai plimbat cinci zile prin acele cartiere diferite şi totuşi atât de asemănătoare. Tamisa, plină de atâta mişcare şi care ar putea da un caracter cu totul particular capitalei lumii britanice, este ascunsă cu grijă, peste tot. Îţi trebuie multă voinţă şi dibăcie ca să izbuteşti s-o zăreşti după o îndelungată căutare.

Poţi vedea, peste tot, străzi care seamănă leit cu cele din Londra, dar cred că nicăieri pe lume, nu e mai frumos la ţară ca în Anglia. Nu pricep cum de poate exista un asemenea contrast între oraş şi sat, ca aici. Vezi un alt cer, respiri un alt aer. Copacii au alt aspect; plantele, au altă culoare. Până şi populaţia e alta, deşi locuitorul din Northumberland sau din Devonshire seamănă leit cu cel care se plimbă pe Piccadilly. Îmi vine a crede că norul portocaliu, dungat cu negru, cafeniu sau cenuşiu, doldora. De ploaie, care se aseamănă cu un vast stingător aşezat deasupra oraşului, influenţează asupra moralului populaţiei şi acţionează asupra dispoziţiei

sale. De asemenea, cred că nu există nicio limbă în care să lauzi, în versuri şi în proză, farmecele vieţii de la ţară, cu o pasiune mai însufleţită şi mai sinceră, ca limba engleză. După ce ai petrecut trei luni la Londra, îţi dai seama de încântarea pe care o simţi, ieşind din acest oraş.

Cu toată năuceala pe care ţi-o pricinuieşte capitala, când pui pentru prima oară piciorul în ea, atmosfera ei tristă e totuşi sănătoasă; te obişnuieşti destul de repede cu locul, ca să-ţi mai pese de ea. Am auzit pe unii, atribuind aerul sănătos al Londrei, curenţilor pe care mareea îi aduce de patru ori pe zi, în Tamisa. Această uriaşă deplasare de apă şi de aer, formează un fel de ventilator natural care mişcă şi curăţă acea atmosferă ce pare veşnic ceţoasă şi care-ţi lasă de altfel, pe haine, dovezi concrete asupra cărora ochiul nu se mai înşală. Căci rochia albă pe care ţi-o pui dimineaţă, e atât de murdară spre seară, cum nu e nici după o săptămână de purtat la Paris. Aşa că deosebita curăţenie a locuitorilor, absolut necesară în asemenea împrejurări, se datorează, într-o mare măsură, nevoii de a combate orice influenţă nefasta a atmosferei; căci casele, la fel ca şi persoanele, sunt de o curăţenie extremă.

Dacă îndelungata mea absenţă m-a făcut mai sensibilă ia farmecele drumului, am devenit cu atât mai mult, la convenienţele Londrei care până atunci nu mă deranjaseră câtuşi de puţin. În primii ani ai tinereţii nu-ţi prea pasă de lucrurile din jur.

A treia zi după sosirea mea, prinţul regent[129] a dat un concert la regina-mamă[130]. Pentru a fi admis la acest concert, trebuia să fii prezentat. Regina, auzind că mă aflam la Londra, îşi aminti că-i fusesem prezentată odinioară şi mă invită. Părinţii mei luau masa la Carlton House; aşa că, seara, am ajuns singură la Palat, fiind convinsă că voi trece neobservată în acea mulţime de oameni. Întârziasem puţin şi concertul începuse. Sala – o galerie – era împărţită prin nişte coloane, în trei părţi aproape egale. Cea din mijloc era

129 E vorba de *George al* IV-lea (1762-1830). Din 1810 era regent, fiindcă tatăl său înnebunise. A devenit rege în 1820.

130 Regina-mamă era *Sophie-Charlotte de Macklemburg-Strelitz,* măritată în 1761 cu George al III-lea al Angliei, cu care a avut doisprezece copii. A trăit între 1744 şi 1818.

ocupată exclusiv de Curte şi de muzicienii aşezaţi vizavi de regină, de prinţese şi de doamnele lor de onoare, de ambasadoare şi de alte câteva femei de rang mare, care stăteau, toate, pe scaune. Restul societăţii stătea în picioare, în părţile laterale despărţite prin coloane. Alţii circulau prin saloane, după obiceiul ţării, căci un concert la un banchet li se părea din cale-afară de plicticos. Când am intrat, am dat nas în nas, cu lady Macclesfield, una dintre doamnele de la Palat. Mă aştepta pentru a mă duce la regină şi, fără a-mi da măcar răgazul să-mi trag sufletul, m-a condus prin toată acea mulţime, în sunetele muzicii, prin toată acea tăcere şi prin tot acel vid, până la majestatea sa. Până atunci, nici n-avusesem vreme să-mi fie frică. Dar, în momentul în care am ajuns, regina s-a ridicat în picioare şi cele patruzeci de persoane care o înconjurau au făcut la fel. Acel foşnet de rochii, la care nu mă aşteptam, m-a intimidat. Noroc că regina a fost foarte binevoitoare şi foarte drăguţă cu mine; dar, în timp ce-mi vorbea, eu nu făceam altceva decât să mă gândesc cum s-o şterg, neobservată. Lady Macclesfield mă părăsise reluându-şi locul printre ai săi. Când regina făcu acel mic semn din cap prin care arăta că audienţa se isprăvise, am simţit cum parchetul mi se scufundă sub picioare. Mă aflam în acel loc singură, părăsită, cu ochii întregii Anglii aţintiţi asupra mea, şi având de făcut o adevărată călătorie pentru a ajunge, din acel loc izolat, la grupurile din dosul coloanelor. Nu-mi dau seama nici acuma cum am ajuns. Fusesem prezentată la multe Curţi şi în faţa multor potentaţi. Nu mai eram chiar atât de tânără încât să mai am motive să mă intimidez; eram obişnuită cu lumea şi totuşi, mi-a rămas despre acea seară şi despre acea prezentare, o amintire de neşters. Nu din pricină că regina Charlotte ar fi avut un aspect impozant. Închipuiţi-vă o căpăţână de zahăr, înfăşurată în brocart de aur şi vă veţi face o idee exactă despre silueta ei. Nu fusese niciodată înaltă, iar de vreo câţiva ani, se micşorase şi mai mult şi se deformase complet. Capul, aşezat pe un gât mult prea scurt, prezenta un chip încruntat, galben, brăzdat de riduri, înconjurat de un păr cărunt, pudrat din gros. Purta – după după cum era cazul – fie o bonetă, fie un turban, fie o tocă, dar întotdeauna am văzut-o împodobită cu o mică coroană

de pietre scumpe. Ba chiar am auzit pe unii spunând că nu şi-o scotea niciodată. În ciuda acelei figuri heteroclite, nu era totuşi lipsită de un soi de demnitate. Ştia să-şi ţină bine Curtea în mână, purtându-se cu o extremă politeţe, dar care avea nuanţe foarte variate. Severă cu conduita femeilor, era ea însăşi dreaptă şi imparţială. Şi nu de puţine ori, o privire rece sau o vorbă mai puţin politicoasă a reginei salvase de pe marginea prăpastiei câte o tânără mai zvăpăiată. Cu femeile divorţate, era neîndurătoare. Niciodată vreuna dintre ele, indiferent dacă era sau nu iertată de public, oricât de bine s-ar fi purtat după aceea, nu mai putea trece pragul Palatului. Lady Holland[131] era o dovadă vie în acest sens. Spiritul, influenţa ei politică, dominaţia pe care o exercita asupra bărbatului ei, o făcuseră să-şi cucerească un loc de frunte în societate. Dar refuzând să se ducă la Holland House, săvârşi un gest de neiertat. Lady Holland întreţinea o adevărată Curte frecventată de tot ce era mai distins în Anglia şi în străinătate. Dar, cu toate strădaniile sale, cu toate intervenţiile – printre care se număra şi prinţul regent – niciodată, atâta vreme cât a trăit regina bătrână, ea n-a mai putut pune piciorul la Saint-James. N-aş îndrăzni să spun că regina era iubită, ci mai curând venerată. Prinţul regent era primul care dădea exemplu în acest sens, căci era foarte grijuliu şi foarte tandru cu ea, în particular. În public, o copleşea cu omagii. Am rămas uimită, în seara concertului, să văd un valet aducând pe o tavă o ceaşcă cu ceai, o zaharniţă şi un castronaş cu smântână şi înmânându-i tava regentului care i-o duse el însuşi mamei sale. Apoi rămase în picioare, în faţa ei, până ce regina îşi potrivi, tacticoasă, ceaiul, fără să se jeneze, fără să se grăbească, fără să-şi întrerupă conversaţia. Îi spunea doar din când în când, fiului ei, în engleză, indiferent de limba pe care o vorbea în clipa aceea: *„Thank you, George”;* repetă aceeaşi mulţumire când fiul ei luă tava cu ceaşca goală şi o întinse valetului. Această ceremonie – care, se pare, că era un lucru obişnuit – se repeta de două, trei ori în fiece seară, dar numai când regina se afla în vizită la fiul ei. La ea acasă, o servea una dintre

131 *Elisabeth Vassall* (1770-1845). După ce s-a despărţit de primul ei soţ, sir Godfrey Webster, s-a măritat a doua oară, în 1797, cu cel de al treilea lord Holland.

prinţese, uneori unul dintre prinţi, deci întotdeauna unul dintre copiii ei, dar niciodată regentul. Toţi ceilalţi membri ai familiei regale, inclusiv regentul împărţeau răcoritoarele pregătite pentru restul societăţii, fără nicio deosebire. În general, cu cât eticheta era respectată mai cu stricteţe pentru regină, cu atât era mai puţin severă faţă de ceilalţi. Prinţii şi prinţesele primeau şi făceau vizite întocmai ca nişte simpli particulari. Îmi amintesc, că, în aceeaşi seară în care am fost prezentată reginei, aflându-mă la doi paşi de o femeiuşcă foarte blondă, pe care cei doisprezece ani de absenţă mă făcuseră s-o uit, am auzit-o spunându-i lady-ei Charlotte Greville, cu care stăteam de vorbă:

— Lady Charlotte, prezintă-mă doamnei ducese de Boigne.

Era ducesa de York[132]. Stătu de vorbă cu noi vreme îndelungată, despre tot şi despre toate, discutând cu multă bunăvoinţă şi fără niciun fel de ifose princiare.

A doua zi, mama mă duse să fac vizite tuturor prinţeselor. Celor care nu ne-au putut primi, le-am lăsat cărţi de vizită şi cu asta se chema că ne făcusem datoria. Prinţesa Charlotte de Galles[133], măritată cu prinţul de Coburg[134] era încă scufundată în dulceaţa lunii de miere şi nu părăsise reşedinţa de la ţară. Mama luase parte la căsătoria ei, oficiată într-unul din saloanele de la Carlton House. Când, mai târziu, i-am spus cât de mult regretam că nu participasem şi eu, mi-a răspuns:

— Ai dreptate! E într-adevăr un spectacol rar să vezi pe moştenitoarea unui regat făcând o căsătorie din dragoste şi oferindu-i mina celui căruia îi oferise şi inima. O asemenea

---

132 *Frederica-Charlotta-Ulrika* (1767-1820), fiica lui Wilhelm al II-lea, regele Prusiei, măritată în 1791 cu Frederick-Augustus, duce de York, cel de al doilea fiu al reginei Charlotte, născut în 1763, mort în 1827.

133 *Charlotta-Augusta, prinţesă de Galles* (1796-1817), moştenitoarea tronului Angliei, fiica unică a lui George al IV-lea şi a Carolinei de Brunswick. Măritată în 1816 cu prinţul Leopold de Saxa-Coburg, a murit la naştere, în anul următor.

134 *Georg-Chétien-Frederick-Leqpold de Saxa-Cobiirg-Gotha* (1790-1865), rege al Belgiei în 1831, sub numele de Leopold I. S-a însurat a doua oară cu prinţesa Luiza, fiica cea mare a lui Ludovic-Filip.

fericire se întâlneşte foarte rar. Aş fi încântată să te duci şi tu s-o vezi la Claremont.

Biata prinţesă! N-am făcut cunoştinţă eu ea decât într-o altă călătorie în Anglia. În acel moment, se vorbea foarte mult despre ea. Devenise foarte populară, îşi însuşise gesturile repezite ale străMoaşei sale, regina Elisabeta, adoptându-i până şi înjurăturile. Era foarte categorică în opiniile sale politice, strângea – cu afecţiune – mina tuturor bărbaţilor tineri sau bătrâni, pe care-i socotea ca făcând parte din partidul ei, nescăpând nicio ocazie de a-şi arăta opoziţia faţă de guvernul tatălui ei şi ostilitatea faţă de bunica şi de mătuşile ei. Manifesta o dragoste deosebită faţă de mama sa pe care o privea ca pe o sacrificată de către reaua voinţă a familiei sale. Prinţesa Charlotte căuta cu lumânarea scandalul cu femeile ce alcătuiau societatea particulară a regentului. Nu ştiu cine îi vârâse în cap că tatăl ei îşi manifestase dorinţa de a-şi anula căsătoria şi de a nega astfel legitimitatea naşterii ei. Nu ştiu dacă acest lucru a avut într-adevăr o bază reală. În orice caz, drepturile sale îi erau înscrise pe chip, căci semăna ca două picături de apă, cu prinţul. Fusese născută la nouă luni după o căsătorie a cărei intimitate nu durase prea multe zile. E sigur că prinţul de Galles înghiţise în acea epocă o mulţime de afronturi pe care conduita soţiei sale le justificase cu vârf şi îndesat; dar nu ştiu dacă s-a gândit vreodată s-o renege pe prinţesa Charlotte. Prinţul o acuzase pe miss Mercer că-i sucise capul copilei, istorisindu-i toate acele bazaconii; aşa că o alungase pe guvernantă din Palat. Miss Mercer coresponda însă pe ascuns cu prinţesa Charlotte. Ea îi inspirase sila împotriva prinţului de Orania[135] cu care guvernul englez ar fi vrut s-o mărite şi susţinuse propunerea pe care o făcuse marea ducesă Caterina a Rusiei[136], îndemnând-o pe Charlotte să-l ia de bărbat pe prinţul Leopold de Saxa-Coburg. Această intrigă fusese manevrată cu atâta abilitate de cele două femei –

135 *Wilhelm al II-lea* (1792-1849), rege al Olandei în 1840, care s-a însurat, cum am văzut mai înainte, cu marea ducesă a Rusiei.

136 *Caterina Pavlovna* (1788-1819), cea de a patra fiică a lui Pavel I, ţarul Rusiei, măritată în 1809, cu marele duce George de Oldenburg. Rămasă văduvă în 1812, s-a remăritat ou Wilhelm I, regele Wurtemburg-ului.

marea. Ducesă a Rusiei şi guvernanta[137] – încât până la urmă Charlotte declară, sus şi tare, că nu voia să se mărite decât cu prinţul de Saxa-Coburg şi că era hotărâtă să refuze orice altă partidă. Miss Mercer, fiica lordului Keâth, moştenitoare bogată, dar urâtă, pretindea la rândul ei să se mărite cu ducele de Devonshire[138], aducându-i printre altele, ca zestre, şi încrederea de care se bucura în ochii viitoarei suverane. Întregul partid whig, aplaudând această căsătorie, se unise acum pentru a-l determina pe duce s-o ia de nevastă pe miss Mercer. Nu ştiu dacă ar fi avut şanse de reuşită, dar ştiu că după ce prinţesa Charlotte s-a măritat cu alesul inimii sale, cel de al doilea proiect s-a prăbuşit, datorită bunului simţ de care a dat dovadă prinţul Leopold. Profitând de dragostea pe care i-o arăta soţia sa, a îndepărtat-o de toată acea societate de care se simţea atât de legată, a apropiat-o de familia sa şi a făcut-o să-şi schimbe complet atitudinea politică şi socială. Sigur că toată treaba asta nu s-a făcut într-o zi, dar prinţul s-a ocupat îndeaproape de ea şi, încă din prima săptămână, miss Mercer, ducându-se s-o vadă pe prinţesă, la Claremont – după ce-i scrisese mai multe bileţele care rămăseseră fără răspuns – fusese primită atât de rece încât se văzuse nevoită să-şi scurteze vizita, ducându-se singură în sat să-şi caute trăsura pe care o trimisese acolo, convinsă fiind că va fi oprită la reşedinţa celor doi soţi. Plângerile domnişoarei Mercer nu avură alt rezultat decât că o puseră pe prinţesa Charlotte în neplăcuta situaţie de a respecta porunca tatălui ei care-i interzisese s-o mai vadă pe miss Mercer. Aceasta, la rândul ei, se simţi cumplit de jignită; partidul de opoziţie încetă de a se mai preocupa de măritişul ei cu ducele de Devonshire şi toată lumea începu a o lua peste picior că putuse avea o asemenea pretenţie. Pentru a-şi ascunde decepţia, miss Mercer se prefăcu îndrăgostită de domnul de Flahaut[139] pe care succesele sale pe lângă două din reginele

137 E vorba de miss Mercer-Elphinstone.

138 *William-George-Cavendish, al şaselea duce de Devonshire* (1790-1858), fiul lui William, mort în 1811 şi al Georgianei Spencer, moartă în 1806, al cărei salon a fost celebru.

139 *August-Charles-Joseph, conte de Flahaut de La Billarderie* (1785-1870), sublocotenent la Marengo, colonel la Wagram, general şi aghiotant al lui Napoleon. În timpul Restauraţiei, s-a

de sânge imperial, din familia Bonaparte, îl înscriseseră printre cei mai mari galanţi ai epocii. Flahaut era un tânăr atrăgător şi deosebit de abil în arta de a se face plăcut. Văzând în miss Mercer o partidă demnă de luat în seamă, îşi puse la bătaie toate farmecele. Şi iat-o pe miss Mercer îndrăgostită de-adevăratelea. Lordul Keith se arătă indignat, împotriva unei astfel de legături, numai că între timp, ea începuse a-l iubi cu pasiune pe fluşturaticul ei curtezan. După câteva luni, se mărită cu el, împotriva voinţei tatălui ei, care nu i-a iertat niciodată acest pas, privind-o de o mare parte din averea ce i se cuvenea... Doamna de Flahaut n-a dezminţit în niciun fel comportarea fostei domnişoare Mercer, păstrându-şi nealterată înclinarea către intrigile politice şi tracasările sociale.

Prinţul regent ducea viaţa unui om de lume. Lua adesea masa la persoane particulare şi asista seara, la unele reuniuni. Acele obiceiuri le crea o viaţă aparte ambasadorilor; aceştia erau în permanenţă invitaţi în aceleaşi locuri unde era poftit şi prinţul. La toate acele mese, prinţul era aşezat întotdeauna între două ambasadoare; la serate, se aşeza întotdeauna pe o sofa, alături de lady Hertford, iar în partea cealaltă, poftea întotdeauna o ambasadoare.

Lady Hertford – căreia i se spunea mai pe scurt, Marchiza – era pe atunci regina inimii sale. Fusese deosebit de frumoasă, dar acum avea cincizeci de ani bătuţi pe muche şi era mult prea gătită şi prea împopoţonată. Stătea mult prea ţeapănă, vorbea rar, avea un limbaj pedant şi ales, un aer calm şi rece. Îi impunea grozav demult prinţului, având multă putere asupra lui, căci era una dintre cele mai nobile doamne, avea o avere imensă şi socotea că-i făcea o mare favoare prinţului, acceptând să fie zilnic plictisită de el. Prinţesa Charlotte încercase să-şi manifeste făţiş dispreţul faţă de ea, dar Marchiza, i-o plătise cu aceeaşi monedă. Regina bătrână o copleşea cu atenţiile, dovedindu-i în acest fel părerea deosebită pe care-o avea faţă de ea şi lady Hertford îşi plimba „torysmul” prin saloane, cu trufia unei

refugiat în Anglia. Sub Monarhia din Iulie, a fost ministru la Berlin, apoi ambasador la Londra. În 1853 devine senator şi mare cancelar al Legiunii de onoare.

sultane.

Prinţul se scula foarte târziu; toaleta sa dura ceasuri în şir. Stătea două ceasuri încheiate, în haină de casă; uneori admitea în preajma sa câţiva dintre intimii săi, ba chiar şi miniştri şi ambasadori dacă aceştia cereau neapărat să fie primiţi. Asta era treaba care-i plăcea cel mai mult. Dacă i se cerea în scris, sau verbal o audienţă, atunci îl primea pe solicitant, îmbrăcat, în salonul lui, dar acest lucru îl deranja foarte tare fiindcă îi dădea peste cap, tabieturile. Dacă te prezentai la uşa lui fără să fi fost anunţat dinainte se întâmpla foarte rar să nu fii primit. Începea discuţia, printr-o scuză privind dezordinea din cameră, întotdeauna bine dispus şi gata să stea oricât la taclale. Nu isprăvea cu îmbrăcatul decât în ultimul moment când era anunţat că-l aşteptau caii. Urca pe unul dintre ei, urmat de un singur rândaş şi se ducea în parc unde putea fi abordat de oricine. Doar că nu zicea: „Hai să ne plimbăm împreună!” Când se oprea, era un gest de mare politeţe, dar care excludea orice familiaritate, sau posibilitatea de a-l însoţi. În primul an, se oprea ori de câte ori se întâlnea cu tatăl meu, dar când îl trata mult prea amical, când îl poftea să se plimbe împreună cu el, când îi făcea doar un semn cu mâna, în trecere, fără să se oprească. Din parc, o lua spre lady Hertford unde-şi petrecea restul dimineţii. Uneori se reîntorcea călare, dar de cele mai multe ori venea să-l ia trăsura. Lady Hertford – fără a fi din cale-afară de spirituală – avea mult bun-simţ, nu se vira în nicio intrigă, nu voia nimic nici pentru ea, nici pentru ai săi. De fapt, din toată societatea femeilor, de care prinţul nu se putea lipsi, ea era singura care merita într-adevăr. Să se bucure de atenţia acestuia. Miniştrii au avut ocazia să se convingă de acest lucru când regentul, devenit rege, a înlocuit-o dintr-un capriciu, pe lady Hertford, cu lady Conyngham, al cărei ridicol nu era singurul inconvenient.

Prinţul regent avea trei feluri de a invita la masă: printr-un carton enorm, marele şambelan te anunţa că erai poftit „s-o vezi pe regină”. Atunci trebuia să vii în mare ţinută. Al doilea fel consta în faptul că secretarul intim, sir Benjamin Bloomfield, te anunţa printr-un bileţel, scris de mână, că prinţul te poftea în cutare zi. Atunci veneai în frac sau în costum obişnuit. Astfel de invitaţii erau adresate şi femeilor

şi bărbaţilor. Mesele nu treceau niciodată de douăzeci de persoane; de obicei, erau chemate douăsprezece până la cincisprezece persoane.

Al treilea fel era rezervat intimilor. Prinţul trimitea – în aceeaşi dimineaţă – un valet să-i spună verbal domnului cutare că dacă n-avea altceva mai. Bun de făcut, prinţul îl ruga să vină să ia masa la Charlton Hou. Se, implorându-l să nu se formalizeze. Era de la sine înţeles că aveai, n-aveai ce face, trebuia să te duci; cred că prinţului i s-ar fi părut foarte ciudat să nu dai curs unei astfel de invitaţii. Tata a început a primi şi el, destul de des, astfel de invitaţii. Ele nu erau niciodată adresate femeilor. La aceste mese nu luau parte decât cinci sau şase persoane, căci lista invitaţilor era foarte limitată.

Capitolul II

Corpul diplomatic. Contesa de Liéven. Prinţesa Paul Esterhazy. Viaţa englezoaicelor. Copilăria lor. Tinereţea lor. Maturitatea lor. Bătrâneţea şi moartea lor. Soarta văduvelor.

Cred că deosebirea dintre ambasadori şi miniştrii plenipotenţiari nu e nicăieri mai vădită ca la Curtea Angliei. Ambasadorii erau totul, miniştrii nu valorau nici doi bani. Cred că niciunul dintre ei, poate doar ministrul Prusiei, n-a fost poftit vreodată la masă, la Carlton House. Ei, nu erau invitaţi la seratele reginei, unde erau totuşi admişi uneori străini, din familii foarte distinse, care-i fuseseră prezentaţi; în saloane, nu se bucurau de niciun prerogativ, în timp ce ambasadorii ţineau pasul cu toţi ceilalţi. Această mare deosebire nu era deloc pe placul unei bune părţi a corpului diplomatic fără să vatăme totuşi buna înţelegere din sinul ambasadei care n-a fost tulburată nici într-un fel cât am stat eu în Anglia. Contesa de Liéven[140] ocupa, în corpul

140 *Dorothée de Benkendorf, prinţesă de Liéven* (1784-1857), soţia generalului Liéven, ambasadorul Rusiei la Berlin în 1809 si în Londra în 1812. Fusese foarte bună prietenă cu prinţul Metternich. În 1834, reîntorcându-se în Rusia, doamna de Liéven, a devenit doamnă de onoare a ţarinei. Pierzându-şi cei doi fii, şi-a părăsit soţul şi, în 1836, s-a stabilit la Paris. În 1839, s-a împrietenit cu

diplomatic, primul loc; stabilită de multă vreme în Anglia, se bucura de stimă şi avea o puternică influenţă politică pe care nu i-o putea disputa nimeni. Sosirea prinţesei Paul Esterhazy[141], îi pricinuise însă o vie nelinişte. Austria era pe atunci aliata cea mai apropiată a Angliei. Lordul Castlereagh era puternic influenţat de prinţul de Metternich. Paul Esterhazy, foarte bine tratat de regent, era de multă vreme, excelent primit în înalta societate. Tânără lui soţie, pe care-o aduse cu sine, era strănepoata reginei Angliei, nepoata ducesei de Cumberland, verişoara şi favorita prinţesei Charlotte.

Contesa de Liéven se frământa în zadar, neputându-şi ascunde ciuda, căci, în afară de avantajele enumerate „noua ambasadoare era mult mai tânără decât ea, foarte frumoasă şi avea nişte rotunjimi atât de ispititoare care jigneau de moarte slăbiciunea deznădăjduitei sale rivale. Totuşi, doamna de Liéven observă imediat că prinţesa n-avea de gând să profite de situaţia ei strălucită. Regretând cumplit plecarea ei forţată din Viena, murea de plictiseală la Londra şi, după câteva luni, obţinu îngăduinţa de a se reîntoarce în Austria. În acea epocă, tânăra prinţesă era o copilă foarte bună şi gentilă; o vedeam mereu, căci avea obiceiul să se refugieze la noi, la ambasadă, ca să scape de plictisul alor săi şi de politeţea perfidă şi ostilă a contesei de Liéven. Faţă de noi, era deosebit de politicoasă şi de drăgălaşă; de altfel, noi nu-i contestam în niciun fel, pretenţiile. Franţa, zdrobită de ocupaţia militară şi de sumele enorme care-i fuseseră impuse, avea nevoie ca toată lumea s-o ajute să mai scape puţin de acea povară, aşa că nu-i mai ardea să-şi dispute

---

Guizot pe care l-a întâlnit în casa doamnei de Boigne; la început, relaţiile dintre ei au fost doar amicale; mai târziu, ele s-au preschimbat într-o dragoste înflăcărată.

141 *Paul-Antoine Esterhazy de Galantha* (1786-1866), ambasador al Austriei la Dresda, Roma şi Londra, apoi ministru de externe. Însurat în 1816 cu prinţesa Maria-Tereza, născută la 16 iunie 1794, fiica lui Carol Alexander, prinţ de Thurn-et-Taxis şi a Terezei-Matilda-Amelia, prinţesă de Mecklemburg-Strelitz. Regina Angliei, soţia lui George ai III-lea şi ducesa de Cumberland, fiica sa vitregă, erau şi ele prinţese de Mecklemburg-Strelitz, deci rude bune cu prinţesa Maria-Tereza Esterhazy.

întâietatea cu nimeni.

Contesa de Liéven, devenită între timp, prinţesă, avea un spirit de o mare distincţie, manifestând o mult mai mare înclinare către diplomaţie decât către politică. La ea, totul se reducea la problema persoanelor. O lungă şedere în Anglia, nu izbutise să-i lărgească unele idei moştenite din ţara ei de baştină şi tocmai acest fel de a privi lucrurile i-a adus faima de mare intrigantă. În 1816, era foarte puţin simpatizată, dar foarte de temut, la Londra. Se spuneau multe lucruri urâte pe seama ei „iar regina bătrână se arăta adesea destul de supărată că era obligată s-o primească în mod politicos. De altfel, doamna de Liéven n-ar fi îngăduit nicio abatere de la acest protocol.

N-aş putea să vă spun prea multe lucruri despre domnul de Liéven, un om de calitate, foarte manierat, vorbind puţin, dar la obiect, rece, dar politicos. Unii spuneau că ar fi inteligent, cei mai mulţi însă îl socoteau un prostănac. Deşi l-am văzut de multe ori, n-am izbutit să-mi fac o părere personală despre el. Era complet eclipsat de superioritatea de necontestat a soţiei sale care se prefăcea că-i datorează foarte mult, făcând-o pe supusa şi pe ataşata. N-o vedeai niciodată fără el. Pe jos, în trăsură, în oraş, ia ţară, în lume, peste tot nu-i vedeai decât împreună. Şi totuşi nimeni nu credea în unirea desăvârşită a acestui menaj. Prinţul Paul Esterhazy, mare senior şi om de treabă, nu era lipsit de spirit de afaceri, nici de capacitate. Era mult mai isteţ decât îl socoteau detractorii săi care râdeau de presupusa lui neghiobie. De altfel, e foarte dificil să te prezinţi în lume, având atâtea avantaje şi o poziţie atât de strălucită, fără să stârneşti gelozia celor din jur.

Singurul bărbat într-adevăr remarcabil din corpul diplomatic, era contele Palmella[142]. A jucat un rol destul de

142 *Conte, apoi duce de Palmella,* născut în 1781. Ofiţer, diplomat şi om politic, apoi consilier al ambasadei din Roma; în 1812 e ambasador la Londra. După ce a luat parte, ca ministru plenipotenţiar, la Congresul de la Viena, s-a reîntors în patrie unde a jucat un rol important în luptele care au sfâşiat Portugalia în prima jumătate a veacului trecut. Când general, când ministru, a ajuns regent, în 1830 şi prim-ministru în 1834. Creatorul unei Constituţii, a revenit de câteva ori la putere. A murit în 1864.

important în vicisitudinile regatului Portugaliei pentru ca Istoria să-şi asume sarcina de a aprecia aşa cum trebuie şi cele bune şi cele rele, relatate pe seama lui. Mi s-a spus adesea că era deosebit de spiritual; mie nu mi s-a părut a fi chiar aşa. Era un jucător înrăit şi ducea, la Londra, o viaţă dezordonată care-l îndepărtase de colegii săi pe care-i scutura ori de câte ori avea ocazia. M-am simţit puţin cam străină în Anglia, mai ales că vechea societate pe care o cunoscusem eu se primenise aproape în întregime. Moartea secerase şi ea o bună parte dintre vechii mei prieteni. Un număr destul de mare călătoreau prin Europa, căci pacea redeschisese graniţele tuturor ţărilor de pe continent satisfăcând înclinarea înnăscută a insularilor britanici de a călători; unele dintre vechile mele prietene se stabiliseră la ţară. Cele mai tinere erau ocupate cu educaţia odraslelor lor; cele mai vârstnice, se străduiau să vâneze un bărbat pentru fetele lor. Zău dacă cunosc o treabă mai penibilă, căci ai nevoie de multă isteţime ca într-o astfel de situaţie să-ţi poţi păstra cât de cât, demnitatea. De altfel, în general se admitea ca în asemenea situaţii, mamele să mai abdice de la demnitatea lor, fără ca cineva să aibă dreptul de a le ţine de rău. Viaţa englezoaicelor nu e deloc trandafirie, la maturitate; căci acea faimoasă independenţă a familiei al cărei rezultat poetul l-a zugrăvit atât de bine:

„That independence Briton's prize so high,
Keeps man from man, and breaks the social tye",[143]

apăsat în special pe umerii femeilor. Copilăria, foarte atent supravegheată, este de obicei, fericită; durează până pe la şaptesprezece sau optsprezece ani. La această vârstă, părăseşti aşa-numita *nursey*[144] şi eşti prezentată la Curte; numele fetei este gravat pe cartea de vizită a mamei; fata e dusă peste tot şi trece brusc de la singurătatea dinainte, la o viaţă foarte zgomotoasă. Acesta este de obicei, momentul în care i se alege un bărbat. Fetele au şi ele rolul lor pe care trebuie să şi-l joace cât mai bine în toată afacerea asta;

143 Acea independenţă, răsplată atât de importanta a lui Briton, / Se respectă din om în om şi frânge torţa socială, (engl.).
144 Cameră a copiilor, (engl.).

trebuie să le facă unele avansuri băieţilor şi în special să aibă grijă „să se îndrăgostească” de bărbaţii cu o cât mai strălucită poziţie socială. Dacă tânărul mai are în afară de o mare avere, şi un titlu, atunci toate inimile fetelor de optsprezece ani sunt la dispoziţia sa. Abilitatea doamnei de companie constă în a lăsa – pe de o parte – destulă libertate tinerelor, pentru că băiatul să poată fi cucerit şi adus în situaţia de a vrea să se însoare, iar pe de alta, de a ţine bine fata în frâu ca nu cumva să fie compromisă în cazul în care tentativa măritişului ar da greş. Dar şi aici există leac. Căci dacă un bărbat face o curte asiduă unei tinere, timp de câteva luni, şi apoi se retrage fără să-i ceară mâna, toată lumea îl va ţine de rău, iar dacă vrea să repete figura, cu o altă fată, toate uşile i se vor închide în nas. S-au găsit şi unii tineri care au făcut nişte propuneri de căsătorie, imposibil de acceptat, dar aceste cazări au fost rare. În general, „asiduităţile”, ca să mă slujesc şi eu de vocabularul convenit, duc la o declaraţie de dragoste făcută domnişoarei, apoi la cererea în căsătorie a acesteia, pe care tânărul o adresează părinţilor fetei.

Pentru a ajunge la acele „asiduităţi”, sunt necesare adesea adevărate campanii; aşa de pildă, când o fată a împlinit optsprezece ani şi mama sa – din cine ştie ce pricină – n-o poate duce peste tot, o încredinţează unei rude sau chiar unei prietene care s-o ducă la oraş, în staţiuni, în locuri publice, într-un cuvânt, oriunde tânăra şi-ar putea „găsi norocul”. Rudele care ar refuza, să facă un asemenea serviciu ar fi blamate în gura mare şi ţinute de rău că nu şi-au făcut datoria. E un lucru ştiut că o fată tânără crede că orice zboară se mănâncă, aşa că trebuie călăuzită. Cu grijă şi cu atenţie, către partidele cele mai avantajoase. Am auzit o mătuşă care-şi adusese încântătoarea-i nepoată dintr-o staţiune termală, foarte frecventată, spunându-i mamei sale, în faţa ei:

— *We have had no lit as yet this season, but several glorious nibbles*[145], şi propunându-i s-o ducă şi în anul următor, dacă până atunci nu izbutea s-o mărite.

---

145 Încă nu ne-am descurcat în acest anotimp, căci câtiva bărbaţi superbi ezită, (engl.).

Cum, în general, mai nimeni nu se mărită din dragoste, şi cum de obicei există puţine cazuri de acest gen, în primii ani de căsnicie femeile trăiesc mai mult în casă. Dacă bărbatul lor manifestă vreo înclinare către ceva – şi slavă Domnului, mai toţi englezii au câte o preferinţă – soţiile li se asociază. Sunt mari şi tari în gospodărie şi adesea, folosind doar câteva fraze banale de supunere, îşi domină toate neamurile. Când încep să apară copiii, ele îi îngrijesc cu o dragoste deosebită; casa se însufleţeşte. Dragostea. O dată trecută, soţul îşi mai păstrează o vreme obiceiurile casnice, apoi survine plictiseala. Ca s-o alunge, face o călătorie. Când se întoarce, îşi spune că e cazul să-şi reia vechile obiceiuri, să reînnoade unele relaţii pe care le neglijase, pretextând că trebuie, să cunoască lume cât mai multă ca să-şi mărite cât mai avantajos fetele pe care le are şi care cresc. Acesta este momentul când englezoaicele sau încep a fi cochete, sau dimpotrivă, se dau la fund. Aşa se face că vezi unele mame de familie bună, bătând către patruzeci de ani, îndrăgostindu-se de tineri de douăzeci şi cinci şi fugind cu ei, părăsindu-şi casa şi abandonându-şi droaia de copii. Dacă au scăpat de acest pericol – căci. Majoritatea dintre ele sunt serioase şi la locul lor – atunci îşi însoţesc fetele devenind: un fel de „plimbăreţe de nevoie”, ceea ce mi se pare destul de neplăcut şi de penibil. Pentru domnişoare, situaţia e suportabilă, căci îşi au distracţiile lor. Plimbările le amuză grozav; ba chiar le prind foarte repede şi foarte firesc, gustul. Dar, pentru bietele mame situaţia e cu totul alta. Le vezi tot timpul preocupate, interesându-se. De toate partidele avantajoase, de înfăţişarea tinerilor, de: obiceiurile, de gusturile lor, frământându-se cum să le facă cunoştinţă cu fetele lor. Chipul le. Înfloreşte când fratele cel mare al celui vizat, vine să le invite fata la dans. Dacă, în schimb, domnişoarele stau la taclale cu fratele cel mic, mamele se frământă pe scaune, trecând prin chinurile iadului. Sigur că cele mai isteţe îşi ascund cu dibăcie, neliniştea, deşi ea le chinuie pe toate la fel. Şi când te gândeşti că treaba asta nu se întâmplă numai în clasele de jos ale societăţii, ci în toate…

În 1816 nicio englezoaică, tânără şi nemăritată, nu valsa.

Ducele de Devonshire tocmai sosise dintr-o călătorie pe care o făcuse în Germania; într-o seară, în timpul unui mare

bal, el spuse că o femeie nu-şi putea pune mai bine farmecele în evidenţă decât valsând. Nu ştiu dacă a fost o simplă maliţiozitate din partea sa, dar a repetat de câteva ori această frază. Ea a făcut înconjurul Londrei şi, la balul următor, toate domnişoarele au valsat. Ducele le-a admirat, a spus că era o înaintare să le priveşti şi că dansul lor însufleţise tot balul; apoi, a adăugat neglijent, că – în ce-l privea – el nu se va însura niciodată cu o femeie care valsa. A făcut această mărturisire întâi la ducesa de Richemond, apoi la Carlton House. Biata ducesă – cea mai nedescurcăreaţă dintre mame – când a auzit aşa ceva, a căzut în cealaltă extremă. A repetat imediat vorbele ducelui, vecinelor sale care le transmiseră mai departe. Pe feţele mamelor ce aveau fete de măritat, se citi o consternare adâncă; în schimb, persoanele dezinteresate şi răuvoitoare izbucniră în hohote de râs. În tot acest timp, tinerele ladys, valsau cum nu se poate mai sigure de ele; mamele, turbau. În sfârşit, nefericitul vals se isprăvi. Înainte de terminarea seratei, ducesa de Richemond afirmă că fetele sale nutreau o asemenea silă faţă de vals, încât ea renunţase să le mai îndemne să danseze. Câteva tinere, mai mândre, continuară să valseze. Dar majoritatea fetelor se retrăsese; cele mai şirete hotărâră că nu vor valsa decât la Carlton House ca să-i facă plăcere reginei bătrâne care avea o mare slăbiciune pentru acest dans din ţara sa de baştină. Căci, în ciuda excesivei sale exigenţe, regina simţea o nespusă plăcere să retrăiască această amintire din tinereţea sa.

Dificila sarcină de a fi mamă se prelungeşte mai mult sau mai puţin, după numărul fetelor pe care le ai şi după uşurinţa cu care le poţi găsi soţi. O dată măritate, tinerele devin atât de străine, mamelor, încât ajung să se invite reciproc, la masă, în scris, cu câte opt zile înainte. În nicio ţară preceptul din Evanghelie, care spune: „Şi-ţi vei părăsi tatăl şi mama pentru a-ţi urma soţul”, nu este mai respectat ca în Anglia.

Pe de altă parte, de îndată ce fiul cel mare a împlinit douăzeci şi unu de ani, prima lui grijă e să se mute deoparte. Obiceiul e atât de înrădăcinat, încât tatăl se grăbeşte să-i faciliteze fiului această dorinţă, punându-i la dispoziţie mijloacele necesare. Cât despre ceilalţi băieţi, obligaţi să-şi facă o carieră ca să aibă din ce trăi, ei au fost îndepărtaţi

demult din casa părintească.

Acum s-o urmărim puţin pe mamă. Iat-o reintrată în casa ei, complet solitară căci, după ce băieţii i-au plecat, iar fetele i s-au măritat, bărbatul ei a căpătat obiceiul de a-şi petrece viaţa la club. Ce va face această femeie? Va suporta izolarea tocmai într-un moment în care are nevoie mai mult ca oricând să fie înconjurată de ai săi? Da, o va suporta, pentru că n-are cui cere să stea cu ea. Aşa că va spori numărul acelor femei bătrâne care deranjează Londra cu adunările lor, împodobindu-se ziua, îmbătrânind noaptea, până când vreo infirmitate o va obliga să se închidă în odaia ei unde nu va fi admisă nicio persoană şi unde va muri singură. Aşa că să nu fi se mai reproşeze englezoaicelor că aleargă după plăceri la o vârstă destul de matură, sub pretextul că acest lucru ar fi sub demnitatea lor. Obiceiurile ţării lor nu le oferă alte alternative decât o droaie de copii, şi mai apoi singurătatea, destrăbălarea sau abandonul. Dacă rămân văduve, soarta lor e şi mai tristă, căci singurătăţii şi tristeţii vine să i se adauge şi strâmtoarea. Nevasta fiului cel mare, vine imediat împreună cu bărbatul ei şi amândoi, dând ordine în dreapta şi în stânga, pun stăpânire pe castel. Mama îşi face bagajele şi după câteva zile se retrage într-o căsuţă modestă, pregătită de obicei dinainte, de către răposatul lord. Foarte rar se întâmplă ca venitul ei să depăşească a zecea parte din cel cu care fusese obişnuită mai înainte, privind neputincioasă cum fiul ei, pune mâna pe averea ei personală, adusă ca zestre, cu ani în urmă, bărbatului ei. Căci asta e legea ţării: oricâte precauţii ai lua în contractul de căsătorie, zestrea femeii aparţine nu numai soţului, ci are dreptul de moştenire asupra ei şi primul născut; chiar dacă văduva trăieşte, toate pretenţiile acesteia se rezolvă în general, printr-o pensie viageră. Demoazelele noastre din Franţa n-au de ce le invidia pe tinerele englezoaice pentru aşa-zisele lor căsătorii din dragoste. Această independenţă din tinereţe are ca rezultat faptul că sunt lăsate la discreţia tiraniei unui bărbat dacă acesta vrea să şi-o exercite şi că sunt lăsate singure la o vârstă înaintată, dacă mai apucă să ajungă la acea vârstă.

Dacă-mi este îngăduit să mă slujesc de astfel de expresii, aş spune că englezii au mai curând un cuib decât o familie şi

nişte pui care-şi iau cu toţii zborul, şi nu nişte copii.

Capitolul III

Firea independentă a englezilor. Masă la contesa Dunmore. Aprecieri asupra lady-ei George Beresford. Salonul marilor doamne. Ce se înţelege prin „societate” în Anglia şi în Franţa. Balul dat de marchizul de Anglesey. Lady Caroline Lamb. Însurătoarea ducelui de Berry. Răspunsul ducelui de Poix.

Am examinat obiceiurile cu un ochi mult mai curios acum, în cea de a doua călătorie în Anglia, decât în tinereţe şi am ajuns la concluzia că dacă Anglia avea avantajul unei vieţi materiale mai opulente, sociabilitatea era mult mai accentuată în Franţa. Nimeni nu aprecia mai mult decât mine, caracterul nobil, spiritul public ce distingea această naţiune. Cu acel admirabil bun-simţ care constituie forţa acestei ţări, englezul – în ciuda independenţei sale personale – recunoaşte ierarhia claselor sociale. Dacă străbaţi un sat, auzi adesea câte un ţăran, în pragul colibei, spunându-i fetiţei sale: *„Curtsey to your betters, Betsy!”*[146] expresie ce nu se poate traduce exact în franceză. Dar acelaşi bărbat nu admite ordinul nici unui superior dacă socoate că drepturile i-au fost încălcate. Recurge la lege chiar şi împotriva primului senior al comitatului dacă se socoate călcat în picioare, sau împotriva vecinului cu care s-a dondănit la crâşmă. Tocmai pe această încredere, că legea îl protejează în orice împrejurare, se bazează sentimentul de independenţă din care se naşte respectul de sine însuşi, pecetea oamenilor liberi. Pe de altă parte, această independenţă, inamica sociabilităţii, şi care duce la o fire puţin mai sălbatică, este atenuată de dorinţa clasei inferioare de a nu face nimic care să nu fie *„genteel”*[147], iar la clasele elevate, de a nu face nimic care să nu fie *„gentlemanlike”*[148]. Acesta este punctul care-i uneşte pe englezi între ei. Cât despre fantezia de a fi

146 „Betsy, fă o reverenţă superiorilor tăi! (eng.).
147 Politicos, (engl.).
148 Manierat, (engl.).

„fashionable”[149], acesta este cusurul unui grup restrâns de oameni, împins adesea până la ridicol.

Observând de aproape cele două ţări, bagi de seamă că nişte oameni la fel de delicaţi în sentimentele lor, pot totuşi să se jignească reciproc prin felul cum îşi exprimă aceste sentimente, ba aş îndrăzni chiar să spun, prin felul cum le concep. Această idee mi-a venit, amintindu-mi de o masă la care am fost invitată de una dintre vechile mele prietene, lady Dunmore, într-un. Cerc restrâns. Se discuta despre noutatea zilei: condamnarea lordului Elective de către Curtea ecleziastică „Doctors Commons”. Iată şi de ce:

Lady George Beresford fusese, cu un an în urmă, una dintre cele mai încântătoare, mai distinse şi mai fericite femei din Londra. În urma unei naşteri, laptele i se urcase la cap şi înnebunise. Soţul ei era disperat. Fiind nevoit să caute nişte hârtii de afaceri, se văzu silit să forţeze o casetă aparţinând soţiei sale; ea conţinea o mulţime de scrisori care nu mai lăsau nicio îndoială asupra genului de relaţii pe care le avusese cu lordul Bective. Bărbatul se înfurie. Deşi nevastă-sa era nebună şi deci închisă într-un ospiciu, el o dădu în judecată. Fură audiaţi câţiva martori care o împroşcară cu noroi. Lordul Bective a fost condamnat să plătească douăsprezece mii de ludovici, drept despăgubire, soţului încornorat. Or, la masa la care fusesem invitată, se discuta tocmai despre această sumă ce trebuise a fi plătită. Unii susţineau că era mult prea mare faţă de calităţile lady-ei Beresford, alţii, dimpotrivă, susţineau că merita ca lordul Bective să plătească atâţia bani pentru ea. Căci era atât de albă, atât de bine făcută, de talentată şi de graţioasă!

— Ei, nu era chiar aşa, şi apoi nu mai era nici foarte tânără!

— Da, dar i-a dăruit bărbatului ei nişte copii minunaţi!

— Mă rog, dar începuse s-o ducă prost cu sănătatea» iar tenul îşi pierduse strălucirea.

— Era foarte deşteaptă şi instruită!

— În ultimele luni devenise tristă şi destul de posacă!

Discuţia continuă astfel, cu un avantaj aproape egal, până când stăpâna casei îi puse capăt, zicând:

---

149 La modă, (engl.).

— Sunt de acord că douăsprezece mii de ludovici e o sumă foarte mare, dar bietul George o iubea atât de mult...

Puterea acestui argument păru irezistibilă şi concilie toate opiniile. Îi ascultam uluit. Mă deranja cumplit să aud nişte femei din cea mai aleasă societate enumerând şi discutând despre calităţile uneia dintre semenele lor ca şi cum ar fi discutat despre însuşirile unei iepe, iar mai apoi, apreciind în bani mâhnirea pe care pierderea ei i-o pricinuise soţului care, mie cel puţin, mi se părea pur şi simplu odios, fiindcă o dăduse în judecată pe mama copiilor săi, lovită şi aşa de soartă, îndurând cea mai cumplită pedeapsă la care poate fi condamnată o fiinţă omenească.

Trebuia să trag, din asta, concluzia că înalta societate din Anglia era total lipsită de sensibilitate! Lucrul ar fi fost tot atât de nedrept ca şi cel prin care aş fi decretat că franţuzoaicele sunt lipsite de modestie pentru că folosesc unele locuţiuni, proscrise de cealaltă parte a canalului. Adevărul e că uzanţele diferite prezintă situaţiile sub alte faţete, aşa că nu trebuie să ne grăbim să-i judecăm pe străini fără a le fi studiat în amănunt, obiceiurile. Ce societate nu prezintă anomalii şocante pentru observatorul care nu e încă obişnuit cu ea? Teoretic, admiram respectul englezilor pentru ierarhia socială, dar pe urmă, sociabilitatea mea specific franţuzească se burzuluia când îl vedea acţionând în saloane. Doamnele din înalta societate, nu-şi deschid uşile caselor decât o dată sau de două ori pe an, tuturor celor care printr-o relaţie oarecare, dar mai ales prin cele legate de alegeri, au cinstea de a se scrie despre ele, de îndată ce sosesc la Londra. Ca să poţi face această vizită, trebuie să primeşti un carton mare pe care se află imprimate cuvintele: „Ducesa cutare primeşte *at home,* în cutare zi". Numele persoanelor cărora li se adresează este scris de mână, la urmă. Numai Cel-de-Sus ştie cât se zbat unii, cât aleargă şi la ce manevre recurg pentru a putea pune mâna pe o asemenea invitaţie. Ziua de primire sosită, stăpâna casei aşteaptă, în picioare, la uşa salonului, făcând câte o reverenţă în faţa fiecărei persoane care intră; dar un fel de reverenţă prin care parcă le-ar spune:

— Deşi vă aflaţi în casa mea, cred că vă daţi seama că nu vă cunosc şi nici nu ţin să vă cunosc!

Faptul e cu atât mai evident, cu cât există deosebiri vizibile în primirea oaspeţilor. Ei bine, şi cu toate astea, în această ţară unde oamenii par să aibă atâta bun-simţ, nimeni nu se simte ofensat: fiecare are ceea de doreşte: intimii – o primire călduroasă, ceilalţi – bucuria de a fi fost poftiţi. Invitaţia rămâne o lună întreagă înfiptă în rama oglinzii, unde e văzută de toţi cei care vin în vizită la persoana respectivă. Ea are posibilitatea să povestească celor din mediul ei, cum sunt mobilate saloanele ducesei cutare, ce rochie purta marchiza X. Şi alte remarce de aceeaşi natură. Scopul de a fi fost invitat la ducesa respectivă fusese atins, şi poate că persoana în cauză ar fi fost mai puţin mândră că fusese admisă la ducesa Z., dacă acea ducesă ar fi fost mai politicoasă. La noi, în Franţa, nimeni n-ar fi suportat un asemenea tratament. M-am gândit uneori că superioritatea societăţii franceze asupra tuturor celorlalte se datorează – între altele – faptului că la noi, persoana care primeşte, care face cheltuieli pentru a da o masă sau o serată, se simte profund îndatorată faţă de persoanele care o onorează cu vizita lor, în timp ce, mai peste tot, e exact invers. Dacă stai să te gândeşti la treaba asta, îţi dai seama că, chiar şi această singură deosebire este menită să înlesnească relaţiile şi să le confere o notă de urbanitate.

Marile banchete englezeşti nu sunt aproape niciodată pe măsura caselor, aşa încât de cele mai multe ori, din saloanele prea pline, lumea se revarsă pe scară, iar alteori până în stradă unde încurcă trăsurile, adăugând la plictiseala acelor reuniuni, şi înghesuiala. Libertatea engleză (deşi eu nu recunosc înalta justiţie a acestei ţări) nu admite nicio ordine în mersul trăsurilor. Biciuind caii şi năpustindu-i unii asupra altora, ajungi sau mai curând nu ajungi acolo unde vrei să mergi. Nu există serată în urma căreia să nu rămână două, trei trăsuri făcute zob, pe stradă. Acest fapt te miră cu atât mai mult cu cât la Londra, străzile sunt foarte frumoase şi foarte curate.

Banchetele mi-au sporit „sentimentul de recunoştinţă faţă de bunii şi de folositorii noştri jandarmi”; căci dragostea mea de libertate a pălit întotdeauna în faţa lor. Îmi amintesc că într-o seară i-am strigat până am răguşit, aproape două

ceasuri, fiindcă în timp ce ne îndreptam spre lady Hertford, ne-am rătăcit, riscând în fiece clipă să fim azvârliţi în canal. Noi am plecat din Portman square; ea locuia în Manchester square; dacă drumul ar fi fost liber, într-un minut am fi fost acolo. Pentru ca prinţul regent să fie scutit de toată acea avalanşă de trăsuri, sosea în salonul marchizei, străbătând o grădiniţă şi încălecând o fereastră. Sigur că era mult mai simplu, dar când acea fereastră se deschidea cu zgomot pentru a-i îngădui să intre, pe toate chipurile trecea câte un surâs.

În afară de oboseala acestor aşa-zise petreceri, ceea ce le face să devină un adevărat chin este ora la care încep. Lipsind atâţia ani din Anglia mă dezobişnuisem. Fiind obligată să mă duc la un bal, a doua zi după banchetul doamnei Hertford, am auzit bătând miezul nopţii fără ca mama să se gândească să plece. Am început s-o zoresc.

— Ştiu că vrei să pleci, şi eu abia aştept, dar vom face impresie proastă!

De data asta nu mai puteam s-o ştergem englezeşte, slugile încă nici nu apucaseră să lumineze toate saloanele, iar noi eram printre primele care venisem. După puţin, intră şi stăpâna casei, trăgându-şi mănuşile. Fiica ei nu-şi isprăvi toaleta decât după o jumătate de ceas, iar lumea nu începu a sosi decât spre ora unu noaptea. Obosisem să tot aud că majoritatea femeilor dorm mai toată ziua, ca să fie proaspete şi odihnite noaptea, când ieşeau în lume. Nu-mi vine a crede că era adevărat, dar dacă era aşa, atunci sunt convinsă că neavând ce face, dormeau din plictiseală. Şi din moment ce tot vorbesc despre baluri, simt nevoia să vă povestesc despre unul foarte frumos, dar şi foarte bizar datorită celor care-l dăduseră.

Marchizul de Anglesey[150], după ce fusese însurat douăzeci

150 *Henry-William Paget* (1768-1854), fiul cel mare al contelui de Uxbridge. Ofiţer superior, la moartea tatălui său (13 martie 1812) devine conte de Uxbridge. La 4 iulie 1815, pentru comportarea sa deosebită la Waterloo, e numit marchiz de Anglesey. S-a însurat în 1795, cu lady Caroline-Elisabeth Williers, cea de a treia fiică a lordului de Jersey. Din această primă căsătorie, s-au născut trei băieţi şi cinci fete. A mai avut alţi copii şi din cea de a doua căsătorie.

şi unu de ani cu o fată din familia de Villiers şi avusese o mulţime de copii, divorţase în Scoţia, unde legea admite infidelitatea soţului drept cauză de divorţ. Apoi se însurase cu lady Emilie Wellesley care – divorţând, la cererea ei, în Anglia – îşi lăsase şi ea bărbatul cu o droaie de copii[151]. Marchiza de Anglesey se recăsătorise cu ducele de Argyll. Neavând nicio vină, nu făcea parte din categoria femeilor divorţate şi ca atare era admisă atât la regină, cât şi în societate. Cum rămăsese în reiaţii foarte bune cu fostul ei soţ, câteva din fiicele sale – între optsprezece şi douăzeci şi doi de ani – locuiau la tatăl lor, dar ieşeau în lume împreună cu mama lor.

În bătălia de la Waterloo, lordul de Anglesey pierduse un picior. Starea sa alarmantă – căci se zbătuse multă vreme între viaţă şi moarte – stârnise un viu interes printre toţi cei care-l cunoşteau şi care-şi manifestară dovezile de simpatie şi compătimirea. De îndată ce se făcu bine, dorind să-şi manifeste recunoştinţa faţă de solicitudinea prietenilor săi, pregăti o serbare grandioasă, în cinstea acestora. Construi deci o sală mare de bal în continuarea splendidului său apartament din Uxbridge House şi pregăti tot ceea ce era necesar, împreună cu noua lui soţie, totul pe picior mare şi de o opulenţă fără egal. Invitaţiile, făcute într-o formă încă nefolosită până atunci, nu erau nominalizate. Lordul de Anglesey, adresând mulţumirile sale domnului şi doamnei cutare pentru solicitudinea lor, nădăjduia că-i va vedea trecând pe la Uxbridge House, în cutare seară. Cu câteva minute înainte de sosirea musafirilor, lady de Anglesey, fiind divorţată şi deci neavând voie să apară în societate, după ce supraveghease cu grijă totul, plecă, la ţară. Lordul de Anglesey, mult prea tandru şi mult prea galant pentru a-şi lăsa soţia singură, o însoţi. Aşa că şi stăpânul şi stăpână casei unde se dădea acea grandioasă serbare, dispăruseră. Fetele din prima căsătorie a lordului făcură onorurile casei, ajutate – din curtoazie – de domnişoarele Wellesley, fetele din prima căsătorie a doamnei de Anglesey, care rămăseseră lângă mama lor. Trebuie să mărturisesc că nu se putea

151 *Emilie-Charlotte,* fiica contelui Cadogan avea din prima căsătorie, cu Henry Wellesley, mai târziu lordul Cowley, trei băieţi şi trei fete.

concepe o idee mai ciudată decât cea de a pofti atâta lume la tine acasă, iar tu, gazdă, să te eclipsezi. Acel bal s-a mai ilustrat şi printr-o altă ciudăţenie.

Lady Caroline Lamb[152] publicase cu câteva zile mai înainte romanul *Glenarvon.* Romanul cuprindea povestea aventurilor sale cu faimosul lord Byron, aventuri împinse cât mai departe cu putinţă. În plus, vârâse în carte, toate personajele marcante din înalta societate şi mai ales pe membrii propriei sale familii printre care şi pe bărbatul ei, lordul William Lamb (devenit mai apoi lordul Melbourne). Adevărul e că-l zugrăvise foarte frumos, atribuindu-i un caracter deosebit şi o purtare nobilă; fusese însă mult mai puţin binevoitoare cu alţii, şi cum nu se ştia precis despre cine putea fi vorba, toată lumea discuta despre persoanele de care presupunea că fuseseră zugrăvite în carte.

La acel bai din Uxbridge House, am văzut-o pe lady Caroline Lamb ţinându-l, cu dragoste, pe soţul ei de braţ, şi oferindu-le curioşilor „cheia” – cum zicea ea, adică spunându-le fără nicio jenă cine erau personajele pe care le descrisese. Avusese grijă să facă o mulţime de copii după carte unde numele schimbate şi numele adevărate erau trecute alături, imul lângă altul, fiind vorba de oameni ce se aflau de faţă sau de rudele şi de prietenii lor. Această scenă completă bizareria acelei serbări ciudate.

De altfel, am renunţat destul de repede să mai trăiesc la Londra; în afară de faptul că mă plictiseam cumplit, mai eram şi suferindă. Rămăsesem de la Genova cu o durere reumatică la cap, care nu m-a părăsit decât după patru ani, după ce-am făcut o cură la apele din Aix şi care mă împiedica să iau parte la distracţiile zgomotoase.

N-am simţit de asemenea niciun regret că n-am putut lua parte la serbările date în Franţa în cinstea însurătorii ducelui de Berry. Din relatările care mi s-au făcut, reieşea că fuseseră destul de măreţe, adică atât cât îngăduia tristeţea generală a unei ţări aflate sub cizmă străină. Ba chiar se pare că fuseseră mult mai însufleţite decât te aşteptai să fie într-o

152 Lady *Caroline Lamb* (1785-1828), literată engleză, măritată în 1805 cu William Lamb, viconte de Melbourne, prim-ministru al reginei Victoria. În afară de romanul *Glenarvon,* a mai publicat *Ghaham Hamilton* şi *Ada Reis.*

asemenea penibilă circumstanţă. Majoritatea celor invitaţi la acea ceremonie, aparţineau unei clase care privea Curtea ca pe ceva necesar vieţii. Când o împrejurare oarecare – fie politică, fie o dizgraţiere – îi smulgea din acea atmosferă, viaţa le era searbădă. Un mare număr de persoane fuseseră lipsite de plăcerea de a asista la acest eveniment, din pricina Revoluţiei; aceste persoane manifestau o veselie de copilandri şi un zel de neofiţi, simulând o bucurie pe care erau departe de a o simţi.

Nu ştiu în ce măsură poporul a luat parte la aceste serbări şi dacă s-a bucurat cât de cât. Lipsisem din ţară şi informaţiile pe care le primisem se băteau cap în cap. Din toate relatările nu mi-au rămas în minte decât cuvintele prinţului de Poix[153]. În ziua întrevederii de la Fontainebleau[154], adresându-se unui grup de curteni care, ca şi el, ieşeau din apartamentele lor, prinţul le-a zis:

— Ştiţi, domnilor, că noua noastră prinţesă are ochiul drept mai mic decât celălalt?

— N-am remarcat câtuşi de puţin acest lucru! i-a replicat ducele de Maillé. Dar, după ce reflectă o clipă, adăugă: Poate că doamna, ducesă de Berry are ochiul stâng puţin mai mare decât cel drept.

Acest răspuns mi s-a părut mult prea diplomatic pentru a nu-l menţiona în paginile acestei cărţi.

După o vreme, m-am înapoiat la Londra. Dar n-am mai ieşit din ambasadă – unde până la urmă, am izbutit să ne atragem câţiva prieteni – decât pentru a ne duce la colegii noştri din corpul diplomatic, la miniştri sau la Curte de unde nu puteam în niciun caz, lipsi.

Capitolul IV

153 *Philippe-Louis-Marc-Antoine de Noailles, prinţ de Poix* (1752-1819), fiul mareşalului de Mouchy şi a Annei-Louise de Arpojon, ghilotinată în timpul Teroarei. Aghiotant, apoi comandantul gărzii naţionale de la Versailles, emigrează în 10 august 1789. Locotenent general, căpitan al gărzilor şi pair al Franţei, în timpul Restauraţiei.

154 Regele, Monsieur, ducesa de Angoulême, ducele de Angoulême, ducele de Berry şi întreaga Curte i-au ieşit înainte până la Fontainebleau, prinţesei care debarcase la Marsilia.

Familia de Orléans, la Twickenham. Spionajul exercitat asupra ei. Dezbinarea dintre Ludovic al XVIII-lea şi ducele de Orléans, în 1815, la Lille. Interiorul palatului Twickenham. Cuvintele prinţesei Maria. Contesa de Vérac. Naşterea unei prinţese de Orléans. Contesa Mélanie de Montjoie. Baronul de Montmorency. Contele Camille de Sainte-Aldegonde. Baronul Athalin. Ducele de Bourbon. Prinţesa Louise de Bourbon.

Vizitele la Twickenham nu le trec în rândul obligaţiilor, pentru că ele constituiau pentru mine o adevărată plăcere. Acesta era locul unde se retrăsese ducele de Orléans cu ai săi şi unde ducea o viaţă simplă, consacrată exclusiv familiei. Înainte de sosirea tatălui meu, domnul de La Châtre, fostul ambasador al Franţei, în Anglia, în neghiobia sa de curtean slugarnic, pusese pe urmele ducelui de Orléans o droaie de spioni plătiţi, care otrăveau şi cele mai nevinovate fapte ale ducelui, răstălmăcindu-le sensul. Tata puse imediat capăt acestor tracasări ignobile, şi exilaţii din Twickenham îi rămaseră cu atât mai recunoscători cu cât el descrise exact comportarea lor dreaptă şi cinstită, deschizându-le astfel porţile Franţei, unde abia aşteptau să se reîntoarcă.

Într-o zi, unul dintre agenţii retribuiţi de poliţia franceză, veni să-i spună tatălui meu că în sfârşit, ducele de Orléans se demascase; că la Twickenham se tipăreau proclamaţii răzvrătitoare împotriva guvernului şi că baloturile cu acele proclamaţii erau gata să fie expediate în Franţa. Spionul îl asigură pe tata că-i poate aduce oricând o asemenea proclamaţie.

— Ei bine, îi răspunse tata, adu-mi – nu zic o proclamaţie, ci o publicaţie mult mai puţin gravă, ieşită din tiparniţa de la Twickenham şi-ţi dau pe loc o sută de guinee!

Spionul, cum era şi de aşteptat, n-a mai venit.

În duminica următoare, ducându-ne, seara, să-i facem o vizită ducesei de Orléans, am găsit toată familia strânsă în jurul mesei, scriind o pagină de impresii. Ca să-i distreze pe copii, ducele cumpărase o mică tiparniţă portativă, de fapt o jucărie, cu care se amuzau duminica. Până atunci, tipăriseră câteva exemplare dintr-o fabulă cu vreo douăzeci de versuri,

scrisă de ducele de Montpensier în copilăria sa. Aceasta era deci tiparniţa clandestină, menită să răvăşească lumea!

Toate acele persecuţii prosteşti nu făceau decât să-l înfurie pe ducele de Orléans, cu atât mai mult cu cât Ludovic al XVIII-lea îl scârbise cu comportarea lui laşă, atât în ţară cât şi în străinătate. Aşa de pildă, la vestea debarcării lui Napoleon la Cannes, ducele de Orléans îl însoţise pe Monsieur la Lyon. Reîntors la Paris împreună cu acest prinţ, ducele plecase mai apoi singur, la Lille, unde pregătise – împreună cu mareşalul Mortier – apărarea oraşului. Când regele ajunse în acest oraş, ducele îl rugă să stabilească în acel loc, reşedinţa sa şi a guvernului. După câteva ezitări, regele consimţi, dându-şi cuvântul că, orice s-ar întâmpla, nu va părăsi pământul francez. Acestea au fost ultimele vorbe pe care Ludovic al XVIII-lea i le-a mai spus ducelui de Orléans, înainte ca acesta să se retragă în apartamentul pe care-l ocupa. După trei ceasuri, careva veni să-l scoale spunându-i că regele fugise în Belgia. Deci, în timp ce el îi făgăduia ducelui că nu va părăsi pământul Franţei, slugile îi şi pregăteau trăsura cu care urma să dea bir cu fugiţii! Furios că regele îşi bătuse astfel joc de el, îi trimise o scrisoare plină de reproşuri amare; apoi; mai trimise una mareşalului Mortier prin care îl dezlega de orice făgăduială. Nevrând să-l urmeze pe rege, se îmbarcă şi se reîntoarse în Anglia, lângă ai săi. Închirie o casă la Twickenham, sat unde mai locuise şi în prima sa emigraţie.

De îndată ce familia de Orléans se convinse că succesorul lui La Châtre nu avea de gând să calce pe urmele acestuia şi că nu avea a se teme de niciun fel de şicane din partea tatălui meu, între el şi duce se stabili cea mai deplină şi mai loială încredere, ducele ajungând să nu mai întreprindă nimic până ce nu se sfătuia cu tata. Împinse respectul faţă de Ludovic al XVIII-lea atât de departe, încât nu mai primea pe nimeni la Twickenham până ce nu-şi dădea consimţământul ambasadorul Franţei, şi toate demersurile pe care le făcu, de a se reîntoarce în ţară, le discută în prealabil, eu tata, până în cele mai mici amănunte. Spionajul căzu de la sine. Domnul Decazes îşi rechemă agenţii pe care fostul ambasador La Châtre îi convinsese că-i erau absolut necesari. Şi dacă tot am pornit pe panta adevărului, apoi atunci să mergem până la capăt şi să arătăm că domnul La Châtre nu voise să

renunţe la cei câţiva spioni care de fapt nu făceau nimic, de teamă să nu i se retragă fondurile secrete ce-i fuseseră alocate în acest scop. Mademoiselle a fost ultima de a cărei încredere s-a bucurat tata, dar când s-a hotărât să-i acorde această încredere, ea i-a fost dăruită pe deplin şi pentru totdeauna. În timpul acelor zile lungi, petrecute la ţară, am avut prilejul să-i apreciez spiritul distins şi francheţea caracterului. Devotamentul meu faţă de augusta cumnată a ducelui de Orléans sporea pe zi ce trecea.

Discuţiile cu ducele de Orléans cred că n-au fost niciodată mai sclipitoare, ca în acea epocă. Trecuse de vârsta la care o erudiţie profundă, poate părea unora uşor pedantă. Imparţialitatea firii sale, îl făcea să înţeleagă şi să accepte orice situaţie, vorbind despre acest lucru cu multă moderaţie. Bucuria lăuntrică îi potolea iritarea pe care i-o producea uneori situaţia sa politică; dacă stau să mă gândesc bine, cred că nu l-am văzut niciodată atât de mulţumit ca în micul salon din Twickenham, după mesele destul de sărăcăcioase pe care le luam adesea împreună. La rândul lor, prinţii care locuiau la Twickenham, n-aveau unde se duce la Londra, în rarele lor vizite în acest oraş, decât la ambasadă. Ducele de Chartres, deşi încă foarte tânăr[155], era un elev silitor dar care nu anunţa încă prin nimic nici spiritul viu, nici chipul fermecător de mai târziu. Era delicat şi puţin cam ars de soare, ca orice copil născut în sud. Surorile sale scăpaseră de această influenţă a soarelui din Palermo. Cea mai mare, căpătase încă din leagăn epitetul de „buna Louise”, pe care şi l-a justificat pe deplin mai târziu, mergând pe urmele admirabilei sale mame; era proaspătă, albă şi roză ca o floare şi avea o claie de păr lung şi bălai, ca aurul. Cea de a doua, brună şi mai neastâmpărată, era cel mai delicios copil pe care l-am văzut vreodată. Marie nu era atât de frumoasă ca Louise, dar poznele şi replicile ei erau atât de pline de haz şi de spirituale, încât o preferai fără să vrei, surorii sale.

Ducesa de Orléans tocmai născuse, la Twickenham, încă o fetiţă căreia toată lumea îi zicea „fata domnului de Osmond”,

155 E vorba de *Ferdinand-Philippe-Louis-Charles-Henri* (1810-1842), născut la Palermo, care în 1830 şi-a luat titlul de duce de Orléans.

pentru că tata, în calitate de ambasador, îi întocmise actul de naştere. Acest ultim prunc, completa familia. La Twickenham, toată lumea se străduia să le dea acestor copii o educaţie bună, încă din leagăn. Zău dacă am mai văzut undeva copii mai binecrescuţi şi mai puţin răsfăţaţi ca cei ai ducelui de Orléans.

Restul celor care locuiau la Twickenham erau: contesa de Vérac[156], născută Ventimiglia, doamnă de onoare a ducesei de Orléans încă de la Palermo, persoană minunată, devotată ducesei şi a cărei moarte a însemnat o grea pierdere pentru Palatul Regal; doamna de Montjoie, la fel de distinsă atât prin calităţile inimii cât şi ale spiritului şi care era atât de ataşată de Mademoiselle, încă din primii ani ai tinereţii, încât n-avea altă familie în afară de ea şi nici alte interese. Raoul de Montmorency[157] şi Camille de Sainte-Aldegonde, aghiotanţi ai ducelui de Orléans, îşi împărţeau timpul între Franţa şi Twickenham. Domnul Athalin locuia şi el tot la Twiekenham. Înainte de 1814, fusese ofiţer de ordonanţă al lui Napoleon. Ducele de Orléans, şi-l făcuse aghiotant, cu consimţământul regelui; dar în 1815, Athalin se reîntoarse lângă împărat scriindu-i ducelui o scrisoare foarte respectuoasă.

Cele „O sută de zile” o dată terminate, ducele de Orléans îi scrisese să vină îndărăt la el. Domnul Athalin profită de această indulgenţă care fu cât se poate de prost privită de Curtea din Tuileries, deşi omul s-a arătat mai târziu, de un devotament fără margini faţă de nobilul său protector. Guvernanta prinţeselor şi preceptorul ducelui de Chartres – domnul du Parc, om de mare merit – completau personalul ce trăia alături de această familie fericită, unde se ducea viaţa cea mai liniştită şi mai raţională.

Aş vrea să vorbesc în termeni la fel de onorabili şi despre

---

156 *Marie-Eustoquée de Ventimiglia*, soţia lui César de Saint-Georges, conte de Vérac, gentilom al Camerei regelui şi mare maestru al garderobei sale.

157 *Anne-Louis-Victor-Raoul, baron,* apoi *duce de Montmorency,* în 1846. Născut în 1790, a fost aghiotantul mareşalului Davout, şambelanul lui Napoleon în 1813, aghiotantul ducelui de Orléans în 1815 şi 1820. Unchiul său, Thibaut de Montmorency, murind într-un accident de trăsură, în 1818, ducele s-a însurat în 1821, cu văduva acestuia, născută de Harchie.

bietul duce de Bourbon[158]. Dar, dacă toate virtuţile familiale păreau a-şi fi ales domiciliul la Twickenham, toate cususurile păreau a sălăşlui împreună cu el, pe o străduţă urâtă din Londra, unde închinase un apartament mizerabil. Nu-l slujea decât un singur servitor şi n-avea nici măcar o trăsură. Tata primise poruncă să-l determine să renunţe la acest gen de viaţă, dar nu reuşise. După trista sa apariţie în Vandeea, se îmbarcase pe un vas şi – în timpul celor „O sută de zile" – se stabilise la Londra. Prinţul de Condé[159] îl chemase lângă el, punându-i la dispoziţie oricâţi bani ar fi vrut. Dar ducele de Bourbon se încăpăţâna să ducă aceeaşi existenţă mizeră. Mânca de obicei câteva cotlete într-o dugheană – *„Chop house*" –, căci nici într-un caz dărăpănătura aceea nu putea fi numită restaurant, se ducea, pe rând, la câte unul dintre teatre, aştepta – plimbându-se pe sub porticuri – să vină ceasul când preţul biletului scădea la jumătate, intra în sală şi ieşea la sfârşitul spectacolului, împreună cu una sau două femei de moravuri uşoare pe care le schimba zilnic şi care-l târau după ele în vreo tavernă, asociind astfel deşănţării, zgârcenia. Uneori îl mai însoţea şi lordul William Gordon în astfel de escapade, dar de cele mai multe ori se ducea singur. Se încăpăţâna să rămână în Anglia numai pentru a se bucura de această viaţă „onorabilă" şi nicio rugăminte nu-l putu determina să plece, nici măcar pentru a fi de faţă la ultimele clipe de viaţă ale tatălui său. Prinţesa – sora lui – refuza şi ea se înapoieze în Franţa, dar din cu totul alte motive: şi anume din pricina urii sale faţă de Concordat. Aveam o veneraţie deosebită pentru acea tânără Louise de Condé[160], care deplângea, la picioarele altarului, greşelile

158 *Louis-Henri-Joseph, duce de Bourbon* (1756-1830), tatăl ducelui ele Enghien.

159 *Louis-Joseph de Bourbon, prinţ de Condé* (1736-1818). A luptat în Războiul de şapte ani, a fost guvernator în Bourgogne, iar după ce a cucerit Bastilia, a emigrat. După dizolvarea micii sale armate, în 1801, a plecat în Anglia şi nu s-a înapoiat în Frianţa decât în 1814. A fost mare maestru al Casei Regale şi colonel general al infanteriei franceze.

160 *Domnişoara de Condé, Louise-Adélaïde de Bourbon* (1757-1824), stareţă la Remiremont în 1786. În 1802, o găsim călugăriţă în Polonia; după moartea ducelui de Enghien, se reîntoarce în

săvârşite de patria sa. Dar numai atât. În rest, aş fi putut scrie un adevărat roman despre ea, cu condiţia să mă fac că nu observ că eroina era o fiinţă comună, vulgară, ignorantă, banală în gândurile, sentimentele, faptele, vorbele şi persoana sa. Erai tentat să-i plângi de milă bunului Dumnezeu, care era tot timpul sâcâit de tânăra de Condé; căci îi solicita ajutorul în cele mai caraghioase şi puerile situaţii. Am auzit-o rugându-se cu ardoare, Domnului, ca să găsească un ghem de lină, căzut sub un scaun; eu alte cuvinte, era caricatura unei călugăriţe de comedie. Tata a fost obligat să se poarte aproape violent cu ea pentru a o determina să se înapoieze în Franţa.

Capitolul V

Lordul Castlereagh. Lady Castlereagh. Cray Farm. Devotamentul lady-ei Castlereagh faţă de soţul ei. Accident şi prudenţă. Supeu la lady Castlereagh. Invitaţie la ţară, la lady Liverpool. Toaleta mea, la Curtea reginei. Botezul micei prinţese de Orléans. Prinţesa de Talleyrand. Ea consimte să se despartă de prinţul, de Talleyrand. Contesa de Périgord. Ducesa de Courlande. Prinţesa Tyszkiewicz. Căsătoria lui Jules de Polignac.

V-am mai spus, că nu cunoşteam în amănunt treburile tatălui meu. N-am ştiut decât ceea ce ştia toată lumea şi cea ce putea fi povestit. În fiecare săptămână, tata primea doi curieri de la Paris întotdeauna aducându-i şi o lungă scrisoare personală din partea ducelui de Richelieu. Tata îi răspundea la rându-i direct, aşa că birourile şi legaţia nu erau la curent cu fondul negocierilor al căror scop totuşi era clar pentru toată lumea. Căci se străduia să obţină o oarecare uşurare în ceea ce privea opresiunea bietei noastre ţări. Inima ministrului şi a ambasadorului băteau la unison, căci îşi consacraseră întreaga lor viaţă acestui lucru.

Lordul Castlereagh era un om de afaceri, plin de spirit, de capacitate, de talent, dar fără alte haruri. Cunoştea perfect

---

Franţa unde, în 1815, întemeiază mănăstirea benedictinelor din Temple.

oamenii şi lucrurile din ţara sa, căci se ocupase de afaceri de la douăzeci de ani. Dar habar n-avea de interesele şi de raporturile dintre puterile europene. Când, în 1813, o misiune încredinţată lui Pozzo[161], îl aduse la cartierul general al suveranilor aliaţi, el ştia doar că blocusul ameninţa Anglia, că trebuia să combată ideea de a se pune în practică un asemenea plan sau cel puţin de a-l întârzia cât mai mult cu putinţă şi că Austria trebuia să fie aliata firească a Angliei. Nici nu-i trebuia mai mult abilului prinţ de Metternich ca să pună mina pe el. Lordul Castlereagh[162] a fost una dintre primele mediocrităţi atotputernice asupra căruia Metternich şi-a exercitat pe deplin dominaţia.

Întotdeauna şi în toate epocile afacerile interne s-au făcut numai de către englezi şi numai la Londra; când era însă vorba de afacerile externe, Downing Street se afla sub supravegherea Cancelariei din Viena, dar cred că această situaţie n-a durat decât atâta cât a trăit lordul Castlereagh. Când l-am cunoscut eu, încă nu dădea semne de fatala maladie ereditară care l-a împins la sinucidere. Era, dimpotrivă, deosebit de calm şi de plăcut, discutând cu competenţă, despre interesele englezilor, dar fără patimă şi întotdeauna în mod perfect *gentlemanlike.* Vorbea destul de prost franţuzeşte. Una dintre frazele lui obişnuite, era: „Dragă domnule ambasador, să încheiem discuţia în mod amiabil”; dar, dacă cuvântul era departe de a fi corect, sentimentul care i-l inspirase era sincer. Castlereagh avea o deosebită consideraţie faţă de caracterul loial al ducelui de

---

161 După dezastruoasa bătălie de la Leipzig, generalul Pozzo a fost trimis la Londra (în noiembrie 1813) de suveranii aliaţi ai Austriei, Prusiei şi Rusiei pentru a examina, de comun acord cu Anglia, ce atitudine să adopte faţă de Napoleon. Pozzo – care urmărea distrugerea lui Bonaparte – a determinat guvernul englez să trimită pe continent pe ministrul afacerilor externe, lordul Castlereagh, singurul în măsură să pună punctul pe i. Pozzo conta să-şi facă din el un aliat în ura pe care o nutrea faţă de Napoleon. Dar planul său a eşuat din pricina influenţei pe care a exercitat-o Metternich asupra lui Castlereagh.

162 Lordul Castlereagh se însurase în vara anului 1794, cu lady Emilie-Anne Hobart, fiica cea mai mică şi comoştenitoare împreună cu John Hobart, cel de al doilea conte de Buckinghamshire.

Richelieu şi încrederea pe care i-o inspira i-a facilitat multe din negocierile din acea epocă de tristă memorie. Când o cunoscusem prima oară pe lady Castlereagh, mi se păruse destul de frumoasă; acum devenise o femeie solidă şi foarte grasă; îşi pierduse toată distincţia, dar mai păstrase câteva urme din frumuseţea de odinioară. Nu era prea deşteaptă, în schimb era foarte binevoitoare şi de o mare politeţe, dar lipsită de uzanţele societăţii înalte. La Congresul de la Viena, îi venise ideea să-şi împodobească coafura cu toate decoraţiile şi ordinele de aur şi de diamante ale soţului ei, punându-şi pe frunte, în chip de panglică, Ordinul jartierei. Ridicolul acestei exhibiţii o făcuse să renunţe la asemenea podoabe, dar dughenile – care se înmulţiseră ca ciupercile – îi furnizau suficiente zorzoane care mai de care mai ţipătoare, menite să-i satisfacă prostul gust, care era totuşi dominat de unele preferinţe campestre: flori, păsări, câini şi animale de toate felurile. Nu se simţea nicăieri mai fericită decât la *„Cray*" unde lordul Castlereagh avea o adevărată casă de preot de ţară. Coborai din trăsură în faţa unei mici bariere apoi, printre două straturi de flori obişnuite, ajungeai în faţa unei case cu trei odăi: una slujea de salon şi de cabinet, alta de sufragerie, iar cea mai mică, de cabinet de toaletă. La primul etaj, se aflau trei dormitoare: unul aparţinea celor doi Castlereagh, celelalte două erau oferite oaspeţilor, printre care s-au numărat şi câţiva ambasadori. Tata a rămas de multe ori la *„Cray farm",* şi chiar pentru mai multe zile. Lady Castlereagh avusese bunul simţ ca, la ţară, să renunţe la cameriste. O vedeai adesea, într-o rochie de muselină, cu o pălărie mare de pai, pe cap, cu un şorţ dinainte şi cu o foarfecă în mână, tăind flori. În spatele acestei case, care avea o intrare atât de modestă, dar care era aşezată într-un ţinut minunat unde se bucura de o vedere nemaipomenit de frumoasă, se afla un loc îngrădit, foarte mare, plin de plante dintre cele mai rare, o curte pentru animale şi una pentru coteţe care, împreună cu serele, îi ocupa stăpânei casei, aproape tot timpul liber. Doamna nu se îndepărta niciodată de bărbatul ei. Când lordul lucra, ea stătea pe fotoliu, la doi paşi de el. Îl urma pretutindeni, fie la oraş, fie la ţară. Îl însoţise în toate călătoriile. Dar niciodată nu-l deranja şi nu-l contrazicea,

indiferent ce-ar fi făcut, sau ar fi spus. Îşi petrecea nopţile alături de el, îndurând frigul, foamea, oboseala, paturile incomode, fără să se plângă, şi fără să dea impresia că suferă din aceste pricini. În sfârşit, proceda în aşa fel, încât să-şi incomodeze cât mai puţin cu putinţă, bărbatul, cu persoana ei, ca să nu pară că vrea să se impună. Zic „să nu pară”, pentru că unii dintre prietenii lor aveau impresia că de fapt în casa familiei Castlereagh găina era cea care cânta şi nu cocoşul. Şi totuşi, bărbatul ei, nu ridicase niciodată, nici cea mai mică obiecţiune împotriva acestei companii. Să fi descoperit oare această soţie devotată vreunul din semnele cumplitei boli pe care acea moarte înfricoşătoare o dezvăluise lumii? Voia să fie tot timpul lângă el pentru a-l supraveghea şi a atenua efectele bolii? Mai târziu, m-am gândit de multe ori la acest lucru. Ar fi fost într-adevăr, o explicaţie onorabilă a acestei prezenţe perseverente care părea uneori cam ridicolă şi de care ne şi băteam joc din când în când orice-ar fi fost, niciodată lady Castlereagh nu-şi părăsea soţul nici măcar pentru un ceas şi cu toate astea nimeni n-o putea acuza că ar fi încercat să exercite vreo influenţă politică asupra lui.

Am fost de altfel, martora unei întâmplări în care această doamnă a dat dovadă demult caracter. Printre alţi câini, avea şi un buldog, care s-a năpustit într-o zi asupra unui mic *épagneul,* pe care l-ar fi sfâşiat dacă lordul Castlereagh n-ar fi intervenit. Dar, din nefericire, buldogul – furios – l-a muşcat rău pe stăpân, de picior şi mai ales de mână. A trebuit să intervină mai multe persoane ca să-l poată scoate pe lord din gura câinelui care spumega de furie. Imediat şi-a făcut apariţia şi lady Castlereagh. Primul lucru pe care l-a făcut a fost să mângâie câinele, ca să-l calmeze. Lumea zicea că ar fi turbat. Dar lady Castlereagh se prefăcu a nu auzi nimic. Buldogul nu mai părăsi odaia lordului, care suferea cumplit din pricina muşcăturilor. Până şi cei mai indiferenţi se indignară văzând că lady Castlereagh continua să mai mângâie un animal atât de primejdios. Dar ei nu-i păsă şi continuă să ţină câinele în odaia soţului ei, străduindu-se să apropie animalul domesticit de stăpânul pe care-l speriase groaznic. Abia după patru luni, după ce lordul Castlereagh se vindecă şi de spaimă şi de răni, ea se debarasă de câinele pe

care până atunci îl cocoloşise şi-l mângâiase.

Lady Castlereagh nu era o persoană nemaipomenită, dar în schimb, avea foarte mult bun-simţ. La Londra, oferea întotdeauna câte un supeu, sâmbătă seara, după spectacolul de la Operă. Îşi alesese acea zi pentru că nu-i plăcea să aştepte, pentru că a doua zi era duminică şi pentru că cortina căzând fix la miezul nopţii, lumea venea imediat la ea, lucru ce nu s-ar fi întâmplat într-o altă zi a săptămânii. Acele supeuri ale lady-ei Castlereagh, la care nu venea tot atât de multă lume ca la banchete erau destul de plăcute. Corpul diplomatic era admis de la sine, la fel ca şi membrii guvernului. Ceilalţi, erau invitaţi prin viu grai.

Printre lucrurile care se schimbaseră sau pe care poate că le uitasem eu în timpul absenţei din Anglia, erau şi rochiile pe care le purtau doamnele, când se aflau la ţară. Aveam să simt această lipsă de memorie, pe propria mea piele. În tinereţe, fusesem foarte bună prietenă cu lady Liverpool. Într-o zi, mă pofti la masă, la câteva mile de Londra, unde lordul Liverpool[163] avea o casă destul de modestă, deşi mult mai arătoasă decât acea *„Cray farm”,* a colegului său Castlereagh.

Mă rugă să vin devreme ca să-mi arate grădina şi ca să petrec o zi întreagă, la ţară. M-am dus împreună cu tatăl meu. Dar cum fusese reţinut de nişte treburi urgente, n-am ajuns decât la cinci şi jumătate. Lady Liverpool ne certă că întârziasem, apoi ne arătă grădina, serele, straturile cu legume, ograda, curtea de păsări, cocina porcilor, toate destul de prost îngrijite. În sfârşit, sosi de la Londra şi lordul Liverpool. L-am lăsat de vorbă cu tata, iar noi ne-am îndreptat către casă. Eram îmbrăcată – îmi aduc aminte ca acum – într-o redingotă de postav din Tours, albă şi împodobită cu un rujuleţ de jur-împrejur. Pe cap, purtam o pălărie de pai de orez, cu flori şi mă credeam grozav de

163 *Robert Banks Jenkinson,* mai întîi baron Hawkesburg, apoi conte de Liverpool (1770-1828). Director al Monetăriei; după pacea de la Amiens a ajuns ministru de externe. A fost însurat de două ori: prima oară, în 1795, cu lady Théodosia Hervey, fata contelui Bristol, despre care vorbeşte în cartea de faţă Adèle de Boigne. În 1822, s-a recăsătorit cu miss Chester, fiica lui Charles Chester şi nepoata lordului Bagot.

elegantă şi de frumoasă. Intrând în casă, lady Liverpool îmi apuse:

— Vino în odaia mea să-ţi scoţi redingota şi pălăria. Ţi-ai adus camerista sau vrei să ţi-o pun la dispoziţie pe a mea?

L-am răspuns, destul de încurcată, că nu mă gândisem că trebuia să-mi schimb rochia.

— Ei, nu face nimic, răspunse ea. Uite, ia o carte şi uită-te prin ea, până ce mă schimb eu!

Abia am apucat să rămân singură că am şi auzit sosind o trăsură, apoi am văzut-o imediat pe lady Mulgrave, într-o rochie de satin, pieptănată frumos şi împodobită cu pene şi cu bijuterii; apoi apăru miss Jenkinson, nepoata stăpânei casei, îmbrăcată şi ea într-o rochie de mătase, cu pantofi albi şi eu o cunună de flori, în păr; pe urmă, se ivi însăşi stăpâna casei, îmbrăcată nu mai ştiu cu ce, dar împodobită cu un văl, ca Ifigenia, prins cu o diademă de aur, bătută în pietre scumpe. Simţeam cum se cufundă pământul cu mine, de ruşine. La un moment dat, am crezut că era vorba de vreun mare dineu diplomatic şi că vom vedea sosind, rând pe rând, toate elegantele Londrei. Dar când colo, n-am fost la masă decât opt persoane, dintre care cinci, de-ale casei. Nu mai erau aşteptaţi alţi musafiri. Dar eu uitasem că era obiceiul să te îmbraci pentru masa de seară, la fel cum te-ai fi îmbrăcat dacă te-ai fi dus la o serată, la Londra. M-am învăţat minte şi nu m-am mai dus nici într-o zi, la ţară. Înainte de şapte şi jumătate seara, îmbrăcată în rochie de oraş.

Şi fiindcă tot sunt la capitolul toaletelor, aş vrea să vă vorbesc despre cea cu care am fost la Curte. S-ar putea ca peste douăzeci de ani moda să revină şi să mi se pară la fel de ciudată ca şi prima oară, când am purtat-o. Să încep cu capul. Coafura mi-era împodobită cu nelipsitul panaş pe care-l obţinusem cu mare greutate, de la un negustor de pene scumpe, unul Carberry, pe atunci la modă, care-mi făcu un panaş din şapte pene mari, minimum ce putea fi admis. Panaşele modeste aveau între douăsprezece şi cincisprezece pene, iar cele bogate până la douăzeci şi cinici. Deasupra panaşului (aceasta era denumirea tehnică a podoabei de pene) purtam o ghirlandă de trandafiri albi, iar sub ea, un şirag de perle. Câteva agrafe, un pieptăn cu diamante şi câţiva zulufi blonzi, îmi completau coafura. Acest amestec de

pene, de flori, de bijuterii şi de zulufi blonzi, şocau grozav, în acea epocă gustul nostru, al francezilor, care rămăsesem la vechile costume greceşti. Dar asta încă nu era nimic. Partea de sus a rochiei, era cam ca la cele de toate zilele. După ce corsajul mi-a fost deci bine ajustat pe trup, mi-au trecut peste cap, un coş enorm, făcut din trei cercuri care se prindea de talie cu ace de siguranţă. Coşul era făcut din pânză scrobită şi pus pe nişte balene care-i dădeau o formă foarte amplă, în faţă şi în spate, şi foarte strâmtă, în părţi. Al meu avea, peste o fustă de satin, o a doua fustă de ţiul împodobită cu un mare volan din dantelă de argint. O a treia fustă, puţin mai scurtă, din ţiul cu lame de argint, împodobită cu o ghirlandă de flori, era prinsă din loc în loc, ca o draperie, aşa încât ghirlanda de flori tăia pieziş, tot coşul. Buzunarele erau garnisite cu dantelă de argint şi împodobite cu câte un buchet mare de flori. Ghirlanda, buchetele, fustele umflate, toate mă făceau să cred că ies dintr-un coş mare cu flori. În rest, eram împodobită cu toate bijuteriile pe care le aveam. Poala rochiei de satin alb, garnisită cu argint, era festonată şi nu atingea partea de jos a fustei de dedesubt căci aşa era eticheta. Numai regina avea rochie cu trenă; prinţesele aveau dreptul să poarte rochiile până la pământ. Când am văzut fustele imense şi apretate ale acelor toalete, nu ştiam dacă să râd cu hohote de enormitatea lor, sau să fiu necăjită că mă împopoţonasem într-un mod atât de ridicol. Trebuie să mărturisesc că abia când recepţia s-a terminat m-am simţit la largul meu şică acea rochie mi s-a părut cumplit de ridicolă. Fiind împreună cu mama, ne-am bucurat de privilegii diplomatice; pe scară, am urcat pe partea rezervată somităţilor. Căci ampla scară de la Palat fusese împărţită în două, printr-o balustradă. Pe prima parte urcam noi, fără nicio înghesuială; pe cea de a doua, vedeam o sumedenie de lorzi şi de ladys, înghiontindu-se, înăbuşindu-se şi călcându-se pe picioare, unii pe alţii, cu o furie de care numai poporul englez e în stare. Mă gândeam cât de mult ar fi displăcut francezilor o asemenea „distincţie”. Sus, în capul scării, deosebirea dintre invitaţi era ceva mai discretă: persoanele de vază erau poftite într-o sală aparte. Ele erau primele admise, în salonul reginei. Acesteia i se pregătise un fotoliu special, aşezat pe un fel de estradă; aşa cum stătea pe acel

fotoliu înalt, sprijinită între perne, aveai impresia că stă în picioare. Cu figura ei ciudată, regina părea o mică statuetă chinezească, deşi îşi strunea Curtea, cu o mână de fier. Conformându-se etichetei, prinţesele şedeau de o parte şi de alta a reginei. În absenţa prinţesei Charlotte, fata cea mare, locul ei era ocupat de ducesa de York. Prinţul regent stătea în picioare, vizavi de regină, înconjurat de fraţii săi şi de toţi ai casei, înaintase ca sa vorbească cu doamnele, după ce acestea treceau prin faţa reginei. Ambasadoarele aveau sau îşi arogau dreptul (căci contesa de Liéven fusese acuzată de o astfel de uzurpare) de a o lua înaintea prinţeselor, după ce o salutaseră pe regină şi de a participa şi la restul recepţiei. Am fost încântată să profit de acest drept, ca să văd pe îndelete, defilând toată acea strălucită şi bogată procesiune. Cum în acea epocă, regina nu primea decât o dată sau de două ori pe an, la aceste recepţii venea o mulţime de lume, iar prezentările erau foarte numeroase. Cred că nicăieri frumuseţea englezoaicelor nu era mai avantajată. Lumina puternică ce pătrundea prin cele două ferestre imense, în faţa cărora se opreau, le punea în valoare tenul curat, îmbujorat de căldură şi de emoţie. Fetele, de optsprezece ani, adăugau strălucirii şi prospeţimii chipului, timiditatea debutului în societate care nu se confunda câtuşi de puţin cu stângăcia; mamele lor, în număr foarte mare, îşi păstrau şi ele prospeţimea tenului pe care climatul Angliei o întreţine mai mult decât oricare altul. Chiar când erau urâte, făceau faţă situaţiei cu o demnitate fără pereche. Căci erau şi unele de o urâţenie într-adevăr catastrofală. Dar în mare, zău dacă am văzut o mulţime de oameni, atât de frumoasă, femei şi bărbaţi, strânsă laolaltă. Acele rochii caraghioase, care nu le îngăduia celor frumoase să-şi arate graţiile, le avantajau în schimb, pe cele urâte. După moartea bătrânei regine Charlotte, moda coşurilor acelora înfiorătoare, a căzut imediat, englezoaicele adoptând moda de la Curtea Franţei, din timpul Restauraţiei.

Eu fusesem prezentată reginei, după ce mă măritasem, dar în alt Palat şi cu altă formă de protocol. De altfel, în acea epocă, eram mult prea ocupată de propria mea persoană, aşa că n-aveam când remarca alte femei despre care nu-mi mai aduc decât vag aminte. Ştiu atâta că dimineaţa pe care

am petrecut-o în 1816, la Buckingham House, m-a amuzat copios.

Botezul micei prinţese de Orléans, a prilejuit, la Twickenham, o adevărată serbare, evident atâta cât îngăduia un asemenea loc. Naş era împăratul Austriei, reprezentat de ambasadorul său, prinţul Paul Esterhazy. Ducele de Orléans oferi o masă la care luară parte prinţul regent, ducele şi ducesa de York, ducii de Kent[164] şi de Glocester[165]. Regina bătrână, veni împreună cu prinţesele, din Frogomore, ca să-i facă ducelui o vizită. Am fost foarte bucuroasă s-o revăd pe prinţesa Charlotte; prinţul Leopold sosi singur, scuzându-şi soţia care pretextase că era foarte răcită. Adevărul e că simţea o silă imensă faţă de bunica şi de mătuşile ei. De altfel i-a şi mărturisit acest lucru, mai târziu, ducesei de Orléans pe care o iubea foarte mult şi pe care venea s-o vadă destul de des, la Twickenham, unde eu n-am avut însă norocul s-o întâlnesc niciodată.

Cred că vă daţi seama că ziua botezului a fost o zi grea şi obositoare. Toată acea adunătură de prinţi într-o modestă căsuţă burgheză, parcă ne stătea pe cap, tuturora. Toată lumea a oftat uşurată când ultima trăsură a dus cu sine ultima alteţă regală şi ultima excelenţă şi când – după spusele ducesei de Orléans – am rămas, în sfârşit, între noi.

În afară de afacerile de Stat, tatăl meu mai fusese rugat să limpezească şi o problemă particulară. Prinţul de Talleyrand îl implorase să intervină pe lângă soţia sa şi s-o determine să fie rezonabilă. Aceasta se refugiase în Anglia în timpul celor „O sută de zile”, iar după aceea, el îi interzisese să se reîntoarcă, sub diverse pretexte. Adevărul era că domnul de Talleyrand, îndrăgostit ca un puştan de optsprezece ani, de nepoata sa, contesa Edmond de Périgord[166], ar fi fost

---

164 *Eduard-Augustus, duce de Kent* (1767-1820), al patrulea fiu al lui George al III-lea şi al reginei Charlotte. A fost tatăl reginei Victoria a Angliei.

165 *Wilhelm-Frederic, duce de Glocester* (1776-1834), fiul unuia dintre fraţii regelui George al III-lea; s-a însurat cu verişoara sa, prinţesa Maria, fiica regelui – unchiul său – şi a reginei Charlotte.

166 *Dorothée de Courlande, ducesă de Talleyrand-Périgord, prinţesă de Sagan, ducesă de Dino* (1792-1862), fiica ducelui Pierre de Courlande, măritată cu Edmond de Périgord, nepotul

stingherit de prezenţa soţiei sale. Vă daţi seama că nu era să-i facă această mărturisire tatălui meu şi că invoca tot felul de motive. Totuşi această însărcinare îi era foarte neplăcută părintelui meu. Numai că până la urmă, ea se dovedi a fi mult mai facilă decât se aştepta. Doamna de Talleyrand, în ciuda prostiei sale, avea mult bun-simţ şi o cunoaştere a lumii care o făcuseră să-şi dea seama că disensiunile dintre ea şi bărbatul ei, n-ar face altceva decât să amuze copios publicul. Doamna Edmond, stând în casa ei, ar fi fost sub demnitatea sa s-o alunge, fapt care de altfel nici nu s-ar fi putut realiza fără unele scene violente. Luă deci hotărârea să se stabilească vara, la una din casele pe care domnul de Talleyrand le avea în Belgia, undeva, la ţară, şi să-şi petreacă iernile la Bruxelles. Nu s-a reîntors la Paris decât peste câţiva ani, când despărţirea, practic, se produsese, fără însă ca cineva să bage de seamă. S-a arătat a fi foarte înţelegătoare, foarte potolită şi deloc lacomă în tranzacţiile care au urmat şi în care şi-a jucat, cu nobleţe, rolul, până la capăt. La un moment dat, i-a spus mamei, aceste cuvinte demne de reţinut:

— Sunt vinovată că am cedat. În faţa unui fals amor-propriu. Ştiam ce-i poate pielea doamnei de Edmond, încă de la Viena. Dar, din mândrie, n-am vrut să mă amestec. Această susceptibilitate m-a împiedicat mai apoi să mă reîntorc la Paris, după ce reîntoarcerea împăratului din insula Elba mă obligase să părăsesc Franţa. Cum îmi cunosc foarte bine bărbatul, ’ ştiu că m-ar fi primit acasă şi încă destul de frumos. Ba pun rămăşag, că ar fi fost chiar încântat. Ştiu perfect de bine acest lucru, dar mi-a fost silă de femeia aceea. Am cedat deci în faţa acelui sentiment profund de silă şi rău am făcut. Am greşit când am socotit că bărbatul meu era mult prea slab ca să fie în stare să mă alunge. N-am ţinut seama de curajul pe care-l au de obicei, poltronii, în absenţa ta. Da, am făcut o greşeală! Acum nu-mi mai rămâne decât să trag ponoasele şi să nu-mi agravez situaţia înrăindu-l împotriva mea. M-am supus la tot ce mi-a cerut şi a văzut că sunt dispusă să evit orice situaţie care ar putea isca un scandal.

---

prinţului de Talleyrand.

Doamna de Talleyrand şi-a ţinut, cu străşnicie, cuvântul. Blândeţea de nesperat a acestei doamne, l-a făcut pe domnul de Talleyrand să treacă prin chinurile iadului, cu atât mai mult cu cât doamna de Edmond se îndrăgostise pătimaş de un austriac, contele de Clam şi, în timp ce soţia legitimă îi lăsa rivalei casa din strada Saint-Florentin, amanta fugea cu austriacul. Domnul de Talleyrand era înnebunit. Pe de altă parte, era sâcâit de deznădejdea ducesei de Courlande, mama contesei Edmond, care murea de gelozie fiindcă Talleyrand se îndrăgostise de fiică-sa. În acelaşi timp, prinţesa Tyszkiewivz, îndrăgostită şi ea, în aceeaşi măsură de domnul de Talleyrand, se străduia din răsputeri să-l consoleze, făcându-i o curte asiduă, până când uitarea sau poate vârsta i-o scoaseră complet din minte pe mlădioasa doamnă Edmond, rămânând alături de cea care-l consolase când fusese atât de nefericit.

În vremea asta, Jules de Polignac petrecu o mare parte din vara acelui an, în Anglia. Fusese reţinut în acea ţară pentru a-şi perfecta contractul de căsătorie cu o scoţiană pe care o cunoscuse la Paris. Cu toate că purta frumosul nume de Campbell, era totuşi un copil din flori, dar enorm de bogată şi deosebit de frumoasă. Sora ei se măritase cu domnul Macdonald. Domnişoara Campbell fusese logodită cu un tânăr ofiţer ucis în bătălia de la Waterloo. În iarna următoare, fata venise la Paris ca să se distreze şi să-şi mai uite durerea. Aşa îl întâlnise pe Polignac care-i plăcuse şi care-i ceruse mâna. Ea acceptase, dar acest lucru nu era de ajuns. Miss Campbell era protestantă. O asemenea căsătorie ar fi stânjenit viitorul lui Polignac; trebuia deci s-o convingă să devină catolică. Pentru a o determina să renunţe la protestantism şi a-şi însuşi dogmele catolice, Polignac venise la Londra. Stătea la noi, la ambasadă, unde şi mânca zilnic. Evenimentele nu-i modificaseră câtuşi de puţin opiniile, atâta doar că vorbea mai puţin şi mai măsurat decât cu un an în urmă. Căsătoria civilă avu loc în salonul tatei. Pe urmă, ne-am dus la capela catolică, apoi la biserica protestantă. În Anglia era absolut necesar să te căsătoreşti la biserică pentru că nu există alte registre de stare civilă decât cele ţinute de parohi. Cred, de altfel, că miss Campbell nu şi-a schimbat religia, făcându-l pe bietul Jules să plătească scump

sacrificiul pe care i l-a impus. Căci zău dacă am văzut pe pământul ăsta o fată mai posacă, mai bizară şi mai nepoliticoasă. A murit de piept, la trei ani după ce s-a măritat, lăsând în urmă doi copii care se pare că moşteniseră sănătatea şubredă a mamei lor, ca de altfel şi averea. Pe Jules nu-l interesase deloc averea soţiei sale, fapt care-i făcuse pe cei din familia Macdonald să-l laude grozav. A fost, cred, cel mai bun şi mai grijuliu dintre soţi, cu posaca lui nevastă. Omul închis în sine, e întotdeauna politicos şi se comportă admirabil.

Capitolul VI

Ordonanţa care casează Camera. Reflecţiile vicontesei de Vaudreuil în legătură cu acest lucru. Negocierile cu miniştrii englezi. Opoziţia ducelui de Wellington. Reîntoarcerea mea la Paris. Broşura lui Guizot. Regretele unei femei din partidul ultraregalist. Ghearele regaliştilor. Licenţierea corpurilor de gardă din casa regală. Colonelul Pothier şi domnul Girardin. Cvasi-regaliştii. Serată la doamna Duras. Coteria denumită „Castelul”. Chateaubriand vrea să părăsească Parisul. Vinde Val-du-Loup vicontelui de Montmorency. Vorbele spuse de prinţul de Poix, lui Decazes.

Ordonanţa din 5 septembrie care casa „Camera de negăsit”, din 1815, ne-a pricinuit mult mai multă bucurie decât surpriză. Exagerările sale furibunde erau incompatibile cu cârmuirea moderată a lui Ludovic al XVIII-lea. Partidul emigrant, care-şi mai păstrase câţiva reprezentanţi în Anglia, avu adevărate accese de turbare. Nu mă pot abţine să nu povestesc o discuţie care a avut loc între tata şi vicontesa de Vaudreuil [167] (sora ducelui de Caraman), doamnă de onoare a

167 *Victoire-Pauline de Riquer de Caraman* (1764-1834), măritată în 1781 cu Jean-Louis, viconte de Vaudreuil ce aparţinea străvechii familii de Vaudreuil care a furnizat miniştri Canadei şi Luisianei. În timpul Revoluţiei, întreaga familie Vaudreuil a emigrat. Ruinată de evenimentele din San-Domingo, unde îşi avea averea, suportă cu multă demnitate privaţiunile impuse de exil. Contele de Vaudreuil, văr cu precedentul, a fost confidentul şi prietenul contelui de Artois.

ducesei de Anigouleme. Vicontesa se afla, în acea epocă, într-o călătorie la Londra. Sosi, tremurând de mânie şi de tulburare, la ambasadă. După ce primi confirmarea acelei veşti de necrezut casarea Camerei – se adresă tatălui meu:

— Vă plâng într-adevăr, domnule de Osmond, pentru că vă aflaţi într-o situaţie groaznică!

— De ce, doamnă?

— Cum puteţi anunţa aici un asemenea eveniment? Să casezi o Cameră! Englezii nu vor crede niciodată că e cu putinţă un asemenea lucru!

Tata îi afirmă că nimic nu era mai obişnuit, în Anglia, ca un astfel de eveniment, şi că englezii nu se vor mira câtuşi de puţin.

— Fiţi, cel puţin, de acord cu mine că, dacă se casa Parlamentul, guvernul ar fi avut măcar bunul simţ să facă alegeri şi să convoace un altul!

Iată deci cam care era educaţia noastră de la Palat, în ceea ce priveşte guvernele reprezentative. Doamna de Vaudreuil trecea drept o femeie de spirit şi exercita o oarecare influenţă asupra ducesei de Angoulême. Ea era una dintre favoritele abatelui Latil.[168]

Nu-mi mai aduc aminte – chiar dacă am ştiut – cum au decurs negocierile cu Cabinetele Sfintei Alianţe. Ştiu doar că erau pe punctul de a se înţelege că ocupaţia teritoriului nostru putea fi scurtată dacă plăteam mai repede daunele de război, numai că realizarea acestui lucru era extrem de dificilă. Ducele de Wellington nu era de acord să vadă scăzând armata de ocupaţie, deşi recunoştea că întreţinerea acestei armate zdrobea ţara şi făcea foarte dificilă rambursarea cheltuielilor de război, cerute de marile puteri, înainte de a consimţi la evacuarea completă a Franţei. După. Spusele ducelui de Wellington, armata de ocupaţie abia dacă era suficientă pentru ca marile puteri ce ocupau Franţa să fie respectate. În zadar i se tot explica ducelui că armata impunea mai ales prin forţa ei morală şi că, o diminuare numerică, potolind spiritele şi dovedind intenţia de a elibera

168 *Jean-Baptiste-Marie-Anne-Antoine Latil* (1761-1859); preot apoi episcop *in partibus* de Amyclée, apoi episcop de Chartres şi pair al Franţei; este făcut arhiepiscop de Reims de către Carol al X-lea. În 1826 este numit cardinal.

pământul Franţei, ar asigura mult mai bine siguranţa oştilor împotriva răuvoitorilor ţării care nu vor putea în niciun caz pătrunde cu noi batalioane. Ducele nu voia să admită aceste argumente la care ministrul englez se arăta mai puţin recalcitrant. De altfel, veni special de la Londra pentru a avea o discuţie cu ducele. El arătă că dacă scădea contingentul englez, însemna să dea prea multă importanţă trupelor celorlalte naţiuni şi că-i va fi greu, în aceste condiţii, să-şi păstreze supremaţia şi să împiedice abuzurile care, exasperându-i pe locuitori, făceau primejdia iminentă. Cabinetul rus era dispus să ne acorde orice înlesniri doream, dar cel din Viena şi mai ales cel din Berlin se arătară foarte recalcitrante. Trebuia deci să se înţeleagă între ele, dar ciad discuţiile se purtau la o distanţă de şase sute de leghe, sigur, că şi concluziile se lăsau aşteptate cam mult. Până la urmă, s-au înţeles, în sfârşit, hotărând ca ţara să fie eliberată pe măsură ce-şi va achita datoriile. Dar unde să găseşti atâţia bani? Asta era un punct tot atât de dificil de rezolvat, ca şi primul. Era cu neputinţă să-i iei direct de la contribuabili fără să ruinezi ţara şi, de cincizeci de ani, Franţa nu mai avea credit nicăieri. De unde să iei bani într-un asemenea moment de criză şi de amărăciune? Asta era problema cea mai acută care preocupa ministeriatul lui Richelieu. Tata i se alăturase ducelui fiind tot atât de îngrijorat şi de neliniştit ca şi el.

Asta era deci situaţia politică în Franţa când m-am hotărât să vin şi să petrec câteva săptămâni la Paris. Fratele meu fusese reţinut în capitala Franţei, de slujba pe care o avea la ducele de Angoulême. Locuia în casa mea, aşa că sosind la Paris, la sfârşitul lui noiembrie 1816, am stat împreună. Mă prevenise din vreme că opiniile ultraregaliştilor, între timp îşi dublaseră violenţa, mai ales după ordonanţa din 5 septembrie. Am avut dovada după câteva minute. Vicontesa de Osmond, mătuşa mea, veni să mă vadă. Ştiam că făcuse parte din partidul ce emigrase din Paris, după cum soţul ei[169]

169 E vorba de *Marie-Joseph-Eustache, viconte de Osmond* (1756-1839), colonel în regimentul din Cambrésis şi din Neustrie. A emigrat în 1791; în timpul emigraţiei a fost numit comisar extraordinar la Tours. În 1814, ajunge locotenent general. În 1821, devine comandor al Ordinului Saint-Louis. A fost însurat cu domnişoara Gilbert de Voisins.

făcea parte din partidul emigrant al gentilomilor din provincie. Am evitat cu grijă să mă lansez în vreo discuţie; dar, crezând că rămân pe teren neutru, m-am apucat să laud o lucrare a lui Guizot, pe care o citisem pe drum şi care se afla pe masa mea. Cartea – scrisă cu multă moderaţie – se preocupa de nişte probleme pur teoretice. Vicontesa se aprinse imediat.

— Cum? Citeşti pamfletul nesuferitului de Guizot? Nu pot crede nepoată, că aprobi o asemenea oroare!

Fratele meu se miră auzind-o vorbind astfel. El nu citise cărticica, dar îl auzise pe ducele de Angoulême, lăudând-o.

— Ducele de Angoulême? Te cred! strigă mătuşă-mea. S-ar putea chiar să nu-l fi găsit nici destul de iacobin, nici destul de insultător faţă de regalişti!

Şi înfierbântându-se, sfârşi prin a declara lucrarea lui Guizot, „atroce”, iar pe autorul ei, bun de spânzurat. Cât despre cei ce citeau de bunăvoie un asemenea spanac, ei bine, erau şi ei la fel de odioşi. Mi-am dat seama că Rainulphe mă informase bine. Nebunia ultraregaliştilor sporise mult în absenţa mea. M-am străduit deci cât am putut, să evit discuţiile – de altfel inutile – cu nişte oameni care, simţindu-se insultaţi, recurgeau întotdeauna, la cel de al treilea argument, dar a fost imposibil. Singurul mijloc la care puteam recurge pentru a evita scandalurile, era să mă retrag şi încă repede de tot. Dar, cu toată retragerea mea strategică, nu puteam evita întotdeauna atacurile. Atunci cel mai bine era să ripostezi. Nu pretind că nu mi-am schimbat şi eu de câteva ori opiniile, dar am avut întotdeauna curajul răspunderii, argumentând logic de ce anume făcusem acest lucru. La câteva zile după ce am sosit la Paris, discutând cu o femeie deşteaptă şi foarte de treabă, care ţinea cu orice preţ să mă sperie, vorbindu-mi despre tendinţa moderată şi conciliantă a ministrului Richelieu, mi-a spus:

— Vezi şi tu, draga mea, ce sacrificii ni se impun şi cât ne exasperează acest lucru! Cele „O sută de zile” ne-au costat mai bine de o mie opt sute de milioane. Ei bine, ce-am dat noi pentru asta? Capetele a doi oameni…

M-am dat un pas îndărăt.

— Draga mea, dă-ţi seama ce spui! Cred că dac-ai judeca un pic, ţi-ar fi ţie însăţi groază de cele afirmate!

Simţindu-se puţin stânjenită, voi să-mi explice că nu se referise nici la răzbunare, nici la vreo idee sângeroasă, ci că nu urmărea decât să inspire teamă celor facţioşi şi să-i liniştească pe oamenii de treabă în numele cărora se făceau întotdeauna răzmeriţele.

În fond, crima ministrului Richelieu se reducea la faptul că-i lăsase în slujbele lor pe toţi înalţii funcţionari ai Imperiului, slujbe pe care fostul partid emigrant voia să le acapareze. „Camera de negăsit” şi ministrul ei, Vaublane, lucraseră din greu la această „epurare” (aşa numeau ei darea afară a foştilor slujbaşi), cu un zel căruia moderaţia lui Richelieu, îi pusese capăt. Lainé, succesorul lui Vaublane, se înverşunase cumplit împotriva ducelui scoţându-i vorbe cum că ar fi fost copilul din flori al unui negru şi că el fusese cel care introdusese ghilotina, la Bordeaux. Aşa încât prin saloane, nu i se mai spunea, cu indiferenţă, decât Bastardul, Mulatrul sau Călăul. Mai târziu, a devenit idolul partidului care-l cadorisise cu atâtea porecle, evident toate inventate şi fără nicio bază reală. Trebuie să recunoaştem totuşi că regaliştii nu erau atât de exageraţi chiar fără niciun motiv şi că aveau ei un dinte împotriva cârmuirii. Numai că, din păcate, acest dinte se datora stângăciei propriilor lor şefi. De pildă, în 1814, se apucaseră să alcătuiască aşa-numitele „companii roşii”, ale casei regale. Vă daţi seama cât de absurd era să adauge oştilor cele mai active şi mai bine instruite din lume, un corp de elită alcătuit din tineri de elită care nu făcuseră niciodată nimic, în afară de faptul că protestaseră din fundul castelelor lor, împotriva Imperiului. Pe de altă parte, nu e mai puţin adevărat că nobilii de ţară erau pe drojdie în acea epocă de sărăcie generală, că nu mai aveau cu ce să-şi echipeze băieţii, să le cumpere cai şi arme şi să-i trimită, pe cheltuiala lor, să-l păzească pe rege, la Paris. Majoritatea acelor tineri izbutiseră totuşi să ajungă la Gând în timpul celor „O sută de zile”. Mai târziu, fură licenţiaţi, fără ca măcar să fi se mulţumească, deşi toţi acei băieţi veniseră după rege, pe cheltuiala lor. Nu zic că regimul trebuia neapărat să fi păstrat acele „companii roşii”, dar nici să le desfiinţeze cu atâta nepăsare. Alt exemplu: căpitanii gărzilor începură a pretinde că companiile lor nu erau destul de arătoase şi că nu aveau un aer suficient de milităros.

Aşa că, într-o bună dimineaţă, îşi adunară oamenii, îi puseră să facă un pas înainte pe toţi cei care nu atingeau o anumită înălţime şi-i înştiinţară că fuseseră scoşi din cadrele armatei. Întâmplarea a făcut ca această reformă să lovească mai ales în cei care fuseseră la Gând. Li se dădură, e adevărat, câte un brevet pentru alte companii, dar birourile unde se prezentară îi primiră foarte prost, căci ofiţerilor de acolo prea puţin le păsa de campania din Gând pe care o numeau în derâdere „călătorie sentimentală”.

O împrejurare cu totul deosebită dădu loc la multă bârfeală. Colonelul Pothier, vrând să se însoare, ceru – conform uzanţelor – aprobarea ministrului de război. După câteva zile, i se răspunse că nu putea să se însoare pentru că era... mort! Din cale-afară de mirat de această revelaţie, tocmai dădea să iasă ca să se ducă să ceară informaţii, când dădu nas în nas cu contele Alexandre de Girardin[170] care intra şi care-i prezentă, în modul cel mai politicos cu putinţă, o scrisoare de graţiere. Indignat, colonelul se înfurie cumplit. În timpul celor „O sută de zile”, colonelul îl urmase pe rege la Gând. Domnul de Girardin, care comanda în departamentul de Nord, în numele împăratului, prezidase un consiliu de război care-i condamnase la moarte pe colonelul Pothier şi pe alţi doisprezece ofiţeri, pentru că dezertaseră, fugind în străinătate. Între timp, Girardin uitase de acest incident căci – în rapiditatea cu care se desfăşurau evenimentele – erau uitate şi lucruri cu mult mai importante. Girardin îşi datora existenţa, favorizată de soartă, talentului său incontestabil de a organiza partidele de vânătoare, aşa că – netulburat de nicio circumstanţă politică – se trezi, după cele „O sută de zile”, alături de prinţii Restauraţiei. Auzind de întâmplarea colonelului Pothier îşi aminti de ce făcuse şi, pentru a înăbuşi această afacere, dădu fuga la rege, îi smulse o graţiere şi i-o aduse cât ai bate din palme. Numai că Pothier nu era omul care să ia lucrurile atât de uşor. El declară că nu avea nevoie de niciun fel de graţiere pentru că nu dezertase niciodată din armată. Era vorba de un act infamant a cărui pată nu voia să

170 *Alexandre-Robert-Louis, conte de Girardin* (1776-1855). A luat parte la campaniile din Spania şi din Rusia. General de divize în 1814; cel mai bun crescător de copoi al lui Ludovic al XVIII-lea. A fost tatăl celebrului publicist cu acelaşi nume.

se extindă asupra capiilor săi. Domnul de Girardin o încurcă rău de tot; căci nu putu împiedica – oricât se strădui – ca ura şi protestele partidului regalist să se dezlănţuie asupra-i. Dar talentul lui înnăscut de a organiza partidele de vânătoare ale regelui l-a salvat şi de data asta în ciuda patimilor dezlănţuite ale duşmanilor săi. Mai târziu, a început să se laude că nu-l slujise pe împărat în timpul celor „O sută de zile", decât pentru a-l trăda, purtând o corespondenţă asiduă – în acest scop – cu ducele de Berry – gen de scuză care mi s-a părut şi mai odioasă decât vina de care era acuzat.

Partidul regalist avea deci şi el nişte motive destul de serioase să se plângă şi le exploata cu virulenţa care-i era caracteristică. Acceptă deci, cu plăcere, numele de ultraregalist. Dar cum domnul Decazes devenise oaia lui neagră şi cum nu tolera pe niciuna dintre persoanele care erau în relaţii amicale cu el, pe noi ne porecliseră qvasi-regalişti. Nu peste mult timp, am avut prilejul să-mi dau seama până unde mergea adversitatea pe care o nutreau ultraregaliştii împotriva favoritului regelui. Mi-am făcut reintrarea în societatea pariziană, în cadrul unei mari serate dată de doamna de Duras. Mă plimbam prin salon, la braţ cu vicontesa de Noailles, când iată că am zărit-o pe doamna Princeteau. M-am îndreptat către ea, am luat-o de mână şi am început să discutăm. În vremea asta, doamna de Noailles, s-a desprins de lângă mine şi s-a îndepărtat. S-a oprit la câţiva paşi mai încolo, lângă ducesa de Maillé. După ce-am terminat discuţia cu doamna Princeteau, m-am apropiat de cele două doamne, cu care eram foarte bună prietenă.

— Te admiram cum stăteai de vorbă cu doamna Princeteau, spuse una dintre ele.

— Ei, e curajul unei proaspăt sosite! spuse cea de a doua. Dacă s-ar fi aflat aici de opt zile, n-ar mai fi cutezat să stea de vorbă cu ea!

— Cum adică? Credeţi că aş fi avut neobrăzarea s-o văd şi să nu schimb o vorbă cu ea? Mai ales când mâine sunt invitată la masă, la fratele ei?

— Lucrurile n-au nicio legătură, poţi să te duci foarte bine la ministru, dar când îi întâlneşti în societate nu vorbeşti nici cu domnul Decazes, nici cu sora lui.

— Noi voi da niciodată dovadă de o asemenea grosolănie!

— Vom vedea!

— Cred că n-o să aveţi ce vedea!

— Mde... Doar dacă ai de gând să-ţi asumi curajul unei leoaice!

Cele două prietene ale mele avuseseră dreptate; ca să nu dau dovadă de o josnică laşitate, a trebuit să înfrunt întreaga societate din care făceam parte. Am avut întotdeauna, în mine, un fel de independenţă, care se răzvrătea ori de câte ori era vorba să mi se impună anumite lucruri, de către cei din societatea din care făceam parte. Şi fiindcă tot veni vorba de societate, am observat că în timpul absenţei mele, devenise mult mai superficială. Nu se preocupa nici de politică, nici de vreun lucru serios, motiv pentru care fusese numită sau poate că-şi luase ea singură numele de „Castelul”. Câteva doamne, reţinute la Paris în timpul verii, luaseră obiceiul de a-şi petrece serile împreună, aşa cum ar fi făcut dacă s-ar fi aflat în vreun castel, la ţară, atrăgându-i şi pe bărbaţi în societatea lor. Lucrul era cât se poate de firesc. Dar, venind iarna şi lumea începând să sosească la Paris, ele nu vrură pentru nimic în lume să-şi schimbe obiceiurile. Soseau împreună oriunde erau invitate, se strângeau ciorchine, în salon, înconjurate de câţiva dintre bărbaţii ce fuseseră admişi în societatea lor şi nu schimbau o vorbă cu muritorii de rând. Mi se făcură avansuri serioase pentru a intra în acest „consiliu secret”, alcătuit din cele mai bune prietene ale mele. Nu numai că am refuzat, dar m-am arătat de-a dreptul ostilă faţă de o asemenea comportare. Argumentul meu principal pentru a o combate (şi puteam face acest lucru fără să jignesc pe nimeni), era că această coaliţie, lipsea societatea de persoanele cele mai frumoase şi mai distinse, menite s-o împodobească şi s-o facă să fie cât mai plăcută. Încetul cu încetul, bărbaţii cu oarecare distincţie, părăsiră „Castelul”, care era urât de toţi cei care nu putuseră face parte din el. Câteva doamne se mai încăpăţânară o vreme să rămână, dar peste puţin, „Castelul” se nărui. De altfel, toate persoanele care făcuseră parte din acea coterie se săturaseră până peste cap, unele de altele. Doamna de Duras adoptase faţă de „Castel”, aceeaşi atitudine ca şi mine. Nu acceptase să facă parte din acea

societate, deşi era foarte bună prietenă cu toate persoanele care o alcătuiau. Ducele de Duras, renunţând la slujbă, ea părăsise palatul Tuileries. Mă duceam destul de des la ea, dar nu zilnic. Locuia în strada Varrene şi distanţa destul de mare mă împiedica să mă duc ori de câte ori aş fi vrut. Pe de altă parte, nemulţumirile domnului de Chateaubriand începuseră a se agrava până la a deveni aproape ostile. Încurcăturile lui băneşti creşteau zilnic, iar firea lui antipatică era din ce în ce mai greu de suportat. La un moment dat, îi veni ideea de a se duce în Anglia şi de a scoate acolo un ziar de opoziţie, presa părându-i-se a nu fi suficient de liberă la Paris pentru a ataca guvernul regelui. Tata se temea cumplit de acest musafir incomod. Din fericire, sila manifestată faţă de o asemenea idee de către doamna de Chateaubriand, pe de o parte, şi rugăminţile Madamei, pe de altă parte, îl făcură să renunţe la acest proiect. Dorinţa de a face vâlvă în jurul lui, cât şi nevoia de bani, îl determinară să-şi vândă casa din Vail-du-Loup. Nemulţumirea lui nu mai cunoscu margini când văzu că nimeni nu se preocupă de un atât „de mare eveniment”, deşi se străduise să-şi facă o cât mai zgomotoasă reclamă. Casa fusese pusă la loterie, cu câte o mie de franci biletul. Doamna de Duras, îmbătându-se cu apă rece, ca şi el, era convinsă că toată lumea se va înghesui să subscrie şi că familia de Bourbon îşi va spăla în sfârşit, ruşinea ingratitudinii faţă de protectorul ei, copleşindu-l cu bani şi cu atenţii şi că va ploua cu favoruri peste capul domnului de Chateaubriand. Dar în loc de asta, loteria anunţată cu atâta tam-tam, eşuă lamentabil, căci nimeni nu vru să cumpere niciun bilet. Ba mi se pare că au fost totuşi vândute trei bilete. Până ia urmă, Mathieu de Montmorency[171] cumpără el Val-du-Loup. Curtea, guvernul, publicul, străinătatea, nimeni nu se preocupă de acest lucru şi domnul de Chateaubriand se văzu despuiat de căsuţa lui fără să fi produs efectul pe care scontase. Acest lucru îl scoase, pur şi simplu, din sărite. Mai târziu, trebui să insistăm

171 *Mathieu-Félicité, viconte, apoi duce de Montmorency-Laval* (1767-1826), căpitanul gărzilor contelui de Artois; după o vreme s-a retras în Elveţia, lângă doamna de Staël. După Restauraţie, a devenit, aghiotant al lui Monsieur, apoi pair al Franţei, ministru de externe, membru al Academiei şi guvernatorul oraşului Bordeaux.

mult pentru a-l hotărî să se asocieze cu ceilalţi fondatori ai *Conservatorului*[172]*,* deşi nu avea nimic comun cu ei: nici prejudecăţile, nici sentimentele, nici regretele, nici speranţele, nici prostia, nici măcar onestitatea lor. N-a existat niciun moment din viaţa lui în care să fi renunţat la opiniile, la gusturile şi la tendinţele sale personale. Majoritatea temelor pe care le susţineau fondatorii *Conservatorului,* lui îi repugnau. Dacă i-ar fi stat în putere, dacă ar fi fost chemat să-i combată, mai curând i-ar fi combătut decât să-i ajute. În epoca aceea, era veşnic posac şi dorea cu înverşunare, să ajungă ministru. În concluzie, nu era nici agreat, nici la modă printre cei care se pretindeau regalişti.

Îmi amintesc de asemenea, că la un mare bal dat de ducele de Castries, prinţul de Poix, care totuşi îl onora pe Decazes cu bunăvoinţa sa, îl bătu pe umeri, spunându-i cu glas tare:

— Bună seara, dragă trădătorule!

Domnul Decazes rămase atât de uluit, încât prinţul de Poix, ca s-o dreagă, adăugă cu naivitatea lui obişnuită:

— Ce te miri, domnule, toată lumea îţi spune astfel!

În fond, prinţul de Poix spunea adevărul, dar şi candoarea trebuie să aibă uneori o margine. Domnul Decazes a rămas foarte deconcertat şi probabil şi foarte iritat. Dacă e adevărat, aşa cum bănuiesc eu, că ar fi trecut de partea reacţiunii, în 1817 şi 1818, e sigur că a făcut-o numai din pricina partidului regalist, singurul care l-a împins să comită această faptă. De altfel, e cu neputinţă ca nişte ofense aduse după atâta vreme să nu exaspereze pe cineva. Aşa că, fără voia lui, – omul de Stat nu poate rezista la nesfârşit nevoii de a apăra, sau poate chiar de a-l răzbuna pe particular. Dacă ar fi vrut, domnul Decazes s-ar fi putut răzbuna crunt pe cei care-l jigneau căci, în acea epocă, regele nu-i refuza nimic. Noroc însă că era un om bun şi iertător din fire.

---

172 Jurnal ultra-regalist, care a încetat să mai apară după ce a fost reînfiinţată cenzura, în 1820. Principalii săi colaboratori au fost: Lamennais, cardinalul de La Luzerne, domnii de Bonald, de Castelbajac, de Genaude, Berryer şi Lamartine care, pe atunci, îşi făceau debutul în publicistică.

Capitolul VII

Negocieri în vederea unui împrumut. Ouvrard pleacă în Anglia; I-l aduce tatei pe domnul Baring. Discuţia cu lordul Castlereagh. Sosirea domnilor Baring şi Labouchère, la Paris. Nădejdi deşarte. Dineul de la mareşala Moreau. Broşura lui Salvandy. Influenţa generalului Pozzo asupra ducelui de Wellington. Serată la ducesa de Escars. Domnul Rubichon. Împrumutul fiind, în sfârşit, contractat, opoziţia se plânge de acest lucru.

Împrumutul fiind, în sfârşit, contractat, opoziţia se plânge de acest lucru.

Am mai spus că toate solicitudinile guvernului se reduceau la eliberarea teritoriului şi că această eliberare era legată de problema banilor. Ouvrard, cel mai ascuţit la minte, deşi nu şi cel mai cinstit om de finanţe, se oferi să se ocupe el de această problemă, propunând mai multe variante. Capitaliştii francezi, consultaţi, declarară, în unanimitate că Ouvrard nu prezenta niciun fel de încredere. Între alţii, domnul Laffite[173] îşi bătu joc, în gura mare, de ideea unui împrumut şi-i spuse textual lui Pozzor – al cărui bancher era – că Franţa nu va găsi nici măcar un scud să împrumute pe nicio piaţă din Europa. Acest spirit al Bursei din Paris dezamăgi guvernul mai mult ca simptom decât ca rezultat. Căci puterile aliate, şi mai ales Prusia, nu acceptau garanţia capitaliştilor francezi şi voiau ca împrumutul să fie girat şi de capitaliştii străini. Singur Ouvrard persista în a susţine posibilitatea restabilirii creditului. Încredinţânidu-i-se deci misiunea de a se ocupa de această treabă, Ouvrard plecă la Londra. Luă legătură cu tatăl meu pe care-l convinse prin argumente foarte clare. După câteva săptămâni, Ouvrard îl înştiinţă că împrumutul era ca şi făcut, în nişte condiţii foarte avantajoase ale căror amănunte urma să i le trimită domnului Corvetto[174].

---

173 *Jacques Laffitte* (1767-1844), a debutat ca slujbaş la întreprinderea Perregaux, ajungând în 1800 asociat, apoi succesor. În 1814 e guvernator al Băncii Franţei, apoi preşedinte al Tribunalului Comercial. Deputat, apoi ministru până în 1831, când a fost înlocuit de Casimir Périer.

174 *Louis-Emmanuel, conte de Corvetto* (1756-1821), consilier de

Bancherii Baring şi Labouehère[175] nu cerură niciun fel de garanţie lui Echiquier, ci doar. Asigurarea că efectuând o asemenea operaţiune financiară nu făceau nimic împotriva intenţiilor guvernului şi nici ceva care să dăuneze intereselor Angliei, motiv pentru care doreau să discute cu tatăl meu. Şi discutară; domnul Baring veni însoţit de Ouvrard şi se declară gata să tratez afacerea de îndată ce lordul Castlereagh l-ar fi autorizat. Tata se duse la lord şi amândoi hotărâră ce trebuia făcut pentru a menaja celelalte puteri aliate şi, în special, susceptibilitatea ducelui de Wellington. A doua zi, tata îi conduse pe domnii Barring şi Labouchère la lordul Castlereagh şi-i lăsă acolo.

La puţină vreme după asta, cei doi bancheri veniră să-i ceară tatei, paşapoartele. Nu numai că ministrul Castlereagh autorizase şi aprobase toată acea afacere, dar îi mai şi lăudase că „dădeau dovadă cum că erau doi buni englezi din moment ce se obligau să facă acea tranzacţie ce aducea un serviciu nemaipomenit întregii Europe”. Cei doi, fură încântaţi. Domnul Baring adăugă cum că lordul Castlereagh îi recomandase, surâzând, să se ducă şi la ducele de Wellington, având în vedere că excelenţa sa era foarte priceput în materie de finanţe, talent pe care se punea chiar mai mare preţ decât pe cel militar. Cei doi plecară chiar în aceeaşi seară, însoţiţi de Ouvrard, care le-o luă înainte, depăşindu-i. Deşi afacerea era strict secretă, eram la curent cu tot ce se petrecea şi, după cum vă puteţi lesne închipui, foarte fericită, cu atât mai mult cu cât Pozzo mă anunţase că ducele de Wellington se afla într-o dispoziţie excelentă şi că se părea că nu mai exista niciun alt obstacol de trecut. Îmi ascundeam cum puteam mai bine această satisfacţie, fiindcă în fiece zi auzeam discutându-se despre naivitatea absurdă a guvernului care era atât de smintit încât să creadă că putea face un împrumut. Fiecare cunoştea câte un bancher sau un agent de schimb care le demonstra vanitatea unui asemenea proiect. La Bursă, se pare chiar că se râdea cu hohote.

Stat, ministru al finanţelor şi membru în Consiliul privat.

175 *Alexandre Baring* (1773-1848), bancher englez renumit, membru al Comunelor, ministru al comerţului, pair, apoi conte de Ashburton. *François Labouchère,* era cumnatul lui Baring şi şeful sucursalei Hope din Amsterdam.

Peste două ceasuri după ce ajunse la Paris, Ouvrard veni să mă vadă. Discutase cu miniştrii noştri; discutase cu ducele de Wellington; discutase cu Pozzo şi era radios. Pozzo nu-şi întârzie nici el vizita, încântat de discuţia pe care o avusese cu ducele de Welington. Îmi aduc aminte că am luat masa într-un cerc restrâns, la domnul Decazes. Vă las să vă imaginaţi singuri cât eram de bucuroşi. Â doua zi dimineaţă, am primit un bilet de la Pozzo în care mă ruga să nu-i scriu tatei, la Londra, înainte de a mă fi văzut cu el. Ducele de Wellington trimisese să-l cheme. Nu după mult, veni să mă vadă, dar cu chipul complet schimbat. Domnii Baring şi Labouchère sosiră, dar nu ajunseseră la nicio înţelegere. Ouvrard, fire entuziastă, confundase dorinţele sale cu faptul împlinit. Ori se înşelase, ori voise să ne înşele pentru a da o lovitură la Bursă, lucru de care era foarte capabil. Ce mai turavura, în loc ca cei doi bancheri să fi consimţit la aranjamentele pe care Ouvrard le socotea ca şi încheiate, nu numai că nu acceptară, dar nici măcar nu voiră să ia în discuţie vreo propunere. Nu veniseră decât să audă ce anume li se cerea. Abia după ce avură o discuţie cu domnul Corvetto şi după ce dădură de înţeles ducelui de Wellington de pe ce poziţii înţelegeau ei să trateze, văzură, în sfârşit, cât de deosebite erau aceste poziţii de cele înfăţişate de Ouvrard şi cât de oneroase, încât era aproape cu neputinţă să le accepţi. Bucuria noastră din ajun se destrăma ca un fum preschimbându-se într-o adâncă mâhnire. La mine, această mâhnire a fost dubă: m-am necăjit şi pentru Paris şi pentru Londra. Era un mare eşec pentru tata care se părea că fusese înşelat. Cred că Ouvrard îi jucase pe toţi, pe degete, reuşind cu multă dibăcie, să evite frazele clare în privinţa acestei negocieri; dar bănuiesc că s-a încurcat el însuşi în plasa propriilor sale şiretlicuri fiindcă nădăjduise că cei doi bancheri englezi, după demersul făcut pe lângă guvernul ţării lor şi mai ales după călătoria la Paris, urmau să fie prea adânc vârâţi în această afacere pentru a mai putea da îndărăt, aşa că aveau să fie nevoiţi să accepte propunerile sale în legătură cu împrumutul. Cred de asemenea, că domnul Baring, cu care discutase în amănunt, la Londra, şi care era mai uşor de dus de nas decât domnul Labouchère, se arătase mai dispus să accepte tranzacţia ce i se oferise. E

de asemenea de presupus, că în timpul călătoriei pe care cei doi bancheri o întreprinseseră împreună, în aceeaşi trăsură, domnul Labouchère să fi făcut uz, cu folos, de elocvenţa sa, convingându-şi asociatul să profite de nevoia în care se afla Franţa pentru a-i impune condiţii cât mai grele. Ceea ce e sigur e că cele trei conferinţe pe care tata le avusese cu acei domini, îi crease impresia că orice tranzacţie era imposibilă. N-am să redau în amănunt modul în care au fost reînnodate negocierile. Ducele de Wellington se strădui şi el cât putu să urnească din loc această afacere. Când îi intra în cap o idee şi era convins că era bună, nu se lăsa până n-o ducea la capăt. Pozzo excela şi el în această artă şi a adus Franţei unul dintre cele mai mari servicii în acele vremuri de tristă memorie în care soarta noastră depindea de capriciile unui copil bătrân şi răzgâiat. Îmi amintesc de o împrejurare în care domnul de Barante[176], vorbind de la tribună, în calitate de comisar al regelui, cu nu ştiu ce prilej, pomeni de armata de ocupaţie, categorisind-o cu epitetul de „cei o sută cincizeci de mii de jefuitori”. Expresia era justă, dar ducele de Wellington se înfurie cumplit şi nu putu fi potolit decât cu mare greutate.

La câteva zile după asta, am luat masa la mareşala Moreau, cu câţiva dintre miniştrii noştri. Toţi erau dezolaţi, căci de dimineaţă, apăruse o broşurică intitulată *Franţa şi coaliţia,* prima lucrare a unui tânăr pe nume Salvandy[177]. Era scrisă cu un patriotism plin de entuziasm şi de talent în care chema pe faţă, tot poporul francez, la luptă, împotriva „celor o sută cincizeci de mii de jefuitori”. Or, noi tocmai atunci eram în plină negociere pentru împrumut şi pentru reducerea armatei de ocupaţie. Pentru a reuşi în aceste tratative, trebuia să menţii buna dispoziţie a ducelui de Wellington şi toţi ne temeam de efectul pe care această broşură putea să-l

176 *Amable-Guillaume-Prosper Brugière, baron de Barante* (1782-1866), prefect sub Imperiu, deputat şi director al contribuţiilor, sub Restauraţie, ambasador şi pair al Franţei sub Monarhia din Iulie. Membru al Academiei Franceze.

177 *Narcisse-Achille, conte de Salvandy* (1795-1856), magistrat, apoi consilier de Stat în timpul Restauraţiei. Deputat, membru al Academiei Franceze, ministru al Instrucţiunii Publice, ambasador la Madrid şi la Torino în timpul Monarhiei din Iulie.

aibă asupra lui. Ducele de Richelieu era consternat; Decazes era profund neliniştit. Avea broşura în buzunar; îi arătă lui Pozzo câteva fraze care i se păruseră mai violente.

— Dacă ducele n-a auzit încă de această broşurică, spuse Pozzo, trag nădejde să scăpăm cu faţa curată!

După ce se lăsă aşteptat un ceas, după cum îi era obiceiul, ducele de Wellington sosi cu un surâs impasibil pe chipul său plăcut şi cuvintele: „Ah, da! Ah, da!”, era semnul că era bine dispus: Pozzo îmi şopti:

— Încă n-a aflat nimic!

Apoi, adresându-se ducelui de Richelieu, care se afla lângă mine, şopti:

— Fii liniştit şi lasă totul în seama mea!

Pe urmă, se îndepărtă de miniştri, cu un soi de afectare, luă un aer posomorât, abia dacă scoase o vorbă în timpul mesei şi avu grijă ca toată lumea să observe cât ora el de posac. Abia după ce-şi bău cafeaua, îl trase pe duce după sine, pe o canapea, şi-i vorbi furios, de acea broşură răuvoitoare şi de necesitatea de a se reuni pentru a se plânge cât mai vehement, guvernului francez, fiindcă el nu era obişnuit să suporte asemenea insolenţe etc., etc. Ducele, uluit de această ieşire, îi ceru amănunte despre broşură. El îi relată câteva fraze pe care avu grijă să le exagereze. Ducele se strădui să potolească mânia ambasadorului, îl rugă să nu întreprindă niciun demers până ce nu se va sfătui cu el, făgădui să citească broşura şi-i dădu întâlnire a doua zi, dimineaţă. Pozzo veni să-şi ia pălăria care se afla lângă mine, şi-mi spuse:

Anunţă-l pe Decazes că totul s-a aranjat! după care plecă fără să fi schimbat o vorbă cu miniştrii.

Ducele în schimb, se apropie de ei şi se strădui cât putu ca prin atenţia şi politeţea sa, să compenseze proasta dispoziţie, a colegului său rus. A doua zi dimineaţă, Pozzo se duse la duce. Acesta citise broşura; sigur că nu era prea plăcută, dar în tot cazul era mult mai puţin ofensatoare decât îl anunţase generalul Pozzo. Frazele pomenite în ajun nu erau chiar atât de fulminante, epitetele insultătoare lipseau cu desăvârşire; şi apoi, era opera unui copilandru oarecare, aşa că n-avea nicio importanţă; fapt e că lectura acelei lucrări nu-l mâniase pe duce cum îl mâniase, chipurile, pe Pozzo.

Acesta se mai „calmase” puţin peste noapte. Se lăsă convins de elocinţa ducelui, şi consimţi să nu facă niciun fel de tapaj, cu atât mai mult cu cât aflase că guvernul francez era indignat şi dezolat de această publicaţie intempestivă. Până la urmă convenim s-o considere ca nulă şi neavenită. Cel mult, puteau face menţiunea că ştiau de existenţa ei, dar că nu ţineau câtuşi de puţin seama de ea. Ne-am amuzat grozav cu această poveste. Se înţelege că Pozzo nu abuza de asemenea fapte, că recurgea foarte rar la astfel de lucruri pentru ca ducele să nu observe niciodată puterea pe care Pozzo o avea asupra lui. Nu trebuie să credeţi, din această întâmplare că ducele ar fi fost o nulitate. Mai întâi, că avea în sine instinctul războiului, în cel mai înalt grad, deşi nu era prea tare la partea teoretică, apoi pentru că judeca sănătos în toate afacerile importante. Deşi nu dădea dovadă de prea mare moralitate în conduita sa, era deosebit de loial şi de franc, spunea întotdeauna ce gândea şi-şi respecta punct cu punct, angajamentele luate în ajun. Se întâmpla însă uneori ca cine ştie ce fantezie să-l facă să-şi schimbe, brusc, părerile pe care le avusese în ajun. Pozzo se străduia, cu multă abilitate şi cel mai adesea, cu deplin succes, să-i potolească hachiţele. Ducele îl asculta cu atât mai multă plăcere cu cât ştia că-l avea la mână de când cu povestea din 1815 despre care v-am mai vorbit.

Negocierile pentru împrumut fură reluate şi până la urmă totul se sfârşi cu bine; nu mai trebuiau decât semnate a doua zi. M-am dus, cu acest prilej, să-mi petrec seara la ducesa de Esears, la Tuileries (soţul ei era primul *maître d’hôtel* al regelui). Când am intrat, am văzut un pilc de oameni, strânşi în mijlocul salonului, căscând gura la unul care vorbea de te năucea. Era un oarecare Rubichon, un soi de nebun răutăcios care dăduse faliment, aproape fraudulos, de mai multe ori; asta nu-l împiedicase să devină un fel de oracol al ultraregaliştilor. Ca să fie auzit mai bine, se cocoţase pe un scaun, dominând mulţimea cu persoana lui lungă şi slabă. Prevestea o mare nenorocire guvernului regal, trântea argument după argument pentru a dovedi harababura din Finanţe, imposibilitatea de a plăti impozitul şi falimentul de neînlăturat, înainte de cincisprezece zile. Pentru a pune vârf scandalului acelei tirade ţinută în însuşi palatul regelui şi la

lumina lumânărilor plătite de suveran, domnul Rubichon îi avea, printre oaspeţi, ca auditori, pe domnii Baring şi Labouehère. Am remarcat, cu acest prilej, atitudinea diferită a celor doi oameni. Baring ridică din umeri şi după câteva minute, se îndepărtă. Domnul Labouehère dimpotrivă, ascultă cu mare atenţie, clătină din cap, chipul i se întunecă, şi se simţi sau se prefăcu a fi neliniştit. Ştiu că a doua zi, când fu vorba să se semneze actele privind împrumutul, domnul Labouehère vru să invoce cele spuse în ajun de Rubichon, pentru a mai înăspri condiţiile; dar franc şi loial, Baring se opuse, combătând el însuşi argumentele asociatului său. Nu e mai puţin adevărat că cei mai intimi slujitori ai regelui au făcut tot ce-au putut pentru a spori încurcăturile acelor negocieri. În ajun, declaraseră împrumutul imposibil; a doua zi, îl găsiră prea oneros; şi, după ce-au prevestit sporirea iminentă a armatei de ocupaţie care – după ei – aveau să pună mina pe toate oraşele noastre întărite, se plânseră amarnic că perfectarea împrumutului nu ducea decât la o reducere de treizeci de mii de soldaţi. Iată care era limbajul aşa-zişilor prieteni ai regelui. Opoziţia – la rândul ei – tuna şi fulgera, strigând că străinii nu trebuiau alungaţi cu aur, ci cu plumbi. Sigur că aceste vorbe dădeau dovadă de un foarte frumos patriotism. Dar, vai! De jur împrejurul graniţelor noastre stăteau pregătiţi de luptă, un milion de soldaţi, gata să ne răspundă: „Vai de cei învinşi!”.

La Bursă, aceiaşi oameni care râseseră de se prăpădiseră când domnul Corvetto îi anunţase că dorea să facă un împrumut, declarându-i că era cu neputinţă, acum se plângeau că nimeni nu apelase la ei, susţinând că ei n-ar fi pus nişte condiţii atât de draconice, aşa incit până la urmă, acest succes nesperat, fu într-o oarecare măsură, atenuat de ura, partidului căruia nu-i mai rămăsese aproape nimic de făcut, în guvernul regelui. Am fost mai mult surprinsă decât descumpănită. Văzusem discutându-se timp de mai multe luni, această afacere; când zicem că s-a făcut, dăduse greş de câteva ori. Urmărisem şi eu, cu sufletul la gură, temerile şi nădejdile tuturor inimilor bune, tuturor spiritelor patriotice. Trăisem şi eu insomniile lor, neliniştea cu care aşteptaseră o scrisoare de la Berlin, un asentiment de la Viena… Vedeam împrumutul acordat în condiţii suportabile, de către

capitaliştii străini, vedeam că inspirăm destulă încredere puterilor aliate pentru ca ele să consimtă la nişte termene de plată cât mai largi cu putinţă. Iar ca dovadă imediată a bunăcredinţei lor, iată-i retrăgându-şi treizeci de mii de soldaţi de pe teritoriul Franţei. Era de presupus că, începând din clipa aceea, evacuarea completă a trupelor avea să se succeadă într-un ritm rapid şi timpul ne-a dovedit-o. Era unul dintre cele mai mari succese pe care o ţară, aflată într-o situaţie atât de dificilă, putea să-l obţină.

Ducele de Richelieu era unul dintre acei oameni care, după ce făcuse un lucru fără pereche, putea foarte bine să se dea modest, de o parte şi să socoată că fusese suficient de bine plătit pentru serviciile pe care le adusese. Vorbesc, despre el, în mod deosebit, pentru că încrederea inspirată de loialitatea sa contribuise mai mult decât orice altceva, la succesul negocierilor împrumutului; colegii săi împărţiseră cu el veghile şi strădaniile; aşa că meritau şi ei o parte din recunoştinţa pe care naţiunile uită cui o datorează după ce încetează să mai sufere.

În ce mă priveşte, eu, care nu prea am obiceiul să filosofez, am fost indignată de atâta ingratitudine, iar Pozzo a roşit de ruşinea noastră.

Capitolul VIII

Ducesa de Berry. Ducesa de Reggio. Căsătoria fratelui meu cu domnişoara Destillières. Scenă la Tuilleris. Regete o bolnav. Manuscrisul din insula Sfânta Elena. Lectură la doamnele de Duras şi de Escars. Succesul acestei publicaţii apocrife.

M-am dus să-mi prezint omagiile, dar n-am văzut-o pe doamna ducesă de Berry pe care începutul unei sarcini o obliga să stea în casă. Am văzut-o pentru prima oară la un bal la ducele de Wellington şi mi s-a părut că arată cu mult mai bine decât mă aşteptam. Deşi scundă, era foarte bine făcută; braţele, mâinile, gâtul, umerii îi erau de o albeaţă strălucitoare şi aveau o formă foarte atrăgătoare. Tenul îi era frumos, iar capul îi era împodobit cu o pădure de păr de un admirabil blond-cenuşiu. Trupul i se sprijinea pe cele mai

mici picioare pe care le-am putut vedea vreodată. Când rădea sau când vorbea şi chipul i se însufleţea, cusurul de la ochi aproape că nu i se mai observa. Dacă n-aş fi fost prevenită, cred că nici nu l-aş fi remarcat. Starea sa o împiedica să danseze. Dar se plimbă de câteva ori, prin sala de bal, la braţul soţului ei. N-avea nici graţie, nici demnitate. Mergea urât şi cu picioarele în afară. Era însă atât de nostimă, încât i se ierta orice, iar extrema ei tinereţe, făcea să-i fie scuzată stângăcia. Luată în totul, arăta destul de bine. Soţul ei părea, foarte preocupat de persoana ei, la fel ca şi Monsieur (contele de Artois), ca şi doamna ducesă de Angoulême. Cât despre domnul duce de Angoulême, se simţea atât de stânjenit. De îndată ce intra într-un salon, încât singura lui dorinţă era să iasă cât mai repede din el; nu stătea niciodată mai mult de un sfert de ceas, mulţumindu-se doar să facă act e prezenţă când acest lucru era absolut indispensabil.

Doamna ducesă de Berry sosise în Franţa, complet ignorantă din toate punctele de vedere. Abia dacă ştia să citească. I se puseră o serie de profesori de pe urma cărora ar fi putut profita, căci avea o inteligenţă înnăscută şi o înclinare deosebită către tot ce era frumos. Dar nimeni nu se ocupa serios de ea şi dacă toţi se străduiau s-o înveţe să zdrăngănească la clavir sau să mâzgălească, în van, hârtia, nimeni nu se gândea să-i arate ce trebuie să ştie şi mai ales cum trebuie să se comporte o prinţesă. Soţul ei se amuza de ea ca de un copil şi-i plăcea s-o răsfeţe. Regele nu se ocupa deloc demult prea tânăra ducesă. Monsieur se purta faţă de ea cu superficialitatea sa obişnuită. Singura care ar fi vrut s-o instruiască, era ducesa de Angoulême, dar începu a o face într-un fel prea acerb şi dominator. Ducesa de Berry, mai întâi se temu de ea, apoi nu mai putu s-o sufere. Ducesa de Angoulême s-a purtat mai blând cu tânăra măritată câtă vreme ducele de Berry i-a mai ţinut de bine, de rău, piept; căci deşi îi mai dădea uneori dreptate cumnatei sale, totuşi nici el n-o putea suferi. Ducând însă o viaţă foarte uşuratică, nu-şi mai contrazise nici nevasta, nici cumnata, până la urmă, dându-le dreptate la amândouă. Această comportare o făcu pe mica prinţesă atât de exigentă, încât deveni, pur şi simplu, posacă. Atunci bărbatul ei începu a-i repeta că putea

face tot ce dorea şi ce-i plăcea, fără să se jeneze de nimeni şi de nimic şi fără să-i pese de ce-i spuneau cei din jur. Se pare că din toate lecţiile care i s-au dat, asta a fost singura de care a profitat, cu cea mai mare plăcere, şi de care nu s-a îndepărtat cu o iotă. Era ciudat s-o vezi în mijlocul Curţii sale, hlizindu-se cu unele din doamnele ei de onoare, fără să scoată o vorbă cu nimeni altcineva. Nu exista femeie mai bătrână de care să nu râdă deşi – o repet – ducesa de Berry era o tânără cu mult bun-simţ. O mână dibace ar fi făcut om din ea. Dar niciuna dintre persoanele care o înconjurau, nu erau capabile de aşa ceva, cu excepţia – poate – a ducesei de Reggio, doamna ei de onoare. Dar, din păcate, ea nu-i plăcea micii ducese fiindcă fusese numită de rege şi acceptată de nevoie de ducele de Berry. Mareşala Oudinot, ducesă de Reggio reprezenta, de fapt, regimul imperial, la noua Curte, într-un mod atât de demn încât nimeni nu cutezase să se plângă de locul pe care-l ocupa, deşi funcţiile de la Curte stârneau invidia partidului regalist care le privea ca pe proprietatea sa exclusivă. Sigur că ducesei îi trebuise mult tact şi spirit pentru a-şi păstra slujba într-o societate cu totul nouă şi foarte ostilă. Dar reuşise fără niciun ajutor, fiindcă mareşalul Oudinot, oricât de brav soldat ar fi fost, nu ştia altceva decât să joace cărţi, să fumeze, să alerge după fetişcane şi să facă datorii. Trebuia deci ca soţia lui să se bucure de consideraţie şi pentru el şi reuşi. Trebuie să mai adaug că mareşalul avea copii mari din prima sa căsătorie şi că ducesa ştiuse să se facă adorată de aceşti copii[178]. Ar fi fost deci cum nu se poate mai bine dacă ar fi izbutit să şi-o apropie şi pe ducesa de Berry; dar nu izbuti. Ducesa de Reggio îi inspira tinerei căsătorite, respect; recurse deci la el pentru a drege, atât cât se putea, stângăciile prinţesei, deşi vedea clar că o deranjează. N-avea încredere în ea şi – pe măsură ce începu a deveni din ce în ce mai nepăsătoare – se

178 *Nicolas-Charles Oudinot, duce de Reggio* (1767-1847), locotenent-colonel al voluntarilor din Meuse, general de brigadă, de divizie, mareşal al Franţei, apoi duce da Reggio. Comandantul gărzii naţionale şi pair al Franţei, în timpul Restauraţiei, mare Cancelar şi cavaler al Legiunii de onoare în 1839. S-a însurat în 15 septembrie 1789 cu Charlotte Derlin; rămas văduv, s-a însurat a doua oară, în 1812, cu Marie-Charlotte-Eugénie-Julienne de Coucy.

îndepărtă tot mai mult de ea.

Nu voisem să stau la Paris decât câteva săptămâni. Dar un eveniment petrecut în familia mea, mă obligă să rămân mai mult decât prevăzusem. Mi-am găsit fratele în mare tandreţe cu domnişoara Destillières. O cunoşteam de când era mică. Era încântătoare, iar mama era nebună după ea. Se pare că încă de pe atunci spunea tuturor că nu voia să se mărite decât cu micul Osmond. Murindu-i părinţii, rămăsese moştenitoarea unei averi imense şi stăpână pe soarta sa. Fusese cerută în căsătorie de cele mai bune partide din Franţa; fratele meu nici nu visa să concureze cu pretendenţii ei; dar fata începu a-i face asemenea avansuri. Încât se îndrăgosti nebuneşte de ea şi se vârî şi el – deşi cu oarecare reticenţe – în batalionul pretendenţilor. Aşa că nu peste mult, fratele meu îl rugă pe tata s-o ceară formal, de la unchiul ei, care-i era tutore, dar de care nu depindea în niciun fel. Acest unchi se obişnuise însă cu ideea că fata nu se va mai mărita şi că el va continua să dispună cum voia, de averea ei; căci situaţia aceasta i se părea mult prea dulce pentru a nu încerca s-o prelungească la infinit. Aşa că, departe de a combate sila nepoatei sale de a accepta vreuna dintre partidele ce-i fuseseră propuse, el dimpotrivă, se strădui să i-o sporească, insinuând – prin intermediul câtorva persoane devotate – că sănătatea îi era prea şubredă şi că cel mai cuminte lucru era să nu se mărite. Când tata îi ceru deci – prin intermediul unui prieten comun – mina nepoatei sale, domnul de Bongard, îl refuză politicos, dar categoric, după care se duse să-i spună acesteia despre cererea făcută şi despre refuzul ei de a se mărita.

— Te înşeli, unchiule, i-a răspuns fata, eu nu vreau să mă mărit cu alţii! Dar cu domnul de Osmond vreau să mă mărit!

Domnul de Bongard rămase năucit. Se duse la tata, îi spuse despre ce era vorba, dar încercă să amâne cât mai mult cu putinţă această căsătorie. Fie că se mângâia cu ideea că putea interveni ceva care să ducă la ruperea căsătoriei, fie că avea nevoie de o perioadă mai lungă pentru a pune ordine în gestiunea acelei averi imense prin care se pare că începuse a cam da iama. Tinerii, în schimb, foarte grăbiţi să se căsătorească, mă rugară, cu cerul şi cu pământul, să mai rămân, fiindcă dacă plecam, domnul de

Bongard era în stare să-i mai amâne cine ştie cât. Până la urmă, n-avu încotro şi trebui să isprăvească, după ce-o lungise nu ştiu câte luni, căci nunta fixată la începutul lui februarie şi amânată lună de lună, nu avu loc decât în decembrie.

Deşi căsătoria domnişoarei de Destillières fu – dintre toate noutăţile – cea care mă interesă cel mai mult m-am interesant îndeaproape şi de evenimentele politice. Astfel am fost destul de necăjită aflând într-o dimineaţă, că Ludovic al XVIII-lea era grav bolnav; ba câtăva vreme toată lumea se temu chiar că va muri. În Camera deputaţilor începu a se discuta legea elecţiunii. Prinţii erau în opoziţie directă cu guvernul, căci pe atunci Cabinetul era alcătuit din oameni rezonabili. Ducele de Berry asmuţea lumea împotriva acelei legi şi, într-o seară, la el acasă, unelti pe faţă pentru a îngroşa rândurile opoziţiei. Regele, informat, trimise să-l cheme, şi-i spuse verde, în faţă, ce părere avea despre el. Ducele de Berry se plânse tatălui său şi cumnatei sale. Toţi trei îşi manifestară nemulţumirea, se înfierbântară şi seara, după cină, Monsieur luând cuvântul, îi vorbi regelui, în termeni destul de duri, despre nemulţumirile sale. Regele îi răspunse la fel. Madame şi ducele de Berry se amestecară şi ei în discuţie; certa ajunse la o asemenea violenţă, încât Monsieur spuse că va părăsi Curtea, împreună cu copiii săi. Regele îi răspunse, furios, că, pentru prinţii rebeli mai existau şi fortăreţe. Monsieur replică, la fel de furios, că Constituţia nu admitea închisori de Stat (căci acea sărmană Constituţie era întotdeauna invocată tocmai de cei care nu puteau s-o sufere), după care se părăsiră unii pe alţii, în aceşti „termeni amicali”.

Numai ducele de Angoulême tăcuse mâlc. Respectul datorat tatălui, trezise în el respectul datorat regelui în aşa fel încât iar fi fost greu să spună care din ei avea dreptate. Mânia o dată trecută, toţi fură necăjiţi de violenţa vorbelor aruncate. Bietul rege, bătrân şi bolnav, plânse – seara – când le vorbi despre acest lucru, miniştrilor săi; clar această scenă i-a făcut mult rău, pentru că i-a îngreunat digestia. La asta, s-a mai adăugat şi guta pe care o avea la stomac. În timpul nopţii, se sufocă, iar după aceea, câteva zile la rând, se simţi foarte rău. Boala a constituit un prilej pentru familia lui ea să-

i dovedească o afecţiune în care el se prefăcu a crede pentru a-şi găsi un pic liniştea, dar pe care nu puse nici un preţ. Publicul ştia şi el perfect de bine că regele se opunea prinţilor; gluma care circula pe atunci consta în a numi bulele negre folosite la scrutin, „prunele lui Monsieur”.

Mă strădui să nu vorbesc despre evenimentele despre care nu cunosc amănunte particulare. Aşa că nu voi spune nimic despre reprezentaţia piesei *Germanicus,* o tragedie de Arnault[179]*,* pe atunci proscris în Franţa care exaltă până la paroxism pasiunile partidelor imperialist şi regalist, înţeleptele precauţii luate de autorităţi pentru a împiedica o ciocnire între tinerii din vechea armată şi gărzile regelui li se părură tuturora exagerate, aşa că cele două partide strigară sus şi tare, că fuseseră lezate şi persecutate de autorităţi, căci oamenii când sunt stăpâniţi de patimi, nu mai judecă limpede.

Tocmai în acel moment am primit de la Londra primul exemplar din *Manuscrisul din insula Sfânta Elena*[180]. L-am – citit cu mare interes. Îmi amintesc că i-am scris mamei că-l primisem într-un moment cât se poate de nepotrivit şi că răspundea mult prea bine pasiunilor ce se dezlănţuiseră pe moment, ca să pot crede în autenticitatea lui. Cartea era de fapt, manifestul partidului bonapartist care luase fiinţă în acel moment la Paris, aşa încât era aproape cu neputinţă să nu te gândeşti că, deşi trimisă de dincolo de Atlantic, cartea sosise exact la momentul oportun. Ca să nu provoc niciun fel de răzmeriţă, am pus cartea sub cheie şi n-am suflat nimănui nicio vorbă.

---

179 *Antoine-Vincent Arnault,* literat francez născut la Paris, în 1766. A debutat în 1791. În 1799 ajunge membru al Academiei, iar sub Imperiu, secretar general al Academiei. Exilat în timpul celei de a doua Restauraţii, e radiat din Academie. Rechemat în 1819, e reprimit în Academie al cărei secretar devine.

180 *Manuscrisul din insula Sfânta Elena, o* cărticică tipărită la Londra. „Această pastişă a păcălit multă lume; Napoleon a dezavuat-o. Astăzi se ştie că generalul Lullin de Ghâteauvieux, aflându-se la ţară în toamna anului 1816, s-a amuzat să scrie această lucrare şi s-o trimită, fără nici o explicaţie, la Londra, librarului Murray, care s-a grăbit s-o tipărească”· (J. M. Quérard, *Înşelătorii literare dezvăluite,* t. II, pag. 1229), (n. ed. fr.).

A treia zi, doamna de Duras mă întrebă dacă în scrisorile pe care le primisem de la Londra nu era cumva vorba şi despre împărat. Am răspuns, cu cutezanţă, că nu. După zece zile am primit un bileţel de la ea prin care mă ruga să vin să-mi petrec seara în casa lor. Am găsit vreo cincizeci de persoane, strânse în jurul mesei, iar pe masă, lumânări, pahare pline cu apă îndulcită, mă rog, toate. Cele necesare pentru lectură, căci tocmai se pregăteau să citească, ce credeţi? *Manuscrisul din insula Sfânta Elena!* Aceeaşi reprezentaţie avu loc a doua zi, la ducesa de Escars. În tot timpul acelor seri, am fost urmărită de o idee pe care nu mi-o puteam alunga din minte. Îl vedeam pe Bonaparte aflând că, la mareşalul Duroc, un grup de şambelani şi de doamne de la Palat se adunaseră laolaltă pentru a auzi povestea patetică a izgonirii lui Ludovic ai XVIII-lea din Mitau, căruia soldaţii din gardă, îi udaseră mâinile cu lacrimile lor; apoi cum Madame le împărţise diamantele ei pentru a-i împiedica să nu moară de foame, cum bătrânul lor rege îi binecuvântase, cum abatele Marie[181] părăsise de bunăvoie o lume unde nu triumfa decât nedreptatea etc., etc., şi cum toată societatea imperială era emoţionată până la lacrimi de intrarea împăratului în mijlocul ei. Ce risipă şi ce cheltuieli! Cât de populat era Vincennes-ul a doua zi! Slavă Domnului că, lectura la doamnele pe care le-am pomenit, nu putea fi considerată deplasată, nepotrivită, primejdioasă pentru ţară; dar nu putea nici într-un caz, asigura liniştea celor care asistau. Niciodată vreo publicaţie de pe vremea mea, n-a făcut atâta vâlvă. Nu-ţi era îngăduit să-ţi manifeşti dubiile asupra autenticităţi ei căci, cu cât erau mai fideli împăratului, cu atât mai vajnic susţineau că ar fi lucrarea lui. Domnul de Fontanes[182] pretindea că recunoaşte fiecare frază. Domnul de

181 *Abatele Joseph-François Marie* (1738-1801), savant matematician, preceptorul copiilor contelui de Artois. I-a urmat pe prinţi în emigraţie. După ce Ludovic al XVIII-lea a plecat de la Mitau la Varşovia, abatele Marie a fost găsit mort în patul său, cu un pumnal înfipt în piept.

182 *Louis de Fontane* (1757-1821), jurnalist exilat sub Teroare. Reîntors în ţară, în 1802 ajunge deputat, apoi preşedintele Corpului legislativ, senator şi conte. Ludovic al XVIII-lea l-a numit marchiz şi ministru al Consiliului privat.

Molé susţinea chiar că-i auzea sunetul vocii rostind acele cuvinte. Domnul de Talleyrand pretindea că-l şi vedea scriindu-le. Marmont regăsea în carte expresii din tinereţea pe care o petrecuseră împreună etc. Toţi erau tulburaţi de acea creaţie literară a marelui om. Până la urmă, m-am lăsat convinsă şi eu, deşi nu mai conteneam să mă mir de apariţia acelei publicaţii, exact la momentul oportun. Pe de altă parte, atâţia oameni mult mai competenţi decât mine afirmau că recunosc autorul, încât ar fi fost o adevărată nepoliteţe să mă mai îndoiesc. Am fost totuşi convinsă de inoportunitatea acelor lecturi. Posedam două exemplare ale lucrării şi, la un moment dat, mi-am zis că era nedrept să le ţin încuiate. Le-am pus deci la dispoziţia prietenilor mei, dar mai târziu m-am căit amarnic, căci în fiece dimineaţă primeam bileţele de la cel puţin douăzeci de persoane care mi le cereau. Ca să le poată obţine, făcuseră o listă pe care se înscriseseră.

Nicio mistificare n-a avut un succes mai deplin şi n-a fost mai utilă partidului. Semipublicitatea făcea să sporească preţul fructului oprit, preţul unei lucrări care devenise un fel de manifest; iar lecturile făcute în comun, sporind acel gen de entuziasm pe care-l exercită asupra cititorilor, le făceau şi mai propice să aţâţe patimile. N-am asistat niciodată la o astfel de reprezentaţie, în societatea imperială. Dar, judecând după efectul pe care-l făcea în saloanele burboniene, puteţi presupune că acele lecturi înmuiau profund inimile, răscoleau toate urile şi toate regretele. *Manuscrisul din insula Sfânta Elena* s-a dovedit până la urmă a fi fost scris de domnul Bertrand de Novion, care nu se bucura de niciun fel de reputaţie literară, care nu l-a văzut niciodată pe împărat de aproape şi n-a avut niciun fel de legătură cu el în timpul celor „O sută de zile”.

(Nota autoarei din 1841) – După ce a profitat douăzeci şi cinci de ani de succesul acestei publicaţii, şi a primit până şi un salariu, domnul Bertrand de Novion. A binevoit, în sfârşit, să recunoască meritul adevăratului ei autor, domnul de Châteauvieux[183]. Pe vremuri, l-am cunoscut şi eu; dar

183 *Jacob-Frederic Lullin de Châteauvieux* (1772-1842), agronom şi scriitor, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe.

manifestările, relaţiile, opiniile domnului de Châteauvieux mă determinaseră să nu-i acord ulei un fel de importanţă. A fost nevoie de aserţiunea sa, de dovada manuscrisului scris de mâna sa şi de mărturisirea lui Bertrand de Novion ca să credem că într-adevăr, el fusese autorul acelei lucrări.

Capitolul IX

Domnul de Villèle. Intriga Curţii pentru a-l readuce pe domnul de Blacas. Ducesa de Narbonne. Martin şi sora Récolette. Sosirea ducelui de Blacas. Masă la Tuileries. Căţeluşa Madamei. Înţelepciunea ducelui de Angoulême. Agitaţia curtenilor. Tulburarea domnului de Molé. Blacas e concediat de rege.

Înflăcărarea bonapartiştilor, departe de a se potoli, slujea drept stimulent exaltării celor din partidul ultraregaliştilor, care acuzau moliciunea regelui şi moderaţia primului ministru. După ei, unele represiuni severe, procese, condamnări, execuţii pe eşafod, dar mai ales unele destituiri ar fi aşezat Restauraţia pe baze mult mai solide. Domnul de Chateaubriand publicase de puţină vreme lucrarea intitulată *Monarhia constituţională* în care nu vorbea decât despre şapte oameni devotaţi, printre care şi primarul Parisului, precum şi despre libertatea presei împreună cu pedeapsa cu moartea prevăzută pentru delictele săvârşite de ea. Propunerile lui Chateaubriand li se părură mult prea liberale ultraregaliştilor, aşa incit autorul lor se văzu nevoit să-şi modifice doctrinele ca să poată rămâne, în continuare, unul dintre şefi lor. Dar iată că între timp, se ridicase un altul, mai puţin sclipitor, dar mult mai abil: domnul de Villèle[184]. Originea modestă, înfăţişarea vulgară, vocea lui pe nas îl ţineau încă departe de saloane. Dar începuse să aibă o mare influenţă în Camera deputaţilor şi să grupeze în jurul lui batalionul de opoziţie al ultraregaliştilor. Totuşi, cum Curtea nu era să stea şi să aştepte rezultatul manevrelor constituţionale, pregătea unul pe contul ei.

184 *Jean-Baptiste-Séraphin-Joseph de Villèle* (1773-1854), primar al oraşului Toulouse, deputat, ministru, preşedinte al Consiliului.

După căsătoria ducesei de Angoulême, doamna de Serent şi cele două fiice ale sale – ducesele de Damas şi de Narbonne – continuaseră să rămână pe lângă ea. Doamna de Narbonne avea o minte foarte ascuţită. Ludovic al XVIII-lea sesiză imediat deosebirea dintre pretenţioasa doamnă de Damas şi distinsa doamnă de Narbonne. La Hartweil, luase obiceiul de a discuta destul de confidenţial, cu aceasta din urmă, căci regelui îi plăcea societatea femeilor spirituale; se pare că prima care-i deschisese apetitul pentru o astfel de societate, fusese doamna de Balbi. Cele două surori erau – deşi în mod diferit – prietene cu domnul de Blacas. Absenţa lui o mâhni pe prima şi displăcu celei de a doua care se văzu lipsită de încrederea de care se bucurase în timpul ministeriatului său. Atâta vreme cât Blacas fusese atotputernic pe lângă rege, Monsieur şi Madame nu putuseră să-l sufere. Alungarea lui de la Curte îi încântase. Însă vorba proverbului: „Rău cu rău, dar mai rău fără rău”. Acum se împăcau şi mai prost cu miniştrii prezenţi. Favoritismul burghezilor şi al imperialilor, îl făcu pe Deeazes să-l regrete pe Blacas. Cel puţin, cu el se înţelesese din multe puncte de vedere şi vorbiseră aceeaşi limbă. Doamna de Narbonne nu întâmpină deci prea mari dificultăţi obligându-i pe prinţi să recunoască ce mult pierduseră ei prin îndepărtarea lui Blacas. Nu mai rămânea decât să-l readucă şi pe rege la vechile sale preferinţe, sarcină pe care şi-o asumă ea. Ludovic al XVIII-lea, omul vremurilor din tinereţea sa, era – în materie de religie – filosoful secolului al XVIII-lea. Practicile la care se supunea cu rigurozitate nu ţinea, în ce-l privea, decât de etichetă. Totuşi, în ciuda scepticismului său, nu era lipsit de un soi de superstiţie. Credea, cu naivitate, că dacă exista un Dumnezeu, şi dacă se ocupa de cineva, apoi acel cineva trebuia să fie, fără niciun dubiu, şeful familiei de Bourbon. Doamna de Narbonne profită de accesul pe care-l avea la rege pentru a-i vorbi de o oarecare călugăriţă, Marthe, şi de un cultivator de prin împrejurimile Parisului, pe nume Martin care, amândoi, avuseseră chipurile, unele viziuni, stranii prin asemănarea lor, încât socotea că-şi îndeplineşte o datorie avertizându-l despre asta, pe rege. După ea, toate conştiinţele încărcate, ar fi trebuit să fie răscolite de prevestirea prăpastiei către care se îndreptau. Ducesa îşi

repetă de câteva ori atacul, încât până la urmă, regele consimţi s-o vadă pe sora Marthe. Bine instruită dinainte, de către cei din preajma regelui, ea îi aminti acestuia despre unele întâmplări mai puţin cunoscute, din trecutul său, apoi îi vorbi, cum era şi firesc, despre prezent şi despre viitor. Regele fu tulburat. Doamna de Narbonne îi trimise imediat vorbă lui Blacas – pe atunci ambasador la Roma – să vină de îndată la Paris, indiferent sub ce pretext; era autorizată să-i tăgăduiască sprijinul prinţilor, neîndoindu-se de succesul ei pe lângă rege. Aşa că, într-o bună dimineaţă, un valet de cameră al regelui, foarte devotat domnului de Blacas, îi remise majestăţii sale, un bilet din partea acestuia. Neputând să reziste dorinţei inimii sale, venise la Paris numai pentru a-l vedea pe rege, a-l privi şi a-i auzi vocea, a se prosterna la picioarele sale şi a pleca îndărăt, făcându-şi astfel o provizie de fericire pentru câteva luni, scria el. Blacas se bazase prea mult pe slăbiciunea lui Ludovic al XVIII-lea şi pe nevoia de a fi iubit doar pentru el însuşi. Dar iată că regele răspunsese sec:

— Nu-i primesc pe ambasadori decât dacă sunt conduşi de ministrul de externe!

Blacas se văzu deci nevoit să se ducă mai întâi la ducele de Richelieu. Foarte mirat de a vedea intrând în cabinetul lui un ambasador pe care-l ştia la Roma, du cele nu se mai îndoi o clipă că nu regele îl chemase. Apoi îl întrebă dacă-l văzuse pe Ludovic al XVIII-lea.

— Nu, răspunsese Blacas, cred că-ţi dai seama că nu mă puteam prezenta la rege fără dumneata!

Această deferentă neaşteptată i se păru ciudată ducelui care, cu experienţa lui, îşi dădu imediat seama că întoarcerea lui Blacas, se datora unei intrigi. Părerea îi fu confirmată când – ajungând la rege – văzu că Ludovic al XVIII-lea nu manifestă niciun fel de surpriză văzându-l pe domnul de Blacas, iar răceala pe care i-o arătă, i se păru de rău augur. Domnul de Blacas îşi dădu, în sfârşit, seama, că fusese rău sfătuit şi că nu trebuia să fi plecat din Roma.

Regele lua întotdeauna masa împreună cu familia regală; dejunurile erau mult mai plăcute la Tuileries, când nu era de faţă Monsieur care prefera să-şi ia singur, în odaia lui, ceaşca cu ciocolată. Ducele de Angoulême mânca, de obicei,

împreună cu amicii săi, ducii de Damas şi de Guiche. Ducele de Berry poftea întotdeauna şi câţiva prieteni intimi, iar uneori făcea chiar unele invitaţii mai simandicoase.

Regele avea în fiece dimineaţă, la masă, douăzeci de persoane. În afară de cei ai casei, slujitorii cu funcţii înalte asistau ori de câte ori aveau chef, întotdeauna neinvitaţi. Ducesa de Angoulême însoţită de doamna de onoare care era de serviciu în ziua aceea, dejuna şi ea la unchiul ei. Domnii de Richelieu şi ele Blacas aveau dreptul de a se aşeza la acea masă în calitatea lor unul de prim gentilom al Camerei regelui, iar celălalt, de prim maestru al garderobei regale; căci unul ca ministru, iar celălalt ca ambasador, n-ar fi fost admişi, şi regele ar fi trecut în sufragerie, fără să-i poftească la masă[185].

Audienţa lor avu loc cu puţin timp înainte de ora dejunului; aşa că-l însoţiră pe rege când, acesta intră în sufragerie unde erau adunaţi comesenii. Surpriza tuturor fu egală cu ciuda pe care le-o căşună prezenţa lui Blacas pe care-l ştiau la Roma. Încercară să citească pe chipul regelui, primirea rezervată ambasadorului, dar chipul lui Ludovic al XVIII-lea era impasibil. Prezenţa ducelui de Richelieu îi deranja pe cei care poate că ar fi vrut să-şi manifeste nădejdile pe care le trăgeau. Toată lumea, conform uzanţelor, se aşezase de acum la masă, când sosi şi Madame, precedată de o căţeluşă dăruită odinioară de domnul de Blacas. Căţeluşa sări în braţele fostului ei stăpân, copleşindu-l cu manifestările ei de bucurie.

— Biata Thisbé, zise regele, sunt bucuros că te-a recunoscut.

Ducele de Havré[186] se aplecă la urechea vecinului său şi-i zise încet:

— Trebuie să facem şi noi ca Thisbé fără să mai şovăirii!

---

185 Ducele de Richelieu se ocupa de copoii regelui, iar contele de Blacas era marele maestru al garderobei regale.

186 *Joseph-Anne-Auguste-Maximilien de Croy, duce de Havré* (1744-1839), aghiotant, cavaler al mai multor ordine, deputat în Statele Generale, pair al Franţei, locotenent general, căpitan al gărzilor regelui. Sora sa, Louise-Elisabeth de Croy de Havré, marchiză de Tourzel, a fost guvernanta copiilor Franţei, după doamna de Polignac.

Şi domnul de Blacas fu copleşit de cele mai afectuoase demonstraţii. Madame nu se arătă nici ea mai surprinsă decât regele, dar îl primi pe domnul de Blacas cu multă bunăvoinţă. Aş fi pus rămăşag că era la curent cu toată intriga doamnei de Narbonne.

Ducele de Angoulême mânca mult mai târziu decât regele; prinţesa, ieşind de la unchiul ei, venea întotdeauna să asiste la sfârşitul mesei ducelui, unde mânca, în tot cursul anului, un ciorchine sau doi de struguri.

În ziua aceea ea vorbi despre sosirea domnului de Blacas.

— Cu atât mai rău! răspunse, sec, ducele de Angoulême.

Ea nu replică. Fratele meu, care, în calitatea lui de aghiotant, lua masa la prinţ, fu uimit de neînţelegerea din familia regală, în legătură cu acest eveniment. Şi mă mir de ce, pentru că de fapt, ăsta era un lucru obişnuit. Ducele de Angoulême avea un adevărat cult faţă de soţia sa care nutrea pentru el cea mai tandră afecţiune; singurul lucru în care nu se înţelegeau, era politica. Sub acest aspect, Madame era mai întotdeauna de acord cu Monsieur, dar niciunul, nici celălalt nu aveau nicio influenţă asupra ducelui de Angoulême. Când Madame începea una dintre diatribele sale ultraregaliste, ducele i-o tăia scurt:

— Scumpa mea prinţesă (aşa îi spunea el), să nu vorbim despre aşa ceva. Nu ne putem nici înţelege, nici convinge reciproc!

Aşa că toate intrigile partidului ultraregalist se opreau în faţa înţelepciunii ducelui de Angoulême care refuza, în mod constant, de a se opune guvernului regelui. În schimb, toate acele intrigi găseau susţinători activi atât în ceilalţi prinţi şi în cei din jurul lor, cât şi în cei din jurul regelui.

Vestea sosirii domnului de Blacas iscă mare zarvă, după cum de altfel vă puteţi şi închipui. Curtenii remarcaseră că, după dejun, domnul de Blacas, vorbindu-i în şoaptă regelui, acesta îi răspunsese tare, cu vocea lui severă:

— E dreptul dumitale, n-ai nevoie de niciun fel de aprobare!

Am aflat după aceea, că era vorba de instalarea sa în apartamentul primului maestru al garderobei, de la Tuileries. Acel apartament aranjat pentru domnul de Blacas când se bucurase de favoarea lui Ludovic al XVIII-lea, comunica direct

cu apartamentul regelui. Toţi îşi aduseră aminte că maiorul general al gărzilor locuise provizoriu acolo, în timp ce muncitorii lucrau la apartamentul său, dar că reparaţiile fuseseră zorite foarte tare în ultima vreme; că, cu două zile înainte de sosirea ambasadorului maiorul general se instalase în sfârşit, la el acasă şi eliberase apartamentul lui Blacas. Având totuşi în vedere primirea rece pe care i-o făcuse regele lui Blacas, acesta se prefăcu preocupat de expoziţia de tablouri aflată în Salonul de la Luvru, pentru a-şi putea petrece toată dimineaţa acolo. La masa pe care o luă la ducele de Escars, nu vorbi decât despre acea expoziţie. Aruncase mai înainte câteva fraze prin care îşi manifesta dorinţa de a se înapoia cât mai repede la Roma. Curioasă să aflu ce se petrecea, m-am dus seara la domnul Decazes. Curiozitatea mai adusese câteva persoane, maliţia, alte câteva, aşa că la un moment dat ne-am trezit că eram o mulţime. Toate spiritele păreau foarte agitate afară de cel al stăpânului casei, care se simţea foarte la largul său. N-aş putea spune acelaşi lucru despre domnul de Molé[187] pe atunci ministru al marinei, care vădea o tulburare imposibil de ascuns. Parcă îl văd şi acum, aşezat pe o mică sofa, din colţul şemineului şi punându-şi în faţă un paravan sub pretext că-l deranjează lumina, dar de fapt pentru a evita privirile celor care se mirau de chipul lui descompus.

De obicei, domnul Decazes nu se ducea să-i facă vizita. Cotidiană regelui, în zilele de primire; de data asta însă, se scuză şi părăsi salonul. La puţină vreme, careva (cred că domnul de Boisgelin) sosind, îmi povesti că domnul de Blacas, reluându-şi vechile obiceiuri, îl urmase pe rege în odaia sa. Ministrul poliţiei nu se lăsă prea mult aşteptat. Când se întoarse de la rege, era perfect calm. Lumea risipindu-se, m-am apropiat de el şi l-am întrebat:

— Ce să-i spun mâine tatălui meu, căci pleacă un curier la Londra.

— Că sunt servitorul său devotat, precum sunt şi al domniei voastre.

---

187 *Louis-Mathieu Molé* (1781-1855), magistrat, prefect, consilier de Stat, director general de poduri şi şosele, Mare Judecător sub Imperiu. Pair al Franţei, sub Restauraţie. Ministru de externe sub Monarhia din Iulie şi membru al Academiei Franceze.

— Ştiţi bine să nu din simplă curiozitate întreb acest lucru. Gazetele ultraregaliştilor vor bate toba, aşa că vă rog să-mi răspundeţi cât mai serios cu putinţă ce trebuie să-i transmit ambasadorului.

— Ei bine, spuneţi-i că domnul de Blacas a sosit astăzi, vineri, de la Roma la Paris, şi vă va pleca joi de la Paris la Roma.

— Joi? De ce nu mâine?

— Pentru că vrea să transforme această călătorie într-un eveniment şi pentru că ţine cu orice preţ să devină ridicol.

— Înţeleg forţa acestor argumente, dar nu vă temeţi de uşurinţa cu care se comunică între apartamentul său şi cel al regelui?

— Nu mă tem de nimic! Şi v-aş sfătui să faceţi ca mine!

Şi-şi însoţi cuvintele de un surâs puţin cam arogant. Mărturisesc că eram departe de a-i împărtăşi siguranţa, cunoscând slăbiciunea regelui şi intrigile care-l înconjurau. Totuşi domnul Decazes avea dreptate. Regele era în stare de a-şi intriga miniştrii, dar îşi făcea întotdeauna scrupule de a fi infidel faţă de favoriţii săi. Ori de câte ori aceştia îi erau răpiţi, asta se întâmpla datorită vreunei forţe majore şi niciodată cu complicitatea sa.

La dejunul de a doua zi, regele începu a vorbi de dorinţa pe care-o avea de a-i îndulci situaţia domnului de Blacas şi de a-l rechema în Franţa. La despărţire, spuse tare:

— Conte de Blacas, dacă vrei să-mi vorbeşti deseară, vino înainte de ora hotărâtă; căci după aceea vine ministrul poliţiei!

Or, familia regală îl părăsea pe rege la ora opt; „ora hotărâtă” era la opt şi un sfert, aşa că intimitatea nu se putea prelungi în niciun caz peste această oră.

Domnul de Blacas se înclină profund, dar simţi lovitura; dacă întâmplător Thisbé, căţeluşa, l-ar fi adulat, n-ar mai fi găsit imitatori. Totuşi, partidul care-şi zicea „al pavilionului Marsan”, întotdeauna gata să se îmbete cu apă rece, afirma şi poate că şi credea, că era vorba de un dedesubt, că răceala regelui nu era decât aparentă, că cine ştie ce favoare îi pregătea Ludovic domnului de Blacas. Am crezut şi eu, într-o oarecare măsură, acest lucru, mai ales că în ajunul zilei când domnul de Blacas trebuia să plece, declară că era

bolnav. Nu-şi părăsi camera patruzeci şi opt de ore, apoi apăru, cu o voce atât de stinsă încât nici vorbă nu putea fi să plece astfel într-o călătorie atât de lungă. Mai stătu încă zece zile, sub diverse pretexte. Ultimul de care se folosi, fu dorinţa de a-l însoţi pe rege în plimbarea din 3 mai, aniversarea intrării sale în Paris. Ludovic parcurse străzile, în caleaşcă, escortat doar de garda naţională, fapt ce plăcu populaţiei. Domnul de Blacas nădăjduia că datorită funcţiei sale, va avea dreptul să ocupe loc în trăsura regelui; dar regele făcu o schimbare de etichetă, lipsindu-l pe Blacas de această satisfacţie. Nu-mi mai amintesc care a fost manevra, dar Blacas n-a putut lua loc decât într-una din trăsurile din suita regelui. Înapoindu-se, regele se opri la uşa apartamentului său şi ţinând-o întredeschisă, cu propria sa mână, ceea ce nu se mai întâmplase până atunci, spuse cu glas tare:

— Cu bine, dragă Blacas, drum bun, şi nu te obosi mergând prea repede. Aştept, cu plăcere, să-mi trimiţi veşti de la Roma!

Şi poc! trânti uşa în nasul contelui care se pregătea să-l urmeze. Domnul de Blacas, foarte deconcertat de scurtimea acelui amical rămas bun, plecă chiar în aceeaşi seară. Rezultatul acestei călătorii fu că se numi imediat un ministru[188] al casei regale. Fără a fi el titularul, Blacas păstra patronajul funcţiei şi încasa beneficiile; funcţia era îndeplinită de un om care-i era devotat, domnul de Pradel[189]. După o bucată de vreme, Pradel fu făcut duce şi primul gentilom al camerei regelui[190].

Lumea fiind ocupată cu Blacas, uitase de Martin pe care regele îl încredinţase domnului Decazes, ministrul poliţiei.

---

188 Această numire n-a avut loc decât sub cel de al doilea ministeriat al ducelui de Richelieu. Casa regelui fiind reorganizată prin ordonanţa din 1820, marchizul de Lauriston a fost numit ministru al casei regale şi membru al Consiliului de miniştri.

189 Contele de Pradel fusese directorul general al departamentului casei regelui. În 1820 a devenit primul şambelan şi maestru al garderobei regale.

190 Contele de Blacas a fost făcut duce şi numit primul gentilom al camerei regale, în 1820. A primit de asemenea şi Cordonul Albastru, una dintre cele mai înalte decoraţii, cu prilejul naşterii micului duce de Bordeaux.

Acesta petrecu câteva săptămâni la Charenton fără ca medicii să cuteze a afirma că exaltarea sa se datora unei stări de nebunie constantă. Aşa că îl trimiseră în satul său. Una dintre principalele sale viziuni privea viaţa lui Ludovic al XVIII-lea, cu care, din când în când, intriganţii voiau să sperie familia regală. A mai fost vorba de acest Martin, pentru ultima oară, în timpul şederii lui Carol al X-lea, la Rambouillet, în 1830.

Nu mai ştiu dacă ducesa de Narbonne s-a dus de bunăvoie după soţul ei, care fusese, între timp, numit ambasador la Neapole. Rolul pe care l-a jucat în toată povestea cu Blacas i-a displăcut regelui, dar şi mai mult domnului Decazes. Şi, cu toate că nu exista exil în acel regim constituţional, toată lumea a aflat că primise ordin să nu mai apară la Curte şi că fusese sfătuită să se ducă după soţul ei.

Capitolul X

Favoarea de care se bucura domnul Decazes. Genul său de linguşeală. Afacerile din Lyon. Ducele de Raguse potoleşte spiritele. Ducele de Orléans revine la Paris. Istoria inventată pe seama mamei. Mânia mea. Sosirea întregii familii de Orléans. Dejun la Palatul Regal. Calomnii absurde.

Domnul Decazes se afla mai bine înfipt în postul său, ca niciodată. Regele nu vedea decât prin ochii săi, nu auzea decât prin urechile sale, nu acţiona decât la îndemnul său. Suveranii nu sunt la nimic mai sensibili decât la linguşeală. Ludovic al XVIII-lea era mult prea obişnuit cu linguşelile curtenilor de profesie pentru a mai fi ahtiat după aşa ceva; şi totuşi avea nevoie de linguşeală pentru a i se face atmosferă şi a se simţi la largul său; numai că singură linguşeala nu era suficientă imaginaţiei sale. Dorea cu ardoare, să fie iubit doar pentru sine. Acesta fusese sistemul adoptat de toţi favoriţii anteriori, cu excepţia doamnei de Balbi, cred, care nu se mulţumea decât să-l răsfeţe, să fie amabilă şi să-l distreze, fără a se preface că moare după el.

Domnul Decazes inventă un nou sistem de a se vârî pe sub pielea suveranului său: se proclamă a fi opera lui nu numai din punct de vedere social, ci şi politic. Se prefăcu a fi cel

mai docil elev al său şi mai ascultător decât orice alt ministru. Îşi petrecea ceasuri întregi lăsându-se îndoctrinat de el. Învăţă, cu regalul său profesor, limbile vechi ca şi cele moderne, dreptul, diplomaţia, istoria şi mai ales literatura. Elevul era cu atât mai perspicace, cu cât era mai bine pregătit decât profesorul care, chipurile, îl învăţa. Cu toate acestea nu înceta să se mire de tot ce-i dezvăluia profesorul său în materie de ştiinţe şi litere şi nu mai ştia cum să-şi manifeste recunoştinţa. La rândui lui, regele se ataşa pe zi ce trecea de strălucitul său elev care, la isprăvirea anului de şcoală, îi semna şi-i aproba toate hârtiile din portofoliul său ministerial. Sentimentele pe care regele le nutrea faţă de domnul Decazes, se exprimau prin felul cum i se adresa. În mod obişnuit, îi spunea „băiatul meu”, iar în ultimii ani, „fiule”. Domnul Decazes poate că ar fi suportat această înălţare, fără să i se urce la cap, dacă n-ar fi fost aţâţat de impertinenţele unor curteni. Nevoia de a le plăti cu aceeaşi monedă îl făcuse să devină trufaş şi nepoliticos, cusururi care adăugate superficialităţii şi felului său distrat de a fi, îl ajutaseră să-şi facă mult mai mulţi duşmani decât merita.

Tot în acea vreme, se semnală o conspiraţie la Lyon care nelinişti grozav pe toată lumea. Agitaţia devenise vizibilă în oraş şi în împrejurimi, iar dezordinea – iminentă. Imediat îl trimiseră la Lyon pe mareşalul de Marmont, cu puteri depline, să facă ordine. Regaliştii l-au acuzat că ar fi dat dovadă de prea multă condescendenţă faţă de bonapartişti. Nu cunosc amănunte. În orice caz, el puse. Pe goană acea nălucă a răzmeriţei, fiindcă la trei zile după sosirea lui la Lyon totul reintrase în normal iar oraşul era atât de liniştit de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic, niciodată. Tulburările din Grenoble îi aduseseră, cu un an în urmă, atât de mari avantaje generalului Donnadieu[191], încât autorităţile din Lyon fură bănuite de a fi iscat răzmeriţa numai pentru a obţine şi

191 *Gabriel Donnadieu* (1777-1849), viconte şi locotenent general; conspirând împotriva Primului Consul a fost închis. Reintrat în graţii, a fost făcut de către Napoleon, baron şi general de brigadă. Compromis din nou, a fost întemniţat pentru a doua oară. Ludovic al XVIII-lea l-a numit locotenent general, l-a luat cu sine la Gand şi i-a încredinţat comanda oraşului Grenoble. După monarhia din Iulie s-a retras din viaţa publică.

ele asemenea recompense. Reputaţia generalului Camuel[192] făcu credibilă această acuzaţie; căci se arătă a fi demnul emul al generalului Donnadieu. Prefectul poliţiei, om deloc stimat[193], i se alăturase pentru a-l speria pe domnul de Chabrol, prefectul departamentului, care nu mai acţiona decât după bunul lor plac.

Adevărul asupra răzmeriţei din Lyon a rămas şi azi un mister. Unii au negat totul; alţii, dimpotrivă, au arătat-o în toată amploarea ei. Se pare că nici unii, nici alţii, n-au avut pe deplin dreptate. Opiniile – întotdeauna foarte însufleţite în acest oraş – exaltate mai apoi de cele „O sută de zile", erau gata să explodeze. Aţâţările unor şefi de partide sau poate unele stângăcii ale administraţiei, puteau foarte bine duce la o catastrofă. În această împrejurare, mareşalul îşi impuse voinţa. Generalii Donnadieu, Camuel şi mai ales Dupont care fuseseră etichetaţi de Restauraţie ca oameni de mare încredere, erau – sub Imperiu – foarte puţin luaţi în seamă, iar în armată nu se bucuraseră de niciun respect.

Negocierile pentru reîntoarcerea ducelui de Orléans, reuşiseră. Prinţul venise deocamdată singur ca să tatoneze terenul. Acest drum fusese prost pregătit de un discurs al unui deputat din opoziţie, domnul Laffitte, discurs în care pomenise numele lui Wilhelm al III-lea de Orania, în aşa fel încât îşi pusese în cap tot partidul regalist. Din păcate, ducele de Orléans îşi şi anunţase sosirea şi ar fi fost şi mai mare inconvenientul de a da îndărăt în faţa protestelor decât de a le sfida. Aşa că ducele sosi. Regele îl primi posac, ca de obicei, doamna Delfină – politicoasă – Monsieur şi cei doi fii ai săi, în mod amical, iar ducesa de Berry – care-şi aduse aminte de Palermo pe care nu-l mai revăzuse de când se măritase – cu bucurie şi cu afecţiune (numindu-l „dragă unchiule" în fiece clipă), ceea ce-l făcu pe duce să bombăne

---

192 *Simon Camuel*, generalul armatei republicane din Vandeea. Mai târziu, a ajuns deputat în Vienne.

193 *Charrier de Sainneville,* locotenent general al poliţiei din oraşul Lyon. „Era un om activ, inteligent, care timp de douăzeci de ani a adus mari şi importante servicii în administrarea oraşului, în nişte epoci deosebit de dificile. Din păcate, era nemaipomenit de vanitos şi-şi dădea o importanţă ce întrecea orice măsură." *(Memoriile* cancelarului Pasquier, t. IV, p. 173.), (n. ed. fr.).

în sinea lui.

Ea plânse mult în urma acelei vizite, dar după aceea şi-a schimbat felul de a se purta cu ducele de Orléans căruia i-a spus de atunci încolo „monseñiore”. În schimb, ducesei de Orléans a continuat să-i spună „mătuşă”. Purtarea exemplară a ducelui a făcut să se prăbuşească toate zvonurile care nu găseau nicăieri mai mult ecou decât la mama sa. Anturajul său îi era ostil în mod făţiş fiului ei, iar ea era mult prea slabă ca să se opună, ori mult prea proastă ca să bage de seamă.

După ce m-am reîntors din Anglia, am început să-l vizitez destul de des şi, pentru că am încercat să-l distrag de la mâhnirea pe care i-o pricinuia boala câinelui epagneul al domnului de Follemont, vorbindu-i despre nepoţii săi pe care tocmai îi vizitasem de curând, la Twickenham, grupul ultraregalist m-a declarat „orleanistă” şi a răspândit acest zvon care m-a neliniştit, nu pentru mine, ci pentru tatăl meu, fiindcă un ambasador trebuia să fie imparţial şi să nu ţină cu nimeni. Dar până la urmă, această învinuire căzu de la sine, ca atâtea altele. De altfel, n-avea nicio bază, fiindcă dacă ducele de Orléans ar fi vrut să pună la cale vreo intrigă în epoca în care se afla în Anglia, l-ar fi găsit pe tata foarte puţin dispus să-i arate, fie şi cea mai mică indulgenţă. În timpul puţinelor zile pe care ducele le petrecu la Paris, veni să mă vadă de două ori. Oricât de onorată m-am simţit pentru acele vizite, m-am temut ca ele să nu reînnoiască toate clevetelile de peste iarnă, dar nu s-a mai întâmplat nimic.

Răutatea celor din jur, aţâţată la maximum de norocul fratelui meu, care urma să se însoare cu o moştenitoare atât de frumoasă şi mai ales atât de bogată, curtată de mulţi dintre ei, şi-a revărsat din nou veninul asupra noastră. Socotind probabil că situaţia tatălui meu avusese o mare influenţă asupra acestei căsătorii, începură îi lansa zvonul că de fapt, ea se datora unei adevărate orgii, unde biata mama se îmbătase criţă, împreună cu prinţul regent, că acesta îngăduindu-şi unele libertăţi faţă de ea, mama i-ar fi răspuns printr-o palmă; că toate celelalte doamne se ridicaseră, indignate, de la masă, că prinţul se plânsese regelui, că de atunci părinţii mei nu mai cutezaseră să iasă din casă şi că în curând urmau să fie înlocuiţi de altcineva, la Londra.

Această „încântătoare istorioară”, inventată şi colportată în întreg Parisul, ajunse până la Londra. Câteva gazete engleze făcură aluzie la ea şi intriga de la Paris, se reînnoi, de data asta, la Londra. Toţi „bunii” mei prieteni, veniră rând pe rând, să mă întrebe dacă povestea era adevărată şi în ce măsură, pe ce canava fusese brodată şi aşa mai departe; dar când le răspundeam, conform adevărului, că între mama şi prinţ nu existaseră niciodată decât sentimente de stimă, de respect şi de politeţe, care nu putuseră da loc la acea stranie poveste, vedeam pe feţele lor un mic surâs de neîncredere, care mă înfuria cumplit. Cred că n-am simţit niciodată o indignare mai crâncenă decât cu acest prilej. Mama era un adevărat model nu numai de virtuţi dar şi de bună-creştere. A inventa o asemenea absurditate pe seama unei femei de şaizeci de ani pentru a te răzbuna pe norocul pe care-l avusese fiul ei, mi s-a părut un lucru de o laşitate despre care nici astăzi nu pot vorbi cu sânge-rece.

Prinţul regent dădu dovadă de multă bunătate şi înţelegere. Întâlnindu-l pe tata în parc, îl ţinu lângă sine tot timpul cât dură plimbarea, se opri îndelung, în mijlocul unui grup de seniori englezi, şi ei tot călare pe cai, şi nu plecă decât după ce strânse în modul cel mai amical mina ambasadorului. Tata îşi explică destul de târziu aceste favoruri pe care prinţul nu le mai făcuse nimănui, după ce auzi şi el zvonurile răspândite la Paris şi care începuseră a circula pe ascuns, la Londra. Dezgustul pe pe care l-am simţit faţă de parizienii mei, mi-a insuflat dorinţa să plec cât mai repede din acel oraş în care bârfa stătea la loc de cinste. Căsătoria fratelui meu amânându-se pentru toamnă, m-am hotărât să plec la Londra şi să nu mă reîntorc decât în ziua nunţii sale.

În timp ce toată această istorie odioasă se urzea şi se propaga, familia de Orléans se instală, cu mic cu mare, la Palatul Regal. Ajunsese la Paris, seara târziu; m-am dus să-i văd a doua zi dimineaţă, dar ei erau la rege să-l salute. I-am aşteptat, şi nu mi-a fost deloc greu să-mi dau seama cât de penibilă fusese acea vizită.

Ducesa de Orléans era tristă, soţul ei, preocupat şi serios; Mademoiselle, intrând în sufragerie, se simţi rău. Îi fusese foarte rău în timpul traversării canalului şi încă nu-şi venise

pe deplin în fire. Ne-am înghesuit în jurul ei; după ce se simţi ceva mai bine, îmi spuse, strângându-mi mâna:

— Îţi mulţumesc, draga mea, nu-i nimic, acum mi-e mai bine; dar mă simt încă slăbită.

Îngrijorarea de pe feţele celor din jur se risipi când văzură intrând un valet încărcat cu o tavă plină de gogoşi fierbinţi.

— Ah! Faimoasele gogoşi de la Palatul Regal! strigară toţi într-un glas. Şi dragostea faţă de pământul natal, bucuria de a se revedea în patrie, şterseră impresia pe care le-o făcuse primirea de la Tuileries.

Am petrecut o parte din timpul cât am stat la Paris alături de acele prinţese amabile, care mă primeau cu multă bucurie şi bunătate şi care-mi împărtăşeau indignarea în legătură cu povestea debitată pe seama mamei. De fapt, ele cunoşteau mai bine ca oricare, din proprie experienţă, fecunditatea invenţiilor calomnioase.

Tot pe atunci, începu a se răspândi zvonul căsătoriei secrete dintre Mademoiselle şi Raoul de Montmorency, căruia ea ar fi putut să-i fie foarte bine mamă, atât era de mare diferenţa de vârstă dintre ei. Când tânărul se însură cu doamna Thibaut de Montmorency, intriganţii trebuiră să renunţe la această poveste. Nu ştiu dacă nu l-au înlocuit pe Raoul cu domnul Athalin, aşa cum am auzit vorbindu-se mai târziu. Cea de a doua versiune n-a fost nici ea mai adevărată decât prima. Adevărul e că amândouă au fost la fel de absurde şi de calomnioase.

Capitolul XI

Tom Pelham. Inaugurarea podului Waterloo. Dineu la Claremont. Firea posacă a prinţesei Charlotte. Politeţea sa. Un nou capriciu. Discuţia cu ea. Moartea acestei prinţese. Mâhnirea tuturor celor din jur. Adevărata fire a prinţesei Charlotte. Gusturile şi obiceiurile sale. Sinucidere la naştere.

Oricâtă spaimă aş fi avut eu de mare, oboseala călătoriei mi-a fost din belşug răsplătită de bucuria pe care le-a pricinuit-o părinţilor mei, reîntoarcerea mea la Londra. Am simţit o mare mângâiere să-mi pot alina, alături de ei, toate micile necazuri şi sâcâieli ale unei lumi atât de mercantile ca

a noastră. Căci în Franţa nu există persoană care să nu-şi dea seama cât de plăcut e pentru un fiu, un frate sau un prieten să se însoare, cu o moştenitoare bogată, şi câte invidii şi gelozii iscă o astfel de căsătorie. Am observat, când acest lucru m-a privit şi pe mine, că nicio altă împrejurare nu provoacă mai multă duşmănie în societate. Căci toată lumea aleargă cu limba scoasă după avere. Pentru a pune mâna pe bani, orice mijloc e bun; iar cel care vede că a fost ales un altul în locul lui, regretă amarnic. Îmi amintesc, în legătură cu acest lucru, de planurile unuia dintre prietenii mei din copilărie, tânărul Pelham. Era fiul cel mai mic, împlinise şaisprezece ani şi se reîntorcea în casa părintească penultima oară, înainte de a părăsi colegiul. A doua zi după sosirea sa, tatăl său, lordul Yarborough, un omuleţ sfrijit, cel mai rece, mai serios şi mai plin de el pe care l-am cunoscut vreodată, l-a poftit pe băiat în cabinetul său şi i-a spus:

— Tom, a sosit momentul să-ţi alegi o profesie; indiferent ce ţi-ai alege, eu te voi susţine din toată inima. Nu vreau să te influenţez nici într-un fel. Dar dacă vrei să te faci preot, te avertizez că am la dispoziţie unele beneficii care te vor face să trăieşti, chiar de la început, pe picior mare. Ţi-o repet, îţi las deplină libertate. Te previn însă că atunci când te vei hotărî, nu voi mai admite nicio schimbare. Aşa că gândeşte-te bine. Nu-mi da răspunsul acum. Am să te întreb când te vei reîntoarce la Colegiu. Atunci să fii pregătit să-mi spui ce-ai ales!

— Da, domnule!

La sfârşitul vacanţei, în care Tom se distrase de minune, şi în timpul căreia tatăl său nu-i adresase nici măcar un cuvânt, îl pofti în cabinetul său, spre spaima întregii familii şi îl întrebă din nou:

— Ei bine, Tom, te-ai gândit în chip matur, la viitorul tău?

— Da domnule!

— Şi te-ai hotărât?

— Da, domnule!

— Gândeşte-te că nu voi admite niciun capriciu şi că va trebui să urmezi cu rigurozitate profesia pe care ţi-ai ales-o!

— Ştiu, domnule.

— Bun! Atunci vorbeşte!

— Ei bine, domnule, aş vrea să mă însor cu o moştenitoare

bogată!

Oricât de flegmatic ar fi fost lordul Yarborough, nu putu rezista unui astfel de răspuns dat pe un ton atât de imperturbabil. Aşa că izbucni în râs. Până la urmă, prietenul meu Tom nu se însură cu o moştenitoare; intră în marină şi se prăpădi de tânăr, de friguri galbene, în Antile. Era un băiat frumos şi de treabă. Dar v-am istorisit o întâmplare din alt secol; să revenim la secolul al nouăsprezecelea.

În 18 iunie 1817, cu prilejul celei de a doua aniversări a bătăliei de la Waterloo, avu loc – cu mare pompă – inaugurarea podului căruia i se dădu numele de Waterloo. Prinţul regent, împreună cu ducele de Wellington, urmat de toţi ofiţerii care luaseră parte la bătălie şi de regimentele de gardă, trecură primii pe noul pod. Pentru personajele principale din localitate se ridicaseră chiar nişte tribune speciale. Ştiind că se pregătea o tribună pentru corpul diplomatic, tata anunţă că n-ar vrea să ia parte la ceremonia: la care se hotărâse să nu asiste. Colegii săi din corpul diplomatic declarară că nu voiau să facă opinie separată în acea împrejurare şi că ceremonia având un specific strict naţional, nu era neapărat necesar să fie invitaţi la ea şi străini. Cabinetul englez fu de acord cu această propunere. Tatăl meu s-a simţit profund mişcat de deferenţa colegilor săi, cu atât mai mult cu cât cei de la Tuileries nu duceau lipsă de oameni care să-l fi învinuit că dăduse frâu liber sentimentelor sale franceze. Cel care a refuzat primul tribuna ce-i fusese pregătită, a fost prinţul Paul de Esterhazy. Cum n-a întâmpinat nicio dificultate, a venit să-l anunţe pe tata de hotărârea corpului diplomatic şi de consimţământul cabinetului englez.

Tot în 1817 trebuie să plasez şi relaţiile mele cu prinţesa Charlotte de Galles. Sub pretext că locuinţa ei nu era încă aranjată, se dispensase de obligaţia de a veni la Londra şi deşi acela a fost un moment care a strâns laolaltă toată lumea bună, ea a rămas sub umbrarul răcoros de la Claremont, despre care spunea că era mult mai sănătos în starea în care se afla, căci era însărcinată în mai multe luni. Am fost poftită şi eu împreună cu părinţii mei, să luăm masa la ea. Curiozitatea pe care mi-o inspiră această tânără suverană a unei ţări atât de mari îmi era aţâţată şi de faptul

că pierdusem întotdeauna ocazia de a o vedea. Am fost primiţi la Claremont de către lady Glenlyon, doamna de companie, şi de către un baron german, aghiotantul prinţului, singurul comesean la castel. Un grup de musafiri ne precedaseră, altul urma să vină după noi. Prinţul Leopold îşi făcu apariţia o clipă, apoi se retrase. După ce am aşteptat vreme îndelungată, am auzit în odaia de alături un pas greoi şi care răsuna atât de puternic incit nu putea fi comparat decât cu cel al unui tambur major. Cineva de lângă mine zise: „Iat-o pe prinţesă!”

Într-adevăr, am văzut-o intrând, la braţul soţului ei. Era plină de podoabe şi arăta bine. Dar evident, avea pretenţia să semene cu marea ei înaintaşă, Elisabeta, motiv pentru care şi călca atât de apăsat şi de greoi, fă. Când în mod deliberat acel zgomot de tambur major. Tot ca şi strămoaşa ei, îşi purta capul sus, cu multă trufie. În timp ce ea intră în salon pe o uşă, pe o altă uşă, un *maître d’hôtel* anunţă că masa era servită. Prinţesa străbătu salonul, fără să spună o vorbă nimănui. Sosită în sufragerie, pofti alături de ea doi ambasadori; prinţul se aşeză vizavi, între două ambasadoare. După ce am încercat în zadar s-o văd aplecându-mă când în dreapta, când în stânga, după câte un platou, prinţesa se hotărî şi porunci să se ia vasul ce împodobea mijlocul mesei. Norii care i se adunaseră pe frunte, i se mai risipiseră puţin. Surâse graţios soţului ei, dar n-a mai fost tot atât de amabilă şi cu ceilalţi. Vecinii ei abia îi smulgeau vorba cu cleştele, aşa că am avut destulă vreme s-o examinez în linişte în tot timpul acelei mese penibile. Nu vă pot vorbi despre talia ei, pentru că, fiind însărcinată, îmi era greu să-mi dau seama cum putea arăta. Se vedea doar că era înaltă şi solid construită. Părul îi era de un blond aproape cânepiu, ochii de un albastru ca de porţelan, fără sprâncene, fără gene, tenul de o albeaţă uniformă, fără nicio altă pată de culoare. Sunt sigură că veţi striga: „Ce figură fadă! Era deci o persoană cât se poate de insipidă!” Câtuşi de puţin. Rar mi-a fost dat să întâlnesc o fizionomie mai însufleţită. Privirea îi era plină de expresie. Gura, roşie ca cireaşa şi împodobită cu nişte dinţi ca perlele, avea modulările cele mai plăcute şi mai variate pe care le-am văzut vreodată şi extrema sa tinereţe, compensând lipsa coloritului din obraji, îi dădea un aer de o

prospeţime remarcabilă.

Masa o dată isprăvită, ea le făcu femeilor un mic semn şi trecu în salon, unde o urmarăm toate. Prinţesa se aşeză într-un colţ cu una dintre prietenele sale din copilărie, proaspăt măritată şi însărcinată şi ea, al cărei nume l-am uitat. Şuşoteala lor dură până la venirea prinţului care rămăsese la masă, cu bărbaţii. El a apropiat câteva fotolii pentru ambasadoare, vrând să dea discuţiei un caracter general, dar n-a izbutit. În sfârşit, contesa de Liéven, plictisită de acea lipsă de atenţie, s-a dus să se aşeze, fără să fie poftită, pe aceeaşi sofa pe care şedea prinţesa şi începu, cu voce joasă, o discuţie care, aparent, se părea că-i stârnise interesul, căci păru foarte absorbită. Toate eforturile pe care le făcu prinţul pentru a-şi determina soţia să se poarte mai politicos şi cu ceilalţi invitaţi, fură zadarnice. Fiecare stătea ca pe ghimpi şi abia aştepta să plece. În sfârşit, ni se anunţară trăsurile şi plecarăm salutate la fel de rece la despărţire cum fuseserăm şi la sosire. În ce mă priveşte, când mama m-a prezentat, prinţesa n-a catadicsit să-mi facă nici măcar un semn din cap. Urcându-mă în trăsură, am spus:

— Am vrut s-o văd, am văzut-o! Numai că am văzut-o cam mult, căci sunt sătulă până în gât de mofturile ei!

Mama m-a asigurat că prinţesa era, de obicei, politicoasă. I-am răspuns că felul cum se agitase prinţul, nu prea confirma acest lucru. Probabil că după ce am plecat noi. I-o fi reproşat faptul că fusese atât de posacă, fiindcă la câteva zile după această vizită, tocmai când meditam cu regret la vizita de mulţumire pe care trebuia să i-o facem pentru că ne primise „atât de bine”, iată că am primit o nouă invitaţie. De data asta, prinţesa se pierdu în graţii şi politeţuri faţă de toţi musafirii; totuşi preferinţa şi-o manifestă faţă de noi. Ne opri până la miezul nopţii, discutând familiar despre toate şi despre toţi, despre Franţa şi despre Anglia, despre primirea familiei de Orléans la Paris, despre legăturile lor cu Tuileries, despre legăturile sale cu Windsor, despre capriciile reginei bătrâne, despre acea etichetă care-i era insuportabilă, despre plictiseala care o aştepta când avea să fie obligată să se mute la reşedinţă ei din Londra unde oricum trebuia să rămână câteva luni. Mama îi spuse că ar fi mult mai liniştită şi ar sta mult mai comod la hotelul unde locuise după ce se

măritase.

— E adevărat, răspunse ea; dar când eşti atât de deplin fericită ca mine, te temi de orice schimbare, fie ea şi în bine!

Sărmana prinţesă! Conta prea mult pe această fericire! Ne spuse, în aceeaşi seară, că era sigură că va avea un băiat, fiindcă avusese întotdeauna tot ce-şi dorise. Apoi începu să vorbească despre Claremont şi despre grădinile sale. Le cunoşteam demult. Domnul de Boigne fusese cât pe ce să cumpere acea proprietate. Prinţesa Charlotte ne asigură că se schimbaseră foarte mult în decurs de doisprezece ani şi ne rugă să poftim într-o dimineaţă să ni le arate pe îndelete. Hotărârăm să venim în prima zi când va fi frumos şi când tata îşi va putea îngădui să se rupă de la treburile sale. Prinţesa nu mai ieşea din casă, decât ca să facă unele plimbări prin parc, şi între ora două şi patru era întotdeauna încântată să ne vadă. Ne-am despărţit, după o strângere de mână atât de energică încât am crezut că-mi smulge braţul, însoţită de cele mai calde cuvinte de simpatie exprimate cu un glas care cu siguranţă că ar fi fost dulce şi plăcut dacă *Memoriile* din secolul al XVI-lea nu ne-ar fi informat că regina Elisabeta vorbea scurt şi tăios. Nu neg că prinţesa nu mi s-a părut mult mai amabilă, ba chiar şi mai frumoasă decât penultima oară. Prinţul Leopold răsuflă uşurat, părând să se bucure că soţia îi făcuse pe plac.

În dimineaţa fixată ca să vizităm parcul din Claremont, ploua cu găleata, aşa că trebui să mai amânăm vizita câteva zile. Dar când am ajuns, prinţesa Charlotte era complet schimbată. Ne primi mai rece ca niciodată, se scuză că starea ei nu-i îngăduia să facă decât câţiva paşi, apoi îl chemă pe aghiotantul neamţ, rugându-l să ne arate parcul prin care i-ar fi făcut atâta plăcere să ne însoţească, manifestându-şi totodată dorinţa de a scăpa cât mai repede de noi. Când am ajuns în celălalt capăt al parcului, am văzut-o de departe, la braţul soţului ei şi fofilându-se ca un ogar. După ce făcu un mare înconjur, se îndreptă către noi. Această nepoliteţe, aproape grosolană, ne indispuse atât de tare încât eram hotărâţi să-i plătim cu aceeaşi monedă şi să fim şi noi tot atât de reci şi de indiferenţi ca şi ea. Dar vântul începuse a bate altfel. Leopold – ne spuse ea, o silise să iasă din casă, plimbarea îi făcuse bine şi o adusese în situaţia de

a se bucura de prezenţa „prietenilor săi”. Fu nemaipomenit de drăguţă şi de politicoasă cu noi. Se ataşă în mod cu totul deosebit de mine care mergeam mai uşor ca mama; mă luă de braţ şi mă târî după sine, călcând cu nişte paşi mari şi apăsaţi, făcându-mi o serie de confidenţe despre cât era de fericită în căsnicie şi despre profunda recunoştinţă pe care o datora prinţului Leopold de a fi consimţit să se însoare cu moştenitoarea unui regat. Zugrăvi, cu multă veselie, antren şi spirit, situaţia lui de „soţ al reginei”, dar adăugă înflăcărându-se:

— Leopold al meu nu va fi expus la această umilinţă, sau să nu-mi mai spuneţi mie Charlotte! şi izbi violent, cu piciorul, în pământ, (picior care era destul de gros, fie vorba între noi). Dacă se vor opune, mai curând voi renunţa la tron, îmi voi căuta o colibă unde să trăiesc după legile firii, călăuzită de soţul meu. Nu vreau şi nu pot să domnesc în Anglia decât cu condiţia să domnim împreună. El va fi regele, regele recunoscut, regele care nu se va supune capriciilor mele. Căci, vezi, doamnă de Boigne, ştiu că am multe cususuri, de altfel ai văzut şi dumneata... Odinioară am avut şi mai multe... Surâzi... Ţi se pare cu neputinţă, nu-i aşa? Dar, spre fericirea mea, Leopold şi-a asumat sarcina de a face din mine o fată de treabă *(a good girl),* înţeleaptă şi rezonabilă, spuse ea cu un surâs încântător. Ei da, el va fi regele sau eu nu voi mai fi niciodată regină. Te rog să-ţi aduci aminte de ce-ţi spun acum şi vei vedea dacă Charlotte ştie să-şi ţină cuvântul!

Îşi spunea cu plăcere, Charlotte, ori de câte ori vorbea despre ea şi rostea acest nume cu un fel de emfază ca şi cum ar fi atins celebritatea care-i era sortită. Vai! Sărmana prinţesă! Visele sale de dragoste şi de glorie au fost de scurtă durată! în acea discuţie, care s-a încheiat sub colonada castelului unde ajunsesem înaintea celorlalţi, a rostit fraza despre fericirea deplină de la Claremont, rugându-mă să vin cât mai des s-o văd. N-am mai văzut-o niciodată. Aici s-au încheiat relaţiile mele cu spirituala şi capricioasa moştenitoare a trei regate.

Apucasem să plec din Anglia, când, numai după câteva săptămâni, moartea a răpit într-un singur ceas două generaţii de suverani: pe tânăra mamă, care urma să devină

regină, şi pe fiul ei, pe care-l adusese pe lume. Amândoi au pierit, datorită capriciilor prinţesei Charlotte. Prinţul Leopold reuşise s-o împace cu tatăl său, prinţul regent, dar toată influenţa lui eşuase în faţa animozităţii pe care soţia sa o simţea faţă de bunica şi de mătuşile lui. De teamă ca nu cumva acestea să vină şi să asiste la naşterea ei, îşi ascunse durerile cât mai mult timp cu putinţă. Totuşi naşterea a fost atât de grea încât ar fi fost bine ca toate acele persoane să fi fost de faţă. Regina bătrână, înşelată de calculele intenţionat greşite ale prinţesei, se afla la Bath, regentul, la marchiza de Hertford, la o sută de mile de Londra. Prinţesa nu-l avea lângă ea decât pe soţul ei, pe care mamoşul Crofft îl convinsese că n-avea de ce se teme după un travaliu ce ţinea de peste şaizeci de ore. Medicii de la Facultate, strânşi în odăile vecine, cerură să intre la prinţesă. Dar ea refuză categoric să-i primească şi lipsa de experienţă a prinţului, înşelat de Croft, îl împiedică să insiste. În sfârşit, prinţesa Charlotte aduse pe lume un copil foarte bine alcătuit, dar, pur şi simplu, mort de oboseală; mama era şi ea la fel de epuizată. O aşezară în pat. Crofft îi spuse prinţului că soţia lui va avea nevoie de odihnă. Apoi porunci ca toată lumea să iasă din odaie. La o oră după naştere, femeia care o păzea o auzi pe prinţesă abia şoptind:

— Chemaţi-l pe soţul meu! şi-şi dădu duhul.

Prinţul, culcat pe o sofa în odaia vecină, nu mai apucă să primească ultimul ei suspin. Dezolarea lui fu cumplită: pierduse totul. Nu ştiu dacă, pe viitor, firea prinţesei Charlotte l-ar fi făcut fericit. Dar tânăra Charlotte era încă la început şi deci sub influenţa unei pasiuni extrem de violente faţă de bărbatul ei, făcând o mare risipă de drăgălăşenii cu un farmec pe care firea ei cam brutală le făcea cu atât mai preţioase. El o îmblânzise, dacă mi-e îngăduit să mă slujesc de această expresie. Şi grija cu care izbutise să supună acea fire sălbatică, moleşită de dragoste, trebuia – atâta vreme cât era încununată de succes – să fi fost foarte aţâţătoare. Îl vedeai totuşi luându-şi întotdeauna unele precauţii, pentru a n-o speria şi a-i aduce aminte că tânărul tigru avea şi gheare. Oare prinţesa va fi invocat tot timpul acea lege a dreptului natural care o obligă pe femeie să se supună soţului ei? Vă rog să-mi îngăduiţi să mă îndoiesc. Dar în clipa în care mi-a

mărturisit acest lucru, ea era convinsă şi poate că la fel de convins era şi prinţul. Probabil că după ce-a pierdut-o, n-a mai păstrat în memorie decât calităţile soţiei sale. E sigur că atunci când ţinea să-i placă soţului ei, era pur şi simplu seducătoare. Cu toate capriciile sale, nici nu vă puteţi închipui de câtă popularitate se bucura în Anglia. Încă din copilărie, englezii se obişnuiseră să vadă în ea pe moştenitoarea tronului. Iar ea avea un instinct înnăscut, ştiind cu precizie ce anume place poporului ale cărui prejudecăţi erau adânc săpate în inima ei. Străduindu-se să-i facă opoziţie tatălui ei, luase obiceiul să fie extrem de econoamă în cheltuielile pe care le făcea. Când se ducea prin prăvăliile din Londra şi când negustorii încercau s-o ispitească cu vreo noutate mai costisitoare, ea le răspundea:

— Nu-mi arătaţi asemenea lucruri, sunt prea scumpe pentru mine!

O sută de gazete îi repetau cuvintele şi o lăudau cu atât mai mult cu cât de fapt această laudă însemna o critică la adresa regentului.

Viaţa la Claremont era extrem de simplă, prinţesa străduindu-se să dea ea însăşi pildă de multă simplitate. Nimic nu era mai puţin pretenţios ca mobilierul ei. Nu exista în întreaga locuinţă nicio altă oglindă decât cea din odaia sa, precum şi o mică oglindă ovală de două picioare pe trei, pusă pieziş în salonul cel mare. Mobilele mai pretenţioase erau doar de decor. Parcă văd şi acum patul cel mare, cu patru coloane, al prinţesei. Perdelele atârnau în dreapta, fără draperii, fără franjuri, fără ornamente. Erau de pânză, cu desene reprezentând nişte crengi cu flori şi dublate cu percal roz. Nimic şocant în acea odaie unde mobilele mai curând utile decât elegante, dovedeau obiceiurile conjugale ale ţării. Această simplitate extremă în locuinţa unei femei tinere şi fermecătoare, contrasta enorm cu opulenţa, cu luxul aproape exagerat de care era înconjurat regentul, la Carlton House şi la Brighton. Moartea ei a îndurerat profund Anglia şi, când m-am înapoiat la Londra, în luna decembrie, toată populaţia, până şi surugiul, ba chiar până şi măturătorii de stradă, purtau doliu care a ţinut şase luni de zile. Doctorul Crofft devenind ţinta dispreţului public a sfârşit prin a-şi pierde judecata, înnebunind.

Capitolul XII

Regele Prusiei vrea să se însoare cu Georgine Dillon. Eşuarea acestui proiect. Lipsa de bunăvoinţă a lui Ludovic al XVIII-lea faţă de familia de Orléns, pe care de altfel o manifestă cu orice prilej. Iritaţia ducelui. Contele de La Ferronnays. Ataşamentul său faţă de ducele de Berry. Doamna de Montsoreau şi garnitura de scutece. Scenă între ducele de Berry şi domnul de La Ferronnays. Iritarea familiei regale. Doamna de Gontaut e numită guvernantă. Sfaturile prinţului de Castelcicala. Doamna de Noailles.

Fratele meu mă chemă repede înapoi crezând că va putea grăbi nunta. Eu eram de cu totul altă părere dar, mă rog, ca să-i fac hatârul, am venit şi bineînţeles că m-am căit imediat. Am ajuns la Paris către mijlocul lui septembrie, adică exact în perioada în care oraşul e mai pustiu ca niciodată fiindcă este epoca în care persoanele care nu-l părăsesc toată vara, pleacă în masă, iar cele care stau la ţară, se feresc ca de foc să pună piciorul în Paris. Şederea mea părea deci cu atât mai ciudată. De altfel, am băgat repede de seamă că venirea mea făcuse să bată şi mai tare la ochi lungirea acelei nunţi. Căci oricât de pustiu ar fi fost oraşul, am mai găsit totuşi destui „prieteni buni” care să-mi tot repete:

— Bagă de seamă! Fata e capricioasă! A vrut să se mărite de mai multe ori, dar până la urmă s-a răzgândit. A fost gata să-l ia pe domnul de Montesquiou, cumpăraseră până şi coşul de nuntă în care se pun darurile, dar. S-a răzgândit...

Dădeam tuturor acelaşi răspuns banal că dacă fata se răzgândea şi nu mai voia să se mărite cu fratele meu, era mai bine s-o facă acum decât mai târziu. Dar toate acele vorbe „binevoitoare” ale unor oameni cărora îmi era cu neputinţă să le explic întârzierea nunţii, tot repetându-se din cincisprezece în cincisprezece zile, mă deranjară atât pe mine cât şi pe tânăra ce urma să-mi devină cumnată; aşa că m-am hotărât să trăiesc ca o călugăriţă. Chiar când lumea începu a sosi în capitală, pentru a petrece iarna, uşa mea continuă să rămână închisă, iar eu să nu mă duc nicăieri.

Familia mea preocupa de asemenea publicul şi printr-un

alt zvon de căsătorie care nu-mi era câtuşi de puţin plăcut. Regele Prusiei[194] se îndrăgostise nebuneşte de verişoara meu Georgine Dillon, fiica lui Edouard Dillon, o tânără a e fire şi cu o figură, amândouă încântătoare. Ţinea morţiş s-o ia de nevastă. Doamna Dillon era în al nouălea cer. Unchiul meu se umfla şi el în pene. Singură Georgine, deşi mi sclipea de deşteptăciune, dar care era înzestrată cu mult bun-simţ şi cu tot tactul ce izvora din cea mai naivă, mai cinstită şi mai generoasă inimă pe care am cunoscut-o vreodată, îşi dădu seama că situaţia ce i se oferea nu i se potrivea, aşa că refuză cererea în căsătorie pe care regele Prusiei i-o făcu prin intermediul prinţului Radziwill. Ea urma să devină ducesă de Brandemburg şi să aibă o reşedinţă splendidă atât pentru ea cât şi pentru copiii ei. Numai că acea mână regală care i se întindea era mâna stângă, şi nu dreaptă; căci copiii regelui făcuţi cu ea, nu erau socotiţi copii legitimi. Situaţia ei în mijlocul familiei regale, n-ar fi fost deloc plăcută iar ea era mult prea neştiutoare pentru a se pricepe să se descurce. Regele Prusiei obţinu totuşi de la ai săi îngăduinţa de a o invita, împreună cu părinţii ei, la Berlin, pentru a petrece în acel oraş, opt zile. Fură poftiţi de două ori la masă şi prinţii cei mici îi copleşiră cu atenţiile şi cu drăgălăşeniile lor. Căsătoria părea iminentă. După opt zile se reîntoarseră la Dresda unde unchiul meu era ministrul Franţei. Când totul fu pus la punct, regele Prusiei ceru ca viitoarea ducesă de Brandemburg să devină luterană. Georgine refuză. Regele insistă să urmeze ceremonialul măcar de formă. Dar ea nu fu de acord nici aşa. Mama ei, mult prea evlavioasă nu cutează să insiste, iar tatăl ei nu se mai amestecă.

Discuţiile durară vreme îndelungată; între timp, pasiunea pe care regele o făcuse pentru Georgine, începu a scădea. I se demonstră inconvenientul de a se însura cu o străină, cu o franţuzoaică, deci cu o catolică. Şi după ce răscoli toată Europa cu zarva pe care o iscă, acest proiect de căsătorie,

194 *Frederic-Wilhelm al III-lea* (1770-1840), rege al Prusiei în 1797. Fusese căsătorit cu Louise de Meklemburg-Strelitz, moartă în 1810. Avea şapte copii printre care pe Wilhelm I şi pe Charlotte-Alexandra-Feodorovna, care s-a măritat cu ţarul Nicolae I al Rusiei. Wilhelm al III-lea s-a căsătorit morganatic, în 1824, cu fata contelui de HarraCh născută în 1800 şi moartă în 1873.

căzu de la sine, fără scandal şi fără nicio supărare. Fata nu regretă o secundă acea falsă mărire. Mama sa, care o adora, se consolă văzând-o mulţumită. Unchiul meu ceru să părăsească Dresda ca să nu mai fie obligat să dea mereu ochii cu regele Prusiei. Faptul ar fi fost cât se poate de jenant, după toate cele întâmplate. Regele Prusiei avea obiceiul să vină în fiece an la Karisbad şi o nouă întâlnire ar fi putut reaprinde în sufletul lui, pasiunea pentru tânăra Georgine. Unchiul meu ceru şi obţinu să fie schimbat de la Dresda la Florenţa. Noua reşedinţă îi plăcu grozav; se potrivea cu vârsta şi cu gusturile sale şi era cum nu se poate mai propice pentru a desăvârşi educaţia fiicei sale; căci tânăra pe care pusese ochii regele Prusiei n-avea nici măcar şaptesprezece ani.

La Curte, am găsit familia de Orléans foarte iritată de situaţia sa. Regele nu pierdea nicio ocazie de a fi nepoliticos cu ei. Făcea o diferenţă netă între felul cum îi trata pe ducesa de Orléans, pe soţul şi pe cumnata acesteia; primei, i se adresa cu titlul de alteţă regală pe care-l purta ducesa, iar celorlalţi doi, pe care nu-i putea suferi, nu le spunea nici într-un fel. Atâta vreme cât durase emigraţia, îl apărase pe ducele de Orléans de ura partidului regalist; după ce se reîntorsese în Franţa, el însuşi se pretase la toate exagerările, iar după cele petrecute la Lille, în 1815, îl urmărea pe duce cu o animozitate făţişă. Familia de Orléans fusese, rând pe rând, exclusă din tribuna regală în timpul slujbei care avea loc la castel, din loja de spectacol în zilele de reprezentaţii teatrale, în sfârşit din toate locurile princiare, în aşa fel încât la o ceremonie publică de la Notre-Dame, Ludovic al XVIII-lea porunci să se ia pernele pe care îngenuncheau ducele de Orléans şi Mademoiselle şi să le aşeze dincolo de covorul pe care n-aveau dreptul să le pună.

Trebuie să fii prinţ ca să-ţi poţi da seama cât de mult jignesc toate asemenea meschinării. Ducele de Orléans îmi povesti el însuşi ce i se întâmplase cu prilejul naşterii primului copil al ducelui de Berry care nu trăi decât câteva ceasuri. Se redactă actul de naştere care fu adus apoi, de cancelar, în cabinetul regelui unde se afla toată familia regală şi o parte dintre curteni. Cancelarul îi întinse regelui pana, pentru a semna, apoi lui Monsieur, soţiei acestuia,

ducilor de Angoulême şi de Berry. Când veni rândul ducelui de Orléans, regele strigă cât îl ţinu gura, cu vocea lui dogită, ori de câte ori voia să fie nepoliticos:

— Ceremonial fără cancelar, vă rog!

Domnul de Brézé, marele maestru al ceremoniilor, care era de faţă, se apropie şi el de masă:

— Şi fără domnul de Brézé! strigă regele.

Imediat îşi făcu apariţia un alt maestru de ceremonii.

— Nu, nu! să vină doar un simplu aghiotant al maestrului de ceremonii!

Ducele de Orléans rămăsese în faţa mesei, cu pana în faţă, necutezând s-o ia, aşteptând sfârşitul acelui episod neplăcut. Din păcate, nu em de faţă niciun aghiotant al maestrului de ceremonii. A trebuit ca cineva să se ducă să-l caute prin saloanele învecinate. Căutatul a durat cam mult. Toţi ceilalţi prinţi erau ei înşişi foarte stânjeniţi. În sfârşit, aghiotantul sosi şi semnătura care fuse întreruptă cu atâta lipsă de bun-simţ, fu aşternută pe hârtie nu fără a-l fi supărat foarte tare pe ducele de Orléans. Surâzând, el îi spuse ducelui de Berry:

— Monseñiore, nădăjduiesc că veţi avea bunătatea de a nu mă mai expune şi a doua oară la un lucru atât de neplăcut!

— Pe legea mea, vere, te înţeleg atât de bine încât şi eu aş proceda exact ca dumneata!

După care schimbară amândoi o cordială strângere de mână. Ducele de Orléans îşi spuse că dacă asta era eticheta şi că dacă regele ţinea să fie executată cu rigoare, trebuia să fie precaut şi să-şi ia unele măsuri dinainte. Nu-l interesa ca pernele sale să stea neapărat pe covor, ori ca pana să-i fie înmânată de maestrul de ceremonii sau de aghiotantul său, dar ceea ce-l durea cel mai rău era faptul că vedea clar că toate aceste lucruri erau făcute special ca să-l umilească în ochii publicului. Din pricina acestor tracasări şi maliţiozităţi care se reînnoiau zilnic, familia de Orléans nu numai că se îndepărtă de familia regală, dar deveni chiar ostilă. Sunt însă convinsă că n-au conspirat împotriva ei; când se înapoiau însă acasă, jigniţi de acele procedee care – repet – îi fac de două ori mai sensibili pe prinţi, şi când se vedeau copleşiţi de compătimirile şi de răbufnirile tuturor celor nemulţumiţi, sigur că nu-i respingeau cu aceeaşi vehemenţă cum ar fi făcut – să zicem – familia regală, ci dimpotrivă, îi primeau ca

pe nişte rude, ori ca pe nişte prieteni. Pe de altă parte, cei din opoziţie se străduiau să-l atragă pe duce de partea lor şi să-l numească şef, propunere ce n-a fost refuzată chiar atât de categoric cum se credea. Sigur că acest rol îi plăcea. Oare să fi văzut în el drumul către Coroană? S-ar putea, dar cred că mai curând, în perspectivă, adică pentru copiii săi şi numai pentru a împăca legitimitatea cu nevoile secolului.

Existenţa efemeră a micei prinţese de Berry prilejui o întâmplare neplăcută. Nu-mi mai aduc aminte dacă în aceste pagini alandala am pomenit pe undeva de numele domnului de La Ferronnays[195]; tot ce se poate, fiindcă am fost foarte bună prietenă cu el, ani îndelungaţi. El îl însoţise întotdeauna pe ducele de Berry căruia îi era, în mod sincer şi tandru, devotat, aşa că nu-i era teamă să-i spună adevărul, uneori chiar cu mânie, dar întotdeauna cu o francheţe şi cu o sinceritate pe care prinţul, oricât ar fi fost el de uşuratic, era totuşi în stare să le aprecieze. Relaţiile dintre ei erau deci relaţii de mare prietenie. Domnul de La Ferronnays, după ce i-a reproşat ducelui de Berry prostiile pe care ar fi putut foarte bine să le evite, s-a străduit pe cât a putut să aline necazurile altora încercând să le ascundă de ochii publicului. Nădăjduise în zadar că după însurătoare, prinţul de Berry, va adopta un gen de viaţă mai ordonat; departe de asta, el părea, dimpotrivă, să sporească scandalurile din pricina legăturilor pe care le avea cu diverse persoane de sex opus. Niciodată domnul de La Ferronnays nu s-a pretat la niciun fel de murdărie, nu l-a ajutat pe ducele de Berry să-şi satisfacă toanele trecătoare; dar, de data asta, i-a trântit în obraz toată nemulţumirea sa, faptul că veghease zi şi noapte la siguranţa sa, aşa incit relaţiile dintre ei deveniră foarte încordate. Domnul de La Ferronnays era primul gentilom al camerei prinţului şi maestru absolut al casei acestuia, unde comanda mai energic decât prinţul. Soţia sa era camerista

195 *August-Pierre-Marie Ferron, conte de La Ferronnays (*1777-1842); emigrat în Elveţia, a făcut parte din armata ducelui de Condé, apoi s-a dus în Anglia împreună cu ducele de Berry de care era foarte ataşat şi pe care nu l-a părăsit nici o clipă până la incidentul relatat de doamna de Boigne. În timpul Restauraţiei, a fost făcut pair, pe urmă ministru în Danemarca şi în Rusia, apoi ambasador la Roma. În 1830 s-a retras din viaţa publică.

ducesei de Berry; locuiau într-un apartament magnific, la Elysée şi păreau să se fi stabilit acolo pentru totdeauna. Când ducesa de Berry rămăsese însărcinată, domnul de La Ferronnays se ocupă de alegerea unei guvernante. Ducele de Berry interveni şi obţinu să fie numită doamna de Montsoreau, mama doamnei de La Ferronnays. Obiceiul era ca scutecele copiilor Franţei, să fie date de rege; noua guvernantă fu deci trimisă cu toată pompa, să ia în primire aceste scutece. Mica prinţesă netrăind decât câteva ceasuri, lista civilă ceru scutecele îndărăt. Doamna de Montsoreau făcu uz de drepturile sale de guvernantă care-i asigurau aşa-numitul „profit al scutecelor”. I se replică însă că nu avea drept la acest „profit” decât doar în cazul în care ar fi slujit o vreme ca guvernantă. Până la urmă, doamna de Montsoreau îi scrise direct ducelui de Berry (cred chiar că regele îi şi vorbise despre acest lucru). Ducele se înfurie cumplit, trimise s-o cheme pe doamna cu pricina şi o tră cu atâta brutalitate, încât aceasta se urcă în odaia sa, plângând. Îl căută pe ginerele ei şi comise imprudenţa de a se plânge în aşa fel, încât îl făcu pe domnul de La Ferronnays să se mânie. Furios, coborî în odaia prinţului. Cum îl văzu, ducele de Berry, îi ieşi înainte, strigând:

— Nu vreau ca femeia asta să mai doarmă sub acoperişul meu!

— Uitaţi că femeia asta e soacra mea!

Nimeni nu auzi mai mult, căci uşa se închise imediat după ei. După trei minute, domnul de La Ferronnays ieşi din apartamentul ducelui, intră într-al său, îi porunci soţiei sale să împacheteze lucrurile şi părăsi imediat palatul Élysée unde nu mai puse piciorul niciodată. N-am putut afla ce s-a întâmplat în acel scurt *tête-à-tête.* Dar ruptura a fost definitivă, iar membrii familiei regale au nutrit toată viaţa lor o profundă animozitate faţă de domnul de La Ferronnays, în frunte cu ducele de Berry.

N-am putut afla niciodată, nici de la altul, nici de la celălalt ce anume discutaseră. Dacă domnul de La Ferronnays pierduse o situaţie excelentă, ducele de Berry pierduse un prieten sincer şi devotat, ceea ce era într-adevăr de neînlocuit. Domnul de La Ferronnays dădu dovadă de o conduită perfectă, modestă şi demnă totodată. N-avea niciun

fel de avere şi era împovărat de o familie numeroasă. Domnul de Richelieu, totdeauna gata să dea o mână de ajutor unui om onorabil, se ocupă de el şi obţinu să fie numit ministru în Suedia. Când îl anunţară pe ducele de Berry, el se mulţumi să spună doar a fi t.

— Nu mă opun!

Ceilalţi prinţi fură foarte nemulţumiţi de această numire mai ales că nici aşa nu-l puteau înghiţi pe domnul de Richelieu, cu atât mai mult cu cât, la scurtă vreme după asta, domnul de La Ferronnays fu numit ambasador la Petersburg. Bucuria numirii sale într-o astfel de funcţie compensa într-o oarecare măsură, mâhnirea de a-şi părăsi ţara. Îl vom reîntâlni, mai târziu, ministru al afacerilor externe, dar tot timpul privit de sus şi cu antipatie de Curtea de la Tuileries.

O nouă sarcină a ducesei de Berry, îl obligă pe duce să i-o aducă drept guvernantă a copiilor săi pe doamna de Gontaut. Această alegere nu numai că surprinse, dar şi scandaliză pe toţi cei care fuseseră martorii tinereţii cam prea zvăpăiate a doamnei de Gontaut; unii se grăbiră să adauge că avusese suficiente motive să fie atât de iubăreaţă. Educaţia Mademoisellei, făcută de ea, fusese perfectă şi poate că ar fi fost la fel de bine pentru ducele de Bordeaux ca ea să-i fi fost singura educatoare. Doamna de Gontaut era de multă vreme prietenă intimă şi cu Monsieur, şi cu fiul său, şi totuşi n-a fost niciodată nici exaltată, nici lipsită de toleranţă în părerile sale politice. Obiceiul de a trăi aproape exclusiv în societatea engleză, spiritul ei înţelept şi luminat, o ţinuse departe de prejudecăţile emigraţiei. Marea favoare făcută de ducele de Berry se datora faptului că ea avea cu ducele unele relaţii, deloc nevinovate, care tulburau destul de serios tânărul menaj. Ducesa de Berry era cumplit de geloasă şi deşi bărbatul ei nu voia să renunţe pentru nimic în lume la obiceiurile sale, în fond era un om de treabă, care se străduia să-şi facă nevasta fericită şi să aibă linişte în casă. Deşi o înlocuise pe soacra lui La Ferronnays cu doamna de Gontaut, se pricepea să păstreze de minune liniştea în casa lui. Prinţul de Castelcicala potolise primele izbucniri de mânie ale ducesei de Berry. El ne povesti, cu gesticulaţia lui de italian expansiv şi cu o mimică ce te făcea să mori de râs, răspunsurile pe care i le dăduse ducesei la izbucnirile sale de

furie; o asigurase că toţi bărbaţii aveau amante, că nevestele lor ştiau acest lucru şi erau perfect satisfăcute, că ea n-avea de ce să se revolte împotriva unei situaţii despre care el afirmase că era generală şi de la care nu făcea excepţie niciun bărbat, decât ducele de Angoulême.

Prinţesa napolitană nu se simţi prea încântată să aibă un astfel de soţ. Se interesă în mod special dacă ducele de Orléans, avea şi el amante, la care prinţul de Castelcicala, care n-avea ce pierde, îi răspunse:

— Sigur, doamnă, drept cine-l luaţi?

— Şi mătuşa ştie?

— Sigur că ştie! Numai că doamna ducesă de Orléans e mult prea înţeleaptă ca să se formalizeze pentru un astfel de fleac.

În ciuda învăţămintelor date de ambasadorul italian, mica prinţesă era destul de des cuprinsă de accese de gelozie, şi doamna de Gontaut o ajuta să se liniştească, alungându-i din minte revelaţiile pe care unii indiscreţi sau răutăcioşi i le făceau adesea. Doamna de Gontaut continuă să joace acest rol atâta timp cât trăi ducele de Berry.

Contesa Juste de Noailles fu numită, la rându-i, cameristă. Ducele de Berry se duse el însuşi la ea acasă ca s-o roage să primească acel post. Alegerea reuni toate sufragiile, căci se pare că nimeni nu era mai nimerit să îndeplinească o asemenea slujbă, cu demnitate şi devotament.

Cunoaşterea deplină a vieţii de către doamna de Noailles, îi ţinea loc şi de spirit şi de politeţe şi a făcut-o să fie întotdeauna foarte populară, cu toate că a fost, rând pe rând, doamna de onoare a împărăteselor Joséphine şi Marie-Louise, şi doamna de onoare, apoi camerista ducesei de Berry, pe care aceasta din urmă n-o putea suferi, dar pe care a tratat-o întotdeauna cu multă politeţe.

Capitolul XIII

Refuzul de a merge la o ghicitoare. Aventura cavalerului de Mastyns. Alegerile din 1817. Partidul regalist sub influenţa domnului de Villèle. Ducele de Broglie şi Benjamin Constant. Chateaubriand îi numeşte pe opozanţii de stânga, „liberali”. Căsătoria fratelui meu. Vizita la Brighton. Ospitalitatea plină

de grijă, a prinţului regent. Uzanţele din pavilionul regal. Istorisirea unei vizite a regentului la regele George al III-lea. Dejun pe o scară. Marele duce Nicolae, la Brighton.

Căsătoria fratelui meu se amână din zi în zi. Eram la capătul răbdării din pricina acestor amânări de neînţeles când, într-o seară, o oarecare contesă de Schwitzinoff, rusoaică – cu care se împrietenise doamna de Duras – ne vorbi despre vizita pe care i-o făcuse domnişoarei Lenormand, ghicitoarea, şi despre toate lucrurile nemaipomenite pe care i le prevestise. Sigur că aş fi fost şi eu curioasă să aflu dacă fratele meu avea totuşi să se însoare până la sfârşitul acelui an. Ducesa, dimpotrivă, avea toate motivele s-o împiedice pe fiica ei, prinţesa de Talmont, să se mărite cu contele de La Rochajaequalein, căci numai gândul unei asemenea căsătorii făcea să i se urce sângele în cap. Mă rugă deci s-o însoţesc la faimoasa sibilă, după ce şi-a dat cuvântul că nu-i va adresa decât o singură întrebare. Poate că până la urmă m-aş.fi dus dacă nu i-aş fi făgăduit tatălui meu că nu voi păşi niciodată pragul vreunei ghicitoare, indiferent despre ce-ar fi vorba. Motivul care-l determinase să mă oblige să-i fac această promisiune e destul de curios ca să nu merite să-l relatez în această lucrare. Când tata a intrat în serviciu, a avut ca mentor un locotenent-colonel din regimentul său – cavalerul de Mastyns – prieten al familiei, care-l trata ca pe fiul său. Era un bărbat cu un chip superb. Se bătuse ca un leu, în război, iar firea lui bună şi îngăduitoare, fără a da totuşi dovadă de slăbiciune, făcuse să fie îndrăgit de întregul regiment. Într-un cantonament dintr-un orăşel german, într-una din campaniile Războiului de şapte ani, o ţigancă intră în sala de mese. Prezenţa ei îi mai distră pe ofiţeri şi mai rupse monotonia vieţii pe care o duceau cu toţii şi mai ales cavalerul de Mastyns, care era cel mai tânăr dintre toţi. Când o văzu pe ţigancă, mai întâi simţi o silă nespusă faţă de ea, dar până la urmă sfârşi şi el, ca mai toţi camarazii săi, prin a-i întinde palma. Ţiganca o privi atent apoi spuse:

— Vei avansa repede în cariera militară; te vei însura cu o fată mult mai presus decât tragi nădejde. Vei avea un băiat pe care nu-l vei vedea şi vei muri de glonţ înainte de a

împlini patruzeci de ani.

Cavalerul de Mastyns nu dădu nicio atenţie prezicerilor ţigăncii. În vremea asta, obţinu în numai câteva luni două grade, consecutiv, datorate strălucitei sale comportări pe câmpul de luptă, fapt care-l făcu să se gândească la spusele ţigăncii. Aceste spuse îi veniră pentru a doua oară în minte când se însură, peste câţiva ani, cu o tânără nespus de bogată şi de neam mare. În sfârşit, soţia lui ajunse în situaţia de a aduce pe lume, un copil. Bărbatul ei obţinu un concediu şi se înapoie acasă ca să fie lângă ea când avea să nască. În ajunul zilei în care urma să plece acasă, le spuse colegilor săi:

— Pe legea mea, ţiganca a mai dat şi greş în spusele ei, căci peste cinci zile voi împlini patruzeci de ani, iar mâine plec acasă şi, în timp de pace nu prea zboară gloanţele aşa, nitam-nisam!

Trăsura de poştă cu care urma să plece acasă se oprise în faţa locuinţei sale; dar iată că o şaretă o agăţă din mers şi-i rupse osia. Vizitiului îi trebuiră mai multe ceasuri până s-o repare. Cavalerul de Mastyns se plictisi stând degeaba în faţa porţii. Tocmai atunci trecură pe-acolo câţiva ofiţeri din garnizoana sa care se duceau la vânătoare. Cavalerul, care era şi el mare amator de vânătoare, se hotărî să meargă cu ei ca să-şi mai omoare timpul câtă vreme vizitiul avea să repare trăsura. Plecă, deci împreună cu colegii săi. Cavalerul era singurul în costum cafeniu. Unul dintre vânători, uitând acest lucru sau neştiindu-l, văzându-şi toţi camarazii în costume albe, îl confundă cu vreo fiară şi, văzându-l vârându-se într-un tufiş, trase în el. Cavalerul primi o droaie de plumbi drept în rinichi. Îl transportară imediat în oraş. Rana, deşi foarte gravă, nu era mortală. I se luă sânge de mai multe ori; se restabili destul de repede pentru ca doctorii să-l socoată în afară de orice pericol, spunându-i chiar că peste câteva zile putea pleca acasă. Între timp, i se aduseră scrisorile sosite cât zăcuse pe patul de suferinţă. O deschise pe cea trimisă de mama sa care îl anunţa că soţia lui născuse, mai curând decât se aşteptau, un băiat zdravăn şi voinic.

— Ah, strigă el, blestemata aia de vrăjitoare a avut dreptate! Nu-mi voi mai vedea băiatul!

După ce rosti aceste vorbe, îl apucară convulsiile. Pe urmă făcu tetanos şi după douăsprezece ore îşi dădu sufletul, în braţele tatălui meu. Medicii declarară că numai autosugestia îl ucisese, că rana era aproape vindecată şi nu mai constituia un motiv de îngrijorare pentru nimeni. Această întâmplare, la care tata a asistat, fără să vrea, în tinereţea lui, l-a impresionat nemaipomenit, dându-şi seama cât de mult te pot influenţa nişte vorbe aruncate la întâmplare. Cavalerul de Mastyns era un om plin de inimă şi de spirit. Cât timp fusese zdravăn ca un taur, râsese de prezicerile ţigăncii. Dar, slăbit de boală, se prăpădi numai gândindu-se la acea prezicere fatală. Aşa că tata ne-a pus să jurăm că nu vom da niciodată dovadă de atâta slăbiciune, încât să punem piciorul în casa unei ghicitoare.

Şederea mea silită la Paris mă obligă să asist la alegerile din 1817; acestea erau primele alegeri după ce fusese votată noua lege. Din păcate, n-au fost de natură să liniştească lumea. Nemulţumiţii – cărora în acea epocă li se spuneau iacobini – se arătară foarte activi şi avură destul succes pentru a da serios de furcă, guvernului. Acesta îl chemă în ajutor pe regalist pentru a combate dificultăţile prilejuite de propriile lor extravaganţe. Cum le era frică, ascultară în sfârşit, şi ei, o dată, de glasul raţiunii şi se comportară destul de bine în timpul acelor alegeri, pentru a nu da prilej la niciun fel de încăierări.

Aveam uneori prilejul de a-l întâlni pe domnul de Villèle; se exprima cu o grijă, care-i făcea multă cinste. Vorbea tot ca un şef, însă mult mai moderat decât te-ai fi aşteptat de la un om care năzuia să conducă un partid. Opoziţia nu obţinu succesul deplin pe care scontase. În schimb, deveni foarte ameninţătoare.

Benjamin Constant îi răspunse ducelui de Broglie[196] care, cu ardoarea sa obişnuită – deşi opozant – îl elogia pe rege şi spunea că poate că ar fi dificil să găseşti un caracter mai propice nevoilor de moment ale ţării:

---

196 *Achille-Charles-Léonce-Victor, duce de Broglie* (1785-1870), membru în Camera Pairilor, în 1814. După 1830, ministru, şi deputat in Marea Adunare Naţională. După 1848 se retrage din viaţa politică şi este ales membru al Academiei. A fost însurat cu Albertine de Staël.

— Sunt de acord cu dumneavoastră; da, Ludovic al XVIII-lea este un monarh care convine Franţei în momentul de faţă, dar nu e ceea ce ne trebuie nouă. Vedeţi, domnilor, noi trebuie să ne dorim un rege care să domnească prin intermediul nostru, un rege care să ne convină, care să cadă imediat ce l-am abandona şi care să-şi dea perfect de bine seama de acest lucru!

Ducele de Broglie îi întoarse spatele, fiindcă el nu voia revoluţie; din păcate, era încă prea tânăr. A fost şi va fi întotdeauna mult prea cinstit pentru a putea deveni şeful unui partid.

Tot cam în acea epocă, domnul de Chateaubriand, în nu ştiu ce broşură, îi onoră pe cei de stânga, cu frumosul nume de „liberali”. Acel partid reunea prea mulţi oameni de spirit pentru ca să nu-i aprecieze noua titulatură. O mulţime de persoane onorabile care ar fi ezitat să se înscrie într-un partid desemnat sub numele de iacobin, se aruncară cu ochii închişi, în deplină cunoştinţă de cauză, printre liberali, unde începură a conspira fără cel mai mic scrupul. Puterea cuvântului e atât de mare, mai ale. S în Franţa, încât calificările exercită o influenţă serioasă.

Prezenţa mea nefiind suficientă la celebrarea căsătoriei fratelui meu, amânată mai bine de opt luni de zile, tinerii îl chemară şi pe tata. După o serie de tracasări şi de sâcâieli care durară încă cinci săptămâni, pretextele fiind în sfârşit, epuizate, tata asistă în ziua de 2 decembrie 1817, la căsătoria fiului său cu domnişoara Destillières.

După opt zile, tata conducea noul menaj la Londra, unde mama ne aştepta pe toţi cu nerăbdare.

Doliul după prinţesa Charlotte era purtat de toate clasele sociale şi contribuia şi mai mult la tristeţea Londrei în acea epocă a anului, când societatea e de obicei şi aşa foarte puţin însufleţită. Cumnata mea nu fu prea încântată şi cred că a fost în culmea fericirii când, după o lună, s-a putut reîntoarce în patrie, reluându-şi, împreună cu bărbatul ei, obiceiurile cu care se obişnuise şi la care ţinea atâta. Eu am mai rămas o vreme în Anglia, făgăduind să mă reîntorc în Franţa să le fac cuvenita vizită, după nuntă, şi să-i prezint la Curte şi în lume, în timpul deselor mele absenţe, părinţii mei fuseseră de două ori la Brighton. Aflându-mă la Londra în

acei an, am fost şi eu invitată împreună cu ei. La prima vizită pe care o făcuseră, maestrul de ceremonii al prinţului, venise la ambasadă să se informeze despre obiceiurile şi gusturile musafirilor stăpânului său, pentru ca să se simtă bine şi să nu le lipsească nimic. Cred că e cu neputinţă să existe un maestru de ceremonii mai grijuliu decât cel al regentului, care să facă risipă de atâta gentileţe. Se ocupa el însuşi de cele mai mici amănunte. Era de ajuns să fi dat masa de trei ori la Palat, că şi cunoştea în amănunt gusturile fiecărui invitat, pe care se străduia să i le satisfacă. Era întotdeauna sensibil la complimentele oamenilor de prin acele locuri, mai ales la cele ale persoanelor care fac mare zarvă despre indiferenţa lor. Cred că n-am întâlnit pe nimeni care să nu fi fost încântat de acel faimos maestru de ceremonii. Doliul încă recent după prinţesa Charlotte nu îngăduia distracţii zgomotoase la Brighton, dar regretele – deşi ale regentului erau încă la fel de vii – începuseră a mai păli şi pavilionul regal era mai mult îndoliat decât trist. Acel pavilion era o capodoperă de prost-gust. Achiziţionaseră, la nişte preţuri imense, toate minunăţiile din cele patru colţuri ale lumii, care de care mai amestecate, pe care le înghesuiseră sub cele opt sau zece cupole ale acelui palat bizar şi urât alcătuit din odăi obişnuite, care nu prezentau niciun stil arhitectonic. Interiorul nu era nici el mai bine împărţit decât exteriorul; dar critica se opreşte aici. Căci confortul îşi dădea pretutindeni mina cu plăcutul şi după ce criticai tot acel ciudat amalgam de curiozităţi, te amuzai de minune examinând cu atenţie atât cheltuitoarea lor eleganţă cât şi îndelunga lor căutare. Persoanele ce locuiau în pavilion, erau invitate pe un anumit număr de zile, care rar depăşeau o săptămână. Trebuia să soseşti întotdeauna la o oră potrivită ca să ai timp să te îmbraci pentru masă. Găseai apartamentele aranjate cu o grijă care mergea până la minuţie, respectând cu stricteţe obiceiurile fiecărui musafir. Aproape întotdeauna gazda regală se afla prima în salon. Dacă din cine ştie ce motive, întârzia şi dacă femeile ajungeau înaintea sa în salon, prinţul le cerea scuze. La masă, societatea era numeroasă. Ea se compunea atât din cei care locuiau în palat, cât şi din persoanele care locuiau în oraşul Brighton, găzduite regeşte pe timpul iernii. Din pricina doliului, nu puteau avea loc nici

baluri, nici concerte. Totuşi prinţul avea o orchestră de muzicieni care cântau din corn precum şi din alte instrumente, şi care – aşezată în vestibul – îţi lua urechile pe sus atât în timpul mesei de prânz cât şi a celei de seară. Faptul că era plasată destul de departe, mă rog, făcea să fie suportată, dar după părerea mea, nu era câtuşi de puţin agreabilă. Prinţului în schimb, îi plăcea grozav, şi de multe ori punea mâna pe câte un gong şi bătea în el măsura.

După masă, urmau vizitele. Spre ora unsprezece, prinţul trecea într-un salon unde avea loc un fel de gustare rece. Nu era urmat decât de persoanele apropiate, doamnele din casă şi doi sau trei prieteni intimi. Era momentul în care prinţul se simţea cel mai bine. Se aşeza pe o sofa, între marchiza de Hertford şi o altă doamnă faţă de care ţinea să fie politicos, şi începea să discute. Cunoştea pe dinafară toate aventurile galante de la Curtea lui Ludovic al XIV-lea, ca şi pe cele de la Curtea Angliei, pe care le istorisea pe îndelete. Povestirile sale erau presărate, de obicei, cu mici madrigaluri, dar cel mai adesea cu lucruri cam deşucheate. Marchiza lua un aer demn, iar prinţul ieşea din încurcătură cu vreo glumă care nu era întotdeauna de bun gust. În concluzie, acele serate, care se prelungeau până la două sau trei dimineaţa, ar fi părut agasante la culme dacă un particular s-ar fi apucat să cheltuiască bani pentru ele. Dar mireasma Coroanei ţinea întreaga societate trează, fermecând-o cu atenţiile prinţului. Îmi amintesc totuşi că una dintre seri a fost extrem de interesantă prin ceea ce s-a discutat în cadrul ei. Regentul tocmai ne relata ultima vizită făcută tatălui său, pe care nu-l văzuse de mai mulţi ani. Regina şi ducele de York – singurii care aveau grijă de el – erau şi singurii care puteau să-l vadă. Mă slujesc la propriu de verbul „să-l vadă”, căci nu-i vorbeau niciodată. Sunetul oricărui glas, cunoscut sau nu, îi crea o asemenea stare de agitaţie încât trebuiau mai apoi zile sau chiar săptămâni întregi pentru a-l calma. Bătrânul rege avusese uneori accese atât de violente, încât – din precauţie – toate odăile sale erau capitonate. Era slujit cu o deosebită grijă, dar într-o linişte şi o tăcere deplină. De altfel toţi slujitorii fuseseră preveniţi să păstreze o mare linişte, mai ales că regele era orb. O boală a reginei, împiedicând-o să-şi îndeplinească pioasa sa îndatorire, regentul o înlocui pe

suverană. Ni s-a spus că fusese poftit să intre într-un salon mare unde – despărţit printr-un rând de fotolii – îl zărise pe venerabilul său tată, foarte curat îmbrăcat, cu capul complet chel, dar în schimb, cu o barbă lungă şi albă care-i cădea până pe piept. Vorbea singur, căci în imaginaţia lui bolnavă ţinea, în acel moment, un Consiliu adresându-i-se lui Pitt, în termeni foarte la locul lor. După ce se prefăcu o vreme că ascultă, ridică unele obiecţii şi, după câteva clipe de tăcere, îşi reluă discursul, insistând asupra propunerii sale. Pe urmă dădu cuvântul altcuiva, se prefăcu a-l asculta, după aceea urmă un al treilea consilier, căruia îi spuse pe nume, numai că eu am uitat despre cine era vorba. În sfârşit, anunţă, în termeni oficiali, că Consiliul luase sfârşit, îşi chemă pajul şi se duse să-şi viziteze copiii, discutând cu ei îndelung, mai ales cu prinţesa Amélie, preferata sa (a cărei moarte neaşteptată contribuise mult la înrăutăţirea bolii sale). Părăsind-o, îi spuse:

— Mă duc pentru că ştii şi tu că regina nu suportă să lipsesc prea mult.

Apoi, continuându-şi această idee, reveni la regină. Toate acele plimbări imaginare le făcea sprijinindu-se de braţul unui paj, fără însă a pune piciorul afară din salon. După ce discută o vreme cu regina, se ridică şi se îndreptă singur spre pian (deşi pajul îl urma îndeaproape) unde începu a improviza şi a interpreta fragmente disparate din muzica lui Händel, cântând în acelaşi timp şi din gură, cu o voce pe cât de mişcătoare, pe atât de sonoră. Această slăbiciune pentru muzică (pe care o iubise întotdeauna cu pasiune) îi sporise de când se îmbolnăvise. De cruda sa boală. Prinţul fu prevenit că bătrânul avea obiceiul să stea la pian până după ora trei aşa că după ce-l mai ascultă o bucată de vreme cântând, prinţul îl părăsi. Demn de remarcat, era faptul că acest venerabil bătrân căruia nimeni nu-i spunea cât e ceasul, care nu se putea orienta nici măcar după lumina zilei, avea un instinct cu totul deosebit care-l îndemna să facă zilnic aceleaşi lucruri, la aceleaşi ore, iar îndatoririle regatului treceau întotdeauna înaintea celor de familie. Faptul că nu vedea, făcea posibilă deplina tăcere din jurul lui pe care medicii, după ce s-au străduit îndelung să-l vindece, au socotit-o indispensabilă.

Trebuie să fiu cinstită şi să arăt că atunci când regentul ne istorisea aceste lucruri, într-o seară, târziu, avea ochii plini de lacrimi; eram patru sau cinci persoane de faţă; aceste lacrimi începură a-i curge de-a lungul obrazului atunci când ne vorbi de glasul plăcut al bătrânului care cânta acele frumoase moţe te de Händel şi de stăpânirea ele sine de care dăduse dovadă pentru a nu se repezi şi a-l strânge în braţe pe acel venerabil muzician.

Regele George al III-lea[197], era, în Anglia, pe cât de iubit, pe atât de respectat. Starea lui jalnică apăsa întreaga ţară aidoma unei calamităţi. Toată lumea vorbea despre el cu stimă şi respect. Totuşi acest respect n-a împiedicat şapte tentative de asasinat asupra lui.

Invitaţii din pavilionul regal puteau opta dacă să ia dejunul în odaia lor, sau la masa comună ale cărei onoruri erau făcute de lady Bloomfield şi de sir Benjamin. Dacă nu erau prost dispuşi, preferau cea de a doua alternativă, cu excepţia câtorva vechi prietene ale prinţului, care încercau să-şi ascundă urmele de nereparat lăsate de scurgerea timpului şi nu apăreau niciodată decât la lumina lumânărilor, sacrificiu de altfel destul de prost răsplătit. Aşa făcea, de pildă, lady Hertford.

Ieşind din apartamentul meu, am fost foarte mirată să găsesc masa pusă pe palierul scării. Dar ce palier şi ce masă! Toate covoarele, toate fotoliile, toate porţelanurile, toată vesela, tot ce era mai elegant, mai luxos, tot ceea ce bunul gust poate oferi celor cu parale, era expus acolo. Prinţul dădea cu atât mai multă importanţă meselor, cerând ca ele să fie extrem de bine puse la punct, cu cât nu lua niciodată parte la ele. Ducea, la Brighton, aproape aceeaşi viaţă ca şi la Londra: stătea în odaia lui până la ora trei, apoi se îmbrăca şi pleca singur, călare pe cal. Dacă înainte de a-şi începe plimbarea, întâlnea vreun nou invitat, în pavilion, îi plăcea să-i aparte el însuşi castelul şi mai ales bucătăriile încălzite cu aburi, ceva cu totul nou în epoca respectivă, lucru de care era foarte încântat.

---

197 *George al III-lea* (1738-1820), rege al Angliei şi Irlandei între 1760 şi 1820. Între 1815 şi 1820 a fost elector apoi rege al Hanovrei. În timpul domniei sale, Anglia şi-a pierdut coloniile din America.

Reîntors de la plimbare, prinţul se oprea la uşa lady-ei Hertford, care locuia într-o căsuţă separată, dar care comunica direct cu pavilionul regal. Rămânea la ea până în momentul în care aceasta începea să se îmbrace pentru masa de seară.

În timpul săptămânii pe care am petrecut-o la Brighton, în fiece zi se întâmpla exact acelaşi lucru. Aşa era obiceiul. În anul următor m-am întâlnit acolo cu marele duce Nicolae, devenit mai apoi ţar. Era mult prea tânăr pentru ca regentului să-i pese de el. Singura deosebire pe care am observat-o a fost că în loc. Să-şi lase musafirii să-şi petreacă dimineaţa fiecare cum vor, regentul alcătuia zilnic câte un program pentru tânărul prinţ, program la care erau obligaţi să ia parte toţi musafirii. S-au vizitat. Astfel unele locuri care nu ne-au spus mare lucru, pe o distanţă de cincisprezece mile în jur. Îmi amintesc, că, într-una din aceste plimbări, marele duce a adresat o întrebare amiralului Edmund Nagle pe care regentul îl ataşase pe lângă duce. Acesta îşi scoase pălăria ca să-i răspundă.

— Puneţi-vă pălăria! zise ducele, atingând uşor, cu cravaşa, pălăria amiralului. Cum amiralul n-o ţinea prea bine, o scăpă jos iar vântul, care bătea zdravăn pe faleza înaltă de la Brighton, o duse tocmai pe o mirişte vecină, despărţită de noi printr-un hăţiş şi printr-o barieră înaltă în faţa căreia ne-am oprit pentru a analiza situaţia.

Înainte ca amiralul, scurt, gros şi destul de în vârstă să fi apucat să coboare de pe cal, alteţa sa imperială dându-se jos de pe bidiviu, sărise, cu graţie şi cu uşurinţă, bariera înaltă, şi-i aduse lui sir Edmund pălăria, cerându-şi scuze. Această dovadă de bună creştere şi de amiciţie, îl făcu pe tânărul duce să se bucure de o mare popularitate în grupul celor de la Brighton care reunea în acea epocă aproape întreg corpul diplomatic. Eticheta o obliga pe mama să se aşeze tot timpul lângă marele duce. Fiind obişnuită cu Curtea, ea îi plăcu grozav tânărului duce. Când îi căutai, erau împreună.

Tânărul o numea „măicuţa” sa şi îi cerea sfatul în toate treburile, mult mai des decât apela la contesa de Liéven, de care îi era teamă. Mama era, la rândul ei, teribil de încântată şi ni-l lăuda tot timpul. Mie, care nu-i împărtăşeam slăbiciunea pentru prinţi, mi-a trebuit o bună bucată de

vreme pentru a mă obişnui cu persoane de acest gen; până la urmă, l-am găsit chiar frumos, deşi părea cam dur şi-mi displăcea felul cum vorbea despre fratele său, ţarul Alexandru. Entuziasmul său, dus până la devoţiune, se exprima în adevărate tirade de melodramă, rostite pe un ton atât de exagerat, încât falsitatea îţi sărea în ochi.

Cred că n-am văzut în viaţa mea un tânăr mai afectat şi mai puţin natural decât marele duce Nicolae; dar e oare rezonabil să-i ceri unui prinţ şi unui frate de împărat să fie sincer? Eu cred că nu. Nu-i fac niciun reproş, ci doar încerc să explic de ce, cu tot chipul lui fermecător, cu modul ireproşabil de a se comporta, cu politeţea şi cu elogiile aduse mamei, n-a rămas prea adânc săpat în memoria sa.

Capitolul XIV

Naufragiez pe coastă, între Boulogne şi Calais. Urmarea acestui accident. Vorbele lui Monsieur. Discuţia ciudată a lui Monsieur cu Edouard Dillon. Pairii având slujbă de rege, votează împotriva primului ministru. Răspunsul domnului Canning în legătură cu acest lucru. Papa şi domnul de Marcellus.

Dacă aş fi avut intenţia de a istorisi toate micile evenimente din viaţa mea particulară sau mai curând dacă aş fi avut talentul de a le face cât de cât interesante, ar fi trebuit să plasez, în 1860, o luptă navală pe care vasul cu care mă înapoiam de la Hamburg a susţinut-o la Texel şi, în 1804, descrierea unei furtuni care m-a surprins când am pătruns pe Meuse. M-am mândrit grozav – în aceste două ocazii – cu curajul meu. Sunt totuşi nevoită să vorbesc despre acest curaj într-un fel mai puţin poetic, căci sufeream cumplit de rău de mare. Poate că aş putea cere să fiu cât de cât lăudată măcar pentru sângele rece de care am dat dovadă într-o împrejurare foarte periculoasă, petrecută în timpul traversării canalului, de la Dover la Calais, în luna februarie 1818.

Din vina căpitanului, am eşuat pe o mică limbă de pământ, plasată între două stânci, la un sfert de milă de coastă. Fiecare talaz ne ridica, nu ne ridica, dar în în schimb fiecare

cădere ne înfunda şi mai adânc în nisip. Şi încă era bine, căci dacă ne-am fi ciocnit de stâncile de care ne aflam alături, în câteva secunde ne-am fi dus la fund. Vasul era plin de pasageri. În singura şalupă mică ce putea fi dată la apă, nu încăpeau decât şapte persoane, dintre care doi marinari care trebuiau s-o conducă; mi-am dat seama imediat că cele mai mari pericole ce ne păşteau, erau frica ce putea pune stăpânire pe noi şi graba de a ne năpusti cu toţii în bărcuţa aceea. Calitatea mea de fată de ambasador făcea să mă bucur de un mare prestigiu la bord, mai ales că eram însoţită de un curier al guvernului englez fâţă de care căpitanii pacheboturilor au o stimă cu totul deosebită. Aşa că am profitat de acest lucru pentru a-i veni în ajutor căpitanului. El ţinea cu orice preţ să pun prima piciorul în barcă. Eu l-am rugat să dea întâietate unei mame cu cinci copii care urlau de spaimă, de nu se mai înţelegea om cu om. Un bărbat (şi, foarte ruşinată, trebuie să mărturisesc că era un francez), sub pretextul că-i ajută pe copii, se năpusti primul în barcă; în sfârşit, şalupa se îndepărtă. Nu neg că cele patruzeci de minute câte s-au scurs până când şalupa s-a întors, mi s-au părut groaznic de lungi. Totuşi, felul cum procedasem mă făcuse să mă bucur de o oarecare autoritate asupra tovarăşilor mei de drum, pe care i-am convins să fie calmi, să nu se înghesuie, să nu ţipe, să nu bocească. Toată lumea s-a comportat admirabil. În cel de al doilea drum trebuiau să se îmbarce cele cinci femei şi doi copii care mai rămăseseră la bord. Bărbaţii urmau să tragă la sorţi pentru cursele următoare. Totul se execută punct cu punct. Căpitanul îmi explicase că nava va fi în cel mai mare pericol când mareea va începe să urce. Dacă atunci vântul avea să înceapă să sufle din larg, înainte ca nava să poată fi urnită din loc, avea toate şansele să fie zdrobită de stânci. Până atunci, mai aveam foarte puţină vreme la dispoziţie. Între timp, începuse a se întuneca şi a ninge cu fulgi mari. Când am părăsit nava, era atât de înclinată încât nici marinarii nu mai puteau străbate puntea decât cu ajutorul unei scări pe care o întinseră pe jos. Plecarea noastră avu loc într-o mare ordine şi într-o deplină tăcere. O femeie tânără refuză categoric să se despartă de bărbatul ei. Acesta ieşise la sorţi printre ultimii, dar un ofiţer care urma să plece cu cursa următoare,

fu atât de mişcat de devotamentul femeii încât îi cedă soţului locul său. Aş putea scrie un volum întreg despre toate acele mişcătoare sau ridicole întâmplări, petrecute în timpul acelei călătorii ale mele, începând din clipa în care vasul s-a împotmolit şi până în cea în care, după un drum de şapte ore în toiul nopţii, bătuţi de viscol şi mergând pe nişte poteci care erau numai hârtoape, şareta care ne ducea, claie peste grămadă, aşezaţi pe un morman de paie, a intrat, cu chiu cu vai, în Calais. Scăpat de pasageri, căpitanul manevră cu mare atenţie vasul şi-l aduse cu bine la Calais, deşi puţin cam avariat. A doua zi, veni să-mi ceară scuze şi mai ales să-mi mulţumească pentru felul cum mă comportasem, care – spunea el – salvase toată lumea de pe vas. Abia atunci mi-am dat seama că, în marile primejdii pot da dovadă demult sânge-rece, după cum în marile probleme politice pot fi mută ca un peşte. Mai înainte, fusesem suferindă foarte multă vreme şi poate că încă aş mai fi fost fără acest naufragiu.

A doua zi am prezentat-o pe cumnata mea la Palat, îmi amintesc în mod special de acea zi pentru că a fost singura tresărire patriotică pe care am surprins-o la Monsieur. Cred că vă daţi seama că un naufragiu e un lucru care nu-i interesează pe prinţi. M-am dus deci să-i salut pe rege, pe Madame, şi chiar pe ducele de Angoulême. Când am ajuns la Monsieur, după câteva întrebări preliminare, mi-a spus pe un ton mâhnit:

— Era un pachebot francez, nu-i aşa?

— Nu, monseñiore, era englez.

— Oh, slavă Domnului, cât mă simt de uşurat!

Se întoarse către suita care-l urma şi le repetă doamnelor care-l înconjurau: „Nu era un căpitan francez!”, cu un aer plin de satisfacţie în care se citea o plăcere fără margini. Dacă şi-ar fi exprimat mai des asemenea păreri, sigur că ar fi devenit mult mai popular. Am ajuns la Paris cu câteva zile înaintea unchiului meu, Edouard Dillon, care trecea prin capitala ţării, părăsind Dresda şi îndreptându-se spre noua sa reşedinţă din Florenţa. Era ca să zic aşa, de-ai casei, fiindcă cred că am mai spus că era foarte bun prieten cu prinţul şi că această prietenie data încă din tinereţe. Într-o dimineaţă, părăsindu-l pe Monsieur, unchiul meu îmi relată o discuţie pe care tocmai o avusese cu prinţul şi care era legată de

propunerile făcute lui Monsieur, pe de o parte de opoziţie, iar pe de alta, de partidul ministerial. După el, şi unii şi alţii încercau să-l deruteze pentru că era regalist, avertizându-l de prăpastia către care se îndrepta monarhia. Edouard, încercă să combată aceste păreri ale lui Monsieur. Îl asigură că i-ar fi foarte uşor să se facă iubit, dacă voia să se arate mai puţin exclusiv ca şef al unui partid.

— Dar eu nu sunt şeful nici unui partid!

— Monseñiore, cel puţin aşa arată aparenţele.

— E nedrept! Cum să le evit?

— Fiind mai puţin exclusiv.

— Niciodată nu mă voi împăca cu iacobinii, iată de ce mă detestă...

— Dar oamenii care vă slujesc nu sunt iacobini!

— Vezi tu, Ned, vechea plămadă revoluţionară va ieşi veşnic la iveală, fie şi peste douăzeci de ani! Când i-ai slujit pe alţii, nu mai faci nimic pentru noi!

— Sunt mâhnit să-l aud pe monseniorul vorbind astfel! Asta confirmă ceea ce vorbeşte lumea!

— Şi ce vorbeşte lumea?

— Ei bine, monseñiore, lumea vorbeşte că aveţi de gând să-i numiţi miniştri pe Mathieu de Montmorency sau pe Jules de Polignac.

Monsieur, care se plimba prin cabinetul său, se opri brusc şi izbucni într-un hohot de râs.

— Ei, drace, dar ştii că e amuzant? Sper că ceea ce mi-ai spus acum e o glumă!

— Ba e cât se poate de serios, monseñiore!

— Dar îl cunoşti mult prea bine pe Jules ca să mai fie nevoie să-ţi spun eu cine el Ei bine, Mathieu este exact de aceeaşi factură, poate mai puţin fanfaron, dar încolo nici mai rău, nici mai acătării decât el. Aşa că dragul şi vechiul meu prieten, linişteşte-te! Dacă nu mai circulă şi altă poveste pe seama mea, asta nu-i câtuşi de puţin alarmantă. Mathieu! Jules! Dumnezeule, ce mai miniştri! Deci lumea crede că sunt extravagant! Dar ar însemna că sunt nebun de legat dacă i-aş alege! Nu-mi pot închipui că iei în serios asemenea baliverne! Şi-au bătut joc de tine!

Edouard îşi manifestă, în mod făţiş, satisfacţia pentru buna dispoziţie în care îl găsea. Aşa că veni imediat să-mi relateze

ce-i spusese prinţul. M-am gândit adesea la această discuţie, asupra căreia nu aveam niciun dubiu, când – mai târziu – întâi Mathieu de Montmorency, iar pe urmă Jules de Polignac au fost numiţi rând pe rând, miniştrii de externe. Oare să-şi fi schimbat Monsieur părerea în legătură cu ei sau îl înşelase. În 1818, pe Edouard? E cu putinţă să se fi întâmplat şi una şi alta. Ceea ce e sigur e că de atunci, Jules de Polignac a devenit cel mai intim confident al său.

Opoziţia faţă de rege câştigase toată Curtea şi pentru a păstra o fărâmă de linişte în sânul familiei sale, majestatea sa nu cuteza nici măcar să-şi manifeste resentimentele. Ceea ce displăcea mai ales nobilimii, era legea recrutărilor. Căci privise întotdeauna armata ca pe un patrimoniu al ei. Legea a fost trimisă în Camera deputaţilor; se ştia că nu va izbuti să treacă prin Camera pairilor decât cu un număr foarte mic de voturi. Regele, necutezând să se pronunţe cu hotărâre, luă cu sine, la plimbarea obişnuită, pe toţi pairii care erau de serviciu pe lângă persoana sa, şi care trebuiau să voteze împotriva guvernului.

Regele nu ieşea la plimbare nici duminica, nici miercurea, când ţinea Consiliu. În celelalte cinci zile ale săptămânii, făcea cinci plimbări, întotdeauna în aceleaşi locuri, care se repetau cu regularitate în fiecare săptămână. Cea din dimineaţa în care pairii trebuiau să voteze, urma să fie cea mai scurtă; dar regele – lucru fără precedent – în acea zi schimbă traseul plimbării şi, în plus, porunci tuturor să meargă foarte încet. În general, el mergea exagerat de repede şi întotdeauna pe caldarâm. Putea să fi fost praf sau polei, el nu-şi încetinea niciodată mersul. Uneori cei din escortă se alegeau cu accidente grave, dar acest lucru îl lăsa complet indiferent. Când un om cădea, ceilalţi săreau să-l ridice, iar faptul nu-l impresiona câtuşi de puţin. Dacă era vorba despre un ofiţer, regele trimitea pe careva să se intereseze cum se mai simte; dacă se întâmpla să cadă un cal şi să-şi rupă picioarele, i se dădea păgubaşului un altul. Trebuia un motiv politic serios pentru a schimba uzanţele stabilite; dar tertipul regelui nu reuşi. Zeloşii săi slujitori avuseseră prevederea de a-şi chema trăsurile care-i aşteptau în curtea Palatului Tuileries. Coborând din trăsura regală, se aruncară în trăsurile lor şi sosiră la vreme la Luxembourg

pentru a-şi da votul lor, evident negativ, aşa cum le ceruseră miniştrii. Cu toate acestea, n-au fost prost trataţi în marile apartamente ale regelui. Noi ceilalţi, constituţionalii ministeriali, eram indignaţi; dar ultraregaliştii, ba chiar şi curtenii cei mai rezonabili, erau încântaţi de acest act de independenţă. Domnul Canning[198] tocmai se afla pentru câteva zile la Paris. Îmi amintesc că în aceeaşi seară, în care discuţiile privitoare la acest procedeu era încă destul de însufleţite, el intră la doamna de Duras care-l întrebă:

— Nu-i aşa că în Anglia ataşaţii regelui, votează după cum le dictează conştiinţa şi nu sunt siliţi să susţină ministerul?

— Nu pricep prea bine...

— De pildă, dacă marelui şambelan i se pare că o lege e proastă, e liber să voteze împotriva ei?

— Sigur că e liber, fiecare e liber să voteze cu cine vrea!

Doamna de Duras triumfa.

— Dar, adăugă domnul Canning, îşi va da demisia înainte de a lua această hotărâre; fiindcă oricum va fi obligat să şi-o dea!

Doamna de Duras nu mai triumfă chiar atât de tare. Totuşi, cum avea spirit, mai lăsă din preţ, adăugând că educaţia noastră constituţională nu era de aşa natură încât să numim acest lucru independenţă şi readucând discuţia asupra unei teme generale, părăsi terenul atât de periculos pe care se avântase. Partidul aşa-zis regalist începuse a avea nişte idei atât de aberante, încât când domnul de Marcellus[199] – pe atunci deputat – fu numit de comisie pentru a examina legea ce urma să însoţească Concordatul şi să garanteze libertatea bisericii anglicane, nu se gândi la nimic mai de soi decât să-i trimită Papei o copie după proiectul de lege şi după toate documentele încredinţate de comisie. Papa îi răspunse că ar trebui să se opună promulgării acelei legi, pe toate căile posibile, autorizându-l chiar textual să se

198 *George Canning* (1770-1827), a intrat în Camera Comunelor în 1793. În 1807, era ministru de externe, apoi ambasador în Portugalia şi, în sfîrşit, prim-ministru. A semnat, alături de reprezentanţii Franţei şi Rusiei, tratatul de la Londra prin care s-a pus capăt Sfintei-Alianţe.

199 *Louis-Marie-August Demartin du Tyrac, conte de Marcellus* (1776-1841), deputat de Gironde şi pair al Franţei.

folosească, fără nicio mustrare de conştiinţă, de şiretenie şi de vicleşug. Domnul de Marcellus, mai mult bun decât rău, nu ţinu seama de sfatul Papei, căci se duse să-i relateze tot ce-i spusese acesta, ducelui de Richelieu care se înfurie cumplit. Îl ameninţă că-l va traduce pe Marcellus în faţa tribunalului pentru că dezvăluise un secret de Stat unei Curţi străine, şi-i mai spuse că dacă vechiul regim, pe care se prefăcea că-l regretă, subzista încă, îl va face să putrezească într-o închisoare de Stat.

Domnul de Marcellus fu năucit de această scenă atât de violentă; înţelese că greşise; dar partidul iezuit, atotputernic, îi aduse mari elogii. Monsieur îl luă sub aripa lui ocrotitoare, şi scandalul se aplană. Mi se pare doar că negocierile cu Roma îi fură retrase şi lui şi domnului de Blacas, bănuit de a fi fost la curent cu această intrigă; în locul său a fost preferat domnul de Portalis[200]. Acesta izbuti să semneze un concordat în care libertăţile galicane erau atât de bine menajate cât îngăduiau împrejurările. Regele Ludovic al XVIII-lea nu ţinea neapărat să-i apere împotriva fratelui său.

Capitolul XV

Un glonte tras în ducele de Wellington. Se caută asasinul. Neliniştea lui Monsieur în legătură cu retragerea străinilor. Agitaţia spiritelor. Ducele de Rohan la Saint-Sulpice. Ridicolul său. Ducele de Rohan devine preot. O aventură la Neapole. Favoarea prinţului de Talleyrand. Bal la ducele de Wellington. Moartea micei prinţese de Orléans, născuta la Twickenham. Moartea prinţului de Condé.

La câteva zile după sosirea mea la Paris, am trecut toţi, printr-o mare emoţie din pricina unei tentative de asasinat comisă asupra ducelui de Wellington. În toiul nopţii, cineva trăsese un glonte asupra trăsurii sale în timp ce se întorcea acasă, la reşedinţa sa din Champs-Élysées. Acest eveniment

200 *Joseph-Marie, conte de Portalis* (1178-1858). Sub Imperiu, a fost consilier de Stat, apoi prim-preşedintele Curţii din Angers; sub Restauraţie a fost consilier, apoi preşedintele Curţii de Casaţie, pair al Franţei, ministru de Justiţie. După 1830, a fost vicepreşedinte al Camerei Pairilor.

putea să aibă cele mai supărătoare consecinţe. Ducele de Wellington era personajul cel mai important al epocii. Toată lumea era convinsă de acest lucru, dar nimeni nu era mai convins ca el. Nemulţumirea lui ar fi fost o calamitate. Aşa că guvernul făcu o adevărată problemă de Stat din acest atentat. Noroc că a doua zi, ducele păru a fi destul de bine dispus. S-au făcut cercetări, dar nu s-a descoperit nimic. Nimeni nu fusese rănit; glonţul n-a mai fost nici el găsit. Împuşcătura fusese trasă în plină noapte, într-o trăsură care gonea nebuneşte. Toate astea păreau foarte suspecte. Opoziţia răspândi zvonul că ducele, de comun acord cu partidul ultraregalist, poruncise să se tragă un glonte în el, pentru a se sluji de acest pretext ca să prelungească ocupaţia. Numai că ducele nu era omul în stare să se preteze la asemenea josnicii; râse şi el când auzi ce se scornise dar, o repet, soarta noastră depindea în mare măsură de buna lui dispoziţie, căci el singur putea lua iniţiativa, şi afirma, în faţa celorlalţi suverani, că prezenţa în Franţa, a armatei de ocupaţie al cărei generalisim era, încetase de a mai fi necesară. Toată poliţia se puse în mişcare fără să descopere nimic. Ultraregaliştii îşi frecau bucuroşi mâinile şi ne asigurau că străinii vor mai sta cel puţin cinci ani, în ţară. În sfârşit, primirăm unele informaţii de la Bruxelles. Milordul Kinnaird, din partidul revoluţionar, departe de a se gândi la un asasinat, denunţă pe un oarecare Castagnan trimis de comitetul revoluţionar ce-şi avea sediul la Bruxelles, unde se refugiaseră toţi foştii iacobini, prezidaţi de regicizii izgoniţi din ţară. Când am avut dovada că Castagnan trăsese asupra ducelui, a fost deferit tribunalului, pedepsit foarte sever, iar ducele s-a arătat pe deplin satisfăcut. A început să se ocupe, cu mare conştiinciozitate, de proiectul eliberării Franţei de către trupele aflate sub comanda sa, dar cu el puteai avea întotdeauna surprize, căci era un om foarte capricios. Micşorarea armatei de ocupaţie, obţinută cu un an în urmă, oricum, ne dădea mari speranţe. Totuşi, tratatele prevedeau cinci ani de ocupaţie, acea ocupaţie atât de umilitoare şi de oneroasă, iar cel de al treilea an abia începuse. Guvernul se străduia cât putea să obţină eliberarea Franţei. Era însă contracarat de partidul ultra care simţea, sau se prefăcea că simte, o mare spaimă la gândul că armata străină va părăsi

Franţa. Monsieur îi spusese ducelui de Wellington şi din nefericire destul de tare pentru ca acele vorbe să fie auzite şi repetate:

— Dacă plecaţi, plec şi eu!

— Oh, nu, monseñiore, replicase ducele; vă rog să vă gândiţi mai bine!

După câteva săptămâni, o broşurică în care era vorba de prelungirea ocupaţiei, în loc de scurtarea ei, fu distribuită aproape peste tot; era anonimă, dar plicul avea pe el un timbru intitulat: „Camera lui Monsieur”. Broşura fu atribuită domnului de Bruges. Era precursorul faimoasei *Note secrete*[201]*.* Toate acele circumstanţe mărunte, au stat la baza lipsei de popularitate din pricina căreia Carol al X-lea a murit în trei zile, câţiva ani mai târziu. Acele intrigi se răsfrângeau până şi asupra persoanelor care nu se amestecau în nimic. Domnea o nelinişte generală ce nu părea justificată de situaţia în care ne aflam. Încă de la sosire, urechile mi-au fost împuiate de vestea „marei conspiraţii”; când am întrebat cine făcea parte din ea mi s-a răspuns:

— Habar n-am! Dar persoana a adăugat imediat, cu un aer vinovat: Tot ce pot să-ţi spun, e că stăm pe un vulcan şi fii sigură că nu domnul Decazes va fi cel care ne va salva!

Silită să aud de nenumărate ori aceste cuvinte, am sfârşit la rându-mi, prin a fi speriată, când o faptă de-a dreptul puerilă m-a făcut să-mi vin în fire arătându-mi pe ce baze fragile stăteau aceste veşti. Asistam la slujba de la miezul nopţii în capela de la Tuileries; cineva ciocăni uşor la uşa tribunii regale. O dată: niciun răspuns. Madame aruncă o privire iritată în spatele ei. A doua ciocănitură: din nou niciun răspuns. A treia ciocănitură: regele porunci să se deschidă uşa. I se întinse un bilet, el îl citi, făcu semn maiorului general al gărzii regale şi-i spuse câteva cuvinte, în şoaptă. Maiorul ieşi, şi slujba se sfârşi în toiul agitaţiei celor din Congregaţie. Mai mult ca sigur că „marea conspiraţie” izbucnise. Câţiva curteni de fofilară din capelă pentru a se duce să răspândească vestea, până şi la Bursă.

Reîntors în apartamentul său, regele ne anunţă că sala Odeon luase foc şi că ministrul poliţiei cerea trupe ca să

201 Scrisă de Vitrolles.

menţină ordinea. Imediat, cei evlavioşi protestară că nu era cazul să tulburi un serviciu divin pentru un teatru care ardea, iar curtenii se indignară că majestatea sa fusese deranjată pentru un astfel de fleac.

— Ce părere ai de domnul Decazes? Acum cere porunci de la rege! Se vede că asta-i o metodă nouă!

Până seara, se răspândise vestea în întreg oraşul că focul de la Odeon era începutul punerii în aplicare a „marei conspiraţii”; în schimb la Curte, unde erau ceva mai bine informaţi decât prostovanii din Paris, nu se discuta decât despre insolenţa acelor bătăi repetate în uşa capelei regale. Aveai impresia că nu era vorba de nişte bătăi discrete în uşă, ci de nişte izbituri cu toporul. La Tuileries evenimentul căpătase asemenea proporţii, încât devenise cu mult mai însemnat decât distrugerea uneia dintre cele mai frumoase clădiri ale Capitalei. Scena din capelă îmi readuse în minte un incident la care am fost martoră la Saint-Sulpice, într-o zi când predica abatele Frayssinous[202]. Predicile lui erau foarte apreciate şi ministrul poliţiei, anunţându-şi intenţia de a lua şi el parte la slujbă, îi fu rezervată banca de onoare. Un echipaj, cu o mulţime de valeţi, în livrele scumpe, se opri în faţa portalului. Din trăsură, coborî un bărbat în uniformă, după aliură, desigur un ministru. Elveţianul sosi imediat, cu halebarda în mână, deschizând drum monseniorului, urmat de paracliser. Preotul se adresă lui Alexandre de Boisgelin (mâncău de profesie), întrebându-l dacă făcea parte din suita excelenţei sale.

— Care excelenţă?

— Ministrul poliţiei.

— Păi unde e?

— Uite-l colo, precedat de elveţian.

— Păi acela nu-i contele Decazes, e ducele de Rohan!

Imediat, paraclisierul o luă la goană după elveţian pentru a-l trimite îndărăt, la postul lui, lângă portal, iar ducele de Rohan, despuiat de onorurile uzurpate, fu lăsat singur în mijlocul bisericii şi obligat – cu toată haina lui de pair al Franţei – să ia loc pe un simplu scaun de pai, alături de noi,

202 *Denis, conte de Frayssinous* (1765-1841), fondatorul faimoaselor cuvântări de la Saint-Sulpice, episcop de Hermopolis, membru al Academiei şi ministru al cultelor.

ca cel mai modest enoriaş. De data asta, lumea n-a râs de contele de Rohan, căruia i-ar fi dat oricum, întâietate, în faţa domnului Decazes. Ridicolul situaţiei era prea flagrant ca să mai stârnească râsul. Ducele de Rohan, pe vremuri Auguste de Chabot[203] – un tânăr care avea şi spirit şi cultură – fusese silit să primească postul de şambelan al lui Napoleon. Băiatul se purtase cu demnitate, bun-simţ şi simplitate la Curtea imperială. După Restauraţie, îşi luă titlul de prinţul de Leon, însă între timp, fumurile măririi i se urcaseră la cap. Îşi pierdu soţia, pe fosta domnişoară de Serent, moştenitoare bogată, într-un groaznic accident şi, cu puţină vreme înainte de a ajunge eu la Paris, prin moartea tatălui său, devenise duce de Rohan şi pair. Aceste onoruri, care erau totuşi de prevăzut, îl umplură de orgoliu. Deveni un adevărat emul al marchizului de Tuffières. Pretenţiile sale aristocratice mergeau până la extravaganţă. Castelul său din Roche-Guyon fu decorat cu toate emblemele feudalităţii. Slujitorii săi îi spuneau „monseñiore”. Umbla tot timpul îmbrăcat în uniforma de pair şi pusese să i se facă un guler şi nişte podoabe brodate la o haină de casă în care primea lumea în audienţă, dimineaţa, amintind astfel de răposatul mareşal de Mouchy care poruncise să i se facă un cordon albastru, strălucitor, pe care-l purta în baie. Văzând un portret care semăna grozav de bine cu ducele de Rohan, doamna de Puisieux spuse:

— Oh, dar e Auguste! Şi apoi, vedeţi, adăugă ea, indicând un ecuson cu armele sale pictat într-un colţ al tabloului, iată şi expresia fizionomiei sale.

---

203 *Louis-François-Auguste, conte de Chabot, apoi prinţ de Leon şi duce de Rohan-Chabot* (1788-1833), şambelanul surorilor lui Napoleon, apoi chiar al împăratului; a fost exilat pentru că l-a vizitat pe Papa Pius al VII, prizonier la Fontainebleau. Colonel de Stat-Major, a devenit – după moartea tatălui său, în 1816 – pair al Franţei. S-a căsătorit în 1809 cu fata contelui de Serent, nepoata ducelui cu acelaşi nume, care a murit arsă, în 10 ianuarie 1814, în momentul în care se pregătea să se ducă la masă la ducesa-văduvă de Orléans. Distrus sufleteşte, ducele a intrat la mănăstirea Saint-Sulpice unde, cu timpul, a ajuns vicar general al Parisului, arhiepiscop de Auch, apoi de Besançon şi în sfârşit, cardinal.

Ducele de Rohan veni să-şi etaleze importanţa, în Anglia, în nădejdea că, cu titlurile lui, va pune mâna pe o moştenitoare bogată. Mâna cumnatei mele fusese cerută de el cu un an în urmă şi, pentru a înnobila această alianţă care i se părea cam nedemnă de el, se sluji de intervenţia regelui. Dar augustul peţitor dând greş, ducele nu mai găsi în Franţa o partidă tot atât de bogată care să aspire la onoarea de a împărţi averea şi numele cu el. Călătoria cu scop matrimonial, în Anglia, rămânând şi ea fără succes, ducele de Rohan se decise să îmbrăţişeze cariera ecleziastică. Se înconjură de o seamă de preoţi şi-şi transformă saloanele de la Roche-Guyon, în seminar. Nu ştiu cum s-a putut aranja acest lucru, dar s-a aranjat. Gurile rele spuneau că celibatul îl făcuse pe ducele de Rohan să nu mai aibă niciun fel de jenă. Cunosc o întâmplare din care fiecare va trage concluziile pe care le va crede de cuviinţă.

În 1813, Auguste de Chabot, şambelan al împăratului, cu un chip minunat, plin de talente, desenând splendid, cântând dumnezeieşte, destul de spiritual, obţinu la Neapole, mari succese pe lângă regină, soţia lui Murat[204], şi regentă în absenţa soţului ei. O profundă simpatie se stabili între cei doi: discuţii între patru ochi, plimbări solitare, scrisori, portrete schimbate între ei. Tânărul îi sucise capul reginei, iar ea nu ascundea câtuşi de puţin acest lucru. Lucrurile ajunseră atât de departe, căci Chabot făcea paradă de o devoţiune fără margini, încât primi cheia unei uşiţe dosnice ce dădea în odaia reginei. Momentul întâlnirii a fost fixat pentru noaptea următoare. Auguste fu prompt la întâlnire. Dar a doua zi dimineaţă primi un paşaport, fiind rugat să părăsească oraşul Neapole în cursul aceleiaşi zile. Un mesager mai intim veni să-i ceară eleganta cutiuţă în care se afla cheia de la uşa reginei. Din ziua aceea, regina care păruse topită după el, nu i-a mai rostit nici măcar numele. Domnul de Chabot n-a înţeles niciodată motivul acelei dizgraţii, căci el ştia că fusese cum nu se poate mai respectuos şi mai cuviincios.

Portretul său însă rămăsese şi l-am văzut în mâna persoanei care mi-a relatat această întâmplare şi căreia i l-a

---

204 Caroline Bonaparte, cea de a treia soră a lui Napoleon.

dăruit în clipa în care a îmbrăţişat cariera ecleziastică. Această carieră se pare că nu l-a împiedicat deloc să-şi păstreze toate obiceiurile sale de *dandy;* toaletele sale, îndelung căutate, erau fără număr. Ba, la un moment dat, avusese discuţii interminabile cu un cizmar renumit din Roma pe care voia să-l convingă să dea pantofilor pe care şi-i comandase, o linie ce i se părea a fi mult mai elegantă. În rest, trebuie să recunosc că efectua slujba cu o graţie pe care n-am mai văzut-o încă la niciun alt preot, cu toate că o rostea cu multă convingere şi seriozitate.

Aceste ambiţii de *dandy* nu l-au împiedicat să devină, în scurtă vreme, arhiepiscop, apoi cardinal. Cred că, în fond, tocmai în acest lucru consta secretul vocaţiei şi ascensiunii sale. Şi cariera civilă şi cea militară, fuseseră cam încurcate. Îşi cunoştea posibilităţile, şi tocmai de aceea se îndreptase către cariera bisericească.

Dar am cam luat-o înainte. Să mă întorc la primăvara anului 1818, când îl lăsasem pe domnul de Talleyrand, oarecum dizgraţiat. L-am regăsit la mare cinste atât în ochii lui Monsieur cât şi ai tuturor celor din jur. Această favoare cu care fusese copleşit Talleyrand, se manifestă mai ales după un bal dat de ducele de Wellington la care asistaseră şi prinţii. Îmi aduc aminte că, cu un an în urmă se fofila prin spatele oaspeţilor invitaţi la banchete pentru a ajunge până la fotoliul ducesei de Courlande, care-i rezervase un loc alături unde nimeni nu venea să-l deranjeze. Singurul prinţ care-i mai adresa câteva cuvinte în trecere, era ducele de Angoulême. De data asta, lucrurile se schimbaseră.

Acum, trecea ţanţoş prin mulţimea care se dădea, respectuoasă, la o parte din calea lui. Primit cu strângeri cordiale de mâini, fu dus direct la Monsieur. Ducele de Berry înşfăcase acea mână, acum atât de curtată, pentru a nu i-o mai ceda decât lui Monsieur. Lumea se înghesuia în jurul lui, uitându-se ca la o minune. N-am urmărit firul acelei intrigi al cărei rezultat îl vedeam acum desfăşurându-se sub ochii mei. Mi-e greu să cred că Talleyrand ar fi încurajat dorinţele lui Monsieur care, în acea epocă, dorea mai presus de orice, menţinerea ocupaţiei. Talleyrand era mult prea abil pentru ca, palpând pulsul ţării, să nu-şi dea seama că febra independenţei creştea cu fiece zi ce trecea şi avea să

explodeze dacă nu se luau măsurile cuvenite; probabil însă că prefera să se alieze cu oricine pentru a-l izgoni pe ducele de Richelieu, iar acesta era în mod sigur un motiv suficient de alianţă. Tot la acel bal am mai avut ocazia de a remarca prea puţina politeţe a prinţilor noştri. Către mijlocul seratei, ducele de Wellington veni să-i propună soţiei lui Monsieur să facă împreună, un tur prin sala de bal. Eticheta prevedea să-l ia de braţ, şi orice mare doamnă din înalta societate ar fi fost flatată de acest lucru. Dar Madame, îl luă de braţ pe ducele de Berry, ducesa de Berry, pe Monsieur (căci ducele de Angoulême se eclipsase ca de obicei), iar ducele de Wellington se văzu obligat să meargă, de unul singur, înaintea acelui mic grup regal. Ajunseră până la ultimul salon unde Auguste Comte[205] făcea şi el de unul singur înconjurul sălii de bal. Şi fiindcă filosofului îi trebuia, în acel moment, un ţap ispăşitor, îşi aruncă privirea asupra domnului de Ruffo, fiul prinţului Castelcicala, ambasador de Neapole, a cărui mutră tâmpă se preta de minune la rolul pe care urma să-l joace. Începu a-i scoate deci cărţi de joc de prin buzunare, de la piept, din pantofi, din ciorapi, din cravată; un adevărat potop de cărţi de joc. Prinţii râdeau cu hohote, strigând cât îi ţinea gura: „E Ruffo, Ruffo!” Or, acel domn de Ruffo era unul dintre intimii lor şi, totuşi, când Comte îşi isprăvi numărul, ei îşi părăsiră amicul fără să-i adreseze un cuvânt, o vorbă bună, fără ca măcar să-l salute atât pe el cât şi pe Comte a cărui reverenţă solicita totuşi un salut, întorcându-le amândurora spatele, cu o grosolănie care, pur şi simplu, m-a uluit.

Cu câteva săptămâni mai înainte, îl văzusem la Londra, în cabinetul tatălui meu, pe prinţul regent, care cu toate că era un mare senior, asistase la o reprezentaţie la acelaşi domn Comte. Am mai spus cred, că n-am văzut în viaţa mea o regină mai politicoasă ca Maria-Antoaneta. Din păcate, Madame nu moştenise această calitate, poate cu intenţie, fiindcă ştiu că ţinea la memoria mamei sale. Dar întreaga ei adoraţie era pentru taică-său; cu toate virtuţile sale, nu era

205 *Auguste Comte* (1798-1857), filozof francez, fondatorul pozitivismului. *Cursul său de Filozofie pozitivă* (1830-1842) este una dintre operele de seamă ale filozofiei secolului al XIX-lea. E considerat, de asemenea, şi fondatorul sociologiei.

câtuşi de puţin graţioasă. În timp ce ieşeam de la balul ducelui de Wellington m-am trezit alături de ducele şi de ducesa de Damas-Crux, ultraregalişti încrâncenaţi, care ca şi mine, îşi aşteptau trăsura. Am dat mâna cu ei, apoi cu domnul Decazes, pe urmă cu Jules de Polignac, iar la urmă cu Pozzo, o strângere de mână şi mai amicală decât cu ceilalţi.

— Văd că cunoaşteţi oameni de toate culorile! îmi spuse domnul de Damas.

— Da, i-am răspuns, pe toţi cei care slujesc efectiv guvernul!

Era atât de tâmpit, încât fu cât pe-aci să mă Félicité. Dar ducesa îmi aruncă o privire furioasă şi nu mă iertă niciodată.

Familia de Orléans. Ale cărei maniere afabile şi atente constituiau un contrast izbitor cu cele ale ramurii mai vârstnice, n-a asistat la acel bal, după câte îmi amintesc, căci era nespus de îndurerată. Prinţesa cea mică, născută în Anglia era pe moarte, şi într-adevăr, după câteva zile s-a şi prăpădit. Moartea lovea din ambele părţi familia de Bourbon. Bătrânul prinţ de Condé îşi încheie tot atunci lunga sa carieră, chemându-şi în zadar copiii lângă el pentru a-i închide ochii. Am arătat mai înainte cam ce fel de viaţă ducea, pe trotuarele Londrei, ducele de Bourbon, fiul bătrânului Condé. Prinţesa Louise refuză şi ea să îndulcească ultimele clipe ale tatălui ei, pretextând că nu putea să-şi părăsească reşedinţa din Temple, unde se închisese, deşi toate autorităţile ecleziastice o autorizaseră să se ducă, iar cardinalul de Talleyrand[206] şi arhiepiscopul Parisului veniseră ei înşişi după ea. Femeia asta avea una din acele virtuţi pe care nu le pot nici pricepe, nici admira.

Domnul prinţ de Condé muri în braţele doamnei de Rouilly, fiica naturală a ducelui de Bourbon; ea îl îngriji cu o dragoste dintre cele mai tandre şi cu o mâhnire într-adevăr filială. Ducele de Bourbon veni la câteva ceasuri după ce se prăpădise tatăl său; păru foarte nefericit că nu apucase să-l mai prindă în viaţă, cu atât mai mult cu cât bătrânul prinţ, în ultimele ceasuri, îşi regăsise memoria pe care şi-o pierduse de câţiva ani şi regreta amar absenţa fiului său. Ducele de

206 *Alexandre-Angélique de Talleyrand Périgord* (1736-1821), coadjutor, apoi administrator general al Cultelor, arhiepiscop al Parisului, apoi cardinal. Era unchiul prinţului de Talleyrand.

Bourbon îşi păstră numele, susţinând că cel de Condé era prea greu de purtat. Îşi stabili reşedinţele în palatele Bourbon şi Chantilly, unde nu întârzie să se dea din nou în spectacol, punându-se iarăşi pe scandaluri.

Slujba pentru prinţul de Condé, avu loc la Saint-Denis şi fu măreaţă; Ludovic al XVIII-lea se prefăcu a-i aduce onorurile datorate rangului său, conform etichetei Curţii, poate pentru a marca şi mai mult grosolănia cu care se purta cu ducele de Orléans. Îmi amintesc că această înmormântare a fost una dintre marile afaceri ale Curţii. În vremea asta, ministerul se preocupa de discurs, căci treaba era cam delicată fiind vorba de şeful emigranţilor. Era dificil să abordezi acest subiect în aşa fel incit să-i împaci şi pe unii şi pe alţii; căci, dacă unii erau la putere, ceilalţi reprezentau ţara.

Abatele Frayssinous, pus să ţină oraţia funebră, ieşi, foarte abil, din încurcătură. Îmi amintesc între altele, o frază care avu mare succes. Vorbind despre cele două tabere franceze opuse una alteia, el spuse:

— Gloria o găseşti pretutindeni, fericirea nicăieri! Discursul nu displăcu nici unui partid; totul ieşise cu mult mai bine decât nădăjduiseră.

Capitolul XVI

Moartea doamnei de Staël. Efectul operei sale asupra revoluţiei. Mă reîntorc la Londra. Agenţii partidului ultra. Prezentarea Notei secrete. Regele îi ia lui Monsieur comanda gărzilor naţionale. Furia lui Jules de Polignac. Congresul de la Aix-la-Chapelle. Ducele de Richelieu obţine eliberarea teritoriului Franţei.

Am neglijat să vorbesc, pe parcurs, despre moartea doamnei de Staël. Faptul s-a petrecut în timpul uneia dintre şederile mele în Anglia, în urma unei boli lungi, deşi se căznise să trăiască, totuşi, cât mai mult cu putinţă, în acea lume pariziană pe care o aprecia atât de mult. Aproape că-ţi făcea rău s-o vezi când sosea la serate. Venea epuizată de suferinţă dar, după o bucată de vreme, spiritul punea stăpânire pe trup şi ea devenea mai sclipitoare ca niciodată. Ultima oară când am văzut-o, era într-o dimineaţă. A doua zi,

eu am plecat. De câteva zile, nu mai putea părăsi sofaua. Petele livide care-i acopereau obrazul, braţele, mâinile arătau clar descompunerea sângelui. Aveam penibila impresie că-mi luam adio pe veci de la acea femeie aflată pe moarte, care nu făcea altceva decât să vorbească despre viitor. Era ocupată să caute o casă pentru fiica ei, ducesa de Broglie care era însărcinată şi gata să nască, dorind s-o instaleze cât mai bine. Făcea tot felul de planuri pentru iarna următoare. Avea de gând să stea mai mult la ea acasă şi să dea cât mai multe mese. Oare încerca să se păcălească pe sine? Nu ştiu, dar contrastul dintre acea femeie pe moarte şi acele cuvinte atât de pline de viaţă, ora pur şi simplu, sfâşietor; am plecat de acolo, zdrobită.

Exista o mare diferenţă de vârstă şi mai ales de merite, între noi două, pentru ca să mă pot lăuda că eram prietenă cu doamna de Staël, dar ea fusese întotdeauna extrem de bună cu mine şi eu mă simţeam nespus de măgulită de atenţia pe care mi-o dădea. Felul cum impulsiona ea întreaga societate pariziană îmi plăcea grozav, pentru că era exact contrariul firii mele de o lene fără pereche. Fără ca măcar să se ridice de pe sofa, izbutea să însufleţească întreaga adunare. Iar acel spirit atât de alert, triumfând asupra unui trup aproape inert, pur şi simplu mă uluia. Fără să-mi fie prietenă intimă, moartea doamnei de Staël m-a mâhnit mult. Deznădejdea copiilor ei a fost mare, căci o iubeau extrem demult iar boala ei îndelungată, nu le-a slăbit nici sentimentele, nici regretele.

Auguste de Staël deveni editorul unei lucrări la care ea trudise îndelung şi care a apărut în primăvara anului 1818. Lucrarea a produs un efect care n-a fost deloc lipsit de importanţă.

Cei care luaseră parte la revoluţia din 1793 şi trăiseră în epoca Imperiului, nu erau zugrăviţi în culori prea frumoase. Restauraţia nu-i reabilitase şi nimeni nu reclama cinstea de a fi răsturnat tronul lui Ludovic al XVI-lea. Puteai să cauţi mult şi bine, în Franţa, un om care să vrea să recunoască acest lucru. Până şi regicizii refuzau această cinste. Cartea doamnei de Staël a schimbat brusc dispoziţiile, lumea cutezând acum să vorbească în mod cât mai onorabil despre revoluţie şi despre revoluţionari. Ea a fost prima care şi-a dat

seama de principalele etape ale acelei revoluţii, de nădejdile înşelate ale oamenilor cinstiţi, de crimele gratuite care au pătat cu noroi acele zile şi au acoperit cu sânge foloasele pe care unii le-au adus, în mod real, patriei. În sfârşit, ea a fost prima care a spălat de o ruşine nemeritată, numele de revoluţionar care – dintr-o injurie cum fusese socotit până atunci – deveni aproape un titlu de glorie. Opoziţia nu-l respinse. Liberalii se recunoscură a fi urmaşii revoluţionarilor din 1789. Domnii de Lafayette, d'Argenson, de Thiard, de Chauvelin, de Girardin etc. Alcătuiră inelele acestui lanţ. Cei din familia Lameth, deşi îşi ziceau „patrioţi" încă din 1789, şi-i respinseră pe emigranţi şi Restauraţia, nu se raliară la opoziţia antiregalistă. Rămaseră nişte liberali destul de moderaţi, după ce-l slujiseră pe împărat cu mult mai puţin zel decât cei pe care i-am citat mai înainte.

Cred că această lucrare postumă a doamnei de Staël a fost un dar făcut Franţei, care a contribuit din plin la reabilitarea acelui spirit revoluţionar în care tineretul s-a cufundat din nou, şi ale cărui urmări le-am văzut cu toţii, după aceea. De îndată ce cartea doamnei de Staël le-a insuflat curaj, imnurile cântate în 1789 n-au mai încetat. N-au existat decât puţin oameni cu judecată care să ştie să culeagă numai sămânţa bună din toată acea beţie sângeroasă. Ba, la un moment dat, l-am văzut ridicat în slăvi până şi pe Robespierre.

Al treilea volum era scris aproape în întregime de Benjamin Constant; diferenţa de stil, şi mai ales de idei, era vădită. El era mai mult republican. Gusturile aristocratice ale doamnei de Staël, care ies la iveală ici şi colo, străpungând plebeismul, nu se mai găsesc în acest volum.

O febră groaznică, nemolipsitoare, din pricina căreia chiar am crezut că voi muri, m-a reţinut mai multe săptămâni în odaia mea. N-am ieşit decât ca s-o îngrijesc pe cumnata mea, care a avortat fără să vrea, la patru luni şi jumătate, neliniştindu-ne din pricina sănătăţii ei şi făcându-ne să regretăm enorm băieţelul pe care-l pierduse. De îndată ce soţia fratelui meu s-a simţit bine, m-am reîntors la Londra. Afacerea lichidărilor, fixată în sfârşit la şaisprezece milioane de franci reclamaţi de particulari îl făcuse pe tata să fie ocupat până peste cap, căci vedea mereu reapărând

dificultăţile pe care abia le rezolvase şi nu-şi putea da seama ce se întâmpla. Iată însă că o tristă descoperire lămuri şi acest mister.

Loialitatea domnului de Richelieu trebui să se resemneze în faţa sforăriilor inerente necesităţilor guvernului. „Cabinetul negru”, îi aduse dovezile cele mai concrete despre felul cum Dudon, comisar al lichidărilor, vindea străinilor interesele Franţei, pe sume frumuşele, în bani lichizi. Scrisorile interceptate, scrise la Berlin şi citite la poşta din Paris, stăteau mărturie. Ducele de Richelieu îl alungă, în chip ruşinos, pe Dudon. Dar, neputând publica acele revelaţii, care-i justificau demersul, îşi făcu din Dudon un duşman înverşunat şi obraznic. Preschimbat imediat în regalist, Dudon se plânse că era victima purităţii opiniilor sale, devenind destul de incomod mai târziu. De îndată ce-a fost înlocuit de Mounier, treburile au început să meargă ca lumea. Integritatea acestuia a descurcat cu răbdare tot ceea ce celălalt încurcase cu intenţie. Lichidările fură, în sfârşit, isprăvite, ceea ce constitui un succes pentru guvern. Cu această ocazie, ducele de Richelieu s-a împrietenit foarte strâns, cu Mounier.

Pe măsură ce afacerile băneşti se aplanau, nădejdea eliberării noastre sporea, iar furia partidului ultra, creştea. Neghiobia sa devenise egală cu intoleranţa. Îmi amintesc că înainte de a părăsi Parisul, i-am auzit pe cei din acest partid tunând şi fulgerând împotriva guvernului care cerea de la capitaliştii francezi şaizeci şi şase la sută dintr-un nou împrumut, în timp ce în anul precedent nu obţinuse decât cincizeci şi patru de la „Baring şi Compania”. Nu peste mult, văzurăm sosind la Londra mai mulţi trimişi ai lui Monsieur: Crussol, Fitz-James, la Ferronnays, Bruges etc. Tata era la curent cu misiunea lor. Miniştrii englezi erau indignaţi. Toţi veneau să reprezinte, chipurile, Franţa, sub aspectul cel mai josnic şi mai periculos, cerând prelungirea ocupaţiei străine. Ducele de Fitz-James, întrecu atât de tare măsura, încât lordul Castlereagh îi spuse:

— Dacă acest tablou pe care ni l-ai descris dumneata ar fi exact, ar trebui să ne rechemăm imediat trupele, să formăm un cordon în jurul Franţei şi să vă lăsăm să vă mâncaţi între voi! Din fericire, dragă domnule duce, avem informaţii mult

mai puţin înfricoşătoare, şi mai demne de încredere, care se bat cap în cap cu ale dumitale!

Părerea acelor domni, vorbind despre tatăl meu, era că acesta trecuse de partea duşmanului. Ce fericire pentru monarhie dacă ar fi fost înconjurată numai de astfel de duşmani! Ducele de Richelieu, după părerea lor, avea intenţii bune, dar era corupt! Cât despre ceilalţi miniştri, erau nişte netrebnici şi nişte ticăloşi: Decazes, Lainé, Pasquier, Molé, Corvetto. Pe măsură ce eliberarea patriei se apropia, neliniştea partidului sporea. Cred că tot în acea epocă a apărut şi *Conservatorul.* Această publicaţie săptămânală îl avea ca redactor principal pe domnul de Chateaubriand, dar toţi corifeii partidului ultra îşi vărsau fierea în paginile acestui jurnal.

Ultimul care sosi în Anglia fu Jules de Polignac; el era purtătorul acelei faimoase „note secrete”[207], mărturisită şi recunoscută de Monsieur, dar în realitate redactată de domnul de Vitrolles[208]. Niciodată un prinţ n-a săvârşit o faptă mai urâtă şi mai condamnabilă! Şi unde mai pui că era şi moştenitorul Coroanei! Guvernele străine începură a-l privi cu dispreţ, iar Ludovic al XVIII-lea fu atât de furios pe fratele său încât furia îi dădu curajul să-i ia comanda gărzilor naţionale ale regatului. De multă vreme miniştrii solicitau regelui să încredinţeze ministerului de interne organizarea gărzilor naţionale şi să le pună sub ordinele sale. Regele recunoştea necesitatea acestui lucru, dar dădea înapoi, speriat de protestele lui Monsieur, care fusese numit, încă din 1814, comandant general al gărzilor naţionale din Franţa.

---

207 E vorba de un memoriu adresat principalilor ambasadori străini, rezidenţi la Paris. Memoriul părea a fi urmarea unei corespondenţe secrete, dusă fără ştirea regelui şi a guvernului. Memoriul şi toată acea corespondenţă urmăreau să obţină ajutorul puterilor străine pentru a-l forţa pe Ludovic al XVIII-lea să-şi schimbe primul ministru şi politica sa liberală.

208 *Eugène-François Auguste de Arnaud, baron de Vitrolles* (1774-1854), secretar în Consiliul regelui, după Restauraţie. Arestat la Toulouse, în timpul celor „O sută de zile”, a fost eliberat şi a ajuns deputat în Basses-Alpes, apoi ministru şi ambasador la Florenţa. S-a însurat cu o domnişoară de Folleville, fiica din flori a ducesei de Bouillon.

Îşi alcătuise un Stat-Major, după capul lui, nişte inspectori generali se duceau să facă unele controale în fiece trimestru şi se interesau de felul cum îşi îndeplineau datoria ofiţerii care erau toţi numiţi de Monsieur şi devotaţii lui. Majoritatea erau membrii ai Congregaţiei. Corespondenţa lor cu Jules de Polignac, primul inspector general, era zilnică, iar poliţia sa îşi exercita îndatoririle cu zel şi pasiune. Era un fel de Stat în Stat, un guvern în guvern, o armată în armată. Ceea ce s-a numit pe drept cuvânt, „guvernul ocult", era pe atunci în apogeul său. Hotărârea care-l deposeda pe Monsieur de această slujbă, îi răpea şi partidului său o parte din putere, lipsindu-l de o uriaşă forţă armată de care dispunea şi care nu primea ordine decât de la Monsieur.

Jules de Polignac află vestea (care fusese ţinută secretă) prin mama mea care-i dădu *Monitorul* să-l citească. În ciuda reţinerii sale obişnuite, se dovedi a nu fi chiar atât de stăpân pe sine, căci rosti unele cuvinte, destul de grave – după mama – care îi spuse că-i va relata întocmai soţului ei vorbele pronunţate de el, pentru ca tata să-l înştiinţeze, la rândul său, pe rege. Avertizat de imprudenţa sa, el încercă s-o dea pe glumă; dar neizbutind să-i schimbe mamei, părerea, recurse la rugăminţi care ajunseră până la lacrimi şi îngenuncheri şi nu se lăsă până ce mama nu-i făgădui că nu va mai repeta nimănui cele spuse de el. N-am aflat niciodată ce-a spus. Ştiu doar că era amestecat şi numele domnului de Villèle, aşa că bănuiesc că-l luase gura pe dinainte şi pomenise despre conspiraţia, pusă la cale de ei, prin care urmăreau să-l aşeze pe tron pe Carol al X-lea înainte ca Ludovic al XVIII-lea să-şi fi dat duhul. Nu intru în amănunte în legătură cu acest lucru, deşi majoritatea actorilor – atât conspiratori, cât şi cei ce urmau a fi atacaţi de ei – ne erau prieteni intimi. Cum conspiraţia se pare că mergea până sus de tot, regele opri cercetările, dar fu îngrozitor de mâhnit şi-i dădu de înţeles fratelui său că era la curent cu toate potlogăriile acestuia. Nu ştiu dacă era amestecat şi ducele de Berry. Sper că nu. Cât despre ducele de Angoulême, Monsieur se ascundea de el mai straşnic decât de rege. Deşi guvernul muşamaliză toată afacerea, partidul ultra fu cam descumpănit de această descoperire. Aşa că o vreme, se strădui să pară mai moderat. Asta însă nu-l împiedică să

trimită la Congresul de la Aix-la-Chapelle, agenţi plătiţi ca să dejoace, pe lângă străini, strădaniile ducelui de Richelieu. Dar ducele izbuti să-şi impună punctul de vedere şi avu gloria şi bucuria de a se semna tratatul care elibera ţara de garnizoanele străine. Sigur, deocamdată cu titlu oneros, dar Franţa putea plăti datoriile pe care le acceptă; ceea ce nu mai putea însă accepta, era umilinţa de a nu fi stăpână la ea acasă[209]. Respectul şi încrederea pe care le inspirau firea loială a ducelui de Richelieu, contribuiră mult la reuşita acestor tratative care ne copleşiră de bucurie.

Îmi amintesc că în ziua în care s-a aflat la Londra, că tratatul a fost semnat, tot corpul diplomatic, şi toţi miniştri englezi, au dat fuga la tata, să-l felicite şi să ne împărtăşească satisfacţia. Omagiile la adresa ducelui de Richelieu, pluteau pe toate buzele. Fiecare avea câte ceva de spus despre abilitatea şi onorabilitatea sa.

Capitolul XVII

Contele Decazes vrea să schimbe ministerul. Intrigi împotriva ducelui de Richelieu. Ducele îşi dă demisia. Generalul Dessolle îi succede. Însurătoarea lui Decazes. Contele de Sainte-Aulaire. Tata cere să se retragă. Este înlocuit de marchizul de La Tour-Maubourg. Regele este nemulţumit de tatăl meu. Ideile mele în legătură cu cariera diplomatică. O promoţie de pairi. Domnul de Barthélemy.

Era de presupus că după succesul de la Aix-la-Chapelle, primul ministru avea să se reîntoarcă la Paris, atotputernic. Dar lucrurile nu stătură aşa. Cele două opoziţii – de dreapta şi de stânga – se coalizară pentru a minimaliza rezultatul obţinut şi partidul ministerial, sub influenţa domnului Decazes, se uni cu un partid semiliberal. Acest partid protestase multă vreme împotriva ministerului de poliţie şi-l convinse pe domnul Decazes să facă unele modificări la acest minister, după plecarea străinilor. Domnului Decazes îi

209 Congresul s-a reunit în 29 septembrie 1818 şi în 9 octombrie a fost semnat tratatul care prevedea retragerea trupelor străine de pe teritoriul ţării. Franţa trebuia să plătească străinilor 265 milioane de franci.

plăcu această idee, cu condiţia, bineînţeles, să rămână ministru şi încă unul destul de influent. Vorbi cu ducele de Richelieu care fu de acord cu el. Domnul Lainé, ministru de interne, continua să dea dovadă de acelaşi dezinteres, de aceeaşi ambiţie şi de plictisul său în privinţa afacerilor. Ducele de Richelieu, care avea – în acea epocă – deplină încredere în vorbele sale, se duse să-l roage, cu cea mai mare candoare, să-i cedeze portofoliul său lui Decazes care voia să fie ministru de interne. Lainé se înfurie cumplit când auzi o asemenea propunere; ducele de Richelieu, cu stângăcia caracteristică oamenilor loiali, se duse să-i spună lui Decazes că Lainé nu voia să consimtă. Recunoştea şi el că n-avea niciun rost să existe un minister al poliţiei şi unul de interne, era de acord cu toate inconvenientele pe care i le semnalase Decazes, dar trebuia să recurgă la un alt mijloc. După ce dădu aceste satisfacţii lui Decazes şi lui Lainé, ducele de Richelieu plecă la Aix-la-Chapelle, în deplină siguranţă că cei doi colegi ai săi nu aveau nimic împotriva lui. Dar, la întoarcere, se putu convinge cu ochii lui de ce era în stare vanitatea. Nu cunosc în amănunt intrigile folosite, dar ştiu că la sfârşitul anului, ducele trebui să-şi dea demisia împreună cu domnii Pasquier, Molé, Lainé şi Corvetto[210]. Generalul Dessolle[211], deveni şeful noului cabinet unde domnul Decazes era director în toată regula. N-am putut pricepe niciodată cum de n-a simţit domnul Decazes că frumoasa mantie de cristal pur, în care-l învăluise ducele de Richelieu, îi era absolut necesară ca să se bucure de încrederea celor din jur. El nu putea susţine povara mai îndreptată împotriva sa decât sub acea nobilă şi

210 Doamna de Boigne face aici o greşeală. Domnul Corvetto, ministru de finanţe, fusese nevoit să se retragă în 7 decembrie 1818, în faţa criticilor ridicate de Casimir Périer în legătură cu împrumuturile. Fusese înlocuit cu Roy, care urmase după ducele de Richelieu, (n. ed. fr.).

211 *Jean-Joseph-Paul-Augustin Dessolle* (1767-1828), general de divizie, apoi comandant al gărzii naţionale în guvernul provizoriu. Trecând de partea regelui, fu numit ministru de Stat, conte, pair, maior general al gărzilor naţionale. După 1815, regele l-a făcut marchiz şi membru în Consiliul privat. În 1818, s-a retras din viaţa publică.

transparentă mantie. Ducele de Richelieu îi lăsase întreaga putere, deplina importanţă, toate profiturile, dar şi toate sâcâielile. Căci nu poţi beneficia de favoruri dacă nu ştii să amuzi un rege bolnăvicios, frământat de tot soiul de probleme.

Domnul Decazes se însurase[212] de câteva luni cu domnişoara de Sainte-Aulaire, fată de familie bună, bogată şi având prin mama sa – doamna de Soyencourt – alianţe aproape regale[213]. Acele relaţii îl flatau pe domnul Decazes şi-i plăceau regelui[214]. Ludovic al XVIII-lea privea cu ochi buni această căsătorie pentru că se amestecase personal şi această circumstanţă prilejuise o apropiere faţă de domnul de Sainte-Aulaire[215] care făcea parte din opoziţie. Nutresc faţă de Sainte-Aulaire o prietenie care durează de vreo treizeci de ani. Totuşi, trebuie să mărturisesc că, în primele momente ale Restauraţiei, se purtase cam neîndemânatic. Îl renegase în mod succesiv pe Napoleon, al cărui şambelan fusese în 1814, şi pe Ludovic al XVIII-lea, în 1815 (în cele două oraşe – Bar-le-Duc şi Toulouse – unde era prefect în acea epocă), într-un fel jignitor şi injurios care nu se potrivea nici tu spiritul, nici nu firea lui, care erau dintre cele mai blânde şi mai plăcute. Dar există împrejurări atât de

---

212 Decazes era văduv dintr-o primă căsătorie contractată în 1805 cu domnişoara Muraire, cea de a doua fiică a contelui de Muraire, primul preşedinte al Curţii de Casaţie. Dar după un an, adică în 1806, soţia i s-a prăpădit.

213 *Louis de Beaupoil, conte de Sainte-Aulaire,* se însurase prima oară cu domnişoara de Seiglières de Soyencourt, fiica marchizului de Soyencourt şi a Wilhelminei-Henrieta, prinţesă de Nasau-Saarbruck. Rămas văduv, s-a însurat a doua oară, în 1809, cu Louise-Charlotte-Victorine de Grimoard de Beauvoir du Brison.

214 Ducesa de Brunswick-Bevern, prinţesă de Nassau-Saarbruck şi sora mamei domnişoarei de Soyencourt, a obţinut de la regele Danemarcei – Frederick al IV-lea – substituirea ducatului de Glusckberg, în favoarea nepoatei sale şi a descendenţilor ei.

215 *Louis-Clair de Beaupoil, conte de Sainte-Aulaire* (1778-1854); absolvent al Şcolii politehnice, şambelan al lui Napoleon. Sub Restauraţie, e prefect de Toulouse, deputat şi pair al Franţei. După 1830, e ambasador la Roma, la Viena şi la Londra. Reintrat în viaţa privată, s-a dedicat lucrărilor istorice, devenind membru al Academici.

zdrobitoare încât puţini oameni pot fi la înălţime în astfel de situaţii, şi mai ales oamenii de spirit. Dobitocii ies mai întotdeauna cu obraz curat, din ele, pentru că nu le înţeleg. În timpul „Celor o sută de zile”, Sainte-Aulaire se vârâse în rândurile celor de stânga. Însurătoarea lui Decazes cu domnişoara de Saint-Aulaire, în loc să-l apropie pe ministru de partidul aristocratic de care ţinea prin naştere, îl determină să intre în opoziţie şi-i dădu o anumită tentă revoluţionară pe care cei din partidul ultra o colorară şi mai puternic. N-aş putea spune că protestele lor, repetate la nesfârşit, n-au exercitat, fără să ne dăm seama, o oarecare influenţă chiar şi asupra noastră, a celor de la Londra.

Vestea retragerii ducelui de Richelieu, la care nu se aştepta nimeni, a fost o grea lovitură pentru tatăl meu. Am mai spus că treburile cele mai grele ale ambasadei, le tratau direct între ei – fără a mai fi trecute prin diverse birouri. Auzind de plecarea ducelui, tata simţi dorinţa de a-i urma exemplul, iar scrisoarea pe care o primi de la el, îl hotărî. Îi răspunse ducelui că-şi socotea şi el sarcina încheiată[216]. La fel ca şi ducele de Richelieu, tata socotise că era de datoria lui să rămână în postul pe care-l ocupa, până la retragerea definitivă a străinilor; această operaţie efectuându-se, şi dându-şi seama că începea o eră nouă, în cu totul alt spirit, tata profită de ocazie pentru a cere să se retragă, pretinzând că era destul de în vârstă şi că simţea nevoia să se odihnească. Şi eu şi mama am fost în culmea fericirii. Nu puteam suferi viaţa diplomatică, iar mama suporta din ce în ce mai greu, despărţirea de fiul ei. De altfel, am observat că munca pe care tata şi-o îndeplinea cu atâta conştiinciozitate, începuse a-l obosi foarte tare. Deşi îşi păstrase intacte toate facultăţile, şi eu şi mama observasem că memoria începuse să-l lase. Când un om stă, de la treizeci la şaizeci de ani, în afara treburilor Statului, apoi începe a se ocupa de ele, ori le face foarte prost, ori – dacă le face bine – aceste treburi îl zdrobesc. Acesta din urmă era şi cazul tatălui meu. Domnul Dessolle îl rugă să revină asupra hotărârii sale, dar tata nici nu vru să audă. Văzându-l că persistă în hotărârea lui, regele

216 Marchizul de Osmond şi-a dat demisia în 2 ianuarie 1819. Richelieu se retrăsese în 29 decembrie 1818.

îl numi în locul său, pe marchizul de la Tour Maubourg[217]. Cu francheţea care-l caracteriza, tata se străduí să-i netezească drumul, în aşa fel incit noul ambasador să intre cât mai repede în probleme şi să fie cât mai bine văzut de societatea londoneză. Domnul de La Tour Maubourg, care era şi el un om la fel de loial ca şi tata, aprecie din cale-afară acest comportament şi-şi manifestă o vie şi sinceră recunoştinţă faţă de tatăl meu. Tata îi mai făcu un serviciu, căci – de îndată ce se reîntoarse la Paris – demonstră clar că ambasada noastră din Londra nu era îndeajuns de bine plătită, aşa incit succesorul său avu plăcerea de a primi în plus şaizeci de mii de franci pe an. Dacă marchizul de La Tour Maubourg era mişcat de felul cum procedase tata, în schimb domnul Dessolle, era plin de ciudă că tata se reîntorsese la Paris, iar domnul Decazes era destul de bosumflat fiindcă fostul ambasador îşi îngăduise să-l nemulţumească pe Ludovic al XVIII-lea. Favoritul avea totuşi într-un fel, dreptate. Retragerea unui om atât de apreciat cum era tata, şi care mersese până atunci, pe acelaşi drum cu guvernul, putea fi interpretată ca o ruptură şi, în ciuda moderaţiei extreme a vorbelor rostite de părintele meu şi de toţi cei din familia sa, duşmanii domnului Decazes nu pregetară să-l ponegrească în toate felurile. Între tata şi noul prim-ministru urmară câteva săptămâni de discuţii. Deşi tata îşi dăduse demisia imediat după ducele de Richelieu, ea nu i-a fost acceptată decât la sfârşitul lui ianuarie 1819. Eu am plecat imediat la Paris ca să pregătesc locuinţa.

L-am găsit pe rege întors pe dos, spunându-mi că până la acea oră crezuse că ambasadorii îl reprezentau pe el, dar că marchizului de Osmond îi plăcea să-l reprezinte nu pe regele său, ci pe ducele de Richelieu. Aşa că, drept mulţumire pentru tot ce făcuse la Londra, tata nu numai că nu primi nici cea mai mică dovadă de satisfacţie din partea nerecunoscătorului său stăpân, dar mai avu de întâmpinat şi o mulţime de greutăţi până ce izbuti să intre în posesia

217 *Marie-Victor Nicolas, marchiz de La Tour Maubourg* (1768-1850), locotenent al gărzilor, colonel de cavalerie, aghiotantul lui Kléber; raliindu-se monarhiei, devine pair al Franţei, apoi ambasador la Londra, ministru de război, preceptorul ducelui de Bordeaux. Şi-a pierdut un picior în bătălia de la Leipzig.

pensiei la care avea dreptul, pretextându-se că nu existau fonduri. De fapt, n-a fost singurul care a avut de suferit din pricina ingratitudinii suveranului: toţi miniştrii ieşiţi atunci la pensie şi mai ales ducele de Richelieu, au simţit din plin nerecunoştinţa Curţii, a Camerelor, ba chiar şi a publicului. Monsieur şi Madame mă tratară totuşi cu multă bunăvoinţă, aşa cum făceau ori de câte ori veneam de la Londra. Ducele de Berry ţinu să mă convingă că tata abandonase partida pentru că încăpuse pe mâinile iacobinilor. L-am contrazis, vorbindu-i despre vârsta sa înaintată, despre faptul că avea nevoie de odihnă, despre înţelegerea pe care o avusese cu regele că nu va sta în slujbă decât până la plecarea străinilor din ţară, despre sănătatea precară a mamei. Dar ducele, glumind, o ţinea întruna pe a lui.

Cât despre ceilalţi, când văzură că niciunul dintre noi nu se vârâ în opoziţie şi în Camera pairilor şi că tata votează pentru guvern, renunţară la toate „graţiozităţile” lor şi-şi reluară atitudinea obişnuită, de răceală şi indiferenţă.

Între timp, mama se îmbolnăvi grav la Dover, lucru ce ne nelinişti cumplit. După ce se simţi mai bine, putu trece canalul Mânecii, şi iată-ne ajunşi cu toţii la Paris, spre bucuria întregii familii, care în sfârşit, se vedea şi ea împreună.

După o vreme, tata începu a da semne vădite de plictiseală, aşa cum li se întâmplă tuturor bărbaţilor care se rup brusc de munca lor. Dar firea lui minunată îl ajută să treacă destul de repede peste acest moment. Cred că nu există situaţie care să te facă să simţi mai multe regrete, ca retragerea din slujba de ambasador şi reintrarea în viaţa particulară sau mai bine-zis, în anonimat. Toate relaţiile pe care le-ai avut se rup; pentru persoanele influente din ţara ta eşti aproape un străin; nu mai eşti la curent cu o serie de lucruri care ar trebui să-i preocupe pe cei sus-puşi, căci bârfeala e pentru ei mult mai importantă decât pentru noi, cei mici; te-ai obişnuit să fii mereu în societate, iar acum te vezi dintr-odată părăsit de toţi. După părerea mea, nu există profesie mai neplăcută în care joci de fapt rolul măgarului, încărcat de poveri, şi în care onorurile pe care le primeşti sunt lipsite de orice stimă, de orice valoare, de orice consideraţie personală, pentru că prea cunoşti în amănunt dedesubturile lucrurilor. Ştiu că în general, lumea priveşte

această carieră ca pe una dintre cele mai plăcute, mai ales când ajungi la râvnitul post de ambasador. Din păcate, cunosc destul de bine această slujbă, aşa că-mi pot îngădui s-o socot detestabilă. Când eşti obligat să-ţi pierzi nopţile, ca să rezolvi problemele urgente ivite peste zi, când reuşeşti să duci cu bine, la capăt, o problemă spinoasă, dificilă, adesea îngreunată de instrucţiuni care se bat cap în cap, toată onoarea revine prim-ministrului care, în frazele încâlcite ale unei scrisori ca vai de capul ei, abia dacă-ţi îngăduie să-i ghiceşti intenţiile; în cazul în care treaba nu reuşeşte, tot ponosul cade în capul ambasadorului. Dacă afacerea răsuflă, prim-ministrul ridică din umeri şi te proclamă imbecil, cu atât mai mult cu cât secretul – spune el – e prima lege a slujbei de ambasador, iar tu nu-i poţi dovedi cu nimic că n-ai nicio vină. Eu personal, am văzut partea cea mai frumoasă a carierei diplomatice, pentru că tata, ocupându-se de cea mai mare ambasadă, s-a bucurat de deplina încredere atât a guvernului său cât şi a celui englez, şi totuşi, repet, consider această meserie drept una dintre cele mai ingrate şi mai puţin demne de râvnit.

Hotărârea noastră de a nu ne arăta ostili noului minister, dădu greş în urma deciziei domnului Decazes de a numi o nouă promoţie de şaizeci de pairi (6 martie 1819). Oricât demult aş fi trăit eu în ceţurile Londrei, totuşi nu puteam privi cu sânge-rece o asemenea măsură. Tata mă rugă să-mi ţin gura cu toate că-mi dădea dreptate, susţinând că ministerul dăduse o lovitură mortală pairiei. Lista din 1815, deşi foarte numeroasă, avea un caracter diferit. Era vorba atunci să se pună bazele unei instituţii, şi nu să-ţi asiguri majoritatea voturilor. Numirea din 1819 avu loc în urma unei propuneri a domnului de Barthélemy[218], privind revizuirea legii alegerilor, lege pe care însuşi Decazes o repuse din nou în funcţiune peste câteva luni, renunţând la cea nouă.

Spre sfârşitul anului, am avut o remaniere de guvern: Pasquier deveni ministrul afacerilor externe; Roy prelua finanţele, iar La Tour Maubourg, ministerul de război. Omul dădu dovadă, în această nouă slujbă, de aceeaşi cinste,

218 *François, marchiz de Barthélemy* (1750-1830), însărcinatul Franţei cu afaceri, în Anglia, ministru în Elveţia, vice-preşedinte al Senatului, conte, pair după Restauraţie şi la urmă marchiz.

aceeaşi probitate şi mai ales, de aceeaşi incapacitate, ca şi la Londra.

Desele mele călătorii în Anglia, mă împiedicară să mă duc în Savoia. Aşa că în vara anului 1819, profitând de faptul că eram liberă, m-am dus să-i fac o vizită domnului de Boigne şi să fac o cură la apele din Aix.

La începutul iernii, m-am stabilit împreună cu părinţii mei într-o casă închiriată pe strada Bourbon. Aici am petrecut următorii zece ani care au pregătit căderea Restauraţiei pe care o dorisem din toată inima şi în care îmi pusesem speranţe atât de mari, dar care se dovediseră a fi atât de deşarte.

Partea a Şaptea
1820-1830

Capitolul I

Obiceiurile şi obişnuiţii mei. Recompensa naţională oferită ducelui de Richelieu. Regina Suediei îl urmează pretutindeni. Salonul ducesei de Duras. Înclinarea doamnei de La Rochejaquelein către războiul civil. Doamna de Duras devine scriitoare. Căsătoria Clarei de Duras. Ducesa de Rauzan.

De acum încolo, voi avea mai puţin ocazia să vorbesc despre politică; retragerea tatei m-a făcut să nu mă mai preocup de acest lucru. Dorinţa de a-l ţine la curent cu tot ce se petrecea, mă încurajase – vreme de câţiva ani – să urmăresc cu atenţie, treburile publice. Dar, lipsită pe de o parte de acest sentiment, iar pe de alta, devenind indiferentă la evenimentele care aveau loc, am încetat să mă mai ocup de ele, cu zelul de mai înainte.

Îmi aranjasem viaţa într-un fel care-mi plăcea foarte mult. Primeam foarte rar, dar atunci când se întâmpla acest lucru, mama ţinea salonul la dispoziţia oaspeţilor, aproape în fiecare seară. Câţiva din obişnuiţii casei veneau zilnic, şi după ce ora de vizită trecea, urma cea de discuţii care se prelungeau uneori foarte târziu. Din când în când, pofteam lumea la serate care deveniseră foarte la modă. Invitaţiile le făceam verbal şi le adresam persoanelor cu care mă

întâlneam din întâmplare. Totuşi aveam mare grijă să chem oameni care se împăcau unii cu alţii, evitând totodată să poftesc prea multă lume şi mai ales acea mulţime de plicticoşi care dau năvală la primul semn, înghesuindu-se şi înghiontindu-se ca nu cumva să scape vreo pleaşcă. Chemam foarte puţină lume, mai ales iarna, fiindcă n-aveam niciun chef să-mi murdărească salonul. Incertitudinea de a fi sau nu invitat, dădea un oarecare preţ acestor serate şi contribuiau, mai mult decât orice altceva, să le facă foarte apreciate. Pofteam oameni de diverse opinii. Cei ultra dominau în reuniunile particulare, pentru că aveam cu ei relaţii de familie şi de societate. În alte zile, veneau oaspeţi care aveau cu totul alte opinii politice. Eram regalişti care ţineam cu regele şi nu cu Monsieur, regalişti ai Restauraţiei şi nu regalişti ai Emigraţiei, în sfârşit, regalişti care, dacă ar fi fost ascultaţi, cred că ar fi salvat ţara. Trebuie să recunosc că domnul Decazes începuse a înclina către teoreticienii doctrinei care pledau în favoarea intereselor personale şi nu ale ţării. Mulţi oameni ar fi vrut să se ralieze ducelui de Richelieu pentru a ţine piept acestei tendinţe care-i speria. Dar ducele, care nu voia pentru nimic în lume acest lucru, se îndepărtă, cât putu de repede, de Paris. Domnul Decazes, căindu-se într-un fel pentru felul cum se purtase cu ducele, se ocupă – cu multă stăruinţă – să i se dea o recompensă naţională; dar germenii ingratitudinii, cultivaţi cu grijă de câteva luni, începură a da roade. Şi când vrură să pună în discuţie serviciile ducelui, nu mai găsiră elanul necesar în stare să reziste relei voinţe a opoziţiei. În loc să fie votată cu aclamaţii, recompensa naţională fu discutată, disputată şi, cu chiu, cu vai, votată, cu o foarte mică majoritate. Domnul de Richelieu, cel mai dezinteresat dintre oameni, se simţi cumplit de jignit de felul cum fusese primită această propunere. Dărui deci suma, votată de Cameră, unei Fundaţii din oraşul Bordeaux. Obişnuit cu frugalitatea şi simplitatea, veniturile sale personale îi ajungeau pentru a-şi satisface nevoile. Venise la ministerul de externe, aducând cu sine o singură valiză; când îl părăsise, plecase cu aceeaşi valiză cu care venise. Dar în ciuda acestei modestii, se simţea mai francez ca oricare altul. Puţin îi păsa că serviciile sale fuseseră prost remunerate, dar se simţea cumplit de jignit că

nu fuseseră apreciate cum trebuie. Era deci profund dezgustat de afacerile politice şi nu mai voia să colaboreze nici ca şef al opoziţiei, nici ca şef al guvernului. Se simţea ca un ocnaş scăpat din lanţuri şi nu voia pentru nimic în lume să se simtă din nou cetluit. Dorinţa de a se bucura de libertatea pe care şi-o recucerise, îl determină să întreprindă o călătorie în Sud. Nu se aştepta pentru nimic în lume ca tocmai acolo să se simtă din nou persecutat.

Soţia lui Bernadotte[219], petrecuse iarna anului 1815 în Suedia. Asprimea climatului făcând-o să se îmbolnăvească de o boală de piele care i se localiză pe faţă, această boală – la care se adăugă regretul de a fi părăsit Parisul – o făcură să nu mai poată locui o bună bucată de vreme la Stockholm. Se stabili deci la Paris, în palatul pe care-l avea pe strada Anjou unde ducea un fel de existenţă de femeie-amfibie. Slujitorii şi ambasadorul soţului ei îi spuneau „majestatea voastră”, restul lumii, „doamna Bernadotte”. Ludovic al XVIII-lea o primea uneori dimineaţa, în cabinetul lui, pentru „câte un *rendez-vous* de afaceri”. Doamna nu se ducea în vizită nici la prinţi, nici la Curte. În restul timpului, îşi vizita vechile prietene care o tratau ca de la egal la egal, aşa că trăia într-un cerc foarte restrâns. Am întâlnit-o adesea la doamna Récamier unde nu avea nimic dintr-o regină. Deşi era anunţata „regina Suediei” ea nu cerea, dar nici nu se bucura de o primire regească. Spre sfârşitul ministeriatului domnului de Richelieu, avu de făcut unele demersuri în legătură cu părinţii ei. Îi scrise deci ministrului şi-i ceru o audienţă. Domnul de Richelieu se duse el la ea (aşa cum obişnuiau pe vremuri să procedeze miniştrii faţă de doamnele de rang mare, obicei pe care numai domnul de Richelieu îl mai păstrase). De altfel, se dovedi a fi extrem de politicos. Ceea ce ceruse doamna Bernadotte, se rezolvase, fapt pe care venise el însuşi să i-l anunţe. Ea îl pofti la masă, iar el acceptă. Bietul om habar n-avea că acceptând acea invitaţie, iscase în sufletul pătimaş al gazdei o frenezie care avea să-l urmărească până în mormânt. Doamna Bernadotte se îndrăgosti de el cu o asemenea patimă, încât bietul duce era

219 *Eugénie-Bernardine-Désirée Clary* (1770-1860), fiica unui negustor bogat din Marsilia. Sora sa, Marie-Julie (1771-1845), se măritase cu Joseph Bonaparte, fratele lui Napoleon.

urmărit pretutindeni. Lucrul începu să-l deranjeze, cu atât mai mult cu cât nu putea pricepe cum doamna Bernadotte sosea în mod invariabil, peste trei ceasuri, în orice loc s-ar fi dus el. Nu-i trebui prea mult ca să-şi dea seama că, de fapt, persoana lui era cea care-o atrăgea. Omul îşi pierdu răbdarea. Începu a-şi ascunde cu grijă călătoriile pe care le avea de făcut, îşi alese reşedinţele cele mai ponosite, hanurile cele mai proaste. Vreme pierdută zadarnic... După trei ceasuri, blestemata de berlină a reginei sosea după diligenţa lui. Treaba asta devenise un adevărat coşmar. În plus, îşi dădea seama că urmărirea asta va sfârşi prin a-l face ridicol. Până la urmă, găsi mijlocul de a-i transmite regalei sale admiratoare, care se ţinea scai de el, că dacă va mai continua să-l urmărească se va reîntoarce imediat la Paris. La rândul ei, regina întrebă un medic dacă băile unde urma ducele să plece, îi erau într-adevăr folositoare sănătăţii. La răspunsul afirmativ al acestuia, ea se hotărî să-i lase o vreme, în pace, şi petrecu sezonul băilor, la Geneva. Dar de-abia îşi isprăvi cura, că se şi repezi după duce, fapt care-l făcu pe acesta să se înapoieze la Paris, cu mult înainte de deschiderea sesiunii.

Casa doamnei de Duras era cea mai plăcută din Paris. Situaţia soţului ei la Curte, o punea în legătură cu mai toate notabilităţile, începând cu suveranii străini, aflaţi în trecere prin Franţa şi sfârşind cu artiştii care doreau să-şi prezinte operele în faţa regelui. Doamna Duras avea întotdeauna tactul necesar pentru a alege din acea mulţime ce se perinda prin casa ei, persoanele pe care voia să şi le apropie; cu timpul, îşi făcuse un anturaj încântător în mijlocul căruia ea murea totuşi de plictiseală şi de tristeţe. Căsătoria fiicei sale mai mari cu domnul de La Rochejaquelein[220] îi pricinuise o

220 *Auguste du Vergier, conte de La Rochejaquelein* (1784-1868), fratele răzvrătitului vandeean Henri de La Rochejaquelein şi al marchizului Louis. Intrat în serviciul Angliei în timpul emigraţiei, revine în Franţa unde este arestat şi încorporat cu forţa în urmata imperială. O rană căpătată la Moscova, îi va aduce porecla de *Însemnatul*. A luat parte la răzmeriţa din Vandeea, în 1815, şi a fost rănit în lupta de la Mattes, unde fratele său Louis a fost ucis. Aghiotant în 1818, ia parte la campania din Spania, iar în 1828, la războiul cu turcii. Asociindu-se tentaţiei de a răscula Vandeea în

mâhnire cumplită. Refuzase în mod constant să-şi dea consimţământul, şi nu vru să participe la nuntă atunci când doamna de Talmonţ, împlinind douăzeci de ani, se hotărî totuşi să se mărite şi fără aprobarea mamei sale. Ducele de Duras, deşi foarte nemulţumit de această căsătorie, nu avu încotro şi trebui să-şi conducă fata la altar. Fata se mai măritase o dată: în ziua când împlinise cincisprezece ani, aclamată de întreaga familie, îl luase de bărbat pe prinţul de Talmont; în ziua când împlinise douăzeci ele ani, deci tot într-o zi de aniversare a zilei sale de naştere, se măritase – împotriva voinţei familiei sale – cu domnul de La Rochejaquelein. Marele merit al mirelui în ochii soţiei sale era numele său vandeean şi nădejdea că va fi chemată într-o zi să joace un rol de seamă în tulburările din vestul ţării. Félicie de Duras era încă o copilă când manuscrisul domnului de Barante (cunoscut sub numele de *Memoriile doamnei, de La Rochejaquelein)* circula prin saloane[221]. Această istorisire înflăcăra imaginaţia tinerei Duras. Pentru a fi cât mai bine pregătită pentru viitoarele acţiuni belicoase, la care visa, se apucă să înveţe cu sârg să tragă cu puşca, cu pistolul, să meargă călare fără şa; făcu tot ceea ce face, la oaste, un sublocotenent de dragoni, spre marea dezolare a mamei sale care o văzu cum îşi pierde frumuseţea încă înainte de a împlini douăzeci de ani, din pricina acelui draconic regim de viaţă. După 1830, doamna de La Rochejaquelein, avu bucuria de a străbate ţara, în lung şi-n lat, cu pistolul în mână, de a-i aţâţa pe oameni la revoltă, şi de a aduce mai peste tot numai nenorocire şi ruină. Nu mai ştiu dacă realitatea i s-a părut tot atât de frumoasă cum i se păruse la doisprezece ani, când citise *Memoriile* cumnatei sale. Fosta ei soacră, prinţesa-văduvă de Talmont – căreia căsătoria lui Félicie îi plăcuse, pentru că o decepţionase crunt pe doamna de

---

1830, împreună cu ducesa de Berry, este condamnat la moarte în contumacie, dar după doi ani este achitat. Se însoară cu Claire-Louise-Augustine-Félicie-Maclovée de Durfort de Duras, văduva lui Charles-Léopold de La Trémouïlle, prinţ de Talmont.

221 *Marie-Louise-Victoire de Donissan* (1777-1815), nepoata ducesei de Civrac, văduvă după marchizul de Lescure alături de care a luptat în Vandeea şi remăritată cu marchizul Louis de La Rochejaquelein, cel care a murit în 1815.

Duras – adăposti noul menaj în casa ei. Mai mult decât atât, i-a lăsat toată averea fostei sale nurori, pe care o iubea cu patimă şi care era tot timpul ridicată în slăvi, în acea casă. De altfel, am auzit cu urechile mele când unul dintre invitaţii doamnei de Talmont îi spunea lui Félicie:

— Prinţesă, îngăduiţi-mi libertatea de a vă spune că dumneavoastră aveţi întotdeauna dreptate!

Doamna de Duras se străduia în vremea asta, deşi oarecum stânjenită, să devină urmaşa doamnei de Staël. Lira ea însăşi speriată de această pretenţie şi ar fi vrut să fie recunoscută ca atare fără să pretindă sau să impună ea acest lucru. Aşa, de pildă, necutezând să arboreze crenguţa înverzită pe care doamna de Staël o ţinea întotdeauna în mână după masa de prânz sau de seară şi pe care o tot răsucea între degete, atât acasă la ea cât şi în societate, doamna de Duras folosea fâşii de hârtie pe care un valet i le aducea *in fiocchi*[222] pe o tavă, după cafea, pe care ea le răsucea toată seara rupându-le apoi una după alta. La un moment dat, s-a apucat chiar să scrie şi romane care au fost tipărite, şi cărora nu le pot nega un anumit talent, o oarecare graţie şi o deplină cunoaştere a moravurilor din saloanele pariziene. *Ourika* descrie unele sentimente intime ale doamnei de Duras. Ea a zugrăvit, sub pielea neagră a eroinei sale, frământările pe care i le-a căşunat o urâţenie pe care ea o exagera şi care, în acea epocă a vieţii sale, dispăruse. Ocupaţiile sale literare n-au izbutit să-i potolească gelozia pe care o simţea văzându-l pe domnul de Chateaubriand din ce în ce mai îndrăgostit de doamna Récamier, dar aceste necazuri de natură sentimentală, nu izbuteau totuşi s-o distragă de la preocupările şi ambiţiile situaţiei sale sociale. Doamna de Duras nu avea băieţi. Cea de a doua căsătorie a fiicei sale mai mari o înfuriase mult prea tare pentru a se mai ocupa de soarta ei, aşa că-şi puse toate nădejdile în cea de a doua fiică a sa, Clara, căreia voia să-i creeze o situaţie menită să-i arate surorii sale mai mari ce şi cât pierduse. I-l alese deci de bărbat pe Henri de Chastellux şi obţinu de la el făgăduiala că-şi va schimba numele în Duras, promiţându-i că dacă se va însura cu Clara, va moşteni ducatul şi toată

222 Mănunchiuri, (it.).

averea pe care familia de Duras le-ar fi dăruit fiului lor, dacă ar fi avut unul. Aşa că nu peste mult, am asistat la căsătoria marchizului şi a marchizei de Duras dar, când ne-am înapoiat seara, la doamna de Duras, după ce făcusem o vizită domnului Decazes, aceasta ne-a prezentat în locul tinerilor marchizi de Duras, pe ducele şi pe ducesa de Rauzan. Acesta era unul dintre vechile titluri ale familiei de Duras, pe care regele ţinuse să-l reactualizeze prin cei doi tineri căsătoriţi[223]. Majestatea sa voise ca prin acest dar de nuntă să asigure tânărului de Chastellux, ereditatea titlului de duce şi de pair al domnului de Duras. Sigur că n-au lipsit nici cei care să-l ţină de rău pe proaspătul însurăţel că renunţase la un nume care preţuia tot atât cât şi cel de Duras; ştiu însă că tânărul a adăugat cele două ducate, precum şi averea frumoasă, pe care o primise de la nevasta lui, averii familiei de Chastellux, căci copiii săi au purtat cu toţii acest nume, în ciuda angajamentelor pe care şi le-a luat când s-a însurat. Doamna de Duras a copleşit-o pe Clara cu toate atenţiile, plăcerile şi distracţiile menite să încânte o femeie tânără, urmărind, mai ales, s-o mâhnească pe cealaltă fiică a sa, doamna de la Rochejaquelein. Se răzbuna pe ea ca pe un iubit care o trădase, căci de fapt marea ei slăbiciune fusese Félicie, şi chiar şi acum, când se străduia atâta să-i facă sânge-rău, continua s-o iubească la fel demult. În plus, ea n-a izbutit niciodată să le învrăjbească pe cele două surori, care au continuat să se iubească la fel demult ca şi mai înainte, spre cinstea lor, deşi fata cea mare era privită ca o străină în familia ei unde cealaltă părea că fusese aşezată pe un altar spre a fi divinizată. Contemporanii doamnei de Rauzan au susţinut că era tare mărginită. Eu nu sunt de această părere. Fata avea mult bun-simţ, ştia să se poarte, era foarte instruită şi cunoştea mai multe limbi străine, având astfel acces la diverse cărţi.

Poate că nu era prea vioaie, dar fusese destul de săpunită pentru acest lucru în copilărie, încât probabil că i se acrise de a mai face pe spirituala, lucru care mie nu-mi displăcea deloc. Nu ştiu dacă nu mă las cumva orbită de afecţiunea pe

223 Titlu conferit prin decizia din 15 august 1818. Căstoria a avut loc în 31 august 1819.

care o aveam pentru ea, dar mi se părea cu o sută de picioare deasupra celor care o criticau.

Capitolul II

Prinţesa de Poix. Salonul său. O anecdotă despre prinţesa de Hénin. Contesa Charles de Damas. Abatele de Montesquiou. Contele de Lally-Tollendal. Salonul marchizei de Montcalm. Legăturile de familie ale ducelui de Richelieu. Ducesa de Richelieu. Doamnele de Montcalm şi de Jumilhac.

Cu toate că în mod obişnuit, stăteam mai mult la mine acasă, frecventam totuşi trei saloane, dintre care unul, al doamnei de Duras, al doilea, al prinţesei de Poix[224], şi ultimul, al marchizei Montcalm[225]. La doamna de Poix eram primită cu o bunătate extremă, fapt care-mi făcea o deosebită plăcere. Această lume, cu totul diferită de cea cu care eram obişnuită, dar care manifesta cel mai viu interes pentru evenimentele zilei, reprezenta de fapt secolul care trecuse. O tânără care ştia să discute, devenea imediat obiectul răsfăţului general. Cel puţin, aşa mi se întâmpla mie. Prinţesa de Poix, era cea mai plăcută bătrână pe care o întâlnisem vreodată. Era spirituală, manierată, nu-şi dădea ifose, avea o fire demnă şi fermă care o îndreptăţea întrutotul să fie atât patroana familiei ale cât şi figura centrală a societăţii pariziene. Purtarea ei exemplară din tinereţe o făcea să fie ceva mai indulgentă acum, la bătrâneţe şi uza, cu destul discernământ pentru ca influenţa ei să fie şi onorabilă şi de folos. A murit copleşită de ani, de respect şi de consideraţie, supravieţuind tuturor celor dragi, ba chiar fiului ei, ducele de Mouchy, a cărui pierdere a îndurerat-o cumplit şi i-a grăbit sfârşitul. De mulţi ani suporta cu o răbdare demnă de admirat, o stare de surzenie completă, uzând de toate mijloacele posibile pentru a mai îndulci această nenorocire şi supunându-se inconvenienţelor cu o resemnare plină de curaj şi de o voie

224 *Anne-Louise-Marie de Beauvau* (născută în 1750), fiica Charlottei de La Tour d'Auvergne, măritată în 1767, cu prinţul de Poix, fiul cel mare al mareşalului duce de Mouchy.

225 *Armande-Marie du Plessis Richelieu,* născută în 1777 şi măritată cu marchizul de Montcalm-Gozon.

bună menită să-i atenueze suferinţa. Doamna de Poix neemigrând, salonul ei suferise prea puţin influenţa Revoluţiei. O parte dintre persoanele ce se adunau acolo în fiece seară, făceau acest lucru de peste patruzeci de ani. Altele, după o absenţă mai lungă ori mai scurtă, veniseră şi ele să se ralieze vechilor oaspeţi, în frunte cu mareşala de Beauvau[226]. Copiii şi nepoţii prinţeselor, după ce mâncau şi stăteau o vreme cu doamna de Poix, plecau – spre ora nouă – să se distreze în noua societate. Erau însă imediat înlocuiţi de doamnele de Chalais[227], de Montesquiou, de Damas, de Lally etc., care veneau în fiece seară. Alţi obişnuiţi ai casei erau mai puţin exacţi la întâlnire, dar de venit veneau, aşa că toată societatea aleasă din Paris trecea prin acest salon. Persoanele pe care le-am numit, alcătuiau un grup mai vechi căci, cu mult înainte de Revoluţie, prinţesele de Poix, de Chalais, de Hénin[228] şi de Bouillon[229] erau cunoscute la Curte sub numele de „prinţesele unite”. Tonul acestei societăţi era întotdeauna cu un grad mai ridicat în ceea ce priveşte entuziasmul şi sensibilitatea simulată faţă de unele fleacuri, lucru ce părea întotdeauna exagerat generaţiei noastre, obişnuită cu simplitatea, dar care nu era lipsită nici de graţie, nici de politeţe. Un cuvânt mai fericit ales, scăpat în toiul discuţiei, era pur şi simplu, aplaudat. Strigătele de: „Ah, ce încântător!”, „Ce spirit are!” etc., îţi erau adresate direct, cu multă bunăvoinţă. Doamna de Staël mai păstrase ceva din această tradiţie; dar, fiind prea tânără, ea o punea de acord cu cerinţele secolului, străduindu-se s-o atenueze la maximum. În salonul doamnei de Poix, o istorie oarecare, ceva mai înduioşătoare, storcea kilograme de lacrimi; era o rămăşiţă din obiceiurile din tinereţe ale acestor doamne când

---

226 *Elisabeth de ChaboL,* sora ducelui de Rohan-Chabot (1729-1806), cea de a doua soţie a lui Just de Beauvau; fusese văduva marchizului de Renel, mort în 1761.

227 *Elisabeth de Poyanne* (1754-1829), măritată cu Klie-Charles de Talleyrand, prinţ de Chalais.

228 *Etiennette de Montconseil,* măritată cu Alexandre de Alsacia, prinţ de Hénin, ghilotinat sub Teroare.

229 *Marie-Edwige de Hessa-Rothemburg,* născută în 1748, şi măritată cu prinţul de La Tour d'Auvergne, duce de Bouillon, ultimul reprezentant al acestei ilustre şi vechi familii franceze.

erau la modă inimile sensibile. Se povestea despre prinţesa de Hénin care nutrea o deosebită afecţiune faţă de doamna de Poix că într-o seară, când aceasta se simţea foarte rău, doamna de Hénin s-a văzut totuşi obligată s-o părăsească pentru a se duce la Versailles să-şi îndeplinească slujba de doamnă de onoare. A doua zi dimineaţă, doamna de Poix a primit o scrisorică de la amica ei, în care îi mărturisea că nu putuse închide ochii toată noaptea. Că numărase ceasurile până dimineaţă şi că, după miezul nopţii, simţise ea însăşi frisoane, gândindu-se la boala bunei sale prietene. Să fi fost cumva o presimţire? Nemaiputând rezista, trimisese imediat valetul cu scrisoarea. Doamna de Poix, mişcată de starea doamnei de Hénin, îi răspunsese în grabă că petrecuse o noapte destul de liniştită, după care îl chemă pe valet ca să-i înmâneze biletul.

— Du-te repede să-i duci răspunsul meu doamnei de Hénin... A petrecut într-adevăr o noapte atât de proastă?

— Nu ştiu, prinţesă!

— Dimineaţă se simţea cumva rău?

— Păi, n-am intrat la ea în odaie când am plecat...

— Cum aşa? Nu ţi-a dat ea însăşi scrisoarea?

— Nu, mi-o pregătise de aseară...

Doamna de Poix sigur că râse de „frisoanele” amicei sale, dar asta n-a schimbat cu nimic sentimentele dintre ele, care au durat până la moarte. Trebuie să adaug că doamna de Hénin era cea mai afectată dintre toate, iar doamna de Poix, cea mai naturală, cea mai amabilă şi mai rezonabilă din tot grupul. Doamna de Simone despre care am mai vorbit în legătură cu La Fayette, fusese una dintre cele mai frumoase femei de la Curtea lui Ludovic al XVI-lea şi era şi acum de o mare eleganţă, extrem de plăcută, spirituală atât cât trebuia pentru a fi încă fermecătoare, graţioasă şi binevoitoare. Doamna de Chalais, cea mai isteaţă dintre ele, nu mai simţea dorinţa să placă, ci mai mult să fie bună. Contesa de Charles Damas[230], mai tânără decât celelalte a fost socotită întotdeauna de semenele sale, drept femeia cea mai deşteaptă. Eu personal, n-am observat acest lucru. Tot

230 *Marie-Louise,* soţia contelui de Damas d’Antigny, aghiotant şi gentilom de onoare al lui Monsieur, duce şi pair al Franţei.

timpul văitându-se sau smiorcăindu-se, părea – ca să zic aşa – „o elegie jalnică, în lung veşmânt de doliu”, iar sentimentele ei erau mult prea afectate pentru a izbuti să mă emoţioneze vreodată. Cu câteva zile înainte de a naşte, soţul ei a găsit-o plângând cu hohote:

— Ce ai, scumpa mea?

— Vai! Plâng bietul copilaş!

— Ei, Doamne, ce idee! Şi mă rog de ce-l plângi?

— Pentru că-l voi pierde! Ah! Gândul ăsta mă ucide! Nu va trebui să mă despart de el?

— Să te desparţi de el? Ai uitat că trebuie să-l alăptezi?

Acel copil[231], născut din acel pântec n-a moştenit asemenea sentimente exagerate. E una dintre persoanele cele mai distinse şi mai naturale, cu care sunt prietenă din copilărie. S-a măritat prima oară cu domnul de Vogue care a murit căzând de pe cal.

Doamna de Damas s-a străduit cât a putut să întreţină durerea fiicei sale. Dar până la urmă, fata s-a consolat şi s-a măritat cu César de Chastellux, fratele mai mare al lui Henry, cel care devenise duce de Rauzari.

Dar să revin la salonul doamnei de Poix unde doamna de Chastellux venea foarte des. Tot aici domnea şi abatele de Montesquiou. Încă una din acele persoane de spirit pe care n-am ştiut niciodată să le apreciez cum meritau. Adevărul e că a făcut o mulţime de prostii în calitate de persoană publică şi a devenit insuportabil prin acreala sa, ca persoană particulară. Astfel, un oarecare medic din Nancy – domnul Bremier – deputat în Camera de negăsit şi care fusese adoptat de societatea celor din partidul ultra din pricina violenţei opiniilor sale, îi spuse într-o zi abatelui de Montesquiou care-şi arătase colţii faţă de miniştrii ce-i urmaseră:

— Domnule abate, dumneavoastră nu trebuie să uitaţi niciodată că aveţi datoria de a fi extrem de modest!

Această grosolănie îl expulză definitiv pe medic din societate, dar nimeni nu pierdu nimic, căci era pe cât de absurd pe atât de grosolan.

---

231 E vorba de *Adélaïde de Damas*, născută în 1784 şi moartă în 1838.

Domnul de Laly scrise memorii, discursuri, tragedii, satire, panegirice pentru morţi, elogii pentru vii. Nu ştiu dacă toate acestea l-au făcut celebru mai târziu. Contemporanii săi l-au numit „cel mai gras dintre oamenii sensibili”, deşi ar fi putut să adauge, „şi cel mai plat dintre oamenii umflaţi”. Poate că asta ţinea de vârstă, dar eu mărturisesc că nu l-am văzut niciodată decât plin de ridicol şi de afectare, făcând risipă de lacrimi pentru orice fleac, smiorcăindu-se ori de câte ori îşi aducea aminte de copilărie, plângând bătrâneţea care-l aştepta, lăcrimând ori de câte ori avea un succes sau un eşec, plângând de bucurie, de tristeţe, în sfârşit smiorcăindu-se veşnic. Îl vedeam destul de des la Palatul Regal, unde-şi juca rolul, stând de vorbă cu toţi copiii, până şi cu cei în scutece, înduioşându-se de răspunsurile pe care i le dădeau unii şi ridicându-i în slăvi cu un asemenea exces de linguşeală, încât pur şi simplu te îngreţoşa. Nu voi mai vorbi despre ceilalţi bărbaţi din societatea doamnei de Poix. Unii dintre ei se schimbaseră după Revoluţie şi nu mai aparţineau vremii lor. Domnii de Chalais şi de Damas erau nişte oameni de treabă, buni şi loiali, dar care nu se remarcau prin nimic.

Salonul doamnei de Montcalm era alcătuit din oameni de vârsta noastră şi, până la moartea fratelui ei – ducele de Richelieu – avusese o tentă politică, foarte marcată.

Ducele de Richelieu fusese însurat la şaptesprezece ani cu o domnişoară de Rochechouart[232] care avea doar doisprezece. După moda vremi, a fost trimis un timp, să călătorească.

Timp de trei ani, cât a lipsit, a primit numeroase scrisori de la foarte tânăra lui soţie, scrisori pline de graţie şi de spirit. La rugămintea lui, ea i-a trimis un mic portret unde a găsit trăsăturile puţin mai mature, ale mutrişoarei copilăreşti care-i rămăsese în minte, când plecase. Contesa de Chinon (aşa se numea tânăra doamnă de Richelieu) împlinind cincisprezece ani, bărbatul ei fu chemat acasă. Plin de speranţe, ducele opri trăsura în faţa palatului de Richelieu. Ai săi îi ieşiseră înainte, pe scară. Bătrânul mareşal[233] – bunicul

232 Contele de Chinon se însurase în 1782, cu Rosalie-Sabine de Rochechouart, fata contelui cu acelaşi nume.

233 *Louis-François-Armand du Plessis, duce de Richelieu* (1696-1788), nepotul cardinalului de Richelieu. Mareşal al Franţei,

său – şi ducele de Fronsac[234] – tatăl său – ţineau fiecare de câte un braţ, un mic monstru, nu mai înalt de patru picioare, cu câte o cocoaşă şi în faţă şi în spate, pe care i-l prezentară tânărului ca pe tovarăşa sa de viaţă, tânăra contesă de Chinon. Ducele se dădu trei paşi îndărăt, şi căzu leşinat la picioarele scării. Îl luară şi-l duseră în odaia lui. Seara le spuse alor săi că nu se simţea bine şi că nu putea coborî în salon; apoi le lăsă o scrisoare foarte categorică părinţilor săi prin care-i anunţa că nu va trăi în vecii vecilor alături de un asemenea monstru care-i inspira o silă fără margini; apoi, în aceeaşi noapte, se urcă în diligenţă şi o porni, disperat, spre Germania, unde se înrolă în oastea lui Suvorov[235] care lupta împotriva turcilor.

Între timp, ducesa de Fronsac, cea de a doua soţie a tatălui său, izbuti să-i dea de urmă, în timpul unei scurte şederi ale sale la Paris şi să-i prezinte două mici surioare încântătoare, a căror amintire plină de graţie îl urmări vreme îndelungată. După cincisprezece ani, după ce răzmeriţele se mai potoliră, obţinu – cu aprobarea ţarului Pavel I, în slujba căruia intrase – îngăduinţa de a face o călătorie la Paris, sub Consulatul lui Bonaparte, urmărit de imaginea plină de drăgălăşenie a celor două surori ale sale. Dar în loc de două tinere frumoase, găsi două cocoşate care semănau ca două picături de apă cu soţia sa. De data asta, vindecat oarecum de spaima lui, n-o mai luă la goană. Îşi vându bunurile care-i aparţineau, plăti taxele de moştenire şi împărţi averea tatălui său cu cele două surori ale sale; apoi porni spre Rusia, ocupându-se de înălţarea oraşului Odesa. Dificultatea de a comunica cu ai săi, în timpul Revoluţiei, îl obligă pe duce să nu mai ştie nimic nici despre surorile nici despre soţia sa. Fapt e că de atunci rămăsese cu o silă instinctivă faţă de cocoşaţi. La multă vreme după asta, fiind numit tutorele nepoatei sale – domnişoara de Hauteforte devenită mai apoi baroană de Damas – şi găsind-o şi pe această fată

---

guvernator în Guyenne şi în Gasconia, membru al Academiei Franceze.

234 *Louis-Antoine du Plessis Richelieu, duce de Fronsac* (1736-1791), unicul fiu al mareşalului duce de Richelieu.

235 *Alexandr Vasilievici, conte de Suvorov* (1729-1800), celebru general rus, care a luptat împotriva turcilor, între 1787 şi 1789.

preschimbată într-o cocoşată, nu se putu abţine să nu strige, strângând mâna unuia dintre prietenii săi:

— Ah! Pentru Dumnezeu! Asta e prea de tot! Ce naiba, m-am născut ca să fiu urmărit toată viaţa numai de cocoşate?

Dacă micul monstru de cincisprezece ani, prezentat ducelui de Richelieu îi inspirase acestuia o silă de neînvins, în schimb înfăţişarea lui nobilă, chipul deosebit de frumos, îi confirmară soţiei sale exact ceea ce presupuse din scrisorile tandre pe care şi le scriau pe vremuri, când erau foarte tineri. Căci cu toată înfăţişarea ei respingătoare, doamna de Richelieu, avea un spirit foarte ascuţit şi o inimă extrem de generoasă. După fuga disperată a soţului, depuse toate străduaniile ca să împace cele două familii; se oferi să-şi ajute bărbatul să desfacă acea căsătorie nepotrivită, şi acceptă ca pe o mare favoare, refuzul lui. Avertizată de sila extremă a soţului faţă de ea şi pe care părinţii ei – în dragostea lor – se străduiseră să i-o ascundă, fata nu vru să se mai expună dispreţului lumii şi milei celor din jur. Aşa că se retrase de îndată pe unul din frumoasele domenii ale familiei sale (Courteilles), la douăzeci de leghe de Paris, unde a locuit până la moarte. Deşi încă tânără în momentul când a izbucnit Revoluţia, datorită calităţilor sale, a ştiut să se impună şi să menţină liniştea în împrejurimi. A fost îngerul bun al întregii familii de Richelieu, şi, departe de a arăta că i-ar purta pică ducelui, ea s-a străduit dimpotrivă, să-l înconjoare cu sentimentele celei mai dezinteresate prietenii, închizând în inima sa tot ceea ce putea fi dictat de vreun sentiment mai tandru. Ducele de Richelieu, învins de un astfel de procedeu, atât de generos şi de nobil şi fiind el însuşi destul de nobil pentru a se ruga să fie iertat că jignise atât de crunt o asemenea persoană, începu a se duce uneori, după Restauraţie, s-o vadă la castelul din Courteilles, unde era primit cu o bucurie fără margini. Anii sfârşiseră prin a face această existenţă posibilă. Ştiu aproape sigur că atunci când moartea i-a răpit consoarta, ducele de Richelieu tocmai se pregătea să se stabilească la Courteilles. Cât despre soţia sa, nimic n-a mai determinat-o să înfrunte societatea pariziană din care s-a retras înainte de intra.

Doamna de Montcalm, era cea mai mare dintre cele două surori ale ducelui de Richelieu. Starea destul de precară a

sănătăţii sale, dar mai ales nădejdea că în felul acesta îşi va ascunde trupul diform, a determinat-o să nu mai părăsească şezlongul. Ni i se vedea decât chipul frumos; restul trupului era învăluit în atâtea şaluri şi cuverturi încât diformitatea nici măcar nu i se bănuia. Am atribuit întotdeauna acest subterfugiu, preferinţei vădite pe care o avea ducele faţă de ea şi nu faţă de cealaltă soră a sa, doamna de Jumilhac[236] care-şi plimba făptura dizgraţioasă, fără cea mai mică jenă prin tot Parisul şi pe la toate sindrofiile. Un spirit extrem de ascuţit, o imperturbabilă veselie, o bună dispoziţie înnăscută pe care nu le-am mai întâlnit la nimeni în afară de ea, o făceau să fie căutată de cea mai elegantă şi mai pretenţioasă societate pariziană. Fără doamna de Jumilhac, nicio serbare n-avea farmec. Era o persoană foarte la modă în ciuda figurii şi mai ales a făpturii sale.

Doamna de Montcalm avea un spirit mult mai cultivat, dar – după părerea mea – era mult mai puţin amabilă decât sora sa. Foarte exigentă, dorea – mai înainte de orice – să fie admirată de oamenii capabili care să-i aprecieze meritele. Cealaltă, nu se gândea decât să se amuze, indiferent cu cine. Poate că sunt subiectivă analizându-le pe cele două surori, mai ales că eram foarte bună prietenă cu cea mică. Aşa că mi-ar fi cam greu să fiu foarte obiectivă. Deşi se purtau cât mai nobil şi mai delicat una faţă de cealaltă, se tachinau totuşi şi se sâcâiau zilnic, din orice fleac, ajungând uneori chiar să se deteste. Oricum, domnul de Richelieu dovedea o preferinţă marcată faţă de doamna de Montcalm. Îşi petrecea aproape toate serile alături de ea, fapt care-l ajuta să atragă în jurul şezlongului ei mai toate notabilităţile franceze şi străine.

Capitolul III

Carnavalul din 1820. Palatul Regal. Firea ducelui de Berry. Bal mascat la domnul Greffulhe. Asasinarea ducelui de Berry. Curajul lui. Amănunte în legătură cu această întâmplare.

236 *Armande de Vignerot du Plessis Richelieu,* născută în 1778, măritată cu Antoine de Chapelle, marchiz de Jumilhac, mort în 1826. Cea mai mare dintre cele două surori, a luat titlurile unchiului ei, ducele de Richelieu, care a murit fără să lase urmaşi.

Prevenţiunile împotriva contelui Decazes. E silit să se retragă. E înlocuit cu ducele de Richelieu. Făgăduielile lui Monsieur.

Carnavalul din 1820 a fost extrem de vesel şi de strălucitor. Rănile ţării începeau a se cicatriza. În ciuda puţinei recunoştinţe arătată faţă de administraţie care se străduise şi izbutise să emancipeze ţara, până şi persoanele care se temeau de acest rezultat şi urziseră intrigi pentru a-l împiedica, simţeau o imensă uşurare să nu mai vadă uniformele străine plimbându-se pe străzile noastre ca la ele acasă.

Ducele de Berry dădu un mare bal la Élysée. Invitaţiile au fost numeroase şi distribuite cu multă dărnicie. Ducele de Berry socotea că Curtea era ţinută prea din strâns. Curtenii profitaseră de înclinările sedentare şi de retragerea unora dintre prinţi pentru a-şi impune pretenţiile lor. Trebuia să faci parte fie din familia, fie din gaşca lor ca să poţi ajunge până la mărimile Curţii. Ducele de Berry blama acea politică a uşilor închise şi anunţă că va trece orice prag. Dăduse până atunci câteva mese la care poftise pairi şi deputaţi de marcă, prin activitatea lor politică, propunându-şi să extindă cercul invitaţilor. El însuşi a fi avut mult de câştigat datorită acestui lucru, căci dovedea destul spirit pentru a putea profita de pe urma discuţiilor şi pentru a le încuraja. Ceea ce-l stimula să procedeze astfel era atitudinea de la Palatul Regal. Ducele de Orléans dovedi – mai mult decât toţi ceilalţi – că în sfârşit – după plecarea aliaţilor putea sta cu fruntea sus, căci îşi schimbă radical felul de viaţă; se simţea cu atât mai bine cu cât toată lumea observase că, în sfârşit, răsufla liber. În prima miercuri a fiecărei luni, primea lume, în calitate de prinţ, dar nu în haine de Curte. Veşmântul oficial nu mai era purtat decât de femeile care erau prezentate pentru prima oară; ba până la urmă, nici măcar acestea nu mai erau obligate să-l poarte. Murise vremea când, la Tuilei ies, femeile erau despărţite de bărbaţi, şi când trebuia să dăm buzna, ca o turmă de oi, sau dimpotrivă, să intrăm în grupuri, împărţite de uşier, pentru a obţine un cuvânt sau un simplu semn din cap ce ni se acordau cu aceeaşi plictiseală cu care le primeam şi noi.

Acum, saloanele din Palatul Regal, feeric luminate, erau pline de femei încântătoare, minunat îmbrăcate, de bărbaţi împodobiţi cu ordine şi cu broderii de aur, care circulau liberi printre noi.

Recepţiile de la Palatul Regal erau extrem de plăcute şi plecai de acolo încântat de bucuria pe care ţi-o pro curaseră. Aceste serbări deveniseră foarte la modă. Nu cunosc motivul pentru care, mai târziu, s-a renunţat la ele, nemaiavând loc decât una singură în prima miercuri a anului, când venea atât de multă lume, încât serbarea devenise pur şi simplu, o corvoadă de nesuportat. În afară de cercurile despre care v-am vorbit, mai aveau loc, destul de des, nişte concerte excelente şi nişte adevărate banchete nu prea plicticoase, pentru că cei care le organizau aveau grijă să amestece lumea de aşa manieră incit să fie prezentate toate opiniile şi să nu fie nimeni omis.

Mă duceam destul de des la Palatul Regal. În zilele obişnuite, prinţesele şi doamnele lor de onoare lucrau aşezate în jurul unei mese rotunde, pusă la capătul galeriei. Copiii se jucau în celălalt capăt. Ducele de Orléans îşi împărţea timpul între cele două grupuri şi biliard. De îndată ce copiii erau duşi la culcare, el se apropia de masă, şi discuta liber cu prinţesele, adesea într-un mod foarte amuzant. Ducelui de Orléans îi plăcea să fie la curent cu tot ce era nou fie în arte, fie în ştiinţe. Savanţii îi vorbeau despre descoperirile lor. Cele care le interesau şi pe prinţese erau aduse şi experimentate în salon, în faţa lor. Artiştii în trecere erau ascultaţi, căci aduceau întotdeauna o variaţie care devenise foarte plăcută pentru toată lumea. Lista era destul de mare din moment ce veneau, mai în fiecare seară, cam treizeci de persoane, fie dintre cele cărora poarta le era oricând deschisă, fie dintre cele care doreau să-l salute pe duce şi cărora li se fixa o anume zi. Ducele de Berry venea destul de des împreună cu soţia sa şi dădea impresia că se simţea foarte bine. Eu îl vedeam destul de rar. O dată cu cea de a doua Restauraţie încetase să mai facă vizite, iar după ce s-a însurat, nu se mai ducea decât la marile baluri ca să-şi însoţească soţia. Totuşi, ori de câte ori ne întâlneam, datorită amiciţiei noastre, care data de pe vremea când eram copii, se purta foarte familiar cu mine.

Îmi aduc aminte că, într-o seară, la Palatul Regal, aflându-mă alături de el, pe o banchetă din sala de biliard, îmi mărturisi că era întrutotul de acord cu felul deschis de a se comporta, al stăpânului casei, şi era cât se poate de fericit că scăpase de atmosfera aceea închistată de pe vremuri. I-am arătat că i-ar fi foarte uşor să facă şi el la fel, la Palatul Élysée.

— Nu-i chiar aşa de uşor cum crezi. Tata ar fi de acord fiindcă ar avea doar de profitat căci, în ciuda scrupulelor sale religioase, îi place lumea. Dar nu cred că acest lucru i-ar conveni regelui; ştiu sigur că i-ar displăcea fratelui meu şi mai ales, cumnatei mele. Ea nu înţelege ca lumea să se amuze altfel decât „cât mai trist cu putinţă”… înţelegi?

După care, începu să râdă. Acest „cât mai trist cu putinţă ” era o frază pe care Froissard o aplica distracţiilor din Anglia. După câte un dineu lung şi plicticos, la Londra, ducele de Froissard spunea adesea:

— Ah, ne-am distrat minunat, cât mai trist cu putinţă, după obiceiul ţării ăştia!

În afară de asprimea ducesei de Angoulême, mai exista un obstacol, despre care ducele nu voia să vorbească, dar care îţi sărea în ochi: deosebirea dintre ducesa de Berry şi ducesa de Orléans. Adevărul e că ducele era gelos pe cei de la Palatul Regal. Am avut o nouă dovadă a acestei gelozii, în ziua acelui bal de la Élysée, la care mă reîntorc după această lungă digresiune. Boala ducelui de Kent îl făcuse să ezite dacă să-l dea sau nu, dar, cum ducele păru a se simţi ceva mai bine, balul se ţinu. Iată însă că din nenorocire, vestea morţii ducelui sosi chiar în timpul balului. Eu am aflat-o de la ducele le Berry. Când am sosit, mi-am dat seama după faţa lui cât era de necăjit. Balul era atât de frumos, de strălucitor şi de însufleţit, încât nu-mi dădeam seama de ce era atât nemulţumit. Apropiindu-se de mine, îmi spuse:

— Ei bine, află că cei de la Palatul Regal nu vor să vină. S-au scuzat şi cu asta, gata!

— Chiar aşa, monseñiore?

— Povestea mi se pare cam deplasată, mai ales că regele hotărâse că va anunţa abia mâine moartea ducelui de Kent. Şi iată că prin absenţa lor de la bal, o fac publică astăzi. Asta, ca să-mi dea o lecţie!

Am încercat să-l liniştesc şi i-am amintit – ceea ce era adevărat – că ducele de Orléans fusese foarte bun prieten cu ducele de Kent, că probabil era foarte afectat de moartea sa şi că situaţia lui era cu totul diferită de cea a ducelui de Berry.

— Fleacuri, răspunse ducele cu nerăbdare, întotdeauna vărul meu ţine să facă opinie separată!

Din păcate, ducele avea dreptate în ce spunea. Balul a fost minunat şi splendid organizat. Ducele de Berry făcu onorurile casei, cu multă politeţe şi succesul acelei serbări de care se ocupase el însuşi, izbuti, până la urmă, să-l binedispună. Le spuse celor din jur că era deosebit de încântat, că se distrase atât de bine şi că va mai da şi alte baluri. Vai, muritori orbi şi neştiutori ce suntem! Acesta avea să fie, pentru el, ultimul. Ducesa de Angoulême făcu onorurile acelui bal cu o graţie şi cu o grabă pe care aproape că nu i le cunoşteam. A fost politicoasă, elegantă, acoperită de diamante, cu o ţinută nobilă şi avea într-adevăr, de data asta, aerul unei prinţese de neam mare. În schimb, cumnata ei, semăna leit cu o pensionară mohorâtă. Nu era amabilă cu nimeni şi nu făcea decât să ţopăie şi să alerge fără încetare după ducele de Berry, care-i prezenta diverşi dansatori. Nu voia să valseze şi făcea pe bosumflata ori de câte ori orchestra ciuta câte un vals. Cred că n-a existat fetişcană mai răzgâiată, care să se comporte mai prosteşte decât s-a comportat ducesa de Berry în ziua aceea. Şi totuşi avea unele calităţi pe care nimeni nu i le bănuia. Îmi aduc aminte că ducele de Berry istorisea că, aflându-se, o dată, într-o trăsură ai cărui cai o luaseră razna, ea continua să vorbească fără ca vocea să-şi schimbe timbrul.

— Caroline, tu nu vezi că bidiviii au luat-o razna?

— Ba da, văd; dar cum nu pot să-i opresc, e inutil să mă mai preocupe treaba asta!

Trăsura se răsturnă fără ca cineva să se lovească. Ducesa de Berry era una dintre fiinţele cele mai curajoase pe care le crease bunul Dumnezeu.

Eticheta nu ne îngăduia să părăsim balul, înaintea prinţilor. Eram zdrobită de oboseală când, după supeu, l-am întâlnit pe ducele de Berry. Mi se păru nespus de vesel şi de încântat de succesul pe care-l avea balul său.

— De-abia te mai ţii pe picioare. Îmi spuse el, du-te acasă!

Eu am protestat de formă.

— Du-te, du-te, fiindcă dacă nu pleci, te alung! Noapte bună, draga mea Adele!

Astea au fost ultimele cuvinte pe care l-am mai auzit rostindu-le. Strângerea de mână care le-a însoţit a fost de asemenea ultima pe care am mai primit-o de la el. Avea mari cusururi, dar avea şi calităţi, şi în pieptul lui de prinţ bătea totuşi inima unui om generos.

În sâmbăta următoare, cea de dinaintea lăsatului de sec din 13 februarie 1820, avu loc un bal costumat la domnul Greffulhe, un bancher bogat care se însurase cu domnişoara du Luc de Vintimille şi care fusese făcut pair îi Franţei. Serbarea era splendidă; lua parte la ea tot ce avea Parisul mai select. Ducele şi ducesa de Berry onoraseră gazda, cu prezenţa lor. Ducesa nu dansă. Cum era costumată în regină din Evul Mediu, cu un văl care-i flutura pe spate, şi îmbrăcată într-o rochie largă de catifea cu broderii de aur, nu se observa deloc că era însărcinată.

În vremea asta, la teatrul de la Poarta Saint-Martin, se juca o parodie după opera *Danaidele,* unde actorul Poitier, după ce împărţea cuţitele, poruncindu-le fiicelor sale să-şi ucidă soţii, le spunea: „Duceţi-vă, mieluşelele mele!” Aceste vorbe, rostite de Poitier într-un mod inimitabil făcuse ca piesa să devină celebră şi tot Parisul voia s-o vadă.

Ducele de Fitz-James adoptase costumul lui Poitier şi, cu buzunarele pline de cuţite, începu a le împărţi tuturor femeilor tinere adăugând câteva fraze potrivite cu situaţia fiecăreia. Se adresă mai ales, ducesei de Berry, glumind cu ea şi spunându-i în ce loc anume să-l lovească pe bărbatu-său; am văzut-o mai apoi pe ducesă îndreptându-se – în glumă, evident – cu cuţitul în mână către duce. Vai! Nici nu trecuseră douăzeci şi patru de ore că un cuţit – de astă dată adevărat – fu înfipt în inima ducelui. Edouard de Fitz-James şi-a reproşat adesea această glumă, sigur că nevinovată, dar a cărei amintire trebuie să fi fost groaznică pentru el.

Tot timpul cât ducele a rămas la bal, domnul de Greffulhe nu l-a părăsit o secundă. Părea preocupat şi neliniştit. De îndată ce şi-a urcat iluştrii musafiri în trăsură, iar aceasta a ieşit din curtea lui, i s-a părut că a scăpat de cea mai

apăsătoare povară. Am aflat că primise numeroase avertismente că criminalii vor profita de faptul că balul era mascat, pentru a încerca să-l asasineze pe ducele de Berry; dar, în afară de stăpânul casei, nimeni nu făcuse caz de acele ameninţări anonime. Toată lumea era foarte veselă şi foarte bine dispusă. A doua zi, grupul din care făceam şi eu parte, s-a adunat la doamna de Briche. Tocmai ne pregăteam să punem la cale o farsă, când Alexandre de Boisgelin intră în salon. Se aşează lângă doamna de Mortefontaine, aproape de uşă şi-i şopti ceva. Eu m-am ridicat să plec, dar ei m-au strigat îndărăt. Alexandre venea de la Operă. Aflase că ducele de Berry fusese asasinat. Văzuse şi pe ucigaş şi cuţitul însângerat. Încă nu ştia cât de periculoasă era rana. Socotea că rănitul putea fi transportat, dăduse ordine în acest sens, la Élysée, şi se ducea îndărăt să vadă ce se întreprinsese. Ne rugă să ne ţinem gura, făgăduind să se reîntoarcă imediat ce ducele va fi transportat la el acasă. Doamna de Mortefontaine şi cu mine am rămas pe scaune, alături una de alta, necutezând nici măcar să ne privim. Dar iată că noi ştiri îşi făcură loc în salonul unde încă o mare parte dintre invitaţi se mai distrau neavând habar de nimic. Pe măsură ce vestea se lăţea, oamenii îşi scoteau costumele de bal, şi dădeau fuga în stradă să afle amănunte. Cei care aveau îndatoriri de împlinit, îşi puneau uniformele. În curând, în salon n-au mai rămas decât o mână de femei şi domnul Mun care, îmbrăcat în castelană, nu izbutea să-şi scoată zorzoanele ele pe el. Aşa că rămase toată noaptea în acel costum, în timp ce în jurul lui forfotea o liotă de aghiotanţi, de valeţi, de mesageri, de ordonanţe, care erau atât de tulburaţi încât nimeni nu observă cât era Mun de caraghios îmbrăcat. Nu după mult, am aflat că ducele de Berry, în loc să fie dus la Élysée, fusese dus la Operă. În sfârşit, pe la vreo patru dimineaţă, cineva a venit să ne spună că rana nu părea chiar atât de gravă, că ducele fusese pansat, că era calm şi că urma să fie transportat pe o saltea. Ne despărţirăm, cu spaima în suflete. Începând de la ora şapte, am plecat fiecare după informaţii pentru a afla sfârşitul acelei tragedii. Tot ce mi s-a relatat, a fost de o riguroasă exactitate. Mi-a povestit prea multă lume acelaşi lucru, ca să mai pot avea dubii. Ducele de Berry tocmai îşi urcase soţia în trăsură.

Valeţii închideau portierele. Ducele voia să se ducă la Operă ca să vadă ultima parte a baletului ce se juca în seara aceea, aşteptând un bileţel de la o dansatoare cu care era încurcat şi pe care ţinea neapărat s-o vadă. Era însoţit de doi aghiotanţi, iar de o parte şi de alta a uşii, se aflau două sentinele. Un bărbat străbătu grăbit mulţimea, se ciocni de unul dintre aghiotanţi care-i spuse: „Fii mai atent, domnule!” în aceeaşi clipă, omul puse o mână pe umărul ducelui, iar cu cealaltă, îi înfipse în piept, până în prăsele, un cuţit cât toate zilele, după care o luă la fugă fără ca cineva din acel numeros anturaj să fi apucat să intervină. La început, crezând că-l izbise cineva cu pumnul în piept, ducele strigă:

— Omul acela m-a lovit!

Apoi, ducându-şi mâna la piept, a spus:

— Ah! M-a înjunghiat! Sunt ca şi mort!

Ducesa de Berry, văzând că lumea se înghesuie în jurul soţului ei, voi să se ducă să vadă ce se întâmplase. Doamna de Béthisy, de la care am aflat aceste amănunte, încercă s-o împiedice. Valeţii ezitau dacă să coboare sau nu scara trăsurii; ducesa, nerăbdătoare, deschise portiera şi sări afară, urmată de doamna de Béthisy. Îl găsiră pe duce aşezat pe scaun, în pasaj. Încă nu-şi pierduse cunoştinţa. Şopti:

— Ah, biata mea Caroline, ce spectacol pentru tine!

Ea se năpusti spre el.

— Fii atentă, fiindcă mă doare groaznic!

Cu chiu, cu vai, izbutiră să-l ducă în micul salon care comunica cu loja. De îndată ce-l depuseră acolo, oamenii alergară după ajutor, aşa că la un moment dat ducele rămase singur cu cele două femei. Cuţitul încă în piept, îl făcea să sufere cumplit. O rugă deci pe doamna de Béthisy să i-l smulgă, după ce încercase el însuşi să şi-l tragă afară. Doamna de Béthisy se resemnă şi i-l scoase, dar sângele ţâşni şuvoi, pătându-le rochiile atât ducesei, cât şi doamnei sale de onoare. Începând din acel moment şi până la sosirea chirurgilor, nu se mai auziră din partea bolnavului decât gemete continue şi cuvinte întretăiate:

— Mă înăbuş... Ah! Mă înăbuş! Aer! Aer!

Cele două femei deschiseră uşa, şi muzica baletului, care încă nu se terminase, aplauzele de la parter alcătuiau un contrast înfricoşător cu scena pe care o aveau în faţa ochilor.

Ducesa de Berry dădu dovadă de o tărie de caracter şi de un sânge-rece care-i făcură cu atât mai mult cinste, cu cât deznădejdea ei erau fără margini. Se gândea la tot, pregătea totul cu mâinile ei, aşa incit copilandra răsfăţată de dimineaţă se preschimbase brusc într-o femeie matură. Ştiu că ducele de Angoulême a fost primul dintre prinţi care a sosit, iar după el, Monsieur. Niciunul dintre ei nu ştiau dacă nu cumva acest asasinat nu era începutul unei conspiraţii şi dacă nu erau şi ei în pericol. Ducele de Molie, primul gentilom al camerei regelui, nemaigăsind loc în trăsură, se urcă la spate, reînnoind astfel gestul plin de curtenie al bătrânului mareşal de Beauveau care, în calitatea sa de căpitan al gărzilor, venise în spatele trăsurii, aşezat pe un simplu scaun de lemn, de la Rambouillet la Versailles unde tânărul Ludovic al XVI-lea fusese găzduit, într-o zi în care îi lipseau caii de schimb. Am auzit povestindu-se de către martori oculari, că trecerea regelui pe coridoarele Operei, pe unde abia se târa ca să primească ultimul suspin al celui mai tânăr membru din familia sa, avea un caracter cu mult mai impunător decât dacă scena s-ar fi petrecut în interiorul vreunuia din Palatele sale. Amănuntele acestei nenorociri făcură familia regală să crească în ochii francezilor, aşa încât moartea ducelui de Berry i-a fost acestuia mai utilă decât viaţa lui.

Bineînţeles că mi-au fost istorisite, cu lux de amănunte, toate etapele dramei, mai ales de către prinţesele de Orléans, care erau foarte tulburate când m-am dus la ele, a doua zi. Mademoiselle îmi istorisi că regele îi spusese ducelui de Orléans în clipa în care ducesa de Berry, se încleştase de trupul soţului ei şi nu mai voia să-i dea drumul:

— Ducele de Orléans să aibă grijă de ea, căci e însărcinată!

Ducele de Beri’y o rugase şi el să fie atentă să nu se lovească; numai că biata ducesă nu se mai gândea la starea, ci la nenorocirea ei. Nu-şi abătea gândul de la durerea ei decât ca să-şi manifeste ura faţă de domnul Decazes, ministrul poliţiei, care consternat, nu observa nici măcar animozitatea pe care o stârnea şi care se manifesta atât prin gesturile cât şi prin vorbele celor din jur. Lucrurile au fost împinse până la absurd fiindcă Decazes, aflându-se în sala

unde era păzit Louvel şi întrebându-l în şoaptă – la cererea medicilor – dacă pumnalul fusese otrăvit, unii au împărtăşit zvonul că bietul Decazes era înţeles cu asasinul! Ducele de Berry îl imploră pe rege să-l ierte pe ticălosul care-l înjunghiase, bănuind că ar fi vorba de o răzbunare personală. Apoi i le recomandă soţiei sale pe cele două fetiţe pe care le avea în Anglia, cu o oarecare doamnă Brown, şi de care se ocupase întotdeauna cu foarte mare grijă. Trimiseră pe careva să le aducă. Bietele copile sosiră, vă închipuiţi şi domniile voastre, în ce stare. Ducesa de Berry le strânse la piept. Fidelă angajamentului luat în faţa bărbatului ei, aflat pe patul de moarte, le-a crescut, le-a înzestrat, le-a ţinut lângă ea şi le-a arătat o afecţiune sinceră care n-a fost niciodată dezminţită prin nimic. Mai târziu, le-am văzut apărând la Curte, mai întâi ca domnişoarele de Issoudun şi de Vierzon, apoi pe prima, ca prinţesă de Lucinge, iar pe a doua, contesă de Charette. Ducele de Berry încredinţă indulgenţei şi virtuţii fratelui său, grija unui copil pe care-l dobândise de curând de la una din dansatoarele de la Operă, Virginie. Lacrimile ducelui de Angoulême confirmară că acceptase această sarcină. Nu ştiu ce-a devenit acel băieţel, dar sunt absolut convinsă că ducele de Angoulême a avut grijă de el.

Ducele de Berry găsi cuvinte mişcătoare şi cât se poate de potrivite pentru toată lumea. Nu-şi făcu nicio clipă iluzii în legătură cu starea sănătăţii sale, aşa că se ocupă numai de cei din jur. Îşi îndeplini îndatoririle creştineşti, cu resemnare, şi-şi încredinţă sufletul, Celui-de-Sus, cu o blândeţe uimitoare pentru o fire atât de impulsivă ca a sa. Moartea ducelui de Berry a pricinuit o consternare generală. Nenorocirea, întâmplată la uşa unei dansatoare, în momentul în care prinţul cobora din cabrioletă ar fi avut un cu totul alt efect asupra publicului dacă, din fericire, nu l-ar fi văzut căzând în braţele soţiei sale, stropită de sângele lui, înconjurat numai de oameni de soi. Cu ei era bun, generos, darnic şi, aş spune, chiar blând, după ce-i trecea mânia. Abia atunci s-a aflat că el a fost primul care a introdus, în Franţa, Casele de Economii. Înfiinţase una pentru slujitorii din palatul său şi, ca să-i încurajeze, când unul dintre ei izbutea să economisească cinci franci, îi dubla suma, ocupându-se el însuşi de toate

aceste amănunte. Dacă unul dintre servitorii săi avea nevoie de banii economisiţi, se informa pentru ce anume îi trebuiau şi dacă nevoile erau într-adevăr reale şi onorabile, îi mai dădea şi el cât îi mai trebuia. Faptul că se ocupa îndeaproape de viaţa lor, făcuse să fie foarte îndrăgit de cei care-l slujeau, aşa că a fost plâns cu lacrimi izvorâte din inimă. Dacă ducele de Berry ar fi fost crescut de oameni cu cap, care să-l fi învăţat să-şi înfrângă pasiunile, să se înconjoare de altfel de prieteni, să renunţe la capriciile ridicole care nu se potriveau cu situaţia unui prinţ de sânge, ducele poate că ar fi devenit ceea ce ar fi trebuit să devină: adică un prinţ adevărat. Aşa, moartea lui n-a constituit o pierdere nici pentru fiul lui, nici pentru familie, nici pentru ţară.

Eu personal l-am regretat şi, o dată cu mine, l-a regretat multă lume, căci în ciuda cusururilor sale, era destul de simpatizat. Evident, că toată nenorocirea s-a spart în capul domnului Decazes; unii au ajuns chiar până acolo incit l-au făcut complice la crimă, învinuindu-l că el fusese cel care-l instigase şi înarmase pe Louvel. Exaltarea ajunse la un asemenea grad, încât bietul Decazes nu mai era sigur de viaţa lui. Până la urmă, regele nemaiavând încotro, îl schimbă din funcţia de prim-ministru. După ce Pas. Quier îl înlocuise pe generalul Dessole la Afacerile Externe, ducele de Richelieu îi mai dăduse câte o mână de ajutor lui Decazes. Ca să-i dovedească bunăvoinţa lui, acceptase sarcina de a se duce să-l salute, în numele său, pe regele George al IV-lea[237]. Moartea bătrânului său tată îl făcuse, peste noapte, suveranul unei ţări pe care şi aşa o cârmuia de atâţia ani, ca prinţ regent. Ducele trebuia să plece chiar în ziua în care ducele de Berry îşi dădu duhul. Aşa că acea călătorie fu amânată. Regele îi propuse să-i ia locul lui Decazes; el refuză. Monsieur trimise să-l cheme şi-l imploră să accepte; ducele de Richelieu refuză din nou. În sfârşit, înghesuit din toate părţile, mărturisi că singura sa obiecţie mai importantă consta în faptul că nu voia să fie ministrul unui rege bolnăvicios care părea că e gata în orice clipă să-şi dea duhul, când moştenitorul Coroanei şi întreaga sa familie erau

237 Numit regent de Parlament, în 8 ianuarie 1811, George alIV-lea s-a urcat pe tronul Angliei în 31 ianuarie 1820.

împotriva lui.

— Dacă aş accepta, monseñiore, într-un an domnia voastră veţi fi în fruntea opoziţiei, împotriva guvernului meu!

Monsieur îşi dădu cuvântul de onoare că va susţine măsurile ducelui de Richelieu, prin toate mijloacele sale. Ducele se ţinu tare. În sfârşit, îl rugă în genunchi (şi când zic „în genunchi”, nu fac o figură de stil, ci se aşează realmente în genunchi, în faţa ducelui), invocând durerea sa, rugându-l să vină în ajutorul familiei sale şi să-i apere pe cei care scăpaseră de cuţitul asasinului. Ducele de Richelieu, emoţionat, tulburat, încă mai şovăia. Atunci Monsieur adăugă:

— Ascultă, Richelieu! E vorba de o înţelegere de la gentilom la gentilom! Dacă am să fiu nemulţumit de ceva, îţi făgăduiesc că. Mă voi explica deschis, doar cu dumneata, dar că voi susţine în mod loial şi cu tărie, toate hotărârile pe care le vei lua în timpul ministeriatului dumitale. Jur pe trupul însângerat al fiului meu! Îţi dau cuvântul meu de onoare, pe legea mea de gentilom!

Ducele de Richelieu, profund mişcat, învins, se înclină respectuos asupra mâinii pe care i-o întinsese Monsieur, spunând doar atât:

— Primesc, Monseñiore!

După trei luni, Monsieur se afla în fruntea opoziţiei şi era capul tuturor intrigilor; dar poate că atunci încă mai era de bună-credinţă. Orice-ar fi fost, l-a condus pe ducele de Richelieu în triumf, la rege, care l-a primit cu mare grabă.

Cu cât Monsieur dorea să scape mai repede de domnul Decazes, cu atât regele îi tăia mereu aripile, asigurându-l că nemulţumirile se vor potoli şi că va putea să şi-l păstreze pe ministrul său drag.

Decazes îşi analiză însă singur şi cu multă obiectivitate situaţia. Încercase să-şi reocupe locul propunând câteva legi şi cerând aprobarea legii electorale, aceeaşi pe care o susţinuse şi odinioară cu atâta căldură. Când văzu însă că demersurile sale nu fuseseră suficiente pentru a convinge publicul, îşi dădu, în sfârşit, seama că ambiţioşii din partid nu-i vor lăsa pe cei înfierbântaţi să se calmeze şi că-i va fi imposibil să înfrunte reprobarea generală care-l copleşise pe moment.

Domnul de Chateaubriand se arătă destul de puţin generos, tipărind un articol în care scria că *„piciorul lui Decazes alunecase în sânge”.* Adevărul e că Chateaubriand era mult prea deştept ca să-l creadă vinovat, fie şi o secundă, pe Decazes, de moartea ducelui de Berry; dar ţinea cu orice preţ să nu mai fie ministru, în nădejdea că poate-l vor numi pe el. Neputând ţine piept furtunii, Decazes ceru voie regelui să se retragă. Regele nu acceptă decât cu multă mâhnire şi, pentru a-şi mai îndulci, cât de cât, regala sa amărăciune, îl numi pe Decazes pair, duce şi ambasador la Londra. Până ce avea să-şi ocupe noua slujbă, Decazes se retrase la reşedinţa sa din sud. Cum toată lumea era pornită împotriva lui, nu avu curajul să călătorească sub numele său adevărat. Fiindcă echipajul său era mult prea numeros ca să nu atragă atenţia, la popasurile de poştă se dădea; drept ducele de Laval-Montmorency care se reîntorcea de la Madrid.

Cred că bănuiţi cât de furios a fost Laval, când a auzit de ideea care-i venise lui Decazes de a călători sub numele său.

Capitolul IV

Cel de al doilea ministeriat al ducelui de Richelieu. Cadourile efemere ale ducelui de Castries. Procesul lui Louvel. Intrigile partidului ultra. Execuţia lui Louvel. Stabilimentele ridicate la Chambéry de către domnul de Boigne. Domnul Lainé. Regina Carolina a Angliei. Comportarea ei în Aix. Naşterea ducelui de Bordeaux.

Ducele de Richelieu deveni deci prim-ministru, dar fără portofoliu[238]; domnul Pasquier rămase la Afacerile Străine; domnul Siméon[239] la cele Interne; domnul Portal[240], la Marină;

238 E vorba de guvernul din 20 iebruarie 1820, (n. ed. fr.).

239 *Joseph-Jerôme, conte de Simeon* (1749-1842), profesor de Drept la Universitatea din Aix, deputat, consilier de Stat, subsecretar şi ministru al justiţiei; conte, pair şi membru al Academiei de ştiinţe morale şi politice.

240 *Pierre-Barthélemy, baron de Portal* (1765-1845), mare armator, preşedinte al Camerei de Comerţ din Bordeaux, consilier de Gironde, deputat, ministru al marinei, în 1819, şi pair al Franţei.

domnul de Serre, la Justiţie, iar domnul Roy, la Finanţe. Ministerul de război fu încredinţat în mâinile prea puţin abile ale marchizului de La Tour Maubourg, dar care se descurcă totuşi destul de bine; firea lui loială şi piciorul său de lemn impuneau. Domnul de Caux preluă conducerea armatei.

La a doua remaniere, acest guvern fu întărit de domnii de Reyneval[241], Mounier, Angles, Saint-Cricq, Bequey, Barante şi Guizot[242]. Ducele de Richelieu îşi apropie, cu multă grijă, oamenii cei mai talentaţi şi mai inteligenţi, dorind să profite de mintea lor, punându-le în valoare ideile şi persoana. Cred că a fost unicul prim-ministru care nu şi-a însuşit niciodată ideile celorlalţi dându-le drept ale sale şi încercând să demonstreze că el e cel mai deştept dintre toţi. A ţinut cu tot dinadinsul să găsească şi să pună omul potrivit la locul potrivit, fără să ţină seama de favoritisme. Din toate guvernele de pe vremea mea, acesta mi s-a părut, în mod incontestabil, cel mai puternic, cel mai abil şi mai unit. De altfel a şi pus – în mai puţin de doi ani – o bază destul de solidă pentru ca Restauraţia să se poată ridica deasupra tuturor smintelilor adunate în decurs de opt ani. Al nouălea, a umplut paharul care a dat pe dinafară, făcând să se prăbuşească întreg edificiul de intrigi şi de minciuni. Dacă acel guvern ar fi durat mai mult, cu siguranţă că ar fi dus la o monarhie temperată care nu numai că ar fi impus celor două opoziţii – de dreapta şi de stânga – dar ar fi rezistat perfect atacurilor lor.

Regele a fost mult mai afectat de pierderea lui Decazes decât a fost de moartea propriului său nepot. Nu ştia ce să-i mai facă fostului său ministru ca să-l împace, începând cu unele efuziuni aproape ridicole şi sfârşind cu atenţii dintre. Cele mai costisitoare. La un moment dat, Ludovic al XVIII-lea a poruncit ca o gravură care-l reprezenta pe Decazes şi care a fost magnific încadrată, să fie aşezată în odaia sa. Portretul lui Decazes – în miniatură – se afla pe biroul său.

---

241 *François-Maximilien Gérard, conte de Rayneval* (1778-1836), primul secretar al ambasadei Franţei, în Rusia, apoi la Londra, subsecretar de Stat, ministru la Berlin, ambasador în Elveţia. Este numit provizoriu ministru de externe, în timpul bolii lui Ferronnays.

242 Toţi şase, subsecretari de Stat, unii la externe, alţii la interne, alţii la justiţie.

În ajunul plecării lui Decazes, ducele de Castries[243] primi, la ora nouă seara, un minunat portret al regelui. La ora zece, i se trimise o splendidă lucrare de Daniel[244] despre India, împodobită cu cele mai frumoase gravuri. Şi primul şi cel de al doilea dar fură aduse de un valet al regelui. Prea puţin obişnuit cu astfel de atenţii, ducele se pierdu în mulţumiri, aşteptând clipa în care va putea să se ducă să-i mulţumească personal majestăţii sale şi să-şi arate recunoştinţa pentru darurile primite. La miezul nopţii se trezi cu alt valet din partea regelui care-i aducea un medalier, nespus de elegant, doldora de coroane ducale sculptate în relief, pe ambele feţe şi conţinând o mulţime de medalii de aur masiv, de dinainte de Revoluţie. Ducele de Castries nu-şi credea ochilor, căci nu pricepea ce-l apucase pe rege de-l copleşea cu atâta favoruri. După ce se tot gândi el o bucată de vreme, fără să ajungă la niciun rezultat, adormi. Dar iată că pe la trei îl treziră din nou din somn. De data asta, valetul veni, cu gura plină de scuze, ca să-i ceară îndărăt toate darurile pe care i le adusese. Înşelat de titlul pe care domnul Decazes nu-l purta decât din ajun, slugile regelui îi aduseseră, din greşeală, ducelui de Castries, darurile pe care trebuiau să i le ducă domnului Decazes. Ducele de Castries nu se alese decât cu pierderea ludovicilor de aur pe care îi dăduse drept bacşiş celor care-i aduseseră darurile.

Curând după asta, începu procesul lui Louvel, asasinul ducelui de Berry, proces care dezlănţui toate patimile regaliste. Ducele de Fitz-James se distinse în mod special, în această vânătoare a asasinilor. Ducesa de Berry se vârî şi ea în cele mai josnice şi mai urâte intrigi. În vremea asta, careva aşează o petardă într-o sobă nefolosită, aflată sub o scară secretă ce ducea în apartamentul regelui. Deşi petarda făcu o explozie asurzitoare, bătrânul rege nu se sperie aproape deloc. Alte petarde fură descoperite în împrejurimile Palatului Tuileries.

---

243 *Armand-Charles, duce de Castries* (1756-1842), fiul mareşalului cu acelaşi nume. Colonel, în timpul războiului din America, deputat, pair al Franţei.

244 *Samuel Daniel* (1775-1811); scriitor şi desenator englez. A lasat două opere: *Scene africane* şi *Descrierea Ceylonului*, pe care le-a şi ilustrat.

Unele fuseseră aşezate chiar sub ferestrele odăii ducesei de Berry, care găsi în apartamentul ei un bileţel, menit s-o sperie, aşezat pe masa de toaletă, plin de cele mai cumplite ameninţări atât împotriva ducesei cât şi a pruncului pe care-l purta în pântece. Poliţia era disperată că nu putea prinde firul unui complot ce dovedea atâta cutezanţă. Cum de putuseră complotiştii pătrunde până în odaia ducesei de Berry ca să-i pună biletul pe masa de toaletă? Interogate, slugile ducesei nu făcură decât să încurce şi mai rău lucrurile. Până la urmă, se opriră asupra unei cameriste, favorita ducesei. Femeia se arată atât de speriată, încât poliţia începu a o înghesui şi mai tare cu întrebările. O puseră să scrie câteva rânduri, sub un pretext oarecare. Refuzul ei întări bănuielile poliţiei. Până la urmă, cu chiu cu vai, acceptă şi scrise câteva rânduri.

Pe urmă, dădură experţilor, scrisoarea la analiză. În aceeaşi seară regele convocă un consiliu extraordinar şi ceru – destul de stânjenit şi cu adâncă tristeţe – să înceteze brusc orice fel de cercetări şi de percheziţii. Povesti apoi că, după ce fusese interogată, camerista îi mărturisise stăpânei. Sale că-i va fi peste putinţă să mai mintă dacă o vor pune să jure. De altfel, îşi dăduse seama că acei domni dibuiseră adevărul şi că dacă o vor interoga a doua oară nu garanta că va mai putea ascunde ceva.

Ducesa de Berry trimise imediat după duhovnicul ei şi-l rugă să-i spună lui Monsieur că şi petardele şi biletul scris de cameristă la porunca sa – erau invenţiile ei. Că voise s-o ia înainte asasinilor, şi mai ales să stimuleze zelul poliţiei care lăsa cam mult de dorit, din moment ce nu izbutise nici până atunci să-i pună pe goană pe agenţii lui Decazes. Dacă bunele sale intenţii nu erau de ajuns pentru a explica faptele săvârşite, atunci ea era gata să dea socoteală de ceea ce făcuse, nefiind nimeni altcineva vinovat, căci slugile sale fuseseră obligate să-i execute poruncile. Camerista sa – adăugase ea – nu scrisese acel bileţel de pe masă de toaletă, decât după ce se rugase îndelung de ea. Monsieur îi istorisi regelui toată tărăşenia, iar acesta o istorisi, la rândul lui, Consiliului. După ce isprăvi ce avea de spus, regele adăugă, cu voce schimbată şi privind în jos:

— Domnilor, vă cer să menajaţi cât puteţi reputaţia

nepoatei mele, deşi nu merită câtuşi de puţin acest lucru!

Într-adevăr, lucrurile se tergiversară, pentru ca cei de la poliţie să nu descopere adevărul. Agenţii mai chemară o dată slugile ducesei şi pe cameristă, dar întrebările fură puse de aşa manieră încât să-i liniştească pe bieţii oameni şi nu să-i sperie. Încet, încet, se puse capăt întregii afaceri, în aşa fel încât, după câteva zile, opinia publică rămase cu o impresie dintre cele mai proaste despre incapacitatea poliţiei care nu fusese în stare să descopere nimic, când existaseră atâtea probe materiale ce dovedeau limpede că biata ducesă de Berry era înconjurată de asasini şi de trădători. Cred că – cu această afacere – ducesa de Berry şi-a făcut de fapt debutul în profesia de intrigantă. Promitea de pe atunci, dar încă nu învăţase să mânuiască periculoasa armă a cuvântului. După moartea ducelui de Berry, ducesa s-a mutat la Tuileries, în apartamentul pe care i-l păstrase bărbatul ei şi unde avea obiceiul să-şi cheme Curtea, în zilele de primire. Ducesa de Berry s-a căit amarnic, mai târziu, că nu şi-a păstrat deplina independenţă stând separat, deşi căinţa i-a fost zadarnică fiindcă regele n-a acceptat cu niciun preţ ca ea să continue a locui singură, la Élysée.

Când a început procesul lui Louvel, comisiei însărcinate cu anchetarea lui i-a trebuit curaj, nu glumă, şi mai ales raportorului, contele de Bastard, ca să treacă peste înaltele personaje care au încercat să-i influenţeze. Cancelarul Dambray, ministru care-ţi inspira milă, preşedintele cel mai prost pe care-l avusese vreodată Camera Pairilor, se arătă a fi magistratul cel mai integru şi mai imparţial. Susţinu concluziile raportorului care-l înfăţişase pe Louvel ca pe un fanatic posac ce nu discutase cu nimeni vreme de optsprezece luni şi care se hrănise doar cu doctrinele răzvrătitoare pe care presa şi iacobinii nu încetau să le propage. Cei din partidul ultra de la Curte, din Paris şi din provincie fură departe de a se arăta satisfăcuţi de acest rezultat al anchetei şi fiecare era convins că asasinul avusese complici. Dezbaterile nu aduseră niciun fel de revelaţii. Condamnarea şi execuţia avură loc fără niciun impediment. Louvel fu dus în Piaţa Greve, la ora trei după-amiază, escortat de o mulţime de norod care nu se manifestă în niciun fel, deşi spiritele erau foarte încinse din pricina noii

legi electorale; de altfel, cu două, trei zile mai înainte avuseseră loc câteva adunări, destul de tumultuoase care nu putuseră fi reprimate decât cu forţa armată.

Cu toată împotrivirea Curţii Pairilor, ducesa de Berry ridică la Rosny, un cavou în care închise inima nefericitului ei soţ, cavou pe care puse să se scrie: *„Căzut sub loviturile răzvrătiţilor”.* Faptul şocă întreaga ţară, care la început o compătimise.

Pe de altă parte, domnul de Chateaubriand era profund jignit că nu fusese chemat să facă parte din noul minister. Ludovic al XVIII-lea era sătul de el până în gât, iar ducele de Richelieu nu ţinea câtuşi de puţin să-l aibă coleg. Dar, cum era vârât în toate intrigile, izbuti să-l determine pe rege să-i plătească datoriile pe care le avea în permanenţă, după care a fost trimis ministru în Prusia. Dar n-a vrut să rămână la Berlin. Atunci l-au numit ministru al Stockholm, dar n-a vrut să se ducă nici acolo.

Eu mă simţeam mult prea bine la apele de la Aix pentru a nutri dorinţa de a mă reîntoarce la Paris. De altfel, ţineam să asist la inaugurarea unui foarte frumos stabiliment pe care soţul meu, domnul de Boigne îl fondase la Chambéry. Era vorba de azilul „Saint-Benoît”, clădit pentru a adăposti patruzeci de persoane din toate clasele sociale, persoane ce trecuseră de şaizeci de ani şi nu aveau din ce trăi: preoţi, militari bătrâni, vechi funcţionari etc., văduve sau fete bătrâne, femei care-şi pierduseră bărbaţii sau părinţii şi care rămăseseră fără o lescaie. Domnul de Boigne afectase acelui azil o sumă destul de mare, dorind să le asigure viitorilor lui pensionari o viaţă liniştită şi plăcută. Am fost întrutotul de acord cu această nobilă idee şi am făcut – plină de satisfacţie – onorurile primei mese dată „refugiaţilor” (aşa s-a convenit să fi se spună pensionarilor de la azilul „Saint-Benoîţ”), precum şi autorităţilor din ţinut care au fost poftite şi ele la ospăţ. Mi-am petrecut ziua aceea cât şi pe cea următoare printre noii instalaţi a căror mulţumire îţi umplea inima de bucurie. Domnul de Boigne nu precupeţise nimic pentru a face şederea acelor bieţi bătrâni în acel azil, cât mai confortabilă. ’ Din toate numeroasele binefaceri pe care le-a întreprins în Chambéry, azilul mi s-a părut cel mai util, satisfăcându-mi cel mai mult dorinţa de a face bine. Mai

târziu, soţul meu a construit o nouă aripă a spitalului, un ospiciu pentru nebuni, o clădire specială pentru bolile de piele şi un hotel pentru călători. Apoi a ridicat o cazarmă, un teatru, a construit câteva străzi şi bulevarde şi a ridicat o mulţime de case; iar pentru a-şi încununa opera, a renovat o veche mănăstire a capucinilor şi un colegiu iezuit; asta s-a întâmplat în ultimii ani ai vieţii sale, când a devenit evlavios, dar evlavios în genul lui, căci, cu îngăduinţa stareţului iezuit, capucinii mâncau, în medie, cam două mii de livre de carne, pe care măcelarii din Chambéry erau autorizaţi s-o vândă mănăstirii. Nu prea ştiu cum se împăca toată povestea asta cu posturile de peste an, dar probabil că generalul încheiase o înţelegere cu Cel-de-Sus. Acest fel de a posti m-a făcut întotdeauna să râd cu hohote, mai ales că domnul de Boigne nu se sfiia el însuşi să glumească cu bunii săi prieteni, capucinii, pe seama acestui lucru.

În timpul şederii la băi, în acel an, m-am văzut mai des cu domnul Lainé, aşa că mi-am putut da pe deplin seama că nu era făcut să fie om de Stat. El însuşi mărturisea adesea că nu se pricepea în afacerile politice. Refuzase rugămintea domnului de Richelieu de a reintra în guvern. Totuşi, datorită inconsecvenţei şi mai ales vanităţii, se simţea foarte jignit că ducele nu insistase.

Domnul Lainé era un bărbat înalt, stângaci şi urât. Discuţia cu el era în general rece şi prea puţin interesantă. Puteai petrece seri întregi în compania lui, fără să scoată decât câteva cuvinte sau fraze scurte, fără sens şi fără miez; dar dacă cine ştie ce împrejurare îi înflăcăra imaginaţia, atunci devenea alt om: se însufleţea brusc, privirea îi strălucea, gesturile căpătau o anumită nobleţe, vocea îi devenea sonoră şi timbrată. Se petrecea cu el o adevărată metamorfoză, după care recădea într-o stare de adevărată atonie. Domnul Lainé avea magnificul talent de a se opune la orice. Nimeni nu se ridica cu atâta grandoare, cu atâta nobleţe împotriva a ceea ce socotea, el că e rău. Se înfuria mai ales împotriva celor de rea-credinţă. În cele şase săptămâni cât l-am văzut zilnic, mi-a devenit simpatic şi am început să nutresc o adevărată prietenie atât pentru persoana cât şi pentru elocinţa sa, dar – din păcate – n-aveam niciun pic de încredere în felul său de a judeca

lucrurile.

Echipajul reginei Carolina[245] a Angliei trecu prin Aix. Ni s-a spus că în drum spre Geneva, poposise la un han de unde ne-au ajuns la ureche nişte poveşti cam bizare. Curioasă să cunosc adevărul, în legătură cu unele amănunte, l-am aflat, fără să vreau, când – la puţină vreme după asta – am fost nevoită să trag la acelaşi han. O tânără, cu un aer foarte decent, trudea în bucătărie. I-am pus unele. Întrebări privitoare la regină. Mi-a răspuns, plecându-şi ochii, că nu ştia nimic.

— Atunci înseamnă că nu s-a oprit aici!

— Ba da, doamnă, dar eu nu eram atunci aici!

Între timp, se apropie de noi hangiţa care-mi povesti că regina stătuse opt zile la han, dar că, încă din prima seară îşi trimisese fiicele la una dintre mătuşile lor.

— Mi-e ruşine, doamnă, de tot ceea ce-am văzut cu ochii mei şi vă spun drept că-mi era silă să trimit până şi slugile s-o servească!

Se părea că până şi curierul Bergami devenise o companie menită să satisfacă setea de plăceri a impudicei regine. Dar, pretextând o discuţie cu ministrul Angliei, la Berna, care trebuia să-i reglementeze trecerea ei în Elveţia, îl expediase pe curier în această ţară, iar în săptămâna pe care o petrecu la hanul din Rumilly, îşi făcu de cap cu toţi valeţii. Indignarea locuitorilor din acel târguşor sporise în aşa măsură, încât în ziua plecării sale vizitiul ei luându-se la harţă cu câteva slugi, ea le porunci să tacă, interzicându-le să se certe în faţa unei regine; nici n-apucă să rostească bine vorba „regină”, că mulţimea se şi dezlănţui cu o furie fără margini. Au fost cât pe-aci s-o omoare, vrând s-o ucidă cu pietre, aşa cum erau ucise femeile stricate, în vechime. Regina s-a aflat atunci la un pas de moarte. Iată deci cine era în realitate „onorabila” persoană în faţa căreia nobilimea Angliei se prosterna şi-i spunea regină.

După ce am petrecut câteva zile în încântătoarea Genevă, am străbătut munţii Jura, acoperiţi cu zăpadă şi am ajuns la Paris în ajunul naşterii micului duce de Bordeaux. N-aş putea

245 E vorba de *Carolina de Brunswick-Wolfenbüttel* (1768-1821), soţia lui George al IV-lea, repudiată de acesta pentru moravurile sale.

spune că nu m-am bucurat, cu atât mai mult cu cât acest prunc plăpând scăpase, sărmanul, de loviturile fizice şi morale pe care le primise nefericita lui mamă în seara zilei de 13 februarie. Nu voi intra în amănunte nici în ceea ce priveşte naşterea prinţului, nici procesul intentat reginei Angliei. Tot ce vă pot spune e că atât în privinţa eroismului matern al ducesei de Berry – care se pare că a născut destul de greu – cât şi a depoziţiilor scandaloase privind viaţa reginei Angliei, ziarele au fost – timp de câteva zile – de o atât de dezgustătoare indecenţă încât nimeni n-ar cuteza să relateze ce-au tipărit.

Cu prilejul botezului micului prinţ, a fost făcută o nouă promoţie de cavaleri ai diverselor Ordine. Tata n-a fost trecut pe listă; a fost exclus, deşi toţi ceilalţi ambasadori – fie că se aflau în slujbă sau în retragere – au fost făcuţi cavaleri. Regele nu-l ierta că se retrăsese din slujbă. Profund jignit, mi-am reproşat adesea că nu l-am consolat şi nu l-am încurajat atât cât ar fi trebuit. Negăsind decât prea puţină simpatie în jurul lui, s-a închis în sine şi ştiu că a suferit cumplit. Dacă ar fi putut împărtăşi cuiva nedreptatea ce i se făcuse, poate că n-ar fi suferit atât. Dar niciodată nu mi-am închipuit că un om ca tata putea pune atâta preţ pe o decoraţie care mie mi se părea pur şi simplu, un fleac.

Capitolul V

Insurecţii militare. Congresul de la Troppau. Abilitatea lui Metternich. Acesta se împacă cu ţarul Alexandru. Purtarea bătrânului rege din Neapole. Insurecţia din Piemont. Prinţul de Carignan. Purtarea generalului Bubna, la Milano. Moartea lui Napoleon.

Epidemia insurecţiilor militare începuse a se întinde. Izbucnise mai întâi, la Cadix; o tentativă avusese loc şi la noi. Pe urmă se întinse în Piemont şi în curând cuprinse şi Neapole. Insurecţia din Neapole se transformase într-o adevărată revoluţie. Guvernul nostru se opuse intervenţiei armate a austriecilor. Spera ca, prin negocieri, să-i determine pe napolitani să renunţe la o parte din concesiunile pe care le obţinuseră de la bătrânul lor rege şi să se mulţumească cu

posibilitatea unui guvern monarhic. Cu alte cuvinte, „ai noştri doreau să înlocuiască Constituţia spaniolă din 1812 prin Carta franceză” din 1814. Cum puterilor absolutiste puţin le păsa de Neapole, avu loc un Congres la Troppau[246]. Eu nu sunt istoric şi n-am pretenţia să aştern pe hârtie tot ce s-a petrecut la acel Congres şi nici să-i menţionez pe cei care au luat parte la el. Nu vorbesc despre acel Congres decât ca să pot relata o istorioară cam neobişnuită. Ţarul Alexandru – al cărui liberalism începuse a scădea – aflându-se la un mare banchet la împăratul Austriei, se exprimă în nişte termeni foarte tari, despre greşelile făptuite de revoluţionari. Îi asigură pe cei de faţă cum că guvernele militare erau singurele ferite de astfel de răzmeriţe, adăugând că cea mai mică insurecţie a trupelor ar fi fatală unui Stat. Metternich[247] îl întrerupse, schimbând brusc, vorba. Ţarul păru surprins şi şocat. Toată lumea fu mirată şi masa se isprăvi într-o tăcere stânjenitoare. O dată ridicat de la masă, Metternich se apropie de ţar şi-i ceru iertare pentru impertinenţa sa; mărturisi că-şi dăduse seama, din vorbele ţarului, că acesta nu ştia ce se petrecea în Rusia şi voise să-l împiedice să continue. Apoi îi vorbi ţarului despre insurecţia garnizoanei din Petersburg. Ţarul protestă, neputând crede un asemenea lucru. Metternich îl rugă să mai aştepte puţin înainte de a se pronunţa, rugându-l să păstreze cel mai strict secret şi asigurând-o pe majestatea sa imperială că va fi prima persoană care va avea dreptul de a răspândi această veste în termenii în care va crede domnia sa de cuviinţă.

În sfârşit, după trei zile, sosi curierul de la Petersburg care aducea într-adevăr confirmarea insurecţiei; aceasta ar fi putut să aibă urmări foarte grave, dar noroc că, mai cu vorbă

---

246 Congresul de la Troppau, unde s-au întâlnit reprezentanţii marilor puteri şi la care au venit să asiste împăraţii Austriei, Rusiei şi Prusiei. Mai apoi, Congresul s-a mutat la Laybaeh.

247 *Clement-Wenceslas-Lotar, conte apoi prinţ de Metternich-Winneburg* (1773-1859), fiu de diplomat, ministru la Dresda, apoi la Berlin; între 1806-1807 este ambasador la Paris. Ajunge ministru al afacerilor externe şi cancelar şi rămîne la putere până în 1848, când se retrage din viaţa publică. În tot timpul acestei perioade, a guvernat Austria şi a fost socotit arbitrul necontestat al Europei. A lăsat nişte *Memorii* instructive, dar cam ciudate.

bună, mai cu forţa, militarii fuseseră convinşi să se înapoieze în garnizoană. Pericolul fusese foarte mare, şi Metternich nu voise să-i spună nimic ţarului până ce nu se întorsese curierul pe care-l trimisese acolo. Ţarul a fost foarte necăjit să afle pe căi străine despre acel eveniment petrecut în propria sa ţară; şi-a dat însă seama de felul în care era informat Metternich de către agenţii săi şi şi-a manifestat recunoştinţa faţă de ministru care a fost atât de discret încât a ascuns acest secret chiar şi faţă de împăratul său. Începând din acel moment, ţarul a căpătat, în Metternich, o încredere fără margini. Tocmai atunci, prinţul Ypsilanti, a părăsit armata rusă şi a trecut în Grecia, unde a început să lupte pentru independenţa acestei ţări. Într-o astfel de împrejurare, guvernul din Petersburg l-ar fi sprijinit din toate puterile. Dar ţarului, care începuse a-i fi o frică nebună de insurecţii, şi mai ales de insurecţii militare, cedă foarte uşor rugăminţilor lui Metternich de a nu se vârî în nimic, fiindcă neamţul nu voia război iii Orient. Singurul lui ţel era să menţină dominaţia austriacă în Italia. L-am şi văzut pe bătrânul rege al Neapolelui[248] sosind la Troppau[249], însoţit de doi ogari uriaşi, singurele fiinţe de care era preocupat, neglijându-şi până şi fiul care rămăsese, de bunăvoie, captiv la Neapole. A fost văzut urmându-i pe suveranii aliaţi, la Laybach trecând în rândurile armatei austriece, predicând o cruciadă împotriva propriilor sale State şi, cerând, cu lacrimi în ochi, răzbunare împotriva celor care juraseră să-l protejeze. Dorinţele sale fiind îndeplinite şi ţara sa cucerită, ocupată şi dusă de râpă de străini, căpătă curajul de a se reîntoarce acasă. Ceru să fie însoţit de comisarii puterilor aliate, pe de o parte pentru a-l susţine împotriva propriei sale

248 *Ferdinand I, regele celor Două Sicilii* (1751-1825), soţul reginei CarolinE, tatăl ducesei de Orléans şi bunicul ducesei de Berry. Împăratul Francisc I al Austriei s-a însurat, în 1700, cu fiica acestuia, Maria-Tereza-Carolina.

249 Suveranii reuniţi la Troppau, i-au scris în 7 decembrie regelui Neapolelui, rugându-l să vină şi el. Dar Ferdinand I, a ajuns la Laybach abia în 8 ianuarie, fiind nevoit să se oprească de mai multe ori pe drum. Împăratul Austriei a sosit în 4 ianuarie, iar ţarul Alexandru I, în 7. Doamna de Boigne comite o eroare vorbind despre prezenţa regelui Neapolelui, la Troppau, (n. ed. fr.).

spaime, iar pe de alta, pentru a-i oferi suportul moral necesar să tempereze furia reacţiunii, care se pare că-i inspira o frică fără margini. Prinţul moştenitor[250] îi ieşi înainte şi-l întâmpină la Roma. Comisarii care asistară la acea întrevedere regală se pare că roşiră de ruşine, în frunte cu Pozzo care ne istorisi întâmplarea. Cum italienii au obiceiul să spună lucrurilor pe nume, nici tatăl, nici fiul nu se cruţară. Mai târziu, când a izbucnit în Piemont o insurecţie militară, regele Victor[251] a preferat să renunţe la tron decât să-l imite pe regele Neapolelui care, după ce se umilise în faţa supuşilor săi, îi trădase în mod atât de josnic. Regele Victor era plămădit din alt aluat: avea prea mult curaj şi era mult prea loial ca să accepte un asemenea rol. Cel pe care şi l-a asumat prinţul de Carignan în acel trist complot, atât de prost organizat, i-a atras animozitatea tuturor partidelor. Mărturisesc că simpatizându-l în mod deosebit, mă simt înclinată să-l scuz. De altfel era şi foarte tânăr. Nutrind multă ură faţă de austrieci, sigur că avea dreptate să-i deteste, mai ales când ştia că şi regele împărtăşea un asemenea sentiment. L-au convins să intre într-o Ligă din care făceau parte toate popoarele din peninsulă. Neapole se şi emancipase. Lombardia, Romagna, Toscana urmau să înalţe şi ele drapelul independenţei şi să-i pună pe goană pe austrieci de pe teritoriul lor. Naţionalitatea italiană o dată restabilită, urmau să împartă ţara în două mari state capabile să se apere singure împotriva vecinilor. Familia de Savoia urma să conducă statul din nord. Iată complotul în care l-au vârât pe tânărul de Carignan asigurându-l că însuşi regele îi va da o mână de ajutor, de îndată ce revolta va începe. Dar când văzu că doar Piemontul se răscoală, tânărul Carignan îşi dădu seama că fusese tras pe sfoară. Vrând să se retragă din complot şi, fiind tânăr şi lipsit de experienţă, compromise alţi câţiva participanţi. Pedeapsa a fost foarte aspră; l-au izgonit

250 *Janviere-Joseph, duce de Calabria* (1777-1830), regele Celor două Sicilii, sub numele de Francisc I. Însurat în 1797, cu arhiducesa Clémentine, apoi, în 1802, cu Isabela, infanta Spaniei, a fost tatăl ducesei de Berry, născută în 1798, din prima sa căsătorie.

251 *Victor-Emmanuel I* a abdicat în favoarea fratelui său Carlo-Felice, ultimul rege din ramura vârstnică.

din Torino şi n-a găsit adăpost decât la socrul său, la Florenţa, în nişte condiţii din cele mai aspre şi mai umilitoare.

Generalul austriac Bubna a poftit totodată, în mod confidenţial, pe câţiva dintre cei mai compromişi seniori din Lombardia, să facă o scurtă călătorie la Viena. Abia după moartea lui Bubna comploturile au reînceput şi guvernele mai puţin abile au recurs la măsuri drastice.

În vreme ce Europa era scuturată de revoluţii, mina puternică ce le potolise şi se sfrijise de ele pentru a-i duce faima în cele patru colţuri ale lumii, acea mână care deşi dezarmată încă mai speria unele capete încoronate, cedase în faţa morţii necruţătoare: în 5 mai 1821 Napoleon Bonaparte îşi dădea ultima suflare, pe o insuliţă din mijlocul Atlanticului. Soarta îi pregătise astfel cel mai poetic dintre morminte. Plasată între cele două lumi – Europa şi America, Lumea Veche şi Lumea Nouă – dar aparţinându-i numai lui Bonaparte, insula Sfânta Elena a devenit mausoleul colosal al unei glorii colosale. Dar epoca popularităţii sale postume încă nu începuse pentru Franţa. Îi auzeam pe vânzătorii de ziare strigând pe străzi cât îi ţinea gura: „Moartea lui Napoleon Bonaparte”, doi soli, „Discursul generalului Bertrand”, doi soli etc., fără ca aceste veşti să işte mai mult interes decât dacă ar fi fost vorba de pierderea unui câine. Îmi amintesc cât au fost de şocaţi unii dintre noi, de această groaznică indiferenţă şi de câte ori nu ne-am spus: „Deşertăciunea deşertăciunilor, totul nu-i decât deşertăciune”. Şi totuşi gloria e glorie, pentru că anii de admiraţie, de mai târziu, l-au răzbunat din plin pe Napoleon pentru acel moment de uitare. Nu pot da niciun fel de amănunte în legătură cu exilul, său. Ştiu doar atât că, lordul Castlereagh, intrând în cabinetul regelui George al IV-lea, al Angliei, i-a spus acestuia:

— Sire, aduc majestăţii voastre vestea că şi-a pierdut duşmanul de moarte!

— Cum? a strigat regele în culmea fericirii, să fie oare cu putinţă? Nevastă-mea a murit?

Lordul Castlereagh trebui să potolească bucuria suveranului său explicându-i că nu era vorba de nevasta lui, ci de Napoleon. După câteva luni, s-au împlinit însă şi speranţele regelui. Moartea reginei Carolina a fost o uşurare pentru toţi şi mai ales pentru curtenii care erau obligaţi s-o

respecte. Regina a pierit, victimă a propriilor sale vicii.

Capitolul VI

Intriga împotriva lui Richelieu. Doamna de Cayla. Revocarea guvernului. Formarea unui nou guvern, cu domnul de Villèle, în frunte. Firea acestuia. Congregaţia.

Guvernul în fruntea căruia se afla domnul de Richelieu se ocupa, activ, de treburi. Franţa îşi recăpătase rangul faţă de celelalte naţiuni care începuseră să ţină serios seamă de ea. Prosperitatea din interior creştea o dată cu liniştea. Guvei nul, ocupat cu treburile sale şi alcătuit din oameni care nu se amestecau în intrigile curtenilor, nu ştia sau nu dădea niciun fel de importanţă urzelilor celor de la Curte. Ludovic al XVIII-lea simţea nevoia unui favorit. După îndepărtarea lui Decazes rămăsese atât de singur, încât se simţea pur şi simplu izolat. Dacă unul dintre miniştri ar fi vrut să ia locul lui Decazes, regele l-ar fi primit cu braţele deschise, dar niciunul nu simţea dorinţa să-l înlocuiască.

Hazardul o aduse în cabinetul regelui, pe doamna de Cayla[252]. Mai păstra încă destule rămăşiţe din frumuseţea de odinioară, era spirituală, inteligentă şi poseda o asemenea cantitate de josnicie încât nimeni şi nimic n-o puteau speria. Pentru jalnicele atenţii cu care-l copleşea pe rege, evident că primea un salariu, şi încă unul destul de gras. Dacă ducele de Richelieu ar fi ştiut acest lucru, ar fi putut oricând s-o cumpere, căci aurul era singurul lucru în faţa căruia doamna nu rezista. Nu ştiu dacă ea a fost cu ideea de a-şi uni averea cu averea lui Villèle, sau dacă Villèle s-a gândit primul să se slujească de ea. Ceea ce ştiu sigur e că Sosthène de la Rochefoucauld – de vreme îndelungată curtezanul mai mult sau mai puţin fericit al doamnei de Cayla – a devenit intermediar în această afacere încă secretă. O dată hotărâtă, i-au facilitat intrarea în ea şi lui Monsieur; căderea lui Richelieu a fost deci hotărâtă în plin Consiliu, sub patronajul

252 *Zoé Talon, contesă de Cayla* (1784-1850), fiica unui agent secret al lui Ludovic al XVIII-lea, înainte de Restauraţie; admisă la Curte, a devenit favorita bătrânului rege, de la care a primit o avere enormă.

Congregaţiei. Scandalul a izbucnit la deschiderea sesiunii. Doctrinarii – sub influenţa şefului lor – Royer-Collard[253] – erau ferm convinşi că vor vedea în cel mult trei luni, guvernul căzând şi pe ei chemaţi să-l înlocuiască.

Domnul Royer-Collard era unul din acei oameni care nu se lasă până nu-şi satisfac ambiţiile. Nimic mai trist şi mai periculos. Trăia pe picior mare, cu un pic de talent şi cu multă emfază. Se pot cita două sau trei discursuri ale sale, pline de vorbe mari, dar găunoase, cum era moda pe vremea aceea.

Când s-a constatat că tot partidul ultra în frunte cu Monsieur se străduiau să răstoarne guvernul, ducele de Richelieu s-a dus la Monsieur şi i-a cerut socoteală pentru cuvântul de gentilom pe care şi-l dăduse, într-un mod atât de solemn, cu un an în urmă. Monsieur nu s-a simţit câtuşi de puţin descumpănit.

— Oh, atunci aş fi fost în stare să-ţi spun orice ca să accepţi. Timpurile erau atât de grele incit trebuia neapărat să punem mâna pe câţiva oameni ca dumneata pentru a ieşi din impas. Dar cred că înţelegi dragul meu duce, că toată povestea asta nu putea dura la nesfârşit!

Domnul de Richelieu îi întoarse, cu dispreţ, spatele, îşi adună colegii, şi după o lungă discuţie, ajunseră la concluzia că chiar dacă era uşor de rezistat coaliţiei celor două opoziţii, în schimb era cu neputinţă să guverneze înfruntând ostilitatea lui Monsieur. Nimic n-ar fi fost mai uşor decât să-l compromită, demascându-i intrigile; dar guvernul era alcătuit din oameni cu prea mult bun-simţ pentru a cuteza să compromită un prinţ, şi anume pe însuşi moştenitorul tronului. Aşa că, miniştrii hotărâră să se retragă cu toţii, iar ducele de Richelieu îşi asumă sarcina să-l anunţe pe rege. Ludovic al XVIII-lea se arătă din cale-afară de tulburat:

— Dumnezeule, spuse el apucându-se cu mâinile de cap, ce-o să se întâmple cu mine? Ce vor să facă? Ce au de gând să-mi impună?

Ducele de Richelieu îl rugă să discute cu Monsieur. După câteva ceasuri, ducele primi un bilet de la rege prin care-l

253 *Pierre-Paul Royer-Collard* (1763-1845), profesor, avocat contuţional şi iezuit.

chema imediat la el. Îl găsi singur în cabinet, cu chipul radios:

— Dragul meu Richelieu, sfatul dumitale a fost excelent. L-am văzut pe fratele meu şi sunt cum nu se poate mai mulţumit; frate-meu e foarte înţelept, a aranjat totul. Poţi să pleci când vrei!

Iată care au fost cuvintele de recunoştinţă ale regelui pentru toate serviciile şi pentru tot devotamentul ducelui de Richelieu. L-am văzut surâzând, când repeta aceste vorbe, dar acel surâs avea în el ceva trist care arăta cât de adânc rănită îi era inima bietului duce.

Graba regelui de a scăpa de miniştrii săi devenise atât de mare, încât i-a somat de trei ori, în aceeaşi seară, să-şi dea demisia. S-a aflat după aceea, că-i făgăduise doamnei de Cayla că miniştrii vor demisiona înainte ca ea să apuce să se culce. Într-adevăr, la miezul nopţii, înainte de a se vârî în pat, doamna primi vestea că totul se aranjase. Aici se isprăveşte şi domnia lui Ludovic al XVIII-lea; el n-a fost decât o unealtă în mâinile agenţilor lui Monsieur.

Am spus mai înainte că Sosthène de La Rochefoucauld trăia de mulţi ani cu doamna de Cayla. Soţia lui era cumplit de mâhnită din pricina acestui lucru, iar socrul şi soacra n-aveau ochi să-l vadă, profitând de orice ocazie pentru a izbucni împotriva lui. Dar, după ce doamna de Cayla a început să se bucure de favorurile regelui, atitudinea celor doi bătrâni s-a schimbat. Încet, încet, au început să se înţeleagă, până când domnul şi doamna Mathieu de Montmorency s-au mutat la favorită acasă. Această împăcare s-a soldat cu numirea în postul de ministru de externe a lui Mathieu. Încă nu fusese ales primul ministru. Villèle nu cuteza să ceară acest post, dar nici nu voia să-l lase altuia. Domnul de Corbière[254] urmă soarta prietenului şi patronului său şi se alese cu ministerul de interne. Domnul de Peyronnet[255], care se făcuse remarcat prin furibunda lui

254 *Jacques-Pierre, conte de Corbière* (1767-1853), avocat, deputat de l´Ille-et-Vilaine, pair şi ministru al Franţei, sub Restauraţie.

255 *Charles-Ignace, conte de Peyronnet* (1778-1854), avocat din Bordeaux; în 1815 ajunge preşedintele Tribunalului din acest oraş. În 1821, devine ministru al justiţiei, pair, conte, apoi – sub

elocinţă în timpul ultimului proces din Camera Pairilor, fu numit ministru de justiţie, deşi se bucura de o reputaţie execrabilă la Bordeaux. Mareşalul Victor, duce de Bellune[256], fu şi el numit ministru. Era un imbecil bătrân, înconjurat de o familie de escroci, dar asta n-avea nicio importanţă din moment ce era pe gustul lui Monsieur. Pentru ca acest guvern demn de milă să capete confirmarea lui Sosthène, ducele de Doudeauville[257], tatăl său, fu numit director al poştelor. Demnitatea lui neîngăduindu-i să-şi părăsească locuinţa. Şi să se mute în palatul din strada Coq-Heron, şi-a trimis slugile să care de acolo toate mobilele de preţ, pendulele, ornamentele, masa de biliard, până şi lenjeria şi să le aducă la el acasă. Această numire a prilejuit ultimele cuvinte aristocratice din vremea noastră. Când s-a anunţat că ducele de Doudeauville va fi directorul poştelor, careva a întrebat:

— Şi cine va mai fi duce de Doudeauville?

Marchizul de Lauriston se despărţi de vechii săi colegi şi rămase ministrul casei regale.

Insist asupra acestei crize ministeriale pentru că – după părerea mea – ea a pus capăt Restauraţiei. Dacă Villèle a ajuns la putere pe căi atât de ascunse, încât până şi cei mai ticăloşi l-au poreclit „Cârtiţa”, ar fi totuşi nedrept să-i neg un anumit grad de sagacitate. Intrat în marină, la începutul Revoluţiei, şi-a petrecut tinereţea în insula Bourbon unde s-a şi însurat. Reîntors în Franţa, s-a stabilit la conacul tatălui său, lângă Toulouse, unde a trăit în timpul Imperiului sub influenţa tuturor micilor prejudecăţi ale gentilomilor din provincie.

În 1814, fiind primar al oraşului, a publicat o broşură în care vorbea despre puterea absolută, fără a se îngrădi voinţa

---

cabinetul Polignac – ministru de interne. După revoluţia din, iulie, e arestat şi condamnat la închisoare pe viaţă.

256 *Claude-Victor-Perrin, mareşal Victor şi duce de Bellune* (1764-1841), general de brigadă, ambasador în Danemarca, mareşal, pair al Franţei şi duce de Bellune.

257 *Ambroise-Polycarpe de La Rochefoucauld, duce de Doudeauville* (1765-1841), ofiţer de cavalerie emigrat; sub Restauraţie, pair al Franţei, director general al poştelor, apoi ministru al Casei regale.

regelui de către Cartă. Broşura a rămas la fel de obscură ca şi autorul ei, şi n-a fost scoasă la lumină decât atunci când Villèle a devenit un personaj politic. Activitatea lui Villèle nu era de natură să-l îndreptăţească a juca un rol politic; intrigile îl absorbiseră tot timpul, de când intrase în Cameră, unde se bucurase repede de o mare influenţă. În 1816 a devenit şeful opoziţiei ultraregaliste, cu toate că habar n-avea de nicio problemă politică; dar încetul cu încetul le învăţă, şi încă atât de bine, încât izbutea să descurce chiar şi cele mai încâlcite lucruri când era lăsat de capul lui. Nir se pricepea la finanţe, şi era lemn în materie de diplomaţie. Nu numai că nu avea nici cele mai elementare noţiuni despre raporturile dintre State, despre firea suveranilor care se aflau în fruntea lor, dar n-avea habar nici măcar de istorie, nu auzise de niciun fel de tratate sau de angajamente mutuale dintre unele ţări. I-am auzit pe unii diplomaţi spunând că ai săi fuseseră obligaţi să-l şcolarizeze, să-i pună profesori de istorie ca unui elev, înainte de a putea discuta unele probleme de politică externă, şi că, cu toate eforturile sale, în materie de diplomaţie nu dăduse niciodată dovadă de tot atâta perspicacitate ca în celelalte domenii. Numai că în ochii suveranilor, ăsta nu era niciun păcat. Toţi regii vor ca miniştrii să facă politica pe care le-o impun ei, aşa că ministrul de externe nu trebuie să fie un geniu în materie, ci dimpotrivă, nu trebuie să ştie decât un singur lucru: să asculte şi să execute ce-i porunceşte suveranul său.

Vicontele Mathieu de Montmorency, era, adevărat, mai înzestrat în materie de diplomaţie, dar avea în schimb un suflet atât de meschin, era atât de ambiţios, deşi făcea pe cucernicul, încât nu era altceva decât sluga iezuiţilor. Villèle, excela în arta de a conduce o Cameră. Izbutise – prin toate şiretlicurile electorale – să obţină majoritatea şi şi-o păstra cu ghearele şi cu dinţii. Trăgea cu urechea la tot ce se vorbea pe seama lui şi prefera să înlocuiască un ministru, destoinic şi capabil, cu o nulitate care să nu-i creeze probleme. Nu-l ţin de rău pentru felul cum proceda, pentru că astfel procedează mai toţi oamenii de teapa lui. Şi, cum ţinea morţiş să-şi păstreze funcţia, se văzu obligat să se lase legat de mâini şi de picioare de către Congregaţie. Doi dintre colegii săi – domnii de Montmorency şi de Clermont-Tonnerre – erau

agenţii direcţi ai Congregaţiei.

M-aţi auzit mereu vorbind de Congregaţie şi desigur că vă veţi fi întrebând ce era această Congregaţie? V-aş putea răspunde simplu: geniul rău al Restauraţiei. Dar numai atâta nu v-ar satisface. Noi, care am văzut-o acţionând, sigur că nu ne îndoim de existenţa ei şi totuşi, nici acum, în clipa în care vă vorbesc despre ea nu ştiu cine erau şefii acestei asociaţii care conducea destinele ţării. Unii.au vorbit de un oarecare iezuit Ronsin. Sigur că toţi cei din ’ Congregaţie erau recrutaţi dintre iezuiţii cu roba scurtă, adică dintre curteni. Mai întâi era Monsieur, pe urmă Jules de Polignac, Mathieu de Montmorency, marchizul de Tonnerre, ducele de Rivière, baronul de Damas; toţi erau corifeii Congregaţiei. Dacă nu-i pot divulga pe şefii acestei asociaţii, cel puţin pot vorbi despre planurile ei şi anume despre restabilirea celor trei ordine în stat: mai întâi clerul, care urma să capete îndărăt toate proprietăţile ce-i fuseseră luate şi care nu trebuia să ţină decât de Papă şi să ocupe primul loc în Stat; pe urmă venea nobilimea, recunoscută ca clasă, şi care urma să-şi recapete vechile privilegii. În Camera Pairilor nu puteau fi aleşi decât nobili. Camera deputaţilor avea doar dreptul să bată monedă şi să participe la alegeri, în care majoritatea covârşitoare trebuia să revină primelor două clase. Iată cum înţelegeau congregaţioniştii Constituţia. Regele era, conform expresiei lor, „slujitorul fidel al tronului şi al altarului”, frază banală cu care ne-au împuiat urechile timp de zece ani. Congregaţia i-a impus deci lui Villèle o serie de legi, ca de pildă: legea privind sacrilegiul, legea reînfiinţării mănăstirilor, legea dreptului primului născut, îndemnizaţiile ce urmau să fie date foştilor emigranţi. Dându-şi seama de consecinţe, bietul Villèle tot încerca să le amâne. În primii ani ai ministeriatului său, a invocat conspiraţiile care se ţineau lanţ. Dar ele au fost demascate şi pedepsite cu maximă asprime. Eşafodul, pentru crime politice, a fost înălţat în multe oraşe ale Franţei nu numai la Paris, fapt care a creat o animozitate de nedescris împotriva guvernului. Oamenii au început să iasă în pilcuri, la ţară, strigând pe uliţe, cât îi ţinea gura: „Trăiască Napoleon!” Camera deputaţilor a rămas impasibilă; în schimb, Camea Pairilor a fost indignată. Domnul de Villèle se socotea fericit, crezând că aruncând acest os

Congregaţiei, îl va lăsa pe el în pace; dar şi-a făcut iluzii. Congregaţia nu l-a slăbit o clipă, ba mai mult, s-a apucat să pregătească războiul cu Spania.

Capitolul VII

Moartea ducelui de Richelieu. Perseverenţa ataşamentului reginei Suediei. Disperarea ei. Moartea lordului Londonderry. Domnul de Chateaubriand, ambasador la Londra. Vicontele de Montmorency. Congresul de la Viena. Ducele Mathieu de Montmorency. Viaţa şi moartea sa.

Franţa suferi într-adevăr o grea pierdere; moartea ducelui de Richelieu lipsi ţara de un om abil, virtuos, onorat, în jurul căruia toţi oamenii de talent şi cu conştiinţă se strângeau de la sine, şi care – mai înainte ca situaţia să fie disperată – mai mult ca sigur că ar fi fost din nou readus la putere. Numai că Cel-de-Sus hotărâse altfel lucrurile. În timpul ultimelor luni ale ministeriatului său şi mai ales după retragerea sa, domnul de Richelieu venea des pe la mine. De cele mai multe ori, îl aducea cu sine şi pe domnul Pasquier; din acea epocă datează prietenia mea strânsă cu acesta din urmă.

Amândoi regretau puterea pe care-o avuseseră, convinşi că aduseseră servicii esenţiale ţării. Amândoi blamau – evident, cu oarecare măsură – căile periculoase pe care vedeau că se angajează noul guvern. Deşi necăjit de a se.fi văzut înlăturat, domnul Pasquier nu nutrea în străfundul sufletului său, niciun fel de amărăciune.

Cu totul altfel stăteau însă lucrurile cu ducele de Richelieu, care se simţea rănit până în adâncul inimii. Se socotea nedreptăţit şi profund jignit de ingratitudinea familiei regale faţă de devotamentul pe care li-l arătase şi – deşi dezmeticit din ameţeala acelui cult, amintirile îl făceau să fie şi mai susceptibil la felul cum se purtaseră suveranii cu el. În calitate de prim gentilom al camerei regelui, era adeseori obligat să ia masa la castel unde era întotdeauna foarte rece primit. Ducesa de Angoulême tocmai îşi cumpărase o nouă proprietate – Villeneuve-l'Etang. Era foarte mândră de noua ei achiziţie unde trimitea adesea slugile să-i aducă frişcă proaspătă. Acestea puneau castronul lângă prinţesă care

trata pe unele persoane, ceea ce constituia, evident, o mare favoare. Într-o zi, ea oferi la masă, câte o lingură de frişcă vecinilor din dreapta şi din stingă ducelui de Richelieu, sărind peste acesta într-un mod atât de vădit, încât felul ei de a proceda era de-a dreptul jignitor. Mai mult decât atât, nu ştiu căruia îi veni, nu peste mult ideea, să-l învinuiască pe acest om – care era cinstea întruchipată – de ceea ce în termeni juridici se numeşte hoţie. Învinuirea, profund nedreaptă, îl răscoli atât de tare pe duce încât, pentru a se calma, simţi nevoia să plece să-şi vadă soţia, la el acasă, în Courteilles, unde stătu cât mai mult cu putinţă. Numai că pasiunea reginei Suediei nu se potolise; îl urmări, ca de obicei, şi se stabili la un mic han, la doi paşi de castel, de unde îl putea supraveghea nestingherită. Această pândă, în starea de nervi în care se afla ducele, i se păru acestuia atât de greu de suportat, încât se hotărî să se înapoieze la Paris. În ajun, trecuse călare printr-un vad destul de adânc, neglijând să-şi schimbe hainele ude. Când s-a urcat în trăsură, ca să plece la Paris, arăta rău şi avea febră. Doamna de Richelieu vru să cheme doctorul, dar el îi făgădui că de îndată ce va ajunge în capitală, îl va chema pe al său, dacă între timp va continua să nu se simtă bine. Pe drum, febra crescu. Un aghiotant polonez, care-l însoţea întotdeauna, se nelinişti. La Dreux, regina Suediei care-l urmărea îndeaproape şi care, la popasurile de poştă unde se schimbau caii, făcea în aşa fel încât să-l poată zări pe duce, se sperie de felul în care arăta. Îl chemă deci pe aghiotant şi-i spuse:

— Domnule, trebuie să-ţi asumi răspunderea şi să-i iei imediat sânge!

Ea îi repetă acest lucru la Pont-Chartrain şi la Versailles, vorbindu-i despre starea de mare slăbiciune în care se afla ducele ce neglijase să mai tragă storul trăsurii în partea în care se afla ea. Din nefericire, aghiotantul nu cuteză să facă acest lucru. Între Versailles şi Paris, febra îi scăzu brusc, aşa că ajungând la Paris, ducele de Richelieu nu se mai simţi chiar atât de rău. Sora sa, doamna de Montcalm, veni imediat să-l vadă şi nu-l mai părăsi. Ducele intră în odaia sa, ceru de mâncare, dar mâncă extrem de puţin. Ai săi se hotărâră să-l cheme pe doctorul Bourdois. Din păcate, Bourdois era bolnav. Atunci îl chemară pe Lerminier, doctor

bun, dar care nu cunoştea firea ducelui. Bourdois îl avertizase că avea de-a face cu un om extrem de nervos şi de sensibil la cele mai mici neajunsuri.

— Uneori credeam că are cine ştie ce boală gravă, îi spusese el, şi peste două ore constatam că nu mai avea nimic!

Înarmat cu aceste funeste instrucţiuni, Lerminier sosi deci la ducele de Richelieu. Îl găsi culcat, pe jumătate aţipit şi foarte iritat de a vedea mutra unui doctor nou. Acesta propuse diverse leacuri pe care ducele le respinse. Toată consultaţia se reduse la recomandarea câtorva căni cu ceai de flori de portocal pentru a-i potoli setea, rămânând să vadă cum va mai evolua boala până a doua zi. Lerminier se duse apoi la Bourdois ca să-i spună despre starea de iritare a ducelui, singurul simptom care-l neliniştea. Bourdois îl asigură că întotdeauna era aşa când avea febră. La ora şase, abatele Nicole, înainte de a se duce la biserică, se abătu pe la ducele de Richelieu. Valetul îi spuse că stăpânul său se odihnea, după o noapte foarte agitată. Abatele se apropie să-l privească şi fu atât de uimit de schimbarea ducelui, încât trimise imediat după câţiva doctori. Ducele nu se mai trezi din acel somn de moarte. Înainte de amiază, îşi dădu sufletul. Această moarte neaşteptată – cu atât mai mult cu cât nimeni nu-l ştia bolnav – impresionă pe toată lumea. Prietenii săi sinceri îl plânseră amarnic şi toţi oamenii cu bun-simţ îl regretară nu atât atunci, cât mai târziu. Acesta a fost şi momentul în care Talleyrand a spus, pentru prima oară, acele vorbe de care a făcut mai apoi atâta caz mai târziu:

— Într-adevăr, a fost cineva!

Ducele de Angoulême a fost singurul din familia regală care şi-a arătat mâhnirea spunându-i fratelui meu:

— Îl regret enorm! Nu ne iubea, dar iubea Franţa. Viaţa lui a fost un izvor de apă vie, moartea lui e o pierdere imensă!

Regele, Monsieur şi Madame s-au simţit mai curând uşuraţi că n-aveau să mai vadă un om, alături de care nu se simţeau niciodată la largul lor. Curtenii urmară exemplul stăpânilor şi nu simulară o durere pe care n-o simţeau, căci ducele de Richelieu nici nu-i iubise, nici nu-i stimase.

Deznădejdea reginei Suediei a fost tot atât de mare pe cât îi fusese şi pasiunea. Închirie o capelă la Assomption şi,

trupul ducelui fiind depus în această biserică înainte de a putea fi dus la Sorbona, stătu zi şi noapte lângă el, înmărmurită de durere, ducându-şi astfel până la capăt nebunia care pusese stăpânire pe ea.

Doamna Récamier încercase în zadar să-i insufle puţină demnitate, dar îşi bătuse gura degeaba. Când trăia, bietul duce ajunsese la exasperare. A încercat chiar, la un moment dat, să dea de înţeles celor de la Stockholm că reginei i-ar sta mult mai bine la ea acasă decât la Paris. Soţul ei o zorea mereu să se întoarcă; dar ea îi tot trimitea diverse certificate medicale şi n-a consimţit să-şi ocupe locul, pe tron, alături de soţul ei, decât după moartea ducelui. Cred că e singurul exemplu de dragoste feminină atât de perseverentă, care n-a primit nici cea mai mică încurajare, şi care a fost privită cu atâta silă, dispreţ şi mânie, cum n-a mai fost privită o alta.

La scurtă vreme după ce s-a prăpădit domnul de Richelieu, lordul Castlereagh, devenit marchiz de Londonderry, îşi puse capăt vieţii. De câteva zile se comporta cam ciudat. Într-o dimineaţă, se dădu jos, la ora obişnuită, din patul conjugal, intră în cabinetul său, îşi făcu toaleta pe jumătate, apoi se întoarse în odaia soţiei sale căutând nişte pastile pe care le lua zilnic; le înghiţi, se reîntoarse în cabinet şi-şi tăie cu briceagul, artera jugulară, dar cu atâta precizie incit deşi rana era foarte mică el căzu grămadă, murind aproape imediat. Soţia lui, auzind căzătura, se năpusti spre el, dar orice ajutor se dovedi a fi de prisos. Unii au presupus că s-ar fi sinucis din vreo cauză politică; dar s-a constatat că nu existase niciuna. Lordul avea o fire rece şi calmă, care nu se emoţiona pentru orice fleac. Aşa că moartea sa a fost atribuită unui acces de nebunie, boală ereditară în familia lui. Sigur că pentru cei care au fost la curent cu cele două nenorociri, moartea ducelui de Richelieu ar fi fost mai îndreptăţită să survină în urma unor depresiuni morale, decât moartea lordului Londonderry.

Domnul de Chateaubriand a fost încântat să fie numit ambasador la Londra, unde l-a înlocuit pe Decazes. Imaginaţia lui, mult prea fecundă, îl făcea să-şi vadă pompa diplomatică pe care avea s-o desfăşoare într-un oraş în care dusese cândva o existenţă obscură de emigrant. Dar această strălucire la care râvnea, i-a fost mult diminuată de faptul că

gloria sa personală nu aruncase încă nişte raze chiar atât de lungi încât să depăşească hotarele Franţei. Şi asta din pricină că meritul domnului de Chateaubriand se datora mai mult îndemânării de a potrivi, în mod aproape artistic, Cuvintele, ceea ce dădea stilului său un colorit plin de strălucire, la care străinii erau mult mai puţin sensibili decât conaţionalii săi. Oricare ar fi fost motivul, domnul de Chateaubriand nu era apreciat dincolo de hotarele Franţei, fapt care l-a împiedicat întotdeauna să stea prea mult în altă ţară. Aşa că foarte curând s-a simţit la fel de dezgustat de Londra ca şi de Berlin şi a cerut să fie trimis la Congresul de la Verona. După ce Chateaubriand plecă la Verona, Villèle, numit ministru ad interim, la externe, începu o corespondenţă asiduă cu Chateaubriand. Cât despre Mathieu de Montmorency, de altfel prieten bun cu Chateaubriand, plecă la Viena unde era aşteptat cu nerăbdare. Nici nu apucă bine să coboare din trăsură, că şi porni mai departe pe jos. Domnul de Metternich, cat e şi sosise la ambasadă, se impacientă. I se spuse că probabil se încrucişase pe drum cu el. Văzând că nu mai vine, Metternich se duse acasă. Îl căutară şase ceasuri încheiate prin oraş. Când toţi începură a se nelinişti, sosi şi fiul rătăcitor, încărcat de scrisori şi de mici daruri de către călugăriţele din Paris, către o comunitate din Viena, prima lui grijă fusese să ducă pachetele la adresa indicată, unde stătuse şase ceasuri încheiate. Să fi întâlnit acolo pe careva din adepţii partidului preoţilor? Tot ce se poate, numai că eu nu ştiu şi nu aştern pe hârtie decât lucruri de care sunt absolut sigură. Acel debut l-a făcut să scadă mult în ochii lumii diplomatice care se pregătea să plece la Congresul de la Verona, şi nimic n-a fost mai demn de milă decât atitudinea noastră politică la acel Congres. Am trimis acolo o liotă de delegaţi; domnii de Blacas, de Caraman, de La Ferronnays s-au alăturat ministrului lor, pe lângă care erau acreditaţi, târând după ei o suită de secretari şi de ataşaţi. Existau mai mulţi francezi la Verona decât reprezentanţii tuturor celorlalte naţiuni laolaltă, şi totuşi Franţa n-a jucat primul rol, din moment ce între delegaţii ei n-a existat nici unitate şi nici francheţe.

Monsieur şi ministrul afacerilor externe voiau război cu Spania. Regele şi preşedintele Consiliului făceau tot ce

puteau ca să-l evite. Ambasadorii s-au împărţit şi ei în două tabere. Villèle, convins de făgăduielile lui Chateaubriand, care se legă să-l susţină, îl autoriză să plece la Verona. Sosi, hotărât să se pronunţe împotriva războiului cu Spania, iar depeşele sale îi confirmară lui Villèle că avea în el un aliat de nădejde. Vicontele de Montmorency, reveni la Paris unde îl aştepta titlul de duce. Mi-e greu să înţeleg bucuria puerilă pe care această favoare o pricinui şi lui şi soţiei sale, numai că din păcate n-a fost de lungă durată, căci ducele Mathieu de Montmorency declară că el era pentru războiul cu Spania. Villèle se supără, iar proaspătul duce, deşi cu mult regret. Îşi dădu demisia. Chateaubriand, o dată ajuns la Verona, luă locul prietenului său şi se arătă cel mai înflăcărat partizan al războiului cu Spania. Drăgălăşeniile de care făcuse risipă ţarul Alexandru când Chateaubriand rămăsese singur la Verona, după plecarea colegilor lui, să-i fi schimbat oare părerile sau îşi ascunsese cu grijă adevăratele sale opinii? Puteai să-l bănuieşti, în aceeaşi măsură, şi de instabilitate şi de disimulare. Dar faptele erau fapte. Mathieu fusese de acord să fie schimbat cu Chateaubriand câtă vreme ştia că era de cu totul altă părere decât a sa; dar când văzu că-i luase locul, susţinând aceleaşi păreri ca şi ale lui, fu – pur şi simplu – indignat şi-şi manifestă amărăciunea. Am asistat la o scenă destul de violenta în care nu şi-a cruţat deloc prietenul. Doamna Récamier s-a văzut obligată să dea dovadă de toată dibăcia şi blândeţea ei pentru a evita scandalul unei rupturi publice, între cei doi bărbaţi care-i erau la fel de buni prieteni.

Viaţa lui Mathieu n-a fost ca cea a tuturor semenilor săi. Tatăl său, vicontele de Laval, fiul cel mic al mareşalului de Laval, se însurase cu domnişoara de Boullongne, moştenitoarea unei averi imense. Era o fată extrem de frumoasă, spirituală, picantă, care fu îndrăgită chiar de la început de cumnata ei, ducesa de Luynes, sora bărbatului ei. Vicontesa de Laval dorea cu ardoare un loc la Curte. Doamna de Luynes se făcu luntre şi punte să-i îndeplinească această dorinţă, cumnatei sale. Totul era ca şi aranjat, când iată că familia regală se arătă împotriva acestei dorinţe a fostei domnişoare de Boullongne, care fu respinsă cu brutalitate. Familia de Montmorency se simţi cumplit de jignită din

pricina acestui afront care de fapt fusese adus nu fostei domnişoare de Boullongne, ci doamnei de Laval. Ducesa de Luynes îşi manifestă şi ea nemulţumirea. Mi se pare chiar că şi-a dat demisia şi ma mai vrut să fie doamnă de onoare la Palat. Ducele şi ducesa de Luynes nu aveau decât o singură fată, sortită să fie cea mai bogată moştenitoare a Franţei. Slăbiciunea ducesei faţă de numele pe care-l purta, o făcu să-şi mărite fata cu unul dintre nepoţii săi, şi prietenia pe care o nutrea faţă de vicontesa de Laval o determină să se oprească asupra unicului fiu al acesteia, în loc să aleagă unul din cei patru băieţi ai fratelui ei mai mare. Căsătoria foarte tinerei Hortense de Luynes fu deci aranjată între cele două mame care erau cum nu se poate mai fericite. Dar iată că se ivi un obstacol la care nu se aştepta nimeni. Guy de Laval, fiul cel mai mare al ducelui – fratele mai mare al ducesei de Luynes – roşcovan, urât şi astmatic, se însurase cu domnişoara de Argenson, o fată încântătoare, mai tânără cu douăzeci de ani ca el, care făcea un contrast izbitor cu soţul ei, pe care numai avantajele rangului şi ale averii o determinaseră să-l ia de bărbat. Tânărul Mathieu fu izbit de nepotriveala dintre cei doi soţi şi se îndrăgosti nebuneşte de încântătoarea lui verişoară. Crescut în ostilitatea faţă de Curte, ca urmare a nemulţumirii părinţilor săi, dat în grija abatelui de Sieyès pentru a-i modela inima şi spiritul, pică în mijlocul familiei d'Argenson care nu făcu decât să-i sporească zelul revoluţionar şi să-i dezvolte incredulitatea sădită în inimă de preceptorul său. Totuşi, inima lui cinstită îl făcu să dea înapoi din faţa ideii de a se însura cu Hortense de Luynes, atâta vreme cât o adora pe marchiza de Laval. Aceasta, mai experimentată, ceva mai mare ca el şi poate şi mai puţin îndrăgostită, îşi dădu imediat seama că ruptura unei asemenea căsătorii i-ar fi fost imputată ca o crimă, de către întreaga familie, aşa că-l determină pe Mathieu să se însoare. Acesta o conduse la altar pe domnişoara ele Luynes, încă o copilă, care fu dusă apoi la mănăstire. Mathieu uită repede de ea, alături de marchiză. Iată însă că veni şi vremea că Mathieu să-şi ia nevasta în stăpânire. Marchiza trebui să recurgă din nou la influenţa pe care-o exercita asupra lui, aşa încât căsătoria dintre cei doi tineri, fu consumată. Între timp, Guy de Laval muri fără să aibă copii,

lăsând o văduvă a cărei posesiune avea să constituie fericirea tânărului soţ. Dar cum era un om cinstit şi avea remuşcări faţă de foarte tânăra sa soţie, cu care de altfel se purta excelent deşi n-o iubea, se vârî, ca un bezmetic, în toate răzmeriţele. Părinţii săi nu-l opriră, iar iubita sa chiar îl îndemna să se vâre în tot ce era mai periculos. Prietenă intimă cu doamnele de Staël. De Broglie, de Beaumont, marchiza de Laval le împărtăşea opiniile pe care, la rându-i, i le împărtăşea lui Mathieu. Acesta îşi atrase repede asupra-i mânia Curţii şi a. Partidului antirevoluţionar. După prima Federaţie, înflăcărarea, sau poate numai moda, le făcu pe foarte multe dintre cele mai elegante femei să împingă roabele, în Champ-de-Mars, pentru a ajuta „cu mâna lor”, la pregătirea serbării naţionale a Federaţiei. Marchiza de Laval se duse şi ea acolo, într-o frumoasă trăsură aurită, urmată de trei lachei purtând livreaua familiei de Montmorency, pentru a-şi manifesta astfel dorinţa ei de egalitate şi a demonstra cât de mult râvnea să facă şi ea parte din productiva clasă muncitore. Dar un ropot de ploaie o udă până la piele şi-i făcu praf pantofi orii subţiri de atlas. Răci, făcu o pneumonie, apoi o tuberculoză galopantă şi după ce zăcu câteva săptămâni, muri în braţele lui Mathieu. Speriată de urmările pe care le-ar putea avea revoluţia, şi presimţindu-şi sfârşitul, îşi imploră verişorul să nu se mai vâre în nimic şi să-şi vadă de treburile sale. Această pierdere, care-l aruncă pe Mathieu în cea mai cruntă deznădejde, îl făcu o vreme să nu se mai ocupe de nimic. Se pare că din acest moment a început legătura lui, atât de intimă, cu doamna de Staël, pe care niciun eveniment n-a putut-o nici rupe, nici răci. Lumea a crezut că tandra consolatoare izbutise să-l facă s-o uite pe marchiză. Eu sunt convinsă de contrariul şi anume că această prietenie, născută din lacrimi, a păstrat intactă amintirea dispărutei. În vreme ce mâhnirea îl copleşise pe îndureratul Mathieu, revoluţia mergea. Înainte. Nu mai ştiu dacă, la scurtă vreme după moartea doamnei de Laval sau puţin mai târziu, l-am întâlnit pe Mathieu în Elveţia. O lăsase pe soţia lui, în Franţa, lângă mama sa, fiindcă era însărcinată. Nu după multă vreme, nevastă-sa îi născu o fată, care s-a măritat mai târziu cu Sosthène de La Rochefoucauld. Cu timpul, durerea lui Mathieu se mai ostoi, şi doamna de

Staël izbuti să-l atragă lângă ea, la Coppet. Dorinţa de a-şi revedea patria şi de a-şi îndeplini îndatoririle de soţ şi de părinte, fură atât de puternice, încât se înapoie acasă. Dar cum doamna Mathieu suferise crâncen din pricina indiferenţei lui, acum îi plăti şi ea cu aceeaşi monedă, purtându-se cu el urât şi rece. În timpul cât zăcuse în închisoare – pe vremea Teroarei – Hortense se împrietenise cu o bigotă, care se străduia s-o iniţieze în practicile religioase şi s-o rupă ele familie. Şi aproape că reuşise. Fetiţa ocupa un loc mult prea mic în viaţa ei, părinţii n-o mai interesau, şi de soţul ei aproape că şi uitase. Dându-şi seama că de fapt el era singurul vinovat de schimbarea soţiei sale, Mathieu de Montmorency, dădu dovadă de o răbdare fără margini, încercând – cu duhul blândeţii şi cu multă înţelegere şi gingăşie – să-şi apropie soţia. Aceasta îşi dusese fetiţa la o mănăstire, pentru a o îndepărta de tatăl ei, iar acestuia îi mărturisi că, în timpul Teroarei, făcuse un legământ cum că nu se va mai apropia nici de el, nici de alt bărbat, dacă fetiţa ei, părinţii şi ea vor scăpa cu viaţă. Mathieu acceptă să trăiască alături de ea, ca frate şi soră. Se dedică operelor de binefacere şi duse o viaţă de adevărat ascet. L-am văzut trăind astfel, timp de douăzeci de ani, dispreţuit de soţia sa în asemenea măsură, încât dacă se întâmpla ca ea să nu mănânce într-o zi acasă, nu numai că nu-i spunea, dar poruncea slugilor să nu pregătească nimic de mâncare, încât bietul duce se aşeza degeaba la masă. El n-avea avere personală şi, deşi după moartea părinţilor săi ducesa devenise imens de bogată, nu-i dădea soţului ei nici măcar un sfanţ. L-am văzut călătorind pe imperiala diligenţelor, pentru că nu putea plăti un loc înăuntru. La toate aceste meschinării, soţia lui adăuga şi un potop de vorbe jignitoare, aşa că bietul duce dădu dovadă de o răbdare îngerească suportând, în tăcere, o asemenea purtare. Era un bărbat încântător, cu o înfăţişare nobilă, un om spiritual şi extrem de plăcut. Doamna ducesă de Angoulême îl trata cu multă distincţie. În 1814, murind domnul de Damas, cavalerul ei de onoare, Mathieu îi luă locul. Favoarea de care se bucura la Curte, o făcu pe Hortense să-i dea mai multă atenţie soţului ei. Nu mai refuză să ia masa împreună cu el, ba uneori chiar îi împrumuta şi trăsura.

Ducele Adrien de Laval, singurul dintre cei patru fraţi din ramura vârstnică ce izbutise să aibă un urmaş, îl pierdu, când băiatul împlini nouăsprezece ani, aşa că familia de Montmorency-Laval se trezi fără niciun moştenitor. Vârsta ducesei de Laval nu-i mai îngăduia să aibă copii; atunci consiliul de familie făcu apel la Mathieu şi la soţia lui. Am citit corespondenţa dintre cei doi soţi, în legătură cu acest lucru şi am fost silită să recunosc că scrisorile lui Mathieu erau atât de tandre, de gingaşe, de curtenitoare şi de caste, încât – deşi convinsă că ele nu-mi vor inspira decât dezgust sau ironie – le-am citit, dimpotrivă, cu cel mai mare interes. Ele o convinseră pe doamna Mathieu. Soţii expediară un curier la Roma pentru a fi dezlegaţi de jurământul pe care-l făcuseră, iar înapoierea sa fu aşteptată cu o nerăbdare ce păru puţin cam exagerată. Sosind răspunsul, doamna Mathieu fu cuprinsă de o pasiune fără margini faţă de soţul ei. În afară de el, nu mai exista nimeni şi nimic pentru ea. Totul părea un adevărat roman de dragoste, şi această eroină de patruzeci şi cinci de ani, urâtă, prost croită şi pe deasupra şi vulgară, făcu de-a dreptul ridicolă acea lună de miere pe care Mathieu o suportă cu resemnarea lui obişnuită. S-a spus că setea de dragoste a doamnei Mathieu ar fi scurtat viaţa soţului ei. Orice s-ar fi întâmplat, ea a fost, vreme de câteva luni, pe deplin fericită atât de dragostea, de situaţia soţului ei, care fusese numit ministru de externe, cât şi de titlul de ducesă. Mâhnirea de a părăsi palatul ministerului de externe şi saloanele sale somptuoase, a fost compensată, în scurtă vreme, de numirea lui Mathieu în postul de preceptor al domnului duce de Bordeaux, ceea ce le îngăduia celor doi soţi să se mute la Tuileries. În vremea asta, sănătatea lui Mathieu se şubrezea din ce în ce. Avea deseori dureri de inimă pe care, cu proverbiala lui răbdare, le îndura fără să crâcnească. La un moment dat, începu a se simţi mai bine, când, în Vinerea Mare a anului 1826, nefiind îndeajuns de restabilit pentru a asista la slujbă, se duse totuşi, împreună cu soţia şi cu fiica sa, la biserica Saint-Thomas d’Aquin. Îngenunche, sprijinindu-se de un scaun. Cum ruga lui se prelungea peste măsură, doamna de La Rochefoucauld îl rugă să nu stea prea multă vreme în genunchi. El nu răspunse. Doamna de La Rochefoucauld mai aşteptă puţin,

apoi repetă rugămintea de a se ridica de jos; văzându-l că tace, se apropie de el să-l ajute să se ridice, dar bietul duce murise. L-au dus în sacristie, dar orice ajutor s-a dovedit zadarnic. Boala de inimă care-l chinuise în ultima vreme, îi venise de hac. Cineva i-a făcut o gravură care semăna în mod izbitor cu portretul lui Crist, pictat de Murillo. Mi-l aduc aminte cum arăta în 1810, în capela din Saint-Bruno: părea pur şi simplu, o viziune poetică, mai ales că, cufundat în rugăciune, pe chipul lui poposise o rază de soare care-l învăluia ca o aureolă. Am ţinut foarte mult la Mathieu şi am plâns mult după el.

Deznădejdea soţiei sale a fost fără margini. În acel suflet atât de uscat nu mai era loc decât pentru dragoste. De altfel, ducesa era o persoană cam ciudată. Nu era lipsită de spirit, se pricepea să istorisească un lucru, destul de nostim, şi se pricepea grozav să-şi chivernisească veniturile. Cum iubea la nebunie banii, presupuse că şi Celui-de-Sus îi plăceau, şi făgădui să dea bisericii cincizeci de mii de franci dacă soţul ei se făcea bine; cum acesta se prăpădi, ea nu mai dădu Domnului nicio pară chioară. Pretindea că s-ar fi născut cu o înclinare către risipă, cusur pe care se străduia din răsputeri să-l remedieze. A supravieţuit şi fiicei sale, aşa cum a supravieţuit şi soţului ei, ocupată să conducă cele câteva institute religioase pe care le fondase.

Monsieur îl regretă enorm pe Mathieu; Madame, în schimb, fusese foarte supărată pe el. Ea nu-i putuse ierta faptul că preferase să fie ministru de externe în loc să rămână cavalerul ei de onoare. Iată încă o dovadă, în legătură cu cele spuse la moartea ducelui de Riehelieu, privind „recunoştinţa” prinţilor.

Capitolul VIII

Ducele de Rovigo şi prinţul de Talleyrand. Pavilionul din Saint-Ouen. Amănunte privitoare la inaugurarea lui. Ducele de Doudeauville înlocuit cu marchizul de Lauriston, în funcţia de ministru al Casei regale. Lauriston este numit mareşal al Franţei.

Cred că am mai vorbit despre relaţiile pe care le avusese doamna de Cayla, în timpul Imperiului, cu ducele de Rovigo, şi care fuseseră date la iveală de asemănarea extraordinară a fiului ei cu ducele. După ce doamna de Cayla devenise favorita regelui Ludovic al XVIII-lea, ducele de Rovigo începu s-o asalteze cu cererile. Voia să fie reabilitat la Curte, să i se redea gradul pe care-l avusese în armată, şi o slujbă cât mai mare cu putinţă, ameninţând-o că, dacă nu va obţine tot ce dorea, va publica o corespondenţă care nu numai că era mult prea tandră, ci şi foarte interesantă pentru ministrul poliţiei, corespondenţă ce dovedea că ea nu aşteptase Restauraţia, pentru a juca un rol din cale-afară de ruşinos şi pentru care fusese plătită. Doamna de Cayla stătu şi se gândi cum să iasă din asemenea încurcătură. Nu dorea pentru nimic în lume să-l ajute pe Rovigo, a cărui prezenţă îi devenise insuportabilă, dar pe care nu voia să şi-l facă duşman. Cum el o ţinea întruna că comportarea sa în afacerea morţii ducelui de Enghien, fusese mai mult decât exemplară, şi că prin urmare era nevinovat, îi ceru fostei sale iubite să-l disculpe în ochii regelui, Ea îi răspunse – din partea regelui – că dacă domnul de Rovigo izbutea să convingă publicul de nevinovăţia sa, el îl reabilita cu dragă inimă. Drept urmare, domnul de Rovigo se puse pe treabă şi făcu o relatare aşa-zisă justificativă, în care se învinuia în modul cel mai josnic, atât pe el, cât mai ales pe domnul de Talleyrand şi, înclin să cred, că pe bună dreptate.

Doamna de Cayla exultă de fericire după ce citi acel memoriu. Totuşi, se dovedi destul de abilă pentru a face unele observaţii critice. Îl obligă pe ducele de Rovigo să mai îndulcească unele fraze, să renunţe la unele mărturisiri, apoi îl încurajă să publice memoriul, fără să insiste, ca nu cumva s-o acuze mai târziu că ea îl împinsese să facă acest lucru. Efectul a fost evident, cel prevăzut. Memoriul declanşă proteste vehemente împotriva ducelui de Rovigo.

Tot partidul lui Talleyrand îi sări în cap. Prinţul se învălui în demnitatea sa şi, făcând pe ofensatul, declară că el nu va mai apărea la Tuileries până ce numele său nu va fi spălat de toate calomniile. Nimeni nu-l susţinu pe Rovigo. Regele îi interzise să mai apară la Curte. Monsieur şi fiul său declarară că-l vor da afară pe uşă dacă va cuteza să pună piciorul în

casa lor. Doamna de Cayla, deşi se prefăcu a fi dezolată de rezultatul memoriului la care se străduiseră împreună, se crezu obligată să-l roage să nu mai vină, totuşi, în văzul lumii, la ea. Îi făgădui să facă tot ce va putea pentru a-l ajuta, îl convinse să aştepte să treacă furtuna, şi astfel scăpă de el. Fie că se temea să nu-şi atragă prea multă ură asupra sa, fie că nu găsi mijlocul de a-i veni de hac şi lui Talleyrand, îşi ţinu gura şi-l lăsă în pace. Regele li trimise vorbă acestuia din urmă, „că putea să vină la Tuileries fără teama vreunei întâlniri neplăcute”. Prinţul îşi făcu deci apariţia duminică, la slujbă, în plin triumf. Funcţia lui, de mare cancelar, îl plasa imediat după rege. Aşa că stătu în picioare, în spatele fotoliului regal, cu mâna sprijinită de spătar, afară de momentele în care trebuia să îngenuncheze – cu destulă uşurinţă – în ciuda faptului că era şchiop. Ţinuta lui în timpul slujbei era greu de imitat. Chipul îi era impasibil şi nimeni nu l-ar fi putut acuza nici de ipocrizie, nici de neatenţie.

Un om mai puţin abil ca Talleyrand, ar fi fost pur şi simplu copleşit de învinuirile ducelui de Rovigo, cu atât mai mult cu cât unele dintre persoanele aflate încă în viaţă ştiau că totul era adevărat şi că ducele nu exagerase cu nimic. Dar el îşi dădu seama imediat că lovitura venea din partea unui om care nu-l putea dărâma, aşa că făcu pe persecutatul şi pe jignitul, ţinându-şi nasul atât de sus, încât cel care-şi frânse gâtul nu fu el, ci complicele său, ducele de Rovigo. Au existat prea puţine împrejurări în care Talleyrand să nu fi analizat cu precizie, atât situaţia sa cât şi a adversarului său şi să nu fi dat dovadă de o abilitate cu totul deosebită. Succesul – în afacerea Rovigo – a fost atât de deplin în ce-l privea, încât Talleyrand a ieşit curat ca un cristal în ochi contemporanilor săi; Istoriei însă, îi va reveni sarcina de a arăta exact tristul rol pe care l-a jucat în tragedia gropilor de la Vincennes.

Căsuţa, aparţinând contesei Vincent Potocka, unde regele dăduse, în 1814, declaraţia zisă de la Saint-Ouen, fu vândută la moartea contesei. Nu peste mult, am văzut ridicându-se pe ruinele sale un elegant pavilion. Cei mai buni artişti au fost chemaţi să-l decoreze. Plantele cele mai rare îi împodobeau grădinile şi serele. Peste tot, se desfăşura un lux regal, aşa încât cumpărătorul nu putea să rămână multă vreme necunoscut, în ciuda secretului care aţâţa curiozitatea

tuturor. Invitaţiile, adresate celor mai distinse persoane de la Curte, ne dezvăluiră faptul că pavilionul aparţinea doamnei de Cayla care-şi inaugura casa printr-o serbare la care eram poftiţi cu toţii. Câteva persoane, mai scrupuloase, refuzară să se ducă. Eu o cunoşteam pe doamna de Cayla de foarte multă vreme; cu toate că relaţiile dintre noi se răciseră, eram curioasă să văd şi pavilionul şi serbarea. Şi unul şi celălalt, au meritat deranjul. Nu ni se exagerase cu nimic splendoarea casei. Era nemaipomenit de comodă şi construită de cineva care nu se uitase la bani. Fiecare amănunt era prea exact acolo unde trebuia. Începând cu chiuvetele din bucătărie, făcute din marmoră lustruită şi până la scara ce ducea la pod şi care avea balustradă din lemn de acaju, nimic nu fusese neglijat. Îţi puteai da lesne seama că nici artiştii, nici lucrătorii, nu. Ţinuseră seama de bani. Cei mai talentaţi pictori fuseseră chemaţi să decoreze pereţii; dar acest lux nu sărea în ochi, ci dimpotrivă era de o mare simplitate. În bibliotecă, trona un portret uriaş al lui Ludovic al XVIII-lea, care-l înfăţişa, aşezat pe scaun şi semnând declaraţia din Saint-Ouen. Ceea ce părea curios era faptul că sub acel tablou fuseseră aşezate alte două, mai mici, înfăţişându-i pe nunţiul papal – monseniorul Macchi – şi pe domnul Liotard; probabil că cei doi fuseseră aşezaţi acolo pentru a preamări virtuţile creştineşti ale stăpânei casei. Acel Liotard fusese învăţătorul rigid al tinerimii evlavioase de pe vremuri, şi niciunul dintre discipolii săi n-ar fi cutezat să intre într-un teatru, în afară de cel pe care-l deschisese doamna de Cayla. Cei mai buni actori jucară acolo un vodevil frumos, apoi o mică piesă de circumstanţă prin care ni se dădea de înţeles că doamna de Cayla nu era decât paznica devotată şi credincioasă a acelui superb pavilion istoric pe care ea îl smulsese din uitare, îl ferise de profanare şi-l redăduse, în chip de recunoştinţă, Franţei, după cum ne mărturiseau cupletele rostite pe scenă. Aplauzele spectatorilor confirmară spusele actorilor, aşa că doamna de Cayla fu ridicată în slăvi, tămâiată şi proclamată drept eroină civică, de un auditoriu care nu credea o iotă din ceea ce auzea. M-am amuzat grozav la acea serbare – de altfel foarte frumoasă şi foarte bine pusă la punct – mai ales datorită părţii de ridicol şi de bufonerie. Tot corpul diplomatic se grăbise să vină,

înghesuindu-se laolaltă cu episcopii şi cu stareţele pe care doamna de Cayla îi poftise în mod special. Cu o jumătate de ceas înainte de sosirea invitaţilor, regele venise să vadă dacă totul era aşa cum dorise el. Urmele roţilor trăsurii sale greoaie se vedeau clar pe aleea presărată cu nisip. Doamna de Cayla nădăjduise că va veni şi Monsieur, mai ales că şi ’ lansase acest zvon încă de dimineaţă. Dar Monsieur şovăise. Domnul de Villèle îl încuraja s-o cultive pe doamna de Cayla prin care putea obţine tot ce voia de la rege. Dar influenţa soţiei sale îl făcu să procedeze exact pe dos. Madame nu era femeia care să se înjosească adulând-o pe favorita regelui, pe care a tratat-o întotdeauna cu o răceală de gheaţă. Doamna de Choisi, camerista ei, pe care o măritase cu vicontele de Agoult şi la care îşi petrecea mai toate serile, împrietenindu-se – în ciuda interzicerii stăpânei sale – cu doamna de Cayla, Madame îşi manifestă nemulţumirea şi nu mai puse piciorul în casa ei, deşi apartamentul pe care-l ocupa se învecina cu al ei. Doamna de Cayla îi răsplăti amiciţia, rugându-l pe rege să-l numească pe vicontele de Agoult, guvernator în Saint-Cloud.

Cred că am mai spus că generalul de Lauriston rămăsese singurul din guvern ce făcuse parte din ministeriatul răposatului duce de Richelieu. Datora această onoare largheţii cu care plătea – fără să crâcnească – sumele enorme pe care regele le risipea pentru favorita sa. Numai că regele dorea să-i dea postul de ministru al Casei regale domnului de Doudeauville. Pentru a-l face pe domnul de Lauriston să renunţe la acest post şi totodată pentru a-i cumpăra tăcerea, îl făcură mare îngrijitor al copoilor regali de vânătoare şi-l numiră mareşal al Franţei. Făcuse şi el războiul, ca toţi slujitorii lui Napoleon, dar n-avea niciun fel de reputaţie ca militar, aşa că această numire îi închise gura. Regele îl trimise apoi să comande armata de rezervă din Spania. Pentru a-şi împodobi bastonul de mareşal cu câţiva lauri, asedie oraşul Pampeluna, după predarea oraşului Cadix şi eliberarea regelui Spaniei. Câţiva oameni de treabă plătiră cu viaţa ridicarea lui Lauriston la rangul de mai... 11, dar asta n-o mai spuse nimeni. Când părăsise postul pe care-l avusese mai înainte, lăsase vraişte lista cheltuielilor civile. Ducele de Doudeauville isprăvi de delapidat toţi banii pe

care-i mai avea regele, fiindcă era un om mult prea lacom şi prea galant, şi fiindcă nu putea rezista nici uneia dintre rugăminţile sau capriciile fie ale fiului său, fie ale doamnei de Cayla. Această slăbiciune îl obliga să închidă ochii la abuzurile subalternilor săi. Cred că niciodată o casă de bani n-a fost jefuită mai fără ruşine, cum a fost jefuită casa de bani a regelui în acea epocă.

Noroc că înţeleaptă administrare a domnului de La Bouillerie, subintendentul Casei regale, a reparat, într-un interval destul de scurt, răul făcut, astfel încât înainte de 1848, lista civilă nu mai era grevată de nicio datorie.

Capitolul IX

Ducele de La Rochefoucauld-Liancourt este destituit. Execuţia a patru tineri subofiţeri. Alegeri guvernamentale. Revocarea lui Chateaubriand. Mânia sa. Indemnizaţiile emigranţilor şi reducerea rentelor. Arhiepiscopul Parisului, domnul de Quélen. Situaţia politică a lui Villèle. Părintele Élisée. Încăpăţânarea regelui de a părăsi Palatul Tuileries. Motivul acestei încăpăţânări.

Opinia publică se arătă foarte şocată de destituirea ducelui de la Rochefoucauld-Liancourt[258]. Nu-mi amintesc în ce împrejurare el se opuse dorinţei celor din minister. În tot cazul, era vorba de un fleac. *Monitorul* nu pierdu prilejul şi enumeră treisprezece din slujbele ce-i fuseseră luate ducelui. Or, acele slujbe el le exercitase fie pe degeaba, fie din devotament. Le presta cu atâta zel în interesul celor săraci, încât poporul pur şi simplu îl adora. Chiar presupunând că ar fi arătat ostilitate faţă de guvern, înlăturarea lui constituia o răzbunare prostească şi puerilă. Această răzbunare, însă într-

258 *François-Alexandre, duce de La Rochefoucauld-Liancourt* (1747-1827), deputat în Statele Generale, membru în Camera Pairilor, după Restauraţie. În urma unei dispute cu prefectul poliţiei – de Lavau – dându-şi demisia din funcţia de membru al Consiliului închisorilor Senei, a fost destituit din toate funcţiile pe care le presta în mod gratuit. Ducele de Liancourt şi-a consacrat întreaga viaţă operelor de bipefacere, dând dovadă de un zel şi de o generozitate rar întâlnite.

un mod mult mai crud, a fost practicată şi împotriva a patru subofiţeri din La Rochelle, care au pierit pe eşafod, pentru că puseseră la cale o conspiraţie ce nu avea nicio şansă de reuşită, şi ca atare nu merita să fie sacrificate patru capete dintre care cel mai vârstnic nici nu împlinise douăzeci şi trei de ani.

Îmi aduc perfect de bine aminte că mica societate de oameni cu scaun la cap, din preajma mea, a fost foarte mâhnită de o asemenea procedură şi că dorea din tot sufletul ca regele să-i ierte pe cei patru tineri, care de fapt erau încă nişte copii. Dar cum regele nu avea nicio putere în faţa prinţilor, sărmanii băieţi fură decapitaţi.

Îmi amintesc de asemenea de invidia şi de antipatia ce interveniseră, la un moment dat, între domnii de Villèle şi de Chateaubriand. Crezând în amiciţia lui, Villèle îl adusese la putere pe Chateaubriand, nădăjduind să găsească în el un sprijin serios împotriva războiului pe care Curtea, Sacristia şi Sfânta Alianţă doreau să-l declare Spaniei. Dar, o dată ajuns la putere, Chateaubriand nu mai vru să-l sprijine pe Villèle. Acesta, văzându-se tras pe sfoară, făgădui, în sinea sa, să se răzbune. Domnul de Chateaubriand nu se bucura de favoare nici pe lângă rege, nici pe lângă prinţi; era deci uşor de înlăturat. Villèle pretinse că Chateaubriand votase împotriva legii privind reducerea rentelor. Chateaubriand a negat acest lucru; dar şi-a exprimat părerea că legea i se părea cam periculoasă. Totuşi nu exista nicio disensiune între el şi colegii săi, când – într-o duminică – se prezentă la uşa lui Monsieur pentru a-i aduce omagii. Uşierul îi spuse că nu-l putea primi. Domnul de Chateaubriand nu se formaliză: era târziu, uşa era închisă, aşa că îşi închipui că Monsieur se dusese la rege. Se grăbi deci să coboare şi intră în cabinet; dar când trecu pragul, văzu o uşoară ezitare la gărzile de la uşă. Până la urmă, un ofiţer înaintă către el şi-i spuse pe un ton cât mai respectuos cu putinţă:

— Domnule viconte, am primit poruncă să nu vă îngădui să intraţi!

Vorbele acestea îl mirară foarte mult; domnul de Vitrolles, prietenul lui, îl întrebă:

— Spune-mi, când ai plecat de acasă?

— Acum o oră…

— Ei bine, află că acasă te aşteaptă o scrisoare.

Domnul de Chateaubriand dădu fuga la locuinţa sa şi găsi într-adevăr un ordin foarte laconic, prin care i se aducea la cunoştinţă că regele nu mai avea nevoie de serviciile sale. Domnul de Chateaubriand semnă de primire cu propria sa mână, apoi închirie şase trăsuri de piaţă, îşi aruncă în ele claie peste grămadă toate lucrurile şi înainte ca pendula să fi bătut ora începerii lucrului, îi scrise lui Villèle că ordinul regelui fusese îndeplinit şi că palatul ministerului de externe împreună cu portofoliul, erau la dispoziţia preşedintelui Consiliului de miniştri.

Felul în care părăsise ministerul, satisfăcând pe deplin imaginaţia domnului de Chateaubriand, îi mai îndulci, într-o oarecare măsură, jignirea pe care o îndurase la Tuileries. În primele zile îşi suportă căderea cu un calm şi o demnitate care-i făcură cinste. Dar, încet-încet, încurcăturile şi necazurile situaţiei sale, îi redeschiseră rana, aducându-i în minte jignirea gratuită pe care fusese obligat s-o îndure, şi-i aţâţară ura şi dorinţa de răzbunare împotriva domnului de Villèle în aşa hal, încât nu mai cunoscu nicio măsură. *Journal des Débats,* condus de bunii săi prieteni, fraţii Bertin[259]*,* îi puse la dispoziţie coloanele sale; ziarul deveni în curând arena de luptă a scriitorului care se folosi de nişte arme atât de ticăloase încât cu toate că ofensa părea aproape uitată, el continuă să-şi atace, cu aceeaşi violenţă, inamicii. Domnul de Villèle se văzu obligat să reintroducă cenzura. Dar căzu din lac în puţ, căci ori de câte ori cenzorul ştergea câte un cuvânt, o frază sau chiar mai multe, locul rămânea gol şi imaginaţia cititorului umplea cu lucruri şi mai grave rândurile tăiate de oamenii lui Villèle. Cum acele rânduri albe au fost, la un moment dat, interzise printr-o ordonanţă, tipograful le-a înlocuit prin rânduri întregi de puncte.

Îndemnizaţia emigranţilor putea fi o măsură justă, dar asta

259 E vorba de *Louis-François Bertin,* zis „cel vârstnic” (1766-1841), fondatorul propriu-zis, al ziarului, şi de fratele său, Bertin de Vaux (1771-1842); a fost deputat, membru al Camerei Pairilor, sub monarhia din Iulie. Fondat în 1789, *Journal des Débats,* devine – după 18 brumar – proprietatea fraţilor Bertin. Confiscat de Napoleon, în 1811, a fost redat fraţilor Bertin, sub Restauraţie. În acea epocă a fost cel mai important jurnal politic.

nu înseamnă că era şi populară. Villèle, ca să pună capac boacănelor sale, o alătură legii pentru reducerea rentelor, trăgând nădejde că va fi votată de toţi deputaţii şi pairii emigranţi. Reuşi cu deputaţii, dar dădu greş cu pairii.

Domnul Pasquier a fost unul dintre cei care s-au împotrivit cel mai straşnic. Şi-a desfăşurat în înalta Cameră toată elocinţa lui de tribun înnăscut, pe care şi-o mai manifestase ca deputat şi ca ministru şi s-a impus colegilor săi atât prin judecata lui logică şi clară, cât mai ales prin moderaţia constantă şi talentul înnăscut de politician. Domnul de Villèle întâlni un adversar tot atât de înverşunat ca şi domnul de Chateaubriand, în arhiepiscopul Parisului, care le interzise clericilor să-i dea vreun vot. Sub pretext că apără interesele rentierilor aflaţi în diocezele sale, arhiepiscopul se arătă foarte ostil proiectului de reducere a rentelor, demonstrând injustiţia şi inechitatea acestui lucru, după care, alţi oratori vorbiră despre vanitatea celui ce propusese o asemenea lege, care – chipurile – avea în vedere un scop economic. Arhiepiscopul se bucură – prin rezistenţa sa – de o mare popularitate. Încă nu avusese prilejul să-şi dea la iveală caracterul ţrufaş şi ambiţios.

Abatele de Quélen[260], provenind dintr-o familie vandeeană – îşi începuse cariera în vicariatul imperial. Cardinalul Fesch, şeful său, îl plasase mai apoi, ca vicar pe lângă Madame, mama lui Napoleon. După Restauraţie, domnul de Quélen nu făcu decât un salt de la picioarele cardinalului Fesch la cele ale cardinalului de Talleyrand, al cărui protejat deveni. I se încredinţă conducerea vicariatului şi se dovedi a fi foarte priceput. Aşa că atunci când bătrânul cardinal de Talleyrand, din ce în ce mai bolnav, îl ceru pe Quélen drept coadjutor, ducele de Richelieu îi îndeplini pe loc rugămintea. Preocupat ca nu cumva să ocupe scaunul, ce avea să rămână în curând vacant, de un prelat care să-i reprezinte pe emigranţi, temându-se mai ales de arhiepiscopul de Sens pe care-l sprijinea Madame, ducele de Richelieu voi să-şi întărească partidul susţinând, în acest post, un om ce făgăduia şi

260 *Hyacinthe-Louis, conte de Quélen* (1778-1839), vicar general în Saint-Briene, apoi secretar al cardinalului Fesch. Coadjutorul cardinalului de Talleyrand-Périgord, la arhiepiscopia Parisului, i-a urmat în funcţie, în 1821. Pair al Franţei şi membru al Academiei.

moderaţie, dar şi toleranţă. Aceste consideraţii îl făcură pe domnul de Quélen – un ecleziast obscur şi fără talente remarcabile – să ocupe locul de arhiepiscop al Parisului, deşi abia împlinise patruzeci de ani. Ai fi putut crede că, în sfârşit, îşi satisfăcuse ambiţia, dar dorinţa sa de mărire n-avea margini. Fără să-şi dea seama, ducele de Richelieu săvârşi o greşeală. Niciodată – de la cardinalul de Retz încoace – vechea monarhie nu consimţise să dea scaunul arhiepiscopal unui om atât de tânăr care-şi îngăduia luxul să se mai şi opună la unele legi. Se săvârşise deci o greşeală încredinţând un post de o atât de mare răspundere, unui om atât de tânăr. Numai. Că domnul de Quélen nu era de aceeaşi părere, mai ales că o dată cu arhiepiscopia Parisului trăgea nădejde să pună mâna şi pe vicariatul general, care însă, până la urmă, fu încredinţat cardinalului de Croy, de unde şi furia lui împotriva conversiunii rentelor. Orice-ar fi fost, spiritul mercantil şi viclean al lui Villèle se simţi cumplit de jignit de a fi fost înfrânt pe propriul său teren.

Ludovic al XVIII-lea nu vru să se amestece în nimic, dar Monsieur făcu tot ce-i stătu în putinţă pentru a-l susţine pe omul care-i pregătea coroana de rege. Din păcate, Camera Pairilor nu vru să-l susţină. Villèle fu cu atât mai jignit cu cât – după războiul cu Spania – numise o mulţime de pairi, aşa încât era sigur că va obţine majoritatea în această Cameră.

Între timp, sănătatea regelui devenea tot mai şubredă. Căzuse într-un fel de somnolenţă din care nu ieşea decât atunci când venea să-l vadă doamna de Cayla. Regele detesta palatul Saint-Cloud. Chirurgul în care avea cea mai mare încredere, părintele Élisée, pe care-l adusese din emigraţie, plictisindu-se în afara Parisului, îl convinsese pe bătrânul monarh că palatul din Saint-Cloud era umed.

Nimic nu părea mai ciudat la acea Curte severă şi cucernică, decât prezenţa acelui părinte Élisée. Fusese frate cu Charité şi era un chirurg foarte abil. În timpul Revoluţiei, îşi azvârlise cât colo anteriul şi se vârâse în toate luptele şi răzmeriţele. Îi făcea plăcere să vorbească despre diversele sale iubite cărora le spunea la toate „maica Élisée”. Nu-mi pot explica în niciun fel cum şi unde dibuia acest preot atâtea fetişcane, dintre cele mai nostime şi mai frumoase, pe care mai apoi le încredinţa prietenilor sau şefilor săi. Se

ocupa cu această treabă, săvârşind unele orgii chiar în Palatul Regal, chiar sub ochii nepoatei regelui, care nu zicea nimic şi care-l trata cât se poate de bine, deşi ducea o viaţă atât de scandaloasă, de care un călugăr bătrân ca el ar fi trebuit să se ruşineze cumplit. Dar părintele Élisée, e bucura de privilegiul oamenilor pe care nu-i mai stimează nimeni şi cărora le treci cu vederea orice, pentru că nu se mai ruşinează de nimic.

Numai când s-a pus problema de a se face curăţenie la Tuileries, regele a consimţit să stea o vreme la Saint-Cloud. Palatul Tuileries era locuit de mai bine de opt sute de persoane şi era foarte prost întreţinut. Avea bucătării la toate etajele; lipsa pivniţelor şi a canalizării umplea Palatul de tot soiul de mirosuri, dintre care unele de-a dreptul pestilenţiale, cum se întâmpla de pildă, când trebuia să urci scara ce ducea la Pavilionul Florei sau când traversai coridoarele cele mai mici. Acele miasme groaznice care, până la urmă, pătrunseră şi în apartamentul regelui, îl deciseră pe suveran să stea o vreme la Saint-Cloud, deşi prefera palatul Tuileries. Monsieur şi ducele de Angoulême se simţeau bine la Saint-Cloud; ducesa de Berry se simţea bine oriunde. Singură Madame prefera Palatul din Saint-Cloud şi regreta enorm că Curtea nu stătea mai mult acolo.

Capitolul X

Ultimele zile ale lui Ludovic al XVIII-lea. Isteţimea doamnei de Cayla. Moartea regelui. Înmormântarea. Titlul de „Madame”, refuzat ducesei de Berry. Prinţului de Orléans i se acordă titlul de „alteţă regală”. Intrarea în Paris, a regelui Carol al X-lea.

În ziua de Sfântul Ludovic a anului 1824, m-am dus să-l salut pe rege. Cum nu-l mai văzusem din luna mai, am fost izbită de schimbarea produsă. Era aşezat în acelaşi fotoliu, îmbrăcat într-o uniformă încărcată de broderii şi doldora de ordine şi de medalii. Dar ghetele de catifea neagră, care-i acopereau gleznele, îşi dublaseră circumferinţă, iar capul – care-i era destul de mare – i se micşorase atât de mult încât părea al unui copil. Stând cu bărbia sprijinită în piept, umerii i

se ridicaseră în sus.

Când mă văzu, îşi înălţă cu greu, fruntea: atunci i-am văzut chipul, complet schimbat, cu privirea atât de stinsă încât nu mi-am mai făcut nicio iluzie în privinţa stării sale. Îmi adresă câteva cuvinte, eu mi-am făcut reverenţa şi am plecat, aproape sigură că-l vedeam pentru ultima oară pe acel rege bătrân a cărui înţelepciune fusese pusă la prea multe încercări şi care ar fi putut ieşi victorios din toate situaţiile dacă firea lui slabă şi boala nu l-ar fi lăsat la cheremul nebuniilor şi capriciilor celor împotriva cărora încercase să lupte aproape treizeci de ani. Ludovic al XVIII-lea avea obiceiul să spună că un rege al Franţei nu trebuia să se aşeze în pat decât ca să moară. S-a arătat fidel acestui principiu. Căci între 25 august şi 16 septembrie, ultima zi a vieţii sale, deşi grav bolnav, a apărut în public şi şi-a adunat de două ori Curtea. Poate că un motiv mai personal îi stimula astfel curajul. Ştiu de la doctorul Portal[261], primul lui medic, că-l întrebase, cu un an în urmă, când va muri. Portal încercase să schimbe vorba, dar regele îi spusese:

— Portal, nu mă trata ca pe un idiot! Ştiu bine că nu mai am mult de trăit, ştiu că voi suferi poate mult mai mult decât acum. Ceea ce vreau eu să ştiu e dacă ultima criză a bolii va fi scurtă sau voi rămâne mai multe zile în agonie.

— Sire, după toate aparenţele, boala majestăţii voastre va evolua lent şi gradat; aşa că mai poate dura şi câţiva ani.

— Nu asta te-am întrebat! reluă regele. Auzi, „lent şi gradat”! Deci nu pot trage nădejde că mă vor găsi mort în fotoliu!

— După toate aparenţele, nu cred, sire.

— Deci nu va exista posibilitatea de a evita stiharul alb al popii! mormăi regele după o clipă de tăcere.

Apoi vorbi despre altceva.

Când ducesa de Angoulême încercă un demers mai direct pentru a-l împăca pe rege cu Biserica, primi un răspuns destul de repezit:

---

261 *Baronul Antoine Portal* (1742-1832), doctor din Montpellier. În 1769, ajunge profesor la Collège de France, apoi membru al Institutului de Medicină. A fost medicul lui Ludovic al XVIII-lea. La iniţiatva sa, a fost înfiinţată, în 1829, Academia regală de medicină din Franţa.

— Încă n-a venit vremea, nepoată! Fii liniştită!

Totuşi, pe măsură ce pericolul devenea din ce în ce mai mare, neliniştea familiei sporea şi ea. Doamna de Cayla, care nu obişnuia să se lase dominată de sentimente de falsă delicateţe, îşi făcu socoteala că era de preferat să mâhnească un muribund ca să se bucure de recunoştinţa celor care aveau să-i supravieţuiască. Aşa că sosi pe neaşteptate la rege, în ajunul morţii sale, şi procedă în aşa fel încât după o lungă discuţie, marele vicar fu anunţat că poate să intre în odaia bolnavului. Se pare că în acel lung *tête-à-tête* n-au fost uitate nici unele lucruri pământeşti.

Mareşalul Mortier[262] poseda – în strada Bourbon – un splendid palat pe care anunţase că avea de gând să-l vândă. În aceeaşi dimineaţă, un om de afaceri venise să-i ofere opt sute de mii de franci. Mareşalul ezitase şi ceruse un timp de gândire pentru a se sfătui cu soţia şi copiii săi. I se dădu o oră. Dacă răspunsul nu sosea într-un ceas, omul de afaceri avea în vedere un alt palat. Mareşalul întrebase cine-l cumpără.

— Ce importanţă are?

— Are, fiindcă trebuie să ştiu dacă e solvabil.

— Foarte solvabil, din moment ce veţi primi banii azi, cu condiţia ca numele cumpărătorului să rămână secret!

Mareşalul consimţi şi, imediat după vizita doamnei de Cayla, la rege, îi fură număraţi acesteia opt sute de mii de franci. Un ordin semnat cu un „Louis” abia lizibil îi ajunsese ducelui de Doudeauville ca să plătească această sumă considerabilă. Regele mai răsufla încă, aşa că avea dreptul să dispună cum voia de banii lui. Totuşi, doamna de Cayla s-a simţit întotdeauna puţin cam stânjenită de această achiziţie şi mai ales de data cumpărării acelei case. N-a îndrăznit niciodată să locuiască în acel palat. De altfel, după câţiva ani, l-a vândut ducelui de Mortemart[263]. Regele, o dată

---

262 *Edouard-Casimir Mortier, duce de Trévise* (1768-1835), general de divizie, mareşal, pair al Franţei. Mare cancelar al Legiunii de onoare, ministru de război, a pierit în atentatul pus la cale de Fieschi împotriva lui Ludovic-Filip.

263 *Casimir-Louis de Rochechouart, prinţ de Charente, duce de Mortemart* (1787-1875), ofiţer de ordonanţă al lui Napoleon. Raliindu-se Bourbonilor, ajunge ambasador la Petersburg, în iulie

ce-a luat hotărârea să moară creştineşte, a dovedit o mare fermitate. A dat el însuşi ordine ca ceremonia înmormântării să se desfăşoare cu tot dichisul, aşa cum se desfăşurase şi la ceilalţi regi, fără să uite nici cel mai mic amănunt. Cu câteva ceasuri înainte de moartea sa, marele vicar greşi rostind o altă rugăciune decât cea care trebuia spusă la căpătâiul muribunzilor. Ludovic al XVIII-lea, îl făcu atent şi-i reaminti, cu o exactitate uimitoare, textul ce trebuia spus. Familia, adunată în fundul odăii, fu profund mişcată. Medicii, slugile, preoţii, înconjurau patul. Primul gentilom ţinea draperia de la pat. La semnalul dat de primul medic al regelui, gentilomul lăsă draperia să cadă şi-i salută pe prinţi. Monsieur ieşi plângând cu hohote. Madame se pregătea să-l urmeze. Până atunci, ea păşise întotdeauna înaintea soţului ei, fiindcă era fiică de rege. Ajungând la uşă, se opri scurt şi, printre lacrimile care-i scăldau obrazul, rosti cu greu:

— Treceţi, domnule Delfin!

El trecu imediat, fără să facă vreo remarcă. Primul gentilom strigă: „Regele!” Gărzile repetară şi ele: „Regele!” şi Carol al X-lea[264] intră în odaia sa. Câteva trăsuri aşteptau afară, gata pregătite. Carol al X-lea ieşi imediat din cameră şi, împreună cu toată familia sa, se îndreptă spre Saint-Cloud, după obiceiul regilor Franţei care nu rămâneau nici măcar un minut în Palatul unde predecesorul lor îşi dăduse sufletul.

Li s-a reproşat întotdeauna prinţilor din familia de Bourbon supunerea faţă de legile etichetei, dar veţi vedea cât de exagerată era această supunere. Sigur că moartea unchiului ei o afectase foarte mult pe Delfină. Dar eticheta era

---

1830.

264 *Carol al X-lea* (1757-1836), rege al Franţei între 1824 şi 1830, nepotul lui Ludovic al XV-lea, frate cu Ludovic al XVI-lea şi Ludovic al XVIII-lea. Când a emigrat în 1789, era conte de Artois. Devenind rege şi punându-l pe Villèle în fruntea guvernului, a devenit atât de nepopular, încât nici victoria de la Navariri, nici schimbarea primului ministru, cu Martignac, nu l-a mai făcut să se bucure de simpatia norodului său. În ciuda succesului expediţiei din Alger, Ordonanţele din 25 iulie 1830, care au dizolvat Camera deputaţilor, au modificat Carta şi au suprimat libertatea presei, au dus la revoluţia din 1830 şi la abdicarea lui Carol al X-lea.

etichetă. Regele nici nu-şi dăduse bine duhul, că ea se şi gândea la ceremonia înmormântării. La rândul lui, Delfinul şi începuse să se gândească la drepturile pe care urma să le aibă de-acum încolo. Fratele meu – aflat în slujba Delfinului şi care a fost de faţă la moartea regelui – mi-a relatat în amănunt toate aceste lucruri.

Apartamentul răposatului rege a fost îmbrăcat în negru şi transformat într-o capelă în care ardeau zeci de lumânări. Toată dimineaţa, preoţii au rostit rugăciuni. Treaba asta a durat câteva zile. Publicul nu era admis decât dacă avea bilet de intrare. Lenea mea obişnuită şi groaza de astfel de reprezentaţii, m-au împiedicat să mă duc, după cum nu m-am dus nici la Saint-Denis ca să asist la funeralii. Cortegiul părea ciudat pentru că niciun preot nu se afla în mulţimea care ducea mortul la groapă. Izbucnind o ceartă între marele vicar şi arhiepiscopul Parisului, domnul de Quélen interzisese ecleziaştilor din diocezele sale să însoţească acel cortegiu[265]. Se pare că această interzicere nu se extindea şi asupra preoţilor de la Saint-Denis, fiindcă o dată cortegiul ajuns la această biserică, slujba a fost demnă şi creştinească. Lucrurile mi-au fost relatate de către o mulţime de martori oculari, şi în special de către ducele de Raguse a cărui imaginaţie vie fusese de-a dreptul şocată de formele feudale ale înmormântării. Le istorisea cu mult lux de amănunte şi cu acel talent care-i era caracteristic ori de câte ori relata ceva şi care făcea ca discuţia cu el să fie de-a dreptul încântătoare. Îmi amintesc între altele, de momentul în care mai marele crainicilor luând, rând pe rând, casca, scutul şi spada regelui, le-a aruncat în criptă. În timp ce ele se rostogoleau pe trepte, crainicul strigase de trei ori: „Regele a murit! Regele a murit! Regele a murit!” După acel strigăt repetat de nouă ori, cu o voce lugubră în tăcerea din sală, uşa cavoului se închisese cu zgomot. Pe urmă, toţi crainicii se întoarseră spre public, strigând în cor: „Trăiască regele!”

Toţi cei de faţă aclamară puternic. Mărturisesc că spada şi

265 O ordonanţă din 25 ianuarie 1826 restrânsese privilegiile marilor vicariate. Ea punea capăt conflictului, în ceea ce privea atribuţiile, dintre monseniorii de Quélen, arhiepiscopul Parisului şi de Croy, marele vicar al aceluiaşi oraş, în momentul morţii cardinalului de Périgord, adică în 1821.

casca lui Ludovic al XVIII-lea puteau da naştere la interpretări ridicole. Dar când mareşalul vorbi despre zgomotul pe care-l făcuseră căzând în adâncul mormântului regal, iscă exact aceiaşi fiori pe care-i simţise el însuşi în acel moment. Această ceremonie prilejui o dispută literară care mai durează şi acum. Domnul de Salvandy, cunoscut prin câteva broşuri politice, inseră în *Journal des Débats* o călduroasă relatare a funeraliilor de la Saint-Denis. Multe persoane crezură că recunosc pana domnului de Chateaubriand. Îl lăudară atâta încât, la un moment dat, ajunseră să-i spună că niciodată nu scrisese ceva mai bun. El nu i-a iertat lui Salvandy această eroare a publicului, care-l răni în incomensurabila sa vanitate.

Regele Carol al X-lea spusese câteva cuvinte politicoase domnului de Brézé, mare maestru al ceremoniilor, despre felul impecabil în care se desfăşurase înmormântarea.

— O, sire, răspunse celălalt, cu modestie, au mai fost unele mici scăpări, dar data viitoare vă făgăduiesc că va fi mult mai bine!

— Îţi mulţumesc, Brézé, răspunsese regele surâzând, dar să ştii că nu sunt deloc grăbit să-ţi dau prilejul să-ţi îndrepţi scăpările!

Domnul de Brézé era cât pe-aci să intre în pământ de ruşine pentru gafa pe care o făcuse.

Luând titlul de Delfină, ducesa de Angoulême renunţă la apelativul de Madame cum i se spusese până atunci. Doamna de Berry avu tupeul să şi-l însuşească. Îi ceru regelui aprobarea, dar acesta îi răspunsese foarte sec:

— Ce titlu? Eu trăiesc, iar dumneata eşti văduvă, aşa că nu se poate!

Într-adevăr, dacă ducele de Berry ar fi trăit, n-ar fi devenit Monsieur decât în clipa în care fratele său ar fi devenit rege. Ducesa de Berry invocă motivul că ducesa de Angoulême, mama lui Francisc I, îşi spunea Madame şi că ea, ducesa de Berry, fiind mama ducelui de Bordeaux, dorea să se pregătească astfel pentru o eventuală regenţă. Dar ducesa nu se bucura de niciun fel de consideraţie în familie pentru a obţine un astfel de titlu cu care doamna Delfină nu se arătase a fi de acord.

Carol al X-lea nu moştenise firea posacă a lui Ludovic al

XVIII-lea, aşa că tratã cu multă bunăvoinţă familia de Orléans. Sincera prietenie care exista între doamna Delfină şi ducesa de Orléans îndulcise mult atitudinea fiicei lui Ludovic al XVI-lea, faţă de această familie. Aşa că regele le conferi tuturor prinţilor de Orléans titlul de „alteţe regală”, stins de două generaţii.

A doua zi după moartea lui Ludovic al XVIII-lea, Carol al X-lea, primi la Saint-Cloud, toate corpurile legiuitoare ale Statului. Le făcu o declaraţie de principiu asigurându-le de o mulţime de libertăţi la care nimeni n-ar fi cutezat să spere, aşa că bucuria fu generală. Cuvintele regelui, repetate seara şi tipărite a doua zi în *Monitor,* produseră multă bucurie, mai întâi în Paris, apoi în toate provinciile, iscând un mare entuziasm faţă de noul suveran. În ziua în care intră în Paris se bucură de o asemenea popularitate încât, deşi ploua cu găleata, străzile erau înţesate de lume ce-şi manifesta entuziasmul şi căldura prin aplauze şi prin aclamaţii ce nu se mai sfârşeau. Regele, călare, ud leoarcă de ploaie, trecea printre supuşii săi, cu chipul satisfăcut şi surâzător, fapt care-i încântă pe burghezii din 1824. Poporul, întotdeauna lacom de noutăţi şi plin de speranţe, primi cu încredere această nouă domnie. Toată neîncrederea acumulată ani de zile faţă de contele de Artois se risipi de la sine, într-o clipă, prin câteva fraze rostite de Carol al X-lea, care jurase să respecte Carta. Nu ţinea decât de el ca această fericită dispoziţie să dea roade; şi dădu, căci Carol al X-lea era dornic de popularitate şi voia cu orice preţ să placă supuşilor săi. Mi-ar fi plăcut să-mi fac iluzii închipuindu-mi că greutatea coroanei îl făcuse să-şi schimbe ideile, dar îl cunoşteam mult prea bine pentru a îndrăzni să sper un astfel de lucru. Îmi aduc aminte că, în acele zile, am avut unele discuţii cu Mathieu de Montmorency, cu domnul de Rivière şi cu alte câteva persoane.

— Pretindeţi, le-am spus, că Franţa nu ştie ce vrea şi că nu există o opinie publică! Sunteţi de acord că Monsieur nu se bucură nici de cea mai mică popularitate şi că, dimpotrivă, Carol al X-lea este foarte popular. De aici, trageţi concluzia că poporul e schimbător şi capricios şi că nu merită să dai doi bani pe părerile lui. Totuşi, lucrurile nu stau chiar aşa: lipsa de popularitate a lui Monsieur se datorează faptului că s-a

arătat ostil faţă de noile legi ale ţării, iar popularitatea lui Carol al X-lea se datorează faptului că a apărat aceste legi. N-ar fi mai logic să tragem concluzia că Franţa are totuşi o opinie, voinţa de a-şi susţine noile drepturi căpătate prin Constituţie după treizeci de ani de suferinţe?

— Ei, drăcie, mi s-a răspuns pe un ton înţepat, nimeni nu se atinge de Constituţia aia a dumitale, nici n-are de gând să calce în picioare interesele poporului! Dar nu cred că e bine să-i sacrificăm şi puţinele drepturi care le-au mai rămas claselor superioare. Şi apoi, la naiba, cred că trebuie să mai şi guvernăm, nu?

Domnul de Villèle profită de noul regim pentru a retrage cenzura care-l deranja. Nu câştigă cine ştie ce mare lucru, căci atacurile – acum îngăduite – fură tot atât de vehemente la adresa lui ca şi pe vremea când erau interzise. Vâna liberală se vlăgui repede. Regele şi consilierii săi reveniră la vechile obiceiuri şi animozitatea împotriva guvernului, nărui toate speranţele pe care şi le făurise poporul în legătură cu noua domnie.

Capitolul XI

Domnul Delfin intră în Consiliu. Legea privind sacrilegiul. Cum priveau prinţii armata. Seratele Delfinei. Ducesa de Berry, la Rosny. Obiceiurile sale. Gusturile sale. Popularitatea sa. Încoronarea regelui, la Reims. Serbări la Paris.

Am cutezat să cred că moderaţia din primele momente se datorase, în mare parte, influenţei Delfinului. Domnul de Villèle, dându-şi seama de puterea pe care ar dobândi-o o opoziţie al cărei şef ar fi Delfinul, vru s-o neutralizeze. Prefăcându-se că nutreşte o mare admiraţie faţă de judecata sănătoasă a acestuia, el ceru să-şi explice pe larg ideile, în Consiliu. Prinţul simţi capcana. Persoanele care se bucurau de încrederea sa îl implorară să refuze acest lucru; dar regele îi porunci s-o facă: fiul îşi ascultă tatăl, aşa cum făcea de obicei, cu riscul de a pierde Coroana. Totuşi a fost bucuros că nimeni nu l-a crezut solidar cu unele acte ale acelui Consiliu unde consimţise să ocupe totuşi un loc. Nu blamă nimic din ceea ce hotărî Consiliul, nu-şi dădu nicio părere, stătu

deoparte şi nu participă la nimic. Aşa că, a doua zi, după măsura luată împotriva voinţei sale, el afirmă sus şi tare, trecând pe lângă masa Consiliului, şi bătând cu pumnul în scaunul pe care-l ocupase:

— Iată un fotoliu care mi-a adus o sumă frumuşică!

Altădată, la Saint-Cloud, adresându-se mulţimii de curteni care-l înconjurau, strigă:

— Domnilor, care dintre dumneavoastră poate spune pe loc, fără să numere, câte volume sunt în această parte a bibliotecii?

Mai multe persoane se hazardară şi rostiră fiecare câte o cifră.

— Cel care s-a apropiat cel mai mult e Lévis, răspunse Delfinul. Ştiu exact câte cărţi sunt pentru că le-am numărat în timpul ultimului Consiliu. De obicei, asta fac cinci nu dorm!

Carol al X-lea nu-şi îngăduia nici cea mai mică părere până ce n-o supunea hotărârii Delfinului. Ea îi parvenea de obicei pe două căi: fie prin abatele de Laţii, devenit arhiepiscop de Reims, fie prin marchizul de Rivière care i-a succedat ducelui Mathieu de Montmorency ca preceptor al micului duce de Bordeaux, intrând în această slujbă de îndată ce prinţul împlini vârsta de şase ani.

Şi iată că nitam-nisam, ne trezirăm cu o lege privind sacrilegiul, lege care a revoltat pe toată lumea. Felul cum a fost discutată şi amendată această lege în Camera pairilor a contribuit la popularitatea acestei Camere care şi-a făcut un titlu de glorie rezistând pretenţiilor Congregaţiei şi partidului emigrant. Cu acest prilej, s-au ţinut o mulţime de discursuri, printre care s-a remarcat cel al domnului Pasquier. El a atacat redactarea acelei legi, distrugând astfel nemotivata asprime a pedepsei, lucru ce a făcut ca legea să devină aproape nulă. Ăsta a fost unul dintre motivele pentru care Carol al X-lea nu l-a mai putut suferi. Chiar în ziua în care s-a discutat această lege, domnul Portal a ţinut şi el un raport privind legea ce proteja comerţul navigaţiei de coastă. Cardinalul de Croy, mare vicar, după ce l-a ascultat cu atenţie timp de trei sferturi de ceas, s-a aplecat la urechea vecinului său şi i-a zis:

— În ce secol trăim! Vorbeşte de fraudă, de piraterie; dar uită-te la el cu câtă grijă evită să pronunţe cuvintele „religie”

şi „sacrilegiul lată ce înseamnă să încredinţezi astfel de treburi, unui protestant. E revoltător!

Cu mare greutate, cei din jur abia au izbutit să-l facă pe eminenţa sa să priceapă că acum era vorba de cu totul altă lege decât de cea a sacrilegiului pe care venise s-o limpezească cu luminile sale apostolice. Cuvântul „fraudă”, îl şocase căci îl luase drept un termen protestant.

Altfel, cardinalul de Croy era un om de treabă, şi dacă toţi preoţii de la Palat ar fi semănat cu el, şi tronul şi altarul ar fi avut nişte slujitori mai prostănaci – e adevărat – dar mai drepţi şi mai cinstiţi.

După vânătoare, Delfinului nu-i plăcea nimic mai mult decât milităria. Îi procurară, deci, un pilc de ostaşi, cu atât mai lesne, cu cât nu se ocupa decât de ţinuta lor vestimentară. După ce făcea câteva manevre, îşi arăta nemulţumirea faţă de o mişcare greşită şi începea să remarce cusururile uniformelor sau felul cum îşi ţineau unii ostaşi arma. După asta, închipuindu-şi că era un militar strălucit, se întorcea fericit, acasă. Doamna Delfină înţelesese foarte repede rolul pe care trebuia să-l joace. Aşa că nu exista ofiţer pe care să nu-l ştie după chip şi după nume; le cunoştea situaţia, speranţele, familia şi pomenea întotdeauna numele Delfinului ori de câte ori obţinea, pentru vreunul dintre ei, o favoare care de fapt i se cuvenea. Protecţia ei, faţă de tinerii ofiţeri din gardă, avea ceva matern. Le înlesnea unele mici distracţii, îi ajuta să avanseze în grad şi de nenumărate ori anulase hotărârile care le interziceau să ia şi ei parte la carnaval. Aşa că doamna Delfină, era pur şi simplu adorată de tot acel tineret pentru care abdica de la severitatea sa obişnuită. Devenise – cum s-ar spune – patroana tinerei armate; în schimb, nu s-a putut identifica niciodată cu rămăşiţele glorioase ale Marei armate. Delfinul nu manifesta chiar atâta silă faţă de această Mare armată şi, din acest punct de vedere, avea un oarecare avantaj asupra soţiei sale. Cât despre rege, emigrantul dădea tot timpul pe dinafară din fiinţa lui. Ludovic al XVIII-lea nu uita niciodată să aducă aminte ofiţerilor Imperiului de aniversările bătăliilor la care luaseră parte, dezvăluindu-şi incredibila memorie în istorisirea marşurilor şi manevrelor pe care ei înşişi le uitaseră printre atâtea fapte de arme la care

participaseră, ajungând uneori la câte o amintire măgulitoare pentru cei cărora le era adresată.

Carol al X-lea dimpotrivă, nu vorbea niciodată despre războaiele Imperiului. Mareşalul Marmont, chemat să facă adesea câte o partidă de *whist* cu el, se amuza să-i amintească de unele fapte glorioase ale armatei franceze. Regele sărea ca ars şi le prezenta cu totul altfel, aşa cum le citise el în buletinele din străinătate. Şi când mareşalul Marmont sau altcineva, vrând să restabilească adevărul, îi arăta că se înşală, Carol al X-lea se posomora imediat. Partenerul se resemna, cu atât mai mult cu cât regele era şi un jucător execrabil.

Urcând pe tron, el declară că reproşurile regelui fiind mult prea importante, nu era cazul să se facă risipă de ele, în Constituţie. Dar Carol al X-lea nu făcea parte dintre oamenii care să se lase constrânşi. Era foarte încăpăţânat, pentru că pricepea greu lucrurile şi pentru că era slab din fire. Îşi juca – cu regularitate – partida de cărţi, la doamna Delfină. Cei de acolo nu prea aveau obiceiul să repete cuvintele nepoliticoase care-i scăpau regelui, în toiul jocului, pentru că ştiau că a doua zi le putea veni lor rândul, la jignirile regelui. Uneori aveau loc nişte scene atât de comice, încât transpirau totuşi în afară. Între altele, îmi aduc aminte că într-o seară, regele – după nu ştiu câte înjurături – îl făcu pe Vérac un *„coquecigrue”.* Vérac, roşu de mânie, se ridică, drept ca un băţ şi răspunse foarte trufaş:

— Nu sire, nu sunt un *„coquecigrue”.*

Regele, şi mai furios, strigă:

— Ei bine, domnule, ştii măcar ce-i aia un *„coquecigrue”?*

— Nu, sire, nu ştiu ce-i un *„coquecigrue”!*

— Ei bine, domnule, află că nici eu nu ştiu!

Doamna Delfină nu se putu abţine să nu izbucnească într-un hohot de râs: regele i se alătură, împreună cu toţi cei de faţă.

Domnul Delfin, care juca şah, se retrăgea devreme în odaia soţiei sale. Prinţesa lucra uneori la câte o tapiserie. Ea invita întotdeauna două sau trei doamne de onoare, fie de la Curtea sa, fie de la Curtea soţului ei, care veneau împodobite ca la bal. Cumnata mea se bucura de favoarea de a fi invitată mai des ca celelalte. Doamnele care erau de serviciu

în ziua aceea nu asistau decât dacă erau poftite. Doamna Delfină nu era deloc amabilă cu doamnele ei de onoare, şi nu dădea dovadă faţă de ele de niciun fel de familiaritate. Din când în când, venea la Delfină şi ducesa de Berry. Juca, de obicei, cărţi cu regele şi era singura pe care acesta n-o bombănea ca pe ceilalţi. Când primea ea, venea mult mai multă lume. Când lipsea Delfină, regele îşi făcea partidele de *whist* la ducesa de Berry.

La Saint-Cloud, se reuneau cu toţii în salonul regelui. Acest mod de viaţă a continuat, fără ca ceva sau cineva să-l schimbe, până în ziua de 31 iulie 1830. Ducesa de Berry nu împărtăşea viaţa monotonă a celorlalţi prinţi. De foarte multă vreme aruncase rochiile şi vălurile de doliu şi se bucura din plin de toate bucuriile pe care i le oferea viaţa. Doliul fusese doar un pretext pentru a se înconjura de o Curte a ei. Avusese grijă să-şi aleagă numai oameni tineri şi veseli. Monumentul şi capela pe care le înălţase la Rosny – unde fusese depusă inima soţului ei – o atrăseseră puternic în primele zile ale nenorocirii. Apoi drumurile într-acolo se transformară în simple plimbări. Pe urmă, se duse însoţită de câţiva prieteni, apoi de tot mai multă lume; în curând, începu chiar a râde şi a se distra, iar până la urmă călătoriile la Rosny se transformară în adevărate serbări unde toată lumea se distra zdravăn. Mă rog, asta-i viaţa! Totuşi, singurul lucru cu care nu m-am putut împăca a fost faptul că ducesa de Berry a căpătat gustul vânătorii şi al trasului cu puşca, gust care-i fusese insuflat de doamna de La Rochejaquelein. Toate acele doamne trăgeau în iepuri şi, pentru a recunoaşte animalele ucise de ele, le tăiau vârful urechii, cu un mic pumnal pe care-l purtau la ele, şi vârau bucăţelele, în vestă. Ajungând la Palat, începeau să numere acele trofee însângerate. Lucrul mi s-a părut întotdeauna groaznic.

Doamna de La Rochejaquelein purta, la vânătoare, un costum bărbătesc. Încântată de acel costum, ducesa de Berry, s-a văzut oprită, din zelul ei de a o imita, de răspunsul sec pe care i l-a dat doamna sa de onoare, Juste de Noailles, căreia îi porunci să-i facă şi ei un costum la fel.

— Doamna ar face mai bine să se adreseze unor croitori; eu una, nu mă pricep la pantaloni bărbăteşti!

Nici doamna de Noailles, nici doamna de Reggio nu se

numărau printre favoritele prinţesei. Bârfa nu întârzie prea mult ca să-şi arate colţii în ceea ce privea comportarea ducesei de Berry; dar cum îl luase de paravan pe domnul de Mesnard, care era cu treizeci de ani mai bătrân decât ea, şi ale cărui asiduităţi erau motivate de slujba de cavaler de onoare al ducesei, publicul – care-l socotea mai curând un fel de mentor al ducesei – nu crezu o iotă din vorbele ce se vânturau la Curte. Cât despre familia regală, ea era convinsă şi răsconvinsă de comportarea uşuratică a ducesei, dovadă scandalurile frecvente şi violente pe care i le făcea regele. Ea le atribuia cumnatei sale, aşa că duşmănia dintre cele două femei sporea pe zi ce trecea. Discordia pusese stăpânire şi pe slujitori, căci doamna de Gontaut şi domnul de Mesnard începură a-şi disputa favoarea ducesei; ultimul, fiind mai isteţ, stăpâna se răci faţă de guvernanta care, chipurile, o îndepărta pe mamă de copiii ei. Adevărul e că ducesa de Berry nu se ocupa mai deloc de copiii ei pe care nu-i vedea cu zilele. Nici măcar pojarul, destul de grav, pe care-l făcu micul duce de Bordeaux şi care impacientă toată Curtea, n-o făcu să-şi schimbe planul de a se duce la Rosny. Regele şi doamna Delfină se arătară atât de supăraţi incit nu se sfiiră să-şi manifeste nemulţumirea cu glas tare. Şi totuşi, ei ar fi fost primii care ar fi ţinut-o de rău pe ducesă dacă aceasta ar fi făcut uz de drepturile sale de mamă, socotind că sfidează eticheta şi că încalcă atribuţiile guvernantei.

În fiece zi, aceasta îi ducea pe copii la rege, dimineaţa, la scularea majestăţii sale din somn şi, ca să vă spun adevărul, ducesa de Berry nu era prea menajată în toiul acelor întrevederi zilnice.

Cu timpul, am auzit spunându-se, că numeroasele sale aventuri se pretau chiar la ceva mai mult decât o critică. Eu, personal, de câte ori am avut prilejul s-o întâlnesc, am văzut-o posacă şi stând degeaba. Nenorocirea prin care trecuse n-o schimbase din acest punct de vedere. Îmi amintesc că la ultimul concert la care am asistat, după ce muzica s-a terminat, am intrat în salon; eram cu totul vreo patruzeci de femei. Ea ne-a lăsat să ne aranjăm în cerc, în jurul odăii, apoi a petrecut douăzeci de minute râzând şi şuşotind cu contele de Mesnard; pe urmă, luându-l de braţ, a intrat în apartamentul ei fără să fi adresat un singur cuvânt nici uneia

dintre persoanele de faţă. Am ieşit toate din salon, destul de prost dispuse de felul grosolan în care se purtase cu noi; în ce mă priveşte, eram convinsă că nu era vorba de capriciile unei fetişcane răzgâiate şi prost-crescute. Căci, în pofida acestor toane, care displăceau enorm persoanelor de la Curtea ei, ducesa de Berry era totuşi iubită de cei din preajma sa, cărora le plăcea felul ei firesc de a se purta, veselia şi modul cum îi trata. La Rosny, era o stăpână bună şi făcea binele cu multă chibzuială şi dreptate. Se bucura de o oarecare popularitate printre burghezia din Paris. Cel mai mare merit al ei consta în faptul că se deosebea de restul familiei. Îi plăceau artele; se ducea la spectacole; organiza serbări. Se plimba pe străzi; avea tot soiul de fantezii pe care nu se sfiia să le pună în practică; intra în prăvălii. Se ocupa de toaletele sale, într-un cuvânt, aducea puţină mişcare la Curte, şi asta era de ajuns pentru a-şi atrage simpatia negustorilor. Burghezii ştiau că-i plăcea să iasă în public şi să asiste la micile spectacole, fără nicio etichetă. Era oricum mult mai puţin dispusă decât doamna Delfină, să-şi menţină rangul. Artistele – pe care le punea să dea spectacole şi ale căror roluri le aprecia cu ardoarea unei italience – contribuiau şi ele la succesele sale şi o făceau, într-un fel, populară.

Fidelă comodităţii mele, nu m-am dus la Reims unde urma să fie uns rege Carol al X-lea. Dacă aş fi ştiut că aceea era ultima ungere cu mir a unui rege al Franţei, poate că totuşi m-aş fi dus. Dar, istorisindu-mi-se în amănunt toată ceremonia, mi s-a spus că cei care încercaseră să ascundă mascarada clericală şi feudală a ceremoniei sub un văl de cucernicie, iscaseră, pur şi simplu, râsul. Bietul Carol al X-lea, gol puşcă sub un cămeşoi de mătase albă, dârdâind pe podeaua goală, aştepta să-l ungă cu mir şi să-l îmbrace, după tipic, cu cele şapte veşminte. După ungerea cu sfântul mir, în loc să fie proslăvit şi aclamat, a fost ironizat şi ridiculizat, căci toată acea ceremonie, în loc să-l înalţe, dimpotrivă, îl micşorase în ochii lumii. Păsările, lăsate să zboare libere prin catedrală, semn că regele îşi putea lua de-acum şi el zborul, păreau nişte biete găini speriate de flacăra lumânărilor, de cântecele corului, de sunetele orgii şi de larma mulţimii.

În schimb, după ce Carol al X-lea, splendid îmbrăcat, cu

mantia regală pe umeri, rosti jurământul din înălţimea tronului, după ce uşile grele fură date în lături cu zgomot mare, după ce crainicii anunţară norodul că regele lor fusese uns, aclamaţiile celor din afară se uniră cu ale celor dinăuntru. Există întotdeauna în vechile ceremonii, unele uzanţe pe care timpul le-a prescris şi altele care răspund în mod constant impresiilor generale. Tactul constă în a le discerne, şi spiritul, în a le alege. Este exact ceea ce a ştiut Napoleon să distingă. Încoronarea sa, foarte solemnă de altfel, n-a fost însoţită de niciuna din acele mascarade pe care le reclamă Biserica. Ştiu bine că prinţii, supunându-se tuturor acelor caraghioslâcuri, îşi ziceau în sinea lor că nu se umileau decât în faţa Domnului; dar preotul ieşea mult prea în evidenţă pentru a se putea face abstracţie de el în ceremoniile în care sensul mistic rămânea ascuns sub forme materiale.

Reîntorcându-se de la Reims, regele şi-a făcut o intrare spectaculoasă în Paris. Cortegiul era superb. L-am văzut din întâmplare, în timp ce revenea de la Notre-Dame la Tuileries. Într-o trăsură cu şapte geamuri, era însoţit de fiul său, de ducii de Orléans şi de Bourbon. Prinţesele de Orléans se aflau în a doua trăsură, împreună cu doamna Delfină şi cu ducesa de Berry. Pe urmă, veneau echipajele prinţilor. Echipajul ducelui de Orléans era tot pe atât de măreţ, pe cât era de elegant.

În ciuda acestei pompe etalate pe o vreme minunată, am observat că regele fusese primit cu multă răceală. Mulţimea era departe de aclamaţiile pornite din inimă, cu care-l primise cu câteva luni mai înainte, pe o ploaie cu găleata. Miniştrii, ambasadorii, întregul Paris dădură, rând pe rând, serbări la care familia regală a asistat şi care – se zice – au fost foarte frumoase şi foarte bine organizate. Eu n-am participat la niciuna. Mă stabilisem la ţară şi n-aveam niciun chef să mă deranjez pentru un simplu bal. Regele avu mare succes la Primărie. Căci ştia de minune să unească demnitatea cu bonomia şi să fie cât se poate de politicos şi de plin de graţie. Cu asemenea calităţi, un suveran nu poate să nu fie simpatizat la o serbare a burgheziei.

Capitolul XII

Ambasadorul Austriei refuză să recunoască titlurile mareşalilor Imperiului. Cerc la rege. Naşterea Jeannei de Osmond.

Curtea din Viena n-a consimţit niciodată să recunoască titlurile – germane sau italiene – pe care Napoleon le dăduse generalilor săi. La rândul ei, Curtea Franţei nu voia să le dea poruncă să renunţe la ele. Această problemă a rămas nerezolvată de cele două guverne, fără ca cei în cauză să se poată amesteca.

Începând din 1814, ambasadorul Austriei, baronul de Vincent, ascunsese această situaţie ca să evite orice tracasare. Era necăsătorit, aşa că nu dădea recepţii; amabilităţile sale se mărgineau doar la dineuri. Îi invita prin viu grai, pe cutare mareşal sau duce, fără a-i mai adăuga şi titlurile. Şi când aştepta câte un astfel de personaj, avea grijă să stea cât mai aproape de uşă pentru ca valetul de cameră să nu mai aibă când să-l anunţe pe musafir. Lucrul se petrecea cu atâta naturaleţe, încât această manevră i-a reuşit ani în şir fără ca cineva să bage de seamă. Când a venit însă, în locul lui, contele Appony, lucrurile s-au schimbat. Acesta voia să aibă casă deschisă şi să debuteze printr-o recepţie răsunătoare. Aşa că au fost trimise numeroase invitaţii mareşalului Soult, mareşalului Oudinot, mareşalului Marmont şi multor altora. Nimeni nu s-a formalizat, şi toţi cei invitaţi s-au dus. Dar soţiile lor, aveau obiceiul să poarte titlurile pe care le căpătaseră bărbaţii lor. Toată lumea a băgat atunci de seamă că în timp ce valeţii de cameră le anunţau pe ducesa de Dalmatie sau de Reggio, alţi valeţi le anunţau pe mareşala de Soult sau pe mareşala Oudinot. Lucrul a devenit şi mai penibil, când ducesele de Massa şi de Istria, au fost anunţate cu titlurile de doamne de Régnier şi de Béssières. Era necesară o explicaţie, mai ales că anunţurile valeţilor începuseră a fi urmate de strigăte generale de reprobare. Toţi militarii dezertară, în masă, din saloanele ambasadei. Persoanele ultraregaliste se arătară profund jignite de acea încurcătură, cu atât mai mult cu cât ar fi fost foarte uşor de evitat tot acel tărăboi. Dar contele Appony nu era câtuşi de puţin dibaci, iar baronul Damas, pe

atunci ministru al afacerilor externe, la fel de mărginit ca majoritatea, emigranţilor, nu pricepea de ce acea serată iscase atâta nemulţumire.

Carol al X-lea, care nu se socotea deloc jignit, ceru ca toţi curtenii ataşaţi lui să nu părăsească ambasada. Ludovic al XVIII-lea n-ar fi îndurat acest afront politic. De altfel, în timpul domniei sale, Curtea din Viena n-ar fi cutezat să facă un astfel de lucru. După ce nobilimea noastră a strigat până n-a mai putut că austriecii împărţiseră societatea în două şi după ce s-au certat între ei, ca la uşa cortului, contesa Appony a continuat să dea baluri strălucite şi dineuri elegante la care invita lumea cea mai aleasă din Paris. Totuşi ambasadorul se făcuse de poveste prin stângăcia şi prin lipsa sa de tact. Mulţi oameni de vază n-au mai vrut să-i calce pragul, şi numai pentru că ştiau că regelui nu-i face plăcere se abţineau să-şi manifeste nemulţumirea.

De altfel, s-a spus şi s-a răspuns că lista civilă era înglodată în datorii, la moartea lui Ludovic al XVIII-lea, şi că toată lumea îşi pusese nădejdea în Carol al X-lea, să acopere deficitul; Villèle, atât de zelos în privinţa legii de trei la sută, se părea că izbutise un aranjament cu Banca Rothschild; dar, până la urmă, s-a dovedit că vorbele acestea fuseseră scornite de opoziţie.

Între timp, doamna Delfină, vrând să mai înveselească lumea de la Curte – o dată ce doliul după Ludovic al XVIII-lea luă sfârşit – îl convinse pe Carol al X-lea să dea câteva spectacole. Regele îşi anunţă curtenii că va da câte unul în fiece săptămână. Dar şi povestea asta, dură ca toate celelalte, adică de joi până mai apoi. Căci regele se plictisi, iar Delfinul se plictisi şi mai tare decât el. Ducesa de Berry, care nu înghiţea astfel de distracţii, nu le încurajă câtuşi de puţin. Doamna Delfină tună şi fulgeră, apoi se strădui să atragă cât mai multă lume în jurul ei. Dar văzându-se atât de puţin susţinută, până la urmă renunţă şi ea, aşa că în ultimii ani, n-au mai avut loc la ea decât două sau trei reuniuni, în afară de cele oficiale impuse de vizita unor suverani străini. Reuniunile aveau loc în apartamentele cele mari, începând cu cabinetul regelui şi sfârşind cu Salonul Păcii. Toate persoanele invitate trebuiau să fie prezente înainte de sosirea familiei regale, fiindcă după asta se închideau uşile şi

nimeni nu mai putea nici intra, nici ieşi. Nu se admiteau preferinţe pentru unele camere. Cu toate astea, ducesele se adunau, de obicei, în Sala Tronului. Prinţii făceau un tur prin saloane, conform etichetei, adresând câte un cuvânt fiecărui invitat. Pe urmă, regele se aşeza la masa de joc, pusă în cabinetul de Consiliu, unde nu exista nicio altă mobilă decât o masă, fotoliul său şi trei scaune necesare celor care urmau să joace cărţi cu majestatea sa. De obicei, cele trei persoane erau: o doamnă de rang mare, un ambasador şi un mareşal. Doamna Delfină se aşeza la masa de joc din Sala Tronului, ducesa de Berry, la masa de joc din Salonul Păcii, ducesa de Orléans, în Salonul Albastru. Nimeni nu juca serios, nici măcar regele. N-aş şti să vă spun ce se întâmpla cu Delfinul. Cred că, după primul tur prin saloane, o ştergea englezeşte. Cam după un ceas regele dădea semnalul, sculându-se de pe scaun. Toată lumea se ridica. Regele trecea apoi prin saloane şi, cum politeţea nu era pe atunci la loc de cinste, nu se adresa decât câtorva aleşi. Într-o astfel de împrejurare, l-am văzut totuşi pe Carol al X-lea mergând de la deputat la deputat şi încurajându-i cu vorba şi cu gestul pentru a le obţine voturile. Făcu la fel şi cu pairii, dar cu mai puţină tragere de inimă şi simpatie. La ora zece, toată acea adunare – numită „de apartament” – îmbrăcată în costume de Curte, lua sfârşit. Costumul de Curte era obligatoriu şi la spectacole. Doamna Delfină ar fi vrut să reînvie obiceiul de a te înscrie ca să poţi fi invitat, dar n-a avut câştig de cauză. În general, lojile din sala de spectacol erau ocupate de persoane de o mare evlavie, care refuzau cu străşnicie să se ducă să vadă spectacolele din oraş, deşi era vorba de aceleaşi piese, jucate de aceiaşi actori. Domnişoarelor nu le era îngăduit să vadă *Polyeucte* în oraş, în schimb erau duse – cu conştiinţa împăcată – la câte un vodevil deocheat, în micile loje ale sălii regale. În timp ce priveau la cele petrecute pe scenă, servitorii tratau invitaţii cu răcoritoare deosebit de gustoase, în pahare înalte şi în farfurioare adânci de faianţă, aşezate pe tăvi simple, de tablă. La Curtea regelui, nimic nu se servea îngrijit şi cu dichis. Doamna Delfină n-avea casa ei. La ducesa de Berry sigur că aceste mărunţişuri erau întotdeauna extrem de elegante.

Tot în acea epocă avurăm o mare bucurie în familie.

Sănătatea cumnatei mele, şi aşa foarte delicată, fusese şubrezită de trei avorturi spontane, făcându-ne să deznădăjduim că va mai avea copii. Dar iată că în 1 ianuarie 1827, după nouă ani de căsnicie, născu o fetiţă. Acest eveniment atât de dorit şi atât de îndelung aşteptat, ne-a prilejuit o vie satisfacţie, şi trebuie să mărturisesc că foarte multă lume s-a bucurat împreună cu noi. Doamna Delfină dovedi mult interes faţă de cumnata mea: cerea veşti din oră în oră despre starea sănătăţii sale, şi unul dintre valeţii ei aştepta naşterea copilului ca să-i ducă imediat vestea, stăpânei sale.

Îmi amintesc că am asistat, a treia zi, la marea recepţie dată la Palatul Regal, cu prilejul Anului Nou şi că am fost asaltată de complimente, în aparenţă sincere, din partea tuturor celor pe care-i cunoşteam, ba chiar şi din partea celor pe care nu-i cunoşteam. Poate că voiau, cu această ocazie, să mai atenueze într-un fel izbucnirea de ciudă pe care şi-o manifestaseră când auziseră că fratele meu se însura cu o moştenitoare bogată. Niciunul dintre noi nu s-a gândit să-i reproşeze Jeannei că născuse o fetiţă. Mai ales că după doi ani şi jumătate (în 24 iunie 1829), dorinţa ne-a fost împlinită şi draga mea cumnată l-a născut pe Rainulphe de Osmond – căruia i-au fost destinate aceste povestiri ale bătrânei sale mătuşi. Dacă te luai după cum arăta la opt ani, puteai nădăjdui că avea să devină un bărbat cu totul deosebit.

Capitolul XIII

Moartea ţarului Alexandru. Neliniştea din ultimii săi ani. Misiunea ducelui de Raguse pe lângă ţarul Nicolae. Iluziile ducelui de Raguse. Moartea lui Talma. Domnul de Talleyrand este insultat şi pălmuit de către Maubreuil.

Ţarul Alexandru murise la Taganrog de o febră endemică, pe ţărmul mării de Azov pe care o înfruntase săvârşind o mare imprudenţă. Ultimii săi ani fuseseră otrăviţi de o fire bănuitoare, împinsă până la monomanie, care-i stăvilea sentimentele generoase. Doamna Narîşkina, fusese între timp chemată la Petersburg la nunta fetei pe care-o avusese cu ţarul şi pe care acesta o iubea cu înflăcărare. Din păcate,

această tânără se prăpădi cu câteva zile înainte de nuntă. Împăratul fu disperat, şi această durere comună – a tatălui şi a mamei – îi apropie din nou pe cei doi iubiţi de odinioară.

Narîşkina mi-a istorisit, în amănunt, starea de spirit a ţarului, mai înainte atât de încrezător. Acum nu numai că se temea şi de umbra lui, dar dacă auzea pe cineva râzând pe stradă sau surprindea vreun curtean zâmbind, era convins că-şi bătea joc de el şi venea imediat s-o roage pe Narîşkina ca, în numele vechii lor iubiri, să-i spună ce anume avea el atât de caraghios incit isca pretutindeni râsul. Într-o seară, în timp ce această doamnă stătea de vorbă cu o tânără rudă poloneză, slujnica servi ceaiul; împăratul se grăbi să întindă el ceaşca, atât tinerei musafire cât şi Narâşkinei. Aceasta din urmă se aplecă spre verişoara ei şi-i spuse:

— Când ai să te întorci acasă, la tatăl tău, ai să te poţi lăuda, că ţi-a turnat ceaiul însuşi ţarul.

— Oh, desigur, răspunse cealaltă.

Ţarul care era surd, nu auzi ce discutaseră, dar le văzu surâzând. Chipul i se întunecă imediat şi, de îndată ce rămase singur cu iubita lui, îi zise:

— Toată lumea mă ia peste picior! Până şi tu, care pretinzi că mă iubeşti şi în care aveam atâta încredere, nu te poţi abţine să nu râzi de mine! Spune-mi ce-am putut face ca să vă stârnesc râsul?

Narîşkina se strădui multă vreme ca să liniştească acea minte care o luase razna.

Singura persoană, în care ţarul avea deplină încredere, era Metternich, cu care întreţinea o corespondenţă aproape zilnică. Austriacul se bucura, în ochii lui, de mai multă încredere, decât propriii săi miniştri. Credea orbeşte în sfaturile sale şi, mai ales, în rapoartele poliţiei sale. Purta tot timpul asupra sa o mică agendă trimisă de prinţul de Metternich, unde se aflau trecute – în ordine alfabetică – numele tuturor persoanelor politice suspecte, din întreaga Europă, cu motivul de suspiciune scris alături. Când se rostea un nume nou în faţa împăratului, el scotea imediat carneţelul, îl răsfoia şi dacă omul nu se afla trecut pe acea listă neagră, ţarul asculta cu bunăvoinţă tot ce-i spunea acela. Dar dacă, din nenorocire, se afla pe listă, nimic nu-l mai putea ridica în ochii ţarului. Narîşkina mi-a spus că-l

văzuse pe Alexandru consultând destul de des paginile acelea sibiline.

Ultimii ani ai acestui biet om au fost otrăviţi de spaime şi de nelinişti alimentate poate şi de intrigile de la Curte, dar datorate în mod sigur unor boli ereditare. Orice-ar fi fost, moartea sa a stârnit senzaţie şi mâhnire la Paris. Se comportase cu mărinimie în 1814 şi fusese deosebit de util Franţei, în 1815.

Dacă am fi putut crede în calităţile de-a dreptul excepţionale, pe care i le-a atribuit ducele de Raguse ţarului Nicolae, fratele lui Alexandru, după ce s-a înapoiat de la Moscova unde asistase la încoronare, poate că regretele după ţarul Alexandru n-ar fi fost chiar atât de mari. Dar viitorul a dovedit că ducele exagerase, cum de altfel a făcut toată viaţa lui, fapt care l-a dus la ruină.

Întors în Franţa, în 1815, şi-a spus că războiul nu era o meserie pentru un mareşal al Franţei, că un soldat al Imperiului nu putea fi curtean la Tuileries şi că totuşi era mult prea trist ca la vârsta lui să nu mai joace niciun rol în ţara sa. Obişnuise să se comporte ca un mare senior. La un moment dat, se întrebă cum se creaseră marile seniorii din timpul Evului Mediu şi ajunse la concluzia că ele se datoraseră preponderenţei exercitate asupra unui mare număr de supuşi. Epoca însă nu mai îngăduia un astfel de lucru, mai ales militarilor. Dar dacă un ostaş cu faimă punea pe picioare o anumită industrie şi-şi atrăgea un mare număr de clienţi, din toată ţara, nu numai că putea face o avere colosală, dar urma să devină singurul mare senior al timpurilor moderne pe care Curtea să-l stimeze ca atare. Plin de astfel de idei – pe jumătate vanitoase, pe jumătate generoase – bietul mareşal se apucă să transforme o bucată de teren arabil pe care-l avea în Châtillon-sur-Seine, într-un vast atelier în care adună laolaltă tot soiul de lucrători. Se pasionă, rând pe rând, pentru fiecare meserie, cheltui bani cu ghiotura până când fu aproape să izbutească şi poate că într-adevăr ar fi reuşit dacă nu i-ar fi venit o altă idee pe care o adoptă cu tot atâta zel ca şi pe prima, renunţând brusc la tot ce făcuse până atunci. Se apucă deci de speculaţii la Bursă, dar, cum rămăsese fără un sfanţ, ceru guvernului o slujbă şi iată-l trimis la Moscova. Cu neprevederea sa

caracteristică, trăi într-un asemenea lux, încât în loc ca această slujbă să-l scoată din impas, dimpotrivă, îi spori şi mai vârtos datoriile. În anul următor, îl mai lovi şi un foc care-i arse tot ce avea, aşa că trebui să-şi mărturisească – ceea ce alţii ştiau de fapt, demult – că era complet ruinat.

În ce mă priveşte, am fost cu atât mai puţin mirată cu cât, în timpul şederii sale în Rusia, am avut prilejul să trec pe la Châtillon. Am vizitat în amănunt, acea aiurită întreprindere şi mai ales „stâna cu trei etaje" de care el era atât de mândru. În timpul iernii care trecuse, ne vorbise despre „oile sale îmbrăcate", care urmau să devină o sursă de avere incalculabilă. Am vorbit cu administratorul care mi-a răspuns oftând:

— Vai, doamnă, am să vi le arăt! Asta e ultima trăsnaie a domnului mareşal! Îmi scrie în fiece săptămână calculând profitul pe care ar trebui să-l aibă, dar îi repet zadarnic că e în pierdere.

Am găsit bietele animale, cusute în pielea altor oi, murdare şi zdrenţăroase, înăbuşindu-se de căldură, şi având cea mai caraghioasă înfăţişare ce se poate imagina. Mareşalul calculase că blana de împrumut costa patru franci şi ţinea un an şi jumătate. Lâna curată urma s-o vândă cu şase până la şapte franci în plus, iar animalele n-aveau niciun motiv să se îmbolnăvească. Socotelile administratorului se arătau a fi exact invers. Blana de împrumut costa şapte franci, nu dura decât un an, iar cârpitul o făcea să urce până la nouă franci. Lâna curată nu se vindea decât cu patruzeci de soli mai mult decât lâna oilor obişnuite, la care bolile erau mult mai puţin frecvente şi mai puţin molipsitoare decât la oile lui care crăpau de căldură.

Văzând că rămăsese fără o lescaie, mareşalul se adresă regelui, rugându-l să-i dea nişte bani ca să-şi poată plăti datoriile, dar din nenorocire, bietul mareşal se prăpădi prin 1852, înainte de a-şi fi putut onora creditorii.

Mi se pare că tot atunci a murit şi actorul Talma, în apogeul talentului său. Interpretase o mulţime de roluri, în piese destul de slăbuţe, dar unde se dovedise a fi sublim. *Sylla, Léonidas* şi în sfârşit *Carol al VI-lea.* Nu mi-am închipuit niciodată că arta actorului poate merge atât de departe. Părinţii noştri ne asigurară însă că Le Kain fusese şi mai bun

decât Talma. Talma, în Franţa, şi mistress Siddons, în Anglia, mi s-au părut tot ce poate exista mai desăvârşit în teatru, fiindcă intrau complet în pielea personajului pe care-l interpretau. În plus, şi unul şi celălalt, erau atât de frumoşi şi de graţioşi, vocea lor era atât de armonioasă, încât fiecare din atitudinile lor alcătuiau un tablou tot pe atât de plăcut ochiului pe cât era glasul lor de plăcut, urechilor.

În 21 februarie 1827, generalul Pozzo şi ducele de Raguse, pe atunci încă zdravăn şi sănătos, sosiră acasă la mine, foarte devreme. Aveam câţiva invitaţi la masă. Nici nu apucă bine să iasă şi ultimul, că ambasadorul, privindu-l pe mareşal, spuse:

— Ei bine? Ce facem? Îi spunem?

Acesta îşi ascunse obrazul în mâini şi răspunse:

— Sunt pur şi simplu îngrozit!

E lesne de înţeles că aceste cuvinte îmi aţâţară curiozitatea. Cei doi îmi povestiră că, în vreme ce ieşeau de la slujba ce se ţinuse la Saint-Denis, mareşalul – care se afla doar cu doi, trei paşi în urma lui Talleyrand – văzuse un om înaintând către ministru şi cârpindu-i o palmă atât de zdravănă peste obraz, încât prinţul căzu grămadă. Mareşalul chemase imediat garda şi poruncise să fie arestat bătăuşul care nu era altul decât ticălosul de Maubreuil, în timp ce el, mareşalul, se străduia să-l ridice de jos pe Talleyrand care era pe jumătate leşinat. Ajută să fie dus într-o sală de aşteptare unde se afla Pozzo, care bineînţeles că nu mai vorbi decât despre acest lucru.

Un moment se temuseră ca prinţul să nu-şi dea duhul în braţele lor, atât se simţea de rău. Pozzo descrise lucrurile în felul său pitoresc, arătând că bietul uncheaş abia mai putea răsufla, că era palid, rătăcit şi că nu se putea împăca în niciun chip cu ideea că era obligat să-şi încheie o carieră plină de strălucire, dar şi de murdărie, stigmatizat de mâna unui maniac, în templul Celui-de-Sus, unde îşi abjurase credinţa şi unde îşi trădase, de câteva ori, stăpânii. De îndată ce-şi veni în fire, Talleyrand îşi şi dădu seama de mana cerească pe care această întâmplare o dăruia partidului advers.

Înainte de a veni la mine, cei doi bărbaţi trecuseră pe la el. Îl găsiseră, contrar aşteptărilor, cu uşile larg deschise.

Înconjurat de lume, şedea într-un fotoliu, în cabinetul său, cu draperiile trase şi cu capul bandajat. Povestea celor din jur că Maubreuil voise să-l asasineze, că-l pocnise în moalele capului, şi că-i făcuse o rană ce trebuise să fie imediat pansată. Cu obişnuita lui imperturbabilitate, istorisea – cu aplomb – celor ce fuseseră martori la scenă:

— M-a doborât cum dobori un bou! şi, strângându-şi pumnul, îl aşează cu grijă, peste bandaj.

Despre obraz, nu suflă o vorbă, deşi, din pricina palmei încasate, îi plesnise buza. Cei care fuseseră de faţă, înţeleseră că prinţul prefera să fi fost „doborât ca un bou", decât pălmuit. Ei îi ţinură hangul în acest nevinovat şiretlic, despre care toată lumea cunoştea perfect adevărul. Există totuşi un fel de pudoare publică ce-i protejează – până la un anumit punct – pe oamenii care au jucat cândva un rol mare, aşa că nimeni n-a avut curajul să spună cu glas tare, că prinţul încasase o palmă de-i ţiuiseră urechile, de la Maubreuil. De îndată ce se simţi mai bine, se reîntoarse la Curte, cu fruntea legată cu o bucată de tafta englezească, repetând întruna:

— M-a doborât cum dobori un bou!

Dar de îndată ce putu – fără să pară că dă bir cu fugiţii – părăsi Parisul şi-şi petrecu restul vieţii la ţară, la doamna Dino, temându-se până şi acolo să nu dea într-o bună zi, nas în nas, cu Maubreuil. Acesta fusese condamnat la câteva luni de închisoare. Dar anunţă că de îndată ce va fi liber va reînnoi delictul. N-am mai auzit vorbindu-se de el. Probabil că domnul de Talleyrand l-o fi îndepărtat din ţară, cu bani grei.

Capitolul XIV

Legea dreptului de primogenitură. Înmormântarea ducelui de Liancourt. Garda naţională desfiinţată. Sosthène de La Rochefoucauld şi domnul de Villèle. Moderaţia Delfinului.

Fatalitatea, care părea să împingă familia de Bourbon să întreprindă numai lucruri menite s-o îndepărteze de popor, îi dictă proiectul legii privind drepturile primului născut. Mărturisesc că pe mine – având în vedere înclinaţiile anglofile – ideea m-a încântat; dar, din păcate, nu m-am informat şi ce

părere a făcut ea asupra maselor, dacă ţara era dispusă să şi-o însuşească. Şi n-a fost, dovadă că acea faimoasă Cameră a pairilor, care se bucura de o mare popularitate, şi care era în culmea puterii ei în acea epocă, a respins-o. Resentimentele pe care aceeaşi Cameră le-a arătat cu prilejul înmormântării ducelui de Liancourt, au sporit antipatia faţă de Casa regală.

Mai multe înmormântări – între altele cea a domnului Manuel – prilejuiseră o serie de manifestări ostile faţă de guvern[266]. În concluzie, s-au publicat noi ordonanţe privitoare la pompele funebre, între care una prin care se interzicea purtarea sicriului pe braţe. Ducele de Liancourt, protectorul a numeroase stabilimente gratuite, avea nenumăraţi simpatizanţi în rândurile clasei muncitoare, oameni care ţineau cu orice preţ să aducă ultimul omagiu, binefăcătorului lor, după ce va fi scos din biserică. Dar poliţia se opuse cu străşnicie. Urmă o încăierare; spiritul de partid se învenină. În zarva aceea „piatra de mormânt căzu şi – zice-se – că se sfărâmă. Scandalul şi tot spectacolul a mâhnit şi a jignit profund familia. Camera pairilor s-a simţit şi ea ofensată şi a cerut explicaţii. Acest incident a contribuit la întărirea alianţei dintre popor şi Camera pairilor. Acel geniu rău. Care prezida ramura vârstnică a Bourbonilor, inspiră – făcând apel la mânie şi la grabă – o hotărâre care nu s-a făcut simţită pe moment, dar care a contribuit la prăbuşirea vechiului tron, dărâmat doar în câteva ceasuri „trei ani mai târziu. În primăvara lui 1827, burghezii din Paris, păreau destul de porniţi împotriva guvernului, ceea ce-l făcu să ezite a aduna garda naţională pentru a fi trecută în revistă de rege. În sfârşit, după lungi deliberări, s-a hotărât s-o adune. Regele se îndreptă spre Champs-de-Mars. Fu, în general, mai bine

266 Elevii de la Şcoala de Arte şi Meserii, din Châlons, şcoală fondată de ducele de La Rochefoucauld-Liancourt, au vrut – în chip de recunoştinţă – să ducă pe umeri sicriul binefăcătorului lor. Drumul de la casa răposatului şi până la biserică a fost efectuat fără nici un incident. Dar la ieşirea din biserică, prefectul poliţiei – de Lavau – a intervenit, pentru că tinerii n-ar fi avut – chipurile – o autorizaţie eliberată de poliţie, ca să poarte sicriul. Acest lucru a prilejuit o scenă regretabilă de adevărată răzmeriţă, care a fost exploatată de opoziţie, cu multă abilitate, (n. ed. fr.).

primit decât se aştepta. Dar iată că una dintre gărzi, strigă: „Jos miniştrii!” Regele îşi opri calul şi zise pe un ton calm şi demn:

N-am venit aici ca să primesc sfaturi, ci omagii!

Cel care a strigat, să iată din rând!

Această atitudine se bucură de mare succes, ca toate cele în care cei puternici dau dovadă de voinţă şi energie. Coborând de pe cal la Tuileries, Carol al X-lea fu foarte mulţumit de felul cum îşi petrecuse dimineaţa. Apoi îl chemă pe mareşalul Oudinot şi-i porunci să redacteze un ordin de zi prin care – manifestându-şi nemulţumirea pentru unele proteste izolate – îşi exprima totuşi mulţumirea pentru atitudinea majorităţii gărzii pe care o trecuse în revistă. Regele repetă de două ori:

— Spune-le că sunt foarte mulţumit!

Delfinul îşi exprimă şi el mulţumirea. Toate persoanele care făceau parte din Statul Major rămăseseră deci cu această impresie pe care nu întârziară s-o răspândească prin oraş. În seara aceea, am avut prilejul să stau de vorbă cu foarte multă lume. Aceleaşi cuvinte, repetate la nesfârşit, aminteau că trecerea în revistă fusese splendidă, că regele fusese tot timpul ovaţionat şi aplaudat. Totuşi caleaşca în care se aflau prinţesele fusese urmărită de pilcuri de oameni care le trataseră cum nu se poate mai prost, ba la un moment dat, chiar le şi huiduise. Toate partidele au fost acuzate de a fi pregătit acea manifestare ostilă. Seara, ducesa de Berry istorisi şi ea, mânioasă, acelaşi lucru. Când regele şi Madame sosiră la ea, unde se adunase Curtea, ducesa i se plânse lui Carol al X-lea de ce păţise pe drum. Delfina, interpelată la rândul ei, răspunse cu bruscheţea-i obişnuită, că lucrurile fuseseră destul de neplăcute, dar că ea se temea şi de mai rău. Regele n-a făcut decât o singură partidă de *whist* şi s-a reîntors la el unde-l aştepta Villèle. Mareşalul Oudinot, trezit în toiul nopţii, a fost pus să redacteze un ordin de zi prin care regele anunţa desfiinţarea gărzii naţionale. Garda regală preluă şi atribuţiile gărzii naţionale, azvârlindu-i în stradă pe burghezii care se mai aflau prin cazărmi şi împingând atât de departe grosolănia, încât aruncară în drum nu numai oamenii, ci şi efectele şi armele celor care lipseau. Această insultă semănă în inima

parizienilor sămânţa unei un cumplite al cărei rod se coapse pe deplin abia în 1830. Iată şi ce anume provocase această disensiune. Una dintre legiuni, reîntorcându-se din Champs-De-Mars, se oprise în faţa Palatului Finanţelor, strigase: „Jos cu Villèle!” şi spărsese câteva geamuri. Sigur că această purtare nedemnă de un corp de militari, îl sperie pe Villèle, cu atât mai mult cu cât ştia că regele fusese mulţumit de felul cum îl primise garda. Pe de altă parte, nu voia pentru nimic în lume să-şi piardă postul. Aşa că-l înrăi pe rege şi învenină toate rapoartele pe care şi le putu procura, în legătură cu vorbele aruncate de norod, prinţeselor şi cu strigătele izolate auzite la Champ de Marş, apoi o rugă pe majestatea sa să nu ia nicio hotărâre înainte de a vorbi cu el. Dar Carol al X-lea avea urechile împuiate de plângerile ducesei de Berry şi de nemulţumirile cumnatei sale. Aşa că, în câteva minute, Villèle fu obligat să ia cea mai funestă dintre măsuri. Ludovic al XVI-lea şi-a pierdut tronul în ardoarea sa de a se debarasa de paşnica opoziţie a vechilor Parlamente. Carol al X-lea şi l-a pierdut pe al său, refuzând orice barieră legală, uitând fraza atât de potrivită şi de înţeleaptă a lui Talleyrand:

— Nu te poţi sprijini decât pe ceea ce rezistă!

Pe de altă parte, nu cred că Villèle, luând măsuri atât de violente, n-a avut şi el nişte poliţe de plătit. Orice-ar fi fost, începând din acea clipă, ministrul a devenit oaia neagră a parizienilor şi, în curând, a întregii Franţe.

Ducele de Doudeauville, ministrul Casei regale, înţelese mai bine ca toţi tendinţa către care năzuia ţara şi-şi dădu demisia, chipurile, din pricina desfiinţării gărzii naţionale. Nu ştiu dacă înainte sau după acest eveniment ar trebui să plasez un demers al lui Sosthène de La Rochefoucauld pe care ţin să-l amintesc. Am mai vorbit, mi se pare, despre rolul pe care l-a avut între domnul de Villèle şi doamna de Cayla. E neîndoielnic că l-a ajutat pe Villèle să pună mâna pe putere şi că l-a susţinut, datorită influenţei favoritei regelui, atâta vreme cât a trăit Ludovic al XVIII-lea. După moartea acestuia, Villèle se scuturase de o protecţie care cam începuse să-l apese. Continuase totuşi să rămână foarte bun prieten cu Sosthène. Acesta profită de amiciţia lui cu Villèle şi, într-o bună dimineaţă, intră în cabinetul prietenului său.

După câteva fraze amicale, Sosthène îi aminti de sentimentele patriotice pe care le afişa când umbla să pună mâna pe funcţia de ministru, în interesul ţării; şi, plecând de la acest lucru, îl avertiză că opinia publică începuse a se declara, pe faţă, împotriva felului său de a administra ţara. Având relaţii în toate clasele sociale, îşi putuse da perfect de bine seama de acest lucru pe care venea acum să i-l dezvăluie şi lui Villèle. Sigur că-şi dădea seama că nu stătea în puterea lui Villèle să facă numai bine, dar nu trebuia să uite că Sosthène nu-l plasase în fruntea acelui minister decât ca să fie util ţării; venea deci să-l implore – în numele amiciţiei, al onoarei şi al recunoştinţei – să nu-l mai compromită încăpăţânându-se să se cramponeze de acel post. Vă puteţi închipui cam cum a primit acest sfat Villèle, care pe atunci era atotputernic. Avu o clipă de panică, gândindu-se dacă nu cumva Sosthène fusese trimis de Carol al X-lea, al cărui aghiotant era. Dar după ce mai puse unele întrebări, se linişti. Îl tră tă pe Sosthène de aşa manieră, încât se despărţiră certaţi, ceea ce lui Villèle îi convenea de minune, după care dădu fuga la rege să-i istorisească scena. Acesta, care-şi aminti de intrigile urzite de fratele lui Sosthène în ultimii ani de domnie ai lui Ludovic al XVIII-lea, fu foarte bucuros să-i dea papucii şi să-l facă să îndure „onorurile” dizgraţierii.

Doamna de Cayla – mai versată – nu se certă cu nimeni. A rămas ducesă, aşa cum a dorit răposatul rege „pentru că domnul de Cayla refuzase, cu încăpăţânare, titlul de duce. Carol al X-lea i-a aprobat să intre în sala tronului şi i-a fixat chiar şi o pensie foarte mare.

Cum tot pe atunci, regele şi prietenii săi, cerură restituirea bunurilor bisericeşti şi recunoaşterea ordinelor monastice. Domnul de Villèle era aproape sigur că astfel de dorinţe nu puteau fi realizabile, dar ţinea totuşi să-şi păstreze funcţia de ministru. Ca de obicei, Villèle conta pe abilitatea sa; numai că de data asta nu-i mai merse. Camera pairilor, ofuscată, şi ministrul, căzură de acord – după o întreagă tevatură – cu consilierii regelui, că ar fi necesar un nou lot de pairi care să împrospăteze atmosfera. Prin această propunere, Villèle spera să-şi asigure un cât mai lung ministeriat. Delfinul nu vru să se amestece în aceste intrigi. Supus regelui, nu

manifesta niciun fel de ostilitate faţă de Villèle, nici faţă de favorurile de care se bucura.

Ducesa de Berry n-ar fi vrut ca Villèle să pună în practică, atât de grabnic, toate extravaganţele la care visau atât ea cât şi micul ei grup ultraregalist. Dar ducesa era mult prea frivolă şi prea ahtiată după distracţii, pentru a se ocupa serios de acest lucru. Se mărginea la sarcasme care-l făceau pe noul rege să surâdă, când, cu câteva luni mai înainte, pentru astfel de vorbe ar fi fost serios admonestată de răposatul Ludovic al XVIII-lea.

Capitolul XV

Bătălia de la Navarin. Alegerile din 1827. Intrigile partidului ultra. Căderea lui Villèle. Şederea lui don Miguel la Paris. Noul guvern. Dezamăgirea domnului de Chateaubriand care acceptă ambasada din Roma. Noua intrigă a lui Polignac.

Nu pot vorbi despre afacerea Greciei, din punct de vedere istoric, pentru că eu nu mă ridic până la nivelul unui istoric, dar nici nu pot trece sub tăcere efectele pe care le-a produs în saloanele pariziene. Toţi opozanţii Curţii erau filoeleni; guvernul, deşi făţiş îi proteja pe greci, în realitate era împotriva lor. Congregaţia i-ar fi preferat până şi pe turci decât pe acei greci eretici, căci cel puţin necredincioşii predicau absolutismul. Victoria bătăliei de la Navarin[267] nu produse deci niciun fel de bucurie Curţii din Tuileries, cu toate că nu cuteză s-o primească cu tot atâta răceală ca şi cea de la Londra. Nu mă pot opri să nu semnalez cât de departe poate merge sentimentul patriotic în Anglia. Toată lumea socotea emanciparea coloniilor spaniole utilă intereselor comerciale britanice, în vreme ce emanciparea Greciei putea fi utilă ruşilor. Jurnalele, adunările, membrii celor două Camere nu vorbeau decât despre cruzimile, vexaţiunile, intoleranţele exercitate împotriva americanilor de origine spaniolă despre care toată lumea ştia că fuseseră trataţi în modul cel mai îngăduitor cu putinţă. În ciuda

267 Bătălie navală câştigată de escadrele unite ale Franţei, Angliei şi Rusiei împotriva flotei turco-egiptene. Contra-amiralul de Rigny, nepotul baronului Louis, comanda forţele franceze.

vanităţii naţionale ce se înflăcăra atât de lesne în faţa victoriilor maritime, primul-ministru – în discursul Coroanei – se crezu obligat să califice drept „inoportună” *(untoward)* victoria de la Navarin. În Franţa, impresia a fost alta; cum această victorie „inoportună”, a umplut de bucurie mai toată ţara, domnul de Villèle vru să profite de popularitatea de care se bucura acum guvernul, pentru a desfiinţa Camera Deputaţilor. Hotărârea fu anunţată şi alegerile fixate cât mai repede cu putinţă, sperând astfel să evite manevrele persoanelor care-i erau ostile. Înaintea alegerilor, desfiinţă şi cenzura. Nu-mi mai aduc aminte în ce epocă a fost restabilită. De altfel era atât de nepopulară, încât persoanele onorabile cărora li se ceruse să exercite această meserie, erau hulite de toată lumea.

O asociaţie de oameni politici şi de litere, în fruntea căreia se afla domnul de Chateaubriand, găsi mijlocul de a face să se publice şi, mai ales, să circule unele broşuri suficient de voluminoase şi distribuite cu destulă neregularitate, pentru a scăpa de cenzura impusă jurnalelor şi scrierilor politice. În jurul nostru, începuse a ploua cu astfel de broşuri pe care lumea şi le smulgea din mână. Salvandy se afla în fruntea acestui război dus cu pana de scris; Guizot ocupa şi el un loc important în această afacere, dar mai ales în organizarea alegerilor electorale. Precauţia, atât de evidentă, de a grăbi alegerile, produse o puternică animozitate. Când guvernul vrea să-şi atragă masele, trebuie să facă acest lucru cât mai delicat cu putinţă, pentru ca lumea să nu-l bage de seamă; când însă capcana e atât de grosolană încât sare în ochii tuturor, poate crea o enormă dificultate. Şi iată că chiar aşa s-a şi întâmplat; căci lumea, luată pe nepusă masă, a reacţionat prompt şi a format, în fiecare arondisment, câte o asociaţie care să apere drepturile electorale. Fraudele, efectuate la ultimele alegeri, de către domnul de Villèle, nu mai putură fi puse în practică. Asociaţiile, alcătuite din marii proprietari, din oameni de litere, avocaţi, oameni politici, desfăşurară cea mai vastă şi mai inteligentă activitate. Lucrând tot timpul cu legea în mână, deci în cea mai deplină legalitate, aceste asociaţii alcătuiră un comitet în strânsă legătură cu comitetul principal de la Paris, de unde Guizot dirija toată acea activitate. În vreme ce spiritele se

înfierbântau în centrele electorale, partidul preoţilor se îmbogăţi cu şaizeci şi şase de noi pairi, aleşi aproape exclusiv dintre cei mai zeloşi membri ai Congregaţiei. Toată lumea a văzut lista făcută de domnul de Rivière, deconspirată de domnul de Rougé, corectată de persoane de încredere şi impusă lui Villèle care ar fi vrut-o altfel alcătuită, dar care îşi spuse că, la urma urmei, noii pairi erau destul de numeroşi pentru a fi în stare să combată spiritul majoritar din Camera Superioară. Or, tocmai acest lucru a revoltat ţara. Căci moderaţia Camerei pairilor proteja poporul de invazia despotismului clerical; şi, chiar în acel moment, el profita de clauza, abil introdusă în legea juriului, privind rectificarea listelor electorale pentru a scăpa de fraudele comise în 1824.

Această Cameră era deci foarte populară, şi violenţa cu care se acţiona asupra ei, exaspera opinia publică ce se obişnuise să caute protecţia mai curând la ea decât la Villèle, fapt care-l exaspera pe acesta. Îmi amintesc, în legătură cu acest lucru, de un dialog care mi-a fost relatat de către un martor ocular, aproape imediat după ce-a avut loc. Urcând scara ministerului marinei, preşedintele Consiliului de miniştri, se întâlni cu subprefectul din Saint-Denis, care o cobora.

— Ei bine, domnule subprefect, răspunzi de alegerea dumitale!

— Nu, monseñiore.

— Cum, că doar i-ai spus domnului de Corbière că eşti sigur că vei fi ales!

— Da, monseñiore, dar asta a fost înainte de numirea noilor pairi.

— Haide, amice, îţi baţi joc de mine? Cum crezi că câţiva pairi acolo îi vor influenţa pe vânzătorii dumitale de îngrăşăminte animaliere? Ai să fii ales, ascultă-mă pe mine! Să ştii însă că atunci când alegerile nu merg cum trebuie, e vina administraţiei; te rog să-ţi aduci aminte de asta!

Subprefectul ridică din umeri şi continuă să coboare liniştit, scările, ca un om foarte puţin convins de elocinţa ministrului.

Mulţi dintre alegători se aliară prevenţiunilor celor din Saint-Denis şi, stimulaţi de zelul asociaţiilor despre rare v-am vorbit, numiră atât de mulţi deputaţi ostili lui Villèle, încât

alegerea acestuia începu a fi îndoielnică. Înclinat întotdeauna să arunce asupra altora vina pentru faptele în care dădea greş, Villèle nu se putu abţine să nu acuze Congregaţia şi să nu-şi verse furia pe ea. Încercă să se ralieze micului grup ultra-aristocratic care rămăsese în afara ligii iezuite, dar acesta îl respinse. Atunci se întoarse spre regaliştii constituţionali care, de trei ani, dirijau Camera pairilor, dar aceştia erau prea porniţi împotriva lui Villèle din pricina măsurii pe care o luase (era vorba de cei şaizeci şi şase de noi pairi), ce urmărea să lovească în Camera pairilor. Toate aceste demersuri ale primului ministru, oricât de secrete ar fi fost ele, nu erau totuşi chiar până într-atât incit să nu ajungă la urechile Congregaţiei, aşa că pierderea lui Villèle fu hotărâtă. Congregaţioniştii, îl chemară imediat pe Polignac din Anglia, iar ducele de Rivière îl convinse pe rege să-i dea cât mai repede papucii lui Villèle. Acei domni nu se mai îndoiau că, în sfârşit, venise şi momentul triumfului lor. Totuşi Villèle, care se temea grozav de Jules de Polignac, se duse la rege şi – după ce-l bârfi zdravăn pe rivalul său – îi arătă majestăţii sale cât era Polignac de inapt pentru o asemenea funcţie, de incapabil şi de prost, discreditându-l în aşa hal în ochii lui Carol al X-lea, încât acesta ezită, iar până la urmă refuză categoric să-i mai încredinţeze funcţia de prim-ministru. Sub patronajul Delfinului, funcţia fu încredinţată lui Martignac. Polignac se reîntoarse, furios, la Londra, fără însă a renunţa la intrigile pe rare continuă să le urzească în continuare. Bietul duce de Rivière, om cinstit şi foarte bolnav, fu atât de afectat de insuccesul eforturilor sale, încât boala i se agrava. Muri peste câteva săptămâni, reproşându-şi, cu amărăciune, faptul că contribuise la căderea lui Villèle.

În toiul acestor tulburări ministeriale, don Miguel[268]

268 Don Miguel, al doilea fiu al lui loan al IV-lea al Portugaliei şi a Charlottei de Spania. Susţinut de mama sa şi de absolutişti, se ridică împotriva tatălui său şi a Cartei constituţionale pe care regele o dăruise Portugaliei, în 1822. După moartea tatălui său şi după nenumărate intrigi, izbuteşte să se urce pe tron, şi să domnească şase ani (din 1828 până în 1834), ca monarh absolut, abolind Constituţia. Alungat de pe tron de fratele său mai mare, renunţă la Coroană, în schimbul unei pensii pe viaţă, angajându-se

cunoscut prin comportarea sa violentă, în familie – trecu prin Paris, părăsind Viena, pentru a se duce la Lisabona, unde urma să guverneze ţara în numele logodnicei sale mica regină dona Maria. Împăcat cu don Pedro şi recunoscut de puterile europene ca soţ al micii regine a Portugaliei, a fost primit la Curtea noastră cu toate onorurile, ce-i fuseseră refuzate când trecuse prima oară prin Franţa, unde n-a lăsat altă amintire decât cea a unei scene făcută ambasadorului regelui – tatăl său – marchizul de Marialva, ca să capete nişte bani. Ea a fost însoţită de nişte gesturi atât de ameninţătoare, încât bietul marchiz s-a văzut nevoit să fugă şi să cheme în ajutor poliţia împotriva tâlharului care-l urmărea cu cuţitul în mână. Cum era bolnăvicios, nu şi-a mai revenit după o astfel de spaimă. Deşi un asemenea gen de om trebuia să fi fost foarte puţin atrăgător, am simţit curiozitatea să-l văd şi eu. Cum se dădea, în cinstea sa, un spectacol la Tuileries, am profitat de ocazie şi m-am dus şi eu. În loc de un tiran, cu un chip sumbru, cum mă aşteptam să găsesc, am văzut sosind, o dată cu familia regală, un tânăr cu o figură încântătoare, cu un aer nobil, distins, cu un surâs dulce, cu o privire calmă şi strălucitoare, cu gesturi graţioase. Aşezat între doamna Delfină şi ducesa de Berry, discuta cu ele cu uşurinţă şi inteligenţă. Într-un cuvânt, nu semăna nici într-un fel cu bestia feroce pe care mă pregătisem s-o văd.

În dimineaţa următoare avu loc o adunare la ducesa de Berry, la care am fost invitată şi eu. Don Miguel se arătă acelaşi prinţ graţios şi om de lume. Vorbi aproape cu toate femeile. Curiozitatea ne făcu să ne strângem în jurul lui, dar tocmai atunci unul dintre aghiotanţii săi, îi vorbi despre un portughez care voia să-i fie prezentat. Se întoarse într-o clipă, pe călcâie, şi îndepărtându-se puţin de noi, aruncă o privire care ne făcu să ne dăm speriate, îndărăt. Tigrul din el se trezise din nou. Nu-mi pot explica nici astăzi cum, în mai puţin de o secundă, frumoasele trăsături ale chipului său se urâţiră brusc, devenind de-a dreptul hidoase. Aghiotantul rămase încremenit în locul în care rostise acele vorbe care

---

totodată să nu mai pună piciorul în Portugalia. A trăit între 1802 şi 1866.

fuseseră atât de prost primite.

Astea au fost singurele mele legături cu acest prinţ bizar. Privirea pe care i-am surprins-o însă atunci, m-a convins de cruzimea şi de nebunia sa; pentru că numai un om nebun se putea comporta astfel.

Aceste observaţii asupra fizionomiei m-au făcut să mă gândesc, fără să vreau, la domnul de Chateaubriand pe care am avut prilejul să-l văd a doua zi după ce numele primului ministru a apărut în *Monitor.* Trudise din greu ca să-l înlăture pe Villèle şi credea – molcomindu-şi ura – că, în sfârşit, va reveni la ministerul afacerilor externe, de unde fusese îndepărtat cu destulă brutalitate şi unde dorea cu ardoare să revină, socotindu-se indispensabil. În discuţiile ce precedaseră numirea primului ministru, el se considerase tot timpul şef şi nu discutase decât despre colegii ce urmau să fie numiţi la diversele ministere. La interne, îl propusese pe Royer-Collard, susţinând că domnul Collard – care era liberal atât cât putea fi un regalist – i se părea indispensabil. Apoi, începu a-i face curte domnului de La Ferronnays, ca să-l determine să accepte externele. Ferronnays consimţi. Şi în vreme ce Chateaubriand şi Royer Collard se socoteau indispensabili şi aşteptau – învăluiţi în suficienţa lor – să fi se solicite concursul, citiră în *Monitor* despre numirea noului guvern, format din oameni pe care ei înşişi îi propuseseră ca făcând parte din partidul lor. Nu ştiu ce efect a avut această veste asupra lui Royer-Collard; ştiu însă că Chateaubriand a fost atât de furios, încât am crezut că se sufocă; a trebuit să i se pună lipitori pe gât şi, cum acest lucru n-a fost de-ajuns, i s-au mai pus altele şi pe tâmple. A doua zi, i s-a vărsat fierea în sânge, fapt care l-a făcut să devină verde ca o şopârlă. Cum în starea de agitaţie în care se afla nu-şi putea găsi liniştea, l-am întâlnit într-o casă unde venise să-şi plimbe neastâmpărul. Stigmatele lăsate de lipitori, îi îngăduiau să atribuie schimbarea sa vizibilă, bolii. Cred că n-am văzut niciodată un spectacol mai trist decât cel al acestui om inteligent, instruit, de o mare capacitate intelectuală, ce părea întotdeauna atât de profund indiferent la tot ce-l înconjura, dar care acum era complet răvăşit şi distrus numai din cauza prea marii sale ambiţii. Dacă l-ar fi putut ataca şi pe noul ministru cu tot atâta înverşunare ca şi pe cel vechi,

probabil că s-ar fi simţit puţin mai uşurat. Din păcate, îşi dădea perfect de bine seama că toate armele sale erau distruse, şi că alţii, mai puternici, îşi bătuseră joc de el. Hyde de Neuville[269], pe care el însuşi îl propusese, şi care, practic, îi datora postul de ministru, îl chemase la sine şi, vorbindu-i de sus, îi oferise postul de ministru al marinei. În vremea asta, regele – oricât de nemulţumit ar fi fost de noul guvern – avea totuşi o singură consolare: faptul că scăpase de domnul de Chateaubriand. Cu toate că nici La Ferronnays nu-i era agreabil, îl prefera totuşi celui dintâi. Dintre toţi miniştrii, cel al afacerilor externe era tot timpul în contact direct cu regele. În atribuţiile acestuia intrau – în afară de tracasările şi neplăcerile funcţiei – şi unele discuţii intime şi mai ales unele bârfe care-i plăceau grozav regelui. În acest post trebuia deci o persoană foarte bine aleasă care să asculte, să priceapă şi apoi să intre, cu menajamente, în probleme, având grijă de micile susceptibilităţi, de preferinţele şi de antipatiile regelui. Din acest punct de vedere, domnul de La Ferronnays era foarte bine ales; dar, din păcate, prinţii nu-i putuseră ierta cearta cu ducele de Berry, de unde o plămadă de nemulţumiri, rare şi începuse să dospească. Delfinul îşi dădu cel mai bine seama de situaţie, aşa că din clipa în care La Ferronnays fu numit ministru, favoarea pe care o acordase până atunci domnului cu pricina, suferi o sensibilă scădere. Pe de altă parte, toată lumea simţea nevoia să scape de domnul de Chateaubriand. Cum nu-l voiau ca coleg şi se temeau de el, ca duşman, regele socoti că nici Lin sacrificiu nu era prea mare ca să-l îndepărteze din Consiliu şi mai ales de lângă sine. Începu, sub pretextul nu ştiu cărei despăgubiri, prin a-i da o mare sumă de bani ca să-şi plătească datoriile de care, slavă Domnului, nu ducea lipsă niciodată. Apoi, după câteva rugăminţi, îl determină să accepte temporar, postul de ambasador la Roma. Postul era ocupat de domnul de Laval, dar acest lucru nu constituia niciun impediment, căci Laval fu chemat imediat de la Roma, spre marea sa dezolare, şi numit ambasador la Viena, de unde fu rechemat ducele de Caraman, căruia nu i se explică

269 *Jean-Guillaume, baron Hyde de Neuville* (1776-1857), ministru al Franţei, în America, apoi în Portugalia, unde l-a susţinut pe regele Ioan al VI-lea în lupta împotriva fiului său don Miguel.

în niciun fel de ce fusese adus atât de grabnic la Paris. Crezând probabil că va fi făcut ministru, se aruncă într-o diligenţă şi ajunse în capitala Franţei cu o iuţeală de necrezut. Vă închipuiţi cât de cumplită i-a fost dezamăgirea când i s-a spus că fusese chemat pentru că şi aşa stătuse mult prea mult în acel post şi că era cazul să mai fie schimbat.

Chateaubriand se resemnă să se ducă să stea câteva luni la Roma, încredinţându-şi interesele în mâinile câtorva prieteni pe care-i credea sinceri.

Abia scăpat de acest candidat incomod, domnul de La Ferronnays avu de luptat cu un altul. Domnul de Polignac, reîntors de la Londra, începu a urzi tot soiul de intrigi pe lângă rege. Dar La Ferronnays mi-a povestit cum a scăpat şi de el. Şi-a aşezat hârtia de numire pe o masă ce se afla lângă ei şi i-a spus:

— O vrei? Ia-o, dar în mod cinstit! Eu nu ţin la ea şi sunt gata să mă duc să-i spun regelui acest lucru! Dar dacă el vrea totuşi să rămân ministru, nu pot şi nici nu vreau să-ţi suport prezenţa aici, şi nici intrigile la care toată lumea ştie că te pretezi!

Polignac bâlbâi câteva scuze ameţite şi răutăcioase.

— Ei bine, în acest caz, reluă La Ferronnays, dacă nu vrei să fii ministru, trebuie să pleci imediat la Londra!

Jules se văzu obligat să plece, căci nu avusese încă vreme să ducă tratative cu colegii lui La Ferronnays, iar regele mai era încă sub influenţa cuvintelor pe care i le vârâse în cap Villèle, despre incapacitatea sa.

Având o falsă idee despre generozitate, La Ferronnays după acea explicaţie, se apucă să-l disculpe pe Polignac, fiind astfel într-un anume fel, vinovat de catastrofa al cărui principal instrument a fost, nu peste mult, chiar Jules.

Între timp, domnii de Villèle şi de Peyronnet, numiţi pairi, se prezentară mândri, în Camera Superioară, în fruntea falangei de noi pairi numiţi de ei. Dar îşi dădură în curând seama că niciunul dintre noii pairi nu le erau fideli, că dimpotrivă, se lăsaseră cu toţii influenţaţi de colegii lor mai vechi. Domnul de Villèle îşi dădu repede seama că nu mai avea nicio şansă de succes în acel moment, aşa că nu mai vru să se vâre în nicio intrigă. Rămase deoparte şi, nu peste

mult, părăsi Parisul. Nu pot pretinde că ar fi renunţat la orice ambiţie, dar văzuse limpede că terenul nu era destul de solid pentru a-şi instala bateriile, iar domnul de Villèle era un om care ştia să aştepte.

Nu vreau să uit o ciudăţenie în care sunt silită să cred, pentru că am văzut-o cu ochii mei.

În 1828 sau poate în 1827, mi-au adus o fetiţă de vreo doi ani ai cărei ochi strălucitori, de un albastru deschis, nu prezentau nimic ciudat la prima vedere; dar, examinându-i cu mai multă atenţie, vedeai că cristalinul era alcătuit din mici linioare care formau de fapt, nişte litere albe, pe un fond albastru, aşezat în cerc de jur împrejurul pupilei unde scria clar „împăratul Napoleon”. Cuvântul „Napoleon” se putea citi foarte clar în amândoi ochii. Primele litere din „împăratul”, erau înceţoşate la unul din ochi, iar ultimele, la celălalt. Copila era deosebit de frumoasă, iar vederea îi era absolut normală. Mama ei, o ţărancă lorenă, îmi istorisi, cu multă simplitate, cărui lucru îi atribuia ea acest bizar fenomen. Avea un frate care fusese luat în armată, un frate pe care ea îl iubea ca pe lumina ochilor. Plecând, tânărul îi dăruise surorii sale o monedă nouă-nouţă de douăzeci de soli, rugând-o s-o păstreze ca pe-o relicvă. La puţină vreme după asta, află că regimentul fratelui său urma să treacă doar la trei leghe de satul lor; dădu fuga să-l mai vadă o dată. La înapoiere, zdrobită de oboseală şi de sete, se opri la o crâşmă, aflată la jumătatea drumului, ca să bea o cană cu bere. Dar când să plătească, băgă de seamă că, dându-i fratelui ei tot ce avea, nu-i mai rămăsese decât preţioasa monedă de douăzeci de soli de care nu se despărţea niciodată. Se rugă de crâşmar s-o păsuiască până a doua zi, dar acesta nici nu vru. Să audă. Neavând încotro, îşi sacrifică modesta comoară, gemând şi plângând cu hohote. A doua zi, soţul ei se duse să caute acea piesă de douăzeci de soli pe care i-o aduse nevestei sale. Când i-o dădu, bucuria ei fu atât de mare, încât copilul pe care-l purta în pântece, tresări, iar ea simţi o slăbiciune şi leşină. Fetiţa purta în ochi, amprenta fidelă a monedei de douăzeci de soli. Nu ţin să scriu un tratat de psihologie pentru a analiza cum s-a putut petrece un asemenea lucru. Afirm doar că l-am văzut cu ochii mei, că l-au văzut şi alţii şi că nu era vorba de nicio înşelăciune.

Medicul dintr-un târg învecinat avu ideea să arate lumii copilul, însoţit de mamă, pentru o taxă oarecare. Dar guvernul s-a opus la orice fel de publicitate. N-a îngăduit să se scrie nimic în jurnale şi a scurtat imediat vizita femeii, a medicului şi a fetiţei, la Paris. N-am mai auzit vorbindu-se despre acel copil. Dacă o asemenea întâmplare s-ar fi petrecut pe vremea împăratului Napoleon, sute de guri dintre cele mai renumite, n-ar mai fi ostenit, povestind-o.

Capitolul XVI

Schimbarea survenită în dispoziţia Delfinului. Numirea baronului de Damas ca preceptor al ducelui de Bordeaux. Ordonanţele din iunie 1828, ale iezuiţilor. Călătoria regelui în Alsacia. Cadril la ducesa de Berry. Mica Mademoiselle. Educaţia ei.

Ajung la unele împrejurări de o mare importanţă prin urmările lor; nu pot să le explic, fiindcă nu le înţeleg, deşi s-au petrecut sub ochii mei. Poate că cineva, într-o zi, va dezvălui motivele oculte ale faptelor pe care mă pregătesc să vi le istorisesc. Vă voi relata doar ceea ce am bănuit eu.

Aţi văzut cât de înţelept se dovedise a fi Delfinul în timpul ministeriatului lui Villèle. Aţi văzut ce încredere acorda persoanelor care erau de partea noului guvern, mai ales domnului de Martignac care-l însoţise mai înainte în campania din Spania. Totuşi, o dată cu noua administraţie, alcătuită sub auspiciile sale, păru că se îndepărtează de vechii săi consilieri pe care nu-şi mai manifestă dorinţa de a-i susţine.

Domnul Pasquier şi mai ales domnul Portal, chemaţi până atunci, în mod frecvent la discuţiile intime cu Delfinul, încetară brusc de a mai fi poftiţi, iar notele care le erau cerute zilnic pentru a-şi da părerea în unele situaţii, nu le mai fură cerute. Aş fi înţeles acest lucru, dacă Delfinul şi-ar fi acordat încrederea noului său cabinet, dar nu făcu acest lucru.

Delfinul săvârşi greşeala de a vrea să fie el însuşi ministru cu portofoliu. În loc să-şi păstreze încrederea în ministerul de război, unde făcea ce voia, dorea să fie el însuşi ministru, să

aibă personal de serviciu, birouri şi o treabă cu care să se laude în Consiliu. Invidia funcţiilor punând stăpânire pe el, începu a semăna printre miniştri nemulţumiri şi rivalităţi pe care avu grijă să le întreţină prin câţiva agenţi plătiţi de el. Pe de altă parte, toţi ofiţerii care nu obţineau destul de repede ceea ce cereau, în loc să ridice glasul împotriva ministrului, încredinţându-se bunătăţii Delfinului, trebuiau să se adreseze direct acestuia, aşa că foarte repede îşi pierdu şi bruma de popularitate pe care şi-o câştigase în armată. Acest rezultat fusese de altfel prevăzut de către vechii consilieri ai Delfinului. Ei încercaseră să-l determine să renunţe la acest capriciu administrativ, aşa că răceala lui faţă de ei probabil că se datora acestui lucru. Am mai spus de altfel, cu ce silă se uita la domnul de La Ferronnays când intra la Consiliu. Ştiu de la acesta din urmă că în toată perioada cât a fost ministru, Delfinul nu i-a adresat cuvântul, decât atunci când aveau loc unele controverse în Consiliu. Ultima, şi cea mai însufleţită, a fost în legătură cu ducele de Wellington. Delfinul ţinea neapărat să se adopte o măsură recomandată de duce, pe care La Ferronnays o dezaproba.

— Ducele de Wellington, spuse Delfinul, este ataşat familiei noastre, ne iubeşte şi nu ne vrea decât binele!

Domnul de La Ferronnays, mâniat, pe drept, de aceste cuvinte, îi răspunsese destul de înfierbântat, că ducele de Wellington era ministru englez, că nu vedea lucrurile decât prin prisma intereselor ţării sale şi că era de datoria Consiliului regelui Franţei, alcătuit din francezi, să cântărească propunerile şi să hotărască dacă erau în interesul Franţei, fără să ţină cont de amiciţiile personale care, în mod sigur, nu influenţau cu nimic guvernul Angliei. Făcu praf toate argumentele Delfinului, al cărui singur susţinător era Polignac, şi-l determină pe rege să fie de părerea sa, rezolvând problema aşa cum trebuia, spre ciuda domnului Delfin. Această discuţie avu loc la sfârşitul anului. Dar, între timp, şi alte lucruri îl înrăiseră pe Delfin. Unul dintre ele fusese legat de înlocuirea ducelui de Rivière. Regele voia ca în slujba de preceptor să numească el pe cine credea de cuviinţă. Consiliul pretindea să fie consultat. Pretenţia regelui era sprijinită de cei din partidul ultra, pretenţia miniştrilor era susţinută de întreaga ţară. Delfinul

luă partea tatălui său, care nu admitea să nu-şi poată exercita alegerea preceptorului nepotului său – independenţă la care avea dreptul, ca şef al familiei. Cum miniştrii insistară totuşi, regele le făgădui să nu facă nicio alegere înainte de a-i informa şi pe ei. Aşa că începură a căuta o persoană care să corespundă acestui post. Se opriră asupra ducelui de Mortemart, dar, în vreme ce negociau cu el, regele îşi anunţă miniştrii, la ora zece seara, că a doua zi avea să apară în *Monitor,* numirea baronului de Damas, în postul de preceptor. Aşa înţelesese el să nu facă nicio alegere înainte de a-i anunţa pe miniştri. Guvernul protestă, dar la acea oră nu se mai putea face nimic, aşa că regele triumfă.

Domnul de Damas era omul Congregaţiei. Fu deci clar pentru toţi că la Palat exista o facţiune al cărei credit era mult mai mare decât cel al miniştrilor şi care se bucura de deplina încredere a regelui. Delfinul detesta Congregaţia; făcu deci, o vreme, caz de alegerea lui Damas, arătându-se a fi împotrivă; dar cum era convins că alegerea preceptorului pentru micul duce de Bordeaux era totuşi o treabă care-l privea numai pe rege, Delfinului îi fu ciudă pe el că dăduse frâu liber mâniei, se ruşină şi merse până acolo incit îşi ceru scuze, şi regelui, şi preceptorului pentru comportarea lui nesăbuită. Mai târziu, când văzu ce impresie proastă făcuse alegerea lui Damas, asupra poporului, dădu o serie de ordonanţe[270] în care tuna şi fulgera împotriva iezuiţilor şi a seminariilor lor. Nu voi intra în amănuntele acestor evenimente. Ştiu doar că regele a ţinut cincisprezece zile ordonanţele, înainte de a le semna. Şefii iezuiţilor i-au dat, până la urmă, încuviinţarea să-şi pună parafa pe ele, fiindcă şi-au dat seama că dacă s-ar fi opus în acel moment, ar fi fost înfrânţi; aşa că au socotit că ar fi mult mai bine să-şi dea consimţământul, siguri că vor găsi la rege ajutorul necesar să

270 Aceste ordonanţe, date în urma unei anchete făcute de monseñiorul de Quélen, arhiepiscopul Parisului, monseñiorul Feutrier, episcopul de Beauvais etc. supuneau Bisericii institutele de învăţământ dirijate de iezuiţi; ele arătau că, pe viitor nimeni nu putea învăţa sau conduce o şcoală, dacă nu declara în scris că nu aparţinea nici unei congregaţii religioase, decât celei autorizate, în mod legal, în Franţa. În plus, numărul elevilor care puteau fi admişi în aceste şcoli era limitat la douăzeci de mii.

se redreseze, când împrejurările le-o vor îngădui. Aşa că regele semnă ordonanţele, dar cu multă mâhnire. Cât despre Delfin, acesta a fost ultimul lui act înţelept. Începând din acel moment s-a îndepărtat din ce în ce de ideile pe care le susţinuse până atunci. Alegerea generalului Clausel ca deputat, l-a aruncat definitiv în rândurile celor din partidul ultra. El nu i-a putut ierta acestui ofiţer expulzarea ducesei de Angoulême din Bordeaux, în timpul celor „O sută de zile”, şi numirea lui ca deputat l-a iritat în aşa măsură, încât a devenit o adevărată monomanie. După această epocă, nimeni n-a mai găsit în el nici măcar o scânteie din acel bun-simţ în care Franţa îşi pusese atâtea nădejdi, în decursul anilor. Această schimbare fu, în curând, cunoscută de toată lumea şi educaţia ce i se dădea micului duce de Bordeaux asmuţi ura împotriva ramurii vârstnice şi-i pregăti căderea, pentru că rădăcinile îi fuseseră tăiate, una câte una, de multe luni de zile.

Consiliul militar pe care Delfinul îl prezida, îşi reluă şedinţele şi, în fiece zi, mareşalul Marmont ne repeta aberaţiile şi pretenţiile smintite ale Delfinului. Îmi aminteam de elogiile aduse în anii precedenţi şi-l acuzam, în sinea mea, pe bietul general, de nestatornicie; dar, din păcate, nu era singurul care făcea asemenea observaţii. Toate rapoartele ni-l înfăţişau pe Delfin înrolat în rândurile celor mai înflăcăraţi reacţionari. Insist asupra acestui fapt, despre care poate că Istoria va face prea puţin caz, pentru că, după mine, el a îndepărtat toate 5 speranţele, a exasperat toate spiritele şi i-a împins la excese şi pe cei care nu-l puteau suferi, şi pe cei care ţineau cu el.

Nu după mult timp, regele a făcut o călătorie în Alsacia, şi anume în vara anului 1828. A fost primit foarte bine, fapt care l-a încântat. Toate discursurile care i-au fost adresate lăudau mai ales ordonanţele pe care le dăduse împotriva iezuiţilor. Domnul de Martignac îi atrăgea mereu atenţia asupra acestui lucru, până când regele a simţit că i se face silă de ministrul său, căci nu voia să se atribuie decât propriei sale persoane demonstraţiile locuitorilor ţării care-l primiseră triumfal.

La Strasbourg veniră să-l salute câţiva mici suverani germani. Regele se crezu cel puţin Ludovic al XIV-lea.

La Paris, guvernul abia mai izbutea să se menţină, căci trebuia să facă faţă opoziţiei de stingă, opoziţiei de dreapta, alcătuită din partidul ultra, congregaţioniştilor, curtenilor, ba chiar şi regelui. Poate că s-ar fi susţinut totuşi, în ciuda tuturor acestor piedici, dacă toţi cei care doreau ordine şi linişte s-ar fi străduit să-l ajute; dar fiecare voia să profite cât mai mult, să blameze, să atace. Partidul, constituţional era cel mai chiţibuşar. Era alcătuit din oameni mult prea ocupaţi, să-şi dovedească, în primul rând, capacitatea individuală, şi apoi să-i sprijine pe şefi. Aşa că guvernul nefiind susţinut de niciun partid, cred că se mira şi el că rezistase atâta. Într-adevăr, nimeni nu-şi dăduse încă seama că, de fapt, căderea lui, avea s-o aducă şi pe cea a monarhiei. Era totuşi clar pentru cei care vedeau cu ochi limpezi lucrurile, că guvernul Martignac, călca pe urmele guvernului Richelieu, singurul care fusese în stare să menţină Restauraţia, dar pe care regele nu putuse să-l sufere, deşi Camerele se străduiseră să-l susţină, cu toată împotrivirea suveranului. Dacă toţi deputaţii care doreau menţinerea guvernului Martignac, l-ar fi susţinut, poate că ar fi izbutit să retragă nava Statului din mijlocul valurilor ameninţătoare în care o lăsase Villèle să plutească, şi ar fi adus-o cu bine la ţărm. Numai că acum era prea târziu. Nu mai puteau face altceva decât să-şi reproşeze că nu interveniseră la vreme şi să constate că toţi contribuiseră la catastrofa care se apropia.

În timp ce situaţia politică era jalnică, distracţiile, în capitală, continuau cu însufleţire, iar carnavalul din 1829 a fost de-a dreptul sclipitor.

Prinţii de Orléans crescuseră şi Palatul Regal se înveselise. După concerte şi după dineuri, urmau spectacole, baluri şi cadriluri. Ducesa de Berry profita de acea atmosferă veselă şi dădea, la rândul ei, serbări foarte frumoase. Cele mai strălucitoare şi mai plăcute, aveau loc în apartamentul doamnei de Gontaut, ceea ce o dispensa pe ducesă de invitaţii şi de etichetă şi-i îngăduia să poftească toată lumea la modă. Deseori se clădeau baluri mascate, unde măreţia costumelor îţi lua ochii, dar care, în ansamblu, nu oferea un spectacol chiar atât de frumos. Începuseră pe atunci a fi la modă toaletele din Evul Mediu. Ducesa de Berry se gândi să dea un bal care să reprezinte Curtea lui Francisc al II-lea. Toţi

curtenii tineri şi eleganţi fură poftiţi, ca să umple sala. Restul invitaţilor, în costume obişnuite, serveau de spectatori. Ducele de Chartres, înfăţişându-l pe Francisc al II-lea, atrăgea toate privirile. Toată lumea îi admira chipul frumos şi făptura plină de graţie. Maestrul de balet îi pregătise un tron pe care trebuia să se aşeze, cu câteva trepte mai sus decât regina, reprezentată de ducesa de Berry. Ducele de Chartres refuză să ocupe acel loc şi o plasă pe tron pe doamna de Podenas care juca rolul Caterinei de Medicis. Această reprezentaţie avu un succes neaşteptat la Tuileries. Doamna Delfină îl lăudă peste tot pe tânărul duce de Chartres „pentru respectul de care dăduse dovadă”. Să fi presimţit cumva că tronul din Palatul Tuileries va fi cândva pus la dispoziţia sa? Atunci, cu siguranţă că n-ar mai fi avut „respectul” să-l refuze. Ni s-a povestit că Delfina o bârfise zdravăn pe ducesa de Berry care-şi alesese rolul Mariei Stuart. Poate că nu era chiar un lucru cu judecată să reprezinţi o regină decapitată, în Palatul Mariei Antoaneta, dar ducesa de Berry n-avea minte nici cât o găină. Regele nu interzise cadrilul, şi ducesa, după obiceiul ei, nu ţinu câtuşi de puţin seama de dezaprobarea cumnatei sale. Aceasta din urmă asistase mascată şi împodobită cu toate pietrele scumpe, la bal, dar la cadril se retrăsese, fără niciun fel de scuze. Totuşi, îi împrumută diamantele sale doamnei care o înfăţişa pe Margareta a Scoţiei, pentru a facilita participarea la cadril câtorva englezoaice care ardeau de nerăbdare să ia parte.

În general, femeile erau, toate, foarte bine puse la punct. Bărbaţii, cu foarte puţine excepţii, aduceau mai toţi cu nişte măşti de bulevard. Ducele de Chartres purta un costum magnific; până şi micul duce de Richelieu arăta atât de bine cum nu l-am mai văzut niciodată, nici înainte, nici după bal. Cât despre regina serbării – doamna ducesă de Berry – era groaznică, îşi ciufulise părul, ca să fie mai în spiritul epocii, dar îi şedea cumplit. Se împopoţonase cu o vestă lungă de hermină, cu blana pe dinăuntru, care-o făcea să semene cu un câine plouat. Căldura pe care i-o ţinea vesta, o făcuse să se înroşească toată, şi la faţă, şi pe mâini, şi pe gât, încât arăta exact ca un rac fiert. Cred că niciodată nu s-a străduit mai mult ca să arate mai urât ca la acel bal.

Mica Mademoiselle[271], care asista şi ea la acea serbare, se ducea de la o banchetă la alta, ca să-şi laude vărul, pe frumosul duce de Chartres. Părea în culmea încântării şi-şi manifesta dragostea cu atâta candoare încât, deşi n-avea încă zece ani, era nespus de dulce şi de graţioasă. Această fetiţă făgăduia încă de pe atunci să fie, nu atât frumoasă, cât atrăgătoare. N-am avut onoarea de a mă apropia prea mult de ea, dar o vedeam adesea la doamna de Gontaut, şi mi se părea foarte politicoasă. O copleşea pe ducesa de Orléans cu mângâierile sale repetând întruna:

— O iubesc pe mătuşa mea fiindcă e bună şi fiindcă e mama verişorului meu, Chartres.

Nu scăpa niciodată ocazia să nu-l dea de exemplu pe acest văr, ducelui de Bordeaux, pe care-l privea cu toată superioritatea celor zece ani ai ei. Deşi încă foarte mică, se interesa de toate evenimentele şi ştia să fie extrem de politicoasă cu cei mari. Doamna de Gontaut, înţelegând că copilăria unei prinţese nu trebuia să fie scutită de o serie de impresii – ca cea a Copilelor de rând – încurajă discuţiile celor mari, în faţa fetiţei, care încet, încet, începu a prinde gust pentru ele. Trebuia, de altfel, să-i umple, într-un fel, imaginaţia foarte activă şi mai ales s-o ferească de o anumită înclinare către un orgoliu exagerat care nu se mai potrivea cu vremurile în care trăiam. Doamna de Gontaut mi-a povestit că, a doua zi după bal, micul duce de Bordeaux a fost despărţit de sora sa pentru a fi încredinţat educaţiei unor bărbaţi, deci smuls din mâinile dădacelor sale. Doamna de Gontaut îi conduse, conform uzanţelor, pe cei doi copii, la rege. Trecând prin sala gărzilor, acestea nu le dădură onorul. Mademoiselle se opri scurt, îi privi pe ostaşi cu mirare, dar şi cu nemulţumire.

A doua zi, santinela, care între timp primise poruncile cuvenite, văzând-o pe mica Mademoiselle, porunci gărzilor să-i dea onorul. Ea se opri, le făcu o reverenţă, apoi le spuse:

— Vă mulţumesc, dar cred că vă înşelaţi! Să ştiţi că sunt tot eu, cea de ieri!

Doamna de Gontaut, femeie inteligentă, îşi dădu seama că

271 E vorba de *Louise-Marie-Thérèse,* fiica ducelui de Berry, născută în 21 septembrie 1819; s-a măritat în 1845, cu Carol al III-lea, duce de Parma şi a murit în 1864.

avea de-a face cu un copil extrem de isteţ, dar şi foarte orgolios.

Auzind aceste lucruri, baronul de Damas, ceru ca cei doi copii să fie despărţiţi definitiv. Foarte tânăra Mademoiselle i se părea prea matură pentru vârsta ei şi, în bigotismul lui înapoiat, socotea indecent ca un prinţişor de opt ani, să-şi îmbrăţişeze din când în când, sora care încă nu împlinise zece.

Educaţia micului prinţ se reduse, până la urmă, doar la nişte exerciţii de gimnastică, exerciţii cu care-l chinuiau pe bietul copil, ca şi cum ar fi trebuit să debuteze la circul Franconi; sărmanul prinţ era crescut ca un călugăr şi se plictisea de moarte.

Capitolul XVII

Dificultăţile suscitate de guvernul Martignac. Răspunsul regelui dat ducelui de Mortemart. Intrigile din Camera Deputaţilor. Moartea episcopului de Beauvais. Felul diferit în care a vorbit regele cu domnii de La Ferronnays şi Martignac. Previziuni greşite.

Sănătatea domnului de La Ferronnays, foarte şubredă de câtăva vreme, a devenit atât de precară incit a fost obligat să părăsească ministerul afacerilor externe. Au apelat la mai multe persoane menite să-l înlocuiască, între alţii şi la domnul Pasquier. Dar el a refuzat, convins că regele Carol al X-lea avea un dinte împotriva sa, fapt care l-ar fi împiedicat să-i acorde deplina sa încredere. Povestea data demult. Când în 1814 Monsieur, precedându-l pe Ludovic al XVIII-lea, cârmuise câteva săptămâni Franţa, în calitate de locotenent general, domnul Pasquier îi vorbise despre starea în care se afla ţara, cu o francheţe pe care prinţul emigrant nu ştiuse s-o aprecieze şi pe care cei din jurul său o calificară drept ură împotriva Restauraţiei. Sigur că acuzaţia era neîntemeiată. Domnul Pasquier se obişnuise cu noua ordine a lucrurilor devenită necesară salvării patriei. Ar fi vrut doar ca cei de la conducerea ţării să profite de ea. Obişnuit, pe de altă parte, să slujească sub Napoleon, el procedase la fel ca pe vremea lui.

Or, Napoleon nu numai că aprecia, dar chiar cerea să i se spună adevărul în faţă, insista să-ţi dai părerea şi să şi critici ceea ce nu-ţi plăcea. Admitea să discute cu tine oricum, până şi în contradictoriu, dar să discute. E adevărat că acţiona întotdeauna cum credea el de cuviinţă, dar niciodată nu se supăra dacă cineva nu era de aceeaşi părere cu el, fie în guvern, fie în Consiliu.

Monsieur nu înţelegea să lucreze cu subalternii în felul acesta, aşa că dacă cineva cuteza să-i vorbească despre vreo dificultate, chiar în propriul său interes, îl socotea imediat duşman. Domnului Pasquier îi trebui multă vreme până să descopere această meteahnă a lui Monsieur, aşa că – cu zelul lui – îşi agravă serios situaţia. Dar chiar când şi-a dat seama de realitate, tot n-a vrut să bată în retragere şi a continuat să-şi îndeplinească, la fel de conştiincios, datoria. Devenit ministru sub Ludovic al XVIII-lea, a fost nevoit să se ciocnească destul de des cu cei din partidul ultra şi, prin urmare, să-i displacă tot mai mult lui Monsieur. Aceste precedente nu-i mai îngăduiau să intre în guvernul lui Carol al X-lea, aşa că le spuse miniştrilor, care doreau să-l aibă coleg, că, în guvern, nu le-ar fi de niciun folos, pe când în Camera Pairilor le-ar putea fi mult mai util. Nu împărtăşea nemulţumirea pe care majoritatea oamenilor o exprimau faţă de guvernul Martignac. Susţinea sus şi tare, că numai un smintit i-ar putea cere lui Martignac să obţină ceva de la un rege care nu-i dădea nicio atenţie.

Deci, după ce a căutat câtva timp un succesor pe care să-l aşeze în scaunul lui La Ferronnays, regele s-a hotărât să lase lucrurile aşa cum erau. Datoriile pe care ultimul titular le făcuse, slujiră drept pretext de a nu-i mai înlocui pe vechiul ministru. Domnul Portalis primi poruncă să-i ţină locul cât va lipsi La Ferronnays. Doi oameni acţionaseră în principal pentru a ajunge la acest rezultat: regele, care voia să răstoarne guvernul şi domnul Hyde de Neuville care voia, cu orice preţ, să-şi ţină cuvântul dat lui Châteaubriand, şi să-l ajute să intre în guvern. Această dublă intrigă reuşi să-i îndepărteze pe toţi candidaţii, între alţii pe ducele de Mortemart la care Martignac ţinea foarte mult. Ştiu chiar de la el că Martignac l-a întrebat cum ar putea să reziste la insistenţele atât de sâcâitoare ale regelui de a-şi vârî amicul

în guvern. Mortemart îi răspunsese că regele nu-şi manifestase nici cea mai mică dorinţă de a-i propune să facă parte din guvern.

— Mă mir! Dar dacă nu te-a chemat încă, află că o să te cheme!

Într-adevăr, regele îl chemă pe Mortemart.

— Ei bine, îi zise majestatea sa, deci nu vrei să faci parte din guvern...

Domnul de Mortemart vorbi despre nişte motive cu totul personale. Regele le combătu doar cu jumătate de gură, ca şi cum ar fi debitat o lecţie, apoi adăugă:

— În fond, află că ai dreptate! E mai bine să nu intri în gaşca ălora din guvern!

Iată care au fost „sâcâitoarele insistenţe" ale regelui. Mortemart, fire loială, încercă să-l lămurească pe Martignac despre situaţia sa. Dar nu-l putu convinge că nu se bucura de deplina încredere a regelui.

Ducele de Mortemart – pe care evenimentele l-au obligat să joace un rol politic la care n-a râvnit – nu avea stofă de politician pentru a şti să descurce nişte iţe destul de încurcate; altfel, era un om cinstit, onest, independent, francez până în măduva oaselor, nelipsit nici de spirit, nici de judecată. Dar Curtea lui Carol al X-lea era o adevărată pasăre Phonix; ţara, care în fond nu-i ceruse decât să se acomodeze cu Restauraţia, se ataşase sincer de acest mare senior pe care nu-l repudiase. Flatat de popularitatea de care se bucura, Mortemart, se îndepărtă din ce în ce mai mult de extravaganţele la care-l obligau poziţia lui socială. Renunţă până şi la vânătoare, de care se ocupa de mai bine de zece ani şi începu a se arăta din ce în ce mai rar, la Camera Pairilor. Numit ambasador în Rusia, îl însoţi pe ţarul Nicolae în prima campanie din Turcia. Se bucură de mai multă stimă din partea ostaşilor, decât princiara sa gazdă, care – în loc să lupte – se simţea mai bine să troneze pe o esplanadă, de unde trecea în revistă trupele ce plecau la bătălie. Ba la un moment dat, chiar în timpul asediului de la Varna, exact când lupta era mai crâncenă, plecă la Odesa ca s-o vadă pe ţarină, ceea e nu făcut deloc cinste „curajului" său.

Ar fi trebuit să pun în fruntea tuturor candidaţilor la ministerul de externe, pe cel pe care regele ţinea morţiş să-l

pună: domnul de Polignac. Îşi făcu deci apariţia la Paris imediat după boala domnului de La Ferronnays; dar regele socoti că nu era încă momentul oportun. Polignac pretextă o afacere familială şi plecă fără să întreprindă vreun demers. În primăvară, lucrurile luară o altă întorsătură. Domnul de La Ferronnays fusese, practic, scos din funcţie. Locul său era vacant, şi s-a spus că el însuşi l-ar fi desemnat ca succesor pe Jules de Polignac. Orice-ar fi fost, Carol al X-lea, socoti că sosise momentul oportun, şi trimise după Polignac. Publicul îl acuză pe domnul Portalis că făcuse parte din această intrigă. Oameni bine informaţi, m-au asigurat că omul nu se vârâse în nimic şi că fusese învinuit pe nedrept. De îndată ce sosi, domnul de Polignac încercă să alcătuiască un guvern; se adresă deci, în acest scop, unor oameni de diverse opinii, dar întâlni pretutindeni o asemenea rezistenţă, încât se văzu obligat să renunţe la proiectele sale. Conveni cu regele să mai amâne formarea guvernului până după sesiune, iar el se reîntoarse la Londra. Dacă însăşi Coroana conspira împotriva legislaturii, apoi nici legislatura nu se arătă prea încrezătoare în Coroană. După şicanele prosteşti făcute domnului de Peyronnet, care cheltuise treizeci de mii de franci pentru a renova şi a înfrumuseţa ministerul de externe şi cancelaria, Camera se arătă la fel de răuvoitoare şi în ceea ce privea ordinea prezentării legilor legate de administraţia departamentală şi comunală. Discutând bugetul, Camera ţinu un discurs, pilişi simplu jignitor, la adresa armatei, şi adoptă unele măsuri care lezau interesele militarilor. De aici şi ura crâncenă a acestora împotriva Camerei deputaţilor. Oricine purta o sabie spunea – cu vădită plăcere – că venise, în sfârşit, vremea de a pune pe goană acel guvern în care tronau magistraţii şi a inversa zicala latină: *„Cedant arma togae”.* Această stare de spirit a militarilor î era întreţinută cu grijă de către partidul ultra, care încuraja toate prostiile.

Cam în acea epocă, domnului de Chateaubriand îi veni în minte să adreseze Cancelarului un discurs plin de idei liberale şi filosofice care scandalizase, într-un asemenea mod, Sfântul Colegiu, încât acesta îl obligă pe năbădăiosul pamfletar să-şi facă bagajele şi să părăsească Roma. Noul Papă (Pius al VIII-lea, urmaşul lui Leon al XII-lea) scrise la Paris, plângându-se de domnul de Chateaubriand. Acesta,

sub pretextul sănătăţii, sosi în Franţa. Dorea cu ardoare să ocupe postul de ministru de externe, pe atunci vacant. Dar regele îl păstra pentru altcineva şi, în afară de domnul Hyde de Neuville, nimeni nu se sinchisi de un coleg atât de ahtiat după titluri şi după favoruri, cum era domnul de Chateaubriand. Văzând deci că n-are nicio şansă de reuşită, plecă la apele din Pirinei.

Iezuiţii, dibaci în a temporiza lucrurile, se repliaseră după Ordonanţele din Iunie, date împotriva lor şi cu care, neavând încotro, trebuiseră să fie de acord. Se ascundeau în umbră, dar asta nu înseamnă că nu activau intens. Episcopul de Beauvais (Feutrier), prelat abil, cel care semnase faimoasele Ordonanţe, le inspirase iezuiţilor una din acele un cumplite care te claustrează şi nu te iartă niciodată, ură din pricina căreia bietul om şi-a pierdut şi postul şi viaţa. S-a tot spus întruna că ar fi fost otrăvit, dar eu cred că mai curând la figurat decât la propriu, căci a fost atât de tracasat şi de şicanat cât a trăit, încât într-adevăr se poate spune că nenorociţii de popi i-au otrăvit viaţa. Era un bărbat tânăr, care se bucura de o sănătate de fier în 1829 şi iată-l murind de apatie, la începutul anului 830. Bine, cel puţin, că partidul congregaţionist a avut bunul simţ să nu susţină că asta era pedeapsa Domnului împotriva celui care se atinsese de „sfânta arcă a iezuiţilor”. Dar regele nu s-a putut abţine şi s-a exprimat astfel. Bietul rege începuse a deveni din ce în ce mai bigot.

În ultimele zile ale sesiunii din 1829, domnul de Villefranche, pair congregaţionist, ţinu un discurs foarte violent, dar foarte bine adus din condei, al cărui autor era limpede că nu era el, discurs în care ataca puternic guvernul regelui, purtarea sa şi mai ales acele Ordonanţe din Iunie. Domnul de Martignac îi răspunse cu talentul său obişnuit, şi ţinu la rându-i un discurs plin de elocinţă şi de înţelepciune, în legătură cu acele Ordonanţe.

Seara, se duse la rege şi fu foarte bine primit. Suveranul îl complimentă pentru succesul său din Camera Pairilor. A doua zi, venind să lucreze cu regele, acesta îl primi cum nu se poate mai prost. Ministrul nu pricepea cu ce-l ofensase. În sfârşit, treaba o dată terminată, regele îl întrebă exact în aceşti termeni:

— Cine dracu te-a pus să iei cuvântul ieri?

— Cum, sire, socotiţi că puteam să las diatriba lui Villefranche fără răspuns?

— Fleacuri! Sesiunea s-a sfârşit, şi ce-a spus el nu mai conta!

— Tocmai pentru că sesiunea s-a încheiat, guvernul regelui nu putea rămâne terfelit astfel!

Regele începu să se plimbe prin cameră.

— Puteai, cel puţin să sari peste afurisitele alea de Ordonanţe…

— Domnul de Villefranche a avut iniţiativa, sire, aşa că eu m-am văzut silit să apăr Ordonanţele care sunt opera majestăţii voastre şi a Consiliului şi să explic…

— Să explici… să explici… Ţine minte ce-ţi spun, Martignac: nu ţi-o vor ierta niciodată!

— Cine, sire?

— Ei, mă rog, înţelegi… Cu bine, Martignac!

Şi ministrul astfel concediat, fu obligat să se retragă, fără să priceapă că soarta îi fusese pecetluită.

Pe de altă parte, iată şi ce mi-a istorisit La Ferronnays. Trebuie să anticipez puţin asupra evenimentelor, dar n-am încotro.

Când – sub ministeriatul lui Polignac – domnul de La Ferronnays îl înlocuise pe Chateaubriand, la Roma, îi spusese regelui că nu putea accepta acea ambasadă dacă era obligat să reamintească de Ordonanţele din Iunie. Ele fuseseră întocmite sub ministeriatul său şi discutate în Consiliul din care făcea parte; purtau semnătura sa şi nu putea, sub niciun motiv, să anunţe că între timp, suveranul său îşi schimbase părerea. Regele se înfurie, îl întrebă ce motiv avea de a-l crede în stare de un asemenea lucru, afirmă că Ordonanţele din Iunie erau opera lui şi a guvernului său, aminti că le păstrase trei săptămâni înainte de a le semna şi păru foarte indignat că putea fi bănuit de o asemenea slăbiciune.

Iată deci ce mi-a istorisit domnul de La Ferronnays. Învăţaţi-mă, cum să pun de acord ceea ce mi-a istorisit Martignac cu ceea ce mi-a povestit La Ferronnays? Eu una, ca să vă spun drept, nu-mi mai frământ deloc creierii. I-am citat cinstit, şi pe unul şi pe celălalt şi cd asta, basta.

Îmi aduc aminte că, în cursul acelei veri, mă aflam la ţară, împreună cu doamnele de Jumilhac şi de Nansouty şi cu ducele de Raguse. Ne amuzam să trecem în revistă evenimentele din timpul Imperiului, istorisind unul altuia, aspectul sub care le vedeam noi. Ne înfierbântasem atât de tare discutând astfel de lucruri, încât ne-au prins zorile. Am zis:

— Morala care se desprinde din tot ce-am discutat noi e că revoluţiile s-au terminat. Când persoane din diverse partide, cum suntem noi, se adună astfel laolaltă pentru a râde împreună de propriile temeri, înseamnă că revoluţiile s-au terminat şi că nu mai există diviziuni politice în societate!

Vai! Ce vorbe fără sens rosteam! Căci nu-mi trecea prin cap că discordiile stăteau gata să răbufnească din clipă în clipă, că animozităţile nu mai puteau fi ţinute în frâu şi că aveau să rupă în curând legături trainice de prietenie, ba chiar şi de familie.

Capitolul XVIII

Căderea guvernului Martignac. Reprobarea generală împotriva guvernului Polignac. Demisia lui Chauteaubriand. Boala ducesei de Orléans. Ovaţionarea lui La Fayette. Regele îl reabilitează pe Bourmont. Expediţia în Alger.

Cum sesiunea se apropia de sfârşit, regele se făcu luntre şi punte ca să se termine cât mai repede. Royer-Collard îi spusese într-o zi, lui Carol al X-lea, mai mult în ironie decât serios, că domnul de La Bourdonnaye[272] era singurul deputat devotat cu trup şi suflet, Camerei. Carol al X-lea, reţinu acest lucru. Ar fi vrut să-l ajute şi pe Ravez[273], dar acesta, mai isteţ, după ce pusese umărul la prăbuşirea guvernului Martignac, refuză să intre în guvernul Polignac. Cred că nu voia să fie urât de popor; căci, în acea epocă, regele parcă ar fi căutat

272 *François-Régis de La Bourdonnaye* (1767-1839), ofiţer în armata lui Condé, în timpul emigraţiei, apoi în Vandeea. Ministru în guvernul Polignac, a ajuns pair al Franţei.

273 M. *Ravez* (1770-1849), avocat din Lyon; după ce e subsecretar la justiţie, ajunge preşedinte al Camerei, apoi primul preşedinte al Curţii din Bordeaux.

anume oamenii cei mai ostili ţării, pe care să-i vâre în noul guvern. Cel care punea capac tuturor, era însă Bourmont[274], pe care nu-l putea suferi nimeni, nici cei de la oraş, nici cei de la ţară.

Trebuie să mărturisesc că, în ciuda inconştienţei obişnuite a domnului de Polignac, a fost uluit când – sosind de la Londra – şi-a găsit colegii de minister pe care i-i pregătise regele, aşa că acum nu mai putea da înapoi, şi de altfel nici n-ar fi vrut, pentru că prea îşi dorise să ajungă prim-ministru. Printr-un bilet primit în ziua de 7 august, domnul Pasquier mă. Înştiinţa că toate acele „formidabile” nume urmau să apară în *Monitorul* de a doua zi.

M-am dus la Lormoy, să-i fac o vizită ducesei de Maillé, căreia i-am împărtăşit trista veste. Domnul de Maillé[275] începu să râdă, fiindcă – zicea el – nimic nu era adevărat. Sosise chiar în dimineaţa aceea de la Saint-Cloud; îl văzuse, în ajun, pe Martignac, în deplină siguranţă, făcându-şi planuri pentru sesiunea următoare (şi lucrul era adevărat); regele se purtase cu el cum nu se poate mai bine. De altfel, domnul de Maillé cunoştea bine figura preocupată, tristă, agitată a suveranului când era vorba să schimbe fie şi o singură persoană din guvern; acum însă îl găsise cum nu se poate mai senin şi mai bine dispus. Îşi făcuse partida obişnuită de *whist* în timpul căreia glumise tot timpul. A trebuit să-i dau dreptate, căci, dacă ar fi fost aşa cum auzisem eu, regele ar fi fost într-adevăr nemulţumit şi deprimat.

Reîntorcându-mă la Châtenay, l-am găsit pe ducele de Mouchy[276] care venise să mă poftească la masă. Deşi venea

---

274 *Louis-Victor, conte de Bourmont* (1773-1846), ofiţer francez care, după ce a luptat în Vandeea, s-a raliat lui Napoleon, care l-a făcut colonel. În 1814, ajunge general şi trece de partea Restauraţiei. În timpul celor „O sută de zile”, trece iar de partea lui Napoleon pe carc-l părăseşte în ajunul bătăliei de la Waterloo, de al cărei eşec se pare că n-a fost deloc străin. În timpul celei de a doua Restauraţii, este numit ministru de război, comandant şef al expediţiei din Alger şi mareşal al Franţei.

275 *Charles-François duce de Maillé*, primul gentilom al camerei contelui de Artois, pair al Franţei, aghiotantul lui Carol al X-lea.

276 *Charles de Noailles, duce de Mouchy,* căpitan al gărzilor. Era fiul cel mare al prinţului de Poix.

de la Paris, nu auzise nimic despre noul guvern. Numai că el nu primi vestea cu vesela expansiune a domnului de Maillé. Deci îl credea şi el pe Martignae în deplină siguranţă. Apoi, plin de tristeţe, adăugă:

— Şi, la urma urmei, poate că ar fi mai bine. Regele ţine morţiş să-l cocoaţe pe Polignac în fruntea guvernului. Ăsta-i visul lui de zece ani... Aşa că poţi fi sigură că, mai devreme sau mai târziu, tot îşi va satisface capriciul. Când se va convinge că a făcut o greşeală, va recurge la altcineva; ţi-o spun însă de pe acum că, un guvern cu persoanele despre care mi-ai vorbit, va cădea în faţa primei Camere ce se va aduna...

I-am arătat că Jules era tot pe-atât de curajos pe cât de imprudent şi că probabil se va lupta ca un leu.

— A, să nu crezi asta! îl cunosc destul de bine pe rege. Niciodată nu-l vei convinge să ţină piept Camerelor sau Bursei. Nu uita că i-a făcut educaţia Villèle şi că în ceea ce priveşte cele două instituţii, această educaţie e mai mult decât completă.

Am vorbit despre impresiile a doi curteni intimi ai regelui, unul – primul gentilom al camerei sale, celălalt – căpitanul gărzilor sale, pentru a arăta că, chiar cei din jurul regelui, care nu erau vârâţi în intrigile lui Polignac, nu priveau acest nou guvern decât cu o nelinişte mai mult sau mai puţin îndreptăţită.

Monitorul publică a doua zi numele care fuseseră anunţase, împreună cu cele ale domnilor de Courvoisier[277] şi de Rigny[278]. Şi unul şi celălalt, îşi dezamăgiseră prietenii. Îl cunoşteam pe „învingătorul de la Navarin", şi nu-mi puteam explica în niciun fel cum de se asociase cu ceilalţi. Am avut în curând satisfacţia de a afla că refuzase. A rezistat cu o fermitate – care l-a costat foarte mult – tuturor solicitărilor şi avansurilor lui Carol al X-lea. Îţi trebuia o mare tărie de

277 *Jean-Joseph Courvoisier* (1775-1835), avocat general la Besançon, deputat, procuror general la Lyon, apoi ministru al justiţiei. A demisionat înainte de Ordonanţele din Iulie.

278 *Henri-Daniel, conte de Rigny* (1782-1835), comandantul escadrei din Levant, contra-amiral, comandantul escadrei franceze de la Navarin, deputat, ministru al marinei, apoi al afacerilor externe.

caracter şi mai ales curaj pentru un astfel de refuz, căci autoritatea Coroanei exercita încă multă influenţă asupra spiritelor; iar Carol al X-lea ştia să găsească întotdeauna cuvintele cele mai convingătoare, când voia ceva, împletind, în mod abil, bonomia cu demnitatea care i se cerea unui rege. Rezistenţa pe care i-o opuse domnul de Rigny, avea deci un merit real. Îi trecuseră numele în *Monitor,* sperând că-l vor vârî în guvern fără voia lui. El persistă în a refuza un post unde era convins că nu va putea nici face bine, nici împiedica răul. Stima pe care am simţit-o faţă de o astfel de comportare, a stat la baza unei prietenii care, cu timpul, a devenit din ce în ce mai strânsă. Din nenorocire, moartea l-a smuls de timpuriu din mijlocul prietenilor săi, lipsind patria de un om care i-a adus mari servicii şi despre care Istoria poate că va vorbi într-o zi.

Strigătele de bucurie scoase de liberali la refuzul lui Rigny, l-au determinat până la urmă pe Courvoisier să intre în guvern. De altfel, acesta se socotea obligat faţă de rege pentru unele înlesniri acordate tatălui său, aşa că nu mai cuteză să refuze şi el postul ce i se oferi. Acceptă deci, foarte trist, primejdioasa onoare ce i se făcuse, având totuşi grijă să specifice că nu-şi va pune semnătura pe niciun act anticonstituţional. I se spuse că acea faimoasă Cartă era catehismul întregului guvern. La puţină vreme după asta, el îi mărturisi unui prieten care-i prezise că lovitura de Stat era inevitabilă:

— Ai dreptate, oamenii aceia m-au înşelat! Abia acum văd intenţiile lor, dar atâta timp cât mă voi afla alături de ei, nu vor izbuti să şi le pună în practică. Când ai să mă vezi plecând, vei şti că mi-a fost cu neputinţă să pun stavilă imprudenţei lor. Vai! Nu sunt nici măcar în stare să vadă prăpastia, dar încă să se mai gândească la adâncimea ei!

Aşa că atunci când domnul de Courvoisier şi-a dat demisia, în luna mai 1830, persoana căreia îi anunţase intenţiile sale, i-a zis la rândul său:

— Lovitura de Stat e deci iminentă, din moment ce dumneata te retragi?

Ex-ministrul se mărgini să-i strângă mâna, fără să răspundă.

Domnul de Chateaubriand sosi într-un suflet, din Pirinei,

unde se dusese, după ce-şi dăduse demisia din postul de ambasador la Roma. Solicitase favoarea de a i-o înmâna el însuşi regelui, dar nu putuse obţine nicio audienţă. În schimb, aflase că regele îi oferise titlul de duce, o mare sumă de bani ca să-şi plătească datoriile, un loc la Curte pentru soţia sa, mă rog, tot ceea ce putea ispiti înclinările aristocratice şi tendinţa către risipă a acelui menaj. Dar el n-a acceptat niciuna din aceste propuneri. După numeroasele refuzuri ale lui Chateaubriand, La Ferronnays a fost numit ambasador la Roma. Ştiu că La Ferronnays era de aceeaşi părere cvi Mouchy, şi anume că regele nu-şi putea permite fantezia de a pune în fruntea guvernului un om la care ţinea, dar a cărei incapacitate i-o recunoştea el singur. Fantezia asta l-a costat Coroana. Ducele de Laval, ambasadorul nostru la Viena, a fost numit ambasador la Londra, în locul lui Jules de Polignac.

Între timp, începu a se pune problema căsătoriei prinţesei Louise de Orléans cu prinţul moştenitor al Neapolelui[279]. Familia de Orléans ţinea foarte mult la încheierea acestei căsătorii. Doamna Delfină şi ducesa de Berry se preocupau îndeaproape de acest lucru de care se pare că nici regele nu era străin. Totuşi, cei de la Palatul Regal, îl acuzară pe ducele de Blacas – pe atunci ambasador la Neapole – că nu pune prea mult zel pentru reuşita acelei negocieri. Cum suveranii napolitani[280] care o conduceau pe fiica lor Cristina, regina Spaniei, la soţul ei, regele Ferdinand al VII-lea[281], urmau să treacă prin sudul Franţei, ducesa de Berry se duse să-şi vadă tatăl, şi familia de Orléans îi urmă exemplul. Regele şi regina Neapolelui îşi mărturisiră dorinţa de a vedea realizându-se căsătoria atât de râvnită de noi „dar din păcate, prinţul moştenitor nu era de acord. La urma urmei, poate că avea dreptate: o urâţenie ca el nu merita o nevastă atât de încântătoare cum era prinţesa noastră. Sigur că refuzul

279 E vorba de *Ferdinand al II-lea* (1810-1859), ajuns rege al Neapolelui în 1830. În 1832, s-a însurat, prima oară, cu Maria-Cristina, prinţesă de Savoia, şi în 1837, cu Tereza, arhiducesă de Austria.

280 *Francisc I* (1777-1830), însurat a doua oară, cu Isabela, infanta Spaniei. Era tatăl ducesei de Berry şi fratele ducesei de Orléans.

281 *Ferdinand al VII-lea* (1784-1833), rege în 1808; detronat de Napoleon, şi-a redobândit tronul în 1814.

acelui prinţ a constituit o grea lovitură pentru ducesa de Orléans care ţinea să-şi mărite, cât mai repede, fetele. Tocmai fusese foarte grav bolnavă şi teama de a nu le putea vedea rostuite, pusese stăpânire pe ea. Cine n-a văzut cu ochii lui, dezolarea din Palatul Regal, în timpul bolii ducesei, e greu să-şi facă o părere: soţ, cumnată, copii, prieteni, servitori toţi păreau distruşi; nici măcar nu mai cutezau să se privească. Ducele de Orléans, de obicei atât de stăpân pe sine, îşi pierduse, pur şi simplu, capul. Nu-şi putea ascunde durerea nici măcar la patul soţiei sale, unde venea din cinci în cinci minute. În sala de alături, nu făcea decât să adreseze tot timpul întrebări medicilor, izbutind mai mult să se tulbure decât să se lămurească. Ducesa de Orléans, văzându-l în ce hal era, încercase pe cât putuse, să-l calmeze şi să-l liniştească. De altfel în timpul convalescenţei, mi-a spus:

— M-am rugat Cerului să mă cruţe, numai de mila bărbatului meu, căruia nu ştiu cum să-i mulţumesc că mi-a dat prilejul să văd cât îi sunt de dragă!

Ar fi putut adăuga: „şi de utilă”, fiindcă era într-adevăr, îngerul păzitor al familiei.

În vreme ce prinţii noştri străbăteau sudul împreună cu suveranii napolitani, a căror înfăţişare şi echipaje stârneau mirarea provincialilor, un alt călător, dădea de lucru la sute de guri sau, pentru a mă exprima mai exact, la sute de tiparniţe ale jurnalelor. Domnul de La Fayette venise să-şi vadă nepoata, stabilită la Vizille, la socrul ei Augustin Périer[282]. Familia era cam necăjită că această vizită, cu caracter particular şi absolut firească, se transformase într-un eveniment politic. Veteranul Revoluţiei a fost sărbătorit la Vizille, la Grenoble, pe urmă la Valence, la Lyon; pe tot parcursul drumului spre Paris, a dus-o numai în aplauze şi în ovaţii.

Odinioară, moartea generalului Foy[283], deputat în opoziţie, dăduse ideea unei liste de subscripţie pentru copiii săi, rămaşi fără un ban. Domnul Casimir Périer[284] se înscrisese

282 *Augustin Périer* (1773-1833), fiul lui Claude Périer; a ajuns pair al Franţei, după moartea ilustrului său frate, Casimir Périer.

283 *Maximilien Foy* (1775-1825), general de brigadă şi deputat.

284 *Casimir Périer* (1777-1832), ofiţer în armata franceză din Italia şi bancher renumit din Paris. Regent al Băncii Franţei, deputat,

primul şi nici nu se împlinise săptămâna că milionul proiectat şi fusese strâns. Acel succes făcuse să se nască ideea unei alte liste de subscripţie destinată despăgubirii persoanelor ce plătiseră impozitul stabilit în mod ilegal. Se prevedea o lovitură de Stat; nu se ştia încă de ce natură va fi, dar oamenii voiau să fie pregătiţi ca să poată rezista.

Congregaţionişti şi cei din Partidul ultra intonau, pretutindeni, imnuri triumfale, deşi nu se înţelegeau între ei cum vor conlucra. De altfel, congregaţionişti îşi şi manifestară nemulţumirea împotriva domnului de La Bourdonnaye care nu era pe placul partidului preoţilor. Speriat de zvonurile care circulau, venirea la putere a lui Jules de Polignac îi servi drept pretext pentru a-şi da demisia care-i fu aprobată imediat. În sfârşit, pentru a pune capac listei guvernamentale ce devenise odioasă întregii ţări, stârnind – şi pe bună dreptate – mânia tuturor, în locul lui La Bourdonnaye, a fost numită o pramatie care se potrivea de minune cu toţi ceilalţi din guvern: Peyronnet, instalat la ministerul de interne. Simt nevoia să mai dau un exemplu privind superficialitatea, orbirea regelui pe care persoanele ce vor trăi în alte timpuri aproape că nu-l vor crede, deşi el este de o scrupuloasă exactitate.

Domnul de Bourmont, după ce a luptat în Vandeea, s-a împăcat cu Napoleon – după ce, zic unii, că şi-ar fi vândut împăratului camarazii de luptă – şi a intrat în armata imperială cu atâta grabă, încât a pierdut stima tuturor. În 1814, a fost primul care s-a grăbit să salute drapelul. Alb. În 1815, l-a însoţit pe mareşalul Ney, la Dijon, a obţinut de la împărat comanda unei brigăzi, apoi – în ajunul bătăliei de la Waterloo a dat bir cu fugiţii, ducându-i inamicului, ştatele de plată ale armatei. În cursul faimosului proces al mareşalului Ney, Bourmont a depus împotriva lui, în faţa Curţii Pairilor, dar mareşalul l-a acuzat, la rându-i, de a fi ajutat la redactarea proclamaţiei pe care tocmai o denunţase. Toate aceste circumstanţe, false sau adevărate, i-au adus generalului epitetul de trădător pe care nimeni nu i l-a contestat şi pe care presa îl exploata aproape zilnic. Dar iată

---

preşedintele Camerei, ministru. A murit de holeră, în timpul epidemiei din 1832.

că într-una din zilele anului 1829, regele spuse în plin Consiliu:

Şi fiindcă m-am adus aminte, domnilor, cred că e cazul să puneţi capăt tuturor bârfelilor împotriva lui Bourmont. Nimeni nu ştie mai bine ca mine cât sunt de nedrepte; vă autorizez să spuneţi mai departe că tot ceea ce i se reproşează, a făcut la cererea şi mai ales la porunca mea secretă!

Domnul de Bourmont tremura din cap până în picioare. Toţi cei de faţă îşi lăsară privirile în jos, în faţa acestei reabilitări ciudate. Cât despre rege, el era ferm convins că nicio acţiune nu putea fi dezonorantă din moment ce o poruncise el şi că ordinele sale justificau orice demers. Sângele lui Ludovic al XIV-lea protesta încă destul de puternic în el ca să nu încerce nici măcar un sentiment ele dispreţ faţă de oamenii care se arătau a fi dispuşi la anumite injoncţiuni. Prima lor datorie era de a asculta.

Ieşind de la Consiliu, domnul de La Bourdonnaye istorisi ce se petrecuse acolo, unei persoane care-mi relată exact cele întâmplate. De altfel, în foarte scurtă vreme, aflară o mulţime de persoane. Domnul de Bourmont îl convinse probabil pe rege să renunţe la astfel de protecţii, căci suveranul nu mai vorbi nimic despre acest lucru. Totuşi generalul simţea toate dificultăţile poziţiei sale şi dorea din tot sufletul, o ocazie care să-l înalţe în ochii opiniei publice. Se ştia brav şi se credea un bun militar. Un război, oricât de mic, i-ar fi convenit de minune, dar nu vedea unde anume ar putea avea loc. Îi veni în minte Algerul şi aruncă, în treacăt, unele cuvinte. Întreg Consiliul îi sări în cap; el tăcu, dar nu renunţă. La sfârşitul lui decembrie, mareşalul Marmont, pe care afacerile sale băneşti falimentare îl obligau să stea la ţară de câteva luni, veni să petreacă mai multe zile, la Paris. Bourmont îi istorisi, în trecere, veleităţile sale în legătură cu Algerul, precum şi dificultăţile pe care le întâmpinase, dându-i de înţeles că pusese ochii pe el pentru a comanda expediţia. Imediat generalul se în flacără. Se şi văzu Marmont-Africanul şi-şi făgădui, i învingă toate obstacolele. Se întoarse acasă, se înconjură de cărţi, de hârţi, de liste de state, de tot soiul de documente şi, cu capul plin de această campanie, îl atacă direct pe rege. Nu s-a arătat împotrivă, deşi n-a fost de acord cu toate planurile lui. Domnul de

Polignac l-a respins cu blândeţea lui obişnuită. Delfinul s-a opus cu vehemenţă, iar Marina a declarat expediţia imposibilă, din pricina pregătirilor care aveau să dureze cel puţin un an. Oricare altul s-ar fi lăsat păgubaş. Dar mareşalul nu era omul care să renunţe, şi se strădui să învingă luate piedicile. Pentru asta, îl luă ca ajutor pe amiralul Mackau. Lucrară împreună şi redactară un memoriu în care arătau că imposibilităţile de pe mare puteau fi discutate, iar că cele de pe uscat, practic, nu existau. Afacerea păru să capete amploare. Mareşalul, cu candoarea care-l caracteriza, se duse să discute deschis cu ministrul de război, li spuse că, dacă avea de gând să comande el însuşi expediţia, renunţa la orice pretenţie, dar că dacă Bourmont nu mergea, cerea să-l înlocuiască el. Ministrul îi răspunse că ideea îi surâdea, dar că era indispensabil în fruntea ministerului pe care-l conducea; trecând apoi în revistă pe toţi cei care ar fi râvnit conducerea acelei campanii, găsi fiecăruia câte un cusur, încât alegerea mareşalului, ca şef al acelei expediţii, se subînţelegea de la sine, dacă totuşi izbuteau să-l convingă şi pe Delfin despre necesitatea acelei expediţii. Mareşalul făgădui să nu cruţe nimic. Bourmont dădu impresia că era de acord să se înhame la remorca mareşalului, care ne istorisea zilnic succesele sale, mirându-se totuşi de neîncrederea mea. Ştiam că Delfinul, plictisit de demersurile sale, spusese după ce-l văzuse ieşind:

— Du-te, agită-te! Chiar dacă treaba asta va reuşi, ea nu va fi pentru tine!

Nu-i puteam repeta aceste cuvinte pe care nu le auzisem decât eu; dar încercam să-i arăt că s-ar putea să dea greş. În sfârşit, succesul său păru sigur, expediţia fu aprobată, statul-major alcătuit. Nu mai lipsea decât apariţia în *Monitor* a şefului expediţiei. Dar această apariţie întârzia. Îmi amintesc că într-o sâmbătă seară, i-am spus:

— Bagă de seamă, domnule mareşal, nu te încrede prea mult în puterile dumitale, fiindcă s-ar putea ca Bourmont să-ţi joace vreun renghi!

Mă învinui că jigneam un om calomniat, care în fond, era cât se poate de loial.

Am surâs, plină de neîncredere.

— Ei bine, ce-ai să spui dacă regele mă va numi mâine,

după ce vom ieşi de la slujbă?

— Aş spune că aş fi încântată că m-am înşelat, deşi sunt aproape sigură că nu mă înşel!

— Şi dacă am să-ţi aduc actul de numire în calitate de comandant al expediţiei, vei fi tot atât de neîncrezătoare ca şi Toma necredinciosul?

Regele nu spuse nimic, nici duminică, nici luni, nici marţi. Domnul de Bourmont îl consola zilnic pe Marmont, dar Jules de Polignac, mai puţin ipocrit, începu a se îndepărta de mareşal. Acesta se hotărî să se ducă la Generalul de Bourmont şi să-l roage să-i atragă atenţia regelui că, cu cât numirea şefului expediţiei se va face mai repede, cu atât expediţia va avea mai multe şanse de succes.

Generalul se arătă la început, de acord, apoi bâlbâi câteva cuvinte, iar până la urmă îi spuse mareşalului cât era el de dezolat, fiindcă Delfinul ţinea cu orice preţ ca el, Bourmont, să conducă expediţia.

Abia acum văzu mareşalul cât de frumos fusese jucat pe degete. Domnul de Bourmont se servise de perseverenţa şi de cunoştinţele sale militare pentru a înlătura toate obstacolele aflate în calea lui, fără să-l sâcâie şi a-i displacă Delfinului. Toate stea se datorau – bănuiesc – faptului că se ştia că era o nulitate ca militar, că habar n-avea de marină, că-şi dădea seama că n-ar fi fost în stare să lupte pe ţărmul african, dar că în acelaşi timp, ar fi fost cumplit de gelos pe succesele altui general, mai ales că Delfinul era convins de talentele ale militare.

Pentru cei care-l cunoşteau bine pe mareşal, e lesne de înţeles furia acestuia. Văzuse năruindu-i-se, în modul cel mai jignitor, toate visurile sale de glorie după ce luptase din răsputeri să înlăture obstacolele, să aplaneze dificultăţile, să potolească spiritele recalcitrante şi să le facă să accepte această campanie. Bunul lui simţ îl împiedicase întotdeauna să fie partizanul politicii lui Polignac dar, după această întâmplare, nu mai avu ochi să-l vadă şi nu-şi ascunse resentimentele.

Obligaţiile lui personale faţă de rege nu-i îngăduiau să se retragă, dar nu mai apăru pe la Curte decât atunci ind îl obliga slujba, fiind însă cât mai rezervat faţă de miniştri.

Dar să revin la anul 1830.

Capitolul XIX

Prima zi a anului 1830. Şedinţa regală de la Luvru. Regelui îi cade pălăria. Ducele de Orléans i-o ridică. Testamentul ducelui de Bourbon. Expediţia din Africa. O vorbă a domnului de Bourmont. Regele şi amiralul Duperré. Călătoria Delfinului la Toulon. Domnii de Chantelauze şi Capelle, intră în guvern.

Prima zi a anului 1830 s-a remarcat prin discursul nunţiului papal, ţinut regelui, în care părea să-i dea sfaturi privind o politică ultramontană, discurs care a fost foarte bine primit de majestatea sa, dovadă răspunsul pe care i l-a dat. Această împrejurare reînnoi zvonul care circulase mai înainte că acel nunţiu – Lambruschini[285] – asistat de cardinalul Laţii, îi smulsese lui Carol al X-lea – cu autorizaţia Papei – unele jurăminte sacre.

În întâi ianuarie, Curtea regală, în frunte cu preşedintele ei, domnul Séguier[286], se prezentă la doamna Delfină. Domnul Séguier tocmai începuse a-i adresa felicitările de rigoare, când iată că ea îi tăie vorba, spunându-i cu cea mai mare trufie:

— Treci, domnule, peste asta!

Cele două întâmplări făcură senzaţie şi dădură prilej la nenumărate comentarii. Să respingi, cu atâta duritate, magistratura ţării şi să primeşti, cu atâta bunăvoinţă, nişte sfaturi antinaţionale, erau două greşeli foarte grave. Dar cum peste ele s-au suprapus alte evenimente, lumea le-a uitat destul de repede.

Iarna era foarte aspră şi poporul suferea cumplit şi de frig, şi de foame. Mila publică încercă să facă ceva pentru a-i mai uşura suferinţele. S-a propus să se dea un bal la Operă, cu un ludovic biletul, apelând astfel la cei bogaţi pentru a-i ajuta pe cei săraci. Doamnele de la Curte şi din oraş se ocupară de

285 *Lodovico Lambruschini* (1776-1854), episcop de Sabine, arhiepiscop de Genova, nunţiu papal la Paris. În 1831 ajunge cardinal, iar în 1836, ministru.

286 *Antoine-Jean baron de Séguier* (1768-1848), substitutul procurorului general în Parlamentul din Paris. Mai târziu, ajunge consilier de Stat şi pair al Franţei.

această operă de binefacere, care izbuti pe deplin şi de pe urma căreia se adună o sumă considerabilă. Cei din palatul Tuileries contribuiră primii, dar nimeni nu apăru în loja ce le fusese rezervată. Loja celor de la Palatul Regal, dimpotrivă, era ocupată de toată familia de Orléans. Ducele de Orléans şi fiul său coborâseră în sala de bal. Ducele de Chartres dansă o mulţime de contradansuri. Această condescendenţă avu un mare succes şi scoase şi mai mult în relief pustietatea lojei regale, singura care rămăsese goală, în toată sala. Comportându-se astfel, cei din familia de Orléans se bucurară de o popularitate pe care cei din familia regală şi-o doreau din tot sufletul.

În general, nu sunt curioasă să văd ceremoniile unde o înghesuie prea multă lume, dar împrejurările făcură ca deschiderea sesiunii să fie atât de importantă, încât am ţinut să asist neapărat la şedinţa regală. S-a ţinut la Luvru, şi amănuntele din acea dimineaţă mi-au rămas şi acum vii, în memorie.

Ducesa de Duras, despre care v-am vorbit, adesea, e prăpădise, după ce toată viaţa se văitase că nu se simţea bine, fapt care-i atrăsese porecla de „bolnava închipuită” şi-l determinase pe soţul ei să i se facă lehamite de ea. După moartea ei, domnul de Duras se însurase a doua oară cu un fel de elveţiano-anglo-portugheză, trăgându-se din nu ştiu ce familie, dar care – având o avere foarte mare – îşi cumpărase titlul de ducesă. Ea e cea care, la câteva săptămâni după ce s-a măritat, i-a strigat cu naivitate, soţului ei:

— Ah, dragul meu, nu-ţi poţi da seama ce înseamnă să fii mai deştept decât nevasta ta!

Sigur că prima lui soţie nu-l obişnuise cu astfel de răsfăţuri. Mă aflam deci aşezată alături de această nouă nevastă a ducelui de Duras, în ziua în care Carol al X-lea vorbea în public pentru ultima oară. Nu mi-am putut reprima o mişcare de teamă, când regele a rostit unele cuvinte ameninţătoare, pe care le-am uitat, dar care anunţau că-şi va susţine guvernul, împotriva Camerelor. Doamna de Duras mă întrebă ce aveam.

— Vai, doamnă, n-aţi înţeles că regele declară război ţării? Dar nu pentru ţară mă tem eu!

După cinci minute, în timp ce ne pregăteam să plecăm, ea

îmi spuse:

— N-aţi înţeles bine, doamnă! Ducele (aşa îi spunea ea soţului ei), ducele mi-a zis de dimineaţă că a citit discursul regelui, că i s-a părut minunat şi că va închide toate gurile celor care strigă împotriva guvernului.

— Cu atât mai bine, doamnă.

Nu amintesc acest dialog ca să redau întocmai cuvintele interlocutoarei mele, ci ca să arăt care era atmosfera din Palatul Tuileries. Domnul de Duras era, în acel moment, primul gentilom al camerei de serviciu, iar soţia sa locuia cu el, în Palat. Regele Carol al X-lea se purta desăvârşit într-un salon şi avea o ţinută nobilă la Curte, dar în public, n-avea niciun fel de demnitate. Fratele său, Ludovic al XVIII-lea, în ciuda trupului său diform, reuşea să pară mai demn ca el.

Carol al X-lea avea o voce care-ţi zgâria urechile, prea puţin sonoră, nu pronunţa clar cuvintele şi citea prost discursurile. Graţia lui obişnuită îl părăsea în astfel de ocazii. Când, în ziua aceea, rosti acea frază ameninţătoare, vru să ridice capul într-un mod cât mai impunător, în vreme ce întorcea pagina. Dar această treabă făcu să-i alunece pălăria de pe cap, iar diamantele grele cu care era împodobită, o făcură să cadă cu zgomot, la picioarele ducelui de Orléans. Acesta se aplecă, o ridică de jos şi o ţinu în braţe până la sfârşitul discursului. Toată lumea comentă în fel şi chip, acest fapt. Seara, la Palatul Regal, am vorbit despre acest lucru. Ducesa de Orléans mă apucă de braţ şi-mi şopti:

— O, draga mea, taci, te rog... Nu-i aşa că toată lumea a observat? Mai ales Delfina... Nici n-am mai cutezat să mă uit în ochii ei. Sunt sigură că e foarte supărată... Trag nădejde că nu va mai aduce vorba despre această întâmplare...

Mademoiselle adăugă:

— Numai de n-ar apuca gazetele să facă tot felul de comentarii nelalocul lor!

Am fost cu atât mai impresionaţi de acea întâmplare u cât peste câteva zile, în 6 ianuarie, adică de Bobotează, când toţi prinţii s-au strâns laolaltă, conform obiceiului, pentru a gusta din prăjitura făcută în cinstea regelui, bobul ascuns în ea se nimeri să fie în bucata ducelui de Orléans, fapt care o făcu pe Delfină să se bosumfle.

Luă astfel naştere, un fel de superstiţie, care se răspândi

în întreaga ţară; până şi cei care nu doreau îndepărtarea de la tron a ramurii vârstnice, văzând încurcătura deplorabilă în care se vâra, cu atâta inconştienţă, nu se putură abţine să nu strige:

— Dar oamenii ăştia chiar nu văd că procedând astfel, netezesc drumul către tron celor din familia de Orléans?

Trebuie să spunem totuşi că dacă vechile accese de trufie o mai apucau din când în când pe Delfină, sincera prietenie pe care o nutrea faţă de doamna de Orléans, o făcuse să-şi schimbe simţitor, conduita.

În vremea asta, ducele de Bourbon continua să ducă aceeaşi viaţă tristă şi dezordonată dintotdeauna. Îmbătrânind, căzuse sub dominaţia unei creaturi pe care o adusese din Anglia şi o măritase cu un ofiţer din suita lui care – se spune – crezuse că se însoară cu fata din flori a prinţului şi nu cu amanta lui. Astfel, doamna de Feuchères[287], deveni stăpână absolută la Chantilly şi la Palais-Bourbon. O alungă pe contesa de Reuilly, fata ducelui de Bourbon, şi-şi exercită asupra tuturor celor din jur, domnia sa despotică. Imensa avere a prinţului era la dispoziţia sa. Domnii de Rohan-Guéméné, verii lui primari, erau moştenitorii cei mai apropiaţi. Familia de Orléans venea după ei. Era însă de dorit ca bunurile ramurei de Condé să rămână în familia de Bourbon; pentru asta, ducele de Bourbon ar fi trebuit să adopte copilul din familia de Orléans al cărui naş era, dându-i şi numele şi averea sa. Palatul Regal se străduia din răsputeri să-l determine pe prinţ să facă acest lucru, împreună cu toată familia regală, dar nu avea niciun alt mijloc pentru a reuşi, decât influenţa doamnei de Feuchères, singura de care asculta bătrânul prinţ. Doamna puse însă, ca primă condiţie pentru bunele sale oficii, să fie primită la Curte. Lucrul părea imposibil, având în vedere severitatea Delfinei, în privinţa etichetei. Dar chiar de la primele cuvinte pe care ducesa de Orieans cuteză să le rostească, Delfina spuse:

— Sigur, verişoară! Sunt supărată pe ducele de Bourbon că ne obligă să recurgem la această persoană pentru a-l hotărî

287 *Sophie Daw, baroană de Feuchères* (1795-1840); în 1822, soţul ei dându-şi, în sfârşit, seama că era amanta ducelui de Bourbon, se despărţi de ea. Scandalul luă asemenea proporţii, încât baroana fu obligată să plece de la Curte.

să facă un lucru just, convenabil atât pentru el, cât şi pentru voi dar, dacă din nenorocire aşa stau lucrurile, nu mai trebuie să ezităm, aşa că voi vorbi cu regele.

Doamna Feuchères a fost prezentată la Curte; Delfina s-a purtat frumos cu ea, şi testamentul a fost semnat. Se pare că Delfina dorea şi ea ca palatul Chantilly să rămână în mâinile Bourbonilor, şi ca numele de Condé să se perpetueze în familie. Dar nu e mai puţin adevărat că – cu această ocazie – s-a arătat foarte bună şi îngăduitoare cu prinţii de Orléans.

Regele continuă să vorbească despre „voinţa sa imuabilă”; deputaţii se reîntoarseră în provinciile lor pentru a pregăti noi alegeri ce păreau inevitabile. Expediţia din Alger, o dată aprobată de guvern, începură pregătirile, cu un zel atât de plin de entuziasm, încât soldaţii fură gata de plecare în şase săptămâni şi nu într-un an, cât ceruseră păsuire, la început. Această campanie africană devenise speranţa celor mai înflăcăraţi din partidul ultra.

Generalul Bértier de Sauvigny spuse, urcându-se în trăsură:

— Ne ducem să ne încăierăm cu Dey; dar adevăratul război, va fi abia la întoarcere!

E demn de admirat faptul că trăgea nădejde să aducă îndărăt o armată destul de devotată pentru a mai fi dispusă să susţină absolutismul.

S-a spus că dacă domnul de Bourmont ar fi fost în Franţa, ar fi împiedicat Ordonanţele din Iulie. Eu cred dimpotrivă, că le-ar fi susţinut şi mai aprig decât ceilalţi, îmi aduc aminte, în legătură cu el, de o întâmplare, care nu-mi îngăduie să mă îndoiesc nicio secundă despre caracterul lui.

Cum domnul de Glandevès, preceptor la Tuileries, care nu-l prea înghiţea pe Polignac, era în relaţii familiare cu domnul de Bourmont, în ajunul plecării acestuia din urmă, aflându-se la el în vizită, îl întrebă:

— Nu eşti neliniştit, din pricina situaţiei în care laşi ţara şi nu te temi de ce s-ar putea întâmpla în absenţa dumitale?

— Ba da, sunt neliniştit pentru că n-am destulă încredere în fermitatea guvernului nostru. Nu e destul de abil, nu e unit şi n-are voinţă; căci vezi, dragul meu Glandevès, ca să pui vasul pe valuri, fără scurtături şi fără pericole, nu trebuie să te foloseşti decât de un singur verb format din şapte litere: *a*

cuteza. La asta se reduce toată politica în momentul de faţă.

— Departe de a fi partizanul doctrinei dumitale, mărturisesc că sunt foarte speriat de a te vedea punând-o în practică, îi spuse Glandevès.

Domnul de Bourmont nu-i răspunse decât printr-un surâs plin de încredere. Cred că a fost pentru ultima oară când l-a mai văzut Glandevès.

Comanda escadrei i se propusese amiralului Roussin, dar acesta o refuză. Nu se prea împăca cu Bourmont, şi apoi era convins că pregătirile nu vor fi gata înainte de a începe anotimpul ploilor. Amiralul Duperré nu consimţi să-şi asume această răspundere, decât după o lungă ezitare. În ajunul plecării sale, Duperré ceru o audienţă regelui. După ce trecu în revistă toate dificultăţile debarcării, toate piedicile pe care le prezenta coasta şi marea care o scălda, pentru a putea depune o parte din armată şi muniţii pe uscat – lucru ce s-a şi petrecut nu peste multe zile, şi care a compromis salvarea trupelor debarcate mai înainte, lipsindu-le de muniţii – amiralul adăugă:

— Sire, mă supun poruncii majestăţii voastre şi-mi asum această periculoasă sarcină. Îmi voi pune în joc toată grija, toată îndemânarea, chiar şi viaţa dacă va fi nevoie; cu alte cuvinte, voi face tot ce va fi omeneşte posibil pentru a reuşi. Dar declar aici, în faţa regelui, de faţă cu toată lumea, că nu garantez de succes şi că n-aş vrea să fiu considerat drept un fricos care socoate această acţiune, o faptă mult prea îndrăzneaţă.

— Du-te liniştit, amirale, şi fă cum crezi că va fi mai bine, iar dacă succesul nu va fi pe măsura speranţelor dumitale, nu te voi ţine de rău nicio secundă. N-ai grijă, nu te vom abandona; de îndată ce te vei îmbarca, Polignac şi cu mine, o să rostim zilnic câte o rugăciune pentru reuşita dumitale!

Duperré, bătrân lup de mare, care prefera o gură de aer proaspăt venit din larg, oricăror rugăciuni, rămase foarte încurcat de ajutorul care i se oferea; se înclină în în faţa regelui, ieşi din cabinet şi se duse să istorisească discuţia sa cu regele, persoanei de la care am aflat-o eu.

În vremea asta, bietul meu prieten Rigny se plictisea de moarte, în Mediterană. Îmi mărturisise mai apoi, că expediţia din Alger îl făcuse să regrete amarnic probitatea de care

dăduse dovadă, refuzând ministerul marinei. Rigny era cel mai tânăr şi mai cutezător amiral al nostru. Nu neg că era ambiţios şi că-i plăcea gloria care-l stimula să întreprindă fapte dintre cele mai îndrăzneţe. L-am auzit adesea spunând că n-ar putea muri liniştit înainte de a vedea steagul nostru fluturând la Mahon şi la Porto-Ferrajo. Din păcate, steagul nostru nu mai flutură pe niciunul din zidurile acestor oraşe, din pricină că un medic nepriceput i-a venit de hac bietului amiral Rigny, vârându-l în mormânt înainte de a împlini cincizeci de ani.

Delfinul porni spre Toulon ca să asiste la plecarea flotei; stătu foarte puţin şi displăcu tuturor. În plus, călătoria lui mai avea şi alt scop: trebuia să-l atragă de partea sa pe domnul de Chantelauze[288]; aşa că Delfinul se îndreptă spre Grenoble pentru a-şi îndeplini această sarcină. Nu ştiu ce anume i-o fi inspirat o atât de mare încredere în domnul de Chantelauze, om complet ignorat de public, dar Delfinul îi oferi ministerul justiţiei pe care, până la urmă, Chantelauze îl acceptă. Regele primi, în sfârşit, demisia pe care domnul de Courvoisier tot încerca să şi-o dea şi nu putea. După trei zile, apăru o ordonanţă prin care guvernul era, în parte, schimbat. Domnul de Courvoisier, cel mai moderat din guvern, a fost înlocuit de domnul de Chantelauze – pe care nu-l cunoştea nimeni – aşa cum fusese înlocuit de curând domnul de La Bourdonnaye, de domnul de la Peyronnet. Cred că dacă regele ar fi căutat anume, în întreaga Franţă, un om care să facă mai mult rău Coroanei decât Peyronnet, poate că n-ar fi găsit. Au mai vârât în guvern şi pe un oarecare domn Capelle[289], cunoscut pentru intrigile sale.

Fusese ministrul „prinţesei Eliza”, cum i se mai spunea doamnei Bacciochi[290] pe vremea când domnea în Toscana.

---

288 *Jean-Claude de Chantelauze* (1787-1859), prim-preşedinte al Parlamentului din Grenoble, apoi ministru; fiind semnatarul Ordonanţelor din Iulie, a fost condamnat la închisoare pe viaţă.

289 *Guillaume-Antoine, baron de Capelle* (1775-1843), prefect, consilier de Stat, secretar general la ministerul de interne. Mai târziu, ca ministru al lucrărilor publice, a fost unul dintre cei care au semnat Ordonanţele din Iulie. Condamnat în contumacie, a fost graţiat.

290 E vorba de *Eliza Bonaparte* (1777-1820), măritată în 1797 cu

Monsieur se folosea de el în alegeri, pentru partidul ultra şi, cum era socotit un om abil, îl vârâse în guvern. Dar să te ferească Dumnezeu de abilitatea intrigantului.

Ţara era foarte supărată, foarte iritată, ba chiar exasperată; deputaţi, votând împotriva guvernului Polignac, n-aveau decât să se prezinte în faţa alegătorilor pentru a fi aleşi. Sunt convinsă că atunci nici alegătorii, nici deputaţii nu se gândeau încă să răstoarne tronul, ci doar guvernul.

Capitolul XX

Abolirea legii salice, în Spania. Impresiile Delfinei. Şederea Curţii din Neapole, la Paris. Balul dat de ducesa de Berry. Balul de la Palatul Regal. Boala generalului de Boigne. Incendiile din Normandia. Plecarea suveranilor napolitani. Moderaţia Delfinei. Cucerirea Algerului. Ordonanţele din Iulie. Neîncrederea, disperarea şi furia poporului.

Însurătoarea regelui Spaniei cu prinţesa Cristina, a Neapolelui, a fost urmată imediat de declaraţia desemnată sub numele de „rememorarea Pragmaticei" care le îngăduia şi fetelor să moştenească tronul. Această măsură a fost viu comentată la noi, în Franţa, şi mai ales la Palatul Regal. Ducesa de Orléans mi-a vorbit, cu multă amărăciune, despre ea. Se simţea jignită, şi ca napolitană, şi ca franţuzoaică. Îmi aduc aminte că mi-a spus, că această măsură, atât de ostilă celorlalte ramuri ale familiei de Bourbon, era privită ca o ofensă personală de către fratele ei, regele Neapolelui, şi că ea îl determinase să plece din Madrid în douăzeci şi patru de ore. Această împrejurare, m-a făcut să mă îndoiesc că regina Cristina. Ar fi avut vreun rol în hotărârea luată de soţul ei, regele Ferdinand al VII-lea. Măsura – după cum ştie toată lumea – fusese pregătită încă de pe vremea lui Carol al IV-lea. Orice-ar fi fost, ducesa de Orléans mi-a povestit că – cu o seară mai înainte – se vorbise despre acest lucru, la Delfină. Regele, Delfinul, ducesa de Berry, toată familia de Orléans se pronunţaseră împotriva acestei hotărâri. Numai Delfina

---

Felix Bacciochi, ofiţer corsican. Prinţesă de Piombino, mare ducesă de Toscana, după căderea lui Napoleon a trăit în Italia.

avusese curajul să spună:

— Da, lucrul displace atât guvernului, cât şi familiei regale; în ce mă priveşte, cred totuşi că regele Spaniei are dreptate şi că ceea ce a făcut e un lucru foarte firesc!

Delfina ar fi fost bucuroasă ca şi fetele să aibă dreptul la tron, chiar la cel al Franţei. Totuşi trebuie să adaug, că a respins cu dispreţ şi ca ridicolă propunerea pe care i-au făcut-o o mână de intriganţi slugarnici de a cere Coroana Navarei. Parcă îmi aduc aminte, fără să am curajul să susţin cu tărie, că domnul de Chateaubriand acceptase un moment, această idee, crezând că-i face plăcere ducesei de Angoulême.

Sosirea Curţii din Neapole, a dat semnalul începutului serbărilor. Ducesa de Berry părea „meditată” să-şi poată primi familia la ea acasă; cred că n-am văzut-o niciodată arătând mai bine ca în acele zile. Regele, tatăl ei, pe care boala îl făcea să pară îmbătrânit înainte de vreme, apărea cât mai puţin în public, preferind să stea mai mult în casa liniştită a surorii sale, ducesa de Orléans. În schimb, regina Neapolelui, rotundă ca un butoi, burduhănoasă, era oricând dispusă să se distreze în orice fel, ajutată bineînţeles de „drăguţa” ei fată, ducesa de Berry, care o plimbă prin tot Parisul şi o duse la toate spectacolele. Aşa că cele două prinţese ale noastre, devenite franţuzoaice prin căsătorie – doamna de Orléans şi ducesa de Berry – se aranjară în aşa fel încât una să se ocupe de fratele ei, cealaltă de mama ei.

La curte avură loc o serie de spectacole unde am văzut pentru prima oară familia de Orléans apărând în loja regală. Regele îşi manifestase în ajun regretul că acea lojă nu era îndeajuns de mare pentru ca, alături de invitaţi, să le poată pofti şi pe rudele lor apropiate. Domnul de Glancleves, preceptor la Tuileries, auzind acele cuvinte, trudi toată noaptea şi a doua zi îl anunţă pe rege că în loja sa încăpea şi familia de Orléans. Regele rămase o clipă descumpănit, apoi, neavând încotro, făcu pe bucurosul. Încântarea familiei de Orléans a fost nemaipomenită, iar recunoştinţa faţă de domnul de Glandevès atât de sinceră, încât, de atunci, au nutrit cea mai caldă afecţiune faţă de el.

Ducesa de Berry a dat în apartamentele sale şi ale copiilor săi, din Palatul Tuileries, un bal măreţ. Cred că n-am văzut

niciodată un bal mai bine organizat ca acela. Locuinţa avea două etaje. Dar o scară – alta decât cea principală pe care urcai – fusese la fel de frumos decorată ca şi prima. Palierele fuseseră transformate în saloane confortabile, şi cele câteva trepte, care le despărţeau unele de altele, fuseseră de asemenea manieră ascunse sub covoare şi fiori, încât acea scară a fost tot timpul cea mai plină de lume, ca nicio altă odaie, căci aveai impresia că face parte din apartament. În ciuda eleganţei, a numeroaselor persoane din lumea mare, ce fuseseră invitate la acel bal, în ciuda ordinei şi a aerului satisfăcut al stăpânei casei, în sufletele tuturor celor adunaţi acolo plutea un fel de spaimă, care-i împiedica pe oaspeţi să fie veseli. Balul a fost urmat de o călătorie la Rosny, despre care mi s-a vorbit în termenii cei mai elogioşi. Dar eu, neluând parte la acea plimbare şi deci nevăzând cu ochii mei cum au decurs lucrurile, nu voi scrie nimic despre ea. Aş vrea să pot trece sub tăcere şi serbarea care s-a dat la Palatul Regal, după înapoierea de la Rosny, căci amintirea ei nu mi-e deloc plăcută. Regele Carol al X-lea, consimţind să-i însoţească la acest bal pe suveranii din Neapole, părea de la sine înţeles că serbarea era dată în cinstea lor; dar s-a întâmplat cu totul altfel.

Când am ajuns la Palatul Regal, străzile erau atât de înţesate de lume, încât trăsurile abia îşi puteau croi drum prin acea mulţime. Vizitiul meu fusese obligat să ocolească pe zece străzi alăturate, pentru a putea ajunge la Palat. O dată sosită la portiţa din strada Lycée, a trebuit ca jandarmii, gărzile elveţiene şi alţii să se alăture oamenilor mei şi, cu chiu cu vai, să croiască un fel de potecă prin care să pot intra în Palat, smulgându-mă din mijlocul mulţimii care mă înconjura. Înăuntru, mulţimea era aproape tot atât de numeroasă ca şi afară. Toţi cei care ceruseră invitaţii, le obţinuseră aşa încât, aghiotanţii regelui împreună cu cei ai prinţului şi cu ofiţerii din corpul de gardă, abia izbuteau să păstreze un spaţiu de câteva picioare în jurul persoanelor regale. Multă vreme ne-a fost imposibil să circulăm. M-am trezit, împinsă de mulţime, în acel spaţiu rezervat, unde nu avusesem nici cea mai mică intenţie să pătrund, gata să cad

peste prinţul de Salerno[291]. Ducelui de Blacas, care era de serviciu, şi cu care nu prea eram în raporturi bune, îi fu milă de mine şi mă luă sub protecţia lui, ajutându-mă să trec prin valurile acelei mulţimi. Am avut atunci prilejul să examinez îndeaproape fizionomia prinţilor. Regele părea bine dispus, napolitanii erau uluiţi, Delfina, nemulţumită, doamna de Orléans, supărată, Mademoiselle, stânjenită, ducele de Orléans, satisfăcut. Această satisfacţie îmi displăcu, deşi n-aş şti să spun de ce; aveam însă un sentiment de teamă, de mâhnire şi simţeam nevoia să plec cât mai repede. Am ajuns acasă la zece seara. Mama, văzându-mă venind atât de devreme, s-a speriat crezând că mi se întâmplase ceva. I-am spus că ţineam prea mult la familia de Orléans ca să fiu mulţumită de serata lor şi că, pentru prima oară în viaţa mea eram gata să cred că ducele de Orléans premeditase acest lucru. Felul de a umple saloanele dincolo de capacitatea lor de cuprindere, cu toţi oamenii pe care regele nu-i putea suferi, iluminaţia tuturor grădinilor, grija de a le ţine larg deschise mulţimii de afară, într-o vreme în care nepopularitatea regelui nu mai era un secret pentru nimeni, apariţia frecventă a ducelui pe terasa Palatului, numai pentru a-i obliga pe oameni să strige cât mai des: „Trăiască ducele de Orléans!”, toate acestea aveau în ele ceva mai mult decât popular, ceva cam prea strident, care mă deranja cu atât mai mult cu cât acel bal nu era cadrul nimerit pentru o astfel de propagandă.

Nimănui nu i se păruse extraordinar că ducele de Orléans îi primise în casa sa pe regii Franţei şi ai Neapolelui şi că se ocupase de regalii săi oaspeţi. Dar el profitase de această serbare regală, pentru a o transforma într-o serbare populară, care până la urmă, nu întârzie să dea roade. Acea noapte poate fi considerată ca prima răzmeriţă a anului 1830, an atât de fertil în astfel de evenimente. Mulţimea admisă fără nicio supraveghere, în grădini şi galerii, sfârşi prin a se înfierbânta, aţâţată de nu ştiu ce instigatori la revoltă şi deveni atât de turbulentă, încât trebui dată afară, cu forţa armată.

---

291 *Leopold,* prinţ *de Salerno* (1790-1851), fratele regelui Neapolelui; se însurase cu Marie-Clémentine, fiica lui Francisc I, împăratul Austriei.

Putem trage din asta concluzia, aşa cum am mai spus când fusesem supărată, că ducele de Orléans, premeditase acest lucru? Şi da, şi nu. Sunt convinsă că nu-şi făcuse un plan anume, în acest sens, dar că veghea cu grijă la popularitatea lui, vrând întotdeauna – după expresia răposatului duce de Berry – să facă „o figură aparte”.

A doua zi după acest bal, o scrisoare din Chambéry îmi aduse la cunoştinţă că domnul de Boigne se simţea din ce în ce mai rău şi că medicii începuseră a fi neliniştiţi. Îl cunoşteam mult prea bine pentru a cuteza să mă duc să-l văd fără îngăduinţa lui. I-am scris imediat, fără a-l alarma, rugându-l să-mi permită să-i fac o vizită. El îmi răspunse că fusese foarte bolnav, că era încă prea slăbit pentru a-mi putea scrie personal, dar că se simţea mult mai bine şi că de îndată ce va putea suporta un drum cu trăsura se va duce la băile din Tarentoise; că mă ruga să-mi amân vizita după ce se va întoarce de acolo, adică spre sfârşitul lui iulie.

Liniştită de această scrisoare şi de altele care urmară, nevrând să mai ies în lume, la începutul lui iunie m-am stabilit la ţară. Acolo am aflat că domnul de Boigne, pe care-l credeam în convalescenţă, murise în 21 ale lunii, în urma unei noi crize a bolii de care suferea de mulţi ani. Această ultimă criză, durând doar câteva ore, toţi m-au asigurat că nu mai avuseseră când să mă anunţe. A trebuit să-i cred. Totuşi am regretat nespus demult că nu insistasem să mă duc la Chambéry, în luna mai, cu toată opunerea lui.

De câteva luni se petrecea un lucru deosebit de ciudat şi care n-a putut fi explicat niciodată: provinciile noastre din nord erau devorate de incendii. Focurile se înmulţiseră atât de mult încât era imposibil să presupui că era ceva accidental şi, de altfel, în majoritatea cazurilor, se vădea clar reaua intenţie. Groaza ajunsese la culme în acele locuri, şi ţăranii vedeau în orice străin, un incendiator. Flagelul se întindea din ce în ce, apropiindu-se de Paris. Câţiva ciobani nevinovaţi, câteva fete fură acuzaţi şi convinşi că ei ar fi dat foc pădurilor. Era clar că li se făgăduise probabil ceva, că fuseseră hipnotizaţi, dar de către cine? Lucrul nu s-a descoperit niciodată. Partidele şi-au reproşat, în mod reciproc, că recurseseră la această manevră criminală pentru a aţâţa spiritele. Eu, personal, nu pricep în ce scop. Ceea ce

e sigur, e că faptele s-au petrecut aievea, şi că n-au fost explicate niciodată.

Alegerile pentru o nouă Cameră s-au făcut într-o atmosferă din ce în ce mai ostilă guvernului. Cei 221 de deputaţi fuseseră realeşi cu toţii, în aclamaţiile tuturor; deputaţii din alte colegii, care nu mai fuseseră votaţi, fuseseră înlocuiţi de liberali. Neliniştea începuse a-şi croi drum printre membrii guvernului, care aşteptau cu teamă, noile numiri. Când afla din jurnale de o alegere ce i se părea favorabilă, regele felicita oraşul unde avusese loc alegerea, însoţindu-şi laudele de câte un cuvânt măgulitor.

Pe măsură ce alegerile erau cunoscute, zvonul loviturii de Stat devenea din ce în ce mai alarmant. Ducele de Orléans se explicase cu Carol al X-lea, într-o lungă discuţie pe care o avuseseră la Rosny, şi regele îl asigurase pe duce – evident, cu o falsă francheţe – că nimic nu-l va determina să renunţe la unele măsuri constituţionale. Numai că în ciuda tuturor acelor asigurări, în ciuda tuturor încercărilor de a apăra un guvern detestat de toată lumea, în ciuda tuturor neplăcerilor ce se puteau ivi în orice clipă, ducele de Orléans era ferm convins – l-am auzit spunând lucrul acesta de mai multe ori – că atâta vreme cât Coroana va respecta Carta, nu avea a se teme de nici un pericol. Carta, numai Carta şi nimic altceva decât Carta, asta şi numi asta voia ţara.

Prelungirea şederii suveranilor napolitani – stabiliţi la Palatul Élisée – începuse a-l deranja pe rege care voia să părăsească Parisul şi să se ducă la Saint-Cloud. Delfina îşi asumă sarcina de a le cere să fixeze ziua plecării, sub pretextul că trebuia să şi-o fixeze şi ea pe cea în care urma să plece la băi. Suveranii se simţiră foarte ofensaţi de acest mod de a-i da pe uşă afară şi fixară o dată foarte apropiată la care urmau să plece.

Delfina avea totuşi o scuză pentru această lipsă de ospitalitate. Călătoria ei la băi, fusese anunţată: nu mai putea da înapoi şi apoi voia să fie neapărat îndărăt înainte de momentul în care reuniunea Camerelor putea constitui semnalul unor măsuri extreme împotriva cărora lupta cu perseverenţă. Pare ciudat, dar totuşi aşa e: schimbase rolul cu bărbatul ei. Cu cât el devenise mai violent şi mai exagerat, cu atât devenise ea mai înţeleaptă şi mai

moderată.

N-am fost îndeajuns de iniţiată în secretele acestei familii, pentru a afla ce anume dusese la o asemenea schimbare de conduită, dar ştiu sigur că în acea epocă doamna Delfină era împotriva tuturor măsurilor acerbe luate de soţul ei. Delfina n-avea nicio încredere în guvernul Polignac; Delfinul dimpotrivă, n-avea încredere decât în acest guvern. Delfina plecă la băi, după ce-l puse pe rege să jure că nu va lua nicio hotărâre importantă în lipsa ei. Ordonanţele din Iulie dovedesc cum şi-a ţinut cuvântul.

Afacerile mele personale, aducându-mă într-o bună dimineaţă la Paris, s-a nimerit să mă aflu pe stradă în momentul în care tunul le vestea parizienilor, cucerirea Algerului. Un lung strigăt de bucurie răsună în întreg oraşul. M-a frapat impresia generală pe care am remarcat-o. Auzisem de atâtea ori acel tun glorios vestind câte ceva care făcea o atât de puţină impresie asupra cetăţenilor, chiar când era vorba de lucruri importante, în timpul Imperiului, încât am fost foarte mirată de participarea atât de plină de entuziasm a parizienilor, la acest succes. În fiecare prag de casă sau de prăvălie, oamenii dăduseră năvală, iar trecătorii, deşi nu se cunoşteau, se opreau pentru a-şi exprima satisfacţia. O asemenea manifestare să se fi datorat desuetudinii în care căzuseră buletinele oficiale la noi, sau mai curând oboselii, după lungile războaie şi revoluţii ale Imperiului, sacrificiilor pe care le făcuseră aproape fiecare familie? Nu ştiu. Dar mi s-a părut că bucuria intrării trupelor noastre în Alger a fost mai plină de entuziasm decât atunci când ai noştri au intrat în Viena sau în Berlin.

Regele vrând să mulţumească Cerului pentru această izbândă, porunci să se cânte un *Te Deum* solemn, la Notre-Dame. Sosind cu toată pompa, Carol al X-lea a fost primit de către arhiepiscopul Parisului, care a ţinut un discurs, reprodus în mod fidel a doua zi, în *Monitor;* din nefericire, în acel discurs, arhiepiscopul făgăduia regelui ajutorul Sfintei Fecioare pentru cruciada pe care o pregătea atât împotriva necredincioşilor dinlăuntrul ţării, cât şi împotriva celor din Africa. Acest apel al partidului preoţilor către cei din partidul ultra avu o lungă şi neplăcută urmare, aducând toate spiritele la exasperare. Succesul din Alger, nădejdea de a

exploata satisfacţia pe care o simţise ţara, poate şi dorinţa de a profita de lipsa Delfinei[292] care-şi anunţase întoarcerea, determinară Consiliul să semneze acele nefaste Ordonanţe[293] pe care îndrumătorii oculţi ai regelui le cereau de multă vreme şi pe care Carol al X-lea le dorea şi el, cu toată perseverenta sa încăpăţânare. Într-adevăr, puteai spune despre el că: „nici n-a învăţat nimic, dar nici n-a uitat nimic”. Mi s-a povestit că la ultimul Consiliu, ţinut duminică, acele hârtii funeste, despre care se discutase miercuri, dacă să mai fie ţinute sau dacă să fi se dea drumul, se aflau pe masă. Dar când să le semneze, toate mâinile celor de faţă parcă paralizaseră. În sfârşit, regele îşi depuse iscălitura. Impacientat de ezitările miniştrilor săi, ieşi din cabinet. Atunci Polignac, care a avut întotdeauna mai multă inimă decât minte, luă pana şi se iscăli, sub numele regelui.

— Acum, domnilor, le spuse el miniştrilor, iscălitura regelui a fost legalizată. A dumneavoastră nu mai e necesară. Dacă vreţi să semnaţi, semnaţi, dacă nu, nu! În ce mă priveşte eu îmi asum răspunderea actelor mele!

După aceste vorbe, toţi miniştrii se înghesuiră să semneze.

Iezuiţii se arătară mai fericiţi ca niciodată. Consiliul regelui îşi manifestă satisfacţia, iar domnul Rubichon îi arătă domnului Greffulhe însuşi textul Ordonanţelor, fără a izbuti totuşi să-l convingă. Lucrul i se părea atât de extravagant, încât îi era peste putinţă să creadă, cu atât mai mult cu cât nimic nu anunţase măsurile luate pentru a susţine răzmeriţa la care visa guvernul.

Domnul de Rothschild, mare bancher, încrezându-se în guvern, se dusese chiar în aceeaşi duminică să-l întrebe pe domnul de Peyronnet ce trebuia să creadă despre zvonurile care circulau în legătură cu Ordonanţele. Ministrul îşi exprimă mirarea că un om atât de înţelept putea da crezare

---

292 Ducesa se dusese la Vichy.

293 E vorba de Ordonanţele din 25 iulie 1830, care erau în număr de patru şi anume:

- Suprimarea libertăţii presei;
- Dizolvarea Camerei, care încă nici nu apucase să fie convocată;
- O nouă lege electorală şi modificarea dreptului de amendament;
- Convocarea colegiilor electorale în 6 şi 18 octombrie şi a Camerelor, în 28 octombrie.

unor astfel de zvonuri. Numai cei de rea-credinţă le puteau răspândi.

— În concluzie, adăugase el, vrei o dovadă materială că aceste zvonuri sunt false? Poftim, priveşte!

Şi-i arătă biroul său plin de plicuri sigilate prin care urma să convoace deputaţii la şedinţa regală de deschidere a sesiunii. Majoritatea, într-adevăr, fuseseră expediate chiar în acea zi. Părăsindu-l pe Rothschild, Peyronnet se duse la Saint-Cloud unde semnă Ordonanţele. Rothschild se duse să ia masa la doamna Thuret unde fusese invitat tot corpul diplomatic. Vizita pe care i-o făcuse ministrului de interne şi plicurile sigilate, văzute pe biroul lui, constituiră noutăţile discutate la acea masă, liniştind toate spiritele. La plecare, câţiva dintre musafiri trecură pe la mine şi-mi povestiră ce aflaseră. *Monitorul* de a doua zi, cuprindea Ordonanţele. Rothschild n-a fost singurul care s-a păcălit. Domnul de Champagny, care ţinea locul de secretar de Stat la ministerul de război în absenţa generalului Bourmont, se afla la ţară. Aşa că nu primi *Monitorul* decât marţi seara şi nu putu ajunge la Paris decât miercuri. Frecându-şi mâinile de bucurie, Delfinul striga fericit:

— Secretul a fost atât de bine păstrat încât Champagny nu l-a aflat decât din *Monitor!*

Ducele de Raguse, sortit *in petto,* să susţină acele măsuri de nesusţinut, nu află nici el, nimic. Domnul de Polignac se întrecuse pe sine în ceea ce privea neghiobia de care dăduse dovadă în această împrejurare. Mai toţi şefii din garda regală erau plecaţi în concediu la fel ca şi autorităţile militare din Paris; iar trei din regimentele de gardă fuseseră trimise în Normandia, cu ocazia tulburărilor iscate din pricina incendiilor despre care v-am vorbit. Fără să ţină seama de nimic, Polignac se aruncase cu capul înainte, cum îi era obiceiul, fără teamă, dar şi fără judecată. Fapt e că în sminteala lor, şi trăind sub influenţa propriului lor partid, nici regele şi nici primul său ministru nu văzuseră urmările şi nu se înarmaseră ca pentru o luptă serioasă de care ar fi trebuit să se teamă. Aceasta ar fi explicaţia şi, poate, scuza purtării lor uşuratice. Prin măsurile pe care le adoptaseră îşi închipuiau că răspund intereselor Franţei şi se consolau cu ideea de a fi susţinuţi, în acea „pioasă întreprindere”, de o

mare parte a ţării, faţă de care un pumn de răzvrătiţi, ce se opuneau, n-ar fi cutezat să-şi arate resentimentele.

Vai! S-a dovedit că nu era vorba de un pumn de răzvrătiţi, ci de întreaga ţară. Spun „întreaga ţară”, fiindcă la început, niciun glas, nici măcar al vreunuia dintre cei care l-au urmat pe Carol al X-lea la Cherbourg, a-a cutezat să se ridice împotriva demersurilor care l-au azvârlit în prăpastie şi niciodată un suveran n-a fost copleşit de un asentiment mai deplin, cum a fost el copleşit de asentimentul poporului său[294].

Capitolul XXI

Martie 1814 şi iulie 1830. Ducesa de Berry. Ducele de Raguse află de lovitura de Stat. Aspectul străzilor. Reacţia poporului. Atitudinea ciudată a lui Polignac. Agitaţia oraşului. Muncitorii.

N-am jucat niciun rol în memorabilele zile din Iulie 1830. N-am fost frământată de nicio patimă. Aşa că voi relata simplu, doar ceea ce am văzut cu ochii mei şi am auzit cu urechile mele. Nădăjduiesc să am puterea de a fi cât mai imparţială. Uneori am regretat că n-am descris şi evenimentele din martie 1814[295]. Şi atunci, ca şi în 1830, am fost tot o simplă

---

294 *Carol al X-lea* s-a născut la Versailles în 1757 şi a murit în 1836. A domnit între 1824 şi 1830. A fost nepotul lui Ludovic al XV-lea şi fratele lui Ludovic al XVI-lea şi al lui Ludovic al XVIII-lea. În 1789, când a emigrat, era conte de Artois. Devenit rege şi alegându-şi-l ca prim-ministru pe Villèle, poporul nu l-a mai simpatizat. Nici victoria de la Navarin, nici guvernul Martignac (ales în 1828) nu l-au mai ajutat să-şi recapete popularitatea. Camera, refuzând să recunoască acel catastrofal guvern al lui Polignac, a fost dizolvată, dar noile alegeri au favorizat opoziţia. În ciuda succesului expediţiei din Alger (4 iulie), Ordonanţele pe care le-a dat în 25 iulie 1830, privind dizolvarea Camerei, modificarea Cartei şi suprimarea libertăţii presei, au provocat revoluţia din 1830 şi au dus la abdicarea acestui rege atât de dispreţuit de poporul său.

295 Socotim necesar să amintim că în momentul când scria aceste rânduri, în iulie 1832, doamna de Boigne, încă nu concepuse planul de a lăsa *Memoriile* de faţă. A început să le aştearnă pe

spectatoare, dar bine plasată, datorită relaţiilor mele amicale cu cei mai mulţi dintre actorii acelor mari drame. Dar, în 1814, fie că eram prea tânără, fie că faptul se datora atmosferei în care fusesem crescută, aveam mult mai mult entuziasm decât în 1830, şi un cu totul altfel de a privi lucrurile. În 1830, dimpotrivă, m-am trezit la mijloc, între două partide, ţinând – cu inima – la unul, cu judecata, la celălalt şi nutrind aceeaşi afecţiune faţă de amândouă. Un lucru ce m-a izbit în mod deosebit în acele zile, l-a constituit faptul că în timpul primelor trei zile, atât în 1814 cât şi în 1830, au dominat sentimentele înalte, loialitatea, dezinteresul, dragostea faţă de patrie. Începând din cea de a patra zi, patimile, ambiţia, interesele personale au reuşit să se impună şi să distrugă în douăzeci şi patru de ore tot ceea ce până atunci făcuse să bată cele mai alese inimi. Egoismul câtorva indivizi, a transformat generozitatea maselor în ură şi furie. Aceasta e singura asemănare dintre cele două catastrofe. Nici actorii, nici scenele, nici rezultatele nu se aseamănă în căderea atât de rapidă a celor două guverne sinucigaşe.

Luni 26 iulie 1830, mă aflam cu familia mea, la Paris, unde ne aranjam o locuinţă, în strada d'Anjou. Tocmai discutam cu nişte lucrători, când cineva veni să mă anunţe că mareşalul duce de Raguse mă aştepta, cu noaptea în cap, în cabinetul meu.

— Ei bine, îmi spuse, am făcut o treabă grozavă!

Am crezut că glumeşte, referindu-se la lucrătorii mei. I-am răspuns şi eu tot printr-o glumă, schimbând câteva fraze; mi-am dat însă foarte repede seama, că era vorba de o greşeală, mai ales că oaspetele meu avea chipul schimbat. Apoi mi-a vorbit despre Ordonanţele acelea smintite. Mi-a istorisit cum a aflat vestea, la zece noaptea, de la unul din aghiotanţii săi cu care se întâlnise în curtea Palatului Saint-Cloud, un ofiţer care tocmai sosise de la Paris şi care nu-şi mai încăpea în piele de bucurie. Mirat, dar neîncrezător, mareşalul trimisese la Statul Major să i se aducă un *Monitor;* dar nici ei încă nu-l primiseră. Atunci îi scrise ducelui de Duras ca să i-l ceară pe al său. Acesta i-a răspuns că nu

---

hârtie abia peste trei ani, adică în 1835, (n. ed. fr.).

sosise decât un singur exemplar la Saint-Cloud, că regele, după ce-l primise, îl trimisese – fără să-l deschidă – ducesei de Berry. Mareşalul aflase mai apoi că prinţesa adusese acel *Monitor* îndărăt, regelui, care tocmai se pregătea să se urce în trăsură, că doamna de Berry, aproape că îngenunchease în faţa lui şi că-i sărutase mâinile spunând:

— În sfârşit, abia acum domniţi cu adevărat! Fiul meu vă datorează Coroana, iar mama să vă mulţumeşte pentru acest lucru!

Regele o îmbrăţişase cu căldură, pusese gazeta în buzunar şi plecase la Rambouillet, fără să sufle o vorbă celorlalţi. La Saint-Cloud, nimeni nu ştia ce se întâmplase decât din zvonurile care circulau prin Paris. Mareşalul de Raguse, foarte necăjit, se dusese în strada Surène, la vecinul său, domnul de Fagel, ministrul Olandei la Paris, şi-i ceruse împrumut *Monitorul.* După ce-l isprăvise de citit, venise la mine.

Intru în aceste amănunte pentru că mi se pare curioasă nepăsarea faţă de omul care era sortit *în petto,* să susţină acea lovitură de Stat. După ce mi-a istorisit aceste lucruri, mareşalul a adăugat:

— Sunt pierduţi! Oamenii ăştia nu cunosc nici ţara, nici timpurile! Trăiesc în afara lumii şi a secolului! Târăsc pretutindeni după ei această ignoranţă, iar dacă încerci să le deschizi ochii, să-i lămureşti, îţi baţi gura degeaba!

Am continuat să ne lamentăm, să ne temem, să ne speriem, să prevedem diverse nenorociri. Numai că prevederile noastre erau mult prea departe de realitate. Mareşalul îşi luă rămas bun, făgăduind să treacă pe la mine, sâmbăta viitoare. Dar nu l-am mai văzut.

Ieşind la plimbare, ca de obicei, am fost izbită de chipurile oamenilor pe care se putea citi un fel de curiozitate sumbră. Cei care se cunoşteau, se opreau să stea de vorbă. Alţii, se întrebau doar din priviri, trecând mai departe. Dacă vedeai un chip calm, îţi spuneai: „ăsta încă nu ştie nimic!” A doua zi, când toată lumea a aflat, n-am mai văzut feţe indiferente. Seara, m-am întâlnit cu câteva persoane din opoziţie care – dezolate – se pierdeau în tot soiul de presupuneri. Ambasadorul Rusiei, foarte iritat, ne-a spus că se întâlnise cu contele Appony, care ieşise din cabinetul lui Polignac, foarte

satisfăcut şi care se ducea să expedieze, la Viena, vestea „cea mare”. Pozzo nu-i împărtăşi bucuria. Intră şi el, la rându-i, în cabinetul lui Polignac, unde-l găsi pe prim-ministru foarte calm şi încântat de el însuşi, repetând că era mai constituţional decât însuşi regele. După el, totul mergea de minune; nu pricepea ce anume ar putea da naştere la vreo nemulţumire, aşa că încheie spunând:

— Fii liniştit, domnule ambasador, Franţa e pregătită să accepte orice lucru cu care o va binecuvânta regele!

Seara, câţiva trecători aruncară cu pietre în trăsura goala a lui Polignac, îl răniră uşor pe vizitiu, dar noroc că acesta apucă să ajungă repede acasă şi să ferece poarta. Cei care-l urmăreau, se risipiră. Polignac crezu că norii se împrăştiaseră. Duminică seara, după ca Ordonanţele fuseseră semnate şi începuseră a fi tipărite în *Monitor,* Polignac – înconjurat de cei pe care socotea că se putea baza – începu să analizeze discursul ce trebuia ţinut de rege, la deschiderea Camerelor. Timp de o oră şi jumătate comentă fiecare cuvânt, acceptând sau respingând observaţiile celor din jur, ca şi cum acesta ar fi fost lucrul cel mai serios şi mai important din lume. Nu pot pricepe cum, într-o asemenea conjunctură, omul asupra căruia apăsa o atât de mare răspundere putea să dea dovadă de atâta sânge rece, sau mai curând de atâta imbecilitate, jucând o astfel de comedie.

Marţi 27, am aflat de la vreo treizeci de muncitori de diverse profesii, care lucrau la mine acasă şi veneau din diverse cartiere, că în oraş începuse agitaţia. Am discutat cu ei, dar toţi mi-au vorbit cu atâta înţelepciune, invocând argumente bazate pe nişte raţionamente atât de logice şi pline de bun-simţ, încât am rămas uimită. De altfel, nu mă pot abţine să nu consemnez aici o remarcă făcută în acea epocă. Îmi aranjasem o casă în 1820, aşa că în 1830 apelasem la aceiaşi muncitori. Dar în decurs de zece ani apăruse o diferenţă frapantă atât în ceea ce privea vestimentaţia cât şi gusturile, obiceiurile şi mai ales limbajul acelor oameni ce păreau să nu mai aparţină aceleaşi clase sociale. Mă uimeau inteligenţa şi politeţea lor, felul în care se preocupau de tot ce era nou în meseria lor. Dacă cei care ne cârmuiau ar fi avut măcar jumătate din prevederea, din inteligenţa, din prudenţa şi din înţelepciunea acelor oameni

simpli, Carol al X-lea poate că ar fi continuat să stea liniştit pe tronul lui din Tuileries. Căci mă văd obligată să recunosc că o astfel de populaţie e cu neputinţă de exploatat în folosul unei caste privilegiate.

Capitolul XXII

Vizita de la Neuilly. Discuţia cu doamna de Monjoie. Veşti alarmante. Primele baricade. Mesajul ducelui de Raguse. Prima lovitură de tun. Insurgenţii caută arme. Ziarul Le Temps.

Tot ceea ce mi se povestise nu mă alarmase chiar atât. De tare încât să mă determine să nu ies din casă. Aşa că la ora patru m-am urcat în trăsură cu gândul de a mă duce să fac unele cumpărături de la negustorii de pe strada Saint-Denis. Unul dintre servitorii mei pretinse că în partea aceea a oraşului era mare agitaţie. Din moment ce tot ieşeam din casă, m-am decis să mă duc şi până la Neuilly. De câteva săptămâni purtam doliu după soţul meu şi, înainte de a pleca la ţară, voiam să le mulţumesc prinţeselor pentru bunătatea pe care mi-o arătaseră, după ce rămăsesem văduvă. Ducesa de Orléans se plimba prin parc. Cum n-aveam nimic interesant să-i spun, nu m-am dus după ea. M-am dus la Mademoiselle pe care am găsit-o în odaia ei, dezolată din pricina Ordonanţelor lui Carol al X-lea, foarte neliniştită din pricina efervescenţei din oraş şi foarte speriată ca nu cumva numele fratelui ei să fie compromis în vreun fel. La un moment dat, mi-a spus:

— Fără cele două ceremonii – slujba de la Saint-Esprit şi deschiderea Camerelor – la care am fost obligaţi să luăm parte, am fi plecat sâmbătă la Eu şi n-am fi fost vârâţi, în niciun fel, în încurcătura asta. Când mă gândesc la acest lucru, îmi vine să-mi smulg părul, de necaz!

Dacă intenţionase să mă înşele, reuşise perfect. Deşi chiar şi acum, când scriu aceste rânduri, sunt convinsă de buna ei credinţă, fiindcă era sigură că Ordonanţele aveau să ducă la o adevărată catastrofă. Refuzul populaţiei de a plăti impozitele, neputinţa de a guverna împotriva opoziţiei generale manifestată prin toate mijloacele legale, i se păreau

extrem de primejdioase pentru rege, care se aruncase orbeşte într-o asemenea prăpastie. Am discutat împreună multă vreme. De la Mademoiselle, m-am dus la doamna de Montjoie. Am găsit-o foarte agitată, foarte neliniştită şi disperată că nu apucase să plece mai demult la Eu. De altfel, mi s-a părut că toţi cei din casă regretau acest lucru. Am discutat îndelung cu ea şi ne-am întrebat la ce ne puteam aştepta după atâtea greşeli pe care le săvârşise guvernul. Mi-a repetat ceea ce-mi spusese până atunci poate de sute de ori: că ducele de Orléans era cel mai fidel slujitor al regelui, în Franţa, dar că nu-l va mai urma în străinătate. A trebuit să admitem că era cu neputinţă ca numele ducelui să nu fie rostit în acele zile, chiar fără ştirea lui. Căci de mai bine de un an de zile, tot auzeam spunându-se, când se vorbea despre rege şi despre miniştrii săi: „Ăştia nu fac decât să-i pregătească culcuşul ducelui de Orléans!” Discuţia noastră se prelungi. Cum ducesa de Orléans încă nu venise, am rugat-o pe doamna de Montjoie să-i transmită omagiile mele, după care m-am întors la Paris. Nimic nu prevestea, în cartierul liniştit pe care-l străbăteam, tumultul ce avea să aibă loc în acea seară. Doar străzile mi s-au părut parcă mai goale ca de obicei. Mi s-a spus că avusese loc o încăierare la poarta Saint-Martin şi încă în câteva locuri. Eram atât de convinsă că nu era vorba de niciun fel de rezistenţă din partea populaţiei, încât nici nu m-am mai gândit la asta. Dar iată că, după-amiază, niciunul dintre muncitorii care lucrau acasă la mine, n-a mai venit. Un camionagiu, un fierar şi un lăcătuş care locuiau peste drum de casa mea, mi s-au plâns şi ei că angajaţii lor lipseau de mai bine de trei ceasuri. Acest lucru mi-a dat de gândit. Nu peste mult, am început a primi, din sfert în sfert de ceas, veşti despre nişte evenimente atât de grave, încât nimeni nu putea prevedea cum se vor sfârşi. Aceleaşi persoane care fuseseră în ajun, la mine, începuseră a sosi pe rând şi toate aduceau veşti din ce în ce mai alarmante. Am aflat astfel că ducele de Raguse se mutase la Tuileries. Către ora şase, trecând într-un *tilbury*[296], printr-un pâlc de oameni, era cât pe-aci s-o păţească, fiindcă peste tot

296 Cabrioletă uşoară şi descoperită, de două locuri, purtând numele celei care a realizat-o.

se ridicaseră baricade. Gărzile le împrăştiară; poporul păru a se înfierbânta şi mai tare. Ba chiar se spunea că se trăseseră câteva salve, şi dintr-o parte şi dintr-alta. Domnul Pasquier se duse după ştiri la doamna Girardin, a cărei casă era întotdeauna plină de lume. Unul dintre secretarii ambasadorului Rusiei, văzuse în Piaţa Bursei, un om mort în jurul căruia se înghesuia o mulţime de lume. Domnul Pasquier găsise familia Girardin singură. Soţia era foarte abătută şi foarte tristă. Soţul, foarte îndârjit şi categoric, susţinea că trebuia stăvilită o dată toată acea mulţime, că era cazul să fi se pună pumnul în gură celor nemulţumiţi, speriindu-i şi guvernând cu sabia. Îmi spuse că jandarmii atacaseră într-adevăr câteva persoane, că pe unele le uciseseră, iar pe altele le răniseră. O baricadă alcătuită dintr-un omnibus şi din câteva şarete răsturnate, la intrarea pe strada l'Échelle, fusese distrusă de soldaţii din gardă. Cursese sânge şi în Piaţa Palatului Regal. Aşa că domnul Girardin spera ca populaţia, înspăimântată, să se potolească. Am mai aflat, cu acest prilej, că Pieţile Ludovic al XIV-lea, Vendôme şi Carroussel, erau pline de artilerie, de tunuri şi că fitilele nu aşteptau decât să fie aprinse. Aceste fapte nu mă speriară prea tare. Auzisem adesea spunându-se că în timpul răzmeriţelor guvernele fac uz de toate forţele militare pentru ca populaţia, văzându-le, să se sperie şi să se risipească. Ne-am despărţit pe la miezul nopţii, după ce am primit raportul celor doi oameni pe care-i trimisesem, unul – în Piaţa Greve – iar pe celălalt – la Poarta Saint-Denis, şi care ne-au spus că peste tot era linişte. Şi cu toate că eram destul de îngrijoraţi, nimeni nu se aştepta la ceea ce s-a petrecut a doua zi. Miercuri, întorcându-mă acasă, mi s-a spus că niciun muncitor nu venise la lucru. Socotind că situaţia nu era totuşi chiar atât de gravă încât să mă facă să-mi schimb planurile şi trebuind să plec la ţară a doua zi, am vrut să dau o fugă până la bancherii mei, fraţii Malet, unde aveam unele treburi de rezolvat. M-am hotărât să mă duc imediat, gândindu-mă că dacă va izbucni vreo răzmeriţă, n-aveam să mai pot pleca. Am poruncit deci să se înhame caii şi, la ora zece, m-am urcat în trăsură, îndreptându-mă către strada Mont-Blanc. L-am rugat pe vizitiu să ocolească bulevardele şi s-o ia pe străzi mai dosnice. Începând cu strada Mathurin, toate

felinarele fuseseră scoase, zăcând sfărâmate, pe caldarâm. În pragul fiecărei porţi vedeai câte un pilc de femei şi de copii îngroziţi. Însemnele regale, care împodobiseră prăvălia lui Despilly, negustor de hârtie, fuseseră smulse şi azvârlite pe jos. Portarul fraţilor Malet făcu unele mofturi până binevoi a deschide poarta cea mare; în sfârşit, se hotărî, trăsura mea intră în curte, iar el ferecă la loc poarta, cu o grabă ce mă nelinişti. Am urcat în biroul celor doi bancheri care au rămas cu gura căscată când m-au văzut. M-au rugat, cu cerul şi pământul, să mă întorc imediat acasă şi să nu mai ies pe nicăieri. În timp ce semnam unele hârtii importante, îmi povestiră cum, la şase dimineaţa, grupuri mari de oameni luaseră cu asalt prăvăliile armurierilor pe care le prădaseră fără ca cineva să cuteze a fi se opune. Peste tot, spărseseră felinarele şi smulseseră insemnele regale de pe firmele prăvăliilor. Proprietarii nu numai că nu protestaseră, ba chiar le dăduseră o mână de ajutor. Se punea problema de a se reînfiinţa gărzile naţionale, pentru a apăra oamenii şi casele. Domnii Malet se şi duseseră la primărie în acest scop. Tocmai se pregăteau să se ducă din nou acolo, trăgând nădejde ca, înainte de amiază, o gardă naţională improvizată să şi înceapă a colinda cartierele. Nu ca să ajute armata, ci ca să-i apere pe oameni de jafurile care avuseseră loc în cursul dimineţii.

Nu peste mult, am primit un bilet de la domnul Pasquier, către ducele de Raguse; voia să ştie dacă puteam comunica în vreun fel cu ducele, care se afla, cu toţi oamenii lui, la Tuileries. Am înfăşurat biletul lui într-un bileţel pe care am aşternut câteva rânduri la repezeală; dar nu ştiam prin cine să i-l trimit. Medicul meu, care venise să mă vadă, îşi asumă el sarcina să i-l dea ducelui, în mână. Reuşi, căci după puţină vreme, l-am văzut pe domnul de La Rue, aghiotantul ducelui, intrând în odaia mea. Mareşalul îl trimisese să-mi spună că bileţelul venise prea târziu; fuseseră încercate toate propunerile de împăcare, dar în zadar. Poruncile regelui erau categorice, aşa că nu-i mai rămânea decât să le execute milităreşte. Domnul de la Rue adăugă, stânjenit, că tocmai pleca să ordone ostaşilor să treacă la atac. Aveau poruncă să măture tot ce întâlneau în cale, aşa că mai mult ca sigur că cel mult peste o jumătate de ceas, aveam să aud bubuind

tunul.

— Domnul să ne păzească! am strigat.

Apoi i-am zugrăvit situaţia mareşalului de Raguse; i-am vorbit despre cât de nepopular era în întreaga ţară unde încă mai circulau, pe seama lui, anecdotele din 1814, despre puţina afecţiune de care se bucura la Curte, despre neîncrederea pe care o inspira partidelor ultra şi iezuit; în sfârşit, despre faptul că nimeni n-avea ochi să-l vadă.

— Dacă ducele, am adăugat, va trage o singură ghiulea, poate să se ducă să se împuşte, căci viaţa lui nu va mai valora nici două parale!

Eram foarte pornită şi am izbutit să-l conving pe La Rue. Acesta devenea din ce în ce mai îngrijorat, iar la urmă îmi spuse:

— Bun! Dar ce-i de făcut? Se va trage asupra noastră şi va trebui să ne apărăm! Ar trebui ca cineva să le vâre minţile în cap deştepţilor ălora! Iar cu mareşalul nu se mai poate vorbi. Ca să-mi încredinţeze mesajul pe care vi l-am adus, a trebuit să mă vâre în ambrazura unei ferestre... Abia a găsit o clipă liberă ca să poată citi biletul dumneavoastră...

— De ce asta?

— Pentru că toţi miniştrii de la Tuileries sunt pe capul lui şi nu-l slăbesc o clipă. Polignac şi ai săi îl păzesc ca pe nu ştiu ce, având în vedere că a fost numit şeful întregii operaţiuni militare de înăbuşire a răzmeriţei; n-are voie să facă un gest, darămite să discute cu cineva.

— Încearcă totuşi să-l faci să înţeleagă că se sacrifică degeaba. Vorbeşte-i mai ales despre pericolul în care se află ţara căreia el îi este atât de devotat.

— Voi încerca să-i reproduc întocmai cuvintele dumneavoastră. Căci ale mele nu vor avea nicio influenţă. E obişnuit să ne comande şi nu să ne asculte. Aşa că nu pune preţ pe sfaturile noastre. De altfel mesajul dumneavoastră nu e singurul pe care am sarcina să i-l transmit. M-am întâlnit cu Fabvrier[297] la uşa domniei voastre. Sosit chiar în dimineaţa

297 *Charles-Nicolas, baron de Fabvrier* (1782-1855), locotenent de artilerie la Austerlitz, ofiţer de ordonanţă al generalului Gardanne, ministru în Persia unde a pus bazele Arsenalului din Ispahan. Raliindu-se Restauraţiei şi apoi condamnat, s-a vârât în complotul liberalilor împotriva monarhiei, a luptat în Spania împotriva

asta de la Lyon, a găsit treburile cu totul altfel de cum şi le închipuise. „Până acum, mi-a spus el, populaţia nu şi-a spus cuvântul. Dar de-acum într-un ceas, fiecare grup va avea în fruntea lui câte un şef inteligent, poate chiar un ofiţer, iar acest lucru se va observa. Cu poporul nu-i de glumit, iar când intră în joc, face acest lucru cu violenţă şi reuşeşte mai întotdeauna pentru că lupta lui dreaptă nu se datorează nici unei conspiraţii!”

Ştiam că nimeni n-are mai multă influenţă asupra ducelui de Raguse ca domnul Arago[298]. Aşa că i-am scris rugându-l să se ducă de îndată la Statul Major şi să uzeze de toată influenţa sa pentru a salva ţara şi pe prietenii săi de la ruina sigură de care erau ameninţaţi. Am trimis un om călare care s-o ia pe străzi lăturalnice, până la Observator. Dar servitorul nici n-a apucat bine să iasă din curte, că s-a şi auzit prima bubuitură de tun! Nu pot reda pe hârtie efectul pe care l-a avut; asupra mea. Am scos un strigăt şi, acoperindu-mi urechile cu palmele, am rămas aşa câteva minute.

Toate strădaniile noastre fuseseră de prisos, zarurile fuseseră aruncate, ţara, poporul, totul era pierdut, Nu ne mai rămânea altceva decât să aşteptăm, tremurând, rezultatul acelei funeste întreprinderi! Mi-am petrecut mai tot timpul, la fereastră. În curând am văzut sosind o patrulă de soldaţi. Oprindu-se în stradă, au început să tragă cu puşca, deşi totul era liniştit. Contele Karoly, care tocmai pleca de la mine, crezu că fusese şi el atins de glontele ce se înfipsese în poartă. Noroc că pe strada de Anjou nu s-a întâmplat niciun accident. Dar pe strada Surène, un căruţaş, care-şi întorcea liniştit căruţa, a fost ucis. Această demonstraţie absolut gratuită, îi îndârji grozav pe locuitorii din cartierul meu. Până atunci, stătuseră liniştiţi, la uşi ori la ferestre. Începând din acea clipă, casele fură părăsite, oamenii se adunară în grupuri, pe stradă, şi toţi cei care erau zdraveni se pregătiră

---

expediţiei franceze (1823), apoi a plecat în Grecia, înapoindu-se în Franţa, ajunge – în 1830-1831 – general şi comandant al Parisului. În 1839 e locotenent general, iar în 1845, pair al Franţei.

298 *François Arago* (1786-1853), astronom francez, membru al Academiei de Ştiinţe, la numai douăzeci şi trei de ani. Profesor la Şcoala Politehnică, directorul Observatorului din Paris. Deputat (1830) şi membru al Guvernului Provizoriu, în 1848.

de apărare. Acesta a fost semnalul ostilităţilor. Acea patrulă imprudentă o luase din loc şi se reunise cu un grup mult mai mare de soldaţi, aflaţi în strada Faubourg-Saint Honore de unde auzirăm în curând o salvă de împuşcături, destul de lungă. Puterea, prost instruită sau prost inspirată, trimisese pretutindeni trupe pentru a alunga gărzile naţionale de la primărie. Ele se apăraseră, şi acele atacuri simultane, în douăsprezece locuri din oraş, izbutiseră să scoată din sărite o populaţie liniştită căreia nu-i plăcea zgomotul împuşcăturilor.

Acest episod o dată isprăvit, l-am văzut strecurându-se pe lângă pereţi, pe medicul meu, Chavernac. Venea să-mi spună că dăduse scrisoarea mea unuia dintre aghiotanţii mareşalului de Raguse. Ştiam, pentru că primisem răspunsul. Medicul intră în casa lui[299], apoi veni să-mi povestească cum că o mare mulţime de oameni, având în frunte un bărbat îmbrăcat sau mai bine-zis dezbrăcat, ca şi restul gloatei, venise să bată la uşa lui. Coborâse, ca a vorbească cu el. Şeful îl întrebă, foarte politicos, dacă-i putea împrumuta nişte arme. El răspunsese că n-avea de niciun fel, fiindcă în casă nu locuiau decât el şi câteva femei. Omul îi ceru mii de scuze că-l deranjase. Ca să facă şi el pe politicosul, îşi mărturisi regretul că n-avea arme ca să le poată oferi acelor domni.

— Vai, domnule, dar suntem siguri că dacă aţi fi avut, ne-aţi fi dat. Care francez nu e alături, măcar cu inima, de nobila noastră cauză?

Chavernac îi văzu apoi bătând la poarta de alături unde li se dădură două pistoale mari şi câteva gloanţe. Omul ducea cu sine o duzină de puşti şi tot atâtea pistoale, adunate, probabil, în acelaşi fel. De altfel, aceste colecte avură loc aproape în toate cartierele Parisului. Şi ceea ce e mai ciudat, e că după opt zile aproape toate aceste arme – dintre care unele de mare preţ – fură înapoiate proprietarilor lor.

Tot pe atunci, sau poate mai înainte, s-a distribuit o foaie din jurnalul *Le Temps* în care se istoriseau toate evenimentele, îmboldind poporul să reziste în faţa trupelor, fiind sigur de victoria sa. În vremea asta, servitorul îmi aduse răspunsul lui Arago. Avea să se ducă la Statul Major deşi ştia că nu va avea niciun succes, ci doar ca să nu-şi reproşeze

299 Stătea pe Grange-Batelière, numărul 8, (n. ed. fr.).

nimic, nici ca francez, nici ca prieten.

Capitolul XXIII

Reînceperea luptelor. Tactica insurgenţilor. Poarta Saint-Martin. Drapelul negru. Imposibilitatea de a părăsi Parisul. Iluziile ducelui de Raguse. Baricadele din strada Anjou. Arago şi ducele de Raguse. Cucerirea Luvrului. Evacuarea trupelor regale din Paris.

Bubuitul tunului părea să se mai fi rărit. Dar iată că pe neaşteptate, începu din nou, mult mai des şi din mai multe locuri deodată. Împuşcăturile începuseră şi ele, dar se îndepărtaseră de noi. Uşile caselor se umpluseră din nou de femei şi de copii, ba chiar şi de câţiva bărbaţi. Cei mai mulţi dintre ei se reinstalaseră la primărie, de unde armata – după ce apucase s-o ocupe – fusese izgonită. La un moment dat, am văzut trecând un om purtând un coş acoperit, aşa cum purtau negustorii de plăcinte. În coş erau cartuşe pe care le împărţea celor din jur. Toată lumea lua, toată lumea le ascundea. Se părea că întregul Paris devenise o singură voinţă, un singur gând, o singură făptură care nu ştia altceva decât să lupte. Fabvrier avusese dreptate. Spre amiază, muniţiile erau la îndemâna oricui. Răzvrătiţii puseseră stăpânire pe un magazin unde se vindea praf de puşcă, magazin care acum era păzit de doi veterani. În centrul oraşului, femeile – aşezate în faţa porţilor – făceau cartuşe, în văzul tuturor. Au primit cartuşe şi cei de pe strada noastră. Am auzit un bărbat, strigându-i pe fereastră, vecinului său:

— Am două cartuşe! Când voi face rost de şase, voi pleca la luptă!

Nu după mult, l-am văzut în stradă, cu puşca la umăr; în câteva minute, vecinul său îl ajunse din urmă. După o discuţie foarte scurtă, vecinul său intră din nou în casă, apoi ieşi, înarmat cu o sabie şi cu un pistol cu ţeavă lungă. Amândoi porniră în aceeaşi direcţie. Toţi acei bărbaţi erau capi de familie, aşezaţi şi liniştiţi. Acum însă parcă-i îmboldea cineva cu fierul roşu: toţi luau parte activă la evenimente, iar câte unii, cu o energie, un curaj şi un devotament, pur şi simplu, uluitoare.

La Poarta Saint-Martin, unul dintre locurile cele mai disputate, se dădea o adevărată bătălie.

Dar să revenim la ziua de miercuri. Străzile nu mai erau sigure, nu mai puteai comunica cu nimeni. Totuşi, în ziua aceea, i-am văzut de două sau de trei ori, pe domnul Pasquier, pe ducele şi pe ducesa de Rauzan care, ca şi domnul de La Fayette, locuiau într-o casă vecină cu a mea[300]. Ne informam reciproc despre tot ce aflam. Spre seară, dangătul clopotelor din întregul Paris veni să se adauge zgomotului asurzitor al artileriei, şi acest dangăt mi se păru parcă şi mai înfricoşător, şi mai lugubru decât cel al tunurilor. Era un clar de lună măreţ, o căldură năucitoare şi nici cea mai slabă adiere. Zgomotele obişnuite ale oraşului, încetaseră. Le înlocuiseră sunetele sinistre şi monotone ale clopotelor, salvele continue ale puştilor şi frecventele bubuituri ale tunului. Din când în când, nişte limbi roşii de flăcări se ridicau pe deasupra acoperişurilor, semnalând vreun incendiu, sporind spaima care pusese stăpânire pe noi. Am văzut – sub clarul de lună – un mare drapel negru arborat pe acoperişul bisericii Madeleine; nu ştiu când fusese înfipt acolo, dar corespondea perfect stării noastre sufleteşti. Mi-am petrecut toată seara rătăcind prin curte, pe scări, stând la ferestrele ce dădeau spre stradă, ascultând spusele vecinilor transmise de servitorii mei, spuse care – dacă te luai după ei – erau din ce în ce mai alarmante: jumătate din Paris fusese ars, ducele de Raguse era grav rănit, generalul Talon fusese ucis, nu mai rămăsese un singur lăncier în viaţă, Sena era roşie de sânge etc., etc.

Spre ora unsprezece incendiul pe care-l zărisem, se stinse. Apoi încetară şi clopotele. O tăcere solemnă se înstăpâni pretutindeni. Era atât de solemnă încât am început să vorbesc în şoaptă cu unul dintre servitorii mei care se oferi să se ducă după ştiri. Ultimul emisar, curajos şi dezgheţat, veni să-mi spună – înainte de miezul nopţii – că şi soldaţii şi poporul se odihneau, dar cu mâinile pe arme. Deşi prea puţin liniştită de acest raport, m-am vârât în pat, nădăjduind să mă

300 Doamna de Boigne locuia atunci în strada d’Anjou numărul 4, într-o casă ce aparţinea contelui de La Tour du Pin Chambly, plătind o chirie de 9584 franci (2396 franci pe trimestru), (n. ed. fr.).

pot odihni şi eu câteva ceasuri.

Joi 29 iulie, la ora şase dimineaţa, liniştea încă dăinuia; administratorul meu, care dăduse o raită prin oraş, la ora patru, nu mai văzuse trupe, ci numai baricade păzite de oameni înarmaţi. Grupurile erau conduse de elevii de la Şcoala Politehnică; ei erau singurii în uniformă şi, fiind mai pricepuţi, preluaseră conducerea operaţiunilor. Administratorul meu îl văzuse pe unul din aceşti elevi sosind în Piaţa Bursei, în picioare, pe banca unei căruţe cu doi cai, agitându-şi sabia şi strigând cât îl ţinea gura:

— Îndepărtaţi-vă! în căruţă e praf de puşcă! Daţi-vă la o parte, fiindcă e foarte primejdios!

Praful de puşcă din căruţă fu împărţit bărbaţilor şi femeilor care – aşezaţi pe treptele palatului Bursei – făceau cartuşe. Alte persoane, se duceau să le distribuie, în grabă, celor de la baricade cărora vecinii le duceau coşuri cu de-ale gurii. Răniţii erau imediat adăpostiţi şi îngrijiţi prin case, iar cei morţi înflăcărau şi mai năprasnic inimile celor care luptau. Trebuie să adaug, spre cinstea populaţiei pariziene că – deşi însufleţită de acel spirit de rezistenţă – nu nutrea niciun fel de animozitate împotriva soldaţilor. Ba dimpotrivă, îi îngrijea dacă erau răniţi. Dar atâta vreme cât îi vedea cu arma în mână, trăgea în ei fără niciun regret.

Administratorul îmi confirmă că lupta era gata să înceapă. În timp ce se întorcea acasă se întâlnise cu unul dintre rândaşii mei pe care încercase să-l determine să se înapoieze, dar omul ţinea morţiş să se bată, aşa cum făcuse şi cu o zi înainte. Un altul se întorsese să-şi panseze calul, apoi plecase din nou. Văzând că lucrurile se îngroaşă, am început să mă gândesc serios să părăsesc Parisul. Prevăzând dificultăţile pe care aveam să le întâmpin la trecerea barierelor, i-am scris câteva rânduri, pline de mâhnire, ducelui de Raguse, rugându-l să-mi elibereze un bilet de liberă trecere, după care am poruncit să mi se pregătească trăsura. Voiam să mă refugiez alături de familia mea, la Pontchartrain. I-am scris apoi domnului Pasquier pentru a-mi lua rămas bun de la el şi a-l întreba dacă nu-i puteam face vreun comision. În timp ce mă pregăteam, careva veni să-mi spună că doamna de Rauzan, plecată cu vreo jumătate de oră mai înainte, fusese nevoită să se întoarcă. Trăsura ei

întâlnise peste tot numai baricade, cu neputinţă de trecut sau de ocolit. Între timp, un soldat mi-a adus biletul de liberă trecere semnat de mareşalul de Raguse şi contrasemnat de ducele de Choiseul. Mareşalul i-l înmânase personal servitorului meu, spunându-i.

— Louis iată biletul pe care-l cere doamna de Boigne. Dar spune-i să nu se grăbească fiindcă trag nădejde că într-un ceas totul se va isprăvi şi că încă în cursul zilei de azi voi trece s-o văd!

Bietul mareşal! Cât de cumplit se înşela! L-am înştiinţat pe domnul Pasquier de mesajul verbal pe care mi-l transmisese mareşalul. El mă rugă să nu cumva să încerc să ies din Paris. Dar când mă gândeam cât de neliniştiţi trebuie să fi fost părinţi mei din pricina mea, nu-mi mai găseam locul. Încă mai ezitam dacă să plec sau nu, când iată că împuşcăturile reîncepură; era opt dimineaţa. În aceeaşi clipă, pe strada mea începu a se auzi zgomotul cazmalelor. Scoţând capul pe fereastră, am văzut câţiva oameni care smulgeau pietrele din caldarâm. Peste puţin, din trei, patru se făcură treizeci, apoi cincizeci. În mai puţin de un sfert de ceas, ridicară o baricadă foarte înaltă, care fu dublată de o alta, în strada Anjou. Acelaşi lucru se petrecu în strada Surène şi probabil în tot cartierul. Un alt grup de oameni doborâră copacii din aleea Marigny pentru a face estacade în Piaţa Bursei. Am văzut acele baricade ridicându-se sub ochii mei şi pot afirma că, exceptând zelul şi graba cu care se lucra, nimic nu vădea o efervescenţă nemaipomenită. Majoritatea celor care lucrau erau înşişi locuitorii străzilor respective; nu se auzeau nici strigăte, nici certuri. Totul se desfăşura într-o ordine desăvârşită şi o linişte deplină. Nu mai era cazul să mă gândesc la plecare, şi aproape că m-am simţit uşurată. Nimic nu e mai greu în astfel de împrejurări decât să iei o hotărâre. După puţin, iată că sosiră Arago şi fiul său. Mi-au spus că încercaseră în zadar să ajungă până la Tuileries, fiindcă ostilităţile reîncepuseră spre Luvru şi foburgul Saint-Germain. De altfel nici nu-şi făceau iluzii că l-ar putea determina pe mareşalul de Raguse să renunţe la luptă. În ajun, Arago-tatăl îşi epuizase toate argumentele fără a-l putea convinge pe mareşal, care o ţinea întruna că el era militar şi că trebuia să-şi facă datoria.

— Dragul meu, l-am sacrificat o dată pe soldat, cetăţeanului; de data asta, vreau să-l sacrific pe cetăţean, soldatului. Poate că nu voi reuşi. Dar prea am suferit mult prima oară încercând să explic motivele care m-au determinat să fac acest lucru, pentru a mai cuteza să mă pun din nou într-o astfel de situaţie. Vrei să se spună şi despre mine ca despre Bourmont, că atunci când e vorba de trădare poţi apela cu toată încrederea la el? Apoi, ducându-şi, disperat, mina la frunte, adăugă: Crede-mă că sunt destul de nefericit să mă aflu pentru a doua oară într-o situaţie în care datoriile se luptă atât de crunt între ele!

Arago îmi confirmă raportul domnului de La Rue în ceea ce privea obsesia oamenilor de care era înconjurat ducele de Raguse, cât şi dificultatea de a discuta o clipă cu el, între patru ochi. Îmi vorbi apoi despre cuvintele şi despre aerul neghiob cu care-i răspunsese Polignac:

— Ei bine, dacă oastea va pactiza cu poporul, vom trage şi asupra ei!

Curioasă să aflu veşti de la Saint-Cloud, l-am întrebat dacă nu mai auzise ceva.

— Ba da, cum să nu! Chiar în dimineaţa asta Delfinul mi-a trimis un bileţel, printr-un servitor.

— Adevărat? Şi ce spune?

— Mă întreabă câte grade au fost ieri!

La un asemenea răspuns, mi-am lăsat, dezamăgită, braţele în jos. Ca să nu credeţi că e vorba de vreo scorneală, trebuie să ştiţi să familia regală se ocupa îndeaproape de climă, nu în interesul ştiinţei, ci al vânătorii. Aşa că îşi făcuseră un obicei din a-şi împărtăşi zilnic veştile în legătură cu starea vremii. Barometrul aproape că devenise o obsesie, mai ales pentru Delfin. Or, în viaţa lor de prinţi, nimic nu putea da peste cap obiceiurile ridicole care deveniseră pentru ei un fel de a doua natură. Profitând că aveam un bilet de liberă trecere, Arago îi scrise mareşalului de Raguse. O scrisoare în care-i arăta că întreg oraşul se răsculase, că avuseseră loc mai multe reuniuni politice, că era vorba de alegerea unui guvern provizoriu care hotărâse să fie arborată cocarda tricoloră, că regele nu mai avea şansa să rămână decât dacă renunţa la sistemul absolutist de guvernare, care avea să aducă după sine un război civil a cărui victimă avea

să fie, în primul rând, el. Cât despre ducele de Raguse, acesta mai avea încă vreme să joace un frumos rol, de mediator, dar fără a mai pierde un minut. Retragerea miniştrilor lăsându-l singurul stăpân peste Paris, trebuia să proclame de îndată amnistia asupra a tot ceea ce se petrecuse până atunci, să-i pună regelui unele condiţii şi să-l salveze fără voia lui, trecând cu întreaga armată de partea poporului. Am adăugat şi eu câteva cuvinte la scrisoarea lui Arago şi i-am trimis-o prin servitorul meu Louis, recomandându-i să aibă grijă de el şi să nu se expună pericolelor.

Nici n-apucase bine Louis să plece, că împuşcăturile şi reîncepură. Cum se auzeau din ce în ce mai tare, am bănuit că se apropiau de cartierul nostru. Ne-am năpustit la ferestre şi am văzut lumea fugind spre strada Saint-Honore. Un pluton de soldaţi apăruse în faţa baricadei, dar fu silit să se întoarcă. Acum împuşcăturile se auzeau în Champs-Élysées. Apoi salvele se îndepărtară şi mai mult. Totul nu durase nici zece minute. Nimeni dintre noi n-a priceput această manevră. Dar iată că Louis, din pricina căruia începusem, a fi foarte neliniştită, se întoarse, aducându-ne scrisoarea. Îndărăt. Ajunsese foarte repede la Statul Major, dar găsise toate uşile vraişte, toate camerele goale şi niciun om cu care să poată schimba o vorbă. Apropiindu-se de o fereastă, văzuse grilajul curţii închis şi trupele trecând în grabă pe sub Pavilionul Orologiului. Poporul luase cu asalt Carrousel-ul.

Coborând, se întâlnise cu domnul de Glandevès pe care-l cunoştea, şi care se năpustise spre scara subterană ce comunica cu Palatul. Întrebându-l unde-l putea găsi pe domnul mareşal, Glandevès îi răspunsese în grabă, aproape fără să se oprească:

— Mareşalul trebuie să fie în grădina Tuileries. Dar nu poţi ajunge acolo, aşa că te sfătuiesc să te întorci cât poţi mai repede, acasă.

Profitând de acest sfat, Louis se întoarse acasă fără a-şi mai îndeplini sarcina. Asta era tot ce ştia.

Nu peste mult, am aflat că populaţia pusese stăpânire pe Luvru, pe Tuileries care fusese abandonat, că după ce stătuseră o vreme în Piaţa Étoile, trupele porniseră, în marş, către Saint-Cloud.

Această veste o dată răspândită, ea avu asupra populaţiei un efect nemaipomenit. Ai fi zis că era vorba de un vas care până atunci clocotise şi care fusese dat deoparte de pe foc. Într-o clipă, totul se linişti. Doar la primărie mai rămăseseră câţiva răzvrătiţi mai pătimaşi, dar restul oraşului îşi recăpătă liniştea şi calmul.

Capitolul XXIV

Elevii de la Şcoala Politehnică. Plimbare prin Paris. Baricadele de pe bulevard. Doamna de la Bédoyeère. Trăiască Constituţia! Povestirea lui Glandevès. Jules de Polignac are vedenii.

Singura autoritate recunoscută era cea a elevilor de la Şcoala Politehnică. Bravura de care dăduseră dovadă în luptele din ajun şi în cele din dimineaţa aceea, le conferise o oarecare importanţă, mai ales că erau singurii care purtau uniformă. Apărătorii baricadelor le spuneau „micii generali” şi îi ascultau cu atât mai mult cu cât cunoştinţele lor le erau deosebit de utile în ridicarea baricadelor. Le arătau nu numai cum să le înalţe, ci şi cum să le apere. În plus, era demn de remarcat faptul că într-o astfel de împrejurare şi într-o asemenea epocă, poporul acorda atâta consideraţie unor persoane ce păreau să aparţină totuşi claselor mai înalte ale societăţii. Orice bărbat care purta o haină, şi se vâra într-un grup, putea comanda fără nicio dificultate, mulţimii care se afla doar în cămaşă sau vestă. Poate că cuvântul „vestă”, nici nu-şi are locul aici, fiindcă toţi bărbaţii n-aveau decât un pantalon prost, de postav, şi o cămaşă cu mânecile suflecate. Adevărul e că era o căldură sufocantă. Adesea, acele veşminte uşoare, ba chiar şi braţele goale purtau urmele luptelor. Chipurile, deşi înnegrite de praf de puşcă, n-aveau nimic înspăimântător; dimpotrivă, citeai pe ele dorinţa de a se apăra, şi certitudinea că trebuiau şi aveau dreptul să se apere.

Arago plecă. Am primit câteva vizite, căci circulaţia se restabilise. Domnul de Salvandy sosise din Essones, cu o

seară înainte. Pe tot drumul, lumea sărise înaintea lui pentru a afla veşti. Populaţia de la ţară împărtăşea sentimentele şi încrederea în victorie a celor din capitală. I se adresau lui, un trecător necunoscut fără a se îndoi o clipă că inima sa era alături de eforturile pe care le făceau parizienii pentru a dobândi câştig de cauză. Pretutindeni nu văzuse decât oameni care se pregăteau să se alăture celor din capitală. La Essones, garda naţională pusese mâna pe magazia cu praf de puşcă. Cu riscul unor mari pericole pe care le comporta o astfel de acţiune, încărcaseră praful de puşcă într-o barcă mare şi porniseră pe râu, cu ea, acoperită de banderole tricolore, în uralele celor de pe maluri care strigau cât îi ţinea gura: „Trăiască Constituţia!”

Cum eram sigură că cei de la Curte nu se vor da bătuţi, mă aşteptam la un nou atac din partea armatei, probabil în noaptea următoare. Aşa că, spre ora trei, m-am decis să ies din casă, la braţul lui Salvandy care era şi el sigur de un atac în cursul nopţii. Cum locuiam într-unul din locurile cele mai expuse, m-am dus personal la doamna de Jumilhac, în strada Neuve-des-Mathurins, ca să-l anunţe pe portar să-mi deschidă dacă peste noapte aveam să bat la uşa ei. La înapoiere, m-am plimbat pe bulevardul plin de copaci doborâţi şi de tot ceea ce-şi mai putuse lumea procura de prin împrejurimi, pentru a construi baricade. Sigur că era foarte greu de trecut peste toate acele lucruri puse în drum. Dar oamenii care le păzeau, erau foarte îndatoritori şi politicoşi cu femeile, ajutându-le, veseli, să treacă, pentru a nu-şi murdări rochiile. N-am auzit o vorbă grosolană. Cred că niciodată Parisul n-a dat dovadă de atâta politeţe şi urbanitate ca în acele zile. În sfârşit, am ajuns în strada Rivoli. Cu trei ceasuri în urmă, se bătuseră aici, cu furie. Grilajul grădinii Tuileries era închis şi păzit de santinele. În stradă, am văzut o baricadă foarte înaltă, alcătuită din scaunele grădinii. În clipa în care treceam, destul de multe femei deranjaseră, în parte acea baricadă, căci fiecare înşfăcase câte un scaun şi, împodobite cu pălării elegante cu pene sau flori, se aşezaseră liniştite, sub umbrelele lor de soare, la umbra baricadei, ca şi cum ar fi stat sub copacii din grădina Tuileries. Acest spectacol curios a continuat până duminică dimineaţa, când scaunele au fost puse la locul lor,

în grădină.

M-am dus apoi la ambasadorul Rusiei, pe care nu-l mai văzusem de vreo trei zile. L-am găsit foarte tulburat, căci văzuse cu ochii lui toată debandada trupelor pe care mi-o istorisi în amănunt. Era şi el, nu atât de surprins, cât indignat, că nu primise nicio veste de la Polignac, într-o asemenea împrejurare. Pozzo credea şi el în posibilitatea unui atac nocturn şi era neliniştit de poziţia locuinţei sale.

M-am întors la mine acasă; mi-am trimis slugile să cumpere câteva bucăţi mari de jambon, un sac de orez şi unul cu făină. Mă aşteptam ca alimentele să se fi scumpit, dar nici pomeneală de aşa ceva. Apoi m-am repezit până la doamna de Rauzan. Cumnata ei, doamna de La Bédoyère, era disperată. Biata femeie se gândea desigur, la sângele pe care şi-l vărsase degeaba, cu cincisprezece ani în urmă, soţul ei, ca să se ajungă la un asemenea rezultat. Fără să scoată o vorbă, îşi frământa – deznădăjduită – mâinile. Doamna de Rauzan era neliniştită din pricina tatălui ei, ducele de Duras, care se afla la Saint-Cloud. Nu mai ştia nimic despre el, de luni, când aflase de acele faimoase Ordonanţe pe care regele le semnase, dovadă „că, în sfârşit, acum domnea”. Aceasta era expresia adoptată de cei de la palatul Saint-Cloud.

Deşi am mai vorbit despre baricade, simt nevoia să mai vorbesc. De la fereastra unde stăteam de obicei, vedeam şi auzeam tot ce se petrecea în stradă. Baricada devenise un punct de întâlnire unde vecinii îi înconjurau mai tot timpul pe cei douăzeci şi cinci sau treizeci de oameni care o păzeau. Aceştia nu se mişcau din loc decât în clipa în care erau înlocuiţi de alţii.

Mi-am luat angajamentul să aştern pe hârtie doar ceea ce am văzut cu ochii mei şi am auzit cu urechile mele. Aşa că de aceea, intru, fără remuşcări, în toate aceste amănunte. De altfel, ceea ce se petrecea pe scena acelui mic teatru, se petrecea pe mai toate străzile unde fuseseră ridicate baricade, aşa că ne putem face, destul de lesne, o idee, despre situaţia generală. Jur, cu mâna pe inimă, că în tot cursul acelei zile precum şi în următoarele, n-am auzit alte strigăte decât: „Trăiască Constituţia!” Şi nimeni nu mi-a spus c-ar fi auzit strigându-se altceva. Oamenii nu voiau nimic decât să înlăture absolutismul. Cred că în joia aceea l-ar fi

dus pe Carol al X-lea în triumf dacă ar fi anulat Ordonanţele şi cir fi schimbat guvernul. Dar oare ar mai fi putut domni după o asemenea concesie? E o chestiune pe care n-o discut pentru că nu mă pricep. Singurul lucru de care sunt sigură e că restabilirea Cartei, adică a Constituţiei, ar fi satisfăcut, pe moment, pe toată lumea.

Dar să revin la istorisirea mea.

Nu peste mult, am auzit strigăte puternice ce păreau a fi de bucurie, dar care totuşi te înfricoşau. Urcând pe terasă, am izbutit să descopăr un uriaş steag tricolor arborat în vârful bisericii Madeleine, încă neterminată, în în locul steagului negru ce fluturase în ajun. Apoi am văzut sosind o mulţime de soldaţi din gardă: unii cu câte o cămaşă peste uniformă, alţii în uniformă, dar fără arme. Toţi se opriră la baricada din strada mea, fraternizând cu populaţia. Strângându-şi mâinile fără cea mai mică urmă de duşmănie. Îmi aduc aminte că l-am auzit pe unul din paznicii baricadelor, întrebându-l pe un soldat:

— Crezi că vom fi atacaţi la noapte?

— Nu, nu cred că vom fi! răspunsese soldatul.

Nu socot să fi întâlnit vreodată o mai deplină fraternitate ca asta, şi ce mi s-a părut mai ciudat a fost faptul că interlocutorii acelei ciudate discuţii nu păreau nici măcar miraţi.

Spre seară, – am auzit un glas cunoscut întrebând dacă eram acasă. M-am năpustit pe scară, ca să-i ies înainte domnului de Glandevès. Un slujitor de-al meu schimbase câteva vorbe cu el, de dimineaţă, în momentul în care Palatul Tuileries era înconjurat. Văzându-l, am simţit o mare uşurare, căci fusesem foarte îngrijorată din pricina lui. Mi-a spus că-şi găsise apartamentul neatins, şi asta datorită prezenţei de spirit a bucătarului său care-şi pusese o cămaşă şi un pantalon şi, cu o puşcă pe umăr, se aşezase în faţa porţii, făcând pe santinela şi strigând celor ce voiau să intre:

— Mai întâi parola! Am primit poruncă să nu-i las să intre decât pe cei care ştiu parola!

În vremea asta, Glandevès avusese vreme să-şi scoată uniforma, să-şi ia hârtiile şi banii şi să fugă. Doi furieri de la Palat, în pantaloni de postav şi-n cămaşă cu mânecile suflecate, cu puştile la umăr, îl conduseseră până în strada

Saint-Honore, de unde mai apoi se dusese singur în strada Royale, unde stătea sora sa. Voia să se ascundă la ea, dar văzând că oraşul era atât de de liniştit, se repezise până la mine.

Îmi vorbi, pe larg, despre toate nebuniile zăpăcitului de Polignac, despre încrederea sa prostească în reuşita guvernului, precum şi despre înclinarea sa către cruzime şi arbitrar; despre nemulţumirea lui faţă de mareşalul de Raguse care refuzase să-i ia ostateci pe deputaţii[301] ce veniseră la el, miercuri dimineaţa, spunând că o astfel de comportare – dacă nu era a unui trădător, dovedea în orice caz o slăbiciune de neconceput. Domnul de Glandevès îi spusese că înţelegea foarte bine scrupulele mareşalului. Polignac îi răspunsese:

— Nici nu e de mirare, când îi strângi mina lui Périer!

— Da, domnule, i-am strâns mâna, m-am simţit onorat de acest lucru şi voi fi primul care i-o voi spune şi regelui!

— Primul nu, replică Polignac îndepărtându-se şi ducându-se să-i povestească altuia cum refuzase ducele de Raguse să-i aresteze pe deputaţii care veniseră în delegaţie la el.

Glandevès îmi vorbi despre disperarea bietului mareşal înconjurat şi dominat de miniştri, care nu-i îngăduiau nici cea mai mică iniţiativă, şi despre tracasarea pe care trebuia s-o îndure. Căci mai în fiece clipă venea câte un ofiţer să-i spună:

— Domnule mareşal, trupa n-are pâine!

— Domnule mareşal, n-avem oală să facem supa!

— Domnule mareşal, ne lipsesc muniţiile!

— Domnule mareşal, soldaţii mor de sete etc., etc.

Mareşalul porunci să se aducă nişte vin din pivniţele regelui, pentru a-i mai remonta pe soldaţi dar regele refuză să-i dea. Atunci Glandevès aduse el două butoaie din vinul său pentru a-i întări cât de cât măcar pe ostaşii care se aflau în curtea Palatului. Notaţi că aceşti bieţi soldaţi nu-şi puteau cumpăra nimic, căci nicio prăvălie nu era deschisă pentru ei, negustorii nevrând să le vândă nici măcar un capăt de aţă.

---

301 E vorba de domnii Laffitte, Casimir Périer, contele Lobau, generalul Gérard şi domnul Mauguin, care veniseră să încerce o conciliere cu ducele de Raguse. Domnul de Polignac, auzind despre ce era vorba, refuzase să-i primească, (n. ed. fr.).

După asta îmi vorbi despre Alexandre de Laborde[302] care făcea parte din guvernul provizoriu ce se întrunise la primărie, întrebându-mă dacă eram în măsură să obţin un permis de liberă trecere, printre baricade, pentru a ajunge la Saint-Cloud.

I-am scris, în acest sens, un bileţel lui Laborde. Câteva persoane venite în vizită, spre seară, avură bucuria de a-l revedea pe Glandevès. Domnul Pasquier ne vorbi de reîntoarcerea lui Sémonville şi despre prezenţa lui d'Argaut la primărie, unde se dusese să anunţe sosirea apropiată a ducelui de Mortemart, numit preşedintele Consiliului de miniştri şi însărcinat cu formarea noului guvern în care urmau să intre generalul Gérard şi domnul Casimir Périer.

Vitrolles, revenit împreună cu de Sémonville şi d'Argaut, susţinuse această propunere.

Glandevès ne mai povesti că în ajun, seara, regele îşi făcuse partida de *whist*, cu ferestrele larg deschise. Bubuitul tunurilor şi împuşcăturile se auzeau foarte clar. La fiecare explozie, regele dădea câte un bobârnac în postavul cu care era acoperită masa. Ăsta a fost singurul semn de participare a majestăţii sale la evenimentele atât de grave ce se petreceau în capitala ţării sale. Partida se desfăşura ca de obicei, şi niciun curtean nu cuteza să facă nici cea mai mică reflecţie. Carol al X-lea evita să se adreseze celor care veniseră de la Paris. Iar cei din jur vegheau cu grijă ca nu cumva domnul de La Bourdonnaye şi generalul Vincent, martori oculari ai evenimentelor din capitală, să scoată vreo vorbă despre ce se petrece acolo.

Partida şi seara o dată încheiate, generalul Vincent se întorsese la Tuileries; indignat de spectacolul la care asistase, sătul până în gât de slujba lui de scutier, simţi nevoia să-i spună lui Glandevès ce văzuse la Palat, între timp, regele, căzut în misticism şi încurajat de scrisorile lui Polignac, era convins că lucrurile mergeau cum nu se poate mai bine. Contele de Broglie, directorul şcolii din Saint-Cyr, sosi miercuri după-amiaza la Saint-Cloud, foarte speriat de ceea ce auzise şi de ceea ce văzuse, trecând prin Versailles.

302 *Alexandre-Louis-Joseph, conte de Laborde* (1774-1842), director de poduri şi şosele, în Seine, deputat, apoi prefect de Seine în timpul revoluţiei din 1830. Aghiotantul lui Louis-Philippe.

Regele îl ascultă cu răbdare şi-şi dădu osteneala să-l liniştească. Văzându-l că se retrage la fel de neliniştit, îl apucă de braţ şi-i spuse:

— Conte de Broglie, te ştiu un om cu frica lui Dumnezeu! Ai încredere în El! Află că Jules a văzut-o noaptea trecută pe Sfânta Fecioară care i-a prezis că totul se va isprăvi cu bine!

Oricât de credincios ar fi fost contele de Broglie era să cadă grămadă auzind acele cuvinte.

Am de asemenea certitudinea că în primele zile ale reîntoarcerii sale la Paris, ducele de Luxembourg, căpitanul gărzilor de serviciu în acea epocă, a spus că plecarea din Rambouillet[303] nu fusese hotărâtă nici de mareşalul Maison[304], nici de Odilon Barot[305] ci de sfaturile prezicătorului Martin.

Capitolul XXV

Noapte de veghe. Muncitorii îşi reîncep lucrul. Benjamin Constant. Cinstea şi toleranţa poporului. Glandevès, la Saint-Cloud. Guvernul provizoriu. Micul meu rol politic. Îi scriu doamnei de Monjoie.

Dar să revin la seara zilei de joi. Am aşteptat zadarnic veşti despre sosirea domnului de Mortemarte; la ora unsprezece încă nu sosise. Am încercat în van să ne explicăm această

303 În 3 august populaţia din Paris a organizat un marş spre Rambouillet, unde se afla Carol al X-lea, care-l numise pe ducele de Orléans locotenent general la 1 august, şi care apoi a abdicat în favoarea ducelui de Bordeaux, în 2 august. Locotenentul general a trimis trei comisari la Rambouillet pentru a-l determina să părăsească Franţa. Dar regele, prost sfătuit, a preferat să se retragă, pierzând astfel singura şansă de a-l aşeza pe tron pe nepotul său, (n. ed. fr.).

304 *Nicolas-Joseph Maison* (1771-1840), general de brigadă, în timpul campaniei de la Austerlitz. Raliat lui Ludovic al XVIII-lea, l-a urmat la Gand în timpul celor „O sută de zile”. Pair al Franţei, marchiz şi mareşal a jucat un rol nefast pe lângă Carol al X-lea.

305 *Camille-Hyaeinthe-Odilon Barot* (1791-1873), monarhist constituţional, membru al comisiei municipale din iulie 1830, a organizat campania de banchete care a dus la revoluţia din 1848. Şi-a petrecut toată viaţa în opoziţie.

întârziere. Fiecare presupunea câte ceva. Părerea mea era că, sosind foarte multe trupe noi, probabil că se temuse de un nou atac asupra Parisului. Către miezul nopţii am rămas singură, mai neliniştită şi mai speriată ca niciodată. Le-am recomandat servitorilor mei să fie pregătiţi să fugă la primul semnal, apoi m-am culcat îmbrăcată. Îl auzisem adesea pe mareşalul de Raguse spunând – deşi habar n-aveam că nu mai comanda oştirea – că momentul cel mai propice pentru atac, era cu puţin înainte de a se crăpa de ziuă. Aşa că aşteptam răsăritul soarelui ca pe un semnal al salvării noastre. Niciodată o noapte atât de scurtă, nu mi s-a părut atât de lungă. Către ora trei dimineaţă, se auziră nişte muschete. Am aflat, a doua zi, că două patrule ale armatei se întâlniseră la bariera Clichy şi, nerecunoscându-se, începuseră a trage una în cealaltă. Eu, în schimb, am crezut că începuse atacul. Am sărit din pat, am sunat şi mi-am adunat oamenii. Cred că acela a fost momentul în care frica – ce mă tortura de câteva zile – ajunsese la apogeu. Între timp, împuşcăturile încetaseră, în oraş, domnea o linişte desăvârşită. Din când în când, această linişte era destrămată de câte o împuşcătură răzleaţă; în sfârşit, apăru şi soarele, strălucitor şi radios. Am răsuflat uşurată şi m-am vârât din nou în pat, dar somnul îmi pierise. Mă simţeam bine, dar, din păcate, mi indusesem ochii de mai bine de douăzeci şi patru de ore.

Despre ziua de vineri, 30 iulie, atât de fertilă în marile evenimente petrecute la primărie, la Luxembourg, la palatul Bourbon, la Saint-Cloud şi la Neuilly, am prea puţine de spus, lucru de altfel firesc, căci teatrul nu mai avea loc în stradă, sub privirile tuturor, iar actorii erau mult prea ocupaţi cu rolurile lor pentru a mai avea vreme de comentarii.

Vreau să spun doar că în acea zi, toţi muncitorii care lucrau la mine, veniră la treabă, mai liniştiţi ca niciodată. Mulţi dintre ei luaseră parte activă la luptele ce avuseseră loc cu două zile mai înainte, aşa că acum istoriseau, cu cea mai mare simplitate, ce se petrecuse, în jurul lor, în acele zile. Tot în aceeaşi zi am văzut deschizându-se şi atelierele din împrejurimi.

În vremea asta, apărătorii baricadelor continuau să rămână la posturile lor; îi vedeai cu puşca pe umăr şi cu câte

o pâine subţioară. Câte unii, vrând probabil să aibă un aer mai milităros, îşi înfigeau pâinea în vârful baionetei; toţi însă erau la fel de paşnici şi de politicoşi. Auzind bătăile unor tobe, am dat fuga la fereastra pe care abia o părăsisem. Într-o secundă toate ferestrele şi uşile din vecini, fură pline de lume. Nu peste mult, am văzut o mică oaste, precedată de un toboşar şi care escorta câţiva soldaţi ce duceau o targă; pe targa pe care se afla pusă o saltea, era culcat un bărbat, în aceeaşi poziţie ca Tancred, la Operă. Făcea semne cu mâna ca pentru a potoli strigătele, pe care de altfel nimeni nu se deranja să le scoată. Trecând pe sub fereastra mea, acel personaj de operă îşi ridică încet capul, aşa că am avut când recunoaşte mutra urâtă a lui Benjamin Constant. Nu pot descrie impresia detestabilă pe care mi-a produs-o. Zilele de eroism şi de măreţie trecuseră, acum urmau intriga şi falsitatea. Şi ce-i mai prost în toată treaba asta, e că instinctul nu m-a înşelat.

În mai multe cartiere ale oraşului, parizienii intraseră în unele case, ca să poată trage prin ferestre, unde fuseseră întâmpinaţi cu masa pusă. Nimeni nu strânsese nimic din ce-avea mai de preţ prin case, dar nicăieri – cu toată debandada care domnea – nu se semnalase nici cel mai mic furt. Totuşi, apartamentele de la etajul al doilea din Palatul Tuileries fuseseră prădate, dar bănuiesc că de slugile celor ce locuiau acolo, care au fost suspectate chiar de stăpânii lor. O altă caracteristică a acelei epoci, asupra căreia nu vreau să insist prea mult, a fost îngăduinţa. Am ieşit din casă în dimineaţa zilei de vineri, la braţul lui Salvandy; nici eu, nici el nu purtam cocarde tricolore, deşi foarte mulţi, care erau regalişti înfocaţi, se împodobiseră cu panglici tricolore. Femeile aflate pe lângă baricade, aveau coşurile pline cu cocarde tricolore pe care le ofereau trecătorilor, aşa cum ofereau, în zilele paşnice, bucheţele de flori. Acum înlocuiseră şi florile, şi fraza. În loc să spună: „Ia împodobiţi-o pe doamna cu flori!”, spuneau: „Ia decoraţi-o pe doamna cu o cocardă!” Salvandy le refuza, râzând, fără ca ele să se supere.

Întorcându-mă acasă, am fost uimită dând nas în nas cu domnul de Glandevès, care plecase cu noaptea în cap la Saint-Cloud cu intenţia de a rămâne acolo. Dar felul cum

fusese primit îl jignise până în străfundul inimii. Poate că fusese pârât că dăduse mâna cu Casimir Périer. Fapt e că regele îl primise prost şi, cu toate că era unul dintre favoriţii săi, nu-i adresase un cuvânt. După ce aşteptase zadarnic un moment oportun ca să-i vorbească, sfârşi prin a-i cere o audienţă. Regele se retrase în ambrazura unei ferestre. Glandevès voi să-i vorbească despre situaţia din Paris, dar regele îi răspunse cu glas tare, pentru ca baronul de Damas şi alţi doi, trei curteni – fideli Congregaţiei – care se aflau în odaie, să-l audă. Atunci domnul de Glandevès îi spusese:

— Văd că regele meu nu vrea să mă asculte, aşa că mă voi mărgini să-l întreb ce am de făcut!

— Să te întorci la Tuileries-ul dumitale!

— Regele uită că Palatul e ocupat şi că acolo flutură drapelul tricolor.

— Totuşi e cu neputinţă să rămâi aici!

— În acest caz, sire, voi pleca la Paris.

— Vei face foarte bine.

— Regele nu mai are niciun ordin să-mi dea?

— Nu, eu nu, poate fiul meu! Bună ziua, Glandevès!

Domnul de Glandevès se duse la Delfin:

— Monseñiore, regele m-a trimis să vă întreb dacă aveţi să-mi daţi vreo poruncă pentru Paris unde plec chiar acum.

— Eu? Ce poruncă să-ţi dau eu? Doar nu faci parte din oastea mea!

După care îi întoarse spatele. Iată cum a fost concediat, în 1830, unul dintre cei mai fideli slujitori ai monarhiei. Omul era, pur şi simplu, scârbit.

În sfârşit, aproape de miezul nopţii, domnul de Freville veni să ne anunţe că ducele de Orléans sosise la Palatul Regal. Se hotărâse formarea guvernului provizoriu. Ducele avea să fie prim-ministru, miniştrii fuseseră desemnaţi, iar generalul Sébastiani[306] urma să fie ministru de externe. Mi-am dat seama că alegerea era cu totul nefastă. Cunoşteam aversiunea lui Pozzo faţă de el, ca şi intensitatea acelor

306 *Horace-François-Bastien, conte de Sébastiani* (1772-1851), colonel în Italia, general de brigadă în Bologna, ambasador în Turcia în 1806, deputat între 1819 şi 1830, ministrul marinei, apoi al afacerilor externe, după revoluţia din 1830. În 1840, este numit ambasador la Neapole, apoi la Londra. Mareşal al Franţei.

faimoase un corsicane. Era de ajuns acest nume pentru ca Pozzo să nu-l mai poată suferi nici pe ducele de Orléans, cu care până atunci se împăcase foarte bine. Influenţa lui asupra corpului diplomatic – de care dispunea în mare parte – constituia un obstacol serios în calea guvernului provizoriu.

Toată lumea recunoscu acest lucru şi se gândi să-l avertizeze pe ducele de Orléans. Alegerea de a-l preveni căzu asupra mea. Se făcuse miezul nopţii, şi numirile – mi s-a spus – urmau să apară a doua zi dimineaţă. Aici începe micul meu rol politic pe care l-am jucat în timpul acelor evenimente importante. Nu fusese nici prevăzut, nici pregătit şi n-a durat decât o zi. Partidul carlist a rămas uimit şi neplăcut impresionat. Numai că mie prea puţin mi-a păsat, cu atât mai mult cu cât mă legănam adesea cu ideea că poate tocmai eu fusesem cea care dădusem o mână de ajutor la instalarea noii monarhii, cu care ambasadorul Rusiei se arătase întrutotul de acord. Poate că aş fi păstrat o tăcere deplină în legătură cu acest lucru, dacă Pozzo şi-ar fi ţinut gura. În zorii zilei de sâmbătă, după ce m-am gândit toată noaptea, i-am trimis o scrisoare contesei de Monjoie, camerista doamnei de Orléans. I-am amintit discuţia noastră de marţi şi de vorbele lui Sémonville; mi se părea din cale afară de ciudat să văd că ceea ce marţi fusese o simplă sporovăială între două femei, intrase – începând de vineri – pe făgaşul Isţoriei. Pe urmă am întrebat-o dacă ducele de Orléans era la curent cu aversiunea profundă pe care o nutrea Pozzo faţă de Sébastiani; şi în ce măsură numirea lui îl va îndepărta pe ambasador de noul guvern pe care-l vedea cu ochi atât de buni. Am adăugat că dacă aş şti că ar avea la dispoziţie un ceas, aş înfrunta baricadele şi m-aş repezi până la Palatul Regal ca să continuăm discuţia de marţi. Am trimis contesei scrisoarea. Mi s-a răspuns că toată lumea era la Neuilly, dar că biletul meu fusese înmânat destinatarei. Am crezut că domnul de Freville se înşelase spunându-ne, în seara din ajun, că ducele de Orléans sosise la Palatul Regal. Şi totuşi aşa era; dar cum încă nu hotărâse nimic, nu voia să se ştie că venise la Paris.

Capitolul XXVI

Refuz să plec la Pontchartrain. Răspunsul contesei de Monjoie. Mă duc la Neuilly, împreună cu Arago. Discuţia cu Mademoiselle. Disperarea ducesei de Orléans. Cele două prinţese au păreri diferite.

Am primit o scrisoare de la mama, adusă de Moreau, administratorul din Pontchartrain. Îşi lăsase cabrioleta dincolo de barieră. Când mă văzu, se făcu luntre şi punte să mă ia cu el, mai ales că mama mă rugase, cu lacrimi în ochi să mă întorc. Îşi şi vedea unul dintre copii – adică pe mine – asediat şi înfometat de celălalt – adică de fratele meu. Se ducea cu gândul la *Henriada,* căci avea o imaginaţie foarte fecundă. Dar nenorocirile închipuite de mama îşi pierdură brusc orice interes după ce Moreau mă anunţă că familia regală părăsise Saint-Cloud. Regele se retrăsese, drumul spre Versailles era plin de soldaţi, toţi cu un aer consternat şi semănând cu nişte dezertori. M-am dus să-i duc această veste domnului Pasquier. L-am găsit la el pe domnul de Broglie care ştia că regele se retrăsese la Rambouillet; şi unul şi celălalt mă rugară să rămân la Paris, acesta fiind locul cel mai în siguranţă. Domnul de Broglie îşi chemase de altfel înapoi nevasta şi copiii. Eram uşor de convins, căci eram mult prea interesată de evenimentele ce se desfăşurau sub ochii mei, ca să mai plec din capitală. M-am reîntors deci acasă ca să-i scriu mamei, să-i explic de ce nu plecam, invocând şi drumul plin de obstacole pe unde urma să mă conducă Moreau.

În timp ce le scriam alor mei, primeam vizită după vizită. Toată lumea era disperată, mai ales că încă nu apăruse nimic în presă. Aceiaşi oameni care susţinuseră că ducele de Orléans era exact omul care ne trebuia, începură a se alarma, dezamăgiţi, văzând că orele trec şi el nu întreprinde nimic. Arago sosi foarte tulburat.

Tocmai părăsise un grup de tineri care se pregăteau să proclame republica. Apoi veni ducesa de Rauzan, aducând aceeaşi ştire. Moreau, care auzise pe stradă vorbindu-se despre acelaşi lucru, o ţinea una şi bună că să plec cu el. N-am vrut să aud asemenea lucru şi l-am expediat cu scrisoarea. Chiar în acel moment, am primit răspunsul doamnei de Monjoie: „Biletul dumitale – îmi scria ea – nu mi-

a parvenit decât la ora zece seara. Dar l-am şi dus ducelui de Orléans. Vino, draga mea, vino, te aştept cu cea mai mare nerăbdare". Am vrut să stau de vorbă cu cel care mi-l adusese, dar omul plecase. Cum să ajung însă acolo? Cu trăsura era cu neputinţă de mers. Arago şi doamna de Rauzan mă grăbeau să mă duc, să arăt care era situaţia şi să urgentez lucrurile. După câteva momente de ezitare, m-am hotărât să mă duc pe jos. Arago se oferi să mă conducă. I-am spus doamnei de Rauzan, care mă ajută să-mi înnod panglica pălăriei, până într-atât era de grăbită să mă expedieze cât mai repede:

— Te rog să fii martoră că nu mă duc la Neuilly ca orléanistă, ci ca o femeie care-şi iubeşte patria şi care vrea liniştea ţării sale!

Ea îmi ură succes şi-mi răspunse că de fapt misiunea mea era o operă de caritate. Ajunsă în Piaţa Beauvau, am auzit un crainic citind proclamaţia locotenentului general al regatului[307]: „Carta – spunea el – va fi de-acum încolo un lucru real!" în jurul lui, lumea se strânsese grămadă. L-am ascultat cu multă nelinişte; vorbele lui nu iscau nici bucurie, nici entuziasm, ci mai mult un fel de uşurare. Fiecare se reîntorcea calm la treburile sale, ca şi cum ar fi primit un răspuns satisfăcător la o întrebare care-l frământase foarte tare şi care acum, în sfârşit, îl liniştise. Această impresie mi s-a părut a fi generală; să nu uităm însă, că eu nu vorbesc decât despre ceea ce am văzut. Poate că în alte cartiere, lucrurile se vor fi desfăşurat altfel.

Acum simt nevoia să fac un scurt popas pentru a vă istorisi un lucru la care am fost martoră, şi despre care îmi voi aduce întotdeauna aminte, cu emoţie. Mergeam foarte greu pe strada du Roule, unde eram obligaţi să urcăm şi să coborâm peste baricade, de parcă ne-am fi aflat la munte. Dar iată că

---

307 Vineri, şaizeci de deputaţi reuniţi la Palatul Bourbon, hotărâră să ofere locotenenţa generală a regatului, ducelui de Orléans, cu rugămintea de a instaura culorile naţionale. Pairii – reuniţi în număr de treizeci – nu vrură să ia nici o iniţiativă. Ducele, care se întorsese de la Raincy, unde se retrăsese în noaptea de vineri, îi primi pe deputaţi abia sâmbătă dimineaţa, acceptă locotenenţa generală şi lansă proclamaţia despre care vorbeşte doamna de Boigne, (n. ed. fr.).

am fost ajunşi din urmă de un grup, în fruntea căruia mergea un elev de la Şcoala Politehnică, un băiat care era încă un copilandru. Agitându-şi sabia, începu a striga:

— Loc pentru cei bravi!

Cât ai clipi din ochi, baricadele fură înlăturate pentru a înlesni trecerea unei patrule înarmate, în mijlocul căreia se afla un rănit pe o targă. Deşi patrula ne depăşi destul de repede, am grăbit pasul pentru a profita de drumul ce i se deschisese şi care fu din nou baricadat, înainte de a ajunge la spitalul Beaujon, convoiul se opri; soldaţii ezitară o vreme, apoi schimbară câteva cuvinte între ei. Targa fu pusă jos, elevul care se afla pe o ridicătură de pământ, duse mâna la chipiu, apoi rosti cu vocea lui gravă şi sonoră: „Pace celor bravi!” Toţi cei care se aflau pe stradă, dându-şi seama despre ce era vorba, îngenunchează. După o clipă de reculegere, targa fu ridicată şi convoiul o porni îndărăt. După uniforma şi boneta aşezate pe pieptul mortului, oricine îşi putea da seama că era vorba de un grenadier din garda regală. Ori de câte ori îmi amintesc de această scenă, simt cum îmi dau lacrimile.

În sfârşit, am ajuns la Neuilly. Doamna de Dolomieu mă aştepta în curte; mă duse la doamna de Monjoie ca să-mi trag puţin sufletul. Dar în aceeaşi clipă sosi Mademoiselle care mă pofti în cabinetul ei, după ce schimbă câteva fraze politicoase cu Arago. Deşi era foarte neliniştită, se străduia să fie calmă şi hotărâtă. Am discutat, pe îndelete, despre tot ce se petrecuse la Paris şi la Saint-Cloud. Ea ştia de plecarea regelui la Rambouillet, deşi locul oficial desemnat fusese Trianonul. Ştia de asemenea şi despre scenele pe care regele i le făcuse ducelui de Raguse. În timp ce noi vorbeam, doamna de Dolomieu veni după mine trimisă de ducesa de Orléans.

— Du-te repede la cumnata mea, spuse Mademoiselle, şi încearcă să-i insufli un pic de curaj, căci e într-o stare jalnică!

Am urmat-o pe doamna de Dolomieu până la prinţesă, unde am intrat singură. Se afla în dormitor, în capot, cu părul pus pe moaţe, aşezată într-un fotoliu mare, cu spatele spre geam.

Prinţesa Louise stătea în genunchi, în faţa ei, cu capul sprijinit pe braţul fotoliului; amândouă plângeau. Ducesa de

Orléans îmi întinse mâna, mă trase spre ea, se sprijini de mine şi începu să plângă cu hohote. Prinţesa cea tânără se ridică şi ieşi. Mama continua să mă ţină strâns la pieptul ei, repetând printre lacrimi:

— Vai, ce catastrofă… Şi când te gândeşti că am fi putut fi la Eu…

Cu chiu cu vai, am izbutit s-o liniştesc, i-am vorbit despre dorinţa întregului popor, şi despre rolul atât de frumos pe care acesta i-l hărăzise soţului ei, ducele de Orléans. Ea răspunse:

— Ah, draga mea, simt că zilele noastre frumoase s-au sfârşit! Şi când te gândeşti cât am fost de fericită…

Am zorit-o să se întoarcă la Paris:

Urcaţi-vă în trăsură, doamnă, împreună cu copiii, în trăsura de gală, urmată de slujitorii domniei voastre, în livrele. Când norodul vă va vedea, baricadele se vor nărui. Măgulit de încrederea pe care i-o arătaţi, poporul vă va primi cu ropote de aplauze; veţi ajunge la Palatul Regal în aclamaţiile mulţimi! Haideţi, nu mai ezitaţi!

— Dacă soţul meu îmi va îngădui, voi face aşa cum mă sfătuieşti. Mi-ar plăcea grozav să mă duc la Palatul Regal ca să-mi întâlnesc cât mai curând cu putinţă, bărbatul, dar n-aş vrea ca acest lucru să-i căşune vreun neajuns.

— Înţeleg delicateţea doamnei ducese, dar nu cred că e momentul să mai acordăm atenţie unor fleacuri. Familia de Orléans trebuie să-şi sporească popularitatea, să arate că ţara are nevoie de ea!

Cu bunătatea ei obişnuită, ducesa fu foarte preocupată de oboseala mea precum şi de căldura înăbuşitoare pe care o îndurasem venind până la Neuilly, pe jos. Porunci să mi se pregătească o trăsură care să mă ducă până la barieră. I-am repetat Mademoisellei ceea ce-i spusesem cumnatei sale despre înapoierea la Paris. În sfârşit s-au hotărât să plece. Sosirea familiei ducelui de Orléans la Paris, care ar fi fost purtată pe braţe de popor, ar fi furnizat un excelent argument ducelui de Orléans, împotriva unui pâlc de răzvrătiţi care comentau peste tot că ducele nu cutezase să-şi aducă familia cu sine.

Dar soarta hotărî altfel lucrurile. Prinţesele ajunseră la Palatul Regal, spre miezul nopţii, pe jos, strecurându-se

printre baricade şi fără a fi recunoscute de nimeni.

Am regretat enorm, în ziua aceea, că nu insistasem mai stăruitor să vină cu trăsura.

Cu toate că în discuţia mea cu Mademoiselle n-am vorbit decât despre locotenentul general al regatului, iar cu ducesa n-am vorbit decât despre soţul ei numindu-l Philippe al VII-lea, am plecat ferm convinsă că Mademoiselle dorea cu ardoare să vadă Coroana Franţei pe fruntea fratelui său, în vreme ce ducesa de Orléans se gândea la acest lucru, cu silă şi groază.

Capitolul XXVII

Relaţiile mele cu ducesa de Orléans. Firea şi calităţile sale. Calităţile şi cusururile Mademoisellei.

Poate că a sosit timpul să vorbesc puţin şi despre legăturile mele cu cele două prinţese de Orléans şi bineînţeles, şi despre firea lor.

Tulburările din 1789 determinându-i pe părinţii mei să se ducă tocmai la Neapole, eram adesea chemată de cele două fete ale reginei. Apropiată ca vârstă de Amélie, cu ea mă jucasem mai mult în copilărie. Dar asta se petrecuse prin 1794-1795. După douăzeci de ani, sosind în Franţa, ducesa de Orléans nu uitase prietenia dintre mine şi familia ei. Mai ales că la Londra, pe vremea cât tatăl meu fusese ambasador în Anglia, vizitasem foarte des această familie care trăia într-un fel de exil. Aşa că, fără să mă număr printre curteni intimi ai Palatului Regal, ştiam adesea mult mai mult decât ei despre necazurile şi amărăciunile familiei de Orléans. Mi-ar fi greu să-mi exprim devotamentul pe care-l aveam faţă de doamna ducesă. Adorată de soţ, de copii şi de toţi cei care o înconjurau; tandra delicateţe a inimii sale, nu-i ştirbea cu nimic nici sentimentele elevate, nici fermitatea caracterului. Ştia – ca nimeni alta – să fie şi mamă, şi prinţesă. Şi deşi trata pe toată lumea cu bunăvoinţă, totuşi această bunăvoinţă avea unele nuanţe, încât fiecare îşi ştia locul ce i se cuvenea.

În epoca despre care vă vorbesc, ducesa de Orléans – deşi foarte preţuită de familia ei, unde domnea în cea mai deplină

înţelegere – nu voia să audă de niciun fel de afaceri de Stat; o lăsa pe Mademoiselle să se ocupe de astfel de lucruri către care avea o înclinare vădită. Accepta cu plăcere tutela cumnatei sale ori de câte ori era vorba de întreprins ceva sau de luat o hotărâre. Poate că această atitudine ţinea de acea delicateţe a inimii care – chiar fără ştirea ei – îi dicta toate acţiunile.

Curtea – mai ales sub Ludovic al XVIII-lea, căci Carol al X-lea îi trata mai bine pe cei din familia de Orléans – Curtea, zic, făcea o mare deosebire între ducesa de Orléans, soţul ei şi sora acestuia. I-ar fi creat cu plăcere, un loc aparte dacă ea ar fi vrut să-l accepte[308]. Or, cum toate neînţelegerile şi manifestările jignitoare se datorau inamiciţiei ramurii domnitoare faţă de care familia de Orléans, ducesa se credea obligată să facă corp comun cu Mademoiselle şi să-şi însuşească, fără comentarii, hotărârile sale. De aici şi obişnuinţa de a se lăsa condusă de ea şi de a nu încerca în niciun fel să înlăture influenţa pe care sora o avea asupra fratelui adorat la fel demult, de amândouă.

În privinţa Mademoisellei, relaţiile mele cu ea datau cam din 1816-1817. I-am lăudat întotdeauna şi inima şi spiritul, dar fără să simt pentru ea vreo atracţie deosebită. Mademoiselle era persoana cea mai sinceră, incapabilă de disimulare, fapt care i-a atras o droaie de duşmani. Primele manifestări ale tinereţii sale au fost primite cu rea-voinţă. De aici şi amărăciunea sa. Tatăl ei[309] era totul pentru ea. Crescută de doamna de Genlis[310], care i-a insuflat idei mai

---

308 Fiica regelui Neapolelui, strănepoata lui Philippe al V-lea de Anjou, nepoata – după mamă – a reginei Maria-Antoaneta, ducesa de Orléans avea dreptul – conform etichetei atât de stricte, de la Curtea Franţei – la un rang diferit de cel care-i revenea soţului ei, ducele de Orléans şi cumnatei sale, sora acestuia.

309 E vorba de *Louis-Philippe,* cunoscut sub numele de *Philippe-Egalité* (1747-1793); deputat în Convenţie, a votat moartea lui Ludovic al XVI-lea, dar a sfârşit şi el tot pe eşafod.

310 *Stéphanie-Félicité du Crest, contesă de Genlis* (1746-1830), doamnă de onoare a ducesei de Chartres, soţia lui Philippe-Egalité. Guvernanta copiilor acestui prinţ, a emigrat în 1793, după ce soţul ei a fost ghilotinat. Întoarsă în Franţa în 1801, a scris o mulţime de cărţi pentru copii.

mult decât revoluţionare, ea îşi văzuse părintele înaintând către o carieră atât de funest încheiată, fără însă s-o sperie acest lucru. Pe atunci era şi prea tânără pentru a-şi da seama de situaţie; adevărul e că n-a vrut să recunoască niciodată că ceea ce făcuse tatăl ei fusese o crimă, o crimă în adevăratul înţeles al cuvântului. Tot timpul cât a stat la prinţesa de Conti[311] aceasta a încercat să obţină de la ea o hârtie prin care să-şi renege tatăl. Dar dragostea filială fiind mai puternică decât orice, Mademoiselle a făcut din rezistenţă o virtute. Rezultatul? Şi-a petrecut toată adolescenţa singură cuc, în odaia ei. Emigranţii care alcătuiau societatea prinţesei de Conţi, refuzau s-o vadă pe Mademoiselle, iar aceasta – la rândul ei – nu voia să facă nimănui nicio concesie. Mătuşa ei, femeie deşteaptă, îi arăta multă afecţiune, n-o brutaliza, n-o certa, dar n-avea curajul s-o susţină şi s-o apere faţă de cei din societatea ei. Mai târziu, Mademoiselle nădăjdui să afle căldura sufletească după care tânjea, lângă mama sa, aşa că sosi în Spania plină de nădejdi. Dar a fost prost primită, iar atitudinea masei sale[312] i s-a părut atât de falsă, încât i-a fost cu neputinţă să mai stea la Barcelona. A trebuit să le scrie fraţilor săi că era nevoită să se întoarcă. Iată deci că Mademoiselle nu s-a putut bucura de niciunul din lucrurile de care se bucură de obicei, fetişcanele – lipsă de griji, entuziasm, fericire – în primii ani ai tinereţii lor. După ce v-am destăinuit toate aceste amănunte, acum cred că veţi înţelege perfect şi calităţile, dar şi cusururile Mademoisellei. Era cinstită, pentru că se obişnuise să nu-şi ascundă impresiile, fără să-i pese dacă era cazul să şi le mărturisească sau dacă persoanei căreia i le împărtăşea îi făcea plăcere să le audă. Nu era expansivă, pentru că în copilărie, fusese tot timpul repezită şi pusă la punct de către toţi cei din jurul ei. Nutrea o dragoste fără margini faţă de fratele său mai mare, primul care o făcuse să guste plăcerea

311 *Fortunée-Marie d'Este,* fiica lui Francisc al III-lea de Modena şi a Charlottei de Orléans, fiica regentului. Se măritase, în 1759, cu Louis-François, ultimul prinţ de Conti, fiul Louisei-Diane de Orléans, fiica cea mai mică a regentului.

312 E vorba de *Louise-Marie-Adélaïde de Bourbon-Penthiévre* (1753-1821), măritată în 1769 cu ducele de Orléans, apoi cu Philippe-Egalité, pe atunci duce de Chartres.

confidenţelor şi a încrederii în sine, singurul în ochii căruia se bucura de deplina sa simpatie. Niciunul, nici celălalt, nu se simţiseră bine în sânul familiei regale şi mai ales în preajma Delfinei. Care, la rândul ei, le arăta, pe faţă, o silă fără margini. A fost acuzată că nu era darnică: era şi nu era adevărat. Până la moartea mamei sale, Mademoiselle nu avusese niciun fel de avere, trăind din ce-i dădea fratele ei. Sărăcia era, pe atunci o virtute. Mai apoi, bucurându-se de un venit considerabil, ea cheltuia banul cu socoteală, îi ajuta pe artişti şi-şi lucra pământul. Făcuse enorm de multe milostenii. Dar cum nu era obişnuită să bată toba, nu ştia să cheltuiască banii cu fast, chiar când ar fi fost cazul să procedeze astfel. Şi pe urmă, calcula mult prea exact pentru o prinţesă. Pe de altă parte, la începutul noii regalităţi, când s-a fixat lista cheltuielilor civile şi când baronul Louis a venit s-o întrebe dacă i-ar ajunge un milion pe an, ea a protestat vehement, socotind această ofertă drept jignire şi strigând că averea ei personală îi ajungea şi-i răsajungea pentru toate nevoile sale.

Mademoiselle nutrea faţă de nepoţii ei o afecţiune aproape maternă, afară de micul duce de Penthièvre care era idiot din naştere şi care, la şapte ani. S-a prăpădit. Mademoiselle, care nu se putea preface, nu împărtăşi durerea cumnatei sale, dimpotrivă, spuse cu glas tare că moartea acelui copil era o uşurare pentru toţi. Asta a fost singura deosebire pe care am observat-o în dragostea manifestată de cele două cumnate faţă de copii. În privinţa afacerilor, cred că nimeni nu se pricepea mai bine ca Mademoiselle, fapt pentru care şi-a făcut o mulţime de duşmani. Aceştia nu s-au sfiit să arunce cu noroi şi în ducele de Orléans, despre care-şi închipuiau că o manevra, din umbră, pe sora sa. Ea auzi şi, de teamă să nu-i căşuneze vreun rău iubitului ei frate, îşi mai domoli zelul spiritului său atât de întreprinzător.

Capitolul XXVIII

Mademoiselle doreşte să discute cu Pozzo. Aspectul străzilor în ziua de duminică, 1 august. Vizita de la Palatul Regal. Aspectul Palatului. Vizita mea la doamna Récamier. Ea mă duce la Chateaubriand. Furia acestuia.

Duminică 1 august, doamna de Monjoie intră în odaia mea, la şapte dimineaţa, spunându-mi că Mademoiselle voia să stea de vorbă cu Pozzo. Dacă acesta consimţea să vină la Palatul Regal, putea intra pe o portiţă aflată destul de departe de Palat. Dacă nu putea, atunci Mademoiselle era gata să vină ea la mine acasă. Pozzo – după ce se scuză de mii de ori – fu de acord cu cea de a doua propunere, şi mă rugă să accept ca întâlnirea să aibă loc în casa mea, fiind mult mai bine aşa. Am convenit să-i trimit un bileţel, de îndată ce prinţesa va fi sosit la mine. Am rugat un servitor să-l cheme imediat pe domnul Pasquier căruia i-am spus despre ce era vorba, apoi l-am întrebat dacă – în cazul în care Mademoiselle dorea – nu i-ar conveni să discute cu ea. El îmi răspunse că nu avea nimic împotrivă, ba chiar era bucuros pentru ocazia ce i se oferea, întrucât dorea să-i expună şi el unele idei care să ajungă, pe această cale. Direct la ducele de Orléans.

Aceste preliminarii o dată stabilite, am plecat de acasă la ora convenită. Şi pentru că tot am făcut-o pe istoricul străzilor, poate că n-ar fi rău să vorbesc puţin despre aspectul lor în acea epocă. În primul rând, erau foarte animate. Pretutindeni nu vedeai decât patrule înarmate, deşi erau îmbrăcate doar cu un pantalon şi o cămaşă – ca şi în zilele precedente, şi aproape toate conduse de către un tânăr în uniformă. Ordonanţele călare duceau şi aduceau tot felul de ordine. Şi peste tot, femei şi copii bine îmbrăcaţi, care se fâţâiau de colo-colo. Unii, cu cărţile de rugăciuni în mâini, se duceau la biserică, unde slujbele se oficiau exact ca în zilele obişnuite. Toţi, erau însă aferaţi, grăbiţi, curioşi şi, totuşi, păreau calmi şi siguri pe ei. În sfârşit, fără tranşeele din mijlocul străzilor şi fără costumaţia stranie a trupelor, te-ai fi putut crede într-o frumoasă dimineaţă de duminică în care populaţia se pregătea să asiste la vreo reprezentaţie extraordinară care, fără s-o tulbure, o făcea totuşi să fie mai activă. Oraşul avea aspectul unei zile de sărbătoare în care circulaţia trăsurilor era interzisă.

Doamna de Monjoie mă aştepta şi, după o adevărată călătorie prin Palat – trecând chiar şi pe unele acoperişuri în formă de terasă – am ajuns la Mademoiselle. Se afla în

galeria cea mică; odaia ei, prin care am trecut ca să ajung în galerie, era încă plină de cioburile geamurilor şi ale oglinzilor sparte în zilele precedente. Lambriurile erau pline de urme de gloanţe. Nici n-am apucat bine să intru şi să-i transmit mesajul lui Pozzo că, hop şi ducesa de Orléans, care se năpusti, tremurând, în galerie.

— Cumnată, a venit un valet din partea ducesei de Berry, al cărui nume nu-l mai ştiu... Ce să-i spun? Nu pot să nu-l primesc!

— Spune-i câteva lucruri drăguţe şi atât! Doar n-ai să te aşezi la taclale cu un servitor, şi fereşte-te ca de foc să scrii vreun bilet!

Ducesa ieşi. Mademoiselle alergă după ea, până în odaia următoare, strigându-i:

— Să nu cumva să te apuci să scrii ceva!

— Nu, cumnată, îţi făgăduiesc că n-am să scriu un cuvânt!

După care, Mademoiselle se întoarse spre mine surâzând.

— Biata mea cumnată e atât de tulburată, spuse ea, încât nu mai e în stare nici măcar să-şi supravegheze atitudinea! Or, tocmai acum nu trebuie să se angajeze cu nimic faţă de nimeni!

Apoi am început să discutăm despre problemele noastre. Mademoiselle recunoscu că era mult mai bine să vină ea la mine. Da, va veni însoţită doar de mine, dar trebuia să mai aştept. Fratele ei nu era acasă şi ea nu putea pleca decât după ce se reîntorcea el. Între timp, ducesa de Orléans veni din nou.

— Cumnată, vine Sébastiani! Şi e furios foc! Ştii de ce!

— Fii liniştită, am să-l chem aici! Furios, nefurios, bine că a venit! Lasă că vorbesc eu cu el!

Apoi sună, dând ordin ca generalul Sébastiani să fie poftit la ea. Eu şi cu ducesa de Orléans am ieşit pe o altă uşă. Nu mă simt în stare să descriu dezordinea din Palatul Regal, deşi profitând de şederea familiei la Neuilly, servitorii se apucaseră să facă ordine şi să repare stricăciunile din unele camere. Parchetul fusese smuls, în unele locuri călcâi direct pe piatră; în altele erau instalaţi pictori, cu tot calabalâcul lor. Toate odăile erau goale, fără mobilă, peste tot te loveai de tapiţeri şi de scările lor, iar valeţii cărau scaunele. În mijlocul acestei dezordini, circulau oameni de toate

condiţiile. Se mânca unde se nimerea. În acel moment putea intra în Palat oricine voia. Gărzile, îmbrăcate după cum v-am mai spus, păreau ciudate în acel loc şi în acea postură. În Salonul aşa-zis „al bătăliilor”, pe vremuri era întotdeauna o masă plină cu gustări, căci acest Salon făcea legătura cu toate apartamentele din palat; balconul său – foarte mare – dădea spre curte. Fiecare strigăt, fiecare bătaie de tobă, fiecare zgomot – şi slavă Domnului, erau destule – se auzeau foarte clar. După ce m-am ţinut o vreme după ducesă, am renunţat, răpusă de oboseală şi m-am aşezat pe o canapea, într-un colţ unde doamna Dolomieu, tot atât de obosită ca şi mine, veni să-mi ţină companie. Am rămas acolo până când aclamaţiile din Piaţă ne-au vestit sosirea ducelui de Orléans. Auzindu-le, Mademoiselle veni după noi, împreună cu generalul Sébastiani. Era teribil de posac şi, aşezându-se alături de mine, îmi aruncă o privire din care mi-am dat seama că ştia de negocierea ce mi se încredinţase şi care lui îi era cumplit de neplăcută.

Toată lumea ieşi în balcon, pentru a-l vedea pe domnul duce sosind. Şi el, şi calul erau literalmente purtaţi pe sus de valurile de lume. Biata lui soţie era nemaipomenit de încântată, căci ceea ce vedea era cea mai plăcută compensaţie pentru toate cele îndurate mai înainte.

Izbutind, în sfârşit să scape din mâinile acelei mulţimi, ducele intră în Palat, unde dădu peste alt rând de lume, prin mijlocul căreia izbuti să-şi croiască drum şi să ajungă în odaia noastră. Se opri să-şi tragă o clipă, sufletul, apoi îi luă în braţe şi-i sărută pe copiii cei mici care fuseseră aduşi între timp de la Neuilly, vorbi cu generalul Sébastiani, îmi adresă câteva cuvinte amabile apucându-mă de mână, după care intră în cabinetul său particular, urmat de soţia şi de sora sa. Aceasta din urmă nu rămase multă vreme în cabinet. Ieşind, mă luă de braţ şi-mi spuse:

— Vino, sunt gata! Putem pleca!

Ne-am reîntors în apartamentul ei. O vreme stătu în cumpănă, neştiind cu ce să se îmbrace. Avea o pălărie de pai, dar fără văl. Şi vălul îi era absolut necesar pentru expediţia noastră. Pe al meu nu puteam să i-l dau fiindcă era negru, de doliu; o sună pe camerista care o însoţise la Neuilly, dar femeia n-avea cheile de la dulapuri. Îşi aminti

brusc de o pălărie rămasă la Paris şi împodobită cu un văl mare, galben-deschis. Mademoiselle se temea să nu fie recunoscută. Am asigurat-o că străzile erau pline de femei tot atât de elegante ca şi ea. În curând, fu mirată, ba chiar uimită de ceea ce vedea, cum fusesem şi eu în zilele precedente. Ajunsă în strada Chartres, îmi spuse în engleză:

— Suntem urmărite!

Eram într-adevăr, dar de administratorul meu. Îl luasem cu mine, pentru că era singurul dintre oamenii mei pe a cărui discreţie contam.

— Atunci, îmi spuse ea, hai să-l luăm amândouă de braţ; lucrul va părea mai firesc decât să vezi două femei singure, la ora asta!

Aşa că Jules Goulay fu onorat cu braţul alteţei sale.

În cazul în care mă întâlneam cu vreun cunoscut care ar fi vrut să-mi vorbească, eu trebuia să mă opresc, în timp ce ea avea să-şi continue drumul. I-am vorbit despre un bilet pe care-l primisem de la Chateaubriand; ea îmi spuse că ar da nu ştiu cât nici să nu-l supere, dar nici să nu-l vadă în guvern. Dacă ambasada de la Roma îi convenea, se putea întoarce oricând acolo.

În ajun, Glandevès mă rugase să-i vorbesc despre el şi despre ataşamentul său faţă de fratele ei. M-am achitat de acest comision încă de dimineaţă. Mademoiselle şi vorbise cu fratele ei, în scurta lor întrevedere din cabinet, căci mi s-a spus să-i transmit, în mod formal, lui Glandevès, să-şi reocupe apartamentul de la Tuileries până ce i se va găsi o slujbă. I-am transmis cele spuse de duce, dar Glandevès refuză, în mod respectuos, să se mai înapoieze la Tuileries. Cum discutam în engleză, omul care se afla între noi nu ne deranja. Am întrebat-o pe Mademoiselle dacă-l simpatiza pe domnul Pasquier; dacă-mi spunea că da, atunci o avertizam că voia să ia şi el parte la discuţia ei cu ambasadorul. Îmi spuse că era încântată de domnul Pasquier.

Apropiindu-ne de strada Saint-Fiorentin, Mademoiselle se dădu cât putu, după noi, spunând:

— Nu vreau să mă vadă şchiopul cel bătrân[313]! Are un ochi

313 E vorba de prinţul de Talleyrand care locuia în palatul aflat la întretăierea străzilor Rivoli cu Saint-Florentin, faţă în faţă cu ministerul marinei, palat care a devenit, mai târziu proprietatea

de vultur! Ar fi în stare să mă zărească tocmai de-acolo, de la fereastra aia! La urma urmei, puţin îmi pasă că mă vede trecând şi că o să mă bârfească!

Am sosit cu bine în Champs-Élysées, unde m-am oprit o secundă să-i transmit portarului mesajul convenit. Mademoiselle o luase înainte. Am ajuns-o din urmă în pragul casei mele. Abia am apucat să ne aşezăm, că Pozzo a şi sosit. L-am introdus în odaia unde se afla prinţesa, iar eu mi-am văzut de treabă. I-am trimis un bileţel domnului Pasquier pentru a-l preveni că era aşteptat. Nu peste mult, m-am trezit cu Lobinski, care-i aducea lui Pozzo ceva urgent la semnat. Am intrat, mi-am cerut scuze Mademoisllei, apoi i-am spus lui Pozzo că venise curierul cu ceva urgent şi că nu putea aştepta. Pozzo a ieşit afară, a semnat două scrisori, apoi s-a întors în odaia unde se afla Mademoiselle. Am rămas singură cu Lobinski. Adusese cu sine o cutioară cu ustensile pentru scris. Am glumit pe seama acelei precauţii.

El îmi întinse pana cu care semnase Pozzo.

— Păstreaz-o, mi-a zis. Ca pe o pană de onoare. Ai meritat-o din plin! Nici nu-ţi dai seama de importanţa serviciului pe care l-ai adus nu numai ţării dumitale, ci întregii Europe care îţi datorează menţinerea păcii! Poţi să fii mulţumită de dumneata, doamnă, căci ai de ce!

Am luat această alocuţiune solemnă drept o glumă şi am primit pana.

— Să ştii că vorbesc foarte serios, reluă el; nu-ţi dai seama ce nenorocire ai stăvilit! Bucură-te ca o franţuzoaică, iar eu îţi mulţumesc ca un rus!

Acele cuvinte ale lui Lobinski m-au făcut să mă gândesc că cele două scrisori, atât de binevoitoare pentru noi, înlocuiseră probabil altele, de o cu totul altă factură. Asta a fost şi părerea domnului Pasquier căruia i-am relatat cuvânt cu cuvânt, cele discutate cu Lobinski. Poate că în ele era vorba de vreun proiect al corpului diplomatic de a se îndrepta spre Rambouillet şi pe care Pozzo îl preîntâmpinase. N-am aflat niciodată mai mult despre acest lucru. Legăturile mele de prietenie cu Pozzo, nu-mi îngăduiau să-i pun întrebări lui Lobinski.

---

baronului Rothschild.

Dar iată că sosi şi domnul Pasquier. Am aşteptat sfârşitul discuţiei cu Pozzo, care a durat foarte mult. De îndată ce l-am văzut ieşind, l-am poftit pe domnul Pasquier în salon şi m-am retras. După cum vedeţi, în toată afacerea asta eu o făceam pe musca la arat.

În drumul pe care-l efectuasem de dimineaţă, am remarcat că trăsurile de piaţă începuseră să circule, deşi cu multă greutate. Am trimis să-mi aducă una; şi când domnul Pasquier o părăsi pe Mademoiselle, i-am propus să luăm trăsura ca să nu mai facem drumul pe jos. A fost de acord, aşa că ne-am urcat în trăsură. Mi-a spus că fusese foarte mulţumită de domnul Pasquier.

— Se vede, adăugă ea, că e un om obişnuit să analizeze lucrurile pe toate feţele. Iar pentru a învinge obstacolele, trebuie să ştii să le previi. De altfel, am observat că. Nu e deloc grăbit să se vâre în politică. E firesc, căci ne aflam în plină revoluţie, şi omul se teme... Dar cel de care am fost într-adevăr încântată, e Pozzo. E un om desăvârşit, dragă doamnă de Boigne, desăvârşit; mai să juri că-i francez de-al nostru. Mi-a vorbit despre depeşa pe care a semnat-o. Nici noi n-am fi făcut altfel! Ţine neapărat să-l vadă pe fratele meu. Sper să pot aranja această întrevedere pentru noaptea următoare. În concluzie, ce era mai important s-a făcut: a determinat corpul diplomatic să rămână la Paris şi a expediat depeşa aceea.

Discutarăm despre acest subiect şi despre multe altele. Ea nu-mi vorbi despre altceva decât despre numeroasele şi cumplitele piedici şi dificultăţi. Am oprit trăsura în strada Valois şi am însoţit-o pe Mademoiselle până la scara în spirală. După ce am văzut uşa odăii ei închizându-se după sine, m-am întors, m-am urcat în trăsura care mă aştepta şi m-am înapoiat acasă. După ce am încercat să mănânc ceva – căci căldura excesivă, oboseala, agitaţia îmi tăiaseră nu numai pofta de mâncare, ci şi pe cea de somn – m-am urcat într-o trăsură şi m-am dus s-o văd pe doamna Récamier care mă aştepta cu nerăbdare ca să discute cu mine despre Chateaubriand.

Am aflat că era foarte pornit împotriva lui Carol al X-lea, care nu catadicsise să-i răspundă la scrisoarea pe care i-o trimisese, indignat împotriva pairilor care refuzaseră să

deschidă el Camera şi furios împotriva locotenentului general care nu voise să-i încredinţeze puterea când evenimentele îl îmboldeau să participe la viaţa politică. În plus, mai era şi bolnav, căci ambiţia lui nemăsurată primise o lovitură crâncenă. Iar lovitura fusese atât de violentă încât o resimţise fizic. Doamna Rdcamier mă rugă din suflet să trec – împreună cu ea – pe la el, să-l văd şi să-l liniştesc. Am consimţit s-o însoţesc. Urcându-ne amândouă în trăsura care mă adusese şi care mă aştepta, am sosit în faţa casei din strada d'Enfer. Doamna Récamier era în acel loc – ca să zic aşa – la ea acasă. Slugile ne lăsară să intrăm în cabinetul stăpânului lor, fără nicio dificultate. L-am găsit în halat de casă şi în papuci, cu scufie de mătase pe cap, şi scriind pe un colţ al mesei. Acea masă lungă, cu totul disproporţionată faţă de restul camerei în formă de galerie, ocupa aproape tot locul şi dădea odăii aspectul unui cabaret. Măsoiul acela era plin de cărţi, de hârtii, de resturi de mâncare şi de obiecte de toaletă cât se poate de modeste.

Domnul de Chateaubriand ne primi bine, deşi se vedea clar că se simţea destul de stânjenit atât din pricina dezordinii din odaie, cât mai ales din pricina scufiei de mătase, de pe cap. Avea şi de ce, pentru că scufia aceea în carouri roşii şi verzi, care îi ascundea într-o oarecare măsură chipul întunecat, era din cale-afară de caraghioasă. Mi s-a părut a fi foarte scorţos. Doamna Récamier îl rugă să ne citească discursul pe care-l pregătea pentru Cameră. Discursul era extrem de violent, îmi amintesc, între altele, de un paragraf inserat mai apoi într-o broşură, în care-l înfăţişa pe ducele de Orléans îndreptându-se către tron şi ţinând, în fiecare mână, câte un cap. Apoi urma comentarea pe larg a acelei fraze. Am ascultat discursul, în cea mai deplină linişte. După ce-a isprăvit, l-am întrebat dacă acea cuvântare – a cărei calitate literară eram nevoită s-o recunosc – era – după părerea lui – opera unui adevărat patriot.

— N-am pretenţia că aş fi un bun patriot!

L-am întrebat dacă-şi închipuia că în felul acesta îl va mai readuce pe rege, îndărăt, la Tuileries.

— Ferească Dumnezeu! Aş fi chiar necăjit dacă ar trebui să mai dau ochii cu el.

— Păi atunci n-ar fi mai bine şi mai prudent să te raliezi

celor care încearcă să pună stavilă anarhiei pe care dumneata o zugrăveşti, cu atâta talent, în culori atât de întunecate?

Doamna Récamier profită de această frază, pentru a-i spune că dimineaţă fusesem la Palatul Regal. Apoi cuteză să adauge că cei de acolo puneau mare preţ pe votul şi pe ajutorul său, când, dimpotrivă, guvernul provizoriu nu ştia cum să scape de el, trăgând nădejde că până la urmă va accepta totuşi să se reîntoarcă la Roma.

Domnul de Chateaubriand se ridică de pe scaun spunând:

— Niciodată! după care, începu să se plimbe de la un capăt la celălalt al galeriei. Doamna Récamier şi cu mine am continuat să discutăm, liniştite, între noi, despre avantajele şederii scriitorului la Roma, despre serviciile pe care le putea aduce Bisericii, despre rolul atât de util pe care autorul cărţii *Geniul creştinismului,* putea să-l joace în acel loc etc., etc. El se prefăcea că nu ne dă atenţie; dar încet, încet, chipul i se destinse, pasul i se rări. Apoi, oprindu-se brusc în faţa unei planşe doldora de cărţi, îşi încrucişă braţele şi strigă:

— Ce-am să le răspund acestor treizeci de volume pe care le am în faţă? Nu... Nu... Ele mă obligă să-mi leg soarta de ticăloasele astea de cărţi! Cine le cunoaşte, cine le dispreţuieşte, cine le urăşte mai mult ca mine?

Apoi desfăcându-şi braţele şi sprijinindu-se cu amândouă mâinile de capătul acelei mese lungi, care ne despărţea, ne ţinu o diatribă împotriva prinţilor şi a Curţii. Îi bălăcări pe toţi cum îi veni la gură, într-un mod atât de violent încât aproape că m-am şi speriat.

Ziua era pe sfârşite. Aşa cum stătea în picioare, cu scufia aceea verde şi roşie pe cap, cu lumina amurgului care-i cădea pe faţă, în odaia aproape întunecată, domnul de Chateaubriand avea în el ceva diabolic.

După acea explozie de mânie, se mai linişti puţin, se apropie de noi şi ne spuse cât se poate de calm:

— Care francez n-a simţit entuziasmul acelor minunate zile care s-au dus? Cred că nimeni n-a putut rămâne rece în faţa lor!

Apoi începu a-mi zugrăvi un tablou – în cele mai vii culori – al rezistenţei naţionale. Tot admirându-se pe sine în toiul acelei povestiri, la un moment dat, se simţi copleşit de

propriile sale cuvinte. Cum voiam să pun capăt logoreii sale, l-am întrebat dacă n-avea nimic de transmis celor de la Palatul Regal, unde urma să mă duc a doua zi. El îmi spuse că nu.

Când l-am părăsit, era complet liniştit şi se apucase să lucreze din nou la faimosul său discurs pentru Cameră. În toată acea discuţie atât de lungă şi care durase până ce se întunecase de-a binelea, n-am auzit rostindu-se un singur cuvânt despre ducele de Bordeaux. Am auzit totuşi vorbindu-se despre el, seara, după ce m-am întors la mine acasă. Până atunci, nici unui muritor de rând nu-i venise în minte ideea abdicării regelui şi mai ales a Delfinului. Mie – vă mărturisesc cinstit – că această idee mi-a trecut prin cap, numai că mă cam îndoiam că s-ar putea realiza chiar atât de uşor. Şi totuşi, duminică, am avut certitudinea că avuseseră loc unele tentative în acest sens. Începuseră din ajun, continuaseră şi a doua zi, dar întâmpinaseră o mare rezistenţă din partea celor aflaţi la Rambouillet şi Trianon.

Ştiu precis că locotenentul general, nevrând să-şi asume răspunderea acelor abdicări, nu consimţi să-l primească la Palatul Regal decât pe ducele de Bordeaux. Dar răspunsul celor de la Rambouillet fusese atât de dur, încât friza insulta.

Cum n-am cunoscut personal aceste tranzacţii, nu voi intra în amănuntele unor lucruri pe care nu le-am văzut şi despre care n-am auzit prea multe. Dacă aş vorbi doar despre cele care mi-au ajuns la ureche, ar trebui să scriu un volum cât toate zilele.

Aici se încheie activitatea mea de mediatoare. Am mai făcut de câteva ori pe intermediara între Tuileries şi Palatul Regal; dar foarte rar şi numai în unele situaţii speciale. De altfel, dacă aş continua, ar trebui să vorbesc despre acea zi de marţi şi despre marşul spre Rambouillet. Or, nu vreau să închei cartea cu o impresie neplăcută, care nu are legătură cu nobila săptămână ce trecuse.

Atunci Franţa se ridicase ca un singur om şi, devenind uriaşă prin voinţa şi unitatea sa, s-a scuturat de pigmeii care pretindeau c-o slujesc.

Mulţumită de acel rezultat, ar fi reintrat în calmul său normal şi în mândra ei tihnă, dacă o mână de ambiţioşi şi câteva sute de neisprăviţi n-ar fi continuat să tulbure acel

minunat popor ce ne oferise, cu puţin înainte, un spectacol demn de toată stima. Dar nădăjduiesc că posteritatea îşi va spune cuvântul. De altfel, sunt ferm convinsă că acele zile, numite acum în bătaie de joc „glorioase”, îşi vor păstra cu cinste numele, în veacurile ce vor veni[314].

Partea a Opta

Căderea monarhiei din iulie[315] 1848

Capitolul I

Căderea a trei guverne. Testamentul prinţesei Adélaïde. Disensiuni în familia regală. Ultima discuţie cu regina, la Tuileries. Regele îi cere generalului Jacqueminot să-şi dea demisia. Răspunsul lui Guizot dat doamnei de Liéven. Simptome neliniştitoare. Regele şi Horace Vernet. Proteste împotriva miniştrilor. Guvernul Thiers. Generalul Bedeau. Guvernul Odilon Barrot. Armata pactizează cu poporul. Plecarea cancelarului Pasquier, la Châtenay. Demersul lui Arago. Pasquier pleacă la Tours.

Pe măsură ce anii au trecut, am văzut căzând trei guverne, unul după altul; toate trei, din pricină că au călcat în picioare şi au abuzat de principiul care le crease; Imperiul, din pricină că a perseverat în despotism şi în războaie; Restauraţia, din pricina unei recrudescenţe prosteşti şi inoportune a pretenţiilor sale legitimiste; şi Monarhia din Iulie, din pricina fricii de a nu călca legea şi a lipsei de respect faţă de burghezia pariziană. Dacă persoanele ce vor trăi de acum încolo vor fi sortite să vadă şi căderea celui de al doilea

314 Revoluţia din 1830 s-a terminat cu urcarea pe tron, în ziua de 7 august, a lui Louis-Philippe (1773-1850), duce de Valois şi de Chartres, fiul lui Philippe-Egalité, fratele Mademoisellei şi soţul ducesei de Orléans. Cum politica sa externă şi mai ales alianţa cu Anglia n-au fost pe placul francezilor, Louis-Philippe a trebuit să abdice în 1848 în favoarea nepotului său, contele de Paris, iar el s-a retras la Londra unde a şi murit.

315 Această ultimă parte a fost scrisă de Adèle de Boigne, în 1862, conform propriilor sale mărturisiri, deci cu patru ani înainte de a muri.

Imperiu, sunt convinsă că va pieri numai din pricina ambiţiei de a guverna universul prin şi pentru răzmeriţe. Nu poţi aţâţa niciodată, nepedepsit, poporul.

Anglia – după ce ne-a împins să ne devorăm – va cădea la rându-i pradă crudului şi perfidului său egoism.

La câteva zile după moartea doamnei Adélaïde[316] consiliul de familie, miniştrii şi familia regală s-au reunit pentru a da citire testamentului. Imensa avere a doamnei Adélaïde a revenit nepoţilor şi nepoatelor sale. Totuşi, cei mai avantajaţi au fost prinţul de Joinville şi ducele de Montpensier. Când s-a ajuns la clauza prin care se arăta că regele beneficia de uzufructul întregii averi, având dreptul de a o mânui după cum credea el de cuviinţă, moştenitorii îşi manifestară făţiş dezaprobarea, arătându-se foarte supăraţi. Sigur că regele băgă de seamă acest lucru. Sub pretextul că e prea emoţionat, puse capăt şedinţei care nu mai fu reluată, cel puţin nu de faţă cu martori. Mânia surdă, care şi aşa domnea sub acoperişul palatului Tuileries, crescu. Ambiţiile, care-i făceau pe mulţi să se agite în jurul ducesei de Orléans, se dublară. Lor li se alătură şi prinţul de Joinville. Regele, în momentele sale de mânie, care începuseră a deveni din ce în ce mai dese, luase obiceiul de a spune:

— Dacă vor să-mi facă viaţa amară, las totul baltă şi plec! Mă retrag la Eu, împreună cu regina; şi am să-i văd eu atunci cum se vor descurca fără mine!

Intrigile devenind din ce în ce mai încrâncenate, prinţul de Joinville se arătă atât de ostil, încât guvernul socoti că e datoria lui să-l trimită într-un fel de semi-exil, în Algeria, după fratele lui, ducele d’Aumale. Nu degeaba încerc eu să arăt disensiunile din familia regală, fiindcă, dacă stau să mă gândesc bine, revoluţia din 1848 a început, de fapt, în Palatul Regal.

Către mijlocul lui februarie i-am spus într-o zi, reginei, că am ceva de vorbit cu ea. I-am arătat inconvenientul de a mai prelungi izolarea la care îi obliga doliul, atât pe ea cât şi pe rege.

— Doamna Adélaïde, i-am spus, lasă într-adevăr în familia regală un mare gol. Ea era persoana prin care cele mai

316 *Adélaïde de Orléans* (1777-1847), sora lui Ludovic-Filip.

importante ştiri ajungeau la rege. Acum cui să ceri o audienţă ca să spui ce ai de spus?

N-am mai adăugat că, de câtăva vreme audienţele deveniseră de prisos, fiindcă regele se agăţa de fiecare cuvânt şi nu puteai discuta cu el problema pentru care solicitaseşi audienţa.

— Distincţia şi judecata deosebită a prinţesei Clémentine ar îndreptăţi-o oarecum s-o înlocuiască pe mătuşa ei. Dar majoritatea oamenilor o consideră încă o străină neputând să se identifice cu interesele franceze. Doamna ducesă de Nemours e în afara problemelor politice. Ar mai fi o persoană care ar fi foarte potrivită dacă evident, ar fi şi ea de acord...

— Helene! strigă regina, pe un ton pătimaş pe care nu-l mai auzisem de la moartea fiului ei. Fii liniştită, draga mea, nu voi fi niciodată de acord ca ducesa de Orléans să ia locul Adélaïdei! Nu, nu, locul ei îl voi lua eu. Îmi dau perfect de bine seama de importanţa lucrurilor pe care mi le-ai spus şi de necesitatea de a mă ocupa de ele. Voi discuta această problemă cu regele, şi ţin să te asigur că am o bună ţinere de minte!

Pe urmă îmi vorbi despre diverse lucruri, îmi mulţumi pentru devotamentul meu, apoi ne despărţirăm cât mai afectuos cu putinţă. A fost pentru ultima oară când am mai văzut-o, la Tuileries. Am aflat, peste câteva zile, că regina anunţase pe toată lumea şi mai ales pe obişnuiţii doamnei Adélaïde, că cine dorea s-o vadă, putea veni în fiece zi la ea, începând de la ora cinci. Cu asta, îmi atinsesem scopul.

Ovaţiunile cu care fusese primit domnul de La Fayette[317], în sud, şi banchetele date în cinstea lui, în numeroase oraşe, iscară o mare agitaţie în public. Opoziţiile, de toate felurile, voiau să răstoarne care guvernul, care pe Ludovic-Filip, care monarhia, care, în sfârşit, întregul Stat. Oamenii cu scaun la cap erau din ce în ce mai alarmaţi. Eu nu scriu Istorie, aşa că nu voi intra în amănuntele intrigilor şi negocierilor duse până în ultima clipă între guvern şi şefii stângii dinastice. Aceştia se credeau încă stăpâni pe situaţie când demult ei nu mai reprezentau nimic. Repet, eu nu scriu Istorie. În plus, pot să

317 *Oscar-Thomas-Gilbert Motier, conte, apoi marchiz de La Fayette (1815-1881),* elev al Şcolii Politehnice, deputat de Sena si Marna, senator inamovibil. Era nepotul generalului de La Fayette.

mă mândresc cu faptul că zugrăvind evenimentele la care am asistat, fie ca actor, fie ca simplu spectator, am dat câteva tente de culoare care vor face să fie mai bine apreciate şi lucrurile şi persoanele. De asemenea, ţin să subliniez că n-am vorbit niciodată decât despre ceea ce am auzit, am văzut personal sau am aflat dintr-o sursă sigură, demnă de cea mai deplină încredere. Neliniştea creştea. Discuţiile din cele două Camere deveneau, din zi în zi, mai acerbe. Articolele virulente din jurnale, manifestările studenţilor, ale muncitorilor se înmulţeau. Generalul Jacqueminot nu mai avea nicio putere asupra gărzii naţionale al cărei comandant era. Regele ştia bine acest lucru, şi încercase să-l determine pe Duchâtel să-l convingă pe general să-şi dea demisia. Dar Duchâtel, foarte nemulţumit de numirea lui Guizot în funcţia de prim-ministru, nu căuta decât un pretext pentru a părăsi un minister care nu-i plăcea, li spuse regelui că-i va aduce demisia generalului Jacqueminot oricând va dori, cu condiţia să-i îngăduie s-o adauge şi pe a sa, întrucât relaţiile de familie nu-i îngăduiau să-i refuze această satisfacţie socrului său. Regele, cunoscând nemulţumirea lui Duchâtel, dându-şi seama că nu-l putea păstra pe Guizot fără el, şi nevrând să dizolve guvernul, amină schimbarea lui Jacqueminot, deşi toată lumea ştia cât de prost se înţelegea şi cu generalul Sébastiani[318], comandantul armatei din Paris. Această circumstanţă sporea şi mai mult neliniştea oamenilor cu judecată.

Duminică, 20 februarie, în faţa câtorva persoane invitate la mine acasă, colonelul de La Rue spuse că dezordinea era tot atât de mare printre militari, cât şi în oraş. Nu mai ştiai de cine să asculţi, căci ordinele se băteau cap în cap. Apoi adăugă:

— Numirea mareşalului Bugeaud în funcţia de comandant al Parisului, ar calma toate spiritele!

Domnul de Salvandy, ministrul instrucţiunii publice, se

318 *Jean-André-Tiburce, viconte Sébastiani* (1786-1871), fratele mareşalului cu acelaşi nume. Sublocotenent în 1806, colonel în 1813, ajunge comandantul legiunii corsicane, în timpul Restauraţiei. Deputat, locotenent-general, iar în 1837, pair al Franţei.

sculă – cu acel aer plin de importanţă pe care-l afişa întotdeauna – şi rosti cu glas puternic:

— Domnule, când Parisul are fericirea de a avea un comandant al gărzii naţionale ca generalul Jacqueminot şi un comandant al garnizoanei Parisului ca generalul Tiburce Sébastiani, oraşul nu are nici de ce se teme, nici ce-şi dori mai mult!

După aceste cuvinte, ieşi demn lăsându-ne pe toţi cu gura căscată. Căci la aceeaşi oră, dar într-un cerc mult mai larg, la prinţesa de Liéven domnul de Rambuteau[319], prefectul Parisului şi domnul Delessert, prefectul poliţiei, întrebaţi în treacăt despre ce se mai întâmplase peste zi cei doi descriseră evenimentele în nişte culori destul de sumbre aţâţând curiozitatea celor de faţă. Guizot, aşezat pe o sofa în celălalt capăt al salonului, discuta cu ambasadorul Angliei. Prinţesa de Liéven îl strigă:

— Vino, domnule, îi zise ea, să auzi ce spun aceşti domni!

Guizot ascultă, apoi spuse:

— Cum prinţesă, pentru un fleac ca ăsta m-aţi întrerupt din discuţia pe care o aveam cu lordul Normamby[320]? Ar fi cazul ca cei doi domni să se potolească şi să vă lase astfel să dormiţi liniştită!

Apoi le întoarse tuturor spatele aruncându-le celor trei, drept rămas bun, unul dintre acele surâsuri superioare şi pline de satisfacţie pe care le arbora uneori şi se duse să-şi reia locul pe sofa.

Ziua de luni nu mi-a lăsat nicio amintire deosebită. Agitaţia crescuse. Grupurile se înmulţeau fără a deveni încă ameninţătoare. Muncitorii îşi părăsiseră locurile de muncă; lucrurile se agravau văzând cu ochii.

Şedinţa Camerei Pairilor, marele banchet de luni de la prânz şi recepţia care a urmat seara, reţinându-l pe domnul

---

319 *Claude-Philibert Barthelol, conte de Rambuteau* (1781-1868), şambelan al lui Napoleon, prefect de Simplon şi de Loire, deputat în timpul celor „O sută de zile”, prefect de Sena şi în sfârşit, în 1835, pair al Franţei.

320 *Constantin Henry Phipps, conte de Mulgrave, marchiz de Normanby* (1797-1863), guvernator în Jamaica, lordul sigiliului privat, lord-locotenent al Irlandei, ministru de război, apoi de interne. Între 1846 şi 1852, a fost ambasador la Paris.

Pasquier, nu l-am putut vedea. Dar venind marţi la mine la masă, am aflat că fuseseră aduse, în capitală, trupe din toată ţara; că banchetul, fixat pentru a doua zi, se amânase. Că guvernul va arăta ce poate, interzicând grupurilor să se mai adune. În ciuda tuturor veştilor primite în cursul dimineţii, cuvintele cancelarului mă mai îmbărbătară un pic, căci nu păreau atât de neliniştitoare ca celelalte. E adevărat însă că stătea în firea domnului Pasquier să fie mai calm tocmai când pericolul era mai mare. Plecă devreme de la mine pentru a se duce la Tuileries. Persoanele care sosiseră între timp la mine, mi se păruseră foarte alarmate. La ora unsprezece noaptea, am primit un bilet de la domnul de Salvandy, care cuprindea doar aceste cuvinte: „Vreau să vă calmez eu însumi, doamnă. Deşi e târziu, eu sunt încă în Consiliu. Fiţi liniştită, totul a fost prevăzut şi prevenit; aşa că nu aveţi de ce fi îngrijorată.”

Iată ce-mi scrise Salvandy, pe masa Consiliului, marţi 22 februarie, la ora unsprezece noaptea. A doua zi, miercuri, am aflat de la slugile mele, încă din zori, că pe străzi nu se afla nici picior de soldat, că – spre marea mea mirare – bulevardele şi pieţele fuseseră lipsite de orice apărare militară şi că mulţimea din Paris se îndrepta în valuri către Champs-Élysées, unde urma să aibă loc acel banchet ce fusese amânat. Mai târziu, am aflat că Horace Vernet[321], chemat de rege de la Versailles, unde locuia, sosise cu noaptea în cap la Tuileries. Vernet îl întrebă pe rege dacă ştia ce era în oraş.

— Păi, răspunse regele, cred că e linişte.

Vernet îşi exprimă teama pe care i-o inspiraseră cele văzute în drumul pe care-l făcuse de la Versailles la Tuileries. Regele nu-i răspunse decât printr-un surâs, apoi îi spuse de ce-l chemase. Horace Vernet trebuia să se ducă la Blois ca să facă portretul lui Abd-el-Kader[322] şi regele dorea să plece cât

---

321 *Horace Vernet* (1789-1863), pictor, fiul lui Charles Vernet; membru şi director al Academiei Franceze de pictură din Roma.

322 Emir arab (1808-1883), care a luptat cu Franţa din 1832 şi până în 1847. În 1837, izbutind să încheie un tratat avantajos, la Tafna, cu generalul Bugeaud, a început organizarea Statului arab. Învins în 1843 de ducele d'Aumale, a fost luat prizonier şi dus, mai întâi, la Toulon, apoi la Pau şi în sfârşit, la Amboise. Şi-a recăpătat

mai repede cu putinţă; totodată îl ruga să transmită emirului regretul său de a nu-şi fi putut realiza făgăduielile făcute prin intermediul ducelui d'Aumale, asigurându-l însă că ele vor fi îndeplinite cel mai târziu după sesiune. Regele insistă mult asupra importanţei acelui mesaj pe care-l încredinţa prudentului şi discretului Horace Vernet. Acesta voi din nou să-i atragă regelui atenţia asupra situaţiei din Paris, dar regele îi răspunse:

— Fii liniştit, dragă Horace; e un simplu foc de paie care se va stinge de la sine şi nu ne va pricinui necazuri. Nădăjduiesc că nici măcar nu va fi nevoie să suflăm deasupra ca să-l înăbuşim!

Dar chiar atunci se auziră strigătele de: „Jos Guizot! Jos miniştrii!" răcnite de mii de guri, la grilajul ce înconjura Palatul Tuileries, speriindu-i pe toţi cei dinăuntru, cu atât mai mult cu cât printre manifestanţi se puteau vedea şi uniforme ale gărzilor naţionale.

Imediat după asta, domnul Duchâtel, chemat din Camera deputaţilor, unde se afla în şedinţă, fu introdus la rege, pe care-l găsi foarte speriat.

— Regina, îi spuse suveranul, ar vrea să-ţi vorbească, aşa că du-te la ea!

Duchâtel se duse imediat. Regina, plângând în hohote, îl rugă să dea o ultimă dovadă de devotament faţă de rege, obţinând demisia lui Guizot a cărei nepopularitate devenise o pacoste. Duchâtel îşi asumă sarcina de a dizolva guvernul Guizot, după care se reîntoarse la Palatul Bourbon. Sfătuit de Duchâtel, Guizot îşi anunţă retragerea declarând că majestatea sa încredinţase domnului Molé formarea noului guvern. Foarte mulţi oameni crezură că, în sfârşit, criza trecuse. Dar nu asta era şi părerea maselor. Domnul Molé nu era ceea ce-şi doreau ei. Totuşi, puteam nădăjdui într-un scurt răgaz.

În ziua aceea am luat masa la doamna de Châtenay, care locuia în Piaţa Ludovic al XV-lea, unde am văzut că fuseseră aduse câteva trupe. Mai aduseseră câteva şi în faţa ministerului de externe unde se îngrămădiseră unele grupuri de răzvrătiţi, nu prea multe, dar foarte pornite, în ciuda

---

libertatea în 1852.

îndepărtării lui Guizot. Domnul de Salvandy trebuia să ia masa cu noi, dar veni personal să se scuze că nu putea, fiind obligat să-şi facă bagajele. Siguranţa din ajun îl părăsise. Noi, în schimb, ne simţeam mai puţin speriate. Seara, veni în vizită cancelarul. Ieşise de la domnul Molé unde regele îl trimisese să se înţeleagă cu el în privinţa constituirii guvernului. Molé încă mai trăgea nădejde să poată alcătui un guvern; de altfel, aştepta nişte răspunsuri. Nu mai trăgea nădejde la domnul Thiers, dar nădăjduia să pună mâna măcar pe domnul Rémusat. Cancelarul îmi istorisi aceste lucruri, pe la zece seara, în timp ce mă conducea acasă. Pe drum, ni s-a părut că vedem pilcuri de oameni fugind către Piaţa Madeleine. Ajungând acasă, mi-am găsit slugile foarte speriate, adunate pe scară şi întrebându-mă ce se întâmplase: auziseră împuşcături şi ţipete de spaimă. Dar cum totul părea să se fi liniştit, n-a mai dat nimeni nicio importanţă acelor împuşcături. În vremea asta, ducele de Fezensac, care mai rămăsese la doamna de Châtenay, veni la mine şi-mi spuse că un cal, scăpat dintr-un bivuac, o luase la goană pe bulevard şi se năpustise peste soldaţii aflaţi în bivuacul din Piaţa Ludovic al XV-lea, făcând un tapaj nemaipomenit. Instalată în şezlong, aşteptam să mai primesc şi alte veşti. Eram totuşi atât de abătută, încât cancelarul, luându-şi rămas bun pentru a se reîntoarce la palatul Molé, îmi strigă din uşă:

— Noapte bună, Mater Dolorosa!

Înainte de a pleca, domnul de Fezensac mă ironiză şi ei puţin. Am aşteptat până la miezul nopţii, dar n-a mai apărut nimeni. Cum în cartierul nostru domneau calmul şi tăcerea, m-am dus să mă culc. A doua zi dimineaţă, cameristele care au intrat în odaia mea mi-au spus că lumea vorbea de o răzmeriţă generală şi de numeroase victime făcute de soldaţi. I-am scris câteva rânduri doamnei de Rémusat, vecina cea mai apropiată de strada Anjou, întrebând-o ce ştia. Ea îmi răspunse că mi-l trimitea pe fiul ei ca să mă pună la curent cu evenimentele petrecute peste noapte. Pierre de Rémusat sosi aproape imediat. Tatăl său îl însoţise pe Thiers la Tuileries, către miezul nopţii, căci acesta primise sarcina să formeze el guvernul, în locul lui Molé. Obţinuse consimţământul regelui să-i ia în guvern pe Odilon Barot,

Duvergier de Hauranne[323], Rémusat, şi mi se pare că şi Dufaure[324]. Totuşi mareşalul Bugeaud rămăsese comandantul armatei, al gărzii naţionale şi ministru de război *in petto.* Începând din zori, toţi aceşti miniştri, afară de mareşal, se urcară pe cai şi plecaseră să viziteze baricadele care, între timp, şi fuseseră ridicate. Fiind ditamai miniştrii, se aşteptau să le vadă prăvălindu-se, una câte una în faţa lor. Dar în loc de aclamaţii, fură primiţi cu vociferări şi cu gesturi ostile. Armata, aflată sub ordinele generalului Bedeau[325] nu reacţionă în niciun fel. Generalul, în loc să-i pună la locul lor pe rebeli, se apucă să parlamenteze cu ei. Thiers era mult prea perspicace pentru a nu-şi da seama că lucrurile ajunseseră foarte departe şi că pierduse partida. În schimb Odilon Barat, primind câteva strângeri de mână şi câteva strigăte de „Trăiască părintele poporului”, socoti că în sfârşit, venise şi vremea lui.

Reîntorcându-se la Tuileries, Thiers îşi dădu demisia. Odilon Barat acceptă, fără să şovăie, funcţia de prim-ministru şi sarcina de a alcătui un nou guvern, cu condiţia ca mareşalul Bugeaud să-şi dea demisia şi toate trupele să fie trimise în cazărmile lor. Rémusat tocmai se reîntorsese acasă, unde istorisise toate aceste lucruri, care însă nu întârziară să fie urmate de veşti din ce în ce mai alarmante. Astfel am aflat, rând pe rând, de invazia Palatului Tuileries, de plecarea regelui, de izgonirea ducesei de Orléans din Camera Deputaţilor. Cum n-am văzut nimic cu ochii mei şi n-am auzit nimic cu urechile mele în acea zi atât de

---

323 *Prosper-Duvergier de Hauranne* (1798-1881), colaborator la jurnalul *Globe;* deputat în Adunările constituante şi legislative, membru al Academiei Franceze.

324 *Armand-Jules-Stanislas Dufaure* (1798-1881). Avocat la Bordeaux, deputat, consilier de Stat, ministrul lucrărilor publice, ministru de interne, apoi de justiţie, senator inamovibil, preşedinte al Consiliului de miniştri.

325 *Marie-Alphonse Bedeau* (1804-1863), şi-a făcut cariera în Algeria; reîntors în Franţa în 1848, i s-a încredinţat comanda unei coloane trimisă împotriva insurgenţilor. A ajuns ministru de război în timpul Guvernului Provizoriu. Comandant militar al Parisului şi deputat; exilat în urma unei lovituri de Stat, a fost amnistiat în 1859.

frământată, nu voi povesti decât ceea ce mă priveşte personal precum şi unele amănunte mai puţin cunoscute, dar pe care le-am aflat din surse a căror autenticitate o pot garanta. Tânăra familie Pasquier locuia la Luxembourg, dar luând masa miercuri la tatăl şi socrul lor, domnul de Fontenillat, în strada Chaussée d'Antin, nu se mai putuseră reîntoarce acasă la ei. Marchizul Pasquier[326] încercă să plece cu noaptea în cap, dar nu izbuti, căci toate podurile erau păzite. Aşa că am rămas fără veşti de la cancelar. Îmi închipuiam că-l voi vedea sosind dintr-un moment într-altul, şi mă tot frământam să-i găsesc un loc unde să-l ascund, ca să fie mai în siguranţă decât la mine; căci răzmeriţa se întinsese şi în cartierul nostru, de obicei atât de liniştit. Prăvălia unui armurier, situată chiar în faţa ferestrelor mele, fusese prădată. Nu peste mult, ne asurzi o hărmălaie nemaipomenită. O droaie de amărâţi, pe jumătate despuiaţi, scăpaţi de la Saint-Lazar[327] – ale cărei porţi fuseseră forţate de norodul Parisului – luaseră prizonieri un pilc destul de mare de ostaşi, fără arme, majoritatea cu capul gol; un cârd de puşti zdrenţăroşi le duceau căştile şi carabinele. Asta se numea pe atunci „a pactiza cu poporul". Era unul dintre cele mai jalnice spectacole la care un om cu judecată era obligat să asiste.

În ciuda nesiguranţei de pe străzi, am văzut destulă lume circulând încolo şi încoace, dar toţi aveau chipurile năucite şi speriate, iar femeile avuseseră grijă să-şi ascundă bijuteriile în poşete. Apoi am aflat că Palatul Tuileries, Palatul Regal, ministerele fuseseră luate cu asalt de mulţime, iar mobilele preţioase şi hârtiile, aruncate pe ferestre. Aceeaşi soartă i se pregătea desigur şi Palatului Luxembourg, iar palatele particulare n-aveau nici ele prea mult de aşteptat. De îndată ce s-a făcut noapte, am trimis un servitor cu un bileţel, la cancelar. Nu după mult am şi primit răspunsul: palatul

326 *Edmé-Armand-Gaston, duce d'Audiffret-Pasquier* (1823-1905), fiul contelui d'Audiffret, nepotul şi fiul adoptiv al cancelarului Pasquier. Auditor în Consiliul de Stat, deputat de Orne, preşedintele Adunării Naţionale, senator inamovibil, preşedintele Senatului şi membru al Academiei franceze.

327 Leprozerie fondată în secolul al XII-lea, la Paris, şi dată în grija călugărilor lazarişti. În 1783 a fost transformată în închisoare.

Luxembourg, deşi ameninţat, nu fusese încă atacat. Între timp, cancelarul, furişându-se prin câteva grădini, izbutise să treacă bariera şi să ajungă la trăsura lui cu care plecase imediat la Châtenay, de unde-mi scrisese, ca să-mi spună că mă aştepta şi pe mine. Am răsuflat oarecum uşurată. Dar după aceea am stat şi m-am gândit că a te duce la Châtenay însemna să te arunci, de fapt, în gura lupului. Prezenţa noastră acolo ar fi fost remarcată mai repede decât oriunde în altă parte; aşa că dacă bietul cancelar se ducea acolo ca să se ascundă, o nimerea cum nu se putea mai prost. Am aflat după aceea şi cărui fapt se datorase acea plecare. Cancelarul. Se dusese marţi dimineaţă la domnul Molé, de la care regele aştepta nerăbdător un răspuns. Dar domnul Molé îi trimise vorbă că, în situaţia în care se găsea, îi era cu neputinţă să formeze un guvern, aşa că renunţa definitiv la o astfel de idee. Cancelarul, nemaiavând ce afla în legătură cu regele, nu se mai duse la Tuileries. Se îndreptă spre foburgul Saint-Germain, calm şi liniştit, şi intră în apartamentul său, fără să bănuiască ce rezultate catastrofale avusese încăierarea ale cărei împuşcături le auzise. N-a fost informat decât a doua zi când a aflat, una după alta, peripeţiile acelei dimineţi furtunoase; după asta, n-a mai cutezat să se îndepărteze de slujba unde era obligat să stea. Către ora unsprezece a primit vestea să se pregătească pentru o şedinţă cu regele. El şi domnul Decazes – fostul favorit al lui Ludovic al XVIII-lea – au convocat cât mai mulţi pairi cu putinţă. Dar n-au venit decât câţiva; apoi au aşteptat-o pe ducesa de Orléans împreună cu fiul ei, până când, în sfârşit, au aflat ce s-a întâmplat în Camera deputaţilor. Cancelarul a reintrat în apartamentul său pentru a-şi pune unele hârtii în ordine. Din când în când, mulţimea adunată în faţa Palatului Regal, îi ameninţa şi-i înjura pe cei dinăuntru. Dar încă nu-i venise ideea să ia cu asalt grilajul. De altfel, o parte dintre miniştrii guvernului provizoriu, se instalaseră în Palatul Luxembourg, Palat care a scăpat nedevastat, datorită faptului că nu ştiu care şi-a manifestat dorinţa de a prăda castelul Neuilly. Sub pretextul că plimbă caii, am trimis un om de încredere, după veşti. Cancelarul petrecuse noaptea la Châtenay, dar veştile pe care le-a primit între timp, l-au obligat să părăsească acel loc. Omul meu de încredere l-a

văzut urcându-se în trăsură şi îndreptându-se către Pontchartrain, trecând prin Jouy, evitând Versailles-ul despre care se spunea că ar fi fost în plină revoltă. Locuinţa de la Pontchartrain era foarte izolată, aşa că m-am simţit oarecum uşurată ştiindu-l pe cancelar acolo. Ziua trecu plină de emoţii. Veştile, deşi se băteau cap în cap, erau groaznice. Cum numele celor care alcătuiau guvernul provizoriu, erau cunoscute de toată lumea, i-am scris domnului Arago – care era ministrul marinei – rugându-l să-mi procure un paşaport pentru cancelar. I-am trimis biletul prin acelaşi om de încredere pe care Arago îl cunoştea foarte bine. Domnul Arago îl lăsă să aştepte vreme îndelungată, în anticamera plină de lume. Ieşind din cabinet trecu – ca din întâmplare – pe lângă el. Şi, fără să se oprească, fără să-l privească, îi şopti:

— Louis, spune-i doamnei că va avea ce mi-a cerut.

Într-adevăr, după câteva ore, am primit un fel de bilet de liberă trecere, semnat de membrii guvernului provizoriu şi care putea, la rigoare, servi drept paşaport. M-am grăbit să-l expediez imediat la Pontchartrain. Dar mesagerul meu n-a mai găsit acolo pe nimeni. Marchizul de Pasquier ajuns în acel loc, noaptea, îl luase pe tatăl său şi plecase. Am crezut că se îndreptaseră spre Orléans, prin Rambouillet. Mesagerul meu îmi aduse înapoi hârtiile şi cele câteva fişicuri cu galbeni pe care le trimisesem, pentru cazul în care, plecând în grabă, n-ar fi avut niciun ban la el. Administratorul i-a spus omului meu de încredere că tânărul Gaston Pasquier părea foarte neliniştit şi grăbit. Cancelarul, foarte abătut, nu scotea o vorbă.

— Aceste veşti nu mă consolară deloc, aşa că am început să aştept altele. Ceea ce se petrecea în jurul meu, nu făcea decât să-mi sporească neliniştea. Duminică dimineaţă am primit vizita doamnei Girardin, foarte frumoasă, foarte vioaie, o adevărată Bellonă. Venea să-mi recomande să-mi deschid casa, să dau mese, serate, în sfârşit, să arăt poporului cât de multă încredere aveam în el. I-am răspuns că mă retrăsesem de multă vreme, din societate şi că-mi era din ce în ce mai greu să suport răzmeriţele, împuşcăturile şi toate nenorocirile pe care le vedeam în jurul meu. Ea n-a fost de acord cu mine. De altfel, se ştia că urmărea să guverneze

Franţa, împreună cu domnul de Lamartine. Ne-am despărţit destul de nemulţumite una de cealaltă şi, după câte îmi amintesc, n-am mai văzut-o niciodată.

A doua zi seara, în salonul unde mă aflam înconjurată de câteva persoane, o slugă veni să mă anunţe că cineva voia să discute cu mine între patru ochi. Preocupată tot timpul de soarta cancelarului, am crezut că era cineva din partea lui. M-am grăbit deci să trec într-o altă odaie luminată de o singură lumânare. Am zărit în colţul cel mai întunecos, un om rotofei, îmbrăcat într-o redingotă groasă, murdară de noroi, cu o umbrelă în mână. Am fost foarte mirată recunoscându-l pe domnul Arago.

— Şştt! făcu el pentru a-mi opri pe buze strigătul de mirare gata să-mi scape, am venit aici primejduindu-mi viaţa. Dacă cineva bănuieşte ceva, sunt pierdut. Având însă în vedere importanţa acestei întrevederi, trebuia să risc. Ai pe cineva de ascuns sau de salvat? Ţi-am adus nişte paşapoarte în perfectă regulă.

— Nu, i-am răspuns. Ai avut bunătatea să-mi dai unul pentru cancelar. Dar încă n-am izbutit să i-l înmânez. Nu ştiu unde l-aş putea găsi!

— Cancelarul nu e în primejdie! Dar dumneata n-ai pe nimeni pe care vrei să-l salvezi?

— Nu! Nici măcar nu ştiu cine a plecat!

— Te rog să nu mă jigneşti bănuindu-mă că te-aş putea trăda!

— N-aş fi în stare în viaţa mea de aşa ceva, dar n-am pe nimeni căruia să-i încredinţez un paşaport.

— Văd că eşti foarte sigură…

— Da, sunt foarte sigură.

— Am în buzunar trei paşapoarte şi trei sute de mii de franci. Nu vrei să ţi le las împreună cu banii?

— Nu, nu-mi trebuie.

— Am autorizaţia guvernului provizoriu.

— Dar îţi repet, n-am nevoie de ele.

— Ei bine, atunci mă retrag. Ascultă-mă, dragă doamnă de Boigne, şi ia paşapoartele. Dacă ai şti ce se va întâmpla în caz că vor izbuti să ne răstoarne, cred că nu ţi-ar mai rămâne un fir de păr care să nu ţi se ridice în vârful capului. Eu, care-i văd şi care-i aud, sunt groaznic de speriat, dar sunt totuşi

hotărât să fac faţă furtunii. Rămâi cu bine şi roagă-te pentru noi!

Înainta spre uşă, apoi se întoarse şi adăugă:

— Dacă în câteva ceasuri, din cine ştie ce motive ai de gând să-ţi schimbi părerea, trimite-mi un bilet în care să nu scrii decât atât: *„Accept”.* Atunci mă voi strădui să fac să-ţi parvină ceea ce refuzi acum. Gândeşte-te însă că timpul zboară şi că evenimentele ţin pasul cu el.

Am fost foarte mirată de acest demers al lui Arago. Mi l-am explicat însă mai târziu când am aflat că regele Ludovic-Filip, petrecuse treizeci şi şase de ore la Trouville; probabil, Arago presupusese că se refugiase la mine.

Am primit, în sfârşit, vestea sosirii cancelarului Pasquier, la Toiirs. Gaston voia să-l adăpostească în Pirinei. Dar cancelarul îşi regăsi întreaga sa energie şi nu voi să se îndepărteze prea mult ca să poată afla ce se petrecea la Paris.

Capitolul II

Abdicarea regelui. Ducele de Montpensier. Cuvântul reginei. Plecarea familiei regale. Generalul Bedeau. Ducesa de Montpensier e uitată. Doamna de Dolomieu. Doamna de Montjoie. Familia regală la Dreux. Despărţirea. Fuga regelui şi a reginei. Pregătiri de plecare. Demersul lui Lapointe. Plecarea la Tours. Sufragiul universal. Reîntoarcerea la Paris. Veşti din Anglia. Moartea regelui. Moartea reginei, Belgiei.

Am cules din toate părţile amănunte în legătură cu plecarea regelui. În toiul acelor spaime, numai regina îşi păstrase sângele rece şi demnitatea. Regele, la rugă mintea ei, se urcase pe cal. Dar văzând coloanele populaţiei conduse de către gărzile naţionale, reintrase în casă strigând că totul era pierdut. Ducele de Montpensier se agăţase de braţul lui, spunându-i:

— Abdicaţi, sire, abdicaţi! Nu aveţi alt mijloc de a vă salva familia! Altfel vom fi cu toţii masacraţi!

Atunci regina înaintase, afirmând că acesta nu era un motiv să-l determine pe rege să abdice. Ducele de Montpensier îşi continuă rugăminţile, apoi puse pe masă o

foaie de hârtie şi-l aşează aproape cu forţa pe rege, pe scaun. După ce-şi scoase mănuşile, i le smulse şi pe ale regelui, strigându-i:

— Scrieţi, scrieţi, sire, nu mai avem nicio clipă de pierdut!

Demisia o dată scrisă şi semnată, ducele o luă în grabă şi i-o întinse, peste capul regelui, lui Émile de Girardin[328] care o duse unde trebuia.

Cabinetul regal era plin de lume; intrai în ei ca într-o piaţă publică. În timp ce regele scria, regina îi spuse calmă, ducesei de Orléans:

— Bucură-te, Helene, ne-ai venit în sfârşit, de hac…

— Vai, mamă, ce vorbe crude! strigă ducesa apucându-i mâinile.

Regina nu şi le retrase, după cum nu-şi retrase nici vorbele pe care le rostise. Mai târziu, a negat că ar fi rostit asemenea frază. Dar două persoane, demne de încredere, m-au asigurat că au auzit-o cu urechile lor. Ducesa de Orléans, pierdută, striga întruna:

— Şi Joinville care nu e aici!

Regele intră în odaia lui pentru a-şi scoate uniforma. Regina intră şi ea în odaia ei pentru a-i da unele porunci lui Lapointe, valetul şi slujitorul ei de încredere. Nu mai ştiu cum a decurs despărţirea familiei regale. Regele, regina, ducesa de Nemours şi copiii ei, prinţesa Clémentine şi ai săi, ducele de Montpensier ieşiră prin grădină şi se înghesuiră cu toţii în două trăsuri mici ce fuseseră aduse în Piaţa Ludovic al XV-lea. Doamna de Dolomieu îi însoţea. Porniră spre Saint-Cloud, unde nu rămaseră decât atât cât slujitorii înhămară caii la o berlină mare, fără niciun fel de blazoane sau de insemne pe ea, apoi porniră spre Mantes. Doamna de Dolomieu rămase la Saint-Cloud. Ducele de Montpensier era atât de grăbit să plece, încât nu le lăsă alor săi nicio clipă de răgaz.

Venind de la Saint-Cloud la Paris, doamna de Dolomieu mi-

328 *Émile de Girardin* (1806-1881), agent de schimb, apoi inspector al Artelor Frumoase. Între 1829 şi 1835, a creat câteva jurnale. În 1836 a fondat *La Presse,* jurnal politic care a revoluţionat ziaristica de până atunci. Deputat, s-a raliat în 1848, Republicii, apoi Imperiului. După războiul din 1870-1871, a devenit din nou republican. A combătut guvernul generalului MacMahon în *Le Petit Journal.*

a istorisit în amănunt această plecare. Ducesa de Orléans se reîntoarse în apartamentele sale, lângă copiii ei. Nu ştiu nimic în legătură cu felul cum a izbutit să iasă din Palat şi să plece. Ştiu numai că generalul Bedeau – căruia i se încredinţase sarcina de a păzi podul Ludovic al XVI-lea – după ce o lăsă pe ducesă să treacă, avu grijă să nu se opună nici marşului norodului răsculat care, năvălind în sala deputaţilor, îi siliră pe aceştia să se retragă. Într-adevăr, cu câteva minute mai înainte, acelaşi general îngăduise câtorva răzvrătiţi să sugrume gărzile municipale, fără să schiţeze nici cel mai mic gest pentru a le salva. N-am înţeles niciodată de ce partidul orleanist a făcut un corifeu din acest general.

Plin de tristeţe, mareşalul Bugeaud, părăsi Palatul Tuileries, în mare ţinută, călare pe un cal superb, străbătând la pas mulţimea răsculată care se dădea liniştită, la o parte, din faţa lui. Apoi mulţimea invadă Palatul, în afară de apartamentul ducesei de Orléans în care nimeni nu cuteză să intre. În învălmăşeala aceea, ducesa de Montpensier fu uitată. Domnul de Lasteyrie, care o întâlni rătăcind prin Palat, îi dădu braţul şi o conduse acasă la soţia lui, în strada Ville-l’Eveque.

Conform obiceiului meu de a mă opri asupra unor amănunte de care sunt sigură, aş vrea să amintesc aici ceva ce mi-a povestit doamna de Dolomieu. Ieşind de la slujbă joi dimineaţă, ea i-a spus surorii sale, doamna de Montjoie:

— Mi se pare că lucrurile iau o întorsătură urâtă. Am, în secreterul meu, trei hârtii a câte o mie de franci. Am să le cos în căptuşeala rochiei.

Doamna de Montjoie înălţă din umeri. La masă, doamna de Dolomieu îi făcu un semn surorii sale, prin care îi dădea de înţeles că ascunsese banii în căptuşeală. Aceasta îi spuse despre ce era vorba, vecinei sale, doamna de Nemours. Secretul făcu imediat înconjurul mesei. Când se ridicară de pe scaune, toţi începură a comenta: „Vai, săraca Zoe… Zău că e de compătimit… Cât poate fi de meschină…” etc., etc. Şi totuşi când am revăzut-o, mi-am dat seama cât fusese de prevăzătoare; cei trei mii de franci rămăseseră singura ei avere fiindcă apartamentul îi fusese prădat de tot ce avea în el.

Nu ştiu cu ce ocazie şi în ce moment a izbucnit la castel

panica ce a dus la fuga regelui.

Tot ce ştiu e că berlina care părăsise palatul Saint-Cloud, în loc s-o apuce pe drumul spre Normandia, se îndreptă spre Dreux. Regele şi ai săi voiau să mai îngenuncheze o dată lângă mormântul unde-şi dormeau somnul de veci cei dragi lor, şi să îngăduie slugilor să-i ajungă din urmă cu bagajele. Dar rapoartele, care soseau unul după altul, şi ordinele adresate subprefecţilor, nu le îngăduiră să mai întârzie la Dreux. Sosind la prefectura din Evreux înainte de a se lumina de ziuă, familia regală îşi dădu seama că trebuia să se despartă. Regele şi regina străbătură oraşul în trăsura prefectului, renunţând să se mai ducă la Eu. Prefectul îi găzdui în casa unui burghez înstărit care ştia să-şi ţină gura. Acesta îi duse, încet dar sigur, cu nişte cai de povară, până pe coastă. Domnul de Perthuis, ofiţer de ordonanţă al regelui, îşi ajunsese din urmă stăpânul, la Dreux. Fiul său, ofiţer de marină, se afla la le Havré. Conveniră ca un pachebot englez care urma să plece din le Havré să se oprească în plină mare şi regele să-l ajungă din urmă cu o barcă adusă dintr-unul din porturile cele mai apropiate. Dar rafalele mult prea puternice ale vântului dădură peste cap acest proiect. Regele petrecu trei zile pe coastă, între Honfleur şi Trouville, neputând găsi niciun pescar care să aibă curajul să plece pe mare. Regina se ascunsese la Honfleur, în casa domnului de Perthuis. Până la urmă, doi burghezi din Trouville, izbutiră – cu mult devotament şi inteligenţă – să ducă perechea regală, cu un vapor cu aburi, din Honfleur la le Havré. Tânărul de Perthuis[329], împreună cu câţiva marinari, îi aşteptau pe chei. Vaporul englez era gata de plecare. Se îmbarcară imediat şi persoanele care îi însoţiseră răsuflară uşurate văzând că se îndepărtează fără a fi fost recunoscute de nimeni. Nu cunosc amănunte despre odiseea celorlalţi membri ai familiei regale, nici despre miniştri. Ştiu însă că au scăpat cu toţii fiindcă n-au avut de a face cu funcţionari din cale-afară de zeloşi. Situaţia persoanelor rămase în Paris nu era deloc de invidiat. Dar

329 *Edmond de Perthuis,* cel de al doilea fiu al colonelului dc ordonanţă al regelui; era aspirant şi comanda cuterul de stat *„Le Rodeur”* din le Havre.

curajul şi elocinţa lui Lamartine[330], îndepărtase – pentru o zi – pericolul unei răzbunări sângeroase. Adoua zi, Lamartine se răzgândi, şi atât el cât şi Ledru-Rollin[331], Louis Blanc[332] şi Flocon[333] apărură la Primărie cu nişte pene mari, roşii, la pălărie. Domnii Arago, Garnier-Pagès[334] Marie[335] şi Marrast[336] îi determinară să şi le scoată. Aceste disensiuni dintre ei nu erau de natură să ne facă să ne simţim în siguranţă. Printre persoanele pe care le vedeam zilnic, ba uneori chiar de mai multe ori pe zi, domnul de Molé era cel mai curajos, iar domnul de Barrante, cel mai abătut. Continuam să fiu îngrijorată din pricina cancelarului, care dacă ar fi fost prins ar fi fost judecat şi condamnat. Sigur că Justiţia era imparţială, dar parcă puteai să ştii ce resentimente nutreau unii faţă de cei vinovaţi sau nevinovaţi, sau puteai ghici cum aveau de gând să şi le manifeste? Deşi nu cutezam să ne scriem, totuşi comunicam unii cu alţii. Ştiam că domnul

---

330 *Alphonse-Marie, Louis Prat de Lamartine* (1780-1869), membru al Academiei Franceze, deputat, membru în guvernul provizoriu şi ministru de externe.

331 *Alexandre-Auguste Ledru-Rollin* (1807-1874), avocat, deputat, membru în guvernul provizoriu, ministru de interne. Compromis în 1857 într-un complot, a fost condamnat la deportare. Amnistiat în 1870, a ajuns deputat.

332 *Jean-Joseph-Charles-Louis Blanc* (1811-1882), jurnalist; A publicat *Istoria celor zece ani, 1830-1840.* Membru al guvernului provizoriu. După evenimentele din 15 mai 1848, s-a retras la Londra. În timpul acestui exil a publicat lucrarea *Istoria revoluţiei franceze.* Reîntors în Franţa, în 1870, a ajuns deputat.

333 *Ferdinand Flocon* (1800-1866); jurnalist republican. Secretar, apoi membru al guvernului provizoriu din 1848. Ministru al agriculturii şi comerţului.

334 *Louis-Anioine Pagès zis Garnier-Pagès* (1803-1878), deputat, membru al guvernului provizoriu din 1848, primarul Parisului, apoi ministru de finanţe.

335 *Pierre-Thomas-Alexandre-Amable Mărie de Saint-Georges* zis *Marie* (1795-1870), avocat, deputat, membru al guvernului provizoriu, apoi ministru al lucrărilor publice şi al justiţiei.

336 *Armand Marrast* (1801-1852), profesor, preceptor particular, jurnalist, apoi directorul *Naţionalului.* Membru în guvernul provizoriu din 1848, primar al Parisului, ministru de finanţe şi în sfârşit, preşedintele Adunării Constituante.

Pasquier, care se oprise la Tours, nu fusese până atunci Moléstat; dar rămăsese singur, într-un han, căci fiul său fusese obligat să se înapoieze lângă soţia sa. Am izbutit să obţin, prin marchizul Brignole, ambasador în Sardinia, un paşaport în calitate de văduvă a unui general piemontez şi să plec la Torino cu toate slugile mele[337]. Am cumpărat, cu bani grei, paşaportul unui bătrân spaniol ale cărui semnalmente, puteau, la o adică, să semene cu cele ale cancelarului. Am închiriat o trăsură de călătorie, comodă, fără blazoane şi insemne. Am încercat să pun oarecare ordine în afacerile mele. Toate aceste treburi mi-au răpit câteva zile.

Într-o dimineaţă, l-am văzut intrând în odaia mea pe Lapointe, valetul reginei. Voia cu orice preţ s-o ajungă din urmă şi venise să-mi încredinţeze două sipete pline cu bijuterii pe care izbutise să le salveze din Palatul Tuileries, şi pe care el n-avea curajul să le care cu sine. Nu l-am putut refuza, aşa că le-am primit. Am avut norocul să le pot încredinţa ambasadoarei Austriei, contesa Appony; ea urma să plece peste câteva zile în Anglia, aşa că şi-a asumat sarcina să le ducă reginei. Lapointe îmi povesti că în scurta discuţie pe care o avusese cu stăpâna sa, ea îi recomandase să ardă unele hârtii, să se închidă în odaia ei şi să aştepte ordinele ducesei de Orléans, înainte de a veni după ea, la Eu. Dar cum Palatul fusese invadat de mulţime, el nu-i mai putuse urma instrucţiunile. Izbutise totuşi să ardă hârtiile compromiţătoare şi să salveze cele două sipete cu bijuterii pe care mi le adusese.

Afacerile mele o dată puse la punct, am plecat în 14 martie la Tours. Nimic nu mă mai reţinea în Franţa. M-am dus să-l întâlnesc pe cancelar şi să-i consacru restul vieţii mele, iar dacă ar fi fost nevoie, să-l însoţesc şi în exil. L-am găsit pe domnul Pasquier mai înfloritor ca niciodată, sănătos şi la trup

337 E vorba de paşaportul eliberat contesei de Boigne, văduva unui supus sard, însoţită de doi servitori şi de o cameristă, îndreptându-se spre Statele sarde; paşaportul a fost eliberat prin intermediul lui Antoine Brignole Sale, marchiz de Groppoli, ambasador la Paris, în ziua de 6 martie 1848 şi a fost vizat de ministerul afacerilor externe în 7 martie 1848, iar de prefectura poliţiei, în 8 martie 1848, (n. ed. fr.).

şi la minte, privindu-şi cu multă seriozitate situaţia în care se afla, dar fără a o exagera nici pe a lui, nici pe a altora. Nu se ascundea, dar nici nu se arăta prea des. Comisarul guvernului provizoriu, un oarecare Marchais, care fusese el însuşi compromis în procesul Quenisset şi judecat la Luxembourg, venise să-i facă o vizită la han, împreună cu autorităţile revoluţionare ale târgului, şi să-şi ofere serviciile.

Adevărul e că la Tours populaţia era puţină şi paşnică, aşa că prefectul nu trebuia să depună nicio strădanie ca să menţină ordinea. Aşadar, am hotărât să rămânem o vreme acolo. Mai târziu, am ezitat între Pau – care avea un climat foarte plăcut şi se învecina cu Spania – şi Jersey, care prezenta mai multă siguranţă. Nu mă gândeam la Anglia deşi aveam acolo o mulţime de rude şi prieteni, fiindcă eram convinsă că domnul Pasquier n-ar putea trăi într-o ţară unde nu se vorbea franceza. Deocamdată, zilele şi săptămânile treceau fără ca liniştea să ne fie tulburată; am închiriat o casă mare, situată într-o grădină şi mai mare, care dădea direct în câmp, casă unde ne-am stabilit amândoi, foarte comod. Am petrecut astfel opt luni în Tours, evitând tentativa din 15 mai[338], şi zilele şi mai cumplite din iunie[339]

338 Adunarea Constituantă s-a adunat în 4 mai şi a proclamat din nou republica. În 6 august, guvernul provizoriu a renunţat la atribuţiile sale. În 10, Adunarea a numit o comisie alcătuită din cinci membri: Arago, Garnier-Pagès, Marie, Lamartine, Ledru-Rollin. În 15, Adunarea a fost invadată de populaţia venită să aducă o petiţie în favoarea Poloniei. Garda naţională a restabilit ordinea. Barbès, Blanqui etc. au fost arestaţi. Generalul Cavaignac a fost numit ministru de război, (n. ed. fr.).

339 Atelierele naţionale, create în 26 februarie, fiind desfiinţate în 23 iunie, o insurecţie formidabilă a urmat acestei măsuri, si luptele de pe străzile Parisului au durat până în 26 iunie. Adunarea a declarat starea de asediu, a chemat în ajutor gărzile naţionale şi a încredinţat generalului Cavaignac potolirea răzmeriţei. Monseniorul Affre, arhiepiscop al Parisului, a fost rănit mortal în foburgul Saint-Antoine, vrând să intervină între cei care se băteau. Generalul Bréa a fost asasinat. Insurecţia odată învinsă, au urmat o serie de represalii dintre cele mai crude împotriva insurgenţilor, a cluburilor şi a societăţilor secrete, împotriva jurnalelor, ordonate de către generalul Cavaignac, numit, în 28 iunie, şeful puterii executive, (n. ed. fr.).

când locuitorii din Paris au fost nouăzeci şi şase de ceasuri şi actori şi spectatori în cea mai sângeroasă luptă dată într-un oraş. Sigur că am trăit şi noi spaima acelor zile, dar în niciun caz cu intensitatea celor din Paris. Am văzut, practicându-se pentru prima oară, sufragiul universal[340]; toată lumea se aştepta la dificultăţi materiale aproape insurmontabile; n-a existat niciuna. Locuitorii din parohiile Parisului şi din satele învecinate s-au prezentat într-un anumit procent, în frunte cu primarul şi cu preotul. Pe măsură ce se apropiau de prefectură, agenţi tocmiţi special în acest scop, le împărţeau o mulţime de buletine cu numele candidaţilor, pe care le virau apoi în urne. După votare, fiecare se întorcea acasă, fără să mai caşte gura pe stradă sau să umple crâşmele, cât se poate de mulţumit de ceea ce făcuse. Deocamdată, cuvântul „Republică", sperla lumea. Am observat acest lucru în timpul celor câteva zile petrecute la Paris. Alegerile şi victoria repurtată în capitală, îngăduiau tuturora mult mai multă siguranţă. Am petrecut iarna la Tours, înconjuraţi de grija şi de atenţia tuturor celor care ne cunoşteau. Cancelarul ofta întruna după Parisul lui unde abia aştepta să se întoarcă. A îndrăznit chiar să mă roage să-l las să petreacă o lună în capitală, după care şi-a dat cuvântul că se va înapoia la Tours. Dar eu n-am fost de acord. La începutul lui noiembrie ne-am dus totuşi la Paris; el s-a instalat în casa pe care o avea pe strada Regală. Porunci slujitorilor să-i aranjeze biblioteca scăpată de hoţi. Eu m-am reîntors în casa mea din strada Anjou. Când m-am aflat în căminul meu confortabil, pe care nu mai trăgeam nădejde să-l revăd când îl părăsisem în ziua aceea de 14 martie, am simţit o satisfacţie fără margini.

Din păcate însă, am primit unele veşti dureroase din Anglia. Castelul de Claremont ajunsese de nelocuit după moartea prinţesei Charlotte de Galles. Rezervoarele, căptuşite cu plumb şi prost întreţinute, făcuseră.ca apa de băut să devină primejdioasă. Rezultatele nu s-au văzut imediat. Regina, doamna de Montjoie şi doamna de Dolomieu, obişnuite să nu bea decât apă, au fost primele

340 Alegerile pentru Adunarea Constituantă au avut loc în aprilie 1848.

care au început a se simţi rău. Le-a urmat prinţul de Joinville. Li s-a recomandat să schimbe aerul. Bolnavele au fost imediat transportate la Richmond. Doamnele de Montjoie şi de Dolomieu, care nu aveau odăi confortabile, preferară să se reîntoarcă la Claremont, unde muriră una după alta, la fel ca şi domnul Vatout[341], precum şi un mare număr de slugi. Toată lumea de la Claremont era mai mult sau mai puţin bolnavă. Până la urmă, descoperiră sursa răului. Prinţesele tinere şi copiii lor scăpaseră, datorită faptului că aveau obiceiul să bea mult lapte care devenise un fel de contra-otravă. Regele şi ducele de Nemours bând mai mult bere decât apă, se părea că scăpaseră şi ei. La Claremont, începură imediat lucrările de repurificare a apei; dar familia regală a continuat să considere reşedinţa de la Claremont, nesănătoasă şi tristă. Starea reginei şi a prinţului de Joinville nu se mai agravă, dar rămase foarte precară. Cum şi unul şi celălalt fuseseră cruţaţi la vreme de otrava din apă, cu timpul se însănătoşiră. La acele calamităţi domestice, s-au mai adăugat şi altele, care au făcut ca soarta familiei regale să fie demnă de plâns. Căci domnul Thiers începu a-i da nădejdi deşarte ducesei de Orléans, sucindu-i capul cu tot felul de făgăduieli. Ducesa, care avea o mare ambiţie nemăsurată, o fire pătimaşă şi autoritară, începu a se îmbăta cu apă rece. Sigură că va vedea, în sfârşit, coroana Franţei pe capul fiului ei, voia să aibă certitudinea că va ajunge – devenind regenta fiului ei – prima doamnă a ţării, şi nu a patra, cum era pe atunci. Lucrul acesta o preocupa din cale-afară demult. Ea ştia că această clauză nu exista în actul de abdicare al lui Ludovic-Filip aşa că începu a negocia cu cei de la Claremont pentru a-i recunoaşte acest titlu. Dar regele o refuză categoric, afirmând că nu avea dreptul să abroge o lege[342].

La rândul ei, ducesa, izbutind după o vreme, să plece în Anglia şi să-şi întâlnească familia, refuză cu încăpăţânare, ba

---

341 Jean Vatout (1792-1848) subprefect în timpul celor „O sută de zile” şi sub Restauraţie. Deputat în 1831, apoi membru al Academiei Franceze.

342 Legea organică din 30 august 1842 fixa majoratul regelui la optsprezece ani şi chema la regenţă moştenitorul cel mai apropiat care trebuia să urmeze la tron, (n. ed. fr.).

chiar cu mânie, să se împace cu contele de Chambord. În această conjunctură, regele spuse cu tristeţe celor din jur, care doreau să reînnoade nişte legături pe care el însuşi dorea să le reînnoade:

— Doamna Hblene nu e, în fiece zi, o femeie comodă!

Boala nu-i mai îngădui să pună piciorul în prag; iar moartea lui lăsă curs liber tendinţelor dominatoare ale celor ce-i supravieţuiseră.

După câteva luni, Metternich spuse:

— Noi n-avem, în Germnnia, decât trei prinţese deştepte, care sunt într-adevăr deştepte; dar toate trei sunt nebune de legat.

Cele pe care le caracteriza astfel erau: ducesa de Orléans, regina Olandei[343] şi prinţesa regală a Prusiei[344].

Abia a închis ochii regelui, şi regina a trebuit să plece urgent la Ostende pentru a primi ultimul suspin al fiicei sale iubite, regina Belgiei[345].

Epilog

Dorinţa de a-i revedea pe nepoţi şi pe regele Leopold, o adusese pe regina Marie-Amélie la Bruxelles, la începutul verii lui 1851. Am profitat de şederea mea la Lacken şi m-am dus şi eu după ea. M-a primit cu o efuziune care m-a înduioşat. Primele momente o dată trecute, am început să vorbim la fel de cald şi de apropiat ca şi odinioară. Discuţia a debutat printr-un „elogiu” adus „dragului ei Montpensier” privind felul cum se comportase faţă de rege, la plecarea din Tuileries şi „iubitei sale nurori”, pe care din „curajoasă” n-o mai scotea. Mi-am dat seama că nu se mai putuse abţine; cum reproşurile erau întemeiate, n-avea niciun rost s-o contrazic, aşa că mi-am ţinut gura. M-am străduit să-i vorbesc despre situaţia din Franţa, despre capetele

343 *Sophie,* fiica lui Wilheln I, rege al Wurtemberg-ului (1813-1877). Măritată în 1839 cu Wilhelm al III-lea, rege al Olandei.

344 Augusta, fiica lui Carol-Frederic, mare duce de Saxa-Weimar-Eisenach (1811-1890). Măritată cu Wilhelm, prinţ al Prusiei, regent, rege, iar în 1871, împărat al Germaniei.

345 Regele Ludovic-Filip a murit la Claremont, în 26 august 1850, iar regina Belgiei, în 11 octombrie 1850.

înfierbântate ale unora, despre Republica ce se pregătea şi despre zvonul ce începuse a circula că prinţul de Joinville nu respinsese ideea de a fi numit preşedinte al Republicii. Regina însă dezminţi acest lucru:

— Asta ar însemna că Joinville ar fi cel mai perfid dintre nepoţii mei, ceea ce nu-mi vine a crede!

Cu prilejul morţii iubitei sale fiice Louise, regina mi-a povestit cât era de mişcată de compasiunea pe care i-o arătaseră rudele sale, şi mai ales doamna Delfină. Am plecat din Lacken fără să-l fi zărit pe ginerele reginei, regele Leopold, cu care totuşi fusesem pe vremuri în relaţii destul de apropiate. Reîntorcându-mă la Bruxelles, m-am dus să vizitez capela în care fuseseră depuse rămăşiţele reginei Louise. Întreaga Belgie era în doliu; toţi o plângeau pe „buna şi blânda noastră regină". Căci Louise fusese consolatoarea şi binefăcătoarea tuturor. Niciodată o suverană n-a fost atât de simpatizată, ba aş putea spune chiar adorată de poporul ei, cum fusese ea. Disperarea regelui şi dovezile de dragoste profundă ale soţiei sale, în ultimele ei momente, l-au făcut şi pe suveran ceva mai simpatizat de supuşii săi, deşi în acea epocă nu era câtuşi de puţin iubit de belgieni.

M-am reîntors la Paris mâhnită şi tristă.

La puţină vreme după asta, ţara a încăput pe nişte mâini puternice şi sigure, care păreau capabile să-i asigure şi liniştea, şi siguranţa, ba chiar şi o oarecare prosperitate.

Anul 1862 a fost, în ce mă priveşte, groaznic. El mi l-a răpit pe cel mai bun prieten al meu, cancelarul Pasquier[346]; iar peste trei luni, l-am pierdut şi pe unicul meu frate, marchizul de Osmond.

Această dublă pierdere m-a lăsat fără niciun sprijin, atât pe plan spiritual, cât şi moral. Sănătatea mea, deşi şubredă, nu-mi îngăduise să mă gândesc că voi supravieţui celor care-mi fuseseră atât de dragi, şi totuşi vârsta mea înaintată[347] mă făcuse să las în urmă câteva generaţii. Acum, viaţa nu mi se mai pare decât tristă şi monotonă. Mă străduiesc să nu mă plâng altora şi să mă resemnez fără murmur, în faţa voinţei

346 Ducele Pasquier a murit în vârstă de nouăzeci şi şase de ani, în 5 iulie 1862.

347 Autoarea cărţii de faţă avea atunci optzeci şi unu de ani, căci s-a născut în 1781 şi a murit în 1866.

Cerului. Dar, ca să vă spun adevărul, sunt sătulă de viaţă.

Ruperea unor legături atât de plăcute, a corespondenţei ce mă făcea să manifest un oarecare interes faţă de evenimentele de peste zi, m-au făcut să mă cufund în amintirile vremurilor de odinioară. Şi, ca să înfrâng inerţia ce pusese stăpânire pe mine, mi-am reluat pana şi am aşternut pe hârtie această ultimă parte privind sfârşitul Monarhiei din Iulie. Acum o pun deoparte şi pentru totdeauna.

Existenţa mi-a devenit ternă şi nu mă mai interesează nimic din ce se petrece în jurul meu, ca să mai am ceva de povestit de-acum încolo.

Sfârşit

Traducere, selecţie şi note de Teodora Popa-Mazilu
Prefaţă de Marcel Petrişor
Tabel cronologic de Andrei Mazilu
Coperta Editurii Albatros
Editura Minerva, Bucureşti, 1982